314

EX LIBRIS
LEONIS S. OLSCHKI
Bibliopolae Veneti
N.° 16167
Scrin. ...

C. 8.

2062

BLONDI FLAVII FOR

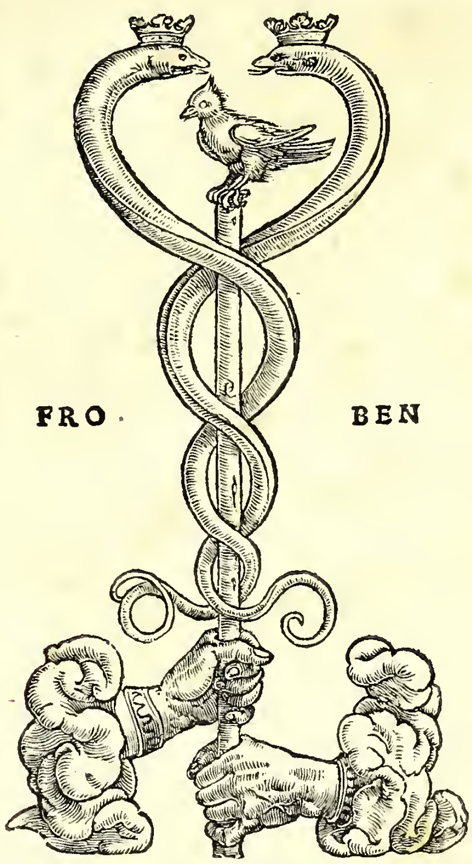
LIVIENSIS DE ROMA TRIVMPHANTE LIBRI DE-
cem, priſcorum ſcriptorum lectoribus utiliſſimi, ad totiusq; Romanæ antiqui
tatis cognitionem perneceſſarij.

Romæ inſtauratæ LIBRI III

Italia ILLVSTRATA

Hiſtoriarum ab inclinato Rom. imperio Decades III

Omnia multo quàm ante caſtigatiora.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA MENSE
MARTIO ANNO M. D. XXXI

314

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Getty Research Institute

https://archive.org/details/blondiflaviiforl00bion_0

INDEX RERVM ET NOMINVM ROMANAE ANTIQVITATIS.

A

A 103
Abacus 183
Abſidæ 190
Abolla 195
Acamum 15
Acerra Ibid.
Accipenſer 172
Acies qualiter ſtruendæ 156
A conſulibus ad x. uiros regimen urbis delatum 86
Accenſi 86. 131
Actiones 91
Acceptilatio 100
Accuſationũ duo genera 102
Accuſator duas horas ad dicendum, reus tres habebat 105
A centurijs cæteros ordines natos 129
Acus 134
Adorationis & imolationis origo 14
Ador Ibid.
Adorare Ibid.
Aedes Vulcãi extra urbẽ 19
Aedes Oræ ſemper aperta eſt 19
Aerariũ in æde Saturni 110
Aedes Monetæ 19
Aedes ſalutis eod.
Aedes Fortis fortunæ 19
Aedes 187
Aediles 59
Aediles etiã in oppidis 59
Aegyptij primũ ſolem & lunã deos habuerunt 4
Aegyptij interitu animaliũ afficiuntur 5
Aemilius Marcellus miſſus contra Gallos 136
Aeſculapij ortus 7
Aeſculanus 12
Aduerſus artes magicas 28
Ad Comitialem morbum ſanguis gladiatorum cæſorũ bibebatur 28
Adminiſtratio 54
Aerarius 65
Aemulatio 160
Ahenum 183
Aduocatus fiſci 87
Adoleſcẽtes qui militiæ ſe nõ obtuliſſent damnatos fuiſſe 127
Aduocati 93
Admonitiones 137
Adrianus 114
Adrianus imperator 8
Adrianus imperator religioni Chriſtianæ procliuius Ibi.
Africanus poſterior 116
Agonalia 34
Agnati 162
Ager 187
Agnomen 163
Agrippæ Ibid.
Ageronia 12 23
Agri dati militibus 141
Agripinæ libido 186
Agger 132
Agriculturæ dignitas 168
Albogalerus 14
Altare 20
Aluearia 170
Alexander Seuerus 72. 99
Alexander Mamea inſtituit ut ſenatores niſi è ſummatibus crearentur 82
Alexander 150
Album 102
Albinus 150
Alabaſtrus 188
Allecti 55
Amita 165
Amita magna 165
Amphitrite 13
Amburbialia 27
Anclabris menſa 15
Anclabra Ibid.
Ancillæ 20
Ancillæ ædem Matutæ non ingrediebantur 21
Antoninus Pius 51. 67. 68
Anphitapæ 195
Antracenus Ibid.
Anulus ſpõſæ ferreus & ſine gemma 198
Anienſis 60
An uxor ducenda 160
Animaduertendum in ſeruos proteruos 95
Annales maximi 98
Antoninus philoſophus 149
Antonius Caracalla 5
Anubis Ibid.
Antoninus Verus 177
Antæ columnæ 188
Antica poſtica 42
Apollonius Thianæus 27
Apollo eburneus 36
Apollinares 47
Aphri 165
Apparitor 87
Appellandi uſus 101
Apollo Admeti regis armenta pauit. 7
Apollo 4
Aqua Mercurij 35
Aquæ aſperſio Ibid.
Aquarum uectigal 109
Aquila 5
Aquiminaria 185
Arcanum ſacrificium 14
Ara maxima 22
Ardeolæ 26
Arſineum 196
Arcera 199
Arcirina Ibid.
Ars babylonica 213
Armenſis 60
Archias poëta 72
Argentinus 12
Argentũ ex publico proficiſcenti in prouinciam 87
Arma unde 134
Armillæ 141
Archelaus 8. 146
Armenia 148
Argumentarij 104
Arma Romãos priuatim nõ tenuiſſe 134
Ariſtomenes 9
Aries 132
Argæi 10. 18
Area 187
Archadius 152
Aſinius Pollio primus bibliothecã dedicauit 98
As 112
Aſſipodium 112
Attalicæ ueſtes. 199
Attilius Regulus. 116
Athlas 6
Athlantij populi 7
Athletas non poſſe diu uiuere 178
Athlantes 7
Athenienſes ſeptẽ mares totidemq; fœminas in Cretam ſacrificãdos miſerunt 9
Atrium 188
Augurandi mos 24
Auſpicium 25
Augurium Ibid.
Augurãdi poteſtas Ibid.
Aues funebres 25
Auis ſuperuacanea 25
Augur nunquam ſacerdotio multatur 26
Auruſpices ex Hetruria 26
Auiariorum repertor M. Lelius Strabo 170
Auiaria Alexandri Seueri 170
Aulæa 195
Aureliani currus à ceruis uectus 204
Aurea Catonis ſenioris ſententia 166
Aurei 61
Auiaria 170
Auguſtus 99
Aurelius Auguſtinus 70
Aurelianus imperator 71
Auunculus 165
Auunculus magnus 169
Auguſti ſtatutum ne pluſquàm bis in mẽſe ſenatus cogeretur 82
Auxilium 131
Auſpicium ſiniſtrum 134
Aurelianus 150. 115
Auguſti munera 115
Auellana quæ & corilus dicitur 174

B

Bacchi cognomina 7. 13
Bacchanalia 37
Balteus, ocrea 134
Baliſta 132
Baſſianus 149
Baſilea 7
Baſilia deificata 7
Barnacide 195
Bellona 12
Beſſis 112
Bellum Romanũ cum Tarentinis 145
Beſſi ſubacti à Lucullo 148
Bellum ſeruile 147
Bellum Creticum 148
Bella quinq; ciuilia per Auguſtum geſta 149
Bellaria 175
Bellum quodcũq; iuſtum deos habet fautores 155
Beta dicabatur Apollini Delphico 175
Benna 190

Birotis 216
Bos furuus 17
Bona matres non filijs ſed nepotibus apud matutam optant 21
Bos ænea 22
Bonoſus 68
Bona condemnari in manus ſectorum 106
Bombarda 132
Boni dij 81
Bonoſus imperator bibaciſſimus 178
Brutus primus editor gladiatorum 41
Brutiani
Bubo 26
Buſtum 42
Bucellatum 139
Bullæ 136
Bambo mulier 9
Buris 173
Buccinæ ſonitu feræ ad pabulum conueniunt 171
Burdones 199

C

Caduca auſpicia 26
Cadmus ex phœnicia profectus 6
Calphurnius piſo 96
Cacabus 183
Colantica 185
Calpar 174
Calceus 195
Calcei mullei 195
Caligula & uitellius guloſi (177
Caligula 137. 113
Caltula 195
Caluiari 93
Campus ſtellates diuiſus militibus à cæſare 193
Campani ſuperbi 165
Campus martius 23
Campi elyſij 54
Campus floræ 36
Campus martius ad tyronũ exercitationem 128
Cantharus 183
Cancellum 51
Canium 173
Candidati 76
Canterium 199
Caneria 12
Candelabrum 19
C. Furius creſinus 169
C. Mancinus
C. Manlius primus è plæbe dictator 56
C. Cæſar 96.99
C. Coſconius 101
C. Fabricius 116
C. Ælius Ibidē
C. Iulius Cæſar 148
Caius 161
Caia Ibidem
Caput equi panibus redimi ſolitum 18
Capræ mineruæ non imolantur 17
Caprotinæ 55
Capital 91
Capitis periculum 92
Cardo 13
Carus 151
Carinus eodem
Carbaſus 195
Carmenti ædes à matronis erecta 199
Carmina unde Ibidē
Carna 18
Carmentis 21
Carrutius 22
Carmelus 27
Cariſtia 35
Carus imperator 70
Carra 71
Carus imperator fulmine interfectus 72
Carilaus 8
Cardinales Romani 177
Caſmus ſtola 165
Caſtrorum forma & diſpoſitio apud Ro. 132
Caſtigatio militum 137
Caſtrenſis 140
Caſteria 144
Catonis dictum 178
Cato uticenſis 99
Catuſus 147
Cauteria 182
Cauſa Romæ condendæ 54
Cautum ne abſciſſi iuris pertendi prætextu tribunalia aſcenderent 96
Cautũ ne quis corona conceſſa indigne abuteretur 141
Cautiones qbus pauperes ab uſuris tutabantur 115
Cella 188
Cecilius Metellus & L. conſules contra ſertoriũ 14
Cellarius 181.182
Cælij 101
Celeres 131. 137
Cælus 6
Celebrationes Dionyſij 3
Celebratio cereris & proſerpinæ 23
Cenſus 60
Cenſura maximæ ptãtis 61
Cenſores puniebantur 63
Cenſus ſenatorum per auguſtum ampliatus 89
Centuſſis 112
Centuriatores 78
Centuriones 130
Centuriata comitia 731
Centuriæ 63
Centumuiralia 91
Cœnotaphium 43
Cœna 175
Cepio 146
Cetra 134
Ceruiſia 173
Cerinus 196
Cærimoniæ 14
Cereris ſacra 23
Ceres eodem
Ceres Romæ culta 5
Ceraſa 174
Ceſitium 195
Cæſaris mũera ad populũ 113
Cæſar Auguſtus 148
Cæſares 149
Chirographa 90
Citron potionis genus 5
Cinctus 195
Cingulum Ibidē
Ciſium 199
Ciſiarius Ibidē
Cymatilis 195
Cybele 21
Cicero deos ſuos damnat. 23
Cicero auguria deridet. 24
Ciceria 215
Circenſes 48
Cicero 99
Ciſta tabellis plena à uiatore circumferebatur. 105
Ciuica 140
Ciuilis Ibidem
Cinna 146
Cineas 146
Cinxia 161
Cicero in cibo & potu temperatiſſimus 175
Clepſydra 182
Clauata 196
Cliuus Capitolinus 212
Cliuia auſpicia 26
Clypeus 134
Claudij ſpectacula 50
Cluere 35
Claſſes quinq; 60
Clodius Albinus 69
Claudius 113. 150
Claſſis procincta 135
Claudius prætor 147
Claudius imperator humanus in ſeruos 96
Clodij Æſopi Hiſtrionis cœna 178
Comuiuia Heliogabali 177
Commodus 114
Conſtantius 67 70
Conſtantinus 67.60
Conſtans 151
Columbarũ duo genera 170
Columbæ unde 170
Codiceria 171
Conbennones 199
Collatia 12
Conſecrare 14
Color Albus decorus deo 15
Conſules iunoni ſacrificabãt (23
Cornicines 26
Corui Ibidē
Cornua ceruorum 28
Comitia Pontificum 38
Collegium quid codē
Conceptiuæ 38
Contra Valeriũ Maximũ 41
Columna Antoniana 56
Conſualia 46
Conuiuia 175
Cõmodus Antoninus 51.186
Conſcripti 55
Conſules dictatori 56
Conſules 55
Columna Antoniana 36
Conclamare 39
Conſules potuiſſe à trib.pl.in carcerem duci 58
Conſuli non licuiſſe de capite Ro. ciuis ius dicere 68
Coloniæ & earũ premia 64
Coloni Romanouum 65
Cornelius Balbus 68
Coloniæ Ro.in Africa 68
Coloniæ Ro. in Aſia 70
Corbulo 71
Comitium Ibidē
Comitiorum tempus 73
Comitia curiata 73

Cõſules ſine comitijs quãdo/ q; factos ab interrege 74
Conſulatum petẽtium conſue tudo 7
Comitiorum ordo 79
Corruptelæ in Magiſtratuũ petitionibus 80
Contra Gellium 85
Corruptelæ in Iudicijs 93
Cognitor 94
Comœdia 98
Cothurni Ibidẽ
Comperendinatio 104
Conſeſſus Iudicum Ibidẽ
Conſulte magis pugnandum quàm audacter 157
Congiarium 113
Cornelius Scipio 117
Continẽtia Romanorum priſcorum 116
Cohors 131
Conus 134
Cornua Ibidem
Coria & ſacci inter ueſtes militares 136
Conſuetudines in nuptijs 160
Corolla 161
Contentæ uno matrimonio coronatæ efferebãtur 162
Cognomen 163
Cognomina à pecore & ab arboribus 162
Cognomĩa Bacchi 7
Comprecatio 11
Craßus primus hũit colũnas marmoreas in domo 187
Criſtallus 188
Croceatus 195
Crotaria Ibidẽ
Creppi 22
Cruſtumia tribus 60
Cretenſes 134
Creßus templum Apollini ẽrexit 8
Crocodilus eodẽ
Cur Sarurno aperto capite immolarent 197
Cunina 12
Curionia ſacra 13
Cupreßus in mortuorum fo/ribus 59
Curiæ triginta 59
Curis 161
Cumera eodem
Cur uirgines diebus feſtis nõ locarentur,cum è contra/riò uiduæ 162
Curetes 7

D

Dalmata 70
Damnatorũ bona ad ſacerdotes perueniebãt. 33
Dagon 6
Dardanium 196
Deteſtatio ludorum 52
Dedicatio 16
Deuerrinus 12
De igni Veſtæ 18
Delubra 19
Delubrum eod.
De ſepulchris 42
De Ludis 46
Deificatio imperatorũ 44
De ſpectaculis ab Auguſto æditis 49
De ſpectaculis à Cæſare dictatore æditis 49
De Caligulæ ſpectaculis 50
De ſupplicationibus 55
Decuriæ decem 55
De difficultatibus petentium dignitates 75
De pæna tribus largitione corrumpentium 8
De repulſis 81
Decemuiri 87
Decemuiri alij ad lites cognoſcendas 87
De legibus 88
De pænarum uarietate 93
De accuſationibus Ibidẽ
De accuſatoribus Ibidem
De accuſatis Ibidẽ
De carcere 94
De fide ſeruorum in domi/nos 95
De Literarum ludis 96
D. Brutus 99
De patronis in cauſa haben/dis 102
De Iudicibus 102
Decuſſis 112
Denus Ibid.
Dextans Ibidem
De continentia 119
De retinentia dignitatis Romanorum 120
De Romanorũ cõcordia 121
De benignitate 121
De modeſtia 121
De liberalitate Ibidẽ
De gratitudine 122
De officio regentis exerci/tum 130
Decuriones 131
De ornamentis militum 135
De legibus & diſciplina militum 136
Deſertor 136
Delictum cõe militum 137
De priuilegijs militarib. 138
De donis & honoribus exhi/bitis militibus ob rem be/ne geſtam 140
De dotibus 162
De alijs moribus poſt nuptias (Ibid.
De repudijs Ibid.
Deceptiones uatum 8
Deus Iugatinus 11
Dea Virginenſis Ibidẽ
Delubra religioſa 3
Dæmones eodem
Defrutum 175
De mulierum ornatu 196
Dextrocherium 198
De uehiculorum uſu 199
De ludis ſaltatorijs 178
Dæmones maligni 4
Dæmones boni Ibidẽ
Decempeda 173
De medicinis externis 186
De ædificijs 187
De pauimentis 188
De fornicibus 189
De uillis 191
Demetrius Põpei libertus 192
De pudicitia 193
De punitione in mulieres uaſanas habitu 194
De ueſtibus Ibidẽ
De publica libertate Roma/norum 166
De quiete quam præſtant ſtudia 168
De apum paſtione 171
Dionyſius 6
Dionyſius Siculus 8
Diuiſio totius operis 10
Dij ex Samotracia ĩ Phrigiã ex Phrigia in Italiam delati 11
Dij ſelecti & plebei Ibidẽ
Diocletianus 151
Diuitiæ ex agricultura iucundißimæ 168
Diſciplina ruſtica 172
Domiducus 11
Domitius Ibidẽ
Domus 187
Dolia 171
Dodrans 112
Domus unius cuiuſque reli/gioſa 19
Domitianus 114
Donationes 32
Duabus tantum de cauſis ſe/natores cogi oportuiſ/ſe 82
Duæ artes quibus magni poſſumus reddi 102
Dragma 112
De puerorum indole 164
De diligentia Romanorũ in erudiendis pueris 164
De comitiorum actu 73
De ſenatorum officio 85
Detius 150
Dea Peruerſa & Proſa 11
Diana 12
Dij penates pellibus caninis contecti 19
Dictator 55
Dictatores ad peſtem ſedan/dam 56
Dictator cauſa feriarum 57
Diuiſores 78
Diremptores 77
Diploma 90
Dies feſtus ſeruorum 95
Dictum Plinij cõtra uolupta/tes illicitas 100
Diuinatio 102
Dixi 106
Diœceſis 89
Duxerunt 106
Dipondius 112
Dimidia ſextula Ibidẽ
Diuortium 165
Diremptio eodem
Diogenes Archelai F. 148

E

Ecroculum 197
Eleemoſyna 17
Elephantes 49
Elephantini libri 110
Elephanti ad currus trium/phantium 204
Emanſor 136
Encimibomata 195
Epulones Iouis 20
Epulum ad ſepulchrum 33
Epulum 42
Ephippium 135
Ephaſultus exercitus 135

Epiſtola Hadriani 8
Equorum uſus 199
Equus de publico equiti 139
Equites uectigalia conducebant 108
Equuria uia 36
Ergaſtulum 94
Erro 136
Eſculanus 12
Eſſedum 199
Euerricator 39
Euripi 182
Eugenius Tyrannus 152
Exorcizo 17
Extipices 27
Exodia 47
Exilium triplex 92
Exilij genus Ibidē
Exiſtimatio Ibidem
Ex agricolis tyrones eligendi 128
Exercitus unde 130
Ex quibus prouentibus rei p. ſtipendia darentur militibus 140
Exercitus Dionyſij 6
Exercendi ſunt milites in caſtris 154
Exomides 197

F

Familiæ publicæ & priuatæ circa muros urbis diſpoſitæ 85
Fatales libri 26
Fauſtinianæ puellæ 32
Fabij Maximi inſtitutū 74
Fabricius Licinius 116
Falarica 132
Faunus 13
Facturus ſacra primo ſe reū fatebatur 18
Fauete linguis omnes 28
Fauiſſæ 20
Fabri tiguarij 188
Far 18
Feſcenini uerſus 101
Februa 35
Feriarum uarietas 38
Feriæ unde 38
Feriarū quatuor genera 38
Feriæ familiarum eodē
Fœminæ Brutorum domum obſederunt 199
Fœriales 86
Fœcialis Ibidem
Fœdus 90
Fœnus 115
Fœrentarij 131
Febris 13
Ferula 7
Feles 5
Ferrugo 195
Fiſcus 111
Fidius deus Sabinorum 16
Finitores 173
Fimbria 197
Firmus 72
Flamen Vulcanalis 18
Flamines à pontifice creabātur 31
Flamen pomonalis eodē
Flamen dialis iurare non poterit 16
Flamen 14 30
Flamines 30
Flamini non licuiſſe uidere ferijs opus fieri 35
Flora. 12 36.37
Floralia 38
Florum honos & odoramentorum in funeribus 54
Flexumines 131
Florianus 150
Flamineum 161
Flamina 14
Flutæ 172
Flameum 195
Forum boarium 22
Fortuna uirilis 30
Fortuna Barbata 12
Forculus 13
Fornacula ſacra Ibid.
Forum Auguſti 36
Fortuna primogenia & maſcula 8
Fortunæ paruæ templum 8
Fortuna alata 205
Fratres aruales 22
Fraus pro pena 92
Frumētum populo donatum ab Annio Mantio 113
Frumentum & ueſtes militibus 139
Fratres fratribus,& amicos amicis iuxta eſſe locādos cū præliū cōſeritur 156
Fruneſtrata 13
Frux 174
Franciſcus Barbarus 179
Frugalia 37
Fundarum uis 156
Fundus 187
Funebria 38
Fundamentum rei militaris optimus princeps 152

G

Gallinæ nigræ 26
Galli gallinacei 26
Gallina cum lauri ramuſculo in ſinum lunæ decidit 27
Galienus 71 150
Gallumbri 130
Galea 134
Gallus Hoſtilianus 151
Gallus poeta 4
Galerius 151
Genus ſacrificij maximū 18
Gentilicia ſacerdotia 131
Genera ſpectaculorū ex Caſſiodoro ſumpta 51
Genialis lectus 161
Genius Ibidem
Geſtationes 190
Gladiatorum munus in funeribus 40
Gladiatores ſpontanei 40
Glaucus color 195
Glomerum 197
G. Coſconius 147
G. Carbo occiſus 147
G. Pompeius Magnus de Africa triumphat 147
G. Scribonius 147
G. Seruilius Iſauricus 147
G. Pompeius 99.117
Gordianus 51 150
Gradus cognationis 162
Græcorum Theologia 6
Granarium 180

H

Hoſtia uehementius reluctata nō ſacrificabatur 17
Hadrianus 8. 68,99.114
Haſtati 131
Haſta 134
Hara 173
Harpagones 182
Hami 182
Hecatombe 18
Helius Pertinax 114
Heliogabalus 186, 150
Herculis ortus 7
Herculis inſtitutum 10
Hiſtoriæ quoquo modo ſcriptæ delectant 97
Hiſtriones 47
Hypotheca 100
Hiperion 7
Hircus 5
Hipodromus 190
Hoſtiæ deteſtabiles 18
Hoſtia 55
Honos militum in ſpectaculis 138
Honorinus 12
Hoſtiarum duo genera 17
Hoſtiæ 17
Hoſtiæ maiores cornibus auratis non imolantur 17
Horologium 182
Honores mulieribus de uirtute 193
Honores habiti ſenibus 166
Honorius 152
Humilitatem ſupplicandi in petitionibus Magiſtratuū profuiſſe 76
Hymeneus 160

I

Iaculum 134
Ianua domus tribuni 57
Ibis 5
Iecur anſeris 178
Ieiunium inſtitutū Cereri 15
Iocus cineæ 174
Io. Huniad uayuoda 150
Iouianus 151
Ioſephus Iudæus 29
Ioannes caruaial 48
Io. Capiſtraneus 48
Ius honorarium 57
Iugerum 173
Iugatinus 11
Ius 88
Ius publicum 88
Ius primarium 88
Ius naturale 88
Ius gentium Ibidem
Ius ciuile 89
Ius prætorium 89
Ius proprium 89
Iudicia publica 91
Iudicia capitalia 91
Iudicia non capitalia 91
Iudicia communicata inter ſenatores,equites & tribunos ærarios 103
Iudicū nūerus uariatus 104
Iulius Baſſus 101
Iullianus Didius 149
Iuno 161
Iudæa in xii. tetrarchias diuiſa 71

Iudæi

Iudæi Romanis exoſi 72
Iuno unde 23
Iugerum 174
Iuglans 174
Iullianus 70. 125
Imperatiuæ feriæ 38
Imperatores extremi Romanorum 67
Impatorū ord. poſt Traianū
Imperator Cōmodus 5 (149
Impluuiatus color 195
Impluuium 191
Imolare 14
Intercido 12
Interregnum 55
Interdictio aquæ & ignis 75
Ino 92
In Illyrico duodecī populos ius Latij habuiſſe 69
In poteſtate etiam tribunorū plebis fuiſſe tempus comitiorum declarare 74
In ſenatores raro animaduerſum 82
Inſtitutū Alexādri ſeueri 87
Inuidia 160
Inſulæ 15
Inarculum 15
Initium adorandorum animalium 5
Inſtitutum ut ieiuni biberent
Inſtrumēta fundi 180 (174
Inſtrumentum 181
Induſium 195
Illiricum 69
Iſabeli duciſſa 117

K

Kalen. Martij uectigalia locari ſolita 106

L

Lararium 19
Larentina nobiliſſima meretrix 22
Larentina meretrix pro dea culta Ibidē
Larentia Ibidē
Latium 63
Latumiæ 94
Laus militiæ 226
Lacedæmonij 134
Labarum 135
Latrinæ publicæ 190
Lacinia 197
Laudationes funerariæ 40
Laurus triumphis dicata. 205
Lepidus 147
Leta exta Sillæ caſtra ad urbē cōtra Mariū mouēti 27
Lentulus Cornelius Sura 37
Lemniſcaum 41
Leſſus 38
Lemures 3. 43
Lectiſternium 4
Leonum pugna 49
Lemonia 60
Leuana 12
Lacturchus 12
Lex ne quiſquā petendi cauſa album ueſtimentum indueret 76
Leges tabellariæ 79
Lex 89
Lex Gnei Domitij de ſacerdotijs 31
Lex agraria 90
Lex Curij 91
Lex Licinij Stolonis 91
Legatio libera 92
Legatorum externorum nomina à præfectis ærarij notabantur 110
Lex ne ſenatores mercaturæ eſſent nimium intenti 120
Legio unde 129
Legionis numerus 130
Lex Laurentum 173
Lex pagana 174
Lex Numæ 174
Leges de conuiuijs 176
Leporaria 170
Lena 163 197
Lembus 195
Lecticæ forma 199
Lex altera triumphātiū 203
Liburnæ 144
Liba 17
Lituus 24
Literæ Aureliani Imperatoris 27
Lictores prætoris 57
Libri elephantini 60. 84
Liberalitas Romanorum in ſubditos 71
Liber pater 11
Libera dea 11
Limentinus 13
Librarij 80
Libertini electi in ſenatum p commodum 81
Libri rituales 97
Liberalia ſtudia 98
Libri lintei 98
Licinius Macer 101
Liuius Salinator 109
Libra 111
Libra Italica 112
Libertas faciendi teſtamēta militibus 138
Litare 14
Limina & ualuæ ex ære 187
Lignum 188
Ligures duri 165
Liberalitas priuata ciuium Romanorum 167
Licinius Murena 171
Lidij 215
Locus augurandi in curia ueteri 25
Locus in ærario ſecretior 111
Lorica 134
Locus Cineæ 174
Locupletes 170
Lora 173
Lucius Licinius & Marcus Aurelius conſules contra Mitridatem 147
Lucius Sergius Cathilīa 148
Luſtria 135 36
Ludi Literarum 164
Lupercalia ſacrificia 21
Lupercalium origo 21
Luperci 22
Luminaria extenſa in augurijs captandis 25
Ludi ſcenici 37
Luctus diminutio 38
Lugentes mortuos pelles inſidebant 39
Ludi funebres 41
Ludi Capitolini 46
Ludiones 47
Ludi Romani 48
Ludi plebei 48
Luſtrum 63
Luſitaniæ diuiſio 68
Lucina 12
Lucius Piſo 101
Lucar 109
Lupercal 10
Luxuriæ origo 184
Lucius Lucullus ditiſſimus
Lupus piſcis 172 (192
Luſtratio agrorum 172

M

Matris deorū ſacra 9
Manumiſſio 96
Mancipes 108
Mangones 110
Manipulus 151
Manubiæ 142
Marcus Cato Cenſorinus 99
Marcus Antonius philoſophus imperator 114
Marcus Curius impator 117
C. Mantius 17
Marius C. 146
Marius filius & Papyrius Carbo conſules 146
Marij filius Preneſte obſeſſus ſe iubet interfici 147
Macrinus 149
Maximinus 150
Mala unde dicantur 174
Marcus Antonius 177
Marmor Luculleium 187
Marmor Tiberiacum 187
M. Craſſi dictum 192
Maximianus 151
Maximus Ibid.
Magiſter pecorum 169
M. Marcelli ouatio 203
Manduci laruati 215
Mali dij 11
Manturna 11
Magiſtratus ī leges iurat 16
Matrimonium 160
Matrimonia plæbi cum patribus permiſſa 162
Materfamilias 162
Maiores 165
Matertera Ibidē
Matertera magna 165
Maxima hoſtia 17
Mamurius 20
Mares & fœminæ nudi in lupercalibus 22
Marci Varronis in deos contumelioſa ſententia 27
Mathematici à Tiberio expulſi 28
Martiales latini 32
Manduci effigies 53
Magiſtrare 55
Magiſtri 55
Magiſtratus 55
Magiſter equitum 56
Magiſter populi 56
Magiſtratus minores 59
Mathia 60
Maximinus 70
Maxentius 70
Marcus Cicero pro prætore miſſus in Aſiam 72
Marius Faber 72

Matuta 12
Matrona in publico Priapũ coronat 13
Melius eſt à cenſore quàm à poëta notari 100
Menſe Maij uxorẽ non duci
Merx 110 (161
Meditrinalia 174
Mercatura 110
Mena 11
Mercatorum ſocietatẽ reip. uſui fuiſſe 110
Mercurius 12
Metare 132
Metari caſtra 132
Meon rex 12
Metellus Creticus 148
Mena 11
Menſa non tollebatur uacua
Mœniana 188 (177
Mediusfidius 16
Minores officioſi ĩ ſenes 123
Militia unde 226
Miles 226
Militia duplex Ibidẽ
Milites pro re geſta afficiendos 157
Mirmilones 50
Minorum gentium 55
Minerua 12
Mitra 7
Miſsio 142
Miſsionum genera 142
Mitridatis bellum cum Romanis 146
Mitridates à Lucullo fugatus
Mina 112 (148
Militum carmen lœdoriũ in triumphantem 205
Mirrhia 183
Miriola 173
Mirina 173
Milites laureati ſequebantur triumphantes 205
Molo Cicerōis præceptor 98
Modeſtia Romanorum 121
Modus gerendi prælij 143
Mos Latinorum 174
Modeſtia Hadriani in conuiuijs 176
Molicina 195
Molendina 173
Mos inquirendi bonis 5
Moth 5
Mola 14
Mos iuriſiurandi 16
Monſtrum 29
Mos ſacrificaturi ſuperis & inferis 35
Monumentum 42
Monumentum quid ſit 42
Mos dandorum ſuffragiorũ
Mons citatorum 78 (79
Mulis uſos antiquos ad uehicula, non equis 201
Mulcta 94
Muſculi 132
Murmilonycha ſcuta ſpar.
Muralis 140 (134
Mullus 172
Mundus unde 196
Muſtricula 197
Murex. 195
Mutatio ueſtium 198
Mulieribus nõ licebat ſacris Herculis intereſſe 15
Muger 17
Mulieres concipere nequeũtes ad templũ Iunonis Lucinæ ueniebant 23
Municipium 66
Municipes 66
Munus quid ſit 66

N

Naualis 140
Naues decem milium amphorarum 145
Naſturtium 173
Nefas flamini Diali anulum geſtare 31
Nefaſtus dies 38
Nænia 12. 39
Nexi 100
Ne teſtes falſa dicerent aut uera tacerent adactos 105
Nero 103. 115
Nerua 149
Nefas fœminis Romanis uinum bibere 174
Nemo ſaltat ſobrius 178
Neronis flagitia infanda. 186
Ne mulieres capite aperto eſſent 197
Nili aqua dulcis 175
Nili 175
Nihil mulieri decentius pudicitia 193
Nomenclator 123
Non licuiſſe mortuos in urbibus ſepeliri 40
Nota cenſoria 63
Non licuiſſe faſces cõſulares ingredi Alexandriam 71
Nodatus 12
Non cincti ad ſuffragiorum cuſtodiam deputati 78
Nouẽ decemuiros decimo p dies. x. accenſos fuiſſe nõ collegas 86
Noxa 94
Noxia 94
Non ſolum pecuniã in ærario ſolitã ſeruari, ſed & alias res 100
Norbanus 146
Numa Pompilius 10
Nuces ſparguntur 11
Nullum præter pueros foras cœnaſſe 165
Nundinæ 38
Numeria 12
Nullum à paucis iudicibus potuiſſe condemnari capitali pœna 91
Numerius 100
Nummus 112
Nuces 174
Numerus conuiuarum 175
Numerianus 151
Nummus decima pars denarij aurei 167

O

Obſeruatio 28
Obſeruatio pub. 28
Obnubatores 102
Obolus 112
Obſidium 131
Obſidionalis 140
Occentus ſoricis 24
Oculi claudebantur mortuis
Ocrea 134 (39
Oculus domini impinguat agrum ut equum 169
Octophorum 199
Odenatus 71
Officium præfecti uigilũ 85
Offion 6
Offites 187
Officium uillici 172
Officium uillicæ 172
Olli ollus fato functus eſt 39
Omnes uirginibus de uia ceſſiſſe 160
Omen 18
Onices 187
Onexandri de optimo imperatore præcepta 152
Ops 7. 18
Opinio Numæ de deo 11
Optiones 151
Ortus cæli 6
Orgia 5
Orcheſtra 50
Ordo pompæ 53
Origo deducendarum columnarum 64
Ordo ſenatorum per Veſpaſianum ſuppletus 18
Orare 94
Oratores 94
Orationes ab oratoribus aliter in iudicijs dictas, quàm nunc habeamus 94
Orchia lex 176
Ornamentum 181
Oraria 183
Ornithones 170
Ornatus uiæ triumphalis 213
Oratio triumphantis ad deos perfecto triumpho 216
Oſiris 4
Oſcines 25
Oſtentum 29
Oſtilina 12
Oſſa Marij diſperſa 146
Oſtrineus 195
Ouatio unde 201
Ouilia 77

P

Paludamenta 195
Palatualis flamen 31
Parentalia 44
Pantomimi 51
Panarium 180
Panes & Satyri uenerãtur 5
Patres 55
Patricij Ibidẽ
Papyrius & Sẽpronius primi cenſores 67
Palatuar 14
Patella grandis 15
Patera Ibidẽ
Parentes 165
Patruus 165
Patruus magnus 165
Paſtillum 18
Palatium 21
Patrimonialia 66
Palinura 71
Pauentia 12
Patellena 12
Panor 13
Pater patratus 86
Patroni & aduocati 93
Pares equi 134

Patina

Parma 134
Palmæ pedum ex anſeribus in conuiuijs 178
Panarium 180
Paludamentum 195
Patagium 195
Parnacides 195
Pedeſtria auſpicia 26
Peſtifera auſpicia 26
Pellis uituli marini 28
Penæ militum uariatæ 137
Pœna militis delinquẽtis 137
Pœna nocentium magiſtratibus 88
Pœnas pendere 92
Petij 25
Petrea 53
Perſonalia munera 66
Petronius eques 17
Pellona 12
Pecunia 12
Petentibus magiſtratum maximum adiumentum conpetitorũ paucitatem fuiſſe 76
Pedarij ſenatores 83
Pedes trãsmare aduectorum creta notari ſolitos 95
Per quæ tempora ſcriptores Romæ eſſe cœperint 97
Pecuarij 109
Peculatus 109
Pecus fundamentum pecuniæ 109
Pecunia unde 109
Peculium 109
Pecunia traiectitia 109
Pondo 111
Pecunia publica in ludo 113
Pelta 134
Pertinax 149
Peſcenius niger 5
Perſephone Cæreris & Iouis filia 7
Percunda 11
Pellis lanea 191
Peruerſa 12. 165
Peſſenij Imperatoris cenſura in milites 175
Pegaſus 182
Pegmata 182
Pecuaria 170
Piſcinæ 171
Penula 180. 194
Petorritum 199
Pegma 241
Petreiæ 53. 215
Phantaſma 29
Philippus arabs impator 51
Philippus dux Burgũdiæ 117
Phanum 19
Phalæ 134
Phænice 71
Philippus arabs 150
Pyrrhus uictus pub. ſulpicio & decio conſulibus 146
Piacularia auſpicia 26
Piſcis è mari ad pedes auguſti exiliuit 27
Picus mancius 37
Piaculum 15
Pilumnus 12
Picus 13
Pignus 100
Pilani 131
Pilum 80. 134
Piſtores in exercitum 138
Piſtrinum 80.173
Piſcinæ 171
Pimpillum 201
Pilentum 199
Plutarchus 25
Plæbiſcitum 89
Platani in delicijs 174
Plinij oratoris liberalitas in Quintilianum oratorẽ 167
Plagæ 195
Poſtmurrum 24
Potentum 29
Pontifici omnia publica priuataq; ſacra ſubiecta 26
Pontifex maximus 30
Pontificum duo genera 30
Pomona dea 3
Pontificum & flaminum cooptatio 131
Pollinctores 39
Phœnices primi literarum inuentores 6
Phœnices de proſtitutione filiarum donum ueneri dabant 22
Pontia 60
Popilia 60
Potina 12
Pontes 90
Popilius 99
Pontificum dignitas 10
Portius 99
Portoria 109
Portitores thelonearij 109
Porta prætoria 132
Porta quintana 132
Porta principalis 132
Põpeius lucullo ſuffectus 142
Pompei magni geſta 148
Porcus traianus 177
Portatia 187
Porphyreticũ marmor 187
Porticus quadrata 188
Portia bruti 194
Portulaca 174
Polimita 198
Pontificũ Romanorum origo & ſeries 117
Præpetes aues 26
Præpetere 26
Precatio 28
Præſtigium 28
Prodigia 28
Prodigium 29
Procurationes 29
Præficæ 39
Pretexta pulla 39
Prælij ſimilitudo, qua rex turchorum ad bellogradũ fuſus fuit 48
Procurator conſulum 56
Prætor 57
Prætor Vrbanus 57
Prætor peregrinus 57
Prætores totidem, quot prouinciæ 57
Prima claſſis centum militũ æris 61
Prouinciæ continentes 67
Probus auguſtus 70
Probus imperator 71
Proſerpina 12. 23
Prærogatiua 78
Princeps ſenatus 84
Præfectus urbis 85
Præfectus annonæ 85
Præfectus uigilum 85
Præfectus prætorio 85
Prætor tutelaris 85
Priuilegia 89
Præuaricari 93
Procurata 94
Precarium 100
Præs 101
Præuaricator 103
Prima ſignati æris nota pecus 111
Prior argenti uſus Romanis quàm auri 112
Proletarij 226
Præfectus fabrorum 135
Priapus apud græcos colitur
Phryges cibelẽ atydaq; pro dijs colunt 7
Phrygum theologia 7
Prema 11
Preſericulum 15
Primitiæ prius à ſacerdotibus libantur 17
Prætoria cohors 131
Princeps 13
Præſicium 131
Prætorium 132
Procubitores 135
Preliares dies 134
Præfecti nauium 120
Propinqui fœminæ oſculum dabant 174
Prandium 175
Prædia urbana 180
Probus 150
Priſcorum delectatio ex uenatione 171
Prætexta 195
Prætextæ & trabeæ origo 198
Pſaltriæ & phanaticæ mulieres in pompa ducebantur 215
Puls 25
Publia 60
Pupinia 60
Punitio capitalis 92
Publius craßus 99
Publicani 107
Publius Valerius & Menenius Agrippa ob paupertatem publice elatus 116
Pudicitia priſcorum Romanorum 120
Pupienus 150
Pulmentaria 175
Puls prius cibus in latio 173
Puluinus 197
Purpura 196
Puluinar 197
Puerperium 165
Pueros per Herculẽ ſub tecto iurare prohibitos 164
Pueros nimio cibo fieri hebetioris ingenij 165
Pueros duobus tẽporibus in publicum ductos 165
Punicum 18
Prænomen 165
Prætextatus ſermo 16
Probrum 10
Proteruia 18
Prophanum 19

Prima ara

Prima ara Romæ 19
Proſerpina 12

Q

Quam ob cauſam coturnices damnatæ
Quando primũ horti (170 inſtituti 173
Quadrans 112
Qualiter exercitus duci debeat 153
Quando primum Romanis pecuniæ uſus 111
Quarta claſsis 61
Qualis eligi debeat imperator 155
Quare creatus prætor 57
Quatuor uiri præerant uijs
Quali 181 (87
Quatuor bella eodem tempore orta 147
Quæ bonorum & malorum aĩs tam uiuorum q̃ mortuorum contingant 45
Qualiter expugnari debeat urbs 159
Quali animaduerſione in exploratores captos utendũ ſit 185
Quales principes, tales & ſubditi 166
Quæ alicuius momenti ſunt, nemini ſunt communicanda 155
Quæ proſint agris 169
Quæ loca caſtris ſint deligenda 154
Quæſtores 58
Quæſtores primi ſub Tullo Hoſtilio 59
Quæſtores prouinciales 59
Qui ob paupertatẽ publice ſepulti fuerint 38
Qui in ſenatu prius ſententiã rogarentur 84
Qui ex ſeruis ditiſsimi ſint effecti 95
Qui ex magnis calamitoſi ſint effecti 95
Qui ex ſeruis periculoſi ſint in dominos 95
Qui amore literarũ flagrauerint 99
Qui uili loco nati ob uirtutẽ iter primos ſint euecti 124
Qui à militia ſint arcendi, & in militia recipiẽdi 128
Qui notati de ſaltatione 178
Qui diuites fuerint in urbe Roma 192
Qui ex prauis boni & clari euaſerunt 166
Quibus triumphare liceret
Quid de captiuis (205 agendum 158
Quis primum pauones conuiuijs appoſuerit 177
Qu. Mutius Scæuola 26
Qu. Attilius Calatinus 101
Qu. Flaminius 161
Qu. Cincinnatus 116
Qu. Tubero 117
Quintilius 150
Quinta claſſis 61
Quinq; uiri 86
Quinq; utiliſſima uitæ hominis 178
Quincuns 112
Quincuplex ſacerdotiorum prouentus 32
Quirina 60
Quirinalia ſtultorũ feria 38
Quirites 131
Quomodo dictator crearetur 57
Quomodo ſententia rogaretur 83
Quo tempore primum nummi arguntei cuſi 60
Quo tempere comitia haberentur 74
Quomodo rogatio fieret 89
Quoſdam ex iudicibus, nec abſoluiſſe, nec condemnaſſe 155

R

Ralla 195
Raphanus 173
Rapum 173
Recinium 195
Rheda 200
Relegationes 91
Reges ſeptem Romanorũ 55
Redhibere 101
Rebecha 160
Religio 3
Repudium 162
Recepti in curia à C. Cæſare 67
Reiectio Iudicij 104
Reiectio Iudicum 105
Reum fieri 102
Ricinum 197
Ritus Gabinus 15
Rite 197
Rogatio 89
Rogationes 89
Romanos ſimul cum ſancte uiuendi artibus labi cæpiſſe 116
Romanos proprijs ſumptibus militaſſe 139
Romanis ueſtes fultæ pellibus non fuerunt 197
Romanorum cædes per Syllam 147
Romanorum delectatio ex ſignis & ſtatuis 168
Romanorum priſcorum delectatio ex agricultura 168
Romulus 13
Romulia 60
Rorarij 131
Roſtra templum fuit 21
Rubigalia 58
Rudis 41
Rumina 11
Runcina 12

S

Sabatina 60
Sacra inſtituta à Numa
Sacra celebritas 13 (11
Sacra per ſacrificulum in comitio 75
Sacra Liberi patris 12
Sacramentum 16
Sacer locus 15
Sacrarium 13
Sacerdotes equo non uehebantur 15
Sacerdos Iouis cane & capra abſtinet 20
Sacerdotes Iouis lictore & ſella curuli utebantur 20
Sacerdo. galli eunuchi 21
Sacerdotũ duo genera 25
Sacerdotum prouentus 31
Sacerdotiorũ duo genera 31
Sacris Cæreris uinum non libatur 17
Sacrificia Veneris obſcœna 23
Sacrificantibus unum ueſtimenti genus 15
Sacrificare 14
Sacerdotes unde 31
Sagmina 13
Sagittæ è calamis 134
Sagum 136. 195
Salatia 13
Salij duodecim 14.53.215
Salis uectigal 111
Saltuarij 182
Saltuarius 180
Sancta 13
Sanctum 13
Sanctus 17
Sanctiones 90
Sandapila 39
Sapa 173
Sariſſæ 134
Sarrha 160
Satellites 32
Saturnalia 37
Saturnus ſiue Berillus 6
Saturnus ex ſe nata deuorat
Scaphæ 144 (12
Scathia 60
Scaptenſis 60
Scena 50
Scipio Lepidi filius occiditur
Scutum 134 (147
Sector 104
Seculares ludi 48
Seceſpita 15
Secunda claſsis 61
Segetia 12
Segilla 194
Sellularij 128
Semela cõpræſſa ab ignoto 5
Semipater 17
Semis 112
Semuncia 112
Senatores 55
Senatores ad numerum priſtinum per Auguſtum reducti 81
Senatores curules, curru in curiam uehebantur 82
Senatorum numerus per C. Cæſarem auctus 81
Senatus mulierum ab Heliogabalo factus 82
Senatus autoritas 82
Senatusconſulta concluſa corã his, qui decreuerant, ſcribebantur 84
Senatusconſultum 89
Senatus charitas in populum 115
Senatũ haberi ante Kalendas Februarias nequiuiſſe 83
Sentẽtia de dijs placandis 27
Sententia per diſceſsionẽ 84
Sentinus 12

Sentētiæ uariæ in cauſis 101
Sentētię Cicerōis graues 105
Sentētia aurea Catonis ſenioris 165
Seya 12
Specularia 182
Septa 77
Sepeliendi corpora duplex mos 39
Septemuiri epulonum auctoritas 33
Septuns 112
Sepulchrum ſeptemuiri epulonum 33
Sergia 60
Sergius orata 171
Serpentes apud Phœnices colebantur 6
Seruorum cognomina à dominis 164
Seruus 95
Serui à M. Craſſo delecti 148
Seruos priuatim & publice periculoſos 69
Serui quomodo liberi fierent 96
Sertorius 147
Seuerus Apher 114
Seuerus 149
Sextans 112
Sextertium Atticum Ibid.
Sextula Ibidem
Sicillicus Ibidē
Sicinius dentatus 140
Signa Romanorum 154
Signa quinq;, quæ augures obſeruabant 25
Silenus 5
Siliqua 112
Sylla & Cotta cum uno teſticulo nati 128
Sylla primum crematus 146
Sylla priuatus uitam in uilla agit 147
Syllæ perfidia 147
Sylla primus chlamatus 146
Sylla 146
Syngraphæ 90
Simpulum 15
Simpulatrices 15
Symachus 34
Simpludearia 41
Sympoſia 175
Simulacra præliorum 214
Simulacrorum origo 5
Siniſtra 24
Scrupulus 112
Syrinx 4
Spectacula unde 48
Spinenſis 12
Spinter 197
Sponſus 160
Sponſa 160
Sponſio 60
Sponſalia 160
Spurij 164
Stata 14
Statiuæ 38
Statuæ etiam datæ militibus 141
Stellatina 60
Stellionatus 110
Stiua 175
Stimula 12
Stiacula ueſtis 185
Stalagmium 179
Strophium 15
Strena 12
Stipes 32
Stipendium unde 139
Stipendium militis unius anni 139
Stips 139
Stipularij 139
Stola 195
Scutum 154
Sodales 52
Solidatus 139
Solutiones 32
Sortium duo genera 29
Sortis genus antiquiſſimum 89
Sortitio Iudicum 105
Sub corona ſerui uendebantur 94
Subigus 11
Subſcriptores 102
Subſidium 151
Subucula 195
Succenturiatores 76
Succinum 188
Suffibulum 15
Suffumenta 18
Suffragia per pontem 78
Sulpitius Gallus 100
Summa augurum poteſtas 24
Strupi 15
Superſtitio Ibidē
Supplicatores pro reo ante ſententiam 105
Supellex 182
Suparus 197
Suparum 195

T

T Litera 58
Tabellarum origo 80
Tabellarij 80
Tabellæ laureatæ 80
Tabulæ publicæ 110
Talentorum genera 111
Tallaſſio 161
Taciturnitas archanorum 84
Tacitus Imperator 99 115. 150
Tapedagogia 182
Thebæ Tiuitas centum portarum 4
Tecta ſarcta 115
Tegmen 195
Tēpla Saturni & ſerapis 4
Templa aurea ſingulis dijs ab oſiride erecta 5
Templum 19. 24
Templum Iouis optimi maximi 10
Templum Mercurij 19
Templum fortunæ muliebris 19
Templum Matutæ 19
Templum Allocutiæ 19
Templum Iunonis in auentino 20
Templum Lupercal. 22
Templum Veneris Ericinæ 23
Templum Iunonis Lucinæ Ibidē
Templum Martis 38
Themis 12
Teniceæ deæ 29
Tenſa 52
Theatrum 50
Theatrum & muſica Dionyſij inuentum 7
Theologia quadripartita 4
Theologia Phœnicum 6
Theophaſumus 6
Theodoſius 68. 152
Terminus 19
Termino ſacra fiebant 24
Terminalia 35
Terentum 19
Terentina 60
Terentius Varro 99
Tertia claſſis 61
Terra 6
Teſſera 157
Teſca uel teſqua 24
Teſtium mos 105
Teſtudo 132
Tiberinus 13
Tiberius 115
Tibicines à commeſſationibus prohibiti tibur conceſſerunt 53
Tigranes ſuperatur à Lucullo 148
Tigna 188
Tyſia 4
Typhon 4
Tiro Ciceronis libertus 96
Tiro 226
Tirones Romanis charos fuiſſe 128
Titi Veſpaſiāi ſpectacula 50
Titus Largus primus dictator 56
Titus Veturius 100
Titus Veſpaſianus 117
Tituli 226
Titus tatius primus Romanorum triumphauit 205
Topiarij ſerui 181
Tormentina 60
Toga 194
Toga pulla 194
Tonſores quando primū Romæ 198
Traianus imperator ex Hiſpania 67
Tragœdia 98
Traiani imago triumphauit 204
Tragula 134
Traianus 49 114
Transfuga 155
Tres Veneres 155
Tres ordines uirorum in tribubus 78
Tres uiri monetales 87
Tres agriculturæ partes 69
Treſſis 112
Tribuni Celerum 156
Tribuni plæbis 57
Tribuni unde 57. 139
Triarij 131
Tribunorum numerus 58
Tribunus in ius non uocabatur 58
Tribunus ab urbe unum diē abeſſe non poterat 60
Tribus & curiæ 60

Tribus tr/

Tribus trigintaquinq; 60
Tribus unde dictæ 49
Tribus urbanæ quatuor 74
Tributa comitia eadem quæ curiata 74
Tributum unde 108
Tribuni 108
Tributa in ſtipendia militum collata 108
Tribuni militares 130
Tribunorum militarium duo genera Ibidē
Triceßis 112
Triens 112
Tripliorum 134
Tritonia 12
Trinitica 60
Triumuiri ad colonias deducendas 64
Triumuiri capitales 85
Triumuiri menſales 85
Triumuiri nocturni 85
Triumuiratus 148
Triumphalis corona 140
Triumphantium currus qualis erat 204
Triumphare 204
Triumphaturi de ueritate ſcripta iurant 203
Triumphantium filios eodē curru ſolitos duci 204
Triumphus cur grato populo Romano fuerit 204
Triumphantis corona & anulus 140 205
Triūphaturi in Vaticano apparatum expectabāt 205
Triūphi trecētū uiginti 205
Triumphus Camilli 206
Triumphus Papyrij curſoris 206
Triumphus Qu. Fabij 206
Triūphus alius Papyrij curſoris 206
Triumphus Claudij Neronis & Liuij Salinatoris 206
Triumphus Scipionis ſuperioris 206
Triumphus M. Portij Catonis 207
Triumphus L. Quintij de Philippo 207
Triumphus Scipionis Naſicæ 207
Triumphus M. Fuluij 207
Triumphus G. Manlij Volſconis 208
Triumphus P. Æmilij 208
Triumphi Pompeij 209
Triumphi Cæſaris quinque 210
Triumphus Veſpaſiani & Titi 210
Triumphus Aureliani 211
Triumphus Probi 212
Triumphale territoriū 212
Triumphalis uia 212
Triumphaturi per unam noctem ad Iſidis templū quieſcebant 212
Triumphi deſcriptio 214
Triumphantis uerba rem diuinam facientis 214
Troiani ludi 46
Trophæum 203
Troſſuli 131
Trulla 182
Tuberonum familia pauperrima 208
Tueſca 19
Tulli regis mors 27
Tullus rex 8
Tumba 42
Tunica 194
Tumultus Romæ ſub Valentiniano 34
Tumultus 145
Turma 131
Turpißima decantabantur ante lecticam Cybeles 21
Turris 132
Turunda 173
Tuſculani primi recepti in urbem 65
Tutelina 12
Tutelaris deus 28

V

Vadimonium 101
Vagitinus 12
Valerius Valentinus 101
Vallona 12
Valerius Publicola 56
Valentinianus 151
Valentinianus ſecundus 150
Valerianus 150
Vallis Egeriæ 30
Varia de ſenatu 82
Vas in quod ſuffragia mittebantur 8
Vas 101
Vates habendi ſunt in exercitu 155 (107
Vectigal ex agris Siciliæ
Vectigales perpetui 107
Vectigalia 106
Velites 131
Vela theatro ſupinducta 49
Velicatio 131
Vehicula meritoria 201
Venus 4 11
Venationes 48
Veientina 60
Vepilia 12
Venilia 13
Venaliciarij 110
Venationes & piſcationes in uillis 180
Veſpillones 39
Veſtis 194
Veſtes Saliorum 215
Veſtis candida 197
Veſtes pictæ 198
Veſtes albæ in lugendis mortuis mulieribus 39
Veſpaſianus fouit ingenia 99
Veſperna 175
Veſtimenta uirilia 194
Veſtimenta puerilia 194
Veſtimenta muliebria 194
Veſtimenta familiaria 194
Veſtimentum 194
Veſtibulum 188
verba ſtructæ aciei 134
verſus longi 42
veturia Centuria 78
verſuram facere 115
viæ tegebantur uelis 55
victoria 12
victorina 194
victima 35
viceßis 112
victimarij 17
victimæ Ibidē
Viceſima ex redditibus rei frumentariæ Romano populo dabatur 107
Villa publica 167
Villæ Ciceronis 191
Virgilius 11
Virgilianæ ſortes 29
Virgo ſuper priapū ſedet 11
Virgines nudæ inſpiciebātur à ſacerdote 30
Viri præſtantes, qui ex Aſia in Romanam remp. tranſierunt 72
Vini uſus Romæ 174
Vinalia 58 174
Vini græci gratia 174
Vinaria eadem ſunt, quæ leporaria & roboraria 171
Vitula dea 18
Vita Cereris 5
Vita ruſtica antiquior eſt urbana 168
Viuaria ferarum 171
Vitulari 18
Vitulatio 18
Vitumnus 12
Vicijs principum ciuitates inſici, continentia aūt corrigi 119
Viſceratio 29
Vſſentina 60
Vmbo 134
Vncia 112
Vnumquodq; municipium uectigalia habuiſſe 107
Volitina 60
Voltinea 60
Volutina 12
Volupia 12
Vopiſcus 163
Vota 30
Votum pro bobus 172
Vultures fœminæ zephyro impregnantur 26
Vt exercitus armis fulgentibus ſit 157
Vt rei poſſent in ſui commendationem producere laudatores 105
Vt uillæ ſint bene locatæ 179

X

Xiſtus 190

Z

Zenobia 160
Zeta 184
Zicum 173
Zoſimus Plinij libertus 96

FINIS.

AD SANCTISSIMVM PATREM ET DOMINVM PIVM SECVNDVM PONT. MAX. BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN TRIVMPHANTIS ROMAE LIBROS.

QVOTQVOT hactenus ſcriptores & uates opera ſua principibus in/
ſcripſere: id ſolum Beatiſſime pater quæſiuere: ut ab illorum potentatu
& magnitudine laboribus ſuis apud omnes autoritatem: & ab inuidis
tutellam munimenq́ pararent: prudenter id quidem: quando ita ueteri
conſuetudine fieri uidemus: ut omni in re: ſed in litteraria in primis mi/
nus uulgo cognita: quod princeps probat, gratum habet, cæteri etiam
laudent, cupiant, tueantur. Ego aũt & ſi meæ triumphanti Romæ mul/
tarum lucubrationum operi, tuo nomini dicato tibi inſcripto, autoritatem à tuo pontifica/
tu: à tuoq́ potentatu protectionem non renuo: aliud tamen & quæro & expecto, quod plu
rimi ſum facturus. Eo pater ſanctiſſime poſt Leonem utrunq́ primum & ſecundum ponti
fices Romanos dicendi & ſcribendi ornatu polles, ut quales poſt illorũ tempora non uidit
eccleſia, apoſtolicas denuo litteras Romano principatu Romana dignitate dignas iã tan/
dem orbis chriſtianus accipiat: quiq́ ad tuum ueniunt conſpectũ oratores & omnium gen
tium nationum urbium uiri præſtantiores: ſedere in Petri ſede uicarium Ieſu Chriſti intelli
gant, orationis uerborum & ſententiarũ dignitate ac grauitate oſtendentem, ſe unum eſſe
cuius eloquentia, omnium maximã æquet muneris pontificij amplitudinem. Si itaq́ meum
opus accipis, & probaſſe uideris: abeſſe non poterit, quin à tam eloquente laudatũ ſummo
pontifice, laudandum quoq́ cæteri omnes exiſtiment. Qua fretus confidentia non uerebor
facere editionẽ: multis hoc tempore ut mea fert opinio profuturam. Exciti enim à te ingen
tes Italiæ Galliarum Hiſpaniarũ & Germaniæ populi in magnam præclaramq́ expeditio/
nem quam paras in Turcos, Græciam, Conſtantinopolin, Meſiasq́ dura & crudeli tyranni
de prementes, nonnulla in ipſo opere edocebuntur, aliquando alias ſimili in rerum difficul
tate geſta, ut ipſa priſcorũ uirtutis imitatio generoſis quibuſq́ animis ſit ad rem capeſſendã
ſtimulos additura. Tuq́ interea dum priſcæ urbis Romæ triũphos lectitabis: clariſſimum
quem pio tibi optimus pientiſſimusq́ Deus noſter ex deletis inanitis Turcorum opibus
ex liberataq́ primum omnium Europa, poſt Hieroſolyma & terra illi adiacente ſancta da
turus eſt triumphum expectabis breui, ut auguror & confido, cum ſummo applauſu ſum/
ma omnium gloria ducendum. Vale.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAE TRIVMPHANTIS LIBROS PROOEMIVM.

ARDENTI uirtute præſtantiq́ ingenio ferme omnes quos de
geſtis rebus deque cæteris mortalium uitæ partibus latine ſcri/
bendi libido cœpit: ut ad urbem ſeſe uerterint gentemq́ Roma
nam factum uidemus, probabili id certe ac neceſſaria ratione. ea
enim fuit ciuitas ut Cicero inquit ex nationum conuentu inſti/
tuta, quæ propter uirtutem omnibus nationibus imperauit: pe
culiaris cuius fuit dignitatis, ut reges, ut nationes exteræ: ut gen
tes ultimæ non minus eam amauerint quàm timuerint: quæ fir/
miſſimum uel ea ratione habuit imperium quod eo obedientes
gauiſi ſunt, Romanis magiſtratibus ſua conſilia, ſua ſtudia in id
maiori ex parte conferentibus, ut hi qui in eorum imperio erant q̃ beatiſſimi eſſent. Qua
ratione Cicero ipſe non indigne eam urbem terrarum orbis, atq́ omnium gentium arcem
appellauit: & Plinius proprie ſcripſit, Romam terrarum cõmertio patentem undiq́: & tan/
quam ad mortales adiuuandos natam eſſe. quod imperij maieſtati orbi terrarum commu/
nicata ſocietas feſtæ pacis: omniumq́ etiam quæ prius occulta fuerant promiſcuus uſus ſit

effecta. Romani enim maximã orbis partem ſuæ ſubactam ditioni ita pacauerũt, cultamq́ bonis moribus, & artibus reddiderunt, ut diſiunctæ mari montibusq́ & fluminibus ſeparatæ gentes, ac linguis literaturaq́ differentes populi: per latinæ linguæ cõmunionem, per que cõmunes omnibus Romanos magiſtratus una eadẽq́ ciuitas ſint effecti. quod quidẽ maximum humani generis beneficium dei potius quàm hominum opus fuiſſe uidetur: licetq́ dicere & Cicero de reſponſis differens inquit, debere qui deos eſſe intellexerint etiam intelligere: eorum numine hoc tantum imperium eſſe natum & auctum & retentum. Nam ut ab Italia incipiam: Roma annis iam trecentis condita hetruſci Romaniq́ ſilua intercedente cimina nũc Viterbio imminente, paulo plus minus triginta milibus ab urbe diſtãte, nullum inter ſe cõmercium habuerũt. Liuius enim Patauinus ſic habet in nono. Silua erat cimina magis tum inuia atq; horrenda quàm nuper fuere germanici ſaltus. nullus ad eam diem ne mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre quicquam præter ducem ipſum audebat. Et proximos Romæ ad tertium lapidem ſabinos lingua moribus & inſtitutis differentes à Romanis fuiſſe eodem docente cõſtat: qui pariter oſtendit: circa Mutinam Boniamq́ & proxima loca nunc totius Italię amœniſſima ſiluas omnia obtinuiſſe. remotiores uero ab urbe regiones Campaniam Lucaniam Appuliam, Calabros & Brutios maiori ex parte Græcis ſubditas, nec latinis nec ſabinis: neq; etiã hetruſcis per linguarũ diuerſitatem ſatis cõmunicaſſe nulli dubium uideri credimus: cum cæteræ omnes præſentis Italiæ regiones, quę ultra Bononiam & Mutinam ſunt, Roma ab initio creſcente gallorũ fuerint: quam gentem autor eſt in cõmentariis C. cæſar priuſq́ Romano ſubiicerentur imperio nullas ſciuiſſe aut uidiſſe litteras: niſi quas Græci aduenæ pro miraculo habiti uel pauculas oſtendiſſent: pariter hæc de Hiſpanis: pariter de Britãnis nunc Anglis, pariter de omnibus germanis: licet aſſerere. Eas uero oẽs maximas præclariſſimasq́ totius Europæ gentes: Romani litteris moribusq́ & omni uirtutũ munere: ita cultas reddidere, ut nullis poſt Italiam dignitate & gloria nunq́ poſtea ceſſerint. Et omnis Aphrica Romano ſubdita populo per quingentos fermè annos litteris moribusq́ Romanis effloruit, adeo ut per tempora beati Aurelii Auguſtini gente Aphri concilia eccleſiæ ibi habita ab octingentis epiſcopis litteras edoctis latinas celebrata fuerint. Nec minus aſia quàm aphrica Romanis litteris moribus inſtitutisq́ ornata atq; pacata fuit: adeo ut plures in ea uiros uirtutum fama celebres quingenti Romanorum ditionis anni genuerint: iis omnibus quos prius à condito orbe, aut poſtea à mille iam & centum annis, natos in ipſa aut nutritos fuiſſe poſſet oſtendere. Romanæ igitur gentis & urbis laudes, Romanorum inſtituta & uitæ exempla: non Italæ magis quàm externæ gentes litteris utentes latinis haud ſecus quàm parentum & progenitorum geſta & legunt auide: & attentiſſima exaudiunt diligentia: ut idoneos ad ſcribendum inuitare, ac impellere uideantur. Qua nos adducti ratione Romanorum inclinationis imperii hiſtoria duobus iam & triginta libris digeſta: urbis Romæ ædificia tertio uolumine reddidimus inſtaurata: italiamq́ facta priſcorum nouis urbium & locorum omniũ nominibus collatione quantum octo libris fieri potuit illuſtrauimus: & demum ſenectutis noſtræ inertis grato atq; honeſto munere cum ipſo Cicerone in legibus fungi uoluimus, neq; paſſi ſumus: ſicut Varro de agricultura ſcripturus, ſeſe non paſſurum eſt profeſſus.: Sibyllam ſolam ea quæ ſe uiua & ſe demum mortua prodeſſent hominibus ceciniſſe. & quando uidemus Ciceronem Plautium defendentem dicere: Marcum catonem in originibus ſcripſiſſe: ſemper ſe pręclarum ac magnificum putauiſſe: clarorum uirorum atq; magnorum non minus otii quàm negotii rationem extare oportere: operam hanc noſtræ ſenectutis magnæ illi & gratæ hominibus laudi præſtabimus: quam ideo Cicero Murenam item defendens eſſe dixit, Vnum hominem elaborare in ea ſcientia quæ ſit multis profutura. Itaq; cœpimus tentare, ſi ſpeculum, exemplar, imaginem, doctrinã omnis uirtutis & bene, ſancte ac fœliciter uiuendi rationis, Vrbem Romam florentem ac qualem beatus Aurelius Auguſtinus triumphantem uidere deſiderauit: noſtrorum hominum ingenio & doctrina ualentium oculis & menti ſubiicere ac proponere poterimus. Idq́ immenſum opus quinq́partita diſtributione tractabimus: ut quæ ad religionem ſpectauere primum quæ rei p. adminiſtrationis fuerunt ſecundum: tertium militiæ diſciplina: mores uero ac uitæ inſtituta quartum: & triumphi ipſius ratio quintum obtineant locum. Præfari tamen hoc initio libet: nos de Romanorum gentiliumq́ aliorũ religione ea ratione ac intentione dicturos: ut deorũ appellationes

lationes

lationes cum templorum ædium phanorumꝗ uocabulis edocentes, ſimul loca urbis Romæ in quibus ea fuere oſtendamus: inde rituum quos dij gentium ſicut propheta inquit dæmonia ſuis ſacrificijs adhiberi iuſſerint ſpurcitia impietate atꝗ etiam maxima leuitate oſtenſa, Chriſtianæ religionis ſanctimoniam bonæ uoluntatis hominibus gratiorem eſſe faciamus. Sed iam noſtræ diuiſionis executioni partium incumbamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER PRIMVS

Religio

RELIGIONEM deorum culturã eſſe Nonius Marcellus ſcribit. Eandem diuinarũ rerum ſcientiam à philoſophis maioribusꝗ cæteris appellatam fuiſſe Plutarchus in Pauli æmilij uita eſt autor: & Aulus gellius M. Ciceronem dicit in oratione de accuſatore conſtituendo aſſerere, religioſa dici delubra maieſtatis uenerationiſꝗ plena: & Maſſurium ſabinum uelle religioſum eſſe id quod propter ſanctitatem aliꝗ remotum ac ſepoſitum ſit à nobis, à relinquẽdo dictũ. Seruiusꝗ ſulpicius religioſum eſſe uoluit, propter ſanctitatẽ aliquam à relegando appellatũ, & Pompeius feſtus religioſos dicit qui facienda & uitanda diſcernunt. Qualis uero fuerit religio Romanorũ ſi hoc initio paſſis ut aiunt uelis narrare pergemus, eorum potius fatuitatẽ notare, quàm celebris famæ populi uirtutes ſicut profitemur laudare uoluiſſe uidebimur: hinc duximus paululũ à propoſito digrediendum, & gentium fama notiſſimarum quæ ante cõditam urbem Romã fuerint religio qualis erat oſtendendum: quo pateat, prudentiſſimos tantæ urbis ac rei p. fundatores ſi traditos in tam neceſſaria re mores ſecuti ſunt, magis ꝙ nullam habuerint meliorem propoſitam miſeratione proſequendos, quàm ꝙ talem acceperint religionem, culpandos eſſe. Ne etiam ignominiæ quã à Romanis auertere cupimus notam cæteris inuramus gentiũ populis, quorũ pleroſꝗ conſtat ingenio doctrina & bonis uitæ ac morũ inſtitutis excelluiſſe, nõnulla religionis & theologię gentiliũ rudimenta, partim ab ipſis gẽtibus, partim à doctiſſimo Chriſtianæ religionis theologo, Euſebio Pamphili relata altiuſcule repetemus. Ex quibus id in primis multifaciendũ apparebit, nullas fuiſſe barbaras etiã gẽtes nullos uel moribus & uita efferatiſſimos populos, qui de deo non bene ſenſerint, & quod fuit conſequens, immortalitatẽ non crediderint animarũ. Cui ſententiæ Cicero in legibus cõcordat, animũ eſſe ingeneratũ à deo aſſerens, ex quo uel agnatio nobis cũ celeſtibus uel genus uel ſtirps appellari poteſt. nullam enim gentem eſſe dicit, neꝗ tam immanſuetã, neꝗ tam feram quæ etiamſi ignoret qualiter habere deum deceat, tamen habendũ non ſciat. Vnde idem de aruſpicũ reſponſis orationem habens ſic inquit. Quis autem cum ſuſpexerit in cœlum deos eſſe non ſentiat, & ea quæ tanta mente fiunt ut uix quiſquam arte ulla ordinem rerũ ac uiciſſitudinem perſequi poſſit, caſu fieri putet. tribuitꝗ eam uim Cicero in legibus huic opinioni ut dicat illud bene dictum à Pythagora doctiſſimo uiro, quia maxime & pietas & religio uerſentur in animis, ideo nos rebus diuinis operam dare. Auguſtinus autem in dei ciuitate platonicos dicit affirmare animas hominum dęmones eſſe, & ex hominibus fieri putare, lares ſi meriti boni ſunt, Lemures ſi mali ſeu laruas. Manes aũt incertum utrum boni uel mali. Diuinitus itaꝗ inſitũ eſſe inquit Euſebius, non ſolum utile atꝗ conducibile quid dei nomine ſignificatum, uerum etiam rerum omnium creatorem ſic appellari. cum tamen uerbo ita omnes natura duce conueniant, re autem creaturas pro creatore coluerunt, præter poppulum unum aut admodũ paucos, ſicut ueriſſimis hebreorum litteris oſtenditur: qui à rebus uiſibilibus ad intelligibilia oculos mentis ſancte reducentes nõ creaturæ alicui, ſed ipſi rerum omnium creatori, cunctorumꝗ largitori bonorum, dei appellationem attribuerunt: cæteri autẽ omnes tenebris animos inuoluti ad tantam impietatem deducti ſunt, ut pecudum more honeſtũ & conducibile bonorumꝗ omnium ſupremũ uoluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera uoluptatum uel adinuenerunt, uel auxerunt amplificaueruntꝗ, & hos quidem maleficos ac mortales uiros, quaſi bonorum largitores, ſaluatores ac deos ſuos appellauerunt, piam huius nominis notionẽ natura eis inſitam ad eos transferentes quos bonorum inuentores putabant: Tantumꝗ ea mentis inſania ualuit, ut nec peccare ſe arbitrarentur, nec erubeſcerent diuinis honoribus maleficos atꝗ potentes

Religioſa delubra

Dæmones
Lares
Lemures
Laruæ
Manes

propter regna tunc primum conſtituta colere & admirari. Cumq; mores hominum legi/
bus ſtabiliti non eſſent,nec ſupplicia peccatoribus imminerēt,adulteria,nephanda matri/
monia,maribus ereptam pudicitiam,homicidia,paricidia, confecta ſcelere bella,quaſi res
pulcherrime geſtas dijs ſuis attribuebant. Et earum rerum memoriam poſteris ſuis quaſi
perutilem relinquere ſtudebant. Alij poſtea ſenſim uirorum mulierumq; membris,& in/
expertæ rationis ferarum natura ſanctiſſimam dei appellationem inquinarunt.deoq; talia
attribuerunt, quæ ſi de hominum aliquo dicantur,legibus & conſuetudine ciuitatum gra
uiſſimo ſupplicio punirētur. Alij argutiores doctrina habiti theologiā excogitarunt qua/
Theologia quadripartita dripartitam: qua deum patrem omniū atq; regem imprimis locandum putarunt, deinde
aliorum deorū multitudinē,tertio loco dæmones,quarto heroas deputantes.quos omnes
Dæmones maligni lucem eſſe dicunt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellantur. Dæmones enim
alios bonos alios prauos arbitrati ſunt. & bonis quidem regionem lunæ atq; aeris, prauis
uero infernæ habitationis locum attribuerunt: quos Empedocles pœnas peccatorū dare
confirmat, quoniam æther eos & pontus expellat,terra nullo modo ſuſcipiat,ſicq; ab alio
Boni dæmones. in aliud depulſi elementū atrociter uexentur. Bonos uero dæmones nō deos ſed deorum
miniſtros ea ratione dixerunt.quod oraculis præſint & magicam homines artem docue/
rint,per quam à maleficis hominibus ita illigentur, ut neq; recedere quidem poſſint cum
uoluerint:quorū aliquos Pythagoras dixit non ſponte inuitatos ſed neceſſitate quadā car
minum impulſos accedere,alios quadā accedendi conſuetudine & maxime ſi natura bo/
ni ſunt facilius accedere.alios ſi negligentius quiſpiam in ea re ſe habuerit, cum inuiti ad/
uenerint,ut noceāt adniti.His præmiſſis ex quibus apparet,cupiuiſſe & pro uiribus quæ/
ſiuiſſe barbaras etiam gentes aliquā dei creatoris ſui notitiam habere, ad particularem ſin
Aegyptij primi ſolem & lunā deos putarunt. gulorum ex ipſis theologiæ & religionis hiſtoriā ueniamus.Eruntq; primi ægyptij, quos
conſtat omnium primos cum in cœlum oculos ſuſtuliſſent,motum ordinem & quantita/
tem cœleſtium admiratos,ſolem & lunam deos putaſſe:ſoli uero oſiris, id eſt, multioculi,
lunæ iſidis tanquam priſcæ,quoniam ſempiterna priſcaq; ſit,nomina indidiſſe. Ritus ue/
Oſiris. Iſis ro qui his adhibebatur colendis caſtus primo purusq; fuiſſe uidetur,nullam habens admi
Mos ſacrificandi Oſiri & Iſidi. xtam crudelitatem, quod nulla tunc ſicut poſtea factitatum eſt cædebantur animalia,nul
lus effundebatur in ſacrificio ſanguis innoxius, ſed fruges terræ quibus ipſi ueſcerentur
offerebant. hærbas enim integras quaſdam cum radicibus & folijs ac fructibus ſumentes
ſimul concremabant. ex qua fumigatione exalationeq;, ante dictis cœleſtibus litabant.
Templa Saturni & Serapis extra urbes. Vnde aſſerit Macrobius:Aegyptios Saturno & Serapi ampla extra urbes cōſtituiſſe tem
pla, in quibus ſolis pecudum ſanguine immolabant, cum cæteris in ciuitate thure & pre/
cibus. In templis uero ignem perpetuum tanquam dijs ſimillimū ſeruabant. Ab eaq; ex/
Ignis perpetuus in templis ſeruabatur halatione quam Græci thymiaſin appellabant, thyſia quoq; eſt dicta, quod latine ſacrifi/
cium appellamus.Paruo deinde poſt tempore alius adolēdi modus per mirrhæ,caſiæ, cro
ci,primitiarum oblationem inuentus eſt: cui fœdiſſimus & crudelitatis plenus ſubrepſit
Thyſia. modus,occiſis animalibus eorum ſanguine deorum aras cruentandi. Huiuſmodi autem
primos & antiquiſſimos hominum conſtat nec templorum extruendis molibus,nec ſimu
lachrorum dedicationibus operam dediſſe. quippe qui nec pingere nec fingere aut cęla/
re,ſed nec ædificare ſcirent.Qui uero in ægypto procedente tempore coaluerunt doctri/
na & litteris cultiores,cum theologiam id eſt diuinarū rerum ſcientiam & ſermonem tra/
ctare cœpiſſent, maioribus homines erroribus intricare cœperunt, deos aſſerentes ſuos
mortales homines fuiſſe,ſed uirtute ac beneficijs quibus uitam communem excoluerunt
immortalitatem conſecutos:quorum nonnulli reges fuerint nominaq; habuerint,alij no/
ua quædam,alij à cœleſtibus tranſlata.Solem enim dixerunt primum omnium apud Ae/
gyptum regnaſſe ſolis cœleſtis cognomine, deinde Saturnum qui ſorore Cybele in uxo/
Oſiris. Iſis rem ducta Oſirim & Iſiden,aut ut plurimi dixerunt Iouem & Iunonem genuerit, eoſque
Typhon uniuerſum orbem imperio ſubiugaſſe, ac quinq; deos procreaſſe, Oſirim,Iſidem,Typho
Apollo na, Apollinem, & Venerem. Iſidemq; cererem eſſe, quæ oſiri id eſt Dionyſio coniuncta
Venus eſt: qui cum regno ſucceſſiſſent,plurimum humano generi contulerint.Condidiſſe enim
Thebe ciuitas in tractu Thebaico centum portarū urbem, quam alij Iouis urbem, alij Thebas dixerunt.
C. portarum Fuit uero hæc Thebana centum portarū ciuitas, de qua Ammianus Marcellinus ſcribit
Gallus poeta. Gallum poëtam,in patria noſtra Foroliuio genitum,prætorem Aegypti ab Auguſto cæ/

ſare cōſtitutum, abſtuliſſe obeliſcos concaſꝙ peregrini marmoris quibus etiam nūc urbs Roma et Italia eſt ornata. Proſequiturꝙ Euſebius ex porphyrio, erexiſſe Oſirim dijs omnibus aurea templa, quorū ſingulis certas ſtatuerit cerimonias, & proprios qui earū curam haberent conſecrauerit ſacerdotes: unde profectum ſit, ut diuerſis diſtincti honoribus homines alij colerent, alij colerentur. Paulopoſt Oſiride inſidijs laniato, alia quidē eius membra ab Iſide uxore nō mediocri labore inuenta diuinis honoribus ſepulta. Penis uero uirilis membri in Nilum ab inſidiatoribus proiecti, conſtituto idolo ſacra ac cerimonias maioris aliquanto cultus ſtatuta fuiſſe. Vnde Græci primum poſt Romani acceperint, ut Dionyſij orgia & dies feſti cum honore uirilis membri fierent, cuius ſimulacrum in myſterijs ferentes phallum Græci priapum noſtri appellauerunt. Multa hic omittimus ſuperflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hanc Aegyptij fuiſſe perhibent Cadmum enim ferunt ex Thebis Aegyptijs in Bœotiā profectum Semelen alioſꝙ filios procreaſſe. Semelenꝙ ab ignoto compreſſam ſeptimo menſe puerū peperiſſe: hunc mortuum à Cadmo deauratum & quaſi deum ingenti cultu & ſacrificijs decoratum fuiſſe, parentemꝙ eius prædicatum Iouem, ut ſtuprum Semeles leniretur. Adorationis uero animaliū quam fecerunt Aegyptij, cauſam hanc afferunt. effigies animaliū ab Aegyptijs imperatoribus ducibuſꝙ in galeis ſculptas ferri ſolitas in prælio, quibus principes inſigniores forent: parta deinde uictoria, ea animalia quorum imaginem duces geſtaſſent, quaſi offenſionē belli ipſa ad hoſtes repuliſſent, in deos relata fuiſſe. Alia quoꝙ affertur cultus animaliū cauſa. Bouem enim adorari ferunt, quod partu & arandi opera conducat. Ouem quod pariat & tegumentorum materiam præbeat, ac lacte & caſeo nutriat. Canem quia una cum hominibus uenetur, & ad cuſtodiendos homines ſit natus: quapropter deus qui apud eos anubis uocatur, caninum habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad ſcuta facienda conducit. Ex auibus Ibis apud eos utilis dicitur ad ſerpentum, locuſtarum, & erucarum interitum. Aquila quia eſt regia: Hircuſꝙ eadem ratione, in diuinis ſuſcipitur, qua & priapus apud Græcos, quia per genitalis membri inſtrumentū, ſpecies animaliū conſeruatur: Quapropter ſacerdotes omnes Aegyptiorū huius dei myſterijs initiantur. Vnde panas aiunt & Satyros huius rei cauſa cunctis hominibus eſſe uenerandos, quia ſimulachra eorum in templis, membra in morem hircorum habent, quod animal ſua tentigine perpetua ſemper ad coniunctionem eſt promptum. Lupi etiam apud eos ſunt ſacri, quia canibus ſunt ſimillimi. Crocodilli Aegyptijs honori ſunt quia eorum terrore ab Arabia atꝙ Libya latrones in Aegyptum natare non audeant. Prædicta autem animalia quando obierunt Aegyptij linteamine contegentes plangenteſꝙ & pectora cum gemitu tondentes in ſacrarijs ſepeliunt, condiuntꝙ loculis. quorum ſi quis ſponte aliquod interfecerit morte mulctatur. Felem autem, & ibidem ſeu ſponte ſeu inuitus quiſquam necauerit, morte punitur. In quacunꝙ autem domo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inhabitant, uniuerſo capite raſo luctu maximo afficiuntur, nec uino aut tritico cæteriſꝙ ad uictū neceſſarijs, quæ in ea domo recondita fuerant, uti amplius licet. Vnde Helius Lampridius ſcripſit Comodum Antoninum Imperatorem Romanum Iſidis ſacra Romæ raſo capite coluiſſe. Et Helius Spartianus dicit in comodianis ortis in porticu Peſcenium nigrum Imperatorem Romanum cum turba, pictum fuiſſe, ſacra iſidis ferentem. quibus Commodus adeo deditus fuerit ut & caput raderet & anubim portaret. & Antonium Caracallam Imperatorem Romanum idem ſcribit Helius Spartianus cum habitaret Edeſſæ, atꝙ inde Carras Luni dei gratia ueniſſet, interfectū fuiſſe: per cuius imperatoris narrādæ mortis occaſionem idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carræis ciuibus inoleuiſſe opinionem, fœmineo nomine Lunam qui nūcupaſſent addictos mulieribus ſemper ſeruire. Qui uero marem deum eſſe crediderit, eum uxori ſemper dominari neꝙ ullas muliebres inſidias pati. proſequitur uero Euſebius. Iſide deo boue albo naturaliter mortuo & magnifice ſepulto, Aegyptij quouſꝙ aliū inuenerint ſimilem, in perpetuo luctu ſunt, quem ſimul ac inuenerint, ad urbem nili ſtatim adducūt, quo ſolo tempore mulieribus ipſum uidere conceditur. obuiam namꝙ prodeuntes ſublatis ueſtibus genitales partes ei oſtendunt, nec unquam poſtea hunc deum mulieribus uidere licet. Cuius bouis adorādi inſania Romanos etiam tenuit. Nam ſcribit Lampridius, Titum Veſpaſianū Imperatorem optimū, in conſecrando apud mēphim boue api, diadema geſtaſſe, de more priſcæ religionis. & glorio-

Templa aurea ſingulis dijs erecta ab Oſiride

Dionyſij celebrationes

Simulacrorū origo

Semele compreſſa ab ignoto

Initium adorandorum animalium

Anubis

Feles

Ibis Aquila

Hircus

Priapus apud Græcos colitur

Panes & Satyri uenerantur

Lupi

Crocodilli

Aegyptij animaliū interitu afficiuntur

Commodus Imperator

Peſcenius ni.

Antonius Caracalla

Mos inquirendi bouis

ſus eccleſiæ doctor Hieronymus ad Siluinā ſcribens, Ad tauri inquit Aegyptij ſacra ſe-
mel maritum admitti. & idem doctor ad Pāmachium exclamat: ut ſciremus quales deos
ſemper Aegyptus recepiſſet, nuper ab Adriani amaſio urbs eorum Antinous appellata
Phœnices primi litterarum inuentores
eſt. Sed iam phœnicum quos primos litteras inueniſſe conſtat theologiam uideamus. Hi
chaos neſcio quid turbidū principio rerū fuiſſe aſſerentes, ſpiritū dicunt ſua principia con
cupiſcentem feciſſe connexionem, qui Cupido ſit appellatus: & ex aquoſæ mixtura pu-
Phœnicum theologia
tredinis ſemina creaturarum omnium generatione cuiq; prodiſſe: ac imprimis animalia
ſenſu carentia, ex quibus facta ſint animalia intellectualia, quę nominent Theophaniſmi,
ideſt cœli conſpectores. poſt effulſiſſe moth id eſt ſolem & ſtellas & cœli aſtra. Mundo ta-
libus inchoato principijs dicunt, aerem igneū emiſiſſe fulgorem, ex quo mare, terra, uen-
ti, nubesq; prodierint. paulopoſt ſole omnia ſuo calore ſeparante, ex cōflictu qui factus ſit
in aere tonitrua & fulgura emanaſſe: quo ſonitu animalia ex limo quaſi ex ſomno tam ex
terra quàm ex mari mares & fœminæ eruperunt. & uentos cum per nomina eſſent diſcre-
ti atq; recogniti deos fuiſſe habitos, quibus adorationes infuſionibus atq; fumigationi-
bus factæ fuerint. ex uentoq; colpia & nocte muliere ſæculum & primogeniū uiros fuiſſe
progenitos. quorum primus alimenta ex arboribus primum docuerit homines ex ijſq; na
tos uirum item & mulierem, genus & generationem dictos, phœnicem habitaſſe. cum ue
ro æſtus eſſet factus phœnices palmam ad ſolem extendiſſe quem nomine Beelſemon id
eſt cœli dominū & deum uocant. Iſq; ſit quem Græci Iouem poſtea appellarunt. Et cum
poſt hæc multa habeat phœnicum theologia parui nunc facıunda: additur in illa Miſſo-
nem tantu elementa litterarum primum omniū conſcripſiſſe, eſſeq; illum quem Aegyptij
Cæli ortus
thor, Alexandrenſes thot, Græci Mercurium uocant. Et ab Cælio muliereq; Beruth uoca
ta, bibli habitantibus, natum eſſe terrenium aut indigenam, cui cœlus poſtea cognomen
fuerit: à cuius nomine ſupremum corpus mira uarietate formoſiſſimum cœlum fuerit ap-
pellatum, cuius ſoror fuerit terra. Hicq; patri ſuo altiſſimo à beſtijs deuorato, ſacra & ceri-
Cælus Terra Saturnus ſiue Betillus Athlas Dagon
monias inſtituerunt. Cœluſq; patris regnum poſſidens terram ſororem duxit uxorem,
quæ ei tres peperit filios. Betillum quem & Saturnum dicunt, Dagona qui & frumenta-
rius appellatur, ac poſtremo Athlanta. Saturno autē in ſidus cœleſte mutato ſimulacrum
Aegyptij facientes, quatuor oculos, in poſterioribus duos, & alios in anterioribus poſue-
runt, qui uiciſſim contracti quieſcebant: alas quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas ex-
tenſas quaſi uolaret, duas remiſſas, quaſi ſtaret: ſignificabaturq;, ipſum dormientem ui-
gilare & uigilantem dormire. Pariter per alas quieſcentem uolare & uolantem quieſce-
re. Cæteris etiā dijs phœnices duas fecerunt alas in humeris, quaſi Saturno conuolarent.
Vanam uero atque ridiculam phœnicum theologiam fuiſſe, unica arguit leuitate, quod
ſerpentem illi diuinam eſſe naturam dixerunt: quoniam abſq; manuū ac pedum ac omni-
no alicuius organi exterioris adiumento, eximiam celeritatem exequātur, uariaſq; figu-
ras & formas gradientes inuoluto reuolutoq; ad quam uelint celeritatem greſſu facillime
præſtent. longæui etiam ſint, nec ſolum ſenectam cum pelle deponentes reuireſcant, ſed
creſcant etiam in adoleſcentiam redeuntes: ita niſi percuſſi pereant uix naturali nece con
Serpentes apud phœnices colebantur
fici. Vnde felicem dæmona appellant ſerpentem, cui diuiniſſimo ut dicunt animali O-
phioni appellato, ſicut cæteris dijs immolabant. Quam admiratus inſaniam beatus ec-
cleſiæ doctor Ambroſius ut ſacratiſſimam Dei noſtri Iheſu Chriſti religionem Chriſtia-
Ophion
nis hominibus redderet gratiorem: hunc Ophionem qui & latine ſerpens dicitur, qua-
Græcorum theologia
lis à gentilibus Italicis phœnices imitatis colebatur, in ſua mediolanenſi eccleſia conſer-
uari uoluit, qui etiam nunc integer conſpicitur. Græcorum uero facile omnium ſapi-
Cadmus ex phœnicia profectus
entiſſimorum doctiſſimorumq; theologia, non minores prædictis habuit fatuitates. Cad-
mum ferunt Agenoris filium ex phœnicia ad quærendum europam quæ fuerat à Ioue
rapta, à rege miſſum fuiſſe: nec inuenientem, in bœotiam tandem perueniſſe, ac Thebas
ibi ædificaſſe. cumq; Hermionem Veneris filiam uxorem duxiſſet Semelem & ſorores
Dionyſius
eius ex ea genuiſſe. Poſtea ex Ioue & Semele natum eſſe Dionyſiū, qui uitis & uini uſum
Exercitus dionyſij
homines docuerit. Atq; inuenerit coctionē ex aqua & ordeo confectam, quam appellaue
rit ceruiſiam: huncq; cum exercitu non ſolum uirorum, ſed mulierum quoq; orbem lu-
ſtraſſe, iniquis iniuſtiſq; hominibus ubique punitis. Eius uero exercitus mulieres haſtis
thyrſo ornatis armatæ fuerunt. Et muſæ omnes deum hunc ſecutæ, uirginitate atq; omni
genere

genere doctrinæ florentes,tripudijs & cantu eum permulcebant. Pædagogum is habuit
Silenum, cuius uirtutem fuit conſecutus. Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolo/
res qui effumante uino caput aggrediuntur. ferula ei in manibus eſt, quia cum non per/
mixtum aqua uinum bibunt homines in furorem uerſi alter alterum baculis cæderent,
unde aliqui moriebantur.itaq; pro lignis ferula uti perſuaſit. Bacchus à Bacchis mulieri
bus eſt uocatus: Leneus quia Græce lenus torcular latine appellatur. Bromius à bromo
id eſt,ignis ſonitu, qui cum ille abortu ederetur inſonuit. Satyri eum ſecuti ſunt, qui ſal/
tando & tragice canendo uoluptatem ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primo &
muſicam fuiſſe inuentam.Herculem Græci aſſerunt Ioue & Alcimena genitum,qui du/
os dracones à iunone ad necem immiſſos puer gutture illiſo peremerit. Aeſculapium A/
pollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluiſſe, ut ab incurabili morbo mul/
tos liberauerit.ea re Iouem commotũ eum interemiſſe,cuius morte irritatus Apollo,Cy/
clopas qui fulmen illud Ioui ſumminiſtrauerant interfecerit. Vnde iratus Iuppiter Apol/
linem ad ſeruitium Admeti regis impulerit. Alia quoque fuit Græcorũ theologia quam
ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cœlum apud ſe primum re/
gnaſſe,qui filios quinque & quadraginta habuerit: quorum duo de uiginti Ops caſtiſſi/
ma mulier ei genuerit,ob quod meritum Ops quæ & terra in dearum numerum ſit rela/
ta. Filias quoque Athlantem habuiſſe Baſilian & Cybelen quam & Pandorem uocant:
Baſiliam poſt Cæli mortẽ Hyperioni fratri nuptam duos peperiſſe liberos,Solem & Lu/
nam:Cybelen autem Hyperiona interemiſſe.ſolemq; ad fluuium Eridanum pręcipitaſſe:
Lunamq; cũ hæc ſic facta percepiſſet, de alto ſeſe loco deieciſſe. Mater uero furore con/
cita crinibus ſolutis tympanis & ululatibus Bacchans circumuagabatur. Demum poſt/
quàm nullibi poterat inueniri deificata fuit.& aræ templaq; illi conſtructa ſunt. Cuius ſa
cra cum cymbalis & tympanis fiunt.Sol uero atq; luna ad luminaria ſunt tranſlati.à phry
gum quoq; theologia acceperunt Greci,phrygesq; dicunt Meona antiquiſſimum apud
eos fuiſſe regem.A quo nata Cybele fiſtulam quam ſyringam dixerũt inuenerit,& mon/
tana mater appellata eſt.Cybelen Atydi adulterio iunctam. cũ uero cognita res eſſet in/
terfecto Atyde ac ſocijs eius à patre,commotam furore per uniuerſam regionẽ magnis
ululatibus uagatam fuiſſe, tympanis dolorem ſuum conſolantem. cumq; Apollo Cybe/
len adamaſſet Atidis corpus ab ea ſepultum,quæ diuinos honores conſequuta erat:unde
adoleſcentis mortem Phryges plangunt & aris ſtructis Atyda Cybelenq; ut deos colunt.
Proſequitur Phrygum theologia,ex Athlante aſtrologo natas filias ſeptem Athlantidas
appellari, quibus plures dij & Heroes ſint nati.à ſeniore quarũ Maia Ioui coniuncta Mer
curius fuerit procreatus: Saturnumq; filium Athlantis auaricia & impietate præditum,
ſororem Cybelen duxiſſe uxorem,à qua Iouem ſuſcepit:quamuis alium Iouem Cæli fra/
trem Cretæ regem contendunt fuiſſe. qui decem filios procreauerit, quos curetas appel/
larunt.Saturnum uero in Sicilia Italiaq; regnaſſe, à quo natus Iuppiter oppoſitam patri
uitam duxit.alios etiam habuiſſe duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonẽ:ipſum
Iouem tres uxores Iunonem Cererem & Daphnem duxiſſe.à quarum prima Curetes ge
nuerit,ab alia Perſephonen,à tertia Mineruam. Multa præter hæc de dijs, quos ſuſcepe/
rit Græcia dici poſſent,cum unicus poeta Heſiodus triginta deorum milia in terris fuiſſe
commemorat. quod quidem illi faciliter concedere poterunt qui ſtatuas æneas marmo/
reas que & ligneas ſicut & ipſe pro dijs habendas eſſe crediderint. Satis multa dixiſſe ui/
demur de dijs quos ante urbem conditam diuerſæ orbis prouinciæ coluerunt. quos qui/
dem deos Romani condita urbe non colere non potuerunt,præſertim cum Troianos eo
rum progenitores huiuſmodi deorum ſuperſtitionibus plenos ſicut oſtendemus habue/
rint autores:quanquam & ipſa re conſtat,& nonnullos ex Græcis ſenſiſſe uidemus,Ro/
manos in deorum ſuſceptione multas Aegyptiorum phœnicumq; & Græcorũ ineptias
impietatesq; omiſiſſe. Sed pter deos deasq; alia nequaq; meliora à gentibus Barbaris ad
Romanos reducta fuiſſe uidemus:fatorũ & fortunę neceſſitatẽ,oraculorũ reſponſa,augu
ria,ſomniorũ uanas interpretationes,uaticinationes,Necromantiã,& quęſita cũ dęmoni
bus mortuisq; colloquia:cũ tamen ex Græcis nõnulli fatorũ & fortunę neceſſitatẽ tollere
p uiribus ſint adnixi: oſtendentes,qd & ueriſſimũ eſt,ea ſtante oẽm auerti tolliq; philoſo
phiã, iacere pietatẽ iuſtitiãq; interire, nullã fore uirtutis laudẽ,aut uitiorũ uituperationẽ,

Silenus · *Mitra* · *Ferula* · *Bacchi cognomina.* · *Theatrum & muſica Dionyſi inuentum* · *Herculis ortus* · *Aeſculapij ortus* · *Apollo Admeti regis armenta pauit* · *Athlantij populi* · *Cælus* · *Ops* · *Baſilia* · *Cybele ſeu pandora* · *Hyperion* · *Baſilia deificata* · *Meon rex* · *Syrinx* · *Phryges Cybelẽ Atydaq; pro dijs colunt* · *Phrygũ theologia* · *Athlantides* · *Curetes* · *Iouis uxores* · *Perſephone Cereris & Iouis filia*

nullum que expectandum eſſe laborum & bene geſtorum fructum, nullam maleſa- ctorum punitionem extimeſcendam. beatus autẽ Aurelius Auguſtinus dum ciuitatem dei ædificat ſic habet. Prorſus diuina prouidentia regna conſtituuntur humana, quæ ſi propterea fato quiſquam tribuit, quia ipſam dei uoluntatem fati nomine appellant: ſentẽ- tiam teneat, linguam corrigat. ut ei uideatur adhæſiſſe ſententiæ Seneca. Duc me ſumme pater altiq; dominator poli, nulla parendi mora eſt, adſum impiger: fac nolle comitabor gemens, malusq; patiar facere quod licuit bono: ducunt uolentem fata, nolentem trahũt. Et Cicero in libris de fato ex Homero Tales ſunt hominum mentes, qualis pater ipſe Iup piter auctiferas luſtrauit numine terras. Et tamen de unico ex diuæ fortunæ cultoribus *Tullus rex* Tullo rege quid Plutarchus in problematibus habeat oſtendemus: qui ſcribit illũ omnes actus ſuos fortunæ aſcripſiſſe: à qua ſublatus fuerat ab ancilla matre ad regnũ prouectus: hincq; regem fortunæ primogeniæ & maſculæ templa erexiſſe, alud conuertentis, aliud *Fortuna primogenia & maſcula* bene ſperantis aliud fortunæ uidentis, quaſi ab eo nos procul capiamur & negocijs ac re- bus inhæreamus. Conſtruxit etiam fortunæ paruæ templum, quaſi docens homines dili- genter attendere: nec ea quæ accidunt quamuis parua contemnere. reſponſa uero ſimula *Fortunæ paruæ templum* chrorum, quod Aegyptiorum Phœnicumq; inuentum fuit, conſtat hominum malicia arteq; malefica fuiſſe facta, ad opes mendacio ac multorum pernicie cumulandas. Chari *Charilaus & Archelaus* lao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus reſpondit Apollo melius fore, ſi agri quem bello quæſiuerant dimidiam Apollini partem darent. itaque aſtuti & cauti homi- nes animum ad id applicantes, ex adytis, penetralibus & profundiſſimis plerunq; ſpelun cis reſponſa dantes, ea ab oraculis prodiſſe mentiebantur. Hi enim diſpoſitos habuere per ciuitatem miniſtros inueſtigantes, cuius rei egentes eſſent uel aduenæ uel ciues, ut re- ſponſa excogitare poſſent. Habita autem indigentiæ illorum noticia & neceſſarijs ad id interrogatiunculis blande factis, ſi aliquid futurum coniecturis aſſequebantur aperte re- ſpondebant. Sin uero dubia res coniecturis percipi nequiſſet, reſponſionis ambiguitate *Crœſus templum Apollini erexit* fallebant, ut redargutionem effugere uiderentur. Crœſus imperium Lydiæ ſperans auge re, templum Apollini delphico omnium orbis ditiſſimum erexit, & deus ab eo conſultus ſua reſponſa ambiguitate deſtruxit: ſic enim uates oraculum dixiſſe mentitus eſt. Intrepi- dus ſi Crœſus Alym tranſmiſerit amnem, Imperium perdet magnum regnumq; ſuperbũ. Quandoq; etiã cantando, & uerba quædam inaudita reſponſionibus immiſcendo mul- tos decipiebant. Nec parum fidei faciebat huiuſmodi adytorũ templorumq; cuſtodibus uerborum elegantia, & orationis grauitas, ſiue futuris à caſu ueris adhibita, ſiue in ambi- *Deceptiones uatum* guitatibus reſponſorum. Cum autem caſu aliquid dictum, euentu comprobaretur, id mar moreis inciſum litteris mandabatur, ad fidem à cæteris comparandam: quæ autem falſa *Dionyſius ſiculus* fuiſſet pene innumerabilia nullus cõmemorabat. Vt nõ ignaue iocatus fuiſſe uideat Dio nyſius ille ſiculus, qui cum Apollinis delphici templum donis aureis argenteisq; refertũ fuiſſet, quæ illi affixerant qui per dei inuocationem aliquo periculo liberati aut aliter be- neficio affecti fuiſſent dixit: multo plura & propè infinita fore, ſi quis promiſſa deo mune ra haberet, quæ quia exauditi non fuerant agitati confectiq; periculis & calamitatibus nõ dediſſent. Argumento quoq; certiſſimo prædicta ab hominibus facta fuiſſe illud erit, *Hadrianus Imperator* quod Hadriani imperatoris temporibus quando maxime oracula deſinere cœperunt, li- cet is chriſtianus non eſſet, ſubiecti quæſtionibus prædicti oraculorum uates, uniuerſam rem ſuis inuentionibus ad turpes quæſtus excogitatam edidere. Modosq; de quibus ſu- pradiximus patefecere, qui tanquam ſeductores & malefici ultimo ſupplicio ſecundum leges affecti ſunt. Vnde poſtea procliuis fuit ad cultum chriſtianæ religionis & fidei ſuſ- *Hadrianus imperator religioni Chriſtianæ procliuis* cipiendum, quod in uita Alexandri Seueri Helius innuit Spartianus: his uerbis. Iudæis priuilegia reſeruauit, Chriſtianos paſſus eſt eſſe. Chriſto templũ facere uoluit, eũq; inter deos recipere: quod Hadrianus cogitaſſe fertur, qui templa in omnibus ciuitatibus iuſſit fieri ſine ſimulachris, quę hodie quoq; quia nõ habuerunt numina, Hadriani dicuntur: eti am illa ad hoc paraſſe dicebat, ſed prohibitus eſt ab is q cõſulentes ſacra repperentur, oẽs chriſtianos futuros, ſi id feciſſet. Et Flauius Vopiſcus in Saturnini geſtis rebus hanc inſe- *Epiſtola Hadriani* rit Hadriani epiſtolã ad ſupradicta facientẽ. Hadrianus Auguſtus Seruiano cõſuli ſalutẽ. Ad Aegyptũ q mihi laudabas ueni totã leuẽ pendulã & ad oĩa famæ momẽta uolitantẽ. Illi q Serapim colunt chriſtiani ſunt, & deuoti ſunt Serapi, q ſe Chriſti epiſcopos dicunt.

Nemo

Nemo illic Archiſynagogus Iudæorum, nemo Samarites, nemo mathematicus, non aru/
ſpex, non aliptes. Vnus illis deus eſt, hunc chriſtiani, hūc Iudæi, hunc omnes uenerantur
gentes. Diuinationes uero proximum ſupradictis malum nonnullæ gentes attentiſſime
ſecutæ ſunt, ſed minus id nocuit malum quia multi ex eorum philoſophis diuinationem
nullo modo utilem eſſe ea probauerunt ratione, quod ſequi præuidebant omnia eſſe fata
ta: & quænam utilitas fuiſſet, ſi futura omnino mala præuideas, quæ nullo modo ualeas
euitare? nulla em̄ omnino utilitas, ſed mœror potius fuiſſet ſecutus: qui hominū animos
potius perturbaſſet. & non tantum homines ex bonorū expectatione gaudent, quantum
timore impendentium malorum cōſueuerunt torqueri: nō enim ſatis multum infortunij
Romanis fuit deos deasq́ & fatorum oraculorum auguriorumq́ & cæterorū quæ dixi/
mus malorum initia à gentibus barbaris accepiſſe, niſi ritus quoq́ ſacrorum infandos ab
is pariter habuiſſent, quibus tamen populus Romanus pro ſua prudentia minus flagitio/
ſe quàm traditi erant eſt uſus. Siquidē orgia Orpheus adinuenit Thracibus, quæ Diony/ *Orgia*
ſio à Bacchis mulieribus celebrantur: & hæ carnes crudas comedentes ſacro furori initia
bantur, & furentes ac Bacchantes uiros ſimul atq́ fœminas in templis deorum noctu per
noctare cogebant. Cererem Romani ut caſtiſſimam coluerunt, adeo ut periculum caſtita *Ceres Romæ*
tis facturæ uittas eius matronæ palam in templo tangerent. Vnde poeta: paucæ adeò uit *culta.*
tas cereris contingere dignæ: ſed uideamus quæ fuerint merita, propter quę deificata eſt. *Vittæ Cereris*
Eam ferunt filiæ luctu mœſtam cum à Bambone nobili coribantum muliere hoſpitio ſuſ/ *Bābo mulier*
cepta potionem multis cōfectam ex rebus, quā ciceona appellant ſumere recuſaſſet, indo *Ciceon genus*
luiſſe Bambonem, atq́ ſublata ueſte genitalia membra cereri oſtendiſſe, quæ hoc ſpecta/ *potionis*
culo delectata ciceona ſuſceperit, atq́ biberit, unde dea meruerit appellari. Matris uero *Matris deorū*
deorum ſacra phrygij quotannis crudeliſſimis certaminibus faciebant, ſed Romani ſacer *ſacra*
dotes utriuſq́ ſexus uirum & fœminam ex phrygia conſecrantes urbem ſolenni pompa
tympanorum ſonitu perluſtrabant. Maiora ſunt quæ ſequuntur, & quorū pauca Roma/
ni uel modeſtiſſime duxerint imitanda. Rhodij hominem ſaturno ſacrificabant. Quā cru/ *Imolatio hu/*
delitatem cum poſtea duxerint mitigandam, aliquem mortis ſupplicio damnatū ad ſatur *manorū cor/*
nalia uſq́ ſeruabant, quem ipſo in feſto grauatum uino immolabant. In Salamine inſula *porum apud*
Diomedi homo immolabatur, qui ab adoleſcentibus ter circū aram ductus, tandem à ſa/ *uarios popu/*
cerdote haſta percuſſus & rogo impoſitus cremabatur. Dionyſio Omaſti apud Chios *los*
homo crudeliter diſcerptus ſacrificabatur. Lacedæmonijq́ hominē marti ſacrificare ſoli/
ti fuerunt, Et phœnices in bellorum aut peſtilentiæ calamitatibus amiciſſimos homines
Saturno ſolebāt immolare. Et in creta curetes Saturno pueros ſacrificabant. In Laodicea
Syrię palladi uirgo immolabať, Arabeſq́ ſingulis annis puerū imolātes ſub ara ſepeliebāt
Omneſq́ Græci priuſquam in ſuſcepta prodirent bella hominem immolabant, quod de
Iphigenia bello Troiano factum prædicant: Phœnices in magnis calamitatibus atq́ peri
culis ſui principis, dilectiſſimū ex filijs in redemptionis præmium iugulabant. Vnde Sa/
turnus rex regionis, qui poſteaquam hominē exuit, in Saturni ſtellam translatus eſt, cū
unicum filium ex Anobret nympha haberet, leud dictum, quia maximo & periculoſo bel
lo ciuitas premebatur, regio indutum ornatu, ſuper conſtructam ad hoc præparatamq́
aram immolauit. Ariſtomenes Meſſenius Ioui, quem appellant Ithometem trecentos ſi/ *Ariſtomenes*
mul ſacrificauit homines, in quibus Theopompus lacedæmonius fuit. Cum fame atheni *Iupiter Itho/*
enſes propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorū cōfugiſſent: Apollo iuſ/ *metes*
ſit ut ſingulis annis ſeptem mares totidemq́ fœminas in cretam ſacrificandos mitterent, *Athenienſes*
quod & diligentiſſime multis ſeculis obſeruatum fuiſſe traditur. Scythæ quoſcunq́ ad/ *Vij. mares to*
uenas ceperint (capiunt autem multos, qui fluctibus & tempeſtate ad eos depelluntur) *tidemq́ femi*
Dianæ ſtatim imolāt: In Pella ciuitate Theſſaliæ hominē Pelleo & Chironi ſingulis imo *nas in cretam*
lant annis. Dionyſius alicarnaſſeus in primo de antiquitate Italica refert, Iunonē & apolli *ſacrificandos*
nem quoniam decima hominū eis immolata non fuerat, magnas Italis calamitates indu/ *mittebant*
xiſſe, ut nullus in arboribus fructus ad maturitatem uſq́ primam permanſerit: nec ſpicæ *Aduenæ à ſcy*
ſemine implebantur: nec herbæ pecori ſufficientes germinabant: Fontes deficiebant, mu *this dianæ*
lieres abortu periclitabanť, aut nati filij manci & diſtorti erāt, cęteraq́ hominū multitudo *imolantur*
crebrius q̄ ſolebant uexabantur. Cūq́ reſponſo accepto nollent dij immolationē anima/
liū hoſtijs faciendā, magna omnes ambiguitate tenebantur. Tuncq́ ciuitatum primates,

poſt

poſt reliqua multitudo, Italia migrare cœperūt: & quaſi amentes furentesq́; pellebant uiciſſim, ac pro certamine pellebantur, & multis Italiæ ciuitatibus derelictis græcia & barbaria italis eſt repleta. Herculemq́; ferunt ara primū in ſaturnio ædificata, intemeratas hoſtias immolaſſe, & ne quaſi primo ritu neglecto ſuperſtitione inani incolę turbarentur, ſimulacra uiui hominis in Tyberim fluuiū deijciebant hoſtiarum ornata modo, idq́; poſtea idibus maijs à populo Romano factitatū eſt. Ea enim die pontifices, uirginesq́; ueſtales, prætores, alijq́; ciues, quos ſacris adeſſe fas eſt, animalibus de iure pōtificio immolatis triginta hominū ſimulacra, quos appellant argeos, à ponte ſublicio in Tyberim dimittebant. Gentilium externorum religione quantum ad Romanorū honeſtandam rem oportere uiſum eſt oſtenſa, ad noſtrum redibimus propoſitū. Inter multa uero quæ Romana ſuperſtitio nobis dicenda exhibet, nihil non reſpuendum, ac omnino abominabile eſt, præter unum, quod uiro Chriſtiano in meliorem partem amplectendū, cōuertendumq́; exiſtimo, ſacris ſcilicet ut appellarunt, ac religioni Romanam gentem accuratiſſime intentam fuiſſe. Vnde præclariſſima eſt illa Ciceronis de aruſpicū reſponſis ſententia. Quàm uolumus patres conſcripti, licet ipſi nos amemus, tamē nec numero Hiſpanos, nec robore gallos, nec calliditate pœnos, nec artibus Græcos, nec deniq́; hoc ipſo huius gentis, ac terræ domeſtico natiuoq́; ſenſu Italos ipſos, ac latinos, ſed pietate & religiōe atq́; hac una ſapientia ꝙ deorum immortaliū numine omnia regi, gubernariq́; proſpeximus omnes gentes nationesq́; ſuperauimus. Et Liuius xlvij. Gn. Cornelio prætori multa indicta, ꝙ cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo iniurioſe contenderet, ſacrorumq́; quàm magiſtratuum ius potentius fuit. Sed quid beatus Aurelius ſcribit Auguſtinus: dum illę à Romanis committerentur ſuorum ſacrorum inſaniæ, dum tanta fierent mala, calebant aræ numinū ſabeo thure ſertiſq́; recentibus halabant, clarebant ſacerdotia, phana renitebāt, & uno eodemq́; tempore ſacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis. Igitur de religione Romanorum tractaturi, partes primū proponemus, in quas eam diuidi oportere iudicemus. Tribusq́; multarum, & diuerſarum rerum aciebus armata religionis prædictæ cognitio nobis tractanda occurrit. Nam prima in parte deos eorumq́; originem, ſacra, cerimonias, ritus, adorationes, libationes & hoſtias: ipſarum poſtea rerum cauſa à gentibus inſtituta erectaq́; templa, ædes, ſacella phana, aras, delubra, ſimul oſtendemus. Deinde ſecundo loco quærendę utilitatis, opulentiæ & amplitudinis artes ſub religionis, & deorū numinis integumento confictas, pontifices, flamines, ſacerdotes, ſalios, ueſtales, ſodales, phanaticos, bacchides, & maximam eiuſmodi hominum turbam docebimus. Tertiam dehinc aciem, ludi, ſpectacula, lectiſternia, ſupplicatiōes, & multa huiuſmodi ad populorū delectationem luxumq́; & ad ſeditionū, tumultuationumq́; concitationem, auerſione excogitata ſub religioniſq́; & deorum prætextu populo data complebunt. Deos & ſi Romulus coluit, qui Lupercal in palatio monte inſtituit, ſacra dijs alijs albano ritu, Græco Herculi, ut ab Euandro inſtituta erant, ſicut Liuius docet fecit, tamen Numa Pompilius artifex religionis induſtrius fuiſſe uidetur, quem Liuius dicit ne luxuriarentur ocio animi, omnium primum rem ad multitudinem imperitam, & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, deorum metum incutiendum ratum eſſe: ſimulaſſeq́; ſe cum ægeria colloqui & monitum quæ acceptiſſima dijs eſſent ſacra inſtituere, ſacerdotes ſuos cuiq́; deorum cultui præfeciſſe. Vnde Cicero pro domo ſua ad pontifices. Equidem ſic accepi pontifices in religionibus ſuſcipiendis caput eſſe, interpretari quæ uoluntas ſit deorum immortalium. & in eadem oratione: Cum multa diuinitus pontifices à maioribus noſtris inuēta atq́; inſtituta ſunt, tum nihil præclarius quàm quod uos, & religionibus deorum immortaliū & ſummæ rei p. præeſſe uoluerunt, ut ampliſſimi & clariſſimi ciues rei pub. bene gerendo, pontifices, religiones ſapienter interpretando rem p. conſeruarent. Quanti etiam deos fecerint Romani Cicero in uetuſtiſſimis pontificij iuris legibus oſtendit, quarum capita nonnullarū hic ponemus. Ad diuos adeunto. caſte pietatē adhibento, opes amouento. qui ſecus faxit deus ipſe uindex erit. Separatim nemo habeſſit deos: neue nouos, ſed ne aduenas niſi publice aduectos priuatim colunto. cōſtituta à patribus delubra habeto. Lucos in agris habento, & larū ſedes. diuos, & eos qui cœleſtes ſemper habiti colūto. & illos quos in cœlū merita uocauerūt. Herculē Liberum. Aeſculapiū. Caſtorem. Pollucem. Quirinū. Aſt illa propter quę datur homini aſcenſus in cœlum, mentē, uirtutem, pietatē. fidem. earumq́; laudū delubra ſunto, nec ullo

uitiorum

Herculis inſtitutum

Argei

Diuiſio totius operis

Lupercal

Numa Pompilius religionis artifex

Pontificum dignitas

uitiorum ſacra ſolennia obeunto. Quod autem ex hominũ genere conſecratos ſicut Her/
culem & cæteros coli lex iubet, indicat quidem omniũ animos immortales eſſe, ſed fortiũ
bonorumq; diuinos. Bene uero quod mens, pietas, uirtus fides conſecrant̃ manu, quarum
omniũ Romæ dedicata publice templa ſunt, ut illa qui habent (habent autẽ omnes boni)
deos ipſos in animis ſuis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione ſeptima.
Tuq; Ceres, & Libera quarum ſacra ſicut opiniones hominũ ac religiones ferunt longe
maximis atq; occultiſſimis cerimonijs continentur, à quibus initia uitæ, atq; uictus, legum
morum manſuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac diſper/
ſa eſſe dicuntur. Præterea ipſe Cicero pro murena. Cum omnis deorum immortaliũ pote
ſtas aut translata ſit ad nos, aut certe comunicata nobiſcum. Satis itaq; hoc initio primæ
diuiſionis noſtrę partis fundamẽta iecimus: qui per Ciceronẽ & iuris pontificij documen
ta deorũ uenerationis, & locorũ in quibus adorarentur principiũ cauſamq; oſtendimus.
Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is uir ſanctorũ religionis noſtræ doctiſſi/ *Dij ex ſamo*
morũ Hieronymi et Auguſtini iudicio doctiſſimus, eſt autor deos ex Samothrace in Phry *thracia in*
giã aduectos Aeneã ex Phrygia in Italiã detuliſſe: dictosq; ꝙ per eos ſpiremus: & corpus *phrygiam ex*
mentem ac rationẽ habeamus: quos fuiſſe uult Apollinem: & Neptunũ. unde Virgilius *phrygia in*
cum ſocijs natoq;: penatibus & magnis dijs: & Iã pater Aeneas ſacra & ſacra altera patrẽ *Italiã delati*
Afferet: iliacos excipe ueſta deos. Plutarchus in uita Numæ pompilij. Ea quę de deorum *Virgilius*
ſacris Numa pompilius ſtatuit ꝙ ſimilia ſunt prorſus Pythagoræ documẽtis. Nam primũ *Opinio nu/*
principiũ ille neq; ſenſui neq; perturbationi ſubiectũ: ſed mentem inuiſibilẽ: & increatam *mæ de deo*
eſſe cenſuit. Hic aũt Romanos prohibuit exiſtimare imaginem dei, aut hominis ſpeciem,
aut animalis habere formã: neq; fuit apud eos picta neq; ficta dei prius ſpecies. Sed in prio
ribus .clxx. annis tẽpla quidẽ ædificabãt: ſacraq; tuguria erigebãt: ſimulacrũ uero nullum
corporeũ faciebant. perinde atq; nephas eſſet deterioribus meliora aſſimulare, neq; aliter
atq; intelligentia percipi deus poſſit. ſacra quoq; à Numa inſtituta ritũ, ſanctimoniamq; *Sacra inſtitu/*
Pythagoræ uehementer attingũt. Erant eñ ſine ſanguine, eorumq; plurima ex farina & li *ta à numa*
bo rebusq; uiliſſimis cõpoſita. Affirmat etiam Varro deos ab antiquis Romanis plus an/
nos .clxx. ſine ſimulacris fuiſſe cultos, eorumq; .xx. ſelectos, cæteros appellauit plæbeios, *Dij ſelecti, & plæbei*
ſuntq; ſelecti, xij. mares, octo fœminæ. Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apol
lo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana,
Minerua, Venus, Veſta. Et præter hos utriuſq; ſexus deos, alia fuit deorũ dearumq; tanq; *Cõprecatio.*
matrimonialis coniunctio, ꝙ cõprecationem appellauerunt: ut qui ſcilicet rem diuinã uni
feciſſet, alteri quoq; ſupplicaſſe uideret: & latiã Saturnus, ſalaciã Neptunus, horam Qui
rinus, mariam Vulcanus, miricen Quiritius, neriene Mars, cõprecationem ſuam habuit.
Attulit tamen aliã deorum diuiſionẽ Varro à Labeone ſumptã, qui aſſeruit deorũ partem *Boni dij*
eſſe bonam, partem malã, qui cultus diuerſitate internoſcãtur, cum mali cædibus hominũ *Mali dij*
& triſtibus ſupplicationibus, boni obſequijs lætis atq; iucundis qualia ſunt lectiſternia, *Ianus bifrons*
atq; ludi, & cõuiuia placarentur. Et cum deos ut diximus ſelectos à Iano cõmendare ince *quadrifrons*
piſſet: quẽ tum bifrontẽ, tum quadrifrontem tanq; geminũ faciebãt: de alijs minoribus *Deus iugati/*
tractauit, quorũ ſeriem à cõceptione ad decrepiti hominis ſepulturã perduxit, in hunc ma *nus*
xime modum noſtris hominibus perridiculũ. Quum mas & fœmina cõiunguntur adhi/ *Domiducus*
betur deus iugatinus, cum domũ eſt ducenda quæ nupſit officiũ id exhibet Domiducus. *Domitius*
Vt aũt in domo ſit deus Domitius, ut maneat cum uiro dea Mãturna præſtat. perductaq; *Manturna*
in mariti domum uirgo ſuper priapũ, nimirum maſculinũ immaniſſimũ & turpiſſimũ fa/ *Virgo ſuper*
ſcinum more honeſtiſſimo matronarũ ſedere iubetur: nec prius mariti cubiculum ingredi *priapũ ſedet*
permittitur, ꝙ aula & cæterę domus partes cubiculo cõtinentes nucibus ſpargantur, qui/ *Nuces ſpar*
bus à multitudine conculcatis cõpreſſæ uirginis eiulatus inter ſtrepitũ nequeat exaudiri. *guntur*
dumq; fuerint peragẽda ſecreta, ut ſine difficultate uirginitas auferatur dea Virginenſis, *Dea uirginen*
& deus pater Subigus, & dea mater Prema, deaq; Pertunda, & Venus Priapo & ipſi deo *ſis. Subigus*
præſtant obſequiũ, Subſequiturq; illico dea Mena Iouis priuigna, cruori menſtruo præſi *Prema*
dens: & liber accurrit pater, quem ſic uocatũ eſſe uolunt, ꝙ mares in coeundo per eius be *Pertunda*
neficium emiſſis ſeminibus liberentur. nec tardius præſtat officiũ dea libera & Venus di/ *Venus Mena*
cta, illud idem mulieribus ꝗd liber uiris præſtans auxiliũ. Vnde credit à Labeone doctus *Liber pater*
Varro duobus ijs mari & fœminæ numinibus, honores in tẽplis marmore aut ære, Libe/ *Libera dea*

ro uirilis

Vitumnus. Sentinus. Siluanus. Intercido. Pilumnus. Deuerrinus. Lucina. Dea peruerſa & proſa. Vagitinus. Dieſpiter. Leuana. Rumina. Potina. Edulica. Cunina. Mercurius. Minerua. Tritonia. Fauentia. Venilia. Volupia. Ageronia. Stimula. Strenua. Feſſona. Pellona. Numeria. Cancria. Murcea. Bellona. Victoria. Honorinus. Pecunia. Aeſculanus. Argentinus. Fortuna barbata. Themis. Nenia. Saturnus ex ſe nata deuorat. Seia. Segetia. Tutellina. Proſerpina. Nodatus. Volutina. Patelena. Oſtilina. Flora. Lacturcus. Matuta. Runcina.

ro uirilis corporis pudendã partem,fœminini liberæ, exciſos adornatoſq; fuiſſe. Malum uero fuit obſcuriſſimos à Romanis deos eſſe habitos Vitumnũ & Sentinũ,quorum alter uitam in Embrione,alter ſenſum puerperio largiebatur. Vt aũt nulla pars hominum præſidio numinũ careret, dei per ſingulos aderant actus, tanquã opifices in uico argentario , ubi unum uaſculũ ut perfectum exeat,per multos artifices tranſit. Mulieri em̃ fœtæ partu tres dei cuſtodes adhibebantur ne Siluanus deus illam uexaturus ingrederetur. Intercido Pilumnus & Deuerrinus: eorumq; ſignificandorũ cauſa, tres homines noctu domus limina circuibant: Primus intercidoni ſubminiſtraturus ſecuri limen cædebat. Pilo ſecundus pro pilumno feriebat,& ſcopis tertius deuerrebat.tandẽ Lucina quã parturiens inuocauerat: Ops quoq; dicta opem afferebat.Et ne agrippæ eſſent qui naſcerentur,quos ſic dictos fuiſſe conſtat quia peruerſo ordine pedibus primum uentre egrederentur , deæ peruerſa & proſa aduocabant̃:poſt quas Vagitinus deus os puerperij aperiens ſuccedebat:& partum ad lucem Dieſpiter perducebat:præſtoq; aderat leuana quæ partum de terra leuabat expoſitum.ſed & rumina ueniebat mãmis præfecta mulierum quas priſci rumas appellauere,ut lac copioſiſſime preberetur , quouſq; adueniente tempore Potina dea potionem: Edulica eſcam prebere poſſent. Nec paruum erat Cuninæ deæ opus:quæ & ſi cunas ipſa non agitabat ut leuiter mouerent̃ curabat. Maiora deinceps dicenda ſunt numinũ collata hominibus beneficia.Mercurius inde quaſi medio inter homines currens Hermes Græce ab herminia id eſt ſermone appellatus loqui præſtabat: quem effigiabant alas in capite & pedibus habentem:quod ſermo hominũ per aera uolitet.Et Minerua quã dixerunt tẽporibus Ogygi regis ad lacũ tritonis uirginali primũ apparuiſſe habitu:unde tritonia ſit dicta, artes quarum fuit inuentrix puerum edocebat. Pauoribus hominũ ut arcerentur pauentia:ſpei eorum quæ fortaſſis euenirent uenilia:uoluptatibus quibus fruerentur uolupia:actibus quibus ſe immiſcerent ageronia, ſtimulis quibus agerentur ſtimula, ſtrenue geſtis quæ cõtingerent ſtrenua,deæ præerant.Feſſis dea feſſona,ut quieſcerent.Hoſtibuſq; pellendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoq; dea quibuſdam bene numerare: Cancria bene canere: Mars & bellona ut bene belligerarent, Victoria ut uincerent:Honorinus deus ut honorarentur,Pecunia ut pecunioſi eſſent,Eſculanus & filius eius Argentinus dei ut haberent æneam argenteamq; pecuniam præſtabant. & ut ſuum quoq; deum improbi ſegneſq; haberent dea erat Murcea:quæ præter modum nõ moueret, ac faceret hominem ut inquit Pompeius murcidũ,ac nimis deſidioſum & inactuoſum. Paruę etiam exiſtimatiõis neq; inter malos aut bonos deos poſita fuit fortuna barbata,quæ cultoribus ſuis malas ſpecioſius ueſtiens,ſe ſpernentes male barbatos glabroſq; reddebat.Cum contra maiori deæ fortunæ quam omnipotentẽ appellauerunt, & deabus fatis multo maiorem quam oportuerit uim potentiamq; ſicut ſupra oſtendimus tribuerint. Themin uero parum coluerint quã Feſtus deam fuiſſe dicit,quæ præciperet hominibus id petere quod fas eſſet,eamq; id eſſe exiſtimabant quod & fas eſt.Et ne plures quàm expediat perquiramus deos uitæ hominũ fortuniſq; adhibitos, Neniam gentiles uoluerunt deam mortuos homines in funere comitari,unde & modulationes inter eiulandum plangendũq; adhibitas nenias uocauere. Sed & ſuam fata ſegeteſq; & cætera hominibus uſui futura deorum habuerunt turbam.Saturnumq; deum in primis maximũ Iouis genitorem prædicant nata ex ſeſe deuorare,quod ſemina unde naſcantur reuertant̃. Vnde propter agriculturã falcem manu tenet effigiatus,& ne ſolus tanto munere fatigetur:deam ſeiam ferunt ſatis frumentis quàm diu ſub terra ſunt: cum uero ſuper terrã hærbeſcentes ſegetem faciũt deam Segetiam , frumentiſq; collectis atq; reconditis ut tuto ſeruentur deam Tutellinam eſſe præpoſitam:proſerpinam pariter frumentis germinãtibus, deum Nodatum geniculis nodiſq; culmorum inuolutis,folliculorũ deam Volutinam, & cum folliculi pateſcunt ut ſpica exeat deam patelenam. Cumq; ſegetes nouis æquẽtur ariſtis deam oſtilinam,& deam floram frumentis florẽtibus,lacteſcentibuſq; deum lacturcũ, matutam matureſcentibus, & cũ runcantur id eſt à terra auferunt̃ deam runcinam pręfecerũt.Et ne inculta agrorum uiderent̃ à dijs ſpreta: Diana ſyluarũ: rurum dea Ruſina: iugorũ montiũ deus Iugatinus, collium dea Collatia,uallium dea Vallona curam habuit.Nec deus ſpinenſis ut ſpinas ex agris eradicaret, nec dea rubigo ut non accederet ſpernebatur.Quin potius deæ Fructeſtæ:ut fructus uberrimos daret ſupplicabatur.Quia uero Romanis à principio urbis con

ditæ

ditæ & multo tempore poſtea parciſſimus fuit uini uſus,parua ac omnino minima deorũ turba uineis uiniſq; præfecta eſt,quandoquidem ſolus Bacchus tanti muneris curam habuit:qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellaſſet in India & multas ſecum habuiſſet fœminas:quæ bacchæ dicebant̃ non tamen uirtute nobiles: poſtea Bacchus:quandoq; Priapus,quandoq; Bromius, quandoq; Brotinus fuit dictus.

Bacchi cognomina

Et quia cuſtodiæ huiuſmodi ſolus erat præfectus: omni ſpreta uinearum cura: unicæ uindemiæ cum iam uuæ matureſcerent intendebat:tantaq; id actum eſt turpitudine ut modum pigeat pudeatq; referre:quē omnino fuimus ſuppreſſuri:niſi quia noſtris conducere Chriſtianis arbitramur talia ſcire:quo noſtræ religionis grauitatem & ſanctam mũdiciem lætioribus animis amplectantur: eruntq; uerba per beatum Aurelium Auguſtinum à Marco Varrone Labeoneq; paululũ immutata.Quum fierent libero patri ſacra in Italię compitis pudenda uirilia cum honore plauſtellis impoſita,primo rure transferuntur in compita, poſt in urbem. In oppido autem Lanuino,quod nũc ciuitas Indiuinia uocatũ, uiro ſummo Proſpero ſubeſt cardinali columnenſi,uni libero totus menſis tribuebatur:cuius diebus omnes uerbis flagitioſiſſimis utebantur,donec illud membrum per forum tranſuectum eſſet, atq; in loco ſuo quieſceret.Cui membro inhoneſto matremfamilias honeſtiſſimam imponere publico in loco coronam neceſſe erat.Sic ab agris faſcinatio repellebatur,& matrona facere cogebatur in publico,quod nec meretrici ſi matronæ ſpectarent permitti debuit in theatro.

Matrona honeſtiſſima in publico priapum coronat.

Ne domos etiam ſuas romani ſpernere uiderentur tres illis deos dederunt hoſtiarios,Forculum foribus,Cardinem cardini, Limentinũ limini.Et ne maris cura eſſet abiecta ,præter Neptunum Iouis fratrem uniuerſo prefectum mari,præterq; Anphytritem quam deam Placidus grammaticus fuiſſe uult deam maris Neptuni matronam,Veniliam dixerũt deam undæ maris quando uenit ad littus, Salatiamq; item deam eidem quando redit in ſalum eſſe præpoſitam. Romani tamen duce Romulo in aſylo agentes, eos primũ colendos acceperunt ex ſupradictis dijs,quos troia auectos Albani primum, poſtea Laurentes per trecentos annos coluerant:qui uidentur illi fuiſſe,quos ſupra ſelectos diximus appellari.& tyberinũ paulopoſt Romulus, deinde Faunũ & Picum, Pauorē & Febrē ipſumq; Romulũ Titus Tacius rex, & alias ſenſim turbas ſupradictas,demumq; ſuos cæſares Romani in deorum numerum retulerunt.

Forculus
cardo
Limentinus.
Amphytrite
Venilia
Salatia
Tyberinus
Faunus.
Picus
Pauor
Febris
Romulus

Quin etiam Albani patres primum,poſt Romani urbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellum troianum Græcis Troianiſq; fuerunt communes:Minotaurum beſtiam fuiſſe incluſam labyrintho, quem cum intraſſent homines,inextricabili errore exire non poterant. Centauros equorum hominumq; natura cõiunctos.Cerberum tricipitem inferni canem,Phrixum & Hellen eius ſororem ariete uectos,mare tranaſſe,Gorgonem ſerpentibus crinitam ſe aſpicientes in lapidem cõuertiſſe.Bellerophontem equo pegaſo pennis uolante uectum fuiſſe, Amphionem citharæ ſuauitate lapides attraxiſſe.Dædalum & Icarum filium coaptatis ſibi pennis Creta in Italiam aduolaſſe,Oedipum in ſphinga monſtrum quadrupes indiſſolubilia hominibus cum uitæ periculo propoſuiſſe. Antæum qui terræ contactu fortior reſurgeret ab Hercule fuiſſe proſtratum. Sed iam ſatis multa de ineptis deorum fabularumq; adinuentionibus:ad ſacra ceremoniaſq; ueniamus,plurima ſimul edocturi minutiora, quæ in gentilium religione non minima habebantur. Vlpianus de uerborũ ſignificatione dicit, ſacrum locum eſſe locum conſecratum.Sacrarium in quo ſacra reponuntur. & idem infra:ſancta proprie dici quæ nec ſacra nec prophana ſunt,ſed ſanctione quadam ſunt confirmata:ut ſanctæ leges.Martianus uero ſanctum eſſe uult quod ab iniuria hominum eſt defenſum:diciq; à ſagminibus herbis quas legati populi Romani ferre ſolebant, ne quis eos uiolaret.

Sacer locus
Sacrarium
Sancta
Sanctum
Sagmina.

Cicero in legibus,ſacrum ſacroue commendatum qui depreſſerit raſeritq; patricida eſto.idemq; de aruſpicum reſponſis.nego unq; poſt ſacra cõſtituta quorum eadem eſt antiquitas quæ ipſius urbis.Feſtus Pompeius.Curiona ſacra quæ in curijs fiebãt. & infra:fornacalia ſacra erant,cum far in fornaculis torrebant,quod ad fornacem quæ in piſtrinis erat ſacrificiũ fieri ſolebat.

Curiona ſacra.
Fornacalia ſacra

Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Sacra faciente æmilio,fulmen aram percuſſit,ſacraq; combuſſit.Macrobius in ſaturnalibus: Herculis ſacris non licet mulieribus intereſſe,quia Herculi per Italiam tranſeunti mulier uinum petenti, ſe aquam dixit non poſſe præbere.Et Macrobius in ſaturnalibus dixit:ſacra celebritas eſt cum ſacrificia dijs offeruntur:uel cum dies diuinis epulationibus celebrantur,uel cum lu-

Mulieribus nõ licebat ſacris Herculis intereſſe

di in honorem aguntur deorũ,uel cum feriæ obſeruantur. & infra idem: ſacrum eſt quic-
quid deorũ habetur. Virgilius. Sacra dioneæ matri diuiſq; ferebam. ſacra Ioui ſtygio quæ
rite incepta paraui: tibi enim tibi maxima Iuno mactat ſacra ferens. Et ſanctum uult Tre-
batius idem quod religioſum: interdum neutrum id eſt incorruptum. Virgilius ſancta ad
uos anima atq; iſtius inſcia culpæ deſcendam. hinc ſanctæ leges, & ſanctum uirum inte-
grum moribus. Nominaq; ſacrorum locorum ſub congrua proprietate proferre pontifi-
calis obſeruatio eſt. Helius Spartianus Adrianum commendat imperatorem, ꝙ ſacra ro-
mana diligentiſſime curauit, peregrina contempſit. poſt eamq; cognitionem ſacrorum de
ceremonijs eſt dicendum, quas ſupra diximus Trebatium uoluiſſe idem eſſe ꝙ ſacra. Sed
Liuius libro quinto dicit: Lucium Albinũ de plebe unũ uirgines, ſacerdotes, ſacraq;, plau-
ſtro Cere inuexiſſe, unde ceremonijs enatum ſit nomẽ. & in ſeptimo, ceretibus ꝙ tarqui-
nienſibus in populatione agri Romani conſenſerant, ob memoriam ſeruatorum ſacrorũ
Ceremoniæ pax & indutiæ in centum annos datæ. Feſtus Pompeius. ceremoniarũ cauſam, alij ab op-
pido Cere dictam exiſtimant, alij à caritate putant. Adorationis & immolationis originẽ
Adorationis & immolationis origo. Plinius in naturali hiſtoria ſic ponit. Numa inſtituit deos fruge colere, & mola ſalſa ſup-
plicare, atq;, ut autor eſt Cecinna, far torrere, quoniam toſtum cibo ſalubrius. Is fornaca-
lia inſtituit farris torrendi ferias, & æque religioſas terminis agrorum. Nonius autẽ Mar-
cellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationibus ſacris putatur piũ, unde ado-
Ador rare propiciare religiones. Feſtus Pompeius, Ador farris genus edor quod appellabatur,
Adorare & fiebat toſtũ: unde in ſacrificio mola ſalſa efficitur: unde adorare. Feſtus item, Immolare
Immolare eſt mola, id eſt farre molito & ſale hoſtiam perſperſam ſacrare: & idem infra. Mola uoca-
Mola tur far toſtum, ſale aſperſum, quod eo molito hoſtiæ aſperguntur. Macrobius ſaturnaliũ.
Cum hoſtia cæditur fari non eſt fas. interciſa & porrecta licet: rurſus cum adoletur non li-
cet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium uocabula unico doceamus conte-
xtu: uidelicet, ſacrificium, conſecratio, ornamentorũ, uaſorumq; uocabula: dehinc ſuper-
ſtitio, ſacrilegium, dedicatio, piaculum, iuſiurandum, eleemoſina, abſtinentia, uirginitas,
ieiunium, geſtus inter faciendum rem diuinam, & demũ hoſtiæ, quid ſibi uoluerint. No-
Sacrificare nius Marcellus inter ſacrificare & litare hoc dicit intereſſe. Sacrificare eſt ueniam dari pe-
Litare tere. Litare eſt propiciare. Et Macrobius litare ſignificat ſacrificio facto placauiſſe deos.
Mulieres capite cooperto ſacrificant. Litare eſt ſacrificium rite facere. Cicero in legibus. Nocturna mulierũ ſacrificia nõ ſunto,
præter illa quæ pro populo rite fient. Et Varro de lingua latina. Romano ritu ſacrificium
mulieres quum facient capite ſunto coopertæ. Feſtus Pompeius: arcanum ſacrificij genus
Arcanum ſacrificium quod in arce fit ab auguribus, adeo remotum à noticia uulgari, ut ne literis quidem man-
daretur, ſed per memoriam ſucceſſorũ relinquebatur: & infra. Iuuenilia fingebantur Dia-
næ ſimulacra, quia ea ætas fortis eſt ad tolerandã uiam. Diana enim putabatur dea uiarũ.
Stata Item ſtata dicuntur ſacrificia quæ certis diebus fiebant: Item ſacrificiũ quod fiebat in mon
Palatuar te Palatino palatuar dicebatur. Liuius in. xxx. Philippi regis legati in ſenatum introducti
ſunt, gratulantes de uictoria: his petentibus ut ſacrificare in capitolio, donaq; ex auro lice-
ret ponere in æde Iouis optimi maximi, permiſſum ab ſenatu: centum pondo coronã au-
ream poſuerunt. Iam cõſecratio qua fieret ratione Cicero pro domo ſua ad pontifices ſic
Conſecrare docet. Video eſſe legem ueterem tribunitiam, quæ uetat iniuſſu plæbis ædes, terrã, aram
conſecrare. Ornamentorum religionis uaſorumq; modus fuit priſcis caſtiſſimus. Sed or-
Flamen namenta unde habuerunt originem, Liuius in Numæ geſtis rebus ſic docet. Flaminem
Salij Ioui aſſiduum ſacerdotem creauit, inſigniq; eum ueſte & curruli regia ſella adornauit. Sa-
lios inde xij. Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ inſigne decreuit, & ſuper tunicam æne-
um pectori tegmen: quali ſacerdotes chriſtiani, ſed aureo & argenteo & iaſpidibus orna-
Albogalerus to, pectorali appellato utuntur. Et Feſtus: Albogalerus à galea nominatus. Eſt enim pile-
us capitis quo diales flamines: id eſt Iouis ſacerdotes utebantur, & flaminio ueſtimento
Flaminia Flaminia utebatur, Dialis uxor & Iouis ſacerdos. tutulũ flaminiæ eodẽ erat colore. Item
Tutulum mortuæ pecudis corio calceos fieri flaminibus nephas habebatur, quoniam ſua morte
extincta omnia funeſta exiſtimabantur. Item tutulum dicebãt flaminiarum capitis orna-
mentum, uitta purpurea innexa crinibus, & in altitudine extractum. Item Flaminias ſa-
cerdotiſſas, Diali addictas, ſcalas ultra tres gradus aſcendere non licet. non comit caput,
neq; capillum depectit. flamen ſolus habet galerum, ꝙ maximus eſt. Cicero in legibus: in

delubris

delubris omnibus textile nec operoſius ꝙ mulieris opus menſtruum, color autem albus præcipue decorus deo eſt, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta uero abſint, niſi à bellicis inſignibus. Plinius in naturali hiſtoria: antiquior fuit plaſtice ꝙ fundendi æris ars. ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabantur, & dij fictiles erant. hæ enim tunc deorum effigies erant laudatiſſimæ, nec pœnitet nos illorum qui tales eos coluere. in ſacris quidem tum non mirrhinis, ut hodie criſtallinisue, ſed fictilibus libabant. Seneca epiſtola xxxi. ex Virgilio. Exurge modo & te quoq; dignum finge deo: finges autẽ non auro nec argento: non poteſt in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cum propicij fuiſſent fictiles fuiſſe. Perſius ſatyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nempe hoc quod Veneri donatæ à uirgine puppæ. Cicero in legibus: Aurum & argentum in urbibus, & priuatum in fanis inuidioſa res eſt: tum ebur corpore contractum. Iam æs atq; ferrum duelli inſtrumenta non fani. Feſtus Pompeius de hac modeſtia religionis taliter ſcribit, ut noſtræ ætatis ſacerdotibus ingentem inurat notam, qui ne dum equo uehuntur: ſed equitum turmas cum pari famulatu alunt: inquit enim. Sacerdotis proprium eſt, ut nec equo uehatur, nec plus ꝙ tribus noctibus ab urbe abſit, nec pileum deponat: ex quo flamen dictus. & idem dicit pura ſacerdotes ueſtimenta ad ſacrificia habuiſſe: id eſt non obſita, non fulgurita, non funeſta, non maculam habentia. Fuit etiam unum ſacrificantibus ueſtimenti genus, quo ſacerdotes cuiuſq; ritus, & templi, & dei pariter utebãtur. quale eſt camiſium lineum album, quo chriſtiani utuntur ſacerdotes. & cum eſſet latũ adeoq; oblongum, ut diſcinctum per ſolum traheretur, poſtea cinctum pendentem ſupra cingulum faciebat undiq; ſinum, qui ritus fuiſſe perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fabius ritu Gabino ſuccinctus à capitolio obſeſſo in quirinalem collem ſacra ferens iuit & rediit. & Virgilius. Ritu ſuccincta Gabino. & Cicero de aruſpicum reſponſis: Strophium quod græce ophium dicitur, pro inſigni poſitum fuiſſe dicit: quod ponebatur in capitibus ſacerdotum: & alij coronam fuiſſe dixerunt: quod ornamentum noſtri Ioanni baptiſtæ in hymno attribuunt ueſpertino: Strophium bidentes. Sed iam inſtrumenta & uaſa religionis è Feſto incipiamus oſtendere: Præfericulum uas æneum ſine anſa patens ad ſummum uelut peluis, quo ad ſacrificia utebantur. Patenæ, uaſcula paruula ſacrificijs faciendis apta: Infulæ ſunt fulcimenta lanea, quibus ſacerdotes & hoſtia templaq; uelantur. Inarculũ uirga erat ex malo punico inaurata, quam regina ſacrificans in capite geſtabat, Acerra arcula thuraria in ſacrificijs. Achamum poculi fictilis genus, quo in ſacrificijs utebantur. Nonius Marcellus: Anclabris menſa miniſterijs apta diuinis: uaſa quoq; ea quibus ſacerdotes utuntur anclabra appellabantur. Feſtus: Seceſpita cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo ſolido, uincto ad capulum argento & auro, fixum clauis æneis ære cyprio, quo flamines flaminiæ uirgines pontificeſq; ad ſacra utebantur: dictum autẽ eſt ſeceſpita à ſecando. Cicero in Verrem actione tertia. Credo tum quum ſicilia florebat opibus & copijs magna artificia fuiſſe in ea inſula. Nam domus erat ante iſtum prætorẽ nulla paulo locupletior, qua in domo hæc non eſſent, etiam ſi præterea nihil eſſet argenti. Patella grandis cum ſigillis ſimulachri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas uterentur. Thuribulum: hæc autem omnia antiquo opere & ſummo artificio facta. Feſtus Pompeius. Simpulum uas paruulum non diſſimile cyatho, quo uinum in ſacrificijs libabatur, unde mulieres rebus diuinis deditæ ſimpulatrices dictæ. Struppi uocantur in puluinaribus faſciculi de uerbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum ueſtimentum album, prætextum, quadrangulum, oblongum, quod in capite ueſtales uirgines ſacrificantes habebant, idq; fibula comprehendebatur. Damnarunt & ipſi etiã Romani gentiles ſacrilegia, per ſe ipſa à uerbo nota, & ſuperſtitiones. cuius uerbi uim originem habuiſſe uult Aulus Gellius ab ijs, qui filios ſuperſtites eſſe nimis importune à dijs efflagitarent, cum tamen omnis importuna ineptaq; religio poſſit ſuperſtitio appellari. Liuius in quarto. in ea rerum afflictione multiplex religio, & plæraq; externa inuaſit: nouos ritus ſacrificandi, uaticinando inferentibus in domos quibus quæſtui fierent capti religione animi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus uicis ſacelliſq; peregrina atq; inſolita piacula pacis deum expoſcendæ. Datum tamen negociũ ædilibus ut animaduerterent, ut ne qui niſi Romani dij, neu quo alio more ꝙ patrio colerentur. Idem Liuius xxix. Pyrrhus locros claſſe præteruectus theſauros Proſerpinæ inta-

Color albus decorus deo

Sacerdotes equo non uehebantur.

Sacrificantibus unũ ueſtimenti genus.

Ritus Gabinus

Strophium

Præfericulũ

Patenæ

Infulæ

Inarculum

Acerra

Achamum

Anclabris Menſa

Anclabra

Seceſpita

Patella grandis

Patera

Thuribulum

Simpulum

Simpulatrices

Strupi

Suffibulum

Superſtitio

Piaculum

ctos ad eam diem ſpoliauit. claſſis poſtera die fœdiſſima tempeſtate lacerata, omneſq; naues quæ ſacram pecuniam habuerant, in littora noſtra eiectæ ſunt: pecuniam omnem conquiſitam in theſauros Proſerpinæ referri iuſſit: nec tamen ei poſtea aliquid proſpere euenit, pulſusq; Italia ignobili atq; inhoneſta morte Argos ingreſſus occubuit. Dedicatio quid fuerit Cicero pro domo ſua ad pontifices ſic oſtendit: poſtem teneri in dedicatione templi oportere uideor audiſſe: ubi enim poſtis eſt, ibi aditus eſt. Liuius ix. C. Flauius ſcriba Libertino patre genitus ædilis ædem Concordiæ in area Vulcani ſumma nobiliũ inuidia dicauit. C. q; Barbatus pont. coactus conſenſu populi uerba præiuit. Itaq; ex auctoritate ſenatus lata lex: ne quis templum arámue iniuſſu S. aut tri. pl. partis maioris dedicaret. C. Iunius Bubulcus dictator ædem Salutis quam conſul uouerat, cenſor locauerat, dictator dedicauit: Idẽ xxiij. duũuiri creati ſunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Craſſus ædibus dedicandis, Menti Attilius, Fabius Veneri erycinæ: utraq; in capitolio eſt. & infra. Gn. Domitius prætor urbanus dedicauit ædem fortunæ primogeniæ in colle quirinali: & in inſula Iouis ædem dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriusq; ſic habet. Oratius Puluillus cum in capitolio Ioui opt. max. ædem dedicaret: interq; nuncupationem ſolennium uerborum poſtem tenens mortuum eſſe filium audiſſet, neq; manum à poſte remouit. Iuriſiurandi & ſacramẽti religio apud Romanos magni fuit momẽti. Et quidẽ iuriſiurandi religio duplex fuit: una cũ quis requiſitus aliquid dijs in teſtes uocatis ſpopõdiſſet aut firmaſſet. ceu Marcus Attilius Regulus ſeſe Carthaginem niſi captiuorum permutatio fieret rediturum iureiurando ſpopondit. formaq; huius iuriſiurandi erat talis. Lapidẽ ſilicem tenebant iuraturi per Iouem hæc uerba dicentes: ſi ſciens fallo: tum me dieſpiter ſalua urbe arceq;, bonis eijciat: ut ego hunc lapidem. De quo Cicero legum primo: Periurij pœna diuina exitium, humana dedecus. & infra: pœna uiolati iuriſiurandi eſto. Altera iuriſiurandi religio erat cum uerbo inter loquendum per deorum numina ſponte quis iuraſſet: quale erat cum ædepol: me Hercules, & mediusfidius dicebant: duorumq; primo poſitorum loco facilis erat expoſitio: Cum per Apollinis ædem primus: alter per Herculẽ ſe mentientem periurio obligaſſet. Tertij expoſitio altiorem habet indaginem. Sanctus Fidius & Semipater dij fuerunt Sabinorum, quos domo demigrantes in collem quirinalẽ cum cætera ſuppellectile detulerunt, idq; numen uerbis trinum, re unicum eſſe dixerunt: unde licet tribus ipſis templum eſſet in quirinali colle dicatum, unius tamen ſancti uocabulo appellabatur: obtinuitq; eiuſmodi nominis opinio, ſanctitatis magnam uim habere iuſiurandũ, quo in trino & unico numine medium eſſe quis fidium affirmaret. Sacramentum autem eſſe dixerunt, quo milites ſcribendi à ſacerdotibus adigebantur, nec prius militare, aut poſtq; eo abſoluti eſſent in hoſtem pugnare poterãt: unde eſt illud Catonis: qui filium militia per ſacramenti relaxationem dimiſſum, cum hoſte manum conſerere uetuit. Sacramenti ætimologiam originemq; ſic refert Varro de lingua latina. Sacramentũ à ſacro, qui petebat & qui inficiabatur uterq; quingenta æris ad pontificem deponebat: de alijs item rebus alio certo numero, qui iudicio uicerat ſuum ſacramentum à ſacro auferebat, uicti ad ærarium redibant. poſuimus mixta inter ſe ſuperius quæ de iureiurando & ſacramento dicenda erant: ut ratio conſtet qua ducti opinamur: ſacramentum fuiſſe in quibus rebus alia q; dei inuocationis, quæ per iuſiurandum fit obligatio rerum erat: ſicut ex Varrone ſupra oſtendimus. & hinc orta eſt ſacramenti militaris adactio: in qua præter inuocatos iureiurando deos in fidei ſuæ teſtes, alia item erat occulta obligatio ſtipendiorum & patriæ rerumq; amiſſionis, quam fidem fallens incurrebat. Vnde in uita beati Martini turonenſis eſt, ſacramẽtis militaribus implicitus: qui autem iureiurando aliquid affirmat, ſolum deũ, ſi fefelliſſet habebat ultorem. & tamen Romani aliquando ut ſua dignitas ſeruaretur pœnam ipſi & incommoda periurio adiunxerunt. Liuius xxij. poſt prælium cannenſe, cum egreſſi caſtris eſſent, unus ex his minime Romani ingenij homo, uelut aliquid oblitus, iuriſiurandi ſoluendi cauſa cum in caſtra rediſſet ante noctem comites aſſequitur, qui poſtea reductus ſenatu iubente. Item Liuius xxxi. C. Valerius Flaccus quem præfectum creauerant: quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat. magiſtratus autem plus quinq; dies niſi qui iuraſſet in leges non licebat gerere. datus eſt qui iuraret pro fratre L. Valerius prætor, plebſq; ſciuit, ut perinde eſſet ac ſi ipſe iuraſſet: Contra Numantinos rebelles miſſus Q. Pompeius eſt ſuperatus, & pacem cũ illis factam iureiurando ſanxerat: quam

Dedicatio

Mos iuriſiurandi

Dij Sabinorũ

Mediusfidius

Sacramentũ

Flamẽ Dialis iurare in leg. nõ poterat

Magiſtratus in leges iurat

quam Senatus cum accepiſſet, ad iuſiurandum reſoluendum idem remiſſus eſt. Miſſus item C. Mancinus iterum peiorem pacem fecit. quam S. P. Q. R. quum non approbaret:

C. Mancinus

Mancinus eſt numantinis deditus. qui nudus ante portam ad iuſiurandi obſeruationem expoſitus deridebatur, nec ab hoſtibus nec ab ſuis recipiebatur. Suetonius de Veſpaſiano. Equiti Romano iuriſiurandi gratiam fecit, ut uxorem in ſtupro graui compertam dimitteret, quoniam ſe nunq; repudiaturũ iurauerat. Cicero pro Roſcio comœdo. At quid intereſt inter periurum & mendacem: qui mentiri ſolet peierare conſueuit. Vnico apud gentiles in loco eleemoſina uerbum inuenimus quod apud chriſtianos frequentiſſimum

Eleemoſina

habetur. Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla ſcribit. Non tenax in largitionem non lentus in eleemoſinam. & pariter unico in loco eſt exorcizatio. Vlpianus de extraordinarijs cognitionibus. Medicus fortaſſe ſi ut uulgari uerbo in poſterum utar ſe exorcizauit.

Exorcizo

Plinius abſtinentiam commendans Romanorum inquit. Non deguſtaſſe eos uina, aut nouas fruges, priuſq; ſacerdotes primitias libaſſent: quod quidem diximus, quia & hoc eodem primitiarum uocabulo noſtros ſacerdotes uti uidemus. & omnibus ſacris Cereris libationem uini eſſe prohibitam Macrobius ſcribit.

Primitiæ prius à ſacerdotibus libantur

Sacris Cereris uinũ non libatur

Ieiunij & uirginitatis ac caſtimoniæ ob religionem priſcis uſus fuit: Liuius in Primo. Amulius Rheam Siluiã neptem ueſtalem legit, ut ſpem partus adimeret. Hieronymus ad Siluiam: flamen unius uxoris ad ſacerdotium admittitur. Flaminia quoq; unius mariti uxor eligitur. Ad tauri ægyptij ſacra ſemel maritus aſſumitur: ut omittam uirgines Veſtæ, & Apollinis, Iunoniſq; Argiuæ, & Dianæ, & Mineruæ, quæ perpetua ſacerdotij uirginitate marceſcunt. Liuius. XXXV. prodigiorum cauſa libros Sibillinos ex S.C. decemuiri cum adijſſent, renunciarunt ieiunium inſtituendum Cereri eſſe, & id quinto quoq; anno ſeruandum.

Ieiuniũ inſtitutum Cereri

Et Ouidius in faſtis dicit, Numam Pompilium quando orationem fecit pro frugibus, uſu uenereorum, carniumq; eſu abſtinuiſſe. Helius Spartianus de diuo Iuliano imperatore. Sæpe autem nulla exiſtente religione oleribus leguminibuſq; contentus ſine carnibus cœnauit. Et Hieronymus celeber eccleſiæ doctor cõtra Iouinianũ de ieiunio tractans, quaſi non & ſuperſtitio gentilium caſtum matris deum obſeruet & Iſidis. Sed iam uideamus hoſtias. quarũ duo genera eſſe inquit Trebatius: unum quo uoluntas numinum per exta requiritur: alterum in quo ſola eius hoſtiæ anima deo ſacratur.

Hoſtiarum dũo genera

Virgilius de Priamo: Mactat lectas de more bidentes, pecorumq; recluſis pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta: de altero uero quum fecit Entellum uictorem Eryci mactare taurum. Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis perſoluo. hoſtias Placidus grammaticus inquit ab hoſtimento, id eſt æquamento, & quandoq; uictimas dici ꝗ ictæ ui cadant: uel quia uinctæ ad aram producuntur: cũ Gellius dicat, hoſtiam pro cæſis hoſtibus à quolibet ſacerdote, Victimam eius qui uicerit manibus debere immolari: & Feſtus Pompeius maximam hoſtiam eſſe dicit ouilli pecoris non ab amplitudine corporis, ſed ab animo placidiore.

Hoſtiæ Victimæ.

Maxima hoſtia

Et infra: ſolitaurilia, hoſtiarum trium diuerſi generis immolationem ſignificãt, tauri, arietis, uerris, ꝗ omnes ſolidi integriq; ſunt corporis. Plinius: obſeruatum à ſacrificantibus, ſi hoſtia quæ ad aras ducitur fuiſſet uehementius reluctata, oſtendiſſetq; ſe inuitam altaribus admoueri, nõ eſſe admouendam, quia inuito deo eam offerri putabant: quæ autem ſtetiſſet oblata, hanc uolenti numini dari.

Hoſtia uehementius reluctata non ſacrificatur

Virgilius. Et ductus cornu ſtabit ſacer hircus ad aram. Vnde uictimarij poſtea ſunt introducti manſuefaciendis beſtijs. Virgilius. Et ſtatuã ante aras aurata fronte iuuencum.

Victimarij

Et Plinius item. Vituli ad aram humeris hominum allati non litant, nec claudicantes, nec tractæ beſtiæ ad aras. & infra. Suis fœtus ſacrificio die quinto aptus, pecoris die octauo, bouis trigeſimo: capræ non immolantur Mineruæ, quia oliuas rodunt.

Capræ non immolantur Mineruæ

deorum honori auratis cornibus hoſtiæ maiores duntaxat immolantur.

Hoſtiæ maiores cornibus auratis immolantur

Perbelle, ut erant meriti, eluſit C. Caligula imperator: quem ſcribit Suetonius admota altaribus uictima ſuccinctum habitu poparum, elato alte malleo cultrariũ mactaſſe. Cicero oratione in legem agrariam Rulli prima. Erant hoſtiæ maiores in foro conſtitutæ, quæ ab ijs prætoribus de tribunali ſicut à nobis conſulibus de conſilij ſententia probatis ad præconem & ad tibicinem immolabanť. Nonius Marcellus, furuum bouem, id eſt nigrum immolabant auerno.

Bos furuus

Quædam item deguſtationes quas liba appellabant in hoſtiæ locum offerebantur.

Liba

Feſtus Pompeius: Muger mucoſum ſal in pila tonſum & in ollã fictilem cõiectum & in furno percoctum: quo de hinc in aquã miſſo ueſtales uirgines utebãtur in ſacrificio. & infra:

Muger

Punicum Probum Punicum genus libi tranſlatum à pœnis,id etiam appellãt probum,quia erat cæteris ſua/
uiſſimum.Paſtillum in ſacris genus fuit libi rotundi.& ſuffimenta uocabant quæ faciebãt *Paſtillum*
ex faba milioq́ʒ molito,mulſo aſperſo:ea dijs eo tempore dabantur quo uuæ calente prælo *Suffimenta*
premebantur.Summanalia liba farinacea,in modũ rotæ facta.Feſtusq́ʒ dicit panibus redi/ *Summanalia*
miri caput equi immolati idibus octobris in campo martio,quia ſacrificiũ fiebat ob frugũ *Caput equi*
euentũ. & equus potius ꝙ̃ bos immolabatur ꝙ bos frugibus pariẽdis eſt aptus.& Macro/ *panibus redi/miri ſolitum*
bius deã Carnã eſſe dicit, cui mẽſe Iunio ſacrificatur,petiturq́ʒ ab ea ut inteſtina faciat ſal/
ua.huic ſacrificatur pulte fabacea & lardo,quia his rebus uires corporis roborẽtur. & in/
fra,In ſacrificio quod Proteruia dicitur,ſiquid ſuperfuerat igne cõburebatur. Vnde iocus *Carna*
ille Catonis in eum qui omnia bona ſimul cum domus incendio amiſerat, proteruiã eum *Proteruia*
feciſſe.& flamen uulcanalis Kalendis Maijs rem diuinã facit Maiæ Vulcani uxori, & ſus *Flamen uulcanalis*
prægnans immolatur.Herculi,& Cereri XII.Kalendas Ianuarias faciunt ſue pregnante
& panibus & mulſo.Sed aliæ fuerũt hoſtiæ deteſtabiles.Feſtus enim ſcribit uer ſacrũ uo/ *Hoſtiæ deteſtabiles*
uendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant quæcunq́ʒ proximo uere
nata eſſent apud ſe animalia immolaturos,ſed cũ crudele uideretur pueros & puellas im/
meritos interficere,perductos in ætatẽ adultam uelabãt atq́ʒ ita extra fines ſuos exigebãt:
& Plutarchus in problematibus.Menſe maio circa plenilunium de ponte ſublitio ſimula/
chra in tyberim iaciunt.quæ appellant argeos quod antiquis temporibus barbari ea inco/ *Argei*
lentes loca græcos quos ceperant eo pacto interfecerũt. Herculẽ poſtea admirati græcum
hominẽ ab huiuſmodi cæde abſtinuerunt:docti ab eodẽ ut ueterẽ ſuperſtitionẽ obmitten/
tes,ſimulachra in fluuium iacerent.idem in Pauli Aemilij uita aliud refert ſacrificiũ,multi
tudine hoſtiarũ cæteris maximũ. Vt religioſus ſacrorũ cultor ubi lunã deductam proſpe/ *Genus ſacrificij maximum*
xit,undecim tauros ei mactauit.Inde prima luce Herculi ſacra faciẽs litauit,aduſq́ʒ uiginti
hoſtias.Sacro igitur centũ boum,& ludis deo uotis aciem per priores ſirui iuſſit:de quo ſa
crificio hecatombe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni uita ſic habet:tantũ ſanè læ/ *Hecatombe*
ticiæ in balbino qui plus timuerat ut hecatombem faceret,quod tale ſacrificiũ eſt. Centũ
aræ uno loco ex ceſpite cõſtruuntur,& ad eas centũ ſues,centũ oues mactantur:iam ſi im/
peratorum ſacrificiũ ſit,centũ leones,centũ aquilæ, & cætera huiuſmodi animalia cente/
na feriuntur:quod quidẽ Græci feciſſe dicũtur cum peſtilentia laborarent,& à multis im/
peratoribus frequentatum eſt.Oſtendemus etiã aliquos ex multis uarijsq́ʒ moribus quos
Romani in facienda re diuina obſeruauerunt. Macrobius ex Pauliniano aſſerit, eum qui
ſacra facturus ſit,ſe in primis reum fateri.Nam reum dicit primã uocẽ eſſe ſacrorum:ſicut *Facturus ſacra reũ ſe primo fatebatur*
& apud nos confeſſio peccatorum cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & ſubinde
uoluiſſe maiores damnari qui promiſſa uota non ſoluit. Plinius in hiſtoria naturali dicit.
In adorando dexteram ad oſculum referri conſueuiſſe totumq́ʒ ea corpus circũagi,ſicut ſa
lutifero crucis ſignaculo adoraturi ſe cõmuniũt chriſtiani.Macrobius in ſaturnalibus.Vi/
tulari in ſacris eſt uoce lætari. Varro:pontifex in ſacris quibuſdam uitulari ſolet. Virgilius *Vitulari*
Lætumq́ʒ choro pæana canẽtes.& Hyllus de dijs, Vitulam dicit putari deam,quæ læticiæ *Vitula dea*
præeſt. Vnde uitulatio ſacrũ læticiæ eſt poſt uictoriam. Virgilius.Cum faciam uitula pro *Vitulatio*
frugibus,ipſe uenito.& item Macrobius. Terram dicunt opem, cuius ope humanæ uitæ *Ops*
adiumenta quæruntur:huic deæ ſedentes uota concipiunt terramq́ʒ de induſtria tangunt.
Feſtus Pompeius dicit:mos erat Romæ in omnibus ſacrificijs precibusq́ʒ populo Roma/
no Quiritibusq́ʒ, quod eſt à curibus quæ ciuitas Sabinienſiũ potentiſſima fuit.Ignis Ve/ *De igni ueſtæ*
ſtæ ſi quando interſtinctus eſſet uirgines uerberibus afficiebãtur à pontifice: quibus mos
erat tabulam fœlicis materiæ tamdiu terebrare, quouſq́ʒ exceptum ignem cribro æneo *Omen*
in ædem ferret.& ignem ex domo flaminia efferri non licet niſi diuinæ rei cauſa. Omen
uotum eſt mentis & uocis. Vnde à ſacrificantibus bona habentur omina,id eſt ut circum/
ſtantes & bona mente uelint, & mera oribus proferãt: quale eſt apud chriſtianos cum ſa/
cerdos ab altari ad populum conuerſus ſummiſſa uoce pro eo dicit orandũ. Plinius dicit
quandam genibus ineſſe religionem obſeruantia gentium: hæc enim & ſupplices attin/ *Genibus religionem ineſſe*
gunt,ad hæc manus tendunt,hæc aras adorant.Sed iam nimis diu huiuſmodi ineptijs im/
moramur. Templa itaq́ʒ & cætera quæ illi ſacra dixerunt loca præſertim notiora,diſtri/
butionis noſtræ ſuperius factæ partem alteram deſcripturi,eorum uocabula & ritus pri/
mo oſtendamus. in ipſorum uero uarietate uocabulorum templum, ædes, delubrum,

phanũ

phanum,tueſca,ara ſunt notiora.de templo ſic habet Varro de lingua latina: omne tem/ *Templum*
plum debet eſſe continuo ſeptum, nec pluſq; unum introitum habere.& præter id, tem/
pla eſſe dicunt ſingulis attributa dijs. Delubra uero multarum ædium ſub uno tecto ſa/ *Delubra*
cra ſunt loca. Vnde curia hoſtilia templum eſt,ſanctum non eſt:& in urbe Roma plæræq;
ſunt ædes ſacræ, templa eadem ſancta. phani ſignificatio magis ab oppoſito ꝗ proprio *Phanum*
& attributo uocabulo eſt nota:prophanum enim inquit Macrobius, eſt quod extra pha/
naticam cauſam ſit,quaſi porrò à phano,id eſt religione remotum. Virgilius procul ô pro
cul eſte prophani. Trebatiusq; ait prophanum quod ex religioſo uel ſacro in uſum ho/ *Prophanum*
minum eſt conuerſum. Virgilius. Faune precor miſerere inquit,tuq; optima ferrum Ter/
ra tene, colui ueſtros ſi ſemper honores, Quos contra æneadæ bello fecere prophanos.
Aliquotq; loca ꝙ ædificia alicuius dei ſunt dicuntur tueſca quod ibi myſteria fiunt, ut tu/
eantur tueſca dicta. Macrobius in ſaturnalibus. Delubrum Varro inquit, locum eſſe in *Tueſca*
quo (præter ædem) ſit area aſſumpta deum cauſa: ut eſt in circo flaminio: uel in quo dei *Delubrum*
ſimulachrum ſit affixum & dedicatum. ſicut candelabrum ubi candela: ita delubrum ubi *Candelabrum*
deus. Virgilius. At gemini lapſu delubra ad ſumma dracones effugiunt, ſæuæq; petunt
tritonidis arcem, Sub pedibusq; deæ clipeiq; ſub orbe teguntur. Item: Nos delubra deum
miſeri quibus ultimus eſſet ille dies. Altare Feſtus Pompeius ab altitudine dici uult,ꝙ an/ *Altare*
tiqui dijs ſuperis in ædificijs à terra exaltatis ſacra faciebant: dijs terreſtribus in terra: dijs
inferioribus in terra defoſſa. & infra: terrentū locus in campo martio dictus ꝙ eo loco ara *Terrentum*
ditis patris in terra occultaretur. primam aram Romæ fuiſſe quam Herculi Euander in fo *Prima ara*
ro boario extruxit, Ouidius ſic dicit. Cacus auentinæ timor atq; infamia ſiluæ. noti ſunt *Romæ*
uerſus: & infra. Inſtituitq; tibi quæ maxima dicitur aram. Et Varro aras primitus fuiſſe
appellatas exiſtimauit ꝙ eas qui ſacrificent teneant. Vnde Macrobius dicit ſolam non
poſſe orationem litare, niſi is qui deos precatur etiam manibus aram apprehendat. Virgi/
lius. Talibus orantem dictis arasq; tenentem Audijt omnipotens: item. Tango aras me/
dios ignes, ac numina teſtor. fuerunt & aræ apertis in locis: Plutarchus in problematibus.
Aedem oræ maiores perpetuo apertam eſſe uoluerunt: quæ & ora eſt appellata, quia cir/ *Aedes oræ*
cumſpecta eſt cum rebus humanis præſit prouida dea, quam res humanas curantem & *ſemper aper/*
conſeruantem ſecordem & negligentem minime putant eſſe debere. Aedemq; Vulcani *ta eſt*
Romulus extra urbem poſuit. nam cum incendijs urbs eſſet expoſita, Vulcanum qui/ *Aedes Vulca*
dem colendum, ſed tamen urbe excludendum exiſtimarunt. laribus etiam locum ſacrum *ni extra urbē*
attribuerunt, quod dixere lararium: eosq; Aeneam Troia aduexiſſe ſatis conſtat. Virgili/ *Lararium*
us. Cum penatibus & magnis dijs. Cicero pro domo ſua ad pontifices. Quid eſt ſanctius,
quid omni religione munitius ꝗ domus uniuſcuiuſq; ciuium: hic aræ ſunt, hic foci, hic dij *Domus uniuſ*
penates, hic ſacra & religiones continentur. Eos autem deos penates in larario domus cu/ *cuiuſq; religi*
ſtodes, canem ſemper appoſitum habuiſſe, & inde caninis fuiſſe pellibus contectos Plini/ *oſa*
us aſſerit: Seruiumq; regem eos boum ouiumq; effigie ſignaſſe: ut in prædicta locorū ſa/ *Dij penates*
crorum inſtitutione prudentius cæteris gentilibus egiſſe uideantur Perſæ: quos Aſconi/ *caninis pelli/*
us Pedianus ſecunda in uerrem actione affirmat credidiſſe, nulla dijs templa eſſe conden/ *bus contecti*
da, cum uni deo Soli quem adorarent, uix mundus ipſe ſufficiat. Econtra uero Romani ea
in re eximiam curam uel potius ſuperfluam ſuſceperunt, quos non ſolum ſideribus, ſed
quibuſcunq; etiam hominum paſſionibus, templa & loca ſacra erexiſſe uidemus: quorum
partem ordine ex Liuio afferemus. Tarquinius ſuperbus Iouis opt. maximi templum ex *Templū Io/*
præda Sueſſæ pometiæ ædificauit. Exinde ædes Mercurij dedicata. poſt ob Veturiæ ma/ *uis opt. max.*
tris & uxoris Coriolani factum Fortunæ muliebri templum eſt ædificatum. Camilluſq; *Templū Mer*
dictator templum in auentino Matutæ matri dedicauit. expiandæ etiam uocis nocturnæ, *curij*
quæ nuncia cladis ante bellum gallicum audita neglecta eſſet, iuſſum templum in noua *Tēplū fortu/*
uia Aio Locutio. Et terminus in capitolio inuentus moueri ſe non paſſus templū ibi ha/ *næ muliebris*
buit, ædeſq; monetæ Iunonis in area quæ ædium Manlij fuerat ædificata. Aedes paulo/ *Tēplū Matu.*
poſt Salutis à C. Iunio cenſore locata eſt. Caruilius ſubinde conſul ædem fortis Fortu/ *Templū Aij*
næ de manubijs faciendam locauit, & templum fuiſſe roſtra Cicero in oratione in Va/ *Locutij*
tinium teſtem ſic indicat: Produxeris iudicem in roſtris, illo inquam inaugurato templo. *Terminus*
Nunc ad ritus tranſeundū eſt. Feſtus Pompeius: Ritus, mos, conſuetudo. Rite autem be/ *Aedes Mone.*
ne & recte. Liuius in primo: Pontificem deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq; *Aedes Salutis*

Pontifici oia publica priuataq; ſacra ſub iecta.

ſancta omnia exſcripta ſignataq; attribuit, quibus hoſtijs, quibus diebus ad quæ templa ſacra fierent: atq; unde in eos ſumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuataq; ſacra pontificis ſcitis ſubiecit, ut eſſet quò conſultum plæbs ueniret, nequid diuini iuris negligendo patrios ritus peregrinosq; adſciſcendo turbaretur. Cicero in legibus: ritus familiæ patriæq; ſeruanto: itaq; ut cadat in cunctis anfractibus deſcriptum eſto. certasq; fruges certasq; baccas ſacerdotes publice libanto: quæ cuiq; diuo gratæ ſint hoſtiæ prouidento: quo quæq; priuatim & publice modo rituq; fiant diſcunto ignari à publicis ſacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colunto. Ritibusq; aſcribēda ſunt ea quæ à Liuio tradita ſunt. lacu albano emittendam fuiſſe aquam ſi uehijs potiri uellent uates prædixiſſe. & pariter à delphis legatos attuliſſe. & Iunonem interrogatam nunquid uellet Romam ire:

Templū Iunonis in auētino

cum affirmaſſet, fuiſſe aduectam, templumq; illi dicatum in auentino. Et ancilia cœlo demiſſa cum fuiſſent, iuſſu Numæ ſeruata: illis Salios inde ſolēnibus uſos eſſe: de qua re ſic habet Feſtus:

Mamurius

Ancile

Mamurij Hetruſci nomen frequenter cantu Romani frequentabant hac de cauſa. Numæ Pompilio è cœlo decidiſſe fertur ancile, id eſt ſcutum breue: quod ideo ſic appellatur, quia ex utroq; latere erat reciſum, ut ſummum infimumq; eius latus medio pateret: unaq; edita uox, omnium potentiſſimam fore ciuitatem q̄diu id in ea manſiſſet. Itaq; facta eiuſdem generis plura ideo miſcerētur, ne internoſci cœleſte poſſet. probatum opus eſt maxime Mamurri hetruſci: primo loco petijt ut ſuum nomen intra carmina Salij canerent: de quo ancili ſic habet Cicero in philippicis. qui ita conſeruandus eſt, ut id ſignum quod cœlo delapſum ueſtæ cuſtodijs continetur. his ad maiorem rerum intelligentiam præmiſſis, loca ſimul cum ipſis ritibus oſtendere pergamus: nec erit abre multa repetere, que in Romæ à nobis inſtauratæ deſcriptione poſuimus. Erit enim à Ioue principium quem omnia in omnibus eſſe uoluerūt: ut dicat Virgilius: deum namq; ire per omnes terrasq; tractusq; maris cœlumq; profundum. Id tamen tantum numen à paricidio, adulterio, ſtuprisq; ſuam magnitudinem eſſe nactum confitentur: adeo ut in ludis ſcænicis deorum uenerationi inſtitutis, corruptorem pudicitiæ Iouem turpiſſimi hiſtriones canerēt, agerentq;, ut populo placerent: & Adoleſcens ille Terentianus ſuum laudat adulterium Iouis dei exemplo, qui per auri impluuium Danaen Acriſij filiam corruperit. ſed eius ritus ſacra & ſacerdotes diſcutiamus. in æde ipſius Iouis opt. maximi quæ in capitolio fuit, ubi nūc de facinoroſis ſupplicium ſumitur: & ad quam triumphi tantis ducebantur apparatibus,

Epulones Iouis

ſacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati: quos aſſerit Auguſtinus menſæ ad auream eius ſtatuam poſitæ perpetuos fuiſſe conuiuas: ut mimorum ibi potius & paraſitorum contubernia, quam dei ſacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio ſermones & confabulationes quotquot inciderent, non minus cum Iouis ſtatua, q̄ ipſos inter ſe ipſos epulones deblacterare. Vnde Seneca Cordubenſis in ſuperſtitioſos inuehens, In capitolium inquit perueni: puduit publicatæ dementiæ. quid nō ſibi uanus furor attribuit officij? alius munera deo ſubijcit, alius horas Ioui nunciat. Alius lictor, alius unctor, qui uano motu brachiorum imitetur ungentem. ſunt qui ad uadimonia ſua deum aduocant. ſunt qui libellos offerant, & illum cauſam ſuam doceāt. Doctus archimimus ſenex iam decrepitus quotidie in capitolio mimū agebat, quaſi dij libenter ſpectarent, quem turba deſierat. omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus deſidet. ſedent quædam in capitolio, quæ ſe à Ioue amari putant. antedictiq; epulones & ſubditi eis

Fauiſſæ

editui ciſternas & ſpecus in capitolio habuerunt ſubterraneas, quæ appellatæ ſunt fauiſſæ, in quibus ſiqua collapſa & æs aurumue ſacrorum reponebant. libet uero quaſdam de legibus Iouis ſacerdoti impoſitis à Plutarcho ſumere,

Sacerdos Iouis cane & capra abſtinet

Sacerdotem Iouis cane & capra abſtinere adeo uoluerunt, ut nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdum & libidinoſum ſit animal & comitiali addictum. Canis uero tumultuoſum animal, quod omnibus ſacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne ſacerdoti ad ianuam ſedenti, & profugos in templum reos excipienti, ſit latrando infeſtus. ſedentes enim ibi quicunq; mane adibant, eo die ab omni uerberatione & uiolatione tuti reddebantur. & cōfugientes ad eum

Sacerdotes Iouis lictore & ſella curruli utebantur

locum conſeruabantur, etiam ſi ligati erant ſoluebantur, loraq; non per ianuam ſed per tectum abijciebantur. & infra. Sacerdotibus Iouis nec magiſtratū capere nec petere permittebatur, & tamen lictore utebantur ac ſella curruli, quia regiæ poteſtati par ſacerdotij dignitas habebat. Vnde nō uulgares nec ignobiles homines ad ſacerdotiū promouebant.

At de

Cybele

At de matre magna deum uideamus, quæ cum Berecynthia, Cybele, Veſta, Ops, & Proſerpina ſit dicta, cellam habuit prope templum Veſtæ apud tyberim, & prope pontem nunc ſanctæ Mariæ: prout in Roma oſtendimus inſtaurata. fuitq́ꝫ magna deum mater: de qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem uenerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinontem in Phrygiam deduxit ſacrumq́ꝫ ijs lapidem quem matrem deum eſſe incolæ dicebant tradidit, & deportare Romam iuſſit: quem Tybri aduectum Scipio Naſſica optimus uir à ſenatu iudicatus per portam capenam duxit in urbem, & quum Naſſica templum ei uouiſſet: Metellus incœpit: Auguſtus perfecit. Ouidius. Illa ſedens plauſtro porta eſt inuecta capena: ſparguntur iunctæ flore recente boues. Naſſica excepit, templi non extitit autor: Auguſtus nunc eſt, ante Metellus erat. Eius deæ, quam uirginem & matrem fuiſſe mentiti ſunt: ſimulacrum manu geſtabat timpanum: turres habebat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehitur curru phrygias turrita per urbes. & contra eam poſita erat ſedes, ſeruiebantq́ꝫ illi ſacerdotes galli molles turpiſſime eunuchati: quos Plinius ſamia teſta uirilitatem amputare affirmat. & Feſtus Pompeius dicit eos appellari à flumine gallo quod accolũt. Et Liuius in xxxvi. Liuius L. Scipionis legatus claſſem in Europam ad Seſton oppugnandam traiecit. Iamq́ꝫ ſubeuntibus muros phanatici galli primum cum ſolenni habitu ante portam occurrerunt: iuſſu ſe matris deum uenire memorant ad deprecandum Romanos ut parcerent ciuibus urbiq́ꝫ. nemo eorum uiolatus eſt: mox uniuerſus Senatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem progreſſus. & idem in xxviij. Conſul M. Fuluius Sangarium amnem tranſgreſſus ponte perfecto. præter ripam euntibus galli matris magnæ à peſſinonte occurrere, cum inſignibus ſuis uaticinantes phanatico carmine deam Romanis uiam belli & uictoriam dare, imperiumq́ꝫ eius regionis. Hi itaq́ꝫ galli ſacerdotes eunuchi molles apud deam ſe iactantes faciebant cimbalorum æramentorumq́ꝫ iactorum ac manuum ſonitum. leoq́ꝫ adiungebatur ſolutus & manſuetus. Molles uero dicit beatus Aurelius Auguſtinus contra omnem uirorum mulierumq́ꝫ uerecundiam conſecratos madidis unguento capillis, facie dealbata, fluentibus membris, inceſſu fœmineo, per plateas uicosq́ꝫ à populis unde turpiter uiuerent quæritaſſe. nec immerito queritur & deflet ipſe ſanctus uir, hoc crimen, hoc dedecus habere inter illa ſacra profeſſionem, quod in uitioſis hominum moribus uix habet inter tormenta confeſſionem. Caſtrati autem ſunt ob memoriam Atys, quem formoſiſſimum adoleſcentem quum illa procax & impudica perdite & efflictim amaſſet, ob zelum muliebremq́ꝫ animi impotentiam eunuchauit. idemq́ꝫ Auguſtinus de ſeipſo dicens ſic Berecynthiæ ſacra commendat. Veniebamus nos etiam aliquando adoleſcentes ad ſpectacula, ludibriaq́ꝫ ſacrilegiorum: ſpectabamus arrepticios, audiebamus ſymphoniacos, ludis turpiſſimis, qui dijs deabusq́ꝫ exhibebantur, oblectabamur cœleſti uirgini Berecynthiæ matri omnium: ante cuius lecticam die ſolenni laudationis eius talia per publicum cantabantur à nequiſſimis ſcænicis, qualia non dico matrem deorum, immo uero qualia nec matrem ipſorum ſcænicorum deceret audire. Melius uero & prudentius q́ꝫ uiri in Ioue ſuo, mulieres in Matuta dea egerunt: refert namq́ꝫ Plutarchus in problematibus, Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non eſſe, unamq́ꝫ tantum mulieres introducere, quam alapis cædunt, hancq́ꝫ unã ita pulſant ut ſeruas ſignificent aditu prohiberi: Apudq́ꝫ eam deam filijs ſuis mulieres bona nõ optant ſed nepotibus tribuũt, quod Ino quæ & Matuta, miti quodã & humano ingenio fuiſſe, & ſororis filio mammã præbuiſſe: in filijs uero infœlix fuiſſe uidetur. Sed & uetuſtiora hoc principio tractemus. Euander carmentẽ matrem quæ latinas literas primo dicitur inueniſſe ex Arcadia in Italiã ducens, attulit ſecum ſacra quæ ſunt Lupercalia. Vnde Ouidius. Nam iuuenis nimium uera cum matre fugatus: Deſerit Arcadiam Parraſiumq́ꝫ larem. & alio loco. Quis uetat Arcadio dictos è monte lupercos. Faunus in Arcadia templa Lyceus habet. Liuius in primo. Romulus in palatino monte Lupercal fecit ludicrum, & à Palantia urbe palatium appellat. Vnde nudi iuuenes Lycæum Pana uenerantes, per luxum atq́ꝫ laſciuiam currerent. Et beatus Auguſtinus his uerbis hoc exponit. Varro aſſeruit Circen ſocios Vlixis mutaſſe in beſtias, & Arcades qui ſorte ducti tranſnatabant quoddam ſtagnum cõuerſos fuiſſe in lupos. Vnde Romanorum lupercalia ex illorum ſemine ſunt exorta. Ouidius tamen aliã affert lupercorũ originẽ, qui diffuſe narrata Romuli & Remi in Tyberim expoſitorũ hiſtoria, Romanos dicit

Sacerdotes galli eunuchi

Caſtrati galli

Turpiſſima decantabãtur ante lecticam Cybeles

Ancillæ ædẽ Matutæ non ĩgrediebãtur

Ino

Bona matres nõ filijs ſed nepotibus apud Matutã optãt

Carmentes

Lupercalia ſacra

Palatium

Lupercalium origo

dicit beneficij memores quod lupa nutriendis infantibus præſtitit,templum illi ad ficum
Templũ Lu-percal ruminalem extruxiſſe:quod lupercal ſit appellatum. Venit ad expoſitos mirum lupa fœ-
ta gemellos: Illa loco nomen fecit: locus ipſe lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis
habet. & nos eius templi locum fuiſſe oſtendimus:ubi ad ſuperiorem circi maximi partẽ
cælius mons deſinit,in ſancti Gregorij ædibus:in uiam appiam uergentibus. ſed ad rem.
Luperci eius templi ſacerdotes, Luperci ſicut uult Varro appellati: diuinam rem ſuam nudi age-
bant. nec in templo ſolum ſed per uicos urbis ac compita diſcurrentes: quin etiam præ-
Mares & fœminæ nudi in lupercalibus ter ſacerdotes quicunq; mares & fœminæ ſacrificio uolebant cõmunicare,nudi per tem-
plum,urbemq; cateruatim lycæum neſcio quod carmen canentes procedebant. & Feſtus
Pompeius creppos dicit lupercos eſſe dictos à crepitu pellicularum,quem faciunt uerbe-
Creppi rantes. Mos enim erat Romæ in lupercalibus nudos diſcurrere, & pellibus obuias quaſq;
fœminas ferire: Vnde notum eſt Marcum Antonium:cuius immiti ingenio inſaniã ad-
diderat C. Cæſaris uictoria, ut pani lycæo lupercalia celebraret nudũ nudatis omnia mẽ-
bra matronis & uirginibus ſociatum:curru per urbem fuiſſe uectum:quem puellæ pariter
nudæ traherent:quo die Cæſari coronam regni imponere eſt adnixus. Hercules quoq; cũ
Euandrum Caci timore liberaſſet:ob memoriam uaccarum quas eo mactato ceperat,bo-
Bos ænea uem æneam in foro obtinuit,quod inde boarium appellarunt. fuitq; ad id forum ab ipſo
Forũ boariũ deo templum ædificatum ara maxima appellatum:eo in loco uel prope contiguo ubi ec-
Ara maxima cleſiam ſancti Gregorij ad uelabrum eſſe uidemus. Liuius in ſecundo. Ara maxima Her-
culi ab Euandro dicata. hæc ſacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit. Herculi
uero rem diuinam facientes ſcribit Plutarchus alium neminẽ ex dijs nominare. quia ſemi-
deus ſit habitus:uel quod ſoli dum ageret in humanis, ara ab Euandro dicata eſt. Canem
Mos ſacrifi-candi Herculi amoueri uolunt:quia Cerberus Herculi fuit infeſtus: uel quia Licinio puero cane occiſo
ab ipothematibus prælio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis, fratrem quoq;
perdidit. & Ouidius de Hercule. Immolat atq; illic taurum tibi Iuppiter unum. Victor &
Euandrũ ruricolaſq; uocat. Conſtituitq; ſibi quæ maxima dicitur arã. Hic ubi pars urbis
de boue nomen habet. Auguſtinus autem de hoc templo habet infra ſcripta: eius dei quẽ
ſolum uirtus in æthera ſuſtulit indigna: quæ tamen uel ideo toleranda erunt, quia deam
nobis nunc primum notam efficiũt Larentinam: perpetui meretricij infamia nobiliſſimã.
Herculis æditùus ocioſus atq; feriatus luſit teſſeris ſecum utraq; manu alternante: in una
conſtituens Herculem,in altera ſeipſum:ſub ea conditione ut ſi ipſe uiciſſet, de ſtipendio
templi cœnam ſibi pararet amicamq; conduceret: Si autem uictoria Herculis fieret, hoc
idem de pecunia ſua uoluptati Herculis exhiberet. deinde cum à ſeipſo tanq; ab Hercule
Larentina nobiliſſima meretrix uictus eſſet,debitam cœnam & nobiliſſimam meretricem Larentinam deo Herculi de-
dit. at illa cum dormiſſet in templo,uidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe commixtum ſibiq;
dixiſſe:ꝙ inde diſcedens cui primum iuueni obuia fieret apud illum eſſet inuentura mer-
cedem,quã ſibi illa credere deberet ab Hercule perſolutam. ac ſic accidit: eunti quum pri-
Carrutius mus iuuenis ditiſſimus Carrutius occurreret,eamq; dilectam ſecum diutius habuiſſet,illa
hærede defunctus eſt. quæ ampliſſimam adepta pecuniã,ne diuinæ mercedi uideretur in-
grata,quod acceptiſſimum putauit numinibus,populũ Romanum etiã ipſa ſcripſit hære
dem. atq; illa non cõparente inuentũ eſt teſtamentum,quibus meritis illam ferunt hono-
Larentia meretrix pro dea culta res meruiſſe diuinos. Sed Feſtus dicit Larentia eſſe feſta Accæ Larentiæ: quã Aulus Geli
us ſcribit Romuli nutricẽ fuiſſe:quæ ex duodecim filijs unũ morte cum amiſiſſet: Romu-
lus in eius locum ſeſe Accæ Larentiæ filiũ dedit, ſeq; & cæteros eius filios fratres aruales
Fratres aruales appellauit. & exinde manſit collegiũ fratrũ arualium numero duodecim, cuius ſacerdotij
inſigne eſt ſpicea corona & alba infula. & Varro ſcribit fratres Aruales dictos ꝙ ſacra pu-
blica faciũt ut fruges ferant arua. Et Valerius tradit Accam Larentiã fuiſſe ſepultã in ue-
labro celeberrimo urbis loco. Venerẽ minus miraremur obſcœnos habuiſſe in ſacrificijs
ritus:niſi diceret Auguſtinus,Romanos nõ erubuiſſe aliquando Veſtam Venerẽ appel-
Tres Vene. lare,forſan ea ratione ꝙ tres fuerunt Veneres. Vna uirginũ quæ etiam Veſta:cui puppas
Phœnices de proſtitutione filiarũ donũ Veneri dabãt donaſſe uirgines Perſius poëta innuit:alia cõiugatarũ, in cuius ſacris Adonis amicus eius
apri dente extinctus deplorabatur. Alia meretricũ: cui phœnices donum dabant de pro-
ſtitutione filiarum anteq; eas iungerẽt maritis. alias fuit uero templum Veneris erycinæ
dictum,extra portam collinã nũc Salariam: ubi ingentia in uinetis fundamẽta cernũtur:

De quo

De quo Ouidius. Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet. Et Veneris *Templũ Veneris eryci/na*
illius primæ uirginis Auguſtinus tale refert uidiſſe ſacrificium. Ante illud delubrum ubi
ſimulacrum illud locatum conſpiciebamus, uniuerſi undiq; confluentes,& ubi quiſq; po/
terat,ſtantes,ludos qui agerentur intentiſſimi ſpectabamus: intuentes alternato conſpe/
ctu,hinc meretricum pompam,illinc uirginum:deam illam ſuppliciter adorari,ante illam
turpia celebrari. Num ibi pudibundos mimos, num uerecundiorem ſcænam uidimus? *Sacra Vene/ris obſcœna*
cuncta obſcœnitatis implebantur officia,ſciebatur uirginali numini quid placeret, & ex/
hibebatur,quod de templo domum matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores
auertebant faciem ab impuris moribus ſcænicorum, & artem flagitij furtiua intentione
diſcebant. At poſt impudicæ & turpis deæ obſcœnitates, deæ unius rituum prudentiam
oſtendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Voluppiæ deam Angeroniam ore obſigna/ *Angeronia*
to:& Macrobius addit.id à principio ſic inſtitutum fuiſſe.ꝙ qui angores ſuos diſſimulan/
do ſupprimant,perueniant deæ beneficio ad maximam uoluptatem. Ad turpes ritus re/
deamus. Templum fuit ante urbem conditam Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, *Templũ Iunonis Lucinæ*
qui ab exquilijs ad ripas tyberis pertinebat:eoq; luco Tarquinij reges in noualia purgato
agrum ibi ſeminarium habuere:cuius ſegetem meſſi maturam populus Romanus pulſo
Tarquinio ſuperbo & regno illi abrogato in tyberim furcis abiecit. unde inſula urbi in/
cluſa fieri cœpit. Iſq; campus Marti conſecratus poſtea dictus eſt campus Martius, ut nõ *Campus Martius*
ſit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuiſſe, ubi nunc eſt ſancti Laurentij in Luci/
na eccleſia. Refert uero Ouidius ei templo ſacerdotem ex lupercalibus præfuiſſe. ad quẽ
quum irent mulieres concipere nequeuntes, is ante ſe denudatas proſtrataſq; flagello uer *Mulieres concipere nequeuntes ad templum Iunonis Lucinæ ueniebant*
berans hircinis confecto pellibus ut cõciperent efficiebat. Monte ſub exquilio multis in/
ciduus annis Iunonis magnæ nomine lucus erat: & infra. Gratia Lucinæ,dedit hæc tibi
nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen longis inter/
cidit annis. Ille caprum mactat:iuſſæ ſua terga puellæ Pellibus exſectis percutienda da/
bant. Eiuſq; moris meminit Iuuenalis: Condita in pyxide lyde. Nec prodeſt agili palmas
præbere luperco. Eademq; Iuno Iouis ſoror & cõiunx maiorẽ primariamq; habuit ædem
Ioui Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio eſt, dicor matrona potentis. Iun/
ctaq; Tarpeio ſunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Se/
neca cõtra ſuperſtitiones ſcribens:præter alios actus inſanos fuiſſe per ſingulos dies quaſ/
dam mulieres quæ Iunonis & pariter Mineruæ ſuam ibi cellam habentis ſimulacris pro/
pius accedentes,& digitos ornantium modo mouentes, capillos earum diſponere ſimu/
labant, cum aliæ eſſent quæ tunc ſpeculum tenentes,dearum oculis illud ſupponerent in
ſpiciendum. Et Varro de lingua latina dicit. Iunonem ꝙ unà cum Ioue iuuat terram eſſe: *Vnde Iuno*
Iunonemq; Lucinam inuocari,ꝙ partus à principio ab ea in lucem editur. Cicero autem
pro Murena Iunoni ſacra feciſſe conſules ſic oſtendit. Nolite à ſacris Iunonis ſoſpitæ,cui *Cõſules Iunoni ſacrificabant*
omnes conſules facere neceſſe eſt,domeſticum & ſuum conſulem auellere. Operoſum
fuerit ſingulos deorum ritus ſicut in aliquibus ſupra fecimus diſtincte ſcribere,præſertim
quum tales fuerint quos non niſi erubeſcentes poſſumus ſcribere. ſicut M. Ciceronem
uel hac una re diuino uirum ingenio erubuiſſe,& ſuis qui extant libris ſe uiuo per urbem
Romam diſſeminatis indignitatem rei damnaſſe uidemus. Nam in libro quem de natura
deorum accuratiſſime ſcripſit,hæc per Q. Lucilium Balbum dialogo reſpondentẽ dicit.
Vides ne igitur ut à phyſicis rebus,bene ac utiliter inuentis, ratio ſit tracta ad commenti/ *Cicero deos ſuos damnat*
tios deos: quæ res genuit falſas opiniones erroreſq; turbulẽtos & ſuperſtitiones penè ani/
les. & formæ enim deorum & ætates, ueſtitus ornatuſq; noteſcunt genera: præterea co/
gnationes, coniugia, omniaq; traducta ad conſuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam
& perturbatis animis inducuntur. Accipimuſq; deorum cupiditates,ægritudines,iracun/
dias. Quare ad ritus alios ueniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tene/
bant. ſacra fuerunt Cereris quando Proſerpina eius filia ab Orco fuit rapta, & paulopoſt *Cereris ſacra*
inuenta:quarum dearũ nominis interpretationẽ hanc Varro de lingua latina ponit. Ceres *Ceres*
ꝙ egerit fruges: Proſerpina Luna,ꝙ ut ſerpens modo ſit à dextris,modo à ſiniſtris. earũq; *Proſerpina*
dearum ſacra licet ab Athenienſibus Eleuſinia à loco dicta maiore celebrarẽtur apparatu: *Celebratio Cereris & Proſerpinæ*
Romani tamen in lunæ defectu & Romæ & ubicunq; agerẽt maximo æneorum tinnitu
ea celebrauere, ad cuius moris ſtrepitum perpulchre Iuuenalis alluſit, quum mulierem no
tare

tare uolens garrulam atq; contentioſam dixit. Vna laboranti poterit ſuccurrere lunæ. ſer-
uatum autem a Romanis extra urbem eum morem Plutarchus in uita Aemilij ſic oſten-
dit. Luna obſcurari cœpit ac deficiente lumine multiſq; coloribus mutatis, tandem nuſq;
apparuit. Romanis ut moris eſt tinnitu æris lumen eius reuocantibus, & ignes multis fa-
Termino ſacra fiebant
cibus ad cœlum tollentibus nihil ſimile à Macedonibus factum. Termino ſacra fiebant ꝙ
in eius tutela fines agrorum eſſe putabant: deniq; Numa Pompilius ſtatuit, eum qui ter-
minum exaraſſet, & ipſum & boues ſacros eſſe. Terminuſq; quo loco colebatur, ſuper eũ
foramen patebat in tecto, quod nefas eſſe ducebant terminum intra tectum conſiſtere. At
Auguſtum
uero ædes ipſi gentiles templaq; ſicut & noſtri rite conſecrantes Auguſta appellauere, un-
de uult Ouidius Auguſtum fuiſſe dictum quaſi rite a populo ſacerdotibuſq; dicatum: ea-
Auguria unde
demq; ab origine auguria ſunt dicta, quaſi ea Iupiter manu ſua dare & augere ſit iuſſus. Is
uero augurandi mos latam in urbe Romana habuit prouinciam, ut augures tanto præfici-
endi ſacerdotio ex maioribus præſtantioribuſq; urbis eligi conſueuerint. Vnde gloriatur
in Bruto Marcus Cicero ſe à Q. Hortenſio uiro clariſſimo in collegium augurum fuiſſe
Qu. Mutius ſcæuola augur interfectus
cooptatum: & Q. Mutium ſcæuolam augurem uidemus inter primarios omnium ætatũ
uiros connumerari, quem in templo ueſtæ quo nihil in urbe Roma habitum eſt ſanctius
aram ipſam amplexantem Syllæ carnifices interfecerunt. Cuius ſanguine ignis ille uirgi-
num cura perpetuus, penè fuit extinctus. Eratq; ſicut Paulus Aemilius ſolitus fuit dicere,
Summa augurum poteſtas
ſumma eius ſacerdotij poteſtas, quod nec Senatus cogi, nec conueniendi locum poterat
habere, niſi quando & ubi augures præſcripſiſſent. locum uero inaugurandi oſtendimus
Locus inaugurandi in curia ueteri
fuiſſe in curia ueteri, ubi nunc ſancti Petri ad uincula eſt eccleſia: quã titulo cardinalatus
nunc obtinet uir ſummus Nicolaus de cuſa, germania oriundus, philoſophia theologiaq;
egregie & mathematicis eloquentiaq; eximie ornatus, licet aliquando alibi inaugurare-
Teſca uel teſqua
tur. Nam Feſtus Pompeius teſca uel teſqua dicit eſſe loca augurio deſignata, & poſtmu-
rium eſſe pontificale pomœrium ubi pontifices auſpicabãtur. artem uero inaugurandi ab
Poſtmurium
ipſis ſeruatam facile oſtendere poſſemus, niſi fomentum addere uereremur quorundam
ex noſtris inſaniæ, qui nimium augurijs credere uidentur: Vt muſtelæ occurſum beſtiolæ
omnium mundiſſimæ & homini amiciſſimæ, ut corui crocitatũ, noctuæ ac bubonis can-
Cicero auguria deridet
tum territi expaueſcant. Melius Cicero qui Nonio optimam ſpem habere licere dicenti ꝙ
ſeptem aquilæ in caſtris Pompei eſſent captæ: inquit, recte moneres, ſi aduerſus picas no-
bis pugnandum foret. & non inſulſe conſul ille qui pullarios nunciantes pullos non addi-
centes ſacris paſci nolle, iuſſit illos ut biberẽt proijci in profluentem. & Labieno in caſtris
Pompeij diuinationibus augurijſq; innixo dicenti, Pompeium ſuperaturum, deridens re-
Augurandi mos
ſpondit Cicero, eos hac ſpe ductos caſtra nuper amiſiſſe. ſed omnium maxime grauiter &
uere ſenſit doctiſſimus Varro, qui deos dixit otioſos & feriatos fore ſi ſua conſilia corni-
culæ crederent, aut coruo hominibus indicanda. & tamen ut leuitatem eorũ arguamus,
qui ſe auium uolatui aut occentui committunt, augurandi particulam ex Varrone doce-
bimus. augures cum ſe in ſupremam curiæ ueteris partẽ recepiſſent, ueſtem induti ſacer-
Templũ
dotalem, lituum quæ uirga erat, manu tenentes eleuata, ſpaciũ in cœlo ambitu quem pro-
Siniſtra
ſpicerent deſignabant. Idq; templum appellauere, ꝙ tribus modis dicitur, à natura, ab au-
Dextra
ſpicando, à ſimilitudine in cœlo quia tuemur templum. id quatuor modis ſiniſtra ab ori-
Antica
ente, dextra ab occaſu, antica ad meridiem, poſtica ad ſeptentrionem. In terris dictum tem-
Poſtica
plum locus augurij intra fines qua oculi conſpiciunt, id eſt tuentur, à quo templum. Et de
lituo ſic habet Liuius in primo: Numa Põpilius augurio creatus rex: inde ab augure, cui
deinde honoris gratia publicum id ſacerdotium perpetuum fuit deductus in arcem, in la-
Liuius
pide ad meridiem uerſus cõſedit. Augur ad leuam eius capite uelato ſedere cœpit, dextra
manu baculum ſine nodo aduncum tenens, quem lituum appellauerunt, regiones ab ori-
ente ad occaſum determinauit: dextras ad meridiem partes, leuas ad ſeptentrionẽ. oculis
enim intentiſſimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erant augurij) ſiniſtror-
ſum an dextrorſum, & canentes ne an tacitæ aduolarent diligenter obſeruabant, bonum
inde aut malum futuræ quam animo meditarentur rei ex eorum diſciplina uel potius in-
Occentus ſoricis
ſipientia elicientes. Nec mouere debebit quenquam quod multi ſcripſerunt occentum ſo-
ricis Fabio Maximo dictaturam abſtuliſſe, quum id potius augurum inuidia ſit factum,
dictaturam alteri cupientiũ demandari: aut quod Liuius in primo refert, ſi Actius Nauius

quia cotem

quia cotem nouacula diſcidit augurijs ſacerdotioꝗ tantus honor acceſſit, ut nihil belli domiꝗ poſtea inauſpicato fieret: cōſilia populi, exercitus uocati, ſumma rerum, ubi aues non addixiſſent, dirimebantur. profecto enim id fuit quod Auguſtinus in ciuitate dei dixit ſcripſiſſe Porphyriū, à dæmonibus fuiſſe diuinationes augurū, aruſpicum, uatum, atꝗ ſomniorum, & miracula magorum. multa igitur de augurum diſciplina & augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus, quod noſtris omnibus ne hanc extimeſcant uanitatem plurimum prodeſſe debebit. Pliniū ſcilicet ſcribere, in augurum diſciplina fuiſſe: nulla auſpicia pertinere ad eos qui ingredientes obſeruare ea neglexerint. & ne in primario eiuſmodi rerum uerbo erretur, Nonius Marcellus docet, Auſpicium eſſe auium inſpectionem, *Auſpicium* Augurium rerum omniū coniecturam. *Augurium* Liuius in decimo: Rogatio promulgata, ut quum quatuor augures, quatuor pontifices tunc eſſent, placeret augeri ſacerdotum numerum, & quatuor pontifices, quinꝗ ſacerdotes de plebe omnes legerentur. inter augures enim conſtat imparem numerum debere eſſe. uocatæ tribus, ingenti conſenſu accepta eſt rogatio. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. & xxvij. Liuius: in locum M. Marcelli L. Aquilius Pętus augur creatus inauguratusꝗ. Cicero in legibus Sacerdotum genera duo eſſe dicit, unum quod præſit cerimonijs & ſacris, Alterū quod interpretetur *Sacerdotum duo genera* fatidicorum & uatum effata incognitaꝗ, quorum cauſa S. P. Q. R. aſciuerit. Interpretes autem Iouis opt. maximi publici augures ſignis & auſpicijs poſtea uidento, diſciplinā tenento. ſacerdotesꝗ uineta uirgeta, & ſalicta publica auguranto: quiꝗ agent rem duelli quiꝗ populare auſpicium præmonento, olliꝗ obtemperanto, diuorumꝗ iras prouidento: hisꝗ parento, cæliꝗ fulgura religionibus ratis denotanto, urbemꝗ & templa & agros liberata & effata habento. Quæꝗ augures iniuſta, nephaſta, uitioſa, dira, defixerint irrita infectaꝗ ſunto, quiꝗ non paruerit capitale eſto. Quid uero maius ſi de iure quærimus ꝗ *Augurum poteſtas* poſſe à ſummis imperijs à ſummis poteſtatibus comicia tollere, cōſilia uel inſtituta dimittere, uel habita repudiare? quid grauius quàm rem ſuſceptam dirimi, ſi unus augur aliter dixerit? quid magnificentius quàm poſſe decernere ut magiſtratu ſe abdicent conſules? quid religioſius quàm cum populo, cum plebe, agendi ius dare: aut non dare? quid legem ſi non iure rogata ſit tollere? Iam uero permultorum exemplorum & noſtra eſt plena res publica & omnia rēgna, omnes populi, cunctæꝗ gentes, augurum prædictis multa incredibiliter uera cecidiſſe uiderunt. Omnes magiſtratus auſpicium iudiciumꝗ habento, ex his que ſenatus eſto: eius decreta rata ſunto. omnibus magiſtratibus auſpicia dantur & iudicia, ut eſſet populi poteſtas ad quem prouocatur: auſpicia ut multos inutiles conatus impedirent mora. ſæpe enim populi impetum iniuſtū auſpicijs dij immortales repreſſerunt. Auſpicia ſeruanto, augurijs parento. Eſt autem boni auguris meminiſſe maximis rei p. temporibus præſto eſſe debere: Ioui ꝗ optimo maximo ſe conſiliarium atꝗ adminiſtrum datum. Et M. Varro: augur cōſuli adeſt, tū quum exercitus imperatur, ac præit quid eum dicere oporteat. Cicero Philippicarum ſecundo. quod enim ipſe me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortenſius, neꝗ enim licebat à pluribus nominari. *Signa quinꝗ quæ augures obſeruabant.* Feſtus Pompeius ſcribit quinꝗ genera ſignorum obſeruaſſe augures. ex cælo, ex auibus, ex bipedibus, ex quadrupedibus, ex diris. Auſpiciū ab aſpiciendis auibus dictū eſt. *Auſpicium* Ex auibus illę appellabant funebres quæ in augurijs aliquid fieri prohibebāt. *Aues funebres* Oſcinū augurium à cantu auium. *Oſcines* oſcines aues, auſpicium ore facientes. Superuacanea dicebatur ab auguribus auis quæ ex ſummo acumine uocē emiſiſſet, dicta ita quod omnia ſupra uagatur aut canit. *Auis ſuperuacanea* Puls potiſſimum dabatur pullis in auſpicijs, quia ex ea neceſſe erat aliquid decidere *Puls* quod tripudium faceret id eſt terripauiū. *Tripudium* pauire enim ferire eſt. bonum enim auguriū eſſe putabant ſi pulli per quos auſpicabantur comediſſent, præſertim ſi eis edentibus aliquid ab ore decidiſſet. ſin autem omnino non ediſſent, arbitrabantur periculum imminere. Plutarchus in problematibus. Metellus pontifex maximus prudens & ciuilis poſt ſextilem menſem auguſtū uetuit auſpicari, quod adultis & perfectis auibus auſpicando antequam æſtas aduenerit ſit prudentiæ. Autumno autē aues partim inutiles ſunt, partim morbidæ, partim pulli imperfecti, & aliquæ propter anni tempus alio deuolant. & idem: qui prius auſpices nunc augures in captandis augurijs luminaria ſemper accenſa etiam interdiu habere uoluerunt, *Luminaria accenſa in augurijs captandis* ut ſcilicet an uentus eſſet intelligerent quo prohibente aues dubie & perplexe uolant, nec aliquid certi curſus oſtendere poſſunt: ſed cum flamma cernitur recta &

Vultures fœminæ zephyro impregnātur

conſtans de auium quieto uolatu iudicant. & infra. In augurijs uulture plurimū utuntur: quia Romulo in condenda urbe xij. apparuerūt: uel quia ut Herodotus uultur nemini nocet animali, quæ niſi cadauera comedit, nec aues mortuas attingit. & uultures omnes fœminæ zephyro ut arbores imprægnant. Vnde purior cęteris auibus. Item augures ſi ulcus haberent augurandi cauſa ſedere prohibebātur: quia integros & ſanos corpore & mente eos eſſe oportet, qui ſacra peragūt. Cęteris ſacerdotibus ſimulac ad iudiciū ducti ac dānati ſunt, alium ſubſtituūt.

Augur nunquam ſacerdotio multatur

Augurem uero donec uita ſuppetat licet maximorū criminū conuictum, ſacerdotio non mulctant: quia non honoris nec magiſtratus, ſed ſcientię atq; artis cuiuſdam potius nomen eſt augur: quę non poteſt auferri, ſicut nec medico medicina ars, nec muſico cantandi peritia. alium uero non inſtituūt, quod ſacerdotum numerum ab initio conſtitutum merito tuentur.

Caduca auſpicia

Caduca auſpicia dicunt cum aliquid in templo excidit

Cliuia auſpicia

Cliuia auſpicia dicebant quæ aliquid fieri prohibebant. Omnia enim difficilia cliuia. Vnde & cliui loca ardua.

Pedeſtria auſpicia

pedeſtria auſpicia arbitrabant quæ dabantur à uulpe, lupo, ſerpente, equo cæteriſq; animalibus quadrupedibus.

Piacularia auſpicia

piacularia auſpicia arbitrabantur quæ ſacrificantibus triſtia portendebant: cum aut hoſtia ab ara effugiſſet, aut percuſſa mugitum dediſſet, aut in aliam partem corporis quàm oporteret cecidiſſet.

Peſtifera auſpicia

peſtifera auſpicia eſſe dicebant cum cor in extis aut caput in iecinore non fuiſſet.

Præpetes aues

Præpetere

præpetes aues dicuntur quæ ſe ante auſpicantem ferunt, nam prępetere dicebant ante ire. & Plinius aues edocet auſpicijs adhibendas.

Cornices

Corui

Bubo

cornices ſunt inauſpicatæ garulitatis. corui in auſpicijs ſoli uidentur intellectum habere ſignificationū ſuarum. peſſima eorum ſignificatio cum glutiunt uocem uelut ſtrangulati. Bubo funebris & maxime abhorrens publicis præcipue auſpicijs, deſerta incolit. Itaq; in urbibus aut omnino in luce uiſus dirum oſtentum eſt. priuatorum domibus inſidere ſcio non fuiſſe feralem. capitolij cellam intrauit, propter quod urbs luſtrata. Anſer peruigil capitolium ſeruauit à Gallis.

Gallinæ nigræ

Ardeolæ

Galli gallinacei

Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rem diuinam idoneæ. Eſt inter aues ardeolarum genus, quod leucos uocāt. altero oculo carere tradunt, optimi augurij cum ad auſtrum uolāt: ſolui enim pericula metuſq; Nigidius ait. Galli gallinacei: horū ſunt tripudia ſoliſtima. hi magiſtratus noſtros quotidie regūt, domoſq; ipſis ſuas claudūt, ac reſerant. hi faſces Romanos impellūt aut retinent, iubēt acies ac prohibent, uictoriarū toto orbe partarum auſpices: hi maximo terrarum imperio imperitant. Similem uero huic uerborū leuitatem prior Plinio Liuius in quinto dixit. auſpicijs hanc urbem conditam eſſe: auſpicijs bello ac pace, domi, militiæ, omnia geri quis eſt qui ignoret? Quid enim eſt ſi pulli non paſcant? ſi ex cauis tardius exierint? ſi occecinerit auis? parua ſunt hæc, ſed parua iſta non contemnendo maiores noſtri maximam rem hanc fecerunt. Et nono libro L. Papirius dictator à pullario monitus ad auſpicium repetendum Romam profectus. Item decimo. Papirius Curſor cōſul pullarium in auſpicium immittit: & cum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicia mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum conſuli nunciauit. locatus in prima acie qui mentitus fuerat interfectus eſt. conſul dij in prælio ſunt inquit. habet pœnam noxiū caput ante conſulem. hoc dicente conſule, coruus clara uoce occinuit. Vnde & ipſe Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuitatum diſciplinam laudibus effert.

Aruſpices ex hetruria

Aruſpices ex hetruria ijdem iuſſerunt ſimulacrum Iouis facere maximum, & in excelſum contra atque fuerat ad orientem collocare: ac ſe ſperare dixerunt, ſi illud ſignum quod uidetis, ſolis ortum & forum curiamq; conſpiceret: fore ut ea conſilia quæ clam eſſent patefierent. Et de aruſpicum reſponſis idem Cicero. Quanta maiorum noſtrorum fuerit ſapientia perſpicere poſſunt, qui ſtatas ſolenneſq; cerimonias pontificum rerum bene gerendarum autoritate, augurum fatorum, ueteri prædicatione Apollinis, uatum libris, & portentorum explanationis hetruſcorum diſciplina contineri putarunt. Vnde Ciceronis ſententiam ſecuti ſunt poſteri, quod Flauius Vopiſcus in Aureliani principis rebus geſtis ſic oſtēdit. Die tertia iduum Ianuarij Fuluius Sabinus prætor urbanus dixit. Referimus ad uos p. c. pontificum ſuggeſtionem & Aureliani

Fatales libri

principis litteras, quibus iubet ut inſpiciantur fatales libri, quibus ſpes belli terminandi ſacrato deorum animo continetur. Scitis enim ipſi quotienſcunq; grauior extitit aliquis motus, eos ſemper inſpectos, neque prius mala publice eſſe finita quàm ex ijs ſacrificiorum proceſſit autoritas. Tunc ſurrexit primæ ſententiæ Vlpius Syllanus, atq; ita locutus eſt, Sero nimis de re. pu. Pontifices retulerunt: qui puri, qui mundi, qui ſancti, qui ueſtitu

animiſq;

animiſq; ſanctis ſunt, Commodi templum aſcendite: ſubſellia laureata conſternite. Veteranis manibus libros euoluite. Varia r. p. quæ ſunt æterna perquirite, patrimis matrimiſq; pueris carmen indicite, Nos ſumptum ſacris, nos apparatum ſacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hoſtias. hæc interrogati pleriq; ſenatores ſententias dixerunt. Itum eſt deinde ad templum, inſpecti libri, proditi uerſus, luſtrata urbs: cantata carmina, amburbium celebratum, amburbialia promiſſa, atq; ita ſolennitas quo iubebatur modo expleta eſt.

Litteræ Aureliani imperatoris.

litteræ autem quas ſupra Flauius Aurelianū ſcripſiſſe dicit, fuerūt hæ. Aurelianus auguſtus Senatui ampliſſimo ſalutem. Miror uos p. c. tamdiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitaſſe, perinde quaſi in Chriſtianorū eccleſia non in templo deorum omniū tractetis, Agite igitur & caſtimonia pontificum cerimonijſq; ſolemnibus iuuate principē neceſſitate publica laborantem. Inſpiciantur libri, quæ facienda ſunt celebrentur. profuit tamen multis in rebus Romanū hunc principem religionis cultū ſeruantem deos timuiſſe.

Apollonius Tyaneus

Nam cum uerus Apollonius Tyaneus philoſophus ipſi Aureliano deſolationem Tyanę meditanti ſic dixiſſet: Aureliane ſi uis uincere nihil eſt quod de ciuium meorum nece cogites. Aureliane ſi uis imperare à cruore innocentum abſtine. Aureliane clementer te ages, ſi uis uincere. urbem ille liquit intactam. Sed iam aliquos particulares uideamus effectus, quos ab augurijs proueniſſe dixerunt.

Piſcis mari ad pedes auguſti exiliuit.

Plinius. ſiculo bello ambulante in littore Auguſto, piſcis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento uates reſpondere, Neptunum patrem adoptantem eum ſibi, Sextum Pompeiū repudiaſſe.

Picus Martius.

Et infra. Picus martius in capite prętoris urbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis ſedit ita placide, ut manu prehenderetur. Reſpondere uates. Exitiū imperio portendi ſi occideretur, at ſi dimitteretur, prætori. dimiſſa eſt: & prætor breui mortuus prodigium impleuit.

Gallina cum lauri ramuſculo in ſinum Liuiæ decidit

gallinam cum lauri ramuſculo cecidiſſe in ſinum Liuiæ Druſillę, quę fuit imperatrix: & hucuſq; ſeruatum ut ex ea lauro imperatores fuerint laureati.

Extiſpices

Fuerunt quoq; minores auguribus ſubditi ſacerdotes Extiſpices, quos ab inſpiciendis extis dixerūt. omētis enim extiſq; & fibris animalium ſua inſpectis diſciplina, futura hominibus predicebant, eoſq; ſic deſcripſiſſe Virgilium ſupra oſtendimus: pecorumq; recluſis pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta. cuius inſaniæ ab hiſtoricis poëtiſq; infinita ſumi poſſent exempla, ex quibus nonnulla ponemus.

Læta exta Syllæ caſtra ad urbem contra Marium mouenti

Syllæ cuius tempora ſicut inquit Auguſtinus talia fuerunt, ut ſuperiora quorum uindex eſſe uidebatur, illius cōparatione quærerentur: cum primū ad urbem contra Marium caſtra mouiſſet adeo læta exta immolanti fuiſſe ſcribit Liuius, ut cuſtodiri ſe Poſtumius aruſpex uoluerit capitis ſupplicium ſubiturus, niſi ea quę in animo Sylla haberet dijs iuuantibus impleuiſſet. & Suetonius de Cæſare dixit, cum ſomniaſſet ſe matri ſtuprum intuliſſe coniectores eum ad ampliſſimam ſpem incitauiſſe.

Carmelus

ſed & Cornelius Tacitus de Veſpaſiano ſcribit. Iudeam inter ſyriamq; carmelus eſt, ita montē uocant: ſacrificanti in eo Veſpaſiano cum ſpes occultas animo uerſaret, Baſilides ſacerdos inſpectis extis quicquid eſt inquit Veſpaſiane quod paras, ſiue domum extruerę, ſiue prolatare agros, ſiue ampliare ſeruitia, datur tibi magna ſedes ingentis termini. quod ad imperium euectus impleuit.

M. Varronis in deos contumelioſa ſententia

Sed unica M. Varronis quam præmiſimus reſpondeat ſententia, non ſolum otioſos ſed ſordidiſſimos fuiſſe deos, ſi in iecorum & uiſcerum ſterquilinio ſua oculuerunt conſilia, hominibus ab inſanis ſacerdotibus manifeſtanda:

Sententia de dijs placandis

ut optabilius fuerit ualuiſſe apud maiores Ciceronis pro A. cluentio ſententiam: pietate & religione & iuſtis precibus, deorum mentes non contaminata ſuperſtitione, neq; ad ſcelus perficiendum cæſis hoſtijs poſſe placari. Vbi enim fuiſſe deos alibi: quàm in ſtercore exiſtimabimus, quando ea acciderunt, quę Plinius enumerat, ijs qui quæſiuerunt oſtenſa. M. enim Marcello cum perijt ab Annibale caput iecoris defuit. defuit & C. Mario cū immolaret Vticæ. Itē Caio principi kalendis Ianuarijs cū iniret conſulatū quo anno interfectus eſt. Claudioq; ſucceſſori eius, quo menſe intereptus eſt ueneno. Pyrrho regi quo die perijt, pręciſa hoſtiarū capita repſerunt. Sed & præbēdis quoq; lætis & proſperis dij in ſtercore iacuerūt. diuo namq; Auguſto Spoleti ſacrificāti primo poteſtatis ſuæ die, uictimarū iecinora replicata intrinſecus ab una fibra reperta ſunt. reſponſumq; duplicatururum intra annum imperium. Gemina item diuo Auguſto apparuere iecinora, quo die apud Actium uicit. Sed & magici fuerunt & mathematici, quos accuratiſſime Cicero & Plinius impugnāt. quibus & Liuius cōſentire uidetur:

Tulli regis mors.

cum regem Tullum quia Iouem mala religione, ſollicitabat, fulmine cum tota domo flagraſſe

Aduerſus artes magicas graſſe dicit. Et Auguſtinus in ciuitate dei dicit aduerſus magicas artes Romanorum eſſe
leges præſertim duodecim tabularũ. Et Aſclepiadẽ imprimis dicit Plinius adimere magi-
cæ uanitates,ut abrogaret hærbis fidẽ:eumq́ probare bonis argumentis dicit, ſi magia fu
iſſet uera potuiſſe Romanos contra Cimbros & Theutonas,contra Aphros, contra Gal-
los,& cæteros prouidiſſe, ſi herbarum arte magica fames tolleretur, & portę urbium re-
ſerarent. Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore ſcribit: fuiſſe illi eam amen-
tiam,ut per magos plæraq́ faceret,quibus putaret odium populi deliniri. quaſdam enim
non conuenientes Romanis ſacris hoſtias imolauerunt, carmina prophana cantauerunt,
Mathematici à Tyberio expulſi & ea quę dicunt ad ſpeculum fieri in quo puer præligatis oculis incantato uertice qua re-
ſpicere dicitur. Mathematicos uero Suetonius aſſerit à Tyberio imperatore expulſos fu-
iſſe,ſed deprecantibus,& ſe artem deſerturos promittentibus ueniam dediſſe. Cornelius
autem Tacitus mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum,ſperantibus fal-
lax, quod in ciuitate Romana & uetitum ſemper & retentum fuit, quos poſtea Vitel-
lium imperatorem aſſerit expuliſſe. Sed & alios habuerunt priſci ſacrificulorum præſti-
giorum & precationum ac uariarum obſeruationum mores, à quibus partim in urbe Ro
ma uetitis,partim à ſuperſtitioſis in uſu habitis,plurimæ oriebantur inſaniæ. Liuius xxij.
interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ gallus & gal-
la; Græcus & Græca in foro boario ſub terrã demiſſi ſunt uiui,& item infra. Liuius xxv
Tanta religio & ea maxima ex parte externa ciuitatem inceſſit, ut homines aut dij alij ui-
derentur effecti: nec iam in ſecreto modo, ſed in publico etiam ac foro capitolioq́ mulie
rum turba erat, nec ſacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac uates
ceperant hominum mentes: quorum numerũ auxit ruſtica plebs ex incultis diutino bel-
lo infeſtisq́ agris egeſtate & metu in urbem compulſa,& quæſtus ex alieno errore facilis
quem uelut ex conceſſæ artis uſu exercebant. M. Aemilius prætor edixit, ut quicunq́
libros uaticinos, precationis ue, aut artis ſacrificandi haberet, eos libros omnes litte-
Precatio rasq́ ad ſe ferret: Maioremq́ in prædictis autoritatẽ habuit precatio. cui faciendæ ex ſcri
pto, ſicut ſcribit Plinius,præibat aliquis,& alius adhibebatur cuſtos, ne erraretur in uer-
bis:alius item præponebatur qui linguis faueri à circunſtãtibus iuberet: quemadmodum
apud nos ſeruatur cum ſacram lecturus in eccleſia lectionem alta dicit uoce, iube domine
Fauere linguis omnes benedicere:cui boni ominis fit reſponſio,ut digna in eius corde & labijs ſacrorum dogma
tum ſit enuntiatio. dicebant enim Gentiles, fauete linguis omnes, & tu tibicen cane ne
aliud interea exaudiatur:ueſtalem itaq́ precationem fuiſſe aſſerit Plinius, qua aquam illa
cribro attulit: Et parietes ab incendijs precationibus fuiſſe circunſcriptos, & ueſtales cre-
ditum mancipia fugitiua nondum urbem egreſſa retinuiſſe in loco, precationibus. Vn-
Obſeruatio de & traditum more dicit primum anni diem lætis præcationibus inuicem fauſtum omi-
Ad comicialem morbum ſanguis gladiatorum bibebatur cæſorum nari. obſeruationes cum fuerint propemodum infinitæ:nonnullas ponemus. Sanguinem
gladiatorum ex uulnere morientium bibebant, ut procul à comitiali eſſent, quod tamen
ſcribit Plinius cum ſpectaretur aut fieret in harena horrorem attuliſſe. Et obſeruatio illa
erat qua Auguſtũ ſcribit Suetõius adeo tonitrua & fulgura expauiſſe, ut ſemper & ubiq́
pellem rituli marini circunferret pro remedio. & qua cæſar poſt unum ancipitem uehicu
Pellis uituli marini li caſum ſemper domum egrediens carmine ter repetito ſecuritatem itinerum nuncupa-
batur,ſicut nos domus limitum tranſgreſſuri ſignaculo crucis pręmiſſo diuinam ab aduer
ſis tuitionẽ imprecamur. publicaq́ illa fuit obſeruatio cũ in oppugnationibus ante omnia
Publica obſeruatio euocabantur à Romanis ſacerdotibus dij:ſub quorũ tutela urbs aut oppidum id erat,pro-
mittebantq́ illi uel illis dijs eundẽ aut ampliorem locũ Romæ alibiq́. ideoq́ Romæ deus
Tutelaris deus tutelaris ignorabatur,ne poſſet ab hoſte aliquo euocari. publica etiam obſeruatio illa erat
de qua Cicero in Vatiniũ. Ioue fulgurante cũ populo agi nefas eſſe. & laurũ in ſinu Iouis
poni,quotiens læticiam nouã uictoria attulerit. in prophanis uſibus pollui laurũ & oleam
Aliæ obſeruationes fas non eſſe, & ne propiciandis quidem numinibus accendi ex his altare,aram ue debere.
Et Plutarchus in problematibus ſcribit, cum in cæteris Dianæ templis ceruorum cornua
Cornua ceruorum in Dianæ templis affigere mos eſſet, in ea tantũmodo quæ erat in auentino boum affixa fuiſſe: quod Antro
nius Horatius in ſabinis bouem inſigni ſpecie & magnitudine natam, à diuino quodam
monitus ſiquis imolaſſet totius Italiæ imperio eius ciuitatem potituram; Cornelius ſacer-
dos eo ad tyberim lauandi ſpecie miſſo imolauerit,& Romæ imperium Italiæ peperit. Et

præſtigia

præſtigia damnans Suetonius de Veſpaſiano dicit. Nunciata fuiſſe ex urbe prǣſtigia: Ne *Præſtigia*
ronem diebus ultimis monitũ per quietẽ ut thenſam Iouis optimi ex ſacrario in domum
& in circum deduceret: quorum etiam præſtigiorum iudeos ſcribit pœnas dediſſe, cum
in oriente percrebuiſſet uetus & conſtans opinio, eſſe in fatis, ut eo tempore iudeæ præfe
cti rerum potirentur. Iudeiq; id ad ſe trahẽtes rebellarunt, & urbe amiſſa ad exterminium
ſunt adducti. quorum tamen præſtigiorum aliquid certioris euentus habuiſſe eſt uiſus Io- *Ioſephus iu*
ſephus nobilis iudeus, qui cum Veſpaſiani iuſſu cõijceretur in uincula, conſtantiſſime aſ- *deus*
ſeuerauit: fore ut ab eodem abſolueretur, uerum iam imperatore: quod & poſtea factum
fuit. Quod autem ſupra Cicero in legum libris, diuorum iras prouidento hiſq; parento, di
xit: ad prodigia ſpectat. de quibus eodem libro, prodigia & portenta ad hetruſcos & aru
ſpices ſi ſenatus iuſſit deferunto, hetruriæq; principes diſciplinam diſcunto, quibus diuis
decreuerint procuranto, ijſdemq; fulgur. & oſtenta pianto. prodigia autẽ Nonius Mar- *Prodigia*
cellus dicta uult quod porrò ſint adigenda. & infra. prodigia ſemper eſſe peſſima, ꝙ deo-
rum ſint iræ uel minæ. Liuius viij. M. Rutilio tertium & Manlio torquato tertium coſſ.
prodigium lapidibus pluit. & libro xxij. quod autem in piceno lapidibus pluiſſet nouen-
diale ſacrum editum eſt, urbs luſtrata, hoſtiæ maiores quibus edictum eſt dijs, donum ex
auro pondo xl. ad lanuinum Iouem portatũ, & ſignum æneum auratum Iunoni in auen-
tino: lectiſternium Cere & Romæ: à iuuentute ſupplicatũ fortunæ in algido: & inde Ro-
mæ omnibus dijs & genio maiores hoſtiæ. Attilius Seranus prætor uota ſuſcipere iuſſus,
ſi in decem annos r. p. eodem ſtetiſſet ſtatu. & infra Liuius xxiij. prodigia eo anno mul-
ta nunciata ſunt, quoq; magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo plura nuncia-
bantur. Et xxiiij uerũ ex ingenio fateri coactus ſic habet: prodigia procurarunt quæ nun-
ciata erant: & alia ludibria oculorũ auriũq; credita ꝓ ueris. oſtentaq; proximo loco Roma
nis fuerũt. quæ Vlpianus de uerborũ ſignificatione dicit Labeonẽ definiſſe, cum cõtra na *Oſtentum*
turam alicuius rei genitũ factum'ue eſt aliquid. duoq; eorũ genera eſſe cum quis cõtra na
turam naſcitur tribus manibus aut pedibus homo: alterũ cum quid prodigioſum uidetur,
quæ Græci phantaſmata dicunt. Plinius: Subſedit in cumano arbor, graui oſtento, paulo- *Phantaſma*
ante Pompeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminentibus. Oſtentumq; eſt, cum ar
bores in capitibus ſtatuarum uel in atrijs enaſcuntur, uel in arboribus ipſis alienis. In capi
tolio bello Perſei enata palma uictoriam triumphoſq; portendit, quæ tempeſtatibus pro-
ſtrata, eodemq; loco ficus enata eſt in Meſſalæ & C. Caſſij cenſorum luſtro. à quo tẽpo-
re pudicitiam proſtratam Piſo grauis autor eſt. Monſtra ſubſequũtur: Nonius dicit deo- *Monſtrum*
rum monita eſſe. Et Feſtus monſtrum dictum uelut moneſtrũ quod moneat aliquid futu- *Prodigium*
rum: prodigium uelut prǣdicium quod prædicat. portentum quod portendat. Oſtenſum *Portentum*
eſt quod oſtendit. Tenitas eſſe inquit feſtus deas ſortium: dictas, quod tenendi habeãt po- *Tenitæ deæ*
teſtatem. Videmuſq; bina fuiſſe ſortiũ genera. Vnum quas ſortes uirgilianas appellaue- *Duo genera*
re: cum aperto Virgilij codice deſtinati in ordine & numero uerſus qui forte occurriſſent: *ſortium*
in augurium accipiebantur. De quo Helius Spartianus in Adriani uita. Quoquidem tem *Virgilianæ*
pore cum ſolicitus de imperatoris erga ſe iudicio uirgilianas conſuleret ſortes: in hos inci *ſortes*
dit uerſus. Quis procul ille autẽ ramis inſignis oliuæ Sacra ferens, noſco crines incanaq;
menta Romani regis, primam qui legibus urbem Fundabit, Curibus paruis & paupere
terra. Alterum fuit ſortium genus uetuſtiſſimum à ſacerdotibus confictum, reſponſiſq; *Sortis genus*
oraculorum adſimile, quod inſcripta folijs arborum tabelliſq; diuerſorum euentuum eu- *antiquiſſimũ.*
logia, ad deorum puluinaria erant à ſacerdotibus ita diſpoſita, ut cum illi aut orati uoluiſ-
ſent aut ſponte conſtituiſſent, certo decuſſa artificio: in id ſpei aut timoris populos & prin
cipes uiros inducerent, quod ſibi conducibile aut delectabile exiſtimarent. hinc illud
eſt apud Liuium libro xxij. prodigij à ſacerdotibus procurandi loco habitum, ſortes at-
tenuatas, id eſt ſpõte ſua in altare tanquàm è cœlo delapſas: unamq; excidiſſe ita ſcriptã,
Mauors telum ſuum concutit. Cernere autem ex Liuio quales adhibitæ fuerunt pro- *Procuratiões*
curationes, ex quibus omni ſacerdotio maxima acceſſit delectatio, & utilitas iucundiſſi-
mum eſt. Decembri enim menſe quærendis uoluptatibus ſumme idoneo, huius procu-
randæ ſortis gratia, ad ædem Saturni Romæ imolatum eſt, lectiſterniumq; imperatum,
& eum lectum ſenatores ſtrauerunt: & conuiuium fuit publicum, ac per urbem ſaturna-
lia die ac nocte clamata, populuſq; eum diem feſtum perpetuum habere ac ſeruare iuſſus

Vota

Vota quoq; priſci impetrandis à deo cõcupitis emiſere, quæ ut implerent conſtantiſſime ſunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus geſtis: In re trepida duodecim uouit ſalios, phanaq; pallori & pauori. & libro quinto, dictator M. Furius camillus uehios capturus decimam Ioui pythio uouit, & Iunoni hoſpitium promiſit. & Annibalem Liuius bellum meditantem Romanum, facit ſecundis ſe uotis obligaſſe. Qua de re plura dicere omittemus, quia apud priſcos pariter & apud noſtros & pari forma eſt acta. Multa ſuperius à nobis ſunt oſtenſa per quæ priſci futura ſcire, prouidere & auertere conabantur: unum hoc loco libet oſtendere, per quod certiora & oculis ſubiecta, ſacrorum auxilio occultari poſſe credebant.

Vallis Egeriæ

Virgines nudæ inſpiciebantur à ſacerdote

Ad uallem egeriæ, quam fuiſſe tenemus ad ſextumdecimum ab urbe lapidem, ubi Cinthianũ eſt ſummi uiri Proſperi Cardinalis columnę oppidum: lacus illi ſubiectus ſicut ſemper alias nunc nemorenſis eſt dictus, quo in loco templum erat fortunæ uirilis. Eius ſacerdotem uirgines quam primum uiri potentes eſſe inciperent, à parentibus ductę adibant: Isq; eas omnino nudatas undiq; inſpiciens, uicia corporis apparentia indicabat. Et admonitæ uirgines cum fortunæ thura imolaſſent: uicium illud maritum qui contingebat perpetuo celari impetraſſe tenebant.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS

CONFECTAS iam & ſub religionis uelamine à priſcis gentilibus ad luxum, faſtũ, opesq;, quærendas uario excogitatas modo artes, pontificum ſcilicet flaminumq; & ſacerdotum inſtitutiones primũ, poſt cætera quæ religionis fuere ſecundo hoc uolumine oſtẽdemus. Pontifices Varro de lingua latina ſcribit dictos eſſe a põte ſublicio, quem ſæpe fecerunt, additq; Feſtus,

Pontifex maximus

maximũ eſſe dictum pontificem quod maximarum rerum, quæ ad ſacra & religionem pertinent, iudex ſit, uindexq; contumaciæ priuatorum magiſtratuũ.

Pontificum duo genera.

pontifices uero alij duorũ fuerunt generũ: ex patricijs maiores, & minores ex plebe. Quãtę aũt dignitatis fuerit pontifex maximus Liuius libro xlvij. oſtendit, quod Gn. Cornelio prætori mulcta indicta eſt: quia cum M. Aemilio lepido pontifice maximo iniurioſe contenderat, ſacrorum enim q̃ magiſtratuum ius potentius fuit. Eademq; pontificis maximi dignitas ab eius modo creandi apparet. Liuius enim xxv. ſcribit: Comitia pontifici maximo creando ſunt habita. Res ingenti certamine acta. creatus eſt Licinius Craſſus, qui ædilitatem currulem petiturus erat. ante hunc intra. cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus fuerat, qui ſella curruli non ſediſſet. Cicero autem oratione in legem agrariam Rulli ſecunda dicit. comitijs pontificum non niſi decem & ſeptem tribus fuiſſe uocatas. Et Suetonius Tranquillus de C. Cæſare: Pontificatũ maximũ petijt, non ſine profuſiſſima largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni cum mane ad comitia deſcenderet prædixiſſe matri oſculanti fertur, domum ſe niſi pontificem, non reuerſurum. Atq; ita potentiſſimos duos competitores, multumq; ætate & dignitate antecedentes ſuperauit, ut plura ipſe in eorum tribubus ſuffragia quàm uterq; in omnibus tulerit. Vnicum tamen uideo Romanorum imperatorem non ad luxum & faſtum, ſed ad clementiæ

Flamen

& pietatis inſtrumentum quæſiuiſſe pontificatum: Suetonius enim ſcribit, Titum Veſpaſianum qui iure optimo appellatus eſt deliciæ humani generis, pontificatum maximum ideo ſe profeſſum accipere, ut puras ſeruaret manus. fidemq; præſtitiſſe, quod nunquam poſthac autor fuit cuiuſquam necis, nec conſcius, quamuis interdũ ulciſcendi cauſa non deeſſet. qua in re intelligi poteſt, primas fuiſſe pontificis maximi partes, manus ab effuſione humani ſanguinis continere: quo poſthabito reſpectu, alij omnes Romani imperatores uoluerunt pontificatu maximo exornari. Flamines Varro dicit dictos, quod

Flamines à pontifice creabantur

caput uinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo cui ſacra faciunt. ſed partim ſunt aperta: ut Martialis, Volcanalis. obſcuriora partim, ut dialis à Ioue, furialis à furida cuius in faſtis feriæ erant furinales. Et Liuius dicit. Numa Pompilius flaminem Ioui aſſiduum ſacerdotẽ creauit: inſigniq; eum ueſte & curruli regia ſella adornauit: huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. q; autem flamines etiam à pontifice maximo crearentur, Liuius xxvi. oſtendit. C. Flaminius flamen captus à P. Licinio pontifice

maximo

maximo, ut animum eius cura ſacrorum & cerimoniarum cepit, ita repente exuit anti-
quos mores, ut nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Crea-
tos etiam fuiſſe flamines à dictatore urbium & oppidorum oſtendit Cicero in milonia-
na oratione: Milo Lanuuium, ex quo erat municipio, & ubi tum dictator profectus eſt ad
flaminem prodendum. item infra: interim cum ſciret Clodius iter ſolenne, legitimum,
neceſſarium miloni eſſe lanuuium ad flaminem prodendum, quod erat dictator lanuuij
milo. Maximum flaminem fuiſſe dialem inter XV flamines dicit Feſtus: & cum cæte- *Flamines xv.*
ri diſcrimina maieſtatis ſuæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quod Pomona *Flamen po-*
dea leuiſſimo fructu agrorum pomis præſideret. Et flamini diali annulum quidem gere- *monalis*
re non licebat ſolidum, aut aliquem in ſe habere nodum: & flamini iurare diali fas non *Nefas flami-*
erat, quod parua in re ei fidem non habere abſurdum eſſet, cui diuina ſumma credita eſ- *ni diali annu-*
ſent: flamen que Dialis cum flaminicam haberet uxorem, ea mortua ſacerdotio ſe abdica *lum geſtare*
bat. quia cum uno & eodem tempore uxor cum eo ſacraretur, multa eſſent in ſacris quæ
illa mortua agi nequirent, & ſtatim alteram ſuperducere cum difficile tum iniquum at-
que impium uidebatur. Palatualem flaminem ad ſacrificadum ei deæ conſtitutum fuiſſe, *Palatualis*
in cuius tutela palatium eſſe putabatur Feſtus aſſerit. cum Plutarchus in problemati- *flamen*
bus affirmet, Iouis ſacerdoti quem flaminem dialem uocauere farinam frumentumúe
tangere non licuiſſe. quia frumentum res corrupta ac penè putrida: farina ex frumento
cōtrita, & nondū in panem redacta, res ſit imperfecta. Hederam flamen dialis ſi attigiſſet
piaculum ei erat: nec iter facere poterat ubi umbracula ab ea arbore deſuper immine-
rent: quia arbor ſterilis, & hominibus omnino inutilis, quæ propter fragilitatem ſemper
alteri inhæret, ſoláque uiriditate & umbra delectat. Vnde non temere in domibus naſci
prohibetur. De pontificum flaminum'que uerbo & officio ſatis multa ſunt dicta. Sacer- *Sacerdotes*
dotes Varro inquit, uniuerſos à ſacris dictos eſſe: Fuerunt enim pontifices, flamines & *unde*
cæteri omnes rebus præfecti ſacris appellati pariter ſacerdotes. per ea autem quæ Cicero
oratione in legem agrariam Rulli ſecunda habet uidemus, & ſi pontifices populi ſuffragi *Pontificū* [illegible]
is, flamines uero à populo uel à principe uel dictatore uel pontificibus creabantur, neu- *flaminum* [illegible]
tros tamen potuiſſe ſacerdotium ita populi ſufragijs habere, quin ipſos oportuerit à col- *optatio*
legio pontificum cooptari. Comitijs pontificum non niſi XVII tribus uocabantur, at- *Comitia pon*
que hoc idem de ſacerdotijs Cn. Domitius tr. pl. uir clariſſimus tulit. quod populus per *tificum*
religionem ſacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi uocaretur: ab ea par- *Lex Cn. Do-*
te qui eſſet factus, is à collegio cooptabatur. Vnde tractus mos apud nos uidetur, eos qui *mitij de ſacer*
à principibus ſiue populo & aliquo collegio ad dignitates eliguntur, oportere nihilomi- *dotijs*
nus à Romano pontifice & eius collegio cardinalium confirmari. collegium uero quid *Collegium*
fuerit appellatum in oratione de aruſpicum reſponſis idem Cicero ſic oſtendit. At uero *quid*
domum meam P. Lentulus conſul pontifex maximus, L. Lentulus flamen Martialis,
L. Claudius rex ſacrorum, Sex. Cæſar flamen quirinalis, L. Cornelius, Q. Albinouanus,
Q. Terentius pontifices minores, omnes liberauerunt. ſic'que ex quinque ſacerdotijs
maioribus collegium conſtabat. Ad quam, ut uidetur, imitationem collegium Romanæ
eccleſiæ cardinalium ex tribus maioribus ſacerdotijs eſt confectum. Epiſcopis uidelicet
ſeptem urbi Romæ propinquioribus, præsbyteris'que parrochias urbis principales, &
diaconibus parrochias itē alias minores adminiſtrare ſolitis. Sed unū præterire hoc loco
nolumus, à quo omnis gentiliū Romanorū religio cauſam uidetur originemq́ habuiſſe.
ſacerdotes ipſos utriuſq́ ſexus à maximo ad minimū ſacerdotia habuiſſe, quorū prouen- *Sacerdotum*
tus erant tanti & tales, ꝙ ex illis nedū rem ſuſtentabant familiarē, ſed fomenta inde ad fa- *prouentus*
ſtum eis luxumq́ proueniebant: cū tamen ſacerdotes ipſi uxorē filiosq́ & familias ex ſa-
cerdotio æque ac patrimonio alentes, publicis omībus præter admodū pauca muneribus
fungerent, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio pro ut cuiq́ cōtigerat libebatq́ uacarēt:
eaq́ ſacerdotia fuerūt qualia nos chriſtiani ꝓ priore uocabulo bñficia appellamus. Sacer *Sacerdotior*
dotiorū aūt ſicut & beneficiorū duo fuiſſe genera uidemus: unū ꝗd ſacris eſſet addictū lo *duo genera*
cis, ꝗ rei pu. aut principū, aut pontificū collegij collatiōis eſſent: alterū ꝗd ædis aut ſacelli
iuris eſſet à patrefamiliās ea ratione erecti dedicatiq́, ut & ſacrorū cura, & fructuū ipſius
ſacerdotij perceptio ad ſolā gentē familiāq́ ſuā perpetuis ſucceſſionibus deuolueret: ꝗ ſa *Gentilitia ſa-*
cerdotia priſcis gētilitia, bñficia noſtris iuris patronat⁹ ſunt. Liuius IX: gēs Potitia cuius *cerdotia*

ad aram Herculis familiare ſacerdotium erat. Et Cicero legum primo. de ſacris hæc ſit una ſententia, ut conſeruentur ſemper & deinceps familijs prodantur, & perpetua ſint ſacra: ut ne patrisfamilias morte ſacrorum memoria occideret, ut eſſet ea adiuncta ad quos eiuſdem morte pecunia uenerit. & Cicero de aruſpicum reſponſis. Multi ſunt etiam in hoc ordine qui ſacrificia gentilitia illo ipſo in ſacello, ſtatuto anniuerſali factitarũt. Et Cornelius Tacitus de Othone. At recens ab exilio reuerſos adoleſcentes auitis & paternis ſacerdotijs in ſolatiũ repoſuit, idē Tacitus de Vitellio. extructis in campo Martio aris, inferias Neroni inceſſit. cæſæ publice uictimæ, coronatiq; facem auguſtales ſubdidere, quod ſacerdotium ut Romulus Tatio regi, ita Cæſar tiberius Iuliæ genti ſacrauit. primi generis ſacerdotiorum publice inſtitutorum quincuplex fuit prouentus. ſacra enim conſtruentes fundantes'que loca, uarias fundorum poſſeſſiones ſtipendia'que adiungebant, à quibus ſacerdotum alimonia proueniret: Vnde Liuius Numam Pompilium facit cum flamines & ueſtales inſtituiſſet, de quibus ſupra eſt dictum ſtipendia eis de publico ſtatuiſſe, quod quidem alios omnes ſacrorum fundatores locorum imitatos fuiſſe nullus adubitabit. Alioquin magni & ampliſſimi ciues Romani nunquam aut ſacerdotia cumulare ſtuduiſſent, aut pro ipſis ſacerdotijs tantopere contendiſſent. Et Liuius trigeſimo cum Fabium Maximum filium in locum patris mortui pontificem creatum dixiſſet, duo ipſum ſacerdotia habuiſſe addit. De Cæſare autem Suetonium dicere uidemus: Anno XVII ætatis, flamen dialis deſignatus à L. Sylla ſacerdotio mulctatus. Sylla enim qui animos Cæſaris & eloquentiam ſuſpitioni maximæ duceret, haberi'que oportere palam prædicaret, neruos illi adimere in ſacerdotij mulcta perrexit, à quibus fomenta potentiæ & amplitudinis accepiſſet. Stipes ſecunda prouentus ſacerdotiorũ pars dicta erat, quod noſtri oblationes eleemoſynas'que appellant. De his'que Cicero legum primo: præter ideæ matris familias, eos'que iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito. quod autem Cicero familias dicit, aliud à prædictis tribus generibus, pontificum, flaminum & ſacerdotum ſingulorum dei alicuius cultui dedicatorum, genus indicat, quod procedente tempore multiplicatum eſt. Multi enim utriuſque ſexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum conuenientes ex unis eiſdem'que ſacerdotijs ac ſtipum & legatorum redditibus conuiuebant. uarijs'que uocabulis & cognominibus cenſebantur. Cicero pro A. Cluentio Habito. Martiales quidam latini appellabantur miniſtri publici Martis. atque ei deo ueteribus inſtitutis religionibus'que latinarum conſecrati: quorum cum ſatis magnus numerus eſſet, cumq; item in Sicilia permulti Venerei ſint. Helius Spartianus ſcribit Adriano imperatori in numerum deorum relato flamines & ſodales ſenatum conſtituiſſe. Et Suetonius de Galba ob res in Aphrica geſtas & in Germania ornamenta triumphalia accepit & ſacerdotium triplex, inter XV uiros ſodales inter auguſtales cooptatus. Helius Spartianus: clipeũ Adriano magnificentiſſimũ poſuit & ſacerdotes inſtituit. puellas alimentarias in honorem Fauſtinæ fauſtinianas conſtituit. Meruit flamines & Circenſes: templũ & ſodales Antonianos Fauſtinę uxori, in radicibus tauri montis nouas puellas fauſtinianas inſtituit. Dati ſodales & ſatellites & flamines ipſi mortuo. Sodales autem fuerunt quales noſtri appellant ſocietates ſecularium: ſatellites quales multos per orbem habemus, ſanctæ Mariæ teutonicorum in Germania, & ſancti Iacobi de ſpata in Hiſpania. flamines noti ſunt: & infra Cicero. ſtipem ſuſtulimus, niſi eam quã apud paucos dies propriam ideæ matris excipimus: implet enim animos ſuperſtitione, & exhaurit domos: Vnde conſtat priuſquam ea lex ferretur conſueuiſſe omnes qui ſacerdotia haberent, illa quæſtu per ſtipem petitam facto pinguiora reddidiſſe. Tertia ſacerdotiorum opulentia à ſolutionibus proueniebat, quas inferiora impetraturi ſuperioribus impendebant: quale apud nos eſt, cũ pontifici Romano fructus primos antiſtites, & his minores ac ſubditi ſacerdotes pro habitorum modo beneficiorum pecuniam diſſoluunt. Suetonius enim de Claudio imperatore dicit, eum ſeſtertiũ octogies pro introitu noui ſacerdotij impendere coactũ. Quarta iam pars ad ſacerdotiorũ exuberantiã prouentuũ donationes & legata fuere: Nam uiuentes, ut deos haberent propicios multa ſacerdotibus largiebant: fœlicitati aũt, ut appellabant animarũ conſulturi, & ſi multa alia teſtamento legabant, epulũ raro aut ferè nunq; prætermittebãt: Qd' qua fieret ratione in multis q̃ p Italiã extant mamoreis ſepulchris apparet, Rauẽnæ em̃ apud ſacrã Petri apoſtoli ędẽ, q̃ ſeraphici Franciſci uocabulo & fratrũ

Quincuplex ſacerdotiorũ prouentus — *Stipes* — *Martiales latini* — *Fauſtinianæ puellæ* — *Sodales* — *Satellites* — *Solutiones* — *Donationes*

eius

eius ordinis habitatione notior eſt: marmoreo in ſepulchro à Claſſenſi oppido tribus di/ſtante paſſuum milibus pridem auecto hæc legati in epulum eſt inſcriptio. Dijs manibus Flauiæ quinti filiæ ſalutari coniugi cariſſimæ: Lucius publicius Italicus decurio, ornamentum ſibi uiuens poſuit. hic collegio fabrum militiæ rauennatis ſextertia triginta uiuens dedit, ex quo reddItu quotannis decurionibus collegij fabrum militiæ rauennatis in æde Neptuni quam ipſe extruxit die neptunaliorũ præſentibus ſportulæ numi bini diuiderentur, & decurionibus uigintiocto centeni quinquaginta quotannis darentur, ut ex ea ſumma ſicuti ſoliti ſunt, arcam publiciorũ Flauiani & Italici filiorũ, & arcam in qua poſita eſt Flauia ſalutaris uxor eius roſis exornẽt, de nummis X X V. ſacrificẽtq́ ex X X I I & de reliquis ibi epulentur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ rauennatis inter benemeritos quotannis roſas ſupra ſe & Flauiam ſalutarem uxorem eius mittendas ex X X X V. ſacrificiumq́ faciendum de X X I I. per magiſtros decreuit. P. Helius ciſſus ſibi & ligariæ Artimialdi uiuens poſuit in agro pedes X V. infra pedes X X V. hic locus heredem non ſequitur. Aliaq́ ſepulchra Macerati & alibi in piceno extare uidemus, quibus ſimilia epulorum legata elegantibus litteris inſcripta ſunt. Vnde quod à pluribus factum eſſe conſtat, omnes tenemus teſtamento legaſſe epulum quotannis ad ſepulchrum

Epulum ad ſepulchrum

roſis & uarijs reſperſum odoribus pro hereditatum facultatibus exhibendũ: cui quidem epulo non magis cognatos affinesq́ quàm magiſtratuum quos geſſerant, opificiorumq́ quæ exercuerant collegia, ut legionis in qua militaſſent ordinum ductores & commilitones, intereſſe iubebant. idq́ & ſi ſacerdotibus pro diuina re facienda conuocatis & commodo & delectationi multis cedebat modis, maiorem breui poſt offerebat utilitatem. cũ enim cõtingeret aut herede abſq́ legitimis ſucceſſoribus defuncto, aut uetuſtate ipſa epulum abſoleri in obliuionemq́ deduci, hereditatis portio pecuniam legato ſubminiſtrare ſolita per ſeptemuirum diligentiam redigebatur in pontificum collegij poteſtatẽ: ex hisq́ ſacerdotia quæ à noſtris appellari diximus beneficia collegio pontificum diſtribuente fomenta nouasq́ inſtitutiones habuerũt. ſeptemuiri. n. epulonum apud priſcos haud ſecus

Septemuiri epulonum

quàm noſtræ religionis epiſcopi legatorum ad pias cauſas exequutionis curam habebãt, cum tamen omnia templa præſertim maiora ſuos particulares epulones habuerint. Sicut de Iouis templo ſupra oſtendimus, in quo Aurelium Auguſtinũ diximus affirmare, epulones perpetuos fuiſſe, qui ad auream Iouis menſam ſtatuæ appoſitam perpetui erant cõuiuæ. ut mimorum ibi potius & paraſitorum contubernia quàm dei ſacra celebrarentur. Feſtus autem ſcribit epolones dixiſſe maiores eos qui poſtea epulones appellati ſint. datumq́ fuiſſe nomen his quod epulas Ioui cæterisq́ dijs inſtituendi poteſtatem haberent. fueruntq́ epulones à quibus ſcribit in nono Liuius tibicines fuiſſe à commeſſatione ſoli/

Tibicines à cõmeſſationibus prohibiti tibur conceſſerunt

ta prohibitos, unde tibur cõceſſerũt. & nemo erat qui ſacris præcineret: ſed tiburtini ſopitos remiſerũt curru, & ius ueſcendi illis reſtitutum eſt. Eundem uero morem epulandi in ſacris locis ad legatorum executionem fuiſſe etiam à chriſtianis per multa tempora ſeruatum Auguſtinus in dei ciuitate his uerbis oſtendit. Quæcunque igitur abhibentur religioſorum obſonia in mortuorum locis, ornamenta ſunt ad memoriam, non ſacra uel ſacrificia mortuorum tanquam deorum. Quicunq́ epulas ſuas eo deferunt (quod quidem à chriſtianis melioribus non fit) & in plæriſq́ terrarum nullatenus eſt conſuetudo, cum appoſuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex uer/

Septemuiri epulonum autoritas

bis Auli gellij licet cognoſcere, q̃ eos facit maioribus ſacerdotibus pares: Flaminibus, auguribus, quindecimuiris ſacrorum, his uerbis: Virgines ueſtales X X. fuerunt, quas pontifex maximus ex omni ciuitate capiebat, quæ non eſſent filiæ flaminis auguris Quindecimuiri ſacrorum, aut ſeptemuiri epulonum. fuiſſe autem ditiſſimos ſeptemuiros epulonum, quod plerumque uidemus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pecunias, unum extat argumentum: quod eius collegij unus ſepulchrum habuit Ro/

Sepulchrum ſeptemuiri epulonum

mæ extans, quod inſigne uidemus, penè integrum & falſo ab imperitis que remi appellatum, portæ urbis olim trigeminæ, poſt oſtienſi & nunc ſancti Pauli proximum. id enim monumentum in Pyramidem ſupra urbis mœnia quibus eſt incluſum ſurgens, litteras inſcriptum eſt ſemicubitales, ſeptemuirum epulonum eius autorem

Damnatorum bona ad ſacerdotes perueniebant

noſtro etiam ſeculo conſeruantes. Quinta ſacerdotiorum opulentiæ pars, fuerunt damnatorum & ui aut iure patria pulſorum bona, quæ ipſis in patriam aliquando reuerſis,

aut

aut populus aut magiſtratus nunquam poſſe reſtitui cupiebant. Idq́ facile intelliget qui uitam & orationem Ciceronis perleget, in qua domum ſuam à pontificibus compellente Clodio tribuno plæbis in templū libertatis conſecratam, ab eiſdem obtinuit liberari. Partibus quinq́ emolumenti & reddituū prouentuumq́ ſacerdotiorum ſiue beneficiorum generaliter explicatis, unicam legatorum replicare & diffuſius tractare libet: ex qua apparebit, priſcos gentiles fœlicitatem beatitudinemq́, ut appellabant animarū in campis elyſijs ducendam, per temporalium bonorum in legata poſt mortem dandorum diſtributionem diligentius, quàm noſtros uitam per dei contemplationem æternam quæſiuiſſe. Sed prius quod de campis elyſijs diximus aliqua ex parte oſtendamus. Tibullus in elegis. Ip*Campi elyſij* ſa Venus campos ducet in elyſios. Hic choreæ cantusq́ uigent paſſimq́ uagantes Dulce ſonant tenui gutture carmen aues. Fert caſiam non culta ſeges, totosq́ per agros Floret odoratis terra benigna roſis. At iuuenum ſeries teneris immixta puellis Ludit, & aſſidue prælia miſcet amor. Illic eſt cuicūq́ rapax mors uenit amanti. Et gerit inſigni myrtea ſerta coma. Econtra autem quia inferna etiam ſicut nos pœnarum loca crediderunt, Tibullus de eis ſic habet. At ſcelerata iacet ſedes in nocte profunda Abdita, quā circum flumina nigra ſonant. Tiſiphoneq́ impexa fero pro crinibus angue Sæuit, & huc illuc impia turba fugit. Tum niger in porta ſerpentum Cerberus ore Stridet, & æratas excubat ante fores. Virgilius autem de elyſijs campis. Deuenere locos lætos & amœna uireta Fortunatorum nemorū, ſedesq́ beatas. Largior hic campos æther & lumine ueſtit Purpureo, ſolemq́ ſuum ſua ſidera norunt: Pars in gramineis exercent membra palæſtris: Contendunt ludo, & fulua luctantur harena. Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt: Nec non threicius longa cum ueſte ſacerdos Obloquitur numeris ſeptem diſcrimina uocum, Iamq́ eadem digitis, iam pectine pulſat eburno. & infra. Nulli certa domus lucis habitamus opacis. Riparumq́ thoros, & prata recentia riuis Incolimus. De inferis uero eadem & multo maiora, quàm Tibullus habet Virgilius. ſed iam ad legata reuertamur. Valentiniano ſecundo Imperatore Romano eius nominis ſecundo apud Mediolanum agen-
Tumultus te, tumultus in urbe Roma ingens fuit inter chriſtianos gentilesq́ ex huiuſmodi cauſa
Romæ ſub concitus. Erant per id temporis chriſtiani in urbe adeo aucti, ut gentilium ſectam opibus
Valentiniano & numero æquarent, enitebaturq́ unaquæq́ pars & quotidie uarijs quærebat modis & artibus alteram ſuperare. Accidit autē chriſtianos aram quæ in curia ueteri ubi nunc ſancti Petri ad uincula celebris eſt eccleſia, gentilium ſuperſtitionis erat, ſuo cultui dedicare, quod cum audiuere pagani ad arma tumultumq́ eſt concurſum, noſtris quod intentauerant conſeruare: illis impugnare ac in ſuam redigere idolatriam adnitentibus. ſed quod erat propinqui & imperium obtinentis tunc etiam integrum imperatoris metus ingens, obtinuerunt utriuſq́ partis graues uiri rem ad principis iudicium ferendam. Miſſusq́ eſt
Symmachus Mediolanū à gentibus uir nobilitate eloquentia ac dignitate inſignis Symmachus patricius, ex cuius oratione quam habuit extante iſta ſumimus. Isq́ inter cetera quæ diffuſe dixit alio tempore & loco diligentius narranda à Valentiniano poſtulauit: Veſtalibus reddi legatorum ius percipiendorū quod paulo prius quàm ea dedicaretur de qua diximus à chriſtianis ara eiſdem ueſtalibus iuſſu imperatoris ſublatū erat. Symmachusq́ inter orandum pluries dictum ſæpe repetiuit, Tanti iam pridem fuiſſe urbi Romæ legata ueſtales potuiſſe capere ac diſtribuere: ut neminem illę in populo in urbe ipſa ſinerent mendicare. Conſtans'q́ & perſeuerans in fide catholica Valentinianus quā beatus Ambroſius eccleſiæ doctor in illo roborabat, ita in ſententia perſtitit: ut nec aram nec legata ueſtalium Symmachus pro gentiliū ſecta obtinere potuerit. Sed iam ſatis pontifices, flamines, ſacerdotes eorumq́ ad laſciuiam, ad opes, ad amplitudinem fomentum, ſacerdotia, quid apud priſcos gentiles fuerint docuimus: cætera nunc oſtendere pergamus, quæ eorundem ſu-
Agonalia perſtitio habuit. Agonalia Iani ſacra ad nonam diem Ianuarij feſta erant, quorum nominis origo quincuplex reddebatur, quod miniſter ſacrorum hoſtiam feriturus, ne iniuſſus ageret, cultrum tenens eleuatum continuo ſacerdotes agendi tempus rogabat, una: & quod pecudes non uenirent, ſed agerentur alia: tertia q̄ pro agnalibus ab agnis qui immolabantur corrupte agonalia appellarentur: & quarta quod pecudes uiſa in aquis cultri quo feriendæ erant umbra animis angerentur. quintam meliorem Ouidius in faſtis exiſtimauit, agonalia ſcilicet uerbo Græco à ludis ſimilibus appellari, obſeruatumq́ eſſe eo

in

in ſacrorum ritu hoſtiam non uictimam imolari,cum hoſtia ſicut docuimus pro cæſis ho *Hoſtia*
ſtibus à quolibet ſacerdote,uictima eius qui hoſtes uicerit manibus debeat imolari.fiebāt *Victima*
huiuſmodi ſacra ad templum Iani,quod penè integrum ad ſanctum Gregoriū in uelabro
patentibus quadrifariam portis Romam inſtaurantes extare docuimus.Februa à Roma *Februa*
nis triplici ratione piacula ſunt appellata:aut uetere uocabulo à lana quā regem ſacrificu-
lum aut flaminem dialem imolaturi peterent ſacerdotes:aut pari uetuſtate uocabuli à far
re frugibus mixto:aut à ramis de pura arbore cæſis , quibus ſacerdotes conſueuerint co-
ronari.Ouidius in faſtis.Februa Romani dixere piacula patres.Pontifices ab rege petunt
& flamine lanas:Quæ ueterum lingua februa nomē habent.Quæq; capit lictor domibus
purgamina certis,Torrida cū mica farra uocantur idem.Nomen idem ramo qui cęſus ab
arbore pura,Caſta ſacerdotū tempora fronde tegit. Macrobius in ſaturnalibus:pœnas à
nocente ſaturnalibus expoſcere piaculare eſt.& infra.Regi ſacrificulo flamini nō licet ui- *Flamini nō li*
dere ferijs opus fieri:& ideo per pręconem nunciabatur,ne quid ageretur.quanquam Fe *cuiſſe uidere*
ſtus petios dicit appellatos,qui taliter flamines præcedebant,& præcepti negligens mul- *ferijs opus*
ctabatur:pręter pœnam opus qui feciſſet,porcū pro piaculo dabat.Plutarchus in proble- *fieri*
matibus.Eos quos in agro externo obijſſe falſo nunciatum eſſet,cum poſtea reuerſi fuiſ- *Petij*
ſent,nō ianua in domum recipiebant,ſed tegulis dimittebant, quod piacula omnia ſub di
uo fieri cōſueuerūt.Plinius in naturali hiſtoria.Mirtea uerbena Romani Sabiniq; cū pro-
pter raptas uirgines dimicare uoluiſſent , depoſitis armis purgati ſunt,q̄ in loco Veneris
cluacinæ ſigna ſunt.pugnare.n.cluere priſci dixere.& uulgata priſcis temporibus opinio *Cluere*
obtinuit,februa eſſe omnia quibus malefactorū conſcientia purgaretur,delerenturq; pec-
cata,aut manes animabus defunctorum placidi redderentur.Vnde inter februa fuit habi-
ta aquæ aſperſio,qua ſicut & nos gentiles utebantur.quanquam mos ipſe prius à Græcis *Aquæ aſper-*
quàm à Romanis originem habuit:Vnde Peleus traditur abſoluiſſe Patroclum,& ab A- *ſio*
caſto abſolutum fuiſſe Peleum à cęde Phoci fratris ſui,cū interim Aegeus Medeam aquę
aſperſione luſtrauerit : quam opinionem Ouidius damnat his uerſibus. Ah faciles nimiū
qui triſtia crimina cædis Fluminea tolli poſſe putatis aqua. Virgilius tamen facit Aeneā
cum iuſta Miſſeno ſoluiſſet,ſparſiſſe eum rore leui, dixiſſeq; nouiſſima uerba . Cicero le-
gum primo.Caſte iubet lex ad deos ire,animo uidelicet in quo ſunt omnia: nec tollit caſti
moniam corporis,ſed cum obſeruetur ut caſto corpore,multo etiam animis id obſeruan-
dum magis.Nam illud uel aſperſione aquæ,uel dierum numero tollitur.Animæ labes ne
diuturnitate uaneſcere,ne manibus ullis elui poteſt. Et Macrobius in ſaturnalibus. Con-
ſtat dijs ſuperis ſacra facturum corporis ablutione purgari: cum uero inferis litandū eſt, *Mos ſacrifica*
ſatis actū uidetur ſi aſperſio ſola attingat:Aeneas Virgilianus,donec,inquit,me flumine *turi ſuperis*
uiuo abluero,& infra.Annam cara mihi nutrix huc ſiſte ſororē. Dic corpus properet flu- *& inferis*
uiali ſpargere limpha.& alibi.Sparſerat & latices ſimulatos fontis auerni:nec non cū Miſ
ſenum ſepulturæ dari refert:Idem ter ſocios pura circuntulit unda,Spargens rore leui.Et
cum Aeneam facit apud inferos ramum Proſerpinæ cōſecrantem.Occupat Aeneas adi-
tum,corpuſq; recenti ſpargit aqua.Fuit etiam propè portam capenam nūc appiam aqua *Aqua Mer-*
Mercurij appellata, ad quam cum cōueniſſet populus Romanus, unuſquiſq; lauri ramo *curij*
alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercuriū inuocans:ut aſperſi peccata præſertim per-
iuria mendacia'q; diluerent . Maiora autem certiora'q; fuerunt februa per duodecim di- *Februa*
es cōtinuos februarij celebrata: unde menſem illum nomen inde nactū fuiſſe multi exiſti-
mauerunt.hiſq; diebus cum pro impetranda mortuorum animabus quiete,omnis popu-
lus piaculis , ſacrificijſq; circa ſepulchra accenſis facibus cæreiſq; eſſet intentus, interdi-
ctum erat uirginum uiduarumq; matrimonijs,& ueſtem induti atram omnes cōſuetū do
mi dimittebant ornatū.Sed paulo poſt q̄ horrida ceſſauerunt februa,dies ſuccedebant læ
tiſſimi cariſtia appellati , q̄bus diebus agnati affineſq; alternato cōueniētes officio,primū *Cariſtia*
defunctos enumerabant, quos ab anteactis chariſtijs amiſiſſent:exinde ſuperſtitibus pa-
riter enumeratis finē eiulatibus defunctorūq; cōplorationi imponendū cōſtituebāt,& ge
nio in comeſſationibus cōuiuijs cæteroq; applauſu ꝓ uiribus ſupraq; indulgebāt. Romu
li cędis caſus,feriatā una die tenebat urbē,per Kalendas q̄ inde Caprotinę ſunt appellatę, *Caprotinæ*
q̄ ea die ad paludem capreæ in Roma inſtaurata deſcriptam,fuerit à patribus diſcerptus. *Terminalia*
Sed & terminalia dies ſuos habuerunt feſtos, inde dicta quod deo termino ſexto ab urbe

Roma

Roma miliario uia laurentina,fermè ubi ſancti Sebaſtiani paſſionis eſt locus, magno po/
puli concurſu celebrantur.eſtq; is terminus quem cum dedicaretur capitolium ferunt,cæ
teris dijs Ioui cedentibus remanſiſſe. Idq; M. Varro ſcribit optimum fuiſſe uiſum Roma
Equuria uia nis augurium,quaſi uero intelligi potuerit: Romani imperij terminos quocunq; produ/
centur inde remoueri repelliq; nequire. Diximus Romam inſtaurantes equuriam fuiſſe
uiam qua rhedis à monumento auguſti nunc auguſta appellato,ad circum flaminiũ nunc
Agonem currebatur,quæ quidẽ uia eccleſiæ continens eſſet ſanctæ Mariæ nunc in equu
ria appellatæ. Sed quantum attinet ad præſens opus, equuria diebus quoq; duobus ulti/
mis Februarij nomen fuit.In quibus Marti deo is agitandi Rhedas & equos ritus,in ſacri
ficium tribuebatur:Pulchrum uero fuerit loca per quæ is rhedarum equorumq; à Marte
ſicut illi prædicabant impulſorum,curſus fiebat mente ingenioq; inſpicere.campi Martij
proprium in quo deligendis magiſtratibus comitia haberentur, locũ fuiſſe oſtendimus,
Columna Antoniana cui columna Cocleis Antoniana fuit appoſita: eoq; cõtinebat campo auguſti forum tem
plo Martis contiguum:quod ipſe princeps quo tempore arma in Brutum Caſſiumq; ce/
Forũ Auguſti pit uotum,poſtea quam auguſti nomẽ accepit opere ſumptuoſiſſimo exædificauit, cuius
Templum Martis quidẽ templi columnationes adeo fuere ſublimes,ut dicat Ouidius.Digna giganteis ſunt
hæc delubra triumphis. Vnde uidemus eas quæ extant columnas ſtabulo ſummi uiri Do
minici capranicenſis cardinalis firmani ſupereminentes, multis fruſtis eſſe compactas, ꝙ
nullus ditiſſimus potentiſſimusq; princeps habere potuerit integras tam ſublimes.ut au/
tem demus indicia eius templi reliquiarũ cum dictis columnis extantia, ſunt plateæ preſ/
byterorum appellatæ cõtinentes,quibus eccleſia imminet ſancti Stephani parua,ſed mar
moribus picturisq; ornata,& à columna Antoniana qua in occidentem ſolem uergit par/
uis paucisq; ciuium ædibus ſeparata.hisq; in ciuiũ domibus & præsbyterorũ plateæ præ
ter columnarum aliæ tanti templi reliquiæ nũc uiſuntur.ſed ad rem: ſcribit Plinius fuiſſe
Apollo eburneus in foribus templi illius Martis:Apollinem eburneum ingentis magnitudinis.& Ouidius
quem auguſto adulari oportuit dicit, in ſummo eius faſtigio diuerſa fuiſſe ſigna ex ære
eximij operis: hinc Aeneam qui Anchiſam genitorẽ Troiæ excidio humeris aſportaret,
& alios gentis Iuliæ ac Cæſarum progenitores: inde ipſum Cæſarem auguſtum de patris
ſui interfectoribus ſuperatis occiſisq; triumphantem: ut iam mente & animo perſpicere
liceat per ornatiſſimũ undiq; campum Martium, & poſt per forum auguſti omnium ur/
bis præter magnum Romanũ ſpecioſius,deinde ad fores templi Martis ut diximus orna
tiſſimas,uiã fuiſſe equos agentibus & ſpectantibus pulcherrimã. Nec ſoli deo Marti op/
Flora time de Romano populo mereti, ſed infami quoq; mulieri Floræ habiti ſunt honores.eã
nobiliſſimum ſui temporis ſcortum & amaſſe Pompeium & ab ea fuiſſe dilectum Plutar
chus eſt autor:quæ ſicut & Larentina cum pecuniæ ingentis meretricio quæſitæ populũ
Romanum inſtituiſſet heredem,in dearum numerum eſt relata: illiq; ludorũ honores da/
Floralia ti,floralia appellati,ad cliuum capitolinum menſe Maio celebrabantur. quos quidem lu/
dos meretrices egiſſe nudatas cum alibi tum maxime conſtat apud Senecam, ubi epiſto/
la XCVIII.ſcribit.Catone ſedente populum Romanum negaſſe permiſſum ſibi poſtu/
lare florales ludos nudatarum meretricum: ut iam æquiore ſit tolerandum animo, noſtri
tẽporis proſtitutas eo propemodũ loco tabernas habere& caſas, ubi floræ meretricis de/
decus quotannis ludorum gloria honeſtabatur. Quia uero domum flora apud Pompeij
theatrum habuerat,non indecenter aut accidit aut de induſtria factũ uidetur,ut qui amo/
Cãpus floræ re iuncti fuerant,honorum quoq; monumenta habuerint cõiuncta. campusq; ex deiectis
domibus meretricis in eius memoriam decusq; floræ appellatus,nunc etiam id retinet no
men.eſtq; omnium præſentis Romanæ urbis camporum arearumq; publicarum comer/
cijs & populi frequentia celebratiſſimus, præſertim poſteaquã in Pompeij theatro pridẽ
ſicut Romam inſtaurantes diximus collapſo,ſpecioſiſſimas ornatiſſimasq; ædes quidam
flora & eius ſodalitio dignus,ſed nec noſtris nec cuiuſpiam litteris per famam quam ſem/
per ſimul cum uirtutibus ſpreuit conſeruandus,magno ſed in ſolo alieno extruxit impen
Luſtria dio,benemereti urſinæ genti cõmodũ allaturo.Luſtria fuerũt dies feſti Martis dei ritibus
conſecrati,in quibus ad ſeptimum Kalendas Maij tubæ,aquilæ aliaq; Romana ſigna mi/
litaria luſtrabantur:ut originem inde potuerit habuiſſe mos per ætatem quoq; noſtram
ſeruatus,cum per diem natalem martyris Georgij,uexilla & omnẽ pompam caſtrenſem
ex urbi/

ex urbibus deferentes in nemora noſtri milites etiam ipſi luſtrare uidentur. Saturnaliaq; *Saturnalia*
& ipſa fuerunt dies feſti Saturno dicati, quorum feriationem omnium longiſſimam & luxuriem maximam Senecæ uerbis libet ex epiſtolis deſcribere. December eſt menſis cum maxime ciuitas ſudat: Ius luxuriæ publicæ datum eſt. ingenti apparatu ſonant omnia tanquam quicquam inter Saturnalia interſit & dies rerum agendarum: adeo nihil intereſt, ut mihi uideatur non erraſſe qui dixit, olim menſem fuiſſe Decembrem, nunc annũ. Nec tamen parum ſimilia eſſe uidentur quæ eodem menſe per Chriſti dei noſtri natalitia cõmittuntur à noſtris. Et bacchanalia libero patri Baccho dicata temporis longitudine, per autumnũ Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata ſunt. Nudi em̃ uiri, cũ nudatis omnia membra mulieribus, matronis, uiduis & uirginibus, ad ſacra conueniebant, quæ non niſi nocturna erant: caput omnes pariter femoraliaq; pampinis & uuarũ racemis cincti, alios item uuarum racemos manu tenebant: & tumultuario inuicem cõmixti cœtu, in ſublime ſaltantes, uariaq; geſticulatione brachia ceruicem caputq; mouentes, carmen Baccho inconditum decantabant: nec prius erat ſaltationis modus, quàm defatigati & toto corpore uacillantes, partim reſupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum phanatici amentesq; procumberẽt: ut recte ſenſerit M. Varro talia niſi ab amentibus fieri non potuiſſe. Quid uero inceſtuum conſtuprationumq; in huiuſmodi nocturnis conuentibus ſit commiſſum, Liuius XL. libro his uerbis ſcribit. Hiſpala originẽ Baccorũ expromit. primo ſacrarium id fœminarũ fuiſſe. Pacullam ſacerdotem omnia tanquam deum monitu immutaſſe: nocturnum ſacrum ex diurno, quinos ſingulis menſibus dies initiorũ fuiſſe: ex quo inde promiſcua ſacra ſint, & permixti uiri fœminis & noctis licentia acceſſerit, nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermiſſum: plura uirorũ inter ſeſe quàm fœminarum ſtupra: ſi qui minus patiẽtes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, pro uictimis imolari nihil nefas ducere. uiros uelut mente capta, cum iactatione phanatica corporis uaticinari: matronas Baccharũ habitu crinibus paſſis, cum ardentibus facibus decurrere ad tyberim, dimiſſasq; in aquam faces, quia uiuũ ſulphur cum calce inſit integra flamma efferri. Proſequiturq; Liuius paulo infra: inſtitutũ fuiſſe, ne quis maior uiginti annis initiaretur, captatas ætates & erroris & ſtupri patientes. Conſules in roſtra aſcenderũt & contione aduocata, cum ſolenne carmen precationis, quod fari prius quàm populum alloquantur magiſtratus conſueuerunt, peregiſſent, ita cœperũt: Bacchanalia tota iam pridem Italia & nunc per urbem etiam multis locis eſſe, nõ fama modo accepiſſe uos, ſed crepitibus etiam ululatibusq; nocturnis, qui perſonent tota urbe, certum habeo. Primum igitur mulierum magna pars eſt, & is fons mali huiuſce fuit: deinde ſimillimi fœminis mares, ſtuprati & conſtupratores, phanatici uigiles, uino ſtrepitibusq; nocturnis attoniti. Maiores noſtri ne nos quidem niſi cum aut uexillo in arce poſito comitiorum cauſa, aut exercitus eductus eſſet, aut plæbi concilium tribuni edixiſſent, aut aliqui ex magiſtratibus ad cõcionem uocaſſent, forte temere coire uoluerunt. Et ubicunq; multitudo eſſet ibi & legitimũ rectorem multitudinis cenſebant debere eſſe. Senatuſconſulto cautum nequa Bacchanalia in urbe neq; in Italia eſſent. nec paruũ ad ea tollenda momentũ habuiſſe uidetur Lentuli Cornelij Suræ factũ, quem conſtat ad urbis incendium cædemq; ciuium primam Saturnalium noctem cum coniuratis deſtinauiſſe. *Lentulus Cornelius Sura* Ludos etiam ſcænicos & theatrales flagitioſiſſimos ad deorum cultum inſtitutos, & ea ratione ipſum item theatrũ à principio ædificatum fuiſſe ſcripſit Aurelius Auguſtinus dicens, ludos ſcænicos ſpectacula turpitudinum, & licentiam uanitatis, nõ hominum uicijs ſed deorum iuſſis Romæ inſtitutos: cum propter ſedandam peſtem corporum dij eos ſibi iuſſerint exhiberi. quos poſtea aſſerit obſcœnis uocibus & motibus hiſtrionũ fuiſſe actos. præſertim cum fugalia celebrarentur, uere taliter appellata, quod pudor inde & honeſtas dedita opera fugarent. *Fugalia* ut merito ipſe Auguſtinus exclamet: quanto iuſtius & honeſtius in Platonis templo libri eius legerentur, quàm in templis molles abſcinderent demonũ, conſecrarent ſecarenturq; inſani, & quicquid aliud uel turpe turpiter, uel crudele crudeliter in theatris & deorum ſacris celebrari ſolet. Qualiter autẽ omnes ludi fierent ſcænici difficile fuerit docere, quod ſingulis penè uicibus, ex hiſtrionum ingenio ac induſtria uariarentur: *Ludi ſcænici* & ſatis conſtat omnes fabulas à Plauto Terentioq; & alijs comicis confictas in ſcæna & theatro ab hiſtrionibus eorũq; miniſtris perſonatis deorum cultui ſpectante populo fuiſſe actas. Vnde ſcribit in uita Ci-

ceronis Plutarchus, Aeſopũ cũ in theatro repræſentaſſet Atreum cõſultantem de iudicio Thyeſtis, ex ingenti dolore mentis impotem, quendam ex miniſtris quod ipſe nõ obſeruato tempore celerius aduentaſſet, ſceptro percuſſiſſe ac interfeciſſe. Cætera quæ his ſcænæ actionibus competant in Roma docuimus inſtaurata. Faciet autem ludorum mentio propter ſcænicos ſuborta, ut cætera de ipſis dicturi, ferias prius in quibus fiebant doceamus: quanquã nõ ſolum ludos, ſed & funebria & ſpectacula & pompas eodem penè contextu *[Feriarum uarietas]* dicere oportebit, quæ omnia ſuos dies feriatos habere ut rite fierent oportebat. Feriarum Feſtus Pompeius inquit, alias ſine feſto fuiſſe, ut nũdinas, alias cũ feſto ut ſaturnalia: quibus adiungebant epulationes ex prouentu fœtus pecorũ frugũq;: quaq; & idẽ Feſtus alio *[Feriæ unde]* loco uim uerbi exprimens dicit, ferias à feriendis uictimis eſſe dictas. *[Nundinæ]* Nundinas aliqui Romulum, aliqui Tacium inſtituiſſe dicũt: quas Hortenſius lege ſanxit nephaſtas eſſe, ut ruſtici *[Nephaſtus dies]* qui nundinandi cauſa in urbem ueniebant, lites componerent, legesq; acciperẽt. Nephaſto enim die prætorem loqui nõ licebat. Feriarum publicarũ quatuor eſſe genera uo- *[Feriarũ quatuor genera]* luit Varro: aut enim ſtatiuæ ſunt, aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut de quibus diximus nundinæ. *[Statiuæ]* Statiuæ omnis populi cõmunes certis & cõſuetis diebus ac menſibus, & in feſtis obſeruationibus annotatæ, in quibus ſunt agonalia & lupercalia ſuperius à nobis de- *[Conceptiuæ]* ſcripta. cõceptiuæ, quæ quotannis à magiſtratib9 uel à ſacerdotibus accipiunt in dies uel *[Imperatiuæ]* certos uel incertos: ut ſunt, latinæ, ſementinæ, paganalia, cõpitalia. Imperatiuæ ſunt quas *[Feriæ familiarum]* cõſules uel prætores pro arbitrio indicũt. Erant præterea feriæ propriæ familiarũ, ut Claudiæ, Aemiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarum. Erant ſingulorum, ut nataliũ, funerum, & expiationum, atq; frugum ſuſceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quod tribus tem- *[Rubigalia]* poribus feriæ & dies feſti erant, propter fructus quibus metuebãt: Rubigalia primo à Numa inſtituta anno regni ſui undecimo ad ſeptimum Kalendas Maij, quia tunc ſegetes ru- *[Floralia]* bigo occupat: Floralia quarto Kalendas Maias anno urbis quingenteſimo ſextodecimo *[Vinalia]* ex oraculis ſibyllæ, ut omnia bene defloreſcerẽt. Vinalia priora in Kalendis Martij deguſtandis uinis. Vinalia altera ad XIII Kalendas ſeptembris quod feſtũ tempeſtatibus le- *[Sementinæ feriæ]* niendis inſtitutũ eſt. Sementinæ fuerunt feriæ à ſementibus faciendis, paganicæ agriculturæ cauſa. Et demum feriæ ſtultorum appellatæ ſunt quirinalia, quod eo die ſacrificabant *[Quirinalia ſtultorum feriæ]* ab his qui ſolenni die aut nõ potuerãt rem diuinam facere, aut ignorauerãt: quibus omnibus in diebus feriatis nihil omnino qđ nõ eius diei religio expoſceret fieri licebat. quanq; Scæuola ſicut & Hebræorum conſuetudo habet, licere uoluit ferijs ea fieri, quæ neglecta nocerent: utputa qui bouem foſſa extraxiſſet, tignũ domus ruinoſum tibijs ſuſtentaſſet. poſt ferias uero & nundinas quoad expediens fore uiſum eſt deſcriptas, funebria nobis ideo ſunt dicenda, ut in eis qui exhibebantur oſtenſis ludis, alios cũ ſpectaculis pompiſq; deſcribẽdos ordine afferamus. Funebria mortuis primũ à Numa Pompilio inſtituta fuiſſe Liuius ſic oſtendit. Nec cœleſtes modo cæremonias, ſed iuſta quoq; funebria, placan- *[Funebria]* doſq; manes, ut idem pontifex doceret. ipſa uero funebria quàm parce haberi deceret Cicero legum primo ſic dicit: deorũ manium iura ſancta ſunto: hos leto dato, diuos habento, ſumptum in illis luctumq; minuunto. Et infra: minuendi ſunt ſumptus lamentationeſque funeris. Quibus autem modis & cauſis minuerentur lamentationes ipſe Nonius *[Luctus diminutio]* Marcellus ſic oſtendit. Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cum à cenſoribus luſtrum condebatur, cum uotum publice ſuſceptum ſoluebatur. priuatis autem cum liberi naſcerentur, cum honos in familiam ueniret, cum pater aut liberi aut uir aut frater ab hoſte captus domum rediret, cum puella deſponſaretur, cum propiore quis cognatione q; is qui lugebatur naſceretur, cum in feſto cæteris conſenſiſſent. Sequitur Cicero in legi- *[Leſſus]* bus. Mulieres genas ne radunto, ne ue leſſum funeris ergò habento. Erat. n. leſſus lugubris eiulatio. ſequiturque Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuiſſe cum plebe communia, quod quidem maxime rectum eſſet tolli fortunæ diſcrimẽ in morte. Coronam tamen uirtute partam, & ei qui peperiſſet & eius parenti ſine fraude eſſe lex repoſitam iu- *[Qui ob paupertatem publice ſepulti fuerint]* bet. hinc refert Liuius: Valerio publicolæ poſt tres conſulatus defuncto ob paupertatem funus publice duci oportuiſſe: pariter Menenio agrippæ conciliatori plæbis cum patribus, & Q. Fabio Maximo in funus æra fuiſſe collata. quadrageſimoq; octauo Liuius pariter M. Portium Catonem filij in prætura mortui funus tenuiſſimo ut potuit (erat. n. pauper) ſumptu feciſſe. Et M. Aemiliũ Lepidum qui princeps ſenatus ſextis iam cenſoribus

lectus

lectus erat,ante quam expiraret præcepiſſe filijs lecto ſe ſtrato ſine linteis ſine purpura ef/
ferrent,in reliquum funus ne plus quàm æris denos conſumerent. ſed poſt hanc priſcorũ
moderationem tam multa funeribus ſepulchriſꝗ ornamenta,tam ingentes ſumptus po/
ſteri adhibuere,ut cæteram omnem priuatæ impenſæ inſaniam ſuperuenerint. de quibus
oĩbus ordine eſt dicendũ. prius tamẽ mores parandi cadaueris,poſt funeris ſepulchriꝗ
impenſam oſtendemus.Qui coniunctiores erant,uxor filij,aut fratres paterue, aut gene/ *Oculi claudebantur mortuis*
trix,defuncto oculos claudebãt: & poſt parum patefacto undiꝗ cubiculo,introductis ex
familia uiciniaꝗ qui inſpicere uoluiſſent,terni quaterniꝗ mortuum altiſſimis uocibus no
mine ter inclamitabant.quo tacente,qui aduenerant,conclamatum eſſe in publicum effe/
rebant.quod autem nonnulli aliquando pro mortuis poſt conclamationem habiti, in ro/ *Conclamare*
gumꝗ elati,ad flammæ contactũ palpitantes liberari nequiſſent:aqua omnes feruenti la/
uare mos fuit,qua tanquam expergefacti ſe uiuere oſtenderẽt. Exinde euerricator,quem *Euerricator*
Feſtus inquit,iure accepta hereditate,iuſta facere defuncto debuiſſe, certo ſcoparum ge/
nere adhibito domum purgabat,cupreſſi ramo domus hoſtio in funeris indiciũ ſuperpo/ *Cupreſſus in foribus mortuorum*
ſito.quod eam arborem diti ſacram conſtat ſucciſam nequaquam à radicibus pululare.Si
autem defunctus uir fuerat alicuius uel minimæ dignitatis,preco ciues ad funus conuoca
bat.Erantꝗ uerba ut inquit Varro: Olli ollus fato functus eſt.polinctores exinde cadaue *Olli ollus fato functus eſt*
rum curatores,& ueſpillones urendi humandiue periti,ſuum & ipſi pręſtabant officium.
Nam quod Plutarchus in problematibus habet, in æde libitinæ quæ & Venus omnia ad *Pollinctores*
funus pertinentia publice parata erant.Qua ex re homines frugalitatis admonitos intelli/ *Veſpillones*
gere uoluerunt: Venerem ſicut aduenientibus uiam, ita decedentibus ſepulturæ inſtru/
menta præbere.ueſpillones aut ſic appellauere maiores, quod pauperũ maximus in ciui/
tate numerus,cũ mane ſolenni & ſumptuoſo funere efferri nequirent,ueſpere ab illis ob/
ſcuriore per umbram modo deportarentur:appellabaturꝗ id populare pheretrum Sanda
pila,qđ Suetonius in Domitiani geſtis rebus ſic edocet:Cadauer eius populari Sandapi/ *Sandapila*
la per ueſpillones aſportatum.Sed cum mortui in domo fieret comploratio lugentes pel/ *Lugẽtes mortuos pelles inſidebant*
les inſidebant:mulieresꝗ,quem nunc Romæ ſeruant morẽ,genas olim unguibus laceraſ
ſe hinc conſtat,quod lege id prohibitũ fuiſſe ſcribit Cicero.funebres interea tibię carmen
ferale decantabant,aderantꝗ mulieres precio cõductę præficæ appellatæ,& flendo fortia *Tibiæ funebres*
defuncti facta miris in cœlum & confictis & falſis ſæpius quàm ueris laudationibus extol
lentes: quarum & aliarum id genus muliercularum ineptæ eiulationes & uoces nenia ap *Præficæ*
pellatę ſunt.quæ ſic diffinit Feſtus.Nenia carmen quod in funere laudandi gratia canitur *Nenia*
ad tibiam.Sunt qui eo uerbo finẽ ſignificari putant:quia uolunt neniã ideo dici quod uo/
ci ſimilior querimonia flentium ſit: quidam autem nenia dictum nomen ab extremi inte/
ſtini uocabulo,quod Græce extremum ſignificat.pretexta uero pulla uti, quod genus ue *Prætexta pulla*
ſtimenti eſt oblongũ talare & atrum,illi à quo funus fieret,& nulli licuiſſe alio, Feſtus eſt
autor:Mulieres uero defuncti propinquas in luctu albis ueſtibus indutas, ſicut & ipſum *Veſtes albæ in lugendis mortuis mueribus*
mortui corpus,fuiſſe Plutarchus in problematibus aſſerit:redditꝗ cauſam primo cadaue
ris,quod iam quaſi emeritum & graui certamine liberatum ad ſepulchrum deduci ſplen/
didum oportuerit.Et propinquos decuiſſe dicit defuncti corpus indumenti colore & ſpe/
cie imitari.infectæ enim coloribus ueſtes ſuperfluitatem præ ſe uiſæ ſunt ferre ac ſumptũ:
nec ſatis decuiſſe atro aut purpureo coloribus doloſis ſed potius alio amiciri coniunctos,
exemplo defuncti qui purus & omni commixtione uacuus tinctorio corporis ueneno li/
beratus eſſet.Sepeliendi corpora duplicem fuiſſe morem uidemus:Cicero enim legũ pri/ *Sepeliendi corpora duplex mos*
mo antiquiſſimum dicit fuiſſe genus ſepulturæ illud quo apud Xenophontem Cyrus uti
tur,quo corpus terræ redditur, & ita locato & ſito operimentum matris obducitur: gen/
temꝗ Corneliam uſꝗ ad memoriam ſuam hac ſepultura fuiſſe humatam.& Liuius in pri
mo dicit, Aeneæ ultimum operum mortalium fuiſſe apud Numicũ amnem ubi ſitus ſit,
Iouemꝗ indigetem appellari. Et libro CXIX Liuius dicit,uictum ab Hircio & Cæſare
Antoniũ in gallias confugiſſe: ac Hirciũ qui poſt uictoriam ex uulnere ceciderit, & Pan/
ſam ex uulnere defunctum in campo martio ſepultos eſſe.In legibus itẽ Cicero: Caij ma/
rij reliquias apud Anienẽ diſſipari iuſſiſſe Syllam uictorem, acerbiore odio incitatũ ꝗ ſi
tam ſapiẽs fuiſſet quàm uehemens:quod ſuo corpori cum timeret accidere, primus è Pa/
tricijs Cornelijs igni uoluit cremari. & tamen ſequit' Cicero declarare Enniũ de Aphrica/

Siti

no:hic eſt ille ſitus uere.ſitosq́ dici illos qui conditi ſint,eumq́ morē ius pontificale cōfir-
mare.Et Plinius quin defunctos ſeſe multi fictilibus ſolijs cōdi maluere. Nonius Marcel-
lus.membrū abſcidi mortuo dicebatur,cum digitus eius decidebatur,ad quod ſeruatū iu-
ſta fierent,reliquo corpore cōbuſto.Et itē Plinius:hominē fulgure exanimatum cremari
fas nō eſt,cōdi terra religio tradit. Et infra.cremare corpus nō fuit ueteris inſtituti.Terra
cōdebantur.Ante Syllam dictatorē nemo crematus eſt.Is quia Marij cadauer ludibrio fu

Sylla primū crematus

it extractū,cremari uoluit.Quod autē Plinius dicit,Syllam primū fuiſſe crematum,de Pa-
tricijs uerum fuit,ſed prius cōſueuiſſe corpora mortuorū cremari, infra ex Virgilij uerſi-
bus undecimi libri oſtendemus,& Terentius in Andria oſtendit.Additq́ Plinius linū in-
uentum eſt, qđ igni nō abſumitur.In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fa
uillam ab reliquo ſeperat cinere: naſciturq́ in deſertis aduſtisq́ ſole Indiæ, ubi nō cadunt
imbres aſſueſcitq́ uiuere ardendo:rarū inuenitur, difficile textu propter breuitatē,æquat
precia ingentium margaritarū. Et Suetonius in Caligulæ uita. Cor inquit, ueneno tactū
igni nō cōburi.uſum autē cōburendi corpora nō diu duraſſe Macrobius innuit, qui ſcri-
bit urendi corpora mortuorū uſum ſuo ſeculo nō fuiſſe, quē Adriani principis tēporibus
ſatis cōſtat floruiſſe. Additq́ quo tempore igni corpora dare fuit honor,ſi quando ueniſ-

Non licuiſſe mortuos in urbibus ſepeliri

ſet ut plura ſimul cremarentur,ſolitos fuiſſe funerū miniſtros denis uirorum corporū ad-
dere ſingula muliebria.Itaq́ citius & facilius arſiſſe.Nō licuiſſe autē mortuos in urbibus
ſepeliri Cicero ſic oſtendit in legibus ciuilibus caueri:hominē mortuum in urbe nō ſepe-
li,ne ue urito:credo propter ignis periculū.in urbe tamen ſepulti ſunt clari uiri,quibus an
te hanc legē habitus eſt honor, ut Publicolæ aut C.Fabritio:Heliusq́ Spartianus, Anto-
nium piū inquit,intra urbes ſepeliri mortuos uetuiſſe.idq́ obſtinatius ſeruaſſe Athenien
ſes ſcribit Seruius Sulpitius ad Ciceronē de morte Marci Marcelli his uerbis.Ab Athe-
nienſibus locum ſepulturæ intra urbem impetrare nō potui ꝙ religione ſe impediri dice-
rent,neq́ tamen id ante cōceſſerant.Et Plutarchus in problematibus dicit, eius qui trium
phaſſet, demum cōbuſtus eſſet,licebat oſſa capere,& in urbē deferre ac locare mortui ho
noris cauſa:quorū poſteris in forum delatis facem ſubijciebāt,ut ſtatim ſublati inuidia ho
nore ſine inuidia uterent̄.ſed iam ſatis ea ſunt dicta,quæ circa corpus fiebant: cætera ſunt
dicenda,quæ honori corporis uel potius ſuorū in eo adhibebantur. primæq́ erunt lauda-

Laudationes funerariæ

tiones funerariæ de quibus Cicero in legibus.honoratorū uirorum laudes in cōtione me
moranto,eaſq́ ad cantus ad tibicinem proſequuntor: Liuius XXVII. Marcellus filius
M.Marcellum patrem cōſulem interfectum laudauit.Et Suetonius Tranquillus C.Cęſa
rem ſcribit annos natū duodecim auiam, & poſtea Tiberiū annos agentē nouem patrem
defunctū pro roſtris laudaſſe.Pliniusq́ orator ad Romanum de Virginio Rufo defuncto
ſcribens.triginta annis gloriæ ſuæ ipſum ſuperuixiſſe & poſteritati ſuę interfuiſſe ſcribit,
qui laudatus fuerit à cōſule Cornelio Tacito,ut ſupremus fœlicitati ſuæ cumulus acceſſe
rit laudator eloquentiſſimus.quod aūt ſupra in legibus ſcribit Cicero ad Tibicinē & can
tum mortuorū laudes proſequendas eſſe, ſeruat in plæriſq́ locis urbi Romæ propinquis

Gladiatorum munus in funeribus

noſtræ ætatis cōſuetudo. Secundus mortuo honor nō uerbis ut ſuperior, ſed re & multa
grandiq́ impenſa adhibitus fuit: gladiatorum munus,quod quale fuerit poſtremus ferè
ſcriptorū ex priſcis quorū ſcripta ad nos peruenerunt Helius Spartianus in Maximi ſiue
Pupieni & Albini geſtis rebus ad aliud tamē propoſitū ſic habet: Vnde tractū ſit,ut pro-
ficiſcentes ad bellū imperatores gladiatorū munus & uenatus darent, breui dicendū eſt:
multi dicunt apud ueteres hanc deuotionē factam cōtra hoſtes,ut cum ſanguine litato ſpe
cie pugnatorū uim quandam fortunæ ſatiarent. ituros quoq́ ad bellū Romanos debuiſſe
pugnas uidere & uulnera & ferrum & ruentes inter ſe cohortes, ne in bello intuentes ho
ſtes timerent,aut ſanguinem horrerent.Sed quod Spartianus dicit ueteres cōſueuiſſe,Li-
uius XXVIII ſic oſtendit.Scipio Carthaginem ad uota ſoluenda dijs, munuſq́ gladia-

Gladiatores ſpontanei

torum,quod mortis cauſa patris patruiq́ parauerat edendum redijt. Gladiatorum ſpecta
culum fuit,nō ex eo genere hominū, ex quo laniſtas cōparare mos eſt,ſeruorū qui ſangui
nem uenalem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantiū fuit: Nam alij iuſſi
ab regulis ſuis,ad ſpecimē inſitæ genti uirtutis oſtendendum,Alij profeſſi ſe pugnaturos
in gratiā ducis: Alios æmulatio & certamē,ut prouocarent,prouocatiue haud abnuerent
traxit:quidam qui diſceptando cōtrouerſias finire nequiuerant aut noluerant, pacti inter

ſe ut uictorē res ſequeretur,ferro decreuerunt:neq; obſcuri generis homines,ſed clari illuſtresq;.patet itaq; ex ſuperioribus Liuij uerbis gladiatores ex laniſtis & ſeruis redimi cōſueuiſſe,& magno quidē precio.cū infra oſtenſuri ſimus huiuſmodi perditiſſimorū hominū uitā,in certiſſimū ſe diſcrimē precio exponentiū,dū nudi acutis mucronibus decertāt raro quempiā ultra ſextam uictoriæ palmam reportaſſe:quā quidē palmā Feſtus Lemniſcatum appellari ſolitam dicit:niſi forte credemus, miſeratum eoſdem populū Romanū cū bini & nudi,quandoq; quaterni & multa ſimul paria unico concurſu digladiarentur,à cæde & uulneribus reuocaſſe:cum ſcribat Cicero in legibus,Etenim ſi in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum conditione atq; fortuna timidos,& ſupplices,& ut uiuere liceat obſecrantes etiam odiſſe ſolemus:fortes & animoſos,& ſe acriter ipſi morti offerentes ſeruare cupimus:eorumq; nos magis miſeret qui noſtram miſericordiam nō requirunt,quàm qui illam efflagitant.& infra patebit, multa eorum paria ad dictam excarnificationem ſæpenumero fuiſſe exhibita.Sed ad rem:ſcribit XVII Liuius Decimum Iuniū Brutum fuiſſe primum qui munus gladiatorium in honorem defuncti patris dedit. unde mirari ſoleo,qua ductus ignoratione Valerius Maximus ſcripſerit gladiatorū munus primum in foro Boario Appium claudium Fuluiumq; cōſules dediſſe. Et Plinius Caio principi XX paria gladiatorum fuere in ludo.in his duo qui contra comminationes aliquas non conniuerent,ob id inuicti.& infra:C.Terentius Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit.Macrobiusq; in Saturnalibus ſcribit,lapidandū Vatinium teſtem gladiatorū munus dediſſe,eodem quo lapidabatur tempore. ut populo moriens & dijs ſimul herebi placeret. Suetoniusq; ſcribit: Auguſtū Cæſarem gladiatores ſine intermiſſione edi uetuiſſe. & Tiberius munus gladiatorū in memoriam patris & aui Druſi diuerſis temporibus ac locis,primum in foro,ſecundum in amphitheatro, rudiarijs quoq; quibuſdam reuocatis autoramentum centenū milium dedit. Rudem uero uirgam fuiſſe conſtat,qua prætor gladiatores ſexagenarios ab eo munere eximebat:quos cū probi fuiſſent qui multa reportaſſent lemniſcata, Tiberius ad maiorē ludorum ſuorum magnificentiam,reuocatos centenis numum milibus donauit. Caligula uero munera gladiatoria partim in amphitheatro Tauri,partim in ſeptis aliquot edidit:qbus inſeruit cateruas aphrorum campanorumq; pugilum ex utraq; regione lectiſſimorum.cumq; populus ad ea ſpectacula frequentiſſimus cōueniſſet, ſeptaq; qui locus ſemper tecto caruit & pariter theatrū per æſtatem frequentiſſimam lineis & quandoq; biſſinis intecta eſſent uelis: Caligula ipſe pernicioſus ſordidiſſimusq; princeps reductis eiuſmodi uelis æſtuantem in ſpectaculo populum ui contineri iuſſit.Claudius uero,princeps & ipſe ineptus,poſt munera gladiatoria multipliciter data,cum aliud requirenti populo daturus auaricia diſtineretur, quæſtoribus uim attulit,ut pecuniam ſternendis uijs paratam in id munus impenderent. ſcribitq; Suetonius:Claudiū quocunq; gladiatorio munere uel ſuo uel alieno gladiatores etiā forte prolapſos iugulari iuſſiſſe. Cūq; par quoddā mutuis ictibus cōcidiſſet,cultellos ſibi paruulos ex utroq; ferro in uſum ſuū fieri ſine mora iuſſiſſe.Helius Spartianus ſcribit Adrianū per ſex cōtinuos dies gladiatoriū munus exhibuiſſe. Et Antoninū Pium ex publico ſumptū gladiatorijs muneribus inſtituiſſe: pariterq; Iulius Capitolinus Marcū Antonium philoſophū gladiatoria ſpectacula omnifariam temperaſſe:quod quidem optimi principis temperamentū adeo ualuiſſe uidemus,ut poſt Maximum ſiue Pupienū & Balbinum,de quibus ſupra diximus, nemo id funeſtiſſimū horridumq; munus ediderit. Vnde quod ſcribit Caſſiodorus facile credimus: Theodericū regem Gothorū ſecta Arianū & tamen chriſtianū idipſum munus Romanis optantibus ita denegaſſe,ut nunquam poſtea editum fuerit uel petitum. Tria nunc ſimul dicenda nobis occurrunt, funebrium apparatibus ſolita adhiberi. Nā ludi funebres ſimul cū gladiatorio munere fuerūt quandoq; editi:quæ funera ſcribit Feſtus ſimpludearia maiores appellauiſſe: hisq; ludis & uiſceratio quandoq;, & epulum addita fuere. quos quidem ludos illis ſimiles fuiſſe tenemus,de quibus paulo inferius cum ſpectaculis dicturi ſumus.ſcribit XXIII Liuius M. Aemilij lepidi qui bis cōſul augurq; fuerat,filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduum,& gladiatorum paria duo & uiginti per triduum in foro dederunt.Et XXXI Liuius:ludi funebres eo anno per quadriduum in foro matris cauſa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti:& munus gladiatorium datum ab his,paria XXV

Lemniſcatum

Brutus primus editor gladiatorum

Contra Valeriū Maximū

Rudis

Ludi funebres

Simpludearia

pugnarunt. Et XL ac XLI Liuius: Publij Licinij funeris cauſa uiſceratione data gladia-tores CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti, poſt ludos epulum: quo cũ toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas cum magnis procellis coorta coëgit pleroſq; tabernacula ſtatuere in foro. Eadem paulo poſt quàm diſſerenaſſet ſublata. Quid autem inter uiſcerationem datam & epulum interfuerit & ſi infra in morum partibus diffuſe certi uſq; dicturi ſumus, tamen paucis hic docebimus. cum Publij licinij præſtantis ditiſſimiq; ciuis curatores funeris, præter ludos, & gladiatores oculis tantummodo populi Romani ſatisfacturos, cibum quoq; intenderent præbere, honoratioribus epulo opipare, & laute dato gratificaturi, plebem prius & multitudinem inuerecundam quæ ad ſtipem facile cõflueret uiſceratione pauerunt. quæ uiſceratio etſi ab initio uerbi originem habuit quando animalibus cæſis rem diuinam facturi uiſcera is qui ſacrificio intererant diſpartiebantur: tamen poſtea in cõſuetudinem tractum eſt, uiſcerationem quoq; appellari, cum carnes ſiue crudæ, ſiue coctæ, quandoq; panis, uinumq; cum illis domum perferentibus ſingulis præbebantur. Epulum fuit eſtq; quod & conuiuium, appellatus ciborũ etiam uariorum lautus decensq; apparatus. Sed triclinium hic ueteri latinoq; more, aliter quàm multis retro ſeculis, ſicut & noſtro per abuſionem factum uidemus, à Liuio poſitum eſt. non enim pars aliqua domus, ſicut nunc utimur, triclinium fuit. ſed coacta in locum unum parandæ paucorum cœnæ ſuppellex neceſſaria. Et quidem triclinij uerbum habuiſſe originem cõſtat à tribus lectis qui contigui ſternerentur, ſuper quibus conuenientes ad conuiuium ſicut Turci nunc & Græci faciunt accubarent. hinc Horatius: Sæpe tribus lectis uideas cœnare quaternos, E quibus unus auet qua uis aſpergere cũctos: Præter eum qui præbet aquam. Et Iuuenalis. Ergo duos poſt Si libuit menſes neglectum adhibere clientem, Tertia ne uacuo ceſſaret culcitra lecto, Vna ſimus ait. Et Virgilius, Inde thoro pater Aeneas ſic orſus ab alto. Sed poſtea ſicut in multis factum eſſe uidemus, triclinium mutatæ rei formæ uerbum remanſit, & apparatus ad menſam factus triclinium eſt dictus. quod auleis tapetisq; quoſdam, alios uelis purpureis aut byſſinis, argenteis nonnullos eburneis'ue cratibus & laminis obduxiſſe, infra in partibus morum, allatis ſingulorum qui uſi ſunt nominibus oſtenſuri ſumus. qua in clauſura poculorum, patinarum craterarum, uinariorũ, aquariorum & uaſorum ex argento auro'ue & criſtallinorũ mirrhinorumq; abacus omnis cõtinebatur. ubi igitur toto foro ſtrata erãt triclinia, quæ multa tanto in ſpacio eſſe oportuit, tempeſtas cũ procellis coorta coëgit plæroſq; tabernacula ſtatuere. Sepulchra deinceps dicenda ſunt, de quibus Cicero legum primo. Iam tanta religio eſt ſepulchrorum, ut extra ſacra & gentem inferri fas neget lex eſſe. idq; apud maiores noſtros Tarquinius in gente popilia iudicauit. & infra: decretũ à pontificũ collegio, nõ eſſe ius in loco publico fieri ſepulchrum. Item in legibus: duæ præterea leges ſunt de ſepulchris, quarum altera priuatorum ædificijs, altera ipſis ſepulchris cauet. Nam q rogum buſtum'ue nouũ uetat propius ſexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbum. quod autem ueſtibulũ ſepulchris buſtum'ue uſu capi uetat, tuetur ius ſepulchrorũ. hæc in XII tabulis ſecundũ naturã quæ norma legis eſt, reliqua ſunt in more: & infra, Pœna eſt ſi qs buſtum, etiam id credo appellari tumbam, aut monumentũ inquit, aut columnam uiolauerit, iecerit, fregerit. Imprimis ſepulchrorũ magnificentiã eſſe minuendã, quã legem eiſdem penè uerbis noſtri decemuiri in decimam tabulam coniecerunt. Vetat etiam lex ex agro culto eóue qui coli poſſit ullam partẽ ſumi ſepulchro, extruiq; uetat altius q̃ q quinque diebus abſolueretur: nec è lapide extrui plus'ue poni q̃ q capiat laudem mortui inciſam quatuor heroicis uerſibus, q̃s longos appellat Ennius. Cicero etiã philippicorũ octauo: Maiores quidẽ noſtri ſtatuas multis decreuerũt, ſepulchra paucis. ſed ſtatuæ intereũt tempeſtate, ui, uetuſtate: Sepulchrorũ autẽ ſanctitas in ipſo ſolo eſt, quod nulla ui moueri neq; deleri poteſt: atq; ut cætera extinguntur, ſic ſepulchra fiunt ſanctiora uetuſtate. Nonius Marcellus. Monumentũ ad memoriã poſteritatis, & infra. Monumẽtũ eſt q & mortui cauſa ædificatũ eſt, & quicquid ob memoriam alicuius factum eſt, ut phana, porticus, ſcripta, & carmina. ſed monumentũ quamuis cauſa mortui ſit factum nõ tamen ſignificat ibi ſepultum. Martianus in digeſtis. Monumentũ ſepulchri id eſſe diuus Adrianus reſcripſit, quod munimenti cauſa id eſt muniendi eius loci cauſa factum. Florentinus de religione, & ſumptu funeris. Monumentũ generaliter res in poſterum memoriæ cauſa prodita: in

Viſceratio · *Epulum* · *Triclinium* · *De ſepulchris* · *Buſtum* · *Tumba* · *Monumentũ* · *Columna* · *Verſus longi* · *Monumentũ quid*

in qua ſi corpus uel reliquiæ inferantur fiet ſepulchrum: ſi uero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriȩ cauſa factum, quod Grȩci cenotaphiū appellant. Cicero Attico. phanum fieri uolo, neq; mihi hoc æui poteſt ſepulchri ſimilitudinē effugere. Plinius Cornelio Tacito de uilla Virginij Ruffi & eius ſepulchro. libuit etiam monumentū eius uidere: & uidiſſe pœnituit. eſt enim adhuc imperfectū. nec difficultas operis in cauſa, modici ac potius exigui. At ille mandauerat cauerat q;, ut diuinum illud etiam immortale factum uerſibus inſcriberetur. Hic ſitus eſt Ruffus pulſo qui Vindice quondam, Imperiū aſſeruit non ſibi, ſed patriæ. Et Montano Plinius. eſt uia tiburtina intra primū lapidem monumentum Palantis, ita inſcriptum: huic ſenatus ob fidem pietatem q; erga patronos ornamenta prætoria decreuit. & ſeſtertium centies quinquageſies: cuius honore contentus fuit. Seruius Sulpicius Ciceroni de obitu M. Marcelli. Nos in nobiliſſimo orbis terrarū gymnaſio academiȩ locum delegimus. ibiq; eum combuſſimus: poſteaq; curauimus ut eidem Athenienſes in eodem loco monumentū marmoreum faciendum curarent. ſepulchra autem & funeralibus expletis, & quandoq; poſtea floribus odoramentisq; fuiſſe ſparſa multis legimus in locis. Plinius in hiſtoria naturali. Scipioni florum honos à populo Romano, funus ei è publico ſtipe collata & ſperſi flores quacunq; delatus. Cicero oratiōe pro L. planco indignabundus. Sepulchrum L. Catilinæ floribus ornatum, hominū audaciſſimorum ac domeſticorum hoſtium conuentu epulisq; celebratum eſt. hinc Virgilius Octauio Auguſto & eius ſorori in Marcello adulatus. Heu miſerande puer, ſi qua fata aſperta rumpes Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis, Purpureos ſpargam flores, animamq; nepotis His ſaltem accumulē donis, & fungar inani Munere. idemq; mos cū in pleriſq; regionibus Italiæ tum maxime in ſubiectis apēnino collibus Romandiolæ alicubi ætate noſtra ſeruatur. Adhibita etiam ſunt poſt funeralia in templis & publicis in locis ornamenta. Plinius. Cȩſar poſt dictator, in ȩdilitate in munere patris funebri omni apparatu harenȩ argēteo uſus eſt: ferasq; etiam argenteis uaſis inceſſere tunc primo uiſum. Et Macrobius templorum ornamenta, clipei, coronæ, & huiuſmodi donaria: quod noſtra quoq; ȩtas in nobilibus & honoratis uiris ſeruat. Iulius autem capitolinus de M. Antonio philoſopho. iuſſit ut filij ſeptennis mortui qui erat Cæſar imago aurea à circenſibus per Pompam ferretur: & ut ſalij carmini inſererent. Quid gentiles noſtri circa mortuorum corpora egerint ſatis hactenus & habunde uidemur dixiſſe. pauca nunc dicenda ſunt nobis de his, quæ bonorum ſiue malorum animis tam defunctorum quàm uiuorum cōtingere exiſtimabant. Cicero legum primo cum multa de pœnis diſſeruiſſet tranſgreſſoribus legum inferendis hæc habet. Sed nimis aliquos ſæpe uidemus pœnas euadere. Non enim recte exiſtimamus quæ pœna diuina ſit; & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cernimus. Morte aut dolore corporis aut luctu animi aut offenſione iudicij hominū miſerias ponderamus, quæ fateor humana eſſe & multis bonis uiris accidiſſe. Sceleris eſt pœna triſtis, & præter eos euentus qui ſequūtur, per ſeipſam maxima eſt: tantum dixerim duplicem pœnam eſſe diuinam, quod conſtat ex uexandis uiuorum animis & ex fama mortuorum, ut eorum exitiū & uiuorum iudicio & gaudio comprobetur. idemq; Cicero oratiōe in Piſonem. Deinceps poſt mortem de tranquillitate bonorum pœnis impiorum habetis explicatis. nolite enim putare patres cōſcripti, ut in ſcæna uidetis homines conſceleratos impulſu deorum terreri furiarū tædis ardentibus: ſua quemq; fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus, ſua audacia de ſanitate & mente deturbat: hæ ſunt impiorū furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Et Philippicorū XIII. illi igitur impij quos cecidiſtis etiā ad inferos pœnas paricidij luent. Vos uero qui extremum ſpiritū in uictoria effudiſtis, piorū eſtis ſedem & locum conſecuti. Breuis aūt à natura uita nobis data eſt. At memoria bene redditæ uitæ ſempiterna. Cicero item in oratiōe pro Roſcio amerino. Nolite enim putare quemadmodū in fabulis ſepenumero uidetis eos qui aliqd impie ſceleratéq; cōmiſerint agitari & perterreri furiarum tædis ardentibus: ſua quemq; fraus, & ſuus terror maxime uexat: ſuū quemq; ſcelus agitat, amentiaq; afficit, ſuæ malȩ cogitatiōes amentiæq; animi terrent. Hæ ſunt impijs aſſiduæ domeſticæq; furiæ. Et in Vatiniū teſtem Cicero. cum n audita & nepharia ſcelera ſuſceperis, cum inferorū animas elicere, cū puerorū extis deos manes ad te citare ſoleres. Noniusq; Marcellus, Lemures dicit ſunt laruæ nocturnȩ, terrificatiōes imaginū & beſtiarum. Feſtus aūt quem Chriſtianū fuiſſe uidemus: ſic ſcribit. Mundū gētiles ter in anno pa

Cenotaphiū

Florū honos & odoramentorum in funeribus.

Quæ bonorū & malorum animis tam uiuorum quam mortuorum contingerent

Lemures

tere putabant diebus his: poſtridie uulcanalia, & ante diem tertiũ nonas Octobris, & ante diem ſextam idus Nouembris. inferiorem enim eius partem cõſecratam dijs manibus arbitrantes, clauſum omni tempore præter hos dies, qui ſupra ſcripti ſunt credebant. quos dies etiam religioſos iudicauerũt, ea de cauſa quod his diebus ea quæ oculta & abdita religionis deorum manium eſſent, in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tempore in re publi. geri uoluerunt. Itaq; per hos dies non cum hoſte manus conſerebatur, non exercitus ſcribebatur, non comitia habebantur, nõ aliud quicquam in re publi. niſi quod ultima neceſſitas exegiſſet adminiſtrabatur. Suetonius de C. Calligula. ſatis conſtat prius quam mortuus transferretur ortorum cuſtodes umbris inquietatos. In ea quoq; domo in qua occubuerat nullam noctem ſine aliquo horrore tranſactam: donec ipſa domus incendio conſumpta ſit. Et de Nerone. ſæpe confeſſus eſt agitari ſe materna ſpecie umbrisq; furiarum accidentibus. Quin & facto per magos ſacro euocare manes & exorare tentauit. peregrinatione quidem Græciæ eleuſinis ſacris quorum initiatione impij & ſcelerati uoce præconis ſummouentur: intereſſe non auſus eſt. ut ſupradictis omnibus addere non uereamur, quod beatus Aurelius Auguſtinus in ciuitate dei ſic ſcribit. Et quoniam creberrima fama eſt, multiq; ſe expertos uel ab eis qui experti ſunt de quorum fide dubitandum non eſſet audiſſe confirmant, Siluanos & Faunos, quos uulgo incubos uocãt, improbos ſemper extitiſſe mulieribus, & earum appetiſſe ac peregiſſe concubitus: & quoſdam dæmones quos duo galli aſſidue hanc immundiciam & tentare & efficere plures talesq; aſſeuerant, ut hoc negare impudentiæ uideatur, nõ audeo diffinire. Sed ad Gentiles redeundum

Parentalia eſt. Cum ſupradicta ſuorum animis uiuentium: ac mortuorum animabus accidere crederent, eis poſt ſepulturæ & funebriũ munera parentabant: non diſſimiliter noſtris quando ad ſeptimum diem, aut aniuerſarium, diuina in animarum ſuffragia celebrant officia. Cicero in Philippicis. ut parentalia cum ſupplicationibus miſcerentur: & infra, ut cuius ſepulchrum nuſquam extet ubi parentetur, ei publice ſupplicetur. Plutarchus in problematibus. Cum cæteri Romani februario mortuis inferias mittere & parentare cõſueuiſſent, Decius & Brutus ut Cicero ſcribit id decembri faciebãt: quia Saturno is menſis conſecratus eſt, quem in inferorum deorum numero habent. Et cum ſaturnalibus & uoluptati ac genio omnes nimium idulgeant: hi nonnullas dijs etiam inferis & mortuis uoluptates impartiebantur: & infra, Plutarchus. Faba parentando abſumitur: quia in ea animas mortuorum pythagorici eſſe dixerunt. Flaminicamq; ob id ea non ueſci Varro tradit, quando in flore litteræ lugubres reperiantur. Satis iam ſuperq; oſtendimus quid uirorũ cuiuſcunq; ſtatus funebribus ſepulturis & animarũ ſtatui curandũ gentiles opinati ſunt. maiora nunc Cæſaribus ſuis imperatoribus à populo Romano excogitata & tributa oſtendemus. quid enim maius ne dixerim dementius, quàm homines id quærere, ut hominem & plerunq; ſordidiſſimum ſeſe deum facere exiſtiment, & intentent. notum eſſe non dubitamus, atq; adeo uulgatum, ut à nobis particulariter ſcribi non oporteat: principum Romanorũ plurimos in numerum deorum fuiſſe relatos. ſed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re ordo: apud latinos nondũ inuenimus. Nuper uero Marcus Barbus patriciæ gentis Venetus, eccleſiæ Taruiſinæ antiſtes uenerãdus, à noſtro Omnibono Brendulenſi Vincentino Græcis latiniſq; literis apprime erudito munus nobis attulit, quale bonarum artium ſtudijs innutritos, & qui detulit, & qui miſit, in naſcentem Romam triumphantem conferre decuit. Ea eſt traducta ex Herodiano ſcriptore Græco Seueri imperatoris deificatio, quam ipſius Omniboni uerbis penè totam inſerimus.

Deificatio imperatorum Mos eſt Romanis conſecrare imperatores, qui ſuperſtitibus filijs uel ſucceſſoribus moriuntur. Et eiuſmodi honorem deificationem appellant: luctus quidem per omnem urbem oſtenditur feſta celebritate permixtus. corpus enim defuncti pro ritu hominum ſumptuoſo funere ſepeliunt. ſed cæream imaginem defuncto ſimillimam fingunt: quam ſub ueſtibulo prætorij proponunt in eburneo lecto magno atque ſublimi, ueſtibus aureis inſtrato. & imago illa ſub ægrotantis ſpecie pallida percumbit: & ab utraq; lecti parte ad multũ diei ſedent: læua quidem ſenatus omnis ueſtibus atris indutus: dextra uero mulieres, quæ uirorum uel parentũ dignitate honorem & gloriam ſortitæ ſunt. earum autẽ quælibet conſpicitur neq; aurũ geſtans neq; monilibus ornata, ſed ueſtibus albis exilibus induta, merentium ſpeciem præbens. Atq; ſeptem dies hæc quæ dicta ſunt continue geruntur: & in

troeuntes

troeuntes medici paſſim ad lectum accedunt, & ægrotum diu contemplati grauius utiq; habere pronunciant. poſtquam uero diẽ obijſſe uiſus eſt, lectum humeris tollentes equeſtris ac ſenatorij ordinis nobiliſſimi delecti iuuenes per ſacram uiam deferunt, & ad uetus forum magnum proponunt: ubi magiſtratus Romani imperium deponunt. utrinq; uero gradus quidam in ſcalarum modum constructi ſunt, & in altera parte puerorum chorus ex nobiliſſimis atq; patricijs conſiſtit: in altera, mulierum ex his quæ digniores eſſe uidentur. & utriq; hymnos in defunctũ canunt & laudes uerendo & lamentabili carmine conditas. poſt hæc lectum ſuſcipientes per urbem deferunt in campum Martium, ubi forma quædam quadrangula æquis lateribus qua latiſſime campus patet ædificata eſt in tabernaculi modum, quod materia fixum eſt alia quidem nulla præter quàm lignorum ingentium. Id quidem interius totum eſt aridis fomitibus plenum, exterius aureis ueſtibus & eburneis ſignis tabuliſq; pictis ornatum. Infra uero alterum breuius poſitum eſt forma & ornatu ſimile. tertium autem & quartum perficitur, & ſub ultimo quod eſt minimũ aquila iacet. ædificij formam turribus quiſpiam comparet, quæ in potrubus eminentes noctu per ignem naues in tutas ſtationes dirigunt. pharos eas uulgo appellant. Ad ſecundum igitur tabernaculum deferunt lectum: ibiq; & aromata & omne ſuaue olentium genus, ſiue fructus ſint, ſiue herbæ ſucciq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gens ulla neq; ciuitas, neq; cum dignitate quiſquam uel honore, qui non ſuprema hæc munera in honorem pietatis ambitioſe mittat. Vbi uero aromatũ aceruus ingens aggeſtus fuerit & locus omnis expletus, equitatio fit circa ædificium illud, & omnis equeſter ordo circumuehitur, moderatione quadam & curſus replicatione, uerſus interea pirrhichos decantando. currus etiam circumuehuntur perſonatis quibuſdam purpura amictis onerati, quibus ſimilitudo quædam ſuperinducta eſt Romanorum ducum aut imperatorum, ex his quorum fama nominiſq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis qui ad imperium ſucceſſurus eſt facem tabernaculo admouet, & reliqui deinceps ignem undiq; circumponunt: omniaq; illico utpote arido fomite, & aromatum congerie plena igni ualido corripiũtur. Ex tabernaculo autem ultimo atq; breuiſſimo uelut à pinnaculo quodam: Aquila ſimul cum ſubiecto igne dimittitur ætherem petitura, quæ à Romanis de terris in cœlos imperatoris animam uehere creditur, cum alijs dijs perpetuo manſuram. hoc honore filij patrem conſecrantes ad prætorium deducuntur. Hanc uero funebrium magnificentiam aliqua ex parte Virgilius imitatos fuiſſe Troianos facit Aeneidos undecimo: cum mandarentur ſepulturæ corpora in prælio defunctorum. Aurora interea miſeris mortalibus almam Extulerat lucem, referens opera atq; labores. Iam pater Aeneas, iam curuo in littore Tarchon, Conſtituere pyras: huc corpora quiſq; ſuorum More tulere patrum, ſubiectiſq; ignibus atris Conditur in tenebras altum caligine cœlum. Ter circum accenſos cincti fulgentibus armis Decurrere rogos: ter mœſtũ funeris ignem Luſtrauere in equis ululatuſq; ore dederunt. Spargitur & tellus lachrymis: ſpargunt & arma. It cælo clamorq; uirum clangorq; tubarum. Hinc alij ſpolia occiſis direpta latinis conijciunt igni: galeaſq; enſeſq; decoros, Frenaq; feruẽteſq; rotas: pars munera nota, Ipſorum clypeos & non felicia tela. Multa boum circa mactantur corpora morti, Setigeroſq; ſues, raptaſq; ex omnibus agris In flammam iugulant pecudes: tum littore toto Ardentes ſpectant ſocios: ſemiuſtaq; ſeruant Buſta: neq; auelli poſſunt, nox humida donec Inuertit celũ ſtellis ardentibus aptum. Superiorem quoq; referendi in numerum deorum morem aliqua ex parte imitari uidemus funeris Romanorũ pontificum curatores. ædificata enim forma tabernaculi in turris pharię formam (caſtrum doloris noſtri appellant) ſericinis undiq; pendentibus ornatur: & ſedet ad ſiniſtram longus atra ueſte indutorũ ordo, lectuſq; ſub tabernaculo ampliſſimus aureis contegitur: ſuper quem uideri uolunt mortuũ iacere pontificem. non aũt medici ſicut in ſuperiori per ſeptem dies ad ſimulacrũ hic conueniunt, ſed ſtantes hinc inde ad lectum ſerui & ipſi atrati uentilabrum perinde muſcis abigendis freqũter agitant: ac ſi in lecto iaceret uel ægrotans uel defunctus pontifex quem multis ante diebus condiderant ſepulturæ. Sumpſiſſe etiam uidemus noſtros & multorũ ſupra ſæculorum nobiles & honoratos morem ornandi defunctorũ ſuorum: præſertim arma tractare, aut magiſtratus amplos adminiſtrare ſolitorum funebria: equitibus nonnullis atra ipſis & ſimul equis ueſte intectis circa ducendum funus obequitare iuſſis: qui & ipſi cum Virgilianis luſtra

uere

uere in equis ululatuſq; ore dederunt. Reliquum eſt nobis in religionis partibus, ludos, ſpectacula, & Pompam ſicut ſupra polliciti fuimus oſtendere. Iudi qua cauſa fuerint inſtituti, Cicero legum primo etiam Platonis autoritate oſtendit: ſuntq; hæc legis uerba. Ludis publicis, quod ſine curriculo & ſine corporum certatione fiat, popularem læticiam cantu & fidibus & tibijs moderanto. Eaq; cum diuino honore iungunto. & infra: iam ludi publici cum ſint, cauea circoq; concluſi ſint corporum concertationes curſu & pugillatione luctantum: curriculiſq; equorum uſq; ad certam uictoriam in circo conſtitutis, cauea cantu uoce & fidibus: dummodo ea moderata ſint, ut lege præſcribit. Aſſentiorq; Platoni: nil tam facile in animos teneros atq; molles influere: quàm uarios canendi ſonos: quorũ uix dici poſſet quanta ſit uis in utranq; partem. namq; & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorum ueteri ornamẽto, Q. Aſconius pedianus: Olim cum in foro ludi populo darẽt, ſignis ac tabulis pictis, partim ab amicis, partim è Græcia accõmodatis utebãtur ad ſcænæ ſpeciem, quia adhuc theatra non erant nec amphitheatra. De ludorumq; laudibus Cicero pro Murena hæc habet. Nam quid ego dicam populũ ac uulgus imperitũ ludis magnopere delectari minus eſt mirandum. Quamquam huic ſatis eſt: ſunt enim populi ac multitudinis comitia: quare ſi populo ludorum magnificentia uoluptati eſt, non eſt mirandum eam L. Murenæ apud populum profuiſſe. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho uir fortis equeſtri ordini reſtituit, non ſolum dignitatem ſed etiam uoluptatem. Itaq; lex hæc quæ ad ludos pertinet eſt omnium gratiſſima, quod honeſtiſſimo ordini cum ſplendore fructus quoq; iucunditatis eſt reſtitutus. Quo modo autem ludi fieri poſſint, quos dijs non placere crederetur, de aruſpicum reſponſis Cicero docet. At ſi ludus conſtitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, ſi tela non tenuit, aut thenſam, ſi lorum emiſit: aut ſi ædilis uerbo, aut ſi nutu aberrauit ludi ſunt non recte facti. eaq; errata expiantur, & mentes deorum immortalium ludorum inſtauratione placantur. quomodo autem funeſti, & pernicioſi eſſe poſſent ludi, eodem loco infra ſic oſtenditur. Si ludi ab læticia ad metum traducti ſunt, ſi non intermiſſi, ſed perempti atq; ſublati ſunt, ſi ciuitati uniuerſæ ſcelere eius qui ludos ad ludũ conferre uoluit funeſti extiterunt: dies illi profeſti pene funeſti. ludoſq; à Romulo rege primũ fuiſſe introductos Liuius in primo ſic oſtendit. cũ de Romulo multa dixiſſet ſic ſequit: Ludos ex induſtria parat Neptuno equeſtri ſolemnes, conſualia uocant. quibus quidẽ conſualibus ſcribit Plutarchus in problematibus conſueuiſſe aſinos & equos coronis exornari, quia cum Neptuno equeſtri dies feſtus ageretur, & cum inſtituta nauigatione multa nauibus adueherentur, otium & remiſſio illis animalibus data erat. Tullus'que Hoſtilius ſecundo loco ludos dedit nouendiale ſacrum feriatis nouem diebus, quia lapidius pluiſſe nunciatum erat. Et Tarquinius Priſcus rex tertio loco ludos inſtituit Troianos, de quibus in Roma inſtaurata diffuſe deſcripſimus. Virgilius: Troiaq; nunc pueri Troianum ducitur agmen. de quo ludo Suetonius in Cæſaris rebus geſtis: Troiam luſit turma duplex maiorum minorumq; puerorum. quem ludum retinere ætatem noſtram pueri nos ipſi uidimus Arimini: munus à Carolo Malateſta præſtanti doctoq; principe datum. non autem pueri ſed uiri luſerunt nobiles: qui ad nuptias Galeoti Malateſtæ ex omni Italia inuitati erant: numero ad triginta in equis deſultoribus uelociſſimiſq;, ſinguli arma induti ex corio fabrefacta perpulchre uarijs ornata coloribus, ferreum enſem nequaquã acutum manu geſtabant: decurrenteſq; in circuitum galeas in id tumentiores factas & humeros cæſim inuicem cædebãt. & proximum priſco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamen. primiq; libera iam Roma ludi fuerunt capitolini, quos Liuius in quinto datos fuiſſe dicit, quod Iuppiter op. max. ſuam ædem ſeruaſſet. Anno poſtea in urbe peſtilentiſſimo ſcribit Liuius in quinto, ex libris Sybillinis duumuiri ſacris faciendis lectiſternium in urbe Roma primum fecerunt per dies octo: Apollinem, Latonam, Dianam, Herculem, Mercurium, Neptunum tribus ꝙ ampliſſimis tum parari poterant ſtratis lectis placarunt. priuatim quoq; ſacrum celebratum: tota urbe patentibus ianuis promiſcuoq; uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotoſq; paſſim aduenas in hoſpitiũ ductos ferunt, & cum inimicis quoq; benigne ac comiter ſermones habitos: iurgijs & litibus temperatum, uinctis quoq; dempta in eos dies uincula. Simile nos pueri uidimus accidiſſe ad annum unde quaterdecies

De ludis — *Conſualia* — *Troiani ludi* — *Ludi capitolini* — *Lectiſterniũ*

à Chriſti

à Chriſti dei natalibus centenum, cum ingenti laborantes peſte ſingularum penè urbium
& oppidorum Italiæ populi albam & lineam induti ueſtem, cateruatim uicinas adirent ci-
uitates: ubi publice & priuatim hoſpitio accepti, diuinam carminibus in id compoſitis
miſericordiam implorabant. nullum tunc litigium, nullæ fuerunt priuatæ diſſenſiones, ſi-
multates & inimicitiæ, quas non populi publico gaudio compoſuerint. Supradicto etiam
quinto libro ſcribit Liuius. Ludiones ex hetruria acciti ad tibicinē modos ſaltantes haud *Ludiones*
indecoros more hetruſco dabant: imitari deinde eos iuuentus ſimul inconditis uerſibus
inter ſe iocularia fundentes cœpere. Et paulo poſt Liuius: hiſtriones impletis modis, Sa-
tyras ſcripto iam ad tibicinem cantu, motuq́ congruenti egiſſe: Liuiumq́ qui ab Satyris
auſus eſt primus argumento fabulam inſtruere, carminū autorem puerum ad canendum
ante tibicinē ſtatuiſſe. inde ad manū cantari hiſtrionibus cœptū, diuerbiaq́ tantum ipſo-
rum uoci relicta. Poſtquam ludus in artem uerterat, iuuentus fabellarum actu relicto hi-
ſtrionibus, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta uerſibus recitare cœpit: quæ ex- *Exodia*
odia poſtea appellata, inſertaq́ fabellis potiſſimum attellanis ſunt: quod genus ludorum
ab oſcis acceptū tenuit iuuentus, nec ab hiſtrionibus pollui paſſa: & inſtitutum eſt, ut acto-
res attellanarum nec tribu mouerentur, & ſtipendia tanquam expertes artis accipiant.
paulo poſt ſequitur Liuius. Ab ſano res initio ad hanc uix opulentis regnis tolerabilem
inſaniam uenit. Continuauimus ſupra tribus in rebus Liuij textum in ludionibus hiſtrio-
nibus & attellanis: ut eorum uocabulorum originem doceremus. de primis duobus ſic
habet Valerius Maximus. Ludij hetruſcorum diſciplina qui apud eos hiſtriones, turpes
& leuiſſimi hiſtriones meliore inſtituto ad ſcænica & mutationes: ſoluſque inter latinos *Hiſtriones*
Feſtus dicit hiſtriones dictos quod primum ab hiſtria uenerunt. Macrobius autem in ſa-
turnalibus. Recitabantur ultra comœdias mimiiambi à mimis & hiſtrionibus. Vnde
Laberius uir ſenatorius à Cæſare coactus quos fecerat ipſe homo ſexagenarius mimi-
iambos recitauit, & tamen in prohemio ſuum deplorauit infortunium. Is tamen liberta-
te ingenij multa in Cæſarem dixit lœdoria: quale eſt in Syri ſerui perſona, porrò quiri-
tes libertatem perdidimus. dixit etiam: deceperunt ſe multi: frugalitas miſeria eſt rumo-
ris boni. quæ cantabant hiſtriones & ſaltabant. hinc Ilas Palladis diſcipulus cum iam ma-
giſtrum ſuperaret, id quod eleganter cantauerat à populo coactus eſt ſaltare: hiſtrionesq́
inter turpes uiros non habitos fuiſſe oſtendit Roſcij Amerini cum Cicerone amicitia &
oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quod Roſcio cantante tumul-
tuatus ſit: qui ſcripſit librum in quo hiſtrioniam oratoriæ comparauit. Habebant autem
hiſtriones mercedem ex publico diurnam mille denarios: ſine pregalibus. Vnde Aeſo- *Merces hiſtri-*
pus ex hoc quæſtu filio ducenties ſeſtertium reliquit. ludorum & eorum à quibus maio- *onum diurna.*
ri ex parte edebantur origine dicta, uarias ipſorum aut partis maximæ ſpecies breuiter
complectemur. Fuerunt namq́ de quibus eſt dictum Troiani & capitolini, fuerunt ſcæ-
nici, quos Liuius in xxiiij. primum ad ædilibus currulibus factos eo anno memoriæ pro-
ditum dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius xxv. cenſuerunt patres Apollini *Apollinares*
ludos uouendos faciendosq́: & quando ludi eſſent facti, duodecim milia æris prætori
ad rem diuinam & duas hoſtias maiores dandas. Alterum ſenatuſconſultum: ut decem-
uiri ſacrum Græco ritu facerent, hiſq́ hoſtijs: Apollini boue aurato, & capris duabus al-
bis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos prætor in circo maximo cum facturus
eſſet edixit, ut populus, qui eos ludos ſpectaret ſtipem Apollini quantum commodum
eſſet conferret. hæc eſt origo ludorum Apollinarium: uictoriæ non ualitudinis ergò fa-
ctos populus ſpectauit coronatus. matronæ ſupplicauerunt: uulgo apertis ianuis in propa-
tulo epulati ſunt, celeberq́ dies omni cerimoniarum genere fuit. Ludi Apollinares ſena-
tus decreuit ut in perpetuū uouerentur: quos ad noſtram quoq́ ętatem perueniſſe cōſtat.
ſiquidē hi ſunt quos per extremos Carniſpriuij dies, in circo flaminio ubi nunc agonis eſt
appellatio, fieri quotānis uidemus. principio ēm mutationis prudenter factæ à gentilium
ſuperſtitione ad ritus Chriſtianos: ut aliquid Apollinariū appellationis ipſi ludo remane-
ret, prope ſancti Apollinaris eccleſiam, ea etiam ratione inſtitutis locus ludis eſt retentus:
nec multū uariat tempus, quando hi ſicut & illi ad finem Februarij ut plurimū eduntur:
& quando hoſtię illorū, ſicut decuit ſunt omiſſę: retinet conſuetudo aliquod uictorię ſimu-
lacrum faciendi ſicut eos uictoriæ ergò inchoatos Liuius aſſeruit: quale proximis diebus

Prælij ſimili/tudo, qua rex turchorũ ad bellogradum fuſus fuit.

fuit ſpectaculum omnibus nobis gratiſſimũ,qui eccleſiaſticæ Romanæ reipublicæ mem/
bra curiam ſequimur Romanã, cum in eodem circi flaminij agone prælij ſimilitudo quæ/
dam fuit,quod pręclariſſimum æternaq; dignum memoria æſtate proxima geſtum eſt: ad
Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth turchorũ imperator, ſupra centum
milia in exercitu habens,ad Bellogradum oppidum aliquamdiu oppugnatũ: machiniſq;
& bombardis prope ſolo æquatum fuſus, & ſuis quibuſq; melioribus ad ſexdecim milia
occiſis fugatus, bombardas & uim penè infinitam machinamentorum ac armorum amni
terraq; amiſit.Lætum quippe nobis & dulciſſimum fuit inſpicere perſonatum quendam

Ioannes Car/uaial

Ioannem Caruaial Hiſpanum Cardinalem ſancti Angeli indumento & ornamentis refe/
rentem:Chriſtianorum & Romani Pontificis exercitui in illam ducendo Barbariem prę/

Ioannes Capiſtraneus

eſſe.ſed lætius erat uidere alia in perſona Ioannem Capiſtraneum ordinis ſancti Franciſci
fratrem:qui multis continuata annis opinione ſanctitatis tanto impleta miraculo, milites
adduxerit Ieſu Chriſti uexilla ſequutos: qui celeberrimo Ioanne huniat uayuoda tranſil/
uano duce, pauca hominum milia ſupradictam in barbaris cædem edidere:fueruntq; ad
id circi agonis ſpectaculum ex noſtratibus,ingenio,& doctrina cultiores nonnulli,quibus
ea die Romanam rem lacertos adhuc mouere, Romanũ celebrari nomen apparuit: Cum
tantas adhuc res aduerſus ſcythas Tanais olim & Ripheorum montium accolas turchos:
maximę partis Aſiæ & Europæ dominatores ſub Romanis ſignis Romaniq; legati nómi
ne geri,non magis ob ſpectaculi quod ante oculos erat oſtenſionem: quàm ob recentis ui
ctoriæ refricatam memoriã uideretur. Equidem his in ludis apollinaribus ſuffectis etiam
quod habet Liuius propemodum ſeruatur,ut uulgo apertis ianuis epulentur. Namq; die
illa urbaniores quiq; Romani aut conuiuia celebrant:aut cibaria in id conſuetudine intro
ducta uicinis amiciſq; miſſitant: cum tamen plebs infima ad tabernas uinarias in propatu
lo comedant.Iſq; cibus eſt pulte caſto aromatibus confectus:Ludi etiam fuerũt ſeculares,

Seculares ludi

quos Feſtus dicit centeſimo quoq; anno fieri ſolitos.Vnde miror Plinium dicere Stepha/
nionem primũ togatum ſaltare in illis inſtituiſſe,& utriſq; ſui temporis ſaltauiſſe. Et Sue/
tonius ſcribit Domitianum feciſſe ludos ſeculares cõputata ratione temporũ ab ijs quos
Auguſtus dederat.Fuerunt & ludi Romani de quibus Liuius decimo.Coronati primum
ob res bene geſtas bello, ludos Romanos ſpectauerunt, palmæq; tunc primum tranſlato

Ludi Romani

ex Græcia more uictoribus datæ.Et libro xxv.ludi Romani pro temporis illius copijs ma
gnifice facti, & die unũ inſtaurati, & cõgij olei in uicos ſingulos dati. Ludos plebeios ſcri

Ludi plebei

bit Quintus Aſconius Pedianus ſecũda actione in Verrẽ exactis regibus pro plebis liber/
tate datos fuiſſe: aut pro reconciliatione plebis poſt ſeceſſionem in auentinum: quos po/
ſtea L. Sylla poſt uictoriam inſtituerit. Et Liuius in xxvij. Aediles plebis ex mulctatitio
argento ſigna ænea ad ædem Cereris dedere, & ludos pro temporis eius copia magnifi/

Circenſes

ci apparatus fecerunt. Circenſes ludos deſcribere aggreſſum ſubijt animum recordatio:
ipſos & alios quoſdam cõmodius oſtendi poſſe:ſi ludos,ſimul & ſpectacula prout ſæpe/
numero dabantur oſtendemus. ſpecum autem Plutarchus in problematibus dicit locum
eſſe unde deſpicitur, & inde ſpectacula eſſe dicta. Vt itaq; à promiſcuis incipiamus,Cice

Spectacula unde

ro Caluiſio:Circenſes erant, quo genere ſpectaculi ne leuiſſime quidẽ teneor. nihil nouũ,
nihil uariũ,nihil quod non ſemel ſpectaſſe ſufficiat:quo magis miror hoc,milia uirorũ cur
rentes equos inſiſtentes curribus homines uidere. Et ad Marcũ Mariũ Cicero:omnino ſi
quæris ludi apparatiſſimi,ſed nõ tui ſtomachi.Deliciæ uero tui noſter Aeſopus,eiuſmodi
fuit,ut ei deſinere per omnes homines liceret.Is iurare cũ cœpiſſet,uox eum defecit in illo
loco: ſi ſciens fallo. Nec id quidem leporis habuerunt quod ſolent mediocres ioci. Appa
ratus ẽm ſpectatio tollebat omnem hilaritatẽ.quid enim delectationis habent ſexcenti mu
li in Clitemneſtra: aut in equo troiano craterarũ tria milia: aut armatura uariâ peditatus,
& equitatus in aliqua pugna? quæ popularem admirationem habuerunt, delectationem

Venationes

tibi nullam attuliſſent. non enim te credo Græcos & oſcos ludos deſiderare. reliquæ ſunt
uenationes binæ per ſingulos dies magnificæ, nemo negat: ſed quę poteſt eſſe homini po
litico delectatio? cum aut homo imbecillus à ualentiſſima beſtia laniatur,aut præclara be/
ſtia uenabulo tranſuerberatur? Extremus elephantorum dies fuit: in quo admiratio ma/
gna uulgi atq; turbæ,delectatio nulla extitit:quin etiam miſericordia quædam conſequu/
ta eſt,atq; opinio huiuſmodi, eſſe quandam illi belluæ cum genere humano ſocietatem.

Siue

Siue autē Plinius ab hac Ciceronis epiſtola,ſiue aliunde ſumpſit:de elephātis hæc diffuſi-
us ſcribit, quæ ſimul cū plurimis ab eo efferemus.Elephantes in circo pugnarunt Claudij Elephantes
pulchri ædilitate curruli, aduerſus tauros: Pompeij altero conſulatu, dedicatione templi
Veneris uictricis in circo uiginti getulis ex aduerſo iaculantibus,mirabili unius dimicati-
one,qui pedibus cōfoſſis repſit genibus in cateruas,abrepta ſcuta iaciens in ſublime. Vni
uerſi eruptionem tentauere non ſine uexatione populi circunductis clauſtris ferreis. Qua
de cauſa Cæſar dictator ſimile edens ſpectaculum euripis harenam circundedit. Nero
autem equitatū diſpoſuit.Sed Pompeiani amiſſa ſpe eruptionis ſupplicauere populo in-
enarrabili habitu oris ſeſe quadam lamentatione cōplorantes:tanto populi dolore, ut ob-
litus imperatoris ac munificentiæ honori ſuo exquiſitæ, flens uniuerſus conſurgeret, di-
raſq; deneganti Pompeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæſari
dictatori tertio conſulatu uiginti contra pedites quingentos. Iterumq; totidem turriti cū
ſexagenis propugnatoribus eodem quo priore numero peditum, & pari equitum ex ad-
uerſo dimicante. Leonum ſimul pugnam Romæ primus dedit Scæuola præfectus in cur Leonũ pugna
ruli ædilitate:Pompeius magnus in circo iubatos CCCXV. Cæſar dictator CCCC. Se-
natuſconſultum fuit uetus,ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra
hoc tulit ad plæbem Gn. Aufidius tribunus plæbis, permiſitq; circenſium gratia impor-
tari.Scaurus ædilitate ſua primus uarias miſit.Cn. Pōpeius deinde CCCCX. Auguſtus
CCCCXX. Idem poſtea in theatro Romæ oſtēdit tigrin manſuefactam in cauea. Clau-
dius Nero quatuor pariter manſuefactas.camelū equo ſimilem collo,pedibus & cruribus
boui,camelo capite,albis maculis,rutilum colorem diſtinguentibus: Cæſar ludis circenſi-
bus primum dedit. Pompeius ludis oſtendit primus chaum calliraphium quem uocant:
effigie lupi,pardorum maculis. Idem cephos ex æthiopia, quorum pedes poſteriores hu-
manis cruribus, priores manibus fuere ſimiles. hippopotamum & crocodillos quatuor
M.Scaurus ædilitate ſua temporario theatro dedit. Domitius Aenobarbus ædilis curru-
lis urſos numidicos centū & totidem uenatores æthiopes in circo. Fuerūt quoq; in ſpe-
ctaculis ludiſq; plurima quæ infinitum & ſimul ſuperfluum fuerit hic referre: ſed pauca
quædam non ſolum ſpectacula,ſed ob ipſa diuerſis edita temporibus prædictis addere nō
piget. Lentulus Spinter primus in theatro uela ſuperinduxit apollinaribus ludis. Cæſar Vela theatro
etiam dictator totum forum Romanum & uiam ſacram intexit, & Cliuum capitolinum ſuperinducta
in munere gladiatorio. Marcellus ſorore Auguſti Octauia natus pariter in auunculi ædi-
litate Kalendis Auguſti,ut litigantes in umbra eſſent. Cæſar poſtea dictator in ædilitatis
munere patris funebri omni apparatu harenæ argenteo uſus eſt. Nero Pompeij theatrum
operuit auro in unum diem quo Tyridati regi Armeniorū oſtenderet. Claudius pulcher
ſcænam prius uarietate colorum adornauit:C. Antonius argento:Petreius auro:Catulus
ebore & auro. De Cæſare autem in dictatura ſcribit Suetonius. Edidit ſpectacula uarij ge- De ſpectacu-
neris. Munus gladiatorium: Ludos etiam regionatim urbe tota, & quidem per omnium lis à Cæſare
linguarum hiſtriones. Item circenſes, athletas. Naumachiam in foro depugnauit Furius dictatore
Leptinus ſtirpe prætoria, & Q. Calperius ſenator quondam actorq; cauſarū.pirrhicham editis
ſaltauerunt Aſiæ Bithyniæq; principum liberi cum ludijs. Venationes editæ per quinq;
dies,ac nouiſſime pugna diuiſa in duas acies, quinquagenis peditibus elephantis uicenis,
trecentis equitibus,hinc & inde immiſſis. Nam quo latius dimicaretur ſublatæ metæ,inq;
earū locū bina ex aduerſo cōſtituta erāt repagula. Athletæ ſtadio ad tempus extructo in re
gione campi martij cucurrerunt per triduum. nauali prælio in monte cælio defoſſo lacu,
biremes ac triremes quatriremeſq; tyriæ & ægyptiæ claſſis magno pugnantiū numero
conflixerunt.ad quæ ſpectacula tantum undiq; confluxit hominum, ut plæriq; aduenæ
inter uias tabernaculis poſitis manerent,ac ſæpe præ turba eliſi exanimatiq; ſint plurimi.
Et in his duo ſenatores. De Auguſto autem Suetonius. Spectaculorum aſſiduitate & ma- De ſpectacu-
gnificentia omnes anteceſſit,fecit nonnunq; uicatim. Athletas quoq;,extructis in campo lis ab Augu-
ſedibus ligneis. Nauale præliū circa tyberim. Ad ſcænicas quoq; & gladiatorias operas, ſto editis
& equitibus Romanis aliquando uſus eſt. Spectandi cōfuſiorem morem correxit,ut quo
ties quid ſpectaculi ubiq; ederetur,primus ſubſelliorum ordo uacaret ſenatoribus. Romæ
legatos liberarum ſociarumq; gentium uetuit in orcheſtra conſidere,cum quoſdam etiam
libertini generis inibi deprehendiſſet. Militem ſecreuit à populo,multis è plæbe prius or-
e dinem

dinem aſſignauit,prætextatis cuneū ſuū & proximum pædagogis:fœminis uero gladia-
tores quidē quos promiſcue ſpectare ſolenne fuerat, niſi ex ſuperiore loco ſpectare con-
ceſſit: ſolis uirginibus ueſtalibus locum in theatro ſeparatum contra prætoris tribunal de
dit. Athletarum ſpectaculis muliebrem ſexum omnem ſemouit. ipſe cum ſpectaret nihil
agebat,Cæſaris reprehenſionē timens,qui ſolitus fuerit epiſtolas lectitare & ſcribere &
reſcribere.Spectauit ſtudioſiſſime pugiles,& maxime latinos,non legitimos atq; ordina-
rios,non quos etiam cōmiſcere cum græcis ſolebat,ſed & cateruarios oppidanos inter an
guſtias uiarū pugnantes temere,ac ſine arte.Athletis cōfirmauit priuilegia,& ampliauit:
hiſtrionū licentiam adeo cōpeſcuit,ut Stephanionē legatarium cum in puerilem habitum
ei circumtonſam matronā miniſtraſſe cōperiſſet,per trina theatra uirgis cæſum relegaue-
rit. Et de Caligula Suetonius.ſcænicos ludos & aſſidue & uarij generis ac multifariā fe-
De Caligulæ cit,quoſdam nocturnos,accenſis tota urbe luminibus.Mirmillonem è ludo rudibus ſecū
ſpectaculis batuentem & ſponte proſtratum confodit ferrea ſica, ac more uictorū cum palma diſcur-
Claudij ſpecta rit. Et Claudius circo maximo marmoreis carceribus auratiſq; metis, quæ utraq; & to-
cula phea & lignea fuerant exculto,propria ſenatoribus cōſtituit loca promiſcue ſpectare ſoli
tis,ac ſupra quadrigariū certamen Troiæ luſit. Exhibuit theſſalos equites, qui feros tau-
ros per ſpacia circi agebant,inſiliebantq; defeſſos,& ad terrā cornibus detrahebant. Ger-
manorū legatis in orcheſtra ſedere permiſit, ſimplicitate eorū & fiducia cōmotus: qui in
populari deducti cū animaduertiſſent parthos & armenios ſedentes in ſenatu ad eadē lo-
ca ſponte tranſierūt,nihilo deteriorem uirtutē aut conditionē ſuam prædicātes. Ad Ath-
letarū ſpectaculū inuitauit & uirgines ueſtales,quia olimpia quoq; Cereris ſacerdotibus
Titi Veſpaſia ſpectare licet.Titus Veſpaſianus princeps optimus amphitheatro quod nunc coloſeum
ni ſpectacula appellant dedicato, Thermiſq; iuxta celebriter extructis,in quibus nūc ſunt uineæ fratrū
ſanctæ Mariæ nouæ, munus edidit apparatiſſimū largiſſimumq;: & nauale prælium in
naumachia ueteri,quā fuiſſe docuimus prope eccleſiā ſancti Petri,ubi depreſſus eſt locus,
poſt ſancti Michaelis eccleſiam.Et gladiatores,atq; uno die quinq; milia omnis generis fe
rarum.Domitianus & eius frater ſpectacula magnifica aſſidue & ſumptuoſa edidit, nō in
amphitheatro modo,uerū & in circo.ubi præter ſolennes bigarum & quadrigarū curſus,
præliū etiam duplex equeſtre & pedeſtre cōmiſit,ac in amphitheatro nauale quoq;,uena-
tiones gladiatoresq; & noctibus ad lycnos:nec uirorū modo pugnas,ſed & fœminarū. na
ualis pugna penè iuſtarū claſſium effoſſo & circumſtructo circa tyberim lacu,ubi nūc cir-
ca ſancti Syluestri monaſteriū,& uiam flaminiam depreſſo in loco uineas eſſe ortoſq; ui-
demus. Nunc quia Helius Spartianus Hadrianū ſcribit fabulas omnis generis more anti-
quo in theatro dediſſe,uerba libet aliqua apponere , quod ſupra à nobis deſideratū fuiſſe
nō dubitamus.Scænā,Orcheſtrā, Mirmillones, Pantomimos declarat Placidus gramma-
Scæna ticus non incelebris.Scęnam eſſe dicit camerā hinc inde cōpoſitam:quæ in umbræ locū in
theatro erat,in quo ludi actitabantur.Item ſcænam dici arborū in ſe incubantiū quaſi con-
cameratam denſationē,ut ſubterpoſitos tegere poſſit.Item ſcænam uocari cōpoſitionem
alicuius criminis,quæ digna ſit agi in theatro exclamationibus tragicis. Vlpianus autem
iureconſultus titulo de his qui notentur infamia ſcribit. Scæna eſt ut Labeo diffinit,quæ
ludorum faciendorū cauſa quolibet loco,ubi quis cōſiſtat moueaturq; ſpectaculū ſui præ-
biturus, poſita ſit in publico priuatoq; uel in uico, quo tamen loco paſſim homines ſpe-
Theatrum ctandi cauſa admittantur.Noſq; è Caſſiodoro in Roma oſtendimus inſtaurata: theatrum
græca appellatione uiſorium interpretari,ꝙ turba conueniens eminus uideatur & uideat;
Et ſcænam theatri frontem binis plurimiſue contignationibus cōſtratam,in quibus hiſtri
ones recitabant.Mimiq; mirmillones & cæteri ludij, uarios, de quibus ſupra eſt dictū, lu-
dos geſticulationeſq; edebant.in ſcæna autē cū hemicycli formā haberet,gradus ſediliaq;
fuere:de quibus primarij magiſtratus honoratioreſq; ſpectarēt,eorūq; ſediliū pars intima
Orcheſtra Orcheſtra eſt dicta.quando autē theatra primū facta ſint,& in prædicta diximus inſtaura-
Mirmillones tione urbis:& infra in rei publi. partibus dicturi ſumus. Mirmillones erant pugiles ſe ad
duellum ſed ſemiludicrū prouocantes. Quos quid fuerint Feſtus Pompeius ſic edocet.
Retiario pugnanti aduerſus Mirmillonem cantatur:Non te peto,piſcem peto,quid me fu
gis galle.Quia mirmilloneum genus armaturæ gallicum eſt,ipſiq; mirmillones ante galli
appellabantur,in quorum galeis piſcis effigies inerat.quod genus pugnæ inſtitutum eſt à

Pitaco

Pitaco uno ex ſapientibus ſeptem græciæ. Pantomini autem ab omniū uarietate ludorū *Pantomimi*
in quos ſe gerebant appellati. Nam ſcænæ ſeruientes omnes edocti ludos erant. Sed ad
principem Hadrianū reuertamur: Is cum doctiſſimus eſſet fabularū recitationem omnis *Hadriani ſpe-*
generis in theatro ad ſcænam ſcilicet & Orcheſtram dedit, hiſtriones aulicos publicauit. *ctacula*
In circo multas feras & ſæpe centū leones interfecit. Antonius autē pius, & ſi modeſtiſſi- *Antonius*
mus fuit princeps, munera dedit: in quibus elephāti crocutæ rhinocerotes, crocodilli atq; *pius*
hippopotami, & omnia ex omni orbe terrarum animalia etiam tigres fuere. Centū etiam
boues una miſſione dati. Temperauit autē ſcænicas donationes, ut quinos aureos ſcænici
acciperent. Ita tamen ꝙ nullus editor decem aureos ſupergrederetur. Spectacula mirifica
fecit. in munere autē publico tam magnanimus fuit, ut centū leones una miſſiōe ſimul ex-
hiberet ſagittis interfectos. Commodus Antonius qui proprie eſt appellatus omnibus in- *Commodus*
commodus: huiuſmodi ſpectaculorū infamiam per habitus geſtationem, melius ꝗ cæteri *Antonius*
omnes ante ſe principes declarauit, qui penulatos iuſſit ſpectatores nō togatos ad munus
cōuenire: quod funeribus ſolebat: funebris enim ueſtis eſt penula: ipſe pariter in pullis ue-
ſtimentis præſidens. Gordianus uero cū eſſet ditiſſimus, clauſam indigentibus probis ui- *Gordianus*
ris per ſummā ſordidamq; auariciam liberalitatem ſuam exhibendis ferarū muneribus pa
tefecit. Aedilitatis enim ſuæ tempore, duodecim populo Romano ſpectacula per ſingulos
duodecim dies dedit: ita ut gladiatorū nōnunq; quingenta paria, & nunq; minus centum
quinquaginta, feras libycas uno die quādoq; mille ediderit. Erat ei ſilua in qua habuit cer-
uos ducentos: britannos equos feros triginta: oues feras mille albas: decem aureas capre-
as, quas ſcilicet ipſe inaurari fecerat: ſtrutiones mauros miniatos trecentos: onagros tri-
ginta: apros centum quinquaginta: ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia populo
diripienda conceſſit, die muneris quod ſextum edebat. Et Philippus ipſe arabs primus Ro *Philippus*
manorum principū, cui deſuper ingens datum eſt munus ut fieret chriſtianus, cum mille- *arabs impe-*
ſimus annus ab urbe condita ſuo & filij cōſulatu incidiſſet, ſeculares ludos & munera edi- *rator*
dit circenſia. In quibus feræ ſunt datæ: quas Gordianus in triumphum perſicum paraue-
rat: elephanti duo & triginta: tygres uiginti: leones manſueti ſexaginta: Leopardi manſue-
ti triginta: belbi, id eſt hyenæ decē: gladiatores fiſcales paria mille: Rhinoceros unus: Ar-
choleontes decē: Camelopardali decem: equi feri quadraginta. Quando autē ludos omnes
& ſpectacula quo fierent modo magis particulariter ꝗ ſupra eſt factū deſcribere, nec poſ-
ſibile eſt, neq; etiam expedit, aliqua de utriſq; ex Caſſiodoro afferemus: cui ultimo omniū
uati contigit ut ea inſpiceret, & ſcriberet. Is deteſtabile actum certamenq; infœlix, ſicut de
buit deteſtatus, ꝙ homines cum feris uellent contendere, quas fortiores ſe non dubitarent
inuenire, ſolā habuiſſe eos in præſumptione ſpem dicit, & unicum in deceptione ſolatiū:
qui feram ſi nō effugiſſent, nec ſepulturam interdū poterant inuenire, cū adhuc ſuperſtite
homine periret corpus, & anteq; cadauer efficeretur truculentiſſime abſumeretur. Ex pau *Genera ſpe-*
ciſq; huiuſmodi ſpectaculis quibus referendis contentus fuit: hoc primum eſt. Expoſitus *ctaculorū ex*
in theatrum amphitheatrumue ſanguinē habens uenalem infœliciſſime auarus quiſpiam, *Caſſiodoro*
unica qua cū redemptoribus erat pactus flexibili pertica armabatur: dumq; populus ple- *ſumpta*
nis deſuper ſpectans ſedilibus qua temeritate infœlix ille leonē aut urſum fame in id mace
ratum pertica à ſe abigere confideret, inuicem diſputāt, emiſſa derepente fera in eum præ-
ceps fertur: qui cum pari curſu in illam delatus eſſet, hianti ore imminentem non quidem
pertica prout ſpectantes credebant aut cæſim aut punctim ferire aggrediebatur: ſed flexi-
bili adminiculo ligni innixus, ſaltu beſtiam tranſuolabat, quæ tanq; pudore quodam ſupe
rata, uictorem ſuū ultra impetere negligebat: iſq; parietibus adhærens theatri, mœſtū &
ſuæ indolentem ſaluti populū ut educeretur orabat. Alius pugnæ cum beſtijs cōmitten-
dæ ſcutum fragile cannis contextum deferre pactus, in ſpectaculum lætus prodijt, Sed ca-
uea emiſſam uoracem beſtiam cum prope mordicus apprehenſuram expectaſſet, illico in
terram proſtratus, cannarumq; inuolucro tectus deterruit, quæ & ultra contingere nō eſt
auſa: ſicq; quod ait Caſſiodorus, haud ſecus ꝗ ſpinæ ericium in orbē collectū debilis can-
narum munitio hunc ſeruabat. Tertium ſcripturi ſpectaculum, uerbi expoſitionem præ-
mittere cogimur: quod licet Romana plæbs nunc paſſim utatur: paucis alibi etiam doctiſ-
ſimis notum eſſe uidemus, cancellum id eſt, crates rarior lineolis cōpacta ligneis, altrinſe- *Cancellum*
cus ſuperpoſitis: inter quas ſemipedalia ut plurimū foramina relinquantur: ſeruatq; uſus

eiuſmodi clauſtra uineis pro ualuis foribusq; apponi.itaq; cancello oblõgiore trinis aper
to portis pariter inter ſe diſtantibus,in patenti area amphitheatri poſito, erant qui conſti/
tuta mercede urſum ibi leonemue expectarent: quem irruentem euaſurus, ab uno ad ali/
ud hoſtiolũ ſe uertebat,ſicq; cancelloſis ut ait Caſſiodorus ſe poſtibus occulens, modoq;
faciem modo terga beſtijs monſtrans, inter leonum dentes unguesq; uolitabat. Alius la/
benti rota feris occurrens,illas irruentes motus celeritate fallebat.ſunt uero hæc ſpectacu/
la ex his quæ Marcus Cicero ad Marcum Marium quod ſupra diximus ſcribit. Sed quæ
poteſt eſſe homini politico delectatio,cum aut homo imbecillus à ualentiſſima beſtia la/
Deteſtatio ludorum niatur,aut præclara beſtia uenabulo transfuerberatur? Quam Ciceronis ſententiã ſecutus
Seneca,eaq; ſpectacula deteſtatus ſic ſubiungit.Nuper in ludo beſtiariorum unus è ger/
manis cum ad matutina ſpectacula pararetur ſeceſſit ad exonerandum uentrem, nullum
enim aliud illi dabatur ſine cuſtode ſecretum:ibi lignum illud quod ad emundandum ob/
ſcœna adhærens ſpongiæ poſitum eſt totum in gulam farſit,& ibi præcluſis faucibus ſpi/
ritum eliſit.Et infra:cum adueheretur nuper quidam inter cuſtodias ad matutinum ſpe/
ctaculum miſſus,tanq; ſomno premente nutaret caput,eousq; dimiſit donec radijs inſere/
ret,& tamdiu in ſedili ſe tenuit,donec ceruicem circumactu rotæ frangeret.ſecundo nau/
machiæ ſpectaculo unus è barbaris lanceam quam in aduerſarios acceperat totam iugulo
Supplicatiões ſuo merſit.Satis iam ſupraq; ludis & ſpectaculis oſtendendis immorati ſumus. Supplicati
ones thenſas pompamq;,ultimas religionis partes ſimul explicemus,ſicut eas ſæpenume/
ro ſimul habitas fuiſſe uidemus. Fueruntq; his ſimiles, quas nos letanias proceſſionesq;
appellamus.ſupplicationes uero referendis geſta re aliqua gratijs,ad deorum templa & ſa
cra omnia loca inſtitutas,priusq; pompas inchoaſſe conſtat.Liuius quinto:captis uehijs à
Camillo ſenatus in quadriduum,quot dierum nullo ante bello, ſupplicationem decreuit.
Forma autem ſupplicationis quæ fuerit Liuij uerbis ex XXVI apparet. Poſt uictoriã de
Haſdrubale nunciatam,diſcurſum inde ab alijs circa templa,ut dijs gratias agerent. Sena/
tus ꝙ M.Liuius,C. Claudius incolumi exercitu ducem hoſtiumq; legiones cecidiſſent:
ſupplicationem in triduum decreuit:omnia templa per totum triduum æqualem turbam
habuere,matronæ cum ampliſſima ueſte,cum liberis perinde ac ſi debellatum foret omni
ſolutæ metu,dijs immortalibus gratias egerũt.& infra libro XXX.Prætor extemplo edi
xit,ut æditui ædes ſacras tota urbe aperirent,circumeundi ſalutandiq; deos agendiq; gra/
tias per totum diem populo poteſtas fieret:decretumq; ut quinq; dies circa omnia pului/
naria ſupplicaretur, uictimæq; maiores immolarentur centum uiginti.poſteris uero flo/
rentis rei pub.temporibus,eam uim habuit ſupplicatio:ut cui ea decerneretur rem bellicã
adminiſtranti:is breui poſt imperator appellaretur. Cicero philippicorum XIII.Et enim
cui his uiginti annis ſupplicatio decreta eſt,ut non imperator appellaretur aut minimis re
bus geſtis,aut plærunq; nullis.& ad triumphum facilius obtinendum ualuiſſe impetratã
ſupplicationem,Cicero M.Catoni ſcribens ſic innuit.ꝙ ſi triumphi prærogatiuam putas
ſupplicationẽ. quo in præſtantiſſimo ſenatus & populi Romani uiris clariſſimis decreto
honore idem Cicero ſummum nactus eſt decus,cui priuato uiginti dierum pro ſua redu/
ctione ſupplicatio præter cõſuetudinem decreta fuit:de qua idem tertia oratione in Luci/
um Catilinam ſic dicit: ꝙ meo nomine ſupplicationẽ decreuiſtis qui honos togato habi/
tus eſt ante me nemini: & ad Marcum Catonem. Tu idem mihi ſupplicationẽ decreuiſti
togato.ſed ad thenſam ueniendum eſt,quam Feſtus Pompeius eſſe dicit uehiculũ argen/
teum,quo exuuiæ deorum ludis circenſibus in circum ad puluinar uehebantur. Et Aſco
Thenſa nius Pedianus actione in uerrem ſecunda. Thenſæ ſunt ſacra uehicula: pompa ordinũ &
officiorum.Thenſas alij à diuinitate dici putant:alij ꝙ ante eas lintea tenduntur, quæ gau
dent manu tenere & tangere qui deducunt.& tertia in Verrem Cicero: quã tu nunc then
ſarum atq; pompæ eiuſmodi curam egiſti.& quinta actione. qui religiones deorum im/
mortalium retinere uult, eisq; phana ſpoliare omnia,qui ex thenſarum orbitis prædari ſit
auſus.Et ſeptima:omnesq; dij qui uehiculis thenſarum ſolennes cœtus ludorum ire iuſſi/
ſtis.Et de aruſpicum reſponſis oratione Cicero Lentulum appellans pontificem maxi/
mum:te appello Lentule, cuius ſacerdotij ſunt thenſæ curricula præcentio, ludi,libatio/
nes.quod itaq; hic Cicero dicit ſacerdotij eſſe pontificis maximi,thenſas & ludos,cauſam
præbet nobis oſtendendi,quod ſupra diximus, ſupplicationes pompam & thenſas & in

ſuper

ſuper ludos uno eodemꝗ; actu fuiſſe coniunctos.primum enim quantũ ad thenſarum or/
namentum ſpectat Liuius nono: Triumpho Lucij Papirij dictatoris de ſamnitibus longe
maximam ſpeciem captiua arma præbuere.tantum magnificentiæ in his ut aurata ſcuta
dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur: unde natum initium fori or/
nandi ab ædilibus cum thenſæ ducerẽtur:quas inter alios ſacerdotes Salij in primis præce *Salij xij.*
debant,eosꝗ; à Numa inſtitutos duodenario numero ſcribit Liuius:quibus tunicas pictas
inſigne decreuit, & ſuper tunicam æneum pectori tegmen, cœleſtiaꝗ; arma quæ ancilia
uocantur deferre ac per urbem ire cantantes carmina cum tripudijs ſolenniꝗ; ſaltu iuſſit.
Et Marcus Varro Salios à ſaltando appellatos dicit. Macrobiusꝗ; ſcribit Appium Clau/
dium qui inter ſalios uir triumphalis conſenuit pro gloria dicere ſolitum, ꝙ collegas ſal/
tando excelleret.Hæc de ſupplicationibus thenſiſꝗ;, pauca de põpis dicenda ſunt,quæ ta/ *De pompis*
men ſupradictis duobus aliquando fuere communia.Feſtus Pompeius: Ciceria dicit ap/ *Ciceria*
pellata fuiſſe effigiem quandam argutam & loquacem ridiculi gratia quæ in pompa uehi
ſolita ſit.Cato in Marcum Cecilium: quid ego cum illo diſceptem amplius,quem ego de/
niꝗ; credo in pompa luſitatum ire ludis pro Ciceria atꝗ; cum ſpectatoribus ſermocinatũ?
Et infra Feſtus.Manduci effigies in pompa antiquorum inter cæteras ridiculas formido/ *Manduci*
loſas ire ſolebat,magnis malis, ac late dehiſcens, & ingentem dentibus ſonitum faciens: *effigies*
de qua Plautus ait.quid ſi ad ludos me pro manduco locem,qua propter dire crepito den/
tibus.Petreia autem appellabatur quæ pompam præcedens imitabatur anum ebriam, ab *Petreia.*
agri uitio ſcilicet petra abundantis appellata.fuit autem ducendæ pompæ grauitas ſerua/
ta.Nam cum circenſium die pompa duceretur ad placandum propter peſtem deos, puer
ſuperne ſpectans ſacrorum ritus uidit & patri narrauit,quare conſtitutum, ut uiæ tegeren *Viæ tegeban/*
tur uelis,per quas pompa eſſet ducenda. Vnde Cæſarem dicit Suetonius uoluiſſe impri/ *tur uelis*
mis ſtatuam inter regias,ſuggeſtũ in orcheſtra, thenſam & ferculum circenſi pompa. Et
Auguſtũ cum accidiſſet uotiuis circenſibus ut correptus ualetudine lectica cubaret then/
ſas manu dedicaſſe.pompam unam Liuius XXVII talem ſcribit:tacta de cœlo ædes in
Auentino Iunonis reginæ, prodigiumꝗ; id ad matronas pertinere aruſpices cum reſpon/
diſſent,donoꝗ; diuam placandam eſſe:ædilium currulium edicto in capitolium conuoca/
tæ,quibus in urbe Roma intraꝗ; decimum lapidem ab urbe domicilia eſſent: ipſæ inter ſe
quinꝗ; & uiginti delegerunt,ad quas ex dotibus ſtipem conferrent. Inde donum peluis
aurea facta.Lataꝗ; in auentinum pureꝗ; & caſte à matronis ſacrificatum: confeſtim ad
aliud ſacrificiũ eidem diuæ ab decemuiris edicta dies,cuius talis ordo fuit. Ab æde Apol/
linis boues fœminæ albæ duæ porta carmentali in urbẽ ductæ.poſt eas duo ſigna cupreſ/
ſea Iunonis reginæ portabantur. Tum ſeptem & uiginti uirgines longam indutæ ueſtem *Ordo pompæ*
carmen in Iunonem reginam canentes ibant,illa tempeſtate forſan laudabile rudibus in/
genijs,nunc abhorrens & inconditum ſi referatur.uirginum ordinem ſequebãtur decem/
uiri coronati laurea,prætextatiꝗ;:à porta iugario uico in forum iuerunt: In foro pompa
conſtitit,& per manus reſte data uirgines ſonum uocis pulſu pedum modulantes inceſſe/
runt.Elegantiorem uero pompam galienos duos principes duxiſſe Iulius refert Capitoli/
nus:Conuocatis patribus decendia celebrauit,magno genere ludorum,noua ſpecie pom
parum,exquiſito genere uoluptatum:iam primum inter togatos patres & equeſtrem or/
dinem,& albatos milites,omni populo præeunte,ſeruis etiam prope omnium & mulieri/
bus cum cæreis,faſcibus etiam præcedentibus capitolium petijt.præceſſerũt etiam altrin/
ſecus centũ albi boues cornibus auro iugatis, & dorſualibus ſericeis diſcoloribus præſul/
gentes. Agnæ candentes ab utraꝗ; parte ducentæ præceſſerũt,& decẽ elephanti qui tunc
erãt Romæ.Mille ducenti gladiatores pompaliter ornati cũ auratis ueſtibus matronarũ,
manſuetæ feræ diuerſi generis ducentæ,ornatuꝗ; maxime affectæ, carpenta cũ mimis &
omni genere hiſtrionũ,pugiles faculis nõ ueritate pugnãtes.Cyclopea etiã luſerũt omnes
apenarij,ita ut mirãda quædã & ſtupenda monſtrarẽt.Omnes uiæ ludis ſtrepituꝗ; & plau
ſibus reſonabãt.ipſe medius cũ picta toga & tunica palmata inter patres,ut diximus, om/
nibus ſacerdotibus prætextatis,capitoliũ petijt.haſtæ auratæ altrinſecus quingentæ,uex/
illa centena præter illa quæ collegiorũ erãt,dracones,& ſigna templorũ omniũꝗ; legionũ
ibant.Ibãt præterea gentes ſimulatæ, ut getæ,ſarmatæ,thraces,perſæ,ut nõ minus ꝙ du/
centi globis ſingulis ducerentur.ſed iam de religione ſatis multa:ad alia tranſeundum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROmæ Tertius Liber. Qui & adminiſtrationis rei publicæ PRIMVS.

ADMINISTRATIONEM reipub. Romanorum oſtenſuri, opus ſupra uires humanas aggreſſi uidemur, qui præpotentis omnium populi atq; ſapientiſſimi mille & amplius annorum conſilia, cogitationes, & demum gubernationem prope diuinã totidem penè iam quot ab origine in finem ſuum habita & conſeruata fuit annis deſtitutam collapſam & obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiam lucemq; educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum exiſtimatorem, qui non potius intentatos etiam ſupra uires conatus laudet: ꝙ infinitæ rei impoſſibilem à nobis explicationem deſideret, exigatq; abſolutam. Illud autem polliceri auſim, ſcriptam à me rei pub. Romanæ adminiſtrationem tanti futuram, tam multis abundaturã uel inſtitutis uel exemplis: ut quæcunq; à græcis & aliarum gentiũ nationumq; ac ipſius urbis Romæ doctiſſimis, ſapientiſſimis, eloquentiſſimis uiris, ſiue, ut appellãt, politica ſiue de re publica, ſiue de principũ principatuũq; regimine ſcripta ſunt, minora atq; inferiora duci poſſint, his quę non diſputata à nobis & edocta quod neſciremus: ſed prudenter excogitata à maioribus probe geſta, & cõſtanter conſeruata tantũ, tam amplũ tam glorioſum peperiſſe & auxiſſe imperiũ oſtendemus.

Adminiſtratio

adminiſtrationem uero eſſe dicimus ciuilem gubernationẽ, in qua nec rei militaris nec morũ & conſuetudinis ſingulorũ neq; honoris & præmiorum publice tributorum, triumphi, ouationis, trophei, partim ratio aliqua habeatur. Sed præmittendã fortaſſe quis dixerit, & cauſam & rationem condendæ urbis, & ipſam ædificationem ab initio ad culmen atq; etiã inclinantis imperij principia breui narratione perductam. Cui parti uidemur ſatisfeciſſe in

Cauſa Romæ ædificandæ

Roma, quam deſcripſimus inſtaurata: ædificandæ autẽ ipſius urbis cauſam, regis Romuli & confluentis ad eum multitudinis tuitionem quæſitã, non abſurde dici poſſe uidemus. rationemq; ſi cauſam & ſupercœleſtem, quã ſingularem fuiſſe ab effectu cõſtat, diſpoſitionem poſtponere uolumus, hanc dicere poſſumus: quam apud Titum Liuium Camillus libro quinto militibus Romam à Gallis captam linquere meditantibus in diſſuaſionẽ adducit: ſaluberrimos eſſe in quibus ſit ædificata colles, flumen opportunum quo ex mediterraneis locis fruges aduehantur, quo maritimi cõmeatus accipiantur: mare uicinum ad cõmoditates, nec expoſitũ nimia propinquitate ad pericula claſſium externarũ nationũ. Italiæ mediũ ad incrementũ urbis. nactam bonũ locum argumentũ fuiſſe ipſam magnitudinem tam nouæ urbis: trecenteſimus namq; ſexageſimus quintus annus urbis tunc agebatur. contrariũ tamen dixiſſe uidemus milites Romanos apud eundẽ Liuiũ in ſeptimo. Qui enim in præſidio Sueſſulæ & campanorum manſerant, illecti dulcedine agri agitarũt conſilia, eodẽ ſcelere adimendã eſſe campanis capuam, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent. An enim æquũ eſſe dicebãt dedititios ſuos illa fertilitate atq; amœnitate perfrui, ſe militando feſſos in peſtilenti atq; arido circa urbẽ ſolo luctari. Et quidẽ Romanæ urbis aerem autumno ſemper graue, ac prope peſtilentẽ fuiſſe multi ex priſcis ſcripſere. Sed unico Iulij Frontini teſtimonio cõtenti erimus, qui de aquæ ductibus tractans ſic dicit de aquis in urbẽ à Traiano principe optimo introductis: nec pereuntes quidem aquæ otioſæ ſunt. alia munditiarũ facies: purior ſpiritus, & cauſæ grauioris cœli quibus apud ueteres aer urbis infamis erat remotæ ſunt. Sed ad gubernationẽ: ea bipartite à nobis tractanda erit, ut urbis ipſius & illi continentiũ primo intrinſecum, poſt Italiæ & prouinciarũ imperio ſubditarum externum regimen oſtendamus: intrinſeciq; regiminis tot erunt partes quot magiſtratus ab urbe fuiſſe duxerimus oſtendendũ. à quibus etiã naſcẽt ratio externi regiminis deſcribẽdi. & omnes has partes ſub maiori alia diuiſiõe tractari oportebit, ut regum primo, deinde ſtãtis & integræ rei pub. poſt principũ ſiue imperatorũ tempora ſeorſum ſingulas ſuas habuiſſe gubernationis formas doceamus. Quãq; de ipſa qua primo poſuimus loco regũ tẽporis adminiſtratione pauca ſunt quę ad noſtrã facere intentionẽ iudicemus. Satis enim cõſtat omnibus uel mediocriter eruditis: ſeptẽ fuiſſe reges, qui per quatuor & quadraginta ac ducentos annos urbis Romę imperiũ tenuerũt, apudq; eos magna

fuit

fuit ſenatorum & quorundam ex magiſtratibus auctoritas,à quibus & alijs poſtea additis
magiſtratibus, liberæ urbis Romæ reſcribere magiſtratus aggreſſuri,rei ipſius nomen dif
finiamus. Magiſtrare,inquit Feſtus,eſt moderari. unde magiſtri,non ſolum doctores ar- *Magiſtrare*
tium,ſed etiam pagorum,ſocietatum,uicorum,collegiorum,equitum dicuntur:quia om- *Magiſtri*
nes hi cæteris magis poſſunt. Vnde & magiſtratus,qui per imperia potētiores ſunt quàm
priuati, quæ uox duabus ſignificationibus notatur: nam aut ipſam perſonam demōſtrat,
ut dicimus,magiſtratus iuſſit: aut honorē, ut cum dicitur, Titio magiſtratus eſt datus. Et
Cicero legum ſecundo, Dicam de magiſtratibus,id eſt enim profecto,quod cōſtituta reli
gione rempublicā cōtineat maxime. Magiſtratus habet hanc uim, ut præſit præſcribatꝗ *Magiſtratus*
recta & utilia & coniuncta cum legibus:ut enim magiſtratibus leges, ita populo præſunt
magiſtratus. Vereꝗ dicitur,magiſtratū legem eſſe loquentem;legem autem mutum ma-
giſtratum. Quod cum dico, legem à me intelligi nil aliud uolo quàm imperium, ſine quo
nec domus ulla,nec ciuitas,nec gens, nec humanū uniuerſum genus ſtare, nec rerum na-
tura omnis,nec mundus ipſe poteſt. Igitur à ſenatoribus incipiamus,quos centum nume- *Senatores*
ro Romulum creaſſe Liuius in primo ſcribit. Patresꝗ ab honore,& patricios eorum pro- *centum*
genies,& ſenatores ob ætatē eſſe dictos. De quibus quid regum tēporibus egerint,quan- *Patres*
tumꝗ eorum auctoritas ualuerit,pauca ſunt dicenda. Mortuo enim Romulo centum pa- *Patricij*
tres in decem decurias diuiſi ſunt: & uiginti ſingulis quinq; diebus regebant: fuitꝗ anno *Decuriæ*
uno id interregnum. Ita patres centum gratiā inierunt,ſumma poteſtate populo facta;de- *decem*
creueruntꝗ ut cum regē populus iuſſiſſet,id ſic ratum eſſet ſi patres auctores fierēt:quod *Interregnum*
quidem bonum graueꝗ initium uſꝗ adeo ualuit,ut ſemper poſtea quādiu reſpublica ſte-
tit,in legibus magiſtratibusꝗ rogandis fuerit obſeruatum. Tullus rex poſtea allegit in ſe-
natum Albanorum patres: & Tarquinius Priſcus centum alios patres addidit,qui deinde
minorum gentium appellati ſunt. Ciuitate autem poſt creatos cōſules libera,quot nume- *Minorum*
ro ſenatores uſꝗ ad C. Cæſaris tēpora per ſingulas ætates fuerint: ſatis fuerit nunc oſten- *gentium*
dere,ut aliorum magiſtratuum origine pariter oſtenſa,ad ſingulorum officia & geſtas res
gerendarum'ue facultatem ac poteſtatem redeamus. Secundo libro Liuius de primis con-
ſulibus tractans dicit,Deinde quo plus uiriū in ſenatu frequentia etiam ordinis faceret,cæ
dibus regis diminitum patrum numerum, primoribus equeſtris gradus electis ad trecen-
torum ſummā expleuit:traditumꝗ fertur,ut in ſenatum uocarentur,qui patres quiꝗ con
ſcripti erant:cui ſententiæ cōcordat quod Moyſes primo Machabæorū de Romanis ſcri-
bit in hæc uerba,Et quia curiā fecerunt ſibi,& quotidie conſultant trecenti uiri conſilium
agentes. Itaꝗ quod inquit eodem loco Liuius,Dum nullum faſtiditur genus in quo enite
ret uirtus, creuit imperium Romanum. Feſtusꝗ Pompeius differentiam ponit,quæ in ſe
natorū nominatione ſequuta eſt: Allectos fuiſſe dictos, qui propter inopiam ſenatorū, ex *Allecti*
equeſtri ordine in ſenatorum ſunt numerum allecti. Nam patres dicebantur,qui erant pa-
tricij generis: cōſcriptiꝗ,qui in ſenatu erant ſcriptis annotati. Libro autem XXII Liuius *Patres*
ea narrans quæ poſt cladem ad Cannas acceptam prouiſa ſunt,ſcribit,Octuaginta ſenato *conſcripti*
res,aut qui eos magiſtratus geſſerant,unde in ſenatum legi deberent,cum ſua uolūtate mi
lites in legionibus facti eſſent,fuiſſe allectos. Et infra XXIII, C. Terentius cos. ex Appu
lia accerſitus, M. Fabium Buteonem dictatorē in ſex menſes dixit,qui & cenſor tum fuit:
tum legit, qui ædiles, tribuni plebis, quæſtores'ue fuerāt:tum ex his qui magiſtratū cepiſ-
ſent,qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberēt,aut ciuicā coronā accepiſſent. Ita CLXXVII
cum ingēti approbatione hominū in ſenatū lectis extemplo magiſtratu ſe abdicauit. Quo
autem modo ſenatores aut in demortui locū,aut amoti ſubrogarētur,infra in cenſorū ma-
giſtratus deſcriptione oſtendemus. Ad conſules ueniendū eſt,quorū primos fuiſſe cōſtat, *Conſules*
qui regibus eiectis creati ſunt,Iunium Brutum & Tarquiniū Collatinū. Conſulem autem
nominatū eſſe inquit M. Varro de lingua latina,quod populū & ſenatū cōſuleret. Et No-
nius Marcellus,quod cōſulat ſenatū. Conſideraſſe enim exiſtimo Noniū conſueuiſſe à tri
bunis potius ꝙ à conſule populū conſuli. Cicero autē legum II, Conſules regio præſunto
imperio:hiſꝗ præeūtō,iudicādo,cōſulendo prætores,iudices apparētō:militiæ ſummum
ius habento:nemini parētō:iuſſa ijs populi ſuprema lex eſto:eundē magiſtratū ni interfue
rint decē anni ne q̄s capito:ciuitatē annali lege ſeruāto:duella iuſta iuſte gerūto:ſocijs par
cēto:ſe & ſeruos cōtinento:populiꝗ ſui gloriā augēto:domū cū laude redeūto. Magnam

conſulis officij & auctoritatis partem Cicero in ſuperiori lege expoſuit. Idemq́ oratione pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit, Summum in cōſulibus imperiū ſummum in ſenatu conſilium. Et pro Plancio, Honorum populi finis eſt cōſulatus, quem magiſtratum octingenti ferè conſecuti ſunt. Sicut autem conſules exactis regibus primi regium magiſtratum in populum cœperunt, ita P. Valerius moderatione ſua Publicolæ cognomen aſſecutus, imperij quidem regij poteſtatem & inſignia omnia ſub cōſulum titulo cum collega retinuit, modeſtia tamē uſus faſces ſecuribus uacuefecit, & numerū faſcium pro dimidia diminuit: legem tulit de prouocatione ad populum, qua interpoſita ciuis nec uerberari nec necari poterat: ædes ſuas ex ſumma uelia ad fori infima trāſtulit. Licet uero ſupra Cicero in legibus dixerit, nemini conſules debere parere, eos dictatori paruiſſe conſtat: quandoquidem Liuius octauo dicit, conſulibus iuſſis ante tempus abdicare ſe magiſtratu, quo maturius noui conſules aduerſus tantam belli molem crearētur, M. Valerium Coruinum, M. Attilium Regulum conſules fuiſſe: cum autem cōſules principio conditæ creſcētisq́ reipublicæ ex patricijs creari ſolitos, plebs ex ſuo quoq́ corpore creari magnis obtinuiſſet contētionibus: alia propè durior conditio ipſis creandis iniecta eſt, ut non niſi ex præclara ſtirpe oriundi conſules fieri poſſent: & licet id nulla eſſet lege præſcriptū, difficultates tamen interpoſitæ erant, ut petituri conſulatum, quæſturam, & ædilitatem prius geſſiſſent, ludosq́ & alia magnæ impenſæ munera populo edidiſſent, de quibus infra ſuo loco dicendum erit: primusq́ Cicero ſicut oratione pro Murena dicit, clauſtra illa nobilitatis effregit, ut aditus ad conſulatum poſtea ſicut apud maiores fuerat, non magis nobilitati, quàm uirtuti pateret. Vnde in conſulatu ſuo orationem habens ſecundam in legem agrariam Rulli nō indigne gloriatus eſt, ſe fuiſſe unum ex omnibus nouis hominibus, de quibus tunc meminiſſe poſſent, qui conſulatum petierit quàmprimum licitum fuerit, conſul factus ſit cum primum petierit. Quo in conſulatu procuratorē cum conſules haberent perpetuum, Cicero fecit annuum. non enim cōſulibus multa uel publice uel priuatim gerere & adminiſtrare minutiora per ſeipſos licebat, quæ huic procuratori exequenda committebantur. Et quia conſules ut ſenatum cōſulerent creatos ſupra fuiſſe oſtendimus, ſumma eis ſolis cōtingebat auctoritas, cum ſenatus permitteret iuberet'ue, ut curarent ne quid reſpublica acciperet detrimenti: ſicut Plutarchus in Pauli Æmylij uita, Senatuſconſulto ſumma rerum cōſulibus datur, ne quid detrimenti reſpublica accipiat: quod non crebrius à ſenatu agi ſolitum, quàm cum ingentis metus & grauis periculi diſcrimē reipublicæ immineret. Et Cicero in Miloniana oratione, Quanquā quis hoc credat, Cn. Pompeius cum ſenatus ei commiſerit ut uideret, ne quid detrimēti reſpublica caperet. Quo uno uerſiculo ſatis armati ſemper conſules fuerunt. & idem Cicero oratione in legem agrariā Rulli prima, Omnes qui ſe ſaluos uolunt, ſequentur auctoritatem conſulis, ſoluti à cupiditatibus, liberi à delictis, cauti in periculis, non timidi in cōtentionibus. Dictatorem Romæ primum fuiſſe T. Largium Liuius ſecundo libro dicit, cui auctoritas ſumma ſine prouocatione eſſet. Et cum is multiq́ poſt eum patricij generis fuerint, tandem primum de plebe dictatorem fuiſſe C. Manilium Liuius libro ſeptimo oſtendit. Dictatorē diffinit M. Varro quod à conſule dicebatur, cuius dicto audientes eſſent omnes. Et Plutarchus in Pompeij uita dictatorem ſcribit cæteras poteſtates diſſoluere præter tribunitiam. Pompeiusq́ de iuris origine, Prodíti ſunt dictatores à quibus nec prouocandi ius fuit, & quibus etiam capitis animaduerſio data eſt. Nam cum populo Romano aucto crebra bella orirentur, & quædam acriora à finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit maioris dignitatis magiſtratum conſtitui. Hunc magiſtratum quoniam ſummam poteſtatem habebat non erat fas ultra ſextum menſem retineri, & his dictatoribus magiſtri equitum adiūgebantur ſic, quomodo regibus tribuni celerum. Cicero de finibus bonorum & malorum, dictatorem dicit à maioribus magiſtrum populi appellatum fuiſſe. Senecaq́ epiſtola nona centeſima, eum quem nos dictatorem dicimus & in hiſtorijs ita nominari legimus, apud antiquos magiſtrum populi uocatum. Hodieq́ id extat in auguralibus libris, & teſtimoniū eſt, quod qui ab illo nominatur, magiſter equitum eſt. quod autem Pompeius hic & Seneca dixerūt de magiſtro equitum, Varro ſic affirmat, magiſter equitum, quod ſumma poteſtas eius in equites & accenſos. Hinc Liuius libro tertio, Dictator L. Quintius Cincinnatus, magiſter equitum Seruilius Hala, qui Melium interfecit, domus diruta Æquimelium appellatum.

Valerius Publicola

Conſules dictatori parebant

Procurator conſulum

T. Largius primus dictator

C. Manlius primus dictator è plebe

Dictator unde

Magiſter equitum

Tribuni celerum

Magiſter populi

Et libro

Et libro XXII, Q. Fabius Maximus dictator, M. Minutium magiſtrũ equitum tunc primum dixit. Sed à quibus & quomodo crearetur dictator Liuius lib. XXVII, Decreuit ſenatus ut conſul M. Valerius ex Sicilia uocatus priuſquàm ex urbe diſcederet populũ rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumq; quem populus iuſſiſſet diceret dictatorem. ſi conſul noluiſſet, prætor urbanus populũ rogaret. Si nec is quidem uellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum conſul ſe populũ rogaturũ negaſſet quod ſuæ poteſtatis eſſet, prætoremq; uetuiſſet rogare, tribuni pl. rogarũt plebsq; ſciuit, ut Q. Fuluius qui tũ ad Capuam erat dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, conſul nocte clam in Siciliam abijt, deſtitutiq; patres literas ad M. Claudium mittendas cenſuerunt, ut deſertæ à collega reip. ſubueniret, diceretq; quem populus iuſſiſſet dictatorem: ita à Claudio cos. Fuluius dictator dictus.

Quomodo dictator crearetur

Fuerunt enim & alij ſolo penè nomine dictatores, claui ob ſedandam peſtẽ figendi cauſa unus ſicut Liuius VII. Dictator figendi claui cauſa ad ſedandam peſtem: & alter de quo idem Liuius VIII. dictator feriarũ cauſa dictus, tribus omnis ſupplicatum ire placuit.

Dictatores ad peſtem ſedandam

Dictator cauſa feriarum.

Prætor tertius in urbe magiſtratus dignitate fuit à præeſſendo, quod Liuius innuit dictus. Et tamen Varro de lingua Latina, Prætor dictus quod præiret exercitum. Et Cicero legum II, Iuris diſceptator qui priuata iudicet iudicari'ue iubeat, prætor eſto: iuris ciuilis cuſtos eſto: huic poteſtati parento: quotcũq; ſenatus creuerit, populus'ue iuſſerit tot ſunto. Et Liuius V dicit, primum prætorem ex patribus qui ius in urbe diceret creatũ fuiſſe, penes quem magiſtratũ omnis publici priuatiq; iuris poteſtas, ut & nouum ius condere, & uetera abrogare facultas eſſet. Idq; ob magiſtratus honorem ius honorarium appellatum eſt. Cum tamen regia illi eſſent inſignia, ut apparatu cõſulibus penè par uideretur, lictores non amplius ſex habuit. Pomponius autẽ de origine iuris, Prætor creatus eſt cum cõſules auocarentur à bellis finitimis, neq; eſſet qui in urbe ius reddere poſſet. Hic primo urbanus appellatus eſt, quod in urbe ius redderet. Poſt aliquot deinde annos non ſufficiẽte eo prætore, ꝙ multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate ueniret, creatus eſt & alius prætor, q peregrinus appellatus eſt. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & Hiſpania, deinde Narboneſi ꝓuincia, totidẽ prætores, quot ꝓuinciæ in ditionẽ uenerãt, creati ſunt: quorũ uni Paulo Æmylio ad hiberos eunti, duodecim cõceſſi ſunt lictores, & equo uectus albo trabeâq; indutus albã miniſtros omnes albis indutos duxit. Ad qđ Iuuenalis alluſit, Niueiq; ad frena Quirites. Plutarchus in Bruti uita inquit, Prętorũ uirgas ſecuribus fuiſſe alligatas: ꝙ ſignificarẽt non oportere magiſtratus irã promptã & diſſolutã eſſe, ut uirgarũ ſolutionis mora & tarditas irã frãgeret, & impetũ moderaretur.

Prætor

Ius honorarium

Lictores prætoris

Quare creatus prætor

Prætor urbanus

Prætor peregrinus

Prætores totidem quot prouinciæ

Tribuni pl. etſi magiſtratus dignitatẽ nõ haberẽt, maximi tamẽ momẽti in rep. fuerũt. Nã Plutar. in problematib. Tribunus pl. ſicut cæteri magiſtratus purpura nõ utitur, quia tribunatus magiſtratus non eſt. Nã nec lictores habet, nec in ſella curruli ſedet ius dicturus, nec creato dictatore ius dimittit, ſicut cęteri magiſtratus: ſed tribunatus magiſtratui & imperio potius obijcit ꝙ ipſe ſit magiſtratus. Magnitudo ac faſtus cõſulẽ decet & imperatorẽ: tribunũ uero abiectũ eſſe oportet, nec aſpectu grauẽ, nec aditu difficilẽ, ſed facilẽ, ac multitudini cõmodũ, ac tractabilem: unde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: ſed noctu & interdiu ſemper patere, tanq; portus quidã ac profugiũ quibus opitulãdũ eſſet. Tribunorũ nominis etymologiã M. Varro de lingua latina hanc affert, Tribuni militũ ꝙ terni è tribus tribubus Rãnenſi, Lucera, & Tatieſi ad exercitũ mitterentur. Tribuni pl. ꝙ facti ex illis qui plebẽ defenderent in ſeceſſiõe. Sed nos de militaribus tribunis dicere in partibus militaris diſciplinæ differemus. Cicero legũ II, plebs quos pro ſe cõtra uim auxilij ergò decem creauerit, tribuni eius ſunto: quodq; hi ꝓhibuiſſent, quodq; hi plebẽ rogaſſent, ratũ eſto, ſanctiq; ſunto: néue plebẽ orbã tribunis relinquũto. Cũq; in eo dialogo Q. Cicero frater multa queſtus eſſet de ui tribunitia, ac multorũ ex eis inſolẽtiã narraſſet, M. Cicero reſpõdens, Ego, inquit, frater in iſta poteſtate ineſſe quiddã mali aſſentior, ſed bonũ quoddã eſſe quęſitũ, modo in ea nõ aberremus. Nimia poteſtas eſt tribuni pl. quis negat? ſed uis populi multo ſeuerior, multoq; uehemẽtior, quæ ducem quod habet interdũ lenior eſt, ꝙ ſi nullũ haberet. Dux enim ſuo periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationẽ ſui non habet, atq; aliquando incenditur, & quidem ſæpe ſedatur. quod enim eſt tam deſperatum collegium, in quo nemo ex eis ſana mente ſit. Inuentum eſt id temperamentũ, quo tenuiores cum principibus æquari ſe putarent. In quo uno fuit ciuitatis ſalus: quamobrem aut exigẽdi reges non fuerunt,

Tribuni pleb.

Ianua domus tribuni non clauditur

Tribuni unde

fuerunt,aut plebi re non uerbo danda libertas. Cauſam creandorum tribunorum omittemus à Liuio & à multis diffuſe narratam: quando autem creati fuerint,& quot,Liuius ſecundo, In ſacro monte creati tribuni plebis duo. *Tribunorum numerus* Sed Aſconius Pedianus qui Liuio penè par ætate fuit,in expoſitione orationis M.Ciceronis pro Cornelio de maieſtate, dicit, In monte Sacro quinq; tribuni plebis creati,ut eſſent ſinguli ex ſingulis claſſibus. Et Liuius tertio, Q.Minutio,M.Horatio Puluillo cõſulibus uigeſimoſexto anno à primis tribunis plebis creati ſunt decẽ,duo ex ſingulis claſſibus.Et infra,Creari tribunos pl. conſulari poteſtate conceſſum promiſcue ex utriſq;.Plutarchus in Gracchorũ uita ſcribit moris fuiſſe tribunorum plebis,ut uno intercedente nil alij poſſent efficere, conſulemq; à tribuno plebis in carcerem duci potuiſſe. *Conſules potuiſſe in carcerem à tribuno duci* Vnde Scipio Naſica,Quando,inquit,conſul ciuitatem prodit,qui leges ſaluas eſſe cupiunt,me ſequantur. Tribuniq; plebis ſenatũ non intrabant,ſed ad fores curiæ ſedentes ſenatuſconſulta inſpiciebant,ut poſſent ſiqua diſplicuiſſent intercedere:& ijs quæ placebant, T literam ipſi ſubſcribebãt. *T,litera* ſi quando autem accideret tribunum plebis cogi ad aliqua faciẽda oportere,id munus collegæ præſtabãt.Nam cũ L.Cotta tribunus plebis æs alienũ ſoluere recuſaret,quia in ius uocari nequiret, ſocij & collegæ illum coegerunt comminati ſe creditoribus eum cõceſſuros ſi poſtulaſſent. *Tribunus in ius non uocabatur* Nec ſolum æs alienum tribuni à collegarum aliquo diſſolui curabant,ſed errata inuicem moderabantur corrigebantq;.Memmius enim tribunus plebis accuſatum A.Gabinium condẽnari obtinuerat,lictoresq; iam manũ accuſato inijciebãt,cum filius Gabinij Siſenna ad pedes Memmij procidens,ueniam patri orabat: quem ille humi iacẽtem, cum diu ſic eſſe permitteret, collegæ duodecim indignati inſolentiam,Gabinium abſoluerunt. Tribunoq; unum diem ab urbe abeſſe non licebat. *Tribuno ab urbe unum diem abeſſe non licebat* A.Gellius ex Atteio Capitone narrat:Labeonẽ Antiſtium iureconſultiſſimum uiatori eum ad tribunos plebis uocanti reſpondiſſe, Tribunos uocationem in ius non habere,ſed ſolam prehenſionem eſſe permiſſam. Pariterq; Varronem ſenſiſſe Gellius aſſerit. Vnde interceſſionem & plebiſcitorum lationem, tribunis primarium fuiſſe munus,& prædicti aſſerunt uetuſtiſſimi & nos infra oſtendemus. *Quæſtores* Quæſtorum aliquos urbanis præfuiſſe rebus,quoſdam per prouincias cum maiores gerentibus magiſtratus,exigendis uectigalibus fuiſſe miſſos conſtat.Et urbanos quidẽ quæſtores partim ærarij pecuniarum curam geſſiſſe,partim exercẽdis quæſtionibus, partim legendis in ſenatu epiſtolis præfuiſſe uidemus. Nominiſq; diffinitionem M. Varro hanc affert: quæſtores à quærendo,quia cõquirerent publicas pecunias,& maleficia quæ triumuiri capitales conquirunt. Ab his poſtea qui quæſtionum iudicia exercẽt,quæſtores dicti. Aſconius Pedianus in ſecunda actione Ciceronis in Verrem dicit, Quæſtores urbani ærarium curabant, eiuſq; pecunias expenſas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Põponius de originẽ iuris, Quæſtores cõſtituti ſunt, cum ærariũ populi auctius eſſe cœpiſſet,ut eſſent qui illi præeſſent:dicti ſunt ab eo quod inquirendæ & conſeruãdæ pecuniæ cauſa creati erant. & quia de capite ciuis Romani iniuſſu populi,nõ erat permiſſum conſulibus ius dicere: *Conſuli ius dicere de capite ciuis Romani non licebat* propterea quæſtores cõſtituebãtur à populo qui capitalibus rebus præeſſent. Vlpianuſq; de officio quæſtoris, Quæſtoribus creãdis origo antiquiſſima & penè ante omnes magiſtratus. Granius deniq; iurecõſultus etiam ipſum Romulum & Numam Pompilium binos quæſtores habuiſſe,quos ipſi nõ ſua uoce,ſed & populi ſuffragio crearent refert. Sed Plutarchus in problematibus, uanum quæſtoribus attribuit officiũ, quos dicit magiſtratum ineuntes nihil prius curaſſe,quàm ut ſacrarum anſerum alimẽta locarent, quia Galli anſerum clangore prohibiti ſunt Capitolio potiri:& addit,fuiſſe eas rubrica tinctas,quam imprimis renouandam quæſtores curabant. Cicero de adminiſtratione Aſiæ ad Quintum fratrem docet, quod ſupra diximus, alios quæſtores cum ſingulis magiſtratibus proconſule præſertim & prætore cõquirendis uectigalibus fuiſſe miſſos. Quæſtorem habes non tuo iudicio delectum,ſed eum quem ſors dedit. Et ad M. Cælium ædilẽ idem Cicero, Ego de prouincia decedens quæſtorem Cælium præpoſui prouinciæ. Puerum,inquis, at nobilem adoleſcẽtem,& omnium ferè exemplo. Et Aſconius Pedianus in diuinatione, oratione prima Ciceronis in Verrem, Siciliã dicit duos olim habuiſſe quæſtores, Lilybitanum unum,alterum Siracuſanum. de tertio autem quod prædictis attribuimus officio legendi in ſenatu epiſtolas, & de prædicta in prouincijs attributa eis cura, apud Vlpianum prædicto loco ſic habetur. Sed ſicut dubium eſt an Romulo & Numa regnantibus quæſto-

res

res fuerint:ita etiam Tullo Hoſtilio rege quæſtores fuiſſe certū eſt:& ſane crebrior apud *Quæſtores*
uetuſtos opinio eſt Tullum Hoſtilium primum in rempublicam induxiſſe quæſtores, & *primi ſub*
à genere quærendi quæſtores dictos.Iunius & Trebatius & Feneſtella ſcribunt: Ex quæ- *Tullo Ho-*
ſtoribus quidam ſolebant prouincias ſortiri, ex ſenatuſcōſulto, quod factum eſt Decimo *ſtilio*
Bruto & Cecinna conſulibus.ſane non omnes quæſtores prouincias ſortiebantur,uerum *Quæſtores*
excepti erant candidati principis.Hi & enim ſolis literis in ſenatu legendis uacabant.Ho- *prouinciales*
dieq́; obtinuit indifferenter quæſtores creari tam patricios quàm plebeios. Ingreſſus eſt
enim & quaſi primordium gerendorum honorum ſententiæq́; in ſenatu dicendæ.de ædi- *Ædiles*
libus dehinc dicendum,quos alterum fuiſſe gradum conſtat illis qui conſulatum prætu-
ram'ue petere inſtituiſſent. Vnde Cicero ſcribens Furnio præturam ambiēti. Non eſt an-
nus hic tibi deſignatus,ut ſi ædilis fuiſſes poſt biennium tuus annus eſſet,ut omnia te me-
tiri dignitate malim quàm ambitione,maioremq́; fructum ponere in perpetuitate laudis,
quàm in celeritate præturæ. Ad quid uero ædiles crearentur, idem Cicero legum ſecūdo:
Suntoq́; ædiles curatores urbis,annonæ,ludorumq́; ſolenium.Olliſq́; ad honoris amplio
ris gradū prius acceſſus eſto.& Liuius in quinto,quando creati fuerint,eodem anno con-
ſul alter ex plebe prætor unus ædiles currules. Et in libro nono, C.Flauius ſcriba patre li-
bertino ædilis currulis fuit:cum peteret neq; eius nomen à tribubus acciperetur, quia ſcri
ptum faceret,tabulam poſuiſſet,& iuraſſet ſe ſcriptum non facturum.Decimo autem Li-
uius,quid aliquando ædiles egerint.ædiles currules fœneratoribus mulctatis, ex eo quod
in publicum redactum eſt, ænea in capitolio limina & trium menſarum argentea uaſa in
cella Iouis,Iouemq́; in culmine cum quadrigis,& ad ficum ruminalem ſimulachra infan-
tium conditorum urbis ſub uberibus lupæ poſuerunt,ſemitamq́; lapide quadrato à Cape
na porta ad arcem ſtrauerunt. Et infra Liuius, Ab ædilibus mulctatitia pecunia pecuarijs
damnatis ludi facti, pateræq́; aureæ ad ædem Cereris poſitæ. Eodemq́; anno ab ædilibus
currulibus qui ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia à Martis ſilice ad bouillas
perſtrata eſt. Et trigeſimotertio, Ædilitas inſignis eo anno fuit,multos pecuarios damna-
runt,& ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Iouis ædis poſuerunt. Vt autem ludis fa
ciendis abſq́; ærarij onere poſſent ſufficere,ædiles feras ludis ſpectaculiſq́; ædēdas ex pro
uincijs aduehi prouincialium incommodo curabant. Vnde gloriatus eſt Cicero ad Quin-
tum fratrem pro prætore Aſiæ ſcribens,Aſiam eo onere ſua ipſorum fratrum uirtute libe
ratam eſſe,his uerbis. Quātum uero illud eſt beneficium tuum, quod iniquo & graui ue-
ctigali ædilitiorum magnis noſtris ſimultatibus Aſiam liberaſti.etenim ſi unus homo no-
bilis queritur palàm, te quod edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerentur,talenta ſibi du-
centa eripuiſſe,quanta tandem pecunia penderetur,ſi omnium nomine quicunq́; Romæ
ludos faceret quod erat iam inſtitutū erogaretur. Hinc prius ſcripſerat ipſe Cicero M.Cæ
lio ædili,De pantheris per eos qui uenari ſolent agetur:mandatū diligenter,ſed mira pau-
citas eſt. Oppida etiam præter ipſam urbem Romam, ædiles habuiſſe, indicat Cicero ad *Ædiles etiā*
Brutum.Nam conſtituendi municipij cauſa hoc anno ædilem filium meum fieri uolui,& *in oppidis*
fratris filiū,& M.Cæſium.Is enim magiſtratus in noſtro municipio,nec alius ullus creari
ſolet.Fuerunt alij minores magiſtratus, præfectus urbis,Triumuiri multiplices, alijq́; qui *Magiſtratus*
& ſi ſtante republica originem habuerunt, maxime tamen ſub principibus ſunt mutati. *minores*

Quibus ad perpetuorum imperatorum tempora reſeruatis,de cenſoribus dicere aggre-
diemur, cum tamen prius multa ſub eum cadentia magiſtratum & regimen urbis Romæ
ni primis declarantia ordine docuerimus. Eruntq́; hæc uocabula,curiæ,tribus,claſſis,cen
ſus,luſtrum,& ab his diuerſimode dependentia. Titus Liuius urbis conditæ initia deſcri-
pturus ab eiſdem rebus ita orditur, ut rem ſibi & omnibus ſui ſeculi notiſſimam minus
aperte,quàm noſtra exigeret intentio narret: incipitq́; Romulum fœdere cum Sabinis ad
lacum Curtium icto,& ex duobus populis facto uno, in curias triginta populum diuiſiſ- *Curiæ tri-*
ſe, quibus nomen à Sabinis eſt inditum:& paulopoſt eodem tempore,tres equitum cen- *ginta*
turias fuiſſe additas, Ramnenſem à Romulo, à Tito Tatio Tatienſem, & Lucerem,cu-
ius nominis cauſam ſibi aſſerit fuiſſe incertam. Sed Aſconius tria ipſa nomina fuiſſe He-
truſca dicit,& Lucerem à Lucumonibus qui eſſent duodecim magiſtratus. Feſtuſq́; cum
illud idem affirmet,addit exiſtimaſſe etiam quoſdā non magis à Lucumonibus Lucerem
dici,quàm à luco,in quo urbs Roma, aut eius prima pars,aſylum fuit conditum. Sed ubi

triginta curias fuiſſe Liuium diximus ſcripſiſſe, erratum in numero librariorum uitio non
Tribus & curiæ dubitamus, quod ipſa tribuum trigintaquinq; ſupputatio oſtendet. Nam tribus idem fu-
iſſe quod Liuius primo curias appellauit cum alias conſtat: tum Aſconius Pedianus ſe-
Tribus xxxv cunda in Verrem actione ſic oſtendit. Tribus quinq; & triginta in principio fuerunt tres,
tatienſis à Tatio, ramnenſis à Romulo, luceres à Lucumone ſiue à luco quem aſylum uo-
cauit Romulus. Poſt de nominibus Sabinarum multæ ſunt dictæ quibus precatricibus
Tribus unde dictæ parentum bellum maritorumq; eſt finitum: dictæ à tributo dando, aut quia primo fuerunt
tres. Igitur ut ſupputationem continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui ſeptem ſi-
mul ſic oſtendit. Ager Romanus primum diuiſus in partes tres, à quo tribus appellantur,
Tatienſium à Tito Tatio, Ramnium à Romulo, Lucerum à lucumone. Sunt enim uoca-
bula thuſca, & ab hac diuiſione partes urbis quatuor tribus dictæ: Suburrana, palatina,
exquilina, collina. & octauam Liuius in ſecundo ſic oſtendit additam. Appius Clauſus
cui poſtea Appio Claudio fuit nomen cum pacis ipſe auctor, à pacis turbatoribus preme-
retur, magna clientum comitatus manu Romam transfugit. His ciuitas data, tribus addi-
ta nouis tribubus: uetus Claudia appellata, Appius inter patres lectus. ultra has tribus
Cruſtumia tribus VIII. Feſtus Pompeius decem nobis enumerat his nominibus. cruſtumina tribus, à cru-
ſtumina hetruſcorum urbe. lemonia tribus, à pago lemonia appellata, qui eſt à porta cape
Lemonia na uia latina. Metia tribus à quodam caſtro ſic appellatur: uffentia tribus, ab uffente flu-
Metia uio dicta, qui apud terracinam labitur. Pupinia tribus, ab agro pupinio prope tybur. po-
Vffentina pilia tribus, à popilio traxit originem. romulia tribus dicta, quod ex eo agro cenſebantur quē
Pupinia Romulus cœperat ex uehientibus. Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ appellatur.
Popilia Sabatina à lacu ſabate dicta. Tormentina tribus à campo tormento appellata. Vt reliquū
Romulia ſit ſeptem tantum & decem fuiſſe quibus nomen Romulus impoſuerit curiarum, mulie-
Scaptia rum ſcilicet Sabinarū: cuius regionis primariū fuit oppidum cures, à quibus originē Nu-
Sabatina ma Pompilius duxit. Vnde Virgilius: Curibusq; ſabinis. Fueruntq; hæc nomina Stella-
Tormentina tina, Armenſis, Pontia, Publia, Mathia, Scatia, Anienſis, Terentina, Sergia, Quirina, Tri-
Stellatina nitica, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptenſis, Voltinea, Narnienſis. Scribit autem Li-
Armenſis uius libro octogeſimo: aucta iam ciuitate libertinos in trigeſimam quintam tribum fuiſſe
Pontia diſtributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam reſpondit à romulia tribu
Publia ſe initium eſſe facturum. nam uſq; ad armenſem nomen habere properat. Et oratione pro
Mathia Plantio. non enim tribum Terentinam triniticam credo, ac Volitinam: quid Planco cum
Scathia Lemonia, cum Vientina, quid cum Cruſtuminia: teſtis de Volitina. Hæc autem à Cicero-
Anienſis ne attulimus ut neceſſarium fuiſſe doceamus, tribuum nomina hoc noſtro dicendi regimē
Terentina urbis initio oſtendi: quod multoties ipſa occurrent: quamq; id etiam diſtincte ſciri opor-
Sergia tuit: cum infra demonſtraturi ſumus uniuerſoſq; ex omni imperio ſiue urbes totæ fuerint
Quirina ſiue ſinguli præſtantes uiri in ciues Romanos aſciti ſunt, oportuiſſe in dictarum tribuum
Triuitica aliqua conſcriptos addictoſq; eſſe: de quibus tam in ciuilibus, quàm in militaribus quibuſq;
Volitina rebus eorum ratio ſumi poſſet: erantq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa ſcribeban
Veientina tur hominum milia apud cenſores: adeo ingentes & forma magni ut elephantini à beluæ
Fabiana ſimilitudine dicerentur, quos libros ſingulo luſtro ob mutationes hominum morientibus
Scaptenſis ſuffectorum, aut aliter additorum, oportuit innouari: quanquam & ſimiles libros elephanti-
Voltinea nos Senatuſconſulta apud eoſdem cenſores habuiſſe patebit. Curiarum ſiue tribuum no-
Narnienſis minibus expoſitis de cenſu claſſibuſq; ſimul dicendum eſt: quas pro noſtra intentione
Libri elephantini imprimis neceſſarias Liuius eleganter ſed noſtro iudicio obſcure deſcribit. De Seruio
enim Tullio dicit. Cenſum inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio. ex quo pa-
Cenſus cis belliq; munera non uiritim ut ante, ſed pro habitu pecuniarum fieret. Et quidem ſalu-
berrimam eſſe hanc inſtitutionem ætate noſtra uidemus, apud Venetos, Genuenſes, &
Florentinos: quas ſolas in toto orbe ciuitates eam ſequi conſtat. Itaq; Seruius rex ut cen-
Claſſes quinq; ſum declararet, claſſes prius diſtinxit numero quinq;, quas priuſquam ipſius Liuij uerbis affe-
ramus, de pecuniæ ſingularum ſumma, ad quam referebantur fortaſſe non impertinenter
aliqua diſſeremus. Qui centum milium æris, inquit Liuius, aut maiorē cenſum haberet:
Quo tēpore primū nūmi argentei cuſi hoc exponentes dicimus: æs per ea tempora nondum fuiſſe ſignatum: Liuius enim in pri-
mi belli punici deſcriptione dicit. Poſt claſſem naualem à Fuluio conſule acceptā Romæ
ſtatim ducentas naues fuiſſe refectas, quo tempore nummi primum argentei ſunt cuſi, &

nummus

nummus decima pars denarij aurei fuerit: à qua temporum ſupputatione Plinius parum differre uidetur, qui argentũ dicit ſignatum fuiſſe anno urbis quinto octogeſimo quingenteſimo Q. Fabio conſule, anno quinto ante bellum primũ punicum. placuiſſeq́ denarium pro decem libris æris. Hanc nos difficillimam numerorum ſiue ponderum uetuſtiſſimam conſuetudinem ad noſtri temporis collationem inuiti hoc loco tractamus, quam infra ſuo

Aurei

loco tractare conſtituimus: ſed quantũ ad præſentem facit claſſium cenſus & tributorũ dilucidationẽ, dicimus denarios ſemper aureos appellatos põdere noſtris fuiſſe ſimillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nunc utitur. Quandoquidẽ Venetus, Florẽtinus, Senenſis, Lucenſis, Mediolanẽſis, Ferrarienſis, Mantuanus: & extra Italiam Germanicus, Hungaricus, Polonicus: ex Gallis quoq; & Hiſpanis maior pars, necnõ apud barbaros reges & nationes cuſi denarij aurei, quos ducatos ſiue florenos uulgo appellant: ita Romano ſunt ſimiles: ut apud Romanum pontificem maximum caput orbis Chriſtiani habitum unicam obtineat ducatus cameræ appellationem. ſi itaq; Seruij regis temporibus centum milia æris primã conſtituebant claſſem,

Prima claßis centũ milium æris

decem libræ ipſius æris denario attributæ aureo ita cumulari ſupputariq́ debebunt, ut decem milia ducati noſtri temporis diuitiæ fuerint: quibus poſſeſſor ſub claſſis primæ titulo inter urbis primarios numeraretur. Ad Liuium iam redeundũ eſt, qui centum miliũ æris aut maiorem cenſum haberent primæ claſſis erant. Intra centum & ſeptuagintaquinq; milia cenſus ſecunda claſſis. Tertia claſſis à ſeptuagintaquinq; ad quinquaginta milia cenſus. In quarta claſſe à quinquaginta ad uigintiquinq; milium æris cenſus. Quinta claſſis inferiorem ſuperiori cenſum habebat.

Secunda claßis
Tertia
Quarta
Quinta

Sed Liuius prædictis quinq; claſſibus centurias & arma attribuit, de quibus in parte rei militaris cum dicturi ſimus: nihil ultra nũc ſcribendũ duximus. Ad cenſoresq́ redibimus: quorum primi fuerunt Papirius & Sempronius Marco Geganio Macrino: & Quintio Capitolino conſulibus creati, ut cenſum prædictũ ex inſtituto Tulli regis rite haberent: à quare cum laude executioni data cenſorum nomen eis eſt inditum: conſtitutumq́ ut is magiſtratus poſſet quinquẽnio retineri: de quorũ magiſtratus officio Cicero legum ſecundo.

Papirius & Sempronius primi cẽſores
Cẽſores unde

Cenſores populi ſobolis familias pecuniasq́ cenſento, urbis templa, uias, aquas, ærarium, uectigalia tuento, populiq́ partes in tribus diſtribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitum peditum'ue prolem diſtribuunto. Celibes eſſe prohibento. Mores populi regunto. probrũ in ſenatu ne relinquũto. Bini ſunto: magiſtratũ quinquẽnem habento. Reliqui magiſtratus annui ſunto, eaq; poteſtas ſemper eſto. Ordo uitio careto, cæteris ſpecimen eſto: ut uicio careat ordo, & ut cenſorem quærant interpretem. Varro agriculturæ ſecũdo. cenſor dictus ad cuius cenſionem id eſt arbitriũ populus cenſeretur. Pompeius de origine iuris: cenſores conſtituti ſunt cum cenſus iam maiori tempore agendus eſſet, conſules non ſufficerent. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Cenſura maximę omniũ magiſtratuũ reuerentiæ eſt, plurimæq́ poteſtatis:

Cenſura maximæ reuerentiæ ac poteſtatis

tũ in alijs rebus: tum maxime ad morũ emendatiõẽ. Nam è ſenatu remouere poteſt, equitibus auferre equos: notare infamia: cenſum agere: luſtrum condere. & idem in problematibus: Altero ex cenſoribus mortuo, alterũ ſe magiſtratu abdicare oportebat. Mortuo em̃ Liuio Druſo, collega eius Scaurus magiſtratu ſe abdicare minime uolebat: donec tribuni plebis iuſſu in carcerẽ ductus eſt. Aſconius Pedianus actione in Verrẽ prima. Cenſores quinto quoq; anno creari ſolebãt. Hi prorſus ciues ſic notabãt, ut qui ſenator eſſet eijcerẽt ſenatu: qui eques Romanus equũ publicum perderet: qui plæbeius ne in tabulas referretur, & eſſet ærarius, ac per hoc nõ eſſet in albo centuriæ ſuæ, ſed adhuc non eſſet ciuis: tantũmodo ut pro capite ſuo, tributi nomine æra præberet. Et Aulus Gellius de noctibus atticis, notas cẽſorias nõnullas ſic colligit. Si quis agrum paſſus fuerit ſordeſcere. Si quis equũ habuit graciliorem aut parum nitidũ. Si quis intempeſtiue uſus eſſet ioco. Eumq́ qui in auditorio cenſorũ ſonore nimis oſcitaſſet, nota cenſoria correctũ fuiſſe. Eumq; etiã, qui cum eſſet obeſo uentre perpinguis, & equum traduceret ſtrigoſiſſimũ, cauſam interrogatus: uentrem ſuũ reſpondit & corpus à ſeipſo, equũ à Statio ſeruo ſuo curari: mulcta graui indicta equũ amiſiſſe. Scribit Liuius XIIII Fabricium cenſorem mouiſſe ſenatu P. Corneliũ Ruffinum conſularem, q̃ is decem pondo argenti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuſcula de cenſoribus non duximus poſtponenda, ex quibus maxime ſapientiſſimi Romanorũ forma regiminis de qua agimus nota fiet. Liuius XIIII cẽſores uacui ab operũ locandorũ cura propter inopiam

ærarij, ad mores hominũ regendos animũ aduerterunt, caſtigandaq; uitia quæ uelut diutinis morbis ægra corpora ex ſeſe gignunt, nata bello erant. Primũ eos notarunt qui poſt cannenſem pugnam rem P. deſeruiſſe, Italiaq; exceſſiſſe uelle dicebãtur. Princeps eorum M. Cecilius Metellus, qui queſtor tum forte erat. Iuſſo deinde eo cæteriſq; eiuſdem noxæ cauſam dicere, cum purgari nequiſſent, pronunciauerunt uerba orationemq; eos habuiſſe aduerſus rem P. quo coniuratio deſerendæ Italiæ cauſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſoluendi iuriſiurandi interpretes, qui captiuorũ ex itinere regreſſi clam in caſtra Annibalis ſoluti quod iurauerãt impleſſe rebant. His ſuperioribuſq; illis equi adẽpti qui publicũ equum habebãt, tribuq; moti ærarij omnes facti. neq; ſenatu modo aut equeſtri ordine regendo cura ſe cenſorum tenuit: nomina omnium ex iuniorũ tabulis excerpſerunt, qui quadriennio nõ militaſſent, quibus neq; uacatio iuſta militiæ, neq; morbus cauſa fuiſſet. Ea ſupra duo milia hominum in ærarios relata tribuq; omnes moti, additumq; cenſoriæ notæ triſte ſenatus conſultum, ut ei omnes quos cenſores notaſſent pedibus mererent: mitterẽturq; in Siciliam ad cannenſis exercitus reliquias. Et libro XXVI Liuius: M. Liuius Salinator erat multis annis ante ex conſulatu populi iudicio damnatus: quam ignominiã adeo ægre tulerat ut rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. Octauo poſt damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Leuinus cõſules reduxerunt eum in urbem: ſed erat ueſte capilloq; & barba promiſſa: L. Veturius & P. Licinius cenſores eum tonderi & ſqualorẽ deponere, & in ſenatum uenire, fungiq; alijs publicis muneribus coegerunt. ſed tum quoq; aut uerbo aſſentiebat, aut pedibus in ſententiã ibat. Item Liuius XXIX: cenſores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius ſenatum recitauerũt: princeps eorum delectus M. Fabius Maximus. notati ſeptem, nemo tamen qui ſella curruli ſediſſet. Equitum deinde cenſus acceptus eſt, & ambo forte cenſores equum publicum habebant: cum ad tribum polliam uentum eſt, in qua M. Liuij nomen erat, & præco cunctaret citare ipſum cenſorẽ: cita inquit Nero M. Liuiũ: & ſiue ex reſidua ſimultate, ſiue intempeſtiua iactatiõe ſeueritatis inflatus, M. Liuiũ quia publico iudicio eſſet damnatus, equum uendere iuſſit: item M. Liuius cum ad tribum Narnienſem & nomen collegæ uentum eſt: uendere equum C. Claudium iuſſit, duarum rerum cauſa: unius quod falſum aduerſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius quod non ſincera fide ſecum in gratiam rediſſet: æque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius non ſuæ damno ſiue factũ eſt. Exitu cenſuræ cum in leges iuraſſet C. Claudius, & in ærarium rediſſet, inter nomina eorũ quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærariũ uenit, & præter Metiam tribum, quæ ſe neq; condemnaſſet neq; condemnatum aut conſulem aut cenſorem feciſſet: populum omnem trigintaquatuor tribuum ærarios reliquit, quod & innocentem condemnaſſent, & condemnatum conſulem cenſoremq; feciſſent, neq; inficiari poſſent, aut iudicio ſemel, aut comitio bis à ſe peccatum eſſe. Duos prædictis contrarios moribus cenſores Liuius XXXII ſic ſcribit. Creati cenſores P. Cornelius Scipio Aphricanus C. Aelius Pꝫtus in magna inter ſe concordia & ſenatum ſine alicuius nota regebant, & portoria uectigalium Capuæ Puteoliſq;, item caſtrum Vulturnum, quo in loco oppidum eſt ad frumentum locarunt, colonoſq; eo trecentos: is enim numerus à ſenatu finitus erat. & ſub haſtis capuæ agrum uendiderunt. & infra XXXVI Liuius, Cenſuram multi & clari uiri petierunt, M. Portius Cato, M. Atilius Glabrio, qui antiochũ ad Thermopylas Aetoloſq; deuicerat. in hunc maxime quod multa conſul fecerat, quibus magnam partem hominum obligarat, fauor populi ſe inclinabat. Publius Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilius diem eidem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæq; aliquantum captæ in Antiochi caſtris, neq; in triumpho tuliſſet, neq; in ærarium detuliſſet. uaria teſtimonia legatorum tribunorumq; militarium erant: M. Cato ante alios teſtes aſpiciebat, cuius autoritatẽ perpetuo tenore uitæ partam toga candida eleuabat. Is teſtis quæ uaſa aurea atque argentea captis caſtris inter aliam regiam prædam uidiſſet, ea ſe in triumpho negabat uidiſſe. Cenſores T. Quintius Flamminius M. Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadrageſimo. Cenſores M. Portius & L. Valerius ſenatum legerunt, ſeptem mouerunt ſenatu, unum inſignem L. Quintium Flaminium conſularem: quod ſcortum puerum aut ſcortum mulierem habuerit: quorum alterius ſuaſione hominem placentinum ſecuri percuſſiſſet. & tertio ſe-

xageſimo

xageſimo Liuius: L. Domitius Metellus, Cn. Domitius Enobarbus cenſores duo & tri/
ginta ſenatu mouerũt. & libro duodecenteſimo. Cn. Lentulus & L. Gellius cenſores aſpe
ram cenſuram egerunt, quattuor & ſexaginta ſenatu amotis. Notam uero cenſoriã exter/ Nota cẽſoria
minio ciuibus non fuiſſe, Cicero in oratione pro A. Cluentio ſic oſtendit. G. Retam cum
à L. Metello & Gn. Domitio cenſoribus ex ſenatu eiectus eſſet cenſorẽ poſtea ipſum eſſe
factum: & cuius mores à cenſoribus erant reprehenſi, hunc poſtea & populi Romani &
eorum qui in ipſum animaduerterant moribus præfuiſſe. De modeſtia uero & grauitate De petitione
quam in petendo cenſurã ſeruari oportuerit, Plutarchus in Pauli Aemilij uita ſic habet. cũ Cenſuræ
Appius Claudius & Scipio patre genitus Aemilio paulo cenſurã peterent, Appius nobi/
litati innitebatur, Scipio populi fauores adhibuit. Deſcendentem igitur in forũ ſtipatum
hominibus ingeneroſis quidẽ & ſeruilibus ac maxime turbulentis popularibusq́, qui am
biendo & clamando cuncta uiolenter exequebantur, ut conſpexit Appius magna uoce ò
Paule inquit Aemili, nonne etiam apud inferos, ſiquis illic noſtrarum rerum ſenſus eſſet
indignareris: ꝙ filium tuum Iulius tonſor, & Licinius declamator ad cenſurã perducunt?
Non etiam fuiſſe impunitam nimiam cenſorũ ſeueritatem ex Valerio habetur. C. Grac/
chus, Q. Claudius ob nimis ſeuere geſtam cenſuram ad populum die dicta à tribuno ple/ Cenſores pu/
bis perducti ſunt: Claudium primæ claſſis centuriæ condemnabant: Gracchus abſolutus niebantur
alta uoce dixit, ſe parem cum illo ſubiturũ conditionem, cum quo omnia cõcorditer geſſe
rit. Poſt cenſorũ magiſtratus deſcriptionẽ ab eo dependens Luſtrum eſt edocendũ, quod
uerbum quid ſignificet & unde habuerit originem Liuius in ſecundo ſic oſtendit. Omnes
centuriæ & equites in campũ Martiũ conuocati: Sue Oue Tauro cæſis imolarunt: quod
Luſtrum eſt dictũ, ſicq́ à ſacrificio illo cenſus obtinuit nomen luſtri. quia uero cenſus ipſe Luſtrum
ſiue luſtrũ ſingulis habebatᷓ cenſorũ magiſtratus quinq́ annis, maluit conſuetudo Luſtri
appellatione annorum quinq́ ſpacia quæq́ appellari: Luſtraq́ plurima Liuius deſcribit
per cenſores habita, quæ nõ duximus particulariter referenda. ſed unũ in ipſis attente con
ſiderandũ, ingens eorum & notabile incrementũ intra trecentos, & ſucceſſiue maius in/ Centuriæ
tra quadringẽtos & quingẽtos annos factum eſſe: quandoquidẽ centuriæ omnes claſſium
à Seruio Tullo rege inſtitutarũ triginta ſupra ducentas fuerint, & aliæ equitũ ex primori/
bus duodecim, uiros ad ſummã quingentos & tria ac uiginti milia in ſe habentes: cũ anno
abinde uix quadringẽteſimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello cenſoribus,
ducenta & quinquagintaocto milia, octoq́ trecenta hominum capita Luſtro condito ſint
inuenta. Fueruntq́ horum cenſorum ſicut & Seruij regis temporibus iuniores à decimo
ſeptimo in quintum quadrageſimũ ætatis annum, qui militarent cenſi, cum alij ſupra eam
ætatem urbis cuſtodiæ ſuffecturi, pro ſenioribus numerarẽtur. Qui tamen omnes utriuſq́
ætatis in centurias redigebãtur, ex quibus iudicia comitiaq́ haberẽtur. & pariter factum
fuiſſe, quando ciuitas in duplum triplum'ue aucta eſt ſuo loco docebimus, ut miram fuiſſe
conſtet formã, qua tanti populi uota creandis conſulibus alijſue magiſtratibus & à cun/
ctis ſingulariter data & paucarũ horarum ſpacio declarata ſunt. Luſtro & centurijs quan/
tum expedit oſtenſis ad maiora ſenſim uenire poſſumus, ſi prius ſatis oſtendere ſciueri/
mus: oportuiſſe eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi uellent, in aliqua
tribuum cenſos eſſe. cuius quidẽ cenſus ratione multi à muneribus excludebantur, quos
non ſatis eſſet uni tribui aſcriptos eſſe, ſi paupertate premente, aut iudicio excludente pro
ærarijs haberentur. Ea enim uerbi ipſius ſæpe tacti ſuperius uis erat: ut qui aut nullũ, aut Aerarius
quintæ claſſis uiginti quinq́ milium æris minorem haberet cenſum: aut qui iudicio in id
damnatus eſſet: ærarius redditus à rei pub. corpore & à ciuitate ipſa omnino alienus eſſet.
Hinc de Italiæ & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis: qui ciuitatem modo di/
gnitatemq́ adipiſcerentur ac retinerent: altius repetendum eſt. Italiæ quantũ ad noſtram
hanc attinet intentionem, diuiſio multiplex facienda eſt: cum pars ipſius urbi proxima &
in qua urbs ipſa eſt latium appellata: certo modo ius Romanę ciuitatis adepta ſit, quo alię Latium
urbes aliquãdo ſunt donatæ: & aliquæ in ipſa Italia urbes, & oppida coloniæ fuerint: alia
fuerint municipia, nonnullæ ciuitates liberæ, nonnullæ ſtipendiariæ, quouſq́ eo peruen/
tum eſt, ut Romani ciuis ipſam inhabitantis urbem & Italici cuiuſq́ imparitas à ſola uir/
tute diſcernerẽt. Sed prius de colonijs dicendum eſt: quarum deducendarũ cauſam & uti/
litatem Cicero in oratiõe in legem agrariam Rulli prima ſic oſtendit. & operepręcium di

Coloniæ ligentiam maiorum recordari, qui colonias ſic in locis idoneis contra ſuſpitionem pericu/
li collocarunt, ut eſſe non oppida Italiæ, ſed propugnacula imperij uiderentur. Qua au/
tem ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, quam de municipijs aut la
tij iure, Aulus Gellius edocet: coloniarum aliam fuiſſe docens quam municipiorum Ro/
manis neceſſitudinem. Ex ciuitate enim propagabantur coloniæ & iura habebāt inſtitu/
taꝗ populi Romani, ut eſſent quaſi effigies populi Romani. Et quia qui ex urbe in colo/
nias deducebantur, cenſum ſimul cum re familiari transferre cogebantur, quo in tributo/
rum collatione urbs Roma caruiſſet: cautum erat, ut omnes coloniæ penſionem pro qua/
litate darent, quę tamen leuiſſima erat. Hinc eſt quod Plutarchus in Gracchorum uita ſcri
bit Liuium Druſum tribunū plebis duodecim decreuiſſe colonias, & tria milia hominum
Origo dedu/cendarum co/loniarum. in ſingulis quas ſine penſione contra ac conſueuerat eſſe uoluit. Vetuſtiſſimāꝗ coloniarū
deducendarū fuiſſe originem Liuius oſtendit, qui primam coloniam à Lauinia dixit uxo/
re Aeneę Albam longam habitatoribus troianis fuiſſe deductā. Poſtea Tullum hoſtilium
regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxiſſe. dehinc Velitras & Norbam in
pontino ex primis fuiſſe colonijs. Operoſum uero ac omnino ſuperfluum fuerit colonias
referre ſingulas, quæ in Italia à nobis illuſtrata pro magna parte oſtenſæ ſunt. Fuiſſe au/
tem à Lauinia ad Cæſarem Auguſtū quatuor ſupra octuaginta deductas numerauimus,
nec alias poſtea additas opinamur. quarum deducendarum ratio parumper diuerſa fuit,
quod aliquæ ex Romanis ciuibus Roma ſunptis: aliquæ partim Romanis ueteribus, par
tim ex latini nominis ciuibus Romanis, nōnullæ ex ſolis latinis deducebantur, aliquæ mi/
lites ſimul & equites, aliquæ utroſꝗ ſolos habuerint. Placentiam enim ſcribit Aſconius
Pedianus equites ſolos ſex milia latinos tamen non Romanos fuiſſe deductos. cauſam de/
ducendi fuiſſe ut opponerentur gallis, ea tum loca quæ circunſtant obtinentibus. Aliqua
etiam loca pro colonijs habita fuiſſe uidemus, in quæ manentibus colonis ueteribus noui
ex urbe coloni fuere deducti. Accipiebant uero coloni cum deducerētur pro uaria tempo
Colonorum præmia rum rei P. cōditione: uaria quoꝗ præmia, quibus duo, quandoꝗ quatuor, ſex aut ſeptem
Iugerum iugera agri aſſignabantur. Iugerumꝗ conſtat fuiſſe & nunc etiam haberi: quantum unius
diei labore duo boues arare poſſent. Sed poſtea rebus auctis ampliora colonis data ſunt
prædia, quando uidemus Lucium Valeriū Tapponem, Lucium Valerium Flaccū: Mar/
cum attiliū Serranū triumuiros, milibus hominū tribus qui Bononiā coloni ſunt deducti
dediſſe, equiti ſeptuaginta; cęteris L. ager enim captus fuerat de gallis qui hetruſcos inde
expulerant. Et aliā item deducendarū coloniarū rationē fuiſſe uidemus, quas nō credimus
in quatuor octuaginta numerū fuiſſe cōprehenſas, cum ius latij urbibus uel oppidis conce
deretur. Sicut Aſconium Pedianū dicere uidemus factū eſſe à Pompeio Strabone G. ma/
gni Pompeij patre: qui Tranſpadanas colonias deduxit iure latij permiſſo, ut ſine feren/
di ſuffragij iure ciuitatem adipiſcerentur Romanam. Is enim erat honor quo ſolo ea tunc
loca ornabātur, cum tamen aliæ accederent utilitates, poſſe ſcilicet eiuſmodi colonos rei
P. militare & Romanorū ciuium hereditates teſtamento accipere. Vnde Cicero pro Ce/
cinna. Iubet eodem iure eſſe quo fuerunt Ariminenſes: quos quis ignorat duodecim co/
loniarum fuiſſe & à ciuibus Romanis hereditates capere potuiſſe? Quamꝗ uero prius ut
diximus colonias deduci quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia conſtitui
ſit cœptum: tamen deduci colonias impoſſibile fuiſſet, niſi illa hominum exuberantia quę
colonos ſuadebat emittēdos: ab acceptis in ciuitatem alienigenis proueniſſet. Quū enim
Triumuiri ad colonias dedu/cendas in urbe Roma multos ex ueteribus nouiſꝗ incolis paupertate premi adeo ut cēſui ſoluen
do non ſufficerent intellectū erat, triumuiri deducendis colonijs à ſenatu creabantur, qui
locis primum conſideratis, in quibus rei P. expediret propugnaculum conſtitui nouum,
edicta proponebant, danda eſſe nomina ab illis qui in nouam coloniā deduci uellent: pro/
ponebanturꝗ quandoꝗ loca (ſicut ſupra diximus) Romanis ueteribus incolis, quandoꝗ
nouis, quandoꝗ utriſꝗ ſimul. Sic quod urbs pauperibus exonerabatur, & rei familiaris
pondere grauati ad nouas quibus indigerent diuitias gratis datas cum familia accedebāt:
nullum enim deductum fuiſſe conſtat, qui non uxorem & filios ſecum traheret. quamuis
enim agri dati mentionem tantūmodo factam eſſe uideamus, domos tamen in loco inuen
tas, aut ipſis facile conſtruendis locum & adiumenta à triumuiris accipiebant: qui tamdiu
aderant, quouſꝗ paruam ibi rem P. ad magnæ Romanæ ſimilitudinem legibus & mori/
bus

bus eiſdem uidebant conſtitutam. & procedente per imperatorum tempora rei P. & imperij amplitudine factum uidemus, ut turmæ & cohortes ac legiones quandoq; integræ non quidem edicto ex urbe Roma deducerentur, ſed ipſis in prouincijs in quibus militabant a principibus colonias acciperent. Sed ad modos nobis redeundum eſt quibus populi in ciuitatem Romanam accepti ſunt, qui multiplices uarijq; fuerunt, à Liuioq; initium eſt ſumendum: à quo non ſolum qui populi & quando, ſed quo etiam iure accepti ſunt, facile eſt intelligere. primos enim ponit Tuſculanos qui pacem à ſenatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratiõe pro Cornelio Balbo cum hanc de tuſculanis confirmat opinionem, tum uetuſtiora huius Romanorum moris fundamenta his uerbis oſtendit. Id enim ſine ulla dubitatione maxime noſtrum fundauit imperium, & populi Romani nomen auxit quod princeps ille creator huius urbis Romulus, fœdere Sabino docuit etiam hoſtibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius autoritate & exemplo nunquam eſt intermiſſa à maioribus noſtris largitio & communicatio ciuitatis. Itaq; ex latio multi & Tuſculani Lauiniq;, & ex cæteris generibus gentes uniuerſæ in ciuitatem ſunt receptæ: ut Sabinorum, Volſcorum, Hernicorũ. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomentini, & Pedani eodẽ iure quo Lanuuini in ciuitatẽ accepti. Campanis equitibus, fundanis, formianis, ciuitas ſine ſuffragio data. Acerranis ciuitas data ſine ſuffragio. Quod uero ſuperius & alibi à Liuio & alijs dicit, aliquos in ciuitatẽ eſſe receptos, id ſignificat tales populos cũ ſuffragio ciues fuiſſe Romanos: Nã Cicero pro Cornelio Balbo: Q. Mutius ſcęuola pontifex legẽ tulit de regendis in ſuas ciuitates ſocijs, cũ ſumma cupiditate ciuitatis Romę Italici populi tenerent, & ob id magna pars eorũ pro ciuibus Romanis ſe gereret. uerũ ea lege ita alienati animi ſunt principũ Italicorũ, ut ea uel maxima cauſa belli Italici, quod poſt cruentũ exortũ eſt, fuerit. de quo quidẽ bello Cicero in Phippicarũ undecimo. Non enim ut eriperent nobis ſocij ciuitatem, ſed ut in eam reciperentur orabant. & alio loco eiuſdem orationis pro Cornelio idem Cicero. Acerbiſſima lege ſeruilia principes uiri grauiſſimi, & ſapientiſſimi ciues hanc latinis id eſt fœderatis uiam ad ciuitatem populi iuſſu patere paſſi ſunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem uenerunt, qui fœdere in ciuitatem accepti ſunt. Quid autem fœdus eſſet cuiuſq; momenti, Liuius duodeuigeſimo libro ſic oſtendit: Mos erat uetuſtus Romanis cum quibus nec fœdere nec æquis legibus iungerent amicitia, non prius imperio in eos pacato uti, quàm omnia diuina humanaq; dediſſent, obſides accepti, arma adempta, præſidia urbibus impoſita eſſent. Qui uero ſine ſuffragio ciuitatem habere deberent, ijs Liuius ſine ſuffragio datam aperte dicit. ſicut ſupra acerranis & campanis equitibus: fundanis, Formianiſq;, quibus tamen Liuius duodequadrageſimo libro ſuffragij lationem redditam oſtendit. De formianis fundanis & arpinatibus G. Valerius Tappo tribunus plebis promulgauit: ut ijs ſuffragij latio (nam ante ſine ſuffragio habuerant ciuitatem) eſſet. Ad prædictorumq; ſummam conſtare uidemus, eos ex latinis aut propinquis urbi locis, qui in ciuitatem accepti aut ipſa donati fuiſſe dicuntur, habiles fuiſſe redditos, qui ſuffragium in comitijs ferre, militiæ in delectibus aſcribi, & Romanorũ ciuium legata hereditateſq; teſtamento accipere poſſent. & cum legibus proprijs inſtitutiſq; maiorum ueteribus non Romanis domi uiuerent à cenſu Romano liberati: penſionem ſiue ſtipendium Romano populo quot annos perſoluebant. Eiſdemq; conceſſionibus: ſiue (ut appellant) muneribus participabant populi alij, quibus latij ius erat datum. Coloni autem Romani, eo uno ab illis differebant, quod Romanis legibus & inſtitutis uiuere cogebantur. leueſq; habebant penſiones, principioq; obſeruatum eſt ſingulis in colonijs aliquos eſſe præſtantiores uiros qui ciuitate Romana donati, ius petendi gerendiq; magiſtratus retinerẽt. Hinc eſt apud Ciceronẽ oratione pro Cornelio Balbo. Spoletinus Titus Macrinus unus ex his quos Marius ciuitate donauit, dixit cauſam ex colonia latina, imprimis firma & illuſtri. & infra: lege apuleia C. Marius tulit, ut in ſingulas colonias ternos ciues Romanos facere poſſet. eadem uero Romanorum liberalitas ad alios quoq; donatos ciuitate breui manauit. Nam in prędicta Ciceronis oratione G. Pompeius magni pater rebus Italico bello maximis geſtis P. Cæſium ciuem Romanũ uirum bonum, Q. Iunium rauennatem fœderato ex populo ciuitate donauit, & cohortes duas camertium. Municipes quid à prædictis ſiue donatis ciuitate ſiue fœderatis, ſiue colonis differrent, impeditioris negocij, magis quàm difficilis

Tuſculani primi accepti in ciuitatem

Coloni Romani

cilis aut magnę utilitatis fuerit deſcribere. Aulus enim Gellius qui poſt Liuiū Ciceronem & iureconſultos ſcripſit, paucis uerbis quid municipes eſſent diffiniuit. Municipia dicta *Municipium* quod cum omnino ſuis iuribus & legibus uiuerent, munera cum populo Romano habebant cōmunia, id eſt tanquam Romani reputabantur. Sicq; idem fuiſſe uidentur cum fœdere in ciuitatem acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo cluentio habita ſic de eo dicit. Equitem Romanū in municipio ſuo nobilem. Et Feſtus Pompeius ſic habet. municipes erant qui ex aliјs ciuitatibus Romam ueniſſent, quibus non licebat magiſtratū capere ſed tantum muneris partem, ut fuerunt cumani Acerrani Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, ſed dignitates non capiebant. Et infra: Municipiū id genus hominum dicunt, qui cum Romam ueniſſent, neq; ciues Romani eſſent: participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendū una cum Romanis ciuibus: præterquam de ſuffragio ferendo, aut magiſtratu capiendo: ſicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Lauini, Tuſculani, qui poſt aliquot annos ciues Romani effecti ſunt. Alio modo municipiū id genus hominū diffinitur, quorum ciuitas uniuerſa in ciuitatem Romanā uenit. ut Aretini, Anagnini. Tertio id genus hominū diffinitur, qui ad ciuitatem Romanā ita uenerūt, uti municipia eſſent ſuæ quiſq; ciuitatis, ut Tiburtes, Preneſtini, Piſani, Vrbinates, Nolani, Bononienſes, Placentini, Nepeſini, Sutrini, Lucenſes. Vlpianus autem iurecōſultus ad municipales: proprie quidē municipales appellant̄ muneris participes recepti in ciuitatem, ut munera nobiſcum facerēt. *Municipes* Sed nunc abuſiue municipes dicimus ſuæ cuiuſq; ciuitatis ciues. utputa Campanos, Puteolanos. proprie aūt iureconſultū dixiſſe uidemus abuſiue: nam conſuetudo poſtea obtinuit, ut municipis uerbum ſolam ciuis Romani differentiam indicaret. cum enim omnibus in orbis Romani ciuitatibus & oppidis ciues Romani ueteribus incolis indigeniſq; inmixti uiuerent, qui urbanū hominem ex indigenis nominare uoluiſſet, ut Romani æquiuocationem per uerbum ciuis euitaret, municipem eius loci dicebat. Munera quid proprie appellant̄, de quibus ſupra ſæpenumero diximus, & Hermogenianus de munere & honore, & Martianus eodem titulo in legibus perite dixerūt: *Perſonalia munera* munera ad ſummam facientes perſonalia eſſe quædam, quæ corporibus cum labore & ſolicitudine animi, ac uigilātia darentur, patrimonialiaq; alia in quibus maxime ſumptus po*Patrimonialia*ſtularetur, & alia mixta quibus utrunq; fieret. Hinc breuiter & ſimul plene diffiniuit Martianus, & ipſe iureconſultus. *Munus quid ſit* munus proprie dici quod neceſſario ſubimus lege, more, imperioue eius, qui iubendi habet poteſtatē. Multa à nobis ſupra ſunt dicta, dū conati ſumus oſtendere quibus modis & artibus & populus Romanus & ſimul Romanū creuit imperium: qua in re unica ſatisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, ubi hæc ſunt uerba. Itaq; & ciues undiq; fortiſſimos aſciuerunt, & hominum ignobilium uirtutem, perſæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt: cuius particulæ cauſa omiſſis Italiæ rebus ad externa ueniendū eſt. Qua in parte primus idem Cicero in eadem pro Cornelio oratione occurrit. Sylla Maſſilienſem Ariſtonē, & nouem gaditanos ciuitate donauit. Etenim cum cæteris præmijs digni ſunt qui ſuo labore & periculo noſtram rem P. defendunt, tum certe digniſſimi ſunt qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela ſubierunt. Cornelius uero Tacitus in oratione quam indigniſſimo attribuit Claudio imperatori inepto ſemperq; ſopito, quibus artibus Romanū creuit imperium elegantiſſime ſic oſtendit. Maiores mei quorū antiquiſſimus Clauſus origine ſabina ſimul in ciuitatem Romanam & in familias patritiorū accitus eſt, hortant̄ uti paribus conſilijs rem P. capeſſam transferendo huc quod uſq; egregiū fuerit. Neq; enim ignoro. Iulios Alba, Coruncanos Camerio, Porcios, Tuſculo, & ne uetera ſcrutemur, hetruria, lucania & omni Italia in ſenatum accitos: poſtremo ipſam ad alpes promotam, ut non modo ſinguli uiritim, ſed totæ gentes in nomen noſtrum coaleſcerent. Tunc ſolida domi quies, & aduerſus externa floruimus, cum tranſpadani in ciuitatem recepti, cum ſpecie deductarum per orbem terræ coloniarum additis prouinciarum quibuſq; munitionibus ualidiſſimis feſſo imperio ſubuentū eſt: Nec pœnitet Balbos ex Hiſpania, nec minus inſignes piros è Gallia Narbonenſi tranſiuiſſe. Manent eorū poſteri, nec amore in hanc patriā nobis cōcedunt. Quid aliud exitio Lacedæmonijs ac Athenienſibus fuit quāq̄ armis pollerent, niſi ꝙ uictos pro alienigenis arcebāt: at cōditor noſter Romulus tantū ſapientia ualuit, ut pleroſq; populos eodē die hoſtes dein ciues habuerit. Aduenæ in nos regnauerunt, libertinorū filijs magiſtratus mandare

mandare non ut plærique falluntur recens,ſed priori populo factitatum eſt.at cum ſenonibus pugnauimus, ſcilicet Volſci & Equi nunquã aduerſam nobis aciem ſtruxere. uel capti à gallis ſumus,ſed & thuſcis obſides dedimus,& ſamnitum iugum ſubiuimus.attamẽ ſi cuncta bella recenſeas,nullũ breuiore ſpacio quam aduerſus gallos cõfectum:continua inde ac fida pax.Iam moribus,artibus, affinitatibus mixti noſtris aurum & opes ſuas inferant,potiuſquam ſeparati habeant.omnia patres cõſcripti,quæ nunc uetuſtiſsima creduntur noua fuere:plæbeij magiſtratus poſt patricios,Latini poſt plæbeos, cæterarum Italiæ gentiũ poſt Latinos. inueteraſcet, hoc quoque, & qđ hodie exemplis tuemur,inter exẽpla erit. Qđ aũt Tacitũ peritiſsime uidemus dixiſse,Romanos ueteres illos imperij fundatores ſpecie deductarũ per orbem terræ coloniarũ, additis prouinciarũ quibuſque munitionibus ualidiſsimis feſſo imperio ſubueniſse: libet oſtenſis colonijs ante oculos ponere,poſteaque ipſarum coloniarũ ſimul cum prouincijs gubernationem edocere:ut quod Tacitus ſupradictis continuat, cõſtare poſſit, nõ pœnituiſſe maiores ex Hiſpania Balbos, & alios ex diuerſis prouincijs præſtantes uiros in ſenatũ equeſtremque ordinem & Romanam ciuitatem fuiſſe aſcitos, qua ratione nonnullos etiam ex præſtantioribus ipſis uiris prouincialibus oſtendimus.Inchoandum uero eſt à prouincijs Italiæ continentibus,de quibus Vlpianus de uerborum ſignificatione. Continentes prouincias accipere debemus, eas quæ Italiæ iunctæ ſunt,utputa galliam,& prouinciam:Siciliamque magis inter continentes accipere nos oportet, quæ modico freto ab Italia diuiditur. Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ,eius gubernationem dicemus. Cicero quinta in Verrem actione.Inter Siciliam cæteraſque prouincias in agrorũ uectigalium ratione hoc intereſt, quod cæteris aut impoſitum uectigal certum quod ſtipendiarium dicitur,ut Hiſpanis cæteriſque pœnorum quaſi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut cenſoria locatio conſtituta eſt, ut in Aſiæ lege Sempronia: Siciliæ ciuitates ſic in amicitiam fidemque accepimus, ut eodem iure eſſent quo fuiſſent, eadem conditione populo parerent Romano, qua ſuis antea paruiſſent. Perpaucæ Siciliæ ciuitates ſunt bello à maioribus noſtris ſubactæ. Quarũ ager cum eſſet publicus populi Romani factus,tamen illis eſt redditus.Is ager à cenſoribus locari ſolet.fœderatæ ciuitates duæ ſunt,quarum decimæ uenire non ſolent,Mamertina & Taurominitana:quinque præterea ſine fœdere immunes ciuitates ac liberæ,præterea omnis ager Siciliæ ciuitatum decumanus eſt: itemque ante imperium populi Romani ipſorũ ſiculorum uoluntate,& inſtitutis fuit.Et quarta actione in Verrem Cicero.Nos uero experti ſumus Italico maxime bello,Siciliam nobis non pro penaria cella, ſed pro ærario illo maiorum uetere & referto fuiſſe, frumentoque ſuppeditato maximos exercitus noſtros ueſtiuit,aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad gallias prouinciam'que pariter Italiæ continentes ueniamus. Cicero pro Cornelio Balbo ſcribit quædam fœdera fuiſſe cum nonnullis barbaris præſertim ex gallia, ne quis ſuorum à Romanis reciperetur in ciuem. Suetonius uero C. Cæſarem dicit quoſdam è ſemibarbaris in curiam recepiſſe, & demum galliam cui præfuerat Tranſalpinam à ſaltu Pireneo alpibuſque, & monte gebenna, fluminibus'que rheno & rodano.Neronem'que primum ſcribit idem Suetonius alpes defuncto Cotio rege, in prouinciæ formam redegiſſe. Et Cornelius Tacitus ſcribit Claudium imperatorem nationes alpium maritimarum in ius latij tranſtuliſſe. Et Plinius aſſerit, Narbonenſem galliam uerius Italiam, quàm prouinciam unam fuiſſe habitam, quæ hinc appellata ſit inter omnes orbis terrarum nationes regiones Romana prouincia. In qua Liuius ſcribit C. Sextium proconſulem uicta Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidiſſe, ob aquarum copiam ex calidis frigidis'que fontibus. Et Cicero in oratione pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donaſſe ciuitate Ariſtonem Maſſilienſem. Factum autem uidemus, ut nedum ex Gallijs ciues, qui fuerunt propemodum infiniti, ſed quoſdam quoque imperatores habuerimus, quorum tamen primus fuit Antoninus Pius,quem Helius Spartianus traxiſse genus ſcribit ex gallia Tranſalpina Nemauſenſe, auum'que ſuum Titum Aurelium Flauium per honores diuerſos ad ſecundum conſulatum ex præfectura urbis perueniſſe: patrem Aurelium Fuluium fuiſse conſulem hominem caſtum & integrum.Et Conſtantius Cæſar Magni Conſtantini pater cum ex gallijs traxiſse dicatur originem, eam gloriam gallis dabit ut ipſum Conſtantinum imperatorem præſtantiſſimũ, licet in Britannia nunc Anglia ex

Prouinciæ continentes

Recepti in curiam à C. Cæſare

Imperatores externi Romanorum

Antoninus Pius

Conſtantius

Helena natus fuerit,ciuem habuiſſe gloriari poſſint.Colonias in gallijs paucas fuiſſe uide
mus:nec ſine euidenti utilitatis ratione.Cum enim omnis ulterior gallia à C. Cæſare qui
eam ſubegerat(ſicut oſtendimus)ſtipendiaria eſſet conſtituta,detrimento rei pu. uectiga
libus acceſſurū eſt uiſum, ꝗcquid agri colonis in ea aſſignandū libertate donatū eſt,quā à
grauiore ſtipendio coloniæ habebant.& tamē poſtea Neronē Claudiū Narbonem & A/
relatum in gallis deduxiſſe colonias Suetonius ſcribit: Corneliusq; tacitus de Agrippina
prædicti Neronis genitrice dicit,eam quo uim ſuam ſocijs nationibus oſtentaret,in oppi/
dum Vbiorū in quo genita erat,ueteranorum coloniam deduxiſſe,cui nomē ex uocabu/
lo ipſius inditum fuerit:Forte.n.acciderat,ut gentē ipſam rheno in Galliam tranſgreſſam
Agrippa in fidem accepiſſet, qui fuit dictæ Agrippinæ pater. in qua deducenda colonia
ſcribit Tacitus, nō ut olim uniuerſas legiones cū tribunis & centurionibus & ſui cuiuſq;
ordinis militibus fuiſſe deductas,q̄ conſenſum & caritatē R.P.efficerēt,ſed ignotos inter
ſe diuerſos maniplos ſine rectore,ſine affectibus mutuis,numerū magis q̄ coloniā effeciſ/
ſe.quocūq; aūt modo id acciderit,eā priſci nominis colonia Agrippina inter cęteras Ger
maniæ cui eſt aſcripta urbes florentiſſima potentiſſima atq; etiam ornatiſsima nunc habe
tur.In Hiſpania ulteriore ſcribit Plinius nouē fuiſse colonias, municipia centū,oppida la
tio antiquitus donata,unde triginta,libertate ſex,fœdere tria,ſtipendiaria centum uigin/
ti.In Hiſpania citeriori coloniæ fuerunt duodecim,oppida ciuiū Romanorū tredecim,La
tinorum ueterū duodeuiginti,fœderatū unum,ſtipendaria centum trigintaquinq;: colo/
niaq; Valentia, colonia Taracon, Scipionū opus fuere,& colonia Calaguritana.aliud tñ
eiuſdem familiæ opus minime gratum in Hiſpania fuit,cū Scipio Numantia funditus ex

Luſitaniæ diuiſio

ciſa multas urbes reddiderit tributarias.At Luſitania ultima Hiſpaniarū pars, ad Oceanū
uergens uniuerſa diuiditur in cōuentus tres,Emeritenſem, pacenſem,ſcalabitanum, tota
populorū XLVI.In quibus coloniæ ſunt quinq;.municipia ciuium Romanorū latij an/
tiqui tria, ſtipendaria triginta ſex, colonia auguſta Emerita Anæ fluuio appoſita:Sed ad
extremū re pu.uarijs iactata procellis, Veſpaſianus imperator uniuerſæ Hiſpaniæ ius la/

Qui ex Hiſpanis urbe Romana donati fuerint

tij tribuit. Viros ex Hiſpania pręſtantiſsimos Romana habuit res pu.quos omnes undiq;
cōquirere fuerit operoſiſsimū,ſed notiores nō paucos afferemus.primus omniū Hiſpano
rum ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis:niſi forte uelimus

Cornelius Balbus

attendere,quod Cicero in Corneliana oratione ſcribit, Syllam priorē Pompeio nouē Ga
ditanos ciuitate donaſse.Corneliū aūt M.C.oratione prædicta à G. Pompeio ciuitate do
natum aſserit. In qua oratione Cicero donationis huiuſce hanc rationem affert plurimi
faciendam. Cæterū cum pro ſua patria pauci poſt genus hominum natū reperti ſint,qui
nullis præmijs propoſitis uitam ſuam hoſtium telis obiecerint: pro re pub. aliena, quen/
quam eſse putatis, qui ſe opponat periculis, nō modo nullo propoſito præmio ſed etiam
interdicto:unde Tacitum ſupra dixiſse uidemus,non pœnituiſse Romanos ex Hiſpanijs

Traianus imperator ex Hiſpania

Balbos in ciuitatē aſcitos eſse,ne dum uero nos poſtea pœnituiſse debuit, Traianū prin/
cipem ex Hiſpanijs habuiſse.Sed cum gratiſsima ſemper & iucundiſsima ſit eius memo/
ria,tum maxime moleſtiſsimum eſt interijſse culpa temporum ſcriptas de tanto principe

Hadrianus

hiſtorias.Cuius ſucceſsor Hadrianus & ſi apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij

Antoninus Pius

ciuitatem in Italia natus eſt,progenitores habuit Hiſpanos.Cuius item ſucceſsoris Mar/
ci Antonini pij originem Iulius capitolinus ab Hiſpanis fuiſse oſtendit, cum paternum
proauum Anium Verum prætoriū uirum dicit ex Succubitano Hiſpaniæ municipio fa/

Bonoſus

ctum fuiſse Romanum ſenatorem. Et longe poſt eum Bonoſus pariter imperator Roma
nus,quod Flauius Vopiſcus hiſtoricus tradit,fuit Hiſpanus, Deinde alterū Traiano uir/

Theodoſius

tutum præſtantia ſimilem,ſed religione chriſtiana meliorem Theodoſium magnum im/
peratorem habuimus,qui ultimus omnium fuit ſub quo Romanum imperium floruit in/
tegrum,quandoquidem ſub Archadio & Honorio filijs eius Romani imperij ruina ince/
pit,quā duobus,& triginta libris defleuimus potiuſq; deſcripſimus.Senecā,Lucanū eius
nepotē,& Quintilianū ex Hiſpania originē duxiſse magis conſtat quàm ut noſtro indige
ant teſtimonio. Sed ad Aphricam tranſeundū eſt paruo freto à Luſitanijs Beticaq;, quā

Coloniæ Romanæ in Aphrica

Hiſpaniarū partē unicā barbari occupāt,diuiſam. In prouincia mauritania quinq; fuerūt
Romanæ coloniæ. Tingitana prouincia colonias habuit quatuor, in quis una cohortis
prætorię à diuo Claudio inſtituta,Numidia duas habuit colonias,Aphrica ſeptē, oppida

ciuium Romanorũ quindecim. in Libya nulla fuit colonia. Seuerum imperatorem ſcribit Helius Spartianus ex Lepti Aphricanum fuiſſe, patre Romano equite, qui priuſquam ciuitate donaretur, Græce & latine erat eruditiſſimus. Seuerusq́ imperator optimus, rei frumentariæ, quam minimam repperit, ita conſuluit, ut excedens uita ſeptem annorũ canonem populo Romano reliquerit: reliquitq́ olei tantum, ut per quinquennium non urbis ſolum uſibus, ſed & totius Italiæ quæ oleo eget ſufficeret. Clodium etiam Albinum imperatorem ſcribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanum fuiſſe: ſed paulopoſt ex Tagaſtenſi Aphricæ præclara urbe Aurelius Auguſtinus uir ſanctus, & adeo doctus fuit, ut cætera ſuperet quæ afferre poſſimus Aphricæ ornamenta. Illirico nunc Italiæ ad hiſtriam contiguo, manus eſt apponenda. Et ſi uero eam regionem quibuſdam uiſum eſt id ſolum complecti, quod & Dalmatia appellatur, fuere tamen nonnulli quibus placuit, qcquid hinc à ſinu phanatico nũc carnario Hiſtriæ & Polæ urbi cõtiguo, ſecundum maris Hadriatici oram ad Achaiam nunc Moream, & inde danubij ſiue Hiſtri ortu ad Sauum fluuium cõtinetur, Illirici uocabulo fuiſſe comprehenſum. Vt ipſa Macedonia cum Epiro & Pannonia cum Dalmatia intra Illiricum cenſerentur. Nos uero ſubiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo oſtendenda ſicut ſummatim ſupra fecimus, & illiricum ampliore, de qua diximus, appellatione, & Græciam ſimul, germaniam quoq́ omnem amplectemur, ut ipſarum certe ampliſſimarum prouinciarum colonias, & uiros præſtantes in ciuitatem Romanam acceptos ſimul percurramus. Paulus Aemilius Macedonia & Illirico receptis tributum impoſuit, medium illius quod regibus ſoluere conſueuiſſent, ne ob auariciam pugnare Romani uiderentur. Et Plinius ſcribit Macedoniæ Paulum Aemilium uictorem, una die LXXII ciuitates direptas uendidiſſe. Et Q. Flaminium cõſulem poſtea omnẽ Græciam liberam eſſe dixiſſe. Idemq́ aſſerit Plinius in illirico populos duodecim ius Italicum habuiſſe, cęteros in curias diuiſos ſtipendiarios fuiſſe, præter colonias quæ fuerint multæ. additq́ Domitium Enobarbum uniuerſæ Achaiæ libertatem dediſse. Cicero autem qui cum Q. Flaminio, & Domitio Enobarbo in re pub. uerſatus eſt ad Quintũ fratrem certo modo ſcribens ſic dicit. At Græcis quod uectigales ſunt non ita acerbum uideri debet. Liuiusq́ priorum temporum geſta apud Græcos & Macedonas ſcribens, duodequadrageſimo libro: in conditionibus pacis Aetolorum permiſit conſul M. Fuluius, ut pro argento in penſiones uarias imperato aurũ dare poſsent, dum pro argenteis decem, aureus unus ualeret. Gubernationi autem Macedoniæ Cicero accurate uidetur proſpexiſſe in oratione, quã paulo ante bellum ciuile Cæſaris & Pompeij habuit de prouincijs conſularibus. cum. n. multa dixiſſet de negligentia conſulũ illius temporis, quod uiam illam quę per Macedoniam erat uſq́ ad Helleſpontum militaribus excurſionibus barbarorum ſinerent eſſe infeſtam, hæc uerba ſubiungit. Pacatam ipſam per ſe & quietã tenui præſidio atq́ exigua manu, etiam ſine imperio per legatos nomine ipſo populi Romani tenebamus, quæ nunc conſulari imperio atq́ exercitu ita uexata eſt, ut uix ſe poſſit diuturna pace recreare. & ad orationis cõcluſionem ſic habet: ijs qui deſignati erunt cõſules Syriam Macedoniãq́ decerno: decernam eas prætorias, ut & prętores annuas prouincias habeant. Sed poſtea ſub imperatoribus multæ ex prædictis regionibus cõditiones mutarunt. Scribit nanq́ Suetonius Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, liberate adempta in prouinciarum formam redactas fuiſſe. De Germania habent ueteres ſcriptores pauca, quæ ad præſens propoſitũ adducere poſſimus. cum enim ea prouincia per Cæſaris Auguſti tempora cœperit Romano imperio eſſe ſubiecta, partim in ea cõtigit pauca fieri ſtantis rei pub. temporum rebus geſtis ſimilia: partim quæ gerebantur ſcriptores nominum barbariem abhorrentes mandare litteris non ſunt auſi, quod Pomponium Mellam excuſaſſe uidemus: partim quæ ſcripta fuerunt, ut Plinij & Samonici, interierunt. Cornelius Tacitus de germanorum legatis Romam miſſis, hæc habet. Intrauere Pompeij theatrum, quo magnitudinem populi uiſerent. illic per ocium, neq́ enim ludicris ignari oblectabantur, dum cõſeſſum caueæ, diſcrimina ordinum, quis eques, ubi ſenatus percontantur, aduertere quoſdam cultu extraneo in ſedibus ſenatorũ: & qui nam forent rogitantes poſtq́ audierunt, earũ gentiũ legatis id honoris datum, quæ uirtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortaliũ armis & fide ante Germanos eſſe exclamant, digrediunturq́, & inter patres cõſidunt: quod

Seuerus *Clodius Albinus* *Aurelius Auguſtinus* *Illiricum* *In Illirico xij populos ius latij habuiſſe*

quod comiter uiſentibus exceptum. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ ac-
Aurelianus creuerunt rei pub. dicamus. Flauius Vopiſcus dicit Aurelianum imperatorem ex pro-
imperator uincia Dalmatia originem duxiſſe, aut ortum Sirmij in Pannonia ſuperiore familia ob-
Dalmata ſcuriori, uel Dacia Ripenſi uel Meſia. Et Probū Auguſtum pariter ex Pannonia, Sirmi-
Probus enſi urbe, nobiliorem matre quàm patre: Iulius uero Capitolinus Maximinum imperato
Auguſtus rem ex Thracia Gothis & Halanis parentibus originē habuiſſe dicit: Firmiusq; Saturni-
Maximinus nus ſcribit, Carum imperatorem Illiricianis parentibus fuiſſe Romanum uel Mediola-
Carus nenſem, auo Aquileienſe. Domicianum autem ſcripſere multi, & inter eos Paulus diaco-
nus, in Dalmatia natum fuiſſe. Conſtantinum ſupra diximus patre Gallico natum fuiſſe
in Britannia, nunc Anglia. Sed hoc in loco facti ſui utinam ita felicis ſicut eximij haben-
da eſt ratio: perierunt uero quæ de Conſtantino ab Amiano Marcellino eleganter ſcripta
erant. Primusq; omnium ex chriſtianis, qui hiſtorias attigerit, Paulus diaconus Aquilei-
Conſtantius enſis de Conſtantio ſic habet. Conſtantius uir bonus ſuos omnes uoluit diuites eſſe mo-
Conſtantinus dice indutos, cum amicis comedebat, obijt in Britannia Conſtantino filio ſucceſſore reli-
cto, quem ex Helena concubina ſuſceperat. Hic fuit ſecundus imperator chriſtianus poſt
Philippum. Milites contra eum creauerunt imperatorem Maxentium filium Maximini
Herculij, qui in Lucania morabatur. fuerūt tunc quatuor imperatores, ſed Conſtantinus
Maxentius ſuperato ad pontem miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, ſolus imperator Con-
ſtantinopolim anno à condita urbe Roma undecies centeno ex Byzantio fecit, poſt tri-
Iulianus ginta annos obijt Nicomediæ, filijs diſſidentibus. Iulianus factus Cæſar ſuperauit Alema
Conſtantius nos, Conſtantio in Perſis occupato, qui audiens Iulianum inuaſiſſe imperium, in eum ue-
niens apud Ciliciam obijt. Aſia nunc reliqua nobis eſt, quæ ſicut alijs duabus orbis parti-
bus par amplitudine eſt, ita huiuſmodi rerum de quibus nunc apud nos agitur copia eaſ-
dem æquat. Aſiæ adminiſtrationi duo ex Romanis uiri optimi talia iecere fundamenta,
ut cito multūq; in ea populus profecerit Romanus. Quintus enim Scæuola, qui in conſu
latu M. Craſſo collega fuit, Aſiam prouinciam minorem dictam, adeo fortiter & integre
adminiſtrauit, ut ſenatus ituris poſt eum magiſtratibus pro norma & exemplari decre-
to propoſuerit. Et Ptolemeus rex cum populum Romanum filio reliquiſſet tutorem, miſ-
ſus M. Aemilius Lepidus pontifex Maximus, patrem ſe potius quàm tutorem geſſit. ſed
Coloniæ Ro. colonias poſtea multas breui per omnem Aſiam habuere Romani, primusq; Pompeius
in Aſia primam in Cilicia Pompeiopolim ædificauit, qui & Euphratinā à Mithridate conditam
à ſe uictam coloniamq; conſtitutam Pompeiopolim appellauit. Idem'que in Meſopota-
mia Hebetam ſiue Meram Romani imperij terminū conſtituit. Secundus C. Cæſar fuit
à quo Beritus colonia eſt deducta, & felix Iulia appellata, & Pharus inſula ad nili hoſtiū
Canopeium deducta, & dicta eſt Colonia Cæſaris dictatoris. In Capadociaq; Claudij Cæ
ſaris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in armenia ſuperiore ad Hiberiam de Tigra
nis regnis captas tetrarchias barbaris nominibus inſtituit. à quo ſcriptum fuiſſe refert Pli
nius à Cimmerico Boſphoro ad Caſpium mare, centū eſſe & quinquaginta paſſuum mi-
lia, quæ excogitauerit perfodere Nicanor ſeleucus quo in tempore à Ptolemeo Cerauno
ſit occiſus. Veſpaſianusq; imperator coloniam in finibus paleſtinæ deduxit, quæ dicta
eſt flauia. Anazarbeum in palæſtina oppidum pręſtans poſtea dictū eſt turris Stratonis,
quæ à conditore Cæſare auguſta primum, poſt Cęſarea ſicut & nunc dicta eſt, cuius me-
minit beatus Hieronymus eccleſiæ doctor. aliæ fuerunt per Aſiam Romanæ coloniæ,
quarum obſcurior eſt fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius con-
dita. In Paphlagonia Sinope. Vltimamq; reſeruauimus Aconen à Ptolemeo conditam
Aegyptio rege, quam Claudius imperator coloniam Romanorum deductam Ptolomai-
dis nomen retinere permiſit: quæ urbs proauorum noſtrorum ætate in chriſtianorum po
teſtate cum multis annis glorioſiſſima fuerit, ultima omnium Aſiæ ciuitatum à chriſtia-
nis amiſſa, & tum immunita ſoloq; æquata ſicut & manet remanſit. Vlpianus autē iurecō
ſultus de cenſibus tractans, aliam nos edocuit in Aſia coloniam his uerbis. Phœnice ſplen
didiſſima Tyriorum colonia eſt in Syria, unde mihi origo eſt, nobilis in regionibus Sy-
riæ ſiculorum antiquiſſima armipotens, fœderis quod cum Romanis percuſſit tenaciſſi-
ma. Huic diuus Seuerus imperator ob gratiam in rem pu. imperiumq; Romanum ob inſi
gnem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conſeruandis colonijs Romano

tū principū diligentia. Suetonius. n. ſcribit C. Cæſarē octuaginta ciuiū Romanorū milia in tranſmarinas colonias diſtribuiſſe: Et ne urbi exhauſtæ ciuiū frequentia deeſſet, ſanxit ne quis ciuis maior annis uiginti, minor'ue decem qui ſacramento nō teneretur, plus trienio cōtinuo Italia abeſſet, neu quis ſenatoris filius, niſi contubernalis aut comes magiſtratus, peregre proficiſceretur. in Aſiaq́ multis ab Italia diſtantibus prouincijs refertiſſima, cum ad tuitionem colonias conſtitui parum uideretur, aliam Romani duces iniere gubernationis formam, magiſtratibus regionatim noua appellatione inſtitutis, à quibus populi in fide & obedientia continerent. In Cœleſyria. n. tetrarchię duę Zinderona & Gabena inſtitutæ ſunt. Et Iudæa in duodecim tetrarchias diuiſa eſt, q̄ magiſtratus à Romanis mittebantur. In Meſopotamia præfectura fuit propè Calliroen, quæ & Carra eſt dicta morte Craſſi notiſſima. Armenia uero præfecturam habuit, Corbuloq́ dux ad portas uſq; Caſpias domuit gentes, quas quidem portas ne Parthorum gentes indomitæ Perſarū regna inuaderent, Alexander Macedo poſuerat: interq́ ea duo Parthorum & Perſarum regna fuit Palmira urbs nobilis, diuitijs ſolo & aquis amœniſſima, quæ arenis ab omnibus terris diuiſa & exempta quadam ſorte in die fuit. Sed & ſinum maris rubri Aethiopicum primo intrauere milites miſſi à Nerone principe id bellum cogitante. Petronius nanq; eques Romanus Auguſti temporibus, cum ea loca primus armis penetraſſet, Romanis id bellū ſuſcipi poſſe edocuit. At poſtq́ inacceſſibilium penè locorū ſuborta mentio ad principū Romanorū cogitationes potius quàm geſta traxit, certiora de illis afferamus. Auguſtus ipſe Octauius Aegyptum in prouinciæ formam redactam, ut feraciorem uberioremq́ annona urbē redderet, foſſas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas longa uetuſtate, militari opere detexit. Veſpaſianusq; Cappadociæ propter aſſiduos barbarorum incurſus legiones addidit, conſularem rectoremq; impoſuit. Et M. Antonius philoſophus prouincias ex proconſularibus cōſulares, ac ex conſularibus proconſulares, aut prætorias pro belli neceſſitate fecit. per legatos bellum parthicū fecit, ita ut Babylonem inde mediam perueniret, & Armeniam uindicauit. Alexander autem ſeuerus terram quæ de hoſtibus capta eſt, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita ut eorum eſſet, ſi hęredes eorū militarent, nec unquam ad priuatos pertineret: dicens eos attentius militaturos, ſi etiam ſua iura defenderent: addiditq́ ijs & animalia & ſeruos, ut poſſent colere qđ acceperant. Iulius Capitolinus ſcribit Gordianum iuniorem per hæc uerba gloriatum fuiſſe: ab Athenienſium ciuitatibus & reges Perſarum & leges amouimus: Carras deinde cæteraſq́ urbes imperio Romano reddidimus, Niſibin uſq; peruenimus. Tanta autem fuit Romanorū in prouinciarum gubernatione, cum iuſticia, tum maxime comitas, liberalitaſq́, ut principes & populi eorū dulce iugum libenter ferrent, quod quidem Valeriani imperatoris temporibus declaratū eſt. Eo. n. apud Perſas Sapori ſeruiente, quē in equū humeris attollebat, Bactriani, Hiberi & Albani & Tauroſcythæ Saporis litteras nō receperunt, ſed ad Romanos duces ſcripſerūt auxilia pollicentes. Immiſitq́ Galienus dicti Aureliani filius Odenatū ducē ſuū, qui Perſas cum uaſtaſſet, Niſibin, Carras, & omnē Meſopotamiam in poteſtatē Romanam recepit, Cteſiphontemq́ peruenit, fugatuſq́ Sapor rex cū ſuis ſatrapis. Quare Galienus participato imperio Odenatū uocauit Auguſtum, & monetam eius, qua Perſas captos trahebat, cudi iuſſit. Scribit Cicero in oratione cōtra Gabinium habita nō licuiſſe faſces ſingulares ingredi Alexandriā, & eius facti rationem Trebellius pollio in Alexandri ex triginta unius uita hanc affert. Apud Memphiticos uates in aurea colūna Aegyptijs litteris ſcriptum fuiſſe, Aegyptum liberam fore, cum in eam ueniſſent Romani faſces, & prætexta conſulare indumentum. Et tamen uidemus Romanos principes cū Alexandriam imperio tenerent, ab ingreſſuq́ abſtinerent, magna in omnē prouintiam beneficia contuliſſe. Probū eṁ imperatorē ſcribit Flauius Vopiſcus milites in Aegypto nunq̄ ocioſos eſſe permiſiſse, Extareq́ apud Aegyptū eius opera, quæ ꝑ milites ſtruxerit, in plurimis ciuitatibus, pontes, templa, porticus, baſilicas, qui ora fluminū multa patefecerit, paludes pleraſq; ſiccauerit, atq; inibi agros ortosq́ cōſtituerit. Ideq́ Probus per Iſauriā latrocinijs ſemper infamē loca quæ anguſte adeuntur priuatis donauit, addens ut eorū filij ad annū ætatis duodeuigeſimū in militiam mitterent, ne latrocinari diſcerēt. Idemq́ facta pace cū Perſis ad Thracias redijt, & centū milia Baſtarnarū ſeptētrionaliū, Scythis cōterminorum in ſolo Romano cōſtituit, qui omnes fidem ſeruarunt. Carus etiam imperator cū

Iudæa in xij tetrarchias diuiſa
Carra
Corbulo
Palmira
Petronius eques
Liberalitas Romanorum in ſubditos
Aurelianus imperator
Galienus
Odenatus
Non licuiſſe faſces conſulares ingredi Alexandriam
Probus imperator

Carus fulmine interfectus

Carras rebelles in Meſopotamia recepiſſet, ad Cteſiphontē & ipſe ſicut Odenatus peruenit: ſed cum fulmine ictus interiſſet fama ferri cœptum eſt, fatis prohibitū eſſe, ne Cteſiphontem Romanum tranſeat imperium. præclara procul dubio fuerunt geſta, quæ Romani principes ſubigendis Aſiæ & alijs orbis prouincijs patrarunt, ſed memoratu dulces ac iucundæ ſunt artes bonę, quibus illis adminiſtrandis & in fide cōſeruandis utebantur.

M. Cicero proprætor in Aſiam miſſus

M. Cicero in Aſiam quæ minor dicta eſt nunc turchis ſubditam pro prætore miſſus, multa ad Aticum ſcribens notanda dicit, quorum partem hic ſubijciemus, optamusq́ noſtris exemplar eſſe propoſita, qui ad prouincias Romanæ eccleſiæ à Romano pontifice ſenatuq́ cardinalium mittuntur. Nos Aſia accepit mirabiliter, aduentus noſter ne in minimo quidem fuit ſumptui. Scito non modo nos fœnum aut quod de lege Iulia dari ſolet nō accipere, ſed ne ligna quidem: nec præter quatuor lectos & tectū quicquā, multis locis nec tectum quidem, & in tabernaculo manere plærunq́: Sic in prouincia nos gerimus, quod ad abſtinentiam attinet, ut nullus terror inſumatur in quenquam. Id fit etiam & legatorū & tribunorum & præfectorum diligentia. Nam omnes mirifice ſtudent gloriæ noſtræ. Aditus etiam ad me nimius, prouinciales nihil per cubicularium, ante lucem inambulo domi.

Iudæi Romanis exoſi

Vnicam hactenus in deſcriptione prouinciarū Aſiæ omiſimus Iudæam, ut eius populi peruicaciam duritiemq́ Romanis ueteribus cultui etiam idolorum ſeruientibus, nō aliter quàm noſtris chriſtianis exoſam fuiſſe deteſtabileq́ oſtendamus. M. Cicero in oratione pro Lucio Flacco: cum aurum Iudæorum nomine quotannis ex Italia & ex omnibus noſtris prouincijs Hieroſolymam exportari ſoleret, id decreto ne fieret prohibitum eſt. quis eſt iudices qui hoc laudare nō poſſit, exportari aurū nō oportere: at Cneus Pompeius captis Hieroſolymis uictor ex illo phano nihil attigit. Imprimis hoc ut multa alia ſapienter in tam ſuſpicioſa & maledica ciuitate locum ſermoni obtrectatorum nō reliquit. Non enim credo religionem & Iudæorum & hoſtium impedimento præſtantiſſimo imperatori, ſed pudorem fuiſſe. ſua cuique ciuitati religio eſt, noſtra nobis. ſtantibus Hieroſolymis pacatisq́ Iudæis, tamen iſtorum religio ſacrorū à ſplendore huius imperij, grauitate nominis noſtri, maiorumq́ inſtitutis abhorrebat. Nunc uero hoc magis quod illa gens quid de imperio noſtro ſentiret oſtendit armis, quàm cara dijs eſſet immortalibus docuit, quod eſt uicta, quod locata, quod ſeruata.

Viri præſtantes qui ex Aſia in Romanā remp. tranſierunt

Archias poeta

Viros nobis ex Aſia, uel principes uel præſtantes, qui in Romanæ rei pub. decus utilitatemq́ tranſierint oſtendere reliquū eſt, qui tamē parū multi fuerunt: primusq́ tempore occurrit Aulus Archia poëta, de quo origine Antiocheno M. Cicero oratione pro eo habita. cum ex Sicilia cum eodem Lucullo decederet, uenit Heracleam: quæ cum eſſet ciuitas æquiſſimo iure ac fœdere, aſcribi ſe in eam ciuitatem uoluit: ad ſummamq́ nihil aliud Cicero in ea oratione oſtendere conatus eſt, quod & fecit, quàm hunc Archiam ciuē fuiſſe Romanū.

Alexander Seuerus

Marius faber

Secundumq́ ex Aſia ciuē & imperatorem Roma habuit Alexandrum Seuerū Mammea genitū chriſtiana muliere, uirum imperatoremq́ optimum, quem Helius Spartianus ex harena Aſſyriæ oriundū fuiſſe dicit. Alium Trebellius pollio magis innuit quàm affirmat ex Aſia fuiſſe: Marium fabrum, q inter triginta tyrannos numeratus eſt imperij per Galieni tempora inuaſores, cuius fuit illa præſtans argutaq́ de ſe ipſo ad ignobilitatis purgationem oratio. Scio commilitones mihi obijci poſſe artem priſtinam, cuius mihi omnes eſtis teſtes: ſed dicat quiſque quod uult, ut ferrum ſemper exerceam, non uino, non floribus, non mulierculis, non popinis (ut facit Galienus indignus patre ſuo & ſui generis nobilitate) depeream. ars mihi obijciatur ferraria, dū exerceā gentes. ferrumq́ illi tractaſſe me ſuis cladib. recognoſcant. Italiaq́ & omnis Alemania, omnisq́ Germania cū cæteris quę adiacent gentibus, Romanam primum ferratam putent gentem, ſpecialiter in nobis ferrū timeant:

Firmus

Et Flauius Vopiſcus Firmum imperatorem è Seleucia Aſiaticum fuiſſe dicit. Qui primus ex Romanis, Sarracenos mercatores ad Indiam nauigare curauit. Multa ſuperius longiuſculo tractatu à nobis dicta de urbis Romæ ciuium incremento: quod omnibus iam ſicut & nobis conſtare credimus, à data nō minus prudenter q̄ liberaliter ciuitate latinis, & ipſam circunſtantibus urbem primo, poſt alijs Italiæ ciuitatibus & uiris demum externis proueniſſe, ut nunc accomode liceat repetere, quod ſupra ex Tito Liuio ſumptū ſcripſimus, dū nullum faſtiditur genus, in quo uirtus eluceſceret, Romanum creuiſſe imperium. Ad noſtrū itaq́ ordinē redibimus, ut oſtenſis ſuperiore loco magiſtratibus rem pu. gubernantibus,

&

& ciuium ac populi multitudinis origine propoſita, cuius multitudinis cura gubernationis ipſis erat magiſtratibus demandata, formam edoceamus, qua freti tam multi ac propè infiniti populum cõſtituentes Romanum ciues Romani ipſos deligebant conſules, prætores & alios magiſtratus. Appellarunt uero maiores comitia, deligendi magiſtratus prædictos formam, de qua M. Varro ſic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis, & litiũ cauſa. Vnde patet qđ infra dicturi ſumus in hoc comitij loco non conſules, prætores, ędiles, cenſores, & tribunos, ſed in campo Martio fuiſſe delectos. & Aulus Gellius de noctibus atticis locũ coeundi tempusq; & actũ, ipſo eodem comitij uerbo ſignificari dicit. Locus autẽ ita nunc euanuit, ut poſt diruta iampridem, quæ ſolo ſupereminebant ædificia, effodiendis fundamentorũ lapidibus in calcem concoquendis, inter ſanctorũ Adriani & Laurentij mirandas baſilicas, inter que fora magnum & neruæ tranſitoriũ, decimo inſudatum eſſe anno inſpexerimus. Tempus comitiorum habendorũ id erat, quod augures deſignabant: quanquam obſeruatio diu tenuit, Kalendis Ianuarijs cõſulum prætorum ędilium, cenſorum, & tribunorum comitia haberi. Sed de loco quod ſupra diximus comitij litium cauſa inſtituto Liuius in tertiodetrigeſimo ſic habet. Eo anno comitiũ primo tectum eſſe rumore proditum. & tamen poſtea trigeſimo libro ſibi ſic cõtradicit, Sępe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerũt. quo in comitij loco ſacra per regem ſacrificulum fuiſſe facta, Plutarchus ſic in problematibus oſtendit. Regi ſacrificulo qui ſacris omnibus præeſt: nec magiſtratum gerere: nec contionem habere licet, propter nomen regiũ ſuſpectum, ut ſolum in templis poteſtatem habeant, & regnum per deos ſuſtineant. Hinc in ſacrificio quod fit in comitio, ubi rex peregit, ſtatim ex foro ſe proripit. Actum comitij deſcribere aggrediamur, qui longa & altiſſima ſed omnium gratiſſima oratione indiget. Comitia ſcribit Aſconius pedianus prima in Verrem actione fuiſſe ædilitia, prætoria, tribunitia, & conſularia. Sed Aulus Gellius magis neceſſariam affert diuiſionem, quæ multa & magna indiget expoſitione. Dicit enim: cum de generibus omnium fertur ſuffragiũ curiata comitia, cum ex cenſu & ætate centuriata, cum ex regionibus & locis tributa. Feſtus aũt Pompeius, ſcribit. Centuriata comitia item curiata dicebantur, quia populus Romanus per centenas turmas diuiſus eſt. In quo Feſtus & ſi uerum dicit, populum Romanum in centurias fuiſſe diuiſum, errori nequaquam paruo fomentũ dediſſe uidetur, quaſi uero centuriata & curiata comitia inferat, eadem fuiſſe: quæ & Gellius ſupra, & alij longe diuerſa fuiſſe uoluerũt. Curiata nanq; comitia erant, quæ ex curijs, id eſt, tribubus abſque aliquo cenſus & ætatum reſpectu fiebant. unaquæq; enim tribus ſeparatim centuriata ſuffragium per ipſas centurias prout à caſu acciderat ſegregatas ferebat, ad finemq; magiſtratus uota attendebant, in qua maior ipſarum tribuum pars cõueniſſet. In centuriatis uero comitijs claſſium ſeparatio fiebat, & primam dehinc ſecundam & poſt tertiam, quartam & quintam ſeorſum centuriabant, pariterq; ætatũ facta ſæpe ratione iuniores primo milites, poſt ſeniores ſeorſum centuriabantur: Quibus omnibus centurijs in ſuffragia miſſis maior centuriarũ pars præualebat. Hæcq; comitia ſemper grauiora, & illa magis popularia fuerunt habita. In his nanq; centuriatis ſenatorij ordinis & equeſtris uiri præſtantiores in prima, & ſecunda claſſe erant, quorum iudicia & uoluntatem aliæ minorum cenſuum claſſes ſemper ferè ſequebantur. Hinc uidemus Liuium quinto dicere. Camillũ qui exul ſolus uidebatur rem publicam ſicut fecit poſſe reſtituere, comitijs curiatis reuocatũ de exilio: populare enim hoc beneficium fuit, ad quod uniuerſus populus tanta confluebat auiditate, ut nullam grauiorẽ formam per claſſes aut ætates quæri oportuerit. pariter M. Cicero in oratione de aruſpicum reſponſis dicit, domũ ſuam populũ Romanũ cuius eſt ſumma poteſtas omnium rerum, comitijs curiatis omnium ætatum ordinumq; ſuffragijs, eidem iuri cuius fuerat reſtituiſſe. In Scipione etiam ſimiliter cõtigit. De quo Liuius XXV. P. Cornelio Scipioni cui poſt Aphricano fuit cognomen petenti ędilitatem, cum obſiſterent tr. pl. negantes rationem eius habendam eſſe, quod nondum ad petendum legitima ætas eſſet: Si me inquit, omnes quirites ædilem facerẽ uolunt, ſatis annorũ habeo. tanto enim fauore ad ſuffragium in tribubus diſcurſum eſt, ut tribuni repente incepto deſiſterent: Et infra Liuius XXVI. Cum ſubito P. Cornelius illius qui in Hiſpania ceciderat filius quatuor & uiginti fermè annos natus, profeſſus ſe petere in ſuperiore unde conſpici poſſet loco conſtitit. in quem poſtquam omnium ora conuerſa ſunt clamore & fa-

Comitium

Comitiorum Tempus

Sacra per ſacrificulum in Comitio

De Comitiorum actu

Error Feſti

Curiata Comitia

Centuriata comitia

uore ominati extemplo ſunt Fœlix fauſtumq́ imperium. iuſſi deinde inire ſuffragiũ omnes ad unum non centuriæ modo ſed & tribus omnes P. Scipioni imperiũ eſſe in Hiſpania iuſſerunt. Et infra XXVIII. Centuriæ omnes ingenti fauore P. Scipionem cõſulem dixerunt: comitia maiore quàm ulla per id bellum celebrata frequentia. Sed pro maxima parte comitia deligendorum ordine conſulum & aliorum magiſtratuum fuere centuriata, Vnde Liuius. exactis regibus duo conſules comitijs centuriatis creati à præfecto urbis ex comentarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius collatinus. & infra, Brutus collegam ſibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenam defendens ambitus in petitione conſulatus accuſatũ, inter alia argumenta hoc uno uſus eſt, Murenam forma omnium grauiore delectũ fuiſſe illo die, quo auſpicato comitijs centuriatis L. Murenam conſulem renunciaui. Vnicoq́ in loco magiſquam in cæteris omnibus oſtendit Liuius quid tributa à centuriatis comitijs differebãt: à Volerone tr. pl. lex lata, ut crearentur plæbei magiſtratus tributis comitijs, quod cum denegaſſent patres, irata plæbs intereſſe conſularibus comitijs noluit. per patres clienteſq́ patrum conſules creati ſunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq́ licet plæbs non interfuerit, patres cũ clientibus ex prima ſecunda, & tertia claſſibus centurias confecerunt, declarandis conſulibus neceſſarias.

Tributa comitia eadẽ quæ curiata

Tributa comitia quæ Aulus Gellius tertio diuiſionis ſuæ loco poſuit, eadem fuerunt quę & curiata: ſed ipſe qui multa & quãdoq́ nimia breuitate res attigit cognitu digniſſimas, tria ibi poſuit uocabula, quæ diuerſis temporibus, ſed nunquam eodem ſimul in uſu fuerunt. ſi autem erunt qui cõtendant ſuas eum cuiq́ ex ipſis uocabulis dediſſe diffinitiones, reſpondemus nullum eſſe Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locum, in quo ea uocabula ſimul in uſu fuiſſe & rem ipſam appareat. Et enim uidemus Ciceronẽ in epiſto. ad Lentulum ſic ſcribere. In campo certe non fuiſti, cum hora ſecunda comitijs quæſtorijs inſtitutis ſella Q. Maximi quẽ illi conſulem eſſe dicebant poſita eſſet: quo mortuo nunciato, ſella ſublata eſt. Ille autẽ qui comitijs tributis eſſet auſpicatus centuriata habuit. quæ itaq́ in libris Liuij, quos habemus, geſta narrantibus à Ciceronis ætate plurimum diſtantia, dici uidemus curiata comitia, Cicero ipſe hic tributa uerbo proprio expreſſit. quandoquidem ſupra oſtendimus à curijs mulieribus appellatas fuiſſe primo tribus: Vnde curiata primo comitia poſtea fuere tributa. Fiebant tamen aliquando cõſules etiam ſine comitijs per interregem, ad id à populo creatũ. Liuius libro tertio, Per interregẽ creati cũ prouocatione L. Valerius M. Horatius, actaq́ res in flaminijs pratis, qui nũc circus Flaminius. Et Aſconius pedianus orationẽ Ciceronis milonianam exponens: fiebant interim alij ex alijs interreges, qui comitia conſularia propter eorum candidatorum tumultus, & eorundem manus armatorum, habere non poterant. Pompeiuſq́ ſine collega factus eſt: de qua re Plutarchus in Pompeij uita. Pompeius à ſenatu ſolus conſul creatus per Sulpiciũ interregẽ, collegeq́ aſſumendi poteſtas attributa, Catone omnia ſuadente ob rem pu. ut dixit.

Conſules quãdoq́ factos ſine comitijs ab interrege

Quo tẽpore comitia habe rentur

Comitia quando fierent non ſatis certum habebatur. Nam etſi Kalendis Ianuarijs, ut plurimum fiebant, in aliud tamen tempus quandoq́ differebantur. Macrobius ſcribit Kalendis Martij comitia auſpicantur. Et Plinius: Nundinis ruſtici urbem reuiſebãt, & ideo comitia habere nundinis non licebat, ne plæbs ruſtica auocaretur. Et Cicero ad quintum fratrem. Comitia in menſem Septembrem reiecta ſunt. Et aliquando in tribunorum plæbis poteſtate fuit, comitia quando haberi deberent declarare. Liuius libro V: C. Licinius & L. Sextius tr. pl. tulerunt, ne tribunorum militarium comitia fierent, ſed conſulum. & libro XXIII Q. Fabius in eum quem poſtea comitialem habuit diem comitia edixit. Et infra XXV. Dictator primo comitiali die creauit conſules. Et XXVI diemq́ comitijs à C. Calfurnio prætore urbano petijt. Vnde uidetur augures quod ſupra ſcribit Plinius quàm multos dies in anno Kalendis Martij inauguraſſe, quorum uno ſiue prætor, ſiue conſules, ſiue tribuni plæbis comitia habebant. Vnde prudenter à Fabio Maximo cenſore inſtitutum eſt, ut poſt quàm comitia ad multorum libidinem habebantur, & ſimul multi atq́ omnes pariter in eis poterant, aliqua pars ciuitatis eſſet, quæ ſua grauitate rem ipſam moderaretur. ex omnibus enim ciuibus forum exercitio & uſu frequentantibus, quatuor inſtituit tribus, quas appellauit urbanas: unde Maximi cognomen nactus eſt. quatuor enim illæ aliarum temeritatem tribuum moderabantur: Vnde in petitione ipſa, Vrbanam tribũ ſemper plurimi fuiſſe habitam. Aſconius pedianus pro milone, inter

In poteſtate etiam tribunorum plæ. fuiſſe, tempus comitiorum declarare

Fabij maximi inſtitutum

Tribus urbanæ quatuor

cęteras leges P. Clodij tr. pl, quas forte propoſuerat, eam quoq; qua libertini qui nõ pluſq̃ in tribus tribubus ſuffragiũ ferebant, poſſent quoq; in urbanis tribubus, quæ propriæ ingenuorum ſunt ferre: qua in petitione quid obſeruatum fuerit dicendum duximus. eſt uero apud multos tritum quid Cicero de hac re Quintum fratrem admonet in hanc formã, Valde elaborandũ eſt tibi ut tribules, ut uicini, & clientes, ut deniq; liberi, poſtremo etiam ſeruitus: nam fermè omnis ſermo ad forenſem famam à domeſticis manat autoribus. & infra: eximie magnam gloriam & dignitatem, & rerum geſtarum magnitudinem eſſe oportet in eo, quẽ homines ignoti nullis ſuffragantibus meritis, honore afficiant. itẽ infra: Senatores, equites Romanos, cæterorum omnium gratos homines, & gratioſos cõplectere. multi homines urbani induſtrij multi libertini in foro gratioſi gnauiq; uerſantur, cura ut ſint cupidi. deinde habe oratores urbis, collegia omnium pagorum uicinorũ. Ex his principes ſi ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. poſtea totam Italiam fac ut in animo & memoria tibi diſtributam comprehenſamq; habeas, ne quod municipium, colonia, præfectura, nec locus eſſe poſſit: nec quem in Italia poſſe patiaris, in quo non habeas firmamenti quod ſatis eſſe poſſet. Perquiras etiam, inueſtiges homines ex omni regione, eosq; cognoſcas, appetas, confirmes, cures ut in ciuitatibus ſuis aliquot petant, & tua cauſa quaſi candidati ſint. bene homines noſſe, comiter appellare, aſſidue ac diligenter petere, benignũ ac liberalem eſſe oportet. Vnde Cicero ipſe poſtea Octauio ſcribens inquit. Nos in omni munere candidatorio fungendo ſummam adhibemus diligentiam: & fortaſſe quoniam uidetur in ſuffragijs multum poſſe gallia cũ Romæ à iudicijs forum refrixerit, excurremus menſe Septembri. Et item ad fratrẽ de petitione: Tota petitio procura ut pompæ plena ſit, ut illuſtris, ut ſplendida, ut popularis, ut habeat ſummam ſpem ac dignitatem. Sed hæc tibi retinenda, ut ſenatus te exiſtimet ex eo quod ita uixeris defenſorem autoritatis ſuæ fore. Equites Romani boni & locupletes ex uita acta te ſtudioſum otij ac rerum tranquillarum, multitudo ex eo duntaxat, quod oratione in contionibus atq; iudicio popularis fuiſti, te à ſuis commodis alienum non futurum. petitionis formandæ artes & inſtituta Cicero multas ac difficillimas ſupra oſtendit, ſed poſt quàm uentum erat ad ipſum petitionis actum, resq; uarijs modis quos infra docebimus in campum actumq; deducta erat, maiores prædictis in dies ſuboriebantur candidatis petitoribus difficultates: de quibus item Cicero pro Murena ſic dicit. quod ſi illa ſolennis precatio comitiorum à conſularibus auſpicijs cõſecrata, tantam habet in ſe uim & religionem, quantum res P. poſtulat. & infra: quod enim fretum quẽ euripũ tot motus, tantas, tam uarias habere putetis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quantos æſtus habet ratio comitiorum. nihil eſt incertius uulgo, nihil obſcurius uoluntate hominum. nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tempeſtates aliquo certo cœli ſigno commouentur, ſæpe improuiſo nulla ex certa ratione, obſcura aliqua ex cauſa excitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari, ſæpe intelligas quo ſigno commota ſit, ſæpe ita obſcura eſt, ut caſu excitata eſſe uideatur. Et infra. Petitorẽ ego præſertim conſulatus, magna ſpe, magno animo, magnis copijs, & in forum & in campum deduci uolo: præſertim cum hoc iam nouo more, omnes fere domus omnium concurſant, & ex uultu candidatorum coniecturam faciunt, quantum quiſq; animi & facultatis habere uideatur: Vides tu ne illum triſtẽ, demiſſum: iacet. diffidit. abiecit haſtam. ſerpit hic rumor. Magna autem eſt comitijs conſularibus repentina uoluntatũ inclinatio, præſertim cum incubuit ad uirum bonũ, & multis alijs adiumentis petitionis ornatũ. huiuſmodi etiam petitionis difficultates & candidatorũ Cicero in oratione pro Plantio ſic oſtendit. Non enim comitiis iudicat ſemper populus, ſed mouetur plerũq; gratia, cedit precibus. Facit eos à quibus maxime eſt ambitus, deniq; ſi iudicat non delectu aliquo aut ſapientia ducitur ad iudicandum, ſed impetu nonnunquam, & quadam etiam temeritate. non eſt enim conſiliũ in uulgo. non ratio. non diſcrimen. nõ diligentia. ſemperq; ſapientes ea quæ populus feciſſet ferenda, non ſemper laudanda dixerunt. primũ illud debes putare comitijs præſertim ædilitijs ſtudium eſſe populi non iudicium. eblandita illa nõ enucleata ſuffragia, eosq; qui ſuffragium ferant, quid deniq; ipſi debeant conſiderare ſæpius, quàm quid cuiq; à re pub. uideatur deberi: Noſtrum eſt autem qui in hac tempeſtate populi iactamur ac fluctibus, ferre moderate populi uoluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores

De difficultatibus petentiũ dignitates

ſi magni non putamus,non ſeruire populo:ſin eos expetimus, non defatigari ſupplicando. Sunt item dictis difficultatum ſententijs ſimillima quæ idem Cicero in epiſtola Curioni ſcribit. Habemus hæc omnia,bonorum ſtudium conciliatum ex tribunatu,propter noſtram,ut ſpero te intelligere,cauſam. Vulgi & multitudinis propter magnificentiam munerum liberalitatem'que naturæ:iuuentutis & gratioſorum in ſuffragijs ſtudium,propter eius excellentem in eo genere uel gratiam uel diligentiam:noſtram ſuffragationem ſi minus potentem, at probatam tamen & iuſtam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentum,paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico. Luceium ſcito conſulatum habere in animo ſtatim petere.Duo enim ſoli dicuntur petituri. Non ſolum autem libera ciuitate artes in petitione ſunt adhibitæ, de quibus tam multa ſuperius ſunt dicta, ſed à principibus etiam ſe gratos populo reddere adnitentibus. hinc ſcribit de Octauio Auguſto Suetonius. Quotiens magiſtratuum comitijs intereſſet, tribus cum candidatis ſuis circuibat ſupplicabatq́; more ſolenni: ferebat & ipſe ſuffragiũ in tribubus,ut unus è populo.& magnæ ſpei ac confidentiæ fuit petitio uarijs ex adiumentis prius prudentia comparatis. Cicero pro Murena. Nos quoque ſcænam habuimus competitricem. quod ſi ego qui trinos ludos ædilis feceram,tamen Antonij ludis commouebar. Habuit proficiſcens delectum in umbria. dedit ei facultatem res pub. liberalitatis, qua uſus multas ſibi tribus,quæ municipijs umbriæ conficiuntur adiunxit.Et pro Plantio idem Cicero humilitatem ſupplicandi omnibus plurimum in petitionibus magiſtratuum ualuiſſe ſic oſtendit.Quo quidem tempore ſi id lateranenſis facere uoluiſſes, aut ſi grauitatis eſſe putaſſes tuæ, quod multi nobiles ſæpe fecerunt, ut cum minus ualuiſſent ſuffragijs proſternerent ſe populo, fracto animo atq; humili ſupplicarent, non dubito quin omnis ad te conuerſura fuerit multitudo. nunquam enim nobilitas integra præſertim atque innocens, à populo Romano ſupplex repudiata fuit. Et contracta undiq; ſtudio & diligentia multitudo plurimum in petitione adiuuabat. Hinc Plutarchus in Pompeij uita. Cæſar in gallijs agens ad ſuffragia frequentes milites ire iuſſit, ut ſibi aliud quinquennium decerneretur. Nunc de candidatis quorum ſupra frequens eſt mentio dicendum. Eos ab indumento quod ipſum indicat uerbum appellatos conſtat, de ea que re Plutarchus in problematibus ſic habet. Candidatis erat moris in tunica abſq; toga eſſe, ne argentum ſinu ferentes ipſi alios corumperent ciues: uel quod imperio dignos non genere, non diuitijs non gloria, ſed uulneribus & cicatricibus commendari oportere iudicabant,quæ quidem uulnera,ut ab ijs quos ambiendo prenſabant conſpicerentur,ſine toga ad petendum deſcendebant.Idem'que Plutarchus in M. Aemilij uita dicit M. Aemilium uirum conſularem qui tricies ſingulari certamine pugnauerat,& ſemper hoſtem trucidauerat,contra Galbam in umbra nutritum contendentem, cum cicatrices populo oſtendiſſet, ſtatim omnes tribus triumphum ei dediſſe. Veterem uero fuiſſe candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro oſtendit,qui dicit à tribuno plæbis tunc latam legem,ne cui liceret album ueſtimentum induere petendi cauſa.Et tamen infra ſcribit. Tribunis militum conſulari poteſtate creatis C. Iulio Tullo C. Seruilio Hala. Cn. Cornelio Coſſo artẽ adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoque inſimulabant, quod turbis indignorum candidatorum intermiſcendo dignos,tædio ſordium in quibuſdam inſignium populum à plæbeijs diuertiſſent.Ratio nunc à nobis, autoritas ac tempus eam deferendi candidam ueſtem dicetur. Rationem'que ſolam fuiſſe conſtat, ut petituros inſignes magiſtratus oſtenderet alba ueſtis. Tempus deferendi autoritas oſtenſa docebit. Nam iubentibus tribunis militaribus conſulari poteſtate ſupra uidemus candidatos dignis indignos fuiſſe immixtos, & pariter aliquando factum eſt à dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: dictatore Publio Cornelio,& Hala Seruilio magiſtro militum,ſicut priore anno per indigniſſimos ex plæbeijs candidatos,omnium etiam dignorum tædium fuerat, ſic tum primoribus patrum ſplendore gratiáque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum,ut præfertur impulſos, per diem ſolummodo petitionis albam detuliſſe ueſtem non dubitamus. alia autem fuit, de qua paulo poſt dicemus,petendi iure & ordine conſulatum forma, cum quis quæſtura & ædilitate functus, petere ad ſuum libitum inſtituiſſet. Hic; anno uno à creatis ſcilicet cõſulibus ad aliorum creandorũ comitia,ueſte alba utebantur. Vnde uidemus Ciceronẽ pro Murena orantem dicere,

Petẽtibus magiſtratũ maximũ adiumẽtum cõpetitorum paucitatem fuiſſe

Humilitatem ſupplicandi, in petitionib. magiſtratuũ profuiſſe

Candidati

Lex ne quiſquam petendi cauſa album ueſtimentum indueret

dicere, eum quam cepiſſet in Aſia albam ueſtem Romam uſq; uenientem detuliſſe. Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti, conſulatum petenti ſolet fieri, & cui autem non proditur reuertenti. Quid habet admirationis tali uiro aduenienti candidato conſulari obuiam iuiſſe multos? Catonem quoque ſuperiorem in alba ueſte dum cenſuram peteret dixiſſe teſtimonium in Marcum Attilium Glabrionem competitorem ſuum Liuius in XXXIII ſcribit. Quæcunq; hactenus à nobis de comitijs, candidatis, & petitione dicta ſunt, generalia fuerunt: ad ipſam rem nunc ante oculos ponendam particulariter deſcendamus. Qui conſulatum petituri in campum Martium candidati deſcendebant, deductores ſuffragatores'que ſuos circa ſe habebant: ſicut Liuius XXXIIII habet, Potentes petebant patricij plebeij'ue: P. Cornelius Cn. F. Scipio q ex Hiſpania prouincia nuper receſſerat magnis geſtis rebus. Et L. Quintius Flaminius qui claſſi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Volſo: hi patricij, plæbeij autem Cn. Lelius Cn. Domitius Cn. Liuius Salinator L. Attilius. ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi ſuæ ætatis imperatores. maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidiæ. Quintij recentior, ut qui eo anno triumphaſſet, quod alter decimum iam annum aſſiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus uerendos magnificos homines ipſa ſatietate facit. In Quintio noua & recentia omnia ad gratiam erant. Is obtinuit ut præferretur candidato quem Aphricanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio cõſule comitia habente commendabat. L. Quintius & Domitius Aenobarbus conſules facti. Adeo ne in plæbeio conſule, cum pro C. Lælio niteretur Aphricanus ualuit. Et XLI Liuius: Claudius unus ex omnibus nobilis candidatus erat, opinione omnium haud dubie deſtinabantur. Quintus Fabius Labeo & L. Porcius Licinius. Sed Claudius conſul ſine lictoribus toto foro uolitando, clamantibus aduerſarijs & maiore parte ſenatus, meminiſſe eum debere ſe prius conſulem populi Romani quàm fratrem P. Claudij eſſe, quin ille ſedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tantum ſpectatorem ſe præberet: coërceri tamen ab effuſo ſtudio nequiuit, quin magnis contentionibus tribunorũ quoq; plæbis, qui aut contra conſulem, aut pro ſtudio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbaret: donec peruicit Appius ut deiecto Fabio fratrem traheret. Eam petitionis animi anxietatem Seneca epiſtola CXVIIII ſic deridet: Quàm putas eſſe iucundum tribubus uocatis cum candidati in templis ſuis pendent? & alius nummos promittit, alius per ſequeſtrem agit, alius eorum manus oculis contexit, quibus deſignatus contingendam manum negaturus eſt: omnes attoniti uocem præconis expectant. Durauitq; aliqua ex parte petitionis magiſtratuum umbra ſub principibus. Suetonius de Cæſare. comitia cum populo partitus eſt, ut exceptis conſulatus competitoribus, de cętero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus uellet pronunciaret: pro parte altera quos ipſe dediſſet. Et edebat per libellos circum tributim miſſos ſcriptum breui: Cæſar dictator illi tribui, commendo uobis illum & illum, ut ueſtro ſuffragio ſuam dignitatem obtineant. comitia nulla habuit præter tribunorum & ædilium. & Plinius orator: anxium me & inquietum habet petitio Sexti Erucij. Itaq; prehendo amicos, ſupplico, ambio, domus ſtationesq; circumeo, quantũ uel autoritate, uel gratia ualeam precibus experior. Locum ubi hæc comitia haberentur ſupra diximus campum fuiſſe Martium, ſæpenumero à nobis deſcriptum. In eo quæ erant contra quæ aqua uirgo in urbem nunc etiam currens finitur, ut inter columnam Antonini cocleam extantem, & dictam aquam ipſa fuerint ſepta ad inſtar clauſurarum, quæ armentis in campeſtribus fiunt ſic appellata. erant'que è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticum ſcribẽs. Efficiemus rem glorioſam: Nam in campo Martio tribus comitijs marmorea ſumus & ſepta facturi, eaque cingemus excelſa porticu, ut mille paſſuum conficiatur: ſimul adiungetur huic operi uilla publica. quod tamen nec Cicero ipſe, neque alius poſtea fecit, bello prohibente ciuili, quod breui poſt hanc epiſtolam eſt ſubortum: ad ipſaque ſepta totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca, in quibus centuriæ à tota tribu ſeparatæ de agendis prius quàm citarentur conſultabant. Et ſuos quæq; tribus habuit diremptores, multitudinem in centurias diuidentes, ſuccenturiatores'que, quos dicit Feſtus explendæ centuriæ cauſa aliquos qui forte non adeſſent ſuppleuiſſe. Vnde conijcimus centurias non ſingulis comitijs fieri conſueuiſſe, ſed potius cum factæ eſſent diu permanſiſſe: nam extat nunc lapis centurias, ut apparet, aliquas inciſas habens, uix dimidius,

Conſulatũ petentium cõſuetudo

Septa

Ouilia

Diremptores

Succenturiatores

in ſanctæ Luciæ nunc eccleſia ubi Orphi templum erat,uetuſta cuius ornamenta à nouis mutationibus dignoſcuntur,eccleſiáque Orphei retinet cognomentum:alijque erant centuriatores appellati, quibus eſſet cura dictas centurias colligere. Erant item unaquaq; in tribu diuiſores,diuidendis æqualiter omnibus quæ tribui darentur,obuenirentq; emolumentis præfecti, quos largitionum corruptelæ autores ſæpenumero fuiſſe docebimus. Iam in campum & ad ſepta ouiliaq; ipſásque tribus & centurias uſque peruenimus,candidatos ad petitionem à ſuis deductoribus ſuffragatoribusq; deduci uidere uidemur. Maiore igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda uero quæ ſupra diximus, fuiſſe in tribubus trium ordinum uiros, patricij, equeſtris & plæbeij, fuiſſe etiam claſſes quinque à cenſu plurimum differentes: de centurijs'que prærogatiuis ſortitione & uenturia, quæ'que in ipſis tribubus fiebant, & conſules prætores'que cum alijs magiſtratibus ad pontem conſediſſe, qui in campo eſſet Martio ubi cocleam columnam Antonij extare uidemus, quæ dicemus attente conſideranda ſunt primum de conſule. Liuius XXXI. conſul in campo Martio comitijs priuſquam centurias in ſuffragium mitteret. Et Nonius Marcellus ſcribit ſexagenarios per pontem non mittendos quod ſuffragium non ferant,quod pro ponte fiebat. Suetonius'que de ponte apertius ſic habet. De Cæſare enim & coniuratis in ſuam mortem ſic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad ſuffragia uocantem partibus diuerſis ex ponte ut deijcerent, atque exceptum trucidarent, cogitaſſe. Centurias diriuitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. Prærogatiua quid eſſet, uerbum ſignificat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter ex ueteranis militia per ætatem dimiſſis deligebantur centuriæ,prærogatiua iuniorum ſiue ueteranorum appellatæ:ex ipſis'que prærogatiuæ centurijs facto iterum delectu,prima ſelectorum quorumcunque præſtantiorum centuria dicta eſt tanquam ab ætate & dignitate uenerabiliorum, ueturia. Et ne fraus aut corruptela poſſet fieri, non cincti ad cuſtodiam ſuffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius ſic habet. Decuriæ pluribus nominibus diſtinctæ tribunorum iudicum, propter hoc non cincti uocabantur ex omnibus ſelecti, ad cuſtodienda ſuffragiorum ſita in comitijs: alius ſe non cinctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equeſter ordo motus,in id conſtitutumq; ne quis non cinctus eſſet,niſi ciuis ingenuo patre auóque,quibus ſeſtertia quadringenta cenſus fuiſſent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines ſedendi. Sortiebatur conſul, quæ pro unoquoque candidato prærogatiua iuniorum prius in ſuffragium mitteretur,quam & præco citabat:cumq; acceptum eſſet ad conſulis cæterorumq; magiſtratuum præſentiam in ponte ſuffragium, ea centuria in montem inde citatorum appellatum dimiſſa, præco quid egiſſet renunciabat, citabanturq; poſt prærogatiuas tribus eiuſdem prima, deinde aliæ claſſes in centurias diſtributæ. Eratq; arbitrij candidatorum,tribuum in quibus magis uiderent prærogatiuarum ſortitionem fieri,eas'que quas ſorte contigiſſet exire, & deinde alias centurias à conſule uocari. Nam plærunque accidebat eos in petitione præualere quibus prærogatiuæ præſertim iuniorum fauiſſent. Vnde Cicero pro Murena. Et enim, ſi tanta illis comitijs religio eſt, ut adhuc ſuper omnem ualuerit prærogatiuam. Vnde uidemus Helium Spartianum, de Alexandro ſeuero dicere. Ipſas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc autem omnia facillime intelligere poterit,qui dicta Ciceronis de Lucio Piſone Philippicorum ſecundo, in hæc uerba conſiderabit. Ecce Dolobellæ comitiorum dies, ſortitio prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima claſſis uocatur. Renunciatur, deinde ut aſſolet ſuffragia,tum ſecunda claſſis uocatur: quæ omnia celerius ſunt facta quàm dixi. ſed ad rem multo copioſus faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco ſcripta ſubiecimus. Neque ego nunc conſilium repræhendo tuum, quod eas tribus quibus hic maxime notus erat non edideris. & infra: Vocatæ tribus, latum ſuffragium, deſcriptæ, renuntiatæ, longe plurimum ualuit Plancus. At tandem una centuria prærogatiuæ tantum habet autoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus ſit aut ipſis comitijs conſul, aut certe in illum annum. Et infra de Planco ſic habet: cuius in honore non unius tribus pars, ſed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & ubi Cicero in prædictis non ſatis edoceat ſupplebit Liuius infra ſcripta libro quinto: Haud inuitis patribus Publium Liciniũ Caluum,prærogatiua tribunum militum nõ petentem creauit. & infra: populus

Cẽturiatores *Diuiſores* *Tres ordines uirorum in tribubus* *Suffragia per pontem* *Prærogatiua* *Veturia centuria* *Non cincti ad ſuffragiorum cuſtodiam deputati* *Mõs citatorũ*

populus nihilominus ſuffragia inibat. & ut quæq; intro uocata erat centuria, conſulem haud dubie Fabium dicebat. Centuriæ quæ ſupererant Q. Fabium & P. Decium dixere. & infra. Tumq; prærogatiua & primo uocatæ omnes centuriæ conſulem eum dicebant. Item infra: eo die cum ſors prærogatiuę exiſſet, eaq; T. Attilium. Et libro XXIII Liuius: interea prærogatiua ſuffragiũ inijt. Creatiq; in ea conſules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium: eoſdem cõſules cæteræ centuriæ ſine uariatione ulla dixerunt. & libro XXVI noſtræ intentioni in plurimis ſatisfacit Liuius: Fuluius cum comitia Coſs. haberet, prærogatiua ueturia iuniorũ T. Manlium Torquatũ dixit: qui ad tribunal conſulis uenit, petijtq; ut ſua pauca uerba audiret, centuriamq; quæ tuliſſet ſuffragium reuocari iuberet. oculorũ enim ualitudinem excuſauit. poſt hæc cum centuria frequens ſucclamaſſet, ſe nihil mutare, tum Torquatus, Neq; ego ueſtros mores conſul ferre potero, neq; uos imperium meum: redite in ſuffragiũ. Tum centuria mota autoritate uiri petijt à conſule, ut ueturiam ſeniorũ citaret, uelle ſe cum maioribus natu colloqui: citata ſeniorũ ueturia, datum ſecreto in ouili cum his colloquendi tempus. ita conſultatione data, ſenioribus dimiſſis iuniores ſuffragium ineuntes M. Marcellũ, M. Valerium conſules dixerunt: autoritatem prærogatiuæ omnes centuriæ ſecutæ ſunt. Reliquũ eſt nobis hac comitiorũ parte, qualia centuriæ aut tribus ipſæ aliter ſuffragia ferrent oſtendere: Duobus enim modis *Mos dandorũ* ſed diuerſis temporibus id factitatũ fuit. Nam uocibus primo & ſententijs palàm ab uno *ſuffragiorum* quoq; dictis, poſt tabellis ſuffragia dari mos fuit, de qua re elegãtiſſimã diſputationẽ Cicero legũ ſecundo cum Quinto fratre ſic habet. In ea ſum ſentẽtia qua te fuiſſe ſemper ſcio, nihil ut fuerit in ſuffragijs uoce melius. quis aũt non ſentit omnem autoritatẽ optimatũ tabellariã legem abſtuliſſe? quam populus liber nunquã deſiderauit, id oppreſſus dominatu & potentia principũ flagitauit. Itaq; grauiora iudicia de potẽtiſſimis hominibus erant uoces quàm tabellæ: quãobrem ſuffragandi nimia libido in non bonis cauſis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua bonis ignorãtibus quid quiſq; ſentiat tabella uitioſum occultaret ſuffragiũ. Itaq; iſti rationi neq; lator quiſquam eſt inuentus neq; autor unquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ, quarum prima de magiſtratibus *Leges tabellariæ* mandandis. Ea eſt Gabinia lata ab homine ignoto & ſordido. ſequuta biẽnio poſt Caſſia eſt: de populi iudicio. iſta ab homine nobili lata L. Caſſio. Carbonis eſt tertia de iubẽdis legibus ac uetandis: ſeditioſi atq; improbi ciuis. Vno in genere relinqui uidebatũ, quod ipſe Caſſius exciperet perduelliones. dedit huic quoq; iudicio Celius tabellã. Eamq; optimam rem P. eſſe dico, quam hic conſul conſtituerit: quæ ſit in poteſtate optimatũ. *Sic enim recitata eſt*: de ſuffragijs optimatũ quę plebi libera ſunto. quę lex hanc ſententiã, cõtinet: ut omnes leges tolleret quæ poſtea latæ ſunt, quando tegunt omni ratione ſuffragiũ: ne quis inſpiciat tabellam, ne roget, ne appellet, deinde hoc optimo cuiq; & grauiſſimo ciui oſtendatur ultroq; offeratur. Eoq; nunc ſit illud quod à te nuperrime dictum eſt, ut minus multos tabella condemnet quam ſolebat uox, quia populo licere ſatis eſt. Hoc retento reliqua uoluntas autoritati & gratiæ traditur. Itaq; ut omittam largitione corrupta ſuffragia, non uides ſi quando ambitus ſileat: quæri in ſuffragijs quid optimi uiri ſentiant. quãobrem lege hac libertatis ſpecies datur, autoritas bonorum retinetur, contentionis cauſa tollitur. Vnde cum uocem Cicero tabellæ præponeret, ſic oratione in Piſonẽ habita gloriatus eſt. Me cũcta Italia, me omnes ordines, me uniuerſa ciuitas non prius tabella quàm uoce conſulem declarauit. Similemq; ſupradictæ Ciceronis diſputationem Plinius orator Meſio Maximo ſcribit. Meminiſti ne te ſæpe legiſſe quantas cõtentiones excitauit lex tabellaria At nunc in ſenatu ſine ulla diſſenſione hoc uelut optimum placuit. Omnes comitiorũ die tabellas poſtularunt. Superſunt ſenes ex quibus audire ſoleo hunc ordinem comitiorum. Citato nomine candidati ſilentiũ ſummũ. dicebat ipſe pro ſe, explicabat uitam ſuam, te- *Comitiorum* ſtes & laudatores dabat uel cum quo militauerat, ſiue ſub quo quæſtor fuerat, uel utrunq; *ordo* ſi poterat: adhibebat quoſdã ex ſuffragatoribus. illi grauiter & pauca loquebanẽ, plus hoc quam preces proderat. Nonnunquã candidatus aut natales competitoris, aut annos, aut etiam mores arguebat. Audiebat ſenatus grauitate cẽſoria. Ita ſæpius digni quàm gratioſi præualebant. Inualuit tamen & diutius ſeruatus eſt mos tabellarũ. De quo Cicero in legẽ agrariam Rulli ſecundam, in ſuamq; ſui ipſius gloriã ſic habet. Sed tamen magnificentius atq; ornatius eſſe illo nihil poteſt, quod meis comitijs nõ tabellam indicem tãtæ libertatis,

ſed uocem unam pro uobis indicem ueſtrarum in me uoluntatum ac ſtudiorum tuliſtis, Itaq; me non extrema tribus ſuffragiorum, ſed primus concurſus populi Romani conſulem declarauit. Quale autem uas fuerit in quod ſuffragia mitterentur, Aſconius Pedianus pro Cornelio de maieſtate ſic habet. Dum ſitella defertur, dum ſortitio fit. Et Cornelius Tacitus de Veſpaſiano. Sorte & urna mores non diſcerni: ſuffragia ad extimationẽ ſenatus reperta, ut cuiuſq; uitam famamq; penetrarent. Et tabellas ipſas fuiſſe cera delinitas, in quibus ſtilo faciliter ſcriberetur cuiuſq; uotum, infra in accuſationũ partibus, dum ſententias iudices ferrent oſtendemus. uetuſtam uero huius uerbi uim beatus Hieronymus ad Niceam Hypodiaconũ eleganter ſic ſcribit. Rudes illi Italiæ homines quos caſcos Ennius appellat: qui ſibi ut in rhetoricis Cicero ait, ferro uictum quæritabant, ante cartæ & mẽbranarum uſum: aut dedolatis ex ligno codicillis, aut in corticibus arborũ mutua epiſtolarũ colloquia miſſitabant. Vnde & portatores earum, tabellarios: & ſcriptores à libris arborum librarios uocauere. ad quarum tabellarũ imitationẽ hæ quoq; & factæ & dictæ ſunt, in quibus ſenatorum & iudicum in ſententijs uota ſcribebantur. De cæteris uero quod dixi infra dicto loco patebit. Scriptas autem fuiſſe tabellas, Plinius Meſio Maximo ſcribens ſic indicat. Scripſeram tibi uerendũ eſſe, ne ex tantis ſuffragijs in quibuſdam tabellis multa eſſent iocularia atq; etiam fœda dictu, in una uero pro nominibus candidatorũ, ſuffragatorũ nomina ſunt inuenta. Excanduit ſenatus, magnoq; clamore, qui ſcripſiſſet iratum principem eſt comprecatus: tantum licentiæ prauis negocijs adijcit illa fiducia, quis enim ſciet? Et tabellæ pro epiſtolis cum uictoriam continerent laureatæ mittebantur. Cicero in Piſonem: Ne tu quidem Paule noſter tabellas Romã cum laurea mittere audebas. Hiſq; ſupra tanto ut oſtendimus ſtudio peractis: conſul in ponte reſidens eum cuius ſuffragia ſuperauerant cõſulem futuri anni declarabat, præcoq; palàm enunciabat, pariterq; in deligendis, prætore, cenſore, ædilibus, & tribunis factũ fuit, declaratiq; in cõſules candidati, cum ſenatui uſq; ad tempus ineundi conſulatũ intereſſent, maximæ erant autoritatis. declarãdi in comitijs cõſules & alios magiſtratus formã moreſq; ſatis ſupra docuimus, quod quidem & ſi ſuapte rei natura integre & abſq; uicio & corruptela fieri potuit, malis tamen artibus ſæpenumero factitatũ eſt: quibus artibus primariũ largitio fomentũ dedit, unde & repulſas à petitione nonnulli quandoq; immeritas retulere: ob idq; Cicero Quintum fratrẽ ad petitionẽ conſulatus inſtruens ſic admonet. Et quoniã in hoc uel maxime uiciosa eſt ciuitas, ꝙ largitione interpoſita uirtutis ac dignitatis obliuiſci ſolet, fac ut ſe abs te cuſtodiri atq; obſeruari ſciant. & ad Atticũ idem Cicero. Cõſules flagrant inuidia, ꝙ Memius candidatorũ pactionẽ in ſenatu recitauit, quã ipſe ſuus cõpetitor Domitius cũ conſulibus feciſſet, ut ambo talẽta quadraginta cõſulibus darent, ſi eſſent ipſi cõſules facti. & idẽ Cicero largitionis factę inſimulatũ Plancũ defendens dum purgare nitiť, quo fieret modo corruptela & largitio ſic docet. Sed tu doce ſequeſtrẽ fuiſſe, largitũ fuiſſe, cõſcripſiſſe, tribules decuriaſſe. Vnam tribũ delige, tũ doce quod debes, per quẽ ſequeſtrẽ, quo diuiſore corrupta ſit. Deinde habere cœpit ſubito præter opinionẽ hominũ: ut ne ſi cogitaſſet quidem quiſpiã largiri, daretur ſpacium cõparandi tribus. Latum ſuffragiũ, deſcriptæ, renunciatæ: lõge plurimũ ualuit Plancus, nulla largitionis nec fuit, nec eſſe potuit ſuſpitio. Erat autem grauiſſima pœna his qui largitione tribus ac centurias corrupiſſent per legẽ de ambitu cõſtitutã, cuius legis metu diuerſis & occultis artibus largitionẽ ipſam fieri oportuit. Vnde dixerũt Planci aduerſariorũ oratores, ipſum quoſdam mimorum habitu ſubornaſſe, qui ad tribus & centurias per ludi ſimulationẽ penetrantes, pecunias in largitionẽ detulerant: quam diluere calumniã Cicero cum adniteretur, his uerbis in prædicta oratione eſt uſus. Illud uero crimen de mimis, quos in circo flaminio deprehenſos eſſe dixiſtis, tunc caluit, recentiq; nunc in cauſa refrixit: neq; enim qui illi mimi fuerint, nec quæ tribus, nec qui diuiſor oſtenditis. Aſconius Pedianus in Ciceronis orationẽ pro Milone. Annius Milo & P. Plautius Hypſeus & Q. Metellus Scipio conſulatũ petierunt, non ſolũ largitione palam effuſa, ſed etiã factiõibus armatorũ ſuccincti. & Cicero ipſe in Verrẽ actione ſecunda, Comitia haberi cœpta ſunt. Curſare iſte homo potẽs cum filio blãdo & gratioſo circũ tribus, paternos amicos hoc eſt diuiſores appellare. Hinc uidemus Octauium Auguſtum, populi gratiam aucupantem tollendis largitionibus curam adhibuiſſe. Suetonius enim de eo ſic ſcribit. Comitiorum quoq; ius priſtinũ reduxit: ac multiplici pœna coercito ambitu,

Vas in quod ſuffragia mittebantur.

Tabellarum origo

Tabellarij Librarij

Tabellæ laureatæ

Qui modus in magiſtratibus declarandis

Corruptele in magiſtratuũ petitionibus

De pœna tribus largitiõe corrũpentiũ

De repulſis

bitu, Fabianis & Scaptienſibus tribubus ſuis die comitiorum, nequid à quoquam candidato deſiderarent, ſingula milia nummū aſſe diuidebat. ſatis multa de largitione, repulſarum aliquas dicamus. Nullam indigniorem repuſam Populum Romanū unquam uidiſſe creditum eſt ea: de qua ſic Plinius ſcribit. Vir optimus à ſenatu iurato iudicatus Scipio naſſica, bis candidatus repulſam habuit: cui exuli in patria mori non licuit. Sed ultimæ repulſæ cauſa affertur, oſtendens quod ſupra diximus neceſſariam fuiſſe petituro conſulatum, & alios inſignes magiſtratus, humilitatē, & omnem uniuerſo populo ſubiectionem. Cum enim is Scipio poſt Iugurthæ bellum matremq; ideam in urbem aduectā, & ſeditiones ciuium aliquando compoſitas, ædilitatem peteret, & inter ſupplicandum ſolenni more ut fiebat calloſam ſtringeret manū unius quem rogabat, per iocum interrogauit: Nunquid manibus ambulare ſolitus eſſet? quod tribus ruſticæ adeo ægre tulerunt, ut repulſa illi data fuerit. Paruaq; pariter fuit cauſa quę Q. Aelio Tuberoni repulſam pręturę dedit, quem L. Paulus auus & P. Aphricanus auunculus deducebant. In epulo enim Aphricani patrui ſuo nomine dato, tricliniū poſuit punicanis pellibus hędinis ſtratum, & figlinum menſæ apparatum omnem fuiſſe ſupra oſtendimus, infraq; diffuſius in moribus & cœnis dicemus. Erat autem (ut diximus) in petitione neceſſaria ſubiectio abiectiſſima, quam aliquando generoſi animi quoſdam erubuiſſe uidemus. M. enim Craſſus conſulatū petens, & more candidatorum campum circuiens ſingulos rogabat, qui Scæuolam ſocerū ſuum deductorē erubeſcēs, eum ut abiret rogauit. Meliusq; feciſſe uidetur Cicereius ſcriba, qui cum Aphricano ſuperioris filio temere candidatus, poſtquam ſe in conſulatus petitione ſuperare aduertit, abiecta ueſte candida ſe pro cōpetitore ſuffragatorem exhibuit. nec fuerunt omnes repulſæ ad perniciē notatorū. Q. enim Cecilius Metellus cōſulatus repulſam habuit, & paulo poſt duas ꝓuincias conſuli ſibi demādatas Achaiā & Macedoniā populo Romano ſubiecit. Lucius quoq; ſylla aliquādo priuſq; eo dignitatis quo euectus eſt aſcēderet, pręturę repulſam habuerat. pariter M. Portius Cato poſt repulſam dignitatē in re P. maximā eſt adeptus. at cætera iam in quartū uolumen ꝙ hoc ſatis creuerit differamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE liber quartus, qui adminiſtrationis rei P. ſecundus

COMMVNICATA orbi ciuitate Romana, comitijs magiſtratuum
petitione, largitione, & repulſis quantum oportuit expeditis, ad alias
rei P. adminiſtratiōis partes ſummatim ſupra inchoatas reuertamur.
Senatores unde originem & prima habuerūt incrementa quotq; nu-
mero uſq; ad C. Cæſaris tempora fuerunt ſuperius tertij libri initio
diximus. reliquas nunc ſenatorij muneris partes diſcutere aggredia- *[Senatorū nu-*
mur. C. Cæſarem ſcribit Macrobius tam multos in ſenatu admiſiſſe, *merus per C.*
ut quatuordecim gradus eos non teneret. Et Suetonius addit, ipſum *Cæſarem au*
decem prætorijs uiris conſularia ornamenta prębuiſſe. De Auguſtoq; idem Suetonius ha *ctus]*
bet. ſenatorum affluentē numerū deformi & incōdita turba (Erant enī ſupra mille & qui- *[Senatores ad*
dam indigniſſimi quos abortiuos uulgus uocabat) ad modū priſtinū, & ſplendorem redu *numerum*
xit: duabus lectionibus, prima ipſorū arbitratu, quo uir uirū legit, ſecunda ſuo & Agrip- *priſtinum per*
pæ, quo tempore in ſenatu lorica ſub ueſte munitus, ferroq; cinctus præſedit. quoſdam ad *Auguſtum re*
excuſandi ſe uerecundiam cōpulit, ſeruauitq; etiā excuſantibus inſignia ueſtis, & ſpectan *ducti]*
di in orcheſtra epulandiq; publice ius. Veſpaſianū uero dicit Suetonius ampliſſimos ordi
nes & exhauſtos cæde uaria & contaminatos ueteri negligentia purgaſſe, ſuppleſſeq; re- *[Ordo ſenato-*
cēſito ſenatu & equite, ſubmotis indigniſſimis, & honeſtiſſimo quoq; Italicorū & prouin *rum per Ve-*
cialium allecto. quem Veſpaſianū Cornelius Tacitus dicit multos præfecturis & procura *ſpaſianum ſup*
tionibus, pleroſq; ſenatorij ordinis honore præcoluiſſe. & Helius Spartianus Hadrianū di *pletus]*
cit ſenatus faſtigiū in tantū extuliſſe, difficile faciens ſenatores, ut cum Arceniū ex pręfe-
cto pretorij, ornamētis cōſularibus pręditū, faceret ſenatorē, nihil ſe amplius habere quod
in eum cōferret oſtenderit. Iuliuſq; Capitolinus habet Marcū Antoninū philoſophū mul
tos ex amicis in ſenatū allegiſſe cum ędilitijs aut prætorijs dignitatibus. Qui princeps etiā *[Libertini in ſe*
lege cauit, ut ſenatores peregrini quartam partem bonorū in Italia poſſiderent. Et Helius *natum allecti*
Lampridius dicit Cōmodum Antonium qui uere dictus eſt omnibus incōmodus: Liber *per cōmodum]*
tinos

tinos in patricios atq; in ſenatum allegiſſe. Iulius uero Capitolinus ſcribit de Helio Pertinace qui poſtea fuit imperator, eum adiutorem uexillis regendis Claudio Pompeiano datum, cum in eo munere approbatus eſſet, lectum fuiſſe in ſenatū. Cæteris autem omnibus Romanis imperatoribus præclarius egiſſe uidetur Heliogabalus: quem Helius Lampridius ſcribit, matrem ſuam in ſenatu rogari feciſſe: quæ cum ueniſſet rogata à conſule ſubſellium ſcribendo affuit, id eſt ſenatuſconſulti faciendi teſtis.

Senatus mulierum ab Heliogabalo factus

Fecit autem idem ſpurciſſimus uir in colle quirinali ſenatulū, id eſt mulierū ſenatum, & Semiramiana facta ſunt cōſulta ſenatus, de legibus matronalibus: quæ quo ueſtitu incederet, quæ cui cederet, quę ad cuius oſculū ueniret, quæ pilento, quę equo, quæ ſaginario, quæ aſino ueheretur, quæ carpento mulari, quæ bouū, quæ ſella ueheret, & cui eborata eſſet aut argentata. Et quæ aurum uel gēmam in calciamentis haberet.

Alexander mammeæ inſtituit ut ſenatores niſi è ſummatibus crearentur

cōtrario aūt modo & forma in hac re, ſicut in cæteris magna uſus eſt modeſtia & grauitate Alexāder Māmea genitus Chriſtiana, quē Helius Spartianus ſcribit: ſenatores non niſi ex ſummorū in palatio uirorū ſuffragijs feciſſe, dicens magnū uirum oportere eſſe qui faceret ſenatorē. Nec indigne ſic dixit Alexander, cum magna fuerit dignitas autoritasq; ſenatus. Cicero philippicorū ſexto, Siquidē autoritas ſenatus, decus, honeſtatem, laudem, dignitatem deſiderat. & idem oratione pro Rabirio, ſummum in ſenatu conſilium.

Senatus autoritas

Vnde Helius Spartianus Antonium pium dicit ſenatui tantum detuliſſe imperatorem, quantum etiam ſi priuatus eſſet deferri ſibi uel ab alio principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philoſopho. nec quiſquā principum ſenatui amplius detulit: quem Spartianus dicit Alexandrum ſupradictum claui qualitate ab equitibus Romanis diſcreuiſſe. Alias etiam ſenatores habuere conſuetudines, quibus

Senatores curules curru in curiam uehebantur

à cæteris ordinibus ſeparabantur. nam Aulus Gellius ſcribit: ſenatores qui currulem magiſtratum geſſerant, curru honoris gratia in curiam uehi conſueuiſſe: in quo ſedes erat ſuper qua conſidebant. & plurimi ex ipſis ſenatoribus pontifices erant. Vnde Cicero ad atticum, adhibebantur omnes pontifices, qui eſſent ſenatores.

Auguſti ſtatutum ne pluſquam bis in menſe ſenatus cogeretur

Auguſtus autem ut lecti in ſenatores religioſius & minore moleſtia ſenatorio munere fungerentur, ſanxit, ut priuſq; conſideret quiſq; thure ac mero ſupplicaret apud aram eius dei in cuius templo coiretur. & ne pluſquam in menſe bis ſenatus legitimus cogeretur: Kalendis & idibus: ne'ue Septembri & Octobri menſe ullos adeſſe alios neceſſe eſſet quam ſorte ductos, per quorum numerum decreta confici poſſent.

Duabus tantū de cauſis ſenatores cogi non potuiſſe

duobus autem in caſibus ſenatores nullis pignoribus aut alia ui adhibita cogi oportuit: aut cum de triumpho alicui concedendo: aut cum ſupplicatio decernenda eſſet. magnis enim uiris tunc mos gerendus erat, quod ambitioſe ſenatores aut concedebant: aut ſummo conatu prohibere adnitebantur. Cicero Philippicorum primo. de ſupplicationibus referebat, quo in genere ſenatores deeſſe non ſolent. Cogunt enim non pignoribus, ſed eorū quorū de honore agitur gratia: quod idem fit cum de triumpho refertur. Ita ſine cura conſules ſunt, ut penè liberum ſit ſenatori non adeſſe. In neceſſitatibus autem ciuitatis adeſſe cogebantur. Liuius xxv. Adeoq; in apparatum eius belli ciuitas intenta erat, ut P. Cornelius cōſul ediceret: qui ſenatores eſſent, quibusq; in ſenatu ſententiam dicere liceret, quiq; in magiſtratu eſſent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quàm unde eo die redire poſſet. Et mores ciuitatis non nullos ſenatores ob dignitatem non ſeruabant. Cicero oratione ad ſenatum habita in ſuo reditu: Noſtra memoria ſenatores ne in ſuis quidem periculis mutare ueſtem ſolebant: in meo periculo ſenatus mutata ueſte fuit.

In ſenatores raro animaduerſum

Sed quod plurimi fuit aliquando obſeruatum eſt in ſenatorem raro animaduerti. Helius Spartianus Hadrianum dicit iuraſſe in ſenatu, ſe nunquam ſenatorem niſi ex ſenatus ſententia puniturum. quibus tamen multum detulerat Auguſtus, quem Suetonius ſcribit, die ſenatus nunquā patres niſi in curia ſalutaſſe: & quidem ſedentes ac nominatim ſingulos, nullo ſe mouente: etiam diſcedens eo modo ſedentibus uale dicebat. Claudius uero de maiore negotio acturus, in curia medius inter conſulum ſellas tribunitio ſubſellio ſedebat. Et M. Antonius philoſophus ſemper cum potuit ſenatui interfuit: etiam ſi nihil eſſet referendū: ſi Romę fuit. Si iſq; aliquid referre uoluit, etiam de campania ipſe uenit.

Varia etiam de ſenatu

Varia etiam de ſenatu diuerſi autores habent. Quorum nonnulla ſic ut ſunt diſperſa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectum urbi latinarum cauſa, ſenatum habere poſſe, licet per ætatem nondum ſit ſenator. Et Plinius ſenatum ſub diuo fuiſſe habitum, cum eſſet nunciatum bouem loquutum fuiſſe: Valeriuſq; ſenatum apud ſenaculum

lum

lum habitare conſueuiſſe: ut cum à curia uocaretur præſto adeſſet. Cicero attico. Senatus & de prouincijs prætorum, & de legationibus, & de cæteris rebus decernebat, ut antequam rogatio lata eſſet, ne quid ageretur. & idem Lentulo: idibus Ianuarijs in ſenatu nihil eſt factum, quod dies magna ex parte cõſumptus altercatione cõſulis & Caninij. Item: Conſules neq; concedebãt, neq; ualde repugnabãt: diem cõſumi uolebant. & infra: Senatus haberi ante Kalendas Februarias per legẽ papiam, id quod ſcis, non poteſt: neq; menſe Februario toto, niſi perfectis aut reiectis legationibus. & Cicero Planco. Flagitare ſenatus inſtitit Cornutũ, ut referret ſtatim de tuis litteris. Ille ſe cõſiderare uelle. Cũ ei magnũ conuiciũ à ſenatu cuncto fieret: quinq; tribuni plebis retulerũt. De ſenatoribus in genere multa ſunt dicta. Nunc de eorũ officio ſcribere incipiamus. Primũ duobus modis Senatores in re poſita conſulebant: quidã enim ſententiã uerbo & oratione dicebant, quidam pedibus in ſententiam ibant: & uarias de utroq; modo ſententias eſſe uidemus. De illis eñ qui ſententiã oratione dicerent Vlpianus de ſenatoribus tractans ſic habet. Senatores ſic accipiendũ eſt, eos qui à patricijs & cõſularibus uſq; ad omnes illuſtres uiros deſcenderũt. Quia & hi ſoli ſententiam in ſenatu dicere poſſunt. Et Plutarchus in problematibus contraria penitus opinione dicit: ſenatores alios patres uocant, alios patres conſcriptos: quia primi à Romulo, alij additi & conſcripti. uel quia qui ſententiam dicunt, conſcripti: qui non, ſolum patres uocati. De ijs etiam qui pedibus in ſententiam irent uaria eſt opinio. Nam ſenatuſconſulta quandoq; per diſceſſionẽ fiebant ſicut breui infra oſtendemus, & qui locum deſerentes in quo ſenatum ingreſſi conſederant, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorũ ſententiæ adhærebant, pedibus in ſententiã ire dicebantur: quos inde pedarios ſenatores appellari non abſurdũ fuit. Sed Aulus Gellius aliam habet opinionem qui dicit: ſenatores qui currulem magiſtratũ geſſerant curru honoris gratia in curiã uehebantur, in quo ſedes erat, ſuper qua cõſidebant. Cæteri pedibus in curiam ueniebant. Inde pedarij ſenatores dicti. Et infra idem: Functi currulibus magiſtratibus, qui nondum à cenſoribus in ſenatum erant lecti, ſenatores non erant licet aſſiderent. Sed in ſententias principum diſcedebant. Vnde Liuius de euntibus in ſententiam libro quinto ſic habet. extemplo nouos tribunos militares creatos eſſe, qui Kalendis Octobris magiſtratũ acciperent. In quam ſententiam cum pedibus iretur: & infra. cum omnes laudibus modo proſequentes eorum in ſententiam pedibus irent. Item poſt prælium cannenſe, & iuramentum à Scipione extortum, non relinquendã eſſe Italiam ſic eſt in Liuio. Cum in hanc ſententiã pedibus omnes iſſent. Et Liuius libro XXIIII. Cõſules edixerũt, quotiens inde ſenatum uocaſſent, ſenatores, quibus in ſenatu dicere ſententiã licet, ad portam capenã conuenirent. Et Cicero ipſe querimoniã iniuriæ ſibi illatæ in oratione quam in ſenatu poſt ſuũ reditum habuit ſic exponit. Cum præclarũ caput recitaretur, nequis ad uos referret, nequis decerneret, ne diſputaret, ne loquerẽt: ne pedibus in ſenteniã iret, ne ſcribendo adeſſet. Et idem Cicero ad atticum de rogatione ad populũ in Clodiũ lata ſcribens. Et enim illud ſenatuſconſultum ſumma pedariorũ uoluntate, nullius munerũ autoritate factum. & infra: inde in ſententiam pedarij cucurrerunt. Vnde adducor ut credam Auli Gellij ſententiam de pedarijs non ſatis ueram eſſe: ſed potius cum rogati ſententiam pauci grauiores dixiſſent, alios multitudinem maximam, quoſdam unius, quoſdam alterius ſententiam fuiſſe ſecutos, qui ab actu tranſeundi pedibus in aliena ſedilia pedarij ſunt appellati. Quam opinionem nobis confirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore ſic habet. Cum ſenatuſconſultum per diſceſſionem fieret, tranſeuntẽ eum in alteram partem in qua pauciores erãt, ſequutus eſt nemo. Et Flauius Vopiſcus de Aureliano principe. Deinde alijs manũ porrigentibus, alijs pedibus in ſententiam euntibus, pleriſq; uerbo conſentientibus conditũ eſt ſenatuſconſultum. Sentẽtia nunc quo rogarẽ modo dicendũ eſt. Cicero legũ ſecundo ſic habet. Grauis & ut arbitror præclara lex ſequitur: quæq; cum patribus agunẽ modica ſunto, id eſt modeſta atq; ſedata. Actor enim moderat ea: fingit non mentẽ ac uolũtates, ſed penè uultus eorũ apud quos agit, quod in ſenatu difficile non eſt. Eſt enim ſenator ipſe is cuius nõ ad actorem refertur animus, ſed quid per ſe ipſe expectari uelit. Hinc iuſſa ſunt tria, Vt adſit: nam grauitatẽ res habet quando frequens ordo eſt: Vt loco dicat, id eſt rogatus: Vt modo, ne ſit infinitus. Nam breuitas nõ modo ſenatoris, ſed etiã oratoris magna laus eſt in ſententia. Nec eſt unq; longa oratione utendũ niſi ſpectante ſenatu, quod fit ambitione ſæpiſſime

Senatum haberi ante Kalẽdas Februarias nequiuiſſe

De ſenatorũ officio

Pedarij ſenatores

Cõtra Gelliũ.

Quo modo ſententia rogaretur

ſæpiſſime.In ea autem lege ſtatutum eſſe uidemus ut nemo niſi rogatus diceret. Vnde Liuius XXII Senatus ſemotis arbitris cõſuli cœptus.ibi cum ſententijs uariaretur,T.Manlius Torquatus interrogatus ſententiam.

Qui in ſenatu prius ſententiã rogaretur

De ijs autem qui rogarentur Aulus Gellius ſic habet: ante legem, quæ de ſenatu habendo poſtea fuit, prius rogabatur qui à cenſoribus princeps in ſenatu lectus fuerat: alias qui conſules deſignati erant: quidam à cõſulibus extra ordinem rogabantur & ſenatoribus. C.Cęſar in conſulatu ſuo cum Bibulo quatuor rogauit: M. Craſſum, & poſt Pompeium, & poſt Catonem: quem cum nimis dicendo tereret diem, quia res ſibi non placebat, Cęſar capi & in carcerem duci iuſſit. Sed cum ſenatus eum in carcerem proſequeretur deſtitit Cæſar. Suetonius in Cæſaris uita. Eratq́ conſuetudo ut quem ordinem interrogandi ſententiam conſul Kalendis Ianuarij inſtituiſſet, eum toto anno conſeruaret. Et Aſconius Pedianus in oratione pro Milone. Cum aliquis in dicenda ſententia duas pluresue res complectitur, & ſi non omnes comprobantur, poſtulat ut diuidantur: id eſt de ſingulis rebus referatur. Cui ſententiæ concordat Seneca epiſtola XXI Quod fieri in ſenatu ſolet, faciendum in philoſophia quoq; exiſtimo. Cum cenſuit aliquis quod mihi ex parte placuit: iubeo illum diuidere ſententiã, & ſequor. Cicero Lentulo. Cum ſententia Bibuli pronunciata eſſet, ut tres legati regem reducerent, Hortenſij ut tu ſine exercitu reduceres: tertia Volcatij ut Pompeius reduceret, poſtulatum eſt, ut Bibuli ſententia diuideretur.

Sententia per diſceſſionem

quod autem ſupra pro parte diximus & infra dicere polliciti ſumus, ſententiã per diſceſſionem dici, uel potius ab aliquo dictam approbari conſueuiſſe, Sic oſtendit Cicero in oratione, Qui cum gratia effeciſſet ut ſua ſententia prima pronunciaretur, frequens eum ſenatus reliquit, & in alia omnia diſceſſit: meæq; ſententiæ, quæ ſecunda pronũciata erat, cum frequens aſſentiretur ſenatus. & Lentulo idem Cicero. Nemo eſt enim qui neſciat quo minus diſceſſio fieret per aduerſarios tuos eſſe factum. Legibus ſupradictis quas ſupra à Cicerone attulimus de frequentia & breuitate: aliam quoq; impoſitam habuerunt ſenatores omniũ quæ excogitari potuerint, maiorem melioremq;, quam idem Cicero ad prædictarum expoſitionem infra ſupradictum locum poſuit in hęc uerba. Cauſam populi teneto. Et ſenatori neceſſarium noſſe rem P. idq; late patet. Quid habeat militum, quid ualeat ærario: quos ſocios res P. habeat, quos amicos, quos ſtipendiarios, qua quiſq; ſit lege, conditione, fœdere: tenere conſuetudinem decernendi, noſſe exempla maiorum.

Princeps ſenatus

Principem in ſenatu qui ſcilicet primus à conſule ſententiam rogaretur cenſores creabant. De quo Liuius XXXVIII: cenſores T. Quintius Flaminius & M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt: princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Aphricanus. Plinius. una Fabiorum familia, in qua tres continui principes ſenatus fuere. M. Fabius Ambuſtus, Fabius Rutilianus filius Q. Fabius Gurges nepos. & Flauius Vopiſcus in Aureliani geſtis rebus. Tunc ſurrexit primæ ſententiæ, Vlpianus Syllanus.

Taciturnitas archanorum

Taciturnitatem arcanorum ſenatuſconſultorum fuiſſe cuſtodem Valerius ſic dicit. Arcana conſilia patrum nemo enunctauit. Q. Fabius Maximus de tertio bello punico indicendo cum P. Craſſo ſenatori extra ſenatum dixiſſet, à conſule obiurgatus eſt. Taciturnitas enim optimũ uinculum adminiſtrandæ rei P. Cum Eumenes rex rei P. nunciaſſet bellum à Perſe, illud prius profligatum eſt, quàm inchoatum eſſe, in urbe eſt reſcitum. Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorum geſtis rebus. Exemplum ſenatuſconſulti taciti non aliud eſt hodie, quàm quod conuocatis maioribus, ea diſponuntur, quæ non ſunt omnibus publicanda.

Senatuſconſulta concluſa corã his qui decreuerãt ſcribebantur

T. littera

Conſulta ſenatus de quibus tam multa diximus, cũ eſſent concluſa coram ipſis qui decreuerant ſcribebantur, & cum ſedens ad loci in quo ſenatus habebatur fores tribunus plebis, prout in illius partibus breui infra dicemus T. litteram ſubſcripſiſſet, deferebant ad ærariũ, ubi in libris elephantinis ad id inſtitutis ſcripta conſeruabant. de qua cõſeruatiõe Cicero in epiſtola ad Q. Metellũ Celerẽ. Iam illud ſenatuſconſultũ quod eo die factũ eſt, ea perſcriptione eſt, ut dum id extabit, officiũ meũ in te obſcurum eſſe nõ poſſit. Ex quo Cicerõis textu intelligi poteſt, in ſcribendis ſenatuſcõſultis appoſita etiam fuiſſe eorũ ex ſenatoribus, qui autores fuerãt, nomina. Et tertia in Catilinam oratione Cicero: dictæ ſunt à principibus acerrimæ ac fortiſſimæ ſententiæ, quas ſenatus ſine ulla mora eſt cõſequutus: & quoniã nondũ eſt perſcriptũ ſenatuſconſultũ.

Libri elephantini

De libris autẽ Flauius Vopiſcus ſyracuſanus in Taciti imperatoris uita: habet bibliotheca ulpia in armario ſexto librũ elephantinũ, in quo hoc ſenatuſconſultũ ſcriptum eſt, cui Tacitus ipſe

manu

manu ſua ſubſcripſit. Nam iam diu hæc ſenatuſconſulta quæ ad principes pertinebant in libris elephantinis ſcribebantur. Petijt aliquando à nobis uir ſummus & eiuſmodi rerum Romanarum diligentiſſimus inquiſitor Proſper columna cardinalis, qualem mercedem ſenatores ad uitæ ſuſtentationem habuerint: cui quod reſpondimus & ſcribere non recuſamus, uideri nobis primos illos integræ & nondum oppreſſæ rei pub. ſenatores patrimonio contentos gratuitam patriæ operam impendiſſe, cuius rei maximo nobis argumento eſt paupertas multorum ex eo collegio in morte oſtenſa, quos publico ſumptu, uel collatis in capita nummis efferri oportuiſſe infra oſtendemus. erãt tamẽ ex ipſo ſenatu nõnulli oratores, qui non abunde diuites eſſe non poterant. Et multi ex eo collegio imperia pro uinciarumq; adminiſtrationes facilius cæteris obtinebant, quibus in muneribus opes augere facillimum fuit. A principibus uero multos ex ſenatu adiutos opibus & cenſu uidemus. Nam Suetonius de Auguſto. Senatorum cenſum ampliauit ac pro octingentorum milium ſumma duodecies ſeſtertium taxauit, ſuppleuitq; non habentibus. & de Veſpaſiano. Expleuit cenſum ſenatorum, conſulares inopes quingenis ſeſtertijs annuis ſuſtentauit. Magna hactenus oſtendẽdæ rei publicæ adminiſtrationis formæ iecimus fundamenta, qui magiſtratuũ urbis primariorum deligendi modum, & ſenatuſconſulti formã conficiendi oſtendimus. Ad alia nunc ueniamus pariter magna, magiſtratusq; alios & magnos, & minores tam ueteres q̃ nouiſſimos, etiam à principibus inſtitutos edoceamus, ut alias partes rei pub. adminiſtrationis, in quibus horum magiſtratuũ ſæpe incidit mentio, apertius declarare poſſimus. Triumuiri triplices fuere. Liuius XI Triumuiri capitales tũc temporis creati: de quibus ſic habet Pomponius de origine iuris. Triũuiri capitales conſtituti ſunt, qui carceris cuſtodiam haberent, ut cum animaduerti oporteret interuentu eorum fieret. Alij fuere triumuiri: de quibus in XXIII. Liuius: Triumuiri menſarij creati ſunt. Iiq; nummularijs & monetæ omnis generis & formæ cuſoribus præerant. tertij fuere triumuiri nocturni: de quibus ſic habet Cornelius Tacitus. M. Miluius, Cn. Iulius, L. Sextius triumuiri nocturni, quod ad incendium in ſacra uia ortum tarde uenerãt, à tribuno plæbis die dicta dãnati ſunt. & infra Tacitus. P. Biblius triũuir nocturnus à P. aquilone prætore accuſatus, populi iudicio concidit, quia uigilias negligentius obierat. Quadruplices autem fuere præfecti. Pomponius de origine iuris. Præfectus urbis uocatur is quoties rei pub. magiſtratus proficiſcuntur, & unus relinquitur qui ius dicat: qui præfectus olim conſtituebatur, poſtea uero latinarum feriarum cauſa introductus eſt, & quotannis obſeruatur. idemq; Pomponius de ſecundis præfectis ſic habet: præfectus annonæ & uigilum non ſunt magiſtratus ſed extra ordinem utilitatis cauſa conſtituti ſunt. Et paulo poſt idem Pomponius de tertio præfecto multa ſic dicit. præfectus uigilum cognoſcit de incendiarijs & de fractoribus, furibus, receptatoribus. apud uetuſtiores incendijs arcẽdis triumuiri præerant, qui de eo quod excubias agebant nocturni ſunt dicti. Interueniebant uero nõnunq; ædiles & tribuni plæbis. Erãt autẽ familiæ publicæ circa portam & muros diſpoſitæ: unde ſi opus eſſet euocabantur. Fuerunt & priuatæ familiæ quæ incendia uel mercede uel gratia extinguerent. deinde Diuus Auguſtus maluit per ſe huic rei cõſulere, pluribus incendijs uno die exortis. Nam ſalutem rei pub. tueri nulli magis credidit conuenire, neq; alium ſufficere ei rei q̃ Cæſarem. Itaq; ſeptem cohortes opportunis locis conſtituit, ut binas regiones urbis unaquæq; cohors tueretur, præpoſitis ei tribunis, & ſuper omnes ſpectabili uiro præpoſito qui præfectus uigilum appellabatur. Sciendũ eſt autem præfectum uigilum per totam noctem uigilare debere & currere calciatũ cum armis & dolabris, ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne per negligentiã aliquam incendij caſus oriatur. præterea ut aquã unuſquiſq; inquilinus in cœnaculo ſuo haberet, iubetur admonere. Quartũ præfectum ſic diffinit Modeſtinus de officio præfecti prætorio. cũ apud ueteres dictatoribus ad tempus ſumma poteſtas traderetur, & magiſtri equitum ſibi adiungerẽtur, qui aſſociati principali curiæ militiæ gratia, ſecundã poſt eos poteſtatẽ gererent, regimentis rei pub. ad imperatores perpetuos translatis, ad ſimilitudinem magiſtri equitum præfecti prætorio à principibus electi ſunt, data eis pleniore licentia ad diſciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis præfectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari à præfectis prætorio non poſſit. Et Cornelius Tacitus in Neronis rebus geſtis. Nã Auguſtus permiſit ſenatui, deinde habitu ſuffragiorũ ſuſpecto, præfecti

Cenſus ſenatorum per Auguſtum ampliatus

Triumuiri capitales

Triumuiri menſarij

Triumuiri nocturni

Præfectus urbis

Præfectus annonæ

Præfectus uigilum

Triumuiri nocturni

Familiæ publicæ & priuatæ circa muros urbis diſpoſitæ

Officiũ præfecti uigilum

Præfectus prætorio

prætorio ſorte ducebantur ex numero prætorū. Aliū magiſtratū x x v Liuius ſic oſten-
Quinq; uiri. dit. Creati ſunt quinq; uiri muris reficiēdis. Et magiſtratū appellari poſſe dicemus, Fœria-
Fœriales les, quos M. Varro de lingua latina fœciales dictos uult, ꝙ fidei publicæ inter populos
præerant. Cicero autē legum primo: fœderū, pacis, belli, indutiarū oratorū, fœciales iudi-
ces ſunto. & Liuius in ſecundo. Tullius Hoſtilius rex, fœciales, paterpatratus, interuene-
runt in fœdere trigeminorū, ut utri ex Romanis Albaniſq; uiciſſent, ſuum populū alteri
dominū faceret. quibus in Liuij uerbis de alio magiſtratu fit mentio, patrepatrato ſcilicet:
de quibus Plutarchus in problematibus. Fœcialibus ſacerdotibus qui fœderibus facien-
Pater patra- dis præſunt: paterpatratus præeſt, inde dictus ꝙ ipſe pater patrem haberet, ſicq; filijs pro-
tus uideret, & patrem conſuleret: cuius officij magiſtratus formā Liuius ſic diffuſe narrat. Cre
auit autē M. Valerius primus fœcialis, Spurium Fuſium primū patrempatratū, eo bello
quod Tullius Hoſtilius cum priſcis latinis geſſit: uerbenis caput capilloſq; tangens. alias
præterea partes, ablata ſcilicet ab hoſtibus repetendi patripatrato dedit. Formulaq; hæc
fuit: legatus itidemq; paterpatratus ubi ad fines hoſtium uenit, unde res repetūtur, capite
uelato (filū autē lanæ uelamen erat) Audi Iuppiter inquit: audite fines (cuiuſcūq; ſint gen-
tis nominat) audiat fas. Ego ſum publicus nuncius Romani populi. iuſte pieq; uenio lega
tus, meis uerbis fides ſit. peragit deinde poſtulata, inde Iouem teſtem facit. Si ego iniuſte
impieq; illos homines illas res dedi populo Romano, mihiq; expoſco: tum tu patriæ me
cōpotem nunq; ſinas eſſe: hæc dicit cū fines ſupra ſcandit: hæc quicunq; ei primus obuius
fuerit: hæc portā ingrediens: hæc forum ingreſſus. Si non deduntur quæ expoſcit, diebus
tribus & triginta (tot enim ſolennes ſunt) peractis: bellū ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iu-
no: Quirine dijq; omnes cœleſtes: uoſq; terreſtres: uoſq; infimi audite: ego uos teſtor po-
pulum illū (quicunq; eſt nominat) iniuſtum eſſe, neq; ius perſoluere. Sed de iſtis rebus in
patria maiores natu cōſulemus, quo pacto ius noſtrū cōſequamur & adipiſcamur. cum is
nuncius Romam ad conſulendū uenit, confeſtim rex, dictator, conſul ſiue quiuis alius ſe-
natum habuerit: ex his fermè uerbis ſenatū conſulit. Quarum rerū, litium, cauſarū, condi-
xit paterpatratus populi Romani quiritum patripatrato Priſcorū latinorū hominibuſq;
priſcis latinis: quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec ſoluerunt, quas res dari, ſolui fieri
oportuit: dic inquit ei qui primā ſententiam rogabatur quid cenſes? tum ille puro pioq; du
ello quærendas cenſeo, itaq; conſentio conſciſcoq;. Inde cæteri ordine rogantur: quando
pars maior eorū qui aderant in eandem ſententiā ibant, erat conſenſu fieri ſolitū ut fœcia-
Fœcialis lis haſtæ iactu, ut dictū, bellum indiceret. Sed ad fœcialem redeundum eſt. De quo Liuius
x x v. Conſul deinde M. Attilius ex ſenatuſconſulto ad collegiū fœcialiū retulit, ipſi ne
utiq; regi indiceretur bellū: an ſatis eſſet ad præſidium eius aliquod nunciare. Fœciales re
ſponderunt. Iam ante ſeſe cū de Philippo conſuleretur hoc reſpondiſſe, nihil intereſſe ipſi
coram, an præſidio nunciaretur. Decemuiratū in hac magiſtratuū parte tractāda, poſituri
non fuimus, niſi originem legum decem tabularū narrare libuiſſet, quarum legū mentio-
nem crebram à nobis infra fieri oportebit. Eſt autē apud Liuium libro tertio. Anno urbis
A conſulibus conditæ c c c l mutata urbis forma regiminis à conſulibus ad decemuiros. Vnicus de-
ad decēuiros cem diebus ſummā habuit rerum, alij nouem accenſi: de quo uerbo priuſq; ulterius ad de-
regimē urbis cemuiratum progrediamur dicere uolumus: prout tamen in partibus militiæ copioſius di
delatum cemus. Accenſi fuerunt principaliter ad rem militarē animum applicantes, qui cōſcriptis
Accenſi legionibus cum in illis tribunatū, præfecturam, quæſturam aut alium officij locū obtinere
nequiuiſſent, à ſenatu & imperatore belli delecto & à cenſoribus impetrabant mitti cum
eiſdem legionibus, ſine ſacramento militiæ ac ſine ſtipendij alicuius ſpe. qui etiam nulli in
bello muneri alias ꝙ uellent obligabātur, nec ſine ſacramēto ſi uoluiſſent pugnare in ho-
ſtem poterant, aut ipſi etiā uolebant, armis omnino carentes. ſed cū caſtra milites metaren
tur, cū acies in præliū directa eſſet, cū res cōmunis armis gereretur, arma, inſtrumēta, com
meatum, ad imperatoris nutū accenſi ſubminiſtrabāt, uulneratos retrahebāt curabantq;.
Nouē decēui- quos imperator ſi officioſos & bene meritos iudicaſſet, in cadentiū locū ſuccedere iuſſos,
ros decimo p arma mortui aut letaliter uulnerati induere, & ſacramento adigi permittebat. quo exem-
dies x. accen- plo dixit Liuius nouē decēuiros decimo nō collegas per dies decē, ſed accēſos, id eſt obſe-
ſos fuiſſe non quioſos fuiſſe. quod exemplū etiā in magiſtratibus ſeruatū fuiſſe uidemus, ut qui cū pro
collegas cōſule aut prætore ut mitterētur obtinere nequiuerāt, ad magiſtratus demerēdi ſpem pro
accenſis

accenſis accederent. Vnde Cicero de adminiſtratione Aſiæ ad Quintum fratrem. Accenſus ſit eo numero quo eum maiores noſtri eſſe uoluerunt, qui hoc non beneficij loco, ſed laboris ac muneris non temere niſi libertis ſuis deferebant, qui illis quidem non multo ſecus ac ſeruis imperitabãt. Sed ad decemuiros: Plæbe Romana quandoq; ob creandos de plæbe magiſtratus, quandoq; ob ferendã legem de ſoluẽdo nexos à fœneratoribus, quandoq; de cõnubio patrũ, quandoq; ob legem agrariã: omnia tumultu inuoluente, leges extraneas cũ domeſticæ non ſatisfacerent, accerſiri placuit. Iueruntq; tres athenas qui tertio redeuntes anno leges ſcriptas retulerunt, comitijsq; centuriatis decemuiri dictis promulgãdis legibus creati ſunt, à quibus nullã eſſe prouocationẽ temere cõceſſum eſt. Qui cum abſtinere à patribus cœpiſſent, libidine in minores debachati ſunt, & tandem primis decem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis, alias decem retinendi decemuiratum auiditate promulgare parabant: effeciſſentq;, niſi nunciatũ à Sabinis Aequiſue bellum interpellaſſet. Nam delectu habito decemuiri in bellũ prodierũt: quod dum geritur Appius Claudius decemuirũ unus Virginiam Lucij Virginij filiã diuerſis artibus ſtuprare aggreſſus eſt: eoq; res proceſſit, ut Appius tumultũ in populo concitum timens obuoluto capite effugerit, plæbsq; in auentinũ ſecedens, tribunos plæbis, de quibus ſupra eſt dictum, creauit. Reditumq; eſt ad conſules aliosq; inſuetos adminiſtrandæ rei pub. magiſtratus.

Decemuiri

Alij quoq; decemuiri quietis Romæ rebus fuere litibus cognoſcendis deputati. Nam cum bellorũ munera cæteris magiſtratibus nõ ſufficientibus, ad prætores deferretur, quorum adminiſtratio iuris munus præcipuũ fuit, creati decemuiri ſunt, qui ius in urbe dicerent, prætorumq; partes eo tempore gererent: quos decemuiros litium adiudicandarũ appellarunt. Ex quibus decemuiris fuiſſe credimus Ciceronẽ dum Bruto in hæc uerba ſcribit. Namq; idem Segulius Veteranus quod tu & Cæſar in decemuiris non eſſetis: utinam ne ego quidem eſſem. per quod idem tempus quatuor uiri creati ſunt, qui uiarũ curam haberent: ac etiam tres uiri monetales auri argentiq; conflatores, ad quorũ quidem officium curare pertinuit numiſmata probo auro argentoq; & iuſto pondere cudi. Quod autẽ ſupra de accenſo eſt dictũ: de apparitore dicamus ſuadet, quem magiſtratibus comitẽ datũ fuiſſe conſtat: in eoq; ſolum inter ſe differebant, ꝙ accenſus nullum, apparitor aliquod (licet paruũ) à re pub. ſalariũ percipiebat. Cicero in Verrẽ actione quinta. Tuus apparitor parua mercede populi cõductus. Et ad Quintum fratrem Aſiæ proprætorem ſcribens Cicero. Atq; inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorum publicorum dedit res pub. duntaxat finibus his præſtabis, quos ante perſcripſi: quos uero aut ex domeſticis coniunctionibus aut ex neceſſarijs apparitoribus tecũ eſſe uoluiſti, qui quaſi ex cohorte prætoria appellari ſolent, horũ non modo facta ſed dicta præſtanda ſunt. quãdo autẽ his minutioribus manum appoſuimus, multa quæ ſub principibus addita & innouata ſunt dicemus.

Decemuiri alij ad lites cognoſcẽdas

Quatuor uiri præerant uijs

Tres uiri monetales

Apparitor

Suetonius aſſerit Auguſtũ Cæſarẽ noua officia excogitaſſe: Cura operũ publicorũ, uicorũ, aquarũ, aluei tyberis: frumenti populo diuidendi, præfectura urbis, Triumuiratu, legendi ſenatum & recognoſcendi turmas equitum officio nouis magiſtratibus demandato. Domitianus autẽ magiſtratibus urbicis prouinciarumq; præſidibus coercendis, tantũ curæ adhibuit, ut neq; modeſtiores unq; neq; iuſtiores extiterint. Hadrianus autẽ fiſci aduocatum primus inſtituit. Et Antonius pius philoſophus prætorem tutellarẽ primus fecit: cum ante tutores à conſulibus poſcerentur. Et ne Alexandri ſeueri uirtus in obſcuro poſt prædictas principũ laudes lateat, unũ de eo præclarũ dicere libet, quod noſtris temporibus ſeruari optandũ eſſet. Helius enim Spartianus ipſum inquit iudices cũ promoueret, exemplo ueterũ & argento & neceſſarijs inſtruxiſſe: ita ut præſides prouinciarũ acciperent argenti pondo uicena: ſellas ſenas: mulas binas: ueſtes forenſes binas, Domeſticas binas: balneares ſingulas: coquos ſingulos: aureos centenos. Et ſi uxores nõ haberent ſingulas concubinas, ꝙ ſine his eſſe non poſſint: reddituri poſita adminiſtratione mulas, equos & muliones & coquos: cætera ſibi habituri, ſi bene geſſerãt: in quadruplo reddituri, ſi male, præter condemnationẽ aut peculatus aut repetundarũ. Et de imitatione ueterũ, de qua ſuperius dicitur, ſic habet Cicero quinta in Verrem actione. Neminẽ qui cum poteſtate ex legatione in prouinciam eſſet profectus tam amentem fore putarũt, ut emeret argentũ: dabatur enim de publico (ut noſcis) præbebatur etiã legibus mancipiũ. Legũ originẽ præſertim XII tabularum paulo ſupra dicere cœpimus, quæ materia omni ex parte cognitu

Aduocatus fiſci

Prætor tutellaris

Inſtitutũ Alexãdri Seueri

Argentũ ex publico proficiſcenti in prouinciam

digniſſima, maxime illa ratione hoc in opere dilıgētius tractanda eſt, ꝙ iudicia & publica & priuata quo haberentur modo cum dicere inſtituerimus, leges, plæbiſcita, rogationes, & alia inde naſcentia prius declarari oportere intelligimus: De ipſis autem legibus hoc in loco non eſt animus ita dicere tanꝙ ſi nūc ederentur, aut à legum latoribus quæ ſunt ſcriptæ ſumerētur: nam id eſſet infinitum. Sed ipſæ rerum ſummæ & de his rebus quæ maiori ex parte iam pridem obſoluerūt à uetuſtiſſimis ſcriptoribus ſumentur. prima tamen nobis diligentia erit à quibus & quo tempore & quem in finem latæ fuerint indicare: à Liuioꝗ incipiemus qui libro primo. Romulus iura dedit quibus populi in unum corpus coaleſcerent: & libro ſecundo de Valerio publicola: leges tulit de prouocatione ad populum aduerſus magiſtratus: de ſacrando cum bonis capite eius qui regni occupandi conſilia iniſſet. & infra. T. Tremelio. C. Veturio conſulibus miſſi legati Athenas, iuſſiꝗ inclitas leges Solonis deſcribere, & aliarum græciæ ciuitatū inſtituta moreſꝗ iuraꝗ noſcere. Item infra: centuriatis comitijs leges decē tabularū ſunt latæ. Duæ tabulæ primis additæ. Lex centuriatis comitijs prima à populo lata eſt, ut quod tribunus plæbis iuſſiſſet populus teneret. aliā deindē de prouocatione cōmuniunt, ſanciendo ne quis ullū magiſtratū ſine prouocatione crearet, quiſquis creaſſet ius faſꝗ eum eſſet occidi. ne ue ea cædes capitalis noxæ haberetur: ſacroſanctam tribuni fecerunt: ſanciendo ut qui tribunis plæbis, ædilibus, iudicibus nocuiſſet: eius caput Ioui ſacrum eſſet, familia ad ædem Cereris liberi liberæꝗ uenum irent. Et de ambitu à C. Petilio tribuno plæbis auctoribus patribus: tum primū ad populum latum eſt, eaꝗ rogatione nouorum hominum ambitionem qui nundinas, & conciliabula obire ſoliti erant, compreſſam credebant. P. Philo dictator tres leges aduerſas nobilitati, plæbi ſecundiſſimas tulit: tulit ut plæbiſcita omnes quirites tenerēt, Legum quæ comitijs centuriatis ferrentur ante initū ſuffragium patres auctores fierent. Alter ex plæbe cenſor crearetur. Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex ſola pro tergo ciuium lata, quæ grauem pœnā ſi quis uerberaſſet necaſſetue ciuem Romanum ſanxit. Ad quid autē leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoꝗ dicendū erit, fuerint conditæ, ſimul cum iuris & iuſticiæ partium declaratione dicendū eſt. Cicero legum ſecūdo. Rei pub. leges, iuſta imperia ſunto. Hiſꝗ ciues modeſte & ſine recuſatione pareto. Liuius nono. Vbi duæ leges ſunt ſemper antiquæ abrogat noua. Et Cicero in legibus: omnium quæ in omniū doctorum diſputatione uerſantur, nihil eſt profecto præſtabilius ꝙ planē intelligi nos ad iuſticiam eſſe natos. Cui ſentētiæ alia eiuſdem Ciceronis decimo philippicorū concordat. Eſt enim lex nihil aliud niſi recta & à numine deorū tracta ratio, imperans honeſta: prohibens contraria. & magis magiſꝗ congruit: quod idem Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita ſic dicit: Vt corpora noſtra ſine mente: ſic ciuitas ſine lege ſuis partibus & neruis ac ſanguine & membris uti non poteſt. Legum miniſtri magiſtratus: legum interpretes iudices: legum deniꝗ idcirco omnes ſerui ſumus, ut liberi eſſe poſſimus. Et quando à legibus ius ciuile ortum habet, Cicero pro Aulo Cecinna, Qui ius ciuile contemnendū putat: is uincula reuellit non modo iudiciorū ſed etiā utilitatis uitæꝗ cōmunis. Eſt enim ius ciuile quod neꝗ inflecti gratia, neꝗ perfringi potentia, neꝗ adulterari pecunia poſſit: quod ſi nō modo oppreſſum, ſed etiā deſertū aut negligentius aſſeruatum erit, nihil eſt ꝙ quiſꝗ ſeſe habere certum aut à patre acceptū, aut relictꝰrū liberis arbitretur. Sed Vlpianus de iuſticia & iure. Ius à iuſticia appellatū eſt. Nam & eleganter Celſus diffinit. Ius eſt ars æqui & boni, cuius merito quis nos ſacerdotes appellat. Iuſticiam namꝗ colimus: & boni & æqui noticiā profitemur, æquum ab iniquo ſeparantes: licitum ab illicito diſcernentes: bonos non ſolū metu pœnarum, uerum etiam præmiorū quoꝗ exhortatione efficere cupientes: ueram (niſi fallor) philoſophiam non ſimulatam affectantes. publicum ius in ſacris & ſacerdotibus & in magiſtratibus conſiſtit. Primarium ius tripartitum eſt: collectū eſt enim ex naturalibus præceptis aut gentiū, aut ciuilibus. Ius naturale eſt quod natura omnia animalia docuit: nam ius iſtud non ſolū humani generis propriū eſt, ſed omnium animaliū quæ in terra mariꝗ naſcuntur: auium quoꝗ cōmune eſt. Ius gentiū eſt quo gentes humanæ utūtur: quod à naturali procedere facile intelligere licuit: quia illud omnibus animalibus, hoc ſolis hominibus inter ſe cōuenit: Velut erga deū religio: ut parentibus & patriæ pareamus: ut uim atꝗ iniuriam propulſemus. Nam iure hoc conuenit: ut quod quiſꝗ ob tutelam corporis ſui fecerit: iure feciſſe exiſtimetur. & cum inter

De legibus

Pœna nocentium magiſtratibus

Ius

Ius publicum

Ius primariū

Ius naturale

Ius gentium

inter eos coniunctionem quandam natura conſtituerit,conſequens eſt hominem homini
inſidiari nefas eſſe iure gentium.Hermogenius de iure item & iuſticia. Iure gentium in/
troducta ſunt bella:diſcretæ gentes:regna condita:dominia diſtincta:agris termini poſiti:
ædificia collata:cõmercia:emptiones:uenditiones: locationes: cõductiones: obligationes
inſtitutæ,exceptis quibuſdam,quæ à iure ciuili introducta ſunt. Vlpianus: Ius ciuile eſt *Ius ciuile*
quod ex legibus:plæbiſcitis:ſenatuſconſultis:decretis principum:auctoritate prudentium *Ius prætoriũ*
uenit,Ius prætorium autem quod prætores introduxerunt,adiuuandi, uel ſupplendi, uel *quod & ho/*
corrigendi iuris gratia propter utilitatẽ publicam,quod & honorarium dicitur ab honore *norarium*
prætoris ſic nominatum.Nam & ipſum ius honoratũ quaſi uiua uox iuris ciuilis eſt. Ne
autem omnia hic cumulemus, quæ iuris ciuilis codices habent, hoc ſolum ex Pomponio
addemus.Ius autem proprium eſt quod dicitur ciuile, aut ſine ſcripto, quod conſiſtit in ſo *Ius proprium*
la prudentium interpretatione:ut ſunt legis actiones quæ formam agendi cõtinet:ut plæ/
biſcitum quod ſine auctoritate patrum eſt conſtitutum, aut magiſtratuũ edictum, unde
ius honorarium naſcitur:aut ſenatuſconſulta,quod ſolum ſenatu conſentiente inducitur
ſine lege:aut eſt principalis conſtitutio, ut quod ipſe princeps cõſtituit,pro lege ſeruetur.
Et Martianus legumlator elegantiſſimus hanc legum commendationem à græcis affert,
quæ plurimi facienda eſt.Lex ut Demoſthenes orator diffinit,eſt cui omnes homines de/ *Lex*
cet obedire propter multa,& uaria:& maxime quia in omnes lex eſt, inuentio quidem ac
donum dei,dogma autem omnium ſapientium, correctio omnium uoluntariorum & nõ
uoluntariorum peccatorum,ciuitatis compoſitio cõmunis,ſecundum quam omnes decet
uiuere qui in ciuitate ſunt.Et philoſophus ſummæ ſtoicæ ſapientiæ Chryſippus ſic incipit
librum ſuum quem fecit. Lex eſt diuinarum & humanarũ rerum noticia: oportet autem
eam præeſſe & bonis & malis:& principem & ducem eſſe:& ſecundum hoc regula eſt iu
ſtorum & iniuſtorum, & eorum quæ natura licita ſunt, præceptorũ quidem faciendorũ,
& prohibitorum non faciendorũ.Sed iam plæbiſcita oſtendamus: rogationes & ſanctio/
nes,& quæ legum ſpecies extiterunt.Aulus Gellius. Lex eſt generale iuſſum populi aut *Lex*
plæbis rogante magiſtratu.Plæbiſcitũ lex quam plæbs non populus accipit: & dictæ ſunt *Plæbiſcitum*
rogationes,quia niſi populus aut plæbs rogetur,nõ fieret.Priuilegia priuatæ perſonæ con *Rogationes*
ceſſa.Pomponius de origine iuris de plæbiſcitis ſic habet. Cum eſſet in ciuitate lex duode *Priuilegia*
cim tabularum, & ius ciuile eſſet,& leges & actiones,euenit ut plæbs in diſcordiam cum
patribus perueniret & ſecederet, ſibiq; iura conſtitueret, quæ iura plæbiſcita uocantur.
Mox cum reuocata eſt plæbs,quia multæ diſcordiæ naſcebãtur de his plæbiſcitis, placuit
ea obſeruari lege Hortenſia:& ita factum eſt,ut inter plæbiſcita & legem ſpecies confici/
endi intereſſet,poteſtas autẽ eadem eſſet.Deinde quia difficile plæbs cõuenire cœpit, po/
pulus certe difficilius,præ tanta turba hominum,neceſſitas ipſa curam rei pub. ad ſenatũ
deduxit.Ita cœpit ſenatus ſe interponere:& quicquid conſtituiſſet obſeruabatur. Idq; ius *Senatuſcon/*
appellabatur ſenatuſconſultũ.Rogationem eſſe dicit Feſtus Pompeius cum populus con *ſultum*
ſulitur de uno pluribusue hominibus,quod non ad omnes pertinet. & de una pluribusue *Rogatio*
rebus:de quibus non de omnibus ſanciatur.Nam quod in omnes homines resue populus
ſancit,lex appellatur.Liuius VII: in ſequẽti anno C.Martio,C. Manlio cõſulibus de un/
ciario fœnore à M. Duellio, L. Veturio tribunis plæbis rogatio eſt perlata,& plæbs ali/
quanto eam cupidius ſciuit accepitq;.Plutarchus in Pompeij uita. Catulo uiro clariſſimo
de Pompeio rogationi ne mari præficeretur aduerſante:primũ tacuit plæbs,ſed poſtea di/
centi parcendũ eſſe huic uiro,& ſi eũ amiſiſſent in quo ſpem repoſuiſſent ſuam:reſpondit:
in te.Et poſt adeo indignatione cõmota clamauit plæbs Pompeium præfici,ut coruus ſu/
peruolans ceciderit.Cicero Lentulo:cumq; Metellũ unius tribuni plæbis rogatio: me uni
uerſa res pub.duce ſenatu,comitante Italia,reuocaſſet. Et item Cicero ad Quintũ fratrẽ.
Sed magna manus piceno & gallia expectatur:ut etiam Catonis rogationibus de Milone
& Lentulo reſiſtamus.Quo aũt modo plæbiſcita,& rogationes,& ſanctiones, de quibus
breui poſt dicemus,in tanta populi multitudine ſuã haberent conficiendi formã, pulchrũ
atq; etiam neceſſariũ eſt noſſe.Nouiſſime enim credimus multos qui ſupra legerint, plæ/
bem ita clamaſſe uno conſtantiq; tenore,ut coruus ſuperuolans ceciderit:licet uero id tũc *Quomodo ro*
& aliquando alias ob nimiam populi affectionẽ acciderit: tamen in cæteris ordo hic erat: *gatio fieret*
qui populũ rogaturi erant cõſules aut tribuni ſedilia in locũ ordine locãda afferri curabãt,

Pontes inter quorum ordines maiora quædã fuerunt tabulata, pontes appellata,per quæ uiatores
& apparitores publice deputati euntes redeunteſq́;,tabellas perferebãt ſingulis dandas ex
ijs qui conſederant.quas cum ſignatas recepiſſent ad tribunoſq́; in ſuggeſtum retuliſſent,
quid maior ſciuiſſet pars attendebatur.Idq́; Cicero ad Atticum ſcribens ſic indicat.Tribu
nus plæbis Fuſius in cõtionem produxit Pompeiũ.Res agebatur in foro flaminio, & erat
in eo ipſo loco illo die nundinarũ celebritas.Piſo autem conſul lator rogationis idem erat
diſſuaſor.Operæ Clodianæ pontes occuparant, tabellæ miniſtrabãtur,ita ut nulla daretur
niſi ſpondenti: hic tibi in roſtra Cato aduolat: conuicium Piſoni conſuli mirificum fa-
cit (ſi id eſt conuicium) uox plena grauitatis,plena auctoritatis, plena deniq́; ſalutis. Ac-
cedit eodem noſter etiam Hortenſius.Multi præterea boni. Inſignis uero opera Fauonij
fuit.hoc concurſu optimatũ comitia dirimuntur: ſenatus uocatur.cum decerneretur fre-
quentiſſimo ſenatu cõtra pugnante Piſone,ad pedes omniũ ſigillatim accedente Clodio,
Sanctiones ut conſules populum adhortarentur ad rogationem accipiendam. De ſanctione ſic habet
Priuilegia Cicero in oratione pro Cornelio Balbo.primum ſacroſanctũ nihil eſſe poteſt: niſi ꝙ popu
lus plæbsue ſanxiſſet: deinde ſanctiones ſacrandæ ſunt aut genere ipſo,aut obteſtatione
& conſecratione legis aut pœnæ:cũ caput eius qui cõtra fecerit conſecratur. Et priuilegia
priuatorũ leges fuiſſe uidentur: quæ XII tabularũ leges ſuſtuliſſe ſic Cicero legũ ſecun-
do innuit.De promulgatione de ſingulis rebus agendis tum leges præclariſſimæ XII ta-
bularum duæ:quarũ altera priuilegia tolli:altera de capite ciuis rogari cum maximo com-
modo uetat.In priuatos homines ferri leges uoluerunt.Id eſt enim priuilegium:ferri enim
ac ſingulis centuriatis comitijs noluerunt.Hinc tractũ uidetur, ut principes poſtea cõceſ-
Diploma ſerint Diplomata, quæ ſingulariũ uirorum & uicorum priuilegia fuiſſe tenemus, Cicero:
dictaturæ Cæſaris perpetuæ temporibus Cornelio Balbo Diploma ſtatim non eſt datum:
quod mirifica eſt improbitas in quibuſdam qui tuliſſent acerbius. Panſa quidem mihi gra
tus homo & certus non ſolũ confirmauit,uerum etiã recepit perceleriter ſe allaturum di-
ploma. & Cicero Attico.Et quia à pueris diploma ſumpſeris. Suetonius de Auguſto: in
diplomatibus libelliſq́; & epiſtolis ſignandis initio ſphinge uſus eſt. Mox imagine ma-
gni Alexandri.nouiſſime ſua,Dioſcoridis manu ſculpta,qua ſignare cæteri principes con
ſueuerũt. & de Othone imperatore: Diplomatibus primiſq́; epiſtolis ſuis ad quoſdã præ-
ſides Neronis cognomen adiecit.Cornelius Tacitus in Vitellij rebus geſtis.Cauſa fingen
di fuit ut diplomata Othonis quæ negligebantur lætiore nuncio reualeſcerent. Et Cice-
ro item pro Cornelio Balbo. Mitto diplomata tota in prouincia paſſim data. Aſconius
Pedianus proxima prædicta uocabula duo ſic diffinit actione ſecunda in Verrem. Inter
Syngraphæ ſyngraphas & alia chirographa hoc intereſt, ꝙ in cæteris tantum quæ geſta ſunt ſcribi ſo-
Chirogra- lent:in ſyngraphis etiam cõtra fidem ueritatis pactio uenit,& non numerata quoq́; pecu-
pha nia,aut nõ integre numerata,pro temporaria uoluntate hominũ ſcribi ſolent. Et duo item
alia prædictis aliqua ex parte ſimilia uocabula Liuius octauo exhibet exponenda, fœdus
ſcilicet & ſponſionem:præſertim in populis Romano populo ſubigendis: nõ fœdere pax
caudina,ſed per ſponſionem facta eſt. Spoponderunt conſules, legati,quæſtores, tribuni
militũ:ubi ſi ex fœdere res acta eſſet,prætereq́; duorũ fœcialiũ nomina nõ extarent: & pro
pter neceſſariã fœderis dilationẽ,obſides etiã DC equites imperati qui capite luerẽt,ſi pa-
Fœdus cto non ſtaretur.Fœdus itaq́; erat quod Liuij principio deſcriptũ porca cæſa per duos po
Sponſio puli Romani fœciales alicui populo fiebat.Sponſio autẽ cum petenti accipientiq́; aduer-
ſario aliquid ſolenniter eſt promiſſum:unde quod lõge ſupra oſtendimus,ciuitates fuerũt
multæ Romanis fœderatæ,& multæ per ſponſionẽ in amicitiam acceptæ. Vnde Cicero
pro Cornelio Balbo.In fœdere gaditano nil erat,niſi ut pia & æterna pax ſit.de legibus &
eis ſimilibus multa diximus:quas leges abrogari cõſtat potuiſſe,nec ullũ ne id fieri poſſet
remediũ adhiberi.Cicero Attico.Scis enim Clodiũ ſanxiſſe,ut uix aut omnino nõ poſſit,
nec per ſenatũ,nec per populũ infirmari ſua lex:ſed uides nũq̃ eſſe obſeruatas ſanctiones
earũ legũ quæ abrogarẽtur:nã ſi id eſſet,nulla ferè abrogari poſſet. neq́; enim ulla eſt quæ
nõ ipſa ſe ſepiat difficultatibus abrogationis.Sed cũ lex abrogatur,illud ipſum abrogatur.
Lex agraria Legẽ agrariã ultimo ſeruauimus loco, quia de ea multi pleni ſunt libri,& incendiũ magis
urbi Romæ q̃ lex fuiſſe uidetur: cuius originẽ q̃ remotiſſimam ſic libro ſecundo Liuius
oſtẽdit: Spurio Caſſio, Publio Virginio cõſulibus agrũ hernicis ademptũ:tum primũ lex
agraria

agraria lata. & tamen libro duodeſexageſimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam
legem latam oſtendit. cum enim Tiberius Numantiam acceſſurus per Thuſciam trãſiret,
ſolitudine liberorũ & ſeruorũ inductione uiſa à diuitibus facta, eam ferre legem animum
induxit. cuius rei cauſa id dedecus Roma incidit, ut Aphricanus Scipio Æmylianus lu-
men decusꝗ gloria Romani nominis, quia plebis rabiem minus fouere ſit uiſus, noctu in
cubiculo credatur occiſus: hanc uero agrariam fieri non oportuiſſe, ſi primæ leges duæ,
M. Curij prima, & Licinij ſecunda ſeruatæ fuiſſent. Curius enim poſt triumphos & terras *Lex Curij*
imperio additas, cẽſuit pernicioſum intelligi ciuẽ cui ſeptẽ iugera agri ſatis nõ eſſent, quæ
menſura plebi primum poſt reges exactos aſſignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingen- *Lex Licinij*
ta iugera excedi uetuit, qua ipſe prior fuit reus, quia filio ſubornato plus habuit. Iudicia *Stolonis*
poſt leges à quibus oriuntur ordine poni debent, quæ quantum ad noſtram attinet inten-
tionem Vlpianus ſic abunde nobis accumulat. Publica iudicia non omnia ſunt, in quibus *Iudicia pu*
crimen uertitur, ſed ea tantum quæ ex legibus publicorũ iudiciorum ueniunt, ut Iulia ma *blica*
ieſtatis, Iulia de adulterijs, Cornelia de ſicarijs & ueneficijs. Pompeia de paricidijs, Corne-
lia de teſtamentis, Iulia de ui priuata, Iulia de ui publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarũ,
Iulia de annona. & Paulus item iurecõſultus: Publicorum iudiciorum quædam capitalia *Iudicia ca*
ſunt, quædam non capitalia. Capitalia ſunt ex quibus pœna mortis aut exilium eſt: hæc *pitalia*
eſt, aqua & igni interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera
non exilia ſed relegationes proprie dicũtur: tunc enim ciuitas retinetur. Nõ capitalia ſunt *Relegationes*
ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coerctio pœna eſt. Hæc autẽ iudicia maiori ex *Iudicia non*
parte apud cẽtumuiros habita fuiſſe uidemus, de quo iudicio Feſtus Pompeius ſic habet, *capitalia*
Centumuiralia iudicia à centũuiris dicta ſunt. Nam cum eſſent Romæ trigintaquinꝗ tri- *Centumuira*
bus quæ & curiæ dictæ ſunt, terni ex ſingulis tribubus ſunt electi ad iudicandum, qui cen- *lia iudicia*
tumuiri appellati ſunt, licet quinꝗ pluresꝗ centum eſſent, quo facilius nominaretur. Iudi
ciorum tamen ſummã Cicero pro domo ſua ad põtifices breuiter ſic exponit. Hoc eſt de-
niꝗ proprium liberæ ciuitatis, ut nihil de capite ciuis aut de bonis ſine iudicio ſenatus, aut
populi, aut eorũ qui de quaꝗ re cõſtituti iudices ſint, detrahi poſſit: & infra, Moderata iu
dicia populi ſunt à maioribus conſtituta, primum ut ne pœna capitis cum pecunia cõiun
gatur, deinde ne indicta die quis accuſetur: ut ter ante magiſtratus accuſet intermiſſa die
qua mulctam irrogat aut iudicet: quarta ſit accuſatio, trinundinũ pro dicta die iudiciũ ſit
futurum. Et cum iudicijs litigium eſt cõiunctum, de quo Cicero in Verrem actione quin-
ta, Eiuſmodi reſpublica debet eſſe, & erit ueritate iudiciorum conſtituta, ut inimicus neꝗ
nocenti deeſſe poſſit, neꝗ obeſſe innocenti. Quarum litiũ actiones fuiſſe cõſtitutas cum *Actiones*
alibi legumlatores, tum Cicero habet oratione pro Roſcio Amerino in hæc uerba, Sũt iu *litium*
ra, ſunt formæ de omnibus rebus cõſtitutæ, ne quis aut in genere iniuriẽ, aut ratione actio
nis errare poſſit. Expreſſæ ſunt enim ex uniuſcuiuſꝗ damno dolore incõmodo calamitate
iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad quas priuata lis accommodatur. de qua actione
idem Cicero pro Aulo Cecinna. At enim ſi prætor is qui iudicia dat nunquã petitori præ-
ſcribit qua actione illũ uti uelit. Vera autẽ fuit uirtus Romana in qua nullus à iudicijs exi-
mi potuit. Liuius undequadrageſimo, Duo Petilij diẽ Scipioni Aphricano dixerũt. Duæ
maximæ orbis terrarum urbes ingratæ uno tempore inuentæ ſunt, Romana ingratior: ſi-
quidem uicta Carthago, uictũ Hannibalem in exiliũ expulit, ſed Roma uictrix uictorem
Aphricanum expulit. Alij dicebant ciues, neminẽ unum tantũ meruiſſe ciuem, ut debue-
rit legibus interrogari non poſſe. Nihil tam æquandæ libertati eſſe quàm potentiſſimum
quemꝗ poſſe dicere cauſam: & infra, Nõ alius antea quiſꝗ nec ille ipſe Scipio conſul cen
ſor ue maiore omnis generis hominũ frequẽtia, ꝗ reus illo die in forum eſt deductus. Plu-
tarchus in Gracchorũ uita, Si quis capitali iudicio accerſebatur & nõ ueniret ad ſe defen-
dendum, tum eũ domi ante ianuã cõſiſtens præco tuba citabat. Tãtaꝗ fuit Romanæ ciui-
tatis grauitas, ut licet iudicio, ſicut diximus, ſubijci poſſent omnes quantũuis maximi: nul *Nullum à pau*
lus tamen à paucis iudicibus etiã cẽtumuiris in exterminiũ niſi per uniuerſam ciuitatẽ, id *cis iudicibus*
eſt, comitijs adduci poterat. Cicero pro P. Sextio Satis legibus & duodecim tabulis ſanci- *potuiſſe cõde-*
tũ eſt, ut de capite niſi cẽturiatis comitijs rogari nõ poſſit: & infra, Nõ poſſe queꝗ de ciui *mnari de capi*
tate tolli ſine iudicio: de capite nõ modo fieri, ſed ne iudicare queꝗ poſſe niſi cẽturiatis co *tali pœna*
mitijs. Noniusꝗ Marcellus ſcribit, Capital dici iudiciũ periculũꝗ capitis. Et Cicero pro *Capital*

Capitis periculum quid

domo ſua ad pontifices, quid eſſet id capitis periculum ſic edocet. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc ciuitatem amittebant, quàm erant in eam recepti, quò uertendi, hoc eſt, mutandi ſoli cauſa uenerãt: id autem cum eſſet faciendum, nõ ademptione ciuitatis, ſed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebant. quid uero fuerit hæc interdictio, de qua etiã ſupra legumlatores dixerunt, Feſtus Pompeius per ſimilitudinẽ uetuſti moris nuptiarum, de quo infra dicemus oſtendit. Nouæ enim nuptæ quàmprimum mariti domum ingrediebatur aqua & ignis à ſponſo per manus tradebatur, ſignificãte omnem uitam de cætero utrique futuram communem, quod duobus illis elementis maxime humana indigeat uita: pariter ei quem Romana ciuitate pellebant, aqua & igni interdicebãt, eum communione omni ciuitatis priuatum ſignificantes. Cicero Philippicorum primo, Et qui de ui, item de maieſtate dãnatus ſit, aqua & igni interdicebatur. Plinius ad Cornelium Minutianum ſcribens, dicit eos quibus aqua & igni interdictum erat, caruiſſe omni togæ iure. Quid autem inter prædictam aquæ & ignis interdictionem, omniũ maximam animaduerſionem, & in exilium deportationem, & alias pœnas intereſſet aliqua ex parte dicendum eſt. Exules Nonius Marcellus ſic diffinit, Exules dicuntur extra ſolum. Sed Martianus, Exilium triplex eſt, ut certorũ locorum interdictio: aut lata fuga, ut omnium locorum habitatio interdicatur præter certum locum: aut inſulæ uinculum, id eſt, relegatio in inſulam. Et tamen aliquando cõiunctum fuiſſe uidetur exiliũ aquæ & ignis interdictioni. Liuius XXV: plebiſcitũ in Poſthumiũ Pyrgenſem publicanũ. M. Poſthumius ſi ante Calendas Iunias non prodiſſet, citatusq́ eo die nõ reſpondiſſet, neq; excuſatus eſſet, uideri eum in exilio eſſe, bonaq́ eius uenire, ipſi aqua & igni interdici. fuit etiã quoddam quaſi uoluntariũ exilium legatio libera, quæ nõ niſi iuriſconſultoribus atq; prætorijs concedebatur: ut ſcilicet ad aliquas euntes prouincias eis diffinitas, partẽ deferrent, in ſignum quibus magiſtratus utebãtur: ſicq; cum proprias curarent res, & interea ab æmulorum hoſtium'ue in repub. ſuorum conſpectu parumper ſe ſubtraherẽt, in honore apud prouinciales ac reuerentia erant. Cicero Quinto fratri Aſiæ proprætori: illud autẽ quod cupit Claudius eſt legatio aliqua, ſi minus per ſenatũ per populum libera, aut belatiũ, aut broicarum, aut utrunq;. Item Cicero Attico, Dedi literas, legatione mihi opus eſt, honeſtior eſt uotiua. & habent liberæ legationes diffinitũ tẽpus lege Iulia: nec facile addi poteſt. Brutus Bruto ſuo & Caſſio: Cũ in his anguſtijs uerſarer, placitũ eſt mihi ut poſtularẽ legationẽ Liberam mihi reliquisq́ noſtris, ut aliqua cauſa proficiſcẽdi honeſta quæreretur: tamen paulo poſt futurum puto, ut hoſtes iudicemur, aut aqua & igni interdicatur. Cicero Cornificio. C. Anicius negotiorũ ſuorum cauſa legatus in Africã legatione libera. Tertiũ item genus exilij & quidem iuſtiſſimum fuit, de quo Suetonius in Tiberij uita ſic habet, Fœminæ famoſæ ut ad euitandas legũ pœnas iure ac dignitate matronali exſoluerentur, lenocinium profiteri cœperant. Et ex iuuentute utriuſq; ordinis profligatiſſimus quiſq;, quo minus in opera ſcænæ harenæq́ edenda S.C. teneretur, famoſam iudicij notã ſponte ſubibat. Eos easq́ omnes ne quod refugiũ in tali fraude ſupereſſet exilio affecit. Pœnas pendere qui pecunias cõdemnati ſoluebant, Feſtus Pompeius inquit: quia ob delictum pocuniã penſo ære pendebãt. Sed ob capitalia facinora quæ eſſent punitiones Vlpianus de ædili edicto. Capitalem fraudem admittere eſt tale aliquid delinquere, propter quod capite puniẽdus ſit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere ſolebant. Capitalem fraudem admiſiſſe accepimus, dolo malo & per nequitiã: cæterum ſi quis errore, ſi quis caſu fecerit ceſſabit delictum. Vnde Pomponius ait, neq; puerum, neq; furioſum capitalem fraudem uideri admiſiſſe. Et Caliſtratus de pœnis: capitalium pœnarũ ferè iſti gradus ſummum ſupplicium uidetur eſſe, ad furcam damnatio, uiui crematio, item capitis amputatio: deinde proxima morti pœna metalli coërctio, poſt deinde in inſulã deportatio: cæteræ pœnæ ad exiſtimationem, nõ ad capitis periculum pertinẽt: ueluti relegatio ad tempus, uel in perpetuum, uel in inſulam, uel cum in opus quis publicum datur ad tempus, uel cum fuſtium cæſui ſubijcitur. Modeſtinus autem de uerborum ſignificatione duo ex uerbis ſupradictis ſic corrigit. Capitalis licet Latine loquentibus omnis cauſa exiſtimationis uideatur, tamen appellatio capitalis, mortis, uel amiſſionis ciuitatis intelligenda eſt. Et deportatos, id eſt, quibus aqua & igni interdictum eſt, fidei commiſſum relinquere non poſſe, Vlpianus inquit. Et quod ſupradictũ eſt de exiſtimatiõe ſic Paulus exponit, Exiſtimatio eſt dignitatis læſæ

Marginalia: *Interdictio aquæ & ignis* — *Exules* — *Exilium triplex* — *Legatio libera* — *Exilij genus* — *Pœnas pendere* — *Punitio Capitalis* — *Fraus pro pœna* — *Exiſtimatio*

læſæ ſtatus,legibus ac moribus comprobatus. Qui ex delicto noſtro autoritate legum aut
minuitur, aut conſumitur, circa ſtatum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur
quis,uel cum ordine mouetur,uel cum prohibetur honoribus publicis fungi, uel cum ple
beij fuſtibus cædũtur:pœnæ tamen præter ſupradictas à principibus uariatæ fuerũt. Gal/
De pœnarum uarietate
bam enim ſcribit Suetonius Nummulario pecunias nõ fide uerſanti,manus amputauiſſe,
menſæq; eius affixiſſe. Et tutorem,qui pupillum cui ſubſtitutus heres erat, uenenis necaſ/
ſet,cruci affixiſſe. Pœnas facinoroſorum Cæſarẽ auxiſſe ſic ſcribit Suetonius. Cuncta col
legia præter antiquitus inſtituta diſtraxit. Pœnas facinoroſorũ auxit: & cũ locupletes eo
facilius ſcelere ſe obligarent,quia cum magnis patrimonijs exularent,parricidas,ut Cice/
ro ait,bonis omnibus,reliquos dimidia parte mulctauit. Quia uero delatores pœnis infli
gendis cauſam ſæpenumero fomentumq; addiderant, eos Titus Veſpaſianus princeps
optimus acerrime inſecutus eſt, de quo ſic ſcribit Suetonius, Inter aduerſa temporum &
delatores erant ex licẽtia ueteri:hos aſsidue in foro etiam flagellis ac fuſtibus cæſos,ac no
uiſſime traductos per amphitheatri harenã:partim ſubigi ac uenire iuſsit,partim in aſper/
rimas inſulas deuehi:& poſt eũ Domitianus frater Fiſcales calumnias magna calumnian/
tium pœna repreſſit. Ferebaturq; uox eius, princeps qui delatores nõ caſtigat,irritat. An/
tonius uero pius, Delatores ſi non probarent,capite affecit: ſi probarent,delato pecuniæ
præmio dimiſit infames. Accuſationes autem quæ iure recte & ordine in iudicijs fierent:
De accuſationibus
& ſi minorem defenſione gratiam habuerunt,ſua tamen laude non caruerunt,dummodo
nimijs accuſatoris uiribus non inniterentur. Cicero pro Murena, Sæpe hoc maiores natu
dicere audiui,hãc accuſatoris eximiam uim & dignitatẽ plurimum Lucio Cottæ profuiſ/
ſe. Noluerunt ſapientiſſimi homines qui tum rem illam iudicabant:ita quenquam cadere
in iudicio, ut nimijs aduerſarij uiribus uideretur abiectus. Sẽper in hac ciuitate nimis ma/
gnis accuſatorum opibus & populus uniuerſus,& ſapientes in poſterum proſpiciẽtes iu/
dices reſtiterunt. De accuſatione igitur & defenſione quæ in iudicijs capitalibus fierent
dicturi,multa & uaria prius diſcurrere pergemus,quæ in ipſis iudicijs frequentia,raro ali/
bi quàm in Ciceronis orationibus inueniuntur. Primũq; qualiter accuſatores internoſcan
De accuſatoribus
tur. Marcianus ad S.C. Turpilianum ſic docet:accuſatorum temeritas tribus modis dete
gitur,& tribus pœnis ſubijcitur:aut enim calũniantur,aut præuaricantur, aut tergiuerſan
tur. Calumniari eſt falſa crimina intẽdere. Præuaricari eſt uera crimina abſcondere. Ter/
Calumniari
giuerſari in uniuerſum ab accuſatione deſiſtere. Qui accuſati dicta die cauſam dicturi co/
Præuaricari
ram populo erant,accuſatoribus reſponſuri in forum uenientes ſub roſtris rei ſtabant:nec
Tergiuerſari
erat tam bonus,tam integer,& magnæ famæ uir,quin ſub ipſum cauſæ initiũ, multitudi/
De accuſatis
nis ad audiendũ cõuenientis,præſertim adoleſcentium cõuicijs laceraretur. Liuius unde/
quadrageſimo. Tribunus plebis eo tẽpore T. Sempronius Gracchus erat,cui minime cũ
Scipione conueniebat.is cum uetuiſſet nomen ſuũ decreto collegarũ aſcribi, triſtioremq;
omnes ſententiã expectarent,ita decreuit. Cum L. Scipio excuſet morbũ eſſe cauſæ fratri,
ſatis id ſibi uideri:ſe P. Scipionẽ priuſq; Romam ueniſſet accuſari nõ paſſurũ:tum quoq;
ſi ſe appellaſſet auxilio ei ſe futurũ ne cauſam dicat.ad id faſtigiũ rebus geſtis, honoribus
populi Romani P. Scipionem deorũ hominũq; cõſenſu perueniſſe,ut ſub roſtris reum ſta
re,& præbere aures adoleſcentiũ conuicijs populo Ro. magis deforme q; ſibi ſit. Oberãt
autẽ multũ integritati iudiciorũ corruptelæ cõtra legem de donis & muneribus non acci/
Corruptelæ in iudicijs
piendis factæ. Vnde Plutarchus in Pompeij uita:largitiones ſemper plurimum obfuerũt.
Et Seneca duodecẽteſima ironice, Credat aliquis pecuniã fuiſſe uerſatam in eo iudicio in
quo reus erat Clodius ob id adulteriũ quod cum Cæſaris uxore cõmiſerat,uiolatis religio
nibus eius ſacrificij quod pro populo fieri dicitur: ſic ſubmotis extra conſpectũ omnibus
uiris,ut picturæ quoq; animaliũ maſculorũ cõtegantur. Cicero pro Aulo Cluentio. Si tale
ius ille biẽnio anteq; cauſam bonorũ Staphinei attollere recepiſſet,ſexcẽtis millibus num
mum ſe iudiciũ corrupturũ eſſe dixerat. & infra:in conſiliũ erãt ituri iudices XXXIII,
ſentẽtijs decẽ & ſex abſolutio cõfici poterat,XL mil. nummũ in ſingulos iudices diſtribu
ta ſunt. In cauſis autẽ ſiue accuſatio intẽtanda eſſet,ſiue defenſio quærẽda,patrono & ad/
Patroni & Aduocati
uocato opus fuit. Feſtus autem dicit patrocinia appellari cœpta ſunt,cum plebs diſtribu/
ta eſt inter patres,ut eorũ opibus tuta eſſet. Et Põpeius de uerborũ ſignificatione. Aduo/
catos accipere debemus omnes omnino,qui cauſis agẽdis quoquo ſtudio operãtur: nõ ta
men

men qui pro tractu non affuturi cauſis accipere quid ſolent, in aduocatorũ numero erunt.
Et Cicero pro A. Cluentio, Erat enim Romæ ſumma copia patronorum, hominum elo/
quentiſſimorum atq; ampliſſimorum, qui patroni, cum cauſas agerent, oratores ſunt di/
Orare cti. Feſtus enim inquit, Orare, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, cauſarum acto/
Oratores res. & oratores, qui nunc legati populi Romani mandata peragerent. Vnamq; familiam
Romæ dicit fuiſſe Plinius Curionum, in qua tres continui fuere oratores. Vim autem elo
quentiæ oratorum fuiſſe in ciuitate libera maximam, non eſt noſtrum nunc diſſerere: ſed
uidemus eam principum temporibus dignitatem ſuam, parua ex parte retinuiſſe. Plinius
enim orator Hiſtorici nepos Romano ſcribens, Diſtringor centũuiralibus cauſis, quæ me
exercent magisquàm delectant: ſunt enim pleræq; paruæ & exiles: raro incidit uel perſo/
narum claritate, uel ingenij magnitudine inſignis: ad hoc perpauci cum quibus iuuet dice
re: cæteri audaces, atq; etiam magna ex parte adoleſcentuli obſcuri, ad declamandum huc
tranſierunt tam irreuerēter & temere, ut mihi Attilius noſter expreſſe dixiſſe uideatur: ſic
in foro pueros à centũuiralibus cauſis auſpicari, ut ab Homero in ſcholis. At mehercules
ante memoriã meam ita maiores natu ſolebant dicere, ne nobiliſſimis quidem adoleſcenti
bus locus erat, niſi ab aliquo conſulari producerentur: tanta ueneratione pulcherrimum
opus colebatur. Facit uero Plinius quem nunc in manibus habemus, ut unum dicamus
Orationes ab ad oratorũ orationumq; materiam plurimum ſpectans. Orationes ſcilicet à Cicerone &
oratoribus ali multo magis à cæteris oratoribus, aliter habitas dictasq; fuiſſe, quàm nunc ſcriptas habea
ter in iudicijs mus. Ipſe enim Plinius Cornelio Tacito ſcribens, oratori item ſuæ ætatis præſtantiſſimo
dictas, quàm ſic dicit, Et Ciceronis orationes, pro Murena, pro Vareno, in quibus breuis & nuda quaſi
nunc habea/ ſubſcriptio quorundam criminum ſolis titulis indicatur: ex his apparet, illum multa dixiſ/
mus ſe, cum ederet omiſiſſe. idem pro Cluentio, ait ſe totam cauſam ueteri inſtituto ſolum per/
oraſſe, pro Cornelio quatriduo egiſſe. Ne dubitare poſſimus, quæ per plures dies, ut ne/
ceſſe erat, latius dixerit: poſtea reciſa & purgata in unum librum grandem quidem, unum
tamen coarctaſſe. Et idem Cicero ſic Bruto ſuo accidiſſe commemorat, qui concionem à
ſe habitam non prius ediderit, quàm ab ipſo Cicerone correcta fuerit, Dolobellæ enim ſic
ſcribit: Brutus uero miſit ad me orationẽ ſuam in concione Capitolina habitam, petiuitq;
à me, ut eam corrigerem antequàm ederet: eſt autem cum ſcripta elegantiſſime, tum ſen/
tentijs uerbisq;, ut nihil melius potuerit. Et duo uerba Feſtus exponit, aliquando nobis
Cognitor in hac cauſarum materia uſui futura: Cognitorem eſſe dicens, qui litem alterius coram eo
Procurator cui datus eſt, tractat. procuratorem autem abſentis nomine actorem fieri. Nonius uero no
Noxa xam eſſe leuem culpam: noxia, nocentia. Et Cicero legum ſecũdo, De capite, pecunijs, de
Noxia ambitu legis, quæ non magis iudicijs quàm uerbis ſancienda ſunt, adiungitur noxæ pœ/
na par eſto: ut in ſæuitia quiſq; plectatur capite, auaritia mulcta, honoris cupiditas ignomi
Mulcta nia ſanciatur. Et mulctam Varro de agricultura, ex uetere inſtituto bobus & ouibus fuiſ/
ſe dicit. cum tamen Plinius dicat, in decernenda mulcta bouem priuſquàm ouem fuiſſe ac
ceptum. Liuius in quinto ſcribit, Conſules L. Papyrium Craſſum, L. Iulium, tuliſſe legem
de mulctarum æſtimatione. Poſt prædicta carcer & alia puniendis facinoroſis inſtituta lo
Carcer ca ſequũtur. De carcere Cicero oratione in Catilinam ſecũda: ſentiet eſſe carcerem, quem
Latumiæ uindicem nefariorum ac manifeſtorum ſcelerum maiores noſtri uoluerunt. Et latumias,
quæ carceris loco Romæ fuerunt, Aſconius ſecunda actione in Verrem inquit, carcerem
Siracuſis fuiſſe: quod lingua Siculorum, loca ex quibus lapides excauabãtur ſic dicuntur.
Ergaſtulum Ergaſtulum uero dicit Placidus grãmaticus dici à Græco, ubi damnãtur noxij ad aliquod
Culleus opus faciendum, ut ſolent gladiatores, & qui exules marmora ſecant. Culleumq; dicit Pla
ciades genere maſculino dici, ſaccum ex corio factum, in quo parricidæ cum ſimia & gal/
lo & ſerpente incluſi in mare proijciuntur. Nonius autem Marcellus uerba hæc numerat
facinoroſis in poteſtate cum eorum incommodo continendis, numellas, ligneas compe/
Brutiani des, pedicas, boias, neruos, catenas. Et Feſtus Pompeius, magisq; diffuſe A. Gellius, Bru/
tianos dicunt olim fuiſſe, qui ſeruilia omnia apud magiſtratus exercentes ſontes uerbera/
bant. quod enim Brutij & Romanis pro Hannibale rebellauerunt, & diutiſſime in rebel/
Sub corona lione perſeuauerũt, Romani eis in poteſtatẽ receptis hanc inuſſerunt notam, ut à nemi/
ſerui uende ne alio quàm Brutiano homine prædicta exerceri facerent magiſtratus. Sub corona dicit
bantur A. Gellius dici conſueuiſſe uendi captiuos in ſeruitutem, quia cõſueuerint uenundari co/
ronati,

ronati,in ſignum expoſitionis ſuæ in uenditionem. Plinius uero alium in prædicta re morem ſeruatum fuiſſe commemorat: Harenam inquit eſſe uiliſſimam & albam qua pedes tranſmare aduectorum,qui uenales exponerentur,denotarentur. Additq́ꝫ P. Licinium Satyræ ſcriptorem,conſobrinum eius Manlium aſtrologum, & Antonium grammaticum, Tiberiumq́ꝫ Oretē ea harena pedes habuiſſe notatos. Sed maiori nobis miraculo eſt,quod idem Plinius de alijs ſeruis dicit,qui nullo ſicut prædicti ingenio freti, ſed quadam debacchantis fortunæ iniuria, proſcriptorū pulſorum patria ciuium Romanorum ſanguine, & opibus ditiſſimi à magnatibus ſuis fuerunt effecti. Suntq́ꝫ hi Cryſogonus Syllæ, qui Roſcium Amerinum impetijt,Amphion Q. Catuli,Hilarus Antonij,Menas & Menogenes Sex. Pompeij:hi nanq́ꝫ Quiritum proſcriptorum ſanguine ditati,prætoria dignitate ornati fuerunt,niſi tantum de laureatis faſcibus fortuna permiſit his qui cretatis pedibus adueniſſent. Ad hanc fortunæ inſolentiam alluſit Iuuenalis, Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis. Sed contra licet inſpicere & mirari eos,qui à nobilitate,diuitijs, doctrina & faſtu ad calamitatē maximam deciderunt. Seneca epiſtola quarta, De Pompeij capite,inquit,pupillus & ſpado tulere ſententiā:de Craſſo,crudelis & inſolens Parthus. Cæſar iuſſit Lepidum Dextro tribuno præbere ceruicē, ipſe coactus præſtitit. Et Opimius qui primus in cōſulatu dictatoris ius obtinuit,miſſus ad Iugurthā pecunia corruptus & cōdemnatus infamis cōſenuit. Q. Cepio prætorius,triūphalis, pontifex maximus,ſenatus patronus appellatus in publicis uinculis obijt,cuius cadauer in ſcalis Gemonijs diu iacuit populo inſpiciendum. L. Scipio poſt ſpecioſiſſimū triumphum de rege Antiocho ductum,perinde ac ab eo pecuniā accepiſſet damnatus eſt. Sed iam nimis uariorum fortunæ morum mutatio ad impertinētia huic loco traxit:ad uerba redeamus licet ſparſim corrigēda,quorum ignoratio cauſarum ſiue accuſationis,ſiue defenſionis declarationem cui nos accingimus impedire poſſet. Seruos primū de quibus aliqua ſuperius ſunt inchoata & ab eis dependentia attingamus. Florianus iurecōſultus ſeruos ex eo appellatos dicit,quod imperatores captiuos uendere iubent:& per hoc ſeruare,nec occidere ſolent. & Venuleius dixit ſeruum tam ueteratorem,quàm nouitium dici poſſe:ſed & ueteratorē non ſpacio ſeruiendi,ſed genere & cauſa æſtimādum. nam quicunq́ꝫ ex uenalitio nouitiorum emptus,alicui miniſterio præpoſitus ſit,ſtatim eum ueteratorū numero eſſe. Et A. Gellius ſcribit,Pileati ſerui cum uenderentur,dominum nihil præſtare debere. Et ſeruorum diem feſtum fuiſſe uult Feſtus Pompeius idibus Auguſti:quia eo die rex Tullius filius ancillæ, ædem Dianæ dedicauit. De qua Plutarchus in problematibus ſic habet, Idibus Sextilibus diem feſtum agunt ſerui & ſeruæ:uxores autem capita purgare & lauare conſueuerunt propter Seruium regem,quem eo die ſerua natum ferunt:capitis uero lauatio ab ancillis cœpta ad liberas quoq́ꝫ peruenit. Quorundam ex ſeruis magnam fuiſſe fidei conſtantiam traditum eſt:Antonium enim oratorem ſtupri accuſatum,ſeruus acerrime tortus nō prodidit, licet conſcius. Antiſtius Reſtio ſeruum uehemētius punierat,& tamen is à triumuiris proſcriptus fugiens,à ſeruo liberatus eſt:qui ſene forte quodam obuio interfecto,in rogumq́ꝫ poſito & cremato:ſuperuenientibus perſecutoribus Reſtionem ibi crematū oſtendit. Fuere tamen ex ſeruis nōnulli magnæ periculoſæq́ꝫ dominis proteruiæ. L. Craſſus tribunus plebis,C. Carbonem accuſauerat ad populum,ſeruus Carbonis ſcrinium ad tribunum detulit,in quo multa inueniri poterant accuſationē adiutura. Craſſus ſeruum catenis ligatum cum ſcrinio intacto remiſit. Cicero pro Deiotaro: C. Domitius tribunus plebis,M. Scaurum accuſare inſtituerat:ſeruus Scauri ad illū acceſſit, multa accuſatiōi ſubminiſtraturus, quem ille ligatū ad Scaurū miſit. unde prudenter egiſſe uidetur Auguſtus,quē Suetonius ſcribit,aduertiſſe ne unquā ſeruus uinctus tortuſue ullo libertatis genere ciuitatē adipiſceretur. animaduertēdū autem eſſe in ſeruos proteruos,Cicero pro Deiotaro orans ſic dicit, Nam iſta corruptela ſerui ſi non modo impunita fuerit,ſed ecōtra auctoritate approbata, nulli parietes noſtrā ſalutē,nullæ leges,nulla iura cuſtodiēt. Vbi enim illud quod intus eſt atq́ꝫ noſtrū impune euolare poteſt:cōtraq́ꝫ nos pugnare,fit in dominatu ſeruitus:in ſeruitute dominatus. & puniendorū ſeruorū modū Plutar. in problematib. ſic tradit: Cur in furto,aut alio flagitio deprehēſos furciferos appellāt? an maiorū diligētiæ hoc quoq́ꝫ certiſſimū ſignū eſt? q̄a ſeruos in tali errato deprehēſos, lignū qđ currui ſubeſt (furcā appellant) collo per uiciniā deferre curabāt,ut ab omnibus euitaret̄ tanq́ꝫ flagitioſus? fuerūt autē non ſolum

Pedes tranſmare aduectorum creta notari ſolitos

Qui ex ſeruis ditiſsimi ſint effecti

Qui ex magnis,calamitoſi effecti

Seruus

Dies feſtus ſeruorum

De fide ſeruorum in dominos

Qui ex ſeruis periculoſi fuerint in dominos

Animaduertendum in ſeruos proteruos

Furcifer

Seruos priuatim & publice periculoſos

ſolum pernicioſi priuatim, ſed & publice periculoſi. Nam Liuius libro tertio tradit, Exu-les ſeruoſq; ad quatuor millia & quingētos duce Ap. Herdonio Sabino nocte capitolium atq; arcem occupauiſſe, confeſtimq; factam in arce cædem eorum. & bella ſerui excitaue re ſeruilia: de quibus dicendi aliud tempus erit. Et tamen humanitate in ſeruos utendum

Cl. Cæſar humanus in ſeruos

eſſe alij principes uoluerunt. Claudium enim refert Suetonius cum quidam ægra & affe-cta mancipia in inſulam Æſculapij tædio medendi exponerent, omnes qui exponerētur li-beros eſſe ſanxiſſe, nec redire in ditionem domini ſi conualuiſſent, & ſi quis necare mallet quàm exponere cædis crimine teneri. Hadrianuſq; ſeruos à dominis occidi uetuit, eoſq;

Serui quomodo liberi fierent

iuſſit damnari per iudices ſi digni eſſent. de his uero qui liberi fierent multa ſunt ſcripta: quorum pauca colligemus. Nonius Marcellus ſcribit, Eos qui liberi fiebant caluos fuiſſe raſo capite, Quorum liberationis modū Liuius in ſecundo ſic docet. Præmiū indici prodi-toris, pecunia ex ærario libertaſq; & ciuitas data. Ille primum dicitur uindicta liberatus:

Vindicta

quidā uindictæ quoq; nomen tractū ab illo putant, uinditio ipſi nomen fuiſſe. poſt illū ob-ſeruatum, ut qui ita liberarentur, in ciuitatem accepti uiderentur. & libertos multos domi

Tiro Ciceronis libertus

nis fuiſſe chariſſimos uidemus, in quis ſemper primus eſt numerandus Tiro Tullius Cice ronis libertus uir elegantiſsime doctus, qui dignus ingenio Ciceronis miniſter adiutorq; fuit, adeo ut multa eius auxilio uel aucta & correcta, uiuo Cicerone: uel eo defuncto colle cta & ordinata ſint habita, quæ perijſſent. Vnde ad Atticum Cicero ipſe ſcribens, De Ti-rone uideo tibi curæ eſſe, quęquidem ego etſi mirabiles utilitates mihi præbet cum ualet in omni genere uel negociorū uel ſtudiorum meorum: tamen propter humanitatē & mo-deſtiam malo ſaluum, quàm propter uſum meum. Et Plinius orator unum habuiſſe liber-tum quē dilexit Paulino ſcribens ſic indicat, Eſt mihi ſemper in animo hoc nomen patriſ-

Zoſimus Plinij libertus

familiæ, quod ſi eſſem nunc aſperior & durior frāgeret me infirmitas liberti mei Zoſimi. eſt homo probus & officioſus, literatus, ars cuius & quaſi inſcriptio comœdus. utił citha-ra parua, ultra quam comœdo neceſſe eſt. Et Vatinius imperator Aſiæ proconſul Cicero ni ſic ſcribit, Dicitur mihi tuus ſeruus anagnoſtes fugitiuus cum Nardacenis eſſe, de quo tu nihil mihi mandaſti, ego tamen terra mariq; ut conquireretur permandaui, & profecto tibi eum reperiam. Et ipſe Cicero ad Quintum fratrem Aſiæ proprætorem, Æſopi tragœ di familiaris ſeruus tibi notus aufugit. Plato quidam Sardianus hominem comprehendit, & in cuſtodiam Epheſi tradidit. ſed in publicam cuſtodiam an in piſtrinum non ſatis ex eius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco ſeruos aliquando fuiſſe habitos Li-uius in nono ſic oſtendit: Gracchus uolonibus qui militauerant libertatē ijs qui caput ho-ſtis retuliſſent: ſuppliciū ſeruile his qui loco ceſſiſſent, promiſit. Liberatos poſtea Beneuen tum perduxit, ubi à ciuibus epulo per ſingulorū domos parato, epulati ſunt. Volones om nes capite lana alba tecto, partim accubātes qui probe egerant, partim ſtātes qui per igna-uiam receſſerant, epulati ſunt. Tradit Suetonius Tiberium Cæſarem libertinos qui ſe pro ciuibus Romanis agerent publicaſſe: ingratos, & de quibus patroni quererentur, reuo-caſſe in ſeruitutē: aduocatiſq; eorum negauit ſe aduerſus libertos ipſorum ius dicturum. & Cornelius Tacitus ſcribit, Nerone imperante de manumiſſis in ſeruitutem propter in-

Manumiſsio

gratitudinem reuocandis in ſenatu actum. & manumiſſionis formam Feſtus talem tradit, Manumitti ſeruus dicebatur, cum dominus eius, aut caput eiuſdem ſerui, aut aliud mem-brum tenens, dicebat, hunc hominem liberum eſſe uolo, & emittebat eum è manu. proxi-mi uero abiectione & uilitate ſeruis, ex his qui naſcebantur liberi, abſciſſi, lenoneſq; ſunt habiti. Nam M. Æmylius Lepidus Genutio Matris magnæ deûm Gallo hæreditatem re-lictam abſtulit: indignum ducens, ut qui ſponte abſciſſus, neq; uir eſſet, neq; mulier, hære-

Cautū ne abſciſsi petēdi iuris prætextu, tribunalia aſcenderent

ditatem ſubiret alienā: prohibitumq; ſenatuſconſulto, ne abſciſſi ſua præſentia petendi iu-ris prætextu, tribunalia inquinarent. Quintuſq; Metellus prætor urbanus Vetilium Le-nonem in cauſa teſtamentaria ſuccumbere fecit, nulla ratione alia, quàm quia eum pro ui-ro habendum non cenſuit. Viliora quæq; ſuperius in omni ciuium corpore, ſeruos, liber-tos, abſciſſos lenoneſq; attigimus: digniori conditioni & eius origini doctrinarum & lite-rarū, quæ omnis uirtutis fomites ſemper fuerunt, cultoribus manū apponere libet. eritq; à

De literarum laudibus

Cicerone principium, quem tanti literæ ac doctrinæ eſſe fecerunt, ut Plinius, & eum imi-tatus Aurelius Auguſtinus, affirment ſolum in rebus humanis fuiſſe, cuius ingenium Ro mano imperio ſua magnitudine & excellentia par ſit habitum. Is enim pro Aulo Archia

poeta

poeta orans ſic habet, Ego multos homines excellenti animo ac uirtute ſine doctrina naturæ ipſius habitu prope diuino per ſeipſos & moderatos & graues extitiſſe fateor: etiam illud adiungo, ſæpius ad laudem atq; uirtutem naturã ſine doctrina, q̃ ſine natura ualuiſſe doctrinam. Atq; idem ego cõtendo, cum ad naturam eximiam atq; illuſtrem acceſſerit ratio quædam confirmatioq; doctrinæ, tum illud neſcio quid præclarum atq; ſingulare ſolere exiſtere. Literas autẽ poſteritatis cauſa repertas fuiſſe, quæ ſubſidio obliuioni eſſe poſſint: idẽ Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit, Et in prædicta pro Archia oratione, pleni ſunt libri, plenæ ſapientium uoces, plena exemplorũ uetuſtas, quàm iacerẽt in tenebris omnia, niſi literarũ lumen accederet. hinc maximo ſemper in precio cum alia uatum ſcripta, tum in primis hiſtoria fuit: unde Plinius Capitoni, Diebus & noctibus cogito ſi qua me quoq; poſſim tollere humo: id enim uoto meo ſufficit: illud ſupra uotũ, uictorq; uirum uolitare per ora. Sed ſatis eſt quod propè ſola pollicetur hiſtoria, orationi enim & carmini parua gratia niſi eloquentia eſt ſumma. Hiſtoria quoquo modo ſcripta delectat. Sũt enim homines natura curioſi, & quamlibet nuda rerum cognitione capiuntur. Cicero autẽ ipſe & ſi in libris de oratore, de legibus, hiſtoriam ſummis extollit laudibus, quanti ipſam fecerit ad Lucium Luceium ſcribens, ſic oſtendit: Ardeo cupiditate incredibili, neq; ut ego arbitror reprehendenda, nomen ut noſtrum ſcriptis celebretur tuis. & infra, Neq; enim me ſolum commẽdatio poſteritatis rapit, ſed etiam illa cupiditas, ut uel autoritate uel iudicio beneuolentiæ tuæ uel ſuauitate ingenij uiui perfruamur. & item infra: Vnus enim Xenophontis libellus in Ageſilao rege laudando, facile omnes imagines hominum ſtatuasq; ſuperauit. Placet enim Hector ille mihi Neuianus, qui non tantum ſe laudari lætatur, ſed addit etiam à laudato uiro. & Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximum, Quid enim publice lætius, quàm clariſſimos iuuenes nomen, & famam ex ſtudijs petere? Et ad Cornelium Tacitum, Equidem beatos puto quibus deorum munere datum eſt, aut facere ſcribenda, aut ſcribere legenda. Beatiſſimos quibus utrumq; horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quicquid eſt temporis futilis & caduci, ſi non datur factis (nam horũ materia in aliena manu) certe ſtudijs proferamus. Et quatenus nobis denegaẽ diu uiuere, relinquamus aliquid quo nos uixiſſe teſtemur. Scribens uero Plinius ad Cornelium Tacitum de eius perpetuitate hiſtoriarũ uaticinatus, id à Tacito ipſo poſtulat, quod Cicero petijt à Luceio: Auguror, nec me fallit auguriũ, hiſtorias tuas immortales futuras, quo magis illis inſeri cupio. Nam ſi eſſe nobis curæ ſolet, ut facies noſtra ab optimo quoq; artifice exprimatur, nónne debeamus optare, ut operibus tui ſimilis ſcriptor prædicatorq; contingat? Sed quod ad Cornelium Priſcum ſcribens, inquit ipſe Plinius, ita ab eo tempore fieri deſijt, ut nullos à mille annis, aut paucos ætate noſtra ſcriptores præſertim hiſtoriarum fuiſſe cõſtet. Inquit enim: fuit moris antiquitus eos uel qui ſingulorum laudes, uel urbium ſcripſerunt, aut honoribus, aut pecunia ornare: tametſi quid haberi poteſt dariq; maius, quàm gloria & laus & æternitas? Et certe licet pecunia raro donati ſint ſcriptores, gloria tamen & laude nunquam caruerunt. De qua re aliqua hic colligemus, ſiue doctrinam & literas, ſiue ornatos ob illas uiros contingentia. Plutarchus in problematibus, inquit, Herculi & Muſis cõmunem ſtatutum fuiſſe ſacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuiſſe perhibetur, bono quidem exemplo ut hoſpites amicos doceant & propinquos. Per quæ autẽ tempora ſcriptores Romæ eſſe cœperint, Aulus Gellius ſic edocet: Anno urbis cõditæ quadringẽteſimo nonageſimo bellum primum punicum indictum: annis inde uiginti pax facta, quo anno Liuius poeta fabulas primũ Romæ dedit. Et paulo poſt Ennius poeta fuit, qui anno ætatis ſexageſimoſeptimo duodecimum annalem ſcripſit. Anno quingẽteſimo urbis Neuius poeta fabulas apud populum dedit, qui ſtipendia fecit in primo bello punico. annis inde quindecim ſecundum bellum punicum. paulo poſt M. Cato orator & Plautus floruerunt, Diogenesq; Stoicus, Carneades & Critolaus Romam uenerũt. Vetuſtior tamen prædictis notitia literarum fuiſſe uidetur in libris Hetruſcorũ, quos rituales appellatos, Feſtus continuiſſe dicit, quo ritu urbes condantur, aræ ædesq; ſacrentur, curiæ, tribus & centuriæ diſtribuãtur. Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ ſcriptoresq; maximo in honore. Nam multi tradidere & Aulus Gellius enucleate colligit, Homerũ & Heſiodum annis CLX ante urbem conditam fuiſſe Syluijs albæ regnantibus, anno poſt bellum Troianum CLX. Solonq; leges ſcripſit Athenienſibus Tarquinio Priſco regnãte,

Hiſtoriæ quoquo modo ſcriptæ delectant

Per quæ tempora ſcriptores Romæ eſſe cœperint

Libri rituales

anno regni XXXIII. Pythagoras Samius in Italiā uenit Tarquinij Priſci filio regnan/
te. Archilochus poeta fuit Tullio Hoſtilio regnāte. Eſchilus Tragœdus inſignis, quo tem
pore plebs per ſeceſſionē tribunos ſibi creauit. Empedocles Agrigentinus quo tēpore Fa
bij trecēti apud Cremeram interfecti ſunt. Tunc bellum fuit Peloponeſiacū quod Thucy
dides ſcripſit anno urbis CCCXXIII. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Demo
critus philoſophus & paulo poſt Socrates, anno urbis CCCC. Philippus Amyntæ filius,
Alexādri pater, Macedoniæ regnat. paucis poſt annis Plato ad Dionyſium Siciliæ regem
ſe cōfert: paulo poſt Demoſthenes orator. tunc Alexander regnat. Ariſtoteles fuit. paulo
poſt alter Alexāder Moloſſus qui & Acarnanus in Italiam uenit contra Romanos: anno
deinde CCCCLXX Pyrrhus cum Romanis bellum gerit. Itaꝗ prius in Italia floruerūt
Græca, cū pars Italiæ Calabria, magna tunc Græcia appellaretur. Vnde Cicero pro Ar/
chia, Erat Italia plena Græcarum artium, ac diſciplinarū, ſtudiaꝗ hæc in latio uehemētius
tunc colebantur, quæ nunc ijſdem in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatem reip.
Comœdiæ non negligebātur. Fabulæ autē quas ſupra eſt dictum dediſſe Liuium, à comœdis ſcriptæ
& recitatæ ſunt. Nam comœdias Feſtus appellari dicit, ex eo quod initio in uicis iuuenes
cantare ſoliti eſſent crebro cōuenientes, Vnde comœdia res priuatorū & humiliū perſo/
Tragœdia narum cōprehendit, nō tam alto, ut tragœdia, ſed mediocri & dulci ſtilo. Tragœdia enim
eſt genus carminis, quo à poeta regum caſus duriſſimi & ſcelera inaudita, uel deorū reſo/
Cothurni lutio deſcribūtur. Cothurniꝗ ſunt tragica calciamenta quibus calciantur tragœdi, qui in
theatro dicturi ſunt alta, & intonanti uoce. Eſt autem calciamenti genus, humile quidem,
in modum crepidarum: ſed tale eſt ut dextro & leuo pedi conueniat. Fuit tamen maior ho
Annales maximi nor annalium quàm comœdiarū, aut tragœdiarum ſcriptoribus: primū enim maximi an/
nales geſta publica continentes non niſi à pontifice maximo ſcribebantur, qui & cogno/
men inde habuerunt. & Scipionem Africanū ſuperiorem, uidemus Ennium annaliū ſcri/
ptorē dilexiſſe, ut ipſum in contubernio habuerit, & poſtea mortuū ſepulchro ſuo inferri,
ac eius ſtatuā ipſi ſepulchro cū ſuis imponi uoluerit. Et Plinius ſcribit Scipione Æmylia/
no res in Africa gerente, Polybius annalium conditor ab eo accepta claſſe ſcrutandi orbis
Aphri gratia circūuectus multa prodidit. Poſt hos maiori item in precio fuerunt, hinc phi
Liberalia ſtudia loſophiæ, inde liberaliū artium ſtudia: quæ quidem liberalia ſtudia Vlpianus legumlator
diffinit appellata à Græcis, quibus rhetores grāmatici geometræ & arithmetici operā da/
Aſinius Pollio primus bibliothecā dedicauit rent: ſed ad ſummam florente repub. literis omnibus honor maximus fuit. Aſiniusꝗ Pol/
lio primus bibliothecā certam dedicauit uatū libris conſeruandis, quorum librorū appel/
lationem ſic diffinit Vlpianus de legatis, ut omnia uolumina ſiue in charta, ſiue in mēbra/
na, ſiue filica (ut ipſe appellat) quæ eſt & Biblus herba, aut alio in corio librorum appella/
tione contineantur. Plinius tamen dicit palmarum folijs primo ſcriptitatum, inde quarun
dam arborum libris. Poſtea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata lin
teis confici cœpta aut cæris. Chartasꝗ pergamum dediſſe, & papirum à ciuitate eius no/
Libri lintei minis circa Babylonem habitum: librorum autem linteorū in quibus annalia eſſent nota/
ta, Liuius ſæpe mentionem habet: & de libris ſcripſit, quos M. Terētius in Ianiculo repe
rit repaſtinans agrum, fuerantꝗ defoſſi annis quindecim ſupra quingentos & durauerāt.
Qui arcula marmorea erant cæris delibuta intus, ut nec aer, nec humor penetraret. Roma
no autem creſcente imperio honor linguæ Latinæ eſt habitus, à quo orbis terrarum Lati
nam locutionem perdiſcere coactus eſt. Siquidem maiores nulli gentiū niſi Latine reſpon
Molo Ciceronis præceptor derunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primusꝗ Molo rhetor Ciceronis præceptor in
ſenatu Græce auditus eſt. Et Claudium imperatorem ſcribit Suetonius ſplendidum ui/
rum, Græcæꝗ prouinciæ principem, Latini ſermonis ignarum, non modo albo iudicum
eraſiſſe, ſed in peregrinatum redegiſſe. Quantam uero operam uiri præſtantiores Romæ
literis dederint, quanta eas delectatione didicerint, & coli curauerint, qui intelliget & cōſi
derabit, nihil maius in ea urbe nihil optabilius literis & doctrina fuiſſe cognoſcet. Cicero
M. Varroni ſcribit, Scito me poſteaꝗ in urbem ueni, redijſſe cum ueteribus amicis, id eſt,
cum libris noſtris in gratiam. modo ſtet nobis illud una uiuere in ſtudijs noſtris, à quibus
antea delectationē petebamus. & infra: tamen poterimus & ſcribere & legere policias, &
ſi minus in curia atꝗ in foro, at in literis & libris ut doctiſſimi ueteres fecerūt. Quis enim
hoc nō dederit nobis, ut cū opera noſtra patria ſiue non poſſit uti, ſiue nolit, ad eam uitā re

uertamur

uertamur quam multi docti fortaſſe non recte,ſed tamen multi etiã reipub. præponẽdam
putauerunt? Et Cicero ipſe de ſe ipſo cum ruſticaretur,ſic Dolobellæ genero ſuo & tunc *Qui amore li-*
cõſuli ſcribit,Nihil eſt mihi crede uirtute formoſius,nihil pulchrius,nihil amabilius:& in- *terarum ſta-*
fra, Vbi ſalutatio defluxit literis me inuoluo,aut ſcribo,aut lego,Inde corpori omne tẽpus *grauerint*
datur.Et Terentium Varronem ſatis cõſtat annos ſeculi ſupergreſſum ſcribendo interijſ- *Cicero*
ſe.Cn. Pompeius & ſi non multum doctus fuit, confecto mithridatico bello domũ Poſſi- *Varro*
donij philoſophi intraturus,fores percuti à lictore uetuit.Scipio ſuperior,quod ſupra dixi *Cn.Pompeius*
mus, Ennij ſtatuam ſepulchro ſuo imponi iuſſit, & Africæ titulus poetice eſt æquatus.
M. Cato Cẽſorius anno ætatis octogeſimoſexto cauſam pro ſe egit aduerſus temerariam *M.Cato Cen-*
iuuentutem.Literas Græcas didicit.Defendit Galbam oratorem accuſatum.Ius ciuile ſe- *ſorinus*
nex didicit. Alterq; Cato Vticenſis libros Græcos in ſenatu lectitabat ne uacaret. L.Dru *M.Cato Vti-*
ſus ſenio cõfectus & cæcus ius ciuile docuit & dixit. Popilius Senator & Lupus Portius *cenſis*
eques Romanus celebres oratores forum frequentabant ſenio cõfecti & cæci. P.Craſſus *L.Druſus*
in Aſiam ad Ariſtonicum regem debellandum miſſus,Græcam linguam in quinque diui *Popilius*
ſam idiomata omnem didicit.Decimus Brutus nocte quam dies ſecuta eſt,ſibi omniũ ex- *Portius*
trema ac infeliciſſima:& ſi hoſtibus circũdatum ſe & quidem iam uictoribus cernebat,Li *P.Craſſus*
bros de immortalitate animorũ nunquã lectitare ceſſauit.C.Cæſar prædictos omnes non *D.Brutus*
magis potẽtatu,quàm literarũ amore atq; ingenti peritia,aut æquat,aut ſuperat,qui præ- *C.Cæſar*
ter multa quæ in hoc genere laudum de eo ſcribi poſſent,primus omniũ inſtituit, ut tam
ſenatus,quàm populi diurna acta conficerentur & publicarẽtur.Omnes medicinam pro-
feſſos & liberalium artium doctores quo libentius & ipſi urbem frequentarent, & cæteri
appeterent, ciuitate donauit.Auguſtus unica in re pro cæteris quanti faceret literas oſten *Auguſtus*
dit,cum Vergilij poemata cremari prohibuit: quem Suetonius dicit tradidiſſe uiro conſu
lari legato ſucceſſorem ut rudi & indocto:in euoluendiſq; linguæ utriuſq; autoribus nihil
æque ſecutum fuiſſe, quàm præcepta & exempla publice & priuatim ſalubria: ea'que ad
uerbum excerpta,aut ad domeſticos,aut ad exercituũ prouinciarumq; rectores, aut ad ur
bis magiſtratus,plerunq; miſiſſe, prout quiq; monitione indigebant. Etiam ſenatui totos
libros legiſſe & populo per edictum notos ſæpe feciſſe. Veſpaſianus imperator ingenia *Veſpaſianus*
& artes maxime fouit,primuſq; ex fiſco Latinis Græciſq; rhetoribus annua centena con *fouit ingenia*
ſtituit, præſtantes poetas nec non & artifices ornauit,bibliothecas incẽdio abſumptas im
penſiſſime reparauit.Helius Spartianus ſcribit Hadrianum Traiani familiaritate creuiſſe, *Hadrianus*
cauſa præcipue orationum quas pro imperio dictauerat. Nam duodecimum annum in-
greſſus habitum philoſophiæ accepit,cui cum ſtuderet,in pallio,& humi cubauit. peripa
teticæ ſtudioſus,audiuit Iunium Ruſticũ, quem & reueritus eſt & ſectatus,qui domi mi-
litiæq; pollebat. De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Chriſtianæ filio dicit idem Spar- *Alexander*
tianus,Quotiens de magnis tractaret,ſolos doctos ac diſertos adhibuit.Cum de re milita- *ſeuerus*
ri, ueteranos & omnes literatos præſertim hiſtoriarũ peritos. Vitas principum bonorum
uerſibus ſcripſit.Cum inter ſuos cõuiuaretur,aut Vlpianum,aut doctos uiros adhibebat,
ut haberet fabulas literatas, quibus ſe recreari dicebat,& paſci: habebat cũ priuatim con-
uiuaretur librum in menſa & legebat.Rhetoribus,grammaticis,medicis,aruſpicibus,ma-
thematicis, mechanicis,architectis ſalaria inſtituit, & auditores decreuit,& diſcipulos cũ
annonis, pauperum filios, tamen ingenuos dari iuſſit. Et Gordianum ſecũdum ſcribit Iu
lius capitolinus, omnes libros Samonici Sereni ſcriptoris ſui,qui cenſebantur LXIIM.
quæ ei reliquit, habuiſſe. Vopiſcus autem Flauius de Aureliano principe ſcribit.Ephime
ridas illius uiri ſcriptas habemus, etiã bella charactere hiſtorico digeſta, Quæ omnia ex li
bris linteis,in quibus ipſe quotidiana ſua ſcribi præceperat,pro tua ſedulitate ediſces.Cu-
rabo autem ut ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur.Tu uelim Aurelianum in lite
ras mittas.& idem Flauius de Tacito imperatore:Cornelium Tacitum ſcriptorem hiſto- *Tacitus impe-*
riæ Auguſtæ,qui parentẽ ſuũ eundem diceret, in omnibus bibliothecis locari iuſſit:ne ne *rator*
glectus incuria deperiret, librum per annos ſingulos decies ſcribi publicis in encoſarchis
iuſſit & in bibiothecis poni.Idem uero Flauius Vopiſcus geſta Probi Auguſti,& quidem
bene merentis ſcripturus,fructum monumentorũ quæ præbentur à literis,proprie ſic ex- *Fructus ex*
preſſit.Cn.Pompeium tribus fulgentibus triũphis,belli Piratici, belli Sertoriani,belli Mi *literis*
thridatici,multarũ rerum maieſtate ſublimem quis tandem noſſet,niſi eum M.Tullius &

T.Liuius in literas retuliſſent? Publium Scipionem Aphricanũ,Scipiones omnes ſeu Lucios ſeu Naſicas,nónne umbræ poſſiderent ac tegerent,niſi commendatores eorum hiſtorici nobiles atque ignobiles extitiſſent? Quid quod Flauius item Numerianum imperatorem dicit, maluiſſe ſibi ſtatuam ſenatuſconſulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori, quàm alibi quaſi Cæſari:fuitq; hæc ſtatuæ inſcriptio:Numeriano Cæſari oratori potẽtiſſimo. Laudes uero à literarum monumentis proficiſcentes beatus Aurelius Auguſtinus ſi ex Chriſtianæ religionis inſtitutis non curauit cõmendare, uituperationes tamen euitandas in dei ciuitate ſic innuit:Cicero in libris de rep. Scipióne diſputante:à cenſore,inquit, melius eſt quàm à poeta notari. noſtræ duodecim tabulæ cũ perpaucas res capite ſanxiſſent, in his quoq; hanc ſanciendam putauerunt, ſi quis occentauiſſet, ſiue carmen condidiſſet, quod infamiam faceret flagitium'ue alteri:præclare.Iudicijs enim magiſtratuũ, diſceptationibus legitimis,propoſitam uitam non poetarum ingenijs habere debemus: nec probrum audire niſi ea lege,ut reſpondere liceat,& iudicio defendere.Sed præter ſupradictos literarum fructus,qui maximi erant,nonnullas quoque utilitates minores delectationesq; Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebãt.Sulpitius Gallus quem in Officijs Cicero nimis aſſiduam mathematicis operã dediſſe carpit, in L.Pauli exercitu contra Perſem oſtẽdit lunæ defectum naturalem,& nihil poſſe prælio officere: pugnatum eſt,& Paulus uicit, unde maximum duxit omniumq; celeberrimum triumphũ: pariterq; feciſſe traditur Periclem Athenienſibus.Et Plinius orator Valeriano ſcribens ſic contra uoluptates illicitas grauiter eſt inuectus.Qui uoluptatibus dediti,quaſi in diem uiuũt,uiuẽdi cauſas quotidie finiunt,qui uero poſteritatem cogitant & memoriam ſui,operibus extendũt, his nulla mors non repentina eſt.Et tamen ipſe Ariſtoni ſcribens de ſuis uoluptatibus à literarum adiumento honeſte quæſitis ſic dicit:facio nonnunquam uerſiculos parum ſeueros, facio & comœdias,rideo,ludo,iocor: utq; omnia remiſſionis genera breuiter amplectar,homo ſum.nec uero moleſte fero hanc eſſe de moribus meis exiſtimationẽ, ut qui neſciunt talia doctiſſimos,grauiſſimos,ſanctiſſimos homines ſcriptitaſſe,me ſcribere mirentur.ab illis autem quibus notum eſt, quos quãtosq; auctores ſequar, facile impetrari poſſe confido,ut errare me ſed cum illis ſinant,quorum non ſeria modo,uerum luſus etiã exprimere laudabile eſt.An ego uerear: neminem uiuentium,ne quam in ſpeciem adulationis incidam nominabo: ſed ego uerear ne me non ſatis deceat, quod ſatis decuit M. Tullium,Cn.Caluum, Aſinium Pollionem, M.Meſſallam & Hortenſium,M. Brutum,Syllam,Q.Catulum, Q.Scæuolam, C.Sulpitium, Varronem,Torquatos,C.Neuium,Lentulum Getulicum,Anneum Senecam. Et proxime diuum Auguſtum,Diuum Neruam, Ti.Cæſarem? Virgiliũ Corneliũ nepotẽ,Ennios Actioſq;:nõ quidẽ hi ſenatores,ſed ſanctitatis nomẽ nõ diſtat ab ordinibus.Et idem Plinius Minutiano Fundano.In Laurentino meo aut lego aliquid,aut ſcribo,aut etiã corpori uaco,cuius fulcturis animus ſuſtinet: nihil audio quod audiſſe,nihil dico quod dixiſſe pœniteat. Nemo apud me quenq; ſiniſtris ſermonibus carpit,neminem ipſe reprehẽdo.Vnde nõ iniuria idem Soſio Senecioni ſcribens ſic exultat.Magnũ prouentũ poetarũ annus hic attulit,toto menſe Aprili nullus ferè dies fuit quo nõ recitaret aliquis. Iuuat me quod uigent ſtudia,proferũt ſe ingenia hominum & oſtentant. Claudiũ Cæſarẽ ferunt cum in palatio ſpaciaretur,audiſſetq; clamorẽ, cauſam requiſiuiſſe: cumq; dictum eſſet,recitare Nonianũ,ſubitũ recitanti,inopinatumq; ueniſſe. Sed iam uſq;adeo nos traxit,& nuper cum Plinio,& ſupra cum alijs diuinis ueteribus literarum cõmemorationis delectatio,ut uerba paulum perquirere omiſerimus declarandis accuſationibus & defenſionibus neceſſaria. Varro de lingua Latina, Nexi,inquit,ſunt liberi,qui ſuas operas in ſeruitutem pro pecunia quam debebant dum ſoluerent locant.Et Modeſtinus iureconſultus ait acceptilationem eſſe liberationem per mutuã interrogationem, qua utriſque contingit ab eodem nexu abſolutio. Tollendi uero nexus cauſa fuit T.Veturius,qui nexus ob æs alienum datus,cum pati turpia nollet,uerberatus ab inceſtuoſo querelam patribus detulit,qui illum in carcerem duci iuſſerunt. Precarium eſſe diffinit Vlpianus quod precibus petenti utendum cõceditur, tamdiu,quamdiu is qui conceſſit patitur. Et Martianus,pignus inter & hypothecã tãtum nominis ſonus differt. Sed Vlpianus aliter ſic dicit,Pignus proprie dicimus quod ad creditorem tranſit.Ipotheca cum non tranſit poſſeſſio ad creditorem.& Caius dicit pignus proprie rei mobilis conſtituitur.

Numerianus

Melius eſſe à cenſore quàm à poeta notari

Sulpitius Gallus

Dictum Plinij cõtra uoluptates illicitas

Nexi

Acceptilatio

T. Veturius

Precarium

Pignus

Hypotheca

ſtituitur. Vlpianuſq; ſcribit, Redibere eſt facere ut rurſus habeat uenditor quod habue/ *Redibere*
rat. Præs, inquit Feſtus, eſt qui populo ſe obligat, interrogatur'que à magiſtratu ſi præs *Præs*
ſit: ille reſpondit, præs. & Aſconius ſecunda in Verrem actione, Prædes dicuntur ſatiſda/
tores locupletes pro re de qua apud iudicem lis eſt, ne qui tenet diffidens cauſæ poſſeſſio/
nem deteriorem faciat, tecta diſſipet, excidat arbores, & culta deſerat. Et Placidus gram/
maticus, Vadem dicit ſponſorem ſignificare datum in re capitali. Cicero Vadimonium *Vas*
eſſe in iudicijs obligationem bonorum cum promiſſione aliquid faciendi, quo non imple *Vadimonium*
to bona haſtæ exponi licebat: ſic in oratione pro P. Quintio oſtendit, Ad Vadimonium
non uenit quis ſocius, etiam grauius aliquid propinquis, ſi res iſta grauiſſima. Et infra: ad
uadimoniũ non uenit quis ſocius, etiam grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum
te aut uoluntas congregaſſet, aut fortuna coniunxiſſet. & infra, ad uadimonium non ue/
nit quis qui tibi præſto ſemper fuit. Non dubitaui, inquit, cum uadimonium deſertũ eſt,
bona proſcribere. Sententiæ in cauſis non ſolum uariæ, ſed uarijs & quandoque inopina *Sententiæ ua/*
tis cauſis factæ ſunt. Plutarchus in Ciceronis uita, Licinius macer uir & potentia ſua & fa *riæ in cauſis*
uoribus Craſſi potens peculatus à Cicerone poſtulatus, ſtudijs magnitudinis ſuæ fiſus, & *Licinius ma*
quia iudices inter ſe diſſentire compererat domum ſe recepit, & confeſtim mentum abra/ *cer*
dit, atque uelut ſuperior in cauſa euaſiſſet nitida ſtola amictus redit in forum. Inter hæc
apud prætorium occurrit ei Craſſus ac nunciat ut ille ſententijs omnium iudicum damna
tus eſſet, quo dolore elanguit & diem obijt. Econtra uero L. Piſo, à L. Claudio Pulchro *L. Piſo*
accuſatus, quod graues & intolerabiles iniurias ſocijs intuliſſet iam pro condemnato ha
bebatur, cum ſuborto nimbo ipſe iudicum pedes exoſculans os cœno impleuit, & miſeri/
cordia liberatus eſt tanquam ſatis pœnarum læſis dediſſet. Celij ſplendido terracinæ lo/ *Celij*
co nati, cum pater in cubiculo inuentus eſſet occiſus in quo filij ipſi altero cubauerant le/
cto, liberati ſunt ſuſpicione, quod hoſtiũ cubiculi inuentum eſt apertum, ipſis poſt patris
mortem dormientibus. Q. Attilius Calatinus Soranorum oppidi proditione reus, pro da *Qu. Attilius*
mnato habebatur in foro. Tum Q. Maximus ſocer paucis uerbis dixit, ſi eum ſontẽ com *Calatinus*
periſſet, affinitatem dirempturũ, & ſic Attilius euaſit. C. Coſconium propter multa enor *C. Coſconius*
mia Valerius Valentinus cõdemnari obtinuerat: cum in iudicio recitatum eſt ipſius Va/ *Valerius*
lerij carmen, quo per iocum poeticum affirmabat ſe puerum prætextatum & uirginem *Valentinus*
ingenuam corrupiſſe. Ea indignitate iudices Coſconio abſoluto Valerium flagitij igno/
minia notandum cenſuerunt. Q. Flaminius à Q. Valerio ædili apud populum accuſatus, *Q. Flaminius*
à quatuordecim tribubus iam condemnatus erat, cum ipſe alta inclamauit uoce, ſe in/
ſontem opprimi. Et Valerius inſolenter reſpondit, Satis ſibi eſſe ſi periret ſiue inſons, ſi/
ue nocens, qua uoce audita cæteræ tribus eum abſoluerunt. Plinius orator in epiſtola ad
Vrſum, Iulius Baſſus homo laborioſus, & aduerſis ſuis clarus accuſatus eſt ſub Veſpa/ *Iulius Baſſus*
ſiano à priuatis duobus, ad ſenatum remiſſus diu pependit, tandem abſolutus uindica/
tuſq; eſt. hoc illum onerabat quod homo ſimplex & incautus quædã à prouincialibus, ut
amicis acceperat. Nam fuerat in eadem prouincia quæſtor. Hæc accuſatores furta & ra/
pinas, ipſe munera uocabat. Appellationum quæ poſt ſententias ſequuntur naturam Vl/ *Appellandi*
pianus breuiter ſic diffinit, Appellandi uſus quàm ſit frequens quamq; neceſſarius, qui ne *uſus*
ſciat nemo eſt, quippe cum iniquitatem iudicantium uel imperitiam corrigat. Licet non/
nunquam bene latas ſententias in peius reformet: neque enim utiq; melius pronunciat
qui nouiſſimus ſententiam laturus eſt. Tempus iam admonere uidetur ut de orationi/
bus in accuſatione, ac defenſione habitis totiens promiſſa exſoluamus. Quo in loco de
oratoria facultate multa & poſſe & fortaſſe aliquorum iudicio debuiſſe dici, non ignora/
mus, ſed pleni redundanteſq; de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Ariſtotelis extant li/
bri. Et nos nec eam neque alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare,
hoc in opere intendimus: ſatiſq; & ſuper fuerit de arte, id quod apud doctos ſcriptores aut
non extat, aut obſcurum & inuolutum eſt, modum & formam habendi orationes ita ape
rire, ac inſpiciendam proponere, ut quo modo in ſuſpicionem criminis adducti ſi ſontes
eſſent accuſarentur damnarenturq;, aut perperam accuſati defenderentur, maximum ad/
miniſtranda uel potius conſeruanda republica, adiumentum docere poſſimus. Vnicaq;
oratoris laude à M. Cicerone & ex oratione pro L. Murena defendendo habita conten/
ti erimus. Duæ enim, inquit, ſunt artes quæ poſſunt locare homines in ampliſſimo gradu

Duæ artes quibus magni poſſumus reddi dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnũ nanq; ſupra dixerat Cicero eſſe dicendi laborẽ, magnam rem, magnam dignitatem, ſummam autem gratiam. Vnde multos fuiſſe dixit, qui cum initio hoc maluiſſent, poſt id aſſequi non ualuiſſent, ad militiam delapſi fuerint. *Accuſationum duo genera* Accuſationes duorum erant generum: aut enim ciuis magiſtratum gerere idoneus, ſui ſimilem accuſabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarum, de ui, aut aliter iniuriarum, accuſari ab idoneis quæſiuerunt. quorum utroſque id à prætore oportuit impetrare, ſed potuit ciui quod petitum erat ex officio prætor concedere, prouincialium uero querelam à ſenatu primum audiri, & ad prætorem demandari oportuiſſe Aſconius pedianus eſt auctor. Cuius rei formam primum ab ipſo in Verris accuſatione ſumemus. Cum ſiculi expilationibus coacti Verris, quem rapaciſſimum prætorem anno uno habuerãt, eum accuſari repetundarum ab amiciſſimo eis M. Cicero ne magna quæſiſſent inſtantia, is ad ſenatum eos perduxit, & ipſo ſuadẽte ſenatuſconſultum facile impetratum eſt: quod prætor ad ſe delatum in albo ſuo ex forma & de conſuetudine palàm legendum propoſuit, illicq; ſubiecit, decretam eſſe in Cn. Verrem pro ſiculis accuſationem. *Album* quod autem de albo dictum eſt, non ſolum apud prætorem, ſed apud omnia collegia, apud omnes magiſtratus ſeruatum fuit, ut ad primos ueſtibuli parietes album eſſet ſpacium, in quo à collegio magiſtratu'ue publicanda ſcripto proponerentur: hinc ſuperius aliquando dictum uidemus quoſdam de albo centuriæ abraſos fuiſſe. Accuſatione igitur Verris in albo prætoris propoſita, reus iam habebatur accuſandus, quod *Reum fieri* quidem uerbum Aſconius ſic exponit, Reum fieri eſt apud prætorẽ legibus interrogari. Cumq; in ius uentum eſſet dicebat accuſator apud prætorem reo, aio te ſiculos ſpoliaſſe: ſi tacuiſſet, lis ei æſtimabatur ut uicto: ſi negaſſet, petebat accuſator à magiſtratu dies inquirendorum eius criminum, & inſtituebatur accuſatio. tunc moris fuiſſe dicit Aſconius ut accuſator obſignaret domum & clauſa omnia eius quem accuſaturus erat, ne furtorum indicia aut in uaſis, aut in ſignis, aut literis conſtituta ab eo remouerentur. Ciceronem'que dicit Aſconius, accuſatione à prætore ad ſe delata, tempus inquiſitionis Siciliam dies C X ſumpſiſſe colligendis literis à populis, & denunciandis teſtimonijs. Cicerone & Quinto fratre qui ſecum iuerat ex Sicilia reuerſis, petijt utraque pars à prætore patronos: nam plures aliquando, & pauciores uariantibus legibus dati ſunt, quod Aſconius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens ſic oſtendit, *De patronis in cauſa habendis* Orationem Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Ænobarbo, Appio Claudio Pulchro conſulibus. Defenderunt Scaurum ſex patroni, cum ad id temporis raro quiſquam pluribus quàm quatuor uteretur, ac poſt bella ciuilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos eſt peruentum. Et licet prætor maiorem aduocatorum partem ex animi ſui ſententia daret: petentibus tamen partibus quoſdam denegare prætor nequibat. Et tamen quis eorum cauſam ſuſciperet principaliter pertractandam quiſue principalis eſſe deberet accuſator, ſuo reſeruare iudicio admittebatur. Hinc ſeruata fuit cõſuetudo ut ante inchoatam accuſationem, accuſator ille quem primum fore cuperet peteret'que pars, orationem ad prætorem, ac iudices haberet, qua referendam ſibi cauſæ dictionem, tenderet perſuadere. *Diuinatio* Eaq; oratio appellata eſt diuinatio, de qua Aſconius Ciceronis oratione in Verrem prima: diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Craſſo conſulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia non de facto quæritur, ſed de futuro: uel quod iniurati iudices in hac cauſa ſedeant: alij quod res agatur ſine teſtibus & ſine tabellis, & his remotis argumenta ſola ſequantur iudices, ut quaſi diuinent. & ipſe Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Aſiæ ſcribens de ipſa diuinatione, & numero aduocatorum ſic habet, Apud Catonem prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronem, & C. Antoniũ: ſperabamus fore ut Menenio daretur. Ex eo autem numero aduocatorum, quos à prætore ſolitos dari diximus, poſt primum qui in dicta diuinatione dicenda obtinuiſſet, alij & diuerſis appellabantur nominibus & diuerſis fungebantur officijs. Nam obnubatores, *Obnubatores* præuaricatores, & ſubſcriptores erant. Obnubatores Aſconius in prima in Verrem actione, fuiſſe dicit quoſdam ſordidos cauſidicos, qui adhibebantur ad moram faciendam, *Subſcriptores* dum meliores aduocati citarentur, & ſe denuo compararent ad dicendum. Subſcriptores'que dictos fuiſſe cauſidicos qui adiuuare accuſatorem ſolerent, quos oportebat ſummiſſe dicere, datos'que etiam eoſdem fuiſſe, ut actores difficilius corrumperentur. Præuaricato-

uaricatorem Martianus fuiſſe dicit, eum qui colluderet cum reo, & tranſlaticio mune- *Præuaricator*
re accuſandi defungeretur: eo quod proprias quidem probationes diſſimularet: falſas ue-
ro excuſationes admitteret. unde uidetur Feſtus proprie præuaricatorem diffiniſſe à præ-
tergrediendo appellatum. Et Cicero Philippicorum ſecundo. Iam uereor patres conſcri-
pti, ne quod turpiſſimum eſt, præuaricatorem mihi apposuiſſe uidear, qui me non ſolum
meis laudibus ornaret, ſed oneraret alienis. Et pro Aulo Cluentio: An ut præuaricaretur.
Iam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. Et Aſconius ſecunda in Verrem.
Multi ita fuerunt ſubtiles præuaricatores, ut in tota actione fideles actores ſint uiſi: & in
prima actione uult oſtendere etiam præmia præuaricationis ſibi oſtendiſſe Verrem. Et
Cicero item in diuinatione. Vide ne inimicum te fingas, ut præuaricari poſſis. Sed iam
ad iudicij ordinem ueniendum eſt. Aduocatis, & prædictis adminiſtris à prætore datis, iu- *De iudicibus*
dices à ſenatu petebantur, qui ſimul cum prætore auditis partibus iudicarent. Refert Aſ-
conius diuinationem Ciceronis in Verrem exponens: Tiberium Gracchum legem tu-
liſſe, ut equites Romani iudicarent, & iudicaſſe per decem annos turpiter: & tunc Aure-
lium tuliſſe: ut ſenatores, equites, & tribuni ærarij ſimul iudicarent. Et ſecunda in Verrem
Cicero dicit. quinquaginta annis equeſter ordo iudicauit lege Sempronia ſublata pote-
ſtate populo, ſcilicet ſublata prouocatione, id eſt tribunatu plæbis. Et Aſconius item in
Ciceronis orationem: pro Cornelio de maieſtate: Aurelia lege communicata ſunt iudi- *Iudicia cōmu*
cia inter ſenatores, & equeſtrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infra: memoria teneo *nicata inter*
cum primum ſenatores cum equitibus Romanis lege Plocia iudicarent. Et idem Aſco- *ſenatores*
nius in orationem Ciceronis prædictam pro Cornelio de Maieſtate. M. Plautius Sylla- *equites, & tri*
nus tribunus plæbis. C. Pompeio Strabone. L. Portio Catone conſulibus ſecundo anno *bunos ærari-*
belli Italici, cum equeſter ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuantibus nobili- *os*
bus: quæ lex eam uim habuit, ut tribus ſingulæ quinos denos ſuffragio crearent, qui eo
anno iudicabant, qui numerus ſexcentos quinque, & uiginti iudices conficiebat. Ex eoq;
factum eſt, ut ſenatores quoque in eo numero eſſent. Et quidam etiam ex ipſa plæbe, quos
à dignitate tribunos ærarios uocauerunt: idemq; Aſconius refert in orationem Cicero-
nis in L. Piſonem, Pompeium conſulem legem tuliſſe: ut ex tribus ordinibus maximi cen-
ſus iudices legerentur. Hi autem omnes ſexcenti uigintiquinque iudices cedulis inſcri-
pti erant ſingulis, quæ cedulæ cæreis inuolutæ pilis in urnam conijciebātur: & cum præ-
tor iudices in deſtinata iam accuſatione à ſenatu petijſſet, ſortitio ex urna petentibus pa- *Sortitio iudi-*
tribus manu pueri fiebat unius & octuaginta pilarum: ea tamen (ut uidetur) adhibita di- *cum*
ligentia, ut pari numero ex unoquoq; trium ordinum iudices haberentur. Sed priuſquam
apertis pilis cauſa agitaretur, teſtes utriuſque partis à prætore per triduum audiebantur,
dicta eorum iudices poſtea publicabant. quarta die adeſſe omnes in diem poſterum iube-
bantur: quo die cum prætor adſtantibus utriuſq; partis aduocatis, atque etiam ipſis par-
tibus, ſi uolebant, pilis apertis una octogeſima eductos iudices ad ſe conuenire iubebat,
eo animo, & intentione, ut eadem hora conſiderent omnes: & cum accuſator duas horas *Accuſator du*
ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamen quàm ſeorſum iretur, ex *as horas ad*
iudicibus pila eductis cærea, quinos ex ſingulis ordinibus accuſator, totidem reus reijcie- *dicendū reus*
bat, quos ducerent ſuſpectiores: ſicq; unus & quinquaginta iudices remanebant, qui ſen- *tres habebat*
tentiam ſimul cum prætore ferrent. hæc omnia ab Aſconio non magis ex Verrinarum *Reiectio iudi-*
quam Milonianæ orationis expoſitione ſumpta diximus, & tamen ne dum eo die, quo *cum*
actio inchoaretur ſententia ferebatur, ſed tredecim uidemus Verrinæ accuſationis fuiſſe
actiones, quæ propter dies feriatos, & propter comperendinationes, multis menſibus pro
tractæ ſunt, & tempus agendi in ipſis actionibus ſingulis ſupradicto amplius datum ac-
ceptumq; fuiſſe oſtendemus. primum tamen fatemur, de duabus horis accuſatori, tribus
reo datis, in Miloniana cauſa fuiſſe ſeruatum, quod Pompeius tunc ſine collega conſul, ſic
obſeruari lege lata conſtituit. ſed Plinium Vrſo uidemus ſcripſiſſe: egeram tribus horis
& dimidia, ſupererat ſeſquihora. Nam cum accuſator ex lege ſex horas, nouem reus ac-
cepiſſet. Et idem Valeriæ Paulinæ: ſola uelatus toga perſtitit, & quidē horis ſeptem, nam
tam diu dixit: & Cicero ipſe pro Plancio. Reciteturq; oratio, quæ propter eius magni-
tudinem dicta deſcriptio eſt. Secunda tamen in Verrem actione cauſam prædictæ du-
bitationis noſtræ Aſconius ſic tollere uidetur. Dicit enim Ciceronem non uſum fuiſſe

in ea actione perpetua oratione: ſed breuiter crimina proponendo ad ſingula teſtes de-
Argumẽtari diſſe: infraꝗ ſeipſum ſic exponit. Argumentari eſt argumentis uti ad rem probandam:
Dicere Dicere amplificatione uti ad commouendum auditorem oratione perpetua. Itaꝗ credi-
mus agendi tempus fuiſſe, id quod prætor datiꝗ iudices liti expediendæ uoluerunt im-
pendere, niſi ſenatus conſules'ue aliquo reſpectu aliter iuſſiſſent: ſicut Pompeium in Mi-
Comperendinatio loniana feciſſe diximus. Comperendinationes quid fuerint Aſconius ſecunda actione ſic
oſtendit. Comperendinatio eſt, ab utriſꝗ litigatoribus inuicem ſibi denunciatio in peren-
dinum diem: Namꝗ cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna ſe ſacramenti pe-
terent, poſcebant iudicem, qui dabatur poſt XXX dies: quo dato inter ſe perendinum
diem, ut ad iudicium uenirent denunciabant. hoc idem uero Cicero ipſe melius & diffu-
ſius tertia actione ſic oſtendit: Vt his ludorum diebus interpoſitis, nemo iſtum compe-
rendinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in ſe moleſtiſſimũ
bis ut cauſa dicatur. Verum, ut opinor: Glaucia primus tulit ut comperendinaretur reus.
Reiectio iudicum Antea uel iudicari primo poterant, uel amplius pronunciari. Reiectio iudicum, de qua ſu-
perius dictum eſt à uerbi ſignificatione nota eſt: De qua Cicero pro Plantio. An uero nu-
per clariſſimi ciues nomen editi iudices non tulerunt? Cum ex CXXV iudicibus prin-
cipibus equeſtris ordinis V & L XX reus reijceret, quinquaginta referret. Omniaꝗ po-
tius permiſcuerũt, quàm ei legi conditioniꝗ parerent. Nos neꝗ ex delectis iudicibus, ſed
ex omni populo editos ad reficiendum, ſed ab accuſatore inſtitutos iudices ita feremus,
ut neminem reijciamus. Cicero item Attico. Nam ut reiectio iudicum facta eſt, maximis
clamoribus tum accuſator, tanquam cenſor bonus, homines nequiſſimos reijceret, reus
tanquam demens laniſta frugaliſſimum quemꝗ ſecerneret. Non enim turpior unquam
in ludo talario conſeſſus fuit: Maculoſi ſenatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij
Iudicũ numerus uariatus quàm ut appellantur ærati. Iudicum uero delectus, & numerus præter prædictos ſtantis
rei publicæ temporibus factos ſæpe numero uariauit. Suetonius enim de Cæſare ſcribit.
Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equeſtris ordinis, & ſenatorij: tribunos ærarios,
quod erat tertium ſuſtulit. Et de Auguſto. Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex
inferiore cenſu, quæ ducenariorum diceretur, iudicaretꝗ de leuioribus ſummis: iudices, à
trigeſimo ætatis anno collegit, id eſt quinquennio maturius, quàm ſolebat: ac plæriſꝗ iu-
dicandi munus detrectantibus uix conceſſit, ut ſingulis decurijs per uices annua uaca-
tio eſſet. Et Galba iudicibus ſextam decuriam adijci precantibus non modo negauit,
ſed & conceſſum à Claudio beneficium ut hyeme initio'que iam ad iudicandum euoca-
rentur eripuit. Iudices autem, ut profertur deputatos, maiores conſilium appellauere. Ci-
cero pro P. Quintio. Quæſo C. Aquili uoſꝗ qui eſtis in conſilio. Et pro Roſcio. Qui ex
ciuitate in ſenatum propter dignitatem: ex ſenatu in hoc conſilium delecti eſtis propter
ſecuritatem. Et infra. Dij prohibeant iudices, ut hoc, quod maiores conſilium publicum
uocari uoluerunt, præſidium ſectorum exiſtimetur. Id'que nos etiam uerbum per hanc
Sector occaſionem exponemus. Aſconius ſecunda in Verrem: Sectorem dicit æſtimatorem re-
demptoremꝗ bonorum damnati atque proſcripti, qui ſpem ſectatus lucri ſui, id eſt ſpem
ſecutus exiſtimationis ſuæ bona omnia in auctione uendit, & infert pecuniam in ærari-
um: & infra. Si conuictus ſit reus atque damnatus, pecuniam reddit æſtimata lite, hoc eſt
in precium reductis omnibus furtis: quam ſummam pecuniæ proſcriptis eius bonis ſe-
ctores curabant. Litis'que æſtimatio non ſolum fit ex titulo propoſiti criminis, ſed etiam
ex alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices conſtituerunt. Redeundum uero
eſt ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob uarias uerborum expoſitiones ſæpe inter-
rupimus. diximus ſupra ex Aſconio, ex iudicibus uno octogeſimo pila eductis: quinos ex
ſingulis ordinibus accuſatorem, totidem reum reieciſſe. Sed uidetur Cicero in oratione
pro Aulo Cluentio habita uoluiſſe, in arbitrio partium fuiſſe unum & quinquaginta iu-
dices: qui ex reiectione manſerunt, tamdiu mutatos fuiſſe quouſque partes concordes
remanſiſſent: ſunt'que hæc uerba. Neminem uoluerunt maiores noſtri non modo de ex-
iſtimatione cuiuſquam, ſed ne pecuniaria quidem de re minima eſſe iudicem, niſi qui in-
ter aduerſarios conueniſſet. deinde prætores urbani, qui iurati debent quemque opti-
Cõſeſſus iudicum ubi mum in ſelectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia præparatis, & te-
ſtibus à prætore clàm auditis, ad ſedendum conſtituta die ibant. Erat'que ut plurimum
in foro

in foro ſub roſtris ipſe conſeſſus,ſuggeſto ex tabulatis,tam longo tamq; eminente parato, ut recto ad lineam ordine ſedentes,non ſolum cauſæ actoribus,ſed populo frequenti conuenturo conſpicui eſſent. & ſubſellia dicturis aduocatis teſtibusq; ac ipſis partibus eorumq; actoribus data fuiſſe: tum indicat Aſconius:tum apertius dicit Plinius, ut inferius apparebit.

Teſtium mos

Dumq; diceret accuſans orator:& pariter poſtea dum reſponderet defendens: teſtes (quod ſupra diximus)à prætore prius examinati,ſuo loco ſinguli, à prætore interrogabantur:qui palàm,& alta uoce ut à cunctis exaudirentur,ſuum aperiebant confirmabantq; teſtimonium.Nam refert Aſconius in Milonianam Ciceronis orationē, C. Aſinium Stolam teſtem, qui erat cum P. Clodio quando occiſus fuit, & atrocitatem rei factæ, ꝙ maxime potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumſtantis exterritum fuiſſe, ut uim ultimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur.Pompeius igitur poſtera die cum præſidio uenit: qua re territi Clodiani ſilentio uerba teſtium per biduum audiri paſſi ſunt. Vnde accidit ut multi ex partis utriuſq; teſtibus, cum citati ad dicendum palàm ea quæ prætori depoſuerant, ob metum,& timorem non auderent comparere,damnati fuerint:quorum tamen maiorem partem Clodianorum fuiſſe refert Aſconius.

Ne teſtes falſa dicerent aut uera tacerent adactos

Et teſtes dicit Aſconius iuratos productosq; ſolere,non ſolum ne falſa dicerent,uerum etiam ne quæ uera eſſent tacerent adigi: Vnde Cicero ipſe quarta in Verrem actione. Nunc quoq; unà ſunt teſtes: cum interrogabuntur obligentur non ſolum de iuriſiurandi atq; exiſtimationis periculo etiam de communi: ſed inter ſe conſcientia admonebuntur. poſtq; aduocati utrinq; dixerant, teſteſq; auditi erant, permittebatur accuſato, & eius aduocatis, ut laudatores uiros urbis grauiſſimos præſtantiſſimosq; prout poterant in ſuam commendationem producerent: quibus licebat,ſi coram ipſi dicere,& intereſſe nolebant,aut ſi abſentes eſſent,per tabellas ſuffragari.

Vt rei poſſent laudatores in ſui cōmendationem producere

Cicero tertia in Verrem actione. Vt in iudicijs,qui decem laudatores dare non poteſt,honeſtius eſt ei nullum dare: ꝙ illum quaſi legitimum numerum conſuetudinis non explere. Aſconius in orationem pro M.Scauro:Laudauerunt Scaurum conſulares nouem, qui aberant per tabellas:unus præterea adoleſcens laudauit, frater eius Cornelius Fauſtus. is in laudatione multa humiliter & cum lachrymis locutus, non minus audientes permouit ꝙ Scaurus ipſe permouerat. Quem laudandi morem in abuſum breui defluxiſſe Plinius in hunc modum deflet.Sequuntur auditores actoribus ſimiles: conuenitur à conductis,& redemptis:in media baſilica,tam palàm ſportulæ, ꝙ in triclinio dantur: ex iudicio in iudicium pari mercede tranſitur. ijſdem latinum nomen eſt, Laudiceni. heri duo nomenclatores mei, habent ſanè ætatem eorum qui nuper togas ſumpſerunt, ternis denarijs ad laudandum trahebantur.Nec ſoli laudatores ad accuſati defenſionem coram prætore & conſilio ante ſententiam:ſed & ſupplicatores quoq; propinqui & affines admittebantur.

Supplicatores pro reo ante ſententiā

Aſconius Pedianus in orationem pro M.Scauro:Ad genua iudicum cum ſententiæ ferrentur ab uno latere Scaurus ipſe,& M.Glabrio ſororis filius,& Paulus,& P. Lentulus Lentuli Nigri flaminis filij,& L. Aemilius Bucca filius,& C. Menius Fauſta natus ſupplicauerunt:ex altera parte Sylla Fauſtus frater Scauri & C. Antonius Licinius: cui Fauſta ante paucos menſes nupſerat,dimiſſa à Menio: & P.Peduceius & C.Cato & M. Olena Scortianus.Quod autem diximus prædictos ante ſententiam,& Aſconius ſcribit, cum ſententiæ ferrentur ſupplicaſſe, pariter uerum fuit.

Ciſta tabellis plena à uiatore circumferebatur

Nam poſt auditos laudatores, aut eorum tabellis palàm lectis:prætor per uiatorem ciſtam circumferri iuſſit tabellis plenam,noua & pura cera delibutis:quo præeunte uiator ſubſecutus, è familia prætoris dignior quiſpiam à ſuperiore conſeſſu incipiens, ſingulis iudicibus tabellam ita dabat, ut ab uniuerſo populo inſpiceretur. Intereaq; tenentem manu ſtilum ſupplices illi orabant, ſignabatq; eueſtigio iudex cum prælo quid ſui eſſet iudicij, quod quidem à nemine dum fieret,licet tabella prælumq; uiderentur,intelligi poterat.

A C

Nam qui abſoluebat.A.qui condemnabat.C. literas ſcribebat unicas: reuerſiq; illico prætoris nuncij,tabellas in eandem recipiebant ciſtam. Et omnes duas & quinquaginta ad prætoris pedes in ſuggeſto effundebant:quibus ſeparatis ab inuicem tabellis, facile erat diſcernere, condemnatus ne, an abſolutus erat accuſatus.

Quoſdā ex iudicibus nec abſoluiſſe nec condemnaſſe

Videmus tamen in duabus ab Aſconio factis enumerationibus, aliquos ex iudicibus non abſoluiſſe, neq; condemnaſſe, quorum litera, quæ fuerit,traditum non inuenimus. In Miloniana enim ſic tradit Aſconius. Condemnauerunt

ſenatores

ſenatores decem, abſoluerunt ſeptem. Condemnauerunt equites Romani nouem, abſoluerunt ſeptem: ſed ex tribunis ærarijs abſoluerunt decem, ſex damnauerunt, quo in computo tres iudicum tabellæ quid habuerint, non eſt traditum. De Scauri autem abſolutione ſic tradit Aſconius: ut ſimilis prædicto computus fieri nequeat: Nam dicit: ſententias tulerunt ſenatores duo & uiginti: Equites tres & uiginti: tribuni ærarij ſex. Ex quibus damnauerunt ſenatores quatuor: equites duo: tribuni duo. Ad extremum dicit Aſconius moris ueterum fuiſſe: cum ſatis uiſum eſſet fluxiſſe uerborum, oratores hanc ſibi neceſſitatem fi-

Dixi niendæ orationis imponere, ut dicerent Dixi: Et ab utraqꝫ parte oratione conſumpta, ut

Dixerunt conſilium dimitteretur: prætor ſoleret pronunciare, dixerunt. De tabellis præter id quod longe ſupra diximus, ſic habet Cicero ad Quintum fratrem. Quid plura de iudicibus: duo prætorij ſederunt, Domitius & Caluinus. is aperte abſoluit ut omnes uiderent: & Cato diruptis tabellis de circulo ſe ſubduxit: & Pompeio prius nunciauit. & pro C. Rabirio Poſthumio. Vbi eſt igitur ſapientia iudicis in hoc: ut non ſolum quid poſſit, ſed etiam quid debeat ponderet: datur tibi tabella iudicij. De ſubſellijs præter illa quæ diximus ab Aſconio ſumpta: ſic indicat Plinius orator in ſuis iudicijs: quæ tamē à ſuperioribus ſtantis rei publicæ plurimum differunt: ſcribit enim epiſtolam Romano. Atria Viriola fœmina ſplendide nata, nupta prætorio uiro: exhæreditata ab octogenario parente, intra undecim dies ꝙ illi nouercam amore captus induxerat: quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices CLXXX. tot enim quatuor iudicijs conſcribuntur: ingens utrinqꝫ aduocatorum numerus, & numeroſa ſubſellia, præſtantium corona latiſſimum iu-

Bona cōdemnati in manu ſectorū à prætore ponebantur dicium publici circulo ambibat. Ad hoc ſtipatum tribunal, atqꝫ etiam ex ſuperiore baſilicæ parte, qua fœminæ, & uiri, & quod difficile, & uiſendi ſtudio imminebant. His quæ ſupra tam uarie ſunt dicta expeditis, bona condemnati omnia in manus ſectorum à prætore ponebantur, contractæqꝫ inde pecuniæ partim læſis & damna paſſis, ex legis repetundatum forma dabantur: partim in ærarium referebantur.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS Liber Quintus. Qui & adminiſtrationis Rei Pub. Tertius

MAGNAM Rei publicæ adminiſtrationis partem ſuperiores duo libri indicant potius ꝙ oſtendunt: cæteras partes pari inquiſitionis labore: ſed neſcio an pari utilitate tertius hic abſoluet: quamqꝫ ipſe omnes inter ſe adminiſtrationis partes pares non magis utilitatem ꝙ neceſſitatem habere uidentur. Nam ſi pulchrum, & glorioſum fuit orbem Romanum tam late patentem in unam rem pub. conglutinare: ſi magiſtratibus deligendis: ſi poſtea iudicijs faciendis ea adhibita eſt forma, ut tres ordines populum conſtituentes Romanum ex omni gentium nationumqꝫ colluuione conflatum, ſuam publice & priuatim retinerent dignitatem auctoritatemqꝫ, & quod in re publica plurimi faciendum eſt, pro fortunarum, & uirtutum modo æqualitatem: ſi inquam prædicta magnæ, ut fuerunt, re publica adminiſtranda utilitatis fuiſſe quis iudicabit: idem intelligere poterit, uectigalia, publicanos, tributa, redemptores, portoria, ſal, pecuaria, aquarum diſtributionē, mercatores, fœneratores, auctiones, haſtas, annonā & huiuſmodi multa, ex quibus pecunia rei pub. neruus, & omnis uitæ adminicula publice & priuatim conficiuntur, nō minora ſuperius dictis, rei pub. com-

Vectigalia moda emolumentaqꝫ attuliſſe. Vectigalia quæ ſunt publica cū oſtendere pergit Vlpianus in uerborū ſignificationibus, uerbi etiā uim ſatis exprimere uidetur: hanc ſcilicet, ꝙ præmium res pub. capit, ex his, quæ diuerſis modis cōuehi contingit. publica inter habentur, nō ſacra, nec religioſa, nec quę publicis uſibus deſtinata ſunt: ſed ſi qua ſunt ciuitatū ueluti bona, ceu peculia ſeruorū, ciuitatum proculdubio publica habentur. publica uectigalia intelligere debemus: ex quibus uectigalia fiſcus accipit, quale eſt uectigal portus, uel uenalium rerū. Item ſalinarū, & metallorū, & piſcariorum. Feſtus Pompeius ſcribit: Lacus Lucrinus in uectigalibus publicis primus locatur emendus, ominis boni gratia, ut in delectu

Kl. Martij uectigalia locari ſolita cenſu'ue primi nominētur. Cicero in legem agrariā Rulli primā. Cenſoribus uectigalia locare nuſqꝫ licet, niſi in cōſpectu populi Romani. Et infra. Vectigalia locare nuſqꝫ licet niſi in hac urbe. & Macrobius in ſaturnalibus dicit. Kl. Martij conſueuiſſe uectigalia locari.

Quantum

Quantum uero uectigalia inter ſe differant, Cicero in ſuperiori oratione ſic oſtendit. An obliti eſtis Italico bello amiſſis cæteris uectigalibus, quantos agri campani fructibus exer citus alueritis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani uectigalia, perleui ſæpe momento fortunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Aſiæ portus: quid Syriæ ru ra: quid omnia transmarina uectigalia iuuabunt: tenuiſſima ſuſpitione prædonum aut ho/ ſtium iniecta? At uero hoc agri campani uectigal cũ eiuſmodi ſit, ut cum domi ſit, & omni bus præſidijs oppidorum regatur, tum neq; bellis infeſtum, nec fructibus uarium, nec cœ lo aut loco calamitoſum eſſe ſoleat: maiores noſtri non ſolum id quod campanis ceperant non imminuerunt, uerum etiam quod & tenebant à quibus adimi de iure nõ poterat coe/ merunt. De eodẽ uectigali Cicero ad Atticum ſcribit: Portorijs Italiæ ſublatis: agro cam/ pano diuiſo: quod uectigal ſupereſt domeſticum, præter uiceſimã, quæ uidetur una conti/ uncula clamore pediſſequorum noſtrorum eſſe peritura. quod autem Cicero de uiceſima timere eſt uiſus, ne parua contiuncula eam tolleret, breui eueniſſe uidetur: quod cum pau/ lo prius fuiſſet inſtituta, nunq; poſtea fuit cõtinuata: eratq; id onus Italiæ additũ, ut omni/ um rei frumentariæ redditũum uiceſima pars populo Romano accederet. Vectigalibus

Viceſima ex redditibus rei frumentariæ Rom. populo dabatur

autem publicis pro poſſe defendendis ampliandiſq; Cicero magnum ſemper ſtudium im pendit. Vnde in Verris accuſatione actione ſecũda: In hac cauſa frumentaria cognoſcen/ da hoc uobis proponite iudices, uos de rebus fortuniſq; ſiculorum omnium, de ciuium Romanorum qui erant in Sicilia bonis, de uectigalibus à maioribus traditis, de uita uictuq; populi Romani cognituros. Erat uero id uectigal dignum, de quo Cicero diceret uitam uictumq; populi Romani pendere. Nam ſubacta à M. Marcello Sicilia, agros om/

Vectigal ex agris Siciliæ

nes, qui ampliſſimi in ea inſula feraciſſimiq; ſunt: ſicut ab Hierone, & alijs regibus fieri conſueuerat, pro rei publicæ uectigalibus retinuerunt: quos poſtea moris fuit aratoribus locare, decimam inde reddentibus: idq; uectigal prætor cum locare conſueuiſſet, & recu/ peratores, id eſt fideiuſſores accipere: qui tamen curam inſpiciendi quid arator ageret & ſimul decimandi haberent: Verres in facienda huiuſmodi locatione, recuperatores ex ſuis miniſtris accepit homines furaciſſimos. Hinc eſt q; Cicero in prædicta actione ſæpe ſic re/ plicat. Illi uiri optimi de cohorte iſtius recuperatores. Et infra: Si me Hercules ex omni co pia conuentus Syracuſani ſplendidiſſimorum hominum honeſtiſſimorumq; faceres pote ſtatem aratori, non modo reijciendi ſed etiã ſumendi recuperatores: tamen hoc nouum ge nus iniuriæ nemo ferre poſſet. & item infra: Omniũ cõtrouerſiarum quæ eſſent inter ara/ torem & decumanum edicit ſe recuperatorem daturum. Paulus iureconſultus. Vectiga/ les alij dicuntur agri ciuitatum, alij non. Vectigales ſunt qui in perpetuum locantur, id eſt

Vectigales perpetui

hac lege ut quamdiu pro his uectigal pendatur, tam diu neq; ipſis qui conduxerunt, neq; his qui in locum ſuccedunt ipſorum, auferri eos liceat. quantum autem non magis rei pu/ blicæ uſui q; prouincijs utilitati ceſſerit uectigalium inſtitutio, Cicero ad Quintum fra/ trem Aſiæ proprætorem ſic oſtendit. Simul & illud Aſia cogitet, nullam ab ſe neq; belli externi, neq; diſcordiarum domeſticarum calamitatem abfuturam fuiſſe, ſi hoc imperio non teneretur. Id autem imperiũ cum retineri ſine uectigalibus nullo modo poſſit: æquo animo parte aliqua ſuorum fructuum pacem ſibi ſempiternam redimat. unde non iniuria de laudibus Pompeij diſſerens Cicero ſic dicit. aguntur certiſſima & maxima populi Ro/ mani uectigalia, quibus amiſſis, & pacis ornamenta, & ſubſidia belli requiretis. Cæterarũ prouinciarum uectigalia tanta ſunt, ut his ad ipſas prouincias tutandas uix contenti eſſe poſſimus: Aſia uero tam opima eſt, & fertilis, ut & ubertate agrorum, & uarietate fructu/ um, & magnitudine penſionis, & multitudine earum rerum quæ expetuntur, facile omni bus terris antecellat. Et uectigalia ſua non ſolum res publica Romana, ſed unumquodq;

Vnumquodq; municipium uectigalia habuiſſe

habuit municipium, quæ aliquando extra ipſius oppidi ſolum remotiſſima erant. nam Atellani, quod oppidum nũc eſt Auerſa urbs prope Neapolim, in Gallia Ciſalpina nunc Longobardia, unius oppidi precio comparati uectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. lo/ cutus ſum de agro uectigali municipij Atellani, qui eſſet in Gallia. & Cicero Bruto. Pro Arpinatibus, quorum quidem omnia commoda omnes'que facultates, quibus & ſa/ cra conficere, & ſarta tecta ædium ſacrarum locorum'que communium tueri poſſint: conſiſtunt in his uectigalibus, quæ habent in prouincia Gallia. Ad ea uiſenda pecuniaſq; quæ à colonis debentur exigendas equites Romanos miſimus. publicanos appellarunt

Publicani

maiores

maiores eos qui uectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo cõſtituto precio redimebant, quorum ordinem, & numero ampliſſimum, & perſonarum dignitate potentiſſimum fuiſſe conſtat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant, qui conducebãt, & illis ſenatus cæteriꝗ rei pub. curã adminiſtrationis gerentes, libentius, ꝗ alijs locabant, quod equites ipſi eo cõſeruando proprij quæſtus, & emolumenti cõmodo pacem potius uectigaliũ amiciſſimã ſuadebãt, ꝗ bellum optabãtꝗ, & prouincias in quibus militabant attentiori cura à motibus & hoſtiũ incurſionibus defenſabant. Hinc cum is ordo plurimum in comitijs iudicijsꝗ ſicut oſtendimus ualeret, eorum amicitiã magnates quiꝗ præſertim Cicero ipſe quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. qui publicanorum ordo quanto adiumento ſit in honore quis neſcit? Flos enim equitum Romanorum ornamentum ciuitati, firmamentum rei pub. publicanorum ordine continetur. Cicero item Quinto fratri Aſiæ proprætori. potes etiam tu id facere, quod & feciſti egregie & facis: ut commemores quanta ſit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus. Vt remoto imperio ac ui poteſtatis, & faſcium, publicanos tamen græcis gratia & auctoritate cõiungas. Et Lentulo ſcribens Cicero homini amiciſſimo, & quem in periculo conſtitutum conſilio adiuuabat. Noſti conſuetudinem publicanorum. ſcis: ꝗ grauiter inimici ipſi illi Quinto Scæuolæ fuerunt: tibi tamen ſuadeo: ut ſi quibus rebus poſſis, eum tibi ordinem aut reconcilies, aut mitiges. Et Craſſipedi item. Me uniuerſo ordini publicanorũ ſemper libentiſſime tribuerim. Et de prouincijs cõſularibus decernẽdis orans Cicero, in maximo Aſiæ prouinciæ periculo, ut Pompeius illi præficeretur ſuadens. Iam uero publicanos miſeros, me etiam miſerum illorum ita de me meritorũ miſerijs ac dolore. Et pro domo ſua ad pontifices. Proximus eſt huic dignitati ordo equeſter: omnes omnium publicanorum ſocietates de meo conſulatu, ac de rebus meis geſtis ampliſſima decreta fecerunt. Et Caium Rabirium Poſthumium pro quo orabat Cicero laudãs: huius pater Caius Curius princeps ordinis equeſtris fortiſſimus, & maximus publicanus. Nec tamen exigendis uectigalibus alijsꝗ redditibus ipſi equites Romani militiæ addicti operam dabant, ſed alios habebant miniſtros ciues Romanos ad id idoneos: qui mancipes appellati ſunt: quos Aſconius in diuinatione, prima in Verrem actione ſic diffinit. Mancipes ſunt publicanorum priucipes, Romani homines, qui quæſtus ſui cauſa decimas redimunt. & Cicero ipſe quinta in Verrem actione. Quid eſt Verres, ne illam quidẽ tibi defenſionẽ reliquam feciſti? Mancipes in iſtis rebus eſſe uerſatos: mancipes frumentum improbaſſe: mancipes precio cum ciuitatibus decidiſſe. Et alios equitibus Romanis ad id fuiſſe miniſtros, Cicero ad Atticum ſic innuit. Tu autem literas ſæpe dare tabellarijs publicanorum poteris per magiſtros ſcripturæ & Ponti & noſtrarum dioceſum. Tributum unde ſit dictum, & quomodo originem habuit, M. Varro de lingua latina ſic oſtendit. Tributum dictum à tribubus, ꝗ ea pecunia quæ populo imperata erat: tributim à ſingulis exigebatur. Vnde per hanc occaſionem tribuni uerbum ſic idem Varro exponit. Vt militi redderẽt æs militare tribuni ſunt dicti. quod autem tributum conferrent ciues, cuiuſcunꝗ ordinis ſtatus, & gradus, pro modo facultatum, facta diſtributione per centenas partes: ſicut ætate noſtra ueneti obſeruant: Cicero ad Brutum ſcribens, cuius imperatoris exercitus apud Mutinam rei pecuniariæ indigentia laborabat ſic innuit. Maximus autem (niſi forte me fallit) nodus eſt in re publica inopia rei pecuniariæ. obdureſcunt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi: quod centeſima collatum impudenti cenſu locupletum uiduarum legionũ præmijs omne conſumitur. Impendent autem infiniti ſumptus: cum in hos exercitus quibus nũc defendimur tum uero in tuũ. Et tributi ſoluendi uetuſtiſſimũ fuiſſe morẽ, Liuius ſecundo ſic oſtendit. Tributũ inde indictum, patres cõferre ipſi primi: Et quia nondũ argentũ ſignatum erat: æs graue plauſtris quidã ad ærariũ cõuehentes ſpecioſam etiã collationẽ faciebãt. cum ſenatus ſumma fide ex cenſu cõtuliſſet, primores plæbis nobiliũ amici ex cõpoſito cõferre incipiunt: quos cum à patribus collaudari, & à militari ætate tanꝗ bonos ciues cõſpici uulgus hominum uidit, repente ſpreto tribunitio auxilio certamen conferendi eſt ortum. Et libro poſtea ſeptimo Liuius, leuatas fuiſſe dicit duas maximas res, quia tributo & delectu ſuperſeſſum. Quo autem tempore tributa poſtmodum in ſtipendia militum fuerint collata: Liuius decimo oſtendit. Nam poſt triumphum à Papirio curſore de Samnitibus ductum ipſe nihil militi dederat: ſed prædam omnem in ærarium contulerat. Tributum

Equites uectigalia conducebant

Mancipes

Tributũ unde

Tribuni

Tributa in ſtipendia militũ collata

butum tunc in ſtipendium militum fuit collatum. Et libro primo trigeſimo Liuius di/
cit. Cum Carthaginenſes argentum in ſtipendium impoſitum adduxiſſent, quia probum
non eſſe quæſtores renunciarunt experientibusq; pars quarta decocta erat, pecunia mu/
tua Romæ ſumpta detrimentũ argenti expleuerunt. Et ne mirum cui ſit, quod de argento
eſt dictum, Plinius affirmat populum Romanũ uictis gentibus argentũ imperaſſe non au/
rum. Nec uero ſola urbs Romana, ſed & multæ prouinciæ & urbes quod ſupra oſtendi/
mus, tributa ſoluerunt. de Paulo enim Aemilio ſupra eſt dictum, quod Macedonia, & illi/
rio receptis tributum impoſuerit, mediũ tamen illius, quod regibus ſoluere cõſueuiſſent.
Et Scipio numantia funditus exciſa, multas Hiſpaniæ urbes tributarias effecit. Pompeius
bello piratico confecto ponti urbes, & circũſtantes tributarias effecit. Berodẽ regem Alba
norum tributariũ dimiſit. ne autem prouinciales tributis indecenter grauarentur, nõnulli
principes prouiderunt. Nam Suetonius de Tiberio ſcribit. præſidibus onerandas tributo
prouincias ſuadentibus reſcripſit. Boni paſtoris eſſe tondere pecus non deglubere. Et He/
lius Spartianus de Hadriano dicit, eum tributa multis remiſiſſe. Fuerunt prædictis ſimilia
emolumenta rei P. portoria, de quorum miniſtris ſic habet Nonius Marcellus: Portitores *Portoria*
telonarij, qui portum obſidentes omnia ſciſcitantur, ut ex eo uectigal accipiant. Et Aſco/ *Portitores*
nius ſecunda in Verrem actione: Portorij, qui portoria redimunt. Liuius autem ſecundo *Telonarij*
dicit, portorijs quoq; & tributo plebs liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo
eſſent. Pauperes ſatis ſtipendij pendere ſi liberos educarent. Et diligentiã quæ exigendis
portorijs adhiberetur Cicero ſecunda in Verrem actione ſic oſtendit. Inuenio duos ſolos
libellos à Lucio Canuleio miſſos ſocijs ex portu Syracuſis, in quibus erat ratio ſcripta mẽ
ſium: complurimarũ rerum exportatarũ iſtius nomine ſine portorio. Salis item aliud fuit
Romanis maximum uectigal. Liuius in quinto. Ancum Marcium regem primo inſtitu/ *Salis uectigal*
iſſe ſalinas & populo ſalis modia ſex in congiarium dediſſe dicit. ſed poſtea undetrigeſi/
mo Liuius ſcribit, Vectigal etiam nouum ex ſalaria annona ſtatuerunt: Sextante ſal &
Romæ, & per totam Italiam erat. & ſextantem docebimus ſextam fuiſſe unciæ partem
æris: ſcilicet ut ſi ad noſtrã referremus ætatem duobus quatrinis ſalis libra uenderetur: Ro
mæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio prebendum locaue/
runt. Id Vectigal cõmentum alterius ex cenſoribus ſatis credebant, quod iniquo populi
iudicio damnatus eſſet. Id precio ſalis maxime oneratis tribubus, quarũ opera damnatus
erat credebant: Inde ſalinator Liuio cognomen. Et non paruũ ex pecuarijs emolumentum
publice ſimul & priuatim Romani perceperunt. pecuarios aũt Aſconius ſuper diuinatio/ *Liuius Sali*
nem uerrinarum exponit, eſſe qui pecora publica redimunt. Videmus uero tradi à uetu/ *nator*
ſtioribus, Romanos & urbis & imperij fundatores, nihil in bonis aliud præter pecudes ha *Pecuarij*
buiſſe. Vnde uult Feſtus uerbum peculatus pro furto publico poni. quia ſic à principio
dici cœperit, tunc cum Romani præter pecudes nihil habebãt. Et Varro ſuis temporibus *Peculatus*
ſeruatum fuiſſe dicit, quod pariter & noſtra ætate ſeruatur: Vt greges ouium longe abi/
gantur in Samnium ex Apulia æſtiuatum. fuitq; ſemper maxima hominũ multitudo, quę
gregibus cuſtodiendis in Apulia eſt obuerſata. Vnde Cicero tertia in Catilinã. In M. Ce/
parium cui ad ſollicitandos paſtores Apulia eſt attributa. & ſiluas lucoſq; publicos Roma
ni uectigales habuere: Vnde Lucar appellatũ eſſe, quod ex lucis caperetur Feſtus ſcribit. *Lucar*
Et Cicero pro Milone orans de Clodio. Seruos agreſtes, & barbaros, quibus ſiluas publi
cas depopulatus erat hetruriamq; uexauerat ex apennino. Vult autẽ M. Varro omnis pe
cunię pecus fuiſſe fundamentũ. nec tamen quod aliqui crediderũt: uult Varro pecuniam *Pecus funda/*
prædicta ratione dictam eſſe à pecude. ſed potius quia quod infra oſtendemus antiquiſſi/ *mentum pecu*
mum æs quod eſt conflatũ pecore eſt notatum. Celſus aũt iureconſultus ſcribit, peculium *niæ*
appellatur, quod præſidij cauſa reponeretur, ut Paulus agit quibuſdam bellis ciuilibus fa/ *Pecunia unde*
ctitatũ, & audiſſe ſe ſenes ruſticos ita dicẽtes, pecuniã ſine peculio fragilem eſſe. Primoge *Peculium*
nius tamen in uerborũ ſignificationibus uult pecuniæ nomine non ſolum pecuniã, ſed o/
mnes res: tam ſolidas, quàm mobiles, & tam corpora, quàm iura contineri. Magnũ quoq; ue/ *Aquarum ue*
ctigal dediſſe rei publicę aquas per formas in urbem introductas Frontinus de aquæ du/ *ctigal*
ctibus tractans oſtendit. Et nos caſtella lacuſq; & cæteras aquæ ductuum partes in Roma
deſcribentes inſtaurata particularia indicauimus uectigalia. Mercatura, & ſi priuatorum
fuerit exercitiũ, ex quo uectigalia plurimum acciperent incrementi: aliquid tamen cum

publica ſalute ex eo coniunctũ habuit,quod pecunia quæ diuerſis modis trans mare traij-
Merx ciebatur,eam quę erat Romę uel augebat prout ſucceſſerat,uel imminuebat. De uerbi au
Mercatura tem ui,ſic habet Nonius,Merx ſpecies ipſa.Mercatura actus.Et traiectitiã pecuniam eſſe
Pecunia traie dicit Modeſtinus iureconſultus,quæ trans mare uehitur.cæterum ſi eodem loco conſumi
ctitia tur:non erit traiectitia.Sed uidendũ an merces ex ea pecunia cõparatæ in ea cauſa habean
tur.Et intereſt utrum ipſæ periculo creditoris nauigent, tunc enim pecunia traiectitia fit.
Et de ipſarũ utilitate uel damno, de laudibus Pompei orans Cicero ſic habet. Deinde cæ-
teris ex ordinibus homines gnaui & induſtrij:partim in Aſia negotiantur,quibus uos ab-
ſentibus conſulere debetis:partim eorũ in ea prouincia pecunias magnas collatas habent.
Et infra:Nam cum in Aſia res magnas permulti amiſerant ſcimus Romæ ſolutione impe
dita fidem cõcidiſſe:hæc fides atq; ratio pecuniarũ, quæ Romæ,quæ in foro uerſatur, im
plicita eſt cum illis pecunijs aſiaticis & cohæret. Vnde Cicero pro Plantio orans, eum ex
bono loco uiſus eſt laudare: cum patrem eius equitem Romanũ dixit maximarum ſocie-
tatum autorem : plurimarũ fuiſſe magiſtrum. Et ad Craſſipedẽ ſcribens idem de bithynijs
mercatoribus ſic habet.Quanq; tibi præſens commendaui,ut potui diligentiſſime ſocios
bithyniæ,quæ ſocietas ordine ipſo hominũ genere pars eſt maxima ciuitatis. Iuuerunt au
Mercatorum tem difficillimis temporibus rem P. ſocietates mercatorum. Liuius XXIII:cum Scipio
ſocietates rei nes in Hiſpaniam frumentũ ueſtimentaq; exercitui ſupplenda poſtulaſſent,nec unde da-
P. uſui fuiſſe rent ſenatus populusque haberent:Fuluius prætor in contione exhortatus eſt eos, qui re-
dempturis auxiſſent patrimonia:ut rei publi. ex qua creuiſſent, ad tẽpus cõmodarent. Tres
ſocietates XIX hominũ effecerunt, pacti ut quæ in naues impoſuiſſent,ab hoſtium tem-
peſtatiſq; ui publico periculo eſſent:exſoluitque poſtea ſenatus.& XXIIII. Cum cenſo
res ob inopiam ærarij ſe iam locationibus abſtinerent ædium ſacrarum tuendarum,ciui-
liumq; equorum præbendorum,ac ſimilium his rerum,cõueniunt ad eos frequentes, qui
haſtæ huius generis aſſueuerant : hortanturq; cenſores, uti omnia perinde agerent, loca-
rent, ac ſi pecunia in ærario eſſet: neminem niſi bello confecto : pecuniam ab ærario peti-
Mangones turum eſſe. Fuerunt autem mercatoribus inferiores Mangones. Affranius iureconſultus
Venalitiarij non mercatores, ſed uenalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnam Vlpianus
Stellionatus iureconſultus decernit,Stellionatũ dicens maxime in his locum habere: ſi quis pro re for-
te alij obligata , diſſimiliter obligatam per calliditatem alij diſtraxerit, uel permutauerit,
uel inſolutum dederit,& ſi quis merces ſuppoſuerit, uel obligatas auerterit, uel corrupit : ſi
quis impoſturam fecerit, uel colluſionem in mercem alterius. multa collegimus rei publi.
neruos pecuniam facientia:quæ omnis pecunia cum in ærariũ inferretur,de eo altius mul
Aerarium in ta repetere libet quæ pro alteris Romæ,& rei pub. incunabulis haberi poterunt. ærarium
æde Saturni fuiſſe dicit Plutarchus in Saturni æde , quia nullum eius dei tempore furtum fuerit com-
Tabulæ pu- miſſum,uel quia Valerius publicola ibi conſtituerit: utputa in loco tuto,& munito natu-
blicæ ra: tabulaſq; publicas in eo fuiſſe ſeruatas ſcribit. quamquam ſupra à nobis oſtenſum eſt,
non modo tabulas , ſed libros quoq; elephantinos ibi fuiſſe ſeruatos, in quibus XXXV
Elephantini eſſent conſcriptæ tribus , & pariter alios in quibus , & ſenatuſconſulta conſcriberentur.
libri Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarum rationum libri conſeruarentur: Sueto
nius in Cæſaris rebus geſtis. Tabulas ueteres ærarij debitorum uel præcipuam calumni-
andi materiam exuſſit.Plutarchus prædictis addit.legatos undecunq; Romam uenientes
ædem Saturni primo adijſſe,deinde à præfectis ærarij ubi edidiſſent nomina fuiſſe deſcri-
Legatorũ ex- ptos,quia quęſtores legatis munera mittebant, & ægrotos curabant,qui ſi morbo interiſ-
ternorum no ſent, ſumptu publico ſepeliendos curabant. Et poſtea propter multitudinem legatorum
mina à præfe ſumptus fuiſſe ſublatos, manſiſſeq; ut præfectos ærarij adirent, quibus nomina ſua edant
ctis ærarij no ac ſcribi faciant. inferebantur uero in ærarium non modo æra à quibus dictum ærarium
tabantur aſſerit M. Varro, ſed res quoq; utilitatem rei P. allaturæ: Liuius enim dicit M.Pinarium
Non ſolum pe prætorem in acie ad duo milia Corſorum cecidiſſe,qua clade compulſi obſides dederunt,
cuniã in æra- & cæræ centum milia pondo. Quamq̃ aũt huiuſmodi, aut præda,aut præmia à uictis ha-
rio ſolitam bita imprimis ærariũ locupletaſſe uidetur,ut ſupradicta à nobis diligenter enumerata,ue-
ſeruari ſed & ctigalia, portoria,ſal, ſtipendia, ſicut ordine percipiebantur, ſic ordinarijs ſumptibus ſa-
alias res tiſfeciſſe uideantur:habita tamen de hoſtibus uictis ſpolia ærarium melius compleuerũt:
adeo ut Plinius Plutarchusq;. in Pauli Aemilij uita, concordi referant ſenſu:tantum auri

& argenti

& argenti in ærarium retuliſſe Aemilium Paulum Perſe deuicto, ut nullum poſtea tributum à ciuibus perſolui oportuerit: uſq; ad Hircij & Panſæ conſulatũ, qui circa primũ Cæſaris Auguſti, & M. Antonij ciuile bellum conſules fuerunt. De eoq; defectu pecuniæ, quem res P. etiam prius per belli ſcilicet Cæſaris & Pompei ciuilis initia habere cœpit: Cicero Attico ſic ſcribit. Sumus imparati à pecunia, quam quidem omnem non modo priuatam quæ in urbe eſt, ſed etiam publicã quæ in ærario eſt illi relinquimus. Et uere ſcripſit tunc Cicero. Nam Cęſar repertam in ærario grandem uim pecuniæ abſtulit: Vnde ad annum inde quintum eo mortuo prædictis Hircio & Panſa conſulibus ciues grauari oportuit. In ærario autem principaliter æra, unde locus eſt dictus, reponebantur. eratq; eius pars quędam ſecretior, in qua omnium rei publi. introituũ pars uiceſima ſeruabatur, tam obſtinate clauſa: ut niſi difficillimis rebus premeretur res publi. inde pecunia ſumi non poſſet. *Locus in ærario ſecretior* Liuius XXVII Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant conſulibus aurum uiceſimariũ quod in ſanctiore ęrario ad ultimos caſus ſeruabat, promi placuit: prompta ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij conſeruandi, fiſcum maiores: *Fiſcus* ſicut & nos nunc, appellauere: cuius uerbi & originem & cauſam Aſconius ſecunda in Verrem actione ſic exponit. Sportæ unde ſportulæ nummorũ ſunt receptacula, ut ſacci, ſaccelli, ſacculi, crumenæ, uellæ, ſcorticæ, & manticæ, & marſupia. Fiſci uero fiſcinæ, fiſcellæ, ſpartea ſunt utenſilia ad maioris ſummæ pecunias. Vnde quia maior ſumma eſt pecuniæ publicæ quàm priuatæ, ærarium dicitur loculus, & arca theſauri pro ſacello fiſcus pecunia publica: à quo & confiſcari ſolet dici: in publicum ius ærarij redigere. Quando autem primum pecuniæ Romanis fuerit uſus, à Plinio ſic habetur: Populus Romanus ante Pyrrhum regem deuictum ne quidem argento ſignato uſus eſt: libralis ante, unde & libella nunc dicitur, & dipondius appendebatur aſſis: Vnde & expenſa in rationibus dicuntur. *Quando primũ Romanis pecuniæ uſus* Quin & militum ſtipendium, hoc eſt ſtipes ponderata. argentum ſignatum eſt anno urbis D. LXXXV. Q. Fabio conſule, anno quinto ante bellum primum punicum: placuit denarius pro decem libris æris, quinarius pro quinq;, ſeſtertiũ pro dipondio ac ſemiſſe. Libræ autem pondus æris imminutum bello primo punico cum impenſis res publi. non ſufficeret Hannibale urgente, & Q. Fabio dictatore aſſes unciarij facti: placuitq; denarium ſexdecim aſſibus permutari, quinarium octonis, ſeſtertium quaternis. Ita res publi. dimidium lucrata. Lucius Brutus in tribunatu plebis octauam partem æris argento miſcuit, qui nunc uictoriatus appellatur. Eſt autẽ ſignatus uictoria, unde nomen. Hæc quæ ſupra ut apud Plinium Liuiumq; ſunt tradita poſuimus, principia quidem habent, ad id quod quærimus. ſed fuſius apertiuſq; quoad poterimus declaranda ſunt. Traditum eſt ex Liuio poſt cladem naualem primo bello punico à Fuluio Seruio conſule in Aphrica acceptam Romæ ſtatim ducentas naues refectas, quo tempore nummi primi argentei fuerint cuſi, & nummus decima pars denarij aurei fuerit: Et paulo infra in eodem bello ſcriptum eſt, petitam fuiſſe ab Aphris pacem & à Luctatio conſule datam, dediſſeq; aphros ex fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum ſpopondiſſe in uiginti annos tria milia talenta: talentumq; id fuiſſe quinquaginta libras argenti ſingulum. ſed alia quoq; fuerunt diuerſiſſimi ab hoc ponderis talenta. de quibus cum à nobis ſit dicendum alia quoq; monetarum numerorum & ponderum uocabula afferemus. Quæ omnia qualia per ſingulas ætates fuerint, examuſſim oſtendere non magis difficile, quàm impoſſibile fuerit, non ſolum, quia obſcuris, & noſtra ætate ignotis uerbis ſunt à maioribus tradita, ſed quia omnis ferè ætas ſuam habuit cudẽdi uarietatem & formam. Videmus enim multos ex cõſulibus priſcis ſui uultus cuſiſſe nummos, ſemper menſura & pondere uariatos, quod maiore poſtea ſtudio ſinguli principes factitarunt. & tamen interea nunquã eſt ceſſatum, uictoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quæ igitur uerba exponere audeamus ea proponemus ratione, ut ab infinita aliorum turba ſupra uires exponenda liberi maneamus: erunt enim pecunia, libra, pondo, aſſes, nummus, denarius, talentum, ſeſtertium, & quæ his connexa obligataq; aut ab eis dependentia incident. Prima ſignati æris, & argenti nota fuit pecus. Vnde pecunia eſt dicta. *Prima ſignati æris nota pecus.* pondo & libram idem fuiſſe Feſtus Pompeius innuit, cum dicit: duo aſſes ſinguli libram, & pondo efficiebant: quare autẽ unicæ rei duæ fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud eſt, ꝗ nobis uideri libram ab unciarum diuerſitate aliquãdo uariaſſe. *Pondo Libra* pondo ſemper idem fuiſſe quo omnes uſi fuerint: qui librę no-

men ſi poſuiſſent, dubium quod pondere deſignabant fore credebant. Talentū uero pon/
Talentorum genera dus fuiſſe conſtat multipliciter uariatum: Nam præter ſupradictum ab Aphrica habitum
quod fuiſſe diximus librarū quinquaginta: fuit ægyptium: quod Plinius quindecim conti
nuiſſe pondo dicit. Duo item alia fuere talenta: atticum: euboicū: rurſuſq; atticum fuit du
plex: maius & minus. Liuiuſq; libro XXXVI ſcribit magnū talentum atticū LXXX
libras & paulo plus habuiſſe, q & paulo prius libro XXXIIII, dixerat talentū illud ma/
gnū LXXXIII habere libras, & quatuor uncias. Priſcianus uero grãmaticus taleti eius
attici maioris computum ad Romani uſus conſuetudinem hanc reducit: ut ſex milia Ro/
manorum denariorū impleat. Conſtat uero ad prædictorum intelligentiam, quotiens in
prædictis fit ponderis mentio, argentū id pondus non æs aut aurum fuiſſe: niſi ea auri &
Prior argenti uſus Romanis quam auri æris uocabula ſint adiuncta. Romanis enim prior, & crebrior argenti uſus fuit, q̃ auri, &
argentum ipſi non aurum uictis gentibus imperauere: ſicq; ubi talentū octuaginta trium
librarum, unciarū quatuor fuiſſe diximus, id ad argenti ualorem erit referendū. Quod aūt
dicit Priſcianus ſex milia denariorum Romanorū impleuiſſe talentū, ad aureos denarios
non eſt referendū, qui aucta & florente re. P. ſunt ſic appellati. Sed ad primos denarios:
quos ſexdecim aſſibus æris permutari placuiſſe Fabio dictatori ſupra eſt dictum. Sed his
Siliqua omiſſis minora Romanorū pondera dicemus, ex quibus maiora illa quo modo cõficeren/
tur intelligi poteſt. Siliqua fuit primū minimumq;, quod eſſe conſtat granum thecæ inclu
ſum fructus arbuſti: inde ſiliqua pariter appellatur: quo abundat Apulia: uarioq; uocabu/
Scrypulus lo apud Italicos appellat. Thecaq; oblõga & plana ſaporis dulcedinē habet. Poſt ſiliquam
Obolus erat ſcrypulus Græce, & obolus Latine dictus: qui ſex ſiliquis conficiebatur. Dragma de/
Dragma inde tribus conſtabat ſcrypulis decem & octo ſiliquas complexa. Nummus dehinc argen
Nummus teus quatuor ſcrypulos: hoc eſt dragmã & tertiam continebat: Et uncia ſequebatur ex o/
Vncia cto dragmis confecta. Libram dehinc Italicã duodecim unciæ conficiebant, dragmas in ſe
Libra Italica nonaginta ſex habētes. hæcq; libra as apud Romanos: apud Græcos mna eſt dicta, quam
As Mina poſtea minam dici conſuetudo obtinuit. Vtrum uero libræ noſtri temporis par ea & cor/
Seſtertium atticum reſpondens fuerit dediti arithmeticæ faciliter poterunt iudicare. Et libras uiginti quatuor
ſeſtertium atticum paruum habuiſſe Seneca ad Nouatū ſcribit. Vnde cum dicat M. Var/
ro uiginti quatuor ſeſtertia libras ſexaginta conficere: Apparet ſeſtertiū duabus libris &
Dipondius dimidia fuiſſe conflatum. Nam proſequitur idem Varro. Dipondius & ſemis antiquū eſt
Semis ſeſtertium. fuit aūt maioribus conſuetudo ut æra in uocabuli cõpoſitione poſtponerent.
Sicq; ſemiſquintus, ſemiſquartus, ſemiſtertius pronunciabant. Dixerunt etiam dipondiū
Aſſipondium à duobus põderibus. & unum pondus fuit aſſipondiū, quaſi libræ unius pondus. Reliqua
Treſſis deinceps à numero dicebantur uſq; ad centuſſis. & à tribus aſſibus treſſis, & pariter uſq;
Decuſſis ad decem computabatur. Abinde ſumebatur à decem cõpoſitio. Decuſſiſq; à decem aſſi/
Viceſſis bus. & à duobus decuſſibus uiceſſis. deinde triceſſis uſq; ad centuſſis. Sicq; Perſius. Et cen
Triceſſis tum Græcos uno centuſſe licetur: id eſt centum libris uendit per auctionem, quæ per in/
Centuſſis crementū precij ſicut ſub haſta fiebat. Fuerunt pariter diuerſæ unciarū ſupputationes, di/
Deunx uerſis appellatæ nominibus. Et cum libra uel as duodecim eſſet unciarū: Deunx undecim
Dextans unciarum dicebatur, quod uncia una demeretur à libra. Dextans unciæ decem quaſi dem
Dodrans pto ſextante ex aſſe. Dodrans unciæ nouem, quaſi dempto quadrãte ex aſſe. Beſſis unciæ
Beſſis Septũx octo quaſi binus triens. Septunx unciæ ſeptem. Semis unciæ ſex: quaſi ſemis as uel libra
Semis media. Quincunx unciæ quinq;. Triens unciæ quatuor, id eſt tertia pars aſſis. Quadrans
Quincunx unciæ tres quaſi quarta pars aſſis. Sextans unciæ duæ: quaſi ſexta pars aſſis. deinde uncia
Triens ab uno dicta eſt. Semiuncia ſemis eſt unciæ: duæ ſextulæ ſunt tertia pars unciæ id eſt ſcry
Quadrans puli octo. Sicilicus ſcrypuli ſex. Sextula ſcrypuli quatuor. dimidia ſextula: ſcrypuli duo.
Sextãs Vncia Ad eoſq; numeros cum hereditates diuiderentur ſic habet in oratione pro Aulo Cecinna
Semiuncia M. Cicero. facit heredem ex deuncia, & ſemiuncia Cecinnam Ex duabus ſextulis M. Ful
Sextula cinium libertum ſuperioris uiri: Ebutio ſextulam aſpergit. Satis per numeros ponderaq;
Sicilicus balbutiſſe uidemur. Et tamen maximam eius rei partem, qui à nobis deſiderent multos
Dimidia ſextula non dubitamus futuros. Sed ne res ipſa aliter aperiri, & abſolute à nobis tractari potuerit
multa obſtant: quod per omnes (ut diximus) ætates ab urbe cõdita in dies noſtros uariati
nummi, mutata cum ponderibus formiſq; nomina, adeo ut pauciſſima ac fermè nulla ue/
ram à ui uerborum noticiam nunc habeant. Nec potuimus in hac (ſicut in multis feciſſe
uidemur)

uidemur)rei difficultatem ingenio,& induſtria ſuperare,quod nulla extant priſcorum uo
lumina in quibus aperta dictorũ uerborũ mentio fiat. Characteribus enim,& ſignis ubiꝗ
talenta, ſextertia, pondo,libra,nummus,denarius, ſcrypulus, & uetuſta uerborum ſupra
à nobis poſitorum turba ſunt per libros notata. quæ ſigna nullus ætate noſtra recognoſcit
& quæ fortaſſis cognoſci poſſent librariorum uicio deprauata ſunt.ſic que nulla potuit le
ctionis diligẽtia quod nõ intelligebamus ut diſceremus efficere. Itaꝗ ærarij partibus abſo
lutis ad alias rei pub.adminiſtrationis partes redeamus. Eaque primum attingamus: quæ
ex ipſo ærario aut horreis à præfectis ærario primum inſtitutis: ad populi Romani utili/
tatem bonamꝗ gubernationem deprompta fuere. Scribit Plinius populum Romanũ cœ
piſſe ſtipem ſpargere Sp. Poſthumio Q. Martio conſulibus. tantamꝗ pecuniam in æra/
rio fuiſſe, ut eam conferrent L. Scipioni: ex qua is ludos fecit. Annium quoꝗ martium *Pecunia pu.*
idem dicit ædilem plebis primum frumentũ populo in modios aſſibus donaſſe. Heliumꝗ *in ludos*
pariter in ædilitate frumentum populo aſſibus præſtitiſſe, qua ex re ſtatuæ illi in capito/ *Frumentum*
lio, & palatio poſitæ fuerint, & ſupremo die humeris à populo in rogum delatus ſit. ſed *populo dona/*
huiuſmodi munera populus Romanus ſub principibus ampliora,ac frequentiora accepit *tum ab annio*
De Cæſare enim Suetonius ſcribit:populo præter frumenti duos modios,ac totidem olei *Martio*
libras,trecentos quoꝗ nummos quos pollicitus olim erat uiritim diuiſit.Et munus popu/ *Cæſaris mune*
lo epulumꝗ cum daret:quamuis macellarij oblocata darent,etiam ipſe domeſticum appa *ra ad populũ*
rauit.Item dedit epulum populo ac uiſcerationẽ. Et poſt Hiſpanienſem uictoriã duo pran
dia. Nam cũ prius parce neꝗ pro liberalitate ſua præbitũ iudicaret: quinto poſt die aliud
largiſſimum præbuit.Dederunt uero principes Romani uariatis pro rerum opulentia mo
dis quandoꝗ partem: ſicut Cęſarem ſupra de duobus modis feciſſe diximus: quandoꝗ to
tam ſummam familijs neceſſariam, prout infra docebimus. unde Auguſtum dicit Sueto/ *Auguſti mu*
nius non ſolum ſummã toto ſuffecturam anno dediſſe: ſed cum ſingulis dari mẽſibus con/ *nera*
ſueuiſſet, ter in anno diſtribui uoluiſſe. Suntꝗ hæc Suetonij uerba. ac ne plures frumen/
tationis cauſa frequentius à negocijs auocarentur, ter in annum quaternorum menſium
teſſaras dare conſtituit: ſed deſideranti ueterem conſuetudinem conceſſit rurſus, ut ſui
quiſꝗ menſis acciperet. Idemꝗ princeps, ut mercatoribus induſtria ualentibus, ſed à rei
tenuitate laborantibus opem ferret,quotiens ex damnatorum bonis pecunia ſuperflueret
uſum eius gratuitũ eis, qui cauere in duplum poſſent, ad certum tempus indulſit. Sequi/ *Congiarium*
tur Suetonius Auguſtum frequenter dediſſe congiarium: quod quidem uerbum ſola con
ſuetudine notũ, & nullam habens priſcæ latinitatis originẽ eam uim habuit, ut quandoꝗ
res quandoꝗ & ſæpius pecuniam populo uiritim datam fuiſſe ſignificet. Is itaꝗ congia/
rium populo frequenter dedit. ſed diuerſæ fuerunt ſummæ, modo quadraginta, modo
triginta,nonnunquam quinquaginta & ducentos nummos. Ac ne minores quidem pue/
ros præterijt,quamuis non niſi ab undecimo ætatis anno accipere conſueuiſſent. Idemꝗ
frumentum in annonæ difficultatibus ſæpe leuiſſimo, interdum nullo precio: uiritim ad/
menſus eſt. Et teſtamento quod ultimum fecit ingenti uſus eſt liberalitate: legauit popu/
lo Romano quadringenties,tribubus tricies quinquies ſeſtertium. prætorianis militibus
ſingula milia nummorũ:cohortibus urbanis quingentos:Legionarijs trecentos nummos:
quam ſummam repræſentari iuſſit. Nam confiſcatam ſemper repoſitamꝗ habuerat. Ti/
berius uero princeps congiariũ populo trecẽtos nũmos uiritim dedit, & prandium mille *Tiberius*
menſis. Et Caligula congiarium populo bis dedit tricenis ſeſtertijs,totienſꝗ abundatiſſi/ *Caligula*
mum epulum ſenatui equeſtriꝗ ordini, etiam coniugibus & liberis utriuſꝗ ſexus:poſte/
riori epulo forenſia inſuper uiris, fœminis ac pueris faſcias purpurę ac cõchilij diſtribuit.
Et ne ſordidus fetiduſꝗ imperator eam cõſuetudinis priſcorum liberalitatis gloriam con/
ſeruaret, ineunte anno dixit ſe per Kl. Ianuarij ſtrenas recepturum, ſtetitꝗ in ueſtibulo
ædium Kalendarũ die, ad captandas ſtipes, quas plenis ante eum manibus ac ſinu omnis *Claudius*
turba ferebat. Claudius congiaria populo ſæpiſſime dedit.Et annona deficiente negotia/
toribus certa lucra propoſuit, ſuſcepto in ſe damno, ſi cui quid per tempeſtatem accidiſ/
ſet, & naues mercaturæ cauſa fabricantibus magna commoda conſtituit: pro conditione
cuiuſꝗ ciuis. Neronem dicit Suetonius deductum in forum, populo congiarium, militi *Nero*
donatiuum propoſuiſſe, diuiſiſſeꝗ populo uiritim quadragenos nummos. Senatorumꝗ
nobiliſſimo cuiꝗ,ſed à re familiari deſtituto annua ſalaria & quibuſdam quingena conſti

tuiſſe. Deqꝫ eodem Nerone Cornelius Tacitus: plebi congiariũ quadraginta nũmi uiritim dati, & ſeſtertium ærario quadringenties illatum. Quin diſſimulandis rerum externarum curis, Nero frumentum plebis uetuſtate corruptũ in tyberim iecit, quo ſecuritatem annonæ ſuſtentaret: cuius precio nihil additum eſt, quamuis ducentas fermè naues portu in ipſo uiolentia tempeſtatis, & centum alias in tyberim ſubuectas fortuitus ignis abſumpſiſſet. *Domitianus* Et Domitianũ ſcribit Suetonius Cõgiariũ populo nummorũ trecẽtorũ ter dediſſe. *Hadrianus* Hadrianumqꝫ pariter dicit Helius Spartianus: Congiariũ duplex præſentem populo dediſſe ternis ſingulis aureis diuiſis. infinitamqꝫ pecuniam quæ fiſco debebatur priuatis debitoribus in urbe, ac in italia, in prouincijs etiam reliquis ingentes ſummas reliquiſſe, ſyngraphis & chirographis in foro diui Traiani, quo magis ſecuritas omnibus roboraret incenſis. *Traianus* Traianum principem optimum, geſtorum cuius ſcripta indigniſſime perierunt, refert in panegyrico Plinius orator: inter cæteras liberalitate una uſum fuiſſe ſummis laudibus extollenda, qui pueros quinqꝫ milia ex omni imperio ſelectæ indolis, ita ali & à præceptoribus erudiri curauerit: ut ea in facultate eo in genere inſtitutionis uitæ erudiri uoluerit, in quod natura procliuiores ſunt uiſi. quam liberalitatem imitatum fuiſſe Hadrianum ſcribit Spartianus, & ſenatoribus, qui non uicio ſuo decoxerant patrimonium pro modo ſenatoriæ profeſſionis expleuiſſe, & poſt cæteras immenſas uoluptates in honorem ſocrus ſuæ aromata populo dediſſe. in honoremqꝫ etiam Traiani balſama & crocum per gradus theatri fluere iuſſiſſe. atqꝫ in adoptiõe Aelij Veri Ceionij dediſſe populo cõgiariũ, & militibus ſeſtertium milies. *Antoninus pius* Ab Antonino item pio imperatore optimo ſcribit Spartianus Congiarium & populo & militibus de proprio datum. & item alias eundem Antoninum dediſſe populo congiarium, & militibus donatiuum addidiſſe. Viniqꝫ olei & tritici penuriã per ærarij ſui damna gratis populo dando ſedauiſſe. *M. Ant. philoſophus imperator,* Marcum Antoninum philoſophum imperatorem pariter ſcribit Iulius Capitolinus: filio ante tempus conſule facto, dediſſe populo congiarium: quod iterato uxore eidem filio data & tertio item poſt triumphum ſimul cum filio de Marcomannis actum dederit. *Commodus* Quin & Commodus imperator in prætexta puerili congiarium dediſſe in Lampridio refertur, quod poſtea imperator denarios ſingulis ſeptingenos uicenos fuerit impartitus. *Helius pertinax* Scribit etiam Capitolinus Helium pertinacem imperatorem congiarium dediſſe populo centenos denarios: promiſiſſeqꝫ prætorianis duodena milium: ſed dediſſe ſena. *Seuerus apher* Seuerus autem apher princeps bonus, & ſi congiarium populo prius non dederit quàm ad bellum parthicum eſſet profecturus, rei frumentariæ curam habuit diligentiſſimam: ita ut poſt datum abunde ſemper in uita frumentum uita quoqꝫ excedens canonem annorum ſeptem reliquerit: adeo ut uiginti quinque modiorum milia ſingulis diebus expendi poſſent. *Alexander ſeuerus* Alexandrum etiam ſeuerum ſcribit Spartianus cum eſſet imperator optimus congiarium populo ter dediſſe, donatiuum militibus ter: & ſuper congiarij pecunias carnem populo diſtribuiſſe. qui & pauperes honoratos iuuit, quos pauperes uere non per luxuriam, aut ſimulationem uidit. *Aurelianus* Quanta autem fuerit per imperatorum liberalitatem populo Romano rerum omnium abundantia, facile intelliget, & mirari poterit, qui Flauij Vopiſci de Aureliano principe geſta leget, ex quibus hæc duximus excerpenda. Non prætereundum uidetur, quod & memoria tenet publica & fides hiſtorica. Aurelianum eo tempore, quo proficiſcebatur ad bellum orientale bilibres coronas populo promiſiſſe, ſi uinceret: & cum aureas populus ſperaret, neqꝫ Aurelianus aut poſſet dare, aut uellet, coronas eum feciſse de panibus, qui nunc ſiliginei uocantur, & ſingulas quibuſcunqꝫ donaſse, ita ut ſiligineũ ſuum quotidie toto æuo ſuo, & unuſquiſqꝫ reciperet, & poſteris ſuis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiam porcinã carnem populo Romano diſtribuit, quæ hodie quoqꝫ diuiditur. Qui panibus urbis Romæ unciam de Aegyptio uectigali auxit, dicens: neqꝫ enim populo Romano ſaturo poteſt quicqꝫ eſse lætius. Statuerat uinum gratuitum populo Romano dare, ut quemadmodum oleum & panis, & porcina gratuita præberentur, ſic etiam uinum daretur, quod perpetuum hac diſpoſitione conceperat. Hetruriæ per Aureliam uſqꝫ ad alpes maritimas ingentes agri ſunt hiqꝫ fertiles & ſiluoſi: Statuerat igitur à dominis locorum incultorum, qui tamen uellent gratis dare, coemere atqꝫ illuc familias captiuas conſtituere: Vitibus montes conſerere: atqꝫ exinde uinum dare, ut nihil reddituum fiſcus acciperet. Hicqꝫ imperator congiariũ populo ter dedit. Et in ſex imperij ſui annis populo Romano tunicas albas manicatas

ex uniuerſis

ex uniuerſis prouincijs: & lineas afras, & Aegyptias puras donauit. Tacitum uero ſcri- *Tacitus imp.*
bit idem Flauius poſſeſſiones quas in mauritania habuerit ſarctis tectis capitolij deputaſ-
ſe, argentum uero menſale, quod habebat miniſterijs conuiuiorū, quæ in templis fierent
dedicaſſe. Quid autem ſibi uelint ſarcta tecta Feſtus ſic docet: ſarcte ponebant, pro inte- *Tecta ſarcta*
gre, ob quam cauſam opera publica quæ locantur, ut integra præſtentur, ſarcta tecta lo-
cantur: & enim ſarcire eſt integrum facere. Nec ſolum largitione, donatione, & uaria libe
ralitate populum Romanum conſulares triumphalesꝗ uiri, & poſtea principes, bene læ-
tum opulentumꝗ reddere ſunt adnixi: ſed ab uſuræ & fœnoris uoragine defenderunt.
Idꝗ ut melius oſtendamus, uocabula ipſa primum diffiniemus. Fœnus, inquit Nonius, à
fœtura dictum, quod pariat aliam ex ſe pecuniam. Et infra: Verſuram facere mutuam pe- *Fœnus*
cuniam ſumere, ex eo dictum eſt, quod initio qui mutuabantur ab alijs, non ut domū fer- *Verſuram*
rent, ſed ut alijs ſoluerent, uelut uerterent creditorem. Quanta autem fuerit cura patribus *facere*
creſcente re publi. pauperes ab uſuræ damnis tutari, Liuius multis oſtendit in locis. Nam
quinto Cn. Licinius & L. Sextius tribuni plæbis legem tulerunt de ære alieno, ut deducto *Cautiones qui*
eo de capite, quod uſuris pernumeratum eſſet, id quod ſupereſſet termino æquis portioni *bus pauperes*
bus ſolueret. & in ſeptimo T. Manlio Torquato iterū C. Plautio cōſulibus ſemiunciariū *ab uſuris tuta*
tantum ex unciario fœnus factum: & in penſiones æquas triennij, ita ut quarta pars eſſet *bantur*
ſolutio æris alieni. Infraꝗ. Iudicia populi eo anno in fœneratores fuere, qbus ab ædilibus
dicta dies eſt. ligari nexi deſierunt, ob unius fœneratoris libidinem. conſules tulerunt ad
populum, ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec pœnam lueret in compedibus aut in
neruo teneretur: pecuniæ debitæ bona debitoris, non corpus, obnoxium eſſet. Ita ſoluti
nerui, cautumꝗ in poſterū ne necterentur. Et XXIII. Marcus Porcius Cato prætor Si-
ciliam obtinebat ſanctus & innocens: aſperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fuga
tiꝗ ex inſula fœneratores: & ſumptus quos in cultum prætorum ſocij facere ſoliti erant,
circunciſi, aut ſublati. & XXXXIIII: ciuitas fœnore laborabat, & cum multis fœnerali-
bus legibus conſtricta auaricia eſſet, uia fraudis inita erat, ut in ſocios, qui nō tenerentur
his legibus, nomina tranſcriberent: Tribuni plæbis ex autoritate patrū plæbem rogarūt:
quæ ſciuit, ut cum ſocijs, & nomine latino creditæ pecuniæ ius idem quod cum ciuibus
Romanis eſſet. Et infra. Iudicia in fœneratores eo anno multa ſunt facta. de multa dam-
natorū quadrigæ inauratæ in capitolio, & in cella Iouis ſupra faſtigium ædiculæ duode-
cim clipea inaurata. Sed M. Cato de re ruſtica expreſſius innuit, quanto Romani odio
uſuram perſecuti ſunt. Maiores noſtri hoc habuerunt, & ita in legibus poſuerunt: furem
dupli condemnari: Fœneratorem quadrupli. Ciceroꝗ quid in uſuris ætas ſua ſeruauerit
ſic oſtendit ad Atticum ſcribens. Salaminij cum uſuram facere uellent, nō poterant, quod
lex gabinia uetabat: tum Bruti familiares, freti gratia Bruti, dari pollicentur, ſi ſibi ſena-
tus conſulto caueretur: fit gratia Bruti ſenatuſconſultū, ut neue Salaminijs, neue qui eis
dediſſet, fraudi eſſet: pecuniam numerauerūt. Et infra: Nam aut bono nomine centeſimis
contentus erat, aut non bono quaternas centeſimas ſperabat, ut ſolueret centeſimam ſe-
xennij cum renouatione ſingulorum annorum. At Scaptius quaternas poſtulabat: me-
tui ſi impetraſſet, ne tu ipſe me amare deſineres. Imperatorū uero primus Alexander Se-
uerus Mammea genitus chriſtiana, & uir optimus uſuras fœneratorum cōtraxit ad trien
tis penſionem, etiam pauperibus conſulens. Senatores ſi fœnerarentur uſuras accipere
primo uetuit, ut nihil niſi muneris cauſa acciperent. Poſtea tamen iuſſit, ut ſemiſſes acci-
perent. Maior etiam prædicta fuit ſenatus in populū caritas atꝗ liberalitas, cum P. Vale *Senatus cari-*
rius Publicola è patribus & C. Martius Rutilius è plæbe, conſules, qđ Liuius in ſeptimo *tas in populū*
tradit, ſolutionem alieni æris in publicam curam uerterunt. Quinꝗ enim uiri creati, quos *Quinꝗ uiri*
menſarios à diſpenſatione pecuniæ appellarunt, rem difficillimam tractatu, & plærunꝗ
parti utrique, ſemper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis
publico, quàm iactura ſuſtinuerunt. Multa & magna ſuperius à nobis ſcripta ſunt admi-
niſtrationem rei publicę oſtendentibus, ex quibus Romana res à parua opibusꝗ tenui in
amplitudinem peruenerit admirandam: ſed una nobis eſt reliqua ipſius adminiſtrationis
pars, quam ſummos ac ſapientiſſimos uiros exiſtimaſſe uidemus, præ cæteris ipſam au-
xiſſe, & conſeruaſſe rem publicam. quæ quidem pars licet multiplex uocabulis, & partiū
diſtinctionibus uideatur, duorū ad ſummam triumue uerborū appellatione continetur,

integritate ſcilicet,modeſtia,& frugalitate:quę & his ſimilia cum oſtenderimus, facile ap
parebit,nec communicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum uim maximam inde
comparatam,nec alios adminiſtrandæ intus foriſq; rei mores, ſine prædictis tantum, aut
conſtituere,aut conſeruare imperium potuiſſe. Quin hanc aſſertionem noſtram id certi/
us argumentum probabit,quod ſimul cum ipſis ſancte uiuendi artibus labi ac ruere,ac pe

Romanos ſimul cum ſancte uiuendi artibus labi cœpiſſe

nitus inaniri Romana res cœpit. M.Cato apud Saluſtium criſpum. Nolite inquit,exiſti/
mare maiores noſtros armis rem publicam ex parua magnã feciſſe: ſi ita eſſet,multo pul/
cherrimam nos haberemus,quippe ſociorum, atq; ciuium præterea armorum & equorũ
maior copia nobis quàm illis eſt.ſed alia fuere,quę illos uiros magnos fecerunt, quæ no/
bis nulla ſunt: domi induſtria,foris iuſtum imperium,animus in conſulendo liber,neq; li/
bidini, neq; delicto obnoxius: pro his nos habemus luxuriam,atq; auaritiam,publice ege
ſtatem,domi opulentiam: Laudamus diuitias, ſequimur inertiam, inter bonos, & malos
diſcrimen nullum,omnia uirtutis pręmia ambitus poſſidet.Id autem quàm uere Cato uir
doctiſſimus & æque ſanctus dixerit,ex Liuio alijſq; magnæ autoritatis uatibus libet par/

P. Valerius et Menenius agrippa ob paupertatem publice elatus

ticulariter oſtendere. Publium Valeriũ refert in ſecundo Liuius poſt liberatam patriam,
& conſulatus quatuor morientem gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis fuiſſe,
ut funeri ſumptus deeſſet,de publicoq; fuerit elatus:& pariter Meneniũ Agrippam plæ/
bis cum patribus conciliatorem, quod ſumptus funeri deeſſet, elatũ à plæbe ſextantibus
in capita collatis: Et in tertio habet Liuius Valerium publicolam conſulem in recupera/
tione capitolij occiſum, in eiuſq; domum plæbem quadrantes, ut funere ampliore effer/

L. Cincinnatus

retur iactaſſe. quo in libro Lucium Quintium Cincinnatũ quatuor iugera agri colentem
contra naualia,quæ prata quintia fuerunt: Dictatorem fuiſſe creatum refert. qui dictator
L. Tarquinium dixerit magiſtrũ equitum, ſtipendia pedibus propter paupertatem tunc

C.Fabritius

facientem.Et C.Fabritium refert Aulus Gellius magnam uim pecuniæ offerentibus ſam
nitibus reſpondiſſe,dum omnibus membris corpus conſiſteret atq; imperare poſſet,nun/
quam quicquam defuturum:propterea pecuniam non accipere,qua nõ indigeret. Vnde
eſt quod Liuius in XIIII ſcribit:eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinũ con/
ſularem ſenatu mouiſſe,quod is decem pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diui/
tiæ fuerint M.Attilio uiro clariſſimo imperiũ in Aphrica habenti Liuius XVI ſic oſten/

Attilius regulus

dit. Attilius regulus cõſul ſucceſſorem ſibi dari in Aphricam cum nõ obtineret,inter cau/
ſas ſcripſit,quod agellus ſuus à mercenarijs relictus erat.Continentię uero Romanorum
priſci temporis, & auerſionis ab auaritia animorũ, nullum uidemus argumentũ certius,
quàm quod ex ſecunda Liuij decade mutilatum habemus.Miſiſſe Pyrrhum regem epiro
tarum Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem,ut retineret,quæ de Italia occu

Continentia Romanorum priſcorum

parat.Cineam'que admirandæ uirtutis,& memoriæ, qui nomina, & cognomina Roma/
norum ciuium inſuper uxorum, & filiorum ſciret: poſtquam omnia pertentauerat,nul/
lam domum ſuis muneribus patentem inueniſſe: unde ad Pyrrhum reuerſus non impro/
prie dicitur interroganti reſpondiſſe, urbem ſe regum uidiſſe. quodq; in legibus Cicero
præſcribit: nihil præter laudem bonis & innocentibus, neque à ſocijs,neque ex hoſtibus
reportandum: idem Cicero tertia in Verrem actione à multis præſtantibus uiris factita/
tum fuiſſe ſic oſtendit. M.Marcellus ſyracuſas, L. Scipio Antiochum in Aſia, Flamini/
us regem Philippum & Macedoniam, L. Mumius Corinthum pleniſſimam rerum om/
nium, urbes'que Achaiæ, & Bœotiæ multas ſub imperium Romanum ditionem'que re/
degit:quorum domus cum honore, & uirtute florerent, ſignis, & tabulis pictis erant ua/
cuæ.At uero urbem totam templa deorum omnes'que Italiæ partes illorum donis ac mo

C.Elius

numentis exornatas uidemus. C.Elium multi ſcripſerunt,cum legati Aetolorum in con/
ſulatu prandentem in fictilibus adiſſent, uaſa argentea obtuliſſe, quæ ille non acceperit:
nec aliud habuiſſe argenti ad ſupremum uitæ diem quàm pocula duo quæ L. Paulus ſo/
cer ei ob uirtutem deuicto Perſe donauit. Aphricanus'que poſterior libras XXXVI ar/

Aphricanus poſterior

genti facti reliquit heredi, quem de pœnis triumphantem quatuor milia quadringentas
libras argenti tranſtuliſſe cõſtabat: idq; argentũ totam tunc habuiſſe Aphricam conſtitit,
quod poſtea aliquando Romæ in menſarum conuiuij unius apparatu parum eſt uiſum.
Qui autem ea diuitiarum paucitate cõtentus fuerat, idem Scipio modicis pariter appara
tibus priuatim in omni uita eſt uſus. Nã officio legationis fratris ſui functus in Aſia poſt

Carthaginem Numantiamq́ deuictas,poſt duos inſignes triumphos,ſeptẽ tantummodo ſeruis ſequentibus ad dictam legationẽ acceſſit:nec plures eo bello ſecum habuit. M.Curij notiſſima omnibus modeſtia & integritas à nobis quoq; ſupprimi non debet. Is oblatam ſedenti ad focũ in ſcamno ruſtico, & ueſcenti catino ligneo auri ſummam renuit,ſe dicens diuitibus imperare, non diuitem fieri cupere.Idem'que poſtea pulſo à ſe Italia Pyrrho nihil præter decretorum publice ſeptem iugerum munus accipere uoluit. Q. Tubero Aelius conſul oblata ab ætolis omnis uſus argentea uaſa remiſit, & fictilibus ſuis uti maluit.Fabricius Luſcinus oblatũ à ſamnitibus auri,& argenti põdus ſpreuit: oſtenditq; mors quantas ſuis ſobrie, & integre uiuendi artibus diuitias cumulauerat, cum patellam deorum tantum argenteam iuris pontificij lege habuerit, ſed quod licuit pede corneo ſuſtentatam: idem'que ad Pyrrhum legatus cum audiſſet philoſophum Cyneam Theſſalum uoluptatem omnibus bonis præferre,eam ſapientiam Pyrrho & ſamnitibus imprecatus eſt. Calphurnius Piſo conſul uictis in Sicilia fugitiuis filium'qui multotiens bene pugnauerat corona aurea trium librarum donare debebat,ſed id permutauit in legatum quod teſtamentum ſibi facere promiſit. Publice etiam fuit aliquando quam in priuatis tantopere laudamus ſobrietas & integritas: Marij enim,& Syllæ bello ciuili proſcriptorum ciuium,qui erant multi,bona populus oblata renuit:nec inuentus eſt, qui partem illorum minimam emeret. Et Aſiam minorem bello captam populus Romanus Attalo regi poſſidendam donauit. Donauit etiam Lucius Paulus ſi non regno Perſem, cum illi uicto ad ſe perducto obuius procedens,pro tribunaliq́ ſedens,illum apud ſe uoluit cõſidere,& cœna dignatus eſt:maior tamen Gn.Pompeij liberalitas fuit,qui cũ Tygranẽ armeniorum regem ponto pepuliſſet,uiribusq́ protriuiſſet,diadema poſtmodũ, quod ille abiecerat capiti eius impoſuit,& tam afflictum in priſtinæ fortunæ ſtatum reſtituit.nec parua P.Cornelij Scipionis primo bello punico benignitas fuit, qui cũ Albiam oppidum cœpiſſet,pro quo defenſando dux Carthaginenſiũ Hanno pugnans occubuerat, exequias eius ducis funere publico,& ſua præſentia honeſtauit.Tranſiuerunt autẽ paucę ad imperatorum tempora priſcæ illius cõtinentiæ & humanitatis liberalitatisq́ reliquiæ, ut unicũ ſupradictis caſtorũ temporũ uiris æquare libeat, Titũ Veſpaſianũ delitias humani generis appellatum:cuius animi affectus,uel ex eo patere poſſunt,quod dicere ſolitus fuerit, non oportere quenq́ à ſermone principis triſtem diſcedere:quẽ tradit Suetonius recordatũ ſuper cœnam,quod nihil cuiq́ toto die præſtitiſſet,memorabilẽ illam edidiſſe uocem.Amici diem perdidi.Scio fuiſſe nonnullos atq; etiam plærosq́ nobiſcum uiuere, qui ſolis philoſophantes uerbis,cũ reipſa longe à uera abſint philoloſophia,eos de qbus dictũ eſt Romanorũ mores,ſtrictis(ut aiũt)buccis laudant:quaſi uicio dantes,qđ nõ magis ob ipſarũ, quibus uterentur,uirtutũ amorẽ,quàm ob gloriã & famæ appetentiã eas ſecuti ſint: idq́ nos ingenue fatemur,addimusq́ eũ ſemper ſtimulũ ad uirtutes plurimũ ualuiſſe,quo utinam noſtri ſeculi homines moueri uideamꝰ.Nec hoc dicimus,quia nõ meminerimus animæ ſalutẽ ijs qui ſub gratia nati ſunt,imprimis quærendã, aut quia ignoremus multos ex priſcis uirtutẽ propter ſeipſam fuiſſe ſecutos:uerũ glorię appetentia eas ſemper habuit uires,ut cũ animæ ſalutẽ quærentibus,& cũ uirtutẽ propter ſeipſam amantibꝰ, ſocietatẽ nõ aſpernandam conſeruauerit. Quamobrem ipſo in loco ubi præſtantiſſimorum ex priſcis Romanorũ laudis & gloriæ appetentiam,quæ uirtutibus operam dari faceret laudamus, geſtam proximis temporibus rem libet narrare:quæ & noſtris cenſoriæ grauitatis, & maiorum, qui gloriæ inſeruierũt honori,poterit ſatisfacere, adeo ut noſtro iudicio omnibus ad imitationem proponi poſſit.Iſabelis Burgundiæ duciſſa,quã ſummus uir Iacobus Portugalenſis regiæ ſtirpis cardinalis germanus frater ſororem:& Philippus Burgundię dux maritus uxorem, ſicut debent plurimi faciunt, religioni chriſtianæ impenſiſſime fauet, adeo ut Turcos Conſtantinopolis inuaſores,omni conatu à chriſticolis perſequendos eſſe,& hortetur,& data enixe opera pro uiribus adiuuet:Quibus in adhortationibus, dum apud uirũ paucis chriſtianorũ principibus potentatu ſecundũ,apud alios principes,& potentes uiros agit,aliquãdo dixit,ſeſe nõ paruo teneri deſiderio, eam expeditionẽ cũ uiro, & ſuis magnatibus,ac populis ineundi,munera ut dicebat multa ꝓ poſſe nõ inutiliter obitura.Sed cũ ſola in cœtibus eſſe uideret,quę id ex animo loqueret,nõnulli ut à propoſito auerterent callide reſponderũt,gloriæ id ſibi ab omnibus & laudis appetentiæ, parui chriſtianis

M.Curius *Q.Tubero* *Fabricius* *Calphurnius Piſo* *G.Pompeius* *Cornelius Scipio* *Titus Veſpaſianus.* *Iſabelis Duciſſa* *Philippus Dux Burgundiæ*

ſtianis meriti,potius quàm religioſæ intentioni attributum iri.quas per iocum,ut ſimula-bant,prolatas uoces reſponſione compeſcuit,quæ præpoſitæ ſuperiori loco priſcorũ purgationi accommodari poterit. Vt diſcant noſtri poſſe chriſtianum uirum cum animæ merito ac ingenti lucro ita gloriæ ſtimulum ſuis operibus admittere,ut uirtutis operibus inſiſtat.Nõ diſſimile enim,inquit,erit ea mulier ſapientiſſima quod ego & appeto,& ſi dabitur agere intendo, uiatoris quem peregrinũ uocamus intentioni: cui facile poſſet accidere,ut beati apoſtoli Iacobi limina apud gallíciam inuiſurus currũ mercede conducat, quo cum ueſte & leui ſuppellectile itineraria perferatur.Is ſi gemmam neceſſitati forte ingruenti præſidio futurã deferret,& pluris in gallicia (ſic ut aliquando cõtingit)uendat quàm domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem ſimul cum animæ lucro reportaſſe nõ iniuria gaudebit. Sed ipſos audiamus priſcos de facti ſui ratione copioſius diſſerentes.Ipſaq; ſit prima gloriæ diffinitio,quam in oratione pro M.Marcello ſic affert M. Cicero.gloria eſt illuſtris, ac peruagata magnorum uel in ſuos ciues uel in patriam uel in omne genus humanum fama meritorum.& pro Plancio.Eſt enim in uirtute multis aſcenſus,ut is gloria maxime excellat,qui uirtute plurimũ præſtat.Et infra,neq; quiſquam noſtrum in rei pub.periculis cum laude ac uirtute uerſatur, qui non ſpe poſteritatis fructuq; ducatur.Itaq; cum multis alijs de cauſis uirorum bonorum mentes diuinæ mihi atq; æternæ uidentur eſſe, tum maxime quod optimi & ſapientiſſimi cuiuſq; animus ita præſentit in poſterum, ut nihil niſi ſempiternum ſpectare uideatur. Et enim quirites exiguũ nobis uitę curriculum natura circunſcripſit,immenſum gloria.Et pro Archia Cicero.trahimur omnes ſtudio laudis,& optimus quiſq; maxime gloria ducitur.nullam enim aliam uirtus mercedem laborum periculorum deſiderat,præter hanc laudis,& gloriæ. qua quidem detracta iudices, quid eſt quod in hoc tam exiguo uitæ curriculo, & tam breui, tantis nos laboribus exerceamus? certe ſi nihil animus præſentiret in poſterum,& ſi quibus regionibus uitæ ſpacium circumſcriptum eſt,ijſdem omnes cogitationes determinaret ſuas: nec tantis ſe laboribus frangeret:nec tot curis uigilijſq; angeretur: nec totiens de ipſa uita dimicaret.Nunc reſidet quædam in optimo quoq; uirtus,quæ noctes,ac dies,animum gloriæ ſtudijs concitat atq; admonet,non cum uitę tempore eſſe dimittendam commemorationem nominis noſtri,ſed cum omni poſteritate adæquandam.Ego uero omnia quæ gerebam,iam tum in gerendo ſpargere me,ac diſſeminare arbitrabar,in orbis terræ memoriam ſempiternam. Hæc uero ſiue à meo ſenſu poſt mortem abfutura eſt,ſiue ut ſapientiſſimi homines putauerunt ad aliquam animi mei partem pertinebit,nũc quidem certe cogitatione quadam ſpeq; delector.Plinius etiam orator quid de hac re ſentiat uideamus. is ad Paulinum: Ego beatiſſimum exiſtimo eum qui bonæ & manſuræ famæ præſumptione perfruitur, certuſq; poſteritatis cum futura gloria uiuit. & Cornelio Tacito ſcribens, ut paucos in lucem fama prouexit,ita multos & tenebris,& ſilentio inuoluit.Item Rufoni.omnes ego,qui magnum aliquid memorandumq; fecere, non modo uenia uerum etiam laude digniſſimos iudico,ſi immortalitatem quam meruere ſectantur, uicturiq; nominis famam ſupremis etiam titulis prorogare nituntur. Vnde de ſe ipſo idem Plinius ad Maximum ſic ſcribit.Nunquam maiorem cepi uoluptatẽ,quàm nuper ex ſermone Cornelij Taciti.Narrabat ſediſſe Circenſibus proximis equitem Romanum: hunc poſt uarios eruditoſq; ſermones quæſiſſe,Italicus es an prouincialis? ad hoc illum, Tacitus an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego uero,& gaudeo,& gaudere me dico, neq; enim uereor ne iactantior uidear cum de me aliorum iudicium non meum profero.ad Ciceronem redeundum eſt.Is oratione habita pro Milone, addit hic quæ certe uera ſunt:fortes & ſapientes uiros nõ tam præmia ſequi ſolere recte factorum,quàm ipſa recte facta.Sed ex omnibus præmijs uirtutis ſi eſſet habenda ratio præmiorum ampliſſimum eſſet præmium gloria.eſſe hanc unam quæ breuitatem uitæ,poſteritatis memoria conſoletur,quæ efficiat,ut abſentes adeſſemus,mortui uiueremus:hanc deniq; eſſe,cuius gradibus etiam homines in cœlum uideantur aſcendere.Et pro Archia.Nam niſi multorum præceptis multiſq; litteris ſuaſiſſem mihi nihil eſse in uita magnopere expetendum niſi laudem atq; honeſtatem.Et infra:Quare ſi res hæ quas geſsimus orbis terræ regionibus diffiniuntur,cupere debemus, quo minus manuum noſtrarum tela peruenerunt, eodem gloriam famamq; penetrare:quod cum ipſis populis de quorum rebus ſcribitur hæc ampla

Gloria quid

ampla ſunt: tum his certe qui de uita gloriæ cauſa dimicant, hoc maximum & periculo/
rum incitamentum eſt,& laborum. Quibus etiam amplectendis uirtutibus gloriæ appe/
tentia ſtimulus fuerit, oſtendent Moderatio in omni uita, & continentia: quibus ſiue ut
boni eſsent,ſiue ut tanquã boni & integri laude & gloria digni eſsent haberenturꝗ, pri/
ſci adnitebantur: confirmandamꝗ imprimis hanc ſententiam duximus à beato Aurelio
Auguſtino,cuius uitæ ſanctitas doctrinæ addita ingenti,facit teſtimonium locupletius eſ
ſe. Is dei ciuitatem ædificãs ſcribit. Romani laudis auidi, pecuniæ liberales erant: gloriam
magnam,diuitias honeſtas uolebant: hanc ardentiſsime dilexerunt,propter hanc & mori
non dubitarunt. Sed uideamus in publicis,qui creſcere in re pub. & maiores magna ſper/
nendo fieri quærebant,qualibus quamꝗ bonis uſi ſint artibus. M.Fabium conſulem ſcri
bit in ſecundo Liuius, oblatum deuictis Vehijs triumphũ ſpreuiſse ob fratris, & collegæ — De cõtinentia
mortem, reſpondens ſe conſule altero, & fratre mortuo publico priuatoꝗ deformem lu/
ctu lauream non accepturum. Et Liuius item XXVI, cum de recuſato à T.Manlio con/
ſulatu & creatis conſulibus non petentibus,prærogatiuarum modeſtiam laudibus extol/
lendam duceret,ſic habet. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidẽ ſi qua ſit ſapientiũ
ciuitas quã docti fingunt magis quàm norunt, aut principes grauiores temperatioresꝗ à
cupidine imperij, aut multitudinẽ melius moratam cenſeant fieri poſſe. Centuriam iunio
rum ſeniores conſulere uoluiſſe,quibus imperium ſuffragijs mandaret. A quibus autem
cauſis factum ſit ut ea moderatio & temperantia in Romanis poſtea ceſſauerit, Liuius
XXXIIII p M.Porcij Catonis legẽ opiã defendere conati uerba ſic oſtendit. In Matro/
nas eñ Cato inuehens dicit: ut auro purpuraꝗ fulgeatis,ut carpentis feſtis profeſtisꝗ die
bus uelut triumphantes de lege uicta per urbem uectemini. & infra. Hinc ergo quo meli/
or lætiorꝗ in dies fortuna rei pub. eſt,imperiumꝗ creſcit, & iam in Græciam Aſiam'que
tranſcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas: eo
plus horreo ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infeſta mihi credite ſigna à Sy
racuſis illata ſunt huic urbi. Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta
laudare,mirariꝗ. Alia etiam ratione in eandem continentiæ ſententiam Scipio Maſiniſ/
ſæ diſſuaſurus Sophonisbæ nuptias apud Liuium libro XXX dicit. Atqui nulla earum
uirtus eſt propter quam tibi ſim appetendus uiſus,in qua ego ac temperantia,& cõtinen/
tia libidinum gloriatus fuerim: hanc te quoꝗ ad cæteras eximias uirtutes tuas Maſiniſ/
ſa adiunxiſſe uelim: Nam non eſt crede mihi tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ pe/
riculũ,quantũ à circumfuſis undiꝗ uoluptatibus. Vnde Scipionis ſententiæ Cicero legũ
ſecundo nõ parua ex parte,licet diuerſa ratiõe,ſimilẽ de moderatiõe, & tẽperantia princi/
pũ uirorũ à cupiditatibus ſic habet: Vt eñ cupiditatibus principũ, & uicijs infici ſolet to/ — Vicijs princi/pum ciuitates
ta ciuitas, ſic emẽdari & corrigi cõtinentia. Vir magnus, & nobis amicus L.Lucullus,cũ — infici,cõtinen
eſſet obiecta magnificẽtia uillę tuſculanæ,duos ſe habere dixit uicinos: ſuperiorẽ eqtẽ Ro — tia autem cor
manũ,inferiorẽ libertinũ. q̃rũ cũ eſſent magnificę uillæ,cõcedi ſibi oportere,qđ ijs tenuio — rigi
ris ordinis qui eſſent liceret. Nõ uides à te Luculle id ipſum natũ,ut illi cuperẽt: quibus id
ſi tu nõ faceres nõ liceret. Quis eñ ferret iſtos,qui mõ uideret eorũ uillas ſignis & tabulis
refertas partim publicis partim & ſacris & religioſis: q̃s nõ frangeret eorũ libidines: Nec
eñ tanti mali eſt peccare principes (quanꝗ eſt hoc magnũ per ſe ipſum malum) quantũ
illud,quod permulti imitatores principum exiſtunt. Ego nobiliũ uita uictuꝗ mutato mo/
res mutari ciuitatum puto: plures exemplo, quàm peccato nocent. Quamuis autem Ci/
cero dictis in legibus moderationem in ciuibus & laudet & præcipere uelle uideatur, ha/
benas tamen eiſdem laxare nititur, Lucium Murenam elegantiſſima oratione illa defen/
dens. Suntꝗ uerba in Marcũ Catonem dicta, omnis ſeueritatis & auſteritatis uitę potius
quàm moderationis autorẽ. Horribilis oratio tua Cato, ſed eam uſus,uita,mores,ciuitas
ipſa reſpuit. Neꝗ enim Lacedæmonij autores iſtius uitæ atꝗ orationis, qui quotidianis
epulis in robore accumbunt: neque Cretes,quorum nemo guſtauit unquam cubans,me/
lius quàm Romani homines, qui tempora uoluptatis laborisꝗ diſpertiunt, res publicas
ſuas retinuerunt: quorum alteri uno aduentu noſtri exercitus deleti ſunt, alteri noſtri im/
perij præſidio diſciplinã ſuam legesꝗ conſeruant. Et poſt quàm aliquantulũ progreſſus
eſt Cicero ſtoicorum philoſophorum auſteritates damnans,ſic proſequitur. Fuit eodẽ ex
ſtudio uir eruditus apud patres noſtros, & honeſtus homo, & nobilis Q. Tubero. Is cum
epulum

epulum Q. Maximus Aphricani patrui ſui nomine populo Romano daret, rogatus eſt à Maximo, ut tricliniũ ſterneret, cum eſſet Tubero eiuſdem Aphricani ſororis filius. atq; ille homo eruditiſſimus, & ſtoicus ſtrauit pelliculis hœdinis lectulos punicanos, & expoſuit uaſa ſamia: quaſi uero eſſet Diogenes cynicus mortuus, & non diuini Aphricani mors honeſtaretur: quem cum ſupremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs immortalibus, quod ille uir in hac re publ. potiſſimum natus eſſet. Neceſſe enim fuiſſe ibi eſſe terrarum imperium, ubi ille eſſet. Et tamen Cicero paulo poſt probatiſſimam eius rei ſententiam affert. Odit res pub. priuatam luxuriã, publicam magnificentiã diligit. Si quis uero fuerit qui miretur, in hac ultima parte adminiſtrationis rei p. moderationẽ, integritatem cõtinentiã tantopere à nobis laudari, ut eas uirtutes par pondus habuiſſe credamus, cæteris primi, & ſecundi eiuſdem adminiſtrationis librorũ partibus, ſupra declaratis: nobiſcum conſiderare debebit, quæ & qualia ſunt argumenta, quibus innititur in libro nono Titus Liuius, cum diſputat, quid futurum fuerit, ſi Alexander Macedo magnus in Italiam traieciſſet. Inter cætera enim argumenta quibus Alexandrum ſpe potiundi deijcit, illa ſunt potiſſima, quæ à morum diuerſitate ſumuntur, quod cum uiris grauibus res fuiſſet, ſuperbam ueſtis mutationem, & humi iacentium adulationes deſideranti. fuiſſetq; pariter cum ſobrijs & abſtinentiſſimis, uiro fœdis ſuorũ ſupplicijs per ebrietatem ſolito debacchari. & ſobrietatem in re militari Romana commendatiſſimam fuiſſe, infra ſuo loco oſtendemus, & non minus ea pudicitiam, cuius unicum hic à Cicerone afferemus exemplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo eſt, cui uim afferebat. Facere eñ probus adoleſcens periculoſe, quàm perpeti turpiter maluit. Hæc eñ quas tam attente laudamus bene uiuendi artes, uix ſolis philoſophis per ætatem noſtram relictæ, quid rei pub. adminiſtrationi attulerint adiumenti, Cicero pro Lucio Flacco orãs ſic oſtendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorũ in maioribus noſtris fuit, ut cum in priuatis rebus ſuiſq; ſumptibus minimo contenti, tenuiſſimo ſumptu uiuerent, in imperio atque in publica dignitate, omnia ad gloriam ſplendoremq; reuocarent. Hinc publice cautum fuit, ne per auariciam ſenatorij ordinis ciues à dignitate, ad rem importune quærendam diuitiasq; cumulandas auerſi, uel ipſi mercaturæ nimium ſe dederent. Liuius eñ XXII: Q. Claudius tribunus plæbis aduerſus ſenatum atq; uno patrũ adiuuante C. Flaminio tulerat, ne quis ſenator qui ue ſenatoris pater fuiſſet, maritimam nauem, quæ plus trecentarum amphorarum eſſet haberet. Id ſatis habitum ad fructus ex agris uectandos, quæſtus omnis patribus indecorus uiſus. & cũ tenuitati opum, ſiue publica, ſiue priuata uniuſcuiuſq; inſtitutione ſtudere decorum eſſet, dignitatem etiam cum elationis ſuſpicione retinentes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius ſcriba libertino patre ædilis curulis, cum ad uiſitandum collegam ægrum acceſſiſſet, non aſſurrexerunt nobiles. Is ſellam afferri iuſſit, & aſſedit honoratior. Et XXIIII Liuius. Cõſules in Lucanos Sempronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Sueſſulam in caſtra uenit. cũ obuiam filius progrederetur, lictoresq; uerecundia maieſtatis eius taciti anteirent: præter undecim faſces equo uectus, ut conſul aduertere proximum lictorem iuſſit, & is ut deſcenderet ex equo inclamauit, tum demum deſiliens Experiri inquit, uolui fili, ſatin ſcires te conſulem eſse. Faciebant uero eam in priuatis moderationem temperantiam, & animorum generoſitatem præbita publice exempla. Liuius XXXV à duobus regibus Philippo, & Ptolemeo Aegypti rege legati Romam uenerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniã, & frumentũ, & à Ptolemæo mille pondo auri, XX mil. pondo argenti. nil acceptum, gratiæ actæ. Item à Carthaginenſibus, & rege Maſiniſsa legati uenerunt. Carthaginenſes tritici modios mille, ordei quinquaginta milia, ſe & claſsem ſuorum ſumptu comparaturos, & ſtipendium, quod pluribus penſionibus in multos annos deberetur, præſens omne daturos. Maſiniſſæ legati tritici trecenta milia, ducenta quinquaginta ordei, equites quingentos, elephantos uiginti, ad M. Attilium conſulem miſſurum. De frumento utriſq; reſponſum, ita uſurum populum Romanum ſi precium acciperent: de claſse Carthaginenſibus remiſsum: de pecunia reſponſum, nullam ante diem accepturos. Ab eaq; animorum magnitudine publica, uiri prodierunt quales Liuius XXXVI ſic deſcribit. Philippus rex Aphricanum, & Lucium fratrem conſulem regio accepit apparatu

Pudicitia priſcorum Romanorum

Lex ne ſenatores mercaturæ eſſent nimium intenti

De retinentia dignitatis Romanorum

&

& proſecutus eſt. multa in eo dexteritas,& humanitas uiſa, quæ commendabilia apud
Aphricanum erant,uirum ſicut ad cætera egregium, ita à comitate quæ ſine luxuria eſſet
non auerſum.Nec tamē auſim diffinire,utrū publica uirtus priuatæ eſſet origini:an è con/
tra publicam priuata gigneret.Hinc libet partim concordiam, & animorum coniunctio/
nem:partim modeſtiam integritatemq́ inſignes non priuatorum magis præſtantiſſimorū
uirorum,q̃ ipſius rei pub,ita proponere:ut quod nos declinamus alij iudiciū elicere poſ/
ſint:quæ prædictarum partium alteri fomentum dediſſe ſit uiſa. Seneca Cordubenſis epi/
ſtola quintadecenteſima ſcribit. Agrippa uir ingentis animi:qui ſolus ex his, quos ciuilia
bella claros potentesq́ fecerunt,fœlix in publicum fuit:dicere ſolebat:multum ſe huic de
bere ſententiæ.Nam concordia paruæ res creſcunt:diſcordia maxime dilabūtur.De hacq́ *De Romano/*
omnium re pulcherrima:quæ dum affuit rem Romanam ſeruauit,adauxit: & qua ſublata *rum cōcordia*
res ipſa corruit,ac penitus eſt extincta:diuini Ciceronis libri ſex de re pub.referti fuiſſe ui
dentur: quorum particulam ex ſecundo beatus Aurelius Auguſtinus ſic excerpſit: in ci/
uitate dei nobis conſeruatam. Eo quippe tempore diſputatur, quo iam unus Graccho/
rum occiſus ſit:à quo ſcribit ſeditiones graues cœpiſſe Saluſtius.Cum autem Scipio in ſe/
cundi libri fine dixiſſet: ut in fidibus & tibijs atq́ cantu ipſo,ac uocibus concentus eſt qui
dam tenendus ex diſtinctis ſonis,quem immutatum,& diſcrepantem aures eruditæ ferre
non poſſunt:isq́ concentus,& diſſimillimarum uocum moderatione concors cantū effi/
cit, & congruens:ſic ex ſummis,& infimis & medijs interiectis ordinibus, ut ſonis mode/
ratam ratione ciuitatem conſenſu diſſimillimorum concinere,Et quæ armonia à multis di
citur in cantu,eam eſſe in ciuitate cōcordiam, arctiſſimum atq́ optimum omni in re pub.
uinculum incolumitatis: Eamq́ ſine iuſticia nullo pacto eſſe poſſe: Scipio tunc ad inter/
miſſa reuertitur, repetitq́ ſuam atq́ commendat breuem rei pub.diffinitionem: qua dixe/
rat, eam eſſe rem populi:populum autem nō omnem cœtum multitudinis,ſed cœtum iu/
ris conſenſu,& utilitatis communione ſociatū eſſe determinat.Ipſe uero Tullius non Sci/
pionis nec cuiuſq́ alterius,ſed ſuo ſermone in principio quinti libri commemorato Ennij
uerſu: Moribus antiquis res ſtat Romana uiriſq́: Noſtra dixit ætate cū res pub. ſicut pi/
cturam accepiſſet egregiam,ſed euaneſcentem uetuſtate,non modo coloribus ijſdem qui
bus fuerat renouare neglexit:ſed ne id quidem curauit,ut formam certe,& extrema tanq̃
lineamenta ſeruaret. Hinc laudat Cicero ipſe de prouincijs conſularibus orans Marcum
Lepidum bis conſulem:& pontificem maximum:quod cum M. Fuluio collega quo die
cenſor eſt factus homine inimiciſſimo in campo ſtatim redijt in gratiam,ut commune offi
cium cenſuræ communi animo,& uoluntate defenderent,Nec minus laudata eſt publica *Modeſtia Ro/*
populi Romani modeſtia quā Liuius in ſecūdo ſic refert. Apij Claudij deceuiri in carcere *manorum*
morbo mortui collaudationem cum tribuni plæbis impedire conarentur, plæbs fraudari
honore ſolenni ſupremum diem tanti uiri noluit:& laudationem tam æquis auribus mor
tui audiuit,q̃ uiui accuſationem audierat,& exequias frequens celebrauit.Laudanda eti/
am ſenatus modeſtia: & è cōtra eſt damnanda populi rapacitas:de qua ſic Liuius in tertio
ſcribit.Cum Aricini Ardeatesq́ de finibus cōtenderent: populumq́ Romanum iudicem
feciſſent, Scaptio ſuadente uiro de plæbeis,uocatæ tribus cenſuerūt eſſe populi Romani
pridem habitum uictis Coriolanis: Senatu cōtra adnitente. & illa prætoris urbani lauda/
tior æquitas:de qua undequadrageſimo Liuius.L.Minutius Vertillus,& L.Martilius,ꝙ
legatos Carthaginenſium pulſaſſe dicebātur, M. Claudij prætoris urbani iuſſu, per fœci/
alem traditi ſunt legatis: & Carthaginem aduecti. Sed omnium laudatiſſimam eſſe duci/ *De benigni/*
mus benignitatem:de qua Cicero pro Murena ſic habet.Omnes enim ad pericula propul *tate*
ſanda cōcurr[illegible]us: & qui non aperte inimici ſumus etiam alieniſſimis in capitis periculis
amiciſſimorum officia & ſtudia præſtamus. Ex eodemq́ fonte manauit quod Plutarchus
in Pompeij uita ſcribit.Craſſum & Pompeium in gratiam à ſimultate redijſſe,quod admo
niti eſſent à C.Aurelio,qui per quietem id à dijs poſci uiderat: tuncq́ Craſſum dixiſſe ad
populum:nihil ó ciues turpe mihi puto:nihil me ipſo indignum, quod priorem me Pom/
peio ingero:quem uixdum pubeſcentem uos magnum appellaſtis: cui nondum in ſena/
tum admiſſo binos decreuiſtis triumphos.Extollitq́ laudibus eodem in loco Plutarchus
Pompeij modeſtiam,ꝙ rege Hyberorum ſpondam menſam ſedemq́, quæ ex auro erant *De modeſtia*
ad Pompeium mittente,ut uſui ſuo ſumeret,in ærarium eas deferri iuſſit. Sed & in pro/

blematibus idem Plutarchus modeſtiſſimum Romanæ gentis inſtitutum commendat, dicens ex omnibus, quæ dijs immortalibus offeruntur ſola negligi ſpolia: nec uetuſtate conſumpta reſarciri, neqꝫ refici, quia cum inimicitiæ aduerſus hoſtes tempore deliniendæ ſint atqꝫ obſcurandæ: earum ſigna renouari inuidioſum & acerbum cenſent. Contra quod inſtitutum primos apud Græcos male cōſtat feciſſe eos, qui æneum aut lapideū trophæum ſtatuerunt. Sed nunquid non laudanda fuit C. Cæſaris in tanto uictoriæ appetitu modeſtia, cum capta apud Pharſaliam Pompeij ſcrinia epiſtolarum: & apud tapſum Scipionis, non legit, ſed cremari iuſſit. intendebat enim iuxta Plutarchi ſuperiorem ſententiam inimicitias cum hoſtibus proceſſu temporis, quod & fecit delinire. Alterius generis, ſed non abſimilis moderatio fuit Catonis ſuperioris, qui tranſmarinam petens prouinciam ſtragulis edinis tribus ſeruis comitatus: eodē uſus eſt cibo, & uino quo & nautæ. Nec minore alterius item generis moderatione uſus eſt Fabius Maximus: cum promiſſam pro redemptione captiuorū pecuniā ſenatus non mitteret: fundo ipſe quem habebat unicum uendito ſuppleuit. Quamuis uero modeſtia, continentia æquitate & alijs uirtutibus: de quibus ſupra diximus, Romani ueteres rei publicæ & tanti imperij fundatores ſponte ſua & ipſius amore uirtutis ſunt uſi: non paucos tamen ex ipſis credendum eſt honore & præmijs allectos fuiſſe, quæ probis & honeſtis uiris bene merentibus publice & priuatim conſtituta erant. Vnde & ſancta manabat, quam commendare pergimus, rei publicæ adminiſtratio: colligemusqꝫ ad hæc multa pariter, ſed diuerſis aliquando rationibus facienda. Eſt in Liuij tertio: Indicibus eorum qui urbem incendere uoluerant à ſenatu decem milia grauis æris: quæ tum diuitiæ habebantur: ex ærario numerata: præmiumqꝫ libertatem fuiſſe. Et Liuij item quinto. cum legati pateram auream Apollini delphos ferrent naui longa, exceptos à piratis liparenſibus, à Timaſitheo liberatos fuiſſe eorū principe: qui cum legatos Romam reduxiſſet hoſpitium cum eo ſenatuſconſulto eſt factum: donaqꝫ publice data. Et Camillus pariter commune cum ceretibus hoſpitium publice fecit: quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes ſeruaſſent. Nec uero uiris ſolum, ſed & mulieribus bene merentibus grata fuit res publica. Matronis enim gratiæ à ſenatu actæ propter aurum ſenatui datum Gallis pendendum, conceſſumqꝫ ut earum ſicut uirorum poſt mortem laudatio ſolennis eſſet. Magna etiam principis uiri M. Marcelli demonſtratio fuit, quanti faceret uiri unius doctiſſimi uirtutem. Scribit enim XXV Liuius: captis Syraculis cum multa iræ, multa auariciæ fœda exempla ederētur: Archimeden memoriæ proditum eſſe, in tanto tumultu quantum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat: intentum formis quas in puluere deſcripſerat: ab ignaro milite quis eſſet, interfectum. ægre id Marcellum tuliſſe, ſepulturæqꝫ curam habitam: & propinquis etiā inquiſitis honori præſidioqꝫ nomen memoriæ eius fuiſſe. Rarior uero & eo præſtantior fuit P. Scipionis generoſitas in tribuendo optime meriti unius uirtuti honore, ut uel hoc unico conſtet exemplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ uirtuti non inuidere, niſi qui ſuæ diffideret: quod enim Liuius in XXVI habet, Scipio annos natus quatuor & uiginti in Hiſpaniam miſſus, Martium qui fractas diſſipatasqꝫ exercituum patris & patrui reliquias nulla fretus publica auctoritate collegerat, prouinciamqꝫ rei pub. conſeruauerat, ſecum habebat cum tāto honore, ut facile appareret, nihil minus qꝫ uereri, ne quis obſtaret gloriæ ſuæ. Idemqꝫ Scipio breui poſt Maſſiuam puerum regij generis captiuum liberans, redituro ad parentes annulum aureum, tunicam laticlauiam cum hiſpano ſagulo & aurea fibula, equum & ornatum donauit, iuſſiſqꝫ proſequi quoad uellet equitibus dimiſit. Nec erat minor publica in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Siphacis ad regem reuerſuris legatos cum donis addidit. Donaqꝫ fuerunt toga & tunica purpurea, ſella eburnea, patera XV pondo auri facta. Iidemqꝫ oratores ad alios Aphricæ reges ire iuſſi dona portarūt danda. Togæ erāt prætextæ, & pateræ aureæ, pondo ternæ. Alexandriā aūt euntes ad Ptolemæum & Cleopatram: regi togam & tunicam purpureā cum ſella eburnea: reginæ pallā pictam cum amiculo purpureo detulerūt. Nec ſolū fuit in promerendis alliciendiſqꝫ nondum bello laceſſitis aut amicitia coniunctis principibus conſpicua Romanorum liberalitas comitaſqꝫ: ſed hoſtibus quoqꝫ apertis gratitudine ſicut & armis ſuperandis enituit. Quod enim Liuius XXXVII oſtendit, Antiochi caſtra circa thiatiram erant: ubi cum audiſſet rex Publium Scipionem ægrum Elæam urbem delatum, legatos qui

De liberalitate publica Romanorum

De gratitudine

qui filium ad eum reducerent miſit. non animo ſolum patrio gratum munus, ſed corpori quoqꝫ ſalubre gaudium fuit, ſatiatuſqꝫ tandem complexu filij: renunciate inquit gratias regi me agere, referre nunc gratiam aliam non poſſe, ꝗ ut ſuadeam, ante in aciem non deſcendat: ꝗ ut in caſtra rediſſe me audierit. Quam Romanorum gratitudinem cum intelligeret Pruſias rex Bithiniæ Nicomedem filium ſuum ſenatui populoqꝫ Romano commendauit: Qui plenus adulatione libertum ſe populi Romani dicebat. Et cum L. Aemilius Paulus conſul uiciſſet & occidiſſet uiginti milia uiros: captus eſt Perſeus: quem procidentem ad pedes Aemilius ſubleuatum apud ſe tanꝗ ſocium ſedere fecit. Hæc autem à Romanis publice & priuatim non niſi uirtutis inſtinctu, & ad bonorum præmia ſpemqꝫ facta fuiſſe edocet: quod à Liuio ad quinquageſimum librum fuit ſcriptū de Viriato Hiſpano paſtore. qui cum per annos quatuordecim tres conſules ſuperaſſet, à ſuis per proditionem occiſus eſt, ſuiqꝫ milites qui eum interfecerant, præmium cædis à populo Romano petierunt. ſed reſponſum eſt: Romanis nunꝗ placuiſſe ut milites ſuum imperatorem occiderent. Sed nunquid nō pulcherrima & optima adminiſtrandæ rei pub. ars fuit, cum uiri illius primarij ſocios fœderatos & in amicitiam ſubiectionem ue receptos orbis terrarum uiros ita fouebant protegebantqꝫ: ut nihil in uita illi iucundius, dulcius, tutius ue ꝗ Romano ſubeſſe imperio ducerent. Vnde Cicero prima actione in Verrem. clariſſimi uiri noſtræ ciuitatis temporibus optimis hoc ſibi per ampliſſimum pulcherrimumqꝫ ducebant, ab hoſpitibus clientibuſqꝫ ſuis, ab exteris nationibus, quæ in amicitia populi Romani ditioneqꝫ eſſent, iniurias propulſare, eorum fortunas defendere. M. Catonem illum ſapientem, clariſſimum & prudentiſſimum cum multis graues inimicitias geſſiſſe accepimus, propter Hiſpanorum apud quos cōſul fuerat iniurias. Nuper C. Domitium ſcimus Decimo Syllano diem dixiſſe, propter unius hominis paterni amici atqꝫ hoſpitis iniurias. Vſqꝫ autem adeo oſtenſa à magnis uiris in minores beneuolentia & comitas magni Romæ fiebat, ut uirorum illuſtrium cæteras uirtutes earum carentia obſcuraret. hinc carpit ſic notatqꝫ ſuperbiæ & ignauiæ M. Catonem Cicero Lucium Murenā defendens. Quid ꝙ habes nomenclatorem. In eo quidem fallis & decipis: nam ſi nomine appellari abs te ciues tuos honeſtum eſt: turpe eſt eos notiores eſſe ſeruo tuo ꝗ tibi. ſi etiā noris, tamen per monitorem appellandi nō ſunt. Qua ratione Cicero item Roſciū defendens non minus Metellos Seruilios & Scipiones ꝗ ipſum Roſcium laudare eſt uiſus, cū dicit: Nam cum Metellis Seruilijs & Scipionibus erat Roſcio nō modo hoſpitium, uerum etiam domeſticus uſus & conſuetudo: Ex hocqꝫ fonte exortum eſt illud præclarum rei pub. adminiſtrationis fundamentum, à quo urbs Romana orbis terrarum res pub. & patria fuit: ſicut Cicero Aulum defendens Cluentium. Nego uſqꝫ fructus unqꝫ fuiſſe maiores, ubi ſi quis ignobili loco natus ita uiuit, ut nobilitatis dignitatem uirtute tueri poſſe uideatur, uſqꝫ eò peruenit, quoad eum induſtria cum innocentia proſequuta eſt. Vnde item Cicero petulantiæ reſpondens Saluſtij uerborum de ſeipſo uere prædicat. An ullum exiſtimas poſſe fieri ciuem egregium, qui non his artibus & diſciplinis ſit eruditus. An ulla alia putas eſſe rudimenta & incunabula ꝗ uirtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur. Fuit tamen uiciſſitudo adhibita gubernationem reddens ſolidiorem: quando maioribus minores grati officioſiqꝫ fuerunt: ſicut Cicero pro P. Sextio ſcribit. Omnes boni ſemper nobilitati fauemus, & quia utile eſt rei pub. nobiles eſſe homines dignos maioribus ſuis, & quia uiget apud nos clarorū hominum & ſuorum de re pub. meritorum memoria etiam mortuorū. nec magis apud Romanos ualuit nobilitatis ꝗ ætatis ſuperioritas: ad cultū fauores reuerentiamqꝫ cōparandam. Eſt namqꝫ apud Aulum Gelliū in noctibus atticis apud antiquos Romanorū neqꝫ generi neqꝫ pecuniæ maior ꝗ ætati honor eſt habitus. Maioreſqꝫ natu à minoribus colebantur: ad deūm prope & parentū uicem: equidem in omni loco inqꝫ omni ſpecie honoris primores potioreſqꝫ habiti. A conuiuio maiores à minoribus deduci ſolitos, eumqꝫ morem Romanos à Lacædemonijs accepiſſe: apud quos id fieret Licurgi legibus. Sed poſtqꝫ proles ciuitati neceſſaria eſt uiſa antelati qui uxorem quiqꝫ liberos haberent ſenioribus non habentibus. Ita collegæ in magiſtratibus. Et quando id de ætatis officio attingimus: binas ordinis officiorum ſententias, utranqꝫ grauem afferre libet: quarum prima prædicti Auli Gellij fuit: primū ſcilicet iuxta parentes locū habere pupillos noſtræ fidei & tutelæ cōmiſſos, poſt clientes, poſt hoſpites, poſt cognatos, poſt affines. Sed Maſ-

Nomenclator

Minores officioſi in ſenes

ſurius Sabinus primũ locum tutelæ,ſecundũ hoſpiti,tertium clienti tribuit: poſt cognato, deinde affini. Sed ut ad certius ſolidiusq́ rei pub. adminiſtrationis fomentum redeamus, nonnullos ex prope infinitis uiros afferemus, quos ſub alio cœlo & obſcuro natos loco Virtus inter primores Romanorum euexit. Ventidius Baſſus Aſculanus mulos fricare ſolitus de Parthis triumphauit, cum prius ipſe à Syllano C. Pompeij legato in triumphum ductus fuiſſet: quanquã ſcripſerunt aliqui bis eum in triumphum fuiſſe ductum. Cornelius Balbus ſuperior gadibus Hiſpaniarum oriundus, fuit conſul. Lucius Fuluius Tuſculanus, quo anno eiectus eſt è conſulatu patriæ: fuit Romæ conſul: & triumphauit ex ijs qui eum eiecerant. Vnde non indigne Marcus Cicero Appio Pulchro ab ipſo generis ſui faſtu tumido, ſolidam uirtutis laudem ante oculos in hæc uerba ponit. Vllam appietatẽ aut lentulitatem ualere apud me plus quàm ornamenta uirtutis exiſtimas? Neq́ tamen minorem uirtus extollendis ciuibus quàm alienigenis (quod ſuperius ſæpe diximus) uim habuit, quæ ſola per uiros quos inſtruxit optimã rei pub. adminiſtrationẽ dediſſe uidetur. Vnde Cicero Marcum Celium defendens. Ego ſi quis hoc robore animi atq́ hac indole uirtutis & continentiæ ſit: ut reſpuat omnes uoluptates, omnemq́ ſuæ uitæ curſum in labore corporis atq́ animi contentione conficeret: quem non quies, non remiſſio, nõ æqualium ſtudia, non ludi, non conuiuia delectarent: nihil in uita expetendũ putaret, niſi quod eſſet cum laude & honore coniunctum: hunc mea ſententia diuinis quibuſdam bonis inſtitutũ atq́ ornatũ puto. Ex hoc genere illos fuiſſe arbitror Camillos, Curios, Fabricios, omnesq́ qui ex minimis hæc tanta fecerunt. Et profecto maximus uirtuti honos ſemper eſt habitus. Caium Marium patrem refert in LXXVII. Liuius cum in palude Minturnenſium lateret extractũ fuiſſe ab oppidanis: & cum miſſus ad eum occidendũ ſeruus natione gallus maieſtate uirtutis tanti uiri perterritus receſſiſſet, impoſitum publicæ naui delatum in Aphricam. Cicero autẽ de prouincijs cõſularibus decernendis orans: Tiberius Gracchus tribunus plæbis ſolus ex toto collegio Lucio Scipioni auxilio fuit inimiciſſimus illius & fratris Aphricani: iurauit in concione ſe in gratiam non rediſſe, ſed alienũ ſibi uideri dignitate imperij, quò duces eſſent hoſtium Scipione triumphante ducti, eodẽ ipſum duci qui triumphaſſet. Sed omniũ quas legendo unquã inciderimus uirtutis laudũ, ampla fuit illa de qua Plinius in naturali hiſtoria habet: cum Marcum dicit Ciceronem M. Catoni ſuſpirantem dixiſſe. ó te beatum M. Porci, à quo rem improbã petere nemo audet. Non enim huic uirtutis laudi M. Catonis pares facimus alias ciuium Romanorũ laudes, quæ in potentatum & gloriam bello partam referuntur: qualis illa fuit Metelli Fœlicis de Scipione Aemiliano: cum is quatuor dixit filijs: à quorum uno prætore, tribus cõſularibus, duobus triumphalibus, uno cenſorio poſtea in rogũ illatus eſt. Ite filij celebrate exequias, nunquã ciuis maioris funus uidebitis. Nec adſimilis eſt Aemilij Pauli honos gloriæ habitus, cuius feretrum ad funus elati oratores Macedonum ſuccollarunt. Neq́ Publij Rutilij in exiliũ publicanorum perſecutione acti: cui Aſiæ populi obuiam prodierunt. Neq́ Caij Marij, quem cum L. Sylla uictor fugatum hoſtem patriæ iudicare curaret, ſolus Q. Scæuola augur reſtitit, nec ſententiam dicere uoluit: præfatus qui Italiam & urbem ſeruauerat, eum ſe nolle patriæ hoſtem iudicare. Neq́ item prætereundus eſt honos eidem M. Catoni habitus: cum ipſi ex Cypro cum pecunia regia uenienti S. P. Q. R. ad ripam tyberis occurrit, non propter pecuniæ uim, ſed quia tãtus ciuis redierat ſaluus. Sicq́ Catoni de quo anhelans Cicero ſuſpiransq́, tantum tamq́ glorioſum fecit uirtutis iudiciũ: licet in Cyprum ad ſupradictam legationẽ ſex comitatus ſeruis iuerit, nõ erit par in gloria Cornelia Gracchorum mater, ad quam poſt illorum mortem Miſeni ſe continentẽ reges & omnes principes ſalutatum mittebant. Quamuis autẽ uirtus ipſa in urbe Roma bonam rei pub. adminiſtrationem multum iuuit: plurimũ tamen cõſeruando augendoq́ imperio extra à magiſtratibus cuſtodita profuit. Vnde quæſiti delectiq́ ſunt ſtante re pub. uiri graues boni & integri, à quibus imperia magiſtratusq́ gererentur: quorũ aliquos ad ipſorum & ſuarum ætatum laudem noſtrorumq́ imitationẽ afferemus. Gracchum refert Aulus Gellius cum ex Sardinia redijt in concione dixiſſe: Verſatus ſum in prouincia quomodo ex uſu noſtro exiſtimabã eſſe: non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar. Nulla apud me fuit popina, neq́ pueri eximia facie ſtabãt in cõuiuio, ſed liberi mei. Ita uerſatus ſum ut nemo poſſet dicere, aſſem aut eo plus in muneribus me accepiſſe, aut mea opera quemq́ ſumptum

Qui uili loco nati, ob uirtutem inter primores ſint euecti

ptum feciſſe. biennium fui in prouincia: ſi ulla meretrix in domum meam introiuit, aut cu iuſquã ſeruulus, me omniũ mortaliũ poſtremiſſimum iniquiſſimũ habetote: zonas quas argento plenas extuli eas ex prouincia inanes retuli. Alij uini amphoras quas plenas tulerunt, argenti plenas domum reportarunt. Et Plutarchus in Pauli Aemilij uita refert, eum multum auri, multumqꝫ argenti ex regia gaza coactum ne aſpicere quidem uoluiſſe, ſed negociũ quæſtoribus dediſſe, ut in publicum referrent, librosqꝫ duntaxat regios natis literarum ſtudioſis dirigi cõſenſiſſe. Et Cicero quarta in Verrem actione ſcribit. cũ ab Aphricano quidã uetus aſſentator ex numero amicorũ non impetraret, ut ſe præfectũ in Aphricam duceret & id ferret moleſte: Noli inquit mirari, ſi tu à me hoc non impetras. Ego iam pridem ab eo cui meam exiſtimationẽ caram fore arbitror peto, ut mecum præfectus proficiſcatur, & adhuc impetrare non poſſum. Quapropter Ciceronẽ crediderim ad prædictorum aliorumqꝫ rei pub. fundatorũ imitationem inſtruxiſſe Quintũ fratrem Aſiæ proprætorem ubi ſic ſcribit. Quid eſt enim negocij continere eos quibus præſis, ſi te ipſe contineas? Et infra. curandum tibi erit non itineribus tuis perterreri homines, non ſumptu exhauriri, non aduentu cõmoueri: eſſe quocunqꝫ ueneris, & publice & priuatim maximã læticiam, cum urbs cuſtodẽ, non tyrannũ, domus hoſpitẽ, non expilatorẽ recepiſſe uideatur. Quare ſint hæc fundamẽta dignitatis tuæ: tua primũ integritas & cõtinentia, deinde omnium qui tecum ſunt pudor. Conſtantia eſt adhibenda & grauitas, quæ reſiſtat non ſolum gratiæ, uerum etiã ſuſpitioni. Adiungenda etiam eſt facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in ſatisfaciendo ac diſceptando diligẽtia. Ac mihi quidẽ uidetur huc omnia eſſe referenda, ijs qui præſunt alijs, ut ij qui erunt in eorũ imperio ſint ꝙ beatiſſimi. Vnde non iniuria queſtus eſt idem Cicero de laudibus Pompeij orans. Difficile dictu quirites quanto in odio ſimus apud exteras nationes propter eorũ, quos ad eos hoc anno cũ imperio miſimus iniurias ac libidines. Profuiſſe autẽ plurimum uidetur ad ſeruandã uirtutum, de quibus dictum eſt, normam pœnas quæ ad flagitia ſequebãtur à magiſtratibus inflictas. Sempronius enim Muſca C. Gallum in adulterio in prouincia deprehenſum flagellis cecidit, Caiusqꝫ Marius imperator Cluuium ſororis ſuæ filium pronunciauit à tribuno militum iure cæſum, quia illum ſtupri appellauerat. C. Feſceninus triumuir Corneliũ militem fortiſſimum, ꝙ cum ingenua ſtupri cõmercium habuiſſet in carcerem cõiecit, qui in carcere mori coactus eſt. Et quid aliud intonare ac fulminare uoluiſſe uidemus Ciceronem in præclariſſimis Verrinarũ actionibus, ꝙ ut Verrem prouincialiũ ſiculorum prædatorem damnari puniriqꝫ faceret: quæ eadem fuit intentio, eorum omniũ qui male functos magiſtratibus repetundarum poſtulabant. Sed iam ſatis multa dixiſſe uidemur de optima, prudentiſſima, ſanctiſſima Romanorũ rei pub. adminiſtratione, per quã factũ eſt, ut maximæ præ cæteriſqꝫ pulcherrimæ orbis terrarũ parti diutiſſime imperauerint. Ad alia trãſeundũ eſt.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER VI.

MILITIAE ROMANAE Inſtituta ad oſtenſam Rei publi. adminiſtrationem ſequi decet. nam ſicut dubium non eſt inchoatam auctamqꝫ eſſe armis & militum fortitudine, ac induſtria rei pub. amplitudinem: ita conſtat inanes & ſuperfluas fuiſſe legionũ cohortiumqꝫ & turmarum ac imperatorum à quibus ducebantur uires, niſi quas adijſſent, expugnaſſent, cepiſſent ciuitates & prouincias, S.P.Q.R. & ſapientiſſimi, de quibus diximus, uiri graues & in magiſtratibus conſtituti iuſte, prudenter, & perhumane gubernando cõſeruaſſent, ac in melius reformaſſent: quanqꝫ ijdẽ maiori ex parte fuerũt, qui rẽ pub. intus ſine armis, & foris armati præſertim ordinibus præfecti rem militarẽ adminiſtrarunt: ut tribus libris ſuperius tractata inermis: hæc alia cui manũ apponimus armata rei pub. adminiſtratio dici poſſit. Nec minoribus paucioribus, laxioribus hæc ꝙ illa legibus inſtitutis, & bene uiuendi artibus acta eſt, adeo ut affirmare audeamus, ſeruandarũ legũ, cuſtodiendæqꝫ diſciplinæ ſeueritatẽ bello magis extra, ꝙ pace domi fuiſſe retentam. Si enim domi & in urbe à paucis aliquãdo ſiue à pluribus in rem pub. eſt peccatũ, animaduerſio ſæpiſſime aut leuis aut nulla eſt habita: ſed raro cõſul, Imperator, & ipſæ legiones graue inciderũt erratũ, quibus ab hoſte pœna nõ ſit, punitioqꝫ inflicta, nec tamẽ hoc ideo dicimus, ut noſtri patris rei

militaris diſciplinã tradere inani conatu intendamus: ſed grauat nos exponẽdæ oſtenden
dæq; rei militaris Romanorũ diſciplinæ pridẽ ſciri deſitæ, addita difficultas uerborũ æta-
tis noſtræ ſuperioris militiæ uerbis nullatenus reſpondentiũ, quibus aliquãdo uelimus no-
limus ad rei propoſitæ declarationẽ utendũ erit. Sed iam rei nõ minus uariæ & amplæ q̃
digniſſimæ pro uiribus oſtendendæ incumbamus, ab ipſaq; uocabuli expoſitione ſuma-
Militia unde mus exordiũ. Militia à milite dicta: isq; ut Feſtus Pompeius uult, ab eo dictus eſt ꝙ nihil
Miles molle, ſed potius aſperũ gerat: ſicut ludũ per antiphraſim dicimus, in quo minime ludi de-
bet. Et Vlpianus iureconſultus militẽ appellari uult: uel à militia, id eſt duritia, quã pro re
pub. ſuſtinet: aut à multitudine: aut à malo quod arcere milites ſolent: aut à numero mille
hominũ: à græco uerbo chilia. Sed meliorẽ expoſitionẽ cæteris eſſe tenemus M. Varro-
nis, qui milites appellatos eſſe uult ꝙ trium miliũ prius legio fiebat, ac ſingulæ tribus quæ
tres erant mille mittebãt. Militis uerbũ generali prolatũ appellatione omnes cõplectebãt,
qui aliquando adacti ſacramẽto arma aut tractarent, aut etiã dimiſſi & exauctorati tractaſ-
ſent: & multæ ac uariæ fuerunt eorũ ſpecies quæ diligentiore indigent expoſitione. Equi-
tes namq; erant, & tituli, & dimiſſanei, & legionarij, & claſſici, & proletarij, beneficiarij, &
limitanei, & cõducti quoq; ſtipendio & mercede quãdiu ex cõdicto pro militibus rei pub.
Tituli habebant. De equeſtri ordine multa diffuſe inferius narranda ſunt. Tituli (quos & aliqui
dixere tutulos) iuxta Vlpianũ de teſtamento militari ſunt appellati, ꝙ patriã in qua per-
manebant tutaretur. ſed eos uult Seneca ad Lucillũ ignominiæ cauſa ſic dictos eſſe: ꝙ cum
Proletarij inuenti eſſent rei inutiles militari extra exercendæ, in patria dimitterentur. Vnde à prole-
tarijs pariter militibus in hoc differebãt, ꝙ hi nullo eorũ habito uirtutis experimento ad id
ſolũ delecti ſunt, ut retento ad auctoritatem militari titulo cæteris eius nominis & ordinis
Beneficiarij extra militantibus ipſi in patria ad prolẽ procreandã remanerent. Beneficiarios ſcribit eos
Dimiſſanei Feſtus fuiſſe dictos qui uacabãt muneris beneficio. Dimiſſanei autẽ fuerunt qui poſt actã
cum laude aliquãdiu militiã à magiſtratu dimittebãtur. Ex quibus aliquando in militiã re-
Legionarij uocatis exercitus in neceſſitate reparatos fuiſſe oſtendemus. Legionarij milites appellati
ſunt, qui alicuius legionis pars cũ eſſent, nũq; aut pace aut bello ab ea diſcedebãt. ui & fi-
nitione uerbi militis expoſita, quanti habita fuerit militia paucis primo, & poſt diffuſius
Militia ſummæ rei militaris partes, in quas diſtributa fuit dicemus. Et quia duplex fuit militia, ter-
duplex reſtris, & naualis, de prima taliter dicemus, ut multa quoq; futura ſecũdæ cõmunia tracte-
mus. Nã delectus primo legionibus cõtrahendis adhibitus: deinde tyronũ alter delectus &
eruditio: poſt legionis partiũ deſcriptio: & Italiæ copiarũ in legiones Romanas conſcripta
rum quantitas, de hinc legionis ipſius militũ numerus & equitatus oſtendet. Verba poſt
hæc uaria quibus in bello, & prælijs utebãtur: necnon caſtrorũ & ſtructæ aciei: Armorum
quoq;, ſignorũ & inſigniũ militariũ, & diſciplinã militarẽ, prælijq; gerendi formã, inſuper
honores, dignitatẽ, ſtipendia, dona, ornamẽta, auctoritatẽ & demũ formã miſſionis militũ
docebimus. Militiæ laudes, & ſi multis ac prope inifinitis ex locis ſumere & afferre poſſu-
mus, à ſolo Cicerone dicemus, qui L. Murenã à M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Horten
ſio ſummis, eloquẽtiſſimis grauiſſimiſq; uiris, ambitus & maieſtatis accuſatũ defendẽs: ſic
Laus militiæ in oratione habet. At nimirũ (dicendũ eſt enim quod ſentio) rei militaris uirtus præſtat cæ
teris omnibus: hęc populo Ro. hęc huic urbi ęternã gloriã peperit: hęc orbẽ terrarũ parere
huic imperio coegit: oẽs urbanæ res, omnia noſtra pręclara ſtudia, & hæc forenſis laus &
induſtria latẽt in tutela ac præſidio bellicæ uirtutis: ſimul atq; increpuit ſuſpicio tumultus
artes illico noſtræ cõticeſcũt. Et infra. Quapropter nõ ſolũ illa gloria militaris ueſtris for-
mulis atq; actionibus anteponẽda eſt, uerũ etiã dicẽdi cõſuetudini, quæ lõge & multũ iſti
ueſtræ exercitationi ad honorẽ antecellit. Itaq; mihi uidentᷣ plæriq; initio multo hoc malu
iſſe. poſt cũ id aſſequi nõ ualuiſſent, ad militiã potiſſimũ ſunt delapſi. qđ ſi ita eſt cedat opi-
nor Sulpici forũ caſtris, otiũ militię, ſtilus gladio, umbra ſoli. Vnde eſt ꝙ Vegetiũ de re mi
litari tractaturũ uidemus ex Saluſtio ſumpſiſſe. Nulla re alia populũ Ro. orbẽ ſubegiſſe, ni
ſi armorũ exercitatiõe, diſciplina militari, uſuq; militię. Ad tirones nũc ueniendũ eſt, quos
Tiro uidemus quoſdã credere à uerbo græco dictos, tanq̃ domãdos: cũ noſtra ſit opinio, Tiro-
nis uerbũ ab Hetruſcis ſicut hiſtriõis: aut à Sabinis, ſicut Neronis, ad latinã cõſuetudinem
tranſiuiſſe. Eos autẽ cõſtat neq; à principio, neq; ſemper poſtea in inſtituendis legionibus
fuiſſe delectos, cũ legiones ipſas raptim & tumultuarie à Romulo primũ, poſt à quibuſdã
regibus

regibus,cõſulibus & principibus,quandoq; factas fuiſſe legamus. Romulum eum à quo urbis & militiæ ſimul origo fuit,ſcribit primo Liuius libro, Trecentos armatos ad cuſto/diam corporis acceptos celeres appellaſſe,& nõ in bello ſolum,ſed in pace habuiſſe. & de Seruio rege,Equitũ decem turmas ex albanis legiſſe,legiones etiã ueteres eodem ſupple/mento expleuiſſe,& nouas ſcripſiſſe.Et libro ſecundo Liuius, dictatore Valerio Voleſi fi lio decem legiones ſcriptas,ternasq; cõſulibus,quatuor dictatori datas.& infra quinto ſic habet. Tertius exercitus ex cauſarijs ſenioribus à T. Quintio ſcribatur, qui urbi mœni/busq; præſidio ſit.Et ſeptimo dicit,Camillũ quatuor legiones quaternũ milium ſcripſiſſe: Sed libro Liuij XXIII uidemus maiores copias ſine delectu tironum fuiſſe conſcriptas: Cũ deeſſent nautæ,cõſules ex ſenatuſcõſulto edixerũt,ut q L. Aemylio, C.Flaminio con ſulibus,milibus æris quinquaginta ipſe aut pater eius cenſus fuiſſet uſq; ad cẽtum millia, aut cui poſtea tantum eſſet factũ, nautam unũ cum ſex menſiũ ſtipẽdio daret. Qui ſupra centum millia uſq; ad ducenta millia,tres nautas cũ ſtipendio annuo:qui ſupra CCC uſq; ad decies centum æris quinq; nautas,qui ſupra decies octo nautas,cũ annuo ſtipendio da rent. Ex hoc edicto dati nautæ armati inſtructiq; ab dominis triginta dierũ coctis cibarijs naues cõſcenderunt.Tum primum eſt factum ut claſſis Romana ſocijs naualibus priuata impenſa paratis cõpleretur.Et XXIX Liuius,Scipio poſtquam in Siciliam traiecit uo/luntarios milites ſeptem millia ordinauit centuriauitq;.Et libro LXXIIII.uidemus bel/lo ſociali,cum Pompeius Strabo Picentes prælio ſuperaſſet,Libertinos tunc primũ milita re cœpiſſe.Quem milites deligendi & exercitus cõparandi modum in neceſſitatibus imi/tatos fuiſſe principes conſtat.Suetonius enim de Auguſto,Libertino milite,præterquam Romæ incendiorũ cauſa,& ſi tumultus in grauitate annonæ timeretur,bis uſus eſt, ſemel ad præſidiũ coloniarũ Illyricũ contingẽtium,iterũ ad tutelã ripæ Rhodani.& item uigin/ti millia ſeruorũ manumiſit,& ad remũ dedit bello ſiculo.Et Iulius Capitolinus de M. An tonino philoſopho: ſeruos quemadmodũ bello punico factũ fuerat ad militiam parauit, quos uoluntarios exẽplo uolonũ appellauit.Et Cicero ad Atticũ:Parthi Eufratẽ tranſiue/runt, duce Pacoro Horodis Parthorũ regis filio cũctis referto copijs. nos in Cappadocia ad Taurũ,delectus habebatur ciuiũ Romanorũ.Et ſicut ſupradictæ quaſi omnes copiæ in ſummis difficultatibus ſic alias ſæpenumero pares,& maiores nulla cogente neceſſitate à cõſulibus imperatoribusq; nullo tironum delectus ſeruato ordine ſunt contractæ. Liuius enim tertio,Cũ ad ea bella cõſules delectũ edixiſſent,fauore plebis nõ iuniores modo, ſed emeritis etiã ſtipendijs,pars magna uoluntariorũ ad nomina danda præſto fuere.Eoq; nõ copia modo,ſed etiam genere militũ ueteranis admixtis firmior exercitus fuit. & quarto. Dum in Lauicanos & Equos Q. Seruilius tribunus ple.conſulũ poteſtate ducturus eſſet, delectũ haberi nõ ex toto populo placuit.decem tribus ſorte ductæ ſunt,ex his ſcriptos iu niores duo tribuni ad hoſtes duxerũt:& quinto,Dictator Camillus,cũ mag.equ. Seruilio Hala iuſtitio indicto, delectũ iuniorũ habuit, ita ut ſeniores quoq; quibus aliquid roboris ſupereſſet in ſua uerba iuratos centuriaret. Et ſeptimo: cõſulibus Appio Claudio Craſſo & L.Furio Camillo bello Gallico,Græco,& Latino ad albã orto,ſenatus non urbana tan tum,ſed etiam agreſti iuuentute decem legiones ſcripſit quinum millium & ducẽtorum, equitumq; trecentorum.Et octauo, Mamercus conſul cui Gallicum euenerat bellum ſcri bere exercitum ſine ulla uacationis uenia,quin opificum quoq; uulgus,& ſellularij mini/me militiæ idoneum genus exciti dicuntur.& decimo.Bello Hetruſco nũciato ſenatus iu ſticium indici,delectũ omnis generis hominum haberi iuſſit:nec ingenui modo,aut mino res ſacramento adacti ſunt,ſed ſeniorũ etiam cohortes factæ,Libertiniq; cẽturiati:ut affir/mare audeamus multo ſępius ſine tironũ delectu,q̃ per illos legiones coactas inſtructasq; fuiſſe.Quin uidetur eum morem tironis accipiendi inſtruẽdiq;,quietis & florentibus Ro manis rebus fuiſſe ſeruatũ,ut adoleſcẽtes alioquin otio marceſcẽtes diſciplina imbuerẽtur militari,quibus poſtea reſp.uteretur.De quibus Liuius XXII: Magiſter equitũ delectu edicto minores ab annis decem & ſeptem,& quoſdã prætextatos ſcribit,quatuor ex his le giones & mille equites confecit.Item XXIIII: Et Statorius ex multa iuuentute pedites cõſcripſit,ordinatosq; proxime morem Romanum decurrendo ſigna ſequi,& cõſeruare ordines docuit,& operi alijsq; inſtitutis militaribus aſſuefecit.Nedum uero petitos à ma/giſtratu adoleſcentes conſentire oportuit, ſed aliquando ſi ſe militaturos non obtulerunt

Celeres

Adoleſcentes qui militiæ ſe nõ obtuliſſent dãnatos fuiſſe

damnati ſunt. Liuius XXVII: Atq; ex ĳs qui principio eius belli decẽ & ſeptem annos natos fuerant, neq; militauerant, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadrageſimo, Poſtq̃ comperta ſunt bachanalia in Auentino occulta, in quibus per flagitia adoleſcentes corrupti erant, inquit ad ſenatum, & populum conſul: hoc ſacramẽto initiatos iuuenes milites faciendos cenſetis quirites, his ex obſceno ſacrario eductis arma committenda? Vnde Cicero, Difficillimis reipublicæ belli ciuilis Pompeiani temporibus, Tirones parandos ſic in Philippicorũ decimo ſuadet: ego autem non tam ueteranos nutriendos uobis arbitror, q̃ quid tirones milites flos Italiæ, quid nouæ legiones ad liberãdam patriã paratiſſimæ, quid cuncta Italia de ueſtra grauitate ſentiat tentandum: nihil enim ſemper floret, ætas ſuccedit ætati. Quibus uero modis tirones diſciplinam edocerentur militarem, & ſi aliqua ex parte in ſupradictis apparet, tamen aliter oſtendemus. Nam quod ſupra Liuium octauo ſcri-

Sellularij pſiſſe uidemus: ſellularios, id eſt, opifices ſedẽdo opus faciẽtes, minime aptos militiæ fuiſſe: M. Cato de re ruſtica affirmat, ex agricolis dicens uiros fortiſſimos, & milites ſtrenuiſſi-

Ex agricolis tirones deligendi mos gigni. Et Seneca epiſtola duodeuigeſima, Fortior miles ex fragoſo uenit, ſegnis eſt urbanus uerna: nullũ laborem excuſant manus, quæ ad arma ab aratro transferũtur: quin etiam non originis & exercitĳ magis, quàm integritatis corporis tironum habendam eſſe rationem maiores uoluerunt. Vnde Martianus iureconſultus de teſtamento militari. Militabit uero qui cum uno teſticulo natus eſt, qui'ue amiſit, ſecundum diui Traiani reſcri-

Sylla & Cotta cũ unico teſticulo nati ptum, Nam & duces Sylla, & Cotta memorant̃ eo habitu fuiſſe naturæ. Suetonius de Cæſare dicit, Tirones neq; in ludo, neque per laniſtas, ſed in domibus per equites Romanos, atque etiam per ſenatores armorum peritos erudiebat. Et Plutarchus in uita Pauli Æmylĳ ſcribit, eum cõſueuiſſe filios domi diſciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de Maximinis duobus. Tertia die cum proceſſiſſet Seuerus ad campum in turba exultãtem more barbarico Maximinum uidit, iuſſitq; ſtatim tribuno militum ut coerceret ad Roma-

Tirones charos Romanis fuiſſe nam diſciplinam & imbueret. Nec tamen in neceſſitatibus aſpernabãtur, quin charos Romani tirones habebant. Plancus Ciceroni, In caſtris noſtris legiones ſunt ueteranæ tres, tironum uel luculentiſſima ex omnibus una. In caſtris Bruti una ueterana legio, altera bimana, octo tironum. Vegetius autem & ſi ætatis ſuæ diſciplinam militarẽ potius, quàm uetuſtã docuit, multa habet à maioribus, prẹſertim à Saluſtio ſumpta. Ex quibus eſt aptiorem ruſticã eſſe plebem, quæ diurno labore nutritur, ſolis patiens, umbræ negligens, balnearum neſcia, delitiarum ignara, paruo contenta cibo, durata habens per omnium laborum tolerantiam membra. Si uero neceſſitas cogat urbanos ad arma compelli, primum laborare, decurrere, portare pondus, & ſolem & puluerẽ ferre diſcãt, paruo uictu utãtur & ruſtico, interdũ ſub diuo, interdum ſub papilionibus cõmorentur. Tirones uero incipiente pubertate deligendos, omnesq; geſtus docendos, ne locum deſerãt, ne ordines turbent,

Qui à militia arcendi & in militiam recipiendi foſſam ducere gaudeant, Adoleſcentesq; martio deputandos operi debere eſſe uigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris muſculoſis, ualentibus digitis, longioribus brachĳs, uẽtre modico, exilioribus cruribus & pedibus, nõ ſuperflua carne diſtentos, ſed neruorum duricia collectos. piſcatores, aucupes, ſellularios, aleones, & omnes, qui aliquid tractaſſe uidẽtur id generis, longe caſtris pellendos: fabros, macellarios, ferrarios, & ceruorũ aprorumq; uenatores militiæ aſcribendos. idem ſcribit honeſtatẽ idoneũ militem reddere, & uerecundiã dum prohibet fugere, uictorẽ facere. à magnis peritiſſimisq; bellorum uiris, delectũ tironũ eſſe habendũ. Ad Saluſtiũq; reuerſus dicit Vegetius eum ſcribere, Pompeiũ adoleſcentẽ aſſueuiſſe, cum agilibus ſaltu, cũ uelocibus curſu, cũ ualidis lucta certare. Nec aliter illi de Sertorio uictoriã cõtingere potuiſſe: ab ipſoq; Saluſtio tradi, Ro-

Campus Martius ad Tironum exercitationẽ electus manos ueteres ad omnẽ rei militaris eruditionẽ campũ Martiũ Tyberi uicinũ elegiſſe, in quo iuuẽtus poſt exercitiũ armorũ ſudorẽ pulueremq; diluerit. Iuuentutẽq; pro exercitio cõſueuiſſe crates rotũdas ex iunco cõtexere, quibus in duplo ponderãtibus q̃ ſcutũ, & claua lignea pergraui ad palũ ſexipedalem in terrã fixum ſe exercebãt, pũctimq; & cæſim ferire diſcebant. A Saluſtioq; itẽ tradit Vegetius, Exerceri ſolitos hyeme ſub tectis tirones, ut equos inſtratos ligneos armati ſaltu inſilirent, quandoq; faſces, & pondera librarũ ſexaginta tuliſſe gradu militari, ut diſcerent arma & cõmeatum deferre cũ neceſſitas cogeret. Vergilius, Nõ ſecus ac patrĳs ſæuus Romanus in armis Iniuſto ſub faſce uiam cũ carpit, & hoſtem Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris. De eaq; Tironum, & militum

nouorum

nouorum etiam ſeruorū ad militiam eruditione Flauius Ioſephus de captiuitate Iudaica ſic habet,Quaquidem in re nimis admirandam quis exiſtimauerit Romanorum prudentiam,ita ſeruos inſtruentium,ut non ſolum uitæ miniſterio,ſed etiam neceſſitatibus utiles ſint.quod ſi quis eorū aliam quoq; reſpexerit militiæ diſciplinam,profecto cognoſcet tantum eos imperiū non fortunæ munere,ſed propria uirtute quæſiſſe.Armis enim uti nō ex bello cœperunt,neq; ſolum ſi neceſſe ſit manus mouent,ſed ueluti armis naturā coercentes,nullas capiunt exercitationis inducias,nec tēpora præſtolantur.Meditationes autem eorū nihil à uera cōtentione diſcrepant, ſed in dies ſingulos militū quiſq; omnibus armis, tanq; in procinctu poſitus exercetur,quo etiā prælia facillime tolerāt.Nec enim uel ordo neglectus eos à conſueta diſpoſitione diſpergit,neq; metus aut ſumptus remouet aut laſſitudo.Vnde ſequitur,quod ſemper ſuperent hoſtes,quos non itidem confirmatos inuenerunt:nec errauerit ſi quis eorū meditationes conflictus eſſe dixerit ſine ſanguine,contraq; prælia meditationes eſſe cū ſanguine.Legio quibus ex partibus,quóue inſtrueretur pararetur q; modo cum dixerimus,Tirones etiam quomodo in ordinibus locarentur intelligitur.Igitur legio inde dicta,ut inquit Varro,ꝙ legūtur milites in delectu,ex centurijs enim maxime cōficiebat.Cēturiæ uero eam uim habuere,ut ab ipſis cæteri ordines naſcerētur. De quibus dicturi eadē licet diuerſa ratione repetere cogimur,quæ in comitijs ſupra ſunt dicta.Liuius in regis Tullij Seruij rebus geſtis ſcribit,cenſum ab eo inſtitutū fuiſſe,rem ſaluberrimā tanto futuro imperio,quo pacis bellíq; munera nō uiritim,ut antea,ſed pro habitu pecuniarū fierent.Tum claſſes cēturiaſq;,huncq; ordinē ex cēſu deſcripſit.Qui centum milliū æris aut maiorē cenſum haberent octuaginta fecit centurias,XL ſenū XL iuuenum:ſeniores ad urbis cuſtodiam:iuniores,ut foris bellum gererēt.Arma his,galea,clypeus,ocreæ,lorica, omnia ex ære:haſtæ,& gladius.Additæ his duæ fabrū cēturiæ ſine armis,ut machinas in bello ferrent.Intra centū & ſeptuaginta quinq; millia cenſus ſecunda claſſis.Ex his uiginti centuriæ ſeniorū,uiginti iuniorū,arma ut in ſuperiore præter loricā. Tertia claſſis à LXXV ad quinquaginta millia cenſus,cēturiæ uiginti ſenū,uiginti iuuenum,arma ut in ſuperiore præter ocreas.In quarta claſſe à quinquaginta ad XXV milliū cēſus.Cēturiæ XX ſeniorū XX iuniorū,arma mutata,nihil præter haſtā & uerutū datū Quinta claſſis cēturias triginta habuit,fundas,lapideſq; miſſiles gerebāt.In his acceſi, cornicines,tibicines in tres cēturias.ex XI poſtea millibus una cēturia, & fuit hæc immunis militia.Equitū ex primoribus ciuitatis duodecim ſcripſit centurias,additis ſex alijs,primis ſex Romuli.Cū itaq; haberet delectus ordo ſumebat ex ſupradictis cenſibus,& ex eadem diuiſione quinq; cenſuū fiebāt delectorū militum cēturiæ,ut unaquæq; cēturia ſuā cuiuſlibet cenſus ordinis & ætatis haberet partē.Qua in re prudenter inſtitutū fuit quod Vegetius à Saluſtio tradit,ut quaſi in orbē quendā per diuerſos ordines promouerētur milites: ut ab inferiore ſi promereretur ad ſupremū quiſq; aſcēderet: & ita ad primū,ſed in maiori digniorīq; loco rediret.Ex hacq; formula copię urbis Romæ cōtrahebantur.Sed maiores multo copias Romani ꝑ omnia ſtantis Romanæ dignitatis tēpora à latino nomine & Italis acceperūt.Quæ omnes copiæ ſimul mixtæ Romanos exercitus cōficientes Romanū nomen ubiq; locorum formidoloſum glorioſumq; reddebant.Liuius enim prælium apud Trebiā libro XXII deſcribens,Duodeuiginti millia Romanorū erant, ſociorū nominis latini uiginti millia,auxilia prȩterea Gallumbrorū XXV.Et cōſules delectū cū ægre cōficerent inopia iuniorū, ſenatus triūuiros binos creari iuſſit,alteros q̃ citra,alteros qui ultra quinquageſimū lapidē in plateis foriſq; & cōciliabulis omnē copiā ingenuorū inſpicerēt, & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere uiderētur,etiāſi nondū militari ætate eſſent, milites facerēt.Tribuni plebis ſi eis uideretur ad populū ferrēt, ut qui minores ſe ſeptem & decē annis ſacramento addixiſſent,his perinde ſtipendia procederēt,ac ſi ſeptē & decē annorū aut maiores milites eſſent. Et XXXV Liuius:decretū ut nouorū militū tria millia duceret & trecētos equites:ita ut in his duæ partes ſociū latini nominis,tertia ciuiū Romanorū eſſet.Idem ſupplemēti ad Caium Flaminiū,cui imperiū cōtra Antiochū prorogabatur.Et XXXV Liuius:L.Scipio cōſul cui ꝓuincia Gręcia decreta erat:in ſupplemētum addita peditū ciuiū Romanorū tria millia,equitū cētum: & ſociūm latini nominis quinq; millia,equites ducenti.Alteri cōſuli Lelio nouus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ,& ſociūm latini nominis XV millia pedites,equites CC.Cicero Appio Pulchro.Sed

Legio unde

A centurijs cæteros ordines natos

uniuerſo

uniuerſo ſenatui uenerat in mẽtem præſidio firmiori opus eſſe ad iſtam prouinciam: cen-
ſebant enim omnes fore, ut in Italia ſupplementum meis & Bibuli legionibus ſcriberetur.
Gallumbri Quod autem ſupra de auxilijs Gallumbrorũ ad Trebiam miſſis eſt dictũ, alias copias ab
Italis quãdoq; ab externis acceptas fuiſſe, leuioris armaturæ, nulliusq; ſtipẽdij, ſed breuio
ri tempore in exercitu moraturas edocet Liuius. Quãuis enim Romani ad exercitum con
tra Hannibalem Placentiã miſſum milites miſiſſent ex Italia ſimul & Roma acceptos: ta-
men alias copias à Gallumbris qui nunc Romandioli ſunt in caſtra euocauerunt, quæ fue
rũt auxilia leuiter armatorũ. hinc ſcribit Liuius XXII de Hierone Siculo rege, cuius ora
torum hæc fuerũt uerba, Milite atq; equite ſcire niſi Romano Latiniq; nominis nõ uti po
pulum Romanũ, leuium armatorũ auxilia etiam externa uidiſſe in caſtris Romanis. Itaq;
miſiſſe mille ſagittariorũ ac funditorũ. Et XXXIIII Liuius. ſi tumultus in Hiſpania eſ-
ſet, placere ut tumultuarij milites extra Italiã legerent L. Paulo in Hiſpaniã. Et XXXVI
in bello ſociali. Auxilia inde latini nominis & exterarũ gentium miſſa populo Romano.
Plancus imperator conſul deſignatus ſcribens conſulibus, prætoribus, tribunis plebis, ſe-
natui populoq; Romano. Legiones habeo quinq; ſub ſignis, & ſua fide uirtuteq; populo
Romano cõiunctiſſimas, & noſtra liberalitate nobis obſequẽtes. prouinciã omniũ ciuita-
tum cõſenſu paratiſſimã, & ſumma cõtentione ad officiũ certantẽ. Equitem auxiliorumq;
tantas copias, quantas hæ gentes ad defendendũ ſuam ſalutem libertatemq; conferre poſ-
ſunt. Cicero Bruto: Romæ delectus habetur totaq; Italiã: ſi hic delectus appellandus eſt,
Legionis numerus cum ultrò ſe offerũt omnes. Numerũ quem legio habuerit omniũ militũ oſtendit Liuius
in ſeptimo. Cõſulibus Appio Claudio Craſſo, & L. Furio Camillo, bello Gallico Græco
& Latino ad Albam orto, ſenatus nõ urbana tantũ, ſed etiam agreſti iuuentute decẽ legio
nes conſcripſit, quinũ millium & ducentorũ militum, equitumq; trecentorum. Et XXII
prælio Cannẽſi. Numero quoq; peditũ equitumq; legiones auctę. mille peditibus & cẽte
nis equitibus in ſingulas additis, ut quina millia peditũ, trecẽti equites eſſent. Et XXIX
Liuius, Suppleuitq; ita eas legiones, ut ſingulæ ſena millia & ducẽtos pedites: equites ha
berent CCC. & Aulus Gellius ſcribit, in legione ſunt cẽturiæ ſexaginta, manipuli trigin-
ta, cohortes decem. Quarũ copiarum ut diſtributio quæ fiebat, notior habeatur, magiſtra
tuum & eorũ qui ducebant ordines, & ſingularũ partium nomina exponemus. Nec repe
tere expedit, quæ ſuperius expoſita ac prope omnibus nota ſunt. Imperatoris, Conſulis,
Prætoris, à quibus ducebãtur uocabula. Exercitusq; expoſitio nominis primo ponatur lo
co, dehinc tribuni militares, ruffuli, centuriones, decuriones, equites, troſſuli, cohortes, ma
nipuli, turma, haſtati, pilani, principes, triarij, ſubſidionarij, accẽſi, ferẽtarij, uelites, auxilia,
præſidia, obſidiũ quid fuerint doceamus. Exercitum tradit Vlpianus iureconſultus de mi
litari teſtamento, traxiſſe nomen ab exercitatione. Idemq; uult exercitũ non unam cohor
Exercitus unde tem, neq; unam alam dici, ſed numeros multos militũ. Nam exercitui præeſſe dicitur ille
qui legionẽ uel legiones cum ſuis auxilijs cõmiſſas adminiſtrat, de cuius officio ſic ſcribit
De officio regentis exercitum Marcellus de re militari, Officium regentis exercitũ non tantũ in danda, ſed etiam in ob-
ſeruanda diſciplina conſiſtit. Paternus quoq; ſcribit, debere eum qui ſe meminerit armato
præeſſe parciſſimè cõmeatum dare, equum militarem extra prouinciam ſuam duci non
permittere, ad opus priuatum, piſcatum, uenatum militem non permittere. Nam in diſci-
plina Auguſti ita cauetur: & ſi ſcio fabrilibus operibus exerceri milites non eſſe alienum,
uereor tamen ſi quicquã permiſero, quod in uſum meũ aut tuũ fiat, ne modus in ea re ad-
Tribuni militares hibeatur, qui mihi ſit tolerandus. Tribuni militares ad eorũ exemplar facti ſunt, qui popu
lo Ro. præſunt. De quorũ officio ſic habet Cicero legũ ſecundo. Milites quibus iuſſi erũt
parento, eorumq; tribuni ſunto. Marcellus de re militari, Tribuni officiũ eſt uel eorũ qui
exercitui præſunt, milites in caſtris continere, ad exercitationes producere, claues porta-
rum ſuſcipere, uigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum intereſſe, fru
mentum probare, menſuræ fraudem coercere, delicta ſecundum auctoritatem ſuam caſti
gare, principijs freqũeter intereſſe, querelas commilitonum audire, ualitudinarios inſpice
Tribunorum militariũ duo genera re. Tribunorumq; militariũ Aſconius Pedianus ſecũda in Verrem duo fuiſſe genera ſcri-
bit, primum eorũ qui ruffuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari ſolent: alij ſunt comitiati,
qui comitijs deſignabãtur. Et Feſtus Põpeius addit eos aliquando dictos eſſe rutilos, quia
Rutili. Centu. Rutilius Ruffus legem primo de eorũ iure ab exercitu creandorũ tulerit. Centuriones &

decuriones

decuriones ab eorũ numero quibus præſunt dictos Varro Feſtusq; tradunt. Habuit præ/ *Decuriones*
terea legio præfectũ fabrũ, qui fabros lignarios, ſtructores carpentarios, ferrarios ad fabri *Præfectus fa*
cam, ad hibernorum ædificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad uehicula tormẽtaq; *brorum*
dirigeret. Equeſtris ordinis nomẽ ſæpe mutatum fuiſſe Plinius in naturali hiſtoria tradit. *Celeres*
Nam eos qui ad equitatum trahebantur celeres Romulus regesq; appellarunt, deinde fle *Flexumines*
xumines, poſtea troſſulos, cum oppidum in Thuſcis citra Volſinios eo nomine ſoli ſine *Troſſuli*
peditatu cepiſſent: durauitq; id nomen ultra Gracchum, poſtea quirites appellati. Cohor/ *Quirites*
tis uocabulum Varro ſic exponit, quod ut in uilla ex pluribus tectis coniungitur ac quid/ *Cohors*
dam fit unum, ſic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq; in uilla quod circum
eum locum pecus coerceretur. Fuit & præterea cohors prætoria dicta quod à prætore nõ *Prætoria*
diſcederet. Scipio enim Aphricanus primus fortiſſimũ quemq; delegit, qui ab eo in bello *cohors*
non diſcedebat, & cætero munere militiæ uacabant, & ſeſquiplex ſtipendiũ accipiebant.
ea uero cohorte primus Romanorũ principum Tiberius Auguſtus eſt abuſus, qui ædifi/
cato munitiore in uia Appia loco prope nunc ſanctũ Sebaſtianum ubi caput bouis appel
lant, Baptiſtæ Lenis Romani ciuis uillam, cohortem ibi ſuam tanquã in arce cõtinuit: qui
mos continuatus effecit, ut poſt Tiberium reip. & libertatis ſtatus à cupienti ciuitate reſu
mi nequiuerit. Sicq; Claudius, ſic Galba, ſic Otho, ſic Pertinax, ſic Didius Iulianus præto/
rianum militum uiolentia imperatores ſunt facti. Libetq; unicum Iulij capitolini teſtimo/
nium afferre. Interea Romæ iterum ſeditiones inter populum & milites ortæ, ut nec tum
maxime in edicto Balbinus cũ proponeret audiretur. Veterani ſe in caſtra prætoria con/
tulerunt, cum prætorianis ipſis, quos cœpit populus obſidere, nec unquam ad amicitiam
eſſent reducti niſi fiſtulas aquarias populus incidiſſet. Manipulumq; Varro exercitus mi *Manipulus*
nimam manum eſſe uult, quæ unum ſequitur ſignum, de quo uerbo Ouidius: Illa quidem
fœno (ſed erat reuerentia fœno, Quantã nunc aquilas cernis habere tuas.) Pertica ſuſpen
ſos portabat lõga maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmam uult Varro *Turma*
dictam eſſe mutata e in u, quaſi ternam, quod terdeni milites ex tribus tribubus lucerum,
ramnium, & tatienſium fiebant. Itaq; primi ſingularum decuriarum decuriones dicti, hicq;
decuriones primo adminiſtri turmæ, à turma adoptabantur, unde optiones dicti, quos po *Decuriones*
ſtea tribuni ob ambitionem faciebãt. Haſtatos dicit Varro appellatos, quod haſtis pugna *Optiones*
bant, pilanos qui pilis. Principes qui à principio gladijs pugnabant. poſt mutata re milita/ *Haſtati*
ri magis illuſtres ſunt pilani. Triarios quoque dictos quod in acie tertio ordine extremis *Pilani*
ſubſidio ponebantur. Et quod hi ſubſideant ſubſidium dictum: Plautus, Subſidite hic, qua *Principes*
ſi ſolent triarij. Vnde cum ad extremam ſit uentum neceſſitatem: in prouerbio eſt, Res re/ *Triarij*
dijt ad triarios. Rorarios dictos Varro ſcribit eos qui prius in prælium prodibãt, ſicut ros *Subſidium*
prius inchoat quàm pluuia. Et accenſos miniſtratores à Catone appellatos, de quibus ſu/ *Rorarij*
periore loco multa à nobis ſunt dicta. Velites ſcribit Feſtus appellatos eſſe ueſtitos & in/ *Accenſi*
ermes, qui exercitum ſequebantur, quique in mortuorum militum loco ſubſtituebantur, *Velites*
ipſosq; fuiſſe & ferentarios qui fundis & lapidibus pugnabant, quia tela feruntur non te *Ferentarij*
nentur. Catonemq; eos ferẽtarios dixiſſe, qui tela ac potiones militibus præliantibus mi/
niſtrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu eſſe dictum, cum acceſſerint hi qui adiumento *Auxilium*
eſſent alienigenæ: præſidiũ uero quod extra caſtra præſideãt in loco aliquo, quo tutior ho *Præſidium*
ſtis regio eſſet. Obſidiũ ab obſidẽdo quo minus egredi poſſit. Ad hæc quæ expoſita ſunt *Obſidium*
uocabula ſequitur aliorum militiæ uerborum, quibus in acie & bello uſus fuit expoſitio. *Velitatio*
Velitationem, Nonius inquit, dici leuem contentionem ex congreſſione militũ. Cui cum
prius inuenta fuiſſet Fuluius Flaccus conſul bello Capuano addidit, ut milites leuis arma
turæ pluribus armati iaculis equitibus immixti militarent. Optiones in cohortibus dicti *Optiones*
ſunt tanquã optati, qui in defectu militibus ſubrogantur, ut plenæ ſint legiones: ſecun/
dumq; has expoſitiones armorum & bellicorum inſtrumentorum, quibus priſci uteban/
tur uocabula & rem pro parte dicemus. Ad offenſionem arma fuerunt à longe ferietia, ſa/
gitta, tragulæ quod mittatur dictæ. Anſatæ quod anſis colligentur haſtæ & manu mittan
tur, quæ & iacula: fundæ lorulis funiculiſq; manu cõtortæ: manubaliſtæ, quas baliſtas mi
nores aliquando ſcorpiones priſci dixere: quæ tela non ſolum ſingulis ætatibus & ſeculis,
ſed per unam quanq; ætatem bis terq; nomina & formam mutauere, ſicut & arma qui/
bus corpora ueſtiuntur. Inſtrumenta bellica oppugnationibus adhibenda hæc fermè erãt.

Teſtudo

Teſtudo Teſtudo de materia & tabulatis contexta,corijs, cilicinis & alijs quæ difficulter comburi
Aries poſſent contecta.hæc intrinſecus habebat arietem trabem, quæ unico præfigebatur ferro
& falx uocabať,ab eo quod incuruata eſſet, & de muro extraheret lapides: uel dicta aries
ad ſimilitudinē animalis.Retro enim ducebatur trabs funiculis ſuſpenſa,ut reducta impe/
tuoſius feriret.Idemq; & teſtudo dicta à ſimilitudine reptilis,quod caput nūc exerat nunc
Vinea reducat. Vinea aliud inſtrumentum è lignis compacta.lata pedes octo,alta pedes ſeptem,
longa ſexdecim,tectum duplici ligno cratibusq; contexitur. Latera quoq; cōtexuntur,ne
ſaxorum telorumq; impetu perfringantur. Extrinſecus ne crementur crudis & recētibus
corijs integuntur. Cum plures fuerint iunguntur ordine,ſub quibus oppugnantes tutius
Plutei ad muros ſubruendos pugnant.Plutei dicebantur ad ſimilitudinē loci ſtudentium, mino/
res teſtudine,ſed eadem facti defenſiq; ratione: ſed tribus ducti rotis ad quæcunq; expedit
Agger loca perducuntur.Agger ex terra lignisq; extollitur contra murum,de quo tela iactantur.
Muſculi Muſculos dixerūt minores machinas quibus protecti bellatores foſſatum ciuitatis appor
tatis lapidibus,lignis,& terra nō ſolum cōplent,ſed etiam ſolidant, ut turres ambulatoriæ
ſine impedimēto uehantur ad murum.ſunt minores uineis ſubductioresq; & maiores fir/
Turris mioresq; pluteis. Turris aliquando lata pedibus tricenis in quadro,quādoq; quinquagin
ta,& proceritas,quæ muros urbis turresq; ſuperet,rotis agiť pluribus,& ſubtus arietē ha/
bet,materia tabulatisq; compacta eſt, corijs cōtra ignes & centonibus cilicinisq; aqua in/
fuſis contecta: pontem habet,qui in mœnia dimittitur, & ſagittarij pugnatoresq; deſcen/
Baliſta dunt. Baliſtam maiores dixere priſci,trabem ualidam ita libratā,ut cum pars denſior pon
deribus attracta deſcenderet, eleuata proceritas ſua funiculis quos haberet alligatos fun/
da ſaxum maximi ponderis longe emitteret.Eiq; maximę nunc machinæ bricholłæ eſt ap
Onager pellatio:quāquam onagrum maiorem ipſa machinam dixere, quo nullum maius tormen
Falarica tum fuiſſe uult Vegetius,nec eſt etiam apud noſtros.Falaricam diffinit Vegetius,quæ ad
modū haſtæ ualido præfigitur ferro,Inter cuius tubam & haſtile ſulphur,reſina,bitumen,
ſtuppa conuoluuntur infuſa oleo,quod incendiarium uocant:quæ falarica baliſtæ impe/
tu deſtinata perrupto munimine ardens figitur ligno, turritamq; machinam frequēter in/
cendit.Fuerunt & alia priſcis ad offenſionem defenſionemq; inſtrumēta,quæ ferè omnia
Bombarda deſiere in precio haberi,poſtquam bombardæ uſus fuit,machinæ omnium impetuoſiſſi/
mæ,quam anno nondum centeſimo inuentam fuiſſe docuimus, teutonicū munus Vene/
Metare tis delatum,quando Genuenſes in Clugia clauſi à Venetis obſidebantur. Metare,inquit
Metari ca. Nonius,eſt ponere,Vnde metari caſtra & metatores.& Feſtus metari caſtra dicuntur,ꝙ
Porta præ metis dirigantur,Caſtraq; ut plurimum quatuor habuerunt portas, quarum prætoria ap/
toria pellabatur,qua exercitus in præliū educebatur: quia initio prætores erant,qui poſtea con
Prætoriū ſules,& illi bella demonſtrabant,quorū tabernaculum quoq; dicebatur prætorium.Quin
Porta quin tana porta appellata poſt prætorium,ubi rerum utenſilium forum fiebať. Alia principalis
tana dicta, quod eo eſſet in loco ad quem principales ordines tendebant. Decumana quarta à
Porta prin decimis primo in caſtra illatis,per quam commeatus inferri & cōmeare animalia conſue/
cipalis uerant.Caſtrorum uero formam & diſpoſitionem Flauius Ioſephus de bello Iudaico ele/
Porta De/ gantiſſime ſic edocet.Romani quocūq; in hoſtilem terram irruperint ante caſtrorum mu/
cumana nitionem nunquam prælium ſumunt:quæ quidē non leui opere neq; iniquo loco erigūt,
Caſtrorum nec omnes inordinate deſcribunt: ſiquidem inæquale ſolum fuerit contemplantur: qua/
forma & tuor uero angulis dimenſio eorum deſignatur.Nam & fabrorum multitudo,& ferramen
diſpoſitio torum copia,quæ uſus extructionis popoſcerit ſequitur exercitum.Et interior quidem ca
apud Ro. ſtrorum pars tabernaculis diſtribuitur. Ambitus autem eorum extrinſecus muri faciem
profert,ordinatis etiam turribus pari ſpacio diſpoſitis,quarum interualla telis atq; baliſtis
alijsq; machinis ſaxa intorquentibus omnibus inſtrumentis miſſilium complent,ut cūcta
ſcilicet iaculorum genera in promptu ſint. Ex omni autē muri parte quatuor portas ædi/
ficant,tam iminēte aditu faciles,quàm ipſis ſi quid urgeat introcurrentibus latas.Intus au
tem caſtra uicorum ſpacijs interpoſitis dirimuntur.Mediaq; rectorum tabernacula collo/
cant.Et inter hæc ducis maximi domum templo prorſus ſimillimam,ut quaſi quædam ci/
uitas repentina exiſtat. Forum quoq; & opificum ſtationes & ſedes militū primatibus or
dinumq; principibus, ubi ſi qua ſit inter alios ambiguitas iudicent. Ipſe uero ambitus &
omnia quæ in eo ſunt multitudine ſimul & ſciētia fabricantiū opinione citius cōmunitur.

Qui ſi

Qui ſi res urgeat, foſsa extrinſecus depreſsa cubitis quatuor, pariq; ſpacio lata cingitur. Armis autem ſepti per contubernia cum decore abſq; otio in tentorijs degunt, omniaque ab his ordinate etiam alia cauteq; per contubernia expediuntur: ueluti ſi ligno aquaue aut frumento opus ſit. Nec enim cœna uel prandium in poteſtate eſt cuiuſcunq; cum uoluerit. Simul autẽ omnibus ſomnus eſt. Excubias & euigilandi tempora buccinę ſignant: neq; omnino quicquam eſt quod ſine edicto geratur. Mane autẽ milites ad centuriones, illi uero ad chiliarchum cõueniunt ſalutatum, cum quibus ad ſummum omnium ducem uniuerſi ordinum principes. Ille autem his ſignum aliaq; dat ex more proferenda præcepta ſubiectis: quæ quidem cum in acie ſunt agentes citius parent, ut ſi res exigat incurſibus eius itemq; reuocationibus uniuerſi pariter obſecundent. Cum autem caſtris egrediendum eſt tuba indicium facit, nemoq; ocioſus eſt, ſed uel ſolo nutu moniti tabernacula colligunt, omniaq; ad profectionem inſtruunt, deinde iterum tuba ſignat ut ſint parati. Illi autem cum mulos & iumenta ſarcinis onerauerint, uelut in curuli certamine ſignũ expectant. Caſtra uero incendunt, & quod ſibi alia munire ſit facile, & ne quando hoſtibus eadem uſui ſint. Et cum tertio quoq; tubæ indicant ut exeant, urgent aliqua ex cauſa morantes ne quis ordinem deſerat: dextraq; duci præco adſtans, ſi ad bellum parati ſint uoce primum percunctatur. Illique ocius alacri & magna uoce paratos ſe eſse reſpondent, interrogantemq; pręueniunt: & Martio quidem ſpiritu repleti cũ clamore dextras erigunt: deinde ocioſe & cum omni decore uelut in bello progredientes ambulant, ſuum quiſque ordinem uelut in bello cuſtodiens: pedites autem, thoracibus quidem & galeis ſepti, ex utroq; latere ſicas ferentes: Leuus autem gladius eſt multo longior, cum dexter menſuram palmæ non excedat. Qui uero ducem ſtipant lecti pedites ſcuta & lanceas portant. cætera manus haſtas & clipeos longos, triduiq; uiaticũ, ut parum interſit inter onuſta iumenta & pedites. Equitibus autem ad dexteram gladius eſt longior, & contus in manu, tranſuerſusq; ad equi latus clipeus, ternaq; ſuper pharetram, uel amplius lata cuſpide dependent iacula, nihil ad haſtarum magnitudinem differentia. Caſsides uero & thoracas peditibus ſimiles habent, nulloq; armorum genere à militum alijs diſcrepant lecti qui circa ducem morantur. Agmen autem ſemper cui ſorte id obtigerit antecedit. Talia quidem ſunt Romanorum itinera & manſiones itemq; armorũ uarietates. Nihil uero nec in prælijs inconſultum aut ſubitum agunt, ſed omnia ſemper ſequuntur facta ſententia, opusq; non adhibetur niſi ante decretum. Vnde aut minime peccant aut ſi peccauerint facilis eſt peccati correctio, fortunæ autem ſucceſſibus meliores. Conſiliorum etiam ſi aliter ſucceſſerint arbitrantur euentus quaſi bonum quiddam fortuitũ, ne diuina prouidentia non eſſe credatur. Quæ uero ante cogitata fuerint, etiam ſi aduerſus caſus exceperit, bene iam meditantes ad cauendum exhibeant, ne idem rurſus eueniat. Et bonorum quidem fortuitorum non is autor ſit cui contigerint, triſtium uero quæ innoxijs acciderint, ſaltem quæ rectum conſilium ceperunt uideatur eſſe ſolatio. Armorum quidem exercitationem comparant: ut non modo corpora ſed animi quoq; militum fortiores ſint. Maior illis eſt ex timore diligentia: Nanq; leges apud eos non diſcretionis ſolum, uerũ & crimine negligentiæ capitales ſunt: ducesq; magis quàm leges ipſæ terribiles. Nanq; bonos honorando redimunt, ſed in coercendis noxijs ſunt crudeles. Tanto autem obſequio rectoribus parent ut & in pace ornamento ſint, & in acie corpus unum, totus conſpiciatur exercitus: ſic eorum copulati ſunt ordines, ita circunduci ſunt mobiles, & acutis auribus ad pręcepta, oculiſq; ad ſigna, & ad opera manibus. Vnde facere quidem ſtrenui ſunt, pati uero tardiſſimi Nec etiam ubi præliantes ſunt, aut multitudinem hoſtium, aut conſilia ſpernere ducum, aut difficultatem regionum. Quorum igitur actis & conſilijs incipiunt deliberantes adeo extremus patet exercitus. Quid mirum ſi euphrates ab oriente, & Oceanus ab occidente, itemq; à meridiano tractu libye fortiſſima regio, & à ſeptetrione rhenus, & hiſter ſunt imperij limites: cum minorem eſſe poſſidentibus poſſeſſionem recte quis dixerit: Hæc ergo proſecutus ſum, non tam propoſito laudandi Romanos, quàm ſolatio deuictorũ, utq; nouarum rerum cupidos detinerem. fortaſſe autem ad experientiam bonarum artium proderunt ſtudioſis Romanæ inſtituta militiæ neſcientibus. Procubitores dicuntur, qui noctu cuſtodiæ cauſa ante caſtra excubant, cum in propinquo caſtra hoſtium ſunt. Procinctam claſſem dici mos fuit quando exercitus ad pugnam paratus erat: horumq; uerborũ

Procubitores

Claßis procincta

primo poſitorum loco,cauſam hanc Feſtus ponit,quod pugnaturi ritu prius cingerentur
gabino,& quod claſſem uetuſtius fuerit hominum dici quàm nauium multitudinem:pa/
Pares equi ribus equis etiam aliquando ſcriptum eſſe inuenimus, quia duobus equis utebantur in
Præliares dies prælio Romani, ut altero ſudante & feſſo in ſecundum tranſirent. Et præliares dies ap/
pellati ſunt,quibus fas erat hoſtem laceſſere: Erant enim & nefaſti dies & feriæ quibus id
Nefaſti facere non liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedæmonios bellatores
Lacedæmonij non tubarum cornuumq́ ſignis, ſed tibiarum modulationibus in prælijs uſos, Cretenſeſ/
Cretenſes que ſolitos inire prælia præcinente ac præmoderante cithara greſſus militum:contra Ro/
Acus manos milites hoſtem clamoribus territauiſſe. Ad uerba ueniamus ſtructæ aciei. Acum
inquit Feſtus dictam priorem aciei partem, quod ea pars militũ uehementiſſima eſſet ad
Verba ſtru/ctæ aciei hoſtem telorum acumine uulnerandũ. Et uerba ſtructæ aciei hæc ponit Gellius, à rerum
ſimilitudine introducta,frons, ſubſidia, cuneus, orbis, globus, forfices, ſerra, turres, alæ:
Alæ quas alas fuiſſe conſtat equitum ordines,circum legiones dextra leuaq́ tanquam alę ſunt
Auſpicium ſiniſtrum in uolucrum corporibus:& Plutarchus in problematibus ſcribit, auſpiciorum quod ſini/
ſtrum dicitur proſperum ac ſecundum fuiſſe:& ſiniſtro cornu ſemper principatus attribu
tos, quia orientem aſpicientibus in ſiniſtra parte boreas eſt,quam dexteram mundi par/
Arma unde tem eſſe & ſuperiorem faciunt. Sed & armorum uocabula ſunt dicenda. Arma Varro di/
cta inquit,quod his arcemus hoſtem. Et Feſtus arma proprie dicuntur ad armis id eſt, hu/
meris dependentia,ut ſcutum,gladius,pugio,ſica,& ea quibus procul præliamur tela. Et
Vlpianus iureconſultus de ui armata:arma inquit,ſunt omnia tela;hoc eſt,Fuſtes & lapi/
des,non ſolum gladij haſtæ & frameæ,quod affirmat Caius de uerborum ſignificatione.
Armorum uocabula Aulus Gellius multa ſine expoſitione ſic ponit,haſta, pilum,phala/
Sagittæ è calamis rica,lingula: Et quando ſagittarum uſus erat cannas habuerunt: Vnde Plinius:Sagittæ è
calamis quorum ferax fuit rhenus Bononienſis,utputa multum ramoſus,& grauis uento
Parma reſiſtens. Sed ad Varronis expoſitiones redeamus. Parma quod è medio in omnis partes
Conus Haſta par. Conum quod tegitur in cacumen:haſta quod à ſtante ſolet ferri. Iaculum ut iaciatur
Iaculum Tragula Scutum fit. Tragula à traijciendo. Scutum à ſectura quod è minutis confectum ſit tabulis. Vmbo
à Græco quod ambonis. Gladius à clade,quod ſit ad hoſtium cladem: pilum ab homine
Vmbo Gladi⁹ qui hoſtem ferit,quod per illum. lorica quod è loris de corio crudo pectoralia fiebant:po/
Pilum Lorica ſtea fecerunt ex annulis ferream tunicam:balteumq́ è corio cingulum erat bullatũ, ocrea
Balte⁹ Ocrea quod opponuntur ob crus. Galea à galero, quo multi uſi ſunt antiqui. Cornua quod ea
Galea Cornua Cetra quæ nunc ſunt ex ære tunc fiebant bubulo cornu. Nonius:Cetra ſcutum rotundum,pha/
læ turres ligneæ. Et Feſtus,clipeum antiqui ob rotunditatem appellauerunt. Liuius octa/
Phalæ Clipe⁹ uo. Latini clipeis antea Romanis uſi ſunt, deinde poſtquã ſtipendiarij facti ſunt ſcuta pro
Sariſſæ clipeis accepere. Et libro XXXVII prælongas haſtas macedones ſariſſas uocant. Et Fe
Murmilionica ſcuta ſtus Murmilionica ſcuta dicebant cũ quibus de muro pugnabant, erant ſiquidem ad hoc
ſolum idonea. Et Spara minimi generis iacula à ſpargendo dicta. Triphorumq́ telum lon
Spara gitudine trium cubitorum,quod catapulta mittitur. Ennius:haud permaneret paries per/
Triphorum cuſſus triphoro. Pelta ſcuti genus in modũ lunæ ſemis uel ternæ,uel quartæ,quibus ama/
Pelta zones ſunt uſæ. Arma autẽ ciues Romanos priuatim non tenuiſſe, ſed in reditu legionũ
Arma Romanos priuatim non tenuiſſe exercituumq́ in tarpeiam rupem,aut in armiluſtrium fuiſſe condita ſatis cõſtat. Nam ui/
demus quotiẽs exercitus educi oportuit, arma inde fuiſſe accepta. Vnde Cæſar Lucano.
Iam rupes tarpeia ſonat. & Spartianus dicit, Veſpaſianum ex armiluſtrio arma legioni/
bus permiſiſſe. Et Plinius ſcribit in fœdere, quod expulſis regibus populo Romano de/
dit Porſenna nominatim comprehenſum,ne ferro niſi in agricultura uterentur:& magni
Pompeij tertij cõſulatus extare edictum in tumultu necis Clodianæ, prohibens ne telum
eſſet in urbe, ſigna iam,inſignia,indumenta,& ornamenta militaria dicamus,tam publica
Signa Romanorum quàm priuata. Signũ militare primũ Romanis ſi nimis uetera repetere uolumus fuere ma
nipuli,quales ex fœno ſupra Ouidij carmina deſcribunt. Sed alia poſt parũ fuerunt ſigna
quæ in ærario pacis temporibus ſeruabant,de quibus Liuius ſeptimo: ſigna eo die à quæ
ſtoribus ex ærario prompta. quæ autẽ fuerint ipſa Romanorum in bello ſigna,& quando
primũ haberi cœpta, Plinius in naturali hiſtoria ſic oſtendit: aquilã Romanis legionibus
C. Marius in ſecundo conſulatu ſuo proprie dicauit. Erat & antea prima cũ quatuor alijs
Lupis,minotauris,equis,apris, q̃ ſingulos ordines anteibãt; paucis ante annis ſola aqla in

acie portari cœperat,reliqua in caſtris relinquebantur: Marius in totum ea abdicauit. Ex eo notatum non ferè unquam apud legiones hibernatum eſſe in caſtris ubi aquilarum nō ſit ſignum. Aquilam autē fuiſſe argenteam: Cicero prima in Catilinam oſtendit. Scio pactam & conſtitutam cum Manlio diem, atq; etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus pernicioſam fore confido, & funeſtam futuram, ſcio eſſe præmiſſam. Et item Plinius. Argentum militaribus ſignis, quàm aurum familiarius, quo longius fulget. Minotauri effigiē inter ſigna militaria ideo ſcribit fuiſſe Feſtus, quod non minus occulta eſſe debeant conſilia ducum quàm fuerit domicilium Minotauri labyrinthus. Idemq; aſſerit porci effigiem inter militaria ſigna quartum habuiſſe locum, quia confecto bello inter quos pax fieret, cæſa porca fœdus firmare ſolebat. Alia item ſigna militaria per diuerſa tempora fuerunt. Nam erat labarum quod ſignum in hiſtorijs frequentatum, Romæ etiam nunc in monumentis principum marmore uidemus inciſum, labans quadratū uexillum cordula haſtæ appenſum. erant & draconum & aliæ uariorum animalium figuræ, prout unicuiq; principi & duci placuit. Inſignia uero & ornamenta militum in bello militaria hæc fuerunt, paludamenta primo, de quibus Varro ſic habet. Paludamenta inſignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit imperator & lictores mutarūt ueſtem & litua incinuerunt, dicitur paludatus proficiſci, quia tunc fiunt palam, ut conſpiciant. Et Feſtus Paludati, armati, ornati, omnia enim militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius uigeſimoſecundo. Conſul Fabius paludatus egrediens contra uehios cum omni gente ſua ſex & trecentos milites omnes patricij. Et trigeſimoprimo P. Sulpitius conſul, ſecundum uota in capitolio nuncupata, paludatis lictoribus profectus ab urbe. Quanquā uero Liuius in nono expoſitis ornamentis Samnitium legionis ſubiungat, Romanos milites doctos fuiſſe, horridum militem eſſe debere, non celatum auro & argento, ſed ferro & armis fretum. Tamē uigeſimoſecundo dicit Cannenſi prælio captis minoribus caſtris, propter equos uirosq;, & ſi quid argenti quod plurimum in phaleris equorum erat. Nam ad ueſcendum facto perexiguo milites utebantur omnes. Et Nonius ephippium tegmen equi ad mollem uecturam paratum. Feſtusq; ephaſilatum exercitū dicit quod ſcilicet omnes exerto brachio ſint: cum M. Cicero in philippicorum decimo innuat Chirothecis ferreis ſiue ut appellabant manicis milites uti conſueuiſſe, cum dicit de M. Antonio. Solet enim cito ipſe accipere manicas: nec diutius obſidionis metū ſuſtinere. Plutarchus in Bruti uita, Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento ſplendebat, licet in cæteris ex ſingulari quadam modeſtia ductoris ſui exercitus parce, & modice aſſuetos continuiſſet. Cenſum uero circa manus, & reliquum corpus exiſtimabat, in uiris honore cupidis quiddam dignitatis afferre. Pliniusq; Sthrutionum pennis galeas, & comas in bellicis adornabant. & infra: Capuli enſium & in faſtigio cælantur auro: uaginæ & balthei laminis ornantur. Fabricium uero dicit ipſe Plinius bellicum imperatorem pluſquam pateram & ſalinum ex argento habere militem uetuiſſe. Helius Spartianus de Hadriano: ueſtem humillimam frequenter ſine auro bullata ſine gemmis fibula ſtrinxit, capulo uix eburneo ſpatam clauſit. Fuerunt uero principum uariæ opiniones de militum ornamentis. Suetonius enim de Cæſare, poſt magnam pugnam atq; uictoriam remiſſo officiorum munere, licentiam omnē paſſim laſciuiendi permittebat: lactare ſolitus milites ſuos etiam unguentatos bene pugnare poſſe: nec milites eos pro concione ſed commilitones appellabat, habebatq; tam cultos, ut argento & auro politis armis ornaret, ſimul & ad ſpeciem, & quo tenaciores eorum in prælio eſſent metu damni. Helius Spartianus de Peſcenio nigro contrarium opinioni Cæſaris habet. Idem uetuit, ne zonam milites ad bellū, item aureos uel argenteos nummos portarent, ne ad hoſtem aliquid prædę perueniret: ſed liberis, & uxoribus ſeruaretur. Idemq; Helius de Alexandro ſeuero, Inijt parthicam expeditionē, quam tanta diſciplina, tanta reuerentia ſui egit, ut nō milites, ſed ſenatores tranſire dicerent, quocunq; iter legiones facerent. Milites ueſtiti honeſte, calciati ad decorem, armati nobiliter, equis etiam inſtructi, & ephippijs, & frenis decentibus, prorſus ut Romanam rem publicam intelligerent, quicunq; Alexandri uiderunt exercitum. Capitolinusq; de Maximino iuniore: Vſus eſt aurea lorica exemplo Ptolemeorum: uſus eſt & argentea, & clipeo gemmato inaurato, & haſta inaurata: fecit & ſpatas argenteas, fecit etiam aureas, fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militū ornamenta Plinius ponit clipeos, cum templis

Minotauri effigies et apri cur in ſignis

Labarum

Dracones in uexillis

Paludamenta

Ephippium

Ephaſilatus exercitus

De ornamentis militum C. Cæſaris

poſt finitam militiam affigerentur. primus Appius Claudius qui cõſul cum Seruilio fuit:
anno urbis conditæ CCLXX poſuit in Bellonæ æde ſcutum. Virtutes ſuas placuit in
excelſo ſpectari, & titulos honorum legi: poſt eum Marcus Aemilius collega in conſula-
tu Q. Luctatij nõ in baſilica mõ æmilia, uerũ & domi ſuæ poſuit. Id quoqꝫ antiquo exem-
plo, ſcutis enim qualiter apud Troiam pugnatum eſt continebantur imagines. Vnde &
nomen habuere. clipeorum origo plena uirtutis, faciem reddi in ſcuto cuiuſqꝫ qui fuerit
uſus illo: Pœni ex auro factitauere & clipeos, & imagines, ſecumqꝫ in caſtris tulere: Certe
captis eis, talem Aſdrubalis inuenit Q. Martius Scipionum in Hiſpania ultor. Iſqꝫ clipe-
us ſupra fores capitolinæ ædis uſqꝫ ad incendium primum fuit. Quo exemplo baltheos
ſuos galli in capitolio affigere cogitarunt. Qui impulſore Ariouiſto bellum cõtra Roma-
nos ſuſcipientes iurarunt, ſeſe baltheos niſi in capitolio nõ ſoluturos, & Ioui ac Marti eos
Aemilius obiaturos. Aemilius Marcellus conſul contra illos miſſus ſuperauit cepitqꝫ multos, quos
Marcellus Romam ductos in capitolium, ibi baltheos ſoluere fecit, baltheos ipſe Ioui obtulit. In ea
miſſus con- pugna Marcellus interclusus, & capi timens Viridomarum gallorum regulum occidit:
tra gallos inde Mediolanum expugnauit, & cum ingenti præda Romam ueniens baltheum collo
detulit in uictoriæ ſignum. Ad hanc ornamentorum militarium partem addere nõ incon
Sagum uenit, Sagum fuiſſe ueſtem qua in bello Romani cum armis uterentur. Vnde eſt apud Ci
ceronem in Philippicis, & Liuium libro centeſimo duouigeſimo: Cum Marcus Antoni-
us decimum Brutum Mutinæ obſediſſet: & cum miſſi ad eum de pace legati parum pro-
feciſſent, ſaga populum ſumpſiſſe Romanum. Aſconius uero pedianus ſecunda in Ver-
Coria ſacci et rem Ciceronis actione alias enumerat ueſtes, coria, ſaccos, Cilicia, pilis contexta, quibus
Cilitia inter milites in caſtris utebantur. Ad ea quæ ſuperius de militia Romana, & legionibus ſunt di
ueſtes milita- cta, conſequens eſſe uidetur de diſciplina, legibus, & inſtitutis militaribus ſcribere. Cuiuſ
res quidem diſciplinæ lex & inſtitutio prima fuit, ſicut Plutarchus in problematibus habet:
De legibus et nequi ſacramento militiæ non teneretur, in hoſtem pugnaret: Vnde Catonis affert epiſto
diſciplina mi- lam, qua ſcribit filio militia exautorato, & tamen in caſtris moram facturo, ne pugnet in
litum hoſtem, & eius imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus
fieret, & milites ſcriberentur, tribunus militaris adigebat in uerba, quorum ſumma erat:
ſe non furaturos quicquam intra decem milia paſſuum ad caſtra. Item adigebantur ſacra-
mento, ſe affuturos ad diem niſi aliquid cauſæ funeris paterni, ſacrificij gentilis, & feria-
rum, id præciſe excipientium accideret: Si id non ſeruaſſent infrequentes habebantur, cu
Emanſor ius delicti pœna apud maiores ſemper maxima fuit, cum tamen pariter emanſores & de-
Deſertor ſertores erronei punirentur. Emanſoremqꝫ Modeſtinus de re militari eſſe dicit, qui uaga-
Erro tus ad caſtra regreditur. Deſertorem uero, qui per longum tempus uagatus reduceretur.
Erronemqꝫ Vlpianus de ædili edicto ita à Labeone diffiniri dicit, puſillum fugitiuum eſ-
ſe, ut ex diuerſo fugitiuum magnum erronem eſſe oſtendat. Sed proprie erronem ſic diffi
nimus, qui non quidem fugit, ſed frequenter ſine cauſa uagatur, & temporibus in res nu-
gatorias conſumptis, ſerius ad dominum redit. Sed de diſciplina militari apud ſenatum
Liuius octauo: L. Papirius dictator ad auſpicium repetendum Romam profectus magi-
ſtro equitum Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, ut ſe loco teneret: qui hoſtes bis in-
genti prælio uicit, & ſpolia de hoſte capta cremauit: quem dum dictator punire niteretur,
ſic in ſenatu inquit. Soluta militari diſciplina non miles centurionis, nõ centurio tribuni,
non tribunus legati, non legatus conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat impe-
rio: nemo hominum, nemo deorum uerecundiam habeat: non edicta imperatoris, non au
ſpicia obſeruentur, ſine commeatu uagi milites in pacato in hoſtico errent: immemores
ſacramenti, licentia ſola ſe ubi uolent exautorent. Infrequentia deſerantur ſigna, neqꝫ con
ueniatur ad edictum: non diſcernatur, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, iuſſu, iniuſſune
imperatoris pugnent: non ſigna non ordines ſeruentur. Latrocinij modo cæca & fortui-
ta pro ſolenni, & ſacrata militia ſit. Et libro uigeſimo ſecundo Liuius: tum quod nunquã
antea factum erat iureiurando à tribuno militari adacti milites iuſſu conſulum conuentu-
ros, neqꝫ iniuſſu abituros. Nam ad eam diem nihil præter ſacramentum fuerat, & ubi ad
decuriatum, aut centuriatũ conueniſſent, ſua uoluntate ipſi inter ſe equites decuriati cen-
turiatiqꝫ pedites coniurabant, ſeſe fuga atqꝫ formidinis ergò non abituros, neqꝫ ex ordi-
ne receſſuros niſi teli ſumendi, & petendi, & aut hoſtis feriendi, aut ciuis ſeruandi cauſa.

Id ex

Id ex uoluntario inter ipſos fœdere à tribunis ad legitimam iuriſiurandi actionem tranſ-
latũ. Et XLII Liuius. In Hiſpania ulteriore, quia diu æger eſſet prætor luxuria & otio ſo-
lutam diſciplinam militarem eſſe, ob ea nouos exercitus cõſcribi placuit. Acerrimam ue-
ro militaris diſciplinæ correctionẽ Liuius LVII ſic oſtendit. Scipio Aphricanus numan-
tiam obſedit, & corruptum licentia luxuriaq; exercitum, ad ſeueriſſimam militiæ diſcipli
nam reuocauit: omnia delitiarum inſtrumenta remouit, duo milia ſcortorum à caſtris eie-
cit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierum frumentum ac ſeptenos uallos ferre
cogebat. propter onus tarde incedenti dicebat, cum gladio te uallare ſcieris, uallum ferre
deſinito. alio ſcutum parum habiliter ferenti amplius iuſto ſcutum ferre iuſſit, neque id ſe
facturum quando melius gladio, quàm ſcuto uteretur. Quem militem extra ordinem de-
prehendit ſi Romanus eſſet uitibus, ſi extraneus uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exone-
rarent militem uendidit. Ex omnibus uero diſciplinæ militaris coërtionibus nulla ęquior
moderatiorq; fuit ea, quam Cicero pro Aulo Cluentio orans ſic edocet. Statuerunt enim
ita maiores noſtri, ut ſi à multis eſſet flagitiũ rei militaris admiſſum, ſortione in quoſdam
animaduerteretur, ut metus uidelicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Martianus
autem de re militari: Militum delicta ſiue admiſſa, aut propria ſunt, aut cum cæteris com-
munia: Vnde & perſecutio, aut propria, aut communis eſt: propriũ militiæ eſt, quod quis
uti miles admittit, & augetur ut in cæteris delictis dignitate, gradu, ſpecie militiæ. Militis
commune delictum eſt, quod aliter quàm diſciplina communis exigit committitur, uelu- *Delictum cõ-*
ti ſegnitiæ crimen, uel contumaciæ, uel deſidiæ. Qui manus intulit præpoſito, capite pu- *mune militũ*
niendus eſt. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpoſiti. Contumacia omnis *Pœna militis*
aduerſus præſidẽ uel ducem militis capite punienda eſt. Qui in acie fugam fecit ſpectan- *delinquentis*
tibus militibus, propter exemplũ capite puniendus eſt. Militum pœna eiuſmodi eſt: caſti *Caſtigatio*
gatio, pecuniaria mulcta, munerũ interdictio, militię mutatio, gradus deiectio, ignominio *militum*
ſa miſſio. Nam in metallũ, aut in opus metalli nõ dabuntur: nec torquebuntur. Et quam-
uis leges puniendorum militarium delictorum hæ fuerint de quibus eſt dictum, uarianti-
bus delictis uariaſſe pœnas, & prædictas quandoq; alias, quandoq; aſperiores inflictas fu-
iſſe libet oſtendere. Liuius XXXV de P. Cornelio naſsica, poſt triumphũ de bois actum *Pœnæ militũ*
Poſt hæc cõcione aduocata de rebus à ſe geſtis, & de iniuria tribuni bello alieno ſe illigan *uariatæ*
tis ut ſuæ uictoriæ fructu ſe fraudaret cum diſſeruiſſet, milites exauctoratos dimiſit. Cor-
nelius Tacitus. Stationes uigiliæ, diurna nocturnaq; munia in armis agitabantur. Ferunt
que militem, quia uallum non accinctus, atq; alium quia pugione tantum accinctus fode-
ret morte punitos. Bello Pyrrhi epirotæ captiui, quos ipſe ad ſenatum remiſit, equites pe-
dibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in caſtris, ſed extra tendebant:
quem locum uallo & foſſa non communiebant, facta eis poteſtate reſtitutionis, ſi bina ex
hoſtibus ſpolia referrent: exiſtimauit enim ſenatus, eos ob non ſeruatam militarem diſci-
plinam in manus hoſtiũ incidiſſe. Superior Aphricanus deuicta Carthagine omnes trãſ-
fugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honeſtiori ſupplicio puniuit. Et poſterior A-
phricanus captos transfugas beſtijs obtulit. Et Paulus Aemilius Perſe deuicto eoſdem e-
lephantis proterendos proſtrauit. Cæſar Auguſtus decimam legionem contumacius pa-
rentem totam cum ignominia dimiſit. Cohortes ſi quæ loco ceſſiſſent decimatas ordeo
pauit. Centuriones ſtatione deſerta, itidem ut manipulares capitali animaduerſione puni
uit: pro certo delictorum genere uarijs ignominijs affecit, ut ſtare per totam diem iuberet
ante prætorium, interdum tunicatos diſcinctoſq;, nõnunquam ceſpitem portantes. Idem
Auguſtus impetratis à ſenatu decem adiutoribus, unumquenq; equitẽ rationem uitę red
dere coëgit, atq; exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitiones
fuerunt ſed uariæ: Leuiſſimũ genus admonitionis fuit, traditio coram pugillarium, quos *Admonitiões*
taciti & ibidem ſtatim legeret. Notauit & quoſdam quod pecunias leuioribus uſuris mu-
tuati grauiore fœnore collocaſſent. Caligula & ſi per omnia flagitioſus fuit, quirites Ro- *Caligula*
manos ſerioſe curioſeq; nec ſine moderatione recognouit, palam adempto equo quibus
aut probri aliquid aut ignominiæ ineſſet. Sed Claudius tanquã adulteros Meſſalinæ uxo
ris ſuæ crediderit defuturos, mollius in puniendis militum adulterijs ſe egit. Recognitio-
ne equitum, corruptelis adulterijsq; famoſum nihil amplius monuit, quàm ut aut parcius
ætatulę indulgeret, aut certe cautius. Galba ſeuerius: militi em̃ qui in expeditione arctiſſi

ma annona reſidua cibariorũ tritici modium centum denarijs uendidiſſe arguebatur, ue/tuit ſimul ac cibo indigere cœpiſſet, à quoquam opem ferri, & is fame extabuit. Auidius Caſſius multis deſertoribus manus abſcidit & pedes, dicens maius exemplũ eſſe uiuen/tis miſerabiliter criminoſi quàm occiſi. Et Peſcenius Niger ob unius gallinacei direptio/nem, decẽ cõmanipulares qui raptũ ab uno comederant, ſecuri percuti iuſſit. Alexander autẽ Seuerus Mammea genitus chriſtiana, ſi quis de itinere in alienam uillam flexiſſet, pro qualitate loci aut fuſtibus ſubijciebat, aut condemnabat, aut grauiſſimis afficiebat cõtumelijs, dicẽs, uelles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq́ ſæpius quod à quibuſdã chri/ſtianis audiuerat, & tenebat: idq́ per præconẽ ſignificabat, cũ aliquem emendaret. Quod tibi fieri non uis alteri ne feceris. Quam ſententiam adeo dilexit, ut in palatio & in publi/cis operibus perſcribi iuberet. Vnicam uero Aureliani à Flauio Vopiſco epiſtolam libet hic ponere, ad uicarium ſuum ſcriptam, quę diſciplinam militarem maiorum cumulatiſsi/me ante oculos ponet. Si uis tribunus eſse, imò ſi uis uiuere, manus militum contine: ne/mo pullum alienum rapiat, ouem nemo cõtingat, uuam nullus auferat, ſegetem nemo at/terat, oleum, ſalem, lignum, nemo exigat, annona ſua contentus ſit, de præda hoſtis non de lachrymis prouincialium habeat. Arma terſa ſint, ferramenta feruminata, calciamenta fortia, ueſtis noua ueterem excludat, ſtipendium in baltheo nõ in pompa habeat, equum ſaginarium ſuum defricet, captum anima non uendat, mulum centuriatum cõmuniter fri/cet, alter alteri quaſi ſeruus obſequatur, à medicis gratis curentur. Aruſpicibus nihil dent. In hoſpitijs caſte ſe agant, qui litem fecerit uapulet. Plinius orator ad Cornelianũ de cen/tumcellenſi uilla Hadriani ſcribẽs: Sequenti die audita eſt Gallica adulterij rea, nupta hæc tribuno militum honores petituro, & ſuam & mariti dignitatẽ centurionis amore macula/uerat. Maritus legato conſulari, ille Cæſari ſcripſerat. Cæſar excuſsit probationes. Centu/rionem exautorauit atq́ etiam relegauit. Mulier damnata & Iulię legis pœnis relicta. Aſi/nius Pollio Ciceroni: Finibus meæ prouinciæ nuſquã exceſſi, militem nõ modo legiona/rium, ſed ne auxiliarium quidem ullum quoq́ miſi, & ſiquos equites decedentes nactus ſum ſupplicio affeci. Tanto diſciplinæ rigori quãto milites obſtrictos fuiſſe diximus priui/legiorum, honorum, autoritatis, dignitatis, donorũ & utilitatis magnitudo reſpondebat, quæ & ipſos reddere lætos & alios ad militandum allicere poſſet: priuilegiaq́ honores, & dignitates militum ſimul oſtendi poſſunt, quorum initium & fundamentum Liuius in ſe/cundo ſic ponit: edictum ne quis ciuem Romanum uinctum aut clauſum teneret, quomi/nus ei nomẽ edendi apud conſules poteſtas fieret, ne quis militis donec in caſtris eſſet bo/na poſſideret, uenderet, liberos aut nepotes moraretur. quanquam nihil maius aut digni/us de milite dici poteſt quàm ut ſupra in rei pub. adminiſtratione oſtenſum eſt: Militibus ſolis diu permiſſum fuiſſe, ut populum ipſi Romanum iudicarẽt, aut in ferendis ſufragijs in comitio prærogatiua militum, & ipſi milites ſiue iuniores ſiue ueterani conſules & ali/os magiſtratus maiores deligerẽt, aut tota comitia in ſuam ducerent uoluntatem. Et nihil unquam accuratius feciſſe uidemus præſtantiores illos ciues Romanos, Scipiones Maxi/mos & Metellos, quàm ut milites præmijs & honoribus affectos bene contentos redde/rent, hinc ſcribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo poſtea Scipionum & Metelli & autoris ſui Traiani milites præmijs & honoribus donans, ut ferre poſſent ea quæ aſpe/ra iubebat. Et Alexandrum ſeuerum ſcribit idem Spartianus ſolitum dicere, Miles non timet imperatorem niſi ueſtitus, armatus, calciatus & ſatur & habens aliquid in zonula. Id circo quod mendicitas militaris, ad omnẽ deſperationem uocaret exercitum. Sed uni/ca in re poteſt militum dignitas inde intelligi, quod ex ipſis ſemper imperatores ſiue an/nuos ſtante re pub. ſiue perpetuos poſtea habuit res Romana: ut uerum eſſe conſtet quod Seneca XLIII epiſtola ſcribit. Ex militibus reges ſæpiſſime factos eſſe. Nec paruus fuit militię honor habitus, cum in ſpectaculis quatuordecim theatri gradus ſuperiores dignio/resq́ apud orcheſtram conſulum imperatorumq́ locũ, ſolis militibus attributi ſunt. Et ul/timus militi honor fuit ampla & libera factio teſtamenti: de qua Vlpianus de teſtamento militari. Militibus liberã teſtamenti factionẽ primus quidẽ diuus Iulius Cęſar cõceſſit: ſed ea cõceſſio temporalis erat, poſtea uero diuus Titus dedit, poſt Domitianꝰ, poſtea diuus Nerua pleniſſimã indulgentiã in milites: Eam inde Traianus ſecutꝰ eſt. Et exinde manda/tis inſeri cœpit caput tale: Cũ in notitiã meã perlatũ ſit ſubinde teſtamenta à cõmilitonibꝰ relicta

De priuilegijs militaribus

Honos militũ in ſpectaculis

Libertas faci/endi teſtamen/ta militibus

relicta proferri, quæ poſſunt in controuerſiam duci ſi ad diligentiam legum reuocentur & obſeruantiam, ſecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliſſimosq; commilitones, ſimplicitati eorum conſulendū putaui, ut quoquo modo teſtati fuiſſent rata eſſet eorum uoluntas, faciant ſibi teſtamentū quo modo uolent: faciant quo modo poterunt, ſufficiatq; ad bonorum ſuorum diuiſionem faciendam nuda uoluntas teſtatoris. Stipendia uero minor pars fortunarū Romanis militibus fuere. primum enim uidemus Liuiū in quarto affirmare populum Romanum ſupra ducentos annos proprijs ſumptibus ſine ullo ſtipendio militaſſe Publio Cornelio Coſſo: Caio Fabio Ambuſto. L. Valerio Potito tribunis militum conſulari poteſtate: Anxure, quæ poſtea fuit Terracina capto & direpto, decreuiſſe patres ut ſtipendiū miles acciperet: cum ante id tempus de ſuo quiſq; functus eo munere fuiſſet. Nihilq; acceptum unquam à plebe tanto gaudio. & tributum inde indictum. Stipendij uerbum unde habuerit originem Varro ſic edocet. Stipendium à ſtipe quod æs quoq; ſtipem dicebant, qui acceperant ſua neceſſitate maiorem non in arca ponebant. Plinius militum ſtipendium dicit appellari quaſi ſtipem ponderatam. Nam ſupra dixerat æs prius quam ſignatum eſſet conſueuiſſe ponderari. Et ſtipem eſſe nummū Feſtus quoque affirmat his uerbis. Stipem eſſe nummum eſt teſtimonium q datur ſtipendium militi. Et cum ſpondetur pecunia ſtipulari dicitur. Et Vlpianus de uerborum ſignificatione. Stipendium à ſtipe appellatū eſt: quod per ſtipes id eſt modica æra colligitur. Tribuebatur uero à tribunis militaribus. unde eos uult Varro appellatos eſſe. Et quamquam Romani ſtipendium id appellarint ſolum quod in pecunia numerabatur ſicut in noſtra ætate fieri uidemus: alijs tamen duobus modis militum illi neceſſitatibus ſubueniebāt, ut minus ſit mirum paucas eos pecunias in ſtipendium dediſſe militibus. Frumentum enim & ueſtem ultra pecunias dabant. fueruntq; ſtipendia terna ſingulis annis data: quod datas tertiæ partis anni pecunias unum ſtipendium appellarunt. quod trium aureorū fuiſſe uidemus, ut nouem tantum aureos miles in anno acciperet. Nam Suetonius de C. Cæſare Addidit & quartum ſtipendium militi ternos aureos. & nos ſatis ſupra oſtendimus, aureos illius temporis ualorem nummorum, quibus nunc eſt communiter uſus propemodum æquaſſe. maius tamen ſtipendium equiti dabatur propter equum quem ultra ueſtem & frumentum de publico accipiebat. Vnde quod habet Liuius in quinto, poſt pacificatam militum ſeditionem per Valerium Coruinum dictatorē, impotens poſtulatum militum fuit, ut de ſtipendio (merebant enim triplex ea tempeſtate) æs demeretur: militi enim tunc duplex dabatur ſtipendium: Sed erat id militi equitiq; perpetuum, ut quo uſq; exautoraretur diminueretur'ue, (de quibus uerbis breui infra dicemus) id ſtipēdium ſolide daretur. Vnde tractum uidemus, ut poſt ſecunda imperij adhuc ſtantis (licet cadere incipientis) tempora cœperit dici, ſicut & noſtra ætate fit, eum militem ad ſoldum conduci, cui promitteretur ſtipendium licet annuum. Caſſiodorusq; Vegetius & Frontinus, ſolidatum fuiſſe in militia ſcribunt eum, cui ſtipendia ad imperatore promiſſa erant. De frumento aūt militantibus dato, & ſi multis ac propè omnibus in hiſtorijs haberetur, Liuius in octauo. Extemplo exercitus Romanus eductus, annuo ſtipēdio & triū menſiū frumento accepto. & de frumento & ueſte ſimul Liuius XXXIX. Hiſpaniæ populis data pax, ſtipendium eius anni duplex, & frumentum ſex menſium imperatū, ſagaq; & togæ exercitui. & infra eodē Liuius. ueſtimenta exercitui deerant. Id mandatū Octauio ut cum prętore ageret ſi quid ex ea prouincia comparari ac mitti poſſet. Ab eo quoq; haud ſegniter curata res eſt. Mille ducentæ togæ breui ſpacio, & duodecim milia tunicarum miſſa: conſuetudinemq; ueterem ſtipendij frumenti & ueſtis ſub principibus mutatam uidemus. Suetonius enim de Cæſare: legionibus ſtipendium in perpetuum duplicauit: frumentū quotiens copia eſſet & ſine modo mēſuraq; præbuit. Et Helius Spartianus de Alexandro Mammeę. Milites expeditionis tempore ſic diſpoſuit, ut in māſionibus annonas acciperent, nec portarent cibaria XVII. dierum ut ſolent. unde licet intelligere, quod ſupra eſt & multum dubium feciſſe uidemus de frumento: non detuliſſe milites frumentum ſed coctum panem, nomine buccellatū, cuius nunc in Italia alicubi eſt uſus: retortū enim in coronulæ formam cōmode perfertur. Sequebanturq; ut plurimum piſtores exercitum: quibus erat curæ ex frumento legionibus publice dato conficere ſingulis buccellatum. Peſcenium'q; imperatorē nigrū ſcribit Helius Spartianus prohibuiſſe piſtores exercitum

Romanos proprijs ſumptibus per ducentos annos militaſſe

Stipendium unde

Stips

Stipulari

Tribuni unde

Frumentum & ueſtes militibus

Stipendiū militis unius anni

Equus de publico equiti

Solidatus

Bucellatum

Piſtores in exercitu

Ex quibus prouentibus rei P. ſtipẽdia darentur militibus

ſequi, & iuſſiſſe milites omnes buccellato in locis pacatis accepto eſſe contentos. Ex quibus autem rei pub. prouentibus ſolutiones ſtipendiorum militum fierent, ſatis ſupra de uectigalibus tractantes oſtendimus: aliquando enim à ſtipendiarijs ciuitatibus & oppidis aliquando ex ærario quandoq; ex tributo Romæ impoſito pecuniæ dabanť. Liuius quinto: omnibus his uoluntariam profeſſis operam æra procedunt. & equiti certus numerus æris aſſignatus. Faliſci dedita patribus urbe ſtipendiũ eius anni militibus in pecunia ſoluerunt. Et quod à Liuio ſumptum eſt, Beatus Aurelius Auguſtinus de ciuitate dei ſic refert. Tum etiam ſtipendijs ſufficiendis cum defeciſſet ærariũ, in uſus publicos opes uenient priuatæ, adeo uno quoq; id quod habuit conferente, ut præter ſingulos aureos annulos, ſingulaſq; bullas, quaſi miſerabilia dignitatis inſignia, nihil ſibi auri ſenatus ipſe, quanto magis cæteri ordineſq; tribuſq; relinquerent. Cicero attico: confectæ publicanorum pactiones, poſtremo ſeditio militum ſedata ab Appio, ſtipendiumq; eis uſq; ad idus quintiles perſolutũ. Et Aſinius pollio Ciceroni. Balbus quæſtor magna numerata pecunia, magno pondere auri, maiore argenti coacto depublicis exactionibus, ut ſtipendio quidẽ militibus reddito. Cicero Cornificio: & optime meritis militibus promiſſa ſoluantur, quod quidem fieri ſine tributo poſſe non arbitror. Poſt ſtipendia ad honores transeundum eſt, qui poſt confecta prælia probis donabantur militibus. Idq; dupliciter tractabimus, ut honores primo dicamus, qui ob rem particulariter bene geſtam ſiue uni ſiue pluribus ſimul dabantur: deinde ut ſolidioris utilitatis ſimul & honoris datos agros, datas diuitias & ad inhabitandum urbes oſtendamus. Ad honores enim ſolos ſpectaſſe uidetur cum ab imperatore conſule & duce miles, corona, armillis, clipeo, ſtatua donabatur: quod certius propoſita exempla oſtendent: itaq; dandæ coronæ conſuetudinem oſtendamus, de qua re Plinius: Antiquitus nullæ niſi deo coronæ dabantur. primus omnium Liber pater ex hedera habuit, poſtea ſacrificantes cœpere etiam uictimas coronare. Et in ſacris certaminibus coronæ dabantur tanquam patriæ. Et infra: coronas dicit deorũ fuiſſe honorem, & laurum publicorum priuatorumq; ac ſepulchrorum & manium. Sed breui poſt mos inoleuit coronas uarijs de cauſis hominibus dari, quæ & uariæ fuerũt materiei. Scribitq; Plinius primum Aulum poſthumiũ dictatorem apud lacum regillum caſtris latinorum expugnatis ei cuius opera capta eſſent coronam auream dediſſe. Liuius tertio. exercitus liberatus & eius conſul coronam auream Cincinnato dictatori dedit libræ pondo. & ſeptimo Liuius. Samnitibus ſuperatis cõſul Aulus Cornelius Coſſus aduocata contione Publij Decij tribuni militaris laudes peragit, præter militaria dona aurea corona eum donat. Ex libro decimo, L. Papirius Curſor conſul Papiriũ filium & quatuor centuriones, manipulumq; haſtatorũ armillis aureiſq; coronis donauit. Et libro XXX. Liuius. Scipio contionẽ aduocari iuſſit. Ibi Maſiniſſam regem primũ appellatũ eximijſq; ornatũ laudibus aurea corona donat. Et libro undecenteſimo uigeſimo Liuius. primus M. Agrippa M. Lepido apud Siciliã ſuperato corona nauali à Cęſare Octauio donatus eſt. Aliaſq; multiplices fuiſſe coronas Aulus Gellius ſic oſtẽdit. Triũphalis corona aurea imperatori ad honorẽ triumphi id eſt aurũ coronariũ antiquitus laurea fuerat. Obſidionalis ex gramine, quam qui obſeſſi fuerãt liberatori dabãt. Ciuica querna, quã is qui liberatus fuerat hoſte occiſo & loco non relicto liberatori dabat. Fuit ex ilice ſimili arbore. Muralis aurea quę illi dabatur qui prior murũ conſcendiſſet. Caſtrenſis quæ ei dabatur qui prius caſtra hoſtiũ intraſſet, ex auro habebat inſignia ualli. Naualis ex auro, qua donabatur qui prius hoſtiũ naues ingreſſus eſt, roſtra habet inſigne. Ciuilis myrtea qua ouantes utebanť. Et myrtea corona Papiriũ fuiſſe uſum ſcribit Plinius, ꝓ Sardos in cãpis myrteis ſuperaſſet. Et Aulus Gellius, itemq; magis ample Plinius ſcribũt: L. Siciniũ Dentatũ centies uicies prælio uictorẽ quadragintaquinque cicatrices aduerſo corpore, nullã in tergo habuiſſe, eundemq; ſpolia cepiſſe triginta quatuor, donatũ haſtis puris XVIII. phaleris XXV. Torquibus tribus & octuaginta: Armillis centũ ſexaginta. Corõis XXVI. uidelicet ciuicis XIIII. aureis octo, muralib⁹ trib⁹, obſidionali una: à fiſco, ęris XXX M. à captiuis XX M. ęris. Corona graminea Fabio impatori ab exercitu liberato data, & ſenatus decreuit cura belli liberatus. Dataq; eſt à ſenatu populoq; Romano, qua claritate nihil in reb⁹ humanis ſublimius: Fabio Maximo qui cũctando reſtituit rem P. qui cum magiſtrũ equitum ſeruaſſet, ab exercitu appellatus eſt pater, & pariter ab Italicis Annibale Italia pulſo. eademq; graminea data eſt M. Flam-

De donis & honore exhibitis militibus ob bene rem geſtam

Triumphalis corona
Obſidionalis
Ciuica
Muralis
Caſtrenſis
Naualis
Ciuilis
Sicinius Dentatus

mæ

mæ tribuno militum in Sicilia, & Gn. Petreio attinati bello cimbrico. Is primipilum capeſſens dubitantem per caſtra hoſtium erumpere interfecit, legionemque eduxit: cui conceſſum præter coronam gramineam, ut prætextatus imolaret ad tibicinem foculo poſito: qua coronarum dignitate conceſſa ne quis indigne abuteretur ſenatus prouidit. Scribit namq; Plinius L. Furium argentarium bello punico ſecundo cum corona roſacea interdiu pergula ſua in forum proſpexiſſe, qui autoritate ſenatus in carcerem ductus fuerit, nec ante finem belli emiſſum. Refert Plinius Syllam in uilla ſua tuſculana, quæ poſtea fuit L. Syllæ, ſcripſiſſe & pingi feciſſe: ſe bello marſico donatum corona graminea apud nolam. Aemiliuſq; Scipio obſidionali donatus apud Aphricam à ciuibus ſeruatis. Cæſar in expugnatione mitilenę corona ciuica donatus. M. Cicerone filio conſule idibus Septembris Auguſtus obſidionali, & ciuica à ſenatu donatus. & Aurelianum Auguſtum apud bizantium à Valeriano ſcribit Flauius Vopiſcus donatum fuiſſe coronis muralibus quatuor, coronis uallaribus quinq;, coronis naualibus duabus, coronis ciuicis duabus. Alia inſuper fuerunt ornamenta quibus milites ſinguli ob rem geſtam ornabantur. Armillæ ab armo dictæ ſuprema brachij parte in humeros collumq; uergente, quam partem argenteis aureiſue tegminibus fabrefactis milites ornabantur. quod in ſtatuis nunc marmoreis & alijs ueterum ſculpturis apparet: Liuius decimo. Papirius curſor conſul Papirium filium, quatuor centuriones, manipulum'que haſtatorum armillis aureiſq; coronis donauit. Lucium Sicinium diximus ſupra armillis C L X. donatum fuiſſe. Sed maiora iam utilioraq; militum donaria ſimul oſtendamus. primum à Romanis uirtuti militari præmium Liuius in ſecundo datum oſtendit, Horatio cocliti quantum agri uno die circum arare potuit. Et Mutio Sceuolæ prata ſunt dono data trans tyberim, quę mutia ſunt prata. L. Quintius cincinnatus dictator prædam ſuo militi dedit. Captis Veijs ſenatus decreuit ut agri ueientani ſeptena iugera plebi diuiderentur. nec patribus familiæ tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, uellentq; in eam ſpem liberos tollere. Et octauo Liuius: Latinus capuaq; agro mulctati. latinus ager priuernati additus: & falernus, qui populi campani fuerat uſque ad uulturnum amnem plebi Romanæ diuiditur: bina in latio iugera, terna in falerno militi data. Et Caruilius conſul collega Papirij militibus ex præda centenos binos aſſes, & alterum tantũ centurionbus & equitibus dedit. Cum de agris militum eſſet relatum qui ductu atq; auſpicio proconſulis Scipionis in Aphrica bellum perfeciſſent, decreuerũt patres, ut M. Iunius Brutus prætor urbanus ſi ei uidereĩ decemuiros agro ſamniti qui populi Romani eſſet metiendo diuidendoq; crearet. quod aũt in quinta Liuij decade ſcriptum extat, cepit Paulus Aemilius ſeptuaginta Epiri ciuitates quæ hoſti conſenſerant, & prædam inde factam militi conceſſit. maioraq; multo fuerunt dona, quibus Romani principes ſuos milites ditauerũt. ſcribit Spartianus de Alexandro ſeuero. Fuſo fugatoq; Artaxerxe potentiſſimo rege, qui cum ſeptingentis elephantis, falcatiſq; curribus mille, & octingentis ad bellũ uenerat, equitũ multis milibus, ſtatim Antiochiam redijt & de præda quã Perſis abſtulit ſuũ ditauit exercitũ, cũ & tribunos ea quæ per uicos diripuerãt & duces & ipſos milites habere iuſſiſſet. tumq; primũ ſerui Perſæ apud Romanos fuerunt, quos quidẽ quia indigne ferunt Perſarũ reges quenquam ſuorum alicubi ſeruire, acceptis precijs reddidit, preciũq; uel illis qui manu ceperant dedit, uel in ærarium contulit. Reliquũ eſt ut ultimum militaribus uiris datum ornamentum ſtatuas dicamus, quibus & alij ob uirtutũ merita uariarũ poſtea ornari conſueuerunt. De quibus Cicero quarta in Verrem ſic habet. Idcirco Scipio exiſtimabat ſtatuas non ad hominum luxuriem ſed ad ornatũ phanorũ atq; oppidorum eſſe factas, ut poſteris noſtris monumenta religioſa eſſe uideantur. Et tamen idem Cicero philippicorũ octauo ſic dicit. His enim maiores noſtri qui ob rem P. obierant pro breui uita diuturnam memoriam reddiderunt. Et infra: Vita mortuorum in uiuorũ memoria eſt poſita: & ad concluſionẽ ſic cenſet. Senatui placere Seruio Sulpicio ſtatuam pedeſtrem æneam in roſtris ex huius ordinis ſententia ſtatui, circumq; eam ſtatuam locum gladiatoribus ludiſq;, liberis poſteriſq; eius quaqua uerſum pedes quinq;. poſterior aũt Cicerone Plinius ſic de ſtatuis habet. Romæ ſimulachrum ex ære factum primũ ex peculio Spurij Caſſij, quem regnũ affectantem pater ipſius interemerat: tranſijt à dijs ad homines ſtatuas fieri multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine & inaurabant. Athenienſes neſcio an primi omniũ Harmodio & Ariſtogitoni

Cautũ ne quis corona conceſſa indigne abuteretur

Armillæ

Agri dati militibus

Statuæ etiam datæ militibus

ſtogitoni tyrãnicidis publice poſuerint ſtatuas. Hoc actũ eſt eodẽ anno q̃ reges Roma ex
acti ſunt; excepta deinde res eſt toto orbe terrarũ humaniſſima ambitiõe, & iã omniũ mu
nicipiorũ & fori ſtatuę ornamentũ eſſe cœperunt, prorogariq́ memoria hominũ & hono
res legi, & in baſibus ſcribi, ne in ſepulchris tantũ legerent. Mox forũ in domibus priuato
rum factũ atq; in atrijs. Honos clientũ inſtituit ſic colere patronos. Togata effigie antiqui
tus dicabant. placuere & nudæ tenentes haſtã ab epheborũ gymnicis exemplaribus quas
achilleas uocãt. Græca res eſt nihil uelare: At ẽ cõtra Romana ac militaris, thoracas adde-
re. Cæſar quidẽ loricatã ſibi in foro ſuo paſſus poni: Nã lupercorũ habitu factæ tam noui
tiæ ſunt, q̃ quæ nuper ꝓdiere penulis indutæ. Mancinus eo habitu ſibi ſtatuit quo deditus
eſt. Accius poẽta in camœnarũ æde maxima forma ſtatuã ſibi poſuit: cum breui ipſe eſſet
forma. Equeſtres uero ſtatuæ modo Romanã celebrationẽ habent: orto à Gręcis exẽplo.
Sed illi celetas tantũ dicabãt in ſacris uictores. Poſtea uero & qui bigis uel quadrigis uiciſ-
ſent: unde & noſtri currus nati in ijs qui triũphauiſſent. Serũ hoc ijs nõ niſi à diuo Auguſto
ſeiuges: ſicut elephanti. Regum quoq; erãt in capitolio ſtatuę: ut inde uideant inchoaſſe.
Ex his Romuli eſt ſine tunica: ſicut & Camilli in roſtris. & ante ædẽ caſtoris fuit M. Tre
mellij equeſtris togata qui ſamnites bis deuicerat: captaq́ anagnia populũ ſtipẽdio libera-
uerat. Ante cautum ut ſtatuæ in foro tripedales ſtatuerentur. hæc menſura honorata tunc
fuit. Columnæ prius dicabantur, ſtatuis proximæ: quarum ratio, ut ſupra mortales tolli
uiderentur. Quod & arcus ſignificatum eſt, nouitio inuento. Extant Catonis in cenſu-
ra uociferationes, mulieribus Romanis in prouincijs ſtatuas poni: nec tamen potuit inhi-
bere quin Romæ quoq; ponerentur: ſicut Corneliæ gracchorũ matri, quæ fuit Aphricani
prioris filia, ſedens. paſſim poſtea omnibus poſitæ, adeo ut tres Annibalis ſtatuæ in ea ur-
be uideantur, quã ad portas uſq; uexauerit. Fuiſſe in Italia ſtatuarios Herculis ab Euandro
habitu triumphali ſtatua in foro boario poſita, oſtendit. Et Ianus geminus à Numa rege di
catus. Mirumq́ mihi uidetur cum ſtatuarũ in Italia tam uetus origo ſit, deorũ ſimulachra
fuiſſe lignea uſq; ad deuictã Aſiam. in M. Scauri ædilitate tria milia ſignorũ in ſcæna tm̃
fuere temporario theatro. Scipio ſuperior in cella Iouis imaginẽ habet, quæ ad decora fa-
miliæ circunfert. Superioris Catonis imago in curia à ſenatu impoſita, ne eius conſpectu
unquam carerent. refert Suetonius Tranquillus, Auguſtũ Octauiũ proximũ dijs immor-
talibus honorẽ memoriæ ducum præſtitiſſe, qui imperiũ Romanũ ex minimo maximum
reddidiſſent, ſtatuasq́ omniũ triumphali effigie in utraq; fori ſui porticu dedicaſſe. Et Fla
uius Vopiſcus ſcribit, Tacitũ imperatorem decreuiſſe Aureliano ſtatuas argenteas in ca
pitolio, in curia, in templo ſolis, in foro traiani. Et cum Tacito ſexcuplex fuerit ſtatua, fra
ter eius qui duobus tantũmodo menſibus imperauit quincuplices habuit. Togatam, cla-
mydatam, palliatam, armatã, uenatorij habitus. nec tamen ſatis ſcio quid ſibi uoluerit, q̃
Marcus Cicero honoris cupiẽtiſſimus ad Atticũ ſic ſcribit: Nullos honores mihi niſi uer
borum decerni ſino, ſtatuas prohibeo. Fuit etiam alius honos ob rem bene geſtam ijs qui
militauerant in templis poſitus, quas appellauere manubias: cum tamen poſita in templis
Manubiæ potius ex manubijs cõparata dici cõſueuerit. Aulus Gellius: in faſtigijs fori Traiani ſimu
lachra ſunt ſita, circum undiq; inaurata, equorũ atq; ſignorũ militarium, ſubſcriptumq́ eſt
Ex manubijs, manubiæq́ ſunt pecuniæ ex præda redactæ: Et præda ſunt rerum ipſarũ ca
ptarum corpora. Vnde Aſconius ſecunda in Verrẽ actione. Manubias ueteres dicebãt, &
Miſſio erat hæc imperatorũ præda, ex qua quid uellent facerent. Vltimus uero honos militi: ulti
ma & ſolidiſſima omnium gloria, & utilitas fuit, cum militia honeſte dimiſſus, quietam
cum dignitate ſenectutem agere potuit. ẽ contraq; nulla fermè aſperior punitio fuit quàm
cum poſt uarios & quandoq; diuturnos militiæ labores aliquo delicti admiſſi caſu, cum
Miſſionum ignominia dimiſſus aut pœna affectus fuit. Miſſionis itaq; formulã oſtendamus. Marcel-
genera lus iureconſultus de re militari: Miſſionũ generales cauſę ſunt tres: honeſta, cauſaria, igno
minioſa: Honeſta eſt quæ tempore militiæ impleto datur: Cauſaria cum quis uicio animi
uel corpore minus idoneus militiæ renunciatur: Ignominioſa cauſa eſt cum quis propter
delictũ ſacramento ſoluit. Et Vlpianus de his qui notant infamia: Miſſionũ multa gene-
ra ſunt. Eſt honeſta quę emeritis ſtipendijs uel ante ab imperatore indulget: Eſt & cauſa-
ria quę ꝓpter ualitudinẽ laboribus militiæ ſoluit. Eſt & ignominioſa totiẽs quotiẽs is qui
mittit addit nominatim ignominiæ cauſa ſe mittere; ſemper enim addere debet cur miles
mittatur

mittatur. ſed ſi exauctorauit eum, id eſt inſignia militaria detraxit, inter infames effecit licet non adiecíſſet ignominię cauſa ſe eum exauctoraſſe. eſt & quartum genus miſſionis ſi quis euitandorum munerũ cauſa militiam ſubiſſet: hęc autem miſſio exiſtimationem non lædit ut eſt ſæpiſſime reſcriptum. Iam ipſum prælij gerendi modum oſtendamus. Qua in re ſicut & in pluribus Cæſar Auguſtus ſapienter ſenſiſſe uidetur, prælium quidem ſuſcipiendum omnino eſſe negans, niſi cum maior emolumenti ſpes quàm damni metus oſtenderet. Nam licet quod Cicero pro M. Marcello orans ſcribit, certe in armis militũ uirtus, locorum opportunitas, auxilia ſociorum, claſſes, cõmeatus multum iuuent: maximã tamen partem quaſi ſuo iure fortuna ſibi uendicat. Ordinẽ uero prælij gerendi nullo in loco certius ſcire ꝙ ex Liuij octauo licet: qui quidẽ ordo licet à Liuio perſpicue ſit deſcriptus, niſi ab attento & cupientiſſimo facile intelligi nequit: Sicq; eſt. Et quod antea phalangis ſimilis macedonicæ hoc poſtea manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe: poſtremo in plures ordines inſtruebantur. Ordo enim ſexagenos milites, duos centuriones, uexillũ unum habebat. prima acies haſtati erant: manipuli quindecim diſtãtes inter ſe modicum ſpacium. Manipulus leues uicenos milites: aliam turbam ſcutatorũ habebat. Leues aũt qui haſtam tantum geſſacq; gererent uocabãtur. hæc prima frons in acie florem iuuenũ pubeſcentium militum habebat. Robuſtior inde ætas totidem manipulorũ: quibus principibus eſt nomen. hos ſequebantur ſcutati omnes inſignibus armis: hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia ſub ſignis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unuſquiſq; tres partes habebat. Earumq; unamquamq; primipilũ uocabant: tribus ex uexillis conſtabat: uexillum CXXXVI. homines erant. Primum uexillum triarios ducebat, ueteranũ militem ſpectatæ uirtutis. Secundum rorarios, minus roboris ætate factiſq;. Tertium accenſos minimæ fiduciæ manum. Eo in poſtremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omniũ primi pugnã inibant. ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos recedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. haſtati ſequebantur. Triarij ſub uexillis conſidebant ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſurrecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus, quàm uallo ſeptæ inherent acies tenentes. Si apud principes quoq; haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, à prima acie ad triarios ſenſim referebantur. Vnde rem ad triarios redijſſe cum laboraretur prouerbio increbuit. Triarij conſurgentes, ubi interualla ordinum ſuorum principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus claudebant uiam: unoque continenti agmine iam nulla ſpe poſt relicta in hoſtem incidebant. Id erat formidoloſiſſimum hoſti, cum uelut uictos inſecuti nouam repente aciem exurgentem auctam numero cernebant. Et huiuſmodi ſeruatum fuiſſe ordinem prælio cannenſi Liuius XXII. oſtendit: paritercq; in trigeſimo, ubi commiſſam Scipionis cum Annibale pugnam accuratiſſime ſcripſit. Quibus in duobus prælijs, quod hic deeſt equitatus alarumq; eius opera qualis erat oſtenditur. & ipſis de rebus infra iterum dicturi ſumus. Nec fuit minor Romanorum exercitus mouentis loco, incedentiſq;, ſiue in hoſtem duceret, ſiue mutaret regiones continentiæ & militaris diſciplinæ obſeruantia. Satis notum eſt ꝙ ſupra oſtendimus de Scipione aphricano numantiã obſidente, qui præter aliam militum emendationem eos loco mouentes triginta dierum frumentũ ac ſeptenos uallos ferre cogebat: ægre propter onus incedenti dicebat: cum gladio te uallare ſcieris uallum ferre deſinito. alio ſcutum parum habiliter ferente, amplius eum ſcutum iuſto ferre iuſſit, neque id ſe facturum quando melius gladio quàm ſcuto uteret. quem militem extra ordinem deprehendit ſi Romanus eſſet, uitibus: ſi extraneus, uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem uendidit. Et paulo ſuperiore loco diximus de Alexandro Mammeæ imperatore, qui ſiquis de itinere in alienam uillam flexiſſet pro qualitate loci aut fuſtibus ſubijciebat, aut condemnabat, aut grauiſſimis contumelijs afficiebat. Vnde Cicero Pompeium laudans ſic eum cõmendat: cuius legiones ſic in Aſiam peruenerunt, ut non modo nouus exercitus, ſed ne ueſtigium quidem eius cuiquam pacato nocuiſſe dicatur. Et Aurelianũ iuſſiſſe oſtendimus ne quis militum aut pullum aut ouem raperet alienã, ne & oleum lignum'ue quis peteret. Omniũ tamen & à celeritate admiranda, & ab ordine laudanda fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuium profectio, de qua XXVII Liuius. Claudius pręmiſſis per agrum larinatem, marrucinũ, frentanũ, præcutianum

Modus gerendi prælij

num qua exercitum ducturus erat nuncijs,ut omnes in agris urbibusq; commeatus paratos militi ad uefcendum in uia deferrent,equos iumentaq; & alia producerent, ut uehiculorum feſſis copia eſſet: ipſe ex toto exercitu ciuiũ ſociorumq; quod roboris erat delegit, ſex milia pedites, mille equites. Et hercle per inſtructa omnia ordinibus uirorum mulierumq; undique ex agris effuſorum inter uota & preces, & laudes ibant. Modeſtia certare milites nequid niſi neceſſarium ſumerent,nihil morari, nec à ſignis ſubſiſtere,cibum capientes,diem ac noctem ire: uix quod ſatis ad naturale deſiderium corpori eſſet,quieti dare. Silentio caſtra Salinatoris ingreſſi à ſui quiſq; ordinis hominibus in tentoria adducti, cum ſumma omnium lætícia hoſpitaliter excipiuntur. Nero poſt uictoriam ſexto die ad ſtatiua ſua atq; ad hoſtem peruenit: & iam impleſſe uidemur, quæ huius libri initio de militiæ terreſtris partibus ſingulis dicere polliciti fuimus. De nauali bello aliqua dicere aggrediamur. Nauium uocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lembi, horiæ, lenunculi, actuariæ, proſumiæ, geſeoretæ, horiolæ, cattæ, ſcaphæ, pontones, uecturiæ, mediæ, phaſelli, parones, mioparones, lintres, caupulica, marplacidæ, cidarum, ratariæ, cataſcopium. Et Nonius Marcellus partim eadem ponit, partim alia, quorum nonnulla exponit. Celox nauigium breue dictum à celeritudine. corbita tardum, & graue: circerus nauis aſiana pergrandis. Lembus nauis breuis piſcatoria. Mioparo nauicula piratarum. faſellus nauigium campanum. lenunculus nauigium piſcatorium. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ quod cito agi poſſint. lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ quæ maiores naues conſequuntur: caudicariæ quæ in fluminibus uſui ſunt: Priſtis oblonga & ſtricta à forma priſtis. Oneraria de oneribus tarda. Proſumia nauigij genus. Et caſteriam locum eſſe uult Nonius: ubi cum nauigatio conquieſcit remi & gubernacula conquieſcunt. Vegetius autem liburnam eſſe dicit à patria andecrina appellatum, quibus fretus Auguſtus ſuperauit Antonium, & ipſis poſtea ſemper ipſe & alij principes in bellis ſunt uſi, ut poſtea omnes bellicæ liburnæ ſint dictæ. liburnasq; dicit, cypreſſo, pino ſilueſtri, lauro, & abiete contexi conſueuiſſe. & clauis configi æneis, utputa perpetuis. cum ferreos rubigo conſumat. cædiq; conſueuiſſe eas arbores à XV. ad XXII. lunam poſt ſolſtitium æſtiuum & autumnale uſq; ad Kl. Ianuarij. Minimæ liburnæ remorum habebant ſingulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ menſuræ ternos uel quaternos, interdum quinos: additq; Vegetius in acciaco prælio Auguſti & Cleopatræ ſenorum octonorumq; remigij ordinum fuiſſe liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis aſſociantur, quæ uicenos remiges à ſingulis partibus habent, quas Britannici piraticas uocant. per has & ſuis afferri, & aduerſariorum nauibus aliquando intercipi commeatus ſolent, quæ & ſpeculandi quandoq; præſtant officium. quarum ne candeant uela colore maritimis fluctibus ſimillimo tinguntur, & funes cæra etiam qua inungi ſolent naues inficiuntur. nautæq;, & milites tinctam eo colore ueſtem induũt, ut non ſolum per noctem ſed etiam per diem facilius lateant exploratores: Quantũ uero naualibus bellis ſiue maritimis Romana res profecerit: pauca de multis allata oſtendent geſta mari nauibusq;. Liuius nono. Duumuiri naualis claſſis ornandæ reficiendæq; eo anno creati. Et XXIII quod ſupra quoq; eſt, cum deeſſent nautæ conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt: ut qui Lucio Aemilio G. Flaminio cenſoribus milibus ęris quinquaginta ipſe aut pater eius cenſus fuiſſet uſq; ad centum milia, nautam unum cum ſex menſium ſtipendio daret. Qui ſupra centum milia, uſq; ad trecentum milia, tres nautas cum ſtipendio annuo: qui ſupra trecentum uſq; ad decies cẽtum æris, quinq; nautas. Qui ſupra decies, ſeptẽ: ſenatores octo nautas, cum annuo ſtipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati inſtructiq; à dominis, triginta dierum coctis cibarijs naues conſcenderũt. Tum primum eſt factum, ut claſſis Romana socijs naualibus priuata impenſa paratis compleretur. Et libro trigeſimo ſcribit Liuius: centum ſexaginta nauibus longis res Romana eo anno geſta. Et trigeſimo ſexto L. Cornelius Scipio conſul edixit, ut quinq; milia in Brutijs ſcripta Brunduſium conuenirent: tres legatos nominauit, Sextum Digitium L. Apuſtium G. Fabricium Luſcinum, qui ex ora maritima undiq; naues Brunduſium contraherent. Et XXVI Liuius capta Carthagine noua in Hiſpania ubi oppugnatio in aquis & mari fuit, naues dicit onerarias ſexaginta tres in portu expugnatas captasq;, & quaſdã cum ſuis oneribus, frumento, armis, ære, præterea ferro & lintheis & ſpartho, & nauali alia materie ad claſſem ædificandam

Nauium uocabula

Caſteria

Liburnæ

Scaphæ

ficandam. Caſſius procõſul Ciceroni. Nos ex ora maritima à prouincia & ex inſulis quas potuimus naues deduximus: delectũ remigum magna cõtumacia ciuitatum, tamen ſatis celeriter habuimus. Et G. Lentulus proquæſtor conſulibus, tribunis plebis & ſenatui, populoq́ Romano. Idcirco etiam naues onerarias, quarũ minor nulla erat decem milliũ amphorarum contractas in Licia. quo in loco licet coniјcere aut amphoras tunc fuiſſe minores ætatis noſtræ amphoris, aut naues illorũ noſtris multo maiores. Nam miraculi loco habitæ ſunt, quas Alphonſus Aragonũ rex apud Neapolim, & Veneta res P. Venetijs, quatuor millium amphorarũ proximis temporibus cõſtruxerunt. & ex ijs quæ agantur remis maiores omniũ ætatis noſtræ licet triremes dictæ ſint, duos tantũmodo ordines remorum ſingulis in lateribus habent, quas à Liburnis originẽ habuiſſe crediderim, uel eo maxime quia in Liburnis & propinquo Venetiarũ loco triremes omnium ætatis noſtræ imprimis agiles & idoneæ fabricari dicuntur. Mutata itaq́ nauigia, mutata ſunt uocabula, & quod maius eſt, mutata ſunt claſſiũ loca. Duas enim diuerſis in locis claſſes maximas Octauius Cæſar Auguſtus inſtituit, in locis nũc penitus derelictis: Rauennæ unã, ubi clauſum in littore hoſtium canale habet priſci præſentisq́ nominis Candianum: alterã miſeni cõtra Puteolanum oppidum, cuius claſſis locũ in ſtagno ſemiſiccato à mari omnino derelictum uidimus immutatum: quibus de claſſibus ſic habet Vegetius. Apud Miſenũ, & Rauennam ſingulæ legiones cum claſſibus ſtabant, ne legiones à tutela urbis abſcederent, & cum ratio poſtulaſſet ſine mora ſine circuitu, ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Miſenatium claſſis Galliam, Hiſpaniã, Mauritanias, Aphricã, Ægyptum, Sardiniam atq́ Siciliam habebat in promptu. Claſſis autẽ Rauennatiũ, Epirum, Macedoniã, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum penè directa nauigatione petebat, quia in rebus bellicis celeritas amplius ſolet prodeſſe quàm uirtus. Liburnis autẽ quæ in Campania ſtabant præfectus claſſis Miſenatiũ præerat. Eas uero quæ Ionio mari datę fuerant, præfectus claſſis Rauẽnatium retinebat, ſub quibus erant deni tribuni per cohortes ſingulas conſtituti: ſingulæ autẽ Liburnæ ſingulos Nauarcos habebãt. Sed iam ſatis multa ſextus liber habet, cætera ad militiam facientia in ſeptimum congeramus.

Naues decem milliũ amphorarum

De præfectis nauium

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS

MVLTA ſuperius uariaq́ diximus ad utriuſq́ belli, terra mariq́ gerendi militiam facientia. Vnde cum ea ut plurimũ à Tito Liuio Patauino ſumpſerimus, operumq́ eius pars maxima temporum malignitate perierit: non indecens hoc loco iudicamus, bellorum & aliorum terra mariq́ à Romanis geſtorum, quæ ſecunda & aliæ decẽ Liuij ipſius ſupra quartã decades continebant, ſummas ſtrictiſſima breuitate cõplecti. Quo in labore id conſequi ſperamus, ut ſingulas bellorũ militiæ & eius diſciplinæ partes, de quibus ſupra tractauimus, lector attentus inſpiciat. Quinetiam non ſolum bella uidebit geſta, ſed tumultus inſuper, quos maiores à bellis plurimum differre uoluerunt. nam Cicero in Philippicorum ſeptimo, Poteſt enim bellum eſſe ſine tumultu, tumultus ſine bello eſſe non poteſt. itaq́ maiores noſtri tumultum Italicum, quod erat domeſticum, tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimum. Præterea nullum tumultum nominabant: grauius autem tumultum eſſe, q̃ bellum hinc intelligi licet, quod à bello Gallico uacationes ualeant, tumultu non ualeant. à ſecundaq́ decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cum uiolaſſent Tarentini miſſos ad ſe oratores, bellũ in eos Romani mouerunt, petitusq́ à Tarentinis Pyrrhus rex Epirotarum præſidium eis attulit. Leuinus conſul Romanus ei præfectus bello, miſſos exploratores interceptos per caſtra, ut inſpicerent ex confidentia ductos remitti ad Pyrrhum curauit. Cõmiſſa eſt inter præſtãtiſſimos duces pugna, primusq́ Pyrrhus in fugam erat conuerſus, cum obuius elephantis factus parumper conſtitit, & immiſſis in hoſtem elephantis prælium reaſſumpſit. Romaniq́ ad primum beluæ nunquam alias uiſæ conſpectum territi, fœdam cõmiſerunt fugam. In qua cædes Romanorum fuit magna & mille octingẽti uenere in hoſtium poteſtatem, quos Pyrrhus liberaliter dimiſit, cæſosq́ curauit honeſtiſſime ſepeliri. feruntq́ nonnulli Pyrrhum uiſis Romanis uerſa in

Tumultus

Bellũ Romanorum cum Tarentinis

ſuas facies acie iacentibus dixiſſe,ſi tales habuiſſet milites,totũ ſe orbem facile ſubacturũ, factumq́ eſt eius uictoriæ fama,ut Samnites,Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini inuidentes,ſeſe Pyrrho Tarentiniſq́ cõiunxerint,cum quibus uſq́ Præneſte omnia urendo peruenit.

Cineas

Miſit Paulo poſt Pyrrhus Cineam oratorem Romam ea conditione pacẽ petiturum,ut capta de Italia retineret.Iſq́ uir omniũ de quibus ſcriptum ſit memoriæ excellentioris,ciuium Romanorũ & cõiugum filiorumq́ nomina ac domos cum noſſet, muneribus ſingulos pertẽtauit,neminemq́ qui acciperet inueniſſe retulit. qua in relatione percunctanti de Romanis rebus Pyrrho, urbem plenã regibus uidiſſe reſpõdit.De pace cum Romanis non conuenit, Appio Cæco quod Cicero ab Ennio ſumptum ſcribit his uerbis diſſuadente,Quo uobis acies mentis,quæ ſtare ſolebat antehac, dementi tendit ſe flectere

Pyrrhus uictus P. Sulpitio & Decio conſulibus

paci. interim redditi à Pyrrho captiui, quod ſupra diximus, tam diu iuſto honore militiæ caruerũt,quouſq́ ſpolia de ſuperato hoſte in patriã retulerũt.Deinde P.Sulpitio & Decio mure conſulibus pugna cum Pyrrho cõmiſſa,capti ſunt elephanti quatuor, occiſa uiginti hoſtium,& quinq́ Romanorũ milia,Pyrrhuſq́ Tarentũ conceſſit.Fabricioq́ dehinc alteri conſulum ſuffecto cum medicus Pyrrhi mortẽ per uenenũ accepto precio polliceretur, uinctum ille proditorem regi remiſit,armis dicens Romanos nõ fraude ſolitos cum hoſti-

Hic multa deſunt

bus depugnare.Pyrrhus paulo poſt oblata ſyracuſarum proditione,in Siciliam traiecit,& re infecta in Italiam redijt.Commiſitq́ cum C.Curio conſule nouo prælium in quo deinde Epheſum ueniens per totam Aſiam maiorem literas miſit, ut Romani ciues ubicũque eſſent inuenti occiderentur,quod & factum eſt. Quam cladem acceptam,& ſimul ſocio-

Mithridatis bellũ cũ Romanis

rum populoq́ Romano amicorum regum eiectionem, M.Cicero Pompeiũ ad id bellum deligi imperatorem ſuadens,luculenta oratione deplorat. Methonem exinde Achaiæ ciuitatem Ariſton Athenienſis Mithridati tradidit,per cuius occaſionẽ ueniens Archelaus

Archelaus
Sylla

copiarum Mithridatis dux,Achaiam & Græciam totam occupauit. Quietioribus iam in urbe Roma rebus,Sylla in Græciam duxit.Qui Archelao apud Pyræum cõgreſſus,illum prælio ſuperatum,omniq́ ſpoliatũ exercitu repulit,& Græciam Achaiamq́ recepit.Qua in Romanorum uictoria uiginti millia hoſtium cæſa ſunt, cum uix trecentos Sylla deſiderauerit.Inſtauratus tamẽ eſt Archelai exercitus,nouis ſeptuaginta milliũ copijs à Mithridate miſſis.Congreſſiq́ ſunt duces prælio accuratiſſime geſto, in quo Archelaus inferior

Diogenes Archelai filius

filium Diogenem cum quindecim millibus cæſis amiſit. Tentauit tamẽ iterum fortunam Archelaus: & ſecundo prælio maiore conatu cõmiſſo, omnibus copijs ſuis partim cæſis, partim captis fugiens tribus diebus in palude delituit.petijt tunc pacẽ Mithridates,quam Sylla niſi quas ceperat prouincijs & urbibus redditis dare recuſauit. Quare Mithridates ſuis diffidens uiribus ad petitum impetratumq́ Syllæ colloquium uenit,pax'q́ conſtituta eſt, per quã Sylla quicquid de Aſia populus amiſerat Romanus recepit. Et ad Dardanos,

Marius
Cinna

Scordiſcos & Dalmatas conuerſo uictore exercitu rebelles ſubegit. Marius interim Cinna Cornelio ſibi fœderato in urbem reuerſus eſt,à quibus multi conſulares & ſenatorij ac equeſtris ordinis de nobilitate Romana partium Syllanarũ occiſi, domus Syllæ euerſa & uxor filijq́ fugati ſunt. Maxima'q́ pars ſenatus urbe, in Græciã profuga ad Syllam con-

Norbanus
Cepio

fugit.Reuerſus eſt tunc in Italiam Sylla,& apud Capuam Norbano, & Cepioni ducibus Marianis congreſſus, ſex millia de eorum exercitu occidit, totidem cepit.Sed paulo poſt totus is Marianarum partium exercitus apud Calenum,Cepionis perfidia Syllano paca-

Marius filius Papirius Carbo conſules

tus eſt immixtuſq́ exercitui. Conſules inde creati ſunt, Marius filius,& Papirius Carbo, contra quos duxit urbem uerſus Sylla, cõgreſſiſq́ ad ſacriportum Præneſtinæ urbis ſuburbium utrorumq́ copijs,cædes utrinq́ magna,ſed in Marianis maior cõmiſſa.Ex conſulum enim exercitu quindecim milia,ex Syllano uix dimidia pars cecidere.De quo prælio Lucanus, Iam quot apud ſacri cecidere cadauera portum. Contraxerat interim Sylla ex Cãpanis Samnitibus'q́ auxilia,quibus cum ſuis legionibus coniunctis inuadendi urbem & reliqua irrumpendi cõſilium inijt:obierat nanq́ per id temporis Marius pater,ad Anienem'q́ extructo ſepulchro humatus erat. uenit itaq́ ſalaria uia ad portã Collinam Sylla,

Oſſa Marij diſperſa

quo iubente Marij ſepulchro funditus diruto, eius oſſa diſſipata & in Anienem proiecta ſunt.unde quod ſupra diximus,factũ eſt,ut Sylla ipſe id in ſuo cadauere timens exemplũ,

Sylla primus crematus

primus de gente Cornelia moriens cremari uoluerit.prodierunt uero in aciem cõſules,& cunctis populi Romani copijs,quæ ad urbem & longe in circuitu erãt prælio ingenti con

curſum

Romanorum cædes per Syllam

curſum eſt,in quo ſcripſerũt nõnulli octuaginta millia cecidiſſe. Vnde Lucanus,Aut collina tulit ſtratas quot porta cateruas. Superior autem Sylla urbem ingreſſus tria millia ciuium,qui in uillam publicã campo imminentẽ Martio inermes ſe receperant interfici iuſſit.Q. Catulo eius partiũ duce primario contra adnitente, & paſſim dum ea cõmitteretur cædes clamante,fruſtra uicturũ Syllam,ſi inermibus & quietis ſimul cum armatis & reſiſtentibus interfectis,nulli ſuperſint quibus dominetur.

Marij filius præneſte obſeſſus ſe interfici iubet

Marius filius poſt eam acceptã cladem in urbem reuerſus,ærario penitus exhauſto,theſauros inde eduxit ingentes,quindecim millia pondo auri,argenti ad triginta millia,de quibus ſupra à nobis eſt dictũ,& Præneſte ſe cõtulit.qua in urbe obſeſſus,cũ reſiſtere nequiret,mutuis cum uno ex cõmilitonibus uulneribus cõcurrens,occubuit.

Syllæ perfidia

urbem Præneſtinã cum Sylla uiribus capi poſſe diffideret ad ingeniũ cõuerſus ciues fide euocauit,è quibus immaniſſime deceptis quinq; millia occidi,lacerari,& per campos diſpergi curauit. quatuor millia ſeptingẽtos proſcripſit, eorumq; mulieres maiori ex parte occidit,& demum urbem Præneſtinã Syllanus deleuit exercitus,

C.Carbo occiſus

C. Carbo fugit Ariminũ,ubi ſuperatus occiſusq; eſt.

Gn.Pompeius Magnus de Africa triumphat

Interea G. Pompeius cui poſtea magno fuit cognomentũ, Syllanis partibus quarũ & ipſe erat ubiq; præualẽtibus, aduerſæ partis duces in Aphrica ſuperauit,& ea ſubijci paratiſſima,reip.nomine in Syllanam ditionẽ recepta,annum agens quartũ & uigeſimũ,nec conſul,nec procõſul,nec prætor,neq; etiam ætatis legitimæ triumphauit.protracta ſunt ſociale & prædictum ciuile primum infeliciſſima reipub.& urbi Romæ bella,annis ad ſexdecim.In quibus cẽtum quinquaginta millia referuntur cæſa,inter quæ conſulares tres & uiginti,prætorij ſeptem,ſenatores ducenti,occubuiſſe dicuntur.

Sylla priuatus uitam in uilla agit

Ad quorũ finem Sylla in priuatã ſecedẽs uitam,quandoq; paucis,quandoq; nullis comitantibus ſeruis aut libertis,aliquot annis(mirum dictu) poſt tantas ciuiũ cædes,in urbe uixit ſecurus:eum tamẽ pediculis,quos ſola caro humana gignit uermiculis uiuentẽ diu afflictũ,& demũ ab ipſis occiſum fuiſſe nonnulli tradidere. Eius autẽ dimiſſæ dictaturæ factum damnans C. Cæſar & ipſe dictator perpetuus dicere ſolitus eſt,Syllam literas neſciuiſſe.

Lepidus Catulus

Mortuo ſubinde Sylla, Lepidus Marianarũ, & Catulus Syllanarũ partium duces,nouum ciuile bellum ſuſcitarunt,bis conflixerunt,in quibus prælijs multi perierunt.

Scipio lepidi filius occiditur

Alba in quam Scipio Lepidi filius confugerat expugnata, qui fugiens apud Regiũ ſuperatus & occiſus eſt.

Quæ bella eodem tempore orta

Quatuor eodem tẽpore bella ſunt orta. In Hiſpania,in Pamphilia & Cilicia,in Macedonia,in Dalmatia.

Sertorius

Cæcilius Metellus,& L. Domitius cõſules contra Sertorium

primũ geſſit Sertorius Nurſinus Marianarũ partiũ,in Hiſpania,& Luſitania:cõtra quem Cæcilius Metellus,& L.Domitius cõſules,paratiſſimũ duxerunt exercitum.Sertorij duce Herculeo,L.Domitius pugna commiſſa occiſus eſt,Cæcilius uero Metellus eius filius qui Iugurthã uicerat, & ipſe prælio decertãs,hoſtem mora fatigabat,donec Pompei caſtris cõſociatus eſt. Multa ſunt eo Sertorij bello præclara geſta,quæ hac noſtra aſcriptione explicari nequeunt.nanq; annis duodeuiginti Sertorius in Hiſpanijs fuit,quorũ rebellionis octauo cũ duces clariſſimi Gn.Põpeius & Q. Metellus adoleſcẽs in eũ duxiſſent,bellũq; acerrimũ gereret,Sertorio à ſuis occiſo,res Hiſpaniæ quietẽ ſunt nactæ.

Appius Claudius

Secundũ in Macedonia bellũ Appius Claudius breui pacauit,qui ea ꝓuincia recepta & Rhodope ditioni Romanæ addita obijt.

G.Scribonius

Tertium maioris negotij in Dalmatia fuit, ad quod G.Scribonius cum duxiſſet, trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubiũ uſq; uincendo peruenit.

G.Seruilius

Iſauricus

Suſcitatum autem in Cilicia & Pamphilia quartũ bellum cõpoſuit G.Seruilius uir nobiliſſimus,qui illis receptis prouincijs, Liciam,Olympum & Coricũ urbes addidit. Primusq; Romanorum ducum Iſauriã attigit prouinciã, qua populo ſubacta Romano dictus eſt Iſauricus.

G.Coſconius

Quæ dum à Seruilio geruntur miſſus eſt in Illyricum G.Coſconius,qui duorũ annorum bello, cum regionibus illis pacatis Salonas imperio addidiſſet,Romam redijt.

L.Licinius & M.Aurelius conſules contra Mithridatem

Mithridates interim pace rupta,quã à Sylla habuerat,Bithyniam & Aſiam capere eſt adnixus,cõtra quem L.Licinius,& M.Aurelius conſules duxerũt,eumq; reppulerũt. Qui tamen dum fugam ſimulat,Cizicum Vrbem ampliſſimam obſedit.Creatus inde conſul L.Lucullus ad Cizicum peruenit,eamq; belli rationẽ inijt, ut hinc Mithridates à Romano exercitu inde à Cizicenis infeſtaretur.

Bellum ſeruile

Claudius prætor

Quæ dum protrahitur obſidio bellum ſeruile in Italia excitatum eſt. Sparthaco Orixo & Oenomao ducibus, qui à Capua prælio pertẽtata acerrimo,cum potiri nequiſſent,ad Veſuuium delati,caſtra in eo monte cõmuniunt. Duxit uero ad Veſuuium Claudius prætor,& clauſi obſidione ſerui erumpentes prætorẽ cum ignominia rep

pulerunt.Et ingenti præda potiti per Lucanos ad cõſentiam peruenerunt,tanto progreſſi
furore,tanta uſi immanitate,ut omnem ferarum rabiem ſuperarint:quacunq; enim duxe/
runt ferro omnia igniq; uaſtantes, cædem quoq; nullo ætatis habito diſcrimine commiſe/
runt.& cum parum ducerent libidinem in matronis uirginibuſque explere,multas ludi/
Serui à M. Craſſo deleti
brio habitas ut necem ſibi indignitate conſcirent adegerunt. In quos M.Licinius Craſ/
ſus proconſul cum duxiſſet,eos in Apulia decernere prælio coactos ſuperauit,ad interni/
tionemq; deleuit.Lucullus interim Mithridatem in Cizico cõcluſum tam arcta preſſerat
Mithridates à Lucullo fugatus
obſidione,ut fuga ſibi conſulere ſit cõpulſus: perſecutusq; eum Lucullus Paphlagoniã de
itinere Bithyniamq; recepit.Conſtitit uero ad Gazeram de fuga Mithridates.Vbi conuo
catus undiq; ſuus ad diem conuenerat exercitus.Commiſſumq; eſt ſummo utriuſq; ducis
niſſu prælium: in quo Mithridates cum triginta millia amiſiſſet, in minorem Armeniam
de fuga ſe contulit,qua prouincia Lucullus illo fugato potitus eſt.cõfugit uero in ſuperio
Armenia utraque adiecta imperio Ro.per Lucullum
rem Armeniam Mithridates à Tygrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus
utroq; rege per arma pulſo maiorẽ cum minore Armenia Romano adiecit imperio.Repe
rauit autẽ breui Tygranes ſagittariorum decem,aliorũ militum nonaginta millia in exer/
citum.Cui Lucullus cum tribus legionibus prælio eſt congreſſus. Tygranesq; ſuperatus
Tygranes ſuperatur à Lucullo
magnam ſui exercitus partem amiſit,& fugit:continuerat autem ſe in munitiſſima ditiſſi
maq; ſuperioris Armeniæ ciuitate Tygranis frater, quem ſimul cum ciuitate cũ cepiſſet
Lucullus ingenti præda potitus eſt. Diſpoſuerat interim Lucullus circa Aſiæ littora claſ/
ſem,ne reuerſus in eam prouinciã Mithridates bellum innouaret.ſed milites claſſiarij mi/
litibus terreſtris exercitus factam,de qua eſt dictũ prædam inuidẽtes, neglecto Luculli im
perio maris cuſtodiam deſeruerũt, Mithridatesq; minorẽ Aſiam ingreſſus, maximos con
ciuit motus, quorũ occaſione fretus G. Pompeius, quã pridẽ ambiebat Lucullo gloriam
præripuit.Quod enim oratio Ciceronis luculentiſſima de laudibus Pompeij & imperato
Pompeius Lucullo ſuffectus
re deligendo habita edocet, ſuffectus Lucullo Pompeius, ad paratã eius belli uictoriam ſe
Beſſi ſubacti à Lucullo
cõtulit. Alterq; Lucullus interea ad Macedoniã miſſus Romanorũ primus Beſſos attigit
& ſubegit.Et feras Rhodopeiorũ montiũ gentes,quas fama eſſet humanis carnibus ueſci,
ui decuſſas domuit attriuitq;. Cepit deſtruxitq; Apolloniã, cepit Galatiã & Parthenopo/
lim.Qua item tempeſtate exortũ eſt bellum Creticũ. Cæciliusq; Metellus cõſul ea omni
Bellum Creticum
inſula triennio capta & pacata,poſt triumphũ de ea Romæ actum,Cretici cognomine eſt
honeſtatus.Longũ eſſet Gn.Pompeij horũ temporum geſta fuſius deſcribere: nanq; poſt
Metellus Creticus
res Mithridatis & Tygranis afflictas poſt Beronicẽ quæ & Baruth,Ptolomaidam quæ &
Accon,& Cirenas in poteſtatẽ redactas,poſt bellum Piraticũ breui confectum, Ponti ur/
Põpei magni geſta
bibus ac circũſtantibus tributarijs effectis,Horodem quoq; Albanorũ regem ſuperatũ fe/
cit tributarium,Hiberiam ſubdidit,Ituriam,Arabiã,& minorem Armeniã Deiotharo Ga
lathæ qui cõtra Tygranem ſibi fauerat regi appellato dedit.Paphlagoniã reddidit Attalo.
Obſides Antiochenis reddidit, Hieroſolymã obſedit & cepit,in cuius urbis obſidione tri
bus protracta menſibus,duodecim millia Iudæorũ pugnando ſunt cæſa. Inde Hircanũ in
ſacerdotiũ reſtituit.Ariſtobolum captiuũ Romã perduxit, Ad ſummãq; de triginta regi/
bus triumphũ egit,in quo Ariſtobolus & Tygranis Mithridatiſq; filij ante currũ ſunt du/
L.Sergius Catilina
cti. Argẽtiq; uis ingens in ærarium eſt relata: pauloq; poſt L.Sergius Catilina in patriam
molitus eſt, & Ciceronis cõſulis uirtute oppreſſus, quod luculẽtiſſima Criſpi hiſtoria ex/
C.Iulius Cæſar
tans edocet. Caius Iulius Cæſar ad Gallias Illyricumq; cõſul creatus cũ decẽ legionibus
acceſſit,cuius præſtantiſſimi eloquẽtiſſimiq; principis geſta, ſuis cõmentarijs elegantiſſi/
me ſcriptis,& penè infinitorũ hiſtorijs ſunt notiſſima.nec ſatis ſcimus,neq; etiã noſtri pro
poſiti eſt diſcernere,plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis ſua,ſicut Cicero inquit,
quam ſibi cõſtituerit opinio principatus.Sed quod cõſtat in eo bello quod cõtra G.Pom/
peium geſſit ciuiliũ maximo,conſularis, triumphalis, ſenatorij,prætorij,equeſtris ordinis
& plebej,tanta Romanorũ cædes facta,ut infinitũ recenſere,horrendumq; ſit,nedum me
Cæſar Auguſtus
morare,ſed etiã cogitare.Nec minora fuerunt,melioraq; ab eius nepote Octauio Cæſare
Auguſto geſta.Nam (ne eius facinora altius repetamus) ſummũ & impijſſimũ in Roma/
Triũuiratus
no imperio cõmiſſum ſcelus fuit,triũuiratus Octauij ipſius,Marci Antonij,& Marci Le/
pidi,circa Mutinenſem urbem,in paruula quadã inſula Labinij fluminis,& aperta,in qua
duces ipſi orbem Romanũ æquis portionibus partiti ſunt.& ne ciues per eam ætatẽ pru/
dentia

dentia,ingenio,& animis ualentes,tantam impietatē prohibere poſſent, cōmiſſis illorum
cædibus prouiderunt.Qua de re Liuius undeuigeſimo libro cēteſimo ſic habet.In trium/
uiratu proſcriptio facta eſt.In qua plurimi equites, ſenatores CXXX uiciſſim conceſſi.
Lepidus enim L.Paulum fratrē,Antonius L.Cæſarē auunculum,Octauianus M.Cicero
nem,qui à Popilio legionario milite cū haberet annos LXIIII occiſus, caputq; cum de
xtera manu in roſtris poſita,ubi multos defenderat. Geſſit poſtmodū quinq; bella ciuilia *Bella quinque*
idem Auguſtus,Mutinēſe,Philippenſe,Peruſinū,Siculū,Acciacū. Quibus in bellis præ/ *ciuilia p Au/*
ter aliam multiplicē ciuium cædem,Auguſtus uiginti millia Romanorū militū exaucto/ *guſtum geſta*
rauit,triginta millia ſeruorum,qui militauerant dominis reſtituit,ſex millia quorū domini
non extabāt in crucē ſuſtulit. Tandem Cantabrico bello cōfecto,Cæſar Auguſtus Ianum
primo & ſecundo à cōdita urbe ante memoriā ſuam clauſum, anno urbis primo quinqua
geſimo ſeptingēteſimo,orbe ubiq; pacato tertio clauſit.per quæ pacis tēpora ſaluator no/
ſter Ieſus Chriſtus naſci uoluit.paruā hactenus, ſed uel ideo non ingratā (quia aliqua eſt)
noticiam dedimus eorū, quæ duo & centum Titi Liuij Patauini hiſtoriarum libri nō ex/
tantes cōtinebant,ſatisq; cōſtat,geſta eum Octauij Auguſti à quo in honore habitus & di
uitijs auctus fuit(nō tamen ad uſq; illius uitæ finem)ſcripſiſſe.Ea autem,quæ in ætatē no/
ſtram Romani imperatores geſſere, uarios & quandoq; nullos ſcriptores habuerunt. De
quibus quam poterimus breuiore ſumma dicemus.Suetonius Tranquillus à C.Iulio Cæ
ſare incipiens,duodecim principū cōfecit hiſtoriam toto orbe notiſſimā:eorūdemq;,& ut
conijcimus aliorū uel perpaucorū geſta, elegantiore ſtilo cōplexus fuerat Cornelius Ta/
citus,quæ ſcripta maiori ex parte perierūt.Suntq; hi duodecim C.Iulius Cæſar,Octauius *Duodecim*
eius nepos Cæſar Auguſtus. Tiberius, C.Caligula,Claudius,Nero,Galba,Otho,Vitel/ *Cæſares*
lius,Veſpaſianus,Titus Veſpaſianus, Domitianus. Succeſſerunt Domitiano,Nerua, & *Nerua*
Traianus,quorū geſta ordine ſcripta nō extant.Et Nerua quidem anni unius quo Roma *Traianus*
nam tenuit monarchiā,id habuit decoris,quod Traianū recto ingentis uirtutis iudicio du
ctus adoptauit.Qui Hiſpanis maioribus Romæ natus optimos quoſq; principes rerū ge/
ſtarum magnificentia & omnimoda uirtute,gloria & laude,uel ſuperat uel æquat.Anno/
rum uero triū & ſexaginta,quibus uixit,duodeuigeſimo & dimidio imperauit:cuius pro
bitatis morumq; & ſi perierunt ſcripta in hiſtoriam digeſta, non tamē adeo obliterata eſt
memoria,quin multa & alibi & in hoc opere à nobis fuerint celebrata.Hadrianus poſt eū
& alij tres & uiginti ſecuti ſunt principes Auguſti,ac plurimi Cæſares & tyrāni, quorum
geſta à ſeptem referuntur ſcriptoribus in unicū codicem(neſcimus à quo)ordine digeſta,
ſuntq; hi ſcriptores,Helius Spartianus,Iulius Capitolinus,Flauius Eutropius, Flauius Vo
piſcus Syracuſanus,Trebelius Pollio,Helius Lampridius & Vulcatius Gallicanus.Impe *Imperatorū*
ratorum uero præter tyrannos qui inciderunt & à dictis ſeptem ſcriptoribus celebrantur, *ordo poſt*
hic eſt ordo. Hadrianus maioribus & ipſe Hiſpanis patre Italico apud Hatriā Samnitium *Traianum*
urbem natus, uno & uiginti annis adminiſtrauit imperiū. Succeſſor eius & gener ac per *Hadrianus*
adoptionē filius Antoninus Pius uir optimus,tribus & uiginti annis in imperio uixit.An *Antoninus*
toninus uero cognomento philoſophus pio gener & ſucceſſor,nulla in re maius dedit phi *Pius*
loſophiæ experimentū, quàm quod Lucium fratrē beſtium hominē collegā aſſumptum *Antoninus*
undecim annis,& Fauſtinam uxorem adulterijs infamem,patientiſſime tolerauit. Tertio *philoſophus*
quoq; infelix incommodo,quod Cōmodum filium & ſucceſſorē habuit, cuius uita annis *Commodus*
duodeuiginti Romano imperio feliciſſima fuit. Antoninum antedictū cognomine Com
modum,quem omnibus incōmodum uulgo appellarunt, cum annis tredecim ſola uirtu/
tis paternæ gratia tolerari feciſſet,mors uiolenta ſuſtulit.Pertinacē Libertino patre ſatum *Pertinax*
& præſtantem uirum populus cum diligeret, milites ob auariciæ opinionē oderāt, quem
ſecundo imperij menſe non ſatis expleto interfecerunt. Iulianum Didium Mediolanenſi/ *Iulianus*
bus ortum maioribus,uera laborantem auariciæ & tenacitatis infamia, poſt quintā diem *Didius*
& ſecundū imperij menſem auctoritate ſenatus priuatum, populus in palatio occidit.Se/ *Seuerus*
uerum inde in Aphrica oriundum inter bonos principes numerandū,annis duodeuiginti *Baſſianus*
imperatorem frugi Romana res habuit. Baſſianum Seuerus filium, & ſucceſſorē habuit,
cui Antonino Caracallæ fuit appellatio.Isq; genitori parum uirtute ſimilis, ſexto imperij
anno nondum ſatis finito,apud Carras Meſopotamiæ,à militibus eſt occiſus. Qui cædis
ſuæ autorē Macrinum habuit ſucceſſorē,uirum nō magis origine ſordidiſſimum,q; flagi/ *Macrinus*

tijs omnibus inquinatiſſimũ,quem apud Antiochiã anno imperij non ſatis exacto,Helio/
Heliogabalus gabalus interfici curauit.Et is Varius etiã appellatus, cũ id dei unius Heliogabali cogno/
men accepiſſet,uir omniũ qui ante & poſt ſe fuerunt ſordidiſſimus ſceleſtiſſimusq;, annis
tribus Romani imperij titulum inquinauit. Tantas principũ ſordes,tantã Romani impe/
Alexander rij calamitatem,ſucceſſor reſtituit Alexander Aſſyrijs parentibus Romæ Mammea geni/
tus Chriſtiana.Eum tamẽ ſummæ & rariſſimæ probitatis principẽ, tertiodecimo imperij
Maximinus anno in Gallijs agentẽ ſceleſtiſſimi milites Maximini Thracis inſtigatione curaq; interfe/
cerunt.Isq; Maximinus utroq; parẽte barbaro,apud Barbaros natus & ad pubertatis an/
nos nutritus,cum tribus annis una cum filio ſuo imperaſſet,apud Aquileiam ſimul cũ eo
dem occiſus eſt. Tres eo deturbando imperij turbine imperatores ſenatus declarauerat,
Pupienus quorũ Pupienus,& Albinus,poſt ſecundũ principatus annum à militibus interfecti ſunt.
Albinus Tertiusq; qui cum eis ſenatus auctoritate pariter fuerat imperator Gordianus adoleſcens
Gordianus Auguſtus ſex omnino annis tenuit principatũ.Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gor/
Philippus dianus ille adoleſcẽs occubuerat imperiũ adeptus, Philippũ filiũ conſortẽ principatus aſ/
Arabs ſumpſit,primus Romanorũ principum Chriſtianus. Quẽ Decij Pannonis perfidia cõciti
Decius milites primo,& paulo poſt filiũ ad anni ſeptimi eorũ imperij finem occiderũt. Deciusq;
cũ filio Cæſare declarato ad tertij quo imperauerat anni finem, dum contra Æmylianũ in
Gallus Ho Mœſia rebellẽ parat exercitũ,à barbaris eſt occiſus. Gallusq; Hoſtilianus ſucceſſor ad im
ſtilianus perium aſſumptus, Voluſianũ filiũ conſortẽ habuit.Qui anno imperij ſecundo, peſte ſuo
rum tẽporum,aliarũ omniũ de quibus traditur maxima, apud Meuaniã,ſiue uicinã Fori/
Valerianus flaminij urbẽ interierũt. Valerianus inde uir nobilitate,doctrina & eloquentia clarus, ſum
mo ſenatus populiq; Romani conſenſu,primus(ut uidetur)principũ Cæſar & Auguſtus
fuit declaratus, cuius probe geſta cũ tantæ fortunæ uiderentur reſpondere, in maximum
Sapor rex omniũ incidit infortuniũ:à Sapore enim Perſarũ rege ſexto imperij anno captus, & cathe
Galenus na tanquã canis, quacũq; barbarus rex iter faceret ductus,illum in equũ aſcẽſurum hume
ris ſuſtentauit.Galenus filius,qui annis undecim & uiuo & mortuo genitore Romanum
fœdauit imperiũ,Caligula,Cõmodo ac ipſo penè Heliogabalo flagitioſior fuit, per cuius
Claudius tempora orbis Romanus à triginta tyrannis extitit preſſus. poſt quem Claudius eius no/
minis ſecundus, tanquam contrarium antea ſuo oppoſitũ contrario, non minus optimo
cuiq; Traianis,Pijs,Alexãdris, quàm ille peſſimis fuit adſimilis. qui Gothis magna clade
afflictis, & intra ſolum barbaricũ redire compulſis, dum maiora meditatur & parat,anno
Quintilius imperij ſecundo nondum finito obijt.Quintiliusq; frater,& imperio ſucceſſor ſextodeci/
Aurelianus mo imperij die interfectus eſt.Ad barbarũ tunc Romana res redijt: Aurelianus enim bar/
baro obſcuri nominis parente apud barbaros genitus,Romanã in qua à puericia nutritus
erat diſciplinã adeo redoleuit, ut ſi ſæuicia abfuiſſet, quæ ſola eum barbarũ prodebat,bo/
nis probisq; imperatoribus æquari potuerit,plura in oriente quàm alibi geſſit.Romæ ambitũ
iusq; extra muros eius priſcos diffiniuit. Vltimusq;(ut nobis hucusq; uidetur) Romano/
rum principũ duxit priſco more triumphum,Zenobia muliere orientis dominatrice,ante
currũ catenis aureis circũdata potius quàm uincta, inter captiuos ducta, quẽ anno imperij ſe/
xto nondũ finito,notarij ſui perfidia milites interfecerũt.Tacitũ deinde uirum cõſularem
Tacitus & ſenem,qui à Cornelio Tacito ſcriptore elegãtiſſimo originẽ ſuam cęteri gloriæ nõ im/
merito duxerit.S.P.Q.R.& milites ſumma delegerũt concordia & grauitate: expectatio
niq; ut uidebatˀ ſatisfeciſſet,niſi mors eum importuna ad ſextũ imperij mẽſem abſtuliſſet.
Florianus Florianũq; fratrẽ & ſucceſſorẽ ſecũdo principatus menſe milites uulneribus confecerunt.
Probus Probũ exinde Pannonẽ Sirmio urbe oriundũ,annis quinq; Romanũ imperiũ uere probũ
habuit principẽ,cuius multa,dũ alijs imperatorib⁹ dux fuit,& quãdiu ipſe imperauit,præ
clare geſta à ſcriptoribus referunˀ,eũq; molles & luxu pditi milites dura iubentẽ & diffici
lia interfecerũt.De eo grande qđ ſcribit Flauius Vopiſcus,qꝫ nos pridẽ in magnã adduxit
expectationẽ.genitrici enim eius nobiliori quàm eſſet genitor,ſæpius attẽtiusq; petẽti reſpon
derũt mathematici fore,ut à Probo lõga mille annorũ ſucceſſione progeniti,Romanũ im
Ioãnes Huni perium nõ magis teneret, quàm redderẽt amplificatũ. Dum itaq; Ioannes Huniad Vayuoda
ad Vayuoda trãſiluanus & ipſe Pannon cẽſendus, uictorias ſup uictorias,& quidẽ crebro in Turchos
cumulat,ſubijt animũ noſtrũ cogitatio, milleſimũ à Probi imperio annũ agi, quod & ipſa
ſupputatio oſtẽdebat:ſperauimusq; aliquãdo fore,ut dicta de Probo uaticinia à Vayuoda
noſtro

noſtro implerentur,cū ſubito clades illa ingens qua Vayuoda ipſe Ioannis Capiſtrani ora-
tionibus à domino adiutus Ieſu Chriſto:Machmeth turchorū imperatorē apud Bellogra-
dum afflixit,in certioris ſpei ſententiā nos adduxit:ſed tantū uirum optimis quibusq; im-
peratoribus priſcis gloria parem,importuna mors ſuſtulit.Carum Probo ſucceſſorē mili- *Carus*
tes creauerunt,qui duobus annis Romanū imperiū haud improbe adminiſtrauit. Carris
enim Meſopotamiæ captis,progredi aggreſſum ſcribit Vopiſcus fato prohibitū ictu ful-
minis interiiſſe:q; Romanis ultra Cizicū progredi non liceret.Duorum eius filiorū Nume *Numerianus*
rianus poeſim callens & oratoriā, cum imperare cœpiſſet, Apri ſoceri fraude à militibus
eſt occiſus.Alter Carinus nulla uirtutis umbra à uicijs quibus undiq; ſcatebat redemptus *Carinus*
à Dioclitiano ſuperatus interfectusq; eſt. Vltimus imperatorū & principum Auguſtorū,
quos ſupradicti ſeptem hiſtorici ſuis ornarunt monumentis,eſt hic Carinus.poſt eum tre-
decim ſecuti ſunt Auguſti principes,quorū geſta qui attigerunt ſcriptores partim pauci:
& quorundā omnino nulli fuerūt:partim qui ſcripſerunt trunci & mutilati ad noſtrā per-
uenerunt ætatē.Diocletianus enim nullū quod quidē ſciamus geſtorum à ſe ſcriptorē ha-
buit.Conſtantij comitis,& Cōſtantini filij,ac Galerij,& Cōſtantis,& Cōſtantij,Iuliani,ac
Iouiani geſta, Ammianus Marcellinus ſcriptor egregius duobus & triginta libris eſt com
plexus,Quorum tredecim anteriores nobis deſunt:in quibus Conſtantij Galerij, & Con-
ſtantini,ut conijcimus,geſta erant.Dioclitianus itaq; Salone nunc Spalatro in Dalmatia *Diocletianus*
oriundus:& ſenatus,& populi,& militū cōſenſu,poſt Carinū imperator Auguſtus eſt de-
claratus:qui & prudēs,& probus imperator,cū multa bella proſpere geſſiſſet,multis quæ
ſuborta ſunt in imperio diſſidijs territus,Maximianū Cæſarem primo poſt Auguſtū im- *Maximianus*
perij conſortem declarauit.aliosq; ſubinde adiutores cōparaturus,Galerium & Conſtan- *Galerius*
tium comitem,qui Conſtantinū magnum genuit,Cæſares fecit. Et breui poſt Salonas di- *Conſtantius*
miſſo imperio,in uitæ priuatæ quietē ſe recepit:quē Maximianus in priuatæ uitæ & qui- *comes*
etis propoſito apud Mediolanū imitatus eſt. Diocletianusq; poſtq; annis uiginti partim
in principatu,partim in uita fuerat priuata, ueneno interijt. Conſtantius comes Eutropio
patre Gallijs oriundo:& Galerius Cæſares primo ſimul:& pariter poſt Auguſti, imperiū
inter ſe partiti ſunt:Galliamq; & Hiſpaniā Conſtantius perhumane cū adminiſtraret,Con
ſtantinum ex Helena in Britania nunc Anglia filiū ſuſcepit:ubi anno principatus tertiode
cimo obijt.poſt quē cum Galerius imperiū ſolus annis duobus adminiſtraſſet:ualitudinis
in quam inciderat impatiens manum ſibi conſciuit.Conſtantinus hunc ſequitur princeps *Cōſtantinus*
inſignis,qui poſt Germaniæ motus uarios maximosq; diutino bello cōpoſitos, in Italiam
deſcēdens eporediam primo poſt Veronā tyrannis hoſtibus ſuis cōſentientes afflixit.Ma-
xentium tyrannū ad pontē ſupra tyberim materia & nauibus fabricatū ſuperauit,ut in ty- *Maxentius*
berim merſus obierit.chriſtianis fauit,& multa fecit,quæ apud noſtros celebrata, aſtricto
hoc in loco narrari nequeunt.Annos unū & triginta plenos in principatu egit.Triū Con-
ſtantini filiorū,duo,Conſtans & Conſtantius in Conſtantini fratris necem conſenſerunt. *Conſtans*
Conſtansq; natu maior poſt uictorias de Parthis multiplices habitas à militibus eadē qua *Conſtantius*
in omnes ipſe debachabatur crudelitate,anno imperij duodeuigeſimo laceratus eſt. Con- *Cōſtantinus*
ſtantij uero fratris & in imperio ſucceſſoris infœlicitas tulit, ut Iulianū ſibi affinem Cæſa- *Iulianus*
rem declaratū in Gallias cū exercitu miſerit.Qui uir ingentis ſpiritus,doctrinæ,& uirtutis
parata uirtutibus ſuis potiusq; copiarū apparatu & magnitudine uictoria elatus, in Italiā
rediens tyrannidē inuaſit.Conſtantiusq; interim Perſarum bello graui implicitus dum ad
Italiā properat,anno imperij ſexto obijt.Iuliano apoſtatæ ideo cognomentū fuit, quia ſu-
ſceptam Chriſti fidē abnegans,librū eloquentia & pari impietate redundantem,in Chriſti
domini dogma euomuit.Is dum in Perſis ingentia tractat bella,anno imperij ſecūdo non-
dum finito ſagitta incertū miſſa,ſicut Ammianus refert brachiū ſaucius interijt.Iouianum *Iouianus*
Pannonē uixdū adoleſcentiā ſupergreſſum uirtutibus ornatū,Iuliani exercitus imperato-
rem creauit,multa ut apparuit præclara geſturū,niſi octauo imperij menſe repētina morte
ſubtractus fuiſſet. Valētinianū quoq; & ipſum Pannonē milites(ut uidebat̄)inuitū impe- *Valētinianus*
rio præfecerūt.Qui princeps inter bonos numerādus, Valentē germanū fratrē,& Gratia- *Valens*
num filiū Cæſares primo,& mox creauit Auguſtos:obijt undecimo imperij anno. Eiusq; *Gratianus*
mors Romano imperio nō immatura magis q̄ infauſta, Valentē eius fratrē ad imperium
euehi fecit. Cuius uiri auaricia, & ſimul imprudentia factum eſt, ut Gothis in Romani

imperij prouincias patuerit acceſſus, quos chriſtianos fieri cupiētes petentesq́; ſua impru
dentia effecit hæreticos Arianos. Is tamen dei iudicio dum pari imprudentia cum Gothis
pugnat, quarto imperij anno ſuperatus, & cum caſa in quā ſe de fuga receperat crematus
eſt. Valenti ſucceſſit imperio nepos Gratianus, uir cū catholice chriſtianus, tum alias pro/
Theodoſius bus. Qui Theodoſium fratrem ea conditione in collegā aſſumpſit, ut ſolo in oriente prin/
ceps eſſet. Ipſe poſt ſuperatos pacatosq́; Alemanos & repreſſos Scythas ſiue Tartaros, an
Valētinianus ſecundus no imperij ſexto obijt. Valentinianusq́; frater eius nominis ſecundus imperium occiden/
tis accepit, Theodoſio ut cœperat orientis imperium adminiſtrante. Sed cū Maximus qui
Maximus dam tyrannus Valentinianū Gallijs ui & armis expuliſſet: Theodoſius ſuppetijs allatis, &
tyrannū aqud aquileam uicit, ac capite puniuit, & fratri imperium inſtaurauit. Sed cum is
quietus apud Viennam deſidet, octauo imperij anno Arbogaſti comitis ſui fraude occu/
buit. Theodoſius itaq́; utriq́; fratrum poſt quartumdecimū annū ſucceſſor, uniuerſum or/
bis Romani imperium ſolus obtinuit. Princeps optimus præſtantiſſimusq́;: & Traiano à
cuius conſanguinitate originē duxiſſet adſimilis, qui intra annos tres imperij quod ſolus
Eugenius tyrannus adminiſtraret: Eugeniū tyrannū Galliarum & partis Germaniæ inuaſorem ſuperauit, ce/
pit, occidit, auxilio maxime fretus domini Ieſu Chriſti in quo fideret. quod eius hiſtoriæ
celebrator Claudianus poëta, & ipſe Hiſpanus genere, apud Florentiam Italiæ habitator
his uerſibus indicat. O nimium dilecte deo cui militat æther, Et coniurati ueniūt ad claſſi/
ca uenti. Hunc principē duo ſancti eloquentiſſimiq́; eccleſiæ doctores, Ambroſius & Au/
guſtinus multis magnisq́; extollunt laudibus. Sed hiſtorico qui ad noſtras peruenerit ma/
nus ſimul cum alijs duodecim Auguſtis ſupradictis caret. Poſt Theodoſij ipſius apud Me
diolanum mortem orbi Romano inuiſam ſimul & pernicioſiſſimam: duo eius filij Archa
Archadius Honorius dius & Honorius in imperio ſucceſſerunt. Quorū temporibus Viſigothi poſt multas cla/
des Italiæ inflictas Romam obſederunt, ceperuntq́;, Qua die Kalendarū Aprilis: anni ab
incarnatione ſaluatoris noſtri duodecimi quadringētesimi, Romanorū imperij inclinatio
cœpit, in duorū & triginta librorum hiſtoria à nobis hactenus celebrata. ex qua facile fue/
rit imperatores, auguſtos, principes, & tyrannos, uel potius gentium, à quibus tantā rem,
tantum imperium, tantam monarchiam euerti, deprimi, exinaniri contigit excerpere
& intelligere: quam ob rem ommiſſis iam, in quo ſatis diu digreſſi ſumus, bellis geſtis in
Romano imperio à quibus rei militaris Romanæ magnitudo, dignitas & ſimul uarie/
tas intelligi poſſit, ſuccincta, aſtricta & breuiaria narratione ad principis ſiue imperatoris
Fundamētum rei militaris optimus princeps unius qualis eſſe debeat deſcriptionem ueniendum eſt. Primū enim & maximum rei mi/
litaris diſciplinæ, & belli gerendi fundamentum eſt, optimi imperatoris delectus. De quo
ſatis eſſe poſſet, ſi ea paucis diceremus quæ M. Cicero. Gn. Pompeij laudes in oratione tra
ctans ſic habet. Ego enim ſic exiſtimo, in ſummo imperatore quatuor has res ineſſe opor/
tere. Scientiam rei militaris, uirtutē, auctoritatem, fœlicitatem. Sed cum proximis tempo/
Onexādri de optimo imperatore præcepta ribus uir doctiſſimus eloquentiſſimusq́; Nicolaus Secundinus noſter Onexandri ad Q.
Verannium de optimo imperatore librum nobis è Græcia tranſtulerit in latinū, quē ſcri/
ptorem per Auguſti, aut proxima illis tempora floruiſſe conijcimus: libet eius præcepta
carptim colligere: in quibus in primis iucundū utiliſſimūq́; erit inſpicere, ea quæ præſcri/
bit faciēda: duces Romanos imperij fundatores factitaſſe. Et nobis facile fuerit niſi ampli/
tudo operis nimia deterreret: quicquid Onexander ſingulis in partibus ſeruandum iubet:
qui conſules, prætores, duces, & imperatores ſeruarint oſtendere. Sed iā Onexandri præ/
cepta uideamus quæ is tanti facit, ut ſe fœlicē uel inde futurū prædicet, ſi ea quæ Romani
uirtute, prudētia & induſtria, fortiter & præclare geſſerūt: idoneus ipſe exiſtimet̄ qui orati
one cōplectat̄. Ad opusq́; ingreſſurus de eius utilitate maxima attētos lectores reddit, qui/
bus ſe oſtenſurū pollicetur, unde orta ſit gloria ingens Romanorū, qui tale tantūq́; conſti/
tuerunt imperium, ut nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens non modo maiorem imperij ma/
gnitudinem obtinere, ſed ne parem quidem attingere potuerit: affirmatq́; ſubinde non ca/
ſu id & fortuna, ſed uirtutibus factum eſſe. propitiam enim inquit cœptisq́; noſtris fauen/
tem adipiſci fortunam optandum utiq́; eſt, non ideo tamen exiſtimandū eam rebus præ/
eſſe omnibus atq́; penitus dominari. Vt enim inepti ac parum conſiderati ſunt qui ſingu/
las calamitates fortunæ attribuunt, non imperatorum deſidiæ & errori: ita qui res recte &
ordine geſtas fortunæ non imperatorum uirtuti impartire uidetur. Veniensq́; paulo poſt
ad rem

ad rem:dicit imperatorem deligi oportere non generis & maiorũ,nec fortunarũ & opum habita ratione,ſed qui temperans ſit,continens,ſobrius,frugi,ac tenuis uictus, laborũ patiens,acer ingenio,non auarus,non iuuenis,non ſenex. Si contingat quoq; qui liberos habeat,qui ad dicendum idoneus ſit,exiſtimationisq; præditus,temperans,ne uoluptate abductus,curam maximarũ rerum abijciat. Sobrius ut rebus maximis inuigilare poſſit. Victu frugi & tenui,quia delicijs deditum,uiuendi cultus,& exquiſita ciborum cura fatigat, & mergit animum:laboris patiens,quia ultimum eſſe oportet imperatorẽ qui defatigetur atq; laſſeſcat. Acer ingenio,q; celerem &(ut inquit Homerus)uolucrem eum eſſe oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat atq; futura conijciat animo longeq; proſpiciat. Non ſit auarus & lucri cupidus:plærique enim,& ſi fortitudine quadam, & robore aduerſus arma,& hoſtium copias interriti perſtare poſſunt, auro tamen illecti molleſcunt. Idq; telum efficax eſt ad extorquendam uictoriam accõmodatum. Nec iuuenem nimis,nec ſenem oportet eſſe imperatorem:q; alter incredulus nimis & audax,imbecillus alter & timidus. Pater habens liberos admittendus:non autem qui liberis careat, alioquin fortis probusq; repudiandus. filij enim adhuc tenellæ ætatis animum parentum deuinctum patriæ tenent,tanq; obſides dati patriæ. ætate iam adulta grandiuſculi armis,conſilio,fide, opera eum adiuuant:Eloquio præditus imperator militem oratione cohortando facile perſuadebit pericula cõtemnere,claris inſeruire facinoribus, & ſtudio gloriæ ac uirtutis amore incendet,Exiſtimatione præditus ſi non erit imperator, uulgus ægerrime feret, & ſequetur: cum nemo niſi inuitus ducem ſequatur:quem ſe deteriorem opinetur. Verum ut nemo propter ſolas opes imperator diligendus eſt, ita & inops repudiandus non eſt,modo uir fortis & alioquin bonus ſit. Non enim meliora efficacioraq; ad tuendum erũt arma argento celata atq; auro exornata, illis quæ ferro ac calybe fabrefacta ornatu extrinſeco carebunt. Cauendus eſt uero rei nummariæ ſtudioſius quæſtui continuo inhians. conſueuerunt enim huiuſmodi homines ſordidi ac puſilli animi eſſe,qui nullius honeſtate rei, nullius clari facinoris ſtudio poſſint allici. Maiorum & progenitorum ſplendor ſi adſit amplectendus: ſin abſit haud magnopere deſiderandus eſt. quemadmodum enim iumenta non ſtratorũ,& ſellarũ ornamento,ſed ingenita,& ſuapte metimur fortitudine:ita maiorum in imperatore uirtutes ſi proprijs careat,fruſtra cõtemplabimur. Quinetiã res plærunq; ſegnius adminiſtrãt,qui errata ſi qua admiſerint maiorũ gloria honeſtari cõtegiq; poſſe cõfidunt. quibus uero nulla parentũ eſt gloria,ut maiorũ obſcuritati ſuum afferant uirtutis lumen,res cautius ardentiusq; gerũt. Optandus itaq; eſt imperator fortis,genere clarus,fortunatus,locuples:non tamen improbandus repudiandus'ue inops, modo uirtute polleat, quamuis parentibus haud illuſtribus ſit natus. Is poſteaq; delectus inſtitutusq; eſt imperator,facilis eſto,comis,& ſe uolentibus adire pateat:non tamen ea ſit facilitate atq; comitate,ut cõtemptui fiat:nec tamẽ acerbus & durus,ut odiũ in ſe cõcitet. Et ipſe deligat decuriones,centuriones,reliquosq; copiarũ & ordinũ duces,quorũ uirtus perſpicua ſit. Quo in delectu habendo,locupletioribus & nobilitate præſtantioribus, plærunq; tenuiores poſtponendi ſunt: pecuniarũ enim cõmoditas publica & priuata ſæpe deſideratur,cũ elargiri quippiã,& militibus gratioſe impendere eſt neceſſe. Sperat enim quiſq; ſe maiora cõſecuturum,ſi certauerit fortiter:ubi tenuiore uictoria, quæ propoſita ſit,largitatẽ imperatoris ſuppleturã intelligit. Cooptet ſibi præterea imperator collegas & ſocios quibus cũ de incumbentibus deliberet. cogitationes enim atq; cõſilia noſtra,quibus natura afficimur,niſi fidele foris per cõſultationẽ adhibitũ ſit auxiliũ, fallere nos facile poſſunt, & errorũ plena ſæpenumero cõperiri. ẽ cõtra quæ alieno iudicio atq; ſententia cõprobant,ſecuritatẽ comparant animo,& firmitatẽ in rebus tuẽtur. Et tamẽ nullus ſibi tantopere debet diffidere,ut ancipiti ſit ſemper & infirma ſententia,nec uſq; adeo arrogare,ut arbitret nihil ſuis cõſilijs melius alios poſſe excogitare. initia ipſa bellorũ temperãter cõſtituenda,& tanq; rerũ fundamenta prudẽter iacienda. Bellũ enim quodcũq; iuſtũ deos habet fautores, militesq; alacriores iuſſa capeſſunt,& rei gerẽdæ ſe exhibẽt. Vnde priuſq; educãtur copiæ, omni publica & priuata labe expiabũtur expiationibus ſacriſq;,quæ ius ſacrũ religione dictauerit. Ducat deinceps exercitus inſtructus,ex ordine, etiã ſi cũ hoſtibus nõdũ eſſet cõgrediẽdũ, & ſi per regiões lõge multorũ dierũ itinere eundũ,q̃uis per agrũ pacatũ, Milites enim hoc pacto ordines ſeruare aſſueſcẽt,& loco quiſq; manere,& duces præfectosq; ſequi diſcent.

Qualis debeat eligi imperator

Bellum quodcũq; iuſtũ deos habere fautores

Qualiter exercitus duci debet

Quod

Quod multo accuratius ſeruandum erit, ſi per agrum hoſtilem mouere neceſſe ſit, ne per repentinos impetus paruo temporis momento miles paſſim tumultuari cogatur. Agmen uero per loca huiuſmodi ſi ducatur, ita cohibendum, ne præ anguſtia & ſui dilatandi difficultate protendi in longitudinem nequeat, neq; nimis diſſolutum incedat. Sic enim facultas ad libitum incurrendi & per occaſionem lædendi præſtaretur. Itaq; contracto ſemper quadratoq; agmine moueri ſatius atq; melius eſt, quàm protenſiore atq; oblongo. Commeatum uero, impedimenta reliquumq; apparatum bellici inſtrumenti, in medio copiarũ locari oportet. præterq; ſi loca quæ poſt nos relinquuntur ita pacata ſunt; ut cito pone duci conuehiq; poſſint. Præmitti quoq; debent aliquot equites qui diligenter ſcrutentur atq; explorent quacunq; tranſeundũ eſt: præſertim ſi per loca ſiluoſa, ſaltuoſaq;, perq; ſolitudinem uaſtam iter fuerit faciendum. Mouendum autem eſt interdiu quando ad iter non ad prælium copiæ ſunt ducendæ: niſi forte quippiam urgeat, quam ob rem ut hoſtem præuenias tibi uideatur accelerandum eſſe. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes, modo id tuto fieri poſſe intelligas. Sanè ubi eò uentũ eſt, ut mox neceſſe ſit cum hoſte congredi, & prælio decernere, ſenſim non citatim ducantur copiæ, neq; magnum iter conficere cogantur. porro ſi per agrũ ſocialem moturus ſis edicas militibus nequid omnino attingant & uaſtent. Miles enim armis fretus, & quicquid libuerit faciendi licentiã nactus, nulli rei parcere ſciet. Hoſtilem autẽ agrum diripi, uaſtari, incendíue palàm permittes: frugũ enim atq; alimentorũ inopia, & nummariæ rei difficultate bella extenuari ſolent atq; extingui. Verũ priuſq; agrum hoſtilẽ uaſtari permittas, hoſtibus niſi ceſſerint id te facturũ prænuncies. Ingruens enim calamitatis diſcrimen atq; expectatæ cladis timor, mortales ſæpe concedere cogit, quod ante hac ut facerent nequaq; potuiſſent adduci. Vbi uero calamitatem acceperint, tanq; quos maiore damno afficere nequeas, cætera contemnũt & paruifaciũt. Sin uero tibi diutius in agro hoſtili caſtrametandũ eſſe intelliges, ea tantũ diripi uaſtariq; permittes, quæ tibi non admodũ uſui futura conſpexeris. Copijs tuis cõpletis expeditiſq;, nec in tuo, nec in ſociali agro diu moraberis, ne cõſumptione rerũ, tuis magis q; hoſtibus detrimento fias. Curandum deniq; tibi diligentiſſime eſt, ut terra mariq; in exercitũ commeatus facile comportentur. Poſitis autem in terra hoſtili caſtris foſſa confeſtim ualloq; opus, tametſi eodem in loco tibi diu morandum non conſtitueris: munitior enim, & proinde tutior eris, ad repentinos hoſtium impetus, & clandeſtinas, neq; expectatas irruptiones. Deligas quoq; milites, quibus id negocij detur, ut per ſtationes atq; excubias caſtris præſidio ſint, etiam ſi hoſtem procul inde abeſſe acceperis. Verum ſi hoſtibus nihil urgentibus, diuturnior tamen tibi uidetur ibidem caſtrametatio futura, ſiue populandi hoſtilis agri cauſa, ſiue oportunitatis commodius ſeruandæ, occaſioniſq; hoſtem offendendi captandæ gratia, tum ea tibi delige loca in quibus caſtra teneas, quæ neq; limoſa, nec alioquin inſalubria ſunt: eiuſmodi enim locorum natura & ſitus exhalatione, corruptione ac fœtoris emiſſione uarios morbos ingenerare, peſtemq; inijcere ſolet. proinde ſalubre eſt atq; utile, caſtra non diu in eodem tenere loco, præterq; ſi hyemandi cauſa duriciei, & rigoris cœli euitandi ibidem manere neceſſe ſit. tum uero apprime curandũ eſt, ut conſtructis ordine tabernaculis atq; tentorijs ſuis, locum oppidi inſtar incolere uideri poſſis. Sed in hibernaculis ipſis exercendi ſunt milites, uarijſq; periculis ad pugnam apti reddendi, ne locus uſquã otio & inertiæ detur. Exerceatur autẽ miles in hunc modũ. deligantur aliqui quibus idonea dentur arma, aſſueſcantq; ordines ſeruare, nunq; deſerere locũ, diſcant præterea contuitu mutuo, crebra appellatione, familiari cõſuetudine inuicem iungi ac deuinciri. edoceatur præterea miles ex imperato agmen tum producere, tum contrahere, & ſeu dextrorſum ſeu ſiniſtrorſum inuertere. Poſtremo admonendus eſt, ut ſigna quæ interpugnandũ imperatoris iuſſu darẽtur attente excipiat. ubi canatur receptui, ſeſe in ordinẽ colligat, & ſenſim referat pedẽ. hoc pacto inſtructus, & ornatus exercitus diuidatur. deinde ad pugnã citra ferrũ coeat, diſtributis leuibus pilis haſtiſq; fragilibus, & ſi forte arua prope ſint, iactu glebarũ res geratur. Sin uero colles & tumuli & alioquin accliuia aderunt loca, certi ad id deputati milites hæc loca curſu occcupent. alij quoq; cõſtituãtur, quibus id demandetur negocij, ut illos deturbare cõtendant. æqua ratione inſtituẽdus eſt eques, decernantur ſpectante imperatore curſus certatim, inſecutiones, fugæ, cõgreſſiones, iaculationeſq; per loca præſertim cãpeſtria, ſed ſub ipſis montiũ radicibus, quo p aſpera & ſalebras

Quæ loca caſtris ſint deligenda

Exercendos eſſe milites in caſtris

diſcas

diſcas excurrere. Populationibus temperanter utendum eſt, nec militi permittendum, ad rapinas & prædam temere ferri. plærunq; enim maximæ acciderunt calamitates, quando diſpalatos milites, hoſtis manu compoſita eſt agreſſus. Cum uero ad prædam populabundum militem emittere cõſtitueris, ſtrennuos ex tuis præſidio illis addes, qui reditum cum præda ratum præſtent. Exploratores ſi quando compræhenduntur, non una in omnes ſententia & animaduerſione uti debes. Si enim tuas copias & apparatum inferiorem hoſtilibus copijs eſſe intelliges, raptim illos extingui iube. ſin enim tuis confides rebus, exercitu ad oſtentationem compoſito illis inſpectandi facies poteſtatem, qui comiter habiti emittantur: renunciatus enim rerum tuarum apparatus hoſti metum terroremq; inijciet. Vigilias obeuntes tam multi ſint ut ſomnolentis uigilantiores inuicem ſuccedãt, idq; munus ſtantes præſtent, eorumq; pars extra uallum ignes excitet, ut aduenientes eminus ipſi aſpiciant. Si contingat, ut imperatorem hoſtilis exercitus conuenire neceſſe ſit, præſtantiores ex tuo exercitu armiſq; & omni apparatu ac corporis habitudine cõſpectiores tecum adduces: plærunq; enim fit ut ex ea parte, quam quis cõſpexerit, de reliquo iudicet, magiſq; ijs quæ uiderit quàm auditis credat. transfugam multa (ut fit) pollicitum ita cuſtodiri iubeto, ut pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atq; ſucceſſu, præmium aut punitionem expectare cogatur. Caſtra hoſtium circularis figuræ pro apparentis ualli breuitate ne deſpexeris. circularis namq; minor re ipſa apparet: cum è cõtra longior uiſa præſertim in montibus ſæpe fallit, q; ſalebroſis conuallibuſq; abundat, in quibus nemo conſiſtere poteſt. Tu itaq; caſtra in breui comprimas ſpacio, hoſtibuſq; ad pugnam prouocantibus conglobatum tenebis militem, tanquã tuæ paucitati diffidens, fit enim ut hoſtis ſolutior negligentiorq;: aut inuadens: aut expectans, à te conſtipato exercitu perrumpente facilius opprimatur. quæ fallendi ratio, ne tale committas erratum te poterit admonere. Quæ alicuius momenti es intentaturus, nemini communicabis, præterquam ſi quando tuis primoribus aliqua ſecreto credi oportere exiſtimabis. cauendum enim eſt accuratiſſime, ne conſilijs tuis hoſti à perfuga, aut exploratore proditis: aut rei bene gerendæ occaſionem amittas, aut clade aliqua afficiaris. Educere uero copias, ſeu ad pugnam capeſſendam inſtruere neutiq; debes, niſi prius ſacra de more feceris: quare aruſpices atq; uates habere oportet, qui ſequantur exercitum: quanquam præſtiterit contemplandi exta & rite ſacra faciendi rationem tenere. Verum ſi pulchre litaris, & ſacra uotis tuis ſuccedere inſpexeris, optimatibus ſacra ipſa oſtendes, remq; deinceps bono capeſſere animo perges. Copiarum enim duces, quid ſacra portendant reliquos commonefaciũt, eoſq; animis auctos in ſpem erigunt: mileſq; qui deorum immortalium monitu ad pugnam ſe duci credit, audentius & tanquam præſumpta uictoria pugnat. In educendis copijs illud maxime eſt obſeruandũ, ut qua ingrederis ea quoq; tibi reditus patere poſſit: quod quidem eo ualet non modo ut hoſtem conſilio ſuperes, uerum etiam ne ab ipſo incautius opprimare. Pulchrum enim eſt ſcire hoſtem decipere, neceſſarium ne ipſe decipiaris cauere. Conuenire te quemcũq; cupientem quocunq; loco, & tempore, admittere & audire debebis. Alioquin maximarum rerũ bene gerendarũ uel amittitur, uel cũ damno differtur occaſio. Si forte caſtra tua hoſtium caſtris propius cõferre: aut aliter ad hoſtẽ accedere cogeris atq; cõſtitues, priuſq; moueas, miles tuus cibũ capiat, ne forte præuẽtus ieiunus, arma cogatur arripere, & pugnã inire. Qua re neglecta male ſæpius pugnatũ eſt, milite uiribus ob inediã deſtituto, præſertim ubi præliũ nõ leui certamine, ſed grauiter toto die peracto uenit ad exitũ. Si quãdo trepidatiõe (ut fit) orta mœror aliquis militũ animos occupaſſe uideatur, ſiue quia hoſti acceſſerunt auxilia: ſiue q; alia re potior illius cõditio uideatur: tum maxime expedit imperatori hilaritatẽ atq; læticiam præ ſe ferre. Vultus enim facieſq; imperatoris conformes ſibi ſolet animos militum reddere, & ſimilitudine ſua eos afficere. præſtatq; fronte & oris habitu quàm oratione, & uerbis, ſolari, quia orationi fides quandoq; minor habetur: utrunque tamen pro uiribus faciendum erit, & ſeſe uerbis ac uultu talem gerere, qualem tempora poſtulabunt. Et ſicut æger animus mœrore deiectus obtentu ſpei bonæ excitandus erigenduſq; eſt: ita laſciuus & inertia intemperans conterendus terrore caſtigandus'que eſt. Idcirco utriq; rei te debes apte accommodare, & rationem habere rerum ac temporum, ut ubi opus ſit timentem te & futuri prouidũ, tum ratione, tum uultu oſtendas: aut impauidũ & fidentem uti profuturum intelliges. Dum aciem ſtrues, equitatũ tuum non ut tu uoles, ſed

ut tempus

Quali animaduerſione in exploratores captos utendum

De uigilijs

De trãsfugis

Quæ alicuius momenti ſint nõ eſſe alicui cõmunicanda

Vates habendos in exercitu

De educendis copijs

ut tempus & ſtatus rerum te coget diſpones: equites enim tuos oppoſite ad equitatum hoſtilem ſtatues. *Qualiter acies ſtruendæ* Verū quoad fieri poteſt eo modo locabis quo ſolent inſtrui in cornua acies, ut & ad frontem & ex lateribus ſpacioſioris loci cōmoditate freti expeditius poſſint prodire, equeſtriq; munere uti, nullis poſt ſe ordinatis, qui poſſint eſſe eis impedimento. Velites autem iaculatores & ferentarios, ſagittarios demum & funditores primos in acie locabis: nam ſi poſt ſequuntur magis ſuos, q̃ hoſtes lædent. Sin medij inter ipſos ſtatuētur, irritum erit eis peculiare pugnandi officium: quippe qui nec pedem referre commode poſſint ad iaculorum pilorum ſurſum uerſus porrectionem, nec de curſu ipſo iaculari à præcedentibus præpediti, multoq; minus funditores poterunt in girum torquere fundas, atq; tela amittere, circunquaq; militibus obſiſtentibus, in quos circumlatio fundæ offendens his magis quàm hoſtibus damno erit. Sagittarij quoq; præcedentes cæteros: in ipſa hoſtiū corpora ueluti ad ſignum recte immittent: ſin poſtremi, aut intermedij, ſurſum uerſus ſagittare cogentur: & uis ipſa telorum conſumetur in caſſum: Si autem continget pugnam his in locis cōmitti, quorū pars humilis & plana ſit, pars collibus tumuliſq; inſurgat, tum leuis armaturæ militem maxime in aſperis ac durioribus locis ſtatues: rurſus ſi campeſtribus locis abs te occupatis hoſtis eminentiora obtineat: huc leuem armaturā adduces: quæ *Fundarū uis* facilius & iaculatur & ſimul pedem refert. Fundarum autem uis pernicioſiſſima omnium eſt: nam plumbi color aereo colori perq; ſimilis eſt, & dum per aera fertur latet, hoſtiumq; corpora incauta petit, illationiſq; ui atq; agitatione prope ignitum uehementer ferit, penitusq; ingreditur, nec cōcerni poteſt, q labra uulneris eueſtigio clauduntur, & tanquā corruere uidentur. Ac ſi hoc genere teli & uelitum ope tu cares, hoſtis autē maxime præſtat, primos aciei tuæ denſos conſertoſq; prodire iubeas, geſtantes clypeos magnos, quibus poſſint toto corpore contegi, reliqui uero qui hos ſequūtur ordine ad ultimos uſq;, ſublatis ſupra capita clypeis, hoc pacto tantiſper proficiſcantur, dum intra iactum telorum ueniant. Sin utriſq; adeſt huiuſmodi uelitum auxilium, tui primi iaculentur in hoſtes. Solertis erit imperatoris, ubi aduerſus multitudinē hoſtium ſe cum paucioribus uiderit pugnaturum, eiuſmodi operā ſibi deligere, uel iuxta fluuij ripas, uel ſub montes & ſupercilia ubi acies inſtruere poſſit, & ipſa loci natura hoſtes arcere. Cæterum non erit inutile, ut inſtructa prius tanquā ad pugnam acie, deinde quaſi exterritus pedem referas, ordineq; ſeruato ſimilem fugæ receſſum ſimules, rurſus ad inſequentes conuerſus manum conſeras: nonnunquā enim opinati hoſtes aduerſariorum exercitum paueſcentem fugere præ gaudio inſultant ſoluto ordine, & certatim incumbunt, ac alij alios præuenire contendunt: contra quos conuerſum pugnare, citra periculum eſt, & ipſa ſiſtendi fiducia præter ſpem hoſtium eueniens, trepidantes hoſtes & diſpalatos in fugam uertere poterit, tametſi paulo ante inſolenter inſequebantur. Habeas item oportet ſelectos aliquos milites, qui extra acies inſtructi, tanquam triarij laborantibus opem atq; ſubſidium præſtent, & de quibus auxilium ubi uſus ſit depromere facile poſſis: magnopere enim prodeſſe poſſunt, ſi feſſis accedant integri. Illud quoque non fuerit ab re, quin admodum utile, ſi quanto tibi uidebitur ſpacio, è copijs tuis elegeris aliquot, qui clàm hoſtibus ſeſe alicubi occultent: quibus præcipias ubi inſtructa acie prælium inieris, dato à ſpeculatoribus ſigno excitati propere moueant. Quod tum maxime faciendum erit, cum auxilium expectatum uiſum eſt in tempore non ueniſſe. Rati enim hoſtes eos eſſe milites, quos auxilio tibi futuros præſtolabare: forte tuis adhuc mouentibus, & priuſquam in reliquum exercitum ſe immiſceant, ipſi uertentur in fugam. Repentina quoque in hoſtes poſt terga irruptio, formidoloſiſſima omnium eſt. Quam ob rem ſi fieri poteſt, mittenda eſt noctu manus aliqua militum, qui tranſuerſo itinere prætereant hoſtes, ſéque per inſidias poſt eos locent, collatiſque iam ſignis & inito prælio ipſi citatim ex inſidijs nouiſſimum agmen hoſtium adoriantur. Inualeſcente pugna, & cunctis utrinq; rem ſtrennue gerentibus obequitando tuos hortere, ſimulq; inclames ſi forte in dextro cornu es, leuo cornu aciem uincere, hoſtemq; profligatum. ſin in leuo es dexteram aciem tuorum uincere dices, ſiue res ita habeat ſiue non. & pariter de hoſtium imperatoris occubitu falſum etiam uociferare proderit: hæc ratio plærumq; profuit, id eſt ut tuos ſimul & hoſtes fallas. *Fratres fratribus & amicos amicis iuxta eſſe locandos, quū prælių cōſeritur* Sapientis quoq; imperatoris eſt fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare: fiet enim ut mutuo ſe inuicem amore animoſius defendentes, reliquam quoq; aciei partem proximam

mam uel à fuga ſiſtant, uel impellãt in hoſtem. Iuſſa teſſeræ atq; ſigna præfectis copiarum principio dari debent: à quibus ad omnes quoq; milites manent. nec uoce edat̃ ſignum ne exaudiat̃ ad hoſtibus, ſed uel geſtu corporis, uel nutu capitis, uel manus motu, uel armorũ colliſione, uel haſtæ uerſione, uel enſis uibratiõe. Signũ enim præterq; quod hoſti clam datur, etiam maxime conducit ad conditionem alienigenis, qui diuerſa lingua nobiſcum militant. Mandabis quoq; militi tuo, ut tum inſecutiones, tum receſſus ordine faciat. Nam ſiue ſuperati repulſiue minus lædentur (quippe quos hoſtis non fuſos paſſim, neq; palantes ſingulos opprimere quibit:) ſiue uictores hoſtẽ fuſum fugatumq; inſequũtur, peſſime eum afficient: turmatim conſertimq; inſequendo. addẽ etiã tutius, plerunq; eñ ubi hoſtis fugiẽs aduerſarios poſt terga uidet paſſim & nullo ordine ferri, derepẽte redactus in aciẽ retroq; conuerſus cladem acceptam reddit. Sit tibi curæ fulgentem atq; armis illuſtrem exercitum ducere: nitor enim ac fulgor armorũ formidoloſum reddit acierum aſpectum & ingentem terrorem ingerit hoſtibus, atq; animos eorum conturbat. Producas inſuper agmen, tum uociferatione, tum clamore quandoq; & curſu. Eiuſmodi enim facies rerum, clamores militum ſtrepitusq; armorum clangori tubarum immixtus, mirifice terrefacit hoſtium animos. Inſtructis apparatisq; undiq; ad pugnã copijs non ſtatim mouere debes ſtudio ſcilicet præripiendæ pugnæ. Sępe enim cogitur imperator conſpecto hoſtium apparatu, ad armaturam eorum, ad gentes, ad mores hominũ, ſuas quoq; parare & inſtruere copias: Si hoſtis equitatu præualet, & tibi commoditas forte datur, delige aſpera loca anguſta, ſummontana, & per quæ eques facile uadere nequeat. Et quotiens progrederis dimittes intra munitiones, qui caſtris & impedimentis præſidio ſint, ne uiſa ſolitudine hoſtis mittat, qui caſtra deſerta occupent, & impedimenta diripiant. Illi maxime mihi uidentur errare, qui in hanc conditionem pugnare uolunt, ut ſi uicerint, parum hoſtibus ipſi noceant, ſin ſuperati ipſi uictiq; ſint, magnam accipiant cladem. in rebus difficillimis conducet pro uiribus tuis perſuadere, mortem atq; perniciem incertam his eſſe qui pugnando præſtant, & ſe tuentur, eos uero qui fugiant procul dubio perituros. calamitatem quoque hos conſequi qui deſerant locum, non eos qui ſeruent ordinem. Excogitata uero in ipſo diſcrimine pugnæ conſilia, & repugnandi aduerſariorũ conſilijs extempore adinuentæ rationes: ampliorem nimirum gloriam, maioremq; admirationem imperatoribus, diſciplinamq; rei militaris exacte tenentibus peperere: quàm ea quæ præſumptione & coniectura ante copiarum congreſſum exquiſita eſſe uidentur. Imperatorem ipſum conſulte magis, & caute quàm audacter certare oportet, uel omnino potius abſtinere pugna. prudentia enim animi, quàm uiribus & robore corporis pręſtare debet. Namq; qui adeo cupidus atq; inſolens eſt, ut nihil dignum patrari à ſe putet, niſi manum ipſe cum hoſtibus cõſerat: is non modo non fortis, uerum audax quoq; & temerarius eſt. Ad imperatorem id imprimis attinet, dum pugnatur obequitare aciem, pugnantibus ſe oſtendere, eos qui fortiter rem gerant laudare: trepidantibus uero minari, cohortari cunctantes, laborantibus opem ferre, ſupplere defectus. Si qua uſus eſt deducere copias, tempora obſeruare, occaſiones præripere, futura conijcere, cani iubere receptui. Reuocatis è pugna militibus, dijs immortalibus ſacra faciat, ſupplicationes decernat, pompas agat. ut pro tempore uti licebit, pollicitus grato animo reddat, quæ rite poſt bellum confectum & partam uictoriam exſolui fas ſit. deinde honoribus muneribusq; eos donet, quos probe rem geſſiſſe acceperit. Ignauos autẽ & inertes pœna ignominiaq; afficiat. honores uero huiuſmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus ſunt probati. Præterea quæ in ipſo debent proficiſci imperatore hæc ſunt: armaturæ, inſignia, ſpolia, decuriæ, præfecturæ, ducatus alij quoq; eiuſmodi magiſtratus. Verum præſtantioribus uiris & magiſtratus gerentibus, ampliores haberi debent honores, priuatis autem decernantur minores. hæc & ſi liberaliter & benigne pro meritis cuiuſq; dari conſueuerunt, irritamenta præterea ad uirtutem ſunt cæteris, qui huiuſmodi honoris ſunt cupidi. Vbi uero bonis præmia pro meritis rependuntur, malorum autem ſupplicia nequaquam diſſimulantur, uniuerſum exercitum optima ſpe affici eſt neceſſe. Victoria uero potitus aliqua non modo ſingulis militibus uirtim dare pręmia rei bene geſtæ debebis, uerum etiam uniuerſo exercitui laborum ſuorum fructum aliquem ex hoſtibus elargiri. permittes quoq; militi caſtrorum impedimentorum, & oppidorum, ſi qua iure belli in tuam uenerint poteſtatem direptiones. Vrbium deniq;, præterquam ſi fore

Vt exercitus armis fulgentibus ſit

Conſulte magis pugnandum quàm audacter

Milites pro re geſta afficiendos

de eis quicquam foret deliberandum: hoc enim rebus omnibus uehementer conducet, præſertim ſi bellum nondum confectum conſumatumq́ eſt. eiuſmodi namq; emolumentis allectus miles promptiorem ſe animatioremq́ cæteris præſtabit: niſi credamus uenaticas quidem canes ſanguine inteſtiniſq́ captæ feræ illecebrari à uenatoribus utile eſſe, uictori autem militi uictorum bonam in prædam dari non expedire. Diripiendi autem poteſtatem militi tuo nec ſemper aduerſus omnes paſſim concedas, corpora uero minime in direptionem uenire permittes quæ abſte uenundentur. Siquidem pecunia publice opus eſt, & ingenti ſumptu: qua in re quæcunq; uel agi uel ferri poſſunt, ad te conuehi palam edices. optime enim tu cenſere potueris temporum atq; rerum habita ratione, an cunctam prædam retinere, an partem, an deniq; nihil debeas. non enim in rem eſt in bello gerendo ærarium publice pecunia abundare & emolumentis indies obuenientibus militem fraudare, quando præſertim ob deuictorum opes, & locorum felicitatem, emolumenta militi largius, & benignius impartiri poſſint. Captiuos uero bello adhuc ſtante ne occidito, præſertim eos aduerſus quos bellum primo ſuſceptum eſt. minime autem omnium hos interimere debes, qui autoritate apud hoſtes præſtent & illuſtres inſigneſq́ gloria ſunt, recordatus incertæ fortunæ atq; uariæ, & mutabilis ſortis, quæ plærunq; amat rebus feliciter geſtis inuidere. hos enim cum alijs commutare poteris, aut aliquo potiri oppido. Exantlatis deinde periculis extruantur militibus tuis epulæ, inſtituantur ludi, & laborum laxamenta atq; remiſſiones permittantur. Proſpiciendum deinceps erit tibi ut deſideratis exequiæ magnifice exſoluantur, nec tempus ullum aut horam, aut locum, aut periculum cauſaberis ſiue uiceris ipſe, ſiue uictus ſuperatusq́ ſis. Nam ut pium eſt mortuis iuſta exequi & per religionem rite inferias agere: ita magnopere utile ſuperſtitibus & omnino neceſſaria res eſt, pietatem hanc erga defunctos tuam ad uiuos oſtendere. quiſq; enim maxime de ſe iudicat & uaticinatur, atq; rem ægerrime fert tanquam ſepultura cariturus ſi pugnando ceciderit, ubi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & prope per contumeliam, & contemptum imperatoris buſto & humatione priuari. Si inducias pactus es, caue interim in hoſtes irrumpas, nec propterea tu ipſe incautus ſis. latent enim incertæ'ue ſunt eorum quibus cum fœdus percuſſeris ſententiæ. quam ob rem hinc honeſtum tibi erit iuſiurandum quo adactus es ſeruare, & tutum hoſtibus non credere ob perfidiam. ciuitatibus, quæ ſponte tibi conceſſerint, & facta deditione in poteſtatem uenerint clementer uſus, allicies reliquas. quiſq; enim maxime ubi uictorem inexorabilem fore & iracundum in uictos exploratum compertumq́ habet, quæuis agere patiq́ uult quàm ultro ſe dedere: nihil enim tam animos generoſitatis implet, quam timor impendentis mali. aduerſus autem deſperantes periculoſa atq; difficilis eſt omnia experiundi contentio. Vnde imperatoribus ſtultis & efferatis diuturnæ urbium obſidiones efficiuntur, nonnullæ etiam irritæ & infectæ. Iis qui tibi rem aliquam per proditionem nauaſſent, promiſſa & fidem ſeruare debes: non tam propter eos, quàm pro his qui futuri ſunt, & ut intelligant eis deberi gratiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autem & proditionem, nocturnas hoſtium opprimendorum occaſiones non omnino rudem & imperitum te eſſe oportet, ut ad conſtitutam horam locumq́ deſignatum peruenias. Verum ſi interdiu urbem ſeu oppidum aliquod per proditionem capturus, moueas neceſſe ſit, per ipſum tempus profectionis aliquot præmittes equites: qui quotquot offenderint in uia comprehendant, ne quis ex agro curſu in urbem ueniens, copias tuas iamiã irrupturas enunciet. Tumq́ repentinus incautis improuiſiſq́ hoſtibus ipſe ſtructa acie appareas. Fit enim ſemper ut primi impetus & rei gerendæ initia formidoloſiora uideantur, q̃ ſi tardiuſcule & per moras progrediare. At in obſidendis urbibus imperatoris maxime uirtus deſideratur. Militaris quoq; aſtus, machinamentorum apparatus. proſpicere autem tibi debes necubi incautiorem te ipſi quos obſides opprimant: qui enim in periculo ſe putat conſtitutũ eſſe, occaſionem obſeruat, quam nactus præuenire contendit. Quam ob rem oportet obſeſſorem foſſa & uallo, ſtationibus & præſidijs caſtra ſua cõmunire: propterea quod quicquid ipſe paret, quid ue facturus ſit, hoſtis è muris uidet. contrarij quos tu obſides murorũ obtectu tecti, ex improuiſo plærunq; effuſi explicatiq́ per portas, uel opera, uel machinamẽta tua incendunt, uel milites opprimunt tuos, uel aliquid magni afferunt incommodi. Maxime autem tibi erit uſui, ſi quæcunq; tentare uoles noctu aggrediare; atrocior enim ſuſpicio

Quid de captiuis faciendum

eſt

eſt,maioremq; ingeret animis trepidationē inſultus qui in umbra non cernitur. quicquid enim noctu agas, tametſi paruū ſit, horrendū his uideri poteſt quos obſides. nullus enim dicit quod uidet,ſed quiſq; maxime quod timet,aut ſuſpicatur uidiſſe,affirmat. Si opus aliquod manu pręproperé expediri uis,primus omnium tu manum affer:uulgus autem non tam minis compellitur quoduis agere, quam uerecundia reuerentiaq; maiorū inducitur.

Quoniam multa atq; uaria ſunt tormenta bellica,& ad quatiendas euertendasq; urbes diuerſa machinamenta, tu non his omnibus, ſed quibus tu commode poſſis uteris. non eſt in me nunc ſingula præcipiendo referre,quibus ſit uſus. Arietibus uidelicet,teſtudinibus, uineis, turribus, baliſtis, alijſq; id genus operibus & machinamentis:ſed quod ad imperatoris prudentiam attinet, illud mihi uidetur eſſe, unam aliquam potiſſimam urbis partem deligere, cui opera & machinamenta admoueas, & partitis multifariam & ordine diſpoſitis copijs,reliquas urbis partes oppugnare, & ad muros ſcalas afferri iubeas. fueritq; operæprecium plures partes urbis pręſe ferre aggredi uelle,ut diuerſo apparatu uarioq; oppugnandi genere uires ciuium atq; conſilia diſtrahantur. Interea facilius imperator illac ubi ſumma ope nixus intentusq; erit, ciuitatē occupabit. Sin mature aliquod oppidum,urbem,aut caſtra expugnare contendes,tuosq; uidebis defatigari milites,partiaris oportet tuas copias in ordine ſibi inuicem ſucceſſuras:dumq; una pugnatur acie,quietem alij agant, & corpora curent. Et quia ferreus imperator eſſe non poteſt, qui ſine intermiſſione omnibus interſit, ſubſtitutis & ipſe exercitus ſui primoribus quietem agat interpolatam potiuſquam diutiſſime cōtinuatam. Si pars urbis, aut oppidi quod expugnare contendis,rupem,aut pręrupti aliquid in circuitu habebit,quod natura loci per ſe tutum nihil ut aſſolet munimenti habeat,agiles audaciſſimosq; ex tuis, ut ſcalis, uel aliter ſcandant obrepantq; curabis: fueritq; plurimū in rem ſi tubicinem illi ſecum funiculo attrahere potuerint,qui illico in ſuperiora perductus canere occipiat:& qui erunt ingreſſi milites portam interea propinquiorem, aut murum alicubi aperiant. Audita enim hoſtilis de muro tuba præſertim nocturno tempore ingentem ciuibus terrorem incutit:proinde trepidantes tanquam urbe iam capta deſerent ſtationes,& facile erit,nemine repugnante effractis portis, muriſue conſcenſis loco potiri. Vrbem ſi cœperis aliquam,quę & multitudine,& robore ciuium uigeat,ut tibi ſit timendum ne ciuis conglobatus crebris conuerſionibus tuis oppoſitis repugnet, ſiue in arcem ſe recipiens aut editiora urbis nouum redintegret bellum, edicto inermibus uel arma abijcientibus, ſalutem polliceberis. Nam celebrato paſſim edicto cuncti, aut pars maxima, in poteſtatem uenient tuam: qui enim hoſti adeo ſunt irati, ut armis omnia experiri contendant, illum in eam adducunt deſperationem, ut quod oblata ſalute ex animo facturi non erant, tamen malis quæ timent efferati repugnent, & cædem, aut cladem referant, aut nouis laboribus te fatigent. Mors quæ militi certanti accidit nulla prorſus indiget conſolatione aut miſericordia, quippe quæ uirtutis ſtudio,& uincendi amore obtigerit. At poſt partam uictoriam urbe iam expugnata uictos paſſim occidere,uictoribus ipſis miſerrimum eſt:itaq; ſtulticiæ atq; immanitatis notam affert. Si urbem quā obſides poſſe ui & armis capere deſperabis,& proinde obſidio fuerit diutius protrahenda, quotquot per regionem & agrum ſtrenuitate & corporis robore ualentes potes capere conſerues,quibus ut tibi commodum erit, & rebus conducet tuis utare. Mulieres uero & pueros cæterosq;,qui uel confecti ſenecta ſint, uel alioquin imbelles & imbecilli,in urbem intrare compelles,utpote qui eorum quæ pro urbe tuenda deſiderantur,nihil omnino efficere poſſint, & ad cōſumendum citius alimenta reliquis ciuibus damnum afferant. Poſtea deniq; quam imperio tuo res fœliciter geſta conſumataq; eſt: ita ut bello confecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum ſit, noli te exhibere pro felicitate durum atq; acerbum,quin potius clementem & mitem, proinde benignum & cunctis amabilem: illa enim inuidiam pariunt, hæc æmulationem & ſtudium prouocant. Siquidem inuidia eſt dolor ex aliorum bonis ſubortus, æmulatio uero ſtudium imitandi uiciſſim aliorum uirtutem,quæ tam inter ſe differunt: ut inuidentis quidem ſit optare,ne cui bene quippiam ueniat, æmulantis autē cupere æque ea potiri poſſe, quæ alij honeſte ſibi comparauere. Vir ergo bonus non modo patriæ multitudiniſq; armatæ erit optimus dux, uerum etiam perpetuandæ propagandæ ue ſuæ gloriæ citra periculū ſapiens imperator atq; cuſtos, & moderator diligentiſſimus.

Qualiter expugnari debeat urbs

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE
LIBER OCTAVVS

VNIVERSA Romanorum publica regiminis forma, tribus expli-
cata, religionis, rei P. adminiſtrationis & militiæ partibus, ea attin-
gemus quæ ad ſingulorum regimen inſtitutionemq́ uitæ ſpectaue-
runt. Eſſetq́ ab ipſis infantibus uentre exceptis materno inchoandũ,
niſi matrimonia primũ ſolidumq́ libertatis cuiuſcunq́ naſcentis ſe-
minarium anteponenda cenſeremus, quamquam uirgines cum qui-
bus matrimonia ut plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur
locum & ipſę uidentur expoſcere. Sed non eſt nobis nunc mera in
manibus chriſtianorum tractatio inſtitutionum, in quibus multæ & maximę uirginitatis
laudationes habentur. Nam ut ſanctos omittam alios Romanæ doctores eccleſiæ Beatus
Hieronymus contra Iouinianum uirgines diuerſarum ætatum & prouinciarum maximis
extollit laudibus. Calidoniam Atalantam, quæ ſemper in ſiluis errauerit: Harpalicen in
Thracia. Camillam Volſcorum reginam, in calcide Iphigeniam. Sibyllas decem & filiam
Omnes uirgi- Priami Caſſandram: Et demũ ad Romanas conuerſus: uirginibus dicit omnes publico de
nibus de uia creto de uia ceſſiſſe. Claudiamq́ ut uirginitatem aſſereret, magnam matrem deum manu
ceſſiſſe traxiſſe, quam multa boum iuga trahere nequibant. Etſi uero uirginibus breui nupturis
de uia cederent, & paucas ueſtales uirginitatem uel inuitas ſeruare uellent Romani, eam
tamen in uiris perpetuam eſſe legibus prohibuerunt, quandoquidem Camillus ac Poſthu
Lex qua uirgi mius primo, poſt M. Valerius Maximus & G. Iunius Brutus bubulcus cenſores, eos qui
nitas in uiris ad ſenectutem celibes peruenerant mulctauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mo-
prohibebatur uerunt, quia quam uirginem duxerat ſine amicorum conſilio repudiaſſet. A matrimonio
itaq́ inchoandum, cuius uerbi uim ſic exprimit Vlpianus de uerborum ſignificatione tra
Matrimoniũ. ctans: & in iuris naturalis partibus hinc deſcendit maris & fœminę coniugatio, quam nos
matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio, uidemus enim cęte
ra quoq́ animalia, feras etiam iſtius iuris peritia cenſeri. Idemq́ iuris conſultus ſcribit.
Sponſalia Sponſalia dicta ſunt à ſpondendo. Nam moris fuit ueterum ſtipulari & ſpondere ſibi fu-
Sponſus turas uxores, unde & ſponſi, & ſponſæ appellatio nata eſt. De matrimonio cum omnes
Sponſa gentes bene, tum maxime Romani optime ſenſerunt, quod infra breui apparebit. Tamen
Aulus Gellius Metelli cenſoris uerba orationis, quam ad ſenatum habuit hæc ponit. Si
An uxor du- ſine uxoribus eſſe poſſemus, libenter omnes ea moleſtia careremus: ſed quoniam à natura
cenda ita comparatum eſt: ut nec cum illis ſatis commode, nec ſine illis ullo modo uiui poſſit, ſa-
luti perpetuæ potius quàm uoluptati breui conſulendum: Et Xantippem uxorem Socra
tes cum haberet, ſe mores eius duros ferre dicebat: ut aſſueſceret iurgia & petulantiam
aliorum exttinſecorum ferre. Et Varro in menippeis: uicium uxoris, aut tollendum, aut
ferendum. qui tollit uicium uxorem commodiorem facit, qui patienter fert, ſeſe meliorem
reddit. Qua de re multa hic afferre poſſemus à Beato Hieronymo ſumenda, quæ & ipſe
Talaſſius ab Aurelij Theophraſti libro de nuptijs ſumpſiſſe dicit: ubi diſputat an ſapienti ducenda
ſit uxor: multaq́ in alterutram diſſerit partem, quæ ideo omittenda duximus: quia fœli-
Hymenæus ciſſimum nobis in Paula uxore matrimoniũ nos in diſceptatione ſuſpectum redderet. Ta
Sarrha laſſij uocem nuptialem Liuius primo dicit, quia rapta ſabina pulchrior eo nomine fereba-
Rebecha tur ad Romulũ. Et Plutarchus in uita Gn. Pompei: Talaſſum nuptiale uerbum à Talaſſe
Romuli uxore. & item Plutarchus in problematibus: in nuptijs Talaſſij nomen crebro ia
ctatur, ſicut Græci Hymeneum, ita latini thalaſum in bonũ omen habent. Meliusq́ chri-
ſtiani Sarrhæ & Rebechæ fidem prudentiã ac ſapientiã ſuis ſponſis in uotis optant. Spon
Caius ſam uero domũ introducentes Romani iubebãt dicere. ubi tu Caius ego Caia, quaſi cum
Caia. uiro depaciſceret: ut omnia ſibi cũ uiro eſſent cõmunia, & pariter imperarent, uel propter
Caiam honeſtiſſimã mulierem ac bonã uni ex Tarquinijs collocatam: cuius in ſancti tem-
plo ſtatua ex ære poſita fuit. Qua de re Feſtus ſic habet. Caia cecilia appellata eſt, ut Ro
mam uenit quæ antea Tanaquil uocitata eſt uxor Tarquinij priſci, quæ tantæ probitatis
fuit, ut id nomen ominis boni cauſa frequenter in nuptijs uocitaretur: quam ſummam
Conſuetudi- aſſerunt lanificam fuiſſe. Et nouam nuptam limen patris tranſcendere non permitebant,
nes in nuptijs quod ſabinæ nuptę in domum alienam tranſmigrauere, non ipſe inierunt: uel quod uideri
uolunt

uolunt, mœſtæ ingredi domum in qua pudicitiam amiſſuræ ſunt. Nuptiarũ initio, inquit in agricultura Varro, antiqui reges ac ſublimes uiri in hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcam imolant. Et Feſtus multas ponit conſuetudines quas ordine ſubiciemus. Clauim conſuetudo erat mulieribus donare ad ſignificandum partus facilitatem exhiberi. Haſta caput nubentis comebatur quæ in corpore gladiatoris ſtetiſſet abiecti occiſiq́; ut quemadmodũ illa coniuncta fuerat cum corpore gladiatoris, ſic ipſa cum uiro ſuo: uel quia matronæ in Iunonis curitis tutela ſunt, quæ ita appellabatur à ferenda haſta, quæ lingua ſabinorum curis dicitur. uel quod fortes uiros genituras ominentur. uel quod nuptiali iure imperio uiri ſubijcitur, quia haſta ſumma armorum & imperium eſt. quam ob cauſam uiri fortes ea donantur, & captiui ſub eadem ueniunt. Hunc autem uel proximum morem ætatis noſtræ Romani ſeruant. qui non quidem haſtam ſed enſem ſponſæ capiti priuſquam domo egrediatur ad ipſum limen populo inſpiciente ſuperponũt. Cingula noua nupta præcingebatur, quod uir in lecto ſoluebat: factum ex lana ouis, ut ſicut illa in glomos ſublata coniuncta inter ſe ſit, ſic uir ſuus ſecum cinctus uinctusq́; eſſet. hoc herculaneo nodo uinctũ uir ſoluit ominis gratia, ut ſic ipſe felix ſit in ſuſcipiẽdis liberis, ut fuit hercules: qui ſeptuaginta liberos reliquit. Cinxiæ Iunonis numẽ ſanctũ habebatur in nuptijs, quod initio cõiugij ſolutio erat cinguli quo noua nupta erat cincta. Cumeram uocabant antiqui uas quoddam quod opertum in nuptijs ferebant in quo erant nubentis utenſilia. Corolla diminutiuũ eſt à corona: corollam noua nupta, de floribus uerbenis, herbisq́; ſelectis ſub amiculo ferebat. Feſcenini uerſus qui canebantur in nuptijs ex urbe Feſcenia dicuntur allati, ſiue ita dicti quia faſcinum putabantur arcere. facem in nuptijs in honorem Cereris præferebant: aqua ſpargebatur noua nupta, ſiue ut caſta puraq́; ad uirum ueniret, ſiue ut ignem atq́; aquam cum uiro cõmunicaret. Flammeo amicitur nubens ominis boni cauſa, quod eo aſſidue utebatur Flaminia id eſt flaminis uxor, cui non licebat facere diuortiũ. Genialis lectus qui in nuptijs fit in honorẽ genij. Genium appellabant deum qui uim obtinebat rerum omnium gignendarum. Alij Genium eſſe putant uniuſcuiuſq́; loci deum. in pelle lanea noua nupta conſidere ſolet, uel propter morem uetuſtum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, uel ut teſtetur lanificium. patrimi & matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur. unus qui facem præferat ex ſpina alba, quia noctu nubebant: duo qui nubentem tenebant. Rapi ſolet fax qua prælucente noua nupta deducta eſt ab utriuſq́; amicis, ne aut uxor eam ſub lecto uiri ea nocte ponat, aut uir in ſepulchro comburendam curet, quo utroque mors propinqua alterutrius captari putatur. Talaſſionem in nuptijs Varro ait ſignum eſſe lanificij aptum: Plutarchus in problematibus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquam tangere iubetur, ut ex calido & humido gignatur fœtus. Quinq́; faces in nuptijs accenduntur, nec plures aut pauciores, quos cæreos appellant: accenduntur q́; ab ædilibus, quod mulier non plures poſſit parere uno partu. uir ab uxore, uxor à marito quicquam dono accipere prohibetur, quorum ſcilicet omnia debent eſſe cõmunia, & donatio poteſt eſſe ſuſpecta in hereditate ſucceſſuris. Plutarchus in problematibus. Maritus primo ſponſæ non in luce ſed in tenebris iungitur, ut calumnia quædam ſit ueneris illicitæ, quando cum licitis & honeſtis connubijs pudor adhibetur & uerecundia. Veteri more uxores nec molere, nec coquere permittebantur, quia id in fœdere ſabinorũ uetere cautum eſt. Menſe maio uxorem non ducunt, quia aut Aprili id faciunt ueneri dicato: aut Iunium expectant Iunonis menſem. Et quod menſe Maio homines prius, poſtea imagines de ponte ſublitio præcipitabãtur. Vnde flaminicam Iunonis ſacerdotem eo tempore triſtem eſſe oportet, quæ nec eo menſe lauat, nec ullo cultu utitur. uel quod plericq́; latinorũ eo menſe purgationibus utentes mortuis parentabant. Eorum qui uxores ducunt comam haſtæ cuſpide diſcernunt & diſcriminant, diuortium ea re ſignificantes, quod ſolo ferro nuptiæ dirimendæ ſint, id eſt ui adhibita. Plinius dicit nubentes uirgines comitari colum comptam, & fuſum cum ſtamine, & nouas nuptas lupino adipe poſtes ungere conſueuiſſe, ne quid mali medicamenti inferretur. & poſt: diebus ſuis ſponſæ annulus ferreus mitti, iſq́; ſine gemma conſueuit. Macrobiuſq́; in ſaturnalibus ſic habet: ferijs uim cuiquam fieri piaculare eſt, ideo uirgines non ducuntur: ſed cum foſſas ueteres liceat purgare, uiduæ ducuntur feriatis diebus. Et noua nupta poſtridie nuptiarum libertatem in domo uiri accipit & rem diuinã facit. Virgines

Curis

Cinxia Iuno

Cumera

Corolla

Feſcenini uerſus

Flammeum

Genialis lectus

Genius

Pellis lanea

Talaſſio

Quinq́; faces in nuptijs

Menſe Maio uxorem non duci

Cur uirgines feſtis diebus non locentur, quum econtrario uiduæ

gines autem quare feſtis diebus non locentur, & econtra uiduæ deducantur, hanc Plutarchus affert cauſam, quia uirginibus decorum, uiduis uero multis præſentibus nubere fœdum. ideo dies feſtus eligitur in quo omnes diſtrahũtur ad diuerſa, infrequentiorq́; eſt deducentium turba. Et inſuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis non nubere mulieres, ut affinitatibus augeantur: uel mulieris ratione, quæ ſi ſuis nupſerit, & iniuriam patiatur neminem habitura eſt à quo iuuetur. Qui autem ſint agnati Paulus iureconſultus docet.

Agnati

Agnati ſunt qui per uirilis ſexus perſonas cognatione coniuncti ſunt, quaſi patre congeniti, uelut frater eodẽ patre natus, filius fratris, nepoſue ex eo: item patruus & patrui filius nepos ue ex eo. & Caius iureconſultus:

Gradus cognationis.

Gradus cognationis alij ſuperiores ordines ſunt, alij inferiores, alij ex tranſuerſo ſiue à latere. ſuperiores ſunt parentes, inferiores liberi, ex tranſuerſo fratres, & ſorores liberiq́; eorum. Aliæ item fuerunt connubiorũ prohibitiones. Cicero pro Aulo Cluetio Habito: nubere genero ſocrus nullis auſpicijs poteſt.

Matrimonia plebi cum patribus permiſſa

Sed prohibita etiam aliquãdo plebis cum patribus cõnubia Liuius tertio libro permiſſa fuiſſe oſtendit. Qui & XXXVIII. ſcribit: Campani impetrarũt ut ciues Romanas uxores ducere liceret, & ſi qui prius duxiſſent, ut haberent eas, & ante eam diem nati ut iuſti ſibi liberi heredesq́; eſſent. Quanta etiã publice, & priuatim in matrimonijs adhibita ſit diligentia à maioribus, oſtendit undequadrageſimo Liuius: Senatum eo die forte cœnantẽ in capitolio conſurrexiſſe: & petijſſe ut inter epulas Graccho filiam Aphricanus deſponderet: quibus ita in publicũ ſponſalijs rite factis cum ſe domum recepiſſet, Scipionem Aemiliæ uxori dixiſſe, filiã ſe minorẽ deſpondiſſe. cum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia conſultatũ, adieciſſet non ſi Tiberio Graccho daret expertem conſilij debuiſſe matrem eſſe: lætum Scipionẽ tam concordi iudicio, ei ipſi deſponſam reſpondiſſe.

De dotibus

Dotes uiris datas eſſe à mulieribus uetuſtiſſimũ eſt. Aulus Gellius: uxores diuites quandoq́; dabant dotes, & retinebant ſibi pecunias: quas marito cum mutuaſſent, ſi repetere uolebant, id ſeruo cõmittebant, quem ea cauſa proprium retinuerant, quia alijs mariti ſeruis id imperare non poterãt. Et ſecundo bello punico cum Gn. Scipio ex Hiſpania ſenatui ſcripſiſſet petens ſibi ſucceſſorem dari quia filiam uirginem adultę iam ætatis haberet, neq́; ei ſine ſe dos expediri poſſet, ſenatus ne res P. duce careret, patris uicẽ geſſit, dotemq́; dedit, & conſilio matris ſuorumq́; maritauit. dos quatuor milia æris fuere, ducatos ætate mea quadringentos facientia. quam dotem, & ea maiorem multis in Italiæ locis, cerdones ex fatuo noſtri temporis more filiabus dare uidemus. Ceſonis filia decem milia æris in dotem dedit. Mugilia quia quinquaginta milibus nupſit dotata eſt appellata,

De alijs moribus poſt nuptias

Fuerũt & alij poſt nuptias mores, quorũ nonnullos referemus. Repotia dicit Feſtus fuiſſe dicta, quando poſtridie nuptias apud nouum maritũ cœnabatur, quia quaſi reficeretur potatio. Et Plutarchus in problematibus, ſiue ex agro ſiue peregre domũ redeant, qui uxores domi habent, aduentus ſui nuncios præmittũt, quod matres familias pluribus domi negotijs in adminiſtranda re familiari abſentibus uiris occupantur, ut uirũ paratiores lætioresq́; excipiant.

Materfamilias

matrem uero familias Vlpianus accipi debere uult eam, quæ nõ inhoneſte uixit. Matrẽ uero familias à cæteris fœminis mores diſcernunt atq́; ſeparant: proinde non intererit, nupta ſit, an uidua, ingenua ſit an libertina: nam neq́; nuptiæ, neq́; natales faciunt matrẽ familias, ſed boni mores:

Contentæ uno matrimonio cum corona efferebantur

Vltimuſq́; honor mulieris pudicitiã cõmendabat, quando ea quę uno contenta matrimonio moriebatur, cum corona pudicitiæ efferebatur.

Repudium

De repudijs

Matrimonia tribus modis præter mortẽ ueteres finiebãt: nam repudia fiebãt, diuortia & direptiones. repudiũ Feſtus inquit, qđ ob rẽ pudendã fieret. Et poſt annũ urbis ut uult Aulus Gellius tertiũ uigeſimũ quingenteſimũ M. Attilio P. Valerio conſulibus fuit primũ repudiũ. Egnatius Metellus uxorem ꝙ uinũ biberat fuſte necauit. C. Sulpitius uxorẽ repudiauit, quia aperto capite foris uerſata erat. Q. Antiſtius Vetus uxorẽ cum libertina loqui uiſã repudiauit, ut caueret ſtuprũ priuſq́; uindicaret. P. Sempronius ſophus uxorẽ repudiauit auſam ludos ſe inſcio ſpectare. Põpeius repudiata Antiſtia proba, quę nuper ob ipſum Pompeiũ patre orbata fuerat, Aemiliã duxit Syllæ neptẽ & grauidã. Et C. Cęſar Pompeiã uxorẽ ob Clodij ſuſpitionem qui habitu muliebri in deæ bonæ ſacro ab ipſa Cæſaris uxore celebrato inuentus fuerat repudiauit. Poſt Cęſarẽ uero tradit Plutarchus tẽpore principũ oĩum uſq́; ad Traianũ pręterq́; Domitiãi repudiũ nemini fuiſſe ꝑmiſſum. Quinimo princeps oĩm pręter paucos peſſimus Tiberius unũ è quęſtura remouit, ꝙ uxorẽ ductã poſtridie repudiaſſet: Et Domitianus

tianus equitē Romanū ob reductam in matrimoniū uxorem,cui dimiſſæ adulterij crimen
intenderat, eraſit iudicū albo. diuortiū inquit Caius iureconſultus uel à diuerſitate men- *Diuortium*
tium eſſe dictū, uel quia in diuerſas partes eant qui diſtrahunt matrimoniū: in repudijs id
eſt,in renunciatione,approbata fuiſſe hæc uerba: tuas res tibi habeto.itē hæc, tuas res tibi
agito.In ſponſalibus quoq; diſcutiendis placuiſſe renunciationē interuenire oportere: In
qua re uerba cōprobata ſunt,cōditione tua nō utar. Et Paulus de matrimonijs. Diuortio,
morte,captiuitate, uel alias cōtingente utriuſq; eorū ſeruitute dirimitur matrimoniū.prę
dictaq; duo uerba cōfundere uidetur Modeſtinus cū dicit:diuortiū inter uirū & uxorē fie
ri dicitur.Repudiū uero ſponſæ remitti uidetur,quod & in uxoris perſonā nō abſurde ca-
dit. Diremptio nō uniuſcuiuſq; arbitrio & uoluntate ſicut antedictæ duæ finiendi matri- *Diremptio*
monij formæ,ſed principis arbitrio fiebat.Cæſarē em̄ ſcribit Suetonius diremiſſe nuptias
prætorij,qui digreſſam à marito poſt biduū ſtatim duxerat, quamuis ſine probri ſuſpitio-
ne.Et Auguſtū ſcribit itē Suetonius quod ſupra à Plutarcho attulimus,diuortijs modum
impoſuiſſe.De matrimonijs iam ſatis multa diximus.Ad fœtum fructumq; ipſorū liberos
ueniendū eſt.Sitq; initiū à puerperio,qđ uerbū utriuſq; ſexus editis primo infantibꝰ apta *Puerperium*
ri poſſe uult in ſaturnalibꝰ Macrobius qa antiqui pueras ſicut & pueros dicebāt.Ideq; au-
tor eſt infantes primū tacta terra uocē emittere q̄ fandi poſtea det initiū: unde rem diuinā
Maio menſe uult Fatuę deæ factam fuiſſe. Prima naſcentiū pericula ſunt,cū è gemellis al *Fatua Dea*
tero mortuo ſupereſt unus,quē inde Vopiſcū dicūt: & cū genetrice partus difficultate & *Vopiſcus*
doloribus mortua, uentre cæduntur quos appellant Cæſares,eoq; modo Scipionē aphri- *Cæſares*
canum maiorē Caiumq; Cæſarē, & Maniliū qui primus Carthaginē cū exercitu intrauit
natos aſſerit Plinius.Agrippę autē dicti ſunt qui naſcendo pedibus primo ordine peruer *Agrippæ*
ſo ſunt egreſsi uentre. Vnde Romæ peruerſa & Proſa deæ fuerunt,quibus ob hoc ſuppli *Peruerſa*
cabatur. Cōtingit uero plærūq; ut nōnulli ex infantibus adulterio inceſtu'ue cōceptis ne- *Proſa*
centur,aut exponantur:unde Vlpianus iureconſultus,necare uidetur nō tantū is qui par- *Necare*
tum præfocat, ſed is qui abijcit & qui alimoniā denegat, & qui publicis locis miſericor-
diæ cauſa exponit,quā ipſe nō habet.primus morū qui alendis infantibus publice adhibe
retur Luſtria fuere,in quibus nomina accipiebant: eratq; puellarū octauus dies, puerorū *Luſtria*
nonus,quod fœminæ uiris citius creſcant & perficiantur.Sed parua in Romanis propter
multitudinē fuit nominis notitia. Vnde ſcribit Aſconius ſecunda in Verrē actione. Mo-
ris fuiſse cū aliqs Romanus ciuis oſtendendus eſset: ſignificaret̄,aut prænomine ſuo, aut
nomine,aut cognomine,aut à cognatiōe,aut à tribu in qua cenſeret̄,aut à curia,aut à cen-
ſura,aut ſi erat ſenator uel eques.De quibus ultimis cū ſatis ſupra ſit dictū,de prænomine,
nomine,cognomine,& agnomine dicamus.Primūq; agnomē ab agnatione in qua quiſq; *Agnomen*
natus eſt dictū cōſtat.Prænomina uero pauca & uariæ ſignificationis fuere.Lucius ut in- *Prænomen*
quit Feſtus,prænomē eſt eius qui oriente luce natus eſt.Gneus à corporis effigie à gene-
rando dictū à Græco.Prænominibus fœminas etiā eſse appellatas teſtimonio ſunt Ceci-
lia & Terentia,quæ ambæ quintæ ſint ſolitæ appellari.Pari modo Lutia & Titia.Cogno *Cognomen*
mina uariā habuere originē.Liuius in ſecundo. Valerio mutatio ædificij à uelia infimū in
forū & ſubmiſſio faſciū & leges latæ,cognomē publicolæ dederūt.Et libro ſeptimo:Titꝰ
Manlius Gallo ad Anienē occiſo torquē à mortuo accepit: Vnde torquato illi cognomē
fuit.M. Valerius miles à gallo prouocatus cum pugnaret à coruo adiutus ſuperauit.Inde
coruinus cognomine appellatus.Et libro nono:Papirio curſori pernicitas pedū dedit cog
nomen:cū Q.Fabius forenſem turbā excretā in quatuor urbanas tribus cōieciſſet, Maxi
mi cognomē accepit.Itē XXX:Aphricani cognomē militaris primo fauor an popularis
aura celebrauerit incertū.Primus certe hic imperator nomine uictæ à ſe gentis eſt nobili-
tatus.Et XXXVI Lucius Scipio ad urbē uenit,q̄ ne cognomine fratri cederet Aſiaticū
ſe appellari uoluit.Cornelius Lentulꝰ Sura cognomentū id nactus quia cū rationē expo-
ſceret̄ male adminiſtratæ quæſturæ,rationē ſibi nō eſſe reddendā,ſed tantū ſurā ſicut pue
ri in ſperæ ludo faciunt,præbendā reſpondit.Et Scipiones nōnulli uolunt cognomine di-
ctos quod Cornelius patrem pro baculo iuuit:Meſſala cognominatus poſtq; Meſſanā ui
cit urbē.Et ab Aemilio dictus eſt Aemilianus,à Seruilio Seruilianus. Corneliorū familiæ
princeps cū deſponſa filia uades poſceret aſinā pecunia onuſtā duxit, unde & Aſina cog-
nomen habuit.Tremelius Scropha,quia porca abſconſa ſub centonibus in quibus iaceret

uxor iurauit nullam aliam eſſe in domo porcam. Et Auguſtus in Troiano ludicro Noniũ Aſprenatẽ lapſu debilitatũ aureo torque donauit, paſſusq; eſt ipſum & poſteros torquati ferre cognomen. Claudius imperator Gabinio ſecundo Chaucis gente germanica ſuperatis, cognomen Chaucicus uſurpare cõceſſit. Idem tamen imperator peregrinæ cõditionis homines uetuit uſurpare Romana nomina duntaxat gentilia. Domitio rure reuertenti iuuenes gemini auguſtiore forma ex occurſu imperaſſe traduntur, nunciaret Senatui ac populo Romano uictoriam de qua incertum adhuc erat, atq; in fidem maieſtatis adeo permulſiſſe malas, ut ex nigro rutilum æriq; aſſimilem capillum redderent. Et Antonius imperator caracalla cognomen nactus eſt à ueſtimento, quod populo dederat demiſſo uſque ad talos, quod ante non fuerat: & Varro de agricultura ſcribit multa habuiſſe Romanos cognomina à pecore maiore & minore, porcios, ouinios, caprinos. Sic à maiore equitios, taureos cognomina. & infra: Auus meus primo appellatus eſt Scropha, qui quæſtor cum eſſet Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, hoſtes arbitrati occaſionem ſe habere uictoriæ impreſſionem fecere. ceperunt arma atq; exierũt cõtra. dixit celeriter illos ſe ut ſcropha porcos diſiecturum: id quod fuit. Nam noſtra ætas leporarios ac piſcinas protulit ad mare. Et in eas greges piſcium è pelagis reuocauit. Propterea appellati Sergius Orata, & Licinius Murena. & Plinius habet, Antiquis cognomina ab arboribus multis fuiſſe: Fronditio illi qui contra Hannibalem tranato uulturno rem præclare geſſit, quia frondatione arborum delectatus. Stoloni dedit pampinatio inutilis. Pilumno qui primus pilum inuenerit. Piſones à pinſendo. Fabij, Lentuli, Cicerones prout quiſq; optime ſereret. Iuniorum familiæ bubulcum nominauerunt qui bene bobus uteretur. Lactucini qui multa uſi lactuca. Seruis autem multis nomen ſimul & cognomen dabat, dimidiatum patroni cum adiectione prænomen in hanc formam. Quintipor quinti ſeruus. Marcipor Marci: eos uero ex liberis, qui patre in certo, aut ex patre certo, ſed non legitima uxore geniti erant: Spurios dixerunt maiores, quod ſabinos aſſerit Plutarchus mulierum pudenda ſporon appellaſſe, ideo qui legitime natus non ſit, ſed ex concubina, & ſcorto, contumeliæ cauſa ſpurius appellatur. Sed ad pueros redeundum eſt. Eos monilibus quas uocabant bullas exornabant, propter Tarquinium priſcum, qui primus filium ob ſuperatum hoſtem hetruſcum prætexta, bulla aurea, & annulo inſigniuit: uel ut eſt in Plutarchi problematibus, deferebant pueri ingenui ſuper nudum pectus huiuſmodi bullas, ut inceſtuoſi, & in pueris debachantes id in ſeruis quod minoris erat notæ, non in liberis ab illa re cognitis cõmitterent flagitium. Et Macrobius addit fuiſſe eam bullam ad cordis formam, ut ipſi etiam pueri intelligerent corde & uirtute uiuendum. Feſtusq; item addit eam bullam à Græco ſermone βουλὴ quod eſt conſilium dictam quia eam partem corporis bulla contegeret id eſt, pectus in qua naturaliter eſt cõſilium. Vnde cum Aemilius Lepidus puer hoſtem congreſſus occidiſſet, & ciuem ſeruaſſet, ſtatua ei in capitolio bullata & incincta prætexta fuit poſita. Et poſtquam ad præclara puerorũ facinora eſt uentũ, Marci Catonis magnam indolem ornemus, qui cũ in domo M. Druſi auunculi educaretũ & ad eum latinorũ oratores pro ciuitate impetranda miſſi eſſent, nec precibus nec minis à Q. Popedio illatis adduci potuit, ut pro illis oraret: idemq; ad Syllã à pedagogo ductus cũ proſcriptorũ tabulam uidiſſet, interrogauit cur nemo eſſet, qui tyrannũ occideret, & ſe id facturũ ſi gladiũ haberet obtulit. Fuit uero maioribus magna in erudiendis pueris diligentia de quibus habet in octauo Liuius. Autores habeo, cõſueuiſſe tunc Romanos pueros ſicut nunc Græcis ita tunc hetruſcis litteris erudiri. Græcis autẽ poſtea omnes paſſim fuiſſe imbutos, & ea ratione adoleſcentes Athenas mitti cõſueuiſſe magis cõſtat q̃ ut teſtimonijs indigere credamus, tamẽ librorũ Ciceronis de officijs initiũ legentes facile id poterunt noſſe. Nõ tamẽ deerant ludi Romę in quibus pueri & puellæ etiam erudiebant̃. Liuius in tertio. Virgini uenienti in forũ (ibi nanq; in tabernis litterarũ ludi erãt) miniſter decemuiri manũ iniecit: nec maior fuit litteris moribus erudiendis pueris diligentia, quibus Feſtus ſcribit nephas fuiſſe obſcœno uti uerbo. Vnde prætextatus ſermo ſit dictus, qui nihil obſcœnitatis haberet. Et plutarchus dicit, pueros cũ iurarent Herculẽ, id ſub tecto facere prohibitos, qđ de induſtria ſit inſtitutũ, ut dũ pueri iurare Herculẽ uolentes domo exire iubent̃, per eam moram deierare deſueſcant: ſiue quia Hercules nunq; niſi ſemel iuraſſe perhibetur, & pythius Apollo hominibus propoſuit, melius eſſe ſi abſq; iuramento affirmare

Cognomina à pecore

Cognomina ab arboribus

Seruorum cognomina à dominis

Spurij

De puerorum indole

De diligentia Romanorũ in erudiendis pueris

Ludi litterarũ

Prætextatus ſermo

Pueros per Herculem ſub tecto iurare prohibitos

mare diſcerent. Vnde ſubijcit Plutarchus philoſophorum Græciæ grauiſſimus: Nō aliud quicquam Græcis ſeruitutem, & molliciem attuliſſe Romanos exiſtimaſſe, quàm gymnaſia & paleſtram, quibus relangueſcerent puerorum, & adoleſcentium animi. inde puerorum amores gigni, inde ſomno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde ſaltationibus, & motui compoſito initium eſſe. cum cōtra dicat Aulus Gelius ſcholæ pueros uacaſſe Romanos, quod uerbum Græce à uacatione dictum ſignificet, cæteris rebus omiſſis uacare liberalibus ſtudijs pueros debere. quos idem affirmat, ſi plurimo cibo nimioq́ ſomno utantur fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit. Nemo foris præter pueros liberos cœnabat, ut uerecunde & pudenter uoluptates accipere pueri aſſueſcerent, maiores natu & magiſtros ſpectatores habentes. Et parentes in liberorum adoleſcentium aſpectum ſe exhibebant, quia ſicut Plato ſcribit, ubi ſenes impudentes ſint, adoleſcentes fieri turpiſſimos neceſſe eſt. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principum liberos, cum cæteris id ætatis pueris ſedentes ueſci in aſpectu propinquorum, propria & parciore menſa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat omni cœnę & libertos ſuos cū pueris & puellis nobilibus, qui more ueteri ad fulcra lectorum ſedentes ueſcerentur. puerią quos parentes domi & in ſcholis ſeuere continebant, duobus maxime temporibus in publicum ducebantur, uno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant profeſſuri, & in libris elephantinis tribui ſuæ aſcribendi: Idq́ Iulius capitolinus Gordianum imperatorem feciſſe ſcribit. altero cum ad annum ſeptimum decimum dimiſſa prætexta togam aſſumebant uirilem. Vnde eſt quod Plutarchus in Bruti uita ſcribit. Caſſium ad cædem Cæſaris euntem multi ſunt proſecuti, quod filium tunc uirilem togam aſſumentem primum duceret in forum: & de puerorum inſtitutione pulchrum in Pauli æmilij uita Plutarchus præbet exemplū. Docuit autem filios Romanam diſciplinam quam ipſe doctus erat, & Græcas inſuper artes. Non ſolum.n. grammatici, ſophiſtæ, rhetores, uerum etiam fictores pictoresq́ & equorum canum uenationumq́ magiſtri circa adoleſcentes uerſabantur. Ipſe uero pater niſi quid publici muneris impediret, eorum exercitationibus ſtudijsq́ intererat. Quando autem ſæpiſſime ſupra parentum facta eſt mentio Vlpianum audiamus iureconſultum qui ſint diffiniente: parentes utriuſq́ ſexus accipere debemus, ſed in infinitum quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, ſuperiores maiores dici, hoc ueteres exiſtimaſſe Pomponius refert. Sed C. Caſſius omnes in infinitum parentes dicit, quod & honeſtius eſt & merito obtinuit. Paulus uero gradus prędictorum aliorumque propinquorū ſic ponit. Patruus patris frater. Auunculus frater matris. Amita patris ſoror. Matertera matris ſoror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus: auiæ frater: amita magna, aui ſoror. Matertera magna auiæ ſoror. Patruus maior, proaui frater. Et multos alios gradus ponit Paulus quos tanquam obſoletos duximus omittendos. De infantibus puerisq́ aduſq́ prætextam ſatis dixiſſe uidemur. Ad natu maiores ueniamus. Moresq́ & conſuetudinem omnis uitæ illorum pro parte aliqua oſtendamus. Qua in re à generalibus inchoantes ad particularia deſcendemus. Veteres, inquit in problematibus Plutarchus, feſtis nihil omnino negocij gerebant, aut curabant, ſed rebus diuinis prorſus dediti erant Et. M. Cicero, quid de moribus ſingulariū urbium & gentium ſentiat in oratione legis agrariæ contra Rullū ſecunda ſic oſtendit. Non ingenerantur hominibus mores tam à ſtirpe generis ac ſeminibus, quàm ex his rebus quæ ab ipſa natura, aut à conſuetudine ſuppeditantur quibus alimur & uiuimus. Cartaginenſes fraudulenti, & mendaces non genere, ſed natura loci, quod propter portus ſuos multis & uarijs mercatorum ſermonibus ad ſtudium fallendi ſtudio quæſtus uocabantur. Ligures montani duri atque agreſtes: docuit eos ager ipſe nihil ferendo niſi è multa cultura ac multo labore quæſità. Campani ſemper ſuperbi bonitate agrorum & fructuū magnitudine, urbis ſalubritate pulchritudine: & quod Cicero ad ſuum nō faciens propoſitum de Romanis omiſit M. Cato cenſorinus ſuppleuit in oratione, cuius hanc particulam Aulus Gellius habet: cogitate cum animis ueſtris ſi quid uos per laborem recte feceritis, labor ille à uobis cito recedet, benefactum à uobis dum uiuetis non diſcedet: ſed ſi qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit, nequiter factum illud apud uos ſemper manebit. Similes autem grauibus huiuſmodi M. Catonis ſententijs Cicero ipſe diuerſis in locis habet. Ticio enim ſcribens inquit: homines nos eſſe meminerimus ea lege natos, ut omnibus telis fortunæ propoſita

Pueros nimio cibo et ſomno fieri hebetioris ingenij

Nullū præter pueros foris cœnaſſe

Pueros duob⁹ temporib⁹ in publicum ductos

Parentes

Maiores

Patruus Auūculus Amita Matertera Patruus magnus Auunculus magnus Amita magna Matertera magna

Aphri fraudulenti

Ligures duri

Campani ſuperbi

Aurea Catonis ſenioris ſententia

Sententiæ Cicerōis graues

propoſita ſit uita noſtra, neque eſse recuſandum quo minus ea qua nati ſumus conditione uiuamus, neque tam grauiter eos caſus feramus quos nullo modo uitare poſsimus. Et Aulo torquato Cicero, ſimus igitur ea mente quam ratio & ueritas præſcribit, ut nihil in uita nobis præſtandum præter culpam putemus, eaq́ꝫ cum careamus omnia humana placate & moderate feramus, atque hæc eo pertinet oratio, ut perditis rebus omnbus tamen ipſa uirtus ſeſe ſuſtentare poſse uideatur. Quam recte factorum uiam imitata iuuentus Romana, id in primis boni moris ſeruauit, ut ſenectuti honorem haberet. hinc ſingulos ſenes ſinguli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cedebant, & omni ſermone præterquam uno caſu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philoſophi ſententia dicit: patrem ſcilicet filio ſuo in magiſtratu publico cũ priuate quid agit̃ præponi, & cõtra in publicis. Vnde eſt etiam apud Romanos Fabij maximi factum, qui filio conſuli apud ocriculum obuius cum equo non deſcenderet, à lictore iubente conſule iuſsus deſcendit. Inquitq́ꝫ Fabius, experiri uolui fili, ſatin te conſulem eſse intelligeres. Grandes'que natu maiorum, & ſua probe geſta tibijs & carmine celebrabant quo iuuentutem inſtruerent. Qua ex conſuetudine fiebat, ut aut probi & pueri & adoleſcentes eſsent Romani, aut ſi quid in teneriore peccaſsent ætate, per maiorum conuerſationem emendarent. Notum eſt enim id in uiris plæriſque clariſsimis contigiſse. Manlius nanq́ꝫ torquatus ab hebeti adoleſcente ad imperioſum euaſit. Scipio ſuperior à luxurioſa iuuentute ad ſummam, perfectamq́ꝫ uirtutem. C. Valerius poſt luxurioſam adoleſcentiam flamen factus à P. Licinio pontifice maximo ad frugalitatis ſanctitatiſq́ꝫ ſpecimen mutatus eſt. Fabius Maximus allobrogus à perdita adoleſcentia in uirum grauiſsimum, pariter Q. Catulus. Sylla fœlix iuuentutem uſq́ꝫ ad ædilitatem egit flagitioſiſsimam, uino, luxui, ludicræ arti indulgens. poſt uir fortiſſimus fuit: multa præclare geſsit ante ciuile bellum breuiter ſuperius narrata. Et ſolido erant urgentiſsimoq́ꝫ iuuentuti ad imitationem exemplo uirtutes publico facto oſtenſæ: perpulchre enim ad rem Cicero ad Lentulum inquit, ſcripſiſse Platonem, quales in re pub. principes eſsent, tales reliquos ſolere ciues eſse. itaq́ꝫ pauca de publica Romanorum liberalitate cuius exemplo non liberalis creſcere iuuentus nequiret dicenda ſunt. Liuius in quinto: cum anxios patres teneret cura auri inueniendi quo donum fieret Apollini pro exſoluendo Camilli uoto capiendis uehijs emiſſo, matronæ quicquid auri in ornamentis habuerunt cõtulere, unde cratera aureũ Apollini mittendum eſſe factum. Et libro XIIII Liuius: conuenerunt domini eorum quos T. Sempronius ad beneuentum manumiſerat: accerſitosq́ꝫ ſe à triumuiris menſarijs eſſe dixerunt, ut precia ſeruorũ acciperẽt, cæterum non ante quàm bello confecto accepturos eſſe. cum hæc inclinatio animorum plæbis ad ſuſtinendum inopiam ærarij foret, pecuniæ pupillares primo, deinde uiduarum cœptæ cõferri, nuſquam eas tutius ſanctiuſq́ꝫ deponere cenſentibus, qui deferebant, quàm in publica fide. Inde ſi quid emptũ paratumq́ꝫ pupillis ac uiduis foret à quæſtore perſcribebat̃. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut non eques, nõ centurio ſtipendium acciperet, mercenariumq́ꝫ increpantes uocarẽt qui accepiſſet. Et XXVI Liuij Leuinus conſul in concione inquit. Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicut honore præſtant, ita ad omnia quæ dura, & aſpera eſſent ſubeunda ducem debere eſſe. Si quid iniungere inferiori uelis id ſi prius in te ac tuos ipſe ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. Aurum argentum ſignatum omnes ſenatores craſtino die in publicum cõferamus, ita ut annulos ſibi quiſq́ꝫ & coniugi & liberis, filio bullam, & quibus uxor filiæ'ue ſunt ſingulas uncias auri relinquant: cæterum omne aurum, & æs ſignatum ad triumuiros menſarios extemplo deferamus publica perdendo tua nequicquam ſerues. Quiſq́ꝫ aurum argentumq́ꝫ & ęs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima ſinguli inter primos nomina ſua uellent in publicis tabellis eſſe: ut nec triumuiri capiendo, nec ſcribæ referendo ſufficerent. Hunc ſenatus conſenſum, equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtrem ordinem plæbs: ita nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio res pub. eguit, fuit etiam rei pub. in alienos ſicut in ſe ipſam inſignis liberalitas. Liuius XXXI de Ptolemæi regis Aegyptij qui Athenienſibus ſocijs Romanorum præſidia obtulerat, oratoribus: Deinde legatis in ſingulos quina milia æris ſenatus conſulto miſſa. Largitionem de qua ſupra libro tertio eſt dictum non liberalitatem quis, ſed corruptelam iure appellauerit: tamen unicam quia M. Catonis ſententia fuit approbata pro liberalitate ponemus: de qua

Honores habiti ſenibus

Qui ex prauis clari et boni euaſerint

Quales principes tales & ſubditos eſſe

De publica Romanorum liberalitate

in uita Cæſaris ſic habet Suetonius. Cæſar è duobus conſulatus competitoribus L. Lu/
ceio, Marcoq́ Bibulo, Luceium ſibi adiunxit, pactus ut is quoniam inferior gratia eſset,
pecuniaq́ polleret, numos de ſuo comuni nomine per centurias pronunciaret. qua cogni
ta re optimates, quos metus cœperat nihil non auſurum eum, autores Bibulo fuerunt tan
tundem pollicendi, ac plærique pecunias contulerunt ne Catone quidem abnuente eam
largitionem quæ pro re pub. fieret. Sed particularem ciuium Romanorũ inter ſe, & cum
alienigenis liberalitatem nõ quidem omnem quod eſset infinitum, ſed aliqua ex parte di/
camus. Liuius libro quinto. Camillus commune cum ceretibus hoſpitium publice fecit,
quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes ſeruaſſent: fuit enim Romæ in campo Martio
domus ampla rei pub. propria, quam uillam publicam appellarunt, in qua Syllam uicto/
rem tria milia ciuium inermium interfeciſſe diximus. In hancq́ domum qui cum re pub.
hoſpitium habebant Romam uenientes eos recipiebant: de publico'que alebantur. Et
XXII Liuius, conuenerat inter duces Romanum pœnumq́ in permutandis captiuis, ut
quæ pars plus reciperet quàm daret, argenti pondo bina & ſemilibram in milites præſta/
ret. CCXLVII cũ Romanus plures quàm Pœnus recepiſſet, argentumq́ pro eis debi/
tum ſæpe iactatum in ſenatu, re quàm tunc conſuluiſſent patres tardius erogaretur, inuio
latum ab hoſte agrum Fabius miſſo Romam filio uendidit, fidemq́ publicam impendio
priuato exſoluit: ſicq́ Fabius pro captiuorum CCXLVII ſingulis ducatos noſtræ æta/
tis ad uigintiquinq́ diſſoluens, ad ducentos propè & ſex milia ex agri uenditione ex pro/
prio numerauit. ſatis enim ſupra oſtendiſſe uidemur pondo centum, quæ & libra æris, du
catis decem ualuiſſe. Et quod Liuius XXVI habet: nunquid non inſignis fuit liberalitas
Scipionis qua uſus eſt noua Carthagine Hiſpana potitus. Reſtituit enim captiuos: libera
uit obſides. Mulieres enixe ſeruari intactas iuſſit, uirginẽ eximiæ formæ marito cum do/
te reſtituit, ſponſusq́ breui poſt liberalitate Scipionis allectus ad eum uenit cũ M.CCCC
equitibus. Ne autem liberalitas in ſolis ducibus Romanis arma tractantibus uim ſuam ef
fudiſſe credatur, præſtantiſſimum unius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factum af
feremus, æternis laudibus proſequendum. Plinius orator hiſtorici nepos Quintilianum
rhetorem non magis doctrinæ excellentia quàm uitæ grauitate, & (ut illi ætati mos dice/
re fuit) ſanctitate conſpicuum ſenem & pecunia carentem, dote & omni impenſa maritan
dæ filiæ neceſſaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano enim ſcribens ipſe Plinius ſic di
cit. Debet ſecundum conditiones mariti, ueſte, comitatu, quibus non quidem agitur di/
gnitas, ornatur tamen, inſtrui: Et tanquam parens alter puellę nunc confero quinquagin/
ta milia nummũm. Satis uero ſupra oſtenſum eſt, nummum decimam fuiſſe partem dena
rij aurei nunc ducati. Vnde conſtat quinque milia ducatos dono ciuem doctum & diui/
tem, docto & pauperi in filiæ dotem miſiſſe. Longum ac propè infinitum fuerit ſingulas
priſcorum uirtutes etiam percurrendo oſtendere: nec id etiam noſtri eſt propoſiti, ne phi
loſophari potius quàm mores & inſtituta illorum qualia præſtantis rei pub. tempora fue/
rint quod intendimus, uelle oſtendere uideamur. itaque minutiora & ſparſam omnis ui/
tæ & morum conſuetudinem quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundio/
rem, utiliorem, meliorem priſcorum uitæ & morum cõſuetudinem fuiſſe tenemus, quàm
quod bonis delectati artibus, litteris perdiſcendis ab ipſa pueritia in decrepitam ætatẽ uel
potius in ipſam mortis horam intentiſſimi erant. qua in re duo imprimis conſideranda ui/
demus: labore id maximo ſummáque ſimul induſtria factitatum eſse, unum: alterum, ma/
iora quàm quis inexpertus iudicare poſſit quietis & roboris animi adiumenta inde com/
parata fuiſse. De labore autem quo breuior eo ſuccoſior eſt Ciceronis ad Leptam ſen/
tentia: uirtuti ſudorẽ deos præpoſuiſse: per multa nanque tempora pueri adoleſcentesq́
Romani, aut in hetruriam (ſicut ſupra oſtendimus) mittebantur, aut Athenas, procul à pa
rentum conſpectu bonis artibus imbuendi, quanquam Plinij oratoris temporibus, aut
quia Athenæ bellis afflictæ Romanorũ ciuibus gymnaſia intermiſiſsent, aut quia abun/
daret iam præceptoribus urbs Romana, fuit ea conſuetudo mutata. Cornelio enim
Tacito ſcribens Plinius ſic dicit: nam uehementer intererat ueſtra qui patres eſtis, libe/
ros ueſtros hic potiſsimum diſcere. ubi enim, aut iucundius morantur quàm in patria,
aut pudicius contineantur, quàm ſub oculis parentum, aut minore ſumptu quàm do/
mi educentur hic qui naſcuntur, ſtatim'que ab infantia natale ſolum amare ac fre/
quentare

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum

Villa publica

Plinij oratoris liberalitas in Quintilianum rhetorẽ

Nummus decima pars denarij aurei

Romanorum uigilantia in perdiſcendis litteris

quentare conſueſcant? Quantum uero animi quietem præſtent bonarum artium ſtudia Cicero ſcribens Cornificio ſic oſtendit, ut philoſophiæ magnam habeam gratiam quæ me non modo ab ſolicitudine abducit, ſed etiam contra omnes fortunæ impetus armat. Et Seruio Sulpitio Cicero: ſed mihi ita perſuaſi: te quoq; in ĳſdem uerſari rebus, quæ etiam ſi minus prodeſſent, animum tamen ab ſolicitudine abducerent.

De quiete animi quam præſtant ſtudia

nec ſolum litteris & bonarum artium ſtudĳs, ſed alĳs quoque delectati ſunt Romani cognationem quandam cum litteris habentibus, ſignis ſcilicet, ſtatuis, & ueterum operibus ſculptilibus: plane eñ oſtendit Liuius Romanos milites monumentis capuæ pridem dirutę altius perfodiendis libentius inſudaſſe, quod aliquantum operũ ueterum perſcrutantes inueniebant. Et Plinius orator Seuero: emi proxime Corinthium ſignum, modicum quidem, ſed feſtiuũ & expreſſum. Eſt enim nudum: effingit ſenem ſtantem: oſſa, muſculi, nerui, uenæ, rugæ apparent: Nunc iube baſim fieri ex quouis marmore. item Caninio ruffo, de Silio Italico: Multum ubiq; librorum habebat, multum ſtatuarum, multum imaginum, quas non habebat modo uerum etiam uenerabatur. Et Iulio ſeuero. Herenius ſeuerus uir doctiſſimus magni exiſtimabat in Bibliotheca ſua ponere imagines municipum tuorum, Cornelĳ nepotis, & Titi accĳ.

Romanorum delectatio ex ſtatuis & ſignis

proxime ad litteras & doctrinam acceſſit priſcorum delectatio agriculturæ, quam tamẽ primam poſuit Varro tantum ei tribuendo, ut longitudinem uitæ hominum maiorem fuiſſe dicat, quo tempore ex ſolo agriculturæ fructu uiuebatur, ea quam poſteræ habuerunt ætates delicĳs uſæ. itaq; & nos agriculturam (licet præpoſtere ad litteras) non laudabimus magis, quàm aliqua ex parte deſcribemus, quanquam & ipſe Varro litteras primæ agricolarum inſtitutioni neceſſarias fuiſſe dicit in uillico, qui rationes pecoris magiſtro in ſcriptis referret. intelligent uero qui attente legent ſicut uirtutis, dignitatis, amplitudinis priſcorum à litteris & doctrina fuit, ita diuitiarum ſine quibus nec priuatæ res nec publicæ poſſunt ſubſiſtere, principium & quidem ſolidum laudatiſſimumq; ab agricultura fuiſſe.

Romanorum priſcorum delectatio ex agricultura

Quin unũ nos maximi facimus: Sicut originem diuitĳs inculpabilem dedit agricultura, ita ampliſſimorum ſtantis rei pub. uirorum & nonnullorũ poſtea principum ingentes toto orbe diuitias poſſidentium, laudatiſſimam & ſimul iucundiſſimam fuiſſe opum partem illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret.

Diuitiæ ex agricultura iucundiſsimæ

Sit ergo nobis in hac pulcherrima noſtri operis parte à Marci Varronis Marcíque ſimul Catonis agricultura principium. Cum duæ uitę, inquit Varro, traditę ſint hominum, ruſtica & urbana, dubiũ non eſt quin hæ non ſolum loco diſcretæ ſint, ſed etiam tempore diuerſam originem habeant. Antiquior enim multo ruſtica: nam fuit tempus cum rura colerent homines, neq; urbes haberent.

Vita ruſtica urbana antiquior

& infra: urbanis agricolæ præſtant: nec mirum, quod diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes: cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli poſſint. Neque ſolum antiquior cultura agri, ſed etiam melior: itaq; non ſine cauſa maiores noſtri ex urbe in agros redigebant ciues ſuos, quod & in pace à ruſticis Romanis alebantur, & in bello ab his defendebantur. Et Varro item. Notum eſt humanæ uitæ ſummam minorem gradatim deſcendiſſe ad hanc ætatem ut ſcribit Dicearchus, & ſummum gradum fuiſſe naturalem cum uiuerent homines ex his rebus quas uiolata ferret terra. ex hac uita in ſecundam aſcendiſſe paſtoriciam, cum è feris atq; agreſtibus arboribus & uirgultis & decarpendo glandem, arbuſtum, mora, poma colligerent ad uſum. Sic ex animantibus propter eandẽ utilitatem quæ poſſent ſilueſtria caperent, & cõcluderent, & manſuefacerent: inter quas primas nõ ſine cauſa putat oues aſſumptas propter utilitatem, & propter humilitatem. maxime enim à natura quietæ & aptiſsimæ ad uitam hominum. Ad cibum enim lac & caſeum adhibent, ad corporis ueſtitũ pelles attulerunt. Ad uetuſtatem hæc ab Varrone ſumpta ſint

Agriculturæ dignitas

Dignitatem nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ quam dixi, dignitas quam dicam. de antiqs illuſtriſsimus quiſq; paſtor erat, ut oſtendit & Græca & Latina hiſtoria, & ueteres poetæ, qui alios uocant polyarnas, alios polymelas, alios polybutas, qui ipſas pecudes propter caritatem aurea fuiſse pelle tradiderunt. Quis neſcit Fauſtulũ fuiſse paſtorem nutricium qui Remũ & Romulũ educauit. nec minor eſt dignitas agriculturæ quã Marcus Cato affert. Virum bonũ quum laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonum'que colonum. ampliſsime laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur: maxime quod plus quæſtus ſtabiliſsimus'que conſequitur: minimèque inuidioſi, minimèque male

cogitantes

cogitantes ſunt, qui in eo ſtudio occupati ſunt. Nec paruæ ſunt laudes agriculturæ à M. Cicerone. is pro Roſcio Amerino orans. Qui ruri ſemper habitarunt, & in agro colendo uixerunt, quæ uita maxime diſiuncta à cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infra: At Hercule maiores noſtri longe aliter & de illo & de cæteris talibus uiris exiſtimabant: itaq; ex minima tenuiſſimaq; re pub. maximam & florentiſſimam reliquerunt nobis. Suos enim agros ſtudioſe colebant, non alienos cupide appetebãt. & item infra. Vita autem hæc noſtra quam tu agreſtem uocas, parſimoniæ, diligentiæ, iuſticiæ magiſtra eſt. Columella quoq; in eiſdem laudibus eſt profuſus: cum enim temporum ſuorum negligentiam culturæ agri damnaſſet ſic addit. Sed noſtro potius uitio qui rem ruſticam peſſimo cuiq; ſeruorum uelut carnifici noxæ dedimus: quam maiorum noſtrorum optimus quiſq; & optime tractauerit. idq; ſpernitur genus amplificandi relinquẽdiq; patrimonij quod omni crimine caret. Supereſt (ut dixi) unum genus liberale, & ingenuum rei familiaris augendæ quod ex agricultura contingit. Et item inferius: complurimis monumentis ſcriptorum admoneor, apud aliquos noſtros fuiſſe gloriæ curam ruſticationis. Ex qua Q. Cincinnatus obſeſſi conſulis & exercitus liberator ab aratro uocatus ad dictaturam uenit, ac rurſus faſcibus depoſitis quos feſtinantius uictor reddiderat, quàm ſumpſerat, ad eoſdem iuuencos, & quatuor iugerum auitum prædiolum redierit. item C. Fabritius, & Curius Dentatus: alter Pyrrho finibus Italiæ pulſo, domitis alter Sabinis accepta quæ uiritim diuidebantur captiui agri ſeptem iugera non minus induſtrie coluit, quàm fortiter armis quæſierat. Et Plinius ipſorum tunc manibus triumphatorum colebantur agri: ut fas ſit credere gaudentem tũc terram tuomere laureato uberiorem dediſſe fructum. Illi enim eadem cura curabant ſemina qua tractabãt bella. Sed iam culturæ agri uetuſtate & dignitate ſimul oſtenſis, eius inſtituta dicamus, quæ tris in partes diuiſa ſunt. agri ſeminarij curæ, una. pecuariorum & paſtionis ſecunda, & tertia uillarum. agri ſeminarij pars ideo breui à nobis expedietur: quia partim de ea nuper aliqua diximus: partim multa in duabus alijs partibus dicentur ad eam ſpectantia. nam nihil æque agrum reddit feracem, quàm aratoris diligentia & aſſiduitas. qualem Cincinnatum, Fabriciumq; & Curium paucis arandis iugeribus adhibuiſſe diximus: cum è contra uincti pedes, damnatæ manus, inſcriptiq; uultus, omnia in peius uertant. Stercorationem uero de qua Marci duo Varro & Cato multa dicunt, agris plurimum prodeſſe non negauerim. In primis tamen agricolatoris diligentia plurimum ualere uidetur: ut non iniuria agrũ male colere fuerit nota cenſoria. Et caſtigatio item cenſoria fuerit minus arare quàm uerrere. Et uera fuerint quæ templorum ſacerdotes prudenter à ſe dicta oraculo Apollinis falſo attribuerunt, Nequam agricolam eſſe quiſquis emeret, quod præſtare ei fundus poſſet: malũ patremfamilias quiſquis interdiu faceret, quod noctu poſſet, niſi in tempeſtate cœli: peiorem qui profeſtis diebus ageret, quod feriatis liceret. peſſimum qui ſereno die ſub tecto potius operaretur, quàm in agro. Potuitq; ad omnem huius agriculturæ partis inſtitutionem ſatis eſſe: quod Plinius de C. Furio Creſino habet. Cum enim in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quàm ex ampliſſimis uicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret ueneficijs. Quam ob rem à Spurio Albino curruli die dicta metuens damnationem, cum in ſuffragium tribus oporteret ire, inſtrumentum omne ruſticum in forum attulit, & induxit filiam ualidã atq; bene curatam, ac ueſtitam, ferramẽta egregie facta, graues ligones, uomeres ponderoſos, boues ſaturos: poſtea dixit, Veneficia mea quirites hæc ſunt: nec poſſum uobis adducere in forum lucubrationes, uigilias, & ſudores: itaq; omniũ ſententijs abſolutus eſt. Et quando non detur agriculturam proprijs & filiorum manibus ſicut Creſino exercere, proximũ eſt quod priſci in prouerbijs habuerunt attendere, optimum omnium eſſe fimum, qui ex frequenti ueſtigio domini in agrum cadit: & ad ſimilitudinem traducere, ſicut equum ita agrũ impinguare domini oculũ. Ad alias agriculturæ partes duas pecuariæ paſtionumq; ſimul, & poſt uillarum ueniamus: quarum inter ſe diuiſarum, principes quoq;, qui eis præponuntur diuiſos eſſe inquit Varro, ꝙ unus uillicus, alter uocatur magiſter pecoris. iſq; ut habeat ſcripta oportere dicit Varro, ꝙ ſine literis idoneus non eſſet, qui rationes dominicas pecuarias conficere poſſet. hanc uero pecuariæ & paſtionum partem ſecundã cum uillarũ adiacẽtijs ſimul tractare cogimur, quod licet Varro nomina principibus, ut appellauit, earum diuiſa dederit: unam tamen & eandem ſimul curam eos habere oportuit: ut

Tres agriculturæ partes

Quæ proſint agris

C. Furius Creſinus

Oculus domini impinguat agrum

De magiſtro pecoris

p dum

dum uillicus non ſolum ædificia uillæ,ſed coniuncta illis uiuaria,ornithones,leporaria, &
ferarum clauſtra curat:magiſter uero pecoris non magis ouium & boum aliorumq; ani/
malium quàm cicurum & cluſorum ſiue animalium ſiue piſcium paſtionis habet rationẽ,
patrisfamilias res ruſtica bene ſuccedat. Et quidẽ in pecuaria poſtquã Varro laudes ouis
ſupra dixerat:de bobus ſecundo loco ſcribit,quorũ auctoritatem in pecuaria maximã eſſe
uult oportere,præſertim in Italia:quæ à bobus nomen habere exiſtimatur. potuimus hoc
in loco quæ ſupra in uectigalium partibus ſunt à nobis dicta repetere,de ouium & paſcuo
rum quæſtu, qui in Appulia & Samnitium montibus à Romanis fiebat: & de uacarum,
equarũ,caprarumq; gregibus alendis,ex quibus magna uillæ & patrifamilias accedit uti/
litas. Sed hæc & ſimilia prout à Varrone & Catone alijsq; uel præpoſtere habentur refer/
Pecuaria re oportet,primũq; pecuaria appellaſſe maiores omnia ex quibus populus Romanus ha/
Locupletes beret redditus;quia diu hoc ſolum uectigal Romanis fuit,locupletesq; loci, id eſt agri ple/
nos. A diuiſione tamen rei ruſticæ quam Varro poſuit incipientes omnia præterquã uillæ
ædificia in ipſas tres partes conferemus,etiam à cæteris ſcriptoribus excerpenda. Ruſticæ
Ornithones diſciplinæ inquit Varro genera ſunt tria: Ornithones,leporaria,piſcinæ: ornithones dico
omnium alitum,quæ inter parietes uillæ ſolent paſci. Ex qua quidem alitum paſtione ma
iores aliquando fructus captos eſſe affirmat Varro quàm ex toto fundo capi cõſueuerint.
Aliquando enim uidiſſe dicit greges magnos anſerum,gallinarum,columbarum,gruum,
pauonum,nec non glirium. Ex quibus rebus ſcriba librarius libertus eius in annos ſingu/
los plus quinquaginta milia capere dicebat. Et in eodem dialogo Accius affirmat. Certe
noſti materteræ meæ fundum in Sabinis,qui eſt ad XXIIII lapidem uia ſalaria à Roma
In hac uilla qui eſt Ornithon ex eo me quinq; milia ſcio ueniſſe turdorum denarijs ternis.
Quid autem proprie ſint & unde habuerint originẽ Ornithones ſic habet Varro. primus
ille gradus maiorum noſtrorũ erat in quo eſſent auiaria dumtaxat,in plano,cohors in qua
paſcebantur gallinæ,& earum fructus erant oua & pulli. Alter ſublimis in quo erant co/
lumbæ in turribus,aut ſumma uilla. Columbarum duo genera: Vnum agreſte,quod habe
Columbarum tur in turribus ac culminibus uillæ,à quo appellatæ columbæ. Alterum genus columba/
duo genera rum eſt clementius, quod cibo domeſtico contentũ intra limina ianuæ ſolet paſci. ex his
Colũbæ unde duabus ſtirpibus fit miſcellum tertium genus fructus cauſa,atq; concedunt in locũ unum
Miſcellæ quod alij uocant periſterona,alij periſterotrophion,in quo uno ſæpe uel quinq; milia ſunt
Auiaria incluſæ, Nihil celerius,fœcundius. cõtra autem auiaria ſunt nomine mutato: quod uocan
tur ornithones,in quibus ſtabulantur turdi & pauones. Auiaria ſcribit Plinius primũ in/
M. Lelius ſtituiſſe incluſis omnium generum auibus. M. Lelium Strabonem Brunduſij equeſtris or
Strabo auia/ dinis, hæcq; eadem ſunt auiaria quæ dicit Varro nomine mutato uocata eſſe ornithones,
riorũ reper/ in quibus ſtabulentur turdi & pauones. Et infra:de ornithone qui fructus cauſa fit nõ niſi
tor pingues ſumuntur turdi. igitur teſtudo,aut periſtylium tueri debet uirgultis,aut rete fer/
reo,in qua milia aliquot turdorũ aut merularũ includi poſſint, præterea aliæ quoq; aues,
quæ pingues ueneunt care,ut turtures aut coturnices. Refert autẽ Plinius Cornelium Ne
potem ſcripſiſſe turdos paulo ante Auguſti ætatem impinguari cœpiſſe. Et ciconiam ma/
Quã ob cau/ gis placuiſſe quàm gruem: Et inſuper addit ipſe coturnicibus ueneni ſemen gratiſſimum
ſam coturni/ eſſe cibum,quam ob cauſam eas damnauerint menſæ, ſimulq; comicialem propter mor/
ces damnatæ bum,quem ſolæ animaliũ ſentiunt præter hominem. Sequitur Varro in hoc tectum aquã
uenire oportet per fiſtulam,& eam per cannales anguſtos ſerpere,qui facile abſtergi poſ/
ſint. De pauonibus noſtra memoria inquit greges haberi cœpti & uenire magno. Ex his
M. Aufidius Lurco ſupra ſexaginta milia nummos in anno dicit capere. Paulus iurecon/
ſultus de legatis. Auibus legatis,anſeres,phaſiani,gallinæ & auiaria debentur. phaſiana/
Auiaria Ale/ rij autẽ & paſtores anſerum non cõtinentur. Alexandrum Seuerum imperatorem Mam/
xandri Seueri mea genitum chriſtiana laudibus à nobis ſæpiſſime celebratum, hoc loco ſupra uires ex/
collere geſtimus. de quo habet Helius Spartianus. habuit ſanè in palatio unum genus uo/
luptatis quo maxime delectatus eſt:in quo ſollicitudines publicas ſubleuauit. Nam auia/
ria inſtituerat pauonum,phaſianorum,gallinarum,anatum,perdicum,maxime palumbo/
rum:quos habuiſſe ad uiginti milia perhibetur:& ne earum paſtus grauaret annonam,ſer
uos habuit uectigales,qui eos ex ouis & pulcenis & pipionibus alerent. Et noſter Cicero
ad Papirium Petum. Plures enim pauones confeci quàm tu pullos columbinos. proxima
fuit

De apum paſtione

fuit alitum paſtioni alendarum apum induſtria: de qua & ſi multa dici poſſent à Virgilio ſumenda: ſatis erit pauca ab eodem Varrone uel trunca accipere, uberrimos qui inde prouenerunt fructus quæſtusq; oſtendentia. Auctorem, Varro inquit, habeo non ſolum qui aluearia ſua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, ſed fratres ex agro faliſco locupletes, quibus cum à patre relicta eſſet parua uilla, & agellus nõ ſanè maior iugero uno, hos circum uillam totam aluearia feciſſe, qui nihilominus aut peræq; diceret, dena milia ſeſtertia ex melle recipere ſe ſolitos. apes cum examen exiturum eſt quod fieri ſolet cum educatæ proſpere ſunt multæ, ac progenitas in coloniam mittere uolunt: ut olim crebre Sabini factitarunt propter multitudinem liberorum.

Hic nonnulla deſunt

Sed iam ueniendum eſt ad ſecundam proximę diuiſionis noſtræ partem leporaria, cuius uerbi uim ſic ipſe exponit Varro: leporaria te accipere uolo non ea, quæ tritaui noſtri dicebant, ubi ſoli lepores ſint: ſed omnia ſepta ac affixa uillæ quæ ſunt: & habent incluſa animalia, quæ paſcuntur. & infra: in leporario pater tuus Acci præterq; lepuſculum nihil uidit. neq; enim erat magnũ id ſeptũ quod ut nunc haberẽt multos apros ac capreas, cõplura iugera macerijs concluderentur.

Viuaria, eadẽ quæ leporaria & roboraria

Aulus Gellius: uiuaria ueteres quandoq; leporaria dixere, in quibus omnia clauderentur animalia: quandoq; roboraria à modo claudendi roboribus: ſicut præclarũ uirũ Coſmam medicum in triuio mugelli uilla habere uidemus. Et Plinius. uiuaria ferarum primus Romæ inſtituit Fuluius Lupinus. nec diu imitatores defuere. L. Lucullus & Quintus Hortenſius.

Viuaria ferarum

Varro autem ſic habet. Quintus Fuluius Lupinus dicitur in Tarquinienſi habere ſepta iugera quadraginta: in quo ſint clauſa non ſolum ea quæ dixi, ſed etiam oues. præterea in eodem conſepto feræ haberi ſolent codiceria ex arborum corticibus, atque aluearia, atque etiam dolia ubi habeant concluſos glires.

Codiceria

Tertium eſt genus quod in Gallia & Hiſpania naſcitur ſimile noſtro lepori, quem cuniculum appellant.

Cuniculus

Apros poſtea habuere in leporario nec magno negocio ibi exceptiuos & cicures: namq; fundũ emit in tuſculano hic Varro à M. Pippio Piſone.

Buccinæ ſonitu feras ad pabulum conueniſſe

Vidiſti ad buccinam inflatam certo tempore apros & capreas conuenire ad pabulum: cum è ſuperiore loco, è palæſtra apris effunderetur glans, capreis uitia, aut quid aliud. Ego uero inquit ille apud Q. Hortenſium cũ in agro laurenti eſſem ibi iſtuc magis magnificũ uidi. Nam ſilua erat ut dicebat ſupra quinquaginta iugerum, maceria ſepta, quod non leporarium, ſed theritrophion appellabant. Ibi erat locus excelſus, ubi triclinio poſito cœnabamus apud quod orphea uocari iuſſit: qui cum eo ueniſſet cum ſtola & cithara, & canere eſſet iuſſus, buccinam inflauit, ubi tanta circumfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedũ multitudo, ut non minus formoſum mihi uiſum ſit ſpectaculum q; in circo maximo ædilium, ſine Aphricanis beſtijs cum fiunt uenationes.

Priſcorũ delectatio ex uenatione

Quando autẽ cõtigiſſet cõmoditas uenationibus delectati ſunt priſci: Plinius orator Cornelio Tacito. Apros tres equidem pulcherrimos cepi. ipſe inquis? ipſe, non tamen ut omnino ab inertia mea & quiete diſcederem. Ad retia ſedebam. erant mihi proxima, non uenabulum, aut lancea, ſed ſtilus & pugillares: meditabar aliquid enotabamq;, ut ſi manus uacuas, plenas tamẽ ceras reportarem. Et Macrobius in ſaturnalibus ſcribit: uenatores aprorũ ſi noctu apros deferebant acutum infigebant ahenum, ut à putredine ſeruarẽtur.

De piſcinis

Tertiæ tandẽ parti piſcinis intendamus: de quibus Varro. Similiter piſcinas dico eas quæ in aqua dulci aut ſalſa incluſos habent piſces ad uillã. ad quas tres partes cõmode & utiliter habendas, parari oportere uult Varro tria artificũ genera: aucupes ſcilicet, uenatores, & piſcatores à quibus emãtur ea quæ ſeruorũ diligentia tuearis. Hiſq; tribus generibus priſcorũ frugalitatẽ bene, & poſteriorũ luxuriem male uſam fuiſſe dicit. aquam enim niſi dulcẽ habuiſſe priſcorũ piſcinas ſcribit: in qua dumtaxat ſcaros & mugiles piſces alerent. ſed breui poſt L. Philippus & Hortẽſius tam refertas piſcibus habuerũt piſcinas, ut Cicero eos piſcinarios appellauerit. M. Cato Vticenſis hæres à Licinio relictus, piſces qui in eius piſcina erant X L milibus uendidit. ſed ſua ætate luxuriem propagaſſe, leporaria & piſcinas proferendo ad mare, & in eas pelagios greges piſcium reuocaſſe, propter quas appellati ſint Sergius Orata, & Licinius Murena.

Sergius Orata

Licinius Murena

Nam uiuaria coclearũ ſcribit Plinius à Fuluio Hirpino inſtituta fuiſſe in Tarquinienſi, paulo ante bellũ Cæſaris & Pompeij, diſtinctis generibus, ut ſeparatim eſſent albæ quæ in reatino agro naſcuntur, ſeparatim Illiricæ, quibus magnitudo præcipua, Aphricanæ quibus fœcunditas, Solitanæ quibus nobilitas. Quin & ſaginã earũ cõmentus eſt ſapa & farre. C. quoq; Hircius uno tempore Cæſari

ſex millia murenarum mutua dedit in pondus, & propter piſciũ multitudinẽ quadragies
ſeſtertio uilla eius uenijt. Et Pollio eques Romanus ex amicis Auguſti uiuarijs murena-
rum immiſit damnata mancipia. Antonia uero Druſi uxor Murenæ quã diligebat inauris
addidit, cuius fama multi baulos uidere cupiuerunt, in baiano ſinu centum ab urbe mili-
Flutæ bus ſemotos. Murenas uero à freto ſiculo ſcribunt Gellius & Macrobius flutas fuiſſe ha-
bitas: Sic dictas ꝙ fluitarent pinguedine, & à ſole torrefactæ. Fuerũt autẽ apud maiores in
precio & delicijs piſces aliqui, quorum aut immutata ſunt nomina, aut perijt ſpecies. Scri-
bit namq; Plinius mullũ ſuis temporibus fuiſſe in honore, quorũ unus ſeptẽ milibus fue-
rit emptus, cum tamen nullus unq; inuentus ſit qui excederet pondo. Et Seneca quarta de
Mullus centeſima epiſtola: Mullum ingentis formæ Tiberius Cæſar miſſum ſibi, cum in macellũ
deferri & uenire iuſſiſſet: amici, inquit, omnia me fallunt, niſi illum mullum aut Apicius
emerit, aut P. Octauius. quinq; ſeſtertijs Apicius emit piſcẽ quẽ Cæſar uendiderat. Et ac-
Accipenſer cipenſer qui ſquama eſſet inuerſa in magna pariter exiſtimatione erat. De quo Macrobi-
us. Scipio Aphricanus cum accipenſer piſcis & rarus & precio carus ſibi eſſet allatus, unũ
& poſt alium ad cœnã (ut refert Cicero) inuitabat: Pontius quidam inquit: uide quid agas,
Lupus accipenſer iſte paucorum hominũ eſt. Lupum piſcem Plinius multi factum eſſe dicit, præ-
ſertim ſi inter duos pontes eſſet captus ubi ſtercora lamberet: Vnde nõ magis proprie tũc
Caius Ticius, ꝙ nos nunc ganeones & aleatores lupos inter duos pontes appellare poſſu
mus. Sed ætatis noſtræ docti, lectione Plinij delectati, cum accipenſeris & mulli nullã adue
nire poſſint inter noſtri temporis piſces ſimilitudinem, lupum eſſe contendunt, quem uul-
go ſturionem appellant, qui in tyberi & ad pontes nunc extantes optimus capitur. Quod
autẽ ex Plinio ſupra diximus Ciceronem Philippũ & Hortenſium piſcinarios appellaſſe,
ſumptum eſt à Plinio ex epiſtola Ciceronis ad Atticum, ubi ſic eſt. Mihi uero ut inuide-
ant piſcinarij noſtri. Tribus ruſticæ diſciplinæ generibus explicatis alia ad agriculturam,
ad ipſaq; eius diſciplinæ genera uarijs facientia modis dicemus. Eritq; à re diuina initium.
Luſtratio agrorum Agrum ſi luſtraueris, inquit Cato, cures luſtrare Ianum Iunonemq; uino, præfaturus ſic
dicito. Mars pater te precor quæſoq;, ut ſciens uolens propicius mihi ſis, domui familiæq;
noſtræ: Boues ferijs coniungere licet. hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia, frumentum,
quod non daturus eris mulis, equis, aſinis. feriæ nullæ niſi in familia ſint. partem uero hanc
in pecuaria eſſe inquit Varro, quæ non paratur, ut ex his capiatur fructus. ſed propterea
Votum pro bobus ut fructus ex ea ſint, muli ſcilicet, canes, & paſtores. uotum pro bobus ut ualeant, Cato ſic
docuit facere. Marti Siluano in ſilua interdiu in capita boum ſingula uotum facito: farris
pondo tria, laridi pondo quatuor & dimidium, & pulpæ idem in unũ licet conijcere. Eam
Diſciplina ruſtica rem diuinã ſeruus uel liber facito: mulier ne adſit. poſt rem diuinã, ruſticam diſciplinã ſic
edocet Cato. Ager quando inſtruitur CCL iugerum, uillicũ uillicam, operarios, bubul-
cos tres, aſinarium, bubulcum, opilionem, tredecim boues, trinos aſinos clitellarios, molas
aſinarias unas, truſatiles unas, hiſpanienſes unas, abacum unum, lectum in cubiculo unũ,
lectos loris ſubtentos quatuor. Et ſi erit centum iugerum ager: Aſinarios, ploſtrarios du-
os, Aſinum molarium unum, Abacum unum, arcam ueſtiariam unam, armarium prom-
ptuarium unũ: Ornamenta bobus, & aſinis inſtrata tria. Loram bibat familia menſes tres,
menſe quarto, quinto, ſexto, ſeptimo, octauo in dies ſextarium, id eſt in menſes congios
quinq;. Veſtimẽta familiæ tunicam pedes tres & ſemis. ſaga alternis annis. quoties cuiq;
tunicam, aut ſagum dabis prius ueterem accipito: unde centones fiant familiæ. cibaria, qui
opus faciunt, per hyemem tritici modios quatuor: per æſtatẽ modios quatuor & dimidiũ.
cõpeditis: per hyemẽ panis pondo quatuor. Vbi uineã fodere cœperint panis põdo quin-
Villici officiũ que: uſq; adeo dum ficus eſſe cœperint, deinde ad pondo quatuor redito. Villici officium,
quæ emi parariq; oportet, quæ cibaria, quæ ueſtimenta familiæ dari oportet: eadem uti cu
ret, faciatq; moneo, dumq; dicto audiens ſit hoc amplius, uti ante aduentum domini quæ
Villicæ officia opus ſint parentur, curẽturq; diligenter. Villicæ quæ ſunt officia. Si eam tibi dominus de-
derit uxorẽ, ea eſto contentus, ea te metuat facito, ne nimiũ luxurioſa ſiet. Vicinas aliasq;
mulieres ꝙ minimũ utatur, ne'ue domũ ad ſe recipiat. Ad aram nequo eat, ne'ue ambula-
trix ſit. Rem diuinã ne faciat iniuſſu domini, aut dominæ. Scito dominũ facere rem diuinã
pro tota familia. munda ſit, uillam conuerſe mundeq; habeat. hanc uillicæ diſciplinã noſtri
temporis nulli per Italiã proponi oportet, ꝙ non ſeruos, ſicut maiores noſtri, ſed ruſticos
habemus

habemus ſemipatronos,uxores ſuas frugi mulieres, & ſibiipſis utiliſſimas habentes. pars tamen unica fortaſſis fuerit memoranda agricolatoribus Romam incolentibus:quorum uxores perpetuæ ſunt ambulatrices,ad araſq; urbis ſingulas,penè ſingulis ambulant diebus.Sequiturq; in uillicæ diſciplina Cato: Kalendis Maijs feſtus dies cum erit, coronā in focum ardeat:per eos deniq; dies lari familiari pro copia ſupplicet. Cibum tibi & familiæ curet,uti coctum habeat.pira arida,ſorba,ficos,uuas paſſas ſeruet in ſapa,& pira & nuces in dolijs & mala. Vuas in urceis & myrteis in terra obrutas, & nuces præneſtinas recentes in urceo in terra obrutas habeat.Mala ſcantiniana in dolijs.Hæc omnia quotannis diligenter ita condita habeat.Farinam bonam & furfur ſubtile ſciat facere. Vnum autem hac in re M.Cato ut in cæteris ſapientiſſime ſcripſit.humaniſſimum & utiliſſimum fore, ut diligant uicini nec familiæ tuæ ſint malæ. Traditq; Plinius in duodecim tabulis nuſq; dici uillam,ſed ortum, qui primum Athenis ab Epicuro fuerit inſtitutus.uſq; enim ad Epicurum ortos non fuerat moris haberi in oppidis. additq; Plinius Romæ quidem per ſe ortū pauperis agrum fuiſſe:qui & ſubiungit,per ætatem ſuam ortorum nomine ingentia in urbe Roma fuiſſe palatia.Sed quantū ſpectat ad ortos qui ſecus uillas in re ruſtica habētur: commendat Plinius herbas nōnullas his uerbis.Fertur in templo Apollinis delphici adeo cæteris herbis prælatus Raphanus,ut ex auro dicaretur,beta ex argento,rapum ex plumbo.Sic M.Curius rapum torrēs in foco aurum à Samnitibus oblatum repudiauit. Et alliū ac cepas inter deos,& iuſiurandum habet Aegyptus.Braſſica in medicinam populus Romanus ſexcentis annis eſt uſus.Refertq; Plinius Marcum Catonē illum ſuperiorē omnium bonarum artium magiſtrum, diu duntaxat paucarum herbarū noticiam attigiſſe. unde libet aliqua herbarum & ſeminum uocabula afferre à Nonio Marcello ſumpta.aſparagus nunc etiam notiſſimus.Tiſatiaq; & lepatia. Naſturtiū & ſinapi.portulaca & ocimum ſemen uiciæ ſimillimum.Sed & uocabula eodem loco Nonius exponit quorundā ex agri fructibus:quos ſupra Marcum Catonem à uillica parari debere oſtendimus uoluiſſe. Lora eſt potio confecta ex ordeo.Sapa cuius & uerbū & uſum retinemus, ſi obdurior defrutum,ſi liquida eſt miriola. de qua Feſtus:mirrina genus potionis,hanc mulieres miriolam uocant,à genere uuæ dictam quidem putant.& Plinius: apud priſcos uina erāt miro odore condita.qui & alibi addit quoſdam uinis unguēta addidiſſe. Plautus in Perſa & calamū uino addi iubet, idq; uinum mirina appellatur. quo item uocabulo dulcia melle condita dicta ſunt. Vlpianus iureconſultus:uinum ſi quis legauerit omne continetur quod ex uinea natū eſt uinumq; permanſit,ſed ſi mulſum factum ſit uini appellatione non cōtinebitur,niſi forte paterfamilias etiam de hoc ſentit. Certe Zitum quod in quibuſdam prouincijs ex tritico,& ordeo uel ex pane conficitur non continebitur: ſimili modo nec canium, nec ceruiſia continebitur:nec hydromeli quidem conditū. Nec hoc pacto (niſi alia mens teſtatoris fuerit) œnomeli (plane id eſt dulciſſimum uinum) & paſſum, & defrutum non continebitur.quod potius conditruræ loco fuit Accinaticum,cum planè uino continetur. Paſſum uua decocta & ſole ſiccata. Turunda genus panis ex farre cū dulcibus.Plinius ſcribit primum in latio cibum pultem fuiſſe nō panem,argumentoq; ad id eſſe quod pulmentaria pro cibis ſua etiam ætate dicerentur.& panem lautiſſimū fieri è ſiligine. inde ſubdit piſtores Romæ non fuiſſe ante Perſicum bellū annis urbe condita ſuper quingentos octogintā.ipſos quirites panem feciſſe,& id opus mulierum fuiſſe. piſtores uero uult tantum dictos illos qui far pinſebant.Exinde in piſturam delapſus modum narrat, quem in pinſendo Hetruſci tenuerunt,male nunc intelligibilem:tamen affirmat maiorem Italiæ partē nudo uſam pilo,& quoſdam rotis quas aqua uerſaret:ſicut & omnes pridem in toto orbe fecerunt:quæ ædificia cum inſtrumento appellant molendina.priſcos autem ſicut ipſe uult Plinius,pilo uidemus uſos,& ſingulos patresfamilias,ſingulas domos frumentum ſibi in farinam attriuiſſe:quod officium ſupra Plinius uillicæ attribuit, & molæ aſinariæ ſcilicet ad piſtrinum cuius paſſim in urbe & uillis fuit uſus. Et quando uocabula attingimus rei ruſticæ,finitores eſſe uoluerūt,quos & agrimenſores appellant, decempedamq; uirgultū uel haſtā quæ metiendis agris adhibetur,& iugerū terræ quantū duo iuncti boues uno die arant,haram porcorum ſtabulum,burim aratri extremam partem.Stiuam uero manubria quibus ſuſtentatur à bubulco aratrum.demum & legem dicemus laurentum, qua ſancitū eſt:ne pomum ex alieno legatur in armum,id eſt quod humeri onus ſit. & alia per latium

Quando primum orti instituti

Raphanus, beta, & rapum dicabantur Apollini delphico

Tiſatia

Naſturtium

Lora

Sapa

Defrutum

Miriola

Mirrina

Zitum

Canium

Ceruiſia

Turunda

Puls primus in latio cibus

Pulmentaria

Piſtores

Molendina

Finitores

Decempeda

Iugerum

Hara

Buris

Stiua

Lex laurentū

Lex pagana lex pagana fuit,ne mulieres per itinera ambulantes torquerēt fuſum , aut omnino detectū
Platani in de- ferrent,quoniam aduerſetur omni frugū ſpei. Arborem platanū habuerunt in uillarū de-
licijs licijs maiores,quas uino irrigaſſe Hortenſium ſcribit Macrobius : noſtra non habet ætas,
præſertim eo recognitas uocabulo,ſed frequentes alicubi habet Italia cedros, quibus eam
caruiſſe ſcribit idē Macrobius.Feneſtella tradit nō fuiſſe oleā in Hiſpania,Italia & Aphri-
Ceraſa ca Tarquinio Priſco regnāte,anno urbis tertio octogeſimo centeſimo . ceraſa Lucullus in
Nuces Italiā primū anno urbis ſexcenteſimo octogeſimo è ponto tulit.nuces dictæ,ꝙ foris duræ,
Iuglans ſicut iuglans nūc ſolo nucis uocabulo appellata , auellana quæ & corilus,caſtanea,amyg-
Auellana dala,pinea:mala uero dicta ſunt ꝙ mollia . Florentinus iureconſultus inquit , frugem pro
quæ & Cori- redditu appellari,non ſolū quod frumentis aut leguminibus,uerum etiā quod ex uino uel
lus ſiluis cæduis,è fodinisq; lapidicinis capitur.Calpar uult Feſtus Pompeius,uinū eſſe nouū
Mala unde quod ex dolio demitur ſacrificij cauſa anteq; guſtetur : Ioui enim ſua uina libabant , quæ
Frux appellabāt feſta uinalia.Mos fuit latinis quo die quis primo guſtaret muſtū,dicere,ominis
Calpar gratia. Vetus nouū uinum bibo,ueteri nouo morbo medeor. A quibus uerbis meditricæ
Vinalia deæ nomen conceptū,cuius ſacra retro meditrinalia appellata ſunt:Habet autē Plinius de
Mos latinorū uino multa quæ diligenter duximus afferenda : primū prorſus dici poſſe inquit neq; uiri-
Meditrinalia bus corporis utilius aliud,neq; aliud uoluptatibus pernicioſius ſi modus abſit . Vini uero
Vini uſus Ro- uſum Romæ & per Italiā,per regum & creſcentis rei pub. tempora fuiſſe rarum multis in
mæ locis inuenio.L.Papirius imperator aduerſus Samnites dimicaturus uotū fecit , ſi uiciſſet
Ioui poculū uini.Et inter dona ſextarios lactis datos,nūq; uini Plinius aſſerit. Et prolibare
dijs uino nefaſtum fuiſſe,præter imputatæ uitis,fulmine tactæ,quamq; iuxta homo pepen
diſſet laqueo,aut quæ uulneratis pedibus calcata eſſet . Et Romulus lacte nō uino libauit.
Lex Numæ Vnde legem tulit Numa,uino rogū ne quis ſpargeret,quod ſanè feciſſe illum uini inopia
cōſtat. Eademq; lege ex imputata uite libari uina nephas indictū. Varroq; eſt auctor Me-
zentium Hetruriæ regē auxiliū Rutulis cōtra latinos tuliſſe,uini mercede,quod iam in la-
Iocus Cineæ tino agro haberi cœpiſſet. Vnde iocus ille prodijt uiri excellentiſſimi Cineæ regis Pyrrhi
oratoris: cuius à Romana legatione ad regē ſuū redeuntis ſerui & familiares cū apud Ari
ciam urbē nunc funditus dirutā,uino immoderatius hauſto , ut ſolent ebrij capitis dolorē
& nauſeam ab aeris grauitate cauſarentur:quin inquit ille,uini hoc effecit auſteri inhuma
niq; malignitas:unde iter agens inſpectas altiſſimis in ulmis (quod etiā nunc fert regionis
natura)uites illis oſtendit,matremq; dixit uinorū,à quibus tantū acceperant incommodū,
nefas fœmi- in tam alta cruce merito pendere.Non licebat etiā Romæ fœminis uinū bibere, quod qui
nis Romæ ui- dem multis poſtea ſæculis ſeruatū fuiſſe uidemus.Nam dotale nos inſtrumentū legimus,
num bibere ante annos paulo plus minus trecentos adſtipulatū.quo genitori ſponſæ maritus promit-
tit,quoties peperiſſet uinum illi octo primis diebus quantum deceret bibendum dare,&
pariter de conſilio medici quamdiu ægrotaſſet , inſuper feſto quoque ſolenni die potu il-
Vt propinqui lam unico oblectare.Sed ad priſcos : Cato cenſor conſtituit ,ut propinqui fœminæ oſcu-
fœminæ oſcu- lum darent , quo ſcirent illi an temetum oleret. Exemplo enim id factum uidetur Egnatij
lum darent Metentini , quem conſtabat uxorem ꝙ uinum è dolio bibiſſet , fuſte occidiſſe , & fuiſſe à
Romulo abſolutum.Gneuſq; Domitius iudex poſt Catonis legem pronunciauit mulie-
rem uideri plus uini bibiſſe uiro inſcio quàm ualetudini expediret,& dote mulctauit . an-
no autem urbis conditæ tertio trigeſimo ſexcenteſimo uina cœperunt in apothecis diu
ſeruari. Vnde à conſulum nominibus cenſebantur , & tunc tranſmarina & phalerna no-
ſci cœpere. P. Licinius Craſſus & L. Cæſar cenſores anno urbis CCCCCCLXV ſta-
Vini græci tuerunt nequis uinum græcum plus octonis æris ſingula quadrantalia uenderet . Tanta
gratia autem uino græco gratia erat,ut ſingulæ potiones in una cœna darentur.L. Lucullus pu-
er apud patrem nunquam lautum conuiuium uidit , in quo plus ſemel uinum græcum
daretur.ipſe cum redijt ex Aſia congiarium diuiſit amplius centum milia cadorum.Cæ-
ſar dictator in triumphi ſui cœna uini phalerni amphoras centum , chij cados centum in
conuiuia diſtribuit.Idem Hiſpanienſi triumpho chium & phalernum dedit . Epulum ue-
ro in tertio coosulatu phalernum habuit, chium, leſbium , cyprium ; quo primum tem-
pore genera quatuor uini cœpta apponi , poſtea omnia in nobilitatem uenere . Hæc an-
Inſtitutū ut ie no urbis ſeptingenteſimo . Tiberio poſtea principe inſtitutum , ut ieiuni biberent , po-
iuni biberent tus que uini antecederet cibos . Externis id artibus & medicorum placitis ſeſe nouitate

aliqua

aliqua cõmendantiũ. Pudet pigetq́ referre quod Plinius poſt ſupra dicta habet, M. Ciceronem filium ebrietati deditum, binos cõgios ſimul haurire ſolitum. Sed quod dicit Plinius: hanc gloriã nimirum auferre uoluit interfectori patris ſui M. Antonio. Is enim ante eum auidiſſime apprehenderat hanc ebrietatis palmã, edito etiã uolumine de ſua ebrietate, quo patrocinari ſibi eſt auſus. Exiguo tẽpore ante bellũ Acciacũ id uolumen euomuit, quo facile intelligatur ebrium iam ſanguinẽ ciuiũ ſitiuiſſe. Nam & hæc neceſſitas uicium comitatur, ut bibendi conſuetudo augeat auiditatẽ. Et Macrobius in ebrietatẽ procliues fuerunt multi imitatione Platonis ut dicebãt inuitati, à quo ferebatur dictum eſſe, fontem & incitabulum ingenij eſſe uirtutisq́ ſi mens & corpus hominis uino flagrarent. Idemq́ eſt auctor, Mulieres raro inebriari, crebro ſenes. Vnde Auguſtus Octauius prudenter reſpondit, Qui quærẽtem de inopia uini populum Romanũ grauiſſima coercuit uoce, ſatis dicens prouiſum à genero ſuo Agrippa, perductis in urbem plurimis aquis ne populus ſitiret. & de Peſcenio nigro imperatore ſcribit Helius Spartianus, Hic erga milites tãta fuit cenſura, ut cum apud Aegyptũ limitanei uinũ peterent reſponderit, Nilum habetis & uinum petitis, ſiquidẽ tanta eſt aquæ illius dulcedo, ut accolæ uinum non quærant. Item tumultuãtibus ijs qui à Sarracenis uicti fuerãt, & dicentibus uinũ nõ accepimus, & ideo pugnare non poſſumus, erubeſcite inquit, illi qui uos uicerunt aqua utuntur, & iuſſit uinũ in expeditione neminem bibere. Agrorũ cultura cum ijs quæ uitæ hominum ſuſtentationi atq́ etiam delectationi ſiue gignũtur in illis ſiue induſtria à patrefamiliàs diligẽtiore comparantur oſtẽſis, traxit nos quorundã ex priſcis ipſarum rerum, præſertim uini abuſus ad ebrietatis eorum deſcriptionem: unde non indecens eſſe ducimus, conuiuiorum & cœnarum, quæ caſte & ſobrie fierent, & earum quæ opipare ac laute pararentur, exinde maiorum antedictis ebrietatum & habitarum effuſius comeſſationum immoderatas conſuetudines oſtendere. Et ſicut ebrietati damnandæ initium Cicero filius dedit, ita honeſtioris in cœnando uerbi rationẽ à genitore ſumemus, qui Papirio Pæto ſcribens, inquit, Sapiẽtius noſtri, quàm Græci: illi ſympoſia, id eſt, cõpotationes, nos cõuiuia, quod tum maxime ſimul uiuitur appellamus. uides ut te philoſophando reuocare coner ad cœnas? Non multi cibi hoſpitem accipies, multi ioci. Certumq́ eſt quod tunc per iocum ſcripſit Cicero uerum fuiſſe, eum in cibo potuq́ temperatiſſimũ fuiſſe. Trebatio enim ſcribẽs, inquit: Cum non probarem me non ualere, quia febrem non haberem, fugi in Tuſculanum, cum quidem biduo ita ieiunus fuiſſem, ut ne aquam quidem guſtarem. itaq́ ego qui oſtreis & murenis facile abſtinebam à beta etiã & malua deceptus ſum. & Papirio Pæto, Hircium ego & Dolobellam habeo dicẽdi diſcipulos, cœnãdi magiſtros: nec tamẽ eas cœnas quæro, ut magnæ reliquiæ fiant: quod erit magnũ, ſit & lautũ. & infra, Solebam enim antea delectari iocis & lactucis tuis. Ego tibi unũſumptũ afferã, quod balneũ calefacias oportebit: proinde para, cum homine edace tibi res eſt. ſed uide audaciã, etiã Hircio cœnam dedi ſine pauone. Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ, quia uitæ coniunctionem habeat conuiuiũ nominari: & Aulus Gelius conuiuarũ numerum incipere à gratiarũ numero ſcilicet trium & conſiſtere in nouem muſarũ numero. Conſtare etiam ex quinq́ bellis hominibus, lecto loco, tempore, apparatu non neglecto, neque loquacibus, neq́ mutis cõuiuis: ſermones habendos iucundos, & bellaria pro ſecundis mẽſis. De quibus Macrobius in Saturnalibus ſic habet, Bellaria & ſecundæ mẽſæ idem, mellita placẽta, & ſimilia. Cœnam Feſtus uult ab antiquis appellatã quod poſtea fuit prandiũ. Veſpernam quæ nũc cœna appellatur. Et infra, Prandiũ ex Græco eſt dictum: nam meridianũ cibum cœnã uocabant. Et inferius, Veſperna apud Plautũ cœna appellat͂. & Nonius dapalem cœnã eſſe uult diuerſis amplis dapibus plenã. ſobrior aũt & cœna & omnis uictus inueniri nequiuerit ea, quã glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus cõtra Iouinianũ his uerbis deſcribit. Dicearchus in libro antiquitatũ & Græciæ deſcriptiõe refert, ſub Saturno, id eſt, in aureo ſeculo cũ omnia humus funderet, nullum comediſſe carnes, ſed uniuerſos uixiſſe frugibus & pomis, quæ terra ſponte gignebat. ſed quãdo talia melius dici & laudari poſſunt, q̃ ſeruari, Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de quo ſcribit Helius Spartianus, Victum eius talem fuiſſe ut & eſſet opulentia ſine reprehenſione, parſimonia ſine ſordibus, & menſa eius per proprios ſeruos, aucupes, piſcatores, ac uenatores inſtitueret. Et Seuerum Pertinacem ſcribit Capitolinus nouem libras carnis per tres miſſus poſuiſſe.

Ciceronis filius ebrietati deditus

Liber M. Antonij de ſua ebrietate

Peſcenij imperatoris cenſura in milites

Nili aqua dulcis

De conuiuijs

Sympoſia

Conuiuia

Cicero in cibo & potu temperatiſſimus

Conuiuium

Numerus conuiuarum

Bellaria

Cœna

Veſperna

Prandium

Nec minus ſobriam cœnã Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc uerba ſcri-pſit, Heus tu: promittis ad cœnam nec uenis. dicitur ius, ad aſſem impendium reddes, nec id modicum. paratæ erant lactucæ ſingulæ, cocleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulſo & niue. Hanc uero aſtrictiorem in cœnis & uictu diſciplinam priſci legibus ſeruare iuſſe-runt. Nam ſcribit Gellius: parſimonia non domeſtica ſolum diſciplina, ſed legibus quoq; cuſtodita eſt. Gn. Fannio & M. Valerio Meſſala cõſulibus hæc fuit ſanctio: principes qui ludis Megalenſibus matris deum mutua inter ſe conuiuia agitarent centenos uicenos'que æris in cœnam, excepto oleo farre & uino quod patriũ eſſet, & argenti ne plus pondo. lex Fannia, ludis Romanis, plebeis & circẽſibus & ſaturnalibus cẽtenos æris in ſingulos dies, cæteris diebus denos. lex licinia, ut in prædictis & nuptijs ducẽtenos, & cæteris triginta. Lucilius legem tulit, Calendis, idibus, nonis, diebus ludorum, & ferijs quibuſdam in cœ-nam ſeſtertios tricenos, Cæteris diebus non amplius XXX aſſes. Æmylia lex ciborum modum in uarietate correxit. Antia nequis magiſtratus ad cœnã alicuius propinquorum iret. Lex Iulia & Cæſaris Auguſti diebus profeſtis & feriatis trecentos, nuptijs ſeſtertium millies. Tiberius Neruaq; à trecentis ſeſtertijs uſq; duo millia in cœnas. Plinius uero ſcri-bit priſcos non habuiſſe coquos in ſeruitijs, eosq; ex macello conduxiſſe. Et lege Gn. Fan nij conſulis decimo ante bellum tertium punicum, ne quid uolucrum proponeretur præ-ter gallinam unam, inuẽtumq; diuerticulum in lege, quod in fraudem earum gallinaceus quoq; paſceretur lacte. Idem quoque ſcribit, Extant cenſoriæ leges gallinaria in cœnis gli resq; & alia delicatiora apponi uetantes, aliæq; ſubinde repetuntur leges. Orchia quam tulit Orchius tribunus plebis de ſenatus ſentẽtia tertio, quo anno Cato cenſor fuerat, iuſ-ſeratq; apertis triclinijs & domo patente cœnari: præſcripſit lex numerum quoq; conui-uarum. Fannia deinde poſt annos uiginti duos, anno urbis CCCCCLXXXVIII. ple rique enim uino madidi in ſenatum & comitium ueniebant, quæ fecit modum ſumpti-bus denariorum centum. Lex Didia poſt XIX annis ſecuta, quæ Italicos eadem pœna cum Romanis urbanis aſtrinxit, & pœnas addidit & prandia cœnis cõiunxit. Licinia lex à Licinio conſule lata, quæ ſuperiores innouauit, affirmauit: addiditq;, non licere niſi no-uis nundinis Romanis cuique in dies XXX duntaxat aſſes conſumere. Cæteris diebus carnis aridæ pondo tria, ſalſamentorum pondo, & ex terra, uite, arbore nata. Lucius Sylla legem tulit, non qua modum ſumptibus daret, ſed precia minueret, ut pluribus luxurio-ſe uiuẽdi facultas eſſet. Sylla mortuo Lepidus conſul legem tulit cibariam prioribus ſimi-lem. Et in eadem re principes poſtea laborauere: Caius enim Cæſar legem præcipue ſum-ptuariam exercuit, diſpoſitis circa macellum cuſtodibus, qui obſonia ementiũ retinerent, deportarẽtq; ad ſe, ſummiſſis aliquãdo lictoribus atq; militibus, qui ſi qui cuſtodes feſelliſ ſent iam appoſita à triclinio auferrent. Modeſtia uero Hadriani ciuibus pro lege fuit, cõui uijs nanq; amicorũ interfuit. Ad conuiuiũ ſuũ uenietes ſenatores ſtans excepit, ſemperq; aut pallio tectus diſcubuit, aut toga ſummiſſa: in cõuiuioq; ſemper tragœdias, comœdias, atellanas, ſambucas, lectores, poetas pro re ſemper exhibuit. Ad quã bonorũ principum imitationẽ, ciues quoq; modeſtia in cœnis poſtea ſunt uſi. Plinius de Caluiſio Spurino, Apponitur cœna non minus nitida quàm frugi, in argento puro & antiquo, ſunt in uſu & corinthia quibus delectatur: cœna diſtinguitur, ut uoluptates quoq; ſtudijs condiatur. In-de ille poſt ſeptimum & ſeptuageſimum annum aurium oculorumq; uigor, inde agile & uiuidum corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobili-tatis proceres congregantur, & tempus ſolenniter celebratum deputant colloquio libera li, melioremq; diei partem ſerijs diſputationibus occupantes, cœnæ tempus ſermonibus conuiuialibus agitãt. Et de auũculo Plinius orator: ſtudebat in cœnæ tempus: ſuper hanc legebatur, adnotabatur & quidem curſim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo Seuero ſcribens ipſe Plinius, Veniam ad cœnam, ſed iam paciſcor ſit expedita, ſit parca: Socraticis tantum ſermonibus abundet, in his quoque teneat modum. qua in epiſtola, Ca tonis nota in cœnis ſcripta eſt. Caium enim Cæſarem ita Catonem dicit reprehendiſſe in anticatonibus ut laudarit. Eos enim quibus obuius fuerit cum caput ebrij retexiſſent, eru buiſſe dicit: deinde adijcit, non ab illis Catonem, ſed illos à Catone deprehenſos. Tamen ſcripſerit quicquid uoluerit Cæſar, Catonem alij ſcripſerũt cum in Hiſpaniam nauigaret, unde cũ triumpho redijt, non aliud uinũ bibiſſe quàm remiges, niſi forte hoc de ſuperiore Catone

Leges de conuiuijs

Orchia lex

Hadriani modeſtia in conuiuijs

Catone ſcriptum ſit. Et ut aliquid publicæ moderationis dicamus ſcribit in Problematibus Plutarchus, Menſam uacuam tolli non ſinebant priſci, ſed cum aliquid ſupereſſet. Interpretantes aliquid ſemper in futurum ſeruandum, & propter ſeruos, & elegans putãtes abſtinere à cibis, nec omnes omnino conſumere: parum uero ualuiſſe uidentur tot leges, quot ſupra latas fuiſſe diximus, cohibenda multorum à cœnis ebrietatibusq́ intemperantia, quorum notas à Seneca Cordubenſi ſumendi faciemus initiũ, qui epiſtola tertia octua geſima ſic habet. Marcũ Antoniũ magnũ uirum & ingenij nobilis, quem nõ alia res perdidit, & in externos mores ac uicia non Romana tranſiecit, quàm ebrietas, nec minor uino Cleopatræ amor. hæc illum res hoſtem reipublicæ hæc hoſtibus ſuis imparem reddidit, hæc crudelem fecit, cum capita principum ciuitatis cœnanti referrentur, cum inter ap paratiſſimas epulas luxusq́ regales, ora ac manus proſcriptorum recognoſceret, cum uino grauis ſitiret ſanguinem: intolerabile erat quod faciebat ebrius, quanto intolerabilius, quod hoc in ipſa ebrietate faciebat. ferè ſemper uinolentiã crudelitas ſequitur, uiciatur exaſperaturq́ ſanitas mentis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimam radiorum offenſionem hebetes, ita ebrietates cõtinuæ efferant animos: nam cum ſæpe apud ſe non ſunt, cõſuetudo inſaniæ durat, ac uicia uino cõcepta, etiam ſine illo ualent. idem'que Marcus Antonius quem Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem ex Saluſtij ſententia perdẽdæ pecuniæ genitũ, & Macrobius in ſaturnalibus omni luxu perditiſſimum fuiſſe dicit, edictum propoſuit de ſumptibus: qui cum Cleopatrã ſumptu & apparatu cœnæ admiſſus fuiſſet ſuperare, unionis illa omnium, qui unquam uiſi fuerint maximi precioſiſſimiq́ partem mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem cõſumptura, niſi Numatius Plancus ſequeſter reginã ſuperaſſe pronuncians eam ſeruaſſet unionis partem, Veneri poſtmodum in pantheo dicatam. fuiſſe autem uerũ, quod ſupra ab Aſconio diximus de Antonio Plutarchus in eius uita ſic oſtẽdit, Amico Antonius cum ſeſtertium decies dari iuſſiſſet, & diſpenſator proterue Antonio reſpondiſſet, pecuniæ paruitate ſpreta duplum dari iuſſit. refert quoque Macrobius, Quintum Hortenſium pauones primum augurali cœna poſuiſſe, quem cito ſecuti ſunt multi, extulerunt precia, ut eorum oua denarijs uenierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis flamen inauguratus eſt cœnam fuiſſe refertiorem, quàm ut ab eo deſcribi potuerit, cum nomina piſcium, altiliumq́ & cibariorum non recognita, ſed per multos miſſus uariata fuerint: quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tunc primum cœperit, utpote altilibus plenus, ſicut ille hominibus. Caium Caligulam Suetonius ſcribit totũ Tiberij Cæſaris uicies ac ſepties millies ſeſtertium non toto uertente anno abſumpſiſſe, cum maximam partem cœnis comeſſationibus ſimul cum ſcortis & lenonibus deuorauerit. Et ſingularem Vitellij uituperationem dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas comeſſationes facile omnibus ſuffeciſſe, uomitandi conſuetudine: nec inferiorem illo uicijs Lucium Antoninum Verũ facit Iulius Capitolinus, de quo ſic ſcribit, Donauit calices ſingulis per ſingulas potiones mirrhinos, & criſtallinos, & alexandrinos quotiens libitum eſt. Dedit argenteas, & aureas coronas conuiuis, interpoſitis alieni temporis floribus: dedit & uaſa aurea & unguenta cum alabaſtris, dedit & uehicula cum mulionibus & mulabus cum iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio rediret: omne autem conuiuium æſtimatum dicitur ſexagies ſexcentum millibus ſeſtertiorum. hunc tamen perditiſſimum imperatorem ab Heliogabalo fuiſſe ſuperatum ſic oſtendit Helius Lampridius: conuiuis bene bibentibus dedit quadrigas, equos ſtratos, mulos, baſternas, rhedas dedit & aureos millenos, & centena pondo argenti. Sortes cõuiuales ſcriptas in coclearibus habuit tales. Vt alius haberet decem Camelos, alius decem ſtruthiones, alius decem muſcas, alius decem libras auri, alius decem plumbi, alius decem oua gallinacea: item urſos decem, glires decem, decem lactucas, decem auri libras in ſorte habuit. Sed ad ſortem ſcænicos uocauit, cum & canes mortuos, & libram bubalæ carnis haberet in ſorte, & item centum aureos & tot argenteos, & centum folles æris, & alia talia, quæ populus libẽter accepit, ut eum poſtea imperare gratularentur. Fertur in euripis currẽtibus ſcilicet canalibus uino plenis nauales pugnas exhibuiſſe. Idem nunq́ minus centũ ſeſtertijs cœnauit, hoc eſt, argẽti libris triginta: aliquando autem tribus millibus ſeſtertijs omnibus computatis. Omnes de theatro, de ſtadio, de circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas con-

cionabatur,

Menſa nõ tollebatur uacua

De M. Antonio

Quis primũ pauonẽ conuiuis appoſuerit

Porcus Troianus

Caligula & Vitellius guloſi

Antoninus uerus

Conuiuia Heliogabali

cionabatur,appellans eas cōmilitones: adhibuit poſtea incontinenti lenones exoletos undiꝗ collectos,dedit in donatiuum tres aureos ſingulis: de croco triclinia ſtrauit,cum ſummos uiros rogauit ad prandium.Sed ut minus ſit principes orbis terrarum dominos, tanta debachatos eſſe luxuria Plinium audiamus,

Clodij Aeſopi hiſtrionis cœna

qui refert Clodium Æſopum tragicum hiſtrionem patina ſexcentis ſeſtertijs cœnā dediſſe, in qua poſuit aues cantu aliquo, aut humano ſermone uocales,nūmis ſex ſingulas coemptas,nulla alia inductus ſuauitate,quàm ut eas imitatrices hominum comederet:dignus filio à quo margaritæ maioris multo precij deuoratæ fuerunt,ut etiam minus ſit mirum hiſtriones patrem & filium eò inſaniæ impenſarū fuiſſe adductos. Plinius etiā ironice locutus ſic oſtendit.

Iecur anſeris

Noſtri ſapientiores anſerum iecoris bonitatē agnouere,fictilibus in magnam quantitatē lacte & mulſo plenis, quibus anſeres depaſtæ iecur amplum dulciusꝗ efficerent. Nec ſine cauſa in quæſtione eſt, quis primus tantū bonū inuenerit.Scipio an Metellus uir conſularis an M.Sextius eques Romanus.

Palmæ pedū anſeris in conuiuijs

Meſſalinus uero Cotta Meſſalæ oratoris filius palmas pedū ex anſeribus torrere patinis atꝗ cum gallinaceorum criſtis comedere incœpit. Aliam quoꝗ non in cibis, ſed in ſupellectile impēdij inſaniam,ſic Plinius refert,Linum eſt inuentum iam quod ignibus non abſumeretur,ardentesꝗ in focis conuiuarū ex eo uidimus mappas ſordibus exuſtis ſplendeſcentes igni magis quàm poſſent aquis. Naſcitur in deſertis aduſtisꝗ ſole Indiæ,ubi non cadunt imbres,aſſueſcitque uiuere ardendo. Rarum inuentu,difficile textu, propter breuitatem,æquat precia ingentium margaritarum.Solennibus cœnis adhibetur ad roſalia,ubi mero coronato roſis uel ab India petitis & folijs maxime è nardi folio,ac ueſte ſerica uerſicolori unguentis madida cœnatur:hunc habet exitum maxime luxuria fœminarum.Aliud quoꝗ fuit priſcis inſaniæ genus à cœnis comeſſationibusꝗ,& ſupellectilis caritudine ſemotum,quod ſic à Macrobio eſt relatum,

De ludis ſaltatorijs

Inter duo bella punica filij ſenatorum in ludum ſaltatorium conueniebant,& crotala geſtantes ſaltare diſcebant,Matronæ ſaltationem nō inhoneſtam ducebant.Scipio Aphricanus in oratione queritur,docentur præſtigias inhoneſtas, cum cinedulis & ſambuca & pſalterijs eunt in ludum hiſtrionum,diſcunt cantare,quæ maiores noſtri ingenuis probro datum uoluerūt:eunt inquam, inter cinedos in ludum ſaltatorium uirgines pueriꝗ ingenui. hæc mihi uix credibilia uiderentur,ni ludum ſaltatoriū ingreſſus plus mediusfidius uidi quinquaginta.

Qui notati de ſaltatiōe

Nemo ſaltat ſobrius

Catonis dictum

Subinfertꝗ Plinius:ætate Ciceronis tres magni uiri de ſaltatione exquiſita notati ſunt,Gabinius quē Cicero inſectatus eſt.M.Celius quem Cicero defendit.Licinius Craſſus illius filius,qui à Parthis occiſus eſt.Cicero autem ipſe in oratione pro Murena,Nemo enim ferè ſaltat ſobrius,niſi idem inſaniat, neque in ſolitudine, neꝗ in conuiuio moderato atꝗ honeſto. Intempeſtiui conuiuij,amœni loci,multarum deliciarum comes eſt extrema ſaltatio.Catonem etiam ſcribit Plinius dixiſſe, non eſſe hominis ſerij cantare. leuitatem unam publice permiſſam,& ebrietatē,alterā ab utili fine laudabilem ad extremum dicere libet.G.Duellio qui primo nauali triumpho de pœnis inſignitus fuit,permiſſum eſt, ut à cœna redeunti ad funalem tubicines & fidicines præcinerēt.

Bonoſus imperator bibaciſſimus

Et Bonoſum imperatorem ſcribit Flauius Vopiſcus,bibiſſe quantum alius nemo, Et ſi quando legati barbararū undecunꝗ gētium ueniſſent ipſis propinaſſe, ut eos inebriaret, atꝗ ab ijs per uinum omnia cognouiſſe.ſatis multa de cœnis,comeſſationibus,ebrietatibus,& alijs nonnullorum uitæ turpiſſimis moribus, dicta ſunt, quos omnes & his ſimiles admonitos uelim ,ſcripſiſſe in hæc uerba Plinium:

Quinꝗ hominis uitæ utiliſſima

ætate Pompeij Aſclepiades omnia medicamenta abdicauit,quinꝗ docens uitæ hominis utiliſſima. Abſtinentiam à cibo & potu,fricationem corporis,ambulationem,geſtationesꝗ & balneas omnes ſuaſit. damnauit uomitiones,tunc frequentes & medicamentorum potus ſtomacho inimicos.Ad quam monitionem accommodatior alia eſt ſententia,quam glorioſus eccleſiæ doctor Hieronynus cotra Iouinianum in hæc uerba ſcripſit:

Athletas non poſſe diu uiuere

Galenus uel doctiſſimus Hippocratis interpres Athletas quorum uita & ars ſagina eſt, dicit in exhortatione medicinæ nec poſſe uiuere diu,nec ſanos eſſe,animasꝗ eorum ita nimio ſanguine & adipibus quaſi luto inuolutas,nihil tenue,nihil cœleſte, ſemperꝗ de carnibus & ructu uentris ingluuie cogitare. Conſuetudinum iam & morum ordo cui intendimus ad uillarum ædificiorumꝗ cæterorum deſcriptionem nos trahit, quam in nonum ſequentem librum deſtinauimus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER NONVS

VENTVM eſt beatiſſime pater,ad eam operis noſtri uillarũ ædificiorumqꝫ priſcæ urbis Romæ partẽ,quã diu in manibus habere deſideraui:hæc una enim me plus cæteris fatigare cõſueuit,dum uiris noſtri ſeculi doctioribus reſiſto cõtendentibus eas quæ alicubi in urbe præſertim in montibus cernũtur ruinas ædiũ fuiſſe,quas priſci ſtantis reipub.& felicitatis Romanæ uiri omnium præſtantiſſimi inhabitauere.Oſtendunt enim ſinguli paſſim nullas in eis fuiſſe partes, aut ordine diſtinctas,aut ornatu aliquo expetẽdas, Vnde ſummorũ excellentiumqꝫ & tantæ maieſtatis uirorũ habitandi imperitiam ſocordiamqꝫ uolunt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerunt audacia,& temeritate,ut noſtram huius temporis habitandi in urbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & ut dicunt,magnificẽtiam priſcæ Romanorum conſuetudini anteponant: nec ſatis hactenus aliæ profuerunt quas ad defenſionem attuli rationes,nec illa ipſa notior. Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas & diruptas in montibus domos fuiſſe ducentorum & trecentorum ab hinc annorum habitationes,quas mutata ſummorum pontificum à Lateranenſi palatio in uaticanum ſedes deſeri fecerit.fuerat aliquando Romæ orator Franciſcus Barbarus tibi quod ſcio amicitia coniunctiſſimus,uir nõ eloquentia magis,quàm moribus humanitate & grauitate conſpicuus,is cum quo annis triginta ſolidam, & ueram animorum cõiunctionem habuiſſe gaudeo, agẽtem Venetijs me cum de cæteris Romanis priſcæ felicitatis rebus:tum etiam de hac una ædificiorum parte uarijs per dies quæſtiunculis agitabat.Nec eſſe poterat non in eam procliuis opinionem quam perambulando,ut fit, præſentem Romam ab huiuſmodi rerum imperitis alioquin doctiſſimis uiris imbiberat.quẽ cum exquiſitis tunc rationibus, & argumentis in ſententiã ducere nequirem,precibus tacitum reddidi,ut tanq̃ per conſtitutas inter nos indutias tamdiu quieſceret,quoad deſtinatum eius cõſilio,& ſuaſione hoc opus abſoluiſſem:& ne ambiguũ eſſe poſſet, quid nobis in contentionẽ ueniſſet, ad hanc reſponſionis formulam me obligaui.Nec præſentis temporis Romam,nec Venetias, Genuam,Florentiam Mediolanũ,Neapolim, Senas,Bononiã,ditiores,noſtri ſeculi Italiæ urbes ciuem quempiã habere, cuius ædiũ ſupellectilis familiæ & apparatus omnis lautitia ſplendor mũdicia,& quãdo dicendũ ſit luxuries & magnificẽtia æquiparari poſſit uiginti millium priſci temporis Romanorũ ciuium apparatui:tot enim Romæ atqꝫ etiam plures fuiſſe, ſelecto à ſe noſtri temporis ciue ditiores,lautius ſplendidiuſqꝫ habitaſſe cõfidebam me ſpondebamqꝫ oſtenſurum.præceſſit breui poſt noſter barbarus ſedem in cœlis meliorem habiturus,cuius famæ per ora uirum uolitantis amicos tot numero quot eloquentiæ ſtudia delectãt, hac mea diuerſione à propoſito uelim admonitos eſſe reſponſionis quam hoc in nono uolumine ſum facturus.Tu quoqꝫ pijſſime pontifex non magis omnium pater & dominus,quàm eloquentiæ noſtri ſeculi princeps & patronus arbiter eris,nunquid communi amico & cæteris in eo propoſitæ quæſtioni ſatis potuerim facere: ſed ad priſca præſertim uillarum quæ in manibus erant ædificia reuertamur.

Franciſcus Barbarus

Ædificandi priſcam Romanorũ conſuetudinem dicturũ diuerſam ædium urbanarũ & uillarum rationem habere oportet: ſed cum multa in ornamento utriſqꝫ fuerint cõmunia, & alia uillæ habuerint plurimã utilitatẽ delectationemqꝫ ſimul afferentia, uillas ita deſcribemus ut pars quæqꝫ nota fiat,quæ particulari narratione ædibus attribui poſſit:ipſarũqꝫ uillarũ prius ſitum & diſpoſitionem,deinde copiam rerũ lautitiamqꝫ & luxuriem oſtendemus, quia deſcripta rerum opulentia facilius ante oculos ponere poterimus ædes ipſas & uillas in quibus priſcos multa & admiranda habuiſſe conſtabit. Varro de agricultura per dialogi uiciſſitudinẽ ſcribens infra ſcripta habet, in quibus etiã tanq̃ per alium de ſeipſo dicit:permagni intereſt,ut bene ſint poſitæ uillæ,quantæ ſint,quò ſpectẽt,porticibus,hoſtijs ac feneſtris.An nõ ille Hippocrates medicus in magna peſtilentia, nõ modo agrum, ſed multa oppida ſciẽtia ſeruauit? Et Varro noſter cũ corcyræ eſſet exercitus ac claſſis & omnes domus repletæ eſſent ægrotis ac funeribus,admiſſo feneſtris nouis aquilone & obſeratis peſtilentibus, ianuaqꝫ permutata, cæteraqꝫ eius generis diligentia,ſuos comites ac familiam incolumes reduxit.& infra: fructuoſior eſt certe fundus propter ædificia, ſi potius

Vt uillæ ſint bene locatæ

tius ad antiquorum diligẽtiam,quàm ad horum luxuriem dirigas ædificationem:illi enim
faciebant ad fructuum rationem,hi faciunt ad libidines indomitas. Et item infra,Cũ enim
uillam omnes homines opere tectorio,& inteſtino,ac pauimẽtis nobilibus lithoſtrotis in-
ſpectandam parum putaſſent eſſe,ni intus quoq; literis exornati parietes eſſent. Cato au-
tem de re ruſtica, uillam urbanam propinquam ædificato in bono prædio. Si bene ædifi-
caueris,bene poſueris:ſi recte habitaueris,libẽtius,& ſæpius uenies,fundo melius erit, mi
nus peccabitur,fructi plus capies,frons occipitio prior. uicinus bonus eſto,familiã ne ſiue
ris peccare:ſi te libenter uicinitas uidebit facilius tua uẽdes,operas facilius locabis. Si ædi
ficabis,operis,iumentis,materie adiuuabũt. Villam uero quod Cato dixit urbanam idem
eſt quod urbi propinquam,utpote in propinquis urbi Italiæ locis ſitam non ultra mare &
alpes, prout multi tunc poſſidebãt, remotam. Vlpianus enim in uerborum ſignificatione
Prædia urbana ſic habet, Vrbana prædia omnia ædificia accipimus nõ ſolum ea quæ ſunt in oppidis, ſed
etiã ſi forte ſtabula ſunt uel alia meritoria in uillis & in uicis: & ſi præter ea uoluptati tan-
tum deſeruientia. Et item Varro in ratione capiendi fructus, Si eſt ager ſecundũ uiam op
portunus,ædificanda eſt taberna diuerſoria:uenationes etiam in aliquibus agris & piſca-
tiones eſſe poſſunt,præter delectationem afferentes utilitatem: quod Vlpianus de fundo
Venationes & piſcationes in uillis inſtructo innuit, Si in agro uenationes ſunt, puto uenatores quoq; & ueſtigatores canes,
& cætera quæ ad uenationem ſunt neceſſaria inſtrumẽto cõtineri, maxime ſi ager ex hoc
reditũ habuerit. & ſi ab aucupio reditus fuerit, aucupes & plagæ & huiuſmodi gratia in-
ſtrumentum,inſtrumento continebuntur: nec mirum cum & apes exemplo auium conti
neri Sabinus & Caſſius putauerint. Et Martianus inſtrumento piſcatorio contineri naui-
cellas,quæ piſcium cauſa capiendorum paratæ ſunt,ſed & piſcatores contineri uerius eſt.
Et Paulus in uerborum ſignificationibus, fundo legato uti optimus maximusq; eſt, retia
& cætera uenationis inſtrumẽta continebuntur. Fuerunt item uaria in fundo uocabula lo
Panarium corum & inſtrumentorum quæ duximus exponenda. Varro de lingua Latina,Panarium
Granariũ ubi panem ſeruabant. Granariũ ubi granum. In quo aliqua condũtur horreum. Far quod
Horreum in piſtrino fiat. Pilum quo far piſunt,ubi id fit piſtrinum. Cella à cellando quod conditum
Far eſſe uolebant. Et Aulus Gellius penus appellatum quod eſculentum aut poculentum eſt,
Pilum quod ipſius patrisfamiliâs aut liberorum & familiæ,quæ circa eum aut liberos eſt,& quæ
Piſtrinum longe uſionis ſunt recõdita:dictumq; ex eo quod non in promptu eſt,ſed intus & penitus
Cella habeatur. Paulusq; ſcribit penu non contineri inſtrumentum piſtrini:item uniuerſa uaſa
Penus coquinaria. Et Vlpianus: penori acetũ quoq; accedere nemo dubitabit:an ſi extinguendi
ignis cauſa fuerit paratum,cõtineatur,quæritur. idem & cæreos in domeſticum uſum pa
ratos contineri legato ſcribit, & unguentum & chartas epiſtolares, & chartas ratiũculas.
Multa item & uaria ſunt in fundo uocabula, quæ legumlatores fundi inſtructi uim legati
Inſtrumenta fundi declarantes ſic oſtendunt. Vlpianus. Inſtrumẽta fundi homines qui agrum colunt,& qui
eum exercent, præpoſitiq; ſunt ijs: ut uillici monitores, boues domiti,pecora ſtercorandi
cauſa,uaſa quæ utilia culturæ ſunt,aratra,ligones,ſarcula,falces putatoriæ,bidentes & ſi-
milia:congij,torcularia,corbes,falcesq; meſſoriæ,falces fœnariæ, quali uindemiatorij ex-
ceptorijq; in quibus uuæ cõportantur. Cõſeruandi cauſa dolia licet defoſſa nõ ſint & cup
pæ quibuſdam in regionibus accedũt inſtrumento. ſi uilla cultior eſt atrienſes ſerui,ſcopa
rij, ſed etiam ſi uiridaria ſunt topiarij. ſi fundus ſaltus paſtionesq; habet, greges porcorũ,
paſtores ſaltuarij: inſtrumenta fructus conſeruandi etiam, ueluti granaria,quia in his fru-
ctus conſeruatur,urcei,capſellæ in quibus fructus componuntur. & quando de fructuum
conſeruatione incidit mentio,ſumẽdum eſt à Plinio, Cados in quibus oleum ſit ponẽdum
amurca deliniri iuſſiſſe Catonem ne ligna oleum ebibant:item areas terẽdis meſſibus ſubi
gi,ne formicæ rimæq; obſint. item parietes,& tectoria & pauimenta horreorum frumẽti,
ueſtiarium quoq; contra teredines & noxia animalia amurca aſpergi: lora & calciamenta
omnia atque ornamenta contra eruginem & totam ſuppellectilem ligneam ac uaſa ficti-
lia. Sequitur in legibus,Sed & ea quæ exportandorũ fructuum cauſa parantur inſtrumen
ti eſſe conſtat,ueluti iumenta,& uehicula,& naues,& cuppæ:cõſtatq; eos ſeruos qui agri
Saltuarius cauſa ibi ſunt inſtrumento contineri. Saltuariũ etiam Labeo cõtineri putat, qui fructuum
ſeruandorũ gratia paratus ſit,nõ etiam qui finium cuſtodiendorum cauſa. Trebatius am-
plius etiam piſtorem & tonſorem, qui familiæ ruſticæ cauſa parati ſunt. Item fabrum,qui
uillæ

uillæ conficiendæ cauſa paratus ſit,& mulieres quæ panem coquunt quæque uillam ſer-
uant.Item molitores,ſi qui ad uſum ruſticum parati ſunt,focariam & uillicam,ſi modo ali
quo officio uirum adiuuant.Itē lanifices qui familiam ruſticam ueſtiunt,& mulieres quæ
pulmentaria ruſticis coquunt.Cellarium quoque, id eſt qui ideo præpoſitus eſt,ut ratio- *Cellarius*
nes ſaluæ ſint.Item oſtiarium mulionemq́ inſtrumenti eſſe cōſtat,& molas & machinas,
fœnum,ſtipulas,aſinum machinarium,machinam frumentariam,uas ęneum in quo ſapa
coquitur,ut defrutum fiat,& aqua quæ ad bibendū lauandumq́ familiam paratur,& cri-
bra & plauſtra quibus ſtercus euehatur.Vlpianus item:ſi fundus ſit inſtructus legatus &
ſuppellex continebitur quæ illic fuit uſus ipſius gratia,& ueſtis non ſolū ſtragula ſed qua
ibi uti ſolebant.Menſæ quoq; eboreæ,uel ſi quæ aliæ,item myrrhina,& aurum & argen-
tum,uitra quoq; ſi qua ibi fuerint.Item Celſus ait, & ſuppellecticarios & cæteros hoc ge-
nus ſeruos contineri, id eſt,miniſteria quibus erat inſtructus in eo fundo, extra eos qui li-
bertatem acceperant & rure morari ſolebant: ſi inſtrumenta fundi legaſſet,ta pædagogia,
quæ ibi habebat cum ibi ueniſſet præſto eſſent in triclinio,legato continentur: Contuber
nales quoq; ſeruorum,id eſt uxores & gnatos,& Bibliothecam & libros qui illic erant,ut
quotiens ueniſſet uteretur.Sed ſi quaſi apotheca librorum utebatur cōtra erit dicendum:
imagines quoq; ſolæ legatæ uidentur,quæ in aliquo ornatu uillæ fuerunt.Et Paulus eodē
titulo:inſtrumento cauponiæ tabernæ legato etiam inſtitores cōtinentur,tabernæ inſtru-
menta, doliaria uaſa, calices & trullæ, quæ circa cœnam ſolent traijci. Item urnæ æneæ,
& congiaria, ſextaria & ſimilia.Alfenusq́ eodem titulo: inſtrumentum uineę palos,per-
ticas,raſtros,ligones:& Martianus:inſtrumento pictoris legato,cæræ,colores,ſimilia.Itē
penniculi & cauteriæ & cōchæ.Et Iabolenus:molas manuarias quidā nō ſupellectilis,ſed
potius inſtrumenti putant eſſe,quod uerum puto. Sed ad Vlpianum eſt redeundum: in-
ſtrumentū inquit,domus ſi ſit legatum,id erit quod tempeſtatis arcendæ,aut incendij cau
ſa paratur,nō quod uoluptatis gratia:itaq; nec ſpecularia,neq; uela quę frigoris cauſa uel
umbræ in domo ſunt, deberi Caſſius dicebat:inter inſtrumentū, & ornamentū multū in- *Inſtrumentū*
tereſſe:inſtrumenti enim ea eſſe,quæ ad tutelam domus pertinēt. Ornamēti quæ ad uolu *Ornamentum*
ptatem,ſicuti tabulas pictas. Vela autem,& Cilicia inſtrumenti eſſe Caſſius ait, quæ ideo
parantur ne ædificia uento uel puluere laborent.Acetum quoq; quod extinguendi incen
dij cauſa paratur.Item centones,funes,perticas quoq;,ſcalas,harpagones,& ſpongias,ha
mos,& ſcopas,pleriq; & pegaſos aiunt.De uelis quæ in hypethris extenduntur, itē de ijs
quæ ſunt circa columnas:Cannales autem & harpagonas & hamos inſtrumento contine
ri conſtat.Item perticæ quibus araneæ deterguntur.Item ſpongiæ quibus columnæ,paui
menta,podia exterguntur:ſcalæ quę ad luminaria admoueantur quia mundiorem domū
reddunt. ſigilla & ſtatuæ affixæ inſtrumento domus non continentur,ſed ſupellectili,ex-
cepto horologio æreo,quod non eſt affixum. Fiſtulæ autem & crateres & cannales, & ſi
qua ſunt alia ad aquas ſalientes:item ſerę & claues magis domus portio quàm inſtrumen
tum ſunt.Specularia quoq; affixa magis puto domus eſſe partem,& in emptione domus
& ſpecularia & pegmata cedere:cancellos quoq; inſtrumento cōtineri puto. Deſtinatam
hoc libro uillarum & aliorum ædificiorum deſcriptionem aliquando ſupra inchoare ad-
miſſi ab oſtendenda prius rerum quæ in ipſis uillis erant copia tardati ſumus. Et multa ob
id à iureconſultorum titulis fundi inſtructi, & penoris legati ſumpta attulimus non quidē
iuris oſtendendi, quod longe nimis à noſtro ab eſt propoſito intentione, ſed ut uere ſoli-
doq; conſtet argumento, ea in uillis & domibus priſcorum fuiſſe, de quibus iureconſulti
in uim legum diſſeruerint. Sed prius item quàm ædificia attingamus, oportere exiſtima-
mus uocabula antedictorum iureconſultorum exponi,quibus nunc partim omnino exo-
letis, partim multis noſtrorum hominum minus cognitis,leges ſupradictæ abundant.A-
ues exemplo auium de quibus ſupra in aucupum inſtrumento dicit Vlpianus, auium ca-
dauera ſunt, quibus euiſceratis ſtuppaq́, aut palea infarcinatis in area utuntur aucupes,
ut uiuæ ad eas aduolantes auiculæ retibus inuoluantur.Quali quos uindemiatoribus ex- *Quali*
ceptorios Vlpianus facit,paucis in Italia locis id aut proximum retinent uocabulum, ſed
uaſa ſunt uiminibus cannis'ue contexta,quibus ut plurimum ciſtis ciſtellis'ue eſt appella-
tio.In ſeruis uero enumerandis,qui uillæ præerant topiarios,ſi uiridaria ibi erunt cum di- *Topiarij*
cit,eos ſignificat,qui pedamentis palis perticisq́ ſeruandis, quibus arbores uitesq́ ſuſten *ſerui*

tentur deputati ſunt. Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiuſmodi arborũ ful-
Saltuarij cimenta. Et ſaltuarij ſuum per romandiolam ſeruant nomẽ, quod agris ne inferantur dam
Foratia na publice præponuntur. In mulieribus uillę iureconſultus foratiam ſimul cum uillica po
ſuit. Ea enim mulier res fructuum uillæ uenales, poma, nuces, agnum, hedum, pullaſtros,
pipiones: defert in forum: Vnde & foratia appellatur. Idꝗ per hetruriam ſeruat nomen.
Cellarius Cellarium ex eo quod cellæ & ſimul uillæ reditibus ſit prępoſitus ipſe Vlpianus iuriſcon
Tapedagogia ſultus infra exponit. De ueſte ſtragula inferius dicemus & de myrrhinis. Tapedagogia
Trulla omniũ tapetum ſupellectilem intelligi debere exiſtimo. Trullæ in uaſis uinarijs ſiue aqua
Cauteria rijs magnitudine alia ſuperant, ſicut in ædificijs quæ cætera ſuperant trullę dicuntur. Cau
Specularia teria in pictorũ inſtrumento ſunt quibus bituminationes, & fortiores quæque cõglutina-
tiones concoquuntur. Specularia in domus ornamento fuerunt, quæ nunc per urbis ec-
cleſias præſertim ad umbonem ſiue pulpitum lectionarijs paratum uidemus, marmora di
uerſi coloris ita expolita, ut ſpeculi uices reddant, quibus priſcorũ domus & ipſis in for-
Hami nicibus & porticibus ornabantur. Hamos dixere maiores ſiue ex ære fuerint, ſiue ex lig-
no inſtrumenta in cubiculis, aulis & repoſitorijs quibus capitis tegmina, & uariæ res aliæ
melius appenſæ, quàm iacentes ſeruarentur, uerbo à piſcatorij hami ſimilitudine transla-
Pegaſus to. Pegaſus diuerſa ab hamis forma, & propè à ſimili ratione, & cauſa in domibus erat, ſu-
per quo tanquam iumento ueſtes, & ſimilia tenerentur ſuſpenſa, à pegaſo poëtico equo
traductione nominis excogitata, de qua duriore forſan translatione minus mirabitur, qui
Euripi Nili infra uidebit Euripos, nilos à ſimilitudine dicta fuiſſe parua in domibus aquarum canna-
lia. uela quæ in hypethris iureconſultus adhiberi ſolita dicit ea fuerunt quæ ſoli in aperto
opponebantur, nec ſatis ſcimus utrum à ſole id uerbum habeat translationem. differebãt
enim à uelis, quæ inter columnas aut ad feneſtras, & hoſtia ſoli uentóque opponebantur,
quæ quidem hypethrum uela ſi fuerint conſuta papilionis nomen obtinebunt. Canna-
les noti ſunt per quos aqua deriuatur à fontibus aquiſ'ue ſalientibus cadens, ſiue ænei ſint
Harpagones ſiue marmorei. Et harpagones nota ſunt retinacula ſemper ferrea diuerſis uſibus, diuerſiſ-
Horologium que in locis in ædibus frequentia. Horologiũ, quod iureconſultus æreum dicit, nequaꝗ
noſtris ſimile fuit ætatis noſtræ, quo priſci caruere: ſed hemicyclea erat concha lineis debi
ta proportione diſtincta, cui perlongus ex ære, aut ligno baculus ſoli oppoſitus ſuperemi
nebat: & eius umbra in lineas incidẽs horas oſtendebat. quanquam & alia habuerunt pri-
ſci horologia, uaſa ſcilicet ænea aquis plena, quantumꝗ in aliud uas cecidiſſet aquarum,
cum diſtincta inſpexiſſent ſigna, quid temporis elapſum eſſet intelligebant, eaſꝗ à perfo-
Clepſydra rati uaſis ſimilitudine clepſydras appellarunt, ut Plinium oratorem & Cornelium Tacitũ
ſæpe uideamus ſcribere tribus aut quatuor clepſydris dicendi tempus præfixum oratori-
bus fuiſſe: hæcꝗ duo horologiorũ genera Cicero de natura deorum ſecundo ſic indicat:
Aut cum ſolarium uel deſcriptum, aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas ar
te non caſu. Aquæ ſalientes quandoꝗ, ex uiuo fonte, quandoꝗ ex uaſis ſuperne penden-
Pegmata tibus fiſtulis deductę, quo magis coarctantur eo feruentius prouolant in ſublime. Pegma
ta Feſtus eſſe uult aut ex ære aut marmore ornamenta, quæ ut plurimum in atrijs, quan-
doꝗ in porticibus auliſꝗ affiguntur maiorum aliorumꝗ fortium uirorum geſta certius
quàm pictura, certe ſolidius oſtendentia: & tamẽ alterius generis pegmata inferius in tri-
Cancelli umphis oſtendemus. Cancelli apud priſcos ferè ſemper fuerunt ærei, quorum multi ex-
tant, in urbe per baſilicas diſtributi, ad lignorum ſimilitudinem fabrefacti, quorum lineo-
læ altrinſecus in quincuncem ſuperpoſitæ foramina linquunt, quibus cum aër aſpectuſꝗ
admittatur in locum prohibetur acceſſus. Quando autem ornamenta uillarum attingere
cœpimus, ſupellectilem quoꝗ oſtendamus, cuius ſolidum maximumꝗ fundamentum, ſi
Supellex cut in ſuperioribus à iurecõſultis ſnmemus. Celſus ſic habet iurecõſultus. Supellectilis ori
ginem fuiſſe Labeo ait, quod olim ijs qui in legationem proficiſcerentur, ligari pellibus
ſolerent, quæ ſupellectilis uſui forent. Tubero hic demonſtrare ſupellectilem tentat quo-
dam inſtrumento patrisfamiliás rerum ad quotidianũ uſum paratarum quod in aliam ſpe
ciem nõ caderet: uerbi gratia, pecuniam, argentum, ueſtem, ornamentum inſtrumentum
agri, aut domus: nec mirũ eſt, cum moribus ciuitatis ex uſu rerũ appellationem eius mu-
tatam eſſe: Nam fictili, aut lignea, aut uitrea, aut ærea denicꝗ ſupellectili utuntur. Et Papi-
nianus. Supellectilis menſas eſſe cuiuſcunꝗ materia, ſcilicet uel argenteas, uel argento in-
cluſas

cluſas placet. Nam & argenteos lectos, itē argentea candelabra ſupellectili cedere poſte-
rior ætas recepit, cum & Vlyxem ex auro & argento lectum inuentis arborū truncis ædi
ficatum ornaſſe, quem Penelope recognoſcendi uiri ſignum accepit, uoluerit Homerus.
Et Pomponius eodem titulo: Supellectili legata hæc continentur, menſæ, trappæ, ampho-
ra, delphica, ſubſellia, ſcamna, lecti, etiam margaritæ, culcitra, & oralia: Imperialia uaſa, pe
lues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla: Item uaſa ænea uulgaria, id eſt, quæ non
proprio eſſent loco attributa, præterea capſæ, armaria. Sed ſunt qui recte putant capſas &
armaria ſi librorum, aut ueſtium, aut armorum gratia parata ſunt, non eſse in ſupellectili,
quia ne quidem ipſæ res quibus attributæ eſsent ſupellectilis inſtrumento cederēt: uitrea
eſcaria & potoria, in ſupellectili ſunt ſicut fictilia, nec ſolū quæ in precio magno ſunt. Nā
& pelues argenteas & menſas & lectos inargentatos, uel inauratos atq; gemmatos in ſu-
pellectili eſse non dubitatur, uſq; adeo idem iuris ſit & ſi tota argentea uel aurea ſint. De
myrrhinis & criſtallinis dubitari poteſt an debeant adnumerari ſupellectili, propter exi-
mium uſum & precium: ſed craterem argenteum hodie propter uſum non eſse in ſupelle
ctili, nec ullum uas argenteum ſecundum ſeculi ſeueritatem nondum admittentis ſupelle
ctilem argenteam, hodie propter uſum imperatorum ſi in argento relatum ſit candelabrū
argenteum argenti eſse uidetur, & error ius facit. Rhedæ ac ſellularia ſupellectili adnume
rari ſolent. de tapetis quęri poteſt, ſubſellia & cathedralia quibus inſterni ſolent, utrum in
ueſte ſint ſtragula an in ſupellectili ſint, ſicut oralia quæ proprie ſingulorum nō ſunt. De
tapetis autem & linteis, quibus inſternuntur uehicula dubitari poteſt, an ſint in ſupellecti
li, ſed dicendum eſt potius inſtrumenti uiatorij ea eſse, ſicut pelles quibus inuoluuntur ue
ſtimenta. Lora quoq; quibus hæ pelles conſtringi ſolent. Et Iabolenus ſupellectilis non eſ
ſe uaſa ænea ſalientis aquæ poſita: Item ſi quid aliud magis delitiarum, quàm uſus cauſa
paratum eſset Labeo Trebatiusq; putant. myrrhina aūt uaſa & uitrea, quæ ad uſum eden
di & bibendi cauſa parata. Ad ea quæ ſuperius à iurecōſultis ſumpſimus, uillarū aliorūq;
ędificiorum ornamenta, ſupellectilemq; oſtendentia, addemus multa nō magis à iuriſcon
ſultis, quàm ab alijs ſumpta, quibus oſtenſis & poſtea ubi expedire iudicemus declaratis
conſuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum qua uillas & urbanas domos ditiſſi-
ma ſplendidiſſimaq; rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconſul-
tus argento eſcario legato id ſolum debebitur, quod ad epulandum in miniſterio habuit,
id eſt, ad eſum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum eſt, & puto contineri, nam &
hoc propter eſcam paratur. Certe ſi cacabos argenteos habebat uel miliarium argenteū,
uel ſartaginem, uel aliud uas ad coquendū, dubitari poteſt, an eſcario contineatur: & hæc
magis coquinatorij inſtrumenti ſunt. Et Paulus: auro facto adnumerantur gemmæ anulis
incluſæ, quippe annulorum hæc ſunt: cimbra argentea cruſtis aureis illigata: margaritæ
quæ ita ornamētis muliebribus cōtextæ ſunt, ut in his aſpectus auri potentior ſit: auro fa-
cto annumerant aurea emblemata quæ in lapidibus, aſſidibus argenteis eſſent, & replum
bari poſſent, & deberi Gallus ait. Idem iureconſultus in uerborū ſignificatione. Cacabos *Cacabus*
inter & ahenū, quod ſupra focum pendet non multum intereſt: hic aqua ad potandum ca *Ahenum*
leſit, in illis pulmentarium coquitur. & Vlpianus cantaros eſſe dicit per quos aquę ſaliūt. *Cantarus*
& Nonius cantarum uas eſſe dicit manu geſtabile, quo uinum fertur aut aqua. Sed obſcu
riora iam è ſupradictis declaremus, à myrrhinisq; incipientes quod ſupra polliciti ſumus
exſoluamus. Plinius ſic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenitur ibi in pluribus locis par *Myrrhia*
tici regni: humorem ſub terra putant calore denſari: amplitudine nunquam paruos exce-
dunt abacos. In precio eſt uarietas colorum, ſubinde circumagentibus ſe maculis in pur-
puram candoremq; & tertium ex utroq; igneſcente, ueluti per tranſitū coloris purpuræ,
aut rubeſcente lacteo, qualis in cœleſti arcu. Oraria ſunt quę ori & genis & capiti ſuppo- *Oraria*
nunt dormituri. Stragula ueſtis quæ inſternitur. Aquiminaria uaſa ſunt omnia aquis defe *Stragula*
rendis deputata. Et abaco qui paulo ſupra à Plinio eſt, triplex ſignificatū fuiſſe uidemus: *Aquiminaria*
quandoq; enim totam ſignificat uaſorum in apparatu cœnæ collectionem, cui à noſtris *Abacus*
credentiæ eſt appellatio. Sicq; eo uſus fuiſſe uidetur poëta de codro dicens, Vrceoli tres,
Ornamentum abaci: quandoq; uas unicum eſt cæteris in apparatu maius: quandoq; item
alia eſt uaſorū menſaliū collectio in uaſe portatili aliquo facta, quibus in domo cardinaliū
gabaſſis eſt appellatio: huncq; tenemus fuiſſe eū, cui ſupra Plinius myrrhiæ magnitudinē

comparauit,dixitq́ paruos ad maiorum cœnæ apparatuum credentiarũ ſcilicet differentiam. Candelabra ex Corinthijs fuiſſe dicit Plinius:deorũ templis primo, poſt inducta triclinijs. Sed nullum maius precioſiusq́ habuit Roma candelabrum, eo quod Cicero ſexta Verrinarũ dicit actione, Verrem Antiocho regi Romam ituro in Sicilia per iniuriam abſtuliſſe his uerbis: Candelabrum & gemmis clariſſimis & opere mirabili perfectum: candelabrum factum ex gemmis quod in capitolium miſſurus erat. Habetq́ item Plinius, placuiſſe & lycnos penſiles arborum modo poma ferentiũ lucentes. Senſim uero iam ab ædificiorum ornamentis,ab ipſaq́ penoris, & ſupellectilis copia & magnificentia ad luxuriã rerum omnium oſtendendam uenire cœpimus. Quare libet dicere à Liuio tempora quibus Romam non opulentia magis & abundantia earum rerum quàm luxuries immigrauit:primumq́ eſt à Liuio XXV. lib. Marcellus captis ſiracuſis,cum cætera in Sicilia tanta fide atq́ integritate compoſuiſſet,ut nõ modo ſuam gloriam ſed etiam maieſtatem populi Romani auxiſset,ornamenta urbis,ſigna tabulasq́ quibus abundant ſiracuſæ Romã deuexit,hoſtium quidem illa ſpolia & parta belli iure: Cæterum inde primum initium mirandi Græcarũ artium opera, licentiaq́ ſacra prophana quoq́ omnia uulgo ſpoliandi facta eſt. Et Liuius item libro XL. Luxuriæ.n. peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico in urbem inuecta eſt. Inde primum lectos æratos,ueſtem ſtragulam precioſam:plagulas & alia textilia,& quæ tũ magnificæ ſupellectilis habebantur, Monopodia & abacos Romã adduxerunt. tum pſaltriæ ſambuciſtriæq́ & conuiualia ludorum ornamenta addita epulis: Epulæ quoq́ ipſæ & cura & ſumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus uiliſſimũ mancipium antiquis, & æſtimatione & uſu in precio eſſe, & quod miniſteriũ fuerat ars haberi cœpta: uix tamen illa quæ tum conſpiciebantur,ſemina erant futuræ luxuriæ. Ex Liuij etiam decade tertiadecima eſt: Metellũ ſuorũ temporũ principem uirum in Hiſpania aduentus ſuos thure & aris excipi paſsũ, parietes contegi ueſtiriq́ auleis & attalicis:epulas immanes in queis ludi interponerentur: palmata ueſte cõuiuia celebraſſe,coronasq́ aureas laquearibꝰ dimiſsas. & erat hoſtis Sertorius. fuerat Metelli adoleſcẽtię temporibus frugalitas,ipſe ſenex inchoauit & uidit luxuriem. Macrobius autem in ſaturnalibus, de eodem Metello hęc ex Saluſtio ſumpta ſcribit: Viri triumphales qui orbem uicerunt à luxu ſunt uicti. Metello in ulteriori Hiſpania quæſtor Cn. Vrbitius cognita eius uoluntate illũ ad cœnam inuitans exornauit ædes per aulea & inſignia, ſcęnis ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis,ſicut croco ſparſa humus,& alia in modum templi celeberrimi:cum ſederet in traſenna edi iuſſum uictoriæ ſimulachrum cum machinato ſtrepitu coronam ei imponebat. tum uenienti quaſi deo thure ſupplicabatur. toga picta plærũq́ amiculo erat accumbenti. Sed præter Liuium & Saluſtium,Plinius de luxuria hæc addit. Aſia primo deuicta luxuriam miſit in Italiam: Siquidem L. Scipio tranſtulit argenti cælati pondo propè infinita: pariter & luxuria nata eſt, & Carthago ſubacta congruentibus fatis ut liberet amplecti uicia:hinc aliqui modum exceſſere. Et primus C. Marius poſt uictoriam cimbricam cantaris potauit liberi patris exemplo,ille arator arpinas,& manipularis imperator. poſt hæc luxuriæ in urbem inuectæ tempora quo ſit modo in ea progreſſum, nulla à nobis certior noticia afferri poteſt, quàm ſi uillarum urbanarumq́ ædium apparatus ingentes lautiſſimosq́ qui ad illa erant,cũ cætera uiuendi conſuetudine,ut cœpimus dicere pergimus. Plinius ſcribit antiquis thorum de ſtramine fuiſſe,qualem in caſtris poſtea habuerunt. Et teſtudinum marinarum putamina ſecari in laminas, lectosq́ & repoſitorium his ueſtire,Caruiliũ Pollionẽ inſtituiſſe prodigi & ſagacis ingenij luxuriæ inſtrumenta. deinde uaſa ex argento uariaſſe incõſtantiam humanam: unde uaſa coquinaria ex argento fieri Caluus orator ſit queſtus. Et lectos totos operiri argento: triclinia quoq́ quibus argentum addiderit Caruilius equeſtris ordinis: Corneliumq́ nepotem tradere, ante Syllæ uictoriam duo tantum triclinia Romæ argentea fuiſſe, quæ poſtea fuerunt frequentiſſima. Et repoſitorijs argentum fuiſſe additum ſuis temporibus tradidiſſe Feneſtellam,qui obijt Tiberij tempore nouiſsimo: Luciũ quoq́ Craſſum oratorem habuiſse duos ſciphos manu Mentoris artificis cælatos centum pondo. ut minus poſtea mirandũ fuerit, Poppeam Neronis principis uxorem delicatioribus iumentis ſuis ſoleas ex auro induiſse: quam & notum eſt,quingentas quoq́ aſinas quocunq́ iret ſecum duxiſse,quarum lacte in balneo lauaretur. Et reuerſus ad Craſsum oratorem Plinius,eum dicit multa triclinia uendidiſſe,

Luxuriæ origo

ære

ære facta cum cortinis tripodum nomine. certiora uero luxuriæ ſigna fuiſse uidentur ea quæ Cicero coram prætore & iudicibus cauſam agens populo inſpectante, ita in Verrē dicit, ut uana & conficta eſse nequiuerint, cum pœna mendacem calumniatoremq́ʒ maneret: Quinta enim actione ſic habet: Oſtendam in ædibus priuatis uerrem longa difficiliq́ʒ uectura columnas ſingulas ad impluuium nummis quadragenis milibus non minus magnas habuiſse locatas. Et ſexta actione. De hoc uerum dicitur: habere eum perbona toreumata, in his pocula duo quædam quæ eraclea nominantur, mentoris manu ſummo artificio facta. Duo pocula non magna ueruntamen cum emblematis: hic quaſi feſtiuum acroma, ne ſine corolario de conuiuio diſcederet, ibidem conuiuis inſpectantibus emblemata auellenda curauit. eademq́ʒ actione ad ſummum Cicero tantum auri & argenti contrectaſse Verrem oſtendit, tantum abſtuliſse emblematum, ut tribus ſeculi noſtri regibus ſatis ſuperq́ʒ in apparatu facturum credamus. emblematis nanq́ʒ ex omni Sicilia uaſis ablatis, Verres artifices omnes cælatores & uaſcularios conuocari iubet, & ipſe ſuos complures habebat. Eo conducunt magnam hominum multitudinem, menſes octo cōtinuos opus his non defuit, cum uas nullum fuerit niſi aureū. Tum illa ex patellis thuribulis quę uellerat, ita ſcite in aureis poculis illigabat, ita apte in ſciphis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata eſse diceres. iſte cum aliquot abacorum faceret uaſa non laborauit. Nam ut ſingula conclauia quæ iſte non modo Romæ, ſed omnibus in uillis habet, triginta lectos optime ſtratos cum cæteris ornamentis conuiuij quæreret, nimia multa comparare uidētur, nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iſte non textrinum inſtituerit. Iam uero lectos æratos & candelabra ænea num præter iſtum ſiracuſis per triennium facta exiſtimatis? Vtq́ʒ Verrem Cicero præter auri argenti iaſpidum, & ſupellectilis exuberantiam, in cætera uita luxurioſum oſtenderet ſic habet in ſeptima actione: nam ut mos fuit bithyniæ regibus, lectica aperta foro ferebatur. In qua puluinus erat perlucidus, mileténſi roſa farctus. ipſe autem coronam unam habebat in capite, alteram in collo, reticulumq́ʒ ad nares ſibi opponebat tenuiſſimo lino, minutis maculis, plenū roſæ. ut minus fuiſſe luxurioſum uideatur, quod idem Cicero Philippicorum ſecundo de M. Antonio ſic ſcribit. Vehebatur in eſſedo tribunus plæbis, lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur. Sequebatur rheda cum lenonibus. Maior tamen prædictis luxuria fuit L. Catilinæ, quam item Cicero ſecunda in illum inuectiua ſic ſcribit. Quod proprium eſt Catilinæ de eius delectu, imò uero de amplexu eiꝰ ac ſinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut non bene barbatos uidetis, manicatis & talaribus & tritis tunicis, uelis amictos non togis, quorum omnis induſtria uitæ & uigilandi labor in antelucanis cœnis exprimitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudiciq́ʒ uerſantur cinædi, ſaltatores, & pantomimi. Ne autem aliqua urbis pars uacaret luxuria innuit Seneca epiſtola prima & quinquageſima Romanos in tyberi cymbis uſos fuiſſe ornatiſſimis, de quibus nauigantes proci in porticibus hincinde latiſſimis, concupitas inſpicerent mulieres, cum tamen interim cymba per tyberim roſis denſatum lentior laberetur. Sic enim habet Seneca habitaturum tu unquam putas fuiſſe in ima ciuitate Catonem, ut prænauigantes adulteros dinumeraret, & tot genera cymbarum tot uarijs coloribus picta, & fluitantem toto lacu roſam, ut audiret canentium nocturna uicia. Suetonius autem eſt auctor Caligulā principē fabricaſſe de cedris liburnicas gemmatis puppibꝰ, uelis uerſi coloribus. Et Cornelius Tacitus dicit Neroni in Achaiam nauigaturo, ut fidicinam artē oſtentaret, naues auro & ebore diſtinctas fuiſſe. Aliaq́ʒ item plurima luxuriam notantia Romanam Seneca habet, quæ duximus adnotanda. Cum enim uillam laudaſſet Scipionis Aphricani ſuperioris, nō magis quia pulchre quàm quia modeſtiſſime ædificata erat, aliarum è contra delitias ſic damnat: ſub hoc ille tecto tam ſordido ſtetit, hoc illum pauimentum tam uile ſuſtinuit. At nunc ſi quis eſt qui ſic lauari ſuſtineat pauper ſibi uideretur, ac ſordidus, niſi parietes magnis, & precioſis orbibus refulſerint, niſi Alexandrina marmora numidicis cruſtis diſtincta ſint, niſi illis undiq́ʒ operoſa & in modum picturę uariata circumlutio prætexitur, niſi uitro aſcenditur camera, niſi tophus lapis quondam rarus in aliquo ſpectabili templo piſcinas noſtras circundedit, in quas multa ſudatione corpora exinanita dimittimus: niſi aquam argentea epitonia fuderint: & adhuc plebeias fiſtulas loquor. quid cum ad balnea libertinorum peruenero, quantum ſtatuarum, columna-

rum eſt nihil ſuſtinentium,ſed in ornamentum poſitarum impenſæ cauſa, quantum aquarum per gradus cũ fragore labentiũ.Eo delitiarũ peruenimus,ut nihil niſi gemmas calcare nolimus. Et alio loco Seneca non immerito dixit, contra naturam uiuere qui hyeme concupiſcunt roſam,fomentóque aquarum calentium & calorum aperta mutatione brumalium,florem uernum exprimunt:& pariter contra naturam agere, qui pomaria in ſummis turribus ſerunt, quorum ſiluæ in tectis. Subinde diuitis uicini ineptias ſtomachatus Seneca, eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantiſſimum ſic deridet. Quæro circa octauam noctis quid ſit ille ſonus rotarum,uelle geſtari dicitur. circa lucem diſcurritur, pueri inuocantur, cellarij, coqui'que tumultuantur, quæro quid ? dicitur mulſum & alicam popoſciſſe,à balneo exiſſe.nihil cõſumebat niſi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem à Plutarcho ex eius uita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus, aureas pateras uelut in pompa circunferens. ducebantur & leones ad rhedam ligati,& quod maxime homines turbabat,honeſtiſſimæ domus ſcortis,& mimis pro diuerſorijs dabantur: per lucos atq; amnium ripas prandia ſæpiſſime parabantur: de qua item re ſic habet Plinius,Leones iugatos primum Romæ ad currum iunxit M. Antonius ciuili bello poſt pugnam pharſalicam,ab illis uectus eſt cum mima Citheride.quo autem tempore luxuria cœpit in urbe Roma creſcere,remedia etiam adhiberi cœptum eſt. Anno enim urbis DLXVI,uicto Antiocho Aſiaq;, Licinius Craſſus, Lucius Iulius Cæſar cenſores, edixerunt ne quis uenderet unguenta exotica, id eſt, aliunde apportata. Vnde cũ L. Plotius planci bis conſulis cenſoris'que frater proſcriptus à IIIuiris in ſalernitana latebra unguenti odore prodigo frueretur, eo dedecore factũ eſt, ut prius damnata in populo ea proſcriptio, inde abſolueretur. Sed mirum publice futurum niſi ex uſu priuatim probaretur. Scribit Plinius podagræ uſum conſueuiſſe rariorem eſſe non modo patrum auorumq; ſuorum memoria,uerum etiam ſua,qui quidem morbus uideretur eſſe peregrinus,quia ſi in Italia fuiſſet antiquitus,latinum quo caret haberet nomen.quam ob rem facta morbi externi mentione Plinius medicinæ etiam,ut uidetur externæ quã externi primum inuexerint medici, ſic facit mentionem.

De medicinis externis

Nonnullas gentium ſine medicis uiuere, nec tamen ſine medicina,ſicut populus Rom.uſque ad ſexcenteſimum annum. Caſſiusq; Hemina ex antiquis auctor eſt,primum è medicis ueniſſe Romam peloponeſſo Archagathum Lyſaniæ filiũ L. Aemilio M.Liuio conſulibus anno quingenteſimo quinquageſimoquinto, ei'que ius quiritum datum & tabernam in compito acilio emptam,mox à ſæuitia ſecandi urendi'que tranſiſſe nomẽ in carnificem,& in tædium artis omnes medicos. Vnde eſt illud Catonis ad filium.Dicam de his medicis ſuo loco M. Fili quid Athenis habeam exquiſitum,ut quid bonum ſit eorum habeas inſpicere non perdiſcere. Item addit. Quandocunque iſta gens ſuas litteras dabit omnia corrumpet,tum etiam magis ſi medicos ſuos huc mittet. Iurarũt inter ſe barbaros necare omnes medicina: ſed hoc ipſum mercede faciunt,ut fides eis ſit,& facile deperdant. Interdixit ibi medicis Cato atque id anno urbis quinto ſexcenteſimo,ſuæ ætatis quinto octuageſimo, ideo templum Aeſculapij etiam cũ reciperent,deo extra urbem & in inſula fecerunt. Poſt tam multa de luxu & perditorum ciuium Romanorum moribus à nobis dicta, non ſunt oculo tranſeunda conniuente, aliqua ex infinitis quæ flagitioſiſſimi ex principibus in uſu & cõſuetudine habuerunt.

Neronis flagitia infanda

Eritq; à Nerone principium,cuius minimam flatitiorum particulam afferemus, & unum imprimis quod uix referre audemus. Genetricis ſuæ Agrippinæ quæ eius concupiuerat quæſiuerat'que aliquando concubitum, neci conſenſiſſe: & Sporum puerum exſectis teſticulis etiam in muliebrem naturam transfigurare conatum:ut minus malum fuerit,cœnationes eum laqueatis habuiſſe tabulis eburneis uerſatilibus ac fiſtulatis,ut flores & unguenta deſuper ſpargerentur: & cœnationum fuiſſe præcipuam rotundam,quæ perpetuo diebus ac noctibus uice mundi circumageretur.

Agrippinæ libido

Agrippinæ uero genetricis id factum uſque adeo damnamus, ut Meſſalinæ Claudij item imperatoris libidinem minus uituperandam ducamus, quæ ancillam meretricẽ in certamine cõcubitus ſuperauit XXV uicibus.

Commodus

Commodus uero Antoninus cum trecentis concubinis quas ex matronarum meretricum'que delectu ad formæ ſpeciem conſtituerat,ac trecentis alijs puberibus exoletis quos æque ex plæbe ac nobilitate collegerat in palatio, per conuiuia & balnea bacchabatur.

Heliogabalus

Heliogabalus'que ſtrauit triclinia de roſis & lectos & porticus, & ſic per ea deambulabat

ambulabat. Oppreſſit'que aliquando in triclinijs uerſatilibus paraſitos ſuos uiolis & floribus ſic ut animam aliqui efflauerint, cum emergere ad ſummũ non poſſent. Qui non niſi unguento nobili aut croco, piſcinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facile niſi in his qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicũ ſubalares, ſæpe culcitras mutans. Sed iam ſatis deſcribendo hęc ſtomachati ſumus, ad ędificia tandem ueniamus. De qua re dicturi à ui uerborum de noſtro more inchoabimus. ædificiorum appellatione Iulianus iureconſultus aut ſuperficiem ſignificari inquit aut ſolum quoq;, cui ædificium eſt ſuper impoſitum, eaq; ædificij appellatione eſt uerborũ latinorum à facienda æde compoſitio. Florentinus uero fundi appellatione omne ædificium & omnis ager continetur, ſed in uſu urbana ædificia, ædes: ruſtica, uillæ dicuntur: locus uero ſine ædificio in urbe area, rure autem ager appellatur. Idemq; ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus fundus omne eſt quicquid ſolo tenetur, ager eſt ſpecies fundi ad uſum hominis comparatus: poſſeſſio ab agro iuris proprietate diſtat, poſſeſſio enim uſus, ager proprietas loci. Et Varro de lingua latina, domus inquit Græcum, ædes ab aditu, quod plano pede adibant. In hac uero ædificiorum deſcriptione ratio temporis & locorum habenda eſt. Aliter enim primis conditæ urbis & naſcentis rei publicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatum eſt; aliter rure & aliter domi ædes fuiſſe extructas nullus addubitabit. Quantum autem ad temporis uarietatem attinet Romuli caſam, capitolij humilima tecta, æternos' ueſtæ focos, fictilibus contentos fuiſſe multi ſcripſerunt, ædeſque propter quas Valerius à ſumma uelia in infimum forum translatas publicolæ cognomen ſit nactus, permodicas & tenuiſſimæ ſtructuræ conſtat fuiſſe. Quin ſcribit Suetonius, Octauium Auguſtum ſenem & morti appropinquantem ſolitum gloriari, urbem ſe quam inueniſſet lateritiam relicturum eſſe marmoream. De qua inſigni mutatione quo cœperit perſeuerauerítq; modo dicendum eſt, præſertim cum ea futura ſit ædificiorum quæ deſcribemus pro maiori parte materia. L. Craſſum oratorem ſcribit Plinius primum Romanorum columnas habuiſſe in atrio marmoreas hymetias peregrini marmoris, unde Brutus in iurgio uenerem palatinam eum appellauerit. Syllamq; ex Iouis templo Athenis columnas inuexiſſe ædibus capitolinis. primum etiam Romæ cruſtauiſſe marmoribus, totius domus parietes in cælio monte Mamuram phormijs natum, equitem Romanum, præfectum fabrorum C. Cæſaris in Gallijs. Contraria uero ſibi ipſi uidetur ſcribere Plinius, qui eadem penè in operis parte, dicit priſcos limina & ualuas ex ære factitaſſe, & Camillum ærata hoſtia habuiſſe in domo. à conſulatuq; Octauij qui de Perſeo naualem duxit triumphum, factam eſſe porticum duplicem ad circum flaminium ex ære, quæ corinthia ſit appellata à capitibus æreis columnarum. deinde inferius ſcribit: M Lepidus Catuli in conſulatu collega, primus omnium limina ex numidico marmore poſuit magna reprehenſione, anno urbis quinto ſexageſimo ſexcenteſimo. quam enim reprehenſionem meritus fuiſſe dicatur Lepidus ſi limina ex numidico marmore poſuit? quando Camillum prioris caſtioriſq; ſęculi conciuem uideret, ęrata hoſtia, & alios limina & ualuas ex ære habuiſſe? qui nomen luculleio marmori dederit quod uiride & luxuriãti per maium menſem prato ſimillimũ eſt, nuncq; plurimis in locis Romæ conſpicitur: Fuit item poſt Auguſtum tiberiacũ marmor ex Aegypto Auguſti & Tiberij diligentia aduectum, nunc ignotũ. Ex ophite dicit Plinius columnas eſſe paruas, quod marmor ſit nigricans uarium, dicaturq; capitis dolores ſedare alligatum, & ſerpentium ictus: & quoſdam phreneticis lethargicis alligari iuſſiſſe. Sunt uero nũc eiuſmodi colũnæ quãplures Romæ ad beati Petri confeſſionẽ, ad ſancti Gregorij, ad ſanctę Crucis altaria, & lateranenſi in eccleſia, ubi uetus eſt ornatiſſimumq; balneum. Rubere item dicit Plinius porphyreticũ ex Aegypto interuenĩetibus candidis punctis, nunc ubiq; notiſſimũ, & priſcum retinens nomen. Vnde Seneca epiſtola cxvi. Delectãt nos ingentiũ maculæ columnarũ, ſiue ex aphricæ ſolitudinibus aduectę, porticum aliquam uel capacem populi cœnationẽ ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Aegyptũ quoq; miſiſſe ferrei coloris atq; duritiei marmor, quod etiam eſt notiſſimũ. Subinfert Plinius onycẽ in Arabiæ mõtibus & in Carmania, ex quo potoria uaſa primum facta, poſt pedes lectorum ſellarumq;: columnas quatuor in theatro ſuo Cornelius Balbus poſuit. Nos ampliores uidim⁹ in cœnatione Caliſti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plinius, Marci Scauri ædilitate ccccLx. columnæ

De ædificijs

Fundus

Area

Ager

Domus

Aedes

Craſſus primum habuit colũnas marmoreas in domo

Limina & ualuæ ex ære

Marmor luculleum

Marmor tiberiacum

Ophites

Porphyreticum marmor

Onyces

fuerunt in tēporario theatro uix menſe manſuro. Vnde & Hieronymus ad Demetriadem Alij ædificent eccleſias, ueſtiant parietes marmorum cruſtis, columnarū moles aduehant, earumꝗ deaurent capita, precioſo ornatu, conſentiente ebore argentoꝗ ualuas, & gemmis aurata diſtinguant altaria. *Antæ columnæ* præter rotundas uero aliæ fuerunt columnę quę dictæ ſunt antæ, quod antes quadraturā ſignificare Nonius affirmat. Fueruntꝗ pariter alia ſiue marmora, ſiue quid aliud appellanda ſint: ornamentis Romanorū adhibita: *Alabaſtrus* Alabaſtrus quem ſeruādis unguētis maxime idoneū naſci dicit Plinius circa thebas Aegyptias & Damaſcū ſyriæ, quo priſci Romani ſicut aliqui magnates nunc Romæ, præſtādo per feneſtras lumine utebant̃. *Criſtallum* Et criſtallū è gelu concreto, cuius trullam unam C L. milibus matronā unam emiſſe Plinius refert. *Succinum* Erat & ſuccinū, folia, paleas & ueſtium fimbrias raptans, unde uerticellos fœminæ faciebant. *Meniana* Sed ædificia meniana idē uult Nonius porrecta exterius eſſe dicta, ꝙ primo à Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit qui ultra columnas extendit tigna quo ampliarent̃ ſuperiora. *Tigna* Tignaꝗ Vlpianus à tegēdo dicta ſcribit, hoc amplius & calcem & harenā tignorū appellatione contineri. Sed & in uineis uult idem tigni appellatione omnia cōtineri uineis neceſſaria. Materiaꝗ eſſe, quę ad ædificandū fulciendūꝗ neceſſaria eſt. *Lignum* Lignū uero quicquid cōburendi cauſa paratū eſt. Inſuper fabros tignarios dicit *Fabri tignarij* non eos dūtaxat qui tigna dolarent, ſed & omnes qui ędificarent. ędificiorū partes iam aggrediamur. *Atrium* Atrium ab atriatibus hetruſcis dictū uult Varro, illinc enim primū exemplum fuiſſe ſumptū dicit. *Veſtibulum* Atriumꝗ uideri poſſe dictū ꝙ ſit anterius, idemꝗ & ueſtibulū, de quo Aulus Gellius. Qui domos amplas faciebant locum ante ianuam relinquebant, qui inter fores domus & uiā relictus eſſet. In eo loco qui dominū eius domus ſalutatū uenerant priuſquam admitterent̃ conſiſtebant, & neꝗ in uia ſtabant, neꝗ intra ædes, idꝗ ueſtibulū appellabāt. Vnde Virgilius, Veſtibulū ante ipſum primiſꝗ in faucibus orci. De qua ędium parte Plinius. Apud maiores in atrijs erant imagines non ſigna quæ ſpectant̃ externorum artificum, nec æra aut marmora. Expreſſi cæra uultus ſingulis diſponebantur armarijs, ut eſſent imagines quæ comitarentur gentilitia funera: ſemperꝗ defuncto aliquo, totus aderat familiæ eius qui unquā fuerat populus. Stēmata uero lineis diſcurrebant ad imagines, parietis tabulina codicibus implebant̃ & monumentis rerū in magiſtratu geſtarū. aliæ foris & circa limina animorū ingentiū imagines erāt, affixis hoſtiū ſpolijs, quę nec emptori refigere liceret, quę etiā dominis mutatis domus ornamēta erāt. Eratꝗ hęc ſtimulatio ſumma & ingēs, exprobrātibus tectis quotidie imbellē dominū intrare alienū triumphū. Pauimenta ſecundo uident̃ loco oſtendēda, quorū aliquot nomina ponit Plinius: Scalpturatū *De pauimētis* poſt tertiū bellum punicū primo eſt factū: Ante pauimenta atꝗ emblemata uermiculata. Subdialia à Græcis primo habita quibus cōtegerētur domus ex tunſa teſta & pedali craſſitudine fiſtucata. Litoſtrota cœptauere iā ſub Sylla paruulis certe cruſtis. Et primę quidē ſpeciei teſſellis minutis diuerſicoloribus in quācunꝗ picturā, multa nunc Romæ & ubiꝗ ubi Romanorū extant ędificiorū ruinę cernunt̃. Secūdęꝗ pariter, adeo ut eius nūc quoꝗ paſſim terratij appellatione ſit uſus. tertiæ pauciora Romæ uidemus. Laterculi eñ ſunt digiti breuitate altrinſecus tenui calce cōpacti. atriū poſt hoſtij æneū aut marmoreū limē ha-*Porticus quadrata*bētis ingreſſum, unaquaꝗ in domo bene diſpoſita ſequit̃ portic⁹ quadrata, colūnatis marmoribus ſuperiorē ſuſtentātib⁹ porticū munita, cuius quidē portic⁹ infra ſupraꝗ & in circuitu magna & uaria fuerūt ornamenta. Pauimentū nāꝗ inerat unū ex tribus ſupradictis ſed maiori ex pte ſcalpturatū teſſellis ex marmore uarij coloris aliquā in picturā uariatū, qđ quidē nunc dirutarū Romę & extra ędium ac uillarū fundamenta per uineas & agros ab effodientibus reperta oſtendūt. Parieteſꝗ uarijs undiꝗ marmorei cruſtamentis ueſtiti erant, & ipſas inter columnas uela ſemper erant uento, frigori, ſoli, pulueribuſꝗ arcendis oppoſita, quæ uarij coloris & precij pro dierū & ſolennitatū uarietate haud ſecus quā ueſtimenta à dominis mutabantur. fornices uero porticibus ſuperinducti & ipſi rotundis marmoribus in ſpecula leuigatis uiſebātur. ea ſpecularia nunc per eccleſias præſentis temporis Romæ, aut in pauimentis, aut ad umbones uidemus adhibita, Ipſa autem quæ inter quadraturam porticus relinquebatur area, fuerunt uaria pro ingeniorum diuerſitate oblectamenta. quoſdam enim legimus prati uiriditate conſitis arboribus plena fuiſſe contentos: quoſdam ibi fontem ſalientium in ſublime aquarum cuniculis aliunde deductarum habuiſſe: cum riuulos aquarū inde per pratum defluentes ſi paulo murmurantiores eſſent

euripos

euripos,& alios maiuſculos impropria nimis ſimilitudine nilos appellarent. Vnde Cicero
legum primo. Magnificasq́ uillas & pauimenta marmorea & laqueata tecta conteno. Du
ctus uero aquarũ quos iſti nilos euripoſq́ uocant, quis cum uiderit non irriſerit? Superior
uero porticus ad quã oblongo molli & accliui ſæpius q̃ gradibus aſcenſus erat, eadem in
pauimento parietibus & columnato habuit ornamẽta, ſed laqueato deſuper id tectum ſæ
pius quàm camera integebatur. quæ quidẽ laquearia auro argẽto & ebore diſtincta fuiſſe
ſuperius uidimus, cum in aliquibus cõſtet particulas fuiſſe ita libratas ſuſpenſasq́ ut ſerui
impulſu in hoſpites deciderent. de quibus ſic habet Plinius: laquearia quæ nunc etiã in pri
uatis domibus auro teguntur, poſt Carthaginẽ euerſam primo inaurata ſunt in capitolio
cenſura L. Mummij: inde tranſiere in cameras: parietes quoq́ iam & ipſi tamq́ uaſa in/
aurantur, cum ſua ætas uarie de Catulo exiſtimauerit, q́ tegulas æreas capitolij inauraſſet
primus. Quę aũt partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorẽ ſuperioremúe porticũ eſſent *De fornicibus*
non ſatis affirmari poteſt. Sub ipſa namq́ porticu prima, fornices erant ampliſſimi, ędium
quas ſuſtentabãt magnitudini reſpondentes, in quibus partim molæ tenebant & aſinariæ
& manuales, & ei piſtrino ſerui perpetuo dedicati: partim ipſi & alij comedebant & dor/
miebãt ſerui: partim diuerſarũ rerum apothecæ, & uinaria, olearia, & rerum aliarum cellæ
erant. Quin etiam ipſorum fornicũ ſubterraneorũ pars una zetis inſeruiebat parti ædium *Zeta*
nunc ignotæ, & cuius apud priſcos mentio ſæpe habetur: oblongus enim is fornix aqua
feruẽte à ſeruis in id opus addictis implebat: nullumq́ aquæ uaporariũ aliud erat, q̃ quod
in id ædificãtes de induſtria & accuratiſſime, in hanc maxime formã reliquiſſent. triginta
ut apparet pluribuśue in circuitũ locis fiſtulæ cãnales quà fornix parieti hæret linqueban
tur, triplices quadruplicesúe ſimul iunctæ, quarum ex lateritio unaquæq́ ſummiſſi pugni
longitudine & duorum digitorũ craſſitudinis latitudine erat: quæ forma efficit, ut ternæ
quaternæ aut plures ſimul paruũ occupent locum. perducebãturq́ in primam ſecundam
& tertiam ſi domui aderat contignationẽ, & in quacunq́ aula, cubiculo, porticu, & alia do
mus particula binæ ex ipſis quaternæ aut plures amoto quod proprium ſemper adhibeba
tur obturaculo uaporem exhalantes, ab imis feruentibus aquis prouenientem dabant ca/
lorem: pulchrumq́ eſt uiris ingenio præditis uidere, multis in Romæ ruinis fornicum mu
rorumq́ moles craſſiſſimas, eas habere cuniculares textulas cannales in tranſuerſum de/
ductas. nulla enim erat pars ædium à primis in ſublime perductis cannalibus tam remota,
quin ædificantes per ingentes murorum craſſitudines earum aliquam perduxiſſent. Cer/
nereq́ hoc eſt nunc imprimis in ædibus quas Philippus Marerius apud ſanctum Stepha/
num pineæ ſiue (ut aiunt) caci: ad meridionale ipſius eccleſiæ atrium poſſidet, quem ad
locum ſubterraneũ accenſo per diem mediã lumine parua ſcala deſcenditur. Eccleſia uero
ſanctæ Crucis nunc inſignis, doctos qui hęc legerint circumſpicientes, quod hi fuerint ex
lateritio cuniculi facile edocebit. Cum enim in palatio Soſorij ciuis ampliſſimi ea fuerit ec
cleſiæ ædificatio, habuit ad calefactionem partium ædis ſingularũ id palatium hoc de quo
diximus adiumentum, uſq́ ad primam contignationem à tribus eccleſię lateribus extans.
Scribitq́ Placidus grammaticus in zetæ uerbi expoſitione, aquam frigidam per æſtatem
ex formis in eum dimiſſam ſubterraneum ſiue fundamentalem fornicem, omnes ædium
particulas per emiſſam lenis ſpiritus uaporationem pari forma & ratione refrigeraſſe. Su/
pra ipſos itaq́ primos fundamentales (ut ita appellem) fornices, erant partes domus ad pri
mam porticum ſoli paritate reſpondentes, ſed pro dominorum ingenij uarietate ſingulis
in ædibus diuerſæ: & pariter ad ſuperiorem porticum erat. Cubicula enim utrobiq́, au/
las, cœnationes & alia loca prout libuerat ſinguli ædificabant. Videmus uero quibuſdam
in urbe ſummorũ uirorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiam libertini generis ho/
minum uillis, porticus ſuperioris formæ inferiores binas ternaſq́ fuiſſe, ad quas ſuperio/
res aliæ totidẽ porticus reſpõdent: quod quidẽ minori nobis eſt miraculo, qui Bernabouis
Vicecomitis ædem trinam habentem quadratã inferiorem porticũ, columnis marmoreis
& quidem ſublimibus ſuperiorem ſuſtentantibus porticũ, munitam Mediolani uidimus:
in qua ſi pauimenta cruſtamentaq́ marmorea & laquearia deerant aurea, & argentea, &
eburnea, elegãs ſumptuoſiq́ operis pictura nequaq́ inaurationibus carens & parietes &
laquearia exornabat: Paris'q́ penè operis & dignitatis ædes aliquando fuere, quas magna
ex parte extantes, Scaligeri Veronę, Carrarienſes Paduæ, ædificarunt. & ſancti Benedicti
ordinis

ordinis monaſteria præſertim uetuſtiora, quorum partem principio in Romanorum pri/ſci temporis ciuium ædibus ædificata fuiſſe ſcimus, eam de qua diximus formã retinent. Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ urbis ædes, & penè omnes uillæ ha/bent, dedicatas ſcilicet ſingulis dijs partes, in quibus & ſi res diuina debito tempore, cœna tiones tamen aliquando etiam fiebãt. Vnde eſt illud Luculli, quem cum M. Craſſus Pom/peius & Cicero improuiſum ad cœnam adoriri cuperent, conſtituto ille pridem cum di/ſpenſatore remedio obuiauit: in Apolline enim cœnandum eſſe admonens, abunde ſigni ficauit parandam eſſe cœnam, quæ ſummis tribus hoſpitibus ſatisfaceret. ſimiles enim q; plures habuit in æde cœnationes quæ plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatem, ac commodum habituræ eſſent quantocius apparatum. Et præter hæc cum urbanis ædi/bus comunia uillæ alia habent magnitudinis eximiæ loca: idq; facile intelliget qui binas Plinij oratoris epiſtolas leget, in quibus laurentinum hetruſcamq; uillas ſuas accuratiſſi/me deſcribit, & quidem in laurentina has deſcribit partes à nobis ſuperius dictas. In prima parte atrium frugi, nec tamen ſordidum. Deinde porticus in o litterę ſimilitudinem, qui/bus paruula ſed feſtiua area concluditur: Poſtea Hippodromos ponit partem ad equo/rum curſus agitationemq; factam, quæ breuior ſtadio uno eſſe non potuit. pariſq; longi/tudinis fuiſſe oportuit geſtationes in quibus deambulando defatigati, aut curru uecti ad ſanitatem exercerentur. & orti inerant uineæq; ingentes, prata quoq; ſiue ut appellant uiridaria buxo lauroq; plurimo frequentata: quorum præſertim buxi in omnem formam ductilis, leonũ, urſorum & aliorum animaliũ formæ, ac litteræ domini & opificis nomen exprimentes inerant. Et zetas in utraq; uilla binas ternaſue fuiſſe uidemus: ædificio in id ſeparato, quod cubicula, cœnationes & aulas habuerit hyemales. xyſti etiam inerant in hemiciclum curui, & aliæ diuerſorum uocabulorum partes, Græcæ ut credimus appella/tionis, quas tamen huius temporis Græci ignorant. Sed & nos per uiam appiam uillarum uidimus ruinas, in quis theatra extant, tres mille homines in ſpectaculũ admiſſura. extant ferarum ſepta & piſcinarum muri. In baianoq; pariter & lucrino præter eadem adhuc ap parentia, abſidæ extant celſi ſuperbiq; operis, quarum partem balnea, partem ſacella, par tem cubicula, & uillarum aulas, cœnationesq; fuiſſe non dubito: in quarum aliquibus fer/ramenta ſemicorroſa ſuperne adhuc pendent, ſpecularibus quæ ſuſtentabãt ſpoliata. Hic mihi ad tantas ædium uillarumq; magnificentias nõnulli priſcorum ineptias falſo arguen tes inſultant: nec ſingulis ut nunc cubiculis caminos nec latrinas fuiſſe. ſed de caminis & neceſſario per hyemem calore ſatis ſupraq; in zetis factum exiſtimo. Sicq; erunt qui con/tendant non potuiſſe tenuioris cenſus homines eas habere zetas, focũ reſpõdebo eos me/dia habuiſſe aula ad quem tota familia cõſideret, ſicut plurimis nunc circa urbem & partẽ Italiæ regnum appellatã in urbibus & oppidis ſeruari uidemus, quamq; Cicero ad Quin/tum fratrem Aſiæ tunc proprætorẽ de uilla quam ſibi in arcano ædificabat ſic habet. Va/porarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idẽ Cicero. Valde timeo ne frigeas in hiber nis: quamobrem camino luculento utendũ cenſeo. latrinarũ uero iniuſtiorẽ quàm cami/norum calumniam fuiſſe oſtendã. Multis unamquamq; etiam mediocris cenſus ciuium ædem & uillã ſeruis libertis ancilliſq; abundaſſe conſtat, qui excepta in uaſis dominorum uentris pondera deportantes in aquarũ decurſibus abijcientes, uaſculum illico emunda/bant. nõ ſolum eñ in ædibus ſed uicis uijs uiculiſq; & andronis fermè in ſingulis aquę pu blico inſtituto in id ad ſalubritatẽ ciuitatis adiumenti decurrebant. libetq; magnam in pu denda re priſcorum prudentiã liberius calamo quàm uerbo & famine fortaſſis auſuri fui/mus, exprimere: Ne tanta ſeruorũ puerorumq; urbem incolentium turba, quantam fuiſſe credendũ eſt, ne peregrina multitudo quã refertur hoſpitio carentem per uias quãdoq; no ctes egiſſe, omnia quod neceſſariũ fuiſſet ſordibus & fœtore cõpleret: latrinæ primum in ipſis urbis mœnibus aliquot milia, & aliæ pariter certis in locis publicæ inſtitutæ ſunt. qđ quidẽ ſexti Ruffi uiri cõſularis breue cõpendium oſtendit. & cum id parũ prodeſſe ſit ui/ſum, aquarum decurſus tota urbe (quod Frontinus indicat) poſt angulos ita deriuati ſunt, ut etiam interdiu ſine pudore exonerandi in ipſis uentrem præbita ſit facultas. quibus in locis publica impenſa ſpongiæ fuſticulis ibi catenæ firmatis alligatę erant, quibus obſcœ na non ſolum abſtergere ſed ſumpta bis terue aqua lauare liceret. teſtis ad id mihi nunc unus, ſed locupletiſſimus ſit Anneus Seneca, qui ductum ut feris in amphitheatro pu/gnaturus

Hippodromos. *Geſtationes* *Xyſtus* *Abſidæ* *Latrinæ publicæ*

gnaturus obijceretur, captiuæ ſortis hominem, ſimulata exonerandi uentris neceſſita-
te, cum à perducente lictore permiſſus eſſet pauliſper ſecedere: ligno cui erat in id alligata
ſpongia in os ſuffarcinato enectum, ferarũ ſęuitiæ ſe ſubtraxiſſe dicit. Feneſtras uero quas
tranſennas Feſtus uult appellatas fuiſſe, priſci ampliſſimas etiã ut uidetur extra proportio
nem fecerunt ea (ut uult Plinius) ratione, quod agitatũ uento aut tenui aura aerem ſeruari *Tranſenna*
in ædibus ſalubriorem exiſtiment. Fuit etiam unaquaq; in æde aut uilla impluuiũ: quem
Aſconius ſecunda actione in Verrem locum fuiſſe dicit ſine tecto, quà impluere imber in *Impluuium*
domum poſſet. Vnde Cicero tertia in Verrem, oſtendam in ædibus priuatis longa diffi-
cilíq; uectura columnas ſingulas ad impluuium ſeſtertijs quadragenis milibus. Et textri-
num unaquæq; etiam ſplendidi uiri domus in atrio habuit locatum. Aſconius in Milonia *Textrinum in*
nam Ciceronis orationem. Clodiani ad milonis domum delati telas quæ ex ueteri more *quaq; domo*
in atrio texebantur diruerunt. Et Cicero ipſe tertia in Verrem. Nulla domus in ſicilia lo-
cuples fuit: ubi iſte non textrinum inſtituerit. Poſſemus ex his quæ ſupra collegimus, le-
cticas in cubiculis aureas argenteas & eburneas: lectorum fulcra ex biſſo purpura lineiſq;
auro intertextis: ſtrata in cubiculis, tapeta & ueſtitos auleis muros: poſſemus abacos cum
ſuppoſitis ad aquas excipiendas immundas conchis aureis & argenteis, cum uaſis uina-
rijs aquarijſq; item aureis & argenteis, cum mirrhinis trullis & cantaris: poſſemus biblio
thecas in uillis ſingulis integras repetere. Poſſemus pauonum turdorumq; auiaria, galli-
narum columbarumq; milia, oſtrearia, piſcinas dicere. Sed cum ea unuſquiſq; ex ſupe-
rioribus ſumpta facile poſſit ædium & uillarum partibus applicare, deſinemus: propoſi-
toq; nihilominus uillarum magnificentiæ & priſcorum magnitudinis opum intendentes,
mirum dicimus, omnium fuiſſe in ea re maximum, ciues Romanos etiam mediocris cen
ſus non ternas modo aut quaternas huiuſmodi uillas ſed multo plures habuiſſe. Verrem
enim ſatis innuit Cicero triginta habuiſſe uillas, in quas lectos, fulcra, ſupellectilem, & or *De uillis*
namenta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec uero emiſſe eas poſt contra-
ctas tanta rapina diuitias Verrem ſatis conſtare credimus, quando earum coemptionem
uillarum à Cicerone obijci non uidemus. M. Cælium cuius cauſam M. Cicero perorauit,
paucarum diuitiarũ fuiſſe qui eam perlegit orationem intelliget, & tamen Cicero in con-
futatione ſic habet. Sumptus unius generis obiectus eſt, habitationibus triginta milium
dixiſtis habitare. Et ipſum Ciceronem, qui nunquã diues inter Romanos ciues ſit habitus
(licet per calumniam Saluſtius id obijciat) duodeuiginti habuiſſe uillas, nos curis aliquan
do liberiores, in epiſtolis ad Atticum collegiſſe meminimus, ſed eas quæ nunc memoriæ *Villæ Cice*
occurrerint referemus. Tuſculanam, in qua nunc decimo ab urbe miliario cryptæ ferratæ *ronis*
Græcum extat monaſterium. Lanuuinã cuius oppidi nunc ſummi uiri Proſperi cardina
lis columnæ, & ſi publicum erat Romani populi municipiũ, agros murenarũ familia in-
de oriunda, maiori ex parte poſſidebat. Habuit ad aſturam nunc Antonij columnæ urbis
præfecti arcem, uillam aſturicenſem. Habuit ad idem inferi maris littus phormianã, cuius
ueſtigia apud molas amœniſſimũ gaietæ uicum inſpexiſſe lætamur. Habuit puteolanam
in qua Hadrianus imperator obijt. Habuit alſienſem nobis incognitã. Fuitq; illi omnium
gratiſſima arpinas paterna, cuius in legum dialogo meminit. Fuit & arcanum nunc arce
oppidum caſſinati propinquũ, in quo quinto fratri comuni uiridaria id eſt colles arduos
omnino ſteriles & ſola gratos uiriditate, fratri emiſſe alicubi in epiſtolis ſcribit. Fuit & Põ
peianũ, ubi nunc paulo plus minus duodecimo à Neapoli miliario ſanctæ Mariæ annun-
ciatæ uico eſt appellatio. ad ipſaſq; uillas cum ſæpe numero Ciceronem iuiſſe legamus,
nunquam aliquid detulit ſupellectilis, aut librorum, ut quod ſupra iureconſulti indicant,
omnes pariter bene inſtructas tenuiſſe uideatur. & nunquam pauciores triginta libertos
ſeruoſq; Cicero iter faciens duxit, cum aliquando uxorem & liberos trahens plurimos
ipſe, & leuis ſuperbaq; uxor Terentia ancillarum cohortem habuerit, quæ illi in patriam
reuocato, cum curribus ſexdecim brunduſium uſq; obuia fuit. In oratione etiam milonia-
na Cicero, quem mediocris cenſus ciues comitatũ in uillam ituri ducerent, ſatis ſic oſten
dit. Milo qui nunq; tũ caſu pueros ſymphoniacos uxoris duxerat, & ancillarũ greges, illi
qui ſemper ſecum ſcorta, ſemper exoletos, ſemper lupas duceret, tum neminẽ. Aſconius
uero pedianus in eandẽ orationẽ, comitũ quos ciues Romani in uillas ducerẽt numerum
ſic indicat. Milo rheda uehebãt cũ uxore fauſta L. Syllæ dictatoris filia, & M. Fuſio fami-
liare

liare ſuo. Sequebatur eos magnum ſeruorum agmen, inter quos gladiatores quoq; erant, ex quibus duo uoti. Vnde Cicero eodem loco. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno cum impedimẽto, ac muliebri & delicato ancillarũ puerorumq; comitatu. Et Quintus Cicero frater Marco fratre opibus tenuior, qualem uillam ſibi parari fecerit in arcano nunc arce oppidulo caſſinati propinquo, oſtendit ipſius Marci Ciceronis epiſtola cuius particulas hic excerpam. In arcano ad quintũ idus ſep. aquam quam ibi ducebant non longe à uilla belle ſane fluentem uidi: nihil ei reſtabat præter balnearia & ambulationem & auiarium. Summã dignitatem pauimenta porticus habent, quod mihi deniq; apparuit, poſtquã & ipſa tota patent & columnæ politæ ſunt. cameras quaſdam non probaui, mutariq; iuſſi: quo loco te in porticu ſcribere aiunt ut atriolũ fiat. Equidem hoc quod melius intelligo affirmo mirifica ſuauitate te uillam habiturũ, piſcina & ſalientibus aquis, additis paleſtra & ſilua uiridicata. Quamq; ea uilla quæ nunc eſt tanquam philoſophia uidetur eſſe, quæ obiurget cæterarum uillarum inſaniam. Habes de rebus ruſticis urbanam expoſitionem. Expolitiones utriuſq; noſtrum ſunt in manibus, ſed tua ad perfectum. Plinius autem orator homo, ex Como, uir Romę alienigena, quid uillarum habuerit ab ipſo audiamus. Cum enim uillam quæ ſibi erat in thuſcis deſcripſiſſet Apollinari ſuo: ſic ad finem epiſtolę habet. Habes cauſas cur ego thuſcos meos tuſculanis, preneſtinis, tiburtinis præponam meis. & in alia epiſtola Romano. Ego ad larium lacum. huius in littore plures uillæ meæ: ſed duæ ut maxime delectant, ita exercent: altera impoſita ſaxis more baiano lacum proſpicit, altera æq; more baiano lacum tangit. Sed erunt qui Milonem Clodium Ciceronẽ ac Quintũ fratrem, Plinium & Verrem inter opulentiſſimos, non inter mediocris cenſus ciues Romanos adnumerari uelint: ijſq; reſpõdemus M. Craſſum dicere ſolitum fuiſſe, non eſſe diuitem qui exercitum ex proprio alere non poſſet, ſicut ipſum potuiſſe conſtabat. ut pariter diuites eſſe dicamus Dolobellam in cuius epiſtola ad Senatum P. Q. R. ſcripta uidemus eum dicere, exercitum liberalitate ſua ſuſtentatum bene habere. ſicut & Brutos & Caſſios aliquamdiu ſuſtentaſſe conſtat. diuites etiam illi erant, per quorũ agros Anneus Seneca bina aut terna flumina à ſummo apenino in mare ſcribit diſcurriſſe. Diuites & illi erant, quos Tyberius gracchus in Hiſpaniam iturus, cum per Italiam iter faceret uidiſſe deplorat, ſena, ſeptena & plura ſeruorum milia in agris habere, quamobrem ſui exterminij legem agrariam ferre conſtituit. Iam L. Lucullum & G. Pompeium ditiſſimos fuiſſe nullus addubitauerit. qui legerit Lucullum à Pompeio & Cicerone Xerxem togatum fuiſſe appellatum, qui minimam ob delectatiunculam montes in puteolano ad nuncagnanũ perfoderet. & Demetriũ Pompeij libertum in Aſiam ad uillas agros & cæteras diuitiarum ſuarum partes inſpiciendas euntem, tantum in comitatu habuiſſe apparatũ, ut regibus noſtri temporis ęquiperari potuerit. Cui omnes Aſiæ populi potiuſquam Catoni longo itinere obuij procedebant. Iam tandem priſcam ædificiorum urbis Romæ magnificentiam, ſplendorem, ornatũ, quod in re exinanita fieri potuit, iam ciuium illa inhabitantiũ diuitias, lautitiam, ingentes exquiſitiſſimoſq; apparatus, non parua ex parte credimus oſtendiſſe. uelim itaq; nunc mecum ſint qui fornices & cameras qui antra, qui fundamenta, ſub uineis ſub ipſis eccleſijs, & ciuium noſtri temporis domibus ac caſis intra urbis mœnia, & ubiq; in circuitu extantia inſpiciant & contemplentur. Velim eſſe qui ad omnes uias conſulares, Aureliam in hetruriæ maritimis piſas uerſus, Caſſiam ad Sutrium Vetrallam, Viterbiumq; & uulſinenſes: Flaminiã per Narniam, meuaniam, fulgineum, nuceriam, callium, fanum fortunæ, piſaurum & ariminum: Per latinam ac lauicanum nunc ualmontonũ, & nunc campaniam uſq; in caſinatem ſancti Germani ſaltum: per appiam albæ ariciæq; ruinas, & muros pontinæ olim plaudis pontes, à nimphis ad terracinam, inde per fundos itrum, molas, ſueſſam, & medium ſtellatem campum uſq; brunduſium, inde tranſuerſo itinere per atellam nunc aduerſam, puteolos, & circum baianum olim ſinum nunc tripergule balneas uſq; cumas, Velim itaq; eſſe qui ædificia alicubi ad dictas uias ſemijntegra: aut quod certius eſt ingentes ſtupendaſq; eorum ruinas mecum inuiſat. pauimẽta inſpiciat: lithoſtrota uermiculata & ſcalpturata, piſcinas alicubi, oſtrearia, ferarum auiumq;, aut leporaria, aut clauſtra: ita inter rubos uepres & ſpinas apparentia, ut facile ſit futurum ea paruo negocio, paruaq; impenſa uſui priſco reddi. Iſq; diligens noſtræ huiuſmodi indagationis ſocius cum noſtra etiam hæc quæ hoc colle-

M. Craſſi dictum

Qui diuites fuerint in urbe Roma

L. Lucullus ditiſſimus

Demetrius Pompei libertus

gimus

gimus libro leg erit,negare audeat,illius ea populi fuiſſe Romani in quo omnes auro & argento ac totius orbis præda quæſitis opibus abundauerint, adeo ut non ſolum patricij & equeſtris ordinis uiri, non ſolum plæbeij in tribubus centurijs cenſuq́ aſcripti domum in urbe & uillas denas pluresue habuerint ornatiſſimas, ac ſumptuoſiſſime paratas,ſed liberti & libertini generis infiniti, ſimilibus in urbe in ſuburbanisq́ & per Italiã omnẽ extraq́ eam ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Tranquillus Cæſarem perpetuũ dictatorem ut gratiam multis alijs largitionibus lenocinijsq́ quęſitam,nouo item modo aucuparetur, Viginti milibus Romanis ciuibus, quibus terni, aut plures eſſent nati, campum ſtellatem campani agri maximã melioremq́ partem, æquis portionibus diuiſiſſe: donum certe eximium,in quo plurima & opulentiſſima ſint etiam nunc caſtella, ceanum, talenum, & alia prout in Italia oſtendimus illuſtrata: feceruntq́ tanti id munus,qui acceperant Romani ciues,ut tamquam una ſodalitas inde effecti,pro cõmuni omnibus elogio ac titulo in monumentis ſe ſinguli ſtellates inſcripſerint. Vidimusq́ noſtro indicante Octauiano Vbaldino non minus optimo quam nobilitate inſigni, quem pręclarus princeps Federicus Feretrenſis unicum habet germanum fratrem,ad quatuor pyramides ſepulchrorũ urbini eſſe marmoreas, in quibus ſingulis diuerſi ciues Romani ſuis functorũ militiæ munerum titulis, ſtellatem literis maiuſculis elegantibus quiſq́ addiderat. Ex eo itaq́ ingenti ciuiũ numero unde uiginti milia ſtellates ternis aut pluribus aucti filijs ſelegi potuerunt totidem aut plura milia tribus pauciores aut nullos habentium natos ſumi potuiſſent, & hæc uiginti milia ex ciuium corpore urbi incluſo ſumpta fuiſſe non dubitamus. Satisq́ ſuperius in rei publicæ adminiſtrationis partibus oſtendiſſe meminimus,plures Italiam, plurimos cæteras imperij prouincias ipſa urbe ciues Romanos & milites habuiſſe. Digreſſi nuper fuimus à propoſito,ut qđ libri huius initio propoſuimus & Franciſco noſtro Barbaro oſtendendũ nos diximus fuiſſe pollicitos,cum fœnore exſoluamus, Non ſolũ uiginti ſed multo plura ciuium milia fuiſſe priſcis temporibus Romæ,qui ædium ſupellectilis familiæ & apparatus omnis ſplendore lautitia atq́ luxuria noſtros omnes huius temporis urbiũ & oppidorum ciues longe ſuperauerint. ſed iam unde ab inſtituto abiuimus reuertamur. multa ſuperius uirorum cuiuslibet ætatis conſuetudines moreſq́, multa ædium, & uillarũ opulentiam,magnificentiam,& ſplendorem oſtendentia diximus,quæ mulieribus quoq́ potuerunt eſſe cõmunia. Nunc aliqua eis accomodata ſolis cum attigerimus,alia etiam per eam occaſionem ſcribemus, quæ uiris quoq́ fuere cõmunia. Nihil uero magis proprium nihil mulieri maius aut decentius quàm pudicitia, de qua quid ſenſerint curauerintq́ priſci primum à Liuio audiamus,is libro decimo ſic habet. Certamen in ſacello pudicitiæ patritiæ quæ in foro boario eſt inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam,patre plæbeio nuptam L. Volumnio cõſuli matronæ ſacris arcuerũt:in uico longo ubi habitabat ex parte ædiũ,quod ſatis eſſet loci modico ſacello extruxit aramq́ ibi poſuit pudicitiæ plæbeiæ. Et Plinius,pudiciſſima fœmina matronarum ſentẽtia Sulpicia paterculi filia, uxor Fuluij Flacci,electa ſenatuſconſulto,quæ ſacrum ueneris ex ſibyllinis libris dedicaret. & ad pudicitiam per moderationem uitæ conſeruandam ſcribit Plutarchus in problematibus, quod ſupra ſumptũ à M. Catone retulimus,mulieres cognatos ore oſculatas fuiſſe,cum ijs uini uſus eſſet interdictus, idcirco ne bibentes laterent, ſed domeſticorum congreſſu redarguerentur. Et Aulus Gellius: mulieres Romę & in latio abſtemię uixerũt, inſtitutumq́ ut cognatis oſculum ferrent reprehendendi cauſa,ut odor inditium faceret ſi bibiſſent. honorq́ ſemper mulieribus pro uirtute eſt habitus,qui tamen maximus inchoauit in Veturia matre & Volumnia uxore Coriolani: à quo cum impetraſſent ut rediret in Volſcos,Senatuſconſulto honores decreti mulieribus, ut cederẽt eis ſemita uiri,auroq́ illæ uterẽtur & purpura: nec paruus eſt honor quem mulieribus tributũ tradit Vlpianus de ſenatoribus. clariſſimarum enim inquit perſonarum appellatione continentur fœminæ clariſſimis perſonis: clariſſimarum quoq́ fœminarum nomine ſenatorum filiæ niſi quæ uiros clariſſimos ſortitæ ſunt, non habentur: Fœminis enim dignitatem clariſſimam mariti tribuunt: tamdiu igitur clariſſima fœmina erit,quam diu ſenatori nupta eſt, uel clariſſimo,uel ſeparata ab eo alij inferioris dignitatis non nupſit: Sed nuptæ prius conſulari uiro impetrare ſolent à principe (quamuis per raro) ut nuptæ minoris dignitatis uiro,nihilominus in conſulari maneant dignitate, ut ſcio Antoninum magnum Auguſtum Iuliæ magnæ conſobrinæ

Campus ſtellates diuiſus à Cæſare ciuibus

Nihil mulieri decentius pudicitia

De pudicitia

Honores mulieribus pro uirtute

ſuæ indulſiſſe.Poſſem hoc loco,& multi fortaſſe faciendum mihi fuiſſe exiſtimabant, multarum mulierum laudes attingere,ſed paucis breuitati conſulturus ero contentus. *Portia Bruti* Portia Bruti uxor,Catonis filia, cultro coxam uulnerauit: ut conſtantiam fortitudinemq; experiretur. *Zenobia* Zenobiam ſcribit Trebellius Pollio, Odenati palmirenorum principis uxorem, multorum ſententijs forti marito fortiorem fuiſſe,mulierem omnium nobiliſſimam & ſpecioſiſſimam. *Victorina* Victorinamq; dictam caſtrorum matrem,ubi filium & nepotem uidit occiſos: Poſthumium Lollianum & maritum hortatam fuiſſe, & iuuiſſe ad imperium, quod & ipſa in germanis geſſit. Nec fuit minor aliquando priſcis, mulierum ueſaniæ atq; impudicitiæ punitionis,quàm honoris uirtutibus habendi diligentia: *De punitione in mulieres ueſanas habita* Fabium Gurgitem ſcribit in decimo Liuius, aliquot matronas à populo ſtupri damnatas pecunia mulctaſſe, ex quo mulctatitio ære ueneris ędem quæ prope circum eſt faciendam curauit.Claudia cum eius carpentum frequenti populo uia progredi nequiret, ut frater reuiuiſceret optauit, & uerbo poſtulauit: qui claſſe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataq; graui mulcta eſt: Tiberius princeps matronas proſtratæ pudicitiæ quibus accuſator publicus deeſſet:ut propinqui maiorum more de communi ſententia coercerent autor fuit.Et Domitianus imperator probroſis fœminis lecticæ uſum ademit, iuſque capiendi legata hereditatesq;. & Alexander ſeuerus imperator mulieres infames quarum numerum magnum repperit puniri iuſſit.alia nunc in moribus & conſuetudinibus, reliqua eſt pars ueſtium, *De ueſtibus* cuius uerbi multiplex ſignificatum eſſe uidemus: Feſtus enim ſic habet. *Veſtis* Veſtis generaliter dicitur ſtragula,forenſis, muliebris. *Veſtimentum* Veſtimentum pars aliqua,ut pallium,tunica,penula:Sed Vlpianus de legatis tractans latius exponit. Veſtimentorum ſunt omnia lanea, lineaq;, uel ſericea,uel bombicina,quæ induendi, præcingendi,amiciendi, inſternendi,accubandiq; cauſa parata ſunt,& quæ his acceſſionis iure cedunt: quę ſunt,inſititæ,picturæ, clauiq; qui ueſtibus inſuuntur. *Veſtimenta uirilia* Veſtimenta omnia, aut uirilia ſunt, aut puerilia,aut muliebria,aut communia,aut familiaria.uirilia ſunt quæ ipſius patrisfamilias cauſa parata ſunt, ueluti togæ & tunicæ. de quibus ſic habet Aſconius in oratione pro M. Scauro: Cato prætor iudicium,quia ætate grauabatur, ſine tunica exercuit, campeſtre ſub toga cinctus in forum quoq; deſcendebat, iuſq; dicebat: idq; reppererat uetere conſuetudine, quia ſtatuæ Romuli in foro,& in roſtris Camilli fuerunt togatæ, ſine tunicis. *Veſtimenta puerilia* palliola, ueſtimenta ſtragula,amphicipe & ſaga & reliqua ſimilia puerilia ſunt, quæ ad nullum alium uſum pertinent niſi puerilem, ueluti togæ prætextæ,aliculæ, clamydes, pallia, quæ filijs noſtris comparamus. *Veſtimenta muliebria* Muliebria ſunt quæ matrisfamilias cauſa comparata ſunt, quibus uir non facile uti poteſt ſine uituperatione, ueluti ſtolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra quæ magis tegendi capitis quàm ornandi cauſa eſt comparata,plagulæ,penulæ, palium,ueſtes & reliqua huiuſmodi, quibus ſine reprehenſione uel uir uel uxor utatur. Et de toga & ſtola ſic habet in philippicorum ſecundo Cicero in Antonium dicens: ſumpſiſti uirilem togam, quam ſtatim muliebrē ſtolam reddidiſti. *Veſtimenta familiaria* familiaria ſunt, ſicut ſaga, tunicæ,penulæ,lintea, ueſtimenta ſtragula, & cætera ſimilia. ueſtis etiam ex pellibus conſtabit, item pelles caprinæ & agninæ ueſtis erunt, cum & tunicas & ſtragulas pelliceas nonnulli habeant: Argumento ſunt etiam nationes quædam ueluti ſarmatarum quæ pellibus teguntur. Ariſto etiam coactilia ueſti cedere ait, & tegumenta ſubſelliorum uice margaritarū. Tapeta ueſti cedunt, quæ aut ſterni aut inniti ſolent:ſed ſtragulas & baſionica quę equis inſterni ſolent nō puto ueſtis eſſe. faſcię cinctiles,peduleſq; & impilea ueſtis loco ſunt,quia partem corporis ueſtiunt.alia cauſa odonū,quia uſum calciamentorū præſtant.Ceruicalia quoq; ueſtis nomine continent, & culcitrę etiā ueſtis erūt. Et Caliſtus ſcribit ueſtis appellatione tam uirilis quā muliebris,& ſcænica etiā ſi tragica ueſtis aut citharœdica ſit cōtinetur. Veſtiū uero uocabula particulariter exponi ideo ſuperfluū & ſimul impoſſibile dicimus,quia eorum quibus noſtra ætate unaquæq; utitur ciuitas uocabula ſatis ſciri nequeūt.Nam ſingulo fermè decēnio ſingulis in ciuitatibus mutatas fuiſſe cū nominibus formas uidimus. Tamen ut priſcorum induendi morem qui apud ſcriptores inuenitur noſtri intelligāt, aliqua afferemus. *Tunica* *Toga* *Cinctus* *Cingulum* M. Varro tunica à tuendo corpora,toga à tegendo:Cinctus uirorum,cingulum mulierum.Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem. Toga communis habitus fuit & marium & fœminarū,ſed prætexta honeſtorum, toga uiliorum, quod etiam in mulieribus ſeruatur. Nonius. Tunica ueſtimentum ſine manicis,ideo Virgilius exprobrans

brans.Et tunicæ manicas.Et infra toga non ſolum uiri ſed & mulieres utebantur quamq́
uirorum etiam publicæ neceſſitatis indumentum fuit, Suetonius de Auguſto. Habitum
ueſtitumq́ priſtinum reducere ſtuduit: ac uiſa quondam pro contione penulatorum tur-
ba indignabundus & clamitans.En ait Romanos rerum dominos gentemq́ togatam.Ne
gotium ædilibus dedit ne quem poſt hac paterentur in foro circoq́ nec niſi poſitis lacinijs
togatum conſiſtere.Et Hadrianus ſenatores & equites Romanos ſemper in publico toga-
tos eſſe iuſſit: niſi à cœna reuerterentur. Ipſe cum in Italia eſſet ſemper togatus inceſſit.
M.q́ Antoninus philoſophus ingreſſus per Brunduſium Italiam, togam ſumpſit,& mili
tes ſumere iuſſit. nec unquam milites in Italia ſub eo non togati fuere. Seuerum aphrum
refert Capitolinus, cum rogatus ad cœnam imperatoriam palliatus ueniſſet, qui togatus
uenire debuiſſet,togam præſidiariam ipſius imperatoris accepiſſe.apud eundem Capito-
linum eſt epiſtola. imperator Cõmodus Clodio Albino ſalutem & cætera, ut tibi inſigne
aliquod imperatoriæ maieſtatis accedat, habebis utendi coccinei palij facultatem,ſed pur
puram ſine auro.& Plinius orator Præſenti.Quouſq́ calcei nuſquã,toga feriata.Calceiq́
uerbi expoſitionem alio tactam tangendamq́ loco libet repetere,quia hic à Plinio melius *Calceus*
à ſuo contrario apparet. Sicut enim toga omniũ fuit ueſtium longiſſima, ita calceus erat *Penula*
breuiſſimus.unde milites in prælium ituri cum ſaga & breuia ſumpſerant indumenta cal- *Stola*
ceati dicebantur. penula ueſtis quam ſupra tunicam accipimus. Stola quæ omne corpus *Palla*
tegeret,palla honeſtæ mulieris ueſtimentum hoc eſt tunicæ pallium. paludamentum ue- *Paludamentũ*
ſtis quæ poſtea dicta eſt clamys. prætexta inſigne Romanum quod ſupra tunicas hono- *Prætexta*
rati quiq́ ſumunt. Calanticæ tegmen capitis muliebre. Aulea genus ueſtis peregrinum, *Calantica*
plagæ grande linteum. Tegmen quod poſtea dictum eſt faſcia breuis, uirginalem horro- *Aulea Plagæ*
rem cohibens papillarum. Abolla ueſtis militaris.Sagum militare ueſtimentum. Regilla *Ralla*
diminutiua ueſtis. Ralla dicta à raritate. Rica quæ & ſudarium. Cæſitium linteolum pu- *Tegmen*
rum & candidum. induſium,quod corpori magis adhæret ueſtimentũ: Patagium aureus *Ricca Abolla*
ornatus ueſti additus. Supparum linteum femorale uſq́ ad talos pendens. Exoticum pe- *Ceſitium*
regrinũ.Mollicina ueſtis à mollitie dicta.Amphitapæ ueſtes uillos utrinque habentes.Lę *Sagum*
na ueſtimentum militare quod ſuper omnia ueſtimenta ſumitur. Carbaſus palium quod *Induſium*
amiciuntur, aut ſericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre ueſtimentũ, quod purpuram *Regilla*
in imo habet. Flammeum tegmen quo capita matronę tegunt.Recinium palliolum fœmi *Patagium*
neum breue,quo mulieres in aduerſis,ac luctibus utuntur. Nam cum omnẽ ueſtitum de- *Mollicina*
licatiorem & luxurioſum ponunt, recinia ſumunt. Tapete & culcitra ſunt notiſſima. Su- *Supparum*
bucula ueſtis intermedia: Capitia capitis tegmen. Encimbomata & parnacides genera *Læna*
ueſtium puellarium.Barnacidę quas nunc guarnacias dicunt.Diuerſitas uero colorum in *Amphitapæ*
ueſtibus fuit diuerſis rationibus & temporibus.Cicero in Vatinium teſtem,Togam pul- *Carbaſus*
lam fuiſſe atram & nigram,& qua in funeribus eſſet uſus ſic oſtendit.Atq́ etiam illud à te *Limbus*
ſcire cupio,quo conſilio,aut qua mente feceris, ut in epulo Q. Arij familiaris mei cum to *Flammeum*
ga pulla accumberes? quem unquam uideris? quem audieris? quo exemplo,quo more fe- *Recinium*
ceris? Quis unquam cœnauit atratus? ita enim illud epulum fuiſſe funebre, ut munus ſit *Subucula*
funeris,epulæ quidem ipſæ dignitatis. Sed omitto epulum P. R. feſtum diem argento & *Encimbo*
ueſte omni apparatu ornatuq́ uiſendo: Quis unquam in luctu domeſtico, quis in funere *mata*
familiari cœnauit cũ toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla data eſt? cum *Barnacides*
tot hominum milia accumberent, cum ipſe epuli dominus Q. Arius albatus eſſet. Qua- *Toga pulla*
les uero alij fuerint ueſtium colores dicere ex ipſis ueteribus poſſem.ſed noſtri temporis *Cymatilis*
uocabulis, ſingula eorum reddere non confiderem. cymatilem enim marinũ ceruleumq́ *Glaucus color*
dixere, quod nos uiride. & Placidus ſic habet. Glaucus color interdum pro uiridi poni- *Impluuiatus*
tur, eſt qui admixtum habet uirori alborem. Virgilius glaucas ſalices & oliuas dixit.Item *color*
in hominibus & equis glauci oculi,pro ſplendidis ponuntur. legimus nõnunquam & ma *Caltula*
ris colorem glaucum. ſed tunc quando caneſcit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris ſeni- *Cærinus*
or fingitur. Impluuiatus color quaſi fumato ſtillicidio. Caltula crocotuli à croco, nunc *Ferrugo*
giallo:Cærinum à cæræ colore Ferrugineum à ferri colore.Oſtrineũ ſubrubeum. Murex *Croceatus*
fuit purpureus,rubens,ſcarlatum.Croceata crocei coloris ueſtis.uiolatia ut nunc. Antra- *Oſtrineus*
cinus niger:à carbone Græcũ: Varro de uita patrũ.Propinq̃ adoleſcentulæ etiam antraci *Antracinus*
nis proximo amiculo nigello,capillo dimiſſo ſequuntur luctum.Plinius: Colores in ueſte *Murex*

 tres

tres à floribus. A cocco qui roſis micat, nihil aſpectu gratius. Amethyſton ut uiola prope purpureum. Tertius uiolæ ſerotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis conceſſo à Græcis, Italia illorum nomen uſurpante. Iam purpuram precioſiſſimum fuiſſe eleganter rubentem conſtat. Eius originem ſic edocet Placidus grammaticus: Murex coclea maris ex qua purpura magiſtratuum color, de qua Liuius XXX. poſt M. Catonis uerba contra tribunum plæbis legem oppiam abrogare conatũ: Purpura uiri utemur prætextati in magiſtratibus & ſacerdotijs, liberi noſtri prætextis purpura togis utentur. magiſtratibus in colonijs in municipijs togæ prętextæ habendæ ius eſt. nec id ut uiui ſolum habeant tantum inſigne, ſed etiam ut cum eis crementur mortui. & cum tibi uiro liceat purpura in ueſte ſtragula uti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non ſines: & equus tuus ſpecioſius inſtratus erit ꝙ uxor ueſtita? Sed Vlpianus de legatis, purpuræ appella-
Purpura tione omnis generis purpuram contineri puto, ſed coccum non continebitur, ſuccinum & accinum continebuntur. purpuræ etiam appellatione ſubtegmen factum contineri nemo dubitat. de ueſte autem ſtragula quod habet ſupra Liuius aliunde etiam petendũ eſt,
Stragula ueſtis quod id uerbum male nunc à noſtris intelligi uidemus. De tuberonis enim facto, qui in funeralibus Scipionis ſtrauerit pelliculis hædinis lecticulos punicos ſæpe alibi legimus. Et Seneca epiſtola quartadecenteſima ſic habet, Tuberonis hędinos lectos cum in publicum ſternerentur, hædinasq́ pro ſtragulis pelles. & licet aliqua ſuperius ad id facientia dicta ſunt, unico in loco abunde facit in eius uerbi ſignificatione Vlpianus, Necq enim dubium eſt, quin ſtragula ueſtis ſit omne pellium periſtroma: in uictum ergo ueſtem accipimus non ſtragulam, in ſtratum omnem ſtragulam ueſtem. At redeundum eſt ad mulieres à
De mulierum ornatu quibus de ueſte tractaturi incipimus. Liuius in ſuperiori oratione Catonis pro lege oppia conſeruanda. Munditiæ ornatus & cultus hæc fœminarum inſignia ſunt, his gaudent &
Mundus gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt maiores noſtri. & Varro mundus muliebris dictus à munditia. Vlpianus de auro & argento: mundus muliebris eſt quo mulier mundior ſit: continetur eo ſpeculum Metellæ, unguenta, uaſa unguentaria. Paulus uult etiam argentũ balneare mundo contineri. Et Pomponius: ornamenta muliebria ſunt quibus mulier ornatur, ueluti inaures, armillæ, & uictolæ, annuli præter ſignatorios, aurum, gemmæ, lapilli, uitæ, mitræ, ſemimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula, chrochifuntia. Multa & admiranda Plinius de mulierum & ſimul uirorum ornamentis ponit, quorum partem dicemus. Vniones digitis ſuſpendere & binos ac ternos auribus
Crotalia fœminarum gloria eſt. Crotalia appellant ceu ſono quocq gaudeant & colliſione ipſa margaritarum. Affectantq́ iam & pauperes fœminæ licitatorem in publico unionem eſſe dictitãtes. Quin & pedibus, nec crepidarum tantum obſtragulis, ſed totis ſocculis addunt: necq enim geſtare iam margaritas niſi calcent ac per uniones ambulent, ſatis eſt. Et longe infra. Brutus in philippis conqueſtus eſt fibulas tribunis fuiſſe aureas, & tamen eodem tempore mulieres aurum pedibus deferebant, & uiri brachijs quod ab uſu troianorum eſt
Dardanum dictum Dardanium. habeant fœminæ in armillis digitisq́ totis, collo, auribus, per has diſcurrant catenæ circum latera, & in ſecreto margaritarum pondera collo dominarum aureo pendeant, ut ſono quocq unionum conſcientia adſit: Etiam ne pedibus induitur? ex eodemq́ eſt Plinio: & India & ſeres margaritas mittunt. precij millies centena ſeſtertia annis ſingulis. Tanto nobis matronarum delitiæ conſtant. Lolliam paulinam, quæ fuit C. Principis, ne ſerio quidem aut ſolenni cerimoniarum aliquo apparatu, ſed mediocrium etiam ſponſalium cœna, uidi ſmaragdis margaritisq́ coopertam, alterno textu fulgentibus toto capite, crinibus, ſpiris, auribus, collo monilibus digitisq́: quæ ſumma quadringenties ſeſtertium colligebat. nec dona prodigi principis fuerunt, ſed auitæ opes prouinciarum ſpolijs partæ. Margaritæ circa ſyllana tempora cœperunt Romæ eſſe minutæ & uiles. poſt Alexandria uicta fuere in frequentem ac promiſcuum uſum. hæc tamen ad hæredem tranſeunt, ſed purpura & conchylia atteruntur, niſi uero purpurarum inſania toleranda ſit, quia faſcibus Romanis & deum religioni accommodantur, & in triumphali miſcentur auro. Nos uidimus Meſſalinam Claudij principis ſedente eo ad naualis prælij ſpe-
Arſineum ctaculum aſſidentem, indutam paludamento aureo textili ſine alia materia. Arſineum di-
Clauata cit Feſtus eſſe ornamentum capitis mulieris. & clauata dici aut ueſtimenta clauis intexta, aut calciamenta clauis confixa. monile quandocq mulierũ ornamentum, quandocq equorum

rum prǽpendens. Et ſpinterem armillæ genus quo mulieres utebantur brachio ſummo. *Spinter*
ſoliſq; fœminis decoram fuiſſe ueſtem longe lateq; diffuſam ad ulnas cruraq; ab oculis de
fendendas. mulieres autem candida ueſte & auratis ſoccis uſas fuiſſe Beatus Hieronymus *Veſtis cādida*
ad Siluinam ſcribens ſic indicat. Quæ pullam tunicam nigroſq; calceolos, candidæ ueſtis
& aurati ſocci depoſitione ſumpſiſti. Idemq; in canticis canticorum ſcribit. Ornamentum
quod ſolet uirginum pendere collo nuncupari ormuſcū, à quo item doctore ad Ruſticum *Ormuſcum*
monachum ſcribente eſt. In India naſci carbunculum & ſmaragdum & margarita can/
dentia, unioneſq; quibus nobilium fœminarum ardet ambitio: Alia nunc ſparſim collecta
afferemus, aliquid commune cum ueſtibus habentia: ſiquidem caput & pedes ſicut & re/
liquum corpus pariter ueſtiri proprie dicitur. Fimbria eſt omnis ueſtium extremitas. Exo *Fimbria*
mides erant comicorum ueſtitus exertis humeris. Læna ueſtimenti genus habitus dupli/ *Exomides*
cis. Lacerna ueſtis pars infra capitium: lacinia pars ueſtimenti inferior. Lanerū ueſtimen/ *Læna*
ti genus ex lana ſuccida confectum. Mullei fuerunt calcei albanorum regum, & poſt patri *Lacerna*
ciorum, à mulando id eſt ſuendo dicti. Muſtricula eſt machinula ex regulis in qua calceus *Lacinia*
nouus ſuitur. Ocrem montem confragoſum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ inæquali/ *Lanerum*
ter tuberatæ. patagium eſt quod ad ſummam tunicam adſui ſolet. Ricinum omne ueſti/ *Calcei mullei*
mentum quadratum, unde riciniati mimi. Ricæ & Riculæ uocantur parua ricinia, ut pa/ *Muſtricula*
liola ad uſum capitis facta. Supparus ueſtimentum puellarum lineum quod & ſubucula *Patagium*
id eſt camiſia dicitur. Stalagmium genus inaurium. Ecrocolū palium tenue meretricum *Ricinum*
dictū à croceo colore. Glomerum paſtorale palium. Puluinus & puluini generis maſculi *Ricæ*
in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical uel culcitra. puluinar uero & pul *Supparus*
uinaria principum uel regum, id eſt lectiſternia. Biſſinus mulierum delicijs auri pondere *Stalagmium*
uendebatur. inter hæc ueſtium totius corporis, & ab ipſis dependentium uocabula, alias *Ecrocolum*
quoq; conſuetudines earum rerum uſus & inuentionū ſimul dicere conſtitui. Demoſthe/ *Glomerum*
nem inquit Aulus Gellius ueſtitu cæteroq; cultu corporis nitido uenuſtoq; nimiſq; ac/ *Puluinus*
curato fuiſſe, & Hortenſium oratorem præter Ciceronem clariſſimum, quem æmuli Dio *Puluinar*
nyſiam ſaltatricem appellarunt, prǽſertim Torquatus. & uiros dicit Gellius Romanos pri
mo ſine tunicis toga ſola amictos fuiſſe, poſtea ſubſtrictas & breues tunicas circa hume/ *Romanis ue*
ros deſinentes habuiſſe. Certiſſimūq; uidemus pelliū ſuffultura nullos unquam uſos fuiſſe *ſtes pellibus*
Romanos. Auguſtū enim ſcribit Suetonius, ueſte non temere alia quàm domeſtica uſum *fultas non*
eſſe à ſorore uxore filia, & neptibus confecta, togis neq; reſtrictis, neq; fuſis. clauo nec la *fuiſſe*
to nec anguſto, calciamentis altiuſculis, ut procerior, quàm erat uideretur. hyeme quater
nis cum pingui toga tunicis & ſubucula, thorace laneo & fœmoralibus & tibialibus mu/
niebatur. Caligula uero omnium profuſiſſimus pelle nunquam & ipſe uſus uidetur, de
quo ſic habet etiam Suetonius. Sæpe gemmatas depictaſq; penulas manuleatus & armil
latus in publicum proceſſit. Aliquando ſericatus, & cycladatus. ac modo in crepidis &
cothurnis, modo in ſpeculatoria caliga. nōnunquam ſocco muliebri, plerunq; uero aurea
barba, fulmen tenens aut fuſcinam, aut caduceū deorum inſignia: atq; etiam Veneris cul
tu uſus eſt. Triumphalem quidem ornatum etiam ante expeditionē Aſiæ geſtauit. Binas
noſtri tēporis conſuetudines uarie intelligi ex priſcis uideo: ſalutationē quam dignioribus
capite detecto facimus unam: mulierum geſtaminis obtecti capitis alteram: de quarum *Salutatio ca*
utraq; quid Plutarchus in problematibus ſenſerit ſimul audiemus. Deos ſalutantes caput *pite aperto*
operiunt: uiris autem dignitate præditis & honore dignis ſi quo caſu obuiant, caput ape/
riunt. In occurſu hoſtium caput uelamur, uel ad offenſionem. amicis & honeſtis uiris ob/
uiam facti, & caput & nos ipſos aperimus. Quod ad deos pertinet, ut deos adorando hu/
miliores reddamur, aut mente ne quid ominoſum aut triſte inter precandum alicunde au/
ribus acciderit, idcirco ueſtem ad aurem uſq; attollebant. Saturno capite aperto immola/
batur tamquam ueritatis deo, quod ueritas occultari obſcurariq; non poteſt: Saturnuſq; *Cur Saturno*
ideo ueritatis parens dictus eſt, ꝙ tempus ſit à quo ueritas noſcitur. Honori quoq; rem di/ *capite aperto*
uinam capite aperto faciunt, quia ſplendidum quiddam & apertum eſt gloria. filij tecto ca *imolaretur*
pite parentes efferunt, filiæ aperto, paſſis crinibus, ꝙ filij patres tamq; deos colunt, filiæ lu
ctu proſequūtur. Mulieribus ne aperto quidem capite omnino eſſe licebat. Eſt enim pro/ *Ne mulieres*
ditum memoriæ Spurium Carbilium primum Romanorū ſterilitatis cauſa uxorem repu/ *aperto eſſent*
diaſſe. hunc ſecutus Sulpitius Gallus id circo uxori nuncium remiſit, ꝙ eam in caput ue/ *capite*

ſtem deducere animaduertiſſet. Idem fecit P. Sempronius quod eius uxor ludos funebres aperto capite ſpectaſſet. Quem capitis aperiendi morem Romanas mulieres ante centeſimum annum ſeruaſſe ſatis conſtat. Quod enim multis oſtendiſſe memini: Omnes mulierum picturę ueteres quas in ciuium ædibus, aut per eccleſias ſiue ex muſiuo ſiue penicillo & coloribus factas uidemus: capite aperto ſunt. Is uero albis ex lineis amictus quo caput nunc ceruicem & totum cõtegunt corpus, ad funeralia olim inſtitutus fuit, quod ſupra in principũ deificatione oſtendimus. Vſum & conſuetudinẽ ueſtium ſatis dixiſſe uidemur, aliquarum nunc originem dicemus. Togas raſas, phrygianasq́ diui Auguſti nouiſſimis temporibus cœpiſſe ſcribit ex Feneſtella Plinius, ſuntq́ quarum nunc etiam eſt uſus raſæ uocabulum retinentes, & phrygiæ à penis phrygibus ſumptæ, quibus in ſolo ſacerdotali indumento utuntur. Prętextę apud hetruſcos teſte Liuio originem habuere, & pariter trabeæ regium indumentum. pictas ueſtes apud Homerum fuiſſe dicit Plinius, à quibus triumphales ſint natæ: nec dubitamus eas picturas acu fuiſſe factas, acu'que facere phrygij etiam inuenerunt, quæ phrygianæ appellantur ſuperius dictæ. Aurum intexere primus in Aſia inuenit Attalus rex, unde nomen fuit attalicis: nunc brochatis. colores diuerſos picturæ intexere: Babylon maxime celebrauit, & nomen impoſuit Babylonicum, quod ab attrebato Galliarum ciuitate aratium uulgare nomen nunc obtinet. plurimis uero litijs intexere, quæ polymita appellant, Alexandria inſtituit: ſeruātq́ nunc nomen etiā, & ſi multis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorum uero ſiue Babyloniorum mirabilem impenſam dicit Plinius quum ſic ait. Metellus Scipioni triclinaria Babylonica ſeſtertium octingentis milibus ueniſſe, iam tũc poſuit in capitalibus criminibus, quę Neroni principi quadringentis milibus ſeſtertium nuper ſtetere. Et ut mores circa cultum proſequamur Plutarchus ſcribit, eos qui nobilitate uidebantur præſtare, lunulas in calceis tuliſſe: ſignũ eſſe dicentes eius quę in luna eſſe dicitur habitationis, & quod poſt mortẽ animi rurſus lunam ſub pedibus habebunt: uel ſuperbos homines admonentes rerum humanarũ inſtabilitatis cuius rei luna exemplo ſit, quæ ab obſcuro, in lumen, inde in obſcurũ redit. & ad cultum eſt barbã radere, de quo uſu ſic habet Plinius. Tonſoribus Romæ tardior fuit uſus. In Italiam ex ſicilia uenere poſt Romam conditam anno CCCCLIIII. adducente P. Ticinio Mena teſte Varrone. primus omniũ radi quotidie inſtituit Aphricanus, ſecundus Auguſtus. Et Aulus Gellius barbã & genas raſitare uſos fuiſſe Romanos ante quingenteſimum annũ tradit. P. Scipio Pauli filius cum dies ſibi dicta eſſet à Claudio Aſello tribuno plebis cui cenſor equum ademerat, barbam more ſolito raſit, & ueſte nitida eſt uſus. inter mores conſuetudinesq́ priſcas fuiſſe uult Plinius aurum ſiniſtra manu bellicę uirtutis inſgne delatum, qui & dicit longo tempore ſenatum non habuiſſe annulũ, ſed ijs tantum qui ad exteros ibant fuiſſe datũ, nec alijs poſtea licuiſſe, niſi ijs qui ea cauſa habuiſſent. Et ſuis temporibus fuiſſe moris, annulos ferreos ſponſæ mitti ſine gẽma. Annulos uero poſtea promiſcui uſus fuiſſe indicat cannenſis clades trium modiorũ. Macrobius in ſaturnalibus ſcribit. Veteres non ornatus ſed ſignandi cauſa Annulũ tuliſſe, nec plures q̃ unum habere licuiſſe, nec niſi libero: in Quintiorumq́ familia aurũ nec fœminas quidẽ habere moris fuiſſe. Annulus aũt aliquamdiu plebem à ſenatu diuiſit ut medij equites eo uterent. & tunica ſenatum ab equitibus diuidebat. Cur autẽ in digito feratur, qui minimo eſt proximus, uoluiſſe dicit primos Aegyptios: quia uena à corde in eũ cõtinuata ſit digitũ. Et Atteius capito exiſtimauit: quia manus illa & digitus ſint minus officioſi. Iulius Capitolinus eſt autor Maximinũ imperatorem uaſtę magnitudinis & feritatis hominẽ uxoris dextrocherio uſum fuiſſe pro annulo. Erat enim dextrocherium muliebre brachiorum ornamẽtum, quod ex auro in annuli lati formam gẽmis precioſiſſimis integebatur. Veſtium quoq́ & totius corporis ornamentorũ partẽ claudat mutatio ueſtis, quã difficillimis, ſiue publicis ſiue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto ſeptuageſimo. Gn. Põpeius Strabo bello ſociali picentes fudit: & Aſculũ obſedit, propter quã uictoriã Romæ prætexta & alia magiſtratuum ornamenta prius mutata ſunt reſumpta. Et Cicero oratione in Piſonem. Cum ſenatus frequens luctum & dolorẽ ſuum ueſtis mutatione declarandum cenſuiſſet. Item Cicero in oratione pro P. Sextio: ſenatus frequens ueſtem pro mea ſalute mutandam cenſuit. Reliquum eſt nobis in conſuetudinũ morumq́ priſci ſtantis imperij Romanorum obſeruantia, incedendi præſertim petito aliunde auxilio per urbes & itinera formam oſtendere

Toga raſa & Phrygiana
Prætextæ & trabeæ origo
Veſtes pictæ
Attalicæ ueſtes
Babylonicæ
Polimita
Lunæ in calceis
Tõſores quando primum Romæ
Annulorum uſus
Anulus ſponſæ ferreus & ſine gemma
Dextrocheriũ
Mutatio ueſtium

dere: quã uidemus nedum à noſtra præſentis ſeculi, ſed preteritorũ longe ſeculorum con ſuetudine diuerſiſſimam fuiſſe, temporum tamẽ imprimis habenda eſt ratio: Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & ſimul caſta, aliter principum faſtu & ſimul luxu diſſoluta re factitatũ eſt. Mulieres enim infra uidebimus, uehiculis floren/te Romana re uſas fuiſſe, etiam magis quàm homines, quæ ut prohiberentur ipſa uecta/tione aliquando in ſenatu actum eſt. Vnde notũ eſt fœminas quaſcꝙ urbis præſtantiores Brutorum domum obſidere auſas, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere uolebãt, quæ lex prohibebat ne mulieres ueſtem uarij coloris, ne plus ſemiunciam auri haberẽt, ne iun/cto uehiculo propius urbem mille paſſus præterquam ſacrificij cauſa uterentur. Obtinue/runt'que mulieres abrogari legem pernicioſo certe exemplo, quia in peius omnia ſunt delapſa. Scribitcꝙ Plutarchus in problematibus. Carmentis ædem mulieres ædificaſſe & maxime coluiſſe, quia mulieres uehiculis ſenatus conſulto prohibitæ, cum poſtea eſſent reſtitutæ id ædificauerũt: quæ Euandri mater fuit, Nicoſtrata prius appellata, & quia ede ret oracula carminibus inde carmenta eſt dicta, ob quam & carmina dicta. Quanquam Marcum Catonem cenſorem ſcribit in XL Liuius non nihil tanto malo remedij adhi/buiſſe. Ornamenta enim & ueſtem muliebrem & uehicula quæ pluriſquam quindecim milibus æris eſſent, in cenſum referri in rationes iuſſit. Sed ad rem: præter equos quorum ſub regibus, poſt libera ciuitate, demum principibus præſertim florentiſſimis ſemper ra/rus, quandocꝙ nullus in urbibus & itinere fuit uſus, ſexdecim uectationis modos fuiſſe in/uenimus, forma inter ſe plurimum differentes. De quorum tamen uſu dicturi, memora/mus non eſſe nobis ſeruatam in bellis conſuetudinẽ ſexto dictam libro repetendam: cum etiam negaturi non ſimus multos præſertim nobiles, in itinere equis quandocꝙ uſos fuiſ/ſe: uidemus enim ex Liuio Fabium maximum qui filio conſuli ad ocriculum obuius fuit in equo ſediſſe, quouſcꝙ eum deſcendere filius per lictorẽ iuſſerit. Et de M. Catone ſupe/riore ſcribit Seneca epiſtola tertia de nonageſima. O quantum erat ſeculi decus, imperato rium, triumphalem, cenſoriũ, quodcꝙ ſuper omnia eſt, Catonem, uno caballo eſſe conten/tum, & ne toto quidem: partem enim ſarcinæ ab utrocꝙ latere dependentes occupabant. & de altero Catone ſcribit Plutarchus: Cum pedes per Aſiam obiret legationem, Deme/trio Pompeij liberto obuiaſſe equitũ turma ſociato. Cicerocꝙ in libris de ſenectute ſcribit Maſiniſſam cum equo deſcendiſſet, ut iterum aſcenderet adduci non potuiſſe. Quem eti/am Ciceronem Tironi ſuo ſcribere uidemus: Equum & mulum brunduſij tibi reliqui. Et in miloniana eiuſdem oratione eſt. Obuiam fit ei Clodius expeditus in equo. Et tamen addit, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus ut ſolebat. Sed fuerit hic licet rarus equorum uſus uſque ad primorum ex principibus tempora. Claudium impe/ratorem ſcribit Suetonius uiatores ne per Italiæ oppida niſi pedibus, aut ſella, aut lectica tranſirent monuiſſe edicto. Et Iulius capitolinus ſcribit M. Antoninum pium in ciuitati/bus ſederi in equis, aut uehiculis prohibuiſſe edicto. Qua autem ratione uehiculorum conſuetudo, aut per ſe ipſam inoleuerit, aut de induſtria ſit introducta, Seneca epiſtola quintadecima ſic oſtendit. Geſtatio & corpus concutit, & ſtudio non officit: poſſis lege/re, poſſis dictare, poſsis loqui, poſsis audire, quorum nihil nõ ambulatio uetat. Vnde Cice ro ad Atticum: Hanc epiſtolam dictaui ſedens in rheda: & infra. Capuam proficiſcebar hæc ſcribens: & alia epiſtola ad eundem: hoc litterarum exaraui egrediens è uilla ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo ſuo. In itinere quaſi ſolutus curis cæteris huic uni uacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme ma/nicis muniebantur, ut ne cœli quidem aſperitas ullum ſtudij tempus eriperet. Sed iam ui/deamus ipſa quindecim uehiculorum uocabula. Arceráque ſit primum, de quo uehiculo Aſconius. Arcera plauſtrum ruſticum tectum undique quaſi arca, quo ſenes & ægroti uectari ſolent. Ciſium uehiculi biroti genus: Vnde Vlpianus locati & conducti: Ciſia/rius, id eſt, carrucarius. Arcirinam Feſtus inquit eſse plauſtri modici genus, quo homo geſtari poſsit. Benna lingua gallica genus uehiculi appellatur. Vnde combennones in eadem benna ſedentes: canterium aliud fuiſse uehiculum Seneca epiſtola tertia de nona/geſima ſic oſtendit: M. Cato cenſorinus, quem è re publica tam fuit naſci ꝙ Scipionẽ: alter enim cum hoſtibus noſtris bellũ, alter cũ moribus geſsit: canterio uehebatur æthiopico: octophorũ fuit octo rotarum uehiculum, quo ſolus eſt uſus Caligula, de quo Suetonius:

Fœminæ bru/torum domũ obſederunt

Lex oppia

Carmenti æ/des à matro/nis extructa

Carmina unde

Equorũ uſus

De uehiculo/rum uſu

Arcerá
Ciſium
Ciſiarius
Arcirina
Benna
Cõbennones
Canterium
Octophorum

interdum adeo ſegniter & delicate inceſſit, ut octophoro ueheretur, atq; appropinquanti in urbem uerri ſibi uias, & conſpergi propter puluerem exigeret: currum paſſim per latinos autores inuenimus, quo in ruſticis & alijs neceſſitatibus atq; alicubi in bello quandoque fuit uſus. Tamen L. Metellus qui palladium incendio eripiens excœcatus eſt, id à ſenatu in honorem habuit, ut curru in ſenatum portaretur. Et Plutarchus de Cæſare: cum per Italiam Cæſar curru ueheretur ſemper Antonium una ſecum habuit: cuius ſimilitudi*Carrucæ* nem ornatiores habuere carrucæ. Nam Helius Spartianus de Alexandro ſeuero. Carrucas Romæ & rhedas ſenatoribus omnibus, ut argenteas haberent permiſit, intereſſe Romanæ dignitatis putans, ut his tantæ urbis ſenatores uectarentur: ſed rheda quid fuerit in*Pilentum* fra dicemus: pilentum inquit Feſtus uehiculi genus eſſe quo matronæ uehuntur: ſed idem *Petoritum* uidetur eſſe quod petoritum, quod uehiculi uerbum quatuor rotarum ab Hiſpanis introductum Varro de lingua latina, in conſuetudinem ſua & Ciceronis ætate primum ueniſſe dicit: eſtq; eius formæ qua noſtri temporis principũ Italiæ mulieres uectantur, ita libratum, ut conſidentes in puluinis in aëre ſuſpendi agitatæ uideantur. de utroq; Feſtus, pilentum uehiculi genus quo matronæ uehuntur. petoritum uehiculum gallicum. Alij oſce putant dictum, quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas, hiſq; duobus *Carpentum* parum differentem formam fuiſſe tenemus. Carpentum, de quo Cornelius Tacitus. Suũ quoq; faſtigium Agrippina altius extollere: carpẽto capitolium ingredi, qui mos ſacerdotibus & ſacris antiquis conceſſus. uenerationem augebat fœminæ, quam imperatore genitam, ſororem eius qui rerum potitus ſit, & coniugem & matrem fuiſſe unicum adhunc diem exemplum eſt. Morem uero hunc quem Tacitus ſacris & ſacerdotibus conceſſum fuiſſe dicit, Ammian⁹ marcellinus noſtros ſeruaſſe chriſtianos ſacerdotes, ut multi quàm ornatiſſimi unico ueherentur carpento, ſcribit. & tamen carpento uehebat̃ Claudia, cum turbæ eam progredi impedienti, ut frater reuiuiſceret optauit: quanquam cauſa eſſe potuit de qua in quinto Liuius ſic habet, Cum matronæ aurum dediſſent pro corona aurea Apollini mittenda quam uouerat Camillus, ſenatus gratitudine uſus matronis conceſſit, ut pilento ad ſacra & carpentis ad ludos feſto & profeſto die uterentur. Sella magiſtratuum ædilis & prætoris ſedes qua per urbem ius dicentes comportabantur, quemadmodum aliquot ex noſtri temporis ſummis pontificibus podagra impeditis, humeris hominum eam uidimus deferri. Tamen Suetonius Auguſtũ nouam cœpiſſe cõſuetudinem *Burdones* dicit: in conſulatu pedibus ferè, extra ſæpe adoperta ſella per publicum inceſſit. Burdones *Eſſedum* item aliud fuerunt uehiculi genus unico homini ferendo idoneum. Et eſſedum breue uehiculum rheda minus birotum, uno homine celeriter aduehendo fuit accommodatum. Cicero Trebatio in Britania agenti. Eſſedum aliquod rapias ſuadeo: & ad nos quamprimum recurras. quanquã & id etiã ſicut alia uehicula luxuries Romana poſtmodũ habuit ornatiſſimũ. Nam Suetonius de Claudio imperatore. Eſſedum argenteũ ſumptuoſe fabricatum, ac uenale ad ſigillaria redimi cõcidiq; coram imperauit. Lectica frequentiſſimum *Lecticæ forma* apud priſcos uehiculi genus nobilium uirorũ ſimul & fœminarum fuit, cuius forma marmore inciſa Romæ in hanc maxime formam extat. Primum haud multum diſſimile eſt feretro huius temporis quo à decem duodecim'ue hominibus mortuorum corpora in ſepulturam deferuntur. Sed pedes habuit tres ita ſubtus affixos, ut in itinere occulti ſuſpenderentur, & in lecticæ fundum reſupinati dimiſſi eam à terra altiuſculam ſuſtentarent: intectam'que fuiſſe apparet uelis, ab oculis, puluere, & ſole, ac uento ſemper defendentibus. quorum aliqua denſiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuiſſe non dubitamus: & partem qui ferebatur, aut totam aperire cum libuiſſet, facile poterat. erat uero duorum capax, qua tamen unici, ut plurimum utebantur. Suetonius de Nerone: matris ſæpe lectica per publicum ſimul uectus eſt. Ei ſuccolabant deni duodeniq; ſerui, quibus longo in itinere uicarium in laborem alij ſuccedebant, conficiebanturq; eo uectationis modo & longa ſimul & inquieta, & cum libuiſſet accelerata itinera: ſed illis per urbem agros & oppida frequentior uſus fuit: ſupra eos autem qui ſuccolabant lecticam fuiſſe delatam, Seneca epiſtola octuageſima ſic indicat. Idem quoq; de iſtis licet omnibus dicas, quos ſupra capita hominũ, ſupra quamq; turbam delicatos lectica ſuſpendit. Et idem epiſtola prima trigeſima. Non faciet te beatũ turba ſeruorũ lecticã tuam per itinera urbana, aut peregrina portantium. Et itẽ Seneca. Quotiens occurrit domus ſplendida, cohors culta ſeruorũ, lectica

formoſis

formoſis impoſita calonibus, contemno. Vlpianus de legatis tertio, lecticarij qui ſolum matrem familias portabant, continentur legato rerum uxoris cauſa paratarum. Item iumenta uel lectica uel ſella uel burdones. Domitian⁹ imperator probroſis fœminis lecticæ uſum ademit. Externos quoque uiros alicuius dignitatis lectica ſicut & Romanos fuiſſe uſos Cicero ad Atticum ſic indicat: hic Vedius uenit mihi obuiam cum duobus eſſedis & rheda equis iuncta, & lectica: ſed iam de rheda uideamus quod communius cæteris uehiculum fuit, erat uero duarum ſemper rotarum, ſed multiplicium quandoq; iugorum, qua omnibus etiam abiectiſſimis uti licuit, ut ſolus ornatus quales ea uectarentur oſtenderet, & multi ſimul ea commode uehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhiberentur oneri ſuffectura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno & impedimento ac muliebri, & delicato ancillarum puerorumq; comitatu. Mulis uero uſos fuiſſe ad uehicula priſcos & nō equis ubiq; inuenio, quod ex parte ſic indicat Seneca tertia de nonageſima epiſtola. Vehiculum in quo poſitus ſum ruſticum eſt: mulæ ſe uiuere ambulando teſtantur, mulio excalciatus non propter æſtatem. Quid mulæ omnes ſaginatæ, omnes unius coloris. Et Helius Lampridius de Commodo imperatore. Dedit & uaſa aurea & cum unguentis alabaſtra, dedit & uehicula cum mulabus, & mulionibus & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent: ſed alia quàm mulos & equos animalia Heliogabalum rhedis & uehiculis iunxiſſe, ſic Lampridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currum, & ſic uectatus eſt: quatuor ceruis iunctis ingentibus, proceſſit in publicum: iunxit & leones, matrem ſe magnam appellans: iunxit & tygres liberum ſe uocans. habuit gemmata uehicula & aurata. Iunxit & quaternas mulieres & binas uel ternas ad pimpillum quod eſt temonis caput, & ſic uectatus eſt & nudis nudus trahentibus: fecit idem de pueris. cum tunc, ut ante Philippum liceret. Rhedas autem imprimis ſed & alia uehicula, publice inſtitutum fuiſſe in urbe Roma ad portas teneri parata, quæ indigentes dato precio publice etiam declarato, in promptu haberent, conſtat. Suetonius de Caligula. In gallia quoq; cum damnatarum ſororum ornamenta & ſupellectilem & ſeruos atq; etiam liberos immenſis precijs uendidiſſet, inuitatus lucro: quicquid inſtrumenti ueteris aulæ erat ab urbe repetijt: comprehenſis ad portandū meritorijs quoque uehiculis & piſtrinenſibus iumentis, adeo ut panis Romæ ſæpe deficeret, & litigatorum plærique quod occurrere abſentes ad uadimonium non poſſent, cauſa caderent. Et erant rhedæ, ac uehicula non in urbe ſolum, ut ſupra apparet meritoria omnium neceſſitatibus ſuffectura, ſed per uias conſulares ab urbe Roma undiq; in quaſcunq; orbis Romani prouincias ducentes, precio ſingulis præfixo, ultra quod nihil pro uectura accipere poſſent. Capitolinus de M. Antonino philoſopho: dedit præterea curatoribus regionū ac uiarum poteſtatem, ut uel punirent, uel puniendo ad præfectum urbis remitterent eos, qui ultra uehicula quicquam ab aliquo exegiſſent. Quam quidem uehiculorum undiq; conſtitutorum conſuetudinem ex parte nos edocet Ioannis Chryſoſtomi ad Stagirium monachum opus. Chryſoſtomus nanq; uir ſanctiſſimus eloquentiſſimusq; Stagirium monachum poſt actam in monaſterio multis annis laudabilem uitam, à dæmone correptum, ut conſolaretur, multis nititur rationibus exemplisq; uirorum item ſanctorum: qui multis in hac uita laboribus difficultatibusq; agitati ſunt. Inter quæ eſt de Abraam tam multarum gentium patre, quem multi exiſtimarunt ætatem omnē proſpere & tranquille uixiſſe. Et Chryſoſtomus præter alia incommoda peregrinationem eius narrat difficillimam, in qua quidem facile apparet quanta fuerit differentia regiminis & conditionis prouinciarū Paleſtinæ, Chaldeorum & Perſarum regni, quæ temporibus Abrahæ fuit, & earundem prouinciarum adminiſtrationis, quæ per Alexandri mammeæ & Iuliani apoſtatæ imperatorum tempora erat, quando ipſe Chryſoſtomus hæc ſcribebat: quo ex Chryſoſtomi teſtimonio, nō magis uehiculorū de quibus nunc agitur, per Ro. imperij uias diſpoſitio cernitur, quàm ipſarū prouinciarū fœlix de quo longe ſupra diximus regimē intelligitur. Sed iam ipſum audiamus Chryſoſtomum, qui omiſſis laboribus, & difficultatibus maximis, quibus Abraam in Perſide agitatus eſt, ſic habet. Verum iſta quoque modo omittamus, atque à peregrinatione ſua ordiamur: illud primum inquirentes diligentius, quanto itineris ſpacio Chaldæorum prouincia à Palæſtina ſeparata eſt, aut quænam uiæ illius conditio fuerit, quo modo ſibi tunc miſceri illi homines potuerint: qui fuerit

Rheda

Mulis uſos antiquos ad uehicula non equis

Pimpillum

Vehicula meritoria

uiuendi atq; conuerſandi modus.non enim,quia facile tunc iuſtus ille obediuit,res etiam continuo facilis exiſtimetur. Nec quoniam cito ac breuiter Moyſes rei geſtæ digeſſit ordinem,opus ipſum breuitatem putes imitatum.Iſta enim dicere & enarrare facillimũ eſt, agere autem laboris difficultatiſq; pleniſſimum eſt. Viæ igitur iſtius longitudinem locorumq; intercapedinem,diligentius enarrare poſſent,qui inde ad nos progreſſi eſſent.Nos hactenus illorum quidem nemini cõgreſſi fuimus. Vnum uero ex ijs qui ex citeriore prouincia adueniunt nacti,cum tempus ab illo inquireremus,quo iter agere coactus eſſet, triginta & quinque dierum numerum audiuimus. Et Babylonem quidem ille ſe non uidiſſe ait,audiſſe tamen ab his qui ibi fuerant,tantundem itineris reſtare conficiendum, ut eo perueniretur,atque huiuſmodi diſtantia locorum & tunc erat,& modo eſt: porrò itineris conditio non ea nunc eſt,quæ tunc fuiſſe creditur.Nunc enim & manſionibus perpetuis diſtinctum eſt, & urbibus ac uillis frequentibus ornatum, uiatoreſq; plurimos offendit, qui illuc proficiſcuntur,quod non minus ad ſecuritatis rationem ualet quàm manſiones, urbes atq; uillæ:præterea & ex prouincia ciuitatum principes,uiros & corporis magnitudine & roboris cunctos excellentes, iaculoq; & funda tantum ualentes, quantum uel ſagittarij ſagittis,uel armati pilis,ſtatutis ducibus quibus illi obtemperent cõſtituentes,hoc eis unicum iniungunt munus, ſolamq; itineris tuendi curam cuſtodiam'que permittunt. Ad hæc aliam longe his omnibus diligentiorẽ curam excogitauere: habitacula enim mille paſſibus ab inuicem diſtincta itinere toto fabricantes, nocturnos illic ſtatuere cuſtodes: per illorum labores & uigilias maximum contra latronum impetus munimen uiatoribus conſtituentes. Tunc uero nihil horũ erat,non uillæ perpetuæ,nõ urbes,non diſcretæ dierum ſingulorum manſiones,non crebra diuerſoria, non commeantium ueſtigia, non aliquid deniq; huiuſmodi:licet nũc omittere ſemitæ aſperitatem,aëriſq; inequalitatem,quę & ſi deſint alia, per ſe uiatoribus ſunt moleſtiſſima. Teſtes mihi ſunt qui cum uehiculis iumentiſq; inuehantur, ne ſic quidem conſueta itinera audent incedere, niſi ea prius ſtrata lapide uiderint,foueaſq; impleuerint atque cuncta complanauerint. Cæterum tunc in habitabili nunc regione erat uia illa deſertior, ipſiſq; montibus & collibus aſperior, præruptiſq; omnibus & præcipitijs periculoſior. Nondum id quod eſſe omniũ grauiſſimum duxi,quo pacto barbaris feriſq; nationibus nouus ſemper hoſpes iungebat̃ intelligo.Hoc enim maiora illi ac difficiliora in dies negotia præbebat, cum omnes tunc per gentes,imò ut uerius loquar per ciuitates diuiſi eſſent, atq; ſeparati: neq; enim ſicuti nunc in maxima orbis parte fieri cernas,uni imperio uniuſq; ditioni mortales omnes ſeruiebãt,eiſdem gubernabantur legibus: ſed ueluti corpus unum in multa membra conciſum, ita hominum genus diſperſum erat atq; diſſipatum: hoſteſq; ex hoſtibus iuſtus ille Abraam mutare in dies cogebatur,& antequam priores fugeret rurſus in alios incidere,cum alibi quidem cõfuſe plurimi dominarentur, alibi nullus dominationis ordo ſeruaretur. ſed iam ſatis multa de moribus priſcorum & conſuetudinibus ſeu publicis ſeu priuatis,ſatis multa itẽ ſuperius dicta ſunt de religione,& de rei publicæ adminiſtratione,atq; etiam de militia. Ad decimam ultimamq; partem triumphos noſtri operis titulum decuſq; ueniendum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER DECIMVS

TRIVMPHOS Romanorum deſcribere ac unum in locum congerere aggreſsus,duo eorum tanquam pręludia minoris ſcilicet dignitatis & gloriæ alios honores,uictoribus datos prius referam, Ouationem & tropheum. *Ouatio unde* Ouatioq; ordine prima uerbi uim ab ohe gaudentium interiectione originem habet, ut dicta ſit quaſi ohatio, Iuuenalis de Horatio. Satur eſt cum dicit Horatius ohe. Et Feſtus Pompeius ouantes dicit lętantes,ab eo clamore dictos,quem faciũt redeuntes ex pugna,geminata o o littera. Et Aulus Gellius ſic habet: ouandi ratio & cauſa cum bella non rite neq; cum iuſto hoſte geſta ſunt, aut hoſtium nomen humile & nõ idoneum,ut ſeruorum, piratarum: aut deditio ſolito citius facta, aut *Corona oualis myrthea* incruenta uictoria: ingrediebantur urbem pedibus, ſequentibus eos, non militibus ſed uniuerſo ſenatu. & oualem coronam ſupra oſtendimus fuiſse myrteam, quam habebant qui

qui ouantes introibant cum bella non erant indicta, aut ſine ſanguine. Liuius XXVI Trib. plæbis ex autoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello qua die urbem ouans iniret imperium eſset: pridie quàm urbem iniret in monte albano triumphauit, inde ouans multam præ ſe prædam in urbem intulit: cum ſimulachro captarum ſyracuſarũ catapultæ, baliſtæq; & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæq; opulentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta uaſa, alia ſuppellex precioſaq; ueſtis, & multa nobilia ſigna quibus inter primas Græciæ urbes ſyracuſæ ornatæ fuerant. punicæ quoq; uictoriæ ſignum octo ducti elephanti: & non minimum fuere ſpectaculum cum coronis præcedentes Soſis ſyracuſanus & Mericus Hiſpanus, quorum alter introitum in ſyracuſas, alter in arcem dederat. Et Suetonius de Auguſto: bis ouans ingreſſus eſt urbem, poſt Philippenſe, & rurſus poſt ſiculum bellum. Et de Tiberio idem: ob res bene geſtas in gallijs ouans urbem curru ingreſſus eſt, primus ut ferunt triumphalibus ornamentis honoratus, nouo nec cuiquã alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino filio capitolini, Equis fuſis triumphus negatus, ouans urbem ingreſſus eſt. & infra: Publi⁹ Valerius conſul arce caruentana recuperata urbem ouans introijt: & infra Valerius potitus conſul deuictis in algido equis triumphauit, & libro quinto Manlius capitolinus cõſul ouans ingreſſus eſt: & in libro ſeptimo Fabius repulſis à porta collina gallis & tiburtibus uaſtatis, ouans urbem ingreſſus eſt. Tertio item & trigeſimo libro, Aelius ob rem faciliter in Hiſpania geſtam, ouans in urbem ingreſſus eſt: & quinto trigeſimo M. Fuluius Nobilior qui biennio ante prætor in Hiſpaniã profectus eſt, ouans urbẽ ingreſſus eſt. Tropheum Græcam habet originem à trope quod conuerſionem latine ſignificat: primi enim Græci eo uocabulo uſi, ſuos qui hoſtem nulla aut parua commiſſa cæde conuertiſſent in fugam, in hunc maxime modum honorarunt. Arboris quæ in loco eſſet ramis paululum ſupra ſtipitem ſuccisis, ſcuta, galeas, toraces, loricas, & alia quæ fugiens reliquiſſet hoſtis arma appendebant, eratq; id paucorum dierũ uicti dedecoris & uictoris gloriæ monumentum, quod pace breui compoſita ſublatum, nullam notæ uicinis in ea uictoria iniuſtæ relinqueret memoriam. Vnde Plutarchũ ſupra oſtendimus merito queſtum eſſe, impudenter ſimul & aſpere nimis egiſſe primos ex Græcis, qui trophea aut marmore inciſa, aut ære ſculpta facientes, odium ſimul & bellum à cõſeruata uicti ignominia perpetuũ reddidiſſent. Romanos itaq; ultimo Græcorum exemplo trophea marmorea aut ærea, præſertim montium dorſo inſculpta poſuiſſe uidemus, quorum multa etiam nunc paſſim per urbem extare uidemus: ſed illa ſunt omnium maxima Caij Marij de cimbris habita, quæ à Sylla diſiecta Caium Cæſarem repoſuiſſe Suetonius ſcribit: nunc ad ſanctorum Iuliani & Euſebij eccleſias, qua uia ab arcu ſancti Viti ad celebrem ſanctæ crucis baſilicam itur, ſemiintegra: de eoq; uerbo habet ſic Nonius. Spolia hoſtium affixa ſtipitibus uocantur trophea, ſed de triumphis uideamus. Triumphare inquit Varro appellatum, quod cum imperatore milites redeuntes clamitant per urbem in capitolium eunti: io triumphe, à dithyrãbo Greco Liberi cognomento. & Plinius: Liber pater primus triumphũ inuenit. Cicero ad equites prius quàm iret in exilium: maiores noſtri eos imperatores, qui militum uirtute hoſtium fregerant furorem iucundiſsimo fructu libertatis reconciliato, non ſolum ſtatuis dignos putarunt, ſed etiam æterna triumphi laude. lege autem fuit cautum, ne quis triumpharet qui minus quàm quinq; milia una acie ſuperaſset. M. Cato & Martius tribuni plæbis altera lege pœnam ſtatuerunt his qui mentiti erant. Quare ingreſſi urbem triumphaturi, apud queſtores urbanos de ueritate ſcripta iurant. Et legibus item ac pro conſuetudine obſeruatum, ut pro aucto tantũ imperio nõ pro inſtaurato triumpharetur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hiſpanijs, nec M. Marcello captis ſyracuſis triumphus conceſsus. Primus apud Romanos in triumpho liberum patrem imitatus eſt Titus Tatius, qui triumphans de Sabinis primus omnium ouans urbem ingreſsus eſt: quoniam rem leuiter abſq; cruore geſserat, myrtoq; ueneris uictricis coronatus inceſsit, quæ poſtea fuit, ut diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa ſunt dicenda prius quàm ad particularem eorum deſcriptionem ueniamus. primum apud maiores nulli licuit triumphare, qui nec dictator, nec conſul, neque prætor res geſsiſset, quod cum L. Lentulo obiectum eſset qui proconſul in Hiſpania rem bene geſserat, ouans ſicut ſupra oſtendimus in urbẽ ingreſsus eſt: Et duodetrigeſimo de Scipione: Ob res geſtas magis tentata

M. Marcello ouatio

Tropheum

Triumphare

Lex de triumphantibus

Triumphaturi de ueritate ſcripta iurant

T. Tatius primus Romanorum triumphauit

Quibus triũphare liceret

eſt

eſt triumphi ſpes quàm petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphaſſe qui
ſine magiſtratu res geſſiſſet conſtabat. In ſeptimoq; Liuius. C. Manlius de plæbe primus
dictator, de hetruſcis populi iuſſu ſine autoritate patrũ triumphauit: ſolusq; Gneus Pom-
peius quod multi ſcripſere eques Romanus, & prius ꝙ per ætatem conſul fieri poſſet bis
triumphauit, quod in delubro Mineruæ in titulis Pompeij apparuiſſe Plinius affirmauit.

Lex altera triumphantium

Lex alia ſiue conſuetudo triumphaturis fuit, ut prius reportarent exercitum, prouinciam-
que in qua res geſſerant ſucceſſoribus redderent quietam. Liuius XL Lucius Manlius
conſul ex Hiſpania redierat, cui poſtulanti à ſenatu in æde Bellonæ triumphũ, rerum ge-
ſtarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obſtabat. quod ita comparatũ mo-
re maiorum erat, ne quis qui exercitum non deportaſſet triumpharet, niſi pacatam perdo

Triumphantium currus qualis

mitamq; ſucceſſori prouinciam tradidiſſet. curru autẽ ſemper peruectos fuiſſe qui trium-
pharent conſtat, duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Veſpaſiani arcu ad ſan-
ctam Mariam nouam, & in ſanctæ Martinellæ ſacello L. Veri Antonini marmore inci-
ſos ad iuſtam propè menſuram extare uidemus: duciturq; uterq; dictorum imperatorum
currus equis quatuor, prout Liuius libro quarto: Camilli deuictis uehijs triumphus modũ
exceſſit: Curru equis albis iuncto inuectus clarior quàm gratior fuit. Et tamen Liuiũ duo-
deuigeſimo ſic habere uidemus. De C. Claudij Neronis & M. Liuij ſalinatoris triumpho
poſt inflictã Haſdrubali cladem ducto: C. Claudius equo ſine militibus M. Liuius quadri-
gis, urbem ineuntem milites ſequerentur: itaq; iret alter conſul ſublimis curru multijugis
ſi placeret equis: uno equo per urbem curru triumphum ſequi Neronem. Et pręter equos

Elephanti ad currus triumphantium

taurosq; utroſq; albos elephantis poſtea ducendo currui nõnulli ex principibus ſunt uſi:
Nam Pompeij triumpho Aphrico elephanti currum traxere. Quem in hoc ſicut & in pręlio Cæſar ſuperauit, de quo Suetonius: gallici triumphi die aſcendit capitolium ad lumi-
na, Elephantis quadraginta, dextra leuaq; lycnos geſtantibus. Et Capitolinus de Gordia-
no iuniore. Quadrigæ elephantorum Gordiano decretæ ſunt, utpote qui Perſas uiciſſet,

Aureliani currus à ceruis uectus

triumpho Perſico triumpharet. Et Flauius Vopiſcus de Aureliano. Fuit alius currus qua-
tuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicitur regis gothorum, quo ut multi memoriæ tradunt, ca-
pitolium Aurelianus inuectus eſt, ut illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos
uouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. Et ſi triumphus ob rerum tranſuehendarum mul-
titudinem una die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim
Quintium Flaminiũ de Macedonibus & Græcis triduo triumphaſſe infra oſtendemus.
Suetonius de Cęſare: eodem menſe quater ſub diuerſis ducibus triumphauit. & de Augu-
ſto: currules triumphos tres egit. Dalmaticũ, Acciacũ, Alexandrinũ cõtinuo triduo. In ip-

Triumphantiũ filios curru eodem ſolitos duci

ſoq; triumphantũ curru filios ſedere ſolitos fuiſſe, Cicero pro Murena ſic aſſerit. Cũ ſede-
re in equis triumphantium prætextati potiſſimum filij ſoleant. Aemilium Paulum ſpecio-
ſiſſime in triumpho filium duxiſſe legimus, quem triduo poſt amiſerit. Sed gratius egiſſe
uidetur Hadrianus, cum enim triumphum ei ſenatus qui Traiano debitus erat detuliſſet

Imago Traiani triũphauit

recuſauit ipſe, atq; imaginẽ Traiani curru triumphali uexit, ut optimꝰ imperator ne poſt
mortem quidem triumphi amitteret dignitatem. & Marcus Antoninus philoſophus peti-
it L. fratri, ut ſecũ triumpharet, petijt præterea ut filij Marci Cæſares appellarent. Trium-
phauit ſimul de parthis. In triumpho autem liberos Marci utriuſq; ſexus ſecum uexit, ita
tamen, ut & puellas uirgines ueheret: cum filio ſuo de Marcomanis triumphauit. è con-
tra uero impurus ille & beſtius homo Commodus Antoninorum & imperatorij nomi-
num inquinator, uenia legis annariæ impetrata conſul eſt factus, & cum patre de germa-
nis triumphauit. Romaq; ut redijt ſubactore ſuo Antero poſt ſe in curru collocato ita tri-
umphauit, ut eum Anterus ceruice reflexa pub. oſcularetur, etiam in orcheſtra: & Seue-
rus apher parthicum deferentibus patribus triumphum idcirco recuſauit, quod conſiſte-
re in curru affectus articulari morbo non poſſet, filijsq; conceſſit ut triumpharent. Deſcri-
ptioni item triumphorum præmittenda ſunt alia, & imprimis nonnulla quæ Cicero Ver-

Triumphus cur gratus populo Rom.

rinarum ſeptimo ſic habet: ipſe triumphus quam ob rem gratiſſimus populo Romano fu-
it atq; iucundiſſimus? quia nihil eſt uictoria dulcius. uictoriæ autem teſtimoniũ dulcius,
ſi quos ſæpe metueris, eoſdem uictos ad ſupplicium duci iubeas. At enim qui triumphant
eo diutius uiuos hoſtium duces ſeruant, ut his per triumphum ductis pulcherrimum ſpe-
ctaculum fructumq; uictoriæ populus Romanus percipere poſſit: tamen cum de foro in

capitolium

capitolium currum flectere incipiunt,illos duci in carcerem iubent. Idemq; dies & uicto/ribus imperij & uictis uitæ finem facit. Et idem Cicero in Piſonem, differens de trium/pho: Quid tandem habet iſte currus? quid uincti ante currum duces? quid ſimulachra op/pidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor mili/tum? quid tota illa pompa? Et uarij itẽ mores adnotandi ſunt. Feſtus Pompeius: Laureati milites ſequebantur triumphantes, ut quaſi purgati à cæde humana intrarent urbem. Ita/que eandem laurum omnibus ſufficionibus adhiberi ſolitum erat, quod omni tempore ui/ret, ut ſimiliter res pub. floreat. de qua item lauro Plinius: laurus triumphis proprie dica/tur. Cæſarum pontificumq; ſola domos exornat, & ante limina excubat: ſterilis earũ ma/xime triumphalis qua triumphantes utuntur. Et infra Plinius morem dicit triumphantiũ notabilem, olim triumphaſſe duces cum corona hetruſca ex auro, quæ à tergo ſuſtinere/tur à ſeruo, triumphantemq; tunc annulum in digito ferreum habuiſſe: ut æqua eſſet for/tuna triumphantis, & ſerui coronam ſuſtinentis: Sicq; triumphaſſe de Iugurtha Caiũ Ma/rium, qui tertio conſulatu aureum ſumpſerit annulum. ſed in his quę nunc extant marmo/reis triumphantium figuris, fortuna alata non ſeruus coronam ſuſtentat, quam quidem fortunam inaurato corio, aut aliter depicto fuiſſe crediderim: colorem enim ſuũ nunc ha/bet marmor, & de re ipſa nihil ſcriptum inuenio. Tunica autem aurea triumphaſſe Tar/quinium priſcum Plinius in Verrio flacco ſumptum tradit: Moriſq; item fuit, nõ legis, im/peratores belli ciuilis uictoria quantumuis magna non triumphare, quia ciues non hoſtes occiderint. Sic nec Naſica Tiberio graccho cum ſuis perempto, nec Metellus Caio opi/mio, neq; Caius Antonius. Catilina ſuperatis triumpharunt. Lucius uero Sylla cum de Græcis urbibus captis, & ſimul de ciuibus Marianis ſuperatis triumpharet, ſola urbium captarum ſpolia in triumphum prætulit. Moriſq; pariter fuit ut ſequentes triumphalem currum milites lœdoria in imperatorem ſuum dicerent. Sicq; gallico triumpho Cæſaris milites inter cætera carmina iocularia etiam illud uulgatiſſimum pronunciarunt: gallias ſubegit Cæſar, Nicomedes Cæſarem: & Ventidium baſſum parthici triumphi die ſecuti milites decantarunt: Qui mulos fricabat factus eſt conſul. lege autem cautum erat, quod Plutarchus in Pauli Aemilij uita tradit, neminem ducem ante triumphi initiũ urbem in/gredi. Sed in uaticano apud territorium triumphale, neceſſarios triumpho apparatus fa/cturi expectabant, quod in Veſpaſiani triumpho & filiorum infra diffuſius oſtendemus. Triumphos omnes Romæ & nunquam alibi præter duos fuiſſe ductos atque celebratos conſtat: mirumq; in tanta rerum imperij euerſione, in tanta principum & tyrannorum in/ſolentia, in tanta ſediũ & locorũ mutatione, quantam penè ſinguli fecerunt imperij mode/ratores, neminẽ fuiſſe eorũ, q̃ aut Mediolani, aut Aquilegiæ, aut Cõſtantinopoli uoluerit triumphare. Luciũ autẽ Piſonẽ tradit Plinius ſcripſiſſe: Papiriũ curſorem primũ in mon/te albano triumphaſſe de corſis. Et Papirium maſonem, cum triumphum Romæ non im/petraſſet, in albano monte triumphaſſe. Triumphoſq; ipſos omnes uiginti & trecentos fuiſſe Paulus Oroſius omnium, qui ſtantis adhuc Romani imperij geſta ſcripſerunt ulti/mus eſt auctor, quẽ glorioſis eccleſiæ doctoribus Hieronymo & Auguſtino familiaritate coniunctum, de ea re cum ipſo Auguſtino uidendi triumphi (ſicut initio diximus) auido, contuliſſe crediderim. Deſierant enim pridem antea triumphare Romani: cum ſatis con/ſtet Probum imperatorem fuiſſe qui triumphauerit ultimum. Et Probum inter, & ultima beati Auguſtini tempora, anni paulo plus minus ducentis adnumerantur: Primum apud Romanos Titum Tatium regem Dionyſij bacchi imitatione triumphum duxiſſe dixi/mus, & alium è regibus Tarquinium priſcum pariter triumphaſſe Plinium ſcribere ſupra item oſtendimus, ſed quales hi fuerint triumphi à nemine tradi uidimus. Publius autem Valerius cõſul primus pulſo Tarquinio, & uehijs Tarquinienſibuſq; poſt Bruti mortem ſuperatis, reges pulſos in hoc ſicut & in plæriſq; imitatus, triumphauit. Et ſi uero nonnul/los ex triumphis qui uiſi fuerint ampliores pro tempore atq; ſpecioſiores ſcribere intendi/mus, quo gloriam populi Romani eius temporis, tanquam & nos ipſi cum Auguſtino ad/ſimus, celebriorem lætioremq; oſtendamus, maiorem tamen eorum partem ſummatim colligendo pergemus. Seruabimus autem temporum ordinem, ut creſcentem populi Ro/mani potentiam triumphorum quoq; amplitudinem imitatam fuiſſe appareat, utq; omni/bus conſtare poſſit, quo tempore Romana potentia ſe ipſam ſub Pompeio, & Cæſaribus

Milites laureati ſequebantur triumphātes

Laurus triumphis dicata

Triumphantis corona & annulus

Fortuna alata

Militũ carmẽ lœdoriũ in triumphantem

Triumphaturi in uaticano expectabant

Triumphi cccxx

s ferre

ferre nō potuit, triumphos fuiſſe ductos, qui deorum potius quàm hominum opera, opu-
lentiam faſtumq́ imitati ſint: eritq́ à Camilli triumpho initium, de quo ſic habet in quin-
to Liuius. Aduentus quoq; dictatoris omnibus ordinibus obuiam effuſis celebratior, q̃
Triumphus Camilli ullus unquam antea fuit: triumphus omnem conſuetum honorandi diei illius modum ali
quantum exceſſit: maxime conſpectus ipſe, curru equis albis iuncto urbem inuectus eſt,
parum q; id non ciuile modo, ſed humanum etiam uiſum: Iouis ſolisq; equis æquiparatū
dictatorem etiam in religionem trahebant. Triumphusq; eam ob unam maxime rem cla-
rior quàm gratior fuit. Hunc triumphum & ſi Liuius magnis effert laudibus à nulla tamē
alia quàm equorum alborum parte laudare potuit, quod præda (ut aſſolebat) transferen-
da, populo erat diſtributa: Et nulli erant digni magnates, quos ante currum captiuos duce
Triumphus papirij curſoris re potuerit. Alius autē triumphus poſt multos annos à Papirio curſore dictatore de ſam-
nitibus ductus, & ſi aliquid decoris, nullam tamen habuit prædam cum captiuis ordinē
traducendam, ſic enim ſcribit in nono Liuius. Dictator ex Senatus cōſulto de ſamnitibus
triumphauit, cuius triumpho longe maximam ſpeciem captiua arma prebuere: tantū ma-
gnificentiæ uiſum in ijs, ut aurata ſcuta dominis argentariorum ad forum ornandum di-
uiderentur: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cum tenſæ ducerentur.
Nec maioris fuit apparatus triumphus, de quo ſic habet in decimo Liuius: Q. Fabius de-
ciano exercitu relicto in hetruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de gallis hetruſcisq;
Triumphus Q. Fabij ac ſamnitibus triumphauit: milites triumphantem ſecuti ſunt. Celebrata inconditis mili-
taribus non magis uictoria Q. Fabij quàm mors P. Decij eſt, excitatáque memoria paren-
tis æquata euentu publico priuato'que filij laudibus: dati ex præda militibus æris octo-
geni bini, ſagaq; & tunicæ, præmia illa tempeſtate militiæ haud quaquam ſpernenda. pri-
Triumphus alius Papirij curſoris mus poſt hos triumphus fuit Papirij curſoris tunc conſulis, de quo Liuius libro item deci-
mo. Conſul exercitum de ſamnitibus deduxit, uenienti Romam triumphus omnium con
ſenſu eſt delatus. Triumphauit in magiſtratu, inſigni ut illorum temporū habitus erat tri-
umpho: equites peditesq; inſignes donis tranſiere, ac trāſuectis multæ ciuicæ coronæ ual-
lares'que ac murales conſpectæ: inſpecta ſpolia ſamnitium, decore ac pulchritudine pa-
ternis ſpolijs, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum, comparabantur. ducti no-
biles aliquot captiui clari ſuis patrumq; factis: æris grauis tranſuecta uicies centum mi-
lia, & auri triginta tria milia: Omne æs argentumq; in ærarium conditum: Militibus da-
Triumphus Claudij neronis & Liuij Salinatoris tum nihil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prædictis triumphū duo Coſs. ſimul Clau-
dius Nero & Liuius Salinator deuicto occiſoq; Haſdrubale duxerunt, quem Liuius extol
lere eſt adniſſus. Nec tamen huic etiam triumpho plura affuerunt magnifacienda ijs, quę
ſuperiores habuiſſe docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius: ita conſociatus triumphus,
cum utriq; tum ei magis, qui quantum merito anteibat tantū honori collegæ cederet, glo
riam auxit: illum equitem aiebant ſex dierum ſpacio tranſcurriſſe longitudinem Italiæ, &
eo die cum Haſdrubale in gallia ſignis collatis pugnaſſe, quo eum caſtra aduerſus ſeſe in
Appulia poſita habere Hannibal credidiſſet. ita unum conſulem pro utraque parte Italiæ
aduerſus duos duces, duos imperatores, hinc conſilium ſuum, hinc corpus oppoſuiſſe: no
men Neronis ſatis fuiſſe ad cōtinendum caſtris Hannibalem, Haſdrubalem uero qua alia
re quàm aduentu eius obrutum, atq; extinctū eſſe. itaq; iret alter cos. ſublimis curru mul-
tijugis, ſi uellet, equis: uno equo per urbem uerum triumphum uehi. Neronem etiam ſi
pedes incedat uel parta eo bello uel ſpreta triumphi gloria memorabilem fore. hi ſer-
mones ſpectantium Neronem uſq; in capitolium proſecuti ſunt. Pecuniam in ęrarium tu
Triumphus Scipionis ſuperioris lerunt ſeſtertium milies octoginta milia æris. Libet multos ex triumphis tranſire minori
bus, ut ad maiores citius ueniam. Scipionisq; triumphum XXXII libro à Liuio deſcri-
ptum primo afferimus: Pace terra mariq; parta exercitu in naues impoſito in Siciliam ad
lylibeū traiecit: inde magna parte militū in nauibus miſſa, ipſe per lętam pace non minus
quàm uictoria Italiam effuſis non urbibus modo ad exhibendos honores, ſed agreſtium
etiam turba obſidente uias Romam peruenit, triumphoq; omniū clariſſimo in urbem eſt
inuectus: Argenti tulit in ærarium pondo centū milia XXIII. militibus ex præda qua-
dragenos æris diuiſit: morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum quàm triumphantis
gloriæ, Syphax eſt. Eundem uero triumphum ab Appiano diligentius deſcriptū repetere
libet. Scipio poſt hæc ex libia in Italiam profectus, uniuerſas copias claſſe traduxit, Ro-
mamq;

mam ꝗ ad triumphum reuerſus eſt, quem omnium ante ſe ſplendidiſſimum dicitur egiſ-ſe. Eius forma ut nunc ſit ab illo ſeruata eſt, fuit autem huiuſmodi: Sertis redimiti omnes præcinentibus tubis currus ſpolijs refertos deducebant. ferebantur & ligneæ turres, captarum urbium ſimulachra, aurum deinceps & argentum partim rudibus maſſis, partim ſignatum: Coronæ præterea quas uirtutis gratia urbes dediſſent: Candidi ſubinde boues & elephanti illos ſequebantur. Poſt hoc Carthaginenſium ac numidarum principes bello capti, Imperatorem lictores præibant purpureis amicti ueſtibus, tum citharedorum ac tibiarum turba ad hetruſcæ ſimilitudinem pompæ: hi ſuccincti coroniſq; aureis redimiti, ſuo quiſq; ordine canentes pſallenteſq; prodibant: hos lydios appellant, ut facile crediderim hetruſcos à lydijs ſumpſiſſe originem: horum in medio quiſpiam talari ueſte fimbrijs ac armillis auro ſplendentibus amictus, geſtus uarios edebat: hoſtibuſq; deuictis inſultās riſus undiq; ciebat. Poſt thuris & odorum copia imperatorem circumſteterant, quem curru deaurato multifariamq; refulgenti candidi uehebant equi, auream capiti geſtantem coronam lapillis ornatam, gemmiſq;. is ueſtē ſuccinctus purpuream patrio more aureis intextam ſideribus, altera manu eburneum ſceptrum altera laurum præferebat, quæ Romani uictoriæ inſignia profitentur. Vehebantur & cū eo pueri uirgineſq;, & ad habenas hinc inde cognati iuuenes: demum qui exercitum ſecuti erant ſcriptores miniſtri ſcutiferi'ue: poſtremo exercitus in turmas acieſq; diuiſus currum ſequebatur. Milites quoq; lauro redimiti laurum manu ferentes, quibus meritorū inſignia adiuncta. Aderantq; qui hos quidem laudibus ferrent, hos ſalibus inſectarentur, nonnullos infamia notarent. ſimplex deniq; triumphi forma, & quam unuſquiſq; ſermone facile explicare queat. cum in capitolium uentum eſſet, Scipio depoſito apparatu, epulum (ut amicis mos erat) in templo præbuit. Poſt hunc tamen haud diu M. Portius Cato triumphum ex Hiſpania duxit ſuperioribus primis creſcentis rei pub. parem, de quo Liuius XXXIII. M. Portius Cato ex Hiſpania triumphauit, tulit in eo triumpho argenti uigintiquinque milia pondo, auri mille quadringenta: militibus diuiſit ſingulis ducenos ſeptuagenos æris: triplex equiti. per quod tempus L. Quintius triumphum triduo duxit continuo, his qui poſtea ſub principibus ducti ſunt ſimillimū, de quo ſic habet Liuius XXXIII. Poſtquam Romam uentum eſt, ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas ediſſerendas datus eſt. Triumphus initus: die primo, arma, tela, ſignaq; ærea, & marmorea tranſtulit, plura Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatibus ceperat. Secunda die argentum aurumq; factum, infectum'que & ſignatum. Infecti argenti fuit XVIII milia pondo, & ducenta ſeptuaginta. facti uaſa multa omnis generis, cælata plæraq;, quædam eximiæ artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decem, ſignati argenti octuaginta quatuor milia fuere atticorū, tetradrachma uocant, triū ferè denariorū in ſingulis argenti eſt pondus. auri pondo fuerunt tria milia ſeptingenta, decem quatuor: & clypeus unus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinq; centum quatuordecim. Tertio die coronæ aureę dona ciuitatum tranſlata centum & quatuordecim, & hoſtiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui obſideſq;. Inter quos Demetriꝰ regis Philippi filius, & Armenes Nabidis tyranni filiꝰ Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in urbem eſt inuectus, ſecuti currū milites frequentes exercitu omni ex prouincia deportato: ijs duceni quinquageni æris in pedites diuiſi, duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti qui ſeruitute exempti fuerant. Et ſuū diu poſt triumphum P. Cornelius Naſica de Boijs duxit in mediocribus numerandum quem ſic Liuius deſcribit. In eo triumpho gallicis carpentis arma ſigna & ſpolia omnis generis tranſuexit, & uaſa ænea gallica: & cū captiuis nobilibus equorum quoq; captorum gregem traduxit: aureos torques tranſtulit, æris mille quatuorcentum ſeptuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta ſex, argenti infecti quod in gallicis uaſis non infabre ſuo more factum CCCLX pondo: bigatorum numerum CXXXXIIIIM: militibus qui currum ſecuti ſunt centenos uicenos quinos aſſes diuiſit, duplex centurioni, triplex equiti. Nec omittendum duximus M. Fuluij triumphū, de quo Liuius in XXXXVIII ſic habet. Triumphare menſe Ianuario ſtatuerat, ſed cum audiſſet cōſulem Aemilium litteris M. Aburij tribuni plæbis acceptis de remiſſa interceſſione ipſum ad impediendum triumphum Romam uenientem ægrum in uia ſubſtitiſſe, ne plus in triumpho certaminū quàm in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphauit ad

Triumphus M. Porcij Catonis

Triumphus L. Quintij de Philippo

Triumphus Scipionis naſicæ

Triumphus M. Fuluij

Kalendas Ianuarias de Aetolis, & de Cephallenia. aureæ coronæ centũ decẽ pondo, duæ ante currũ latę ſunt: argenti pōdo octuaginta tria: auri pondo CCXLIII: tetracina attica CXVIII: Philippei nummi decẽ milia CCCCXXXII: ſigna Aenea CCCCCCCLXXXV: ſigna marmorea CCXXX: arma, tela, cętera ſpolia hoſtiũ magnus numerus: Ad hoc catapultę, baliſtę, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti, ad ſeptem & uiginti. Multos eo die priuſq; in urbẽ inueheretur in circo flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos ſociosq; donis militaribus donauit. Militibus ex præda quinos uicenos denarios diuiſit, duplex centurioni, triplex equiti. Et paulopoſt alius apud Liuium ponitur triumphus, quem nos ultimũ afferre decreuimus.

Triumphus G. Manlij Volſonis

Extremo anni magiſtratibus creatis iam ad tertiũ nonas martias G. Manlius Volſo de gallis qui Aſiam incolunt triumphauit. ſerius ei cauſa triumphandi fuit, ne Q. Terentio Culeone prætore cauſam lege petilia diceret: & incendio alieni iudicij, quo L. Scipio damnatus fuerat conflagraret: eo infenſioribus in ſe quàm in illũ iudicibus, quo diſciplinam militarem ſeuere ab eo conſeruatam ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat. neq; ea ſola infamiæ erant quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur, ſed ea etiam quæ in militibus eius quotidie cōſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu aſiatico inuecta in urbem erat. Imprimis lectos æratos, ueſtem ſtragulam tum precioſam, plagulas & alia textilia, quæ tum magnificæ ſupellectilis habebantur, monopodia & abacos Romam aduexerunt: tunc pſaltriæ ſambuciſtriæq;, & conuiualia ludorum oblectamenta addita epulis. Epulæ quoq; ipſæ cum cura & ſumptu maiore apparari cœptę, tum coquus uiliſſimum antiquis mancipium æſtimatione & uſu, in precio eſſe, & quod miniſterium fuerat ars haberi cœpta. Vix tamen ea quæ tum conſpiciebantur ſemina erãt futurę luxurię. In triumpho tulit G. Manlius coronas aureas ducentas duodecim. Argenti CCXX milia centum tres. Tetracinũ atticorum CCVII milia, XX Ciſtophorum: Philippeorum nummorum M.XVI.CCCXX. Arma ſpoliaq; multa gallicis carpentis traducta. Duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum: militibus quadrigenos binos denarios diuiſit, duplex centurioni: ſtipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites: Multi omnium ordinũ donati militaribus donis currum ſecuti ſunt. Carmina à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareat in ducem indulgentem ambitioſumq; ea dici, triumphumq; eſſe militari magis fauore quàm populari celebrẽ. At iam maiores attingamus triumphos auctæ Romanarũ rerum amplitudini reſponſuros.

Triumphus P. Aemilij

Nec ab alio dignius id inchoari poteſt, quàm à P. Aemilio, cui contigit ut frugi ipſe in temporibus rei pub. adhuc frugalitati inſeruientibus uixerit, & tamen triumpho à maximis procedente uictorijs luxuriem primus in urbem inuexerit. Hic enim P. ille Aemilius fuit, qui quatuor filiorum duos priores clariſſimis domibus per adoptionem inſeruit, cum maiorem Fabio Maximo quinquies conſuli, minorem Scipioni Aphricano, in filios dedit. Hic fuit Aemilius ille qui frugalitatis & modeſtię amator, filiarum maiorem M. Catonis filio uxorem dedit, minorem Aelio Tuberoni:

Tuberonũ familia pauperrima

qui quidem Tubero uir optimus maximæ in re pub. autoritatis ita tenui erat patrimonio, ut ſexdecim uiri ex Tuberonum familia omnes ſimul in eiſdem ædibus, & quidem modicis, cũ coniugibus, & liberis habitarent. Itaq; in illis ædibus Pauli Aemilij bis conſulis, & bis triumphalis filia deducta eſt, in eiſq; habitauit, nec puduit eam pauperis uiri, ſed uirtutem admirata eſt per quam pauper erat. Tantis tamen aſſuetus modeſtiæ & frugalitatis artibus continere non potuit Aemilius quin tempori adauctæ rerum opulentiæ inſeruiens triumphum in hanc maxime formam duxerit. Populus Romanus nitidis ueſtibus ornatus in locis & urbis partibus per quas tranſiturus erat, ſeſe ad ſpectandum triumphum parauerat, omnia urbis templa erant aperta, & fertis uaporibusq; repleta ſuauibus. Multitudo miniſtrorum baculos manibus geſtantium ex medio dimouebat turbas, & uias puras apertasq; præſtabat. Tranſmiſſio in tres dies diuiſa eſt. Prima enim dies uix ſignis tabulis & ſtatuis tranſmittendis ſuffecit, quæ uehiculis comportabantur. Secunda die pulcherrima, & ornatiſſima macedonum arma multis curribus delata fuerunt ſplendentia ære & ferro abſterſo, atq; ita diſpoſita ut caſu maxime cecidiſſe uiderentur, galeæ, ſcuta, thoraces, ocreæ, & cretenſes peltæ, & thracia gerra, pharetrę & equorũ frena, ac enſes nudi per hæc iacentes, & fariſſæ infixę ita, ut nec uictorũ quidẽ abſq; metu eſſet aſpectus. Poſt hos armorũ currus tria uirorũ milia ſequebantur.

bantur, qui numiſmata ferebant argentea, uaſis trecentis quinquaginta. Vas erat quodlibet trium talentorũ, quatuor uiri ſingula uaſa portabant. Alij crateras argenteas & phialas calicesq́ ornatiſſimos, & ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubicines nõ mite neq́ ſuaue ſed bellicũ ſonantes primi ibant. Poſt eos C X X boues albæ cornibus auratis ducebantur, uittis ornatæ & ſertis. ducebant eas adoleſcentes ſuccincti ad immolandũ: & pueri aureas patinas ſacrificij gratia deferebant. de hisq́ bobus albis dicere uoluit Virgilius de tauris tractans, qui in meuaniæ campis ad clitumnum amnem albi naſcuntur ſic. Hic albi clitumne greges, & maxima tauri Victima ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro Romanos ad templa deũ duxere triumphos. poſt eos ſequebantur qui aurea numiſmata gerebant in uaſis trium talentorum, ut ſupra de argenteis numiſmatibus dictum eſt: numerus uaſorum fuit triadeoctuaginta. His ſuccedebant qui auream phialam decem talentorum quam Aemilius ex lapillis effecerat, itẽ antigonea & ſeleucea & thericlia & Perſei uaſa aurea portabant. Poſt hæc Perſei currus & arma & diadema ſuper armis poſitum: deinde poſt modico interuallo nati regij ducebantur: & cum ipſis alumnorum & magiſtrorum & pædagogorum lachrymans turba, qui & ipſi manus tendebant ad ciues, & pueros eadem facere & precari docebant. Erant maſculi duo, & una fœmina, nõ ſatis infortunium ſuum per ætatem intelligentes: quæ res magis homines ad miſericordiam cõmouebat, multiq́ lachrymas ciues ad illum aſpectum demiſerunt: fuitq́ lætitiæ & doloris plenum ſpectaculum, donec infantes tranſierunt. Ipſe autem Perſeus poſt filios & miniſtros ibat, fuſca ueſte amictus, & crepida more patrio habẽs, propter magnitudinẽ malorum ad omnia trepidus ac mente turbatus: poſt eum ibat amicorum & familiarium mœſta turba miſerabiliter ipſum intuentes lachrymantes, ut etiã plærią ex Romanis lachrymare ob miſericordiam cõpellerentur. Poſt eum deferebantur aureæ coronæ, quibus Aemilium uirtutis gratia Græcæ donauerant ciuitates: Erat numerus coronarũ quater centum: deinde Aemilius ipſe ſequebatͬ ornatiſſimo curru inuectus, uir & citra eiuſmodi honorem ſpectaculo dignus, purpuram auro contextam indutus, & ramum lauri dextera gerens: ferebant & laurũ milites qui currũ Aemilij ſequebantͬ legiones cohortesq́ & manipuli, partim carmina patria ſalib⁹ permixta & riſu, partim laudes Aemilij cantantes: quæ intuebantur & admirabantur omnes, nec quicquam ex ijs quæ ſibi optanda forent deeſſe arbitrabantur. Ob eas res in macedonico geſtas bello ſumma populi Romani gratia Aemilio acceſſit. Tantum enim auri argentiq́ in ærarium Aemilius rettulit, ut nullum tributum perſolui à ciuibus opus fuerit, uſq́ Hircij & Panſæ conſulatum, qui circa primũ Cæſaris & Antonij bellum cõſules fuerunt. Magnus ampliſſimusq́ fuit, quem deſcripſimus Pauli Aemilij, maiores amplioresq́ & propterea deo ut uidetur inuiſi, quos Pompei⁹ duxit triumphi fuere. Eos tamen nullo in loco ordine ſcriptos inuenimus, quia ſummatim etiam attingere nimium omnibus eſt uiſum: à Plinio igitur ſparſa ut ſunt ſcripta nonnulla ſumemus, qui triumphaſſe eum dicit nondum per ætatem ſenatorẽ de Mithridate, curru quatuor elephantis ducto: & poſt triumphũ ponti in duos dies partitũ, apparatus pro alio triumpho fuiſſe relictos. & addit Plinius: magni Pompeij triumpho translata ſtatua argentea Pharnacis, qui primus regnauit in Ponto, item Mithridatis eius patris, & currus argentei. Item Pompeius in triumpho tulit alueum cum teſſeris luſorium è gemmis duabus, latum pedes tres, longũ pedes quatuor. fuit in triumpho luna aurea pondo X X X, lecti triclinares aurei tres. Vaſa ex auro & gemmis abacorũ nouem, ſigna aurea tria, myrrhina tria, coronæ ex margaritis X X X I I I Mons aureus quadratus cum ceruis & leonibus & pomis omnis generis: muſæ ex margaritis inerãt, & in eius faſtigio horologium: & Pompeij imago ex margaritis. eadem Pompeij uictoria myrrhina in urbem inuexit, primusq́ Pompeius lapides & pocula ex eo triumpho capitolio dedicauit, quæ protinus ad uſum hominũ tranſiere, abacis etiam eſcarijsq́ uaſis expetitis. Aliqualẽ uero triumphi ordinem Plutarchus in Pompeij uita ſic ponit. Erant regiones de quibus triumphabat ſic litteris annotatæ, Pontus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Hiberia, Albania, Syria, Cilicia, Meſopotania: præterea hi qui circa phœnicem & paleſtinam incolunt, Iudæi & Arabes, Piratarum etiam quotquot genera terra mariq́ debellata erant. Inter hęc notabantur caſtella haud pauciora quàm mille capta, ciuitates fermè noningentę, piraticæ naues octingentæ, urbes præſidijs Romanis firmatas eſſe undequadringẽtas. his

Triumphi Pompeij

quocꝫ addebatur uniuerſa urbis Romæ tributa ante id bellum quinquagies decies centena milia fuiſſe, cum his uero quæ ipſe quæſiuit octuagies, & quinquagies decies centena milia: in ærarium præterea uaſa, aurum, argentumqꝫ ſignatum ad uiginti milia talentorū: præter quæ militibus diuiſa ſunt, quorū qui minus accepit mille & quingentos æreos tulit. Captiui poſt principes piratarū in triumpho ducti. Tigranis armeniæ regis filius cum uxore filiaqꝫ ipſius Tigranis Zoſime coniunx: rex Iudæorū Ariſtobolus. Mithridatis ſoror cum liberis quinqꝫ: Scitharum quoqꝫ quàm multę mulieres: Albanorū & hiberorum, ac regis comagenorum obſides ducti. Trophea quoqꝫ notata omnia, quæ præliorum numero æqua aut ſe duce aut per legatos partus eſt. Maximum uero ac ſplendidiſſimū fuit, & quod Romanorum nemini hactenus contigit, quod tertium è tertia orbis parte triumphum duxit. Creuit tanquam per gradus triumphi gloria apparatusqꝫ in Cæſare & ſucceſſoribus ſuis principibus, quos imperatores appellauere. Tam notus autem erat triumphorum apparatus, ut Suetonius Cæſaris & auguſti omnium maximos pauciſſimis attigiſſe contentus fuerit, nam de Cæſare ſic habet. Confectis bellis quinquies triumphauit: poſt deuictum Scipionē quater eodem menſe, ſed interiectis diebus, & rurſum ſemel poſt ſuperatos Pompeij liberos. Primum & excellentiſſimum triumphum egit gallicū: ſequentem alexandrinum, deinde ponticum, huic proximum aphricanum, nouiſſimum Hiſpanienſem, diuerſo quenqꝫ apparatu & inſtrumento. Gallici triumphi die uelabrū præter uehens penè curru excuſſus eſt axe diſfracto, aſcenditqꝫ capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra leuaqꝫ lycnos geſtantibus. pontico triumpho inter pompæ fercula, triū uerborum prætulit titulum. Veni: Vidi: Vici. Non acta belli ſignificantem ſicut cæteri, ſed celeriter confecti notam. Veteranis legionibus prædæ nomine in pedites ſingulos ſuper bina ſeſtertia quæ initio ciuilis tumult⁹ numerauerat, uicena quaterna milia nummū dedit: aſſignauit & agros, ſed non continuos ne quis poſſeſſorū expelleretur: populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, uicenos quoque nummos quos pollicitus olim fuerat uiritim diuiſit, & hoc amplius centenos pro mora. Cætera extra triumphi apparatum ſcribit Suetonius. Sed iam ad alios deſcendam triumphos maiori diligentia à ſcriptoribus traditos, quo formam tantæ rei melius noſſe poſſimus. Flauius Ioſephus gente Iudæus captiuitatem Hieroſolymæ urbis à Veſpaſiano patre & Tito filio principibus Romanis factam deſcribens, ipſorum imperatorum triumphum ſic refert. Communem triumphum ob res geſtas agere ſtatuerunt, quamuis utriſque ſenatus proprium decreuiſſet: prædicto autem die quo futura erat pompa uictoriæ, nemo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi remanſit. Omnes autem cum prodiſſent loca ubi tantum ſtare poſſent præuenerunt quanta ſpectaturis ſufficerent, imperatoribus relicto neceſſario tranſitu. Cuncta uero pars militaris ante lucem per turmas atque ordines progreſſa eſt cum rectoribus ſuis, & circa hoſtia conſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum: ibi enim principes nocte illa requieſcebant: prima iam aurora incipiente procedunt Veſpaſianus & Titus lauro coronati, amicti uero prima ueſte purpurea, & ad octauias ambulationes tranſeunt. Ibi enim ſenatus & ducum proceres & honorati equites eorum præſtolabantur aduentum. Tribunal autem ante porticus factum erat, ſellæque in eo eburneæ præparatæ. quo cum aſcendiſſent, conſederunt: ſtatimque partis eos militaris fauor excepit: multis uirtutum teſtimonijs prædicatis: Illi autem inermes erant in ueſte ſericea, laureis coronati: perceptis autem laudibus eorum Veſpaſianus cum dicere adhuc uellent, ſilentij ſignum dedit, magnáque omnium quiete facta ſurrexit: & amictu magnam partem capitis adopertus, ſolennia uota celebrauit: idemque Titus fecit. perfectis autem uotis Veſpaſianus in commune omnes breuiter allocutus milites quidem ad prandium quod ijs ex more ab imperatore parari ſolet dimittit, ipſe uero ad portam recedit, quæ ab eo quod per illam ſemper triumphorum pompa ducitur nomen accepit: Vbi & cibum prius capiebant & triumphalibus ueſtibus amicti dijs ad portam collatis, cæſa hoſtia, inter ſpectacula tranſeuntes triumphum ducebant, ut multitudini facilior præberetur aſpectus: pro merito autem narrari multitudo illorum ſpectaculorum & magnificentia non poteſt, in omnibus quæ quiſque excogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate. Nam penè quæcunque hominibus qui unquam ſunt fortunati paulatim quæſita ſunt alijs alia mirabilia atque magnifica, hęc

Triumphi Cæſaris

Triumphus Veſpaſiani & Titi

uniuerſa illa die Romani imperij magnitudinem probauerunt. Et enim argenti auri/que necnon & eboris & in omni genere ſpecierum ſiue opum multitudinem non ut in pompam ferri cerneres: ſed ſi quis dixerit omnia fluere, & alias quidem ueſtes ex rariſ/ſimi generis purpura portari, alias diligentiſſima purpura uariatas arte Babylonica. gem/mæ autem clariſſimæ & tam multæ, aliæ coronis aureis, aliæ ſpeciebus, aliæ formatæ incluſæ traductæ ſunt, ut appareret fruſtra nos earum uſquam rerum eſſe aliquid ſuſpi/cari. ferebantur autem ſimulachrorum ſingula, quæ illi deos habebant, & magnitu/dine mirabili, & arte non defunctorie facta. horum'que nihil non precioſa materia. Quin & animaliū diuerſa genera producebantur, proprijs ornamentis induta. Erat au/tem etiam, quæ ſingula portaret magna hominum multitudo, purpureis ueſtibus atq; in/auratis ornata. Ipſi etiam qui ad pompam fuerant ab illa turba diſcreti præcipua & mira/bili ornamentorum magnificentia culti erant. Inſuper his ne captiuorum quidem uulgus inornatū uideres, ſed uarietas & pulchritudo ueſtium natam ex fatigatione corporum de/formitatem oculis ſubtrahebat: Maxime autem ſtupor erat machinarum quæ portaban/tur, ſiue pegmatum fabricatio, pro quorum magnitudine timendum uiribus portantium occurrentes putabant. Multa enim in tertium nidum undequaq; ſurgebāt & magnificen/tia fabricæ cum admiratione delectabat, multis aurata ueſte circundatis: cum aurum præ/terea factum & non factum eſſet affixum. Multis autē imitationibus bellum aliter in alias diuiſum machinas, certam ſui faciem oſtendebat. erat enim cernere, uaſtari quandam for/tiſſimam terram. totas uero interfici acies hoſtium, & alios fugere, alios captiuos duci, mu roſq; excellenti magnitudine machinis dirui, & caſtellorum conſcendi munimina, & po/pulos ante mœnia ciuitatum diſturbari, exercitumq; intra muros diffundi, cædiſq; omnia loca plena, & eorum qui reſiſtere non poterant preces: ignemq; templis immiſſum, incen diumq; ſuper domos. & poſt multam euaſtationem euerſionēq;, atq; amnem triſtitia de/fluentem, non in arua culta neq; in hominū uel pecorum potum, ſed per terram ex omni parte flagrantem. hæc enim iudæos eſſe paſſos ipſi experti ſunt. Ars autem & confecto/rum operum magnitudo, neſcientibus adhuc fieri præſentibus oſtendebatur. Erat autem per ſingula pegmata captæ ciuitatis dux ita ut captus fuerat ordinatus. multæ autem na/ues ſequebantur: ſpolia uero alia paſſim ferebantur. Eminebant autem eorum quæ apud Hieroſolymā in templo reperta ſunt, menſa aurea pōderis talenti magni, & candelabrum ſimiliter auro factum, ſed opere commutato ab uſus noſtri conſuetudine. Nam media qui dem columna baſi hærebat, tenues autem à cacumine producebantur formatæ ad ſimili/tudinem fuſcinulæ, & ſummum quoq; in lycni ſpecie fabricatum. Erant autem numero ſe ptem, ſeptimi diei qui apud iudæos eſt feſtus indicantes honorem. poſt hæc portabatur lex iudæorum nobiliſſimum ſpoliorum. inde tranſibant plurima uictoriæ ſimulacra por/tantes omnia ex auro & ebore facta. poſt quæ Veſpaſianus prior ibat, & Titus deinde ſe/quebatur. Domitianus autē adequitabat ipſe quoq; adornatus pulcherrime dignusq; ſpe/ctari. pompæ autem finis fuit ad Capitolini Iouis templum. quo poſtquā uentum eſt con/ſtiterunt: Erat enim uetus mos patrius operiri, donec ducis hoſtiū mortem quiſpiam nun/ciaret. Poſtq; igitur eum finem uitę habere nunciatū eſt, omniumq; fauor ſecutus eſt, tunc hoſtias immolarunt, hiſq; omnibus ſecundo per uota ſolēnia celebratis in palatium receſ/ſerūt. Multis deinde poſt annis Aurelianus princeps nō ignobilis triumphū duxit, quem ſic Flauius Vopiſcus ſyracuſius deſcribit. currus ręgij tres fuerunt, in his unus Odenati argento auro & gemmis operoſus atq; diſtinctus: alter quem rex perſarum Aureliano do no dedit, ipſe quoq; pari opere fabricatus, Tertius quem ſibi Zenobia compoſuerat, ſpe/rans ſe urbem Romam cum eo uiſurā, quod illam nō fefellit. Nam cum eo urbē ingreſſa eſt uincta ac triumphata. fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicitur regis gothorum, quo ut multi memoriæ tradūt Capitolium Aurelianus inuectus eſt: ut illic cæ/deret ceruos, quos cum eodem curru captos uouiſſe ioui optimo maximo ferebatur. præ/ceſſerunt elephanti uiginti feræ manſuetæ libycæ, paleſtinæ diuerſæ ducentæ, quas Au/relianus priuatis donauit, ne fiſcum annonis grauaret. tygrides quatuor, camelopardali, al ces, cætera talia per ordinem ducta. gladiatorum paria trecenta. præter captiuos gentium barbararū, blennos, aximiotas, arabes. erant quoq; bactriani, hiberi, ſaraceni, perſæ, cū ſuis quiq; munerib⁹: gothi, alani, roxolani, ſarmatę, frāci, ſueui, uandali, germani, religatis ma

Aureliani tri umphus

nibus captiui præceſſerunt: inter hos etiam palmyreni, qui ſuperfuerant principes ciuitatis, & Aegyptij ob rebellionem. ductæ ſunt & decem mulieres, quas uirili habitu pugnantes inter gethas ceperant: quas de amazonibus ortas titulus indicabat. prælati ſunt tituli gentium nomina continentes. Inter hęc fuit Tetricus chlamyde coccinea, tunica galbina, bracis Gallicis ornatus, adiuncto ſibi filio quem imperatorem in Gallia nuncupauerat. Incedebat etiam Zenobia ornata gemmis, cathenis aureis quas ſibi fecerat uincta. præferebantur coronæ ciuitatum aureæ titulis eminentibus proditæ: Iam populus ipſe Romanus, iam uexilla collegiorum atque caſtrorum, & catafractarij milites, & omnis exercitus & ſenatus (& ſi aliquantulum triſtior, quod ſenatores triumphari uidebant) multum pompę addiderunt. Denique in Capitoliũ uix nona hora peruenit, ſero autem ad palatium. Sequentibus diebus datæ ſunt populo uoluptates ludorum ſcænicorum, ludorum circenſium, uenationum, gladiatorum, naumachiæ. Vltimus mihi reſtat Romanorũ principum quos legerim triumphaſſe Probus. uellemque Flauium Vopiſcũ qua diligentia ſuperiorẽ Aureliani, eadem & hunc Probi è pannonia imperatoris uere probi præſtantiſſimique triumphum ſcripſiſſe. Sed uidetur dei iudicio factum eſſe, ut qui ultimus omnium in tanto imperio triumphus eſſe debebat mutilus truncusque deſcriberetur. Sunt itaque Flauij Vopiſci hæc uerba. Triumphauit de Germanis & Bemis omniũ gentium ferociſſimis, ad quingentos homines ante triumphũ duxit. Venationem in circo ampliſſimam dedit: ita ut populus cuncta diriperet. Genus autẽ ſpectaculi fuit tale. Arbores ualidæ per milites radicitus auulſæ, late longeque trabibus affixæ ſunt: terra deinde ſuperiecta, totusque circus ad ſiluæ ſpeciem conſitus gratiam uiroris præbuit. Immiſſi deinde per omnes aditus ſtruthiones mille, cerui mille, apri mille, dãmæ & cætera animalia quanta ali adinuenirique potuerunt. Immiſſi deinde populares: rapuit quiſque quod uoluit. Triumphos iam tandem abſoluimus, quos è tanta trecentorum & uiginti multitudine duximus ſeligendos: ut formam triumphi oſtenderemus, quam inſpexiſſe Aurelium Auguſtinum optaſſe refertur: quamque Auguſtinum non magis id tenuit deſideriũ, quàm è noſtris plurimos habere uidemus. Qua ratione unicum nunc ex omnibus cõflare libet, & ordinẽ formamque uarijs ſupra locis & modis deſcriptam ita repetere, ut in præſentis temporis Roma duci uideatur. Venientes Romã ad triumphos duces Romanos Itali, quacunque uiderent, ſuo & ipſi triumpho excipiebant, quod de Scipione Liuium ſupra ſcripſiſſe oſtendimus. Expectabãt uero foris: quia lege cautum fuiſſe docuimus, nullũ ducem ante triumphi initium urbem ingredi. Eos qui triumphum ducturi erant ſatis ſepra oſtendit Ioſephus ſemper ad portam conſediſſe, quam ipſe dicit nomen inde nactam fuiſſe, quod triumphi per eam ducerentur, noſque in Roma inſtaurata priſcorum teſtimonio & autoritate docuimus, territoriũ triũphale ad eum fuiſſe locum, ubi apud baſilicam principis Apoſtolorum Petri, ſancti Andreæ eccleſia & cenotaphium extant: quo in celeberrimo priſcis etiam temporibus loco, apud id tunc Apollinis templum nunc ſanctæ Petronillæ, & ſanctæ Marię Febricoſorũ eccleſiam, obeliſcus eſt ille ſublimis quem Caium principem in Neronis circo erexiſſe Plinius eſt autor. In eo itaque territorio triumphali parata triumphi pompa per uiam procedebat triumphalẽ, cuius ſtratæ ſilicibus particula adhuc cernitur ſub ſancti Spiritus in ſaxia hoſpitali, ut per nunc dirutũ pontem tyberis triumphalem ibi proximũ, & portam pariter dirutã eius pontis triumphalem, cuius ampla cernere eſt fundamenta, in urbem & ad Capitolium duceretur. Continuabatur autem ea triumphalis uia ad poſteriorẽ nunc porticum eccleſiæ ſancti Celſi, ad quam arcus marmorei ipſam amplexi uiam, altera extat coxa corroſam è marmore ſtatuam retinens coloſſeam. Reflexa inde uia ſancti Laurentij in damaſo eccleſiam, & poſt floræ campum petebat: idque hinc maxime proximis temporibus cernere fuit, quod in cõtinuatis ſuper eam domibus fundamenta iacere aut puteos effodere molientes, ſiliceã ueterẽ offenderũt ſpacioſiſſimam, à campo floræ ad nunc plateam iudæorum: inde Iunonis templum, nunc ſancti Angeli in foro piſciũ eccleſiam, poſt ad ſanctum Georgium in uelabro procedens uia ſub nouis ædibus ruinis que ab effodientibus inuenitur, quouſque iani templo uelabroque proxima in cliuum deſitura Capitolinum detecta cernitur: A uelabro autem cliuum inchoaſſe Capitolinum, per quem ad Iouis optimi maximi templum erat aſcenſus, ſatis in Roma oſtendimus inſtaurata. Notiſſimumque eſt ex Suetonio illud quod breui ſupra diximus; Cæſarem Gallici triumphi die, præteruehentem uelabrũ curru penè excuſſum fuiſſe

Probi triumphus

Triumphale territorium

Triumphalis uia

Cliuus Capitolinus

fuiſſe axe diffracto. hæc itaq; fuit triumphantium uia ab obeliſco territorio portaq; triumphali ad Iouis templum: cuius magna & diſſipata nunc fundamentorum ubi de facinoroſis in Capitolino colle ſupplicium ſumitur, ueſtigia extare uidemus: uiaq; tota quam deſcripſimus non modo in P. Aemilij (ſicut dictum eſt) ſed in cæteris quoq; triumphis, undiq; auleis lauroq; ornabatur. & fori ſediliaq; ex materia tabulataq; ad utranq; partem uiæ, feneſtraſq; & per tecta pari diſponebantur ornatu, populum commode exceptura, qui nitidis ueſtibus ita totus conueniebat, ut quod hebreus noſter ſcribit, nemo ex tanta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq; ipſi imminentia uiæ quorum præter ſancti Angeli eccleſiam nulla extant: aperta & ſertis uaporibuſq; ſuauibus repleta erant. Multitudo miniſtrorum baculos manibus geſtantium inauratos, turbas ex medio dimouebat, ut uia aperta & pura redderetur.

Ornatus uiæ triumphalis

Prius uero quàm ordinē deſcribamus quem progreſſurus cum pompa in urbem imperator ſeruabat: aliqua exponere libet à Ioſepho ſcripta, & tamen aliorum quoq; triumphorum deſcriptioni admodum profutura, quæ legentibus ſicut hactenus nobis fuerunt dubia eſſe uidemus. Dicit Ioſephus: cuncta pars militaris ante lucē per turmas atq; ordines progreſſa eſt cum rectoribus ſuis, & circa hoſtia conſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum. Ibi enim principes nocte illa requieſcebant. Noſq; ignotum aliàs Iſidis templi locum nuper edocti ſumus. Honofrius tricarienſis epiſcopus, Andreaſq; eius frater germanus conſiſtorialis aduocatus, ciues ex crucea gente Romani, ædes habent eorū uirtuti opibuſq; reſpondentes, uiæ quam deſcripſimus triumphali ſuperimpoſitas: campum inter floræ & plateam iudeorum, quas alioquin amplas uetuſtorum priſci operis marmorum fruſtis, tabulis, ſtrumentiſq; plurimum exornare nituntur.

Triumphaturi noctem ad Iſidis templũ quieſcebant

datum itaq; nuper ab Andreæ clientulo uinitore marmor pergrande luculleum uel (ut appellant) ſerpentinum litteras inſcriptum maiuſculas elegantes, ad domus eminentem angulum affixerunt. Eſtq; inciſarum hic tenor ſuperiori in margine primum: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri medium ſequitur ſeſquilinea. PHISIAS SACERDOS ISIDI. Salutaris conſecratio. tres deinceps ſunt lineolæ: Pontificis uotis annuant dij Romanæ rei P. arcanaq; morbis præſidia annuant: quorum nutu Romano imperio regna ceſſere. Ipſum lapidem cum ſatis conijcere liceret in templo Iſidis repertū fuiſſe, itum eſt in uineā: locuſq; inſpectus multis obſitus ſentibus unde ſaxum erat auulſum: Facileq; fuit intelligere, extantes corroſos ſemiq; ruptos fornices, & uix ſolo ſupereminentes murorum pinnas, templū fuiſſe, quod Iſidi ſacerdos Phiſias conſecraſſet. Id nunc eſt qua in parte monaſterium inter ſancti xyſti & ingentes ſpectandaſq; thermarum Antonianarū ruinas uiam fuiſſe nouā, qua nihil Roma habuit pulchrius, in Roma docuimus inſtaurata. eratq; id templum ad ipſius uiæ nouæ ſupremum caput, in palatium maius circum'ue maximum ſpectans: ut iam liceat intelligere, milites qui ante lucem per turmas atq; ordines progreſſi erant cum rectoribus ſuis, circa hoſtia fuiſſe ædium uiæ nouæ non palatij ſuperioris ibi proximi. nec moueat principes triumphaturos ad Iſidis templum in ciuitatis medio quieuiſſe, & non extra urbem legi obtemperaturos expectaſſe. Lex enim ipſa & multæ aliæ ſtante ſub conſulibus re P. caſte ſeruari ſolitæ ſub principibus exoluerant. Veſpaſianus tamen & Titus legi ex parte aliqua pārituri ad territoriū portamq; triumphalem lauro coronati, & ueſtem induti purpureā ſunt progreſſi. Vbi panegyricis laudum ſuarū redundantibus de more auditis, rem diuinā capite operto fecerūt. Milites uero Ioſephus ſcribit inermes in ueſte ſericea fuiſſe, quod illorum opinioni aduerſatur, qui ueteres Romanos rerum dominos parū ſplendido atq; etiā inepto amictu uſos fuiſſe calūniantur. Qualia uero fuerint ſpectacula, qualis pompa, quantæ qualeſq; diuitiæ in triumpho oſtenſæ, & Ioſephus & Appianus & ſupradicti à quibus ſumpſimus ſcriptores diffuſe dicunt. Aliqua tamen repetere libet, noſtro huius temporis triumpho, quē hic uerbis & ſcripto ducimus coaptanda. Sitq; prima pars ueſtium quas ex rariſſimi generis purpura, & diligentiſſima pictura uariatas arte Babylonica hebreus dicit: & rariſſimi generis purpuram fuiſſe conſtat, quam noſtri tum cremiſinam, tum uiolaceam appellant. Artis uero Babylonicæ à priſcis Romanis dicta ſunt omnia quæcūq; uariatis coloribus uariatoue ſerico, aut auro & mixtim ex utroq; contexunt: quorū per Italiam nimius nunc improbandus, pernicioſuſq; cernitur abuſus. De gemmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuiſſe delatas notoriū eſt, ut cum ſola ardenti ambitione pares illis noſtri ſint, à multitudine tamen

Ars Babylonica

eorum

eorum incomparabili ſuperentur. Iam uero quæ dicit Ioſephus pro merito laudare non poſſe, multitudinem illorum ſpectaculorũ & magnificentiam in omnibus quæ quiſq; excogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate, omnibus perſuaſum eſſe non dubitamus, quæ ne dum nunc referri aut excogitari poſſent, ſed ita in ſingulis mutabantur triumphis, ut nihil magis quiſq; curaret quàm ne ea adduceret ſpectaculorũ machinarumq; genera, quæ prioribus pompis uiſa erant. & diuerſa multi animalium genera ducebant proprijs induta ornamentis, ut color habitusq; ornamentorum urſis adhibitorum, leones aliter ueſtitos ſecerneret, pariter lynces, & pardos, diuerſusq; damas internoſci & pantheras faceret ornatus. Nec paruę erat pulchritudinis delectatiōisq; uidere eos homines qui ſingula præferrent ſpectanda, aut ſingula ducerent animalia, purpureis atq; inauratis eſſe ueſtitos, cum tamen & captiui ordine in ſpectaculum ducti ornatus ſui ſplendorem haberent. Inter hæc ſtuporis fuiſſe dicit Ioſephus machinarum quæ portabantur & pegmatum fabricationem, quarum rerum ſimilitudinem cum à nobis uiſam dixerimus, facile erit intelligere qualia fuerint maxima: cum parua nos inſpecta cũ ſtupore non potuerimus non mirari. Eſt celeberrimus quot annis in urbe florentia Ioannis Baptiſtæ feſtus dies, in quo diuerſi generis machinæ, diuerſa transferuntur ſpectacula ingenij ſubtilitate ueteribus illis nullatenus poſtponenda. Adhibenturq; imprimis ſpectandæ pulchritudinis pegmata, ex illis etiam quæ in tertium nidum undequaq; ſurrexiſſe hebreus noſter tantopere admiratur. quin ſi ueniã dabunt nobis doctiores, imperitos hoc loco quid ea fuerint pegmata docebimus. Decẽpedalis erat quaquauerſum latitudinis ſolidũ tabulatum, è cuius baſis centro lignea ſurgebat columna uiginti pedũ proceritate ſublimis, ad quam trina diſtinctione proporcionaliter facta terni ramorũ ordines ferreorum erant, quibus in ramis inauratis fronde multa aurea argentea'ue denſatis, tanquam auicularũ nidi ex corio loruliſue uerſicoloribus, puerorũ bimulorũ ad ſummúmue trimulorũ ſedes & tanquam cubilia diſponebantur. Eorumq; puerorum capite ſolum exerto, pars toto eminens corpuſculo iucundum ridiculum'ue aliquid prout occultus in fronde pręceptor ſuggereret balbutiebat. hancq; molem robuſta ſeruorũ multitudo non centonibus ut florentię nunc, ſed purpureis aureiſue indutorũ perferebat. Multaq; cum & uaria in triumpho eſſent pegmata, nequaq; continuata ferebantur, ſed aliæ interponebantur machinæ ſimili in tabulato ſimiliq; ſeruorũ ornatu delatæ, in quibus præliorũ ſimulachra edebantur, ut uincentes Romanos cadentes cęſosq; hoſtes una, fugientes alia hoſtes, in ſequutosq; quirites: oppugnari urbem defendiq; alia, alia capi, uriq; excindiq; appareret: ſinguliſq; in machinis & rebus quæ gererentur primarij hoſtium duces ſimulati eodem erant ueſtiũ habitu, in quo poſt parum ueri ante currũ uincti inſpiciebantur. Alia q̃ ſequebantur fercula ſingulis in triumphis uaria ſuam præbebant delectationem. Sed in Titi Veſpaſiani triumpho inde gratioſiora ſunt quæ à Ioſepho ſcribuntur, quod ea in marmoreo triumphali arcu ſuo Romæ ad ſanctam Mariam nouam uidemus extare quæ apud Hieroſolymã in templo reperta ſunt. Menſa aurea, & candelabrũ auro factum, cuius formam melius lapis quàm Ioſephi deſcriptio nobis oſtendit. poſtea portabatur lex iudęorũ marmorea item extans. In alijs uero triumphis qui ſingulos repetere uolet plurima inueniet admiranda quæ præcedebant dictas machinas & pegmata aut ſequebantur: Noſtrum uero nos triumphũ tandem aggrediamur. Qui bello confecto ad urbem cum reducto exercitu redierat imperator, in uaticani territorio triũphali tunc ſine ædificijs puro à marmoreis nunc baſilicæ ſancti Petri principis apoſtolorũ ſcalis ad obeliſcum expectabat. Ad quem locũ ante lucem ſeſe omnis ciuitas effundebat. Et quia lentiſſimo propter impedimẽta tardanteſq; machinas gradu incedendum erat, præceſſuri pōtifices ſacerdotesq; & religioni addicta colluuio: ſuã pompam prius ducere inchoabant, quẽ inter conatũ imperator capite operto rem diuinam faciebat In qua ſic oraſſe eum accepimus. Dij nutu & imperio quorũ nata & aucta eſt res Romana: eandem placidi propitiatiq; ſeruate. Miratiq; aliquãdo ſumus quo ſit factũ modo, ut ſicut triumphalis pompa priſcis omniũ celeberrima è uaticano & ab Apollinis tẽplo in urbem ducebatur, ita & chriſtianis temporibus eccleſiaſticorũ ordinũ proceſſiones quęcũq; ſolẽnes è uaticano pariter & à beati Petri baſilica, quæ in illius templi parte conſtructa eſt ineant. Et ſua illa in ſuis pōpis quę tãtus populus pars pręiret pars ſequeret̃ ſacra habebãt: tenſas ſcilicet argenteũ birotem currũ ancilia palladiũq; & ſacra alia præferentẽ. Curruiq;

Pegma

Simulachra præliorum

Triumphi deſcriptio

Triumphãtis uerba rem diuinã facientis

ſummus

ſummus & ſumptuoſiſſimus adhibebatur ornatus. Et tenſas proximiores nullo interme-dio ſacerdotes ſalij pręcedebant, uiri ſemper omnium grauiſſimi totiuſq; ciuitatis ampliſſimi: quando Fabium Maximũ, & L. Scipionem diutiſſime inter ſalios uixiſſe ac obijſſe: & Titum Veſpaſianum ſalijs à quibus erat in collegiũ cooptatus gratias egiſſe ingentes ſupra docuimus. Veſtes uero quibus ſalij in pompa utebantur ſubtili ſimpliciq; ſerico ceruleo fuere colore candidioribus uirgulis intertextis, quibus Conſtantinopolitanum patriarcham uti uidemus. & caudam nullo ſuſtentante trahebant ſalij noſtrorũ cardinaliũ more qui illos imitati uidentur cauda longiore: Ancileq; unum ex ijs quæ cælo decidiſſe dicebant brachio tanquam in prælio aptatum deferebant. Eratq; in religione legitimum ſalios in pompa ternos, ad ſummũ quaternos & ſaltare ſimul & canere, quæ quidem carmina omnis pompa cantu uel incondito referebat: fueruntq; ex ijs quorum nonnulla ad ſingulos deos Horatius in odis & ad extremum ſæculare poſuit. Et ne addubitet quiſpiam grauiſſimos ampliſſimoſq; felicium ſtantis rei P. ſæculorum uiros adduci potuiſſe ut in foro aut uia triumphali ſaltarent: gloriari ſolitum fuiſſe traditur Maximũ: ſe qui quartum octogeſimum ageret annũ iuniores multo collegas ſaltu ſuperaſſe. Ad tenſas dehinc quo ſequerentur ordine operoſiſſimum fuerit ſcribere: ſed cum omnia templa omnium deorum dearumq; ſacella, omnes ædes ſuos & multiplices habuerint ſacerdotes, cum ſodales illis & more noſtro ſocietates ac confraternitates tanto noſtris plures quanto maior tunc erat populus fuiſſe docuerimus, pompam quę aut pręcederet, aut ſequeretur ad tenſas ingentem eſſe oportuit, quam quidem turbam per ſuperius deſcriptam triumphalem uiam & portam, uaria oblatrantem in deos carmina, nos nunc uidere & audire uidemur. Singuli uero ordines ſacerdotum, ſingulæ ſodalitates, ſingula pegmatum & machinarum agmina ſuos habuere ludios, & ſimphoniacos, ſingulos pantomimos, per quos à præcedentibus collegijs diuiderentur. petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias ſe geſticulationibus ſimulantes, quæ dum obtorto uacillantiq; greſſu in caſum & ruinã pendent, ſeſeq; uix tandem ſuſtentantes totam paucis ſed amplis paſſibus uiam complectuntur: turbas in riſum prouocant. Et manducos aliqui digniores ditioresq; ſacerdotes à quibus ſua gratior fieret pompa, præmittebant. Erantq; hi laruato capite humano maiori, maxillas uaſta magnitudine pariter uaſtis armata dentibus habentes, qui ſuo tanti oris hiatu dentiũq; crepitu, ſeſe in utranq; partẽ uiæ dum flecterent: ridentẽ turbam uertebant in fugam, & quicquid in eſum oris applicaretur: tanq; deglutientes in ſinum demittebant. Vtq; maiorẽ uarietas delectationem faceret, ciceriæ alijs interiectæ ordinibus ſuos & ipſæ riſus etiam uiris grauibus exciuere. Viri erãt hi, ueſte & laruato oris habitu muliebri, quibus ceruicis proceritas iuſta oblongior appareret, uocis tamen uſus ad labia & inter dentes ita reſpõdebat, ut uerborum proprietas nullatenus deſideraret: Qui media incedẽtes uia ſpectatores ad utranq; partem mira linguæ uolubilitate, pro uniuſcuiuſq; conditione iocis aut ridiculis, lœdorijs laudibus, uituperationibus, aut ſerijs appetebant. Suiſq; pariter pompæ locis interiecti erant lydij, ingens citharedorum tibicinumq; turba ſericeis aureiſq; induta, & coronis pariter aureis redimita, cum quibus nonnulli pſallentes canentesq; prodibant. Eorumq; in medio ludius quiſpiam talari ueſte fimbrijs armilliſq; aureis ſplendentibus amictus: uarios edebat geſtus: Subinde ueſtalibus pſaltrię & phanaticæ mulierculæ præluſerunt, quarum geſticulationes marmoribus inſculptas quotiens per urbem offendo, quin ſubſiſtens inſpiciam nequeo continere, pariter & debacchantes quæ ſuis bacchi ſacerdotibus bacchidibuſq;, haud ſecus quam in orgijs capillo per humeros ſparſo, nudæ potius uolare q; ſaltare uidentur. Suum quoq; inter alios pompæ ſacerdotum ſodalium & epulonum ordines munus, mimi, hiſtriones, pantomimi, & cætera ludionum turba præſtiterunt: ut dum ea ſubit menti & memoriæ recordatio, hos ego ſtrepitus, has ſaltantium inſanias calamo nunc cupiam declinare. Poſtq; pontem & portam triumphalem omnis ſuperſtitioſa priſcorum pompa tranſgreſſa erat, auri, & argenti armorum bellicarumq; machinarum, & ditiſſimæ lautiſſimæ ſupellectilis, quantũ ſinguli triumphatores in ærariũ inferebant: ſupra in deſcriptis multorum triumphis audiuimus: Vnde hanc ſolam partem quia noſtrorum ſæculi noſtri præſertim eccleſiaſticæ rei Romanæ principum neminem imitaturũ eſſe credimus, in noſtro hoc triũpho effingere deſinemus, & pariter nulla pegmata præter ſupradicta, nullas machinas adhibebimus. Imperator igitur: ad cuius exemplũ utinã aliquando

unus

Salij *Veſtes ſaliorũ* *Petreiæ mulieres* *Manduci laruati* *Ciceriæ* *Lydij* *Pſaltriæ & phanaticæ mulierculæ in pompa ducebantur*

unus uel plures chriſtiani ſuccedant: currum inſidens birotem, auro, argento, gemmiſq; ſplendentem ingrediebatur. Sed ubi in curru illo circuncirca picti erant, hinc Iuppiter ſceptrum, inde Neptunus tridentem, Iuno haſtam quirini, manu geſtātes, deinde Mercurius caput pedesq; alatus, in noſtro curru, Petrus claues, enſem Paulus manu gerant, Michael Georgiusq; Dracones perimant, & Bartholomeus ſuam humero pellem portet. Aureaq; noſter imperator palla induatur, ſtellis ex auro ſplendentibus uariata, ſceptrum manu dextera eburneum, ſiniſtra lauri ramum geſtans. Nec auream priſco de more hetruſco coronam, ſed lauream habeat. Sicq; non ut olim ſeruum, qui iuxta Plinium ponderis eximij auream poſt humeros ſtans ſuſtentet, adhiberi oportebit. Nec cogetur imperator noſter ferreum annulum manu habere, ut ſeruo in tanta gloria ſe æquari recognoſcat: ad quam Plinij ſententiam Iuuenalis alluſit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantū ceruix non ſufficit ulla. Quippe tenet ſudās hanc publicus, & ſibi conſul ne placeat, curru ſeruus portatur eodem. Optimum itaq; potius imperatorem Titum Veſpaſianū noſter imitabitur imperator, qui non ſeruum in curru poſt humeros, ſed fortunam ex auro habuit alatam, quæ ſi noſtro adhibebitur, demiſſus cælo angelus eſſe uidebitur. Aſſideat tamen noſtro ſi erit filius puer, & Scipionis optimi ciuis exemplo nepotes hac ex cognatione ephebi candidorum equorum currum trahentium frena regant, aut ſi deerunt nepotes & cognati diſcat à Iuuenale adhibere Niueos ad frena quirites, Defoſſa in loculis quos ſportula fecit amicos. Poſt currum ſegregati à multitudine legati & digniores quiq; ac uirtutibus præſtantiores equo uehātur. Hoſtium uero duces & captiui nobiliores ante currum uincti ducantur, ut ipſorum aſpectu pulcherrimum ſpectaculum, fructumq; uictoriæ ingentem populus Romanus excipere poſſit, qui illos in carcerem duci uideat. Clament interim obſtrepantq; ante & retro milites laureati: carmina in ducem ſuum laudibus plena, & cum libuit ridicula & opprobria lœdoriaq; licentiſſime proferāt. Magnaq; cum ſit ac propè infinita earum quæ in triumphum ducuntur rerum & captiuorum multitudo, & cum pompæ & populi innumera ſit turba, à territorio trtumphali in forum uſq; magnū Romanum nouem horis (ſicut in Aureliani triumpho contigit) ægre perueniat: & tamen cum ad eius fori partem quæ iuxta Ouidij uerba de boue nomen habet, erit peruentū, currus ipſe ſubſiſtat. Nec prius equos flectant, qui eorum frena agent adoleſcentes, quam & ipſe conſul uexilla aliaq; magiſtratus inſignia in ipſo foro de more depoſuerit, & ducē hoſtium in carcerem perductū occiſumq; aliquis denūciauerit: ut quē P. R. quē milites Romani aliquando metuerunt, ſupplicio affectū eſſe gaudeant. Tuncq; aſcendens in capitoliū conſul rem diuinā in Iouis optimi maximi tēplo faciebat: cuius ad deos oratio hęc fuiſſe refertur. Gratias tibi Iuppiter optime maxime, tibiq; Iuno regina, & cæteri huius cuſtodes habitatoresq; arcis dij, libens lætusq; ago: re Romana in hanc diem & horā per manus q̄d uoluiſti meas ſeruata bene, geſtaq;: eandē & ſeruate ut facitis, fouete, protegite, ꝓpitiati, ſupplex oro. Eundēq; diem, & uictori impij & uicto finē uitæ feciſſe lætus exultabat atq; iubilabat populus. Deducatur deinde in palatiū imperator noſter ad cœnā mille menſis in foro paratam deſcenſurus, ad quam inuitatus, qui tunc erit conſul non accedat, ne qui triumphauerit aliquem ſe in ea digniorem accubitu'que priorem habeat: Et ſi exemplo Scipionis optimi modeſtiſſimi'q; ciuis, noſter triumphator maluerit, minore multo apparatu in capitolio cœnam paret. Triumphos uiam & Romam abſoluimus triumphantem, ſi unum operi claudendo addetur, non modo ſcilicet ſcriptura ſicut nuper fecimus depictos ſed ueros & priſcis digniores triumphos Romæ ducendos eſſe ſperari poſſe, ſi eos qui ad clauum ſedent rei publicę chriſtianæ principes ſe ipſos noſſe, & quam ſuſceperint curam mente & animo conſiderare, meliori ſolito dei munere contingeret. neq; enim forma & inſtitutione, utinam ne magis potentatu & magnitudine multum abeſt ab ea quā in hoc opere per ſingulas partes deſcripſimus Romana & publica, hæc in qua uiuimus eccleſiaſtica res Romana. Sæpe ex Liuio & Cicerone ſupradiximus: Dum nullum faſtiditur genus in quo uirtus eniteſceret, creuiſſe Romanum imperium, & uiros ex omni parte orbis oſtendimus Romæ uiſos eſſe, non ciues modo militesq; & ſenatores, ſed conſules: qua urbis & rerum cōmunione factum ſit, ut ne dum Romæ geniti & cohabitantes infinita & tamen diuerſi generis hominum multitudo, nedum Italici generis pręſtantes uiri, ſed hinc ad caucaſum montē, inde ad Tanaim aut ad Gangem geniti: Romanā pari affectu rem P. amarent

Birotis

Fortūa alata

Oratio triumphātis ad deos perfecto triumpho

amarent,defenſarent,tuerentur,augerent.Similem itaq; præſentis rei ſtatum eſſe hinc dicimus,quia pontificē Romanū cōſulis,Cardinales ſenatorū,reges,principes,duces,marchiones, comites, & alios Chriſtiani orbis nobiles,legatorū, quæſtorū, tribunorū militū, præfectorum præſidijs,cēturionum, & decurionum, officio fungi & reſpondere uidetur. Epiſcoporum uero & aliorum eccleſiaſticorū multitudo Romanam frequentans curiam, magiſtratuum obtinet locum,per quos aut reipu.officia,aut ſingulæ prouinciarum dioceſes adminiſtrantur.Et pontifices Romani olim originem Aſiaticam habuere,Petrus apoſtolorum princeps,Anicetusq;,Ioannes quintus,Sergius,Siſinius,Conſtantinus,Gregorius tertius:Græcia pariter ſuos habuit,Anacletū,Teleſphorū,Hyginiū,Eleutheriū, Antheronem,Sixtum,Euſebiū,Zoſimum,Theodorū,Ioannem ſextum & ſeptimū, Zachariam,& noſtris diebus ex Creta quintum Alexandrum.Nec ſuis caruit Aphrica pontificibus, ex qua Victorē Melchiadem & Gelaſium habuimus. Caium Dalmatia,& Ioannem quartum habuit. Damaſium Hiſpania, & Ioannem primū uigeſimum, nuperq; Caliſtum tertium,Sardiq; fuerunt Hilarius & Symmachus. Agatho autē Leo ſecundus, & Stephanus tertius fuere Siculi.maiorem numerum Gallia nobis dedit,Martinum primū, Romanum quoq;,& Siluestrum ſecundum,Stephanū nonum,& Vrbanum ſecundū, Caliſtum ſecundum, Vrbanum quartū,Clementem quartum,Ioannem ſecundum uigeſimum,Benedictum duodecimū,Clementē ſextum:& quartus Gregorius,ſecundusq; Clemens fuere Saxones. Damaſus uero ſecūdus, Victorq; ex Norico geniti ſunt,nūc Baueria: & Leonem quintum,Gregoriumq; ſextum,Alemania dedit.Hadrianū quartū Anglia,quintum Innocētium Burgundia. Et trina propemodum diuiſione paulo plures prædictis Roma, totidem Italia. Turbam uero Cardinalium epiſcoporumq; & aliorū in repub.eccleſiaſtica præſtantiſſimorū,quam Aſia,Aphrica, & pars Europæ à barbaris nunc oppreſſa habuit, infinitum fuerit recēſere. Satis tamen puchrumq; erit nunc ſuperſtites numerare: præter Caliſtum tertium pōtificem ex Hiſpania citeriori Valentinum, qui proximo obijt anno, quinq; Cardinales utraq; habet Hiſpania:Ioannem de turre cremata ſancti Sixti,Ioannem de Caruaial,qui legationem actu ipſo apud Pannonas in Turchos exercet, Ioannem Zamorenſem titulo ſanctæ Priſcæ, ulterior: & Rodericū uicecancellarium ſancti Nicolai in carcere Tulliano,Ludouicumq; ſanctorū quatuor coronatorū Caliſti nepotes citerior habet Hiſpania. & ſuum Aſia Beſſarionem ex Pontica Trapezunda Græcum epiſcopū Tuſculanum,& alterum item habet Græcia, Iſidorum ex Conſtantinopoli epiſcopum Sabinenſem. Tres etiam nunc habet Gallia Cardinales:Gulielmū Rothomagenſem titulo ſancti Martini in montibus,Alanū Auinionenſem titulo ſanctæ Praſedis,& Eduenſem. Germania autem unicū Nicolaum de Cuſa titulo ſancti Petri ad uincula.Non itaq; iniuria dixiſſe uidemur,Romanæ olim reip.ſimilem eſſe eccleſiaſticam rem Romanam, quæ haud ſecus,quàm illa ex uiris conficiatur,quos omnes orbis terrarū prouincias mittere contigerit digniores: & ſub hac re noſtra omnes nomen profeſſos Chriſtianum uelint nolint regi & gubernari oportet. Neq; enim regia aut alia poteſtate,neq; magiſtratibus,neq; dignitate fungi,neq; etiam uir haberi poteſt, qui noſtri conſulis & ſenatus cōuentusq; publici legibus conſultis inſtitutisq; aduerſatur:huius enim reipublicæ ſcita perpetuam animarum ſalutem & gloriam ſpondentia multo pluris faciēda ſunt, quàm gloria quam ſuis ciuibus rempub.conſeruantibus ſpondebat Romana reſpub.ut uero & proprio nomine deſertores appellandi ſint,qui caſtra hæc deſerunt in urbe Roma à reipub. Chriſtianæ fundatoribus apoſtolis Petro & Paulo inſtituta,quorū Petri ipſius baſilica eſt prætorium,Cōſul eſt pontifex,Magiſter militum eſt Cæſaris imperatorisq; nomen retinēs, Legati,quæſtores, tribuni, & cēturiones ſunt quos diximus,reges,principes & duces. Vt affirmare auſim ſi ad hæc caſtra quoad debent ductores ordinū frequētes affuerint,facile futurū, orbis olim Romani prouincias reipubl.Romanæ non rebelles,imperio reſtituere ac ſubijcere. Quid autem per immortalem deum ſibi uult ſacroſanctū nomen Chriſtianum quempiam profiteri? ſe Chriſtianum eccleſiæ membrū dicere, barbaras nationes, Turchos, Saracenos & cæteros infideles uerbo aſpernari,inſectari,& eo amētiæ progredi,ut cum Chriſtiani exercitus caſtra ſigna & munitiones per ignauiā deſerat & prodat, fructu imprimis ſperatę ſalutis æternæ careat,& quod Græcis hactenus cōtigit,ſenſim ueniat in hoſtiū poteſtatem.

Pontificū Romanorum origo & series

Cardinales Romani

FINIS

BLONDI FORLIVIENSIS VIRI præclari Romæ Inſtauratæ primi Libri index.

i Vrbis ſitus
ij Nominis cauſa
iij Ambitus menſura
iiij Portarum uocabula in genere
v Verbi portarum ſingularum ety/mologia
vi Tres portæ urbis primo à Romu/lo ædificatæ
vij De porta populi quæ Flumētana
viij De porta Pinciana quæ Collatina
ix De porta Salaria quæ Collina
x De porta S. Agnetis quę Vimina lis,uel de quinq; portis ſimul
xi Quando & à quo pons Miluius ædificatus extitit
xij De porta ſancti Laurētij quæ Ex/quilina
xiij De porta maiore quæ Neuia
xiiij De porta ſancti Ioannis quæ Celi montana
xv De porta Methodij
xvi De porta Latina
xvij De porta Appia olim Capena
xviij Arcus ueteres à Romulo poſiti
xix De trigemina porta
xx De porta Carmentali
xxi Arcus Horatij coclitis
xxij Trāſtyberina regio quæ Ianiculū
xxiij Pons Sublicius quādo & à quo
xxiiij Tres portæ Ianiculi in genere
xxv De porta Portuenſi
xxvi De porta ſancti Pācratij quæ Au/relia
xxvij De porta ſubtus Ianū q̄ Fōtinalis
xxviij De ædificijs Ianiculi in genere
xxix Ratio cōſtructionis pōtis Sublicij
xxx De thermis Seuerianis Aureliāis
xxxi Ianiculum aliquādo fuiſſe urbem Rauennatium
xxxij De Claſſibus apud Miſſenum & apud Rauennam
xxxiij Calixtus papa in uia Aurelia
xxxiiij Felix primus papa eccleſiam ſui nominis in Aurelia
xxxv Adeodatus primus eccleſiam ad pontem Meruli
xxxvi Hadrianus primus formas Sabba tinam & Iouiam reſtituit
xxxvij Leo IIII duas turres ad naualia
xxxviij Quid uaticanus
xxxix Vaticani regionē Leo IIII papa muros cinxit, & Leoninam ci/uitatem appellauit
xl Sex portæ ciuitatis Leoninę in ge nere & ſtatim particulariter
xli Porta triūphalis ubi fuit, & ſimul territorium triūphale, ac pons triumphalis
xlij Hoſpitale ſancti ſpiritus in Saxia
xliij Quid fuit mons qui in Vaticano
xliiij Naumachia ubi fuerit
xlv Locus martyrij beati Petri apl̄i
xlvi Circus Neronis ubi
xlvij Quando ſepulchrum Hadriani & nūc caſtrū ſancti angeli & pōs illi ſubiectus.
xlviij De Neronis hortis
xlix De eccleſia ſancti Petri
l Symachus papa primus primo fe cit palatium ſancti Petri
li Honorius primus papa eccleſiam S.Petri tegulis ęneis cooperuit
lij Domnus primus papa paradiſum marmore ſtrauit
liij Nicolaus IIII de Vrſinis pala/tium auxit
liiij Bonifacius IX ornauit
lv Leo IIII ciuitatem Leoninā cor ſis repleuit
lvi Eugenius IIII Venetus eccleſiā S.Petri ſuppellectile donauit
lvij Idem ſacraſtiam tectumq; eccle ſiæ innouauit
lviij Idem portas æneas
lix Idem ærarij officinam
lx Idē areā palatij & uias urbis ſtrauit
lxi De obeliſco uaticani
lxij De obeliſcis omnibus
lxiij De obeliſcorum figuris & hiera graphicis
lxiiij De obeliſco q iacet in hortis Circi
lxv De montibus urbis in genere
lxvi De capitolio
lxvij De Auentino
lxviij De Pallatino
lxix De Celio
lxx De Exquilijs
lxxi De quirinali & uiminali
lxxij De urbe prima à Romulo ędifica.
lxxiij Quid habuit habeatq; nunc Ca pitolium
lxxiiij De ſacris locis Capitolij
lxxv Quid Auentinus habuit & nunc habeat
lxxvi Quid Pallatin⁹ habuit & nūc ha.

lxxvij

lxxvij Quid celiꝰ mõs habuit & nũc ha.
lxxviij De eccleſijs quas nũc habet celius
lxxix De forma antoniana
lxxx Hadrianus primus papa Claudiã formam
lxxxi Hoſpitale ſaluatoris
lxxxij Eccleſia ſanctorum quatuor coronatorum
lxxxiij Hoſpitale magnum Lateranenſe
lxxxiiij De eccleſia Lateranenſi
lxxxv Eugenius quartus pallatium Lateranenſe inſtaurauit
lxxxvi Idem monaſterium reædificauit ſumptuoſiſſimum
lxxxvij Amphitheatrũ Statilij Tauri
lxxxviij Eccleſia ſanctæ Crucis
lxxxix Cartuſienſes
xc Quid in exqlijs fuerit,ſitꝙ ad pñs
xci Quirinalis & uiminalis colles qd habuerint,aut nunc habeant
xcij Quid Suburra
xciij Mõtes quare ſecerni nõ poſſunt
xciiij Quid agger Tarquinij
xcv Vrbs penſilis
xcvi Quæ in exquilijs quirinali,uiminali,carinis,ſuburra
xcvij Corneliorum domus
xcviij Statuæ iacentes in montibus
xcix Cabali Praxitelis & Phidiæ
c Horti Mœcenatiani
ci Habitauit Virgilius in exquilijs
cij Malæ fortunæ fanum uicus ſceleratus
ciij Qui ex Romanis boni coloni
ciiij De thermis Diocletiani

LIBRI II INDEX

i De Thermis in genere
ij Erant in thermis balnea
iij Erant natatoria & nemora
iiij Thermis aliqui bene uſi ſunt
v Thermarum amplitudo uſus à principio
vi Thermæ quando primum populi uſibus permiſſæ
vij Alexandrinæ thermæ ubi fuerunt
viij Aggrippinæ thermæ ubi fuerunt
ix Antonianæ Thermæ ubi fuerunt
x Neronianæ thermæ ubi fuerunt
xi Titi & Veſpaſiani thermæ
xij Domitiani ther.& alia eius opera
xiij Naumachia Domitiani ubi fuit
xiiij Arcus triũphalis Domitiani nũc triphali
xv Pallatiũ S.Laurentij in Lucina
xvi Seuerianæ thermæ ubi fuerunt
xvij Gordianæ thermæ ad S.Euſebiũ
xviij Aurelianæ thermæ ubi fuerunt
xix Cõſtantinianæ thermę ubi fuerũt
xx Nouatianæ thermæ ubi fuerunt
xxi Eccleſia ſanctæ Pudẽtianæ à quo conſtructa
xxij Olympiadis thermæ ubi cernunt
xxiij Trophæa Caij Marij ubi & quid fuerint
xxiiij Baſilica Caij & Lucij à Cæſare facta nunc thermæ Galuciæ
xxv Macellũ ubi & quid fuit
xxvi Arcus ſancti uiti
xxvij Quid fuerit in uiminali colle
xxviij Horti Saluſtiani
xxix Quid fuerit in quirinali colle
xxx De Carinis,Suburra, Taberniola uia ſacra ſimul in genere
xxxi Via ſacra ubi fuit.
xxxij Curia uetus ubi dicebatur
xxxiij Item uia ſacra ubi fuit
xxxiiij In Carinis quid
xxxv Eccleſia ſancti Petri ad uincula
xxxvi Eccleſia ſanctæ Luciæ in Orphea
xxxvij Eccleſia S.Martini in montibus
xxxviij Suburra ubi fuit
xxxix Eccleſia S.Agathæ in Suburra
xl De his quæ ad religionem ſpectauere in genere
xli Quid ara
xlij Quid templum
xliij Iouis Statoris templum
xliiij Porta palatij ubi fuit
xlv Lacꝰ Curtij ſiue Curtiꝰ ubi & qd
xlvi De Iani templo
xlvij Numiſma Iani
xlviij Latium ubi fuit à principio
xlix Forum boarium ubi erat
l Forum piſcarium ubi
li Velabri nominis ratio
lij Cliuus Capitolinus
liij Argiletum quid
liiij Eccleſia S.Georgij ad uelabrum
lv Item de foro Boario
lvi Templum Veſtæ
lvij Aſylum ubi fuit
lviij Pars rupis Tarpeiæ coruit nuper
lix Templum Aſyli quid fuerit
lx Curia uetus ad quid in genere
lxi De his quæ ad remp.ſpectauerũt
lxij De roſtris comitio Græcoſtaſi & Senaculo
lxiij Roſtra quid,& ubi

lxiiij Græcoſtaſis ubi, & quid
lxv Senaculum ubi
lxvi Ædes concordiæ ubi
lxvij Comitium ubi fuit
lxviij Ad quid Comitium inſtitutum
lxix Comitia etiam in campo Martio ſolita haberi
lxx Locus proprius cãpi Martij pro comitijs
lxxi De monte citatorum nunc acceptorum
lxxij Campus Martius quid
lxxiij Vbi aqua uirginea
lxxiiij De mauſoleo auguſti nunc auguſta
lxxv De obeliſcis duobus in campo Martio
lxxvi De columna coclide Antonini
lxxvij Italos ad comitia ueniſſe plimos
lxxviij De inſula quã in urbe facit Tyberis
lxxix Gelaſius papa II eccleſiam S. Bartholomei in inſula ordinauit
lxxx Pontem inſulæ Valentinianus
lxxxi Pontem ipſum Eugenius IIII tiburtino lapide ſtrauit
lxxxij De ærario ubi
lxxxiij Ærarium ad quid
lxxxiiij Primi æris cuſi nota Ianus bifrons
lxxxv Primi argenti ſignati nota bigæ & quadrigæ
lxxxvi Argentum non aurum in tributis imperauerunt Romani
lxxxvij Iudiciorum loca ubi
lxxxviij Caſtra Rauennatium, Miſenatium, Peregrina
lxxxix Caſtra prætoria ubi & ad quid
xc Aedes caſtrorum quid
xci De portu Romano
xij De pontibus in genere
xciij De arcubus in genere
xciiij De aquæductibus in genere
xcv Aqua Martia
xcvi Aqua uirginea
xcvij Aqua claudia
xcviij De cauſis ruinæ aquæductorum
xcix Gothos nõ diruiſſe aquæductus
c De aquilego inueniendis aquis deputato
ci Vetuſtatẽ non fuiſſe omnino cauſam ruinæ aquæductorum
cij De locis ſpectaculorũ in genere
ciij Theatri origo
ciiij Quid fuit ſcena
cv Quid orcheſtra
cvi Quid theatrum temporarium
cvij Theatra duo uerſatilia
cviij De theatro Pompei
cix Atrium Pompei
cx Theatri & ſcenæ locus
cxi Eccleſia S. Laurentij in Damaſo
cxij Atriũ Pompei ubi ſacrũ nũc dicit̃
cxiij Theatri uſus quis fuerit
cxiiij De ſpectaculorum origine
cxv De hiſtrionibus
cxvi De Roſcio amerino
cxvij De Eſopo
cxviij Scenæ uſus quis fuit
cxix Pantomimi ad quid
cxx Tragœdiæ recitatio
cxxi Comediæ recitatio
cxxij Pantomimi in ſcena actus
cxxiij Mimi quid
cxxiiij Scenæ ædificij magna mutatio

INDEX LIBRI III

i Quid ſit amphiteatrum
ij De amphitheatro quod nunc coloſſeum
iij Thermæ T. Veſpaſiani
iiij De templo pacis
v Coloſſeum fuiſſe harenam
vi Epiſtola per quã ſaxa amphitheatri conceduntur Romanis
vij Amphiteatrũ Titi ubi certe fuerit
viij Quę munera ederẽt in amphithe.
ix Epiſtola oſtendens Amphiteatri crudelitates
x Mittebantur captiui ad pugnandum cũ feris in Amphitheatro
xi Ludi gladiatorij origo
xij Caius Cæ. minuit gladiatorũ numerũ
xiij Naumachia in amphithea. ædita
xiiij Harena ad quid
xv Expenſæ harenæ fiebãt à patricijs collatis in capita nummis
xvi De Circis
xvij De Circo Neronis
xviij De circo maximo
xix Quid fori erant
xx Ad quid Circus fuit inſtitutus
xxi Vnde Circus eſt dictus
xxij De carceris loco & parte Circi
xxiij De ludis Circi
xxiiij De ludo Troiano
xxv In Circo carceres aureati patribus conſtituti
xxvi Quid ſit nunc Circus maximus
xxvij Quid fuit prope Circũ maximũ

xxviij

xxviij De columna in quam mittebant tela ituri ad bella
xxix Templum Herculis quod muſcæ nec canes intrabant
xxx De Circo flaminio.
xxxi De pratis flaminijs
xxxij De æde Apollinis
xxxiij De Equuria
xxxiiij Ab auguſti mauſoleo currebant in nunc Agonem
xxxv Eccleſia S. Mariæ in equuria
xxxvi Origo uocabuli uiæ flaminiæ
xxxvij Flaminiæ ꝓuincię origo uocabuli
xxxviij De mutatione nominis Circi flaminij nunc agonem
xxxix Agonis ludi ab apollinaribus traducti
xl Sancti Apollinaris eccleſia
xli De minutioribus & diſperſis in genere
xlij De Neronis domo
xliij Ædes fortunæ ex lapide tranſlucente
xliiij Domus Neronis ubi fuit
xlv Titus in ſtagnis Neronis amphitheatri
xlvi De coloſſo à quo nunc Coloſſeus
xlvij Caput æneum quod nunc eſt ad lateranum
xlviij De foro Traiani
xlix De equo Traiani æneo
l De coclide columna Traiani
li Eccleſia ſancti Blaſij
lij Tres turres militiarum
liij De foro neruæ quod trãſitorium fuit dictum
liiij Ecclīa S. Hadriani in tribus foris
lv Eccleſia ſanctæ Martinellæ
lvi Statua marffori appellata quid
lvij De ſeptizonio
lviij Sancta Lucia in ſepta ſolis
lix Arcus triumphalis Seueri
lx De arcu Conſtantini
lxi De domo C. Cæſaris
lxij De Pantheone
lxiij Pantheonis mutatio in ſanctæ Mariæ rotundæ
lxiiij Eugenius IIII Pãtheon inſtaurauit & cartis plũbeis cooperuit
lxv Idem columnas dicti Pantheonis detexit
lxvi Idem eiuſdem Pantheonis aream lapide ſtrauit
lxvij Vicus iugarius ubi fuit
lxviij Æquimeliũ quid & ubi fuerit
lxix Salinæ ubi fuerunt
lxx De carceris ui uerbi
lxxi Latomias fuiſſe ubi nunc eccleſia S. Nicolai in carcere Tulliano
lxxij Atriũ regium ubi nunc domus Sabellorum
lxxiij Vbi fuit ſumma uellia
lxxiiij Quid fuerit Teſtaceus mons
lxxv De figulis & plaſticis
lxxvi De ludis Taurijs
lxxvij De locis quorum non habentur certa teſtimonia
lxxviij De eccleſia ſancti Marci
lxxix De baſilica XII apoſtolorum
lxxx De eccleſia ſancti Marcelli
lxxxi Tituli Cn. Pompei in delubro Mineruæ
lxxxij Præfatio triumphi Cn. Pompei
lxxxiij Querela ignorationis multorum locorum ſacrorum
lxxxiiij Comparatio qualis uetuſtæ & nouæ Romæ
lxxxv Habet præſens Roma aliquod in gentes imperium
lxxxvi Nõ armis & ſanguine coacti, ſed religione ſubijciuntur populi
lxxxvij Dictator perpetuus eſt pontifex
lxxxviij Senatores ſunt Cardinales
lxxxix Aſiam, Aphricã, Europãq̃ Romana curia habebit ſubiectam
xc Tributa pẽdet penè om̃is Europa
xci Quæ ſunt ſolida præſentis ſtatus fundamenta
xcij Qui Romã nõ adierit nihil uidit
xciij Limina apoſtolorum
xciiij De Veronica
xcv Domine quo uadis
xcvi Cimiterium Calixti
xcvij Sancta ſanctorum
xcviij Capita apoſtolorũ Petri & Pauli
xcix Incunabula & circũciſio ſaluato.
c lactis uirginei uaſculum
ci Primum altare quod habuit reſpublica Chriſtiana
cij Cathenæ beati Petri apoſtoli
ciij Sancti Ioannis Baptiſtæ caput
ciiij Annulus ſponſalitiorũ beatæ uirginis agnetis
cv Craticula ſancti Laurentij
cvi Stephani protomartyris & ſancti Laurentij ſepulchrum
cvij Fons ad effuſum beati Pauli ſanguinem

cviij Sanctæ Mariæ maioris eccleſia ueneranda
cix Sancti Hieronymi corpus
cx Sancta Maria in tranſtyberina regione, ubi fons olei erupit
cxi Cõciliati ab Eugenio IIII Ro. eccleſiæ Aſiani Romam uenerũt
cxij Nulla orbis ciuitas pluribꝰ ꝙ Roma gentibus frequentatur
cxiij Quot milia ſingulis annis Romã adeũt ſanctuaria in eadẽ uiſendi gratia
cxiiij Viget adhuc Romanæ maieſtatis gloria

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAM INSTAVratam Præfatio, ad Eugenium IIII pontificem maximum.

VRBIS Romæ rerum dominæ ruinarũ potius ꝙ ædificiorum, quæ nũc cernuntur noticiam pro uiribus innouare Eugeni pont. ſanctiſs. multa ſuadent mihi. Sed illud maxime impellit, quod tanta fuit præteritorum diu ſeculorum hominibus ſtudiorum humanitatis ignoratio, ut quum pauca ſingulis in urbis ipſius ædificiorũ partibus, quæ olim fuerint, non ab imperita ſolum multitudine, ſed ab his etiã qui doctrina cultiores ſunt ſciantur: tum multa ac penè omnia falſis & barbaris appellationibus inquinata, uel potius infamata cernamus. Vnde breui futurum apparet ut Roma ingeniorum parẽs, uirtutum alumna, celebritatis ſpecimen, laudis & gloriæ columen, ac omniũ quæ uniuerſus orbis ubiꝗ habet bonarum rerum ſeminarium in ſuis obſcurata ſtructuris maiorem celebritatis & famæ iacturam faciat, quàm in rebus pridem factam ac potentia uideamus. Cõfirmauit etiam noſtrum deſcribendi propoſitum tuus in ipſam pontificatus tui ſedem reditus, adeo illius conſeruationi utilis atꝗ neceſſarius, ut cõſtet eam ſenio calamitatibusꝗ cõfectam, ſi altero abfuiſſes decennio penè funditus perituram. Neꝗ enim ſola comitantis curiæ præſentia, quod ſemper ciuitatis opulentiæ plurimum profuit, Romanos foues: ſed collapſa deformataꝗ ædificia, multis in locis maximo inſtauras reficisꝗ impẽdio. Decorum certe & magnanimo principe digniſſimum facinus: & quod omnes florente olim Roma iactas moles, factasꝗ ædificiorum ſtructuras laude & gloria tanto ſuperet, quanto noſtra huius ſeculi tenuitas immani illorum affluentiæ opum cedit. Quando itaque ego omnia quæ mihi adſunt tuæ ſanctitati debeo, cur & non ipſe contendam, ut ſic tu Romam per ingenioli mei literarum monumenta, ſicuti cementariorum, fabrorumꝗ lignariorum opera pergas inſtaurare. Accedit enim noſtræ huic urbis inſtaurationi, quæ dignitatis tuæ ſanctimoniam imprimis deceat, & tuam gloriam maxime cumulet, põtificum Romanorum, qui te præceſſerint innouata operum cõmemoratio, dum urbis partes ad ueterem nouamꝗ nominationem deſcribens, baſilicas quoꝗ templa & ſacra quas uocamus eccleſias loca, per quos pontifices & alios Chriſtianos uel fundatæ primo uel auctæ uel fuerint inſtauratæ oſtendam. Et quando in deſcribenda urbis operum magnificentia multos Romanos præſtãtes certe uiros, ſed idololatras gentilesꝗ merita laude nõ fraudabo, eſt animus noſtrorũ quoque martyrum gloriam, ubi quidam ſcilicet patiendo uicerint, & libidini inſaniæꝗ tyrannorum ſuccumbẽdo triumphauerint indicare. Aggrediar itaꝗ aſſumptum mihi tuam in gloriam munus, futurum confiſus ut poſteri aliquando dijudicent, utrum ne reſarcita & magna ex parte innouata baſilicę principis apoſtolorũ & lateranẽſis palatij tecta, uel additas ex ære ædi celeberrimæ ſancti Petri maiores ualuas, aut palatij mœniũꝗ uaticani ſuburbiorũ reſtitutionẽ, & ſtratas urbis uias: utrum'ne inꝗ tanto facta impendio opera uel rudi ſtilo potuerim imitari, & calce, latericio, materia, lapide aut ære, an literis facta ſolidior diuturnior'ue maneat inſtauratio. Sed iam immẽſo operi manum apponamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE, LIBER PRIMVS.

ROMAM in Latio ad Tyberim amnem ſitam: & quintodecimo **I**
ab infero mari paſſuum miliario maiores ſcripſere. Nomen eius *Vrbis ſitus*
à Romulo conditore M. Varro & Titus Liuius Patauinus Sa- **ij**
luſtiusq; affirmãt: & Romulum à ficulnea arbore: ſub qua eum *Nominis cau-*
& fratrem Remum alluuio Tyberis deſtituerit: ſcribit in faſtis *ſa*
Ouidius his carminibus: Arbor erat, remanent ueſtigia, quæq;
uocatur Rumula nũc ficus, Romula ficus erat. Ambitum eius **iij**
urbis quum Arcadij & Honorij imperatorũ temporibus à Vi- *Ambitus men*
ſigothis anno tunc MCLXIIII fuit capta, maiorem fuiſſe *ſura*
eo qui nunc cernitur, multi uolunt. Et nos quidem ſcimus mœ-
nia urbis ſæpe à barbaris alicubi aperta, ſæpeq; à maioribus inſtaurata. Sed orbem ipſum
inter inſtaurandum ſtrictiorem factum, nec legimus, nec hoc tempore ab aliquo ruina-
rum ſigno, niſi parua parte poſt longam inueſtigationem potuimus intelligere. Quanquã
enim muri partim collapſi & corroſi ſint, partim ruinam multis in locis minentur, in ipſo
tamen permanent priſco ueſtigio ueteris fundamenti. fuitq; ambitus Plinij temporibus,
ſicut ipſe ex Auguſti traditionibus ſcribit, milia paſſuũ uiginti. Et Flauiũ Vopiſcum ſcri-
bere uidemus, Aurelianum imperatorem qui prope annos ducentos ante Viſigothorum
irruptionem fuit, ambitum Romæ ad quinquaginta milia paſſuũ ampliaſſe. Huius autem
ingentis differentiæ, quam Plinij Veronenſis Flauijq; Vopiſci in urbis amplitudine aſſer-
tiones uidemus habere, cauſam noſtro iudicio certam, & quæ omnes tollat ambiguitates,
quin nullatenus hi duo ſcriptores diſcordent, in iuris ciuilis digeſtorum libris reperimus.
Marcellus namq; de uerborum ſignificatione: Vrbs inquit eſt Roma quæ muro cingere-
tur, ut Alphenus ait. Roma eſt etiam quantum continentia ædificia eſſent. nam Romam
non murotenus exiſtimari ex conſuetudine quotidiana poſſe intelligi: quum diceremus
Romam nos ire: & ſi habitaremus extra urbem. Et Paulus eodem titulo, urbis appellatio
muris Romæ, aut continentibus ædificijs finitur. quod latius patet: ædificia Romæ fieri
etiam ea uidentur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant. Et Terentius clemens. Vr-
bis in continentibus qui nati ſunt, Romæ nati intelliguntur. Pliniũ itaq; dum uiginti milia
paſſus ſcribit urbis murorũ ambitum, & Vopiſcum dum quinquaginta, Romæ & ædium
continentium amplitudinem iuxta legum diffinitiones conſideraſſe crediderim. & quidẽ
Plinij uerba ſunt de urbe: quum Vopiſcus de Roma dicat. Noſtri autem temporis circui-
tus urbis, cui illarum reſpondeat amplitudini, nec ſcimus, nec ea ratione iudicamus ſcire
poſſe, ꝙ noſtra ætatis noſtræ metiendi ratio à priſcorũ dimenſione multũ uariat. Quando
quidẽ Marcus Antoninus in itinerario infinitorũ penè locorũ ab urbe Roma diſtantiam
multis paſſuũ milibus deſignat pluribus ꝙ̃ nunc homines noſtri faciant. quæ quidẽ men-
ſurationis diſparitas non ex Antonij magis ꝙ̃ ex aliorũ ſcriptis facile intelligitur. Sed ſi ad
noſtræ ætatis conſuetudinem metiri uolemus, uix paſſuum milia quatuordecim omnis
Romæ & Ianiculi ſiue tranſtyberinæ regionis & Vaticani ambitus implebit.

PORtas urbis Plinius triginta apertas, & ſeptem clauſas tunc fuiſſe ſcribit. Earũ omni- **iiij**
um nomina nec ipſe ponit: nec nos ſatis inuenire potuimus. quanquam omnia inue- *Portarũ uoca*
ſtigare nominis uetuſti portarum loca hinc ſuperfluum eſſe ſcimus, quod apud Liuiũ & *bula*
alios ſcriptores aliqua inueniuntur nomina portarũ, quæ olim dum aucta fuit urbs Roma
in medio ciuitatis remanentes, & formã portæ & uſum ſimul amiſere. & quidem nomina
quæ apud priſcos fuerũt hæc inuenimus. Flumentana, Collatina, Collina, Quirinalis, Ex-
quilina, Viminalis, Neuia, Querculana ſiue Querqueculana, Gabiuſa, Lauernalis, Ru-
duſculana, Rutumena, Saginalis, Latina, Appia, Capena, Trigemina, Aurelia, Fontinalis,
Carmentalis quæ Scelerata, Pandana uel Libera, Mugonia quæ & Trigillia, Catularia, **v**
Triumphaliſq;. Quarũ plærarũq; etymologiam uocabulorũ hanc Feſtus Pompeius fu- *Portarũ Ro-*
iſſe ſcribit. Flumentana appellata ꝙ Tyberim eam quandoq; influxiſſe affirmant. Colla- *mæ etymolo-*
tina à Collatia oppido prope Romam, in quod aliarum ciuitatum opes fuerunt collatæ. *gia*

Collina ægonenſis appellabatur:erat in monte quirinali qui ægonos appellabatur,quę pri/
us Quirinalis dicta fuit:ꝙ ea in collem Quirinalem itur : ſiue ꝙ proxime eam Quirini ſa/
cellum. Querqueculana ꝙ quercum intra muros iuxta ſe habeat. Lauerniones fures anti/
qui dicebant:ꝙ ſub tutela Deæ Lauernæ eſſent in quouis loco obſcuro abditoq;. hinc &
lauernalis porta. Ruduſculana appellata quaſi rudis & impolita ſit relicta. Rutumena à no
mine cuiuſdam aurigæ ſic appellata. Fontinalia fontium ſacra: unde & Romæ fontinalis
porta. Catularia porta Romæ dicta,quia haud longe ab ea ad placandum Caniculæ ſidus
inimicum frugibus ruffæ canes immolabantur : ut fruges matureſcentes ad maturitatem
perducerentur. Viminalis porta & collis appellatur,quia ibi uiminum ſylua fuiſſe dicitur.
quanquam Marcus Varro de lingua latina collem ipſum à templo dei Vimini in illo ſiti
appellatum ſcribit. Quantum uero attinet ad portam Capenam, Solinus dicit Italum re/
gem de inſula Siciliæ cum Syracuſanis ad Ianum perueniſſe, ac eius conſilio auxilioq; ci/
vi uitatem iuxta Albulam condidiſſe Capenam nomine, à qua poſtmodum portæ Capenæ
Tres portæ nomen fuit. Iam uero tres quas ultimo poſuimus loco, Carmentalem, Pandanam,quæ &
urbis libera, Mugoniam,quæ & Trigillia, primam habuit urbs à Romulo ædificatam: quanq;
Pandana Varro Pandanam oſtendit Saturniæ urbis & non Romæ fuiſſe. aliæ autem duæ Roma
poſtmodum aucta ſine forma & uſu portæ nomen aliquandiu retinuerunt. Dicitq; Feſtus
Scelerata Carmentalem portam uocatam Sceleratam,ꝙ per eam ſex & trecenti Fabij cum clienti/
porta bus quinq; milibus egreſſi aduerſus Hetruſcos, ad amnem Cremeram omnes interfecti
Carmentalis ſunt. Et Ouidius in faſtis:Carmentis portæ dextro eſt uia proxima Iano:Ire per hanc noli
quiſquis es,omen habet. Illa fama refert Fabios exiſſe trecentos:Porta uacat culpa, ſed ta/
men omen habet. Et Virgilius in VIII. Et Carmentalem Romano nomine portam. At/
tulimus à uetuſtiſſimis petita trium & uiginti portarum nomina. & noſtra ætate Roma
omnis treſdecim tantummodo habet,niſi forte ſuburbij Vaticani:quam ciuitatem Leoni/
nam fuiſſe oſtēdemus,portas quoq; uelimus addere:quas omniū nouiſſimas, noua quoq;
habere nomina ſuo docebimus loco. Satis ergo atq; operoſiſſimum fuerit Romanę urbis
& Ianiculi portas,quæ ætate noſtra cernūtur,uetuſtæ appellationis nominibus applicare.
vij Incipiendum eſt autem à Flaminiæ uiæ porta, quæ ſiniſtræ tyberis ripæ appoſita ali/
De porta po/ quando Flaminea,& nouiſſime porta populi eſt dicta. Eam uero eſſe quam priſci Flumen
puli quæ Flu/ tanam dixere, & Feſtus Pompeius diffinit : ipſa indicat poſitio, ꝙ nulla inter omnes urbis
mentana portas ita tyberi eſt appoſita:ut eam aliquando is fluuius potuerit influere: cuius meminit
Titus Liuius in ſexto ab urbe condita in hæc uerba : Ita prædicta die in Petilinum lucum
extra portam Flumentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſt, concilium populi
indictum. & in bello Macedonico: Circa portam Flumentanam collapſa quædam. In eo/
viij dem bello Liuius eam de cœlo tactam fuiſſe narrat.
De porta Pin Secunda illi & proximo in colle poſita multos ante annos Pinciana eſt dicta à palatio
ciana,quæ ſibi propinquo,cuius demolita marmora rex Oſtrogothorum primus Theodoricus,ſicut
Collatina Caſſiodori epiſtola oſtendit,Rauennā portari curauit. Ea priſcis temporibus dicta eſt col/
latina. Oppidū enim à quo eſt dicta,fuiſſe è regione illius oſtendit Liuius in primo ab ur/
be condita. Collatia & quicquid circa illam agri erat Sabinis ademptum. Seruat quoque
ætas noſtra morem appellandi in Collatia,quicquid è regione eius portæ habet ager Ro/
ix manus. Tertiam quæ nunc Salaria, fuiſſe Quirinalem poſtea Collinam dicimus : &
De porta Sa/ quidem quantum attinet ad Quirinalem Feſtus Pompeius dicit : Quirinalis dicta ꝙ ea in
laria,quæ collem Quirinalem itur : ſiue ꝙ proxime eam Quirini ſacellum. Et Ouidius in faſtis de
Collina Quirino:Hunc igitur ueteres donarunt æde Sabini:Inq; Quirinali conſtituere iugo. Qui/
rinalis autem uiæ porta dicta eſt Salaria, quam Feſtus ſic appellatam affirmat, quòd Sa/
bini ſal à mari deferebant. Quod autem poſtea à Quirinali mutatum ſit nomen in Col/
linam indicat Marcus Varro cum dicit, Quirinalem collem aliquos exiſtimare dictum
à Quirino,alios à Quiritibus,qui cum T. Tatio Curibus uenerunt, quòd ibi habuere ca/
ſtra. & plura ſunt in eo nomina collium. Nam collis triceſcis, ubi Quirini ædes, collis
ſalutaris qui quinticepſcis, collis pollinaris qui eſt ad ædem ſalutis : & collis mutialis ad
ædem dei Diffidij. ab qua collium uarietate quam Quirinalis habuerit collis dicta eſt por/
ta Collina, & Liuius id manifeſtum facit in libro ab urbe condita quadrageſimo, qui &
de bello Macedonico ultimus appellatur. Aquarum quoq; inundatio in religionē uerſa.
Nam

Nam ita undauit tyberis, ut ludi Apollinares circo inundato extra portam Collinam ad ædem Ericinæ Veneris portati ſint. Cæterum ludorũ ipſo die ſubita ſerenitate orta pompa duci cœpta ad portam Collinam reuocata, ductaq́ in circum eſt cum deceſſiſſe inde aquam nunciatum eſt, læticiam quoq́ populo & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſolenni ſpectaculo reddita. Circum autem Flamminium, in quo celebrantur ludi Apollinares conſtat nobis, & infra in ſpectaculorum ædificijs oſtendemus fuiſſe locum cui nunc Agoni tritum eſt uocabulum. Et templum Veneris Ericinæ extra portã Collinam fuiſſe ex faſtis Ouidij his uerſibus oſtenditur: Templa frequẽtari Collinæ proxima portæ Nunc decet, à ſiculo nomina rege tenet. Et infra: Vtq́ ſyracuſias aretuſas abſtulit armis Claudius: & bello te quoq́ cepit Erix. Sicq́ ex loci propinquitate cõijcimus ludos, qui tunc circo Flamminio nunc agone ob aquarũ tyberis inundationẽ nõ poterant celebrari, cũ ad Collinam nunc ſalariam portã parati eſſent, poſtea aquis decedentibus ad circũ fuiſſe reductos.

Quartam portam nunc ſanctæ Agnetis aut Numentanam aut Dominæ, Eſt enim ætate noſtra trinomina, priſco more Viminalem. & quintam nunc ſancti Laurentij, olim exquilinam. Sextam quæ maior dicitur Neuiam. Septimam quæ pridem aſinaria, nunc ſancti Ioannis priſcis fuiſſe Celimontanam. Et octaua quæ abdito in angulo clauſa cernitur, & Methodij porta dicitur: Gabiuſam fuiſſe à maioribus appellatam cum cæteris in locis tum magna ex parte unico in Liuij loco oſtendere confidimus: quo in loco Collina etiam quæ fuerit certius oſtendetur. Nam ſecundo ab urbe condita Liuius Porſennæ obſidionem, qua Romam preſſit deſcribens ita dicit: Porſenna primo conatu repulſus conſilijs ab oppugnanda urbe ad obſidendam uerſis præſidio in Ianiculo locato ipſe in plano ripiſq́ tyberis caſtra poſuit nauibus undiq́ accitis & ad cuſtodiam, ne quid frumenti Romam ſubuehi ſineret, & ut prædatũ milites trans flumẽ per occaſiones alijs atq́ alijs locis traijcerent: breuiq́ adeo infeſtum omnem agrum Romanum reddidit, ut non cætera ſolum ex agris, ſed pecus quoq́ omne in urbem compelleretur, nec quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Hetruſcis non metu magis quàm conſilio conceſſum. Namq́ Valerius conſul intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improuiſo adoriendi, in paruis rebus negligens ultor grauem ſe ad maiora uindicem ſeruabat. Itaque ut eliceret prædatores edicit ſuis: poſtero die frequentes porta Exquilina, quæ auerſiſſima ab hoſte erat expellerẽt pecus: ſcituros id hoſtes ratus, ꝙ in obſidione & fame ſeruitia infida transfugerent. & ſciuere perfugæ indicio. multoq́ plures ut in ſpem uniuerſæ prædæ flumen traijciunt. Publius Valerius Marcum Herminium cum modicis copijs ad ſecundum lapidem uia Gabina occultum conſidere iubet: Spurium Largium cum expedita iuuentute ad portam Collinam ſtare donec hoſtis prætereat: deinde ſe obijcere ne ſit ad flumen reditus. Conſul alter T. Lucretius porta Neuia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Celimontana cohortes delectas educit, hiq́ primi apparuere hoſti. Herminius ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidijs, uerſiſq́ in Lucretium Hetruſcis terga cædit: dextra leuà que hinc à porta Collina, illinc ab Neuia redditus clamor: ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam uiribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus uijs: finiſq́ ille tam effuſe uagandi Hetruſcis fuit. Oſtenſuri quo applicemus modo ſupra dictis priſcis nouas portarum nominationes: primum illis quos ſcimus contentioſe dicturos non Salariam ſed Flaminiam fuiſſe illam ad quam Spurius Largius ne hoſti ad flumen pateret reditus ſe oppoſuerit, reſpondemus: Pontem Miluium per id temporis non fuiſſe. Quod & ſi Liuius ſatis indicat, nos alia ratione certum habemus ꝙ Amminaus Marcellinus in rerum geſtarum libro XXVI. illum dicit ab Aemylio Scauro fuiſſe ædificatum: & Scaurum multa poſt ſæcula fuiſſe conſtat: qui Cn. Pompeio adoleſcente ſenex erat. Cum itaq́ ad portam ab hoſte auerſiſſimam, quæ fuit Exquilina nunc ſancti Laurentij, aut Tyburtina, eſſent expoſita in prædam pecora, non credimus traieciſſe Hetruſcos ea rectitudine Tyberis, quæ à porta nunc populi uſque ad locum Miluij pontis intercedit. cum ſint omnes aſcenſus in montem & topho ſcabri & altitudine armatis inſuperabiles. Sed ut propinquiore à nauibus curſu ferrentur in pecora ad eum penè Tyberis locum, quo Anio ipſum influit fuiſſe delatos. Et ſic extra portam tunc Collinam nunc Salariam opportune locati ſunt, qui Hetruſcos à reditu ad naues fluuiumq́ arcerẽt. Alia autem ratione libet oſtendere, Collinã portam eſſe non poſſe illam quæ aut Flaminia pridem

De porta ſanctæ Agnetis quæ uiminalis

XI *Quãdo & à quo pons miluius*

pridem aut nunc Populi eſt dicta. Liuius in libro III, ubi plæbis ſeceſſionē narrat, in qua
Tribuni primum in Auentino creati ſunt hæc habet uerba. Neq; in Sabinis quieuit exer-
citus. Ibi quoq; auctore Icilio Numitorioq; ſeceſſio facta ab decemuiris. Et infra: Et ipſe
priusq; iretur ad urbem pari poteſtate eundē numerū ab ſuis creandum curat. porta Col-
lina urbē intrauere, qui itaq; à Sabinis uenit exercitus fruſtra ad portā Flaminiā flexiſſet,
cum rectior expeditiorq; eſſet in urbem, qua redijt Salaria tunc Collatina. Similiter Cor-
nelius Tacitus ingreſſum Vitelij imperatoris militū in urbē deſcribens dicit. Tertiū agmē
per Salariā Collinæ portæ appropinquabat. Indicat etiā Liuius aduentum Hannibalis ad
Anienem deſcribens ſexto punici belli ſecundi libro: Collinam Exquilinamq; ſatis proxi-
mas fuiſſe. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta capena cum exercitu Romam ingreſſus
media urbe per carinas exquiliasq; contendit. Inde egreſſus inter Exquilinam collinamq;
portam poſuit caſtra. Et paulo infra: Inter hæc Hannibal ad Anienem fluuium tria milia
paſſuum ab urbe caſtra admouit. Itaq; Romanorū caſtra Hannibali ad Anienem ſedenti
oppoſita: ſi ad Collinam Exquilinamq; portas poſita erant, nullo alio loco quàm ad Sala-
xij riam nunc & ad ſancti Laurentij portas eſſe potuerunt. Ex prædictis igitur conſtare cre-
De porta ſancti Laurentij quæ exquilina ditur cum tertia eſſet Collina, quartam fuiſſe Viminalem, & quintam Exquilinam nunc
ſancti Laurentij, quam aliquando Taurinam à capite tauri, quod illi inſculptum eſt legi-
mus appellatam fuiſſe. Eius uero quā priſcis temporibus Viminalem fuiſſe affirmamus,
cur Liuius ſuperiori in Hetruſcorum inuaſione non fecerit mentionem, nihil eſt aliud ꝙ
reſpondeamus, quàm ita à caſu & conſulum Romanorum conſilio factū eſſe, ut alijs por-
tis fuerit ſatis, aut ſtruere inſidias, aut pecora in prædam exponere, aut turmas præſidiaq;
immittere. Sed cum Viminalem deſcribemus collem illum fuiſſe, qui hanc eiuſdem no-
xiij minis portam habuerit oſtendemus. Neuiam uero fuiſſe ſextam quæ nunc maior dicitur.
De porta maiore Et pariter ſeptimam quæ nunc Aſinaria, ſeu ſancti Ioannis Celimontana, qui ſupra di-
cta Liuij uerba attente conſiderabit certum intelliget, quanquam locus ipſe edocet Cæli-
xiiij um montem à quo Celimontana eſt dicta, nullam quæ riuo non dirimatur aliam habuiſſe.
De porta ſancti Ioannis Octaua quæ Gabiuſa fuit quam abdito in angulo ad nouum eugenianum Lateranenſe
monaſterium clauſam diximus, nihil eſt rationis aut coniecturæ quod afferamus aliud
xv quàm ꝙ recta duceret in Gabios oppidum, cui ætate noſtra demolito Gallicano multis ſæ-
De porta Methodij culis fuerat appellatio. Liuius in bello Macedonico Gabiuſam portam fuiſſe tactam de
cœlo commemorat. Latina & immutatum retinet uocabulum: quod tamen apud pri-
xvi ſcos non inuenimus, aut aliud habuit ex ſupra dictorum uigintitrium nominibus quod
De porta Latina nondum potuimus intelligere. eam autem Latinam ab annis mille uocatam fuiſſe multo-
rum teſtimonio probare poſſemus. Portam autem quæ dicitur Appia nunc olim fuiſſe
xvij Capenam Iulius Frontinus de aquæductibus oſtendit his uerbis. Anio nouus Marco Va-
De porta Appia lerio, Publio Decio Mure anno uigeſimo poſt initium Samnitici belli inducta eſt Appio
Claudio cenſore: qui etiam uiā Appiam à porta Capena uſq; ad urbē Capuam muniendā
curauit. Iuuenalis aquinas Satyricus uale dicturus amico Cumas proficiſcenti: illū ſcribit
xviij cum rheda quæ cōpoſitam domū totā proferebat ſubſtitiſſe ad ueteres arcus madidamq;
Arcus ueteres Capenam. Arcus uero ueteres quos Romulus latericios poſuit, & florentes poſtea opi-
bus Romani nunq; paſſi ſunt in marmoreos mutari: ne conditoris urbis ſuæ memoria de-
periret: ætate noſtra collapſos fuiſſe, ubi nunc ſunt eccleſiæ ſanctæ Mariæ de gratia: & ſan-
ctæ Mariæ de inferno, & eam uiam ituro cum rheda ad portam Appiam eſſe expeditiſſi-
mam uidemus. Nec immerito appellat eam portam humidam Iuuenalis: ꝙ inter cæteras
depreſſo ſit in loco aquis in tyberim labentibus abundante. Liuius in bello Macedonico.
Cenſores uiam ſternendā à porta Capena ad Martis ædem locauerunt. Item idem Liuius
in ſecundo bello punico. Viſebantur ab omnibus externis ad portam Capenam dedicata
à Marcello templa: legationes omnium Siciliæ ciuitatum ad eum ueniebant. Et infra li-
bro nono. Aedem uirtutis eo anno ad portam Capenam Marcellus dedicauit. Ea uero
omnia templa eas ædes uidemus in uetuſta urbis Romæ deſcriptione: cuius auctorem
librariorum incuria ſuppreſſum nos in Caſſinenſis monaſterij Bibliotheca legimus fuiſſe
Sextum Ruffum conſularem uirum, poſitas eſſe in prima regione porta Capena. Et So-
linum ſupra diximus uelle eam portā ſic dictam à ciuitate Capena, quæ ab Italo fuit ædi-
ficata. Vltima reſtat intra tyberim Trigemina, quā aliquando hoſtienſem ꝙ hoſtiā uerſus:

aliquando

aliquando ſancti Pauli ꝙ ad celeberrimã eius baſilicã ducat uidemus appellatã. Trigemi- xix
na autẽ cur ſit prius dicta nondũ reperi. Liuius in bello Macedonico: Aediles eo anno por De Trigemina porta
ticum unam extra portã Trigeminã emporio ad tyberim addito fecerunt. Et infra de mul-
cta damnatorũ aliam porticũ extra portam Trigeminã inter lignarios fecerunt. Lignarios
autẽ qui ad tyberim eſſent cõmode apud eam quæ nũc eſt ſancti Pauli, uel hoſtienſis dicit̃
portã fuiſſe locatos ueriſimile iudicamus. Et Liuius libro IIII. Trigeminã extra portã bo
ue aurato Minutius donatus. Nec ſtare poteſt quod uolũt aliqui, eam portam à Trigemi-
nis fratribus Horatijs, qui Curiatios ante Albã ceciderint dictã: ꝙ hi fratres qua exiuerint
porta mentio nulla fit à Liuio, qui eos forte in caſtris fuiſſe dicit: & tertiũ qui fuerit ſuper-
ſtes porta Capena rediſſe, idem Liuius eſt auctor. Trigeminã item portã fuiſſe eã quæ nũc
ſancti Pauli dicit̃, oſtendit Iulius Frontinus, dũ aquæ Appiæ finẽ deſcribit his uerbis. Du-
ctus eius habet longitudinẽ uſqꝫ ad Salinas, qui locus eſt ad portã Trigeminã. Salinas au-
tem ſub Auentino ad tyberim fuiſſe oſtendemus. Eſt alia intra tyberim porta, cuius apud
priſcos frequens eſt memoria Carmentalis dicta: quã ne dũ noſtra, ſed nec Titi Liuij ætate xx
ullum portæ uſum habuiſſe oſtendemus. Fuit uero ad cliuum qui ducebat per ſublicium De porta Carmentali
pontem in Ianiculũ. Is locus uidetur eſſe ultra eccleſiã ſanctæ Mariæ de ſchola græca, ſiue
ut appellant in Coſmedim ad primas Auentini radices, qua is mons uergit ad pontes. ubi
nunc uetuſtiſſimos arcus marmoreos, ut in calcem decoquerentur dolentes uidimus à
fundamentis excidi. Quos arcus fama fuit & quibuſdam indicantibus literis apparebat,
Horatij Coclitis honori fuiſſe à maioribus excitatos. indicat eam portã Liuius in ſecundi xxi
punici belli libro IIII. Fœdum incendiũ inter Salinas & portã Carmentalẽ cũ equimelio Arcus Horatij Coclitis
iugarioqꝫ uico in templo Fortunæ ac matris Matutæ extra portã late uagatũ. Salinas uero
in tyberis ripa quæ in ponte nũc ſanctæ Mariæ ad Auentinũ pertinet, & equimelium ſub
ipſa rupe Tarpeia, Iugariumqꝫ uicũ ſub Capitolio ſupra forũ Boariũ fuiſſe etiã alio oſten-
demus in loco. Quare ignis qui ſub Capitolio & rupe Tarpeia per ripã tyberis debacha-
tus fuiſſet, cũ extra portã uagatus à Liuio dicitur: nõ extra urbis Romæ mœnia, quæ mul-
tum inde diſtabãt, ſed extra Carmentalem portam ad Auentinum uſqꝫ medium, ubi Ma-
tutæ matris ædes erat appoſita tyberi ædificia conflagrauit. Pandanam portã infra ubi de
Capitolio dicitur oſtendit Varro fuiſſe ſub Tarpeia rupe.

SEd iam Tyberim tranſeamus. Eam urbis Romæ partem uulgus pridem tranſtyberi- xxij
nam appellat regionem, quam ab ipſo initio & longo poſt tempore maiores Ianicu- Tranſtyberina regio quæ Ianiculum
lum dixere. Fallit uero plæroſque etiam ætatis noſtræ doctiſſimos editioris ea in regio-
ne loci prima appellatio, quod ipſo in collis cacumine, ubi nunc ſacræ inhabitant uirgi-
nes Iani templum fuerit: de quo Virgilius in VIII. Hanc Ianus pater, hanc Saturnus con-
didit urbem: Ianiculũ huic, illi fuerat Saturnia nomen. Et Ouidius in faſtis: Arx mea collis
erat, quem cultrix nomine noſtri Nuncupat hæc ætas, Ianiculumqꝫ uocat. Liuius autem
primo ab urbe condita in Anci Marcij rebus geſtis ſic habet. Ianiculum quoque adiectum xxiij
non inopia loci: ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet: id non muro ſolum, ſed etiam ob com Põs ſublicius
moditatem itineris ponte ſublicio tum primum in Tyberi facto iungi urbi placuit. Si igi-
tur mœnia ad pontem pertinuerunt, non ſolus collis multum ab ipſo diſtans fluuio quod
aliqui uolunt ab Anco, ſed tota Ianiculi nunc tranſtyberina regio eſt munita. Liuius in
ſecundo libro: Cum captum repentino impetu Ianiculum atque inde citatos decurrere
hoſtes. Et paulo infra: Iam plus hoſtium in palatio Capitolioqꝫ quàm in Ianiculo fore.

Ea regio tres habet portas, quarum quæ ad occidentem ſolem Tyberi eſt propinqua, xxiiij
nunc dicta Portuenſis olim quæ fuerit ignoramus. Alia quæ edito in loco nũc ſancti Pan- Tres portæ Ianiculi
cratij, prius Aurelia. Tertia in Vaticanum dimittens, & nunc ſubtus Ianum dicta, à priſcis
Fontinalis appellata. Et primam quidem poſtqꝫ Claudius imperator Romanum fecit por
tum, ꝙ in illum dimittat fuiſſe ab eo Portuenſem appellatam cõſtat. Aurelia porta utrum xxv
ã uia an ab ea uia nomen habeat incertũ habemus. Præſens uero nomẽ à proxima ſancti De porta portuenſi
Pangratij eccleſia habet. Fontinalem ex Feſto Pompeio oſtendimus ꝙ deabus fontium
fuerit ſacrata dictam: extant autem magnę molis muri ſcatentiũ adhuc fontium recepta- xxvi
cula, ſub monte qui aureus dicitur, ipſi portæ proximo, & haud longe ad Vaticani mœnia De porta Pancratij
pertinente. Liuius in bello Macedonico. Aediles alteram porticum ad portam fontina-
lem ad Martis aram qua in campos iter eſſet perduxere. Dici autem ſubtus Ianum eam

portam

xxvij portam ꝙ Ianiculo,uel monti uel regioni ſubiaceat minus quàm cæteræ noſtræ ætatis cor
De porta ſub ruptela toleret, eſt abſurdum. Quod uero hæc ſola poſſit eſſe fontinalis inde certum habe
tus Ianum mus,quia nulla eſt porta alia qua in campos Vaticani iter eſſe poſſet, præſertim cum nul/
xxviij lum tunc temporis alium ad Tyberim pontem quàm ſublicium Roma haberet. Eſſet mi/
De ædificijs hi nunc ad Vaticani ſuburbia tranſeundum:ſed poſtquam Ianiculi ſiue tranſtyberinæ re/
Ianiculi gionis is eſt ſitus ut à cæteris partibus urbis flumine muroꝗ; dirimatur,opera illius ſiue à
principibus ſiue à pontificibus aut populo facta quæ olim habuerit, & quæ nunc cernun/
xxix tur aut indicari poſſint explicabo. Et primo de ponte ſublicio habet Plinius ipſum ꝙ eſſet
Pons ſublicius ligneus ſine ferreo clauo ita diſpoſitus contignatione ut trabes eximerentur ſine fulturis
ac reponerentur:quod quidem ſic facere religioſum fuerit,poſtquam Coclite Horatio de/
fendente ægre reuulſus fuit. Eum uero pontē prius ab Anco Marcio ſicut ex Liuio oſten/
dimus factum, Antoninus Pius imperator marmoreum fecit,cuius ueſtigia eſſe tenemus,
quæ hinc ad primas Auentini radices,inde ad noſtra ætatis noſtræ naualia cernūtur. Scri/
bit Helius Spartianus Seuerum imperatorem ex Aphrica oriundum feciſſe Tranſtyberi/
xxx na in regione ſui nominis Thermas:fecit & alias imperator Aurelianus quæ eſſent hyema
De Thermis les. Sed cum late pateat tranſtyberinæ regionis appellatio, ſub qua campus ſuburbiumꝗ;
Seuerianis & Vaticani,& ipſius Ianiculi munitio comprehenditur, utrum ne ipſarum thermarum ue/
Aurelianis ſtigia ſint quæ intra Ianiculum ad diui Franciſci ædem:an illa quæ medio in Vaticani cam
po,ubi nunc prata dicimus,cernuntur,ignoramus. Sed ea perquirere quorum omnis pe/
xxxi rijt noticia ſuperfluum fuerit,ad notiora ueniamus. Eam urbis Romæ Ianiculi ſiue regio/
Ianiculum nis tranſtyberinæ partem à noſtris qui martyrum geſta ſcripſerunt,aliquando Rauennati/
um urbē appellari ſæpe offendimus, Eſtꝗ; eius rei ratio altius repetenda. Octauianus Au/
guſtus imperio poſt Marcum Antonium Cleopatramꝗ; interfectos quiete potitus, inter
multa quæ prudentiſſime prouidit, binam inſtituit claſſem: Vnam apud Miſſenum Lu/
caniæ portum,qua Italiæ inſulas oramꝗ; Galliarū maritimam,Hiſpanias,Aphricam,Mau
xxxij ritaniasꝗ;,& ſeptentrionalis oceani plagam tutaretur:alteram apud Rauennā in loco nūc
De claſſibus Cardiano in quo fuit poſtea Claſſenſe oppidū, cuius claſſis partes eſſent Adriatici ſinus,
apud miſenū Illyrici,Dalmatiæ,Epiri,Græciæ,Thraciæ,Ponti,Meotidæ,& Aſiæ in noſtrum mare uer
& rauennas gentis,atꝗ; Aegypti oræ neceſſitatibus ſubuenire. Tantas uero claſſes,quantas eſſe opor/
tuit, quibus maxima Romani imperij tutelæ cura eſſet commiſſa,magno indiguiſſe exer/
citu,nullus qui Romanas lectitauerit hiſtorias ambiget. Cum itaꝗ; Romano ſenatui Ro/
manis ue principibus ea in primis fuerit cura: ut quod multis oſtendimus in locis, nulla
poſſet Romam frequentare multitudo, cui non eſſet habitandi locus publice aſſignatus,
attributa eſt Rauennatis claſſis militiæ regio tranſtyberina: quæ poſtea exinde urbs Ra/
xxxiij uennatium dicta fuit. Hinc ubi papa Calixtus primus eccleſiam ſanctæ Mariæ tranſtybe/
Calixtus in rinæ,quam nunc inſignem cernimus ædificauit, Templum Rauennatium & tabernam fu
uia aurelia iſſe legimus Rauennatium meritoriam:eiuſdemꝗ; in regionis uia celeberrima aurelia mi/
xxxiiij liario tertio Calixtus poſtea moriens eſt ſepultus. nec longe ab eo miliario uidelicet ſecun
Felix primus do ab urbe, Felix primus eius nominis pontifex Romanus cum baſilicam extruxiſſet, in
eccleſiam ſui illa cui nomen ſuum fuit indicium,ſepultus fuit. Et papa Honorius primus baſilicam ſan/
nominis cti Pancratij,à qua portæ diximus eſſe nomen,muro urbis ad ſtadium propinquam à ſolo
ædificauit,quam ſtructura ornamentiſꝗ; inſignem breui niſi ſuccurratur apparet ruiturā.
xxxv Eccleſia ſancti Petri quæ uia portuenſi ad pontem meruli dirupta cernitur Adeodati pri/
Adeodati ec/ mi pontificis opus fuit,nec fuit illo in operum magnificentia felicior Hadrianus primus
cleſia pontifex Romanus,qui inter multa ſuis locis narranda formas aquarum Sabbatinam Io/
xxxvi uiamꝗ; magno impendio maioreꝗ; populi Romani labore reſtituit. Quarum una fornici/
Hadrianus bus centum ad principis apoſtolorum baſilicam ipſumꝗ; Vaticani ſuburbium, altera per
primus aureliæ portæ & uiæ cliuum:partim ad pontem aurelium cui demolito nunc rupto eſt no
xxxvij men,ut in urbem laberetur:partim ut molis deſeruiret,ſunt perductæ. Mirumꝗ; in paulo
Duæ turres plus minus ue ſexcentis annis qui abinde effluxerūt,nulla tanti operis aut in Ianiculo, aut
ad naualia in Vaticano ueſtigia apparere. Leonem IIII pontificē manet in Vaticani ſuburbio glo/
ria,eius tamen in Ianiculo cernuntur opera, Turres duæ nunc in naualium faucibus deſti
tutæ,quas poſt commiſſum à Sarracenis eccleſiæ principis apoſtolorum & ipſius Ianicu/
li incendiū eo excitauit in loco,ne barbaris ultra per tyberim, ſicut tunc acciderat pateret

acceſſus. Reſtat uaticanus de quo Feſtus Pompeius ſic ſcribit. Vaticanus collis appella/ xxxviij
tus eſt, ꝙ eo potitus ſit populus Romanus uatum reſponſo pulſis Hetruſcis. Sed Aulus *Quid uatica/*
Gellius in noctibus atticis lib. XVIII de eodem ſic dicit. Et agrum Vaticanum, & eiuſdē *nus*
agri deum præſidem appellatum accepimus à Vaticinijs, quæ ui atq; inſtinctu dei eius in
eo agro fieri ſolita eſſent. Sed præter hanc cauſam M. Varro in libris diuinarum aliā eſſe
tradidit iſtius nominis rationem. Nam ſicut Aius inquit deus appellatus, araq; ei ſtatuta
quæ eſt infima Noua uia, ꝙ eo in loco diuinitus uox edita erat: ita Vaticanus deus nomi/
natus, penes quē eſſent uocis humanæ initia. quoniā pueri ſimul atq; parti ſunt eam primā
uocem edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. Idcircoq; uagire dicuntur, exprimente xxxix
uerbo ſonum uocis recentis. Hanc nunc urbis Romæ partem primum Leo papa eius nō/ *Vaticani re/*
minis quartus muro cinxit, & ciuitatem Leoninā de ſuo nomine appellauit. Eius uero mu *gio*
niendæ cauſa quā ſuperiore diximus loco, ne ſicut paulo ante contigerat principis apoſto xl
lorum baſilicā ultra poſſent capere, inquinare, diripere ſarraceni. Habuitq; ea munitio ſex *Portæ ciuita/*
portas etiā nūc extantes, quarū prima ianiculum dimittens ab eccleſia cui ſubiacet, ſancti *tis Leoninæ*
ſpiritus nomē retinet: alia edito in colle ſita, dicitur Pertuſa. tertiæ cui palatio pōtificis ſub
iectæ à uiridario cōtiguo nunc eſt nomen, Leo pontifex ſancti Peregrini, ad cuius eccleſiā
itur ea uia, appellationē dedit. quartā nunc clauſam quæ duceret ad ſcholā Longobardorū
ſaxonumq; poſterulā appellauit, quamq; eodē nomine quintā quoq;, ſepulchro Hadriani
imperatoris nunc arci ſancti Angeli, qua in campos itur ſubiectā, uocauit. Sexta dicit por/
ta ænea, quæ in Hadriani pontē urbemq; perducit. Libet autē poſtq; portas urbis, quæ æta xli
te noſtra extant pro poſſe deſcripſerimus, locū indicare unius quā omniū celeberrimā Ro *Porta trium/*
ma habuit. ea eſt Triumphalis, per quā & nullam aliā triumphi agebātur. & ut rem, quaſi *phalis*
hominū opera quicquid ſolidi haberent oportuerit ęterna claritate fulgere, tenebris in qui *Pons trium/*
bus omnino perierat, certiore abſtrahamus modo, quid & ubi fuerit primo dicemus. De/ *phalis*
inde teſtimonia quibus aſſertio noſtra cōſtet afferemus. Pons cuius pilarū fundamēta nūc
ad ſancti Spiritus hoſpitale in Tyberi cernūtur, & porta ad intimam Tyberis ripam, cuius
fundamentorū moles extat, & uia ab eo ponte ad Cæſaris Obeliſcum ad areamq; baſilicæ
ſancti Petri ſubiectam ſecundū radices montis Vaticani protenſa, triumphali nomine ap/
pellabantur: nec ulterius q; ad beati Petri baſilicā ea uia ꝙ cōijcere potuerim prætendeba/
tur. quin mihi cōſtat, uiā ipſam nullatenus fuiſſe largiorē, ꝙ quicquid ſoli prædictam baſi/
licam aut obeliſcum, & Apollinis templum adiacebat, triumphale appellabatur. De porta
autē quod diximus clare & copioſe probat Ioſephus in libro VII de captiuitate iudaica,
ubi Veſpaſiani & Titi imperatorū deſcribit triumphū. Dicit enim ipſos imperatores qui
non in palatio maiori, ſed in Iſidis templo nocte quieuerant, ad Octauianas ambulationes
trāſiuiſſe, ubi eos ſenatus & honorati equites præſtolabātur. Et cū fauor militaris eoſdem
meritis ornaſſet laudibus, uotis rite celebratis ad portā receſſiſſe, quæ ab eo ꝙ per illā ſem/
per triumphorum pompa duceretur, nomen accepit. finiſq; pompæ fuit Capitolini Iouis
templū. territorij etiā triumphalis non leue teſtimoniū habet uita beati Petri apoſtolorum
principis à beato Hieronymo presbytero, ut titulus præfert, ſiue ut aliqui uolūt à Damaſo
papa ſcripta, ubi dicitur beatum Petrū fuiſſe ſepultū in eccleſia ſui nominis, quæ ad tem/
plum Apollinis iuxta territoriū triumphale fuerit ædificata. & conſtantem retinet famam
ætas noſtra pontem, de quo diximus, nobiliū fuiſſe, nec illo unquā ruricolas tranſiuiſſe. ha
bent etiam incidenter monumēta cōmutationis factæ Calendis menſis Auguſti ſiue ſex/
tilis à memoria uictoriæ Octauiani Cæſaris Auguſti de Antonio & Cleopatra ad libera/
tionem beati Petri à carcere & cathenis Herodis: unde feſtum ipſius beati Petri ad uincu/
la celebramus: cineres C. Cæſaris Obeliſco inſigni poſitos, qui cernitur in territorio tri/
umphali. Iſidis uero templū in Sexti Ruffi deſcriptione urbis Romæ cōijcimus fuiſſe Mi/
neruam inter cuius adhuc durat uocabulum, tunc cognomine Chalcidicam, & uiā latam.
& ambulationes Octauianas docet Suetonius Tranquillus in hæc uerba. Reliquias ſuas
Mauſoleo condiderūt: id opus inter Flaminiā uiā ripamq; Tyberis ſexto cōſulatu ſuo ex/
truxerat. circūiectaſq; ſyluas & ambulationes in uſum populi iam publicarat. pauloq; ſu/
pra eum locū Suetonius portæ triumphalis meminit, ubi quoſdam Senatores cenſuiſſe di
cit Auguſti funus porta triumphali ducendū. Veſpaſianus itaq; & Titus cū ad Iſidem uia
lata quieuiſſent, ad Auguſti ambulationes, ubi nunc auguſta dicitur deſcenderunt: & inde

xlij traiecto tyberi per proximū pontem,cuius cernūtur coſſarū fundamenta, ad uiā portamꝗ
Hoſpitale ſan triumphalem,ubi nunc eſt ſancti Spiritus in Saxia hoſpitale receſſerunt, Sed iam hoſpita-
cti ſpiritus in lis in Saxia cognominationis cauſam reddituri,multas loco factas mutatiões oſtendamus.
Saxia Bello Longobardorū, quod ducentis & quatuor annis Italiā afflixiſſe in Romanorū impe
rij inclinationis hiſtoria oſtendimus,per Carolū magnum Francorū regem finito:Hadria-
nus primus Pontifex Romanus Saxones primo & breui poſt Longobardos multitudinē
haud quaquā contemnendā ciuitate à Romanis donari curauit: quibus gentibus Roma-
nis cum nō eſſet uiſum ſatis tutū intra urbis mœnia dare ſedem,aſſignauerūt in Vaticano
tunc immunito:ut cum pons triumphalis tunc etiā dirutus eſſet,uiæ illius ædificia à tybe-
ri ad territoriū triumphale cōtinuata habitarent.Innuunt hæc & nō parua ex parte narrāt
Hadriani ipſius,& poſtea Leonis IIII pontificis Romani geſta:quorū Hadrianus Longo
bardos & Saxones fœderatos ſubditosꝗ recipi curaſſe dicitur. Leonis autē geſtorū narra
tio habet,Illum appellaſſe portā mediam murorū à mole Hadriani ad palatiū perductorū:
quæ duceret ad uiam Longobardorū & Saxonū,nomine Poſterulā:hinc factum eſt ut ce-
leberrimū illud hoſpitale ab Innocentio III ædificatū,à uico Saxonū,in quo ædificatū fu-
xliij it,in Saxia appelletur.Implicat uero erroribus multos etiam nō indoctos fama per multos
Quid fuit annos multorumꝗ ſcriptis cōtinuata,fuiſſe in monte qui arduus ſupra dictū hoſpitale Va
mons qui in ticani ſuburbio includitur,palatiū Neronis:quod quidem falſiſſimum eſſe nō dubitamus:
Vaticano oſtendemusꝗ ubi Neronis palatiū fuerit,cū ad priuata urbis ædificia uentū erit. Corne-
lius Tacitus,apud quē Neronis geſta particulari narratione habentur,dicit illū clauſiſſe in
ualle Vaticani ſpaciū in quo equos regeret,haud promiſcuo ſpectaculo:& paulo infra ad-
xliiij dit eundē apud nemus quod nauali ſtagno circūpoſuit extruxiſſe conuenticula & caupo-
Naumachia nas: Fuit ergo in mōte illo Vaticani dei templū:quod ſupra ab A.Gellio deſcriptū oſten-
ubi fuerit dimus.Nauale autē ſtagnū ſiue ut græco uocabulo appellāt Naumachia fuit ſecus ipſum
montē ſub aurei montis radicibus,quà ad portā Pertuſam itur,& ubi nuper hortos exica-
to limo uidimus inchoatos. unde in multis quę legimus apocriphis magna Vaticani pars
Naumachia appellaẗ:& in uita beati Petri,de qua diximus,etiā habetur eccleſiā ſancti Pe-
tri extructā fuiſſe apud naumachiam. pariterꝗ hoſpitale quod Leo papa III ædificauit è
xlv regione eccleſiæ ſancti Andreæ à Symmacho I papa dedicatæ: & ſanctæ Petronellæ quà
Locus marty templū Apollinis in obeliſcū uergit,ad naumachiā appellatū eſt.Sed iam cum ſit uentū ad
rij beati Pe- ſanctorū opera,de beati Petri apoſtolorū principis loco martyrij & paſſionis,quæ nos opi
tri nemur in mediū proferamus.Nam cum ad terebinthum inter duas metas illum fuiſſe paſ-
ſum cōſtans ſit fama:quis ſit is locus omnino ignoratur,nec deſunt qui Ianiculum falſo ea
gloria ornare quæritāt.afferemus autē ad tantā rē noſtro iudicio demonſtrandā teſtimoni
um, quod eo maiorē habere debebit auctoritatē,quo ab hoſtibus fidei ſumptū omni adula
tionis ſuſpitione carebit.Cornelius Tacitus poſt narratū incendiū illud mirabile,quo Ne-
ronis temporibus ſeptem diebus Roma arſit:de cauſis illius incendij multa diſputans hæc
uerba habet.Sed nō ope humana,nō largitionibus principis aut Deū placamentis decede
bat infamia,quin iuſſum incendiū crederetur.Ergo abolendo rumori Nero ſubdidit reos:
& exquiſitiſſimis pœnis affecit:quos per flagitia inuiſos uulgus chriſtianos appellabat:au
ctor eius nominis Chriſtus,Tiberio imperante per procuratorē Pontiū Pilatum ſupplicio
affectus erat,repreſſaꝗ in paucis exitialis ſuperſtitio rurſum erumpebat,nō modo per Iu-
dæam originem eius mali,ſed per urbem etiā,quò cuncta undiꝗ atrocia aut pudenda con
fluunt celebranturꝗ.Igitur primū correpti qui fatebantur,deinde indicio eorū multitudo
ingens haud proinde crimine incendij ꝙ odio humani generis cōiuncti ſunt: & pereunti-
bus addita ludibria ut ferarū tergis contecti laniatu canū interirent,aut crucibus affixi,aut
flammæ ui.aut ubi defeciſſet dies in uſu luminis nocturni ureretur. Hortos ſuos ei ſpecta-
culo Nero obtulerat, & Circenſe ludicrum ædebat habitu aurigæ permixtus plebi uel cir
culo inſiſtens. Vnde quamꝙ aduerſus ſontes & nouiſſima exempla meritos animaduer-
teretur,miſeratio oriebatur tanquā nō utilitate publica, ſed in ſæuitiam unius abſumeren-
tur.Oſtendimus autē ſupra Corneliū ſcripſiſſe, Neronē clauſiſſe in ualle Vaticana ſpaci-
um,in quo equos regeret haud promiſcuo ſpacio.&hoc in loco dicit hortos illū ſuos ſpe-
ctaculo ſupplicij chriſtianorum obtuliſſe,ac Circenſe ludicrum ædidiſſe.Clauſum itaꝗ in
ualle Vaticana ſpaciū illud nō dubitamus eſſe,cuius nunc multis in partibus demoliti mu

ros,&

ros,& ſedilium dimidiatos fornices per uineas quæ moli Hadriani ſubiacent cernimus. xlvi
Quanꝗ Plinius ſemper ubi de obeliſco,qui eſt in Vaticano, mentionē facit, illū deſignat *Circus Nero-*
in Cai & Neronis circo poſitū fuiſſe.Et cū neꝗ ipſa Hadriani moles,neꝗ cōiunctus pons *nis*
tunc eſſent:quæ anno abinde centeſimo Hadriani imperatoris opera fuerunt, nō immeri- xlvij
to,ut mihi uideor crediderim circū Cai & Neronis partē ſuburbij, qui nunc eſt Vaticani, *Quādo ſepul*
occupaſſe:& hortos à Circi illius clauſura ad tyberim pertinuiſſe. Quibus in hortis eoꝗ *chrum Hadri*
in loco,ubi nūc eſt eccleſia ſanctæ Mariæ in tranſtyberina,cum multi fuiſſent torti,occiſi, *ani*
laniatiꝗ chriſtiani:Petrus fuit cruci affixus. Terebinthū uero arborem quæ ſicut gummi xlviij
ſui nominis exudat,ſic eſt humoris appetentiſſima fuiſſe ad eam tyberis ripā, cui dicta eſt *De hortis Ne*
eccleſia propinqua ueriſimile crediderim: Quæ autē habent aut picturæ aut ſcripturæ de *ronis*
duabus metis inter quas martyriū Petri dicit̄ fuiſſe cōmiſſum,noſtrā cōfirmant opinionē. xlix
Nam licet Hadriani moles metarū una temporibus Petri & Neronis,ſicut oſtendimus,nō *Eccleſia ſan-*
fuerit, tamē tenemus illos qui lōgo poſt Petri mortē tempore id factū literis mandare aut *cti Petri*
pictura idiotis oſtendere uoluerūt, ſignū id metarū quo nullū erat certius accepiſſe. altera L
autē moles quā marmoribus ſpoliatā cernimus,utrū Neronis tempore fuerit ignoramus. *Symmachus*
Sed iam ad alias Vaticani partes redeamus.beati Petri baſilicam Flauij Conſtantini impe- *fecit palatiū*
ratoris,cui magno cognomentū fuit opus eſſe multi ſcripſerunt. Symmachus autē à quo *ſancti Petri*
diximus eccleſiā ſancti Andreæ dedicatā fuiſſe,palatia epiſcopalia per annos fermè ſex- li
centos ante Leonis IIII tempora ad dexterā leuamꝗ ipſius eccleſiæ primus extruxit. Et *Honorius ec-*
Honorius primus omnē ipſam baſilicam tegulis æneis,cuius magna pars etiā extat coope *cleſiam ſancti*
ruit:quas tegulas ex Romuli templo in quod partim mutata,partim ædificata eſt ſanctorū *Petri æneis*
Coſmæ & Damiani eccleſia imperatoris Phocæ cōſenſu accepit. Et Donus primus pon- *cooperuit*
tifex Romanus areā dictæ baſilicæ,cui paradiſo eſt appellatio: marmoribus etiā extanti- lij
bus ſtrauit.quæ marmora famæ inhærentes cruſtas fuiſſe credimus metæ illius:quā ſpoli- *Donus paradi*
atam cuius monumentū fuerit diximus ignorare. Poſt Leonē quartū Nicolaus quartus *ſum marmo-*
ex gente Vrſina pontifex Romanus palatiū epiſcopale beati Petri auxit: quod ad annum *re ſtrauit*
abinde circiter centeſimū Bonifacius IX nō leui impenſa ornauit. Sed ad Leonē quartū liij
iterato reuertamur.Is pontifex magnanimus cinctā,ut diximus,muro eam à ſe Leoninam *Nicolaus Vr*
appellatā ciuitatē Corſis repleuit.qui Sarracenorū perſecutionē fugiētes populariter emi *ſinus palatiū*
grauerūt:magnamꝗ ſuſcipiens ipſius & baſilicæ beati Petri curā multa fecit, quæ in hoc *auxit*
annorū uix dum ſexcentorū quot in hæc tempora interceſſerūt ſpacio inueterata iā omni- liiij
no corruerāt,breui ad nihilū peruētura,niſi tua beatiſſime pater Eugeni opera factū eſſet, *Bonifacius ix*
ut illa nunc lætemur cernentes innouata. Vbi enim Leo donis eccleſiā ornauit, tu illam *ornauit* lv
ſupellectile ſacrorū miniſterio pariter donatā tecto inſuper maiori ex parte innouato, no- *Leo ciuitatē*
uiſꝗ ſacriſtiæ cameris exædificatis reddidiſti meliorē:ſola una re uideris à Leone ſupera- *leoninā corſis*
tus, ꝙ ualuas ille argenteas, tu æneas baſilicæ dediſti, niſi par uideatur magnificentia *repleuit*
pro argenteis nullo exquiſitiori artificio factis æneas poſuiſſe inauratas, tantiſꝗ inſcul- lvi
ptas hiſtorijs unionis Græcorū,Armeniorū,Aethiopū,Iacobinorū, & aliorū populorum *Eugenius ec-*
tua opera tuaꝗ impenſa eccleſiæ conciliatorum,ut quadruplo æris auriꝗ impendiū mer- *cleſiam ſancti*
ces opificis ſuperauerit. Quid ꝙ ubi Leo cāpanariā turrim,quæ omniū prima in orbe ter *Petri ſupelle-*
rarum fuit,tu ærarij officinā & proxime portam palatij ſpecioſiſſimā extruxiſti. Strata pa *ctile donauit*
latij area,& ipſa quæ in urbem ducit uia in multas partes poſtea urbis diuiſa,tanti ſunt de- lvij
coris,ut alia ab ea quæ multis retro ſæculis fuit urbs Roma uideatur reddita. Gentilium *Idē ſacriſtiā*
quæ extent alia Vaticanus ager nulla habet opera præterꝗ Cai obeliſcum: de quo quia *tectūꝗ; inno-*
unicus ex maioribus nunc ſtat plura dicere nequaꝗ abſurdū iudicamus. eas lapideas mo- *uauit*
les nullius Romani opera aut cura fuiſſe exciſas cōſtat.nam ipſos qui Romæ integræ cor lviij
rupti aut fuerint,aut nunc cernūtur à Thebis,aut alijs Aegypti urbibus fuiſſe perductos, *Idem portas*
Plinius Veronenſis Ammianusꝗ Marcellinus oſtendūt. Hunc autē qui in Vaticano ui- *æneas* lix
ſitur Plinius in XXXVI. tertiū ex maioribus qui fuerint aduecti ponit libro XVI, ubi *Idem ærarij*
de magnitudine arborū tractat:hæc habet uerba,Abies admirationis præcipuæ uiſa eſt in *officinam*
naui,quæ ex Aegypto Cai principis iuſſu obeliſcū in Vaticano circo ſtatutū, quatuorꝗ lx
trūcos lapidis eiuſdē ad ſuſtinendū eū adduxit: qua naue nihil admirabilius uiſum in mari *Idē areā pa.*
certū eſt. Centū uiginti M. modiū lentis pro ſaburra ei fuere. Lōgitudo ſpaciū obtinuit ma lxi
gna ex parte hoſtienſis portus latere læuo. Ibi namꝗ demerſa eſt à Claudio principe. Ar- *De obel. Vat.*

boris eius craſſitudo quatuor hominũ ulnas cõplectentiũ implebat. Ammianus uero Mar
cellinus rerũ geſtarũ libro XVII iocũdiſſimã habet de Obeliſcis narrationẽ, quã libet eius
lxij uerbis inſerere. Adminiſtrante adhuc Orpheo præfecturã obeliſcus Romæ in circo ere/
De obeliſcis omnibus ctus eſt maximo, ſuper quo nũc quia tempeſtiuũ eſt pauca diſcurram. Vrbẽ priſcis ſæcu/
lis conditã ambitioſa mœniũ ſtructura, & portarũ centũ quondã aditibus celebrem heca/
tompylon thebas inſtituto ex facto cognominauerũt, cuius uocabulo prouincia nũc uſq;
thebais appellatur. Hanc inter exordia pandẽtis ſe late Carthaginis improuiſo excurſu du
ces oppreſſere pœnorũ. Poſteaq; reparatã Perſarũ rex ille Cambyſes, quoad uixerat alieni
cupidus & immanis ægypto perrupta aggreſſus eſt, ut opes exinde raperet inuidendas,
ne Deorũ quidẽ donarijs parcens. qui dum inter prædatores turbulenter cõcurrit, laxitate
præpeditus indumẽtorũ cõcidit pronus, ac ſuomet pugione quẽ aptatũ fœmori dextro ge
ſtabat: ſubito ui ruinæ nudato uulneratus penè letaliter interijt. Longe autẽ poſtea Cor/
Cornelius Gallus nelius Gallus Octauiano res tenente Romanas ægypti procurator exhauſit ciuitatẽ pluri
mis interceptis, reuerſusq; cum furtorũ acceſſiretur, & populatæ prouinciæ: metu nobili/
tatis acriter indignatæ cui negociũ ſpectandũ dederat imperator ſtricto incubuit ferro. Is
ſi recte exiſtimo eſt Gallus poeta: quẽ flens quodammodo in poſtrema bucolicorũ parte,
Virgilius carmine leni decantat. In hac urbe inter labra ingentia, diuerſasq; moles figmen
ta ægyptiorũ numinũ exprimentes obeliſcos uidimus plures, aliosq; iacentes & cõminu/
tos, quos antiqui reges bello domitis gẽtibus, aut proſperitatibus ſummarũ rerũ elati mon
tium uenis, uel apud extremos orbis incolas perſcrutantes, exciſos, erectos dijs ſuperis in
Forma obeliſci religione dicarũt. Eſt autẽ Obeliſcus aſperrimus lapis in figurã metæ cuiuſdam ſenſim ad
proceritatẽ cõſurgens excelſam, utq; radiũ immitetur gracileſcens paulatim ſpecie qua/
lxiij drata in uerticẽ productũ anguſtũ manu leuigatus artifici. Formarũ autẽ innumeras notas
De obeliſcorũ figuris Hieroglyphices appellatas, quas ei undiq; uidemus inciſas initialis ſapientiæ uetus inſig/
niuit auctoritas. Volucrũ enim ferarumq; etiã aliena mundi genera multa ſculpentes ad
æui quoq; ſequentes ætates imperatorũ uulgatius peruenire memoria promiſſa uel ſoluta
regũ uota monſtrabãt. Non enim ut nũc literarum numerus præſtitus & facilis exprimit
quicquid humana mens cõcipere poteſt, ita priſci quoq; ſcriptitarũt ægyptij: ſed ſingulæ
literæ ſingulis nominibus ſeruiebãt & uerbis, nõnunq; ſignificabãt integros ſenſus: cuius
Vultur pro natura rei ſcientia in his interim duobus habet exẽplũ. Per uulturẽ naturæ uocabulũ pandũt, quia
nullos mares poſſe inter has alites inueniri rationes memorãt phyſicæ: perq; ſpeciem apis
Apis pro rege mella cõficientis indicant regẽ, moderationi cũ iocunditate aculeos quoq; innaſci debere
his ſignis oſtendentes, & ſimilia plura. Octauianus Auguſtus cũ obeliſcos duos ab Helio/
lxiiij politana ciuitate tranſtuliſſet ægyptia, quorũ unus in circo maximo alter in campo loca/
De obeliſco tus eſt Martio, hunc recens aduectũ difficultate magnitudinis territus, nec cõtractare au/
ſus eſt nec mouere. Diſcant qui ignorãt ueterẽ principem tranſlatis aliquibus hũc intactũ
ideo præterijſſe, ꝙ Deo ſoli ſpeciali munere dedicatus fixusq; intra ambitioſi templi delu/
bra, quæ cõtingi nõ poterãt, tanq̃ apex omniũ eminebat. Verũ Conſtantinus id parui du/
cens auulſam hãc molẽ ſedibus ſuis nihilq; cõmittere in religionẽ recte exiſtimãs, ſi ablatũ
uno templo miraculũ, Romæ ſacraret idẽ in templo mũdi totius, iacere tam diu perpeſſus
eſt dum tranſlationi pararẽtur utenſilia: quo cõuecto per alueũ Nili, proiectoq; Alexan/
driæ nauis amplitudinis ante hac inuſitatæ ædificata eſt ſub trecentis remigibus agitãda:
quibus ita prouiſis digreſſoq; uita principe memorato urgẽs effectus intepuit, tandẽq; ſe/
ro impoſitus naui per maria fluentaq; tyberis uelut pauẽtis, ne quod penè ignotus miſerat
Nilus, ipſe parũ ſub meatus ſui diſcrimine mœnibus alumnis inferret: defert̃ in uicũ Ale/
xãdri tertio lapide ſeiunctũ: unde cuniculis impoſitus tractusq; lenius per hoſtiẽſem portã
piſcinãq; publicã circo illatus eſt maximo. Sola poſt hæc reſtabat erectio, quæ uix aut ne
uix quidẽ ſperabat̃ poſſe cõpleri. erectisq; ita paulũ altis trabibus, ut machinarũ cerneres
nemus, innectũtur uaſti funes, & longi ad ſpeciẽ multiplíciũ liciorũ denſitate nimia ſubte/
xentes: quibus colligatis mons ipſe effigiat̃ ſculptilibus elemẽtis, paulatimq; id per arduũ
mane protentus diu penſilis hominũ milibus tanq; molẽdinarias rogantibus metas cauea
locatur in media: cui ſpera ſuperponit̃ ænea aureis laminibus nitẽs, quæ cõfeſtim in ignis
diuũ cõtacta deoq; ſublata facis imitamentũ & figura æreũ itidem auro in bractearũ uelut
abundanti flamma candẽtis. Secutæq; ætates alios tranſtulerũt, quorũ unus in Vaticano
alter

alter in hortis Saluſtij:duo in Auguſti monumẽto erecti ſunt.De literis autẽ hierographi/
cis,præter ea quæ ſuperius ſcripta ſunt:Marcellinus itẽ libro XXII, ubi de pyramidibus
ægypti tractat,infra ſcripto dicit modo. Sunt & Syringes ſubterranei quidã & flexuoſi ſe/
ceſſus,quos ut fertur periti rituũ uetuſtorũ aduẽtare diluuiũ pręſcij,metuẽteſq; ne cerimo
niarũ obliteraretur memoria penitus operoſis digeſtos fodinis per loca diuerſa ſtruxerũt,
& exciſis parietibus uolucrũ ferarũq; genera multa ſculpſerunt,& animaliũ ſpecies innu/
meras quas hierographicas literas appellarũt. Et Cornelius Tacitus ſic ſcribit. Primi per
figuras animaliũ ægyptij ſenſus mentis effingebãt,& antiquiſſima monumẽta memoriæ
humanæ impreſſa ſaxis cernuntur.Satis uero iam ſatis extra uetuſta urbis Romæ mœnia
uagati ſumus. Ad ipſa priſcorũ monumenta cæteraſq; urbis partes redeundum eſt.

MOntes in urbe ſeptem numerantur,Capitolinus,qui & Tarpeius, Auentinus, Pa/ lxv
latinus,Cælius,Exquilinus,Viminalis, & Quirinalis, octauoq; loco Ianiculenſis *De montibus*
poſtea adnumeratus eſt. Capitolinus mons, ſicut Varro de lingua latina ſcribit, dictus lxvi
eſt,ꝙ hic cum fundamenta ædis Iouis foderẽtur,caput humanũ inuentũ dicitur.Hic mons *De Capitolio*
poſtea Tarpeius dictus à uirgine ueſtali Tarpeia:quæ ibi à Sabinis necata armis & ſepul/
ta:cuius nominis monumentũ relictũ,ꝙ etiã nũc eius rupes Tarpeiũ appellatur ſaxũ. Hũc
antea montẽ Saturninũ appellatũ prodiderunt,& ab eo late Saturniam terram:ut etiã En/
nius appellat:antiquũ oppidũ in hac fuiſſe Saturnia ſcribitur,& etiã ueſtigia nunc manent
tria,ꝙ Saturni phanũ in faucibus, ꝙ Saturnia porta quã Liuius ſcribit ibi, quã nunc Pan/
danam uocant. Virgilius in VIII. Hinc ad Tarpeiã ſedem & capitolia ducit Aurea nũc,
olim ſilueſtribus horrida dumis. Alia de Capitolio etiã nunc notiſſima afferre priſcorum
teſtimonia ſuperfluũ indicamus. De Auentino ſic habẽt M. Varro: Auentinum aliquot lxvij
de cauſis dicunt.Neuius ab auibus ꝙ eo ſe à tyberi ferrent aues.alij ab rege Auentino Al/ *De Auentino*
bano,ꝙ ibi ſit ſepultus.alij Auentinum ab aduentu hominũ,ꝙ cõmune Latinorũ ibi Dia/
næ templum ſit conſtitutũ.Ego maxime puto ꝙ ab aduentu. Nam olim paludibus mons
erat ab reliquis diſcluſus,ita ab urbe aduehebantur ratibus. Palatini montis cauſam uo/ lxviij
cabuli hanc affert Marcus Varro. Quartæ regionis palatium,ꝙ Pallantes cum Euandro *De Palatino*
uenerunt:qui & Palatini aborigenes ex agro Reatino qui appellatur palatium, ibi conſe/
derunt.Sed hoc alij ab Pallanta uxore Latini putauerunt. Eundem hunc locum à pecore
dictum putãt quidam.Itaq; Neuius Ballatiũ appellat: Virgilius in VIII.Arcades has oras
genus à Pallante profectum,Qui regem Euandrum comites,qui ſigna ſecuti Delegere lo/
cum,& poſuere in montibus urbem:Pallantis proaui de nomine pallanteum. De Cælio lxix
monte ſic habetur apud Varronem:Cælius mons à Cælio Vibienno Thuſco duce nobili *De Cælio*
qui cum ſua manu dicitur Romulo ueniſſe auxilium contra Latinum regem. Exquilini lxx
montis ꝙ omniũ ſit maximus longã ponit M. Varro nominis expoſitionẽ: & quæ multas *De Exquilijs*
habeat partes nominũ etiã ipſius Varronis ætate obſcuratorũ nequaq; intelligibiles: quæ
autẽ ad rem noſtrã faciãt, ſunt hæc.Secundæ regionis exquilię:alij eas ſcripſerũt ab excu/ lxxi
bijs regis dictas. alij ab eo ꝙ excultæ à rege Tullo eſſent.Et infra: exquiliæ duo mõtes ha/ *De quirinali*
biti.Sequitur ratio ſimul de duobus,quos ob paruitatẽ colles non montes appellat in hæc *& uiminali*
uerba. Tertiæ regionis colles quinq; ab deorũ phanis appellati:ẽ queis nobiles duo colles
uiminalis ab Ioue uimineo,cuius ibi aræ ſunt. Collis quirinalis à Quirini phano, ſunt qui
à quiritibus,qui cum Tatio Curibus uenerunt Romam,ꝙ ibi habuerunt caſtra.

MOntium nominibus explicatis urbem primã à Romulo conditã,ne multis poſt hãc lxxij
narrationibus officiat eius ignoratio indicemus. Eam Capitolinũ ſiue Tarpeiũ & *De urbe à Ro*
pallatinũ auentinumq; montes ſolũ,cum ijs quas intercedere uidemus conuallibus com/ *mulo ædifica/*
prehendiſſe hinc conſtat, ꝙ omnes alios quinq; montes & colles additos Titus Liuius *ta*
oſtendit.Sunt enim illius de Tullij Hoſtilij rebus geſtis hæc uerba libro primo.Roma inte
rim creſcit Albæ ruinis,duplicatur ciuiũ numerus.Cælius additur urbi mons. & quo fre/
quentius habitaretur eã ſedẽ Tullius regiæ capit,ibiq; habitauit.Secundus nouæ urbi ad/
ditus mons fuit Ianiculenſis.Liuius in Anci Marcij geſtis rebus.Ianiculum quoq; adiectũ
nõ inopia loci,ſed ne quando ea arx hoſtiũ eſſet. Alij tres poſtea ſimul à Seruio rege addi/
ti.Liuius item primo. Vrbs quoq; amplificanda uiſa eſt. Addidit duos colles Quirinalem
Viminalemq;:inde deinceps auget exquilias,inibiq; ipſe, ut loci dignitas fieret habitat.
aggere & foſſis & muro circumdat urbem.Sed Cornelius Tacitus aliter de urbis primæ

ambitu ſentire uidetur:cuius ſunt hæc uerba. A foro Boario,ubi æreũ taurum aſpicimus,
quia id genus animaliũ aratro ſubditur,ſulcus deſignandi oppidi cœptus, ut magnã Her-
culis aram amplecteretur. inde certis ſpacijs interiecti lapides per ima montis Pallatini ad
aram Conſucij. mox ad curias ueteres tamẽ, ad ſacellum,larem forumq́ Romanũ,& Ca-
pitolium non à Romulo,ſed à Tito Tacio additum progreſſuri ad eam inquam tendimus
ædificiorum locorumq́ urbis deſcriptionem,qui nũc ſunt octo montes. quidq́ integrum
habeant uel demolitum, aut uetuſtũ, aut nouũ oſtendere pergamus. Sic enim fiet ut po-
ſtea in cliuis & conuallibus,ac cæteris urbis partibus,quæ reliqua ſunt facile oſtendamus.

lxxiij Capitolium

Pudet uero pigetq́ à Capitolio incipientem eius deformitatem referre. Is etenim mons
quem Deorum domicilium Marcus Cicero cum ſæpe alias tum maxime in oratione ad
Quirites habita pridie quàm iret in exilium appellat, & Virgilius Aureũ dicit qualis eti-
am anno poſt functos uita Ciceronem,& Virgilium trecenteſimo fuerit Ammianus Mar
cellinus in Conſtantis filij Flauij Conſtantini magni geſtis rebus oſtendit. Conſtans enim
ex Conſtantinopoli, in qua natus & educatus erat, tunc primum Romam ueniens, ipſa
urbe inſpecta obſtupuit. Suntq́ de illo hæc Ammiani uerba libro XVI. Deinde intra ſep-
tem montiũ culmina per accliuitates planiciemq́ poſita urbis membra colluſtrans & ſub-
urbana,quicquid erat primum eminere inter alia cuncta ſpectabat. Iouis Tarpei delubra
quantũ terrenis diuina præcellũt. Et infra idem Ammianus libro XXII deſcribens ægy-
pti mirabilia ſic habet: His accedunt altis ſuffulta faſtigijs templa, inter quæ eminet Sera-
peum:quod licet minuatur exilitate uerborum,atrijs tamen columnaribus ampliſſimis,&
ſpirãtibus ſignorũ figmẽtis,& reliqua operũ multitudine ita eſt exornatũ:ut poſt Capitoli
um,quo ſe uenerabilis Roma in æternũ attollit:nihil orbis terrarũ ambitioſius cernat. Ean
dem imitatus ſententiã doctiſſimus optimusq́ uir Caſſiodorus in edicto Theodorici pri-
mi Oſtrogotorũ regis per quod formas aquarũ urbis Romę iuſſit reparari:hæc habet uer-
ba. Traiani forũ uel ſub aſſiduitate uidere miraculũ eſt: capitolia celſa cõſcendere, hoc eſt
humana ingenia ſuperata uidere. Nũc uero præter latericiã domũ à Bonifacio IX ruinis
ſuperædificatã qualẽ mediocris olim faſtidiſſet Romanus ciues uſibus Senatoris & cauſi-
dicorũ deputatã,præter aræ cœli fratrũ beati Franciſci eccleſiã in Feretrij Iouis templi fun
damentis extructã,nihil habet is Capitolinus tarpeiuſ'ue mons tãtis olim ædificijs exorna
tus. Quæ autẽ Capitoliũ habuerit loca ſuperfluũ ſcribere iudicamus. Nã cũ fuerit rei diui-
næ in primis deputatus aras,ſacella,delubra,ædes,& tẽpla habuit ſupra LX. quorũ nomi
na,ſi operi noſtro expedire exiſtimaremus, ex maiorũ ſcriptis facile fuerit recenſere. Et ne
uulgi imperitorũq́ cõtendentiũ eã fuiſſe nobiliũ imperatorũq́ & ſenatus habitationẽ opi
nioni ſine teſtimonio aduerſemur, Valerij maximi lib. VI ſumpta afferamus. M. Manlius
unde Gallos depulerat, inde ipſe præcipitatus eſt,quia fortiter defenſam libertatẽ nefarie
opprimere conatus eſt,cuius iuſtæ ultiõis nimirũ hæc præfatio fuit. Manlius eras cũ mihi
præcipites agebas Senones. Poſtq̃ imitari cœpiſti,unus factus es ex ſenonibus. Huius ſup
plicio æternæ memoriæ nota inſerta eſt. Propter enim illud lege ſancitũ eſt,ne quis patriti
us in arce aut capitolio habitaret,quia domũ eo loci habuerat,ubi nũc ædẽ Monetæ uide-
lxxiiij mus. Sed de ſacris locis quæ is habuerit mons uel pauca dixiſſe nũc magis appaẽrtia ſatis
De ſacris lo- erit. Celeberrimũ ea in arce Iouis optimi maximiq́ templũ ad eã ſitũ fuit partẽ,ubi nũc di-
cis capitolij citur Saluator in maximis. Et templũ Iani cuſtodis capitolinæ arcis fuit:ubi nũc eſt facino
Iouis templũ roſorũ cuſtodiæ,& carceris locus,quã cancellariã appellãt. Fuit etiã celebris famæ in capi
Iani templum tolio,& ipſi tarpeiæ rupi proxima Iunonis monetæ ædes:de qua Liuius lib. VII ſic habet.
Iunonis mone Dictator ædẽ Iunoni Monetæ uouit,cuius dãnatus uoti,cũ uictor Romã reuertiſſet dicta-
tæ ædes tura ſe abdicauit. Senatus duũuiros ad eam ædẽ pro amplitudine rei pub. faciendã creari
iuſſit:locus in arce deſtinatus,quę area ædiũ M. Manlij Capitolini fuerat. Aedes aũt Man
lij fuiſſe ad ſaxũ rupis tarpeiæ ſupra oſtẽdimus:& Virgilius indicat. In ſummo cuſtos tar-
peiæ Manlius arcis. Magna eſt etiã cliui capitolini,per quẽ publicus eſſet in arcẽ aſcenſus
noſtrorũ hominũ inquiſitio. Is uero ubi fuerit docet Liuius in VI belli Macedonici. Cõſu-
les transfugas Numidarũ,qui tum in Auentino ad mille & ducẽti erãt media urbe trãſire
exquilias iuſſerũt:nullos aptiores intra cõualles tectaq́ hortorũ,& ſepulchra & cauas un-
diq́ uias ad pugnandum futuros rati. Quos cum ex arce Capitolij cliuo publico in equis
decurrentes quidã uidiſſent:captũ auentinum inclamauerũt: Itaq́ hinc conſtare dicimus

cliuum

cliuum capitolinũ publicũ fuiſſe ad eam arcis partẽ,quæ uerſa in Auentinum nunc eccle/
ſiam ſancti Georgij ad uelũ aureũ è regione reſpicit. De Auẽtino pauciora & incertiora lxxv
dicere poſſumus.multa is mons habuit ædificia,quorũ notiora fuerũt, quæ Liuius in lib. De Auentino
primo dicit: aram primã in Auẽtino herculi ab Euãdro poſitã. Et Iunonis templũ quod Iunonis
iuxta Liuium libro ſecundo belli punici ſecundi, Camillus Deæ illius ſimulachro quia in/ templum
terrogata uellet ne Romam ire uelle reſpõdit,à Veijs Romã perducto dedicauit.Aedesꝗ; Matuta ma
ab eodẽ Camillo poſt actũ triumphũ Matutæ matri dedicatæ fuerunt.eodẽ in monte tem ter
pla Dianæ & Mineruæ. Itẽ Lucinæ de quo Oui.in Faſtis, Luna regit mẽſes, huius quoꝗ; Dianæ tem
tẽpora menſis Sciuit Auẽtino luna colenda iugo. Fuit & fons de quo bibebãt Faunus & plum
Picus ſatyri:& Numa Põpilius uinũ poſuit ſatyrosꝗ; inebriauit.Vnde Oui. Lucus Auen Fons Fauni
tino ſuberat niger ilicis umbra, Quo poſſes uiſo dicere numẽ ineſt.In medio gramen mu & Pici
ſcoꝗ; adoperta uirẽti Manabat ſaxo uena perennis aquæ. Fuit & maioris famæ ſpelunca Caci ſpelunca
Caci quæ nũc uiſitur ſupra eccleſiã ſanctæMariæ in ſchola Græca quà Auentinus ſpectat
in montem Pallatinũ.De qua re ſic habet Virg.in VIII Hic ſpelunca fuit uaſto ſummota
receſſu Semihominis Caci. & infra: Alcides aderat taurosꝗ; hac uictor agebat Ingentes
uallemꝗ; boues amnẽꝗ; tenebant.At furijs Caci mens effera.& infra:Reddidit una boum
uocem uaſtoꝗ; ſub antro Mugijt,& Caci ſpem cuſtodita fefellit.& infra:At ſpecus & Ca
ci detecta apparuit ingens regia.Ouidius in Faſtis,Cacus Auẽtinæ timor atꝗ; infamia ſyl Aedes liber
uæ.Fuit etiã in Auentino ſicut Plinius in naturalis hiſtoriæ XVI ſcribit,Laurentium ſyl tatis
ua Ioui ſacrata,in qua Valentinianus II Cõſtantini comitis & Gallæ Placidiæ filius fuit
interfectus. Fuit quoꝗ; ædes libertatis quã Gracchus ſicut habet Liuius de ſecundo bello
punico, ex mulctaticia pecunia faciẽdam curauit: horũ omniũ multorumꝗ; ædificiorũ &
locorũ à maioribus ſcripto celebratorum quæ facillimũ fuit cõmemorare,nullum penitus
extat ueſtigiũ.ſed quod maiori nobis eſt miraculo Aquarum Claudiæ & Martiæ ductus,
qui ſtupendo opere in illum montẽ fuerãt perducti parua ac nulla penè in parte cernũtur.
Iulius Frontinus lib.II de aquæductibus hæc habet uerba,Et ſedula deinde partitione di/
ſtributa regionibus,quibus ſingulæ ſeruiebãt aquæ plures darẽtur, tanꝗ; Celio & Auenti
no in quos ſola Claudia per arcus neronianos ducebatur.quo fiebat,ut quotiens defectio
aliqua interueniſſet, celeberrimi colles ſitirẽt,quibus nunc plures aquæ & imprimis mar/
tia reddita ampliore opere uſꝗ; in Auentinũ perducit. De eadẽ aquæ claudiæ forma Caſ/
ſiodorus ubi Theodoricus iubet collabẽtes aquæductus inſtaurari ſcribit, Quis poſſet ſer
monibus idoneis talia explicare: Claudiã aquam per tantã faſtigij molem ſic in Auentini
caput eſſe perductã, ut cũ ibi ex alto lapſa ceciderit, cacumen illud excelſum quaſi unam
uallem rigare uideatur.Habet uero nũc is mons monaſterium ſanctæ Sabinæ, quod Sixti Monaſterium
tertij papæ tẽporibus quidã Petrus epiſcopus ab Illyrico ueniẽs propria impẽſa ædificari S.Sabinæ
curauit.habet & aliud ſancti Bonifacij monaſteriũ,quę duo monaſteria ſunt ædificiorum Monaſterium
ſumptuoſitate ornamẽtisꝗ; etiam noſtra ætate cõſpicua. Reliquus mons aut ruinis aut ui S. Bonifacij
neis præter & ſancti Alexij cœnobium, quod inibi uetuſtiſſimũ cõſpicitur,cõtectus eſt. S. Alexij cœ/
Multo autem pauciora habet integra Pallatinus mons, ꝗ; Capitolinus aut Auentinus. nobium
Nam præter S.Nicolai eccleſiã à Calixto papa ædificatã, quæ etiã male integra cernitur, lxxvi
nullũ is celeberrimus mons habet ædificiũ. Qualis autẽ & quanta olim fuerit ea ædificio Quid Pallati
rum moles indicant ruinæ inter cæteras urbis cõſpiciendæ. Hunc montẽ incoluiſſe & po nus habuit
ſtea cõmunijſſe Euandrum teſtis eſt Liuius in primo,Sed cum reges primo deinde conſu S.Ni.eccleſia
les & poſtea imperatores maiori ex parte eam habuerint certã ſedem, quis tanta ædificia
auxerit nullus ſcribit.Quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ crediderim, quàm ꝙ unuſquiſꝗ; Aedes Vacci
nulla inſigni cõſtructione facta particulas addidit, quas ſcriptores ut parũ dignas mãdare ducis
literis omiſerunt.Habet autẽ Liuius lib.III Aedes Vacci ducis quondam in palatio fuiſ/ Aedes ma/
ſe,quæ Vacci prata dirupto ædificio publicatoꝗ; appellata fuerint. Et in bello Macedo/ gnæ matris
nico Marcus Iunius Brutus ædem magnæ matris deum in Pallatino dedicauit. Et ludos Megaleſia
ob eam dedicationem factos megaleſia appellatos. Suetonius autem Cæſarem templum ludi
Apollinis in pallatio extruxiſſe.Et Liuius in VIII de bello ſecundo punico, Matrem ma Apollinis tem
gnam deum à Græcia auectam in ædem uictoriæ quæ eſt in Pallatino perduxere. Et He/ plum
lius Lampridius ſcribit Varium imperatorẽ Heliogabalum cõſecraſſe in Pallatino mon/ Aedes uicto
te ibique templum feciſſe. Ipſum uero montem,qui ſicut ſupra ex Varrone oſtendimus ria

triplicem habuit nominis cauſam,Ballatiũ nunc poſſe appellari uidemus,ꝙ ubicunq; non
impediũt magnæ molis ruinæ, aut ubi uineta excelſis in fornicibus pẽſilia nõ occuparint,
totus ager paſcuus nõ ouibus magis ꝙ̃ caballis,bubalis & capris eſt factus. Qua ex re ali-
quando in uarias cogitationes uenimus,quid de cætera liceat Roma ſuſpicari cum tres il-
los montes qui primi & ſoli in prima urbe ab Romulo comprehenſi fuerint, nũc ſi abſint
ruinæ uidemus penè ad eam deductos ædificiorũ nuditatẽ,quã Roma nondũ condita ha-
buerunt.Fuit autẽ in ea parte palatij quã ſeptentriones uerſus in triumphalem Flauij Con
Locus Palla. ſtantini imperatoris arcũ uergentẽ uidemus locus Palladij,cuius inſignes extant ruinæ bi
nas habẽtes penè integras ex marmore portas, facile ſuperãtes ædificij pulchritudine cęte
ras omnes,quas uetuſti ac noui operis Roma nunc habet. Eoq; in murorũ ambitu quem
Eccleſia ſan nunc uulgo pallarũ correpte pro Palladiũ appellãt,eccleſia concluditur ſancti Andreæ de
cti Andreæ pallara:in qua quidẽ parua,ſed ornata ſepulchrũ eſt Ioãnis papæ eius nominis octaui.Cæ
de Pallara teras Palladij partes alto circũdatas muro uinea implet prædiũ ſummi uiri Dominici Ca-
pranicenſis tituli ſanctæ Crucis ſanctæ Romanæ eccleſiæ presbyteri cardinalis,quẽ literis
ornatiſſimũ, prudentia & conſilij altitudo haudquaquã minus ꝙ̃ cardinalatus dignitas ce
Palladium lebrem reddunt.Id Palladij uerbũ quid ſibi uelit exponendũ uidetur. Palladem poetæ di-
quid ſit cunt Iouis fuiſſe filiam ſine matre, ita ut cum uideret Iuppiter uxorẽ Iunonẽ eſſe ſterilem,
percuſſo ſibi capite Palladẽ armatã emiſerit. Vnde Lucanus lib.I X Hanc & Pallas amat
patrio quæ uertice nata eſt.Et Oui.Faſtorũ I I I An quia de capitis fertur ſine matre pater
ni Vertice cum clypeo proſiluiſſe ſuo.Hanc eandẽ Cicero de natura deorũ libro inuentri
cem ac principẽ belli fuiſſe dixit,ob quod à nõnullis Bellona uocata eſt ſoror ſcilicet & au
Bellona riga Martis dicẽte Statio,Regit atra iugalis Sanguinea Bellona manu longaq; fatigat cu-
ſpide,Nanq; torua oculis & armis inſignis:ferre longã haſtam cũ criſtallino clypeo,& pi-
ctum habere peplum à poetis dicitur.quin & uirgo fingitur & innupta,ut Virg. æneidos
ſecundo,Pars ſtupet innuptæ donũ exitiale Mineruæ. Sed cum uirgini palladi pallas gi-
gas Titani filius deorũ immitiſſimus,& ſicut Cicero uult eius pater uim inferre attẽtaret
Pallas eum illa peremit,à quo ut quidam aſſerũt Pallas & ipſa uocata eſt.Nam eadẽ primo Tri-
Tritonia tonia uocabatur,quia primitus circa Tritonis paludem cõſpecta fuit. Alij aũt uolunt Pal-
ladis uerbũ à Græco quod uibro latine interpretetur:hinc dictum ꝙ haſta uibrare conſue-
Minerua uerit atq; docuerit. Fuit etiã cognominata Minerua quaſi uim minetur,ſicut apud Cice.
libro I I de natura deorũ interpretatus eſt Balbus:uel ut quidã uolunt quia ſit minuẽs ner-
uos, eo quod qui optimis artibus uerũ laborem impendũt uires corporis minuere uiden-
tur. Nam ipſa eadem Sapientiæ dea & omniũ artium inuentrix dicitur,eo ꝙ teſte Seruio
ſuper ſecundã Virg. Aeglogã de capite Iouis nata eſt.Et Oui.Faſtorũ I I I uult lanifices,
fullones,textores & alios artifices illi ſacrificiũ facere his uerſibus,Hanc cole qui læſis ma
culas de ueſtibus aufers,Hanc cole uelleribus quiſquis ahena paras. Idem libro de ſine ti-
tulo,Artifices in te uerte minerua manus. Virg.in I I Aegloga,Pallas quas cõdidit arces
Templũ Pal- ipſa colat.Eius templũ apud Mileſios teſte Herodoto libro hiſtoriarũ I admirandum fuit
ladis quod ab Aliate igne conſumptũ eſt,& apud illos Pallas aſſiſia dicebat.à pallade palladiũ
Palla Aſſiſia eſt dictũ,quod fuit in urbe Troiana antiquiſſimũ palladis ſignum è ligno, mouens oculos
& haſtam,ſicut dixit Seruius ſuper æneidos ſecundum, Nam cum apud Troiam in hono
rem Palladis arx & in eius ſummo templum illi ædificaretur è cœlo cecidit,& locũ ſibi in
eo tẽplo ſtatuit nondũ cooperta æde: moxq; ab Apolline datũ fuit oraculum, eius ciuita-
tis futurũ exitiũ ſi id ſimulacrum extra mœnia portaretur,quod Oui.lib.V I Faſtorũ elo-
quẽtiſſime perſecutus eſt: unde cum tẽpore belli Troiani Vlixes & Diomedes cuniculis
in arcẽ penetraſſent,occiſis cuſtodibus ſimulachrũ abſtulerũt. hoc cũ poſtea teſte Seruio,
Diomedes haberet oraculo monitus Troianis reſtituere uoluit. Et trãſeunti ad Italiã Ae-
neæ offerre conatus eſt.Quẽ cũ ſacrificantẽ uelato capite cõperiſſet, ne ſacrificij ordinem
peruerteret,accepit Palladiũ Nautes quidã:unde Mineruæ ſacra nõ Iulia gens habuit,ſed
Nautiorũ.Hinc Virg.lib.V ait, Vnũ Tritonia Pallas quẽ docuit.Seruius aũt grãmaticus
dicit quoſdã ſcripſiſſe Palladiũ à Troianis tẽpore belli Mitridatici cõpertum. Et à C.Fim
bria Romã delatum,ꝙ ab unica tantũ ſacerdote cuſtodiri cõſuetum fuit. Vnde Lucanus,
Troianam ſoli cui fas uidiſſe Mineruã.Palladiũ autẽ Romæ in æde Veſtæ fuiſſe oſtendit
Plinius lib. V I I naturalis hiſtoriæ, Qui cum laudes ſummas L. Metelli ſuam indicantes
felicitatem

felicitatem enarraſſet,quæ nulli alij poſt Romã conditam cõtigerunt:ſubdit. Hæc omnia
abunde uno caſu cõfutari poſſunt:quoniã is Metellus orbam luminibus exegit ſenectam
amiſſis incendio cũ palladiũ raperet ex æde Veſtæ: memorabili caſu,ſed euentu miſero.
Quo fit ut infelix quidẽ dici nõ debeat,felix tamẽ eſſe nõ poſſit:& infra,Tribuit ei Roma
nus po. quod nulli alij ab cõdito æuo,ut quoties in ſenatũ iret curru ueheret̃ ad curiã:ma-
gnum & ſublime,ſed pro oculis datum. De eodem Metello intellexit Iuue.in Satyra, Da
teſtem Romæ tam ſanctum,ꝙ fuit hoſpes Numinis Idæi: procedat uel Numa uel qui Ser
uauit trepidam flagranti ex æde Mineruã. Nam hoſpes numinis Idæi Scipio Naſica fuit,
quem Plinius VII naturalis hiſtoriæ,& nepos eius de uiris illuſtribus,cũ adoleſcens eſſet
omnium Romanorũ uirum optimũ,ſenatus & populi iudicio laudatũ fuiſſe ſcribit. qua-
re Idæam matrẽ Peſſimunte uenientẽ,non modo in urbem uerũ à mari in pallatiũ detulit.
Numã uero quẽ Liuius lib.primo.ab urbe condita, ſecundũ fuiſſe Romanorũ regem è cu
ribus Sabinis natũ Pompilij filiũ ſuo ſeculo iuſticia & religione clariſſimum oſtẽdit Oui.
Metamor.II Deſtinat imperio clarũ prænũcia ueri Fama Numã. Tertius itaq; quem Iu-
uenalis dicit ſeruaſſe palladiũ ex igne fuit Metellus.de quo Iuuena.in Satyra,Credo pudi
citiam.Dicite uos neptes Lepidi cæci'ue Metelli.ſcilicet cæcati cum ex flagrãti æde ſerua
ret palladiũ.Quod in celeberrimo poſtea in palatij magni loco poſitũ fuit,cuius ruinas,ut
diximus,cõſpicuas familia Capranicẽſis ætate noſtra poſſidet.Sed ut unde ſupra digreſſi
ſumus reuertamur,quanq; magna ſit admirabiliſq; mutatio,quã Pallatino,Auentino, Ca
pitolinoq; montibus Romã feciſſe diximus: multas tamẽ maioreſq; tum circa hominum
uirtutẽ ac mores,tum circa publicã priuatamq; gubernationẽ mutationes fecit, quas nec
huius tẽporis nec propoſiti omittemus. Similiũ autem montiũ nuditati eſt ſingulis in par
tibus Romæ quã nũc habemus nimia operantiũ ſolicitudo,cuius oppoſitũ perpulchre Iu
uenalis in Roma ſui tẽporis oſtendit his uerſibus,Occurrit qui marmora donat Conferat
impenſis hic nuda & cãdida ſigna. Hic aliquid præclarũ euphranoris & polycleti Fecaſia
norum uetera ornamenta maiorũ:& infra,Inde caput morbi,rhedarũ trãſitus arcto Viarũ
inflexu & ſtantis cõuitia mandræ,Eripiunt ſomnũ Druſo uituliſq; marinis.Itẽ infra,Scin
duntur tunicæ ſartæ modo,lõga coruſcat Sarraco ueniente abies atq; altera pinũ Plauſtra
uehunt,nutant alte populoq; minant̃.Nam ſi procubuit qui ſaxa liguſtica portat,Axis &
euerſum fudit ſuper agmina montem,Quid ſupereſt de corporibus,quis mẽbra,quis oſſa
Inuenit.obtritũ uulgi perit omne cadauer.De mõte Cælio ſcribit Liui. lib.I Cælius addit̃ lxxvij
urbi mons, & quo frequẽtior habitaretur eam ſedẽ Tullius Hoſtilius regiæ capit,ibiq; ha *Mons Cælius*
bitat.& infra,curiã fecit quæ hoſtilia uſq; ad patrũ noſtrorũ ætatẽ appellata eſt. & adhuc *Curia hoſtilia*
infra:Albanos eum incoluiſſe montẽ.Suetonius uero ſcribit Veſpaſianũ imperatorẽ tem
plum diui Claudij in monte cælio ædificaſſe.& Iulius Capitolinus in rebus geſtis Tetrici
tyranni;Tetricorũ domus fuit in monte cælio cõtra Liſiũ Metellinũ:habet etiã Marci Ci. *Tetricorum*
officia lib.III ubi uitia in uẽdendis prædijs indicanda ne ſint diſputat.Cũ in arce augurium *domus*
augures acturi eſſent,iuſſiſſentq; T.Claudiũ Centimanũ,qui ædes in cælio mõte habebat
demoliri eas,quarũ altitudo officeret auſpicijs,emit Calphurnius Lanarius.Fuerũt quoq;
eo in monte Fauni Veneris & Turpitudinis aliorũq; deorũ ædes aræ & templa. Et urbis *Fauni Vene*
deſcriptio,quã Sexti Ruffi fuiſſe diximus credere, multa ponit publica in eo monte ædi- *ris ædes*
ficia,Macellũ magnũ,Lupanaria,Antrũ Cyclopis, Cohortes quinq; uigilum, Caſtra pe-
regrina,Spoliariũ & armamentariũ. De quibus quid habeamus cõpertum in poſteriori-
bus dicemus. Nunc uero noſtris Chriſtiani ritus eccleſijs mons ipſe imprimis eſt orna- lxxviij
tus.Nam ea in parte ad quã in pallatinũ montẽ uergens cliuũ Scauri habet,hinc monaſte- *De eccleſijs*
rium eſt beati Gregorij in paternis ædibus ab eodẽ ædificatũ.Inde eſt ſanctorũ Ioannis & *quas habet*
Pauli eccleſia,cuius ſuperbi olim ædificij palatio,quod ex Romanis ponti.inhabitauerint *mons Cælius*
nõnulli,& nũc penẽ funditus diruto cõtinentur curiæ hoſtiliæ fundamẽta. Medio aũt in lxxix
eius mõtis dorſo binæ aquæductus formæ ſuperbiſſimi ſumptuoſiſſimiq; operis etiã nũc *De forma*
extant,quarũ unã cubitales literæ Caracalæ Antonini,quã in Capitoliũ perduxit:alterã à *Antoniana*
Claudio in auentinũ perductã, tituli eius imperatoris marmorea inciſi tabula, quæ iuxta lxxx
Lateranẽſe xenodochiũ cernitur,fuiſſe oſtendũt.Quanq; ueteres illas fuiſſe credimus for *Hadrianus*
mas à Claudio Antoninoq; inſtauratas. Claudiam uero cum maiore ex parte corruiſſet, *Claudiã for-*
Hadrianus papa eius nominis primus,anno nũc ſexcẽteſimo uigeſimo inſtaurauit. Sũt *mam*

lxxxi ad ipſas formas extructa,hoſpitale quod dicitur Saluatoris,& eccleſia ſanctę Mariæ in do
Hoſpitale ſal minica,breui ut apparet ruitura. Alteraꝗ eccleſia ſancti Stephani rotunda de ipſo monte
uatoris Cælio cognomen habens, quā tecto nunc carētem marmoreis columnis & cruſtatis uarij
Eccleſia ſan/ coloris marmore parietibus muſiuoꝗ opere inter primas urbis eccleſias ornatiſſimā fuiſ/
ctæ Mariæ ſe iudicamus,eaꝗ in Fauni æde prius fundata fuit. Simplicius primus papa aut extruxit,
Eccleſia ſan/ aut quod magis credimus exornauit. Cernitur nunc integra ad eius montis ſiniſtrā ſan
cti Stephani ctorum quatuor coronatorum eccleſia,quam Honorius primus papa Romanus in caſtris
lxxxij peregrinis à fundamentis extruxit. Sed cum poſtea ad annū Chriſti octuageſimumquin/
Eccleſia ſan/ tum ſupra milleſimū ab Henrico ſecundo imperatore Theotonico deſtructa fuiſſet,Paſca
cto.IIII coro lis ſecundus papa eam inſtauratā pallatio,quod nunc cernitur inſigni decorauit. Et ſancti
natorum Eraſmi monaſteriū quod in forma Antoniana cernitur Adeodati primi papæ opus fuit.
lxxxiij Proximum noui operis in monte Cælio eſt xenodochium Lateranēſe,quod Romano/
Hoſpitale ma rum ciuium cura impenſaꝗ ædificatū hoſpitalitatem ſeruat. Ventum eſt ad uenerabi/
gnum Latera lem eccleſiam Lateranenſem capitum apoſtolorū,quæ ſeruat cæteraꝗ ſanctimonia & ba
nenſe ſilicæ ædiumꝗ ſuperbiſſimarū ſtructura toto orbe celeberrimā. Ipſa ædes quod à Flauio
lxxxiiij Conſtantino data fuit beato Siluestro pontifici,Cōſtantiniana baſilica eſt appellata: ideo
De eccleſia Lateranenſis quoꝗ dicta, quod Lateranenſiū nobiliſſimæ gētis illa fuerint palatia. Iulius
Lateranēſi nanꝗ Capitolinus de Marco Anto. Aurelio dicit,Educatus eſt in eo loco in quo natus in
domo aui ſui iuxta ædes Laterani. & beatus Hieronymus ad Marcellā, Quis credat mu/
lierem nobilem & potentem in domibus Laterani,qui Neroniano trūcatus eſt gladio pu
blice pœnitentiā egiſſe. Credimusꝗ illum fuiſſe, de quo Cornelius Tacitus in hæc uerba
lxxxv ſcribit,Suelio Cæſonio & Plautio Laterano mors remittitur:& paulo infra, Proximā ne/
Eugenius pa/ cem Plautij Laterani cōſulis deſignati Nero adiungit,adeo propere ut non amplecti libe/
latium Late/ ros nō illud breue moræ arbitrium permitteret. Ea ſicut Romanorū pontificum primaria
ranenſe inſtau eſt ſedes:ſic ab eorum plurimis olim habitata fuit. Nuper uero pallatia tāto principatu di/
rauit gniſſima,qbus circūdata fuit baſilica,maiori ex parte corruerāt, breui nullū alicubi paſſu/
lxxxvi ra habitatorē. Sed tu Eugeni beatiſſime pater aulæ ueſtigia primū,deinde alias circa par
Idem mo. ædi ticulas magno inſtauratas impendio perficere pergis. Monaſteriūꝗ magni ac ut in æta
ficauit ſūptuo te noſtra inſani operis addidiſti. cuius fundamēta cum in uineis altius effoderētur, quan/
ſiſſimum ta ibi olim fuerit operū magnificētia oſtenderunt, quādoquidem octonos denosꝗ pedes
ſub uinea & horto defoſſa tellus aperuit fornices cameras pauimēta,& iacētes diuerſi co/
loris columnas,exſectasꝗ marmore tabulas ingenioſiꝗ operis ſtatuas,& alia quæ nō mo
do ætate noſtra,ſed multis ante ſeculis excitata cæteris in Italiæ urbibus ſuperāt ædificia.
lxxxvij Viſitur quoꝗ in Cælio monte portā inter nunc dictā maiorem,quā diximus olim fuiſ/
Amphithea/ ſe Næuiam & amphitheatrū ſemidirutū, quod Statilij Tauri maiores appellauerunt ſan/
trum Statilij ctæ Crucis in Hieruſalem eccleſia,Helenę Cōſtantini Flauij genitricis opus. Coniunctūꝗ
Tauri eſt monaſteriū quod Carthuſienſibus nūc incolit. Nam eccleſiā in pallatio Soſoriano ædi
lxxxviij ficatam ſcribit,in Romanorū pontificū rebus geſtis Petrus Lateranēſis eccleſiæ bibliothe
Eccleſia ſan/ carius,& alios ſcriptores affirmare uidemus Veneris & Cupidinis templa ſimul eo in lo/
ctæ Crucis co fuiſſe coniuncta. Exquiliarū deinceps ædificia inueſtigemus. Exquilias eſſe montes
lxxxix duos ex Marco Varrone oſtēdimus:celebrior tamen pars fuit,quæ à foro Traiani & tur/
Carthuſienſes ribus quas nunc comitum & militiæ appellamus, incipiens per montem cui caballo nūc
eſt appellatio ad thermas Diocletiani protenditur,deſinit ad portā olim exquilinam nunc
lxxxx ſancti Laurentij aut taurinam. Ab Diocletiani uero thermis cōtinuat altera exquiliarum
Quid in ex/ pars per montem,qui nunc habet celeberrimā ſanctæ Mariæ maioris baſilicam: protendi
quilijs tur per ſancti Antonij,ſanctæ Praxedis, ſancti Viti,in macello ſancti Euſebij eccleſiarum
fines ad ipſa C. Marij trophæa:quouſque Lauicanam offendit uiam, quæ ab amphithea/
tro,ſiue ut nunc dicitur coloſſeo incipiens, & ad ſanctorum quadraginta martyrum, Cle
mentisꝗ ac Petri & Marcellini eccleſias continuans,priuſquam Næuiam olim nunc ma/
iorem attingat portam, Cælium montem dirimit ab ipſis exquilijs. Nec tamen mons qui
ſecundum eam uiam hinc ad ſanctorum quadraginta martyrum & Clemētis, inde ad uin
cula Petri & Martini in montibus perducitur, ad C. Marij trophæa in exquiliarum par/
te admiratus eſt: ſed primum habuit Carinarum nomen. Eſſet nobis nunc inſtitutum ſu/
pra morem ſecuturis quid exquiliæ uel uetuſti uel noui operis ædificiorum habeāt expli/
candum

candum. Sed quod nonnullos fore non ambigimus qui aliam exquiliarum deſignationis,
quàm noſtrã autoritatẽ exquirant, duos qui ſunt ex uniuerſa urbe reliqui colles oſtendi/
mus, certa quorum deſcriptio certiſſimas oſtendet exquilias. Vidimus à Marco Varrone
& Tito Liuio Capitoliũ, Auentinum, Pallatinum, Cælium & Ianiculum montes, partim
in primam urbem cõcluſos, partim à regibus additos. Scribit uero Liuius libro primo, Ser
uium regem cum amplificãdæ urbi animum adieciſſet, addidiſſe duos colles Quirinalem
Viminalẽq́. Inde deinceps auxiſſe exquilias, ibiq́ ipſum ut loco dignitas fieret habitaſſe,
aggere foſſis & muro circũdediſſe urbem. Cum ergo Quirinalem collẽ ſatis ſupra oſten xci
derimus illum eſſe qui à porta Flumẽtana, nũc populi ad Collinã uſq́ nũc Salariam perti/ *Quirinalis*
net, cõſtare eſt neceſſe Viminalem qui ſimul cũ illo urbi additus fuit cõiunctum fuiſſe. Et *& Vimina/*
ſic collis qui poſt ſanctam Suſannã ſecundũ hortos Saluſtij protẽditur, & Viminalis fuit, *lis*
& portæ in quam deſinebat, nũc partim dominæ partim ſanctæ Agnetis partim Numen/
tanæ Viminalem dedit appellationem: cõſequensq́ & neceſſarium fiet ut poſtq́ Seruius
Quirinali & Viminali addito deinceps auxit exquilias, ceperit bifurcatũ qui ad Cælium
interiacebat montem: nec illi alij quàm duo exquiliarũ montes eſſe ullatenus potuerunt.
Interiacẽs uero bifurcatas ſicut diximus exquilias mõticulus, in cuius parte ſancti Lau xcij
rentij in panis perna monaſterium uiſitur Suburræ uocabulo comprehenſus fuit. Nec *Quid Subur/*
uero nos fugit deſcriptos ſupra montes adeo inter ſe alicubi continuatos, ut nec ab inten/ *ra mo. ſancti*
tius inſpiciente nunc eorũ diuiſio ſecerni nec ſatis intelligi poſſit. Quamobrem uelim me *Laurentij*
cum peritiores cõſiderent, tales eiuſmodi cõtinuationis montiũ cauſas fuiſſe, à quibus ur/ xciij
bem Romã ſupra illorũ qui ipſas ignorant cauſas fidem obſtupendã admirabilemq́ fuiſ/ *Montes qua/*
ſe. Primũ quia Quirinalem collem ad portam uſq́ olim Flumentanã uel Flaminiam quæ *re ſecerni nõ*
nunc populi dicitur protendi diximus, nos ita corrigimus ut collis quẽ Quirites appella/ *poſſunt*
ri Quirinalem fecerũt, tumulum fateamur à Tarquinio Priſco additum, de quo Plinius li
bro tertio deſcribẽs inquit, Clauditur Roma ab oriẽte aggere Tarquinij Superbi inter xciiij
prima opera mirabilia. Nanq́ eum muris æquauit qua maxime patebat aditu plano: eſtq́ *Quid agger*
is tumulus quem monaſterio nunc ſanctæ Mariæ in populo ſupereminentem ad Pincia/ *Tarquinij*
ni uſq́ pallatij fundamenta protendi uidemus. Quemadmodum uero Quirinali iugo qui
omnium urbis montium parte una caput erat, agger ille mirabili ac inſano opere eſt addi
tus, ita conualles riuiq́ quibus alibi dirimebantur montes iactis fornicibus ſunt æquati: &
nedum riuis ipſis & depreſſis locis ſuperimpoſiti ſunt ampliſſimi fornices amplioribus
poſtea ædificijs onerati: ſed ipſis etiam montiũ uiſceribus excauatis perfoſſiſq́ tota pene
urbs penſilis eſt facta. Sunt enim Liuij II ab urbe cõdita libro hæc uerba: Tarquinius xcv
foros in circo faciẽdos & cloacam quæ maxima receptaculum purgamentorũ omniũ ur *Vrbs penſilis*
bis ſub terram agendam, quibus operibus uix noua hæc magnificẽtia quicquam adæqua
re potuit. Et Plinius libro triceſimoſexto, Præterea cloacas operum omnium dictu maxi
mum, ſuffoſſis montibus atque ut pauloante retulimus, urbe penſili ſubtusq́ nauigata. Id
Marcus Agrippa fecit in ædilitate poſt cõſulatum corriuatis ſeptem amnibus curſu præ/
cipi torrentum modo radere atq́ auferre omnia coactis.

SED iam montis exquiliarũ quirinalis & uiminalis colliũ ac carinarũ & ſuburræ mon xcvi
ticulorũ uetuſta ac noua deſcribemus ædificia, futurũ confiſi ut pridem nobis ſicut & *Quid in ex/*
multis eſſe uidemus obſcuram clariſſimorum olim locorum noticiam non parua ex parte *quilijs*
ante oculos ponamus. Eam exquiliarum partem quam ad turres comitum militiarumq́
diximus inchoare, nunc omittemus: & ad fori Traiani, cuius pars fuerunt, deſcriptionem xcvij
ipſam reſeruabimus. Prima eius montis ædificia, quorum ad dextram maximæ cernun *Corneliorũ*
tur ruinæ, Corneliorum gẽtis domus fuerunt: nec facile tota in urbe cuiuſpiam priuati ui *domus*
ri, aut alterius familiæ domus tam certa cognoſcitur: retinet priſcum nomen uicus Cor/ *Vicus Corne/*
neliorum dictus: retinent etiam ruinæ quas uulgo Corneliorum thermas appellant. & in/ *liorum*
gentia quæq́ ædificia thermas nunc ab imperitis appellari fecit magnitudo thermarum *Thermæ Cor*
Antonini & Diocletiani imperatorum, de quibus ſuo loco diffuſe dicemus. Viſuntur *neliorum*
ea in Corneliorum uia ad ſiniſtram ſtatuæ ingentes duæ coloſſeæ ſenum ſeminudorum, xcviij
qui cum reliquo iaceant corpore, pectus à ſtrato caputq́ brachiorum altero ſuſtentant, al *Statuæ iacen/*
tero cornu copiæ muniuntur. Eas Saturni Bachiq́ ſtatuas fuiſſe Apollodorus quidã qui *tes in mõtibus*
Romam annum ante centeſimum deſcripſit, affirmat, additq́ proximis in ruinis, quarum
fronti/

xcix frontiſpitiũ non omnino corruit eorũ deorũ templa fuiſſe. Proximo ac penè cõtiguo lo
Caballi Praxi co ſunt lapidei Caballi,Praxitelis unus,alter Phidiæ,ut tituli indicãt,opera ſanè tantis opi
telis & Phi/ ficibus digna:quꝫ nullus ante actis ſeculis inuentus eſt,qui nedum ea magnitudine omnem
diæ uiuentiũ formam ſuperãte, ſed uel minima aut mediocri ſtatura equum ſimilem uel ſaxo
excidere uel æramẽto fundere aut cudere nouerit. Tiridatis eos regis Armeniorũ fuiſſe,
Sex Ruffi deſcriptio innuit. Fuitqꝫ is Tiridates rex, quem ut Romã uenturũ Nero, laute
exciperet theatrũ Pompei unius diei opera totum inauraſſe,Cornelius Tacitus & Plinius
ſunt auctores.& quidem Praxitelis & Phidiæ opera multas ſtatuas multa ſigna Romam
à multis & ab ipſo Tiridate ex Aſia, Græciaqꝫ fuiſſe aducta Plinius ſæpe ac diffuſe ſcri/
bit. Eadem in exquiliarũ parte qua eo ex monte proſpectus eſt in depreſſam urbis par/
c tem,hortorum Mœcenatis uiſuntur reliquiæ,adeo etiã nũc ſuperbæ,ut cætera quæ ubiqꝫ
Horti Mecœ/ habet Italia noui operis ſuperent ædificia:ut non immerito Horatius Mecœnatẽ in Odis
natiani redargueri,quod nimis ſumptuoſus eſſet in ædificando,maxime cum eſſet ſenex.Suntqꝫ
hi uerſus, Nõ ebur neqꝫ aureum mea renidet domo lacunar, nõ trabes hymetiæ premunt
columnas ultima reciſas Aphrica.& in eadem Oda, Tu ſecãda marmore locas ſub ipſum
funus, & ſepulchri immemor ſtruis domos.In alia autem Oda, Molem propinquam nu/
Turris ex bibus arduis omitte mirari beate.Extat penè integra turris, ex qua Suetonius Trãquillus
qua incen/ Neronem ſcribit ſpectaſſe urbis incendium,& in ſcænico habitu decãtaſſe.Quam turrim
diũ ſpecta uulgo nunc uerbo ut fermè in omnibus multarum ſyllabarũ nominibus aſſolet ſyncopa/
uit Nero to Meſam pro Mecœnatianam appellant. Sic ut pontem miluium pari coruptela molem
dicũt.Nec eſt in ea regione fœmella,quæ quid fuerint illæ ingẽtes ruinæ interrogata,non
dicat eam fuiſſe turrim, ex qua Nero crudelis urbem incẽdio flagrantẽ ridens gaudensqꝫ
ſpectauit, cernere nec eſt alius in Roma locus è quo tota urbs ſub aſpectu ueniat. Incolit
ea hortorum Mecœnatis ædificia, & quantum opes ſuppetunt, inſtaurat alter noſtri ſe/
culi Mecœnas,ſummæ humanitatis liberalitatiſque uir & ſtudiorum humanitatis appri/
me doctus,cultorũqꝫ amantiſſimus,Proſper Columnenſis ſanctæ Romanæ eccleſiæ car/
dinalis:adeoqꝫ purgando & inſtaurando illis in ædibus profecit,ut ſubiectæ montis exqui
liarum radicibus areæ & incipientis ab ea in ſummam ædium partem aſcenſus pauimen/
ta marmoreis uarij coloris teſſellis cõpacta uiſantur, & ab omnibus quoquot Romanam
curiam aut inhabitãt aut aduẽtant uiris ingenio doctrina & uirtute præditis ſumma cum
delectatione calcentur.Nec moueat quenquam cui Romanorum rerum monumenta mi
nus ſint familiaria , quod diximus hortos tam ſuperbis ædificijs eſſe ornatos.Quod enim
Plinius quaſi indignãter libro XIX ſcribit, Cum prius horti agri pauperis eſſe cõſueuiſ/
ſent,Romani hortorũ nomine,tunc in ipſa urbe delicias agros uillasqꝫ poſſidebãt. idqꝫ nõ
ſolũ in Mecœnatianis,ſed in Saluſtianis Seruilianiſqꝫ hortis apparet,quibus pauca in ur/
ci be Roma paris magnitudinis ædificia fuiſſe uidemus. Habuit tertiũ iſta exquiliarũ pars
Habitauit uir maximũqꝫ ornamentũ, quod inter Corneliorũ & Mecœnatis domos Virgilium poetam
gilius in ex/ Mantuanum habitaſſe conſtat.Scribit enim Donatus grãmaticus in illius uita,habuit do/
quilijs mum Romæ in exquilijs iuxta hortos Mecœnatis. Quanquam ſeceſſu Campaniæ & Si/
ciliæ plurimum delectaretur.contraqꝫ ad eum qui ſequitur ut conijcio locum infamia duo
cij monumenta exquiliæ habuerunt. Malæ fortunæ fanum de quo Plinius libro II ſcri/
Malæ fortu/ bit, & ſceleratum uicum:quem qui Liuium primo libro accurate perleget,ſub eadem ex/
næ fanum quiliarum parte, & ubi nunc Inturnæ corrupte dicta Triuij regio incipit, intelliget fuiſſe.
Vicus ſcelera Prius uero quàm urbs Roma luxũ haberet,quem imperatores urbem triumphãtes in/
tus uexerunt,ornatæ fuerunt exquiliæ ruſticis uiris terram egregie, ac ſumma cum illius tem
ciij poris laude colentibus.Nam Plinius cum libro XIX dixiſſet,Agrum male colere,cenſo
Qui ex Ro/ rium probrum iudicabatur:atqꝫ ut refert Cato cum uirum bonũ colonumqꝫ dixiſſent,am
manis boni co pliſſime laudaſſe exiſtimabãt:inferius addit:Ruſticæ tribus laudatiſſimæ eorũ qui rura ha
loni bitabant.Itaqꝫ quatuor ſolæ erant à partibus urbis quas habitabant dictæ:ſuburrana,palla
tina,collina,exquilina. Sed quamprimũ cœpere uiri triumphales aut ipſi imperatores in/
ſanæ molis extruere ædificia,quorum nunc ruinas tantopere admiramur: ceſſerunt colo/
ni & in agros ſuburbanaqꝫ delati, alterã penè Romam quæ eſſet extra mœnia in circuitu
conſtruxere:quod enim in hortorũ Mecœnatis deſcriptione ſupra dicere omiſimus,cum
Horatius in Odis multis uerbis diſſuadere conatus eſſet Mecœnati ne tam inſanas domo
rum

rum extructiones faceret, addit hos uerſus. Quid quod uſq; proximos reuellis agri termi/
nos, & ultra limitem clientiū ſalis auarus. pellitur paternos in ſinu ferens deos, & uxor &
uir, ſordidosq; natos. Quāmultos etiā in agros ſuburbana'q; compuliſſe credimus ſiue ho ciiii
neſto natos loco ſiue plæbeios & ruſticos, Dioclitianum imperatorem ut thermas in ex/ *De thermis*
quilijs ędificaret: quas nec barbari uictores irati, nec uetuſtas, nec improba manus eorum *Dioclitiani*
qui lapides ac marmora in alias ſordidiſſimas extructiōes aſportarunt, ita per annos mille
& ſupra centum triginta poſt Romani imperij inclinationem demoliri potuerunt: ut non
admirabile etiam nunc extet ædificiū, & tale cui quatuor ſimul maiora quæ nunc habeat
alibi Italia principum uirorum palatia magnitudine & operis ſumptuoſitate nullatenus
æquiparanda ſint. Nec ſatis tamen ſcimus ſi Trebellius Pollio recte opinatus erat, qui in
triginta tyrannorū geſtis rebus de Piſone ſcribit: quadrigas eius cum ſtatuis ex marmore
fuiſſe ubi poſtea Dioclitiani thermę ſunt ædificatę tam æterni quàm ſacrati nominis. Ipſis
in Dioclitiani thermis eccleſia nunc eſt penè deſtructa ſancti Cyriaci, quę cardinalatus eſt *Eccleſia ſancti*
titulus. fuitq; à principio in ipſarum thermarū ædificatione cum Maximinus a Dioclitia/ *Cyriaci*
no Cęſar dictus feſtum chriſtianos diem celebrare uidens, quæſtionibus ſubiectos & ido/
la ſpernentes occidit. Sed dicenda de thermis quæ multa ſunt in hunc librum congerere ni
mis fuerit. Igitur ea in aliud uolumen ducimus reſeruanda.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE LIBER SECVNDVS

THERMAS in urbe duodecim fuiſſe compertum habemus, Agrip/ i
pinas, Neronianas, Titi Veſpaſiani, Domitianas, Antonianas, Ale/ *Thermæ quot*
xandrinas, Gordianas, Seuerianas, Dioclitianas, Aurelianas, Cōſtan
tinianas, & Nouatianas. Quarum loca pro poſſe indicabimus, quom
aliqua prius de earum inſtitutionis ratiōe fuerint explicata. Primum
thermæ uerbum à Græco quod calidum ſignificat tractū habēt. Vn/ *Diffinitio*
de thermas proprie à latinis appellatas uidemus loca quæ calentibus *thermarum*
aquis, aut ipſo ſine aquis fornice igne calefacto lauandi ſudandiq;
uſibus deputata ſunt. Romanis aūt ſiue adhuc ſancta in morum ſeueritate illa quam rei P.
tempora habuerunt, ſiue ſub principum faſtu frequentem ac propè quotidianum fuiſſe la
uandi uſum omnibus qui illorum geſta perlegerunt eſt notiſſimum. hinc & ſi unuſquiſq;
uel mediocriter diues ciuis priuatum habuerit, multa tamen balnea publice ſunt inſtituta,
in quibus plebs ad libitum lauaret. Extat M. C. epiſtola per quam Terentiam uxorem
monet ut curet labrum in balneo eſſe. Extant etiam aliæ eiuſdem ad Q. fratrem Aſiæ pro/
conſulem, quibus illum facit certiorē de balneis quas in arpinate extrui curabat. Primus
uero omnium ſtante re pu. Sergius Orata ſicut Valerius Maximus lib. VI ſcribit, balnea
penſilia facere inſtituit. Re poſtmodum ad principū luxuriam perducta, nihil magis po/
pulare factitarunt illi quàm quom promiſcue cum uulgo lauabant. Hinc eſt illud Helij
Spartiani de Hadriano: publice & frequenter & cum omnibus lauit, ex quo ille iocus bal/
nearis innotuit. Nam quom quodam tempore ueteranum quendā notum ſibi in militia
dorſum & cæteras partes corporis uidiſſet atterere, percontatus cur ſe marmoribus di/
ſtringendum daret, ubi audiuit hoc iccirco fieri quod ſeruum non haberet, ſeruis eum do/
nauit & ſumptibus. Verum quom alio die complures ſenes ad prouocandā liberalitatem
principis parieti ſe attererent, euocari eos iuſſit, & alium ab alio inuicē defricari. & Iulius
Capitolinus ſcribit, M. Aurelium Antoninum philoſophū modeſtiæ cōſulentem tria prin
cipaliter correxiſſe, quod matronarum mores defluentes compoſuit, in ciuitatibus ſederi
in equis aut uehiculis prohibuit, & lauacra mixta ſubmouit. Cōmodum autem imp. ſcri/
bit ipſe Capitolinus ſepties in die lauaſſe, & ibi comediſſe, eiuſq; ſucceſſorem in imperio
Pertinacem, quom in multis eſſet modeſtiſſimus, tamen in balneis publice die natalis ur/
bis cōmodianis miniſtris lauiſſe. Idemq; Capitolinus Gordianum iuniorem lauiſſe in die
ſepties æſtate, hieme bis uel tertio. additq; infra. Quom iret ad hortos ſui nominis omnia
officia ſequebantur. Ibant prę̨fecti & magiſtri officiorum, omnes adhibebantur conuiuijs
& natationibus lauabant ſimul cum principe. admittebantur etiam ſępe mulieres pulchrę
& puellæ & cum his anus deformes, idq; quom faceret, ſe iocari dicebat. Principum ergo

ea luxuria perducta ut nulla in re modeſtiam ſobrietatemq́ ſeruarent, thermarum illi & balneorum ſicut prius hortorum multi ciues fecerant modum menſuramq́ exceſſerunt. Itaq́ thermarũ nomine inſana ſunt extructa à multis ædificia. de quibus dicit Ammianus
ij Marcellinus libro XVI: Lauacra in modum prouinciarum extructa. Erant uero ipſis in
Erant in thermis balnea thermis ad lauandi uſus balnea. & ne dum plano in ſolo undiq́ expoſita, ſed etiam penſilia, quod facile adhuc poterit intelligere, qui fuliginoſos fornicum cannales quibus emiſſa defluebat aqua in Dioclitianis thermis inſpexerit: principibus ut credo indignum exiſtimantibus luxu imperatorio, ſi quod auſus eſt Sergius Orata ciuis, ipſi ad luxuriam omiſiſſent. Erant etiam in thermis areæ ampliſſimæ porticibus circundatæ ſpacioſiſſimis, camerataq́ ſuperbiſſimis fornicibus ędificia in circuitu habentes, in quis columnarũ diuerſi coloris marmorearũ ordines immenſarum fuiſſe hinc conſtat: quod etiam nunc nonnullæ ſtant, nonnullæ iacentes columnæ partim integræ partim comminutæ loco cernuntur,
iii nonnullas alias in baſilicarum ædificia ſcimus fuiſſe translatas. Erant etiam nemora,
Erant Natatoria erant natatoria populi ludis delicijsq́ expoſita. Licet uero eam extructionum inſaniam à luxu ſicut diximus profectã ſciamus, ipſa tamen nonnullos principes bene & utiliter uſos
iiii eſſe uidemus. Quod dum popu. Ro. in eas cõueniens ædes lauat & ludit, colludentes ſpe-
Thermis aliqui bene uſi fuerunt ctat, & interim hyeme frigora, æſtate caumata mitigat, quietiorem ubiq́ ciuitatis ſtatum reddit. Qua ratiõe circos, theatra, amphitheatra à principio inſtituta, ſuo oſtẽdemus loco. Quantum autẽ attinet ad thermas Helius Spartianus in Alexandri Seueri principis præ-
v ſtantiſſimi uita multa dicit. Ex quibus quanta thermarum amplitudo, & quem in uſum à
Thermarum amplitudo principio fuerint inſtitutæ, melius eſt quàm alibi intelligere. & quędã Spartiani uerba pluribus diſperſa locis libet inſerere: Alexãder balnea mixta Romæ exhiberi prohibuit. quod quidem prohibitum iam ante Heliogabalus fieri permiſerat. Bracteariorũ, uitriariorum, pellionum, clauſtrariorum, argentariorum, aurificum, cæterarumq́ artium uectigal pulcherrimum inſtituit, ex eoq́ iuſſit thermas quas ipſe fundauerat & ſuperiores populi
vi uſibus exhiberi. Siluas in thermis publicas deputauit: addidit & oleum luminibus therma-
Thermæ quãdo populi uſibus permiſſæ. rum, quom antea non ante auroram paterent & clauderentur ante ſolis occaſum. Et infra: opera ueterum principum inſtaurauit, ipſe noua conſtruxit. In his thermas ſui nominis iuxta eas quæ neronianæ fuerant: nemus thermis ſuis de priuatis ædibus quas emerat dirutis ędificijs fecit. Antonini Caracali thermas additis natatorijs perfecit & ornauit. Alexandrinum opus de duobus marmoribus hoc eſt porphiriticio & Lacedæmonico primus inſtituit etiã pallatio exornato. & alibi: thermis & ſuis & ueterum frequenter cum populo
vii uſus eſt. æſtate maxime balneari ueſte ad pallatium reuertens. præpoſtero itaq́ ordine ſi-
Alexandrinæ thermæ cut in Dioclitiani thermis incepimus in iſtis continuantes, Alexandrinas eas fuiſſe thermas quarum ingentes ruinæ ab eccleſia ſancti Euſtachij & ædibus Ioannis Baroncelli iuriſconſulti, & à campo ſanctę Marię rotundæ, hinc ad Aenobarborũ ſiue ut uulgus appellat longobardorum plateam & circum Flamineum nunc agonem, inde ad binas penè turres Ioannis Moroni protonotarij reatini uarijs in locis uidemus attolli. Quod autem Alexandrinæ fuerint hæ & non aliæ colligimus ex deſcriptione Sex. Ruffi nonæ regionis circi Flaminij in qua Pantheonem & binas thermas Agrippinianas & Alexandrinas ponit. Itaq́ coacti binarum huiuſmodi thermarum ratione præpoſtero item ordine utraſq́ indi-
viii cabimus. Marcum Agrippam ædificaſſe Pantheon, quæ nunc eſt ſancta Maria rotunda:
Agrippinæ thermæ & ſi propè uulgo notoriũ eſt, tamen ſuo oſtendemus loco. Quando itaq́ ad Pantheon & Circum Flãminium binas fuiſſe thermas agrippinianas & Alexandrinas Sex. Ruffi deſcriptio urbis habet: ueriſimile eſt agrippinas fuiſſe quas nunc Pantheon contiguas è regione mineruæ conſpicuas ædes portiorũ & Cincij ruſtici collegę noſtri, & Baptiſtæ lænis atq́ etiam Georgij Cæſarini protonotarij uidemus eſſe complexas. Quibus quidẽ in agrippinianis thermis ſcribit Pli. XXXVI Marcum Agrippam conditorẽ arcus, & pauimenta ex uitro poſuiſſe. Itaq́ relinquitur eas quę pantheon & Circum Flaminiũ intercedant: ſuperiores apud ſanctũ Euſtachium oſtenſas huiuſmodi ingentiũ thermarum ruinas fuiſſe
ix ſicut diximus Alexandrinas. Antonianæ thermæ Baſſiani Antonini Caracalæ opus, qua-
Antonianæ thermæ rum ſuperiori loco ex Helio Spartiano facta eſt mentio, nunc etiam ſunt notiſſimæ. ſuntq́ in regione olim piſcina publica & ad uiam ardeatinam. ubi hinc ad ſeptentrionalẽ plagam eccleſia eſt ſanctæ Priſcæ: inde ad orientem ſolem ſanctorũ Nerei & Achilei eccleſia atq́

ſancti Syxti monaſteriũ ipſas thermas è regione reſpiciunt. de his Spartianus in ipſius An
tonini Caracalæ uita ſcribit. Opera Romæ reliquit thermas nominis ſui eximias quarum
cælſam Soleurem architecti negant poſſe ulla ratione fieri niſi qua facta eſt. Nam ex ære
uel cupro cancelli ſuppoſiti eſſe dicuntur, quibus cameratio tota concredita eſt: & tantum x
eſt ſpacij, ut ad ipſum potuiſſe fieri negẽt docti mechanicis. Thermis iam quatuor ordine *Neronianæ*
quod incidentia exegerũt peruerſo indicatis alias oſtendere aggrediamur. Et primum de *thermæ*
Neronianis id ſolum habemus quod ſupra Helius Spartianus dixit: Alexandrũ ubi Nero
nianę fuerant ſuas ædificaſſe. De Titi Veſpaſiani thermis quando deſcribemus amphi xi
teatrum nunc Coloſſeũ, apud quod eas Suetonius fuiſſe ſcribit, quod habemus cõpertum *Titi Veſpaſia*
aperiemus. Certam uero & amplam Domitiani ſiue thermarum ſiue operum noticiam *ni thermæ*
habemus. Namq́ Petrus bibliothecarius Silueſtrũ papam dicit eccleſiam ædificaſſe, quæ xij
poſtea fuit in thermis ſui nominis Domitianis. & Suetoniꝰ ſcribit Domitianũ edidiſſe na *Thermæ Do-*
uales pugnas penè iuſtarum claſſium, effoſſo & circunſtructo iuxta Tyberim lacu. Et infe *mitiani & a-*
rius: Flauiæ templũ gentis & methodium & naumachiam ab eodem fuiſſe extructa. nos *lia opera*
uero quadratos lateres ampliſſimos ex ruinis quæ eccleſiam ſancti Silueſtri eiuſdem mo-
nialiũ nunc celebre monaſteriũ ſepiũt, extractos uidimus, quorũ pars literas habet à figulo
priuſq́ cementũ exſiccaretur impreſſas in hæc uerba. Domitiana maior pars: Domitiana
minor. unde cõiecimus quicq̄d ſiue thermæ ſiue methodiũ ſiue Naumachia fuerit Domi
tiani opera teneri debere omnia, quę ad ſanctũ Silueſtrum undiq́ nunc cernũtur: quamq́ xiij
effoſſi circa uel propè tyberim lacus in quo præliũ nauale & naumachiã ediderit, ueſtigia *Naumachia*
extant certiſſima uineis tecta inter flamineã uiam & collem nunc Pincianũ ad ipſum ſan- *Domitiani.*
cti Silueſtri monaſteriũ pertinentia. Nec dubitamus quin triumphalis ex marmore arcus xiiij
ille qui nunc penè integer cernitur triphali dictus: eccleſias inter ſanctorũ Silueſtri & Lau *Arcus Domi-*
rentij in lucina, uiã amplexus flaminiã, domitiani fuerit honori poſitus: in quo ipſum cer- *tiani trium-*
nere eſt, qualis à Suetonio deſcribitur, ſtatura procerũ, ſed tunc ſedentẽ dormientemq́, & *phalis*
Mineruã quam ſuperſtitioſe colebat, ſomniantẽ excedere ſacrario, negantẽq́ ſe ultra eum
tueri poſſe ꝙ exarmata eſſet a Ioue. Vt cõſequens etiã ſit magnos fornices & ampliſſima
fundamenta ſuper quibus ædificatũ eſt nobile pallatiũ, quod Ioannes ex Gallijs Picardus xv
cardinalis morinenſis nunc habitat, Domitiani operũ partem eſſe: id pallatiũ ad annũ ſalu *Palatium ſan-*
tis trecenteſimũ ſupra milleſimũ à cardinale anglico in prædictis Domitiani operũ ruinis *cti Laurentij*
ædificatũ, Ioãnes cardinalis Rotomagenſis anno nunc X X multa impenſa adauxit: quod *in lucina*
nuperrime Ioãnes cardinalis morinẽſis ſupradictus tanto ampliauit ornauitq́ impendio,
ut nullã præter pontificale palatiũ ſancti Petri domũ urbs Roma nunc habeat pulchriorẽ. xvi
De thermis ſeuerianis nihil aliud certi habemus: q́ Seuerum Afrum imp. illas in tranſty *Thermæ ſeue*
berina regione ſicut Helius Spartianus ſcribit: ædificaſſe. De Gordianis uero thermis Iu *rianæ*
lius Capitolinus pauca ſcribit, ſed ualde admiranda. Nam quom dixiſſet domũ gordiano xvij
rum tunc extaſſe præneſtina uia ducentas colũnas uno ſtilo habentẽ: addidit & thermas *Thermæ gor*
ibi fuiſſe quales præter urbẽ tunc nuſq́ haberet orbis terrarum. Cum itaq́ præneſtina uia *dianæ*
fuerit quę ad portã exquilinã nunc ſancti Laurentij ducit, & domum ſpecioſiſſimã & ther
mas gordianorũ fuiſſe oportebit, ubi nunc poſt ſanctũ Euſebium multæ & maximæ cer-
nuntur ruinæ. Scribit Flauius Vopiſcus ſyracuſanus Aurelianum principẽ thermas fe- xviij
ciſſe in regione tranſtyberina hiemales, ꝙ aquę frigidi aeris illic deeſſent. Cõſtantinianas *Aurelianæ*
thermas ad Apollodoro traditum legimus fuiſſe in exquilijs ubi nunc equi marmorei Pra *thermæ*
xitelis & Phidię opera cernunt̃. Extant uero in porticu equis illis cõtigua ſtatuę quatuor xix
marmoreæ pedeſtres, quarũ baſibus Conſtantini nomen inſcriptum eſt. ſed apud nullum *Cõſtantinia*
ueterum ſcriptorẽ inuenimus Conſtantini thermarũ mentionẽ eſſe factam: præterq́ apud *næ thermæ*
Ammianum Marcellinũ lib. X X V I I: quõ multa dixiſſet de Lãpadio urbis pręfecto hæc
ponit uerba: Hic pręfectus eſt motibus crebris urbis agitatus: uno omniũ maximo, quom
collecta plebs infima domum eius ꝓpe Conſtantinianum lauacrum iniectis facibus incen
derat. Thermarum quas ultimo loco Nouatianas appellari diximus: meminit Petrus La xx
terañ. eccleſiæ bibliothecarius, ſiue ille ſcriptor beatus Hierony. ſiue beatus Damaſus pa *Nouatianæ*
pa fuit in uita Pij papæ, qui patria Aquileieñ. fuit, à beato Petro X I. põ. Ro. Ipſum enim *thermæ*
Pium pontificẽ ſcriptum eſt rogatu ſanctę Praxedis dedicaſſe eccleſiã thermas Nouati in
uico patricij in honorẽ ſanctæ Pudẽtianæ ſororis ſuæ. Sed in geſtis martyrij beati Laurẽtij
legimus monaſterium monialium ſancti Laurentij in pane & perna ædificatũ eſſe in ther

xxi mis Olympiadis. Videmus unas atq; eaſdē ruinas,quæ certe ſunt maximæ & inſignes, di
Eccleſia ſ.Pu- ctum monaſteriū ſancti Laurentij & ſimul ſanctæ Pudentianæ eccleſiā pallatiumq; fuiſſe
dentianæ complexas,ut unæ potius q̃ duæ fuerint thermæ. Quamq; in tanta tamq; mirabili ruina-
xxij rum confuſione quā nunc habet urbs Romana,ubi duo aut plura aut multa fuerint ædifi-
Thermæ cia diſcerni non poteſt. Sicq; aliarum ruinarū multitudo,quę in monte ſuburræ à monaſte
olympiadis rio ſancti Laurentij prædicto, hinc in uiā olim patricij uicū dictā,qua itur ad ſanctā Mariā
maiorem,inde uergit in plana Suburræ: ſi Decij imperatoris ſicut Apollodorus tradit pal
latium fuerunt, binas Nouati & olympij thermas paruas fuiſſe relinquit. Sed de thermis
xxiij ſatis ſupraq; multa ſunt dicta,ad exquilinarū montē unde diſceſſimus redeundū eſt. Tro
Trophæa phęa C. Marij de Iugurta,deq; Cymbris atq; theutonis quę nunc eccleſias inter ſancti Eu
C. Marij ſebij & ſancti Viti in macello cernunt,& Cymbra dicuntur, C. Cæſarē inſtauraſſe,quum
à Sylla fuiſſent diſiecta,autor eſt Suetonius.quorū uocabuli expoſita ratio faciet, ut multi
ignorantes quid ea fuerint intelligant. Quoſdā enim ex his qui peritiores eſſe creduntur,
Trophæum tenere & affirmare uidimus illa marmora duo in q̃bus ſcuta,thoraces,galeę,& alia cernun
unde tur arma,Marij eſſe armati ſtatuas, uetuſtate cōminutas. Sed Nonius Marcellus hæc ha-
pet uerba. Trophæi ſignificationē primam Varro in humarco oſtendit. Fuga hoſtiū Græ
ce uocatur ſtrophe, hinc ſpolia capta fixa ſtipitibus appellant Trophæa. Alias habet ex-
quiliæ uetuſtas ſpectādasq; inſignis olim ædificij ruinas, in quibus tamen cameratus for-
xxiiij nix eſt penè integer. quo poſt Pantheon nullus nūc in urbe uiſit excelſior. Eas uulgo Gal
Baſilica Caij lucij thermas appellari uidemus, fuitq; ea inſignis baſilica:quam Suetonius ſcribit C. Cæ-
& Lucij ſarem Caio & Lucio nepotibus extruxiſſe. Macellum item qđ lidiæ dictum eſt:in exqui
xxv lijs fuiſſe hinc conſtat:ꝙ eccleſia ſancti Viti & arcus illi cōtiguus uiam cōplexus præneſti
Macellum ubi nam in macello cognominatur. affert autem M. Varro eius uerbi hanc expoſitionē. Hæc
& quid omnia poſt cōtracta in unū locum quæ ad uictū pertinebant: & ædificatus locus macellū
appellatus,ut quidā ſcribūt,ꝙ ibi fuerit hortus. alij ꝙ ibi domꝰ fuerat ciuis,cui cognomen
fuerat macellus: quę ibi publice ſit diruta, ex qua ædificatū hoc quod uocetur ab eo macel
lum. hinc Helius Spartianus dicit heliogobalū imperatorē luxu inſanientē quom per ma-
cellū tranſiret, miſeratū populi conditionē: ꝙ .ſ. eo inauditis incredibilibusq; debacchan-
te conuiuijs,quæ integrū continuabātur diem,pars Romani populi emendis uendendiſq;
parui precij oluſculis,aut alijs minutis rebus adulando blandiendoue, aut garriendo falla-
xxvi ciasq; ſtruendo in macello detineretur. Fuit uero arcus ille ut extantes adhuc indicant li-
Arcus S. Viti teræ, poſitus honori Galieni imperatoris. Poſt exquilias reliquū eſt ut Viminalis collis
xxvii ædificia quæ habuerit dicamus: nihilq; aliud certū eſt quàm tres illū collem omniū totius
Quid fuerit urbis ſpecioſiſſimas domos, ſicut Pli. lib. xvij. ſcribit, habuiſſe: M. Craſſi oratoris unam, ali
in uiminali amq; pręſtantiorē Q. Catuli illius qui cum C. Mario cymbros fudit,ac poſtea tegulas ca
colle. pitolij inaurauit ipſumq; Capitoliū ſpolijs Cymbricis adornauit. Tertiā multo pulcher-
Lex Aquilia rimam C. Aquilij equitis Romani: quē clariſſimū fecit iuris ciuilis ſcientia. Iſq; fuit quem
Marcus Cice. in Officijs dicit legem de dolo malo tuliſſe,cuiuſq; ad legem aquiliā extan-
tium adhuc legum particula eſt notiſſima. Earum uero inſigniū domorū quædam funda-
menta ſubterranea uinetis cōtectau nunc ad ſanctam Suſannam cernuntur. Sed nec ipſa-
xxviij rum nec aliorum ædificiorū multæ ipſis in uinetis eminētes ſuperſunt reliquiæ. Saluſtia
Horti Saluſti- ni autem horti, quorum ingentium ut in tota ruinarū urbe uulgo nomen eſt notum, in ui-
ani minali ne an in quirinali colle, an in utroq; fuerint, non ſatis indicare poſſumus. Magnæ
autem & obſtupendæ ſunt ipſorum hortorum quas adhuc extare uidemus murorum for-
nicumq; reliquias: quæ à uiminali olim, nunc ſanctæ agnetis porta, in collinam nunc Sa-
xxix lariam ad ſanctam Suſannā propemodum extenduntur. In Quirinali colle quid olim
Quid fuerit fuerit ſitq; ad præſens ſatis diximus,quom portæ Collinæ certitudinē loci oſtendere cona
in quirinali. ti fuimus. & præterea Liuius in bello macedonico dicit Aedem fortunæ primogeniæ fu-
colle iſſe in colle Quirinali, quam bello punico uotam Cn. Domitius prætor urbanus dedica-
uit. Vrbis Romæ montibus thermiſq; ſimul, quoad potuimus indicatis: carinas ſubur-
xxx ramq; ac tabernolam ſacramq; uiam ſimul oſtendere cogemur,quod quatuor ea celeberri
De carinis ſu ma urbis loca M. Varro etiam ſimul deſcribit. Nam quom libro IIII de lingua latina de
burra taber- partibus urbis multa diceret,quæ non minus tūc uetuſtate obſoluerint,quàm nobis nunc
nola ſacra uia penè perierint ea quæ ipſius Varronis ætate noua & integra erant: aliqua ſcribit ex qui-
bus elicitur ea loca quæ ſunt plana exquilias inter & montem cælium,ubi nunc monaſte-

rium

rium eſt monialium ſancti Andreæ, quā. ſ. Lauicanam uiam interſecat cliuus à Marij trophæis ad Lateranenſe palatium ducens: fuiſſe tabernolam urbis regionem ſic appella/tam: quę pars tota uineis cannetiſq; plena proximum ſatis priſco merulanę nomen habet. à quo tabernolæ loco uult Varro incipere Carinas, quarum longitudinis pars poſtrema ſit, ad quam uiæ ſacræ caput incipiebat: quam quidem uiam inde dicit ſacram fuiſſe ap/pellatam, quod per eam ab arce ad augures ſacra quot menſibus ferebātur. & addit ſacræ uiæ partem ſolam tunc fuiſſe uulgo notam, quæ eſt à foro eunti primo cliuo. hinc proxi/me uidemus poſuiſſe Petrum Lateranenſem bibliothecarium, quom in uita Felicis tertij pontificis Romani ſcribit illum eccleſiam ſanctorum Coſmæ & Damiani feciſſe uia ſa/cra in tēplo Romuli uel urbis Romæ. is em̄ primus eſt cliuus qui à foro Romano ad pro/ximam Coſmæ & Damiani porticum, & inde ad ſanctam Mariam nouam per T. Veſpa/ſiani arcum ducebat ad curiam ueterem in qua augures ſedem habentes inaugurari con/ſueuerant. Ea namque in Carinarum parte ubi nunc apud eccleſiam ſancti Petri ad uincula fornices maximos inter ruinarum uaſtitatem contra amphitheatrum nunc coloſ/ſeum extare uidemus: Curia uetus fuit, atq; etiam hoc in tabellionum monumentis & ab incolis appellatur. Vt ſacram uiam fuiſſe conſtet quæ à curia ueteri proficiſcentes ſecus amphitheatrum ad ſeptentrionalem plagam ſubtus prædictos T. Veſpaſiani arcus ad ſan. ctum Hadrianum uſq; & ad arcem Capitolij proximam perducebat. In Carinis autem præter curiæ ueteris ruinas eccleſiam ſancti Petri ad uincula nunc & celebrem & ſpaci/oſam ſunt ſancti Martini in montibus & ſanctæ Luciæ etiam inſignes eccleſiæ, quarum quæ eſt ad uincula ſancti Petri exinde traxit originem ſicut Beda presbyter ſcribit: quod Eudoxia quæ archadij ſuperioris uxor fuerat quom apud Hieroſolymam cathenas repe/riſſet, quibus Apoſtolorum princeps Petrus in carcere ab Herode uinctus ſeruatus fuerat eas Romam detulit. & quom ægre ferret gentilitatis ritum celebrandæ diei calendarum ſextilium in memoriā uictoriæ ab Auguſto de Antonio & Cleopatra habitæ, à Romano pontifice & Romano ſenatu & populo obtinuit ut dies calendarum ſextilis menſis, qui ta men Auguſtus per annos quadringētos fuerat appellatus, in memoriam liberationis beati Petri celebraretur: & ubi dies ipſa ludis per theatra fora & compita cum dapium euiſce/ratione exhibitis coronatum populū lætificabat, indulta à ſummo pon. per dominici cor/poris & ſanguinis communicationem peccatorum omnium remiſſio pœnitentium & ci/nere aſperſorū animas ea in eccleſia ad id ædificata ſpiritualibus epulis ſaginaret. Eccle/ſiam uero ſanctæ Luciæ Honorius primus papa extruxit: & Leo IIII ruentem inſtaura/uit. Sergius aūt primus, quē ferunt quod porci os uocatus fuit, mutaſſe ea ratione nomen & cauſam fuiſſe quod omnes poſtea Ro. pontifices mutarent: Eccleſiam ſancti Marti ni ædificauit & multis martyrum reliquijs ibi conditis celebrem reddidit. Carinis quæ fuerint oſtenſis Suburram cognoſcere in promptu eſt, quod Varro Suburrā inde dictam affirmat, quod ſub muro carinarum fuerit. hinc manifeſtum erit uiam nunc ſatis habitato ribus frequentem: quæ à ſancta Lucia uſque ad ſanctum Hadrianum protenditur, cuius appendices fuerint quas exquiliarum montibus diximus interpoſitas. eſtq; certiſſimum eius noſtræ aſſertionis teſtimoniū in uita beati Gregorij papæ: in qua Petrus Bibliotheca rius lateranenſis dicit ipſum pontificem ordinaſſe eccleſiam Gothorum, quæ eſt in Sub/urra in nomine uirginis Agathæ. eam namq; eccleſiam uidemus eſſe in tumulo qui à pri/ma exquiliarum parte poſt Corneliorum domus in plana Suburræ uergit. Ipſius etiam dedicationis eccleſiæ meminit idem ſanctus Gregorius in dialogo ſuo dicens, quod quom eam, quę à regibus oſtrogothorum arriana labe diu fuerat inquinata, cōciliaturus miſſam celebraret, exiuit altari in porci forma dæmonium frequenti inſpectante populo: qui ad diuina conuenerat, profugumq; nuſquam comparuit. Partibus urbis quæ facilius prom ptiuſq; certis terminis & finibus deſignari undique potuerunt deſcriptis, aliam oſtenden di reliqua cogimur inire ratiōem. Nam in tanta rerum uetuſtate, & infinitarū tantæ urbis partium, innumerabiliumq; ædificiorum, à nullo dum etiam integra fuerunt (quod qui/dem legerimus) deſcriptorum multitudine: certum ordinem ſeruare nec poſſe ſperamus, neq; etiam ducimus id tentandū. Itaq; ut ſingula ſparſim quodam tamen ordine cōprenſa poſſimus explicare, quadripartita diſtributione quicquid eſt reliquum complectemur. Vt primo loco ſint quæ ad religionem cerimoniaſq;: Secundo quæ ad rei publicę admini

x 3 ſtrationem

xxxi *Via ſacra un.*
xxxij *Curia uetus*
xxxiij *Via ſacra ubi*
xxxiiij *In Carinis quid*
xxxv *Eccleſia .ſ. Pe.*
xxxvi *Eccleſia ſanctæ Luciæ*
xxxvij *Eccleſia ſancti Martini in montibus*
xxxviij *Suburra ubi*
xxxix *Eccleſia ſanctæ Agathæ*

xxxx ſtrationem, Tertio quæ ad ſpectacula & ludos pertinuerunt: Quarto minutiora quædam
De his quæ partim ſuperiorũ declarationi, partim implendæ intentioni noſtræ plurimum facientia.
ſpectauerunt Quibus de partibus non tamen aliter dicere eſt animus, quàm ut ſingulos actus tantiſper
ad religionem deſcribamus, quoad loci in quo gereretur id munus, indicium fuerit neceſſarium.
in genere ET quidem quantum attinet ad religionem primã aram in Auentino ab Euandro po
xli ſitam & ab Hercule dicatam Liuius in principio eſt autor. Aræ autem uocabuli
Ara quid uim ita exponit M. Varro: ubi frumenta ſecta teruntur, area. propter horum ſimili-
tudinem in urbe loca pura areæ, à quo poſt etiam ara deûm, quod pura: niſi potius ab ar-
xlij dore, ad quem ſic fit. Primũ item templũ fuiſſe dicimus à Romulo dedicatũ ubi aræ cæli
Quid templũ fratrum minorũ eccleſiam nũc uidemus. M. Varro quom de uocabulo templi multa diſ-
xliij ſeruiſſet, concludit templũ à contemplando dictum. Alterius templi Ioui ſtatori à Ro-
Iouis ſtatoris mulo uoti bello Sabinorũ in quo opima ferebantur ſpolia, deſcriptio loci multa habet co-
templum gnitu digna. Primo loco non dubitamus eſſe in collis Pallatini radicibus ad occidẽtalem
plagam & propè modum è regione Capitolij nunc habiti, ubi ſpondas murorũ ſtare uide-
xliiij mus altiſſimas: cui loco ſubiectas proximasq́ eſſe diximus arcuũ ueterũ à Romulo poſito
Porta Pallatij rum ruinas. fuiſſe aũt illi templo propinquã portã pallatij ex qua in forum Romanũ etiam
xlv propinquũ iretur, Liuius item in primo dicit. In quo Liuij loco oſtenditur Lacũ Curtium
Lacus curtius ubi primũ ex profunda emerſus palude equus Curtiũ in uado ſtatuit, ad auerſam fori por
tam fuiſſe, ubi nunc Tyberis eſt: quæ uulgo Pallara appellat. & quidẽ locus depreſſus qui
lacum ipſum & Fauſtinę templum in quo ſancti Laurentij inmiranda eſt eccleſia, atq; im-
peratoris Neruæ monumenta ubi nunc dicit Noe arca, interiacet: Pallus nunc appellatur.
Sed de lacu Curtio plura q̃ Liuius M. Varro habet, cuius hæc ſunt uerba. In foro lacum
Curtium à curtio dictum: extat & de eo triceps hiſtoria. Nam Procilius nõ idem prodidit
Peſtilio quod Piſo, nec qđ is Cornelius. à Procilio relatũ, in eo loco dehiſſe terrã, & id ex ſenatus
conſulto ad aruſpices relatum. eſſe reſpõſum: Deum Manio peſtilionẽ poſtulare id eſt ci-
uem fortiſſimũ eodem mitti. tum quendã uirum fortẽ armatum aſcendiſſe in equum, & à
concordia uerſum cum equo in eo præcipitatũ. eo facto locum cohiſſe, atq; eius diuinitus
humanaſſe, & reliquiſſe genti ſuæ monumentum. Piſo in annalibus ſcribit. Sabino bello
quod fuit Romulo & Tacio, uirum fortiſſimum Metium Curtium Sabinum quom Ro-
mulus cum ſuis ex ſuperiori parte impreſſionem feciſſet: in locum paluſtrem qui tum fuit
in foro anteq̃ cloacæ ſunt factæ ſeceſſiſſe, atq; ad ſuos in Capitoliũ recepiſſe: ab eo locum
inueniſſe nomen. huicq; opinioni Liuius in vij. lib. aſſentiri uidet. Cornelius & Luctatius
ſcribunt eum locum eſſe fulguritũ, & ex ſenatusconſulto ſeptum eſſe. id quia factum eſt
xlvi A. Curtio conſule cui M. Genutius fuit collega, Curtiũ appellatũ. Numam Pompilium
De Iani tem- regno potitum dicit Liuius in primo, quom urbẽ Romam ui & armis conditã iure legi-
plo bus ac moribus condere paraſſet, Ianum ad infimũ argiletũ indicẽ pacis belliq; feciſſe: ut
apertus in armis eſſe ciuitatẽ clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret. Id eſt nũc
templum quod candido marmore extructũ patentibus quadrifariã portis ad ſanctum Ge-
orgium in uelo aureo extat penè integrum, cuius alio loco diximus Liuium meminiſſe
quom Fabios dextro Iano profectos dicit. ut autẽ id templum certiori teſtimonio indice-
mus, libet ponere uerſus Oui. de faſtis, in quibus tẽpli locus & cauſa ædificandi demõſtra
xlvij tur: eruntq; ſimul rationes redditæ Latiæ & Saturniæ uocabulorũ, atq; etiam nũmiſmatis
Nummiſma Iani cuſi: cuius ſculpturæ unũ proximis diebus in urbe nacti ſumus. Ouidius itaq; Ianum
Iani loqui faciens ſic incipit: Noſcere me duplici poſſes imagine dixit: Ni uetuſ ipſa dies exte-
nuaſſet opus. Erat autẽ pictus bifrons, qua ratiõe dicit Satyricus: Iane pater primũ quem
nulla ciconia pinſit. ad alterã nummi partẽ cuſa erat forma nauis, quæ Saturnũ in Italiam
xlviij perduxit: unde hęc regio de qua nunc agimus primo & ſpecifice Latium appellata eſt. O-
Latium ubi uidij uerſus: Cauſa ratis ſupereſt: thuſcũ rate uenit ad amnẽ Ante perrato falcifer orbe de-
primo fuit us. Hac ego Saturnum memini tellure receptũ: Cælitibus regnis à Ioue pulſus erat. Inde
diu genti manſit ſaturnia nomen: Dicta quoq; eſt Latium terra latente deo. Quo bona po
ſteritas puppim ſeruauit in ære, Hoſpitis aduentũ teſtificata dei. Ipſe ſolũ coluit cuius pla
cidiſſima læuũ Radit harenoſi tybridis unda latus. Hic ubi nunc Roma eſt, incædua ſylua
uirebat: Tantaq; res paucis paſcua bobus erat. Et quom Ouidius ianiculi rationem reddi-
diſſet, quam ſuperiori poſuimus loco, uenit ad noſtrum de quo agimus Ianum: Quom tot

ſint

ſint Iani,cur ſtas ſacratus in uno,Hic ubi iuncta foris templa duobus habes. Duo aūt fu xlix
iſſe fora Boarium uidelicet & Piſcarium,inter quæ templū fuit ædificatū,docet Varro in *Boariū forū*
hæc uerba Secundum tyberim ad Ianum forū piſcariū uocant: de Boario dicemus infra. l
Eius uero ædificandi templi cauſa fuit,quia T. Tatius ob raptum Sabinarū Romanis bel *Piſcariū forū*
lum inferens, Tarpeia uirgine uiciata potitus arce,poſtea cū Romanis ibi cōflixit,& Iani
auxilio qui aquas terris euomuit ſuperatus eſt: unde Ouidius eodē lib. Vtq; leuis cuſtos
armillis capta Sabinis Ad ſummæ tacitos duxerit arcis iter.Inde uelut nunc eſt per quem
deſcenditis inquit,Arduus in ualles & fora cliu⁹ erat.& infra:Oraq; qua pollēs ope ſum,
fontana recluſi,Sumq; repentinas eiaculatus aquas. Cuius ut utilitas pulſis percepta ſabi
nis,Quæ fuerat tuto reddita forma loco eſt.Claudebatur autē Iani templum pacis tempo
re:& aperiebatur fatiſcente bello, Vt populo reditus pateāt ad bella profecto,Tota patet
dempta ianua noſtra ſera . Pace fores obdo ne qs diſcedere poſſit.Cæſareoq; diu nomine li
clauſus ero. Quando autē ſupra ſancti Georgij,q̄ eccleſia cardinalis columnæ Mœcena *De uelabri no-*
tis noſtri titulus extitit, ſuborta eſt mentio,oſtendam corruptā eſſe eius nominis appella- *minis ratione*
tionem.Nō enim in uelo aureo,ſed in uelabro dici debet.Nam M. Varro montis auenti- *Auentin⁹ un.*
ni reddēs cauſam uocabuli,dicit ſe maxime exiſtimare q auentinus à uehiculo ſit ductus,
quod quum mons ipſe à cæteris partibus urbis paludibus eſſet excluſus, uehebantur ad il
lum nauibus omnes homines:cuius ueſtigia, quod ea pars quæ dicit̄ uelabrū & ab eo ue- lij
hendi actu uelatura à uehendo,ſicut merces à merendo & ære. Vidimus ſupra ex Oui *De cliuo Capi-*
dio cliuū per quē à Capitolio in fora deſcendebatur fuiſſe apud Ianū qd uerſus illi dicūt, *tolino*
Inde uelut nunc eſt per quē deſcenditis inquit Arduus in ualles & fora cliuus erat:cui cli-
uo etiam reſpondet,quaſi è regione Capitolij porta ingens ruinis ſupra medietatē obruta
ad eccleſiā Saluatoris in maximinis, qui cliuus erat eſtq; nunc ornamentis ſpoliatus Ianū
inter & uelabrū ſiue eccleſiā ſancti Georgij,quā in uelabri ruinis ædificatam affirmamus.
Innuit huius uerbi locum Sueto. Tranquil.in uita Cæſaris in hæc uerba.Gallici triumphi
die uelabrum præteruehens pene curru excuſſus eſt axe diffracto:aſcenditq; Capitolium liij
ad lumina XL elephantis dextra & ſiniſtra lycnos geſtantibus. Iani templo,ut mihi ui- *Argiletum*
deor,ample oſtenſo Argiletum ad quē locum Liuius illud fuiſſe ædificatū dicit,quid fue- *quid*
rit dicamus. Varro Argiletum ſunt qui ſcripſerunt ab Argo,quod is huc uenerit, ibiq; ſit liiij
ſepultus:alij ab argilla quod ibi id genus terræ ſit. Ad ſuperius dicta ſancti Georgij eccle *Eccleſia ſan-*
ſiam cōtinent inſignis ædificij quod uelabrum fuiſſe diximus reliquiæ.Extantq; in portæ *cti Georgij*
cuiuſpiam marmoreæ frontiſpicio litteræ huiuſmodi,Imperatoribus Lucio Seuero ſepti- lv
mio & M. Aurelio Antonino,& Iuliæ Auguſtæ matri negociantes Boarij eorū numini. *De foro boa.*
Vnde uidetur forū Boariū quod ibi proximū ac ſubiectū fuit à bobus quos illi uenderent
emerentq; negociatores fuiſſe dictū.Idq; M. Varro affirmat per hæc uerba:Quo quid ge-
nera cōferrent, forū appellatū: additumq; ab eo cognomē,ut forum Boarium. Sed quum
ſatis uеriſimile nō uideatur in tantæ celebritatis loco,quem hinc Iani templū inde capito-
lij cliuum publicum & alia parte palatij Auguſtorum radices circumſepirēt, boues fuiſſe
uenundatos:aliam afferemus eius fori nominis rationem. Cornel. Tacitus primarium co
lendæ urbis initiū referens, illud in foro Boario fuiſſe dicit,quo in loco tauri ad ſulcum ſi-
gnandi ambitus faciendū adhibiti æneū ſimulachrum fuiſſe oſtendit:ut nō abſurde innu-
at ab eo boue Boarium forum fuiſſe appellatum. cuius ænei bouis memoria nos opina-
ri facit capita boum,quæ omnibus in ædificijs multa uidemus inſculpta ab optimo bouis
augurio,quod in deſignanda urbe habuerit,tantę uenerationi habita fuiſſe.Sunt hęc Cor
nelij uerba , ſed ut plæraq; eo in libro mutilata . Igitur à foro Boario ubi æneum tauri ſi-
mulachrum aſpicimus,quia id genus animalium ei aratro ſubditur,ſulcus deſignandi op-
pidi cœpit, ut magnam Herculis aram cōplecteretur . De eodē tauro & fori cognominis
ratione Ouidius certiora habet multis in uerſibus:in quibus uult taurū ibi fuiſſe immola-
tum atq; conſecratū ob memoriam uictoriæ,quam Hercules de Caco ibidem habuit poſt
taurorū recuperationē quos Cacus abegerat. Cacus auentinæ timor atq; infamia ſyluæ:
& inferi⁹:Immolat hic ille taurū tibi Iuppiter unū Victor, & Euandrū ruricolasq; uocat:
Conſtituitq; ſibi q̄ maxima dicit̄ aram,Hic ubi pars urbis de boue nomē habet. Hac eadē
in urbis parte apud quā Latij originem fuiſſe & uetuſtū extare Iani templū oſtendimus,
duo item extant uetuſtiorem Iano originem habentia, & non minus quàm Ianum maio-

lvi *Veſtæ templũ* ri ex parte integra,ſed quorum pręſentia famam minuat.unum eſt Veſtę,aliud Aſyli templum. Et quidem Veſtæ templum fuiſſe ante conditam Romam in quo Aneas deos impoſuit ab incenſa Troia adductos Oui.in II faſtorum oſtendit:Iam pater Aeneas ſacra & ſacra altera patrem Afferet, iliacos excipe ueſta deos.In libro autem III conceptũ Romuli de Marte & Syluia ueſtali oſtendere uolens:Veſtæ templum tyberi propinquũ fuiſſe oſtendit his uerſibus: Syluia ueſtalis,quid.n.uetat inde moueri?Sacra lauaturas amne petebat aquas. Ventũ erat ad molli decliuem tramite ripam: Ponitur è ſumma fictilis urna coma.Feſſa reſedit humi, uentoſq; accepit aperto Pectore,turbatas reſtituitq; comas. Dum ſedet umbroſæ ſalices uolucreſq; canorę Fecerunt ſomnos & leue murmur aquæ. quod autem Tyberi & monumentis Nummæ propinquum fuerit templũ Veſtæ oſtendit etiam Horatius in Odis his carminibus. Vidimus flauũ tyberim retortis Littore hetruſco uiolenter undis Ire deiectum monumenta regis,Templaq; ueſtæ.Iliæ dum ſe nimium querenti Iactat ultorem uagus, & ſiniſtra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius amnis. Liuius etiam in primo dicit Nummam Pompilium poſuiſſe ſacerdotium ueſtæ alba aduectum,& uirgines inſtituiſſe,ſed locum nõ indicat.Sed quando ſupra ex Varrone uidimus forum piſcarium fuiſſe inter Iani templũ & Tyberim, intelligere poſſumus ex Liuio in VI de bello punico ſecundo, Templũ ueſtæ apud tyberim & ad dictũ forum fuiſſe. Nam quũ Liuius incendium deſcriberet quo tabernæ argentariæ arſerunt ſubiunxit: Cõprehenſa poſtea priuata ædificia (neq;.n.tunc baſilicæ erant) comprehenſæ latumiæ forumq; piſcarium ac atrium regium.ædes uix ueſtæ defenſa eſt. Quando itaq; in nummis æneis argenteiſq; Mammeæ genetricis Alex.imp.& Liuię genitricis aurelij Antoni ni ædem ueſtæ ſculptam uidemus rotundam, columnis in circuitu altare munientibus,

lvij *Aſylum ubi* non dubitamus eam fuiſſe quæ nunc ad tyberim contra Iani templum propemodum integra extat. Aſylum autem quid fuerit oſtendit Liuius in primo per hæc uerba: locũ qui nunc ſeptus denſis ſentibus inter duos lucos eſt, aſylum appellat. eò ex finitimis populis turba omnis ſine diſcrimine liber an ſeruus eſſet auida nouarum rerum perfugit.Idque primum ad cœptam multitudinem roboris fuit.Ouidius autem in ſecundo faſtorũ oſtendit illud fuiſſe extra tyberim capitolium inter & Nummæ penetralia, quæ carmentis templum fuerunt ad auentini radices ubi carmentalem portam fuiſſe docuimus. Tum quoq; uicini lucus celebratur aſyli.Qua petit æquoreas aduena tybris aquas.Ad penetrale Numæ capitolinumq; tonantem.aduenam autẽ dici tyberim & facris excluſum patrijs quando extra pomœrium labitur, Macrobius ex Maſſurio innuit: & partem urbis Ianiculum appellatum,qua tybris ad eum concluſus eſt locum,contra primas Auentini radices finiri uidemus.

lviij *Pars rupis tarpeiæ corruit nuper* Ouidius item in III clare oſtendit aſylum fuiſse ſub ſaxo rupis tarpiæ, cuius pars maxima domus amplæ magnitudini æquiparanda proximis diebus collapſa eſt, & quinq; mortales in hoſpitatoria taberna oppreſsit: ſicut Liuius in bello macedonico alias ſimile ſaxum & proximo eidem loco uico iugario feciſse ſcribit. Ouidius enim quum de ancylibus multa dixiſset, hos ponit uerſus:Romulus ut ſaxo lucũ circundedit alto, Quilibet huc inquit cõfuge, tutus eris.Aſylũ igitur dicimus omnia occupaſse loca, quę nunc à collapſo Tarpeiæ ſaxo ad ſanctæ Mariæ pontẽ,& hinc ueſtæ, inde Iani templo in auentini radices à proſtitutis mulieribus nunc maiori parte habitata uidemus:ut mulieribus

lix *Templũ aſyli quid* impudicis à parentibus uiriſq; profugis, alterum nunc aſylum uideatur inſtitutum. Nec abſurde uidemur opinari:ueruſtum illud templũ, quod ſaxo ingenti quadrato extructum ſanctæ Mariæ Aegyptiacæ dedicatum ad aream pontis ſanctæ Mariæ eſt, aſyli templum fuiſse.Sed templa deſcribere omnia fuerit operoſiſsimum:nec nunc quidem expedit quũ

lx *Curia uetus ad quid* alijs in ſingulorum locorum deſcriptionibus ſæpenumero ſit occaſio affutura. Aliud in urbe celeberrimum religio habuit ędificium Curias ueteres,quarum ſupra locum in Carinis contra amphitheatrum oſtendimus. Varro ſic de eis habet. Curiæ duorum generum: ubi curarent ſacerdotes res diuinas,ut curiæ ueteres:& ubi ſenatus humanas:ut curia ho

lxi *De his quæ ſpectauerunt ad rempub.* ſtilia.Et alio loco idẽ Varro: Curare à cura dictum: & cura quod cor urat.Curię,ubi ſenatus rempublicam curat, & illa ubi cura ſacrorum publica. De his quæ ad rempublicam ſpectauerunt dicturi illud præfamur, Nos politica ſcribere non inſtituiſse: ſed locorum deſcriptionem,in quibus rei publicę cura uel aliqua ex parte à maioribus gerebatur.

Centum Se. Primus autẽ locus fuiſſe uidetur aſylum, in quo Liuius in I Romulũ dicit creaſſe centum

Senatores

Senatores:ſiue quia is numerus ſatis erat: ſiue quia ſoli centũ erant qui creare patres poſ/ *Patricij unde*
ſent.Patres certe ab honore patricijꝗ progenies eorum appellati.Locum autem primum
qui dictis centum patribus cõſultandi prius fuerit aſſignatus, Varro oſtendit multis alijs
implicitum locis quæ omnia ſimul duximus indicanda. Varro nanꝗ quum dixiſſet Tul/
lum hoſtiliũ regem curiam hoſtiliam ædificaſſe:ſic ſequitur. Ante hanc roſtra:ſub dextra lxij
huius Comitio locus ſubſtructus,ubi nationum ſubſiſterent legati qui ad Senatum eſſent *De roſtris co/*
miſſi.hinc Grȩcoſtaſis à parte,ut multa.ſenaculũ ſupra Græcoſtaſim, ubi ædes cõcordiæ *mitio Græco/*
& baſilica opimia. Senaculũ uocatum ubi ſenatus aut ubi ſeniores conſiſterent.Quatuor *ſtaſi & ſena/*
hic,roſtra,Comitium,Græcoſtaſim,& Senaculum,quæ in reip.adminiſtratione maximo *culo*
ſemper uſui fuerunt indicaturi ordinem Varronis ſequimur. Roſtra quid fuerint Liui/ lxiij
us in lib. VIII oſtendit.Naues antiatum partim in naualia perductæ,partim incenſæ:ro/ *Roſtra quid*
ſtriſꝗ earum ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit,roſtraꝗ id templum appella *& ubi*
tum.Qui ergo deſcriptum ſupra à nobis forum Romanum cognoſcit,& Varronis uerba
cõſiderat: facile intelliget,roſtra templum ad radices pallatij fuiſſe, quà is mons è regione
opponitur ætatis noſtræ capitolio,& ubi nũc eſt parua ſanctæ Mariæ de inferno eccleſia.
quod autẽ dicit roſtra fuiſſe ante curiam hoſtiliam, ſic accepimus:ut partim curia hoſtilia
à cœlio monte in quo eam fuiſſe certiſſimũ eſt,pro ſui magnitudine roſtra uerſus,partim lxiiij
roſtra à palatino monte in illam protendantur. Græcoſtaſis autẽ ſubductus ad dextera *Græcoſtaſis*
roſtrorum à Comitio,proculdubio fuit in montis pallatini angulo:qui cõtra Antonini & *ubi*
Fauſtinæ uxoris extante titulo notiſſima in quibus ſancti Laurentij immiranda eccleſia lxv
eſt ædificata inſurgit, uineis quantum ruinæ nõ impediunt contectus. Senaculi autem *Senaculũ ubi*
locus ſupra Græcoſtaſim extructus ubi fuerit ultra dicere non expedit quum utriuſꝗ ędi lxvi
ficij ruinas in uineis coniunctas confuſaſꝗ cernamus. ædem Concordiæ ex prædictis *Concordiæ*
fuiſſe apparebit eodẽ in pallatino colle,contra templum Romuli ſiue ſanctorũ Coſmæ & *templum*
Damiani in illo extructã eccleſiam:ſicꝗ melius intelligitur quod ex Varrone de lacu cur/
tio diximus:ubi armatum equo inſedentem Curtium,ut rapidiore curſu in hiatum ſe prę
cipitaret,à concordia ueniſſe dicit:ſ. à loco ubi poſtea fuit Concordiæ templum,quod Li
uia Germanici mater ædificauit. Id Ouidius in faſtorum libro oſtendit primo. Hanc tua
cõſtituit genitrix & rebus & ara:Templaꝗ feciſti quæ colis ipſa deæ.Eamꝗ ædem à Ti/ lxvij
berio imp.dedicatam fuiſſe Suetonius oſtendit. Comitium fuiſſe in foro Romano inter *Comitiũ ubi*
turrim quæ pallara appellatur & lacus Curtij locum colliſꝗ pallatini quem foro immine/
re uidemus radices, & Fauſtinæ monumenta ſiue ſancti Laurentij immirandã eccleſiam,
facile intelligi poterit ex ſuperius dictis. De quo quid fuerit priuſquam dicamus,doloris
impetu nos trahente noſtris & futurorum ſeculorum hominibus notũ fore uolumus,por
cos nũc ex publico ætatis noſtræ inſtituto ibi & nullo alio in loco quod ſæpe uidimus ue
nundari.Is locus quum multis ſeculis nullum habuiſſet tectũ eo anno primũ ex quo Han
nibal in Italiam ueniſſet,ſicut Liuius in VII de ſecundo bello punico ſcribit,tectus fuit: lxviij
eum deniꝗ à Caio Cæſare inſtauratũ fuiſſe Suetonius eſt auctor. Comitij uocabulum *Ad quid comi*
ſicut A.Gellius in noctibus atticis oſtendit,& loco & actui cõmune fuit.De loco quidem *tiũ inſtitutum*
quando ſatis dictum eſt,de actu plura dicamus. Duobus in locis ſupra dicto ſ. & Campo
martio, omnes deligebant ſiue dictatores ſiue conſules & prætores ſiue alij magiſtratus.
Fuitꝗ triplex deligendi modus,de quibus in A.Gellij libro XVI ſic habetur.In Iulij Feli/
cis libro ſcriptum eſt: quũ ex generibus hominum ſuffragium feratur curiata comitia eſ/
ſe,quum ex cenſu & ætate centuriata:quum ex regionibus & locis tributa:hinc uidemus
in Liuij ab V C ſecundo: ea in cõtentione quam patres cum plebe per annum habuerunt,
nec effugere potuerunt quin Volero ex plebe tribunus reficeretur, rogationẽ illũ tuliſſe
ad populũ ut plebei magiſtratus tributis comitijs fierent.Per illum enim comitiorũ tribu/
torum modũ conuenientibus ex regionibus & locis ad ſuffragia omnibus cuiuſcunꝗ ęta
tis & conditionis plebis multitudo ſuffragijs præualebat: ubi in comitijs centuriatis quæ
ad eam diem fuerãt patres per clientes etiam plebeios quẽ uellent creari faciliter impetra
bant. Itaꝗ præter ſenatus conſulendi grauitatem nihil à Romanis factitatũ uidemus,qđ
comitiorum habendorũ inſtitutioni æquiperandũ ducamus.Comitiaꝗ uerus ſolidiſſimę
reip.& libertatis neruus eam uim habuerũt,ut tantũ libertas detrimenti fecerit,quantum
ſenſim comitijs eſt detractũ.C.Cæſar ærario expilato & dictatura per factioſos in perpe/
tuũ aſſumpta, comitia in totũ auferre non auſus eſt: ea cũ populo ſicut Suetonius ſcribit
ſortitus

ſortitus eſt,ut exceptis conſulatus competitoribus de cætero numero candidatorum pro
parte media quos populus uellet pronunciarent, pro parte altera quos ipſe dixiſſet. Hinc
dicimus quod pridem à nobis multi deſiderauerunt:cõſueuiſſe qui magiſtratus petere in/
ſtituiſſent,poteſtatem petendi à ſenatu & populo ſibi fieri impetrare: & quum Comitio/
lxix rum dies aduenisset,eos ut cõſpicui eſſent candidatos prodire,ſingulos prehenſando ora/
Comitia etiã in cãpo martio ſolita haberi
re ut ſuæ dignitatis haberent rationem. Quod autem in campo martio etiam haberen/
tur comitia,& qualiter tribus ad ſuffragia citarentur,innuit in uita Cæſaris Suetonius ubi
de coniuratorum,à quibus Cæſar interfectus, cõſilijs diſſerens dicit.Qui primum cuncta
ti,utrũ ne in campo martio per comitia tribus ad ſuffragia uocantẽ, partibus diuiſis pon/
te deijcerent. Pons uero quis & ubi fuerit quo Cæſarem coniurati deijcere cogitauerant,
tantum abeſt,ut extet aut ſciatur:quod campi martij, de quo infra diffuſe dicemus,comi/
tiorũ locus ignoratur.Sed quando res poſtulat,eo in loco dicemus ubi nunc columna Co
lxx clis extat, quam Antoninũ Pium Aurelium poſuiſſe conſtat, Campi martij proprium
Locus campi martij pro comitijs
fuiſſe locum:in quo ſuffragia deligendis magiſtratibus ferebantur: & tumulum qui poſt
eam columnam eſt occidentalem plagam uerſus,corrupte nunc acceptorũ dici, quũ fue/
lxxi rit mons citatorũ: eorũ ſcilicet,q poſtquam citati tulerant ſuffragia,ne laturis ſe immiſce/
De monte citatorum
rent,& cui fauiſſent dicere poſſent,per dictum tranſeuntes pontem ſeparabantur. De Au
guſto autem ſcribit Suetonius in hęc uerba,Comitiorum quoq; ius priſtinum reduxit,ac
multiplici pœna coërcito ambitu Fabianis & Scaptenſibus tribubus ſuis die comitiorũ
ne quid à quoq; candidato deſideraret,ſingula milia nummũ aſſe diuidebat:& infra:Quo
lxxij tiens magiſtratuũ comitijs interfuiſſet tribus cum candidatis ſuis circuibat, ſupplicabatq;
Campus martius quid
more ſolenni:ferebat & ipſe ſuffragium in tribubus,ut unus è populo. Campus martius
ne ultra promiſſum moremur, ſic à Liuio deſcribitur in ſecundo: Ager Tarquiniorũ qui
inter urbem & tyberim fuit conſecratus Marti,Martius deinde campus fuit:ea Liuij uer/
ba cõſiderantes uidemus quicquid capitoliũ & tyberim interfuit,fuiſſe campũ martium.
Nam urbs prima ad capitolium finiebatur:hoc idem oſtendit Ouidius,Iuturnæ ædem de
lxxxiij ſcribẽs,quam uult fuiſſe ea in parte qua campus martius uirginea ambitur aqua, his uerſi
Vbi aqua uirginea
bus:Te quoq; lux eadem Turni ſoror æde recepit.Hic ubi uirginea campus obitur aqua.
Iuturnam. n. fuiſſe Turni ſororem,quæ lacui in quo ſubmerſa obijt id dedit nomen, ſatis
conſtat: Fuitque is lacus ubi prope aquam uirgineam nunc pro Iuturna corrupte dici/
tur Lotreglio. Virgineam autem aquam per quirinalis cauernas campum olim martiũ di
citur illabi. Certum quod nulla alia aqua urbem Romam nunc illabitur,in cuius forma ti/
tulus ex marmore exciſus hęc retinet uerba. Tyberius Claudius Druſi fili? Cæſar Augu.
ductus aquæ uirginis deſtinatos per Cæſarem à fundamentis nouos refecit ac reſtituit:
quanquam Suetonius aquæ uirginis in urbem perductæ M. Agrippæ laudem attribuit:
quem ſecutus eſt Iulius Frontinus de aqueductibus tractans his uerbis: Id aggrippa quũ
iam tertio conſul fuiſſet G. Sentio P. Lucretio conſulibus poſt annum tertiumdecimũ q;
Iuliam deduxerat,aquam uirginẽ in agro lucullano collectam Romã perduxit.Dies quo
primum in urbe reſponderit v Idus Iunias.Inuenitur uirgo appellata,quod quærentibus
Virginea aqua
aquam militibus puella uirguncula uenas quaſdam monſtrauit, quas ſecuti qui foderunt
ingentem aquæ modum inuenerunt: habuit uero campus martius multa quorum mini/
mas nunc ac propè nullas extare reliquias miraculum eſt. Nam ea in parte quam quia de
preſſior erat,uallem martiam appellarunt,ubi naumachiam illam Cæſarem edidiſſe infra
lxxiiij dicemus: poſtea Octauius Auguſtus Mauſoleum extruxit, quod eſſet non ſuum modo
De mauſoleo Auguſti
ſed omnium imperatorum ſepulchrum.de quo Suetonij ſunt hæc uerba.Reliquias Mau/
ſoleo condiderunt,id opus inter flamineam uiam ripamq; tyberis ſexto conſulatu ſuo ex/
truxerat. Eius Mauſolei opera pulchritudinemq; Suetonius qui inſpexit,quia id æternũ
putauit futurum deſcribere neglexit. Caſiodorus uero omnium ultimus qui de rebus Ro
manis ſcripſerunt,dum adhuc ſtarent, talia de Mauſoleo ſcripſit, quæ nullo modo uel ea
ratione omittenda duximus:quia nunc ſolus fornix fundamenta in depreſſa ualle ſuſten/
tans, ubi Auguſta uulgo dicitur extat,ita herbidus ut nunquã deſtitutis in paſcua anima
libus careat. Suntq; hæc Caſſiodori uerba: Sed mundi dominus ad potentiam ſuam opus
extollens, mirandam Romanis etiam erigens fabricam in uallem martiam tetendit Au/
guſtus. immenſa moles firmiter præcincta montibus cõtinetur,ubi magnarũ rerũ indicia
clauderentur. Biſſena quippe hoſtia ad XII ſigna poſuerunt. Addit quoq; alia Caſſiodo/

tus quæ in ſpectaculorum deſcribendis locis dicemus: & tamen infra dicit duos ibi fuiſſe obeliſcos, quorũ unus minor & loco altior qui pinciano nunc in colle proſtratus cernitur Lunæ, alter Soli dicatus fuit: de quo Pli. ſic ſcribit: Is obeliſcus q̃ eſt in campo Martio centum decem pedum eſt à Meroſodide inſcriptus: ambo rerũ interprætationẽ Aegyptiorũ philoſophiæ continent. Ei dem qui eſt in campo martio diuus Auguſtus addidit mirabilẽ uſum ad deprehendendas ſolis umbras dierumq́ ac noctiũ horas, ſtrato lapide ad magnitudinem obeliſci cui par fieret umbrarũ effectus, dies & horas paulatim per regulas quæ ſunt ex ære incluſæ ſingulis diebus decreſcere & augeſcere: digna cognitu res & ingenio fœcundo. Manilius mathematicus apicis auratam pilam addidit, cuius uertice umbra colligeretur in ſeipſa: aliam ſolem imitari iaculante apice, ratione ut ferunt à capite hominis intellecta. Hæc triginta ferè annis non congruit, ſiue ſolis ipſius diſſono curſu & cœlo aliqua ratione mutato, ſiue uniuerſa tellure à centro ſuo dimota ut deprehendi & in alijs accipio, ſiue urbis tremoribus ibi terra gnomone intorto, ſiue inundationibus tyberis eſt immerſa fundo molis in terram quoq́ dicantur iacta fundamenta. Et Iulius capitolinus in trium Gordianorum geſtis rebus & eorum ultimi uita ſcribit: Eum inſtituiſſe porticũ in campo martio ſub colle pedum mille, ita ut ab altera parte mille pedum porticus fieret, atq́ inter eas ſpacium pariter pedum quingentorum, cuius ſpacij hinc atq́ inde uiridaria eſſent lauro myrto & buxo frequentata: medium uero lithoſtratum breuibus columnis altrinſecus poſitis & ſingulis per pedes mille, quod eſset deambulatorium, ita ut in capite eſset baſilicum pedum quingentorum. Cogitauerat præterea cum Miſitheo ut poſt baſilicum thermas æſtiuas ſui nominis faceret, ita ut hiemales & in principio porticus poneret, ſuo uſu eſſent uel porticus uel uiridaria. Sed hæc omnia nunc & priuatis poſſeſſionibus & hortis occupata ſunt atq́ ædificijs. Multa adduximus rerum campi martij teſtimonia, quod tamẽ ſupra affirmauimus, locum ubi proprie campus martius appellabatur, in deligendis magiſtratibus ſuffragia ferebantur, fuiſſe ubi nunc eſt Coclis Antonini columna, ex ſuperioribus Iulij capitolini uerbis cõiectura aſſecuti ſumus. Nam quum Martia Auguſti operib⁹ mauſoleo adiectis plena eſſent, & alia ſuperiora loca partim domitiani thermis ſupra ſanctum Silueſtrum, partim Iuturnæ templo & aquæ uirgineæ ductibus abſq́ campi martij memoria notiſſima eſſent: nullus relinquitur in campo martio collis ſecundum quem porticus illa mille pedum conſtrui poſſet præter illum quem Coclidi columnæ ad occidentem ſolem proximum in media ſui parte citatorum diximus appellatum. Columnam autem Coclidem Antonini Pij fuiſſe honori poſitam conſtat quod facies ſua nobis multisq́ ætatis noſtræ ab nummiſmatũ imaginibus notiſſima illis in rebus geſtis, quibus centũ ſeptuagintaquinq́ pedes alta inſignitur columna inſculpta cernitur: Sexti etiam Ruffi urbis deſcriptio quum duas tantummodo in urbe Roma fuiſſe coclides columnas dicit, hanc in ara flaminij regione ſitam Antonini Pij appellat. Nec potuit minor quàm mille pedum porticus fieri quæ parte una clauderet campum, quem ea ratione ampliſſimũ eſſe oportuit quod multa milia hominũ in illum deligendis deſignandisq́ magiſtratibus concederent. Non. n. ſolæ tribus quinq́ & triginta omnem populum qui Romæ eſſet ſiue intra mœnia ſiue in ſuburbanis & agro complexæ, ſed par prope numerus ex Italia ad ferenda ſuffragia comitiorum temporibus cõfluebat. Hæc autem quia paucis nota ſunt, libet teſtimonijs cõfirmare. Suetonius in Octauij uita ſic habet: Vrbe urbanisq́ rebus adminiſtratis Italiam duo de uiginti coloniarũ numero deductarum frequentauit, operibusq́ ac uectigalibus publicis plurifariã inſtruxit: etiam iure ac dignitate urbi quodammodo pro parte aliqua adæquauit, excogitato genere ſuffragiorum quæ de magiſtratibus urbicis decuriones colonici in ſua quiſq́ colonia ferrent, & ſub die comitiorum obſignata Romam mitterent. Aſconius aũt pedianus Ciceronis orationes exponens oſtendit multis Italiæ ciuitatibus præter illas uigintiocto colonias ferendi in campo martio ſuffragij ius fuiſſe. Video. n. inquit in annalibus eorum qui punicum ſecundum bellum ſcripſerunt, tradi Placentiam coloniam deductam pridie calendas Ianuarias primo anno eius belli, Cornelio Scipione patre Aphricani prioris T. Sempronio longo conſulibus: neque illud dici poteſt, ſic eam coloniã deductam eſſe, quemadmodũ per plures annos Cn. Pompeius Strabo pater Cn. Pompei magni tranſpadanas colonias deduxerat. Pompeius eñ non nouis colonis eas inſtituit, ſed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latij, ut

poſſent

lxxv *De obeliſcis campi martij*

lxxvi *De columna Coclide Antonini*

lxxvij *Italos ad comitia Romã ueniſſe plurimos*

poſſent habere ius quod cæteræ Latinæ Coloniæ,id eſt,ut petendi magiſtratus iure ciui-
tatem Romanam adipiſcerentur. Placentiam autẽ ſex milia hominũ noui coloni deducti
ſunt,in quibus equites deducendi fuit cauſa ut opponerentur gallis,qui etiam partem Ita
liæ tenebant. Deduxerunt triumuiri P. Cornelius Aſina,P. Cornelius Muſo, Cornelius
Scipio. Eamq́ꝫ coloniam quinquageſimam tertiam deductam eſſe inuenimus. Nec uero
Italicis ſolum ciuitatibus, ſed externis quoqꝫ & remotiſſimis à populo principibus ue Ro
manis ius Latij datum fuit: quod quidem & ſi multis teſtimonijs docere poſſimus, unico
nunc oſtendiſſe contenti erimus. Vlpianus nanqꝫ iuriſconſultus ille egregius in digeſto-
rum libris titulo de Cenſibus ſic habet:Phœnice ſplendidiſſima Tyriorum colonia eſt in
Syria:unde mihi origo eſt nobilis regionibus Syriæ ſiculorum antiquiſſimæ, armipotens
fœderis quod cum Romanis percuſſit tenaciſſima.Huic diuus Seuerus & imperator no-
ſter ob gratiam in R.P.Imperiumq́ꝫ Romanum ob inſignem fidem ius Italicum dedit.

lxxviij Campi martij deſcriptio ad alia duo Equriam ſ. & Iouis inſulam deſcribenda nos trahit.
De inſula quã in urbe facit Tyberis Sed equriam ſpectaculorum loco relinquimus. Inſulæ Iouis originem Liuius poſt cam-
pi Martij deſcriptionem oſtendit his uerbis,Martius deinde campus fuit:forte ibi tunc ſe-
ges farris dicitur fuiſſe matura meſſi: quem campi fructum quia religioſum erat conſu-
mere,deſectam cum ſtramento ſegetem, magna uis hominum ſimul immiſſa corbibus fu
dere in tyberim tenui fluentẽ aqua, ut medijs caloribus ſolet: ita in uadis hæſitantis frumẽ
ti aceruos ſediſſe illitos limo:inde inſulam paulatim & alijs quæ fert temere flumẽ eodem
uectis factam. Poſtea credo additas moles manuq́ꝫ adiutum ut tam eminens area firmaq́ꝫ
Templa Iouis et Aeſculapij templis ac porticibus ſuſtinendis eſſet.Ea autem in inſula duo fuerunt templa Iouis ſ. &
Aeſculapij nepotis ſui ex Phœbo,de quibus ſic eſt in primo faſtorũ Ouidij:Quod tamen
ex illis licuit mihi dicere faſtis: Sacrauere patres hac duo tẽpla die. Accepit Phœbo nym-
phaq́ꝫ Coronide natum Inſula diuidua quam premit amnis aqua. Iuppiter in parte eſt:ce
pit locus unus utrunqꝫ: Iunctaq́ꝫ ſunt magno templa nepotis auo. Legimus autem ipſam

lxxix inſulam aliquando Licaoniam appellatam eſſe, in qua Gelaſius ij. pon. eccleſiam ſancti
Gelaſius eccleſiam ſ. Bartholomei Bartholomei uel extruxit, uel quod magis credimus inſtaurauit. Pontem qui ipſam
inſulam iungit urbi indicat titulus marmore exciſus Quintum lepidum & M. Curium
æ diles:alium uero qui ipſam inſulam Ianiculo iungit, Valentinianum ſuperiorem & Va-

lxxx lentem,qui Romanũ imperium primus ad ruinam perduci adiuuit, extruxiſſe.Quos nu-
Pons inſulæ per tua pontifex Eugeni opera inſtauratos,& tiburtino lapide ſtratos uidemus. Poſtq́ꝫ de

lxxxi Senatus & comitiorũ locis quæ duo reipub.& libertatis maxima fuerunt fundamenta ſa-
Eugenius pontem Valentiniani inſtaurauit tis eſt dictum, De ærario quod caſte & integre cuſtoditum fuit libertatis neruus,eſt di-
cendum.Eius locus eſt in Tarpeia rupe,cuius non paruam partem,& quam ærarij funda
menta ſuſtinuiſſe tenemus, per hos dies collapſam uidimus. ſuperiori loco docuimus
Varronem uoluiſſe Tarpeium montem Saturniam à priſcis appellatam, & in eo Saturni

lxxxij ædem fuiſſe. Et Macrobius in Saturnalibus ſic ſcribit: Romani ædem Saturni ærarium
De ærario ubi eſſe uoluerunt, quod tempore quo Italiam incoluit, fertur in eius finibus nullum furtum

lxxxiij eſſe commiſſum. Varro etiam ad libri quarti de lingua latina finem ſuper uerbo Trutina:
Aerarium ad quid Veſtigium etiam nunc manet in æde Saturni, quod etiam nunc propter penſuram truti-
nam habet poſitam,ærarium ab eo appellatum.Ex quibus omnibus colligitur ęrariũ fuiſ-
ſe ubi nunc ſaxum uidemus ædificijs denudatum contra Tyberim & eccleſiam ſancti Ni
colai in Tulliano carcere ſupereminens.Sed multa de illo libet ſcribere loci dignitatẽ cun
ctis admirabilem reddituraque ex trigeſimotertio Plinij libro ordine excerpſimus:Popu
lus Romanus ne argento quidem ſignato ante Pyrrhum regem deuictum uſus eſt.Libra-
lis,unde etiam nũc libella dicitur,& dipondius appendebatur aſſis.Quare æris grauis pœ
na dicta,& adhuc expenſa in rationibus dicuntur: quin etiam militum ſtipendiorum hoc
Libripendes eſt,ſtipis ponderandæ penſatores libripendes dicuntur. Seruius primus ſignauit æs:ante
Pecunia rudi uſos Romæ Timęus tradit.ſignatum eſt nota pecudum,unde & pecunia appellatur:
Denarius argentum ſignatum eſt anno urbis quingenteſimo octogeſimoquinto Q. Fabio conſule
Seſtertium quinque annis ante bellum primum punicum. Et placuit denarius pro decem libris æris.
Quinarius pro quinque. Seſtertium pro dipondio ac ſemiſſe. Libræ autem pondus æris

lxxxiiij imminutum bello punico primo quum impenſis res publica non ſufficeret. Nota
Nota æris æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera roſtrum nauis. In triente uero &
quadrante

quadrante beſquadrās antea triuncis uocabatur à tribus uncijs. Poſtea Hannibale urgen-
te, Q. Fabio maximo dictatore, aſſes unciales facti, placuitq; denariū ſexdecim aſſibus per
mutari, Quinariū octonis, Seſtertium quaternis, ita reſpub. dimidium lucrata eſt. In mili-
tari tamen ſtipendio ſemper denarius pro decem aſſibus datus. Nota argēti fuere bigæ lxxxv
atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq;, mox lege Papiniana ſemiūciales facti aſſes. Li- *Primi argēti*
uius Druſus in tribunatu plebis octauam partem æris argēto miſcuit. Aureus nummus *ſignati nota*
poſt annum ſexageſimum ſecundum percuſſus eſt. Sed præter alia miror populum Ro- lxxxvi
manum uictis gentibus ſemper in tributo argentum non aurum imperaſſe, ſicut Carthagi *Argentū Ro-*
ni Hānibale uicto argēti pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri. & infra: Auri in *mani in tribu*
populi Romani ærario fuere Sexto Iulio Lucio Aurelio cōſulibus ſeptem annis ante bel- *tis imperaue-*
lum punicum tertiū pondo ſeptingenta uiginti ſex, argenti nonagintaduo millia & extra *runt*
numerū trecēta & ſeptuagintaquinq; millia. Item Sex. Iulio, Lucio Aurelio conſulibus,
hoc eſt, belli ſocialis initio, octingēta quadragintaſeptē auri pondo. Cæſar in primo introi
tu in ciuili bello ex ærario protulit laterū aureorū triginta ſex millia, & in nummis pondo
trecēta. Nec fuit alijs tēporibus reſpub. locupletior. His quæ ad ærariū ſpectauere per- lxxxvij
ſcriptis iudicia magnam in reipub. adminiſtratione uim habentia, ubi habita fuerint ſcri- *Iudiciorum*
bendū nobis fuit, niſi ſatis ſupra de illis fuiſſet dictum. In curijs enim ueteri & hoſtilia pon *loca*
tificij & ciuilis iurium cauſæ agitabātur: quāquam pro roſtris & in comitio & diuerſis in
ædibus templiſq; multas aliquando actas fuiſſe cauſas legerimus. Sed quum ea abūde do
cuerimus loca paſſim minora quæque indicare pergamus. Res militaris cuius diſciplina
rem auxit, & tutata eſt Romanam, nullum ante uiolatam à principibus libertatem locum
in urbe habuit. Nam etſi Capitolium arcem uidemus ubiq; appellari: illa tamen Roma-
ni nullo unquam præter inuaſionis gallorum ſenonum tempore pro munitione & tutela
ſunt uſi. Etſi uero Octauius Auguſtus locū caſtris in urbe primus omnium principū con-
ſtituit: nulla tamē alia ratione id fecit, quàm ne milites uagi & per urbem diſperſi rapinis
tumultu cōtentionibuſq; ciuitatem redderent inquietam. Hinc Rauennatium de qui- lxxxviij
bus diximus in Ianiculo & Miſſenatium peregrinorumq; militum in cælio monte caſtra *Caſtra Ra*
ſunt ab illo cōſtituta. Tyberius aūt pernicioſiſſimā libertati etiamq; imperio rem exorſus *uennatium*
caſtra ſicut Suetonius Romæ conſtituit, quibus prætorianæ cohortes uagæ ante id tem-
pus, & per hoſpitia diſperſæ tōcinerent: fuitq; eius arcis & tyrannidū fomitis locus quem
apud ſanctum Sebaſtianū uia appia uel caput bouis appellant. Primus autē qui horum lxxxix
caſtrorū & corruptæ præmio eius militiæ præſidio, cōſulibus ſenatuq; renitētibus impe- *Caſtra præ-*
rium aſſumpſerit fuit Claudius, ꝙ Suetonij uerbis oſtendere libet. Claudiū latentem forte *toria*
diſcurrens gregarius miles animaduerſis pedibus ex ſtudio ſciſcitandi quiſnam eſſet agno
uit: extractumq; & præ metu ad genua ſibi accidentē imperatorē ſalutauit. hinc ad alios
cōmilitones fluctuantes, nec quicquā adhuc ꝙ frementes perduxit. ab his lecticæ impoſi-
tus, & quia ſui diffugerāt uiciſſim ſuccolātibus in caſtra delatus eſt triſtis ac trepidus, mi-
ſerāte obuia turba quaſi ad pœnā raperetur inſons. Receptus intra uallum inter excubias
militū pernoctauit aliquanto minore ſpe quàm fiducia. Nam cōſules cum ſenatu cohorti-
bus urbanis forū capitoliumq; occupauerāt aſſerturi Romā in libertatē: accituſq; & ipſe
per tribunos plebis in curiā ad ſuadēda quæ uiderentur, ui & neceſſitate teneri reſpondit.
Verū poſtero die & ſenatu ſegniore in exequēdis conatibus per tædium ac diſſenſionem
diuerſa cenſentiū, & multitudine quæ circūſtabat unum rectorē iam & nominatū expo-
ſcente, armatos pro cōcione in nomē ſuum iurare paſſus eſt: promiſitq; ſingulis quindena
ſeſtertia, primus Cæſarū fidē militis etiā præmio pigneratus. Si quis autē caſtra prætoria
na utrū in urbe ſicut aliqui cōtendunt, an extra urbem ſicut diximus fuerint, certius noſſe
cupit: Cornelium Tacitum legat, ubi de Galbæ morte & nouo Ottonis imperio tractans
præliū narrat, quod acerrimū eſt cōmiſſum in circo maximo, in capitolio, & pallatio: ubi
apertiſſime apparet prætorianos milites munimento caſtrorū innixos, conſulibus ſenatu
& populo Ro. aliter ſentientibus, quos uoluerūt tyrannos effeciſſe, & multorū bonorum
cædem in urbe cōmiſiſſe. Helius Spartianus ingreſſum Seueri imperatoris in urbem Ro-
mam talem deſcribit, Quum Romam ueniſſet Seuerus prætorianos cum ſubarmalibus
inermes iuſſit ſibi occurrere: eoſdem ſic ad tribunal uocauit armatis undiq; circūdatis. Eo
autem proceſſit prætorianorū militum, ſiue auctoritas ſiue audacia, ut quem uellent impe

ratorem facerent, factumq́; imperio deturbarent. Helius Lampridius narratis Heliogabali flagitijs talia ſcribit, per quæ oſtendit imperij ac uitæ & necis illius arbitrium in prætorianis fuiſſe conſtitutũ. Suntq́; hæc Lampridij uerba, In caſtris uero milites precanti præfecto dixerunt ſe parſuros eſſe Heliogabalo, ſi impuros homines & aurigas ab ſe dimoueret, atq; ad bonã frugem rediret.

lxxxx *Aedes caſtrorum quid* Et Iulius Capitolinus in Maximinorum uita oſtendit ædem fuiſſe in prætorianis caſtris, in quam ſenatus aliquãdo uocari conſueuerit: præſertim quũ de abrogando alicui imperio agendum eſſet. Sicq́; abrogato imperio Maximinis patri & filio, Gordiani duo pater item & filius in æde caſtrorũ declarati ſunt Auguſti, cuius ſenatuſconſulti hanc formã Lampridius ponit. Quũ uentum eſſet in ædem caſtrorum ſexto calendarũ Iuliarum & cætera. Iulius Capitolinus Pupieni & Balbini imperatorũ geſta deſcribens, quantũ caſtra prætoria Romæ obfuerint, oſtẽdit his uerbis, Et Maximino quidem ad bellum profecto Romæ prætoriani remanſerũt, inter quos & populum tanta ſeditio fuit, ut ad bellum ueniretur inteſtinum, Romæ pars maxima incenderetur, templa fœdarentur, omnes plateæ cruore polluerentur. & infra: Interea Romæ iterum ſeditiones inter populum & milites ortæ, ut nec quum edicta proponeret, Balbinus audiretur. Veterani ſe in caſtra prætoria contulerunt cum ipſis prætorianis, quos cœpit populus obſidere: nec unquam ad amicitiam eſſent reducti, niſi fiſtulas aquarias populus incidiſſet. Et idem Capitolinus prædictorum imperatorum uitæ exitum narrãs, hæc habet uerba: quæ caſtra prætoria extra urbem fuiſſe demonſtrant. In hac cõtradictione illis contendentibus milites ſuperuenerunt, atq; eos nudatos ambos ueſtibus regalibus de palatio cum iniurijs produxerunt, & per mediam ciuitatem ad caſtra raptare uoluerũt, magna ex parte laniatos. Sed ubi compertum eſt Germanos ad defenſionem illorũ ſuperuenire, ambos occiderunt, & in itinere medio reliquerunt. Inter hæc Gordianus Cæſar ſublatus à militibus imperator eſt appellatus Auguſtus, quia nõ erat alius in præſenti inſultantibus militibus Senatui & populo Ro. qui ſe ſtatim in caſtra receperunt. Idem quoq; Capitolinus ſcribit ſenatuſconſultum de imperio Valeriani principis optimi in prætorianis caſtris factũ fuiſſe.

lxxxxi *De portu Romano* Portum Romanum in reipub. ædificiorum partibus poni debere non ambigo: de quo ſic ait in Claudij uita Suetonius, Portum hoſtiæ extruxit circundato dextra ſiniſtraq́; brachio, & ad introitum profundo iam ſolo mole obiecta: quã quo facilius fundaret, nauem ante demerſit, qua magnus obeliſcus ex Aegypto fuerat auectus, cõgeſtisq́; pilis ſuperpoſuit altiſſimam turrim in exemplũ Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes curſum nauigia dirigerent. Eam autem nauim de qua dicit hic Suetonius ſupra oſtẽdimus fuiſſe illam, qua obeliſcus qui nunc eſt in uaticano fuit aduectus. & turris illius Phareæ partem nõ minimam, marmoribus tamen quibus olim cruſtata fuerat ſpoliatã, extare uidemus.

lxxxxij *De pontibus* Pontes item ponere poſſemus in hac reipu. ædificiorum parte. Sed quum octo illos fuiſſe inuenerimus in urbe: non ſatis eſt nobis certa noticia plurium, quàm quos ſupra ex incidenti neceſſitate deſcripſimus, triumphali, aurelio, ſublicio, & eo qui Iouis inſulam urbi iũgit.

lxxxxiij *De arcubus* Pariter dicimus de arcubus triumphalibus, quorum perpauci nunc integri uel non maiori ex parte cõminuti cernuntur: nec dignum ſatis cenſuimus loca ubi magna illorũ pars fuerit inueſtigare. Quatuor uero ex ipſis nũc extantium quos conſtat fuiſſe triumphales, unum Domitiani ad ſanctum Silueſtrum deſcripſimus, reliquos tres Cõſtantini, L. Septimij Seueri, & T. Veſpaſiani accommodatiori deſcribemus tempore.

lxxxxiiij *De aquæductibus* Hac etiam in parte aquæductus oſtendere expediens uidetur. Iulius Frontinus curandis aquis præfectus à Nerua imperatore inſtitutus elegans de aquæductibus ſcripſit opus, ex quo nonnulla ad rem noſtram facientia hic excerpſimus. Ab urbe cõdita per annos quadraginta, & unum ſupra quadringentos, contenti fuerunt Romani uſu aquarum, quas aut ex Tyberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebãt: nunc in urbem influunt, Appia, anio uetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alſietina, quæ eadem uocatur auguſta, Claudia, anio nouus. Quæ autem fuerint iſtæ aquæ & unde, quotq́; paſſuum milibus, uel ſub terrã uel arcubus ducerentur, & ſi Frontinus copioſe ſcribit, parum nobis intelligibile eſt: quod & ipſæ formæ maiori ex parte corruerũt, & nomina locorum per quæ illorum fines decurſumq́; deſcripſit interierunt. Formarum autem magnificentiam totius orbis & ipſius urbis miracula ſuperaſſe, infra ſcripta oſtendunt, Frontino excerpta. Quoniam auctores cuiuſq; aquæ, ætates præterea ordines & longitudines riuorum & ordinem libræ perſecutus ſum, nõ alienum

mihi

mihi uidetur etiam ſingula ſubijcere,& oſtendere quãta ſit copia quæ publicis priuatisq́ non ſolum uſibus & auxilijs,uerumetiam uoluptatibus ſufficit. Et per quot caſtella,qui/buſque regionibus deducatur, tam extra, quàm intra urbem: & ex eo quantum lacubus, quantum muneribus,quantum operibus publicis,quantum nunc Cæſaris, quantum pri/uatis uſibus erogetur: eorum Frontini uerborum duo tantummodo duximus exponẽda. Quid caſtellum lacusq́ fuerint ea in iuris ciuilis parte,quam digeſtos appellant libros Vlpianus titulo de aqua quotidiana & æſtiua, Caſtellũ inquit eſt receptaculũ, quod aquam publicam ſuſcipit.Et Iabolenus etiam iureconſultus,Caſtellum ex quo fiſtulis aqua ducetur. Quum itaq́ ductus aquarum ad uiarũ diuortia, uel regionum urbis fines perducti erant,caſtella in formarum ſummitate erant,ex quibus aqua per digitos uncias & modu/los ædificijs operibusq́ & muneribus publicis ac priuatorum uſibus diuidebantur. In ſo/lo autem lacus erant alia aquarũ receptacula:ex quibus cùm Romanę plebis & fullonum coriariorum aliorumq́ opificum neceſſitatibus ſatisfieret,tum horti irrigabãtur: & quod planè oſtendit Frontinus,inter plurima aquarum cõmoda illud nõ extremum erat,quod aeris ſalubritati maxime conferebant.Suntq́ hæc Frontini lib. II uerba, Sentit hanc cu/ram imperatoris pijſſimi Neruę principis ſui Roma regina orbis & terrarum domina,cui par nihil,nihil ſecundum: & magis ſentit ſalubritas eiuſdẽ æternæ urbis, aucto caſtellorũ operum munerũ & lacuum numero: nec minus ad priuatos cõmodum ex incremento beneficiorũ eius diffinitur.Illi quoq́ qui timidi illicitam aquam ducebant,ſecuri nunc ex beneficijs feruntur.nec pereuntes quidẽm aquæ ocioſæ ſunt, alia mũdiciarum facies,purior ſpiritus:& cauſæ grauioris cœli,quibus apud ueteres aer urbis infamis erat,remotæ ſunt. Licet uero Iulius Frontinus aquas urbis tantummodo nouem ſuis temporibus fuiſſe ſcri/bat,Sex.Ruffus uir cõſularis,qui Frontino poſterior Diocletiani temporibus urbem Ro/mam deſcripſit,aquas ipſas ad XIX enumerat,Traianam,anianam, athicam, martiam, claudiam,ceruleam,iuliam, auguſtam,appiam, algentiam,cuminiam, ſabbatinam, aure/liam,damnatam,uirgineam,tepulam,ſeuerianam,antonianam,alexandrinam,quarũ uni/ca nũc,ut diximus ſupra,uirgo urbem influit.De earum aliquibus ſic habet in XXXVI Plinius, Sed dicantur uera æſtimatione inuiſa alibi miracula: Q. Martius iuſſus à ſenatu aquarum Anienis ductus reficere, nouam à nomine ſuo appellatã, cuniculis per montes actis intra præturę ſuæ tempus adduxit. Agrippa in ædilitate ſua adiecta uirginea aqua, cæterisq́ corriuatis atq́ emendatis lacus ſeptingentos fecit.Idq́ fuit quod Octauium au/guſtum Po.Ro.uinum petenti ſubiratum reſpondiſſe ſcribit Suetonius,Tot aquas intro/duxit Agrippa gener meus & uinũ quæritis? Plinius item infra: Vicit antecedẽtes aqua/rum ductus nouiſſimũ impendiũ operis inchoati à C.Cæſare & peracti à Claudio. quip/pe lapideam excelſitatem omnes urbes & montes æquãtem, ut lauacra impleret,curtios atq́ ceruleos fontes adductos,erogata in id opus talentum quingenta ſexaginta milia. Is eſt nunc aquæductus quem à porta Neuia,cui maiori eſt appellatio ad Lateranenſem ba/ſilicam,& inde per Cælij montis dorſum ad auentinũ montem fuiſſe perductũ ex Caſſio/doro ſupra oſtẽdimus.Sequitur item Plinius,Quod ſi quis diligẽtius exiſtimauerit aqua/rum abundantiam in publico balneis,piſcinis,euripis, domibus,hortis,ſuburbanis,uillis, ſpaciaq́ uenientium,extructos arcus,montes perfoſſos,conualles æquatas,fatebitur nihil magis mirandum fuiſſe in toto orbe terrarum.Eam nos uerborum Plinij magnitudinẽ re/liquijs formarum quæ nunc cernuntur,comparantes,illum nullatenus excelliſſe,nec rem magnam uerbis feciſſe maiorem iudicamus. Faciunt etiam ad hoc Frontini uerba quæ ſubijciemus,Hi ſunt arcus altiſſimi ſubleuati ſub quibuſdam locis pedescentum nouem. tot aquarum tam multis neceſſarijs molibus,pyramides uidelicet ocioſas cõpares,aut cæ/tera inertia, ſed fama celebrata Græcorum. Quod uero cauſas tantæ iacturæ,quantam fecit urbs Roma in aquarum eiuſmodi per formarum demolitionem auerſione duas uulgo afferri uidemus, uetuſtatem ſcilicet & Gothorum crudelitatem, hos ab iniuſta immerito & per calumniam nota quum purgauero, uetuſtas etiam quo ad formarũ demolitionem ſua inuidia liberabitur. Et quidem quantum ad Gothos attinet, Theodericum qui fuit primus gentis oſtrogothæ rex,& Romam duo de quadraginta annis dominio ſubactam tenuit,& alias diximus & identidem affirmamus,urbem Romam ſummis beneficijs pro/ſecutum fuiſſe:mœnia illius,theatra,amphitheatra,palatia,thermas,cloacas, & imprimis

Caſtellum re/ceptaculum aquarum

Aqua confert aeris ſalubri/tati

Romæ aer infamis

XCV *Aqua martia*

XCVI *Aqua uirginea*

XCVII *Aqua Clau/dia*

XCVIII *De cauſis rui/næ aquædu/ctorum*

XCIX *Gothos nõ di/ruiſſe aquædu/ctus*

aquarum formas inſtaurari arboribus ſentibus purgari,& aliqua ex parte refici curauiſſe, ut per annos ſeptuaginta quibus oſtrogothi regno Romæ & Italiæ ſunt potiti, Octauij Auguſti, Traiani, Hadriani, Antonini Pij, aut Alexandri Seueri amorem in Romanã rem deſiderari nequaquam oportuerit. Quod quidem quia multis ignorantibus incredibile futurum non ignoramus, libet uno teſtimonio confirmare ad aquarum, de qua nũc agimus materiam faciente, affertq; id teſtimonium, non doctiſſimus modo, ſed Chriſtianus & uitæ laudatiſſimæ ſenator primo Romanus & poſtea monachus, Caſſiodorus. Venerat Romam ex Aphrica uir quiſpiam deducendarum aquarum laticumq; inueniendarum periſsimus: de cuius aduentu quum certior ab urbe factus eſſet Theodoricus rex, has ex Rauenna ad Romanos cæteroſq; prouinciales epiſtolas dedit.

c

De aquilegio aquis deputato

Magnitudinis ueſtræ relatione comperimus aquilegium Romam ueniſſe de partibus Aphricanis, ubi ars ipſa pro locorum ſiccitate magno ſtudio ſemper excolitur: qui aridis locis aquas poſſit dare uenatiles, ut beneficio ſuo humida habitata faciat loca nimia ſterilitate ſiccata. hoc nobis gratum fuiſſe noſcite, quo induſtria illa maiorũ libris expoſita noſtris tẽporibus ueniat comprobanda: ſignis quippe uirẽtium herbarum & proceritate arborum uicinitatem colligit diligenter aquarum. Terris enim quibus dulcis humor longe non eſt, ubertas quorũdam germinũ ſemper arridet: ut eſt iũcus aquatilis, uimen lætum, ualidus rubus, ſalix lenta, populus uirens, & reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatem felici proſperitate luxuriant. Sunt & alia huius artis indicia, quum nocte ueniente lana ſicca in terram ponitur: hinc ſi aquæ proximitas arriſerit, mane humida reperitur. Sole etiam declarato intuentur magiſtri loca ſoliciti, & ubi ſuper terram uolitare ſpiſſitudinem minutiſſimarũ aſpexerint omnino muſcarũ, tunc promittitur quod quæritur facile inueniri. addũt etiam in columnæ ſpecie conſpici quendam tenuiſſimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad ſummum, tantum in imum latices latere cognoſcunt. Vt hoc ſit mirabile q per hæc aliaq; ſigna mẽſura diuerſa diffinita prædicitur, quãta profunditate quæſita monſtrentur. prædicunt etiam ſapores aquarum ut nec aſpera diſpẽdioſo labore debeat quæri, nec dulcis neceſſariaq; in honore contemni. hanc ſcientiam ſequentibus pulchre tradiderunt Græci. & apud Latinos Marcellus qui non ſolũ de ſubterraneis fluentis, ſe de ipſo ore quoque fontium ſollicite tractauit.

Aquæ ad orientem ſaluberrimæ

Dicunt enim aquas quæ ad orientem auſtrumq; prorumpunt, dulces atque perſpicuas eſſe, & pro ſua leuitate ſaluberrimas inueniri. In ſeptentrionem uero atque occidentem quæcunq; manant, probari quidem nimis frigidas, & craſſitudine ſuæ grauitatis incommodas.

Aquæ ad ſeptentrionẽ incommodæ

Atq; ideo ſi memorato illi uiderit ſapiẽtia ueſtra, & lectione codicum & uſu rerum, quæ ſunt prædicta conſtare, competentibus annonis de publico deputatis peregrinationem eius inopiamq; releuabitis, accepturi mercedem, à quibus artis ſuæ dona præſtiterit. Nam quamuis Romana ciuitas aquis abundet irriguis, ſitq; fontibus gaudens, & formarũ inundatione lætiſſima: reperiuntur tamen plurima ſuburbana, quæ hanc uideãtur deſiderare peritiam, & merito charus tenetur, qui uel pro parte neceſſarius eſſe cognoſcitur. Hic tamen mechanicis iungendus eſt, ut undas quas iſte reperit, illi leuent, & arte ſubire faciant, quod aſcendere per naturam non ualet. habeatur igitur & iſte inter reliquarum artium magiſtros, ut deſiderabile putetur nõ fuiſſe, quod ſub nobis non potuit Romana ciuitas obtinere. Satis iam ſatis oſtendiſſe uidemur Gothos nedum aquæductus deſtruxiſſe, ſed illorum inſtaurationis & nouæ inuentionis curam diligentiſſimam ſuſcepiſſe.

ci

Vetuſtatem non fuiſſe cauſam ruinæ aquæductorum

Vetuſtatem uero tanti mali cauſam non fuiſſe hinc iudicamus, quod in annorum paulo plus mille qui à Gothorum excidio effluxerunt, adeo corruiſſe, ac penitus euanuiſſe nõ potuiſſent tam ſolidæ extructiones, quarum partes quæ in agris à multitudinis commodo quàm longe abfuerint, integræ nunc uiſuntur. Solæ igitur incuſandæ & deteſtandæ ſunt manus improbæ illorum, qui ut priuata & quidẽ ſordidiſſima erigerent ædificia, lapides aut in calcem decoquendos, aut caſarũ muris adhibendos ab illa mœnium maieſtate non ſunt ueriti aſportare: ut tamẽ nos etiam aliqua ex parte uetuſtati deferamus, eam dicemus nulla ratione magis formas aquarum demolitam fuiſſe, quàm quod urbe Roma cæteris in gubernationis ſuæ partibus ſeneſcente ſeruãdarum quoq; formarũ cura ceſſauit. Frontinus enim de cuſtodia aquis adhibita hæc habet uerba, Tutelam autem ſingularũ aquarum locari ſolitã inuenio, poſitamq; redemptoribus neceſſitatem certum numerum circa ductus extra urbem centum ab urbe ſeruorum

rum opificum habendi.Et quidem ita ut nomina quoque eorum,quos habituri ſunt in mi
niſterio per quaſq; regiones in tabulas publicas deferrent: eorumq; operũ probandorum
curam fuiſſe per cenſores aliquando & ædiles, interdũ etiam conſulibus eam prouinciam
obueniſſe,ut apparet ex eo quod factum eſt C.Luctatio & Ceſone conſulibus. Quãtope
re autem curæ fuerit,ne quis uiolare ductus aquarum nec non conceſſam deriuare aude-
ret,quũ ex multis apparere poteſt: tum ex hoc quod Circus maximus ne diebus quidem
ludorum Circenſiũ, niſi ædilium aut cenſorum permiſſu irrigabatur: quod duraſſe etiam
poſtquam res ad imperatores tranſijt, ſub Auguſto apud Ateium Capitonem legimus.
Agri uero qui aqua publica contra legem eſſent irrigati publicabantur. & infra:cuius rei
cauſa ædiles currules iubebantur per uicos ſingulos ex his qui in unoquoq; uico haberẽt,
prædia'ue haberent binos præficere,quorum arbitratu aqua in publicum ſaliret. Primus *Agrippa per*
M. Agrippa poſt ædilitatẽ, quã geſſit cõſularis, operũ ſuorũ & munerũ uelut perpetuus *petuus cura-*
curator fuit,qui iam copia permittere ſcripſit, quid aquarum publicis operibus quid lacu *tor aquarum*
bus, quid priuatis daretur. Habuit & familiam propriam; aquarum quæ tueretur ductus
atque caſtella & lacus:hanc Auguſtus hæreditatem ab eo ſibi relictam publicauit.& infra
Frontinus Senatuſconſultum ponit his uerbis, Placere huic ordini eos qui aquis publicis
præeſſent,quũ eius rei cauſa extra urbem eſſent,lictores binos,& ſeruos publicos ternos,
architectos ſingulos,& ſcribas & librarios accenſos,preconesq; totidem habere,quot ha-
bent hi per quos frumẽtum plebi datur. Duabus diſtributionis ſuperius factæ partibus cij
pro poſſe impletis, tertiam loca ludis ſpectaculiſq; ædificata habituram aggrediamur. In *De locis ſpe*
hac theatra ſcænam, orcheſtram, amphitheatra, harenam,& circos deſcribere oportebit. *ctaculorum*

Theatri originem Caſſiodorus hãc deſcribit, Quum agricultores feriatis diebus ſacra ciij
diuerſis numinibus per lucos uicoſq; celebrarent,Athenienſes primũ agreſte principium *Theatri ori*
in urbanum ſpectaculum collegerunt, theatrum Græco uocabulo uiſorium appellantes, *go*
quod eminus aſtans turba conueniens ſine aliquo impedimento uideatur.& infra:hos ri
tus Romani ſicut cætera externa,ad ſuam rempublicã non inutiliter trahentes,ædificium
alta cogitatione conceptum magnanimitate mirabili condiderunt. Vnde non immerito
Pompeius Magnus creditur fuiſſe uocitatus.Plinius autẽ M.Scauro non Pompeio hanc
theatri in urbem Romam primum aduecti gloriam attribuit,quãquam de Pompei cogno
mine Caſſiodorum erraſſe à Liuio didicimus,cum magni cognomen illi domeſtica appel
landi conſuetudine à pueritia obueniſſe dicat.Sed ad theatrum quod Romæ primum ædi
ficatum fuit ueniamus.ea machina ad hemicycli formã facta, frontẽ qua inter cornua pa-
tebat, ſcænam appellatam binis pluribus'ue cotignationibus conſtratam habebat. Semi- ciiij
rotundum autem id ædificium nullo obtectum fornice ſedilia habebat,quorum pars inte *Scæna quid*
rior Orcheſtra appellata.Dumq; ſpectacula æderentur fieriq; intelligebant. Primũ itaq; cv
quod Romæ ad dictam formam uiſum eſt theatrum, Marcus Scaurus in ſua ædilitate nõ *Orcheſtra*
quidem perpetuo,ſed triginta tantummodo ludorum ſcænicorum diebus duraturum ex- *quid*
truxit: de quo quia ſi plura ſine teſtimonio dixerimus fidẽ nobis paruam adhibitũ iri du- cvij
bitamus, Plinij uerba hic apponere libet, Hic fecit in ædilitate ſua opus maximũ omniũ *Theatrũ tem*
quæ unquam fuere humana facta manu, non temporaria mora, uerum etiam æternitatis *porarium*
deſtinatione.Theatrum hoc fuit ſcænæ triplicis trecẽtarum ſexaginta columnarum: pars
inferior ſcenæ de marmore fuit,media è uitro inaudito etiam poſtea genere luxuriæ, ſum
mæ columnæ tabulis inauratis. Et columnæ,ut diximus, fuerunt uigintiquatuor nume-
ro. Cauea ipſa cepit hominum octingenta millia. Quod autem Plinium ſupra dixiſſe hic
ſcripſi,fuit in libro XXXIIII ubi ſunt hæc uerba,In Marci Scauri ædilitate tria millia
ſignorum in ſcæna tãtum fuere temporario theatro.Et libri trigeſimi ſexti capitulo ſecun
do trecẽtas ſexaginta columnas,M.Scauri ædilitate ad ſcænam theatri temporarij, & uix
uno menſe futuri in uſu uiderũt portari.& infra:maximas earũ duo de quadraginta pedũ
Luculei marmoris.Ponit autẽ Plinius de temporarijs theatris maiora ſupradictis.C.nan-
que Curionem qui bello ciuili in partibus Cæſarianis fuit,in funebri patris munere thea-
tra duo tẽporaria ædidiſſe dicit in hæc uerba: Theatra duo iuxta fecit ampliſſima è ligno cvij
arcelino ſingulorum uerſatili & penſili libramento,in quibus utriſq; antemeridiano ludo *Theatra duo*
rum ſpectaculo munerum fiebat editio inter ſe auerſis ne inuicem obſtreperẽt:& repente *uerſatilia*
circũactis ut conſtet poſtremo etiam die ſedentibus aliquibus & cornibus inter ſe coeunti

bus amphitheatrum gladiatorum ſpectacula ædebat ipſum magiſtratum & populum cir-
cunferens Romanum. Quid enim miraretur quiſquam in hoc? primum inuentorē, an in-
uentum? artificē an auctorē? auſum aliquē excogitare hoc, an ſuſcipere, an uidere. Super
omnia damnādus erit populi furor ſedere auſi tam infida inſtabiliqꝫ ſede: en hic eſt ille ter-
rarum uictor & totius dominator orbis, qui gētes & regna diriberet, iura exteris mitteret,
& quædam munere deorū immortalium generis humani uictrix portio in machina pen-
dens, & ad periculū ſuum plaudens: quod tātum nefas animarū iſtarum, aut quæ querela.
quantū mali uidetur hauriri urbes terræ hiatibus, publicus mortaliū dolor eſt. Ecce popu-
lus Ro. uniuerſus uelut duobus nauigijs impoſitus binis cardinibus ſuſtinetur, & ſeipſum
cviij depugnantē ſpectat, periturus momento aliquo laxatis machinis. Primū autē theatrum
Theatrum Pompei lapide quadrato manſurū à Cn. Pompeio poſitū fuiſſe concordant ſcriptores: de quo Cor
nelius Tacitus. Nerone quartū Cornelio Coſſo cōſulibus quinquēnale ludicrum Romæ
inſtitutum eſt more Græci certaminis, uaria fama ut cuncta fermè noua. Quin Cn. quoqꝫ
Pompeiū incuſatū à ſenioribus ferūt, ꝙ manſurā theatri ſedem poſuiſſet. Nam antea ſubi-
tarijs gradibus & ſcæna in tempus ſtructa. & infra: Sed cōſultum parſimoniæ ꝙ perpetua
theatro ſedes locata ſit, potius ꝗ̃ immēſo ſumptu ſingulos per annos conſurgeret ac ſtrue
retur, nec perinde magiſtratus rem familiarē exhauſturos. eius theatri magnitudinē nulla
ratione, nullo alio teſtimonio melius oſtendere poſſumus, ꝗ̃ quod Nero nobilibus germa
nis populi magnitudinē oſtēſurus, ſicut Cornelius Tacitus refert, eos in Pompei theatrū
populo plenū introduxit. Illudqꝫ idem theatrū poſtea unius diei opera Nero, ſicut Plinius
lib. XXXIII capitulo IIII ſcribit, inſano ſumptu inaurauit, ut Tiridatē Armeniorū re
gem exciperet. Hoc theatrū licet à Cn. Pompeio inchoatū & magna ex parte extructū fue
rit, Caligulam imperatorē abſoluiſſe Suetonius ſcribit. quod quidē annis uix quadringen
tis integrum duraſſe hinc ſcimus, quia Theodoricus oſtrogothorū rex illud non parua ex
parte dirutum inſtaurari iuſſit. Suntqꝫ hæc Caſſiodori ad Senatum uerba, molis etiam ma
gnitudinem oſtendentia. Et ideo theatri fabricā ſe mole ſoluente conſilio ueſtro credimus
eſſe roborandam, ut quod ab auctoribus noſtris in ornatū patriæ conſtat eſſe conceſſum,
non uideatur ſub melioribus poſteris imminutū. quid nō ſoluas ſenectus, quæ tam robu-
ſta quaſſaſti? montes facilius cadere putarentur, ꝗ̃ ſoliditas illa quateretur, quando moles
ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additam & ipſa quoqꝫ naturalis eſſe credatur.
hoc potuiſſemus forte negligere, ſi nos cōtigiſſet talia nō uidere. Cauea illa ſaxis penden-
tibus abſidatis, ita iuncturis abſconditis in formas pulcherrimas cōueniſſe uidetur, ut cry-
ptas magis excelſi montis crederes, quàm aliquid fabricatum eſſe iudicares. fecerunt anti
qui locum tantis ſumptibus ut haberent ſingulare ſpectaculum, qui mundi uidebātur ha-
cix bere dominatum. Apud id theatrū Pompeius atrium ſui nominis quæ multis poſtea in
Atrium Pompei locis curia eſt appellata, extruxit. Fuitqꝫ is locus in quo C. Cæſarem occiſum fuiſſe ſcribit
Suetonius. ante quod atrium fuit porticus Pompeiana, de qua Ouidius de arte amandi,
Porticus Pompei Tu modo Pompeia lentus ſpaciare ſub umbra, Quum ſol Herculei terga leonis adit. Ea
ædificiorum moles quam ex ſupradictis maximam ampliſſimamqꝫ fuiſſe nō ſuſpicari mo
do, ſed intelligere licet, uulgo ſed magna in concluſione cognita. Nam ea in ruinarum &
quidem ingentium parte ad quam monaſterium nunc eſt Roſæ dictum exterior muri pin
na in gyrum arcuata quandā theatri ſpeciem exhibet. Sed remotiſſimo ab inde loco quà
certiores ex fama theatri ipſius ruinæ ad ſancti Laurentij in Damaſo aream eccleſiæ uer-
gunt, Angelus Pontanus iure conſultus quum proximis diebus cellæ uinariæ locum al-
tius effoderet, fundamenta reperit ſaxo quadrato ingenti ſtructa: in quorum uno quod ce
mentarij extraxerant literæ eſſent cubitales Genium theatri Pompeiani dicentes: ut conij
cere liceat Genium ibi pro iacti primo fundamenti theatralis initio, in cæteris ſi educe-
cx rentur literis oſtendi. Sed noſtra fert opinio quicquid prædicta à ſancti Laurentij area ad
Theatri & ſcænæ locus Roſæ monaſterium campo floræ, qui olim fuit & eſt nunc in urbe celeberrimus, & ad Iu-
dæorum plateam continent, tria de quibus diximus ædificia Pompei compleſſe. eſtqꝫ iudi
cxi cio noſtro theatri & ſcænæ locus in ſanctum Laurentium procliuior. Nam in Damaſi pa-
Eccleſia ſancti Laurētij in Damaſo pæ uita, ſiue illam idem ipſe pontifex, ſiue beatus Hieronymus, ſiue Petrus bibliothe-
carius ſcripſit: hæc uerba habentur, Is Baſilicam iuxta Pompei theatrum conſtruxit ſan-
cto Laurentio, quæ ex conditoris ſui nomine uocatur. eius baſilicæ ædes inhabitat nunc

qui

qui magno exornauit ſumptu Lodouicus cardinalis tuus pontifex Eugenii camerarius,du
plici gloria tuis auſpicijs tuiſq; opibus parta, fuſi ac deleti apud Anglarium Nicolai Pi- cxij
cinini,& pulſi piceno Franciſci Sfortiæ clarus. Atrium uero Pompei credere debemus *Atrium Pom*
fuiſſe ubi nunc corrupte Satrum uulgo appellant.& porticus etiam nunc ſemi integra cer *peij*
nitur:ubi altiſſimæ extant marmoreæ ad duodecim columnæ à capitolij ſiue potius rupis
tarpeiæ radicibus haud remotæ. pompeiana domus quã Marcus Antonius illo defuncto
inhabitauit,ubi fuerit nulla poſſimus aſſequi coniectura.Implicamur hoc loco multarum
ſimul occurrentium rerum inuolucris. Nam ſi theatrum copioſe uolumus exponere, par cxiij
tes quoq; illius oportet & ſimul ludos ſpectaculaq;,quibus ædendis illæ inſtitutæ ſunt ma *Theatri uſus*
chinæ deſcribamus.Et quidem quantũ attinet ad Scænam,uidemus eam fuiſſe ſimul cum *quis fuerit*
temporarijs theatris,aut pariter cum Pompeiano inſtitutã. Quandoquidẽ ætate Cicero- cxiiij
nis,& ante eum in uſu habebatur.Diximus ſuperiori loco Caſſiodorũ ſecuti,theatrum & *De ſpectacu-*
ſcænam à græcis habuiſſe originẽ. Cornelius autem Tacitus & ſi non negat exemplum à *lorũ origine*
græcis ſumptũ:tamen induſtriam Hetruſcis attribuit:cuius ſunt hæc uerba: Maiores non
abhorruiſſe ſpectaculorũ oblectamenta pro fortuna,quæ tunc populo Romano erat. eoq;
ab Hetruſcis hiſtriões accitos: & à Tirijs equorum certamina:& poſſeſſos à Grais Aſiaq;
ludos accuratius editos. quo in loco uult Tacitus ipſe ducentis ante ætatem ſuã annis in
L. Mummij triumpho primum ſpectacula fuiſſe populo Romano præbita. Hiſtriones cxv
laudatiſſimo primum uſui habitos fuiſſe hinc maxime patet ꝙ Ciceronem ſcimus Roſcio *De hiſtrioni-*
Amerino Aeſopoq; familiariſſime uſum: adeo ut res rationeſq; eorum magnis conati- *bus*
bus tueretur.Perijt illa Ciceronis oratio,in qua populum Romanum obiurgaſſe dicitur,
ꝙ Roſcio geſtum agente tumultuauit.Contendebatq; ſæpius cũ hiſtrione Cicero, utrum
ille ſępius eandem ſententiam uarijs geſtibus efficeret:an ipſe qui eloquentiæ copiam ua-
rio ſermone diuerſe pronunciaret. Roſcius autem non ut poſteriorum ætatum,& noſtrę cxvi
in primis hiſtriones moribus & uita ſordidus:ſed egregie doctus fuit, qui librum ſcripſit, *De Roſcio*
quo eloquentiam cum hiſtrionia comparauit. Melior uero quàm noſtra ſit ætas hiſtrio-
num tunc ingenia fouit:ꝙ Roſcio mille denarij præter gregalem ſtipem,quę recitantibus
obueniebat,ſunt de publico cõſtituti. Et Aeſopus ex hiſtrioniæ quæſtu ducenties ſeſter- cxvij
tium filijs reliquit. Sed ad rem noſtram. diximus Scænam locum fuiſſe, qui hemicycli *De Aeſopo*
theatralis cornua per diametrũ coniungebat. Prima eius inſtitutionis cauſa fuit, ut exin- cxviij
de Comici tragiciq; poetæ recitarent. poſtea Pantomimi ſunt adhibiti:à quibus per actus *Scænæ uſus*
tragicorum & poetarum inuenta per ſingulorum actuum ſimulationem oſtenderetur.de *quis fuerit*
hac re Caſſiodorus omnium qui uiderint ſimul & ſcripſerint ultimus, Symmacho Boetij cxix
Torquati ſocero illuſtri ac doctiſſimo uiro ſcribens,ſic habet. Frons theatri dicitur ſcæna *Pantomimi*
ab umbra luci denſiſſima, ubi à paſtoribus inchoante uerno tempore diuerſis ſonis car- *ad quid*
mina cantabantur:ibi actus muſicus & prudentiſſimi ſæculi dicta floruerunt. Sed paula-
tim factum eſt,ut honeſtiſſimæ diſciplinæ improborum conſortia fugientes uerecunda ſe
exinde conſideratione ſubtraherent. Tragœdia ex uocis uaſtitate nominatur, quæ con- cxx
cauis repercuſſionibus roborata talem ſonum uidetur efficere,ut penè ab homine non ui- *Tragœdiæ*
deatur exire.Erigitur autem in hircinos pedes, quia ſi quis inter paſtores tali uoce placu- *recitatio*
iſſet,tali munere donabatur. Comœdia à pagis dicta eſt. come enim pagus uocatur, ubi cxxi
ruſtici geſtientes humanos actus lætiſſimis carminibus irridebant: his ſunt additæ orga- *Comœdiæ re-*
niſtarum loquaciſſimæ manus, litigioſi digiti, ſilentium clamoſum, expoſitio tacita,quæ *citatio*
muſa Polymnia reperiſſe narratur: oſtendens homines poſſe etiam ſine oris affatu ſuum
uelle declarare. Muſæ uero ab aqua dicuntur. quæ inuicem ſicut uirtutes neceſſariæ ſi- *Muſæ unde*
bi eſſe uideantur. his leuium pennarum acumina ideo in fronte pinguntur, quoniam ea- cxxij
rum ſenſus celeri cogitatione ſubuectus res altiſſimas intuetur. Pantomimo igitur cui à *Pantomimi*
multifaria imitatione nomen eſt: quum primum in Scænam plauſibus inuitatus adue- *in ſcæna actus*
nerit, aſſiſtunt conſoni chori diuerſis organis eruditi. tunc illa ſenſuum manus cano-
rum carmen exponit: & per ſigna compoſita quaſi quibuſdam literis edocet intuentis
aſpectum. in illa que leguntur apices rerum, & non ſcribendo facit, quod ſcriptura de-
clarauit. Idem corpus Herculem deſignat & Venerem, fœminam præſentat & marem,
regem facit & militem, ſenem reddit & iuuenem: ut in uno credas eſſe multos tam ua- cxxiij
ria imitatione diſcretos. Mimus etiam qui nunc tantummodo riſui habetur, tanta *Mimi quid*

Philiſtionis cautela repertus eſt:ut eius actus ponerentur in literis,qui mundum curis eda cibus æſtuantem lætiſſimis ſententijs temperaret. Quid apti tabularum tinnitus:quid dulciſſimi ſoni referam uaria percuſſione modulamen,quod tanta iocunditatis gratia accipitur,ut inter reliquos ſenſus auditum ſibi ad ſummum munus tunc homines extiment fuiſſe collatum. Sed ætas ſubſequens ludicra priſcorum inuenta traxit ad uitia, & quod honeſtæ cauſa delectationis inuentum eſt, ad uoluptates corporeas præcipitatis mentibus impulerunt. Satis iam ex ſuperioribus quid Scæna, & ad quem uſum à principio inſtituta fuerit cõſtare ex Caſſiodoro poteſt. Quæ autẽ fuerit mutatio,quã Caſſiodorus dolet in Scæna factam eſſe paucis perſtringemus, nihil ſcilicet ſpectacula & ludos Scænicos aliud quàm inceſtus,adulteria,crudelitates, & quæcꝫ flagitia repræſentando edocuiſſe: ut non immerito Boetius in conſolatione refecta laſciuis carminibus poemata Scænicas appellauerit meretriculas. Anneus uero Seneca Cordubenſis in epiſtola ſeptima: Nihil inquit tam damnoſum bonis moribus eſſe poteſt,quàm in aliquo ſpectaculo reſidere. tunc enim per uoluptatem facilius uitia ſubrepunt. Quid me exiſtimas dicere? auarior redeo,ambitioſior,luxurioſior,nunc uero crudelior & immanior,quia inter homines fui. caſu inter meridianum ſpectaculum incidi. luſus expetens,& ſales & aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruore acquieſcant: contra eſt, quicquid ante pugnatum eſt minus materia fuit:nunc omiſſis ludis,uaria homicidia fiunt. nil habent quo tegantur ad ictum totis corporibus expoſiti, nunquam fruſtra manum mittunt. hoc plærîcꝫ ordinatis paribus & poſtulaticijs præferunt. Quid ni præferant:non galea,non ſcuto repellitur ferrum. Valerius etiam maximus inſtituta referens antiqua,ponit multa,ex quibus uel pauca retuliſſe ſufficiet. proximus à militaribus inſtitutis ad urbana caſtra, id eſt theatra gradus faciendus eſt. quoniam hæc quoque ſæpenumero animoſas acies inſtruxerunt, excogitatacꝫ à principio cultus deorum & hominum delectationis cauſa, non ſine aliquo pacis rubore macularunt. Sed non ſolum in muneribus quæ edi conſueuerunt in ſcæna, uerũ etiam in illius ædificio ornatucꝫ ingens facta eſt mutatio. Primo enim ab agreſti tuguriolo arboribus camerato ſcæna,ut diximus,in Latericiam lapideam'ue ac marmoream molem erecta eſt. Poſteriorum autem luxuria eò poſtmodum proceſſit:ut omnis illius ludorum apparatus uel aureus,uel argenteus,uel eburneus fieret. Plinius libro XXXIII. Et nos fecimus quæ poſteri fabuloſa arbitrabuntur: Cæſar qui poſtea dictator fuit in ædilitate ſua munere patris funebri omni apparatu ſcænæ argenteo uſus eſt. ferascꝫ etiam argenteis uaſis inceſſere,tunc primum uiſum eſt. mox quod etiam in municipijs æmulantur, C. Antonius ludos ſcæna argentea fecit. Item L. Murena. Et idem Plinius libro XIX. Primus omniũ Catulus Capitolium dedicaturus linteis in theatro umbram fecit. & pariter biſſina uela primus in theatra duxit Lentulus Spinter Apollinaribus ludis. ſupra item dictum eſt Neronem excepturum Tiridatem Armeniorum regem theatrum Pompeij auro in unum diem operuiſſe. Quo autem modo Pantomimus,quod ſupra eſt dictum, tam uarias hominum formas poſſet effingere: Horatius Flaccus ad Numatiũ ſcribens indicat. Dum enim Pantomini ludos ſcænicos paraturi Lucullum ueſtes popoſciſcent,quibus ſe in uarias hominum ætates conditionescꝫ perſonarent, quid ſecutum ſit oſtendit Horatius his carminibus. Chlamydes Lucullus,ut aiunt, Si poſſet centũ ſcænæ præbere rogatus: Qui poſſum tot ait, tamẽ & quæram & quot habebo Mittam. poſt paulo ſcribit ſibi milia quincꝫ Eſſe domi chlamydũ, partem ut aut tolleret omnes. Mutationem etiam in muſicorum modulatione pariter cum ædificio & muneribus ſcænam habuiſſe oſtẽdit in arte poetica his carminibus. Tibia non ut nunc Orichalco iuncta tubæcꝫ Aemula, ſed tenuis ſimplex foramine paruo, Aſpirare & adeſſe choris erat utilis, atcꝫ Nondũ ſpiſſa nimis cõplere ſedilia flatu. Quò ſane populus numerabilis utpote paruus, Et frugi caſtuscꝫ uere auidus'que coibat. Poſtquam cœpit agros extendere uictor,& urbem Latior amplecti murus,uinocꝫ diurno Placari genius feſtis impune diebus, Acceſſit numeriscꝫ modiscꝫ licentia maior. Sed de theatro ſatis, cuius ſolæ cernuntur ruinæ.

Ad exponenda alia tranſeamus, quorum fabricæ pars nunc extet.

cxxiiij *Scænæ ædificij magna mutatio*

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE LIBER TERTIVS.

AMPHITHEATRVM quid à græco in latinitatem interpretatum I
ſit:Caſſiodorus qui molem ipſam uidit penè integrã: & græcas æque Quid ſit am/
ac latinas literas ſciuit,ubi de ludis ſpectaculisq́ꝫ iuſſu Theodorici re/ phitheatrum
gis populo ædendis tractat ſic dicit:Hoc Titi potentia principis diui/
tiarum profuſo flumine excogitauit ædificium fieri:& quũ theatrum
hemiſperium græce dicatur, amphitheatrum quaſi in unum iuncta
duo uiſoria recte conſtat eſſe nominatum: quod ſpeciem eius harena
concludat, ut & currentibus aptum daretur ſpacium, & ſpectantes
omnia facilius uiderent,dum quædam prolixa rotunditas uniuerſa collegerat. quod tamẽ
Titus princeps non fuerit primus,qui ſicut uult Caſſiodorus amphitheatrũ excogitauit,
oſtendit Cornelius Tacitus:qui in geſtis à Nerone ipſo & Piſone cõſulibus ſcribit,C. Cæ
ſarem in campo Martio amphitheatri molem poſuiſſe,quam Suetonius ab illo deſtinatã,
& poſtea ab Auguſto Mauſoleũ ædificaturo deſtructã dicit. Suetonius etiã in uita Cæſa/
ris de operibus ſcribit Statilium Taurum ædificaſſe amphitheatrum.& pariter de Veſpa/
ſiano primum,poſtea de Tito eius filio ſcribens, Amphitheatri opus utriq́ꝫ attribuit. Sed
ubicunq́ꝫ alia fuerint amphitheatra illud quod nunc Coloſſeum appellant,T. Veſpaſianũ ij
uel inchoaſſe uel perfeciſſe;uel quũ genitor incœpiſſet abſoluiſſe nõ dubitamus.Nã quod Amphithea/
ſupra de multis,& nuperrime de Pompeio oſtendimus:Conſueuerunt Romani principes trum quod
omnia eorum monumenta uno in loco ædificare. Et pacis templum nunc diruptum Ve/ Coloſſeum di
ſpaſiani opus uia olim ſacra: deinde notiſſimũ T. filij arcũ, in quo candelabra & alia gen/ citur
tis ſpolia in triumphum ducta cernuntur:amphitheatro nunc Coloſſeo propinqua eſſe ui/
demus:ut nullatenus ſit dubitandũ,quin omnia uel ſanctæ Mariæ nouæ monaſterij & ec/
cleſiæ ædificia:uel maximæ apud illam extantes ruinæ in Coloſſeum uergẽtes dicti pacis
templi,& aliorũ Veſpaſiani ac Titi ædificiorũ partes fuerint. quanq́ꝫ Suetonius quando
ſcribit Titũ ædificaſſe amphitheatrũ, addit ꝙ pariter thermas illi propinquas extruxerit: iij
quas credimus fuiſſe ubi nunc ſunt ruinæ à ſanctæ Mariæ nouæ monaſterio in Coloſſeũ, Thermæ Titi
ut diximus,uergentes.Nullũ autẽ in tota urbe ædificiũ facile reperietur,quod maiori ſum Veſpaſiani
ptu maioriq́ꝫ rerũ præcioſiſſimarũ apparatu, q́ꝫ templũ pacis fuerit extructũ: de quo bea/ iiij
tus Hieronymus in Iohelis prophetæ expoſitionibus ſic dicit: Veſpaſianus & Titus Ro/ Tẽplũ pacis
mæ templo pacis ædificato,uaſa templi Hieroſolymitani, & uniuerſa donaria in delubro
illius cõſtituerũt:quæ græca & Romana narrat hiſtoria.Id etiã amphitheatrũ,nũc Coloſſe
um à Veſpaſiano & Tito,& nullo alio fuiſſe ædificatũ oſtendit Martialis in epigrammati
bus his carminibus.Hic ubi cõſpicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles, ſtagna Ne
ronis erãt.Martialẽ uero Statiũq́ꝫ poetas per Veſpaſiani & Titi tempora floruiſſe Euſebi/
us ſcribit.Et ſtagna Neronis fuiſſe,ubi nunc Coloſſeũ & Conſtantini arcum uidemus tri/
umphalem in aureæ domus Neronis deſcriptione oſtendemus. Videtur autẽ nobis ex v
duobus uiſorijs,quæ in amphitheatro ſimul iuncta fuiſſe uult Caſſiodorus,eam partẽ quæ Coloſſeũ fu/
nũc extat Coloſſeus dicta, fuiſſe harenã.Similes enim illi moles, quæ nunc Veronæ una, iſſe harenam
Polæ Illiriorũ altera,integræ extant:dicũtur harenæ.Altera autẽ pars & maior & certiore
uocabulo amphitheatrũ appellata,ſimul cũ optimis rei pub.temporibus uetuſtate,& ipſo
pondere ſubſedit.Idq́ꝫ certo oſtẽdere teſtimonio uolumus. Theodorico Oſtrogotho rem
Romanã tenente,& prout ſæpe diximus paterno fouente affectu,Senatus populusq́ꝫ Ro.
mœnia cupiens inſtaurare: quæ partim Viſigothi aperuerant, partim uetuſtate collapſa
erãt,ſaxa amphitheatri in dictã inſtaurationẽ petijt:quibus ſic rex ipſe reſpõdit. Optabilis vi
nobis eſt,& grata deuotio,quæ bonã præceſſit uiſionẽ:& merito acceptũ uidet,ſi id quod Epiſtola per
poſſumus imperare poſcitur.Fœlicitas igitur regnantis eſt famulantes amare.quod expe/ quã ſaxa am/
dit quando labor cogitationis nobis aufertur,dum ſubiecti ſibi profutura diſponunt. atq́ꝫ phitheatri cõ
ideo ſuggeſtionis ueſtræ tenore cõperto,quanta charitate curã in cõmuniendis mœnibus ceduntur Ro/
ſuſcepiſtis,abſolutam huius rei uobis cenſemus eſſe licentiam. Nec quicquã de hac re ue/ manis
reamini,unde gratiæ expectare præmia mox debetis.ueſtra enim munitio,noſtra eſt nihi/
lominus fortitudo:& quicquid uos ab incerto eripit, famam noſtræ defenſionis extendit.

Saxa

Saxa ergo quæ ſuggeritis de amphitheatro longa uetuſtate collapſa, nec aliquid ornato
publico iam prodeſſe niſi ſolas turpes ruinas oſtendere, licentiam uobis eorū in uſus dun/
taxat publicos damus: ut in murorū faciē ſurgat, quod nō poteſt prodeſſe ſi iaceat. Quo/
circa proficite confidenter, quicquid cautio ad munimen, quicquid ornatus expedit ad de
corem, tantū ſcituri gratū fore quod facitis, quantū exinde gratia ſe noſtræ ciuitatis extu/
vij *Amphitheatrum Titi* lerit. Fuiſſe autem tenemus & affirmamus ipſam amphitheatri oblongam partē, & nūc
demolitam inter harenæ, quæ nunc extat, partem dirutam & arcū Conſtantini atq; ingen/
tes ruinas, quæ ad primas Cælij montis radices proxime inſurgunt, quas quidē ruinas fun
damenta curiæ Hoſtiliæ fuiſſe tenemus. Nec moueat quempiā nulla nūc fundamēta, nul/
las ruinas uideri illius amphitheatri, cuius rotunditatē prolixam appellat Caſſiodorus, ꝙ
populus Ro. à Theodorico permiſſus in murorum illa inſtauratione funditus aſportauit.
Cuius rei tanta per ſingulos dies uidemus exempla, ut ea ſolūmodo cauſa nos aliquando
Romæ faſtidiat habitatio. Multis enim in locis uineas uidemus, ubi ſuperbiſſima uidimus
viij *Quæ munera ederentur in amphitheatro* ædificia: quorū quadrati lapides Tiburtini in calcem ſunt cōcocti. In ea amphitheatri ro/
tunditate prolixa nō modo adulterij inceſtus, & cæteræ luxuriæ incitamenta, aut effœmi/
nantes ludi edebātur: ſed maximæ crudelitatis exempla certaturi cū feris mali auari homi/
nes morti obijciebātur. Idq; itē ex Caſſiodoro libet oſtēdere. Theodoricus nāq; rex Rauen
næ agēs, quū omnia ſenatui & populo Ro. permitteret, quæ & ſtante re pub. & à principi
bus inſtituta fuerāt: pugnā item in amphitheatro more ſolito cū beſtijs cōceſſit: cuius epi/
ſtolam, quia & ipſum ſpectaculū, & ea omnia quæ ſupra ſunt poſita continet, inſeruimus.
ix *Epiſtola oſtendens amphitheatri crudelitates* SI conſularem magnificentiā prouocant, qui pro incerta corporū flexibilitate luctātur:
ſi organo canentibus redditur uiciſſitudo præmiorum: ſi uenit ad precium delectabilis
cantilena: quo munere uenator explendus eſt, qui ut ſpectantibus placeat ſuis mortibus
elaborat, uoluptatem præſtat ſanguine ſuo, & infœlici ſorte conſtrictus feſtinat populo
placere, qui eum nō optat euadere. actus deteſtabilis, certamē infœlix, cum feris uelle con/
tendere, quas fortiores ſe non dubitat inuenire. Sola eſt igitur in fallendo præſumptio, uni
cum in deceptione ſolatiū. qui ſi feram non mereatur effugere, interdū nec ſepulturā pote/
rit inuenire: adhuc ſuperſtite homine perit corpus. & anteq; cadauer efficiatur: truculen/
ter abſumitur. captus fit eſca hoſti ſuo. & illū prohdolor ſatiat, quem ſe perimere poſſe fe/
ſtinat. Spectaculū autē fabricis clarū, ſed actione deterrimum in honorē Scythicę Dianæ
repertum, quæ ſanguinis effuſione gaudebat. O miſeræ deceptionis errorē: illā deſideraſſe
colere, quę morte hominis placabatur. Primū ſibi per lucos & ſyluas agreſtū populorū uo
ta uenationibus deditā hanc triplicē deā falſa imaginatione finxerūt. Ipſam in cœlo Lunā,
ipſam in ſyluis Dianā, ipſam apud inferos Proſerpinā eſſe firmantes. Sed ſolum herebi po/
tentē nō improbe forſan exiſtimarūt: ꝙ tali falſitate decepti, in profundas herebi tenebras
cū ſuis erroribus intrauerunt. Hunc ludū crudelē, ſanguinariam uoluptatē, impiam religi/
onem, humanam, ut ita dixerim, feritatē Athenienſes primū ad ciuitatis ſuæ induxere cul/
turam, iuſticia permittēte diuina: ut ad deriſionem ſpectaculi perueniret, ꝙ pro falſo religi
onis ambitu inueniſſet. Hoc Titi potentia principis diuitiarum profuſo flumine cogitauit
ædificiū fieri, unde caput urbium patuiſſet. & quum theatrum, quod eſt hemiſperiū, græ/
ce dicatur amphitheatrum, quaſi in unum iuncta duo uiſoria, recte cōſtat nominatū: ꝙ ſpe
cies eius harenā concluderet, ut & currentibus aptū daretur ſpaciū, & ſpectantes omnia fa
cilius uiderent, dum quædā prolixa rotunditas uniuerſa collegerat. Itur ergo ad talia quæ
refugere deberet humanitas. Primus ergo fragili ligno confiſus currit ad ora belluarum,
& illud quod cupit euadere magno impetu uidetur appetere. Pari in ſe curſu feſtinant &
prædator & præda. nec aliter tutus eſſe poteſt, niſi huic quē uitare cupit occurrerit. Tunc
in aerem ſaltu corpore eleuato, quaſi ueſtes leuiſſime ſupinata membra iaciuntur: & qui/
dam arcus corporeus ſuper belluā libratus, dum moras diſcedendi facit, ſub ipſo uelocitas
ferina diſcedit. Sic accidit ut ille poſſit mitior uideri, qui probatur illudi. Alter angulis in
quadrifaria mundi diſtributione compoſitis, rotabili facilitate præſumens nō diſceden/
do fugit, nō ſe longius faciendo diſcedit. ſequitur inſequentem, parietibus ſe reddens pro/
ximum, ut ora uitet urſorum. Ille in tenuem angulum ſuſpenſus inuitat exitialem feram.
& niſi periclitatus fuerit: nil unde uiuere poſſit acquirit. Alter ſe geſtabili muro canna/
rum contra ſæuiſſimū animal Ericij exemplo receptatus includit, qui ſubito in tergū ſuum
refugiens

refugiens intra ſe collectus abſconditur, & cum nuſquā diſceſſerit eius corpuſculum non
uidetur. Nam ſicut ille ueniente cōtrario reuolutus in ſperam naturalibus defenſatur acu-
leis; ſic iſte conſutili crate præcinctus munitior redditur fragilitate cannarum. Alij tribus
ut ita dixerim diſpoſitis hoſtiolis paratam in ſe rabiem prouocare præſumunt, in patenti
area cancelloſis ſe poſtibus occullentes, modo facies, modo terga monſtrantes, ut mirum
ſit euadere, quos ita reſpicitis per leonum ungues denteſq́ uolitare. Alter labenti rota fe-
ris offertur: eadem alter erigitur, ut à periculis auferatur. Sic hæc machina ad infidi mundi
formata qualitatē, iſtos ſæpe refouet, illos timore diſcruciat, omnibus tamē uiciſſim ut de-
cipere poſſit arridet. Longū eſt per tot periculorū caſus ſermonibus euagari. Sed apte iun-
gendum eſt quod ait de inferis Mantuanus. Quis ſcelerum comprendere formas. Quis
omnia pœnarū pcurrere nomina poſſit. Sed uos quibus neceſſe eſt talia populis exhibere
largata manu fundite præmia, ut hæc miſeris faciatis eſſe uotiua. Ne dum autē male aua x
ri homines in amphitheatro cū beſtijs pugnaturi prçcio publice accipiebantur: ſed multi *Mittebantur*
capite damnati, & plurimi in bellis capti illic cū feris pugnando mortē appetere cogeban- *captiui ad pu-*
tur. Et de damnatis quidē duobus, ꝙ dum ad id certamen portarētur, mortē ſibi prius con- *gnandū cum*
ſciuerint, Seneca eſt teſtis. Claudius autē imperator pacatis ægyptijs, quum militū nō par- *feris amphi-*
ua manus ob effluentiā opum rebellaſſet, partem illorū ſuperatorū occidit, partē Romam *theatri*
miſit cum beſtijs pugnaturos. Iulius Capitolinus hanc Romani populi crudelitatē hone xi
ſtare uolens in Pupieni Balbini geſtis rebus ſic ſcribit. Vnde autem tractum ſit ut profici- *Ludi gladiato-*
ſcentes ad bellū imperatores munus gladiatorum, & uenatus darent breui dicendum eſt. *rij origo*
Multi apud ueteres dicunt hanc deuotionem factam contra hoſtes, ut ſanguine litato ſpe-
cie pugnarum ſeuerioris uim quandam fortunæ ſatiarent. Ituros autem ad bellum Roma
nos debuiſſe pugnas uidere, & uulnera, & ferrum, & nudas inter ſe cohortes, ne in bello
armatos hoſtes timerent, aut uulnera & ſanguinem horrerent. Eius autem ſæuiſſimi in- xij
ſtituti cauſa cōſueuerant ituri ad bella exhibere in ſpectaculis multa gladiatorum paria, & *C. Cæſar mi-*
quo quiſq́ ditior erat, eo plura exhibebat. Sed Cæſar lege ſanciuit, quot paria à quocūq́ *nuit numerū*
pro prouinciæ ſibi cōmiſſæ magnitudine deberēt exhiberi. Habuiſſe etiā aliquando am- *gladiatorum*
phitheatrum mitiora ſpectacula hinc conſtat ꝙ Domitianum imperatorem ſcribit Sueto- xiij
nius ædidiſſe ludos, & ſpectacula ratibus in amphitheatro aquis quantum oportuit inun- *Naumachia*
dato. De his quæ ad amphitheatrum ſpectant uel totum, uel eius partem quam tenemus *in theatro*
demolitam eſſe, ſatis: nunc autem aliqua dicemus de harena illius parte: nunc ut tenemus *edita*
ſub nomine Coloſſei: Harena quare is locus ſit dictus nullo in loco inuenimus, tamē con- xiiij
ijcimus ex actu uocabulum habuiſſe. Eo namq́ in caueæ loco honeſtiſſima paleſtræ certa *Harena ad*
mina edebantur. Eratq́ ſparſum ſolo ſabulum, in quod certantes ſine læſione caderent. Et *quid*
nudati perunctiq́ membra pugiles, ut ſolidiorem uiciſſim præberent amplexū, eo pulue-
re perfundebantur. indicat id Plinius libro XXXV de puluerum uarietatibus tractans,
cuius ſunt hæc uerba. Non multum à puluere puteolano diſtat à mari harena tenuiſſima
ſui parte: nec ad ſubſtinenda maria fluctuſq́ frangendos, ſed ad debellanda corpora pale-
ſtræ ſtudijs. inde certe Patrobio Neronis principis liberto aduehebatur. Quin & Leonato
& Cratero ac Meleagro Alexandri magni ducibus ſabulum hoc portari cum reliquis mi-
litaribus commercijs reperio. Harenæ munerū impenſam ab utroq; ordine, ſenatorio ſci- xv
licet, & equeſtri collatis in capita nummis fieri ſolitam innuit Suetonius in uita Tyberij *Expenſæ hare-*
imperatoris: cuius hæc ſunt uerba. Ex iuuentute utriuſque ordinis profligatiſſimus quiſ- *næ fiebant à*
que quo minus in opera ſcænæ harenæq́ edenda Senatuſconſulto tenerentur famoſi iu- *patricijs colla-*
dicij notam ſponte ſubibant. Meminit harenæ Helius Lampridius in uita Commodi An- *tis in capita*
tonini his uerbis. Amazonius autem uocatus eſt ex amore concubinæ ſuæ Martiæ, quā *nummis*
pictam in amazone diligebat: quapropter & ipſe in amazonico habitu in harenam Ro- xvi
manam procedere uoluit. Deinceps circos deſcribere aggrediamur: eos in urbe tres fu- *De Circis*
iſſe maximum, flaminium, & Neronis, nec plures conſtat. De eo qui Neronis eſt dictus xvij
pauca ſcribit Plinius, ubi de tertio Obeliſco tractat: qui erat eſtq́ nunc in Vaticano. Illum *De Circo Ne-*
enim dicit fuiſſe in Neronis circo, ſicut ſupra de Obeliſcis tractantes diximus. Circum *ronis*
qui poſtea maximus eſt appellatus à Tarquinio rege ædificatum fuiſſe ſcribit Liuius in xviij
primo his uerbis: Tum primum circo, nunc maximus dicitur, deſignatus eſt locus: di- *De circo ma-*
uiſa loca patribus equitibuſ'que urbis, ut ſpectacula ſibi ſuiſ'que facerent, fori appellati. *ximo*

Eoſdē

xix Eoſdem autem foros opus maximum, de quo Romanus populus ſpectaret, quæ in circo
Quid fori munera edebantur, Tarquinium, cui Superbo fuit cognomẽ, extruxiſſe, Liuius in primo
erant item ſic ſcribit: Foros in circo faciendos, cloacamq́ maximam receptaculum omniũ pur-
gamentorum urbis ſub terram agendam, quibus duobus operibus uix noua hæc magni-
xx ficentia quicquam adæquare potuit. Sed ad quid is Circus fuit à principio inſtauratus
Ad quid cir- oſtendit ſuperiori loco Liuius, poſtq́ diuiſa loca patribus equitibusq́ urbis, ut ſpectacula
cus fuit inſti- ſibi quiſq́ facerent: continuat enim, Spectauere foros furcis duodenos ab terra ſpectacu-
tutus la alta ſuſtinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesq́ ex Hetruria maxime acciti. ſo-
xxi lennes deinde annui manſere ludi, Romani, magniq́, uarie appellati. De Circo aliqua
Vnde dictus habet Caſſiodorus quæ duximus inſerenda. Circus à circuitu dicitur. circenſes quaſi cir-
eſt circus cuenſes. propterea quod apud antiquitatẽ rudem, quę nec dum ſpectacula in ornatũ redu-
xerat fabricarum, inter enſes & flumina locis uirentibus agebantur. Nec illud putetur irri-
tum, ꝙ metarum circuitus, ouorum ereptionibus erigitur: quãdo actus ipſe multis ſuper-
ſtitionibus grauidis oui exemplo geniturũ ſe aliqua profitetur. Et ideo datur intelligi, uo-
lutantes atq́ incõſtantiſſimos inde mores naſci, quos ciuiũ moribus aptarẽt. Cætera Cir-
ci Romani longum eſt ſermone decurrere: dum omnia uideantur ad cauſas ſingulas per-
tinere. Hoc tantum dicimus omnimode ſtupendum, ꝙ illic ſupra cætera ſpectabilia feruor
animorũ inconſulta grauitate rapiat: tranſit Praſſinus, pars populi mœret: procedit uene-
tus & potior turba ciuitatis affligitur. nihil profitentes ferueter inſultant. nihil patientes
grauiter uulnerantur. & ad inanes cogitationes ſic deſcenditur, tanquã de ſtatu conditio-
xxij nis patriæ laboretur. Eo in Circo carceres locum in quo equi & bigæ & quadrigæ curſu
De carcere lo decertaturæ continerentur, fuiſſe ædificatos quo anno Priuernum à Romanis obſideba-
co & parte tur, ſcribit Liuius in VIII. Obſeruatum autem fuiſſe longiſſimis poſtea temporibus, ut
circi hi ludi in circo maximo fierent, multis legimus in locis. Suetonius in uita Cæſaris. Circen
xxiij ſibus ſpacio Circi ab utraq́ parte producto, & in gyrum euripo addito, quadrigas bigasq́
De ludis circi & equos deſultores agitauerunt nobiliſſimi iuuenes. Troiam luſit turma duplex & maio-
xxiiij rum & minorum puerorum. Huius ludi originem Virgilius in quinto ſic deſcribit. Hunc
De ludo Tro morem ſacrorum atq́ hæc certamina primus Aſcanius longã muris cum cingeret Albam
iano Retulit: & priſcos docuit celebrare latinos. Quo puer ipſe modo ſecum quo Troia pubes
Albani docuere ſuos: hinc maxima porro Accepit Roma, & patrium ſeruauit honorem.
Troiaq́ nunc pueri, troianum dicitur agmen. Et tamen aliter aſſerere uidetur Cornelius
Tacitus, cuius ſunt hæc uerba. Eaq́ offenſio altius penetrabat, quia idem Thraſea Patauij,
unde ortus erat, ludis cetaſtis à Troiano Antenore inſtitutis habitu tragico cecinerat. Sue
tonius uero in uita Octauij Auguſti: In circo aurigas curſoresq́ & cõfectores belluarum,
& unũquẽq́ ex nobiliſſima iuuentute produxit. Sed & Troiæ ludum edidit frequentiſſi-
mum maiorum minorumq́ puerorum, priſci decoriq́ moris exiſtimans claræ ſtirpis in-
dolem ſic noteſcere. Et in Caligula Suetonius: Ediditq́ Circenſes plurimos à mane uſq́
ad ueſperam interiecta modo Aphricanarũ uenatione, modo Troiæ decurſione: & quoſ-
dam præcipuos minio & chryſocolla cõſtrato circo, nec ullis niſi ex ſenatorio ordine au-
xxv rigantibus. Claudij etiam imperatoris geſta deſcribens Tranquillus, Circenſes frequenter
In circo car- etiam in Vaticano commiſit, nõnunquam interiecta etiam per quinos miſſus uenatione.
ceres aureati Circo Nero maximo marmoreis carceribus aureatisq́ metis, quæ utraq́ & tofina & lig-
xxvi nea ante fuerant exculto, propria ſenatoribus conſtituit loca promiſcue ſpectare ſolitis, ac
Quid ſit nũc ſuper quadrigarũ certamina Troiæ luſum exhibuit. Circi maximi locus, & ſi omni ædi-
circus maxi. ficiorum ornatu modo denudatus eſt, & in hortos mutatus optimis abundantes oleri-
xxvij bus: tamen retinet nomẽ ſub ruinis palatij maioris. & ſi forte aliquis addubitauerit, edocet
Quid fuit ꝓ- locum Cornelius Tacitus, ubi incendium illud deſcribens, quo Neronis temporibus urbs
pe circũ ma- Roma penè tota conflagrauit, ſic ſcribit. Initiũ in ea parte circi ortum quæ pallatino cæ-
ximum lioq́ montibus contigua eſt. Habuit autem circus maximus circa ſe præclariſſima quæ-
Aedes Vene. dam ædificia. In primis ædem Veneris, quam Liuius libro X dicit Fabium Gurgitem con
Aedes Cere. ſulis filium aliquot matronis ſtupri damnatis ex eo mulctatitio ære extruxiſſe, Et ſicut Pli
Aedes Iuuen. nius libro XXXV ſcribit, ædes Cereris apud Circum maximum fuit. Liuius ipſe in bello
Templũ Mer Macedonico ſcribit, ædem Iuuentutis in circo maximo Licinium duumuirum dedicaſſe.
curij Ouidius uero ſcribit, templum Mercurij ſpectaſſe Circum maximum; ſuntq́ uerſus ea in

parte

parte faſtorum,cuius eſt initium Clare nepos athlantis.ubi ita ſequitur: Templa poſuere xxviij
patres ſpectantia circũ:Idibus ex illo eſt tibi feſta dies.Habet etiã Ouidius in v i faſtorum. *De colũna in*
Columnã breuẽ marmoreã fuiſſe apud circũ,ad quã Romani ad bella profecturi haſtã pro *quã ituri ad*
ijciebant eam partẽ uerſus, in quã ituri erãt: ſuntq́ hæc carmina. Proſpicit à tergo ſummũ *bella mitte/*
breuis area circũ:Eſt ibi nõ paruæ parua columna notæ. Hinc ſolet haſta manu belli præ/ *bant tela*
nuncia mitti:In regem & gentẽ quum placet arma capi. Erat etiã altera in parte circi tem xxix
plum Herculis,in quod nec canes,nec muſcæ intrabant.Quod templũ Sylla iuſſu Sybillæ *Templũ Her*
fecit.Ouidij carmina:Altera pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt. Quod deus euboico *culis in qđ nec*
carmine munus habet.Si titulos quæris:Sylla probauit opus.Plinius autẽ ſerio reddit cau *canes nec mu/*
ſam quare canes Herculis templũ nõ ingrediebantur:quã quia iocunda eſt omittere nolu/ *ſcæ intrabant*
imus.Dicit enim clauã Herculis, cũ qua eo in tẽpli loco Cacũ occiderat, poſt primas eius
templi ualuas fuiſſe locatã,cuius odore & non immerito abſterrerentur canes.neſcio autẽ
an & muſcæ ipſum horruerint clauæ odorẽ. Circi Flaminij M. Varro hãc ponit originẽ. xxx
Circus Flaminius dicitur qui circũ ædificatus eſt flaminiũ campum, & ꝙ ibi quoq́ ludis *De Circo Fla*
Taurijs equi circum metas currũt.Liuius lib. i i i quũ legẽ latã ſcribit, Ne cui fraudi eſſet *minio*
ſeceſſio ab decemuiris facta,ſubiungit ſic.Ea omnia in pratis flaminijs cõcilio plæbis acta:
quẽ nunc circum flaminiũ appellãt.Plinius autẽ lib. x x x v ſic ſcribit.Inuenio à conſula
tu Octauij,qui de Perſeo rege naualem triumphũ egit, factam porticũ duplicẽ ad circum
flaminiũ,quæ Corinthia ſit appellata à capitulis æreis columnarũ. Eſtq́ is circus flamini/
us,de quo ſuperiori loco portã indicantes Collinã diximus Liuiũ ſcribere libro ultimo de
bello Macedonico,quũ dicit ita abundaſſe Tyberim, ut ludi Apollinares circo inundato
extra portã Collinã parati fuerint. De pratis autẽ Flaminijs ſic habet item Liuius in i i i. xxxi
Itaq́ inde conſules ne criminationi locus eſſet,in prata flaminia, ubi nunc ædes Apollinis *De pratis Fla*
eſt,iam tum Apollinarẽ apellabãt, aduocauere Senatũ. De curſu autẽ equorũ,quos Var/ *minijs*
ro dicit in circo flaminio ludis Taureis circũ metas currere, ſic habet Ouidius ad faſtorũ xxxij
ſecundi libri finẽ.Iamq́ duæ reſtãt noctes de menſe ſecũdo:Marsq́ citos iunctis curribus *De æde Apol*
urget equos.Ex uero poſitũ permanſit equuria nomẽ. Quæ Deus in campo præſtitit ipſe *linis*
ſuo. & M. Varro de equuria ſic habet:Equuria ab equorũ curſu.eo enim die ludis currunt xxxiij
in Martio campo.De hoc Caſſiodorus in epiſtola,cuius partẽ ultimã ſuperiore de Circen *De Equuria*
ſibus loco poſuimus, poſtq́ id ludicrũ quo equis iunctis currebant curribus multũ lauda/
uit:ſic ſubiunxit: Primũ hoc apud Elidẽ Græciæ ciuitatẽ Oenomaus fertur edidiſſe,quod
poſtea Romulus in raptu Sabinarũ,nec dum fundatis ædificijs ruraliter oſtentauit Italiæ.
Sed mundi dominus ad potentiã ſuã opus extollens,mirandã etiam Romanis fabricam in xxxiiij
uallem Martiam tetendit Auguſtus,ut immenſa moles firmiter præcincta montibus con/ *Ab Auguſti*
tineretur. Eadem uero in epiſtola ſatis innuit Caſſiodorus ſolitos ab Auguſti Mauſoleo *mauſoleo cur*
ſex portis dimitti iunctos currus,qui per equuriã in flaminium circum currerẽt:ut cõſtare *rebant in nũc*
credamus locum,cui nunc Agoni eſt nomen circum fuiſſe flaminiũ. Nam ſi aliquis quod *Agonem*
nos aliquando fecimus poſtremã montis citatorum partẽ cõſcenderit, & oculo metietur,
profecto intelliget ab Auguſti ſepulchro rectã fuiſſe uiam ædificijs nunc contectam,quæ xxxv
duceret ad eccleſiã ſanctæ Mariæ in equuria appellatã.ab ipſa autẽ eccleſia in circum fla/ *Eccleſia ſan/*
miniũ nunc agonem recta breuis & uſu expeditiſſima nũc eſt uia. Nec dubitamus quin *ctæ Mariæ in*
ea campi primo & poſtea circi flaminij cauſa factũ ſit,ut uia quæ ab illis ad Auguſti monu *equuria*
menta, & ad proximã olim Flumentanã nunc appellatã populi portam ducit, dicta ſit fla/ xxxvi
minia. Vtrum uero eadẽ ratione & regio Italiæ nunc Romandiola à foro Cornelij,nunc *Origo uoca/*
Imola ad Piſaurum,& uia omnis ab ipſo foro Cornelij uſq́ in urbem Romã flaminiũ ha/ *buli uiæ Fla/*
buerit cognomẽ incertũ eſt. hinc magis angimur animo ꝙ omniũ flaminiæ urbiũ ſpecio/ *miniæ*
ſiſſima forum Liuij nos genuit,aluitq́:& forte nunc ab eadẽ in urbe Roma ſub citatorum xxxvij
monte flaminiã incolimus uiam. De mutatione nominis Circi flaminij in agonem parũ *Flaminiæ pro*
admirari debebunt,qui nouerint agonis uerbum cõmune eſſe cuilibet actioni quocunq́ *uinciæ origo*
in loco publice inſtituatur. & in tãta tamq́ abſurda omniũ appellationũ mutatione, quan *uocabuli*
tam fecerũt Romæ urbis ædificia, hæc ſatis uidetur toleranda, quando locus ipſe ne dum xxxviij
florente Roma multorum ludorũ ſpectaculorumq́ agones habuit, ſed noſtris quoq́ tem *De mutatione*
poribus, ſi quis attente cõſiderauerit ludorũ quoq́ Apollinariũ ſimilitudinẽ repræſentet. *nominis Fla/*
Quæ enim carnis priuij extremo Iouis die ipſo in circo edũtur ſpectacula originẽ habuiſſe *minij in ago.*

z uidentur

xxxix
Agonis ludi ab apollinaribus traducti

uidentur ab Apollinaribus ludis: de quibus Macrobius in ſaturnalibus ſic ſcribit: Bello punico hi ludi ex Sibyllinis libris primũ ſunt inſtituti, ſuadente Cornelio Ruffo decemuiro. & infra: Cenſuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendoſq;. Inq; eam rem duodecim milia æris prætori, & duas hoſtias maiores dari decemuiris præceptum, ut græco ritu hiſce hoſtijs ſacrũ faceret Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos in circo populus coronatus ſpectare iuſſus. Qua autẽ ratione uel coniectura ducti affirmauerimus eſſe ludorũ Apollinarium ſimilitudinẽ, quæ nunc etiam prædicto tempore ſeruatur libet oſtendere. uidimus ex T. Liuij tertio ſenatũ fuiſſe aduocatum in prata flaminia, ubi poſtea fuit ædes Apollinis. & iam tum Apollinarẽ appellabãt.

xl
Eccleſia ſancti Apollinaris

Pandulphus autem lateranenſis eccleſiæ hoſtiarius quod Petrus omiſerat bibliothecarius habet: Hadrianũ primũ pontificẽ Romanũ ædificaſſe ſancti Apollinaris eccleſiã, ubi prius Apollinis ædes fuit. quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ uidet̃, q̃ ut celebri tunc in urbe loco Apollinaris & loci & ædis appellatio à ritu gentiliũ celebris tractu tẽporis in ſancti Apollinaris præſulis Rauennatis memoriã uerteretur. Sic in pantheone proximo illi loco haud diu antea omniũ idolorũ, quibus id templũ erat dedicatũ, cultus in omniũ chriſti domini martyrũ memoriã fuerat mutatus.

xli
De minutioribus & diſperſis in genere

Iam tandẽ quartæ diſtributionis noſtræ parti manum apponentes minutiora & uarijs diſperſa locis oſtendere aggrediamur.

xlij
De Neronis domo

Prima tamen erit Neronis domus: de qua Suetonius ſic ſcribit: Domũ à palatio exquilias fecit, quã primo tranſitoriã, mox incendio abſumptã reſtitutamq; auream nominauit. de cuius ſpacio atq; cultu ſuffecerit hæc retuliſſe: Veſtibulũ eius fuit in quo Coloſſea centũ uiginti pedum ſtaret ipſius effigies: tanta laxitas, ut porticus triplices miliarias haberet. Item ſtagnum maris inſtar circumſeptũ ædificijs ad urbiũ ſpeciem. Rura inſuper aruis atq; uinetis & paſcuis ſyluiſq; uaria cũ multitudine omnis generis pecudũ ac ferarũ. in cæteris partibus cuncta auro lita, diſtincta gemmis, unionumq; conchis: erant cœnationes laqueatæ tabulis eburneis uerſatilibus, ut flores fiſtulis, ut unguenta deſuper ſpargerẽtur. præcipua cœnationũ rotunda, quæ perpetua diebus ac noctibus uice mundi circumageretur. balineæ marinis & albulis fluentes aquis. Eandẽ domũ quum abſolutã dedicaret, hactenus cõprobauit ut ſe diceret quaſi hominẽ tandẽ habitare cœpiſſe. De ipſa itẽ domo Cornelius Tacitus ubi incendium Romæ deſcribit, ſic habet: Eo tempore Nero Antij agens, non ante in urbem regreſſus eſt q̃ domui, qua palatiũ & Mecœnatis hortos continuauerat ignis propinquaret. neq; tamen ſiſti potuit, quin & palatium & domus, & cuncta circũ haurirentur. & infra: Cæterũ Nero nixus eſt patriæ ruinis extruere domũ: in qua haud proinde gẽmæ & aurum miraculo eſſent, ſolita pridẽ & luxu uulgata, q̃ arua & ſtagna, & in modũ ſolitudinũ hinc ſyluæ inde aperta ſpacia & proſpectus.

xliij
Aedes fortunæ ex lapide tranſlucente

Eam in domum Neronem incluſiſſe ædem Fortunæ, quæ ex lapide phengite tranſlucens ædificata, foribus clauſis claritatem diei intus haberet, ſcribit Plinius in XXXVI. idemq; in XXXIIII dicit in aureæ domus Neronis ſolarijs aues ex argento mirabili opere ſculptas fuiſſe.

xliiij
Domus Neronis locus quis fuit

ubi autem fuerint porticus triplices miliariæ, ubi ſtagna ſyluæ & arua tenui poſſumus aſſequi cõiectura, q̃ illis in eiſdem locis excelſa, ampliſſima poſtmodũ ædificata fuerũt ædificia. Namq; id totũ domus aureæ ſpaciũ fuit ab ea parte palatij, quæ nunc monaſteriũ ſancti Gregorij è regione reſpicit, recte ueniendo per Conſtantini arcũ triumphalem Coloſſeũ & Traiani forũ, quouſq; nũc domũ cardinalis Columnæ ſub mecœnatiana turre pertingimus.

xlv
Titus in ſtagnis Neronis amphitheatrum

Sicq; Septizonium arcum Conſtantini, amphitheatrũ, & Titi Veſpaſiani thermas Traianiq; forum diuerſis poſtea temporibus diruptæ domus aureæ ſolũ arua ſyluaſq; ſtagna occupaſſe oportebit. Primũ qui tantæ mutationi manum appoſuerit fuiſſe uidetur Titũ Veſpaſianũ: de cuius occupatione Neronis ſtagnorũ fidele ſupra poſuimus Martialis teſtimoniũ. Hic ubi conſpicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.

xlvi
De Coloſſo à quo nũc Coloſſeus

Vtrum autẽ Titus Coloſſum, qui in domus aureæ porticu erat intra amphitheatrũ ædificando cõcluſerit, an poſtea illuc tranſtulerit: aut prope illud ſtare permiſerit, incertũ habemus. Et tamen cõſtat nobis eũ Coloſſum multis temporibus ad amphitheatrũ fuiſſe, à quo uulgus totã eam molem poſtea Coloſſeum appellauit.

xlvij
Caput æneum quod nunc eſt ad lateranum

Helius Lampridius in Antonini Commodi uita ſcribit. Coloſſi autẽ caput dempſit, quod erat Neronis, ac ſuum impoſuit, & titulum more ſolito ſubſcripſit. Noſq; caput Cõmodi in nummiſmatibus noſcentes uidemus id æneũ & certe maximum caput, quod nunc ad Lateranenſem baſilicam cernitur fuiſſe illud, quod ſpur-

ciſſimus

ciſſimus ipſe commodus flagitioſiſſimi Neronis capiti ſubrogauit. Secundus autē Tra/ xlviij
ianus forum extruxit:de quo Ammianus Marcellinus libro X V I ſic habet. Verū quum De foro Tra
ad Traiani forū ueniſſet, ſingularē ſub omni cœlo ſtructuram,ut opinamur æterna mœni iani
um aſcenſione mirabilē,hærebat attonitus per giganteos contextus circumferens mentē, xlix
nec relatu effabiles,nec rurſus mortalibus appetēdos. Omnia itaq; ſpe huiuſmodi quicq; De equo Tra
conandi depulſa traiani equū ſolum locatū in atrij medio,qui ipſum principē uehit imita/ iani æneo
ri ſe uelle dicebat & poſſe:cui prope aſtans regalis Ormiſda,cuius ex Perſide diſceſſum ſu l
pra monſtrauimus,reſpondit,ante ſtabulum tale condas. Ex omnibus uero quæ inſignis De Coclide
tot tantorumq; ædificiorū ſtructura habuit partibus unica extat integra, Coclis columna columna tra/
boni præſtantiſſimiq; principis res geſtas mirabili opere inſculpta. ad cuius Baſim inciſæ iana
literæ oſtendunt,terreū collem qui eius turris altitudinē æquaret,ut area fieret plana, inde
operibus effoſſum aſportatumq; fuiſſe. In eius fori excelſis mirabilibusq; ruinis Symma/ li
chus primus papa Eccleſias ſancti Baſilij,& item ſancti Silueſtri & Martini extruxit.Boni Eccleſia ſan/
facius autē octauus tres turres quæ nūc integræ extāt,ad eaſdem ruinas ædificauit, quarū cti Baſilij
quæ media inde militiarum eſt dicta turris, ꝙ cellis ſuperædificata eſt, in quibus Traiani lij
principis milites cōtinebantur. Quod autē Traianus ipſe imperatoris Neruæ, à quo fuit Tres turres
adoptatus,memoriā cuperet cōſeruari prædictā fori ſui molem Neruæ ipſius foro atrioq; militiarum
coniunxit in cælſis: quorū pinnæ ad eam partē quæ in ſancti Hadriani eccleſiā uergit, & liij
ubi nūc uulgi corruptela dicitur arca Noe,literæ etiā extant cubitales neruæ titulos præ/ De foro Ner/
ferentes.Id uero neruæ forum fuiſſe tranſitoriū appellatū Helius Spartianus in Alexandri uæ quod tran
Seueri uita indicat his uerbis:Statuas laco ſas uel pedeſtres nudas uel equeſtres diuis impe ſitorium fuit
ratoribus in foro diui Neruæ quod tranſitoriū dicitur:locabat omnibus cū titulis & colu/ dictum
mnis æreis,quæ geſtorū ordinē continerent.Sed quare tranſitoriū ſit dictum id forū, con/
ijcimus,ꝙ ex eo ad alia propinqua atq; contigua fora tranſiretur,ad magnū uidelicet Ro/
manum & Traiani forū:unde eccleſia quæ eſt ſancti Hadriani ab Honorio primo pontifi/ liiij
ce Romano tēporibus Focæ imperatoris ædificata, in tribus foris à bibliothecario appel/ Eccleſia ſan/
latur, ꝙ ipſius eccleſiæ locū ad dicta tria fora pertinuiſſe uideamus. Eſt enim ipſius ſancti cti Hadriani
Hadriani eccleſiæ propinqua alia eccleſia ſanctæ Martinellæ nunc appellata,quam uulgo in tribus foris
fertur in Martis templo fuiſſe ædificatā.Sed ꝙ templū ibi Mars habuerit ignoramus.& ta lv
men uidemus ipſa in eccleſia cohortē Romanā militū more ad inſtar hominis figurā inci/ Eccleſia ſan/
ſorum, cuius uexilifer labarū pro inſigni habet,quæ ornamēta nullū aliud magis q̃ Mar/ ctæ Martinel
tis templū decebāt. Eſt item eidem propinqua loco ſtatua ingens marmorea iacens Mars læ
fori nunc uulgo appellata:quam peritiores Romani perhibent Ioui Panario fuiſſe dicatā: lvi
argumentaq; afferunt ꝙ marmoreum ſtatuæ ſtratum tanq; panibus marmoreis uideatur Statua Mars
obtectum.dicuntq; eam ſtatuam ideo poſitam eſſe,ut memoriam referret panis, quē ma/ fori appella/
iores à Senonibus gallis in capitolio obſeſſi,quū famæ perirent in hoſtem,ut mentitam co ta quid
piam rerum prætenderent,proiecerūt.cuius rei ueritatē aliorū qui melius q̃ nos ſciant iu/ lvij
dicio relinquimus. De Septizonio autē quod in domus aureæ ſolo diximus fuiſſe ædifi/ De Septizo/
catum,uarie ſcribi inuenimus.Id autem eſt ædificium ante beati Gregorij monaſteriū,cu/ nio
ius magna ex parte demoliti tres columnarū ordines inuicem ſuppoſiti nunc uiſuntur.Fu
it uero Seueri Afri imperatoris ſepulchrū:de quo Helius Spartianus dicit.Opera eius pu/
blica Romæ præcipua extant: Septizonium & thermæ Seuerianæ. Et paulo infra idem
Spartianus:Quum Septizonium faceret,nihil aliud cogitauit q̃ ut ex Aphrica uenientes,
ſuum opus cernerent. & medium ſimulacrum eius locatum additum Pallantis ædibus. Is
regium arcum ab ea parte facere uoluiſſe perhibetur. quod etiam poſt Alexander quum
uellet facere ab aruſpicibus dicitur eſſe prohibitus:quum hoc ſciſcitans non litaſſet. Iuli/
us uero Capitolinus in Antonini Getę,qui fuit dicti Seueri filius uita dicit.Illatus eſt ma/
iorum ſepulchro hoc eſt Seueri, quod eſt in Appia uia euntibus ad partem dextrā ſpecie
Septodij extructū,quod ille ſibi uiuens ornauerat. Et Septodium ſic ut Iulius Capitolinus lviij
appellat, nouimus græcos dixiſſe locum, ad quem ciuibus frequentatum multæ perdu/ Septodium
cantur uiæ,cui nunc Lodiæ eſt appellatio:ut uideatur innuere Capitolinus,Seuerum ſibi
parauiſſe ſepulchrum,ad quod ciues ſæpenumero conuenirent.Quare autem à Spartiano
Septizonium appelletur,intelligere nequiuimus. Eſtq; noſtra opinio eo in uerbo librari/
os errauiſſe,& Septizonium pro Septodium poſuiſſe. Sed uidemus eos qui à mille annis

citra Romanorum pontificum geſta ſcripſerunt appellare paruam nunc & integrã eccle/
lviij ſiam illi Septizonio ſubiectam atq; propinquã,quæ eſt cardinalatus titulus, ſanctam Luci
Sancta Lucia am in ſepta ſolis,cuius appellationis rationẽ haud quaq; noſtro iudicio abſurdam reddere
in ſepta ſolis poſſumus,ꝙ inuenimus fuiſſe in eius columnaris ædificij ſummitate idolum ſolis eximi/
lix um radios oblongos auratoſq; ad caput habens. & quod aſpiceret Coloſſum Neronis,à
Arcus trium/ quo Coloſſeũ diximus appellari. Idem Seuerus arcũ triumphalem habuit ſibi & Marco
phalis Seueri Aurelio cõmunem à Senatu populoq; Romano poſitũ:qui nunc integer ad ſanctũ Hadri/
lx anum ſub capitolio cernit̃.eſtq; titulus,imperatori Cæſari L.Septimio.M.F.Seuero.Cæ/
De Arcu Cõ/ tera ſunt nota. De arcu Conſtantini,quẽ in Neronis ſtagnis ædificatũ fuiſſe diximus pau
ſtantini ca dicere expedit,ꝙ in eo nũc integro talis titulus habetur.Imperatori Cæſari Flauio Con
ſtantino maximo Publij filio Auguſto.S.P.Q.R.ꝙ inſtinctu mentis diuinitatis magnitu/
lxi dine cum exercitu ſuo tam de tyranno q̃ de omni factione uno tempore iuſtis rem pub.
De domo C. ultus eſt armis arcũ triumphis inſignem dicauit. Poſtq; de Neronis domo, & maximis
Cæſaris quæ in eius demolitæ loco conſtructa fuerunt ædificijs dictũ ſatis eſt, & uulgi errorem ha
bere uidemus,id quod Traiani forũ eſſe docuimus Iulij Cæſaris domũ fuiſſe. Sed ubi fue/
rit ipſa Cæſaris domus oſtendemus. Primũ Suetonius in illius uita ſcribit.Habitauit pri/
mo in modicis ædibus,pontificatum maximum in ſacra uia domo publica. Et Plinius lib.
XIX.Cæſar dictator totum forum Romanũ uiamq; ſacram ab domo ſua in cliuum uſq;
capitolinum in munere gladiatorio linteis contexit.Fuitq; ipſa domus quã Octauius Au/
guſtus à Iulia nepte nimis ſumptuoſe ornatam, ſicut Suetonius ſcribit, ad ſolum dirui fe/
Liuia porti. cit.in cuiuſq; area poſtea porticus Liuia fuit:de qua Ouidius VI faſtorũ.Diſce tamen ue/
lxij niens ætas,ubi Liuia nunc eſt Porticus immenſæ tecta fuiſſe domus.Ad eamq; porticum
De Pantheo ſcribit Plinius Veſpaſianum pacem ſuam ædificaſſe. Pantheon quod templũ deſcribere
ſupra polliciti fuimus à Marco Agrippa ædificatum fuiſſe titulus in frontiſpicio adhuc
oſtendit.Plinius libro XXXIIII ſcribit. Syracuſana ſunt in Pantheo capita columnarũ
à Marco Agrippa poſita.Id templum Spartianus dicit ab Hadriano inſtauratum fuiſſe,&
minores in frontiſpicio literæ edocent eandem inſtaurationem à Septimio & M. Aurelio
Antonino fuiſſe factam.Macrobius in ſaturnalibus magnitudinẽ deſcribens unionis, quẽ
Cleopatra in auribus geſtabat,ſic ſcribit. Ipſe autẽ cuius fuit magnitudinis inde colligi po
tuerat ꝙ qui ſuperfuit poſtmodũ uicta regina & capta ægypto Romã delatus diſſectuſq;
lxiij eſt.& factæ ex una margaritæ duæ,impoſitæq; ſimulacro Veneris ut monſtruoſæ magni
Panthei muta tudinis in templo quod Pantheon dicitur. Bonifacius autem quartus pontifex Ro. à Fo/
tio in ſanctæ ca imperatore obtinuit id templũ in honorem beatæ Mariæ uirginis, & omnium Chriſti
Mariæ eccle/ martyrum conſecrari:inde apud eos qui de chriſtianorum geſtis in urbe Roma ſeptingen
ſiam tis annis citra ſcripſerunt,ea eccleſia aliquando ad martyres appellabatur. Eius ſtupen/
lxiiij dum fornicem uetuſtate ipſa & terræmotibus ſciſſum ruinamq; minantem tua pontifex
Eug.IIII Pã/ Eugeni opera impenſaq; inſtauratũ,& chartis plumbeis alicubi deficientibus coopertum
theon inſtau/ læta inſpicit curia. Et quũ ipſa inſignis eccleſia cæteras facile ſuperans multis ante ſæcu/
rauit lis cælſas quibus attollitur columnas habuiſſet,ſordidiſſimis diuerſorũ tabernis quæſtuũ
lxv à quibus obſidebãtur occultatas, emundatæ nũc in circuitu baſes & capita denudatæ mi/
Idem Colum/ rabilis ædificij pulchritudinem oſtendunt, accedūtq; decori ſtrata tiburtino lapide ſub/
nas Panthei iecta templo area, & quæ ad ætatis noſtræ campum Martium ducit uia.
detexit QVando autẽ nos ære alieno liberare cœpimus, promiſſa item uici Iugarij, Equime/
lxvi lij & Salinarũ loca indicemus.Et quidem de uico iugario quod dicere poſſimus,ni/
Idẽ areã Pan hil aliud eſt q̃ quod Liuius in bello Macedonico dicit: Saxum ingens à Capitolio in uicũ
thei lapide iugarium procidit,& multos oppreſſit.Nunc autem ſeruat ætas noſtra, ut uicino in loco
ſtrauit ſub capitolio ad eam partem,quæ uerſa eſt in Lucij Septimij Seueri arcum triumphalem
lxvij & currus & iuga boum fiant. De equimelio Liuius in quarto ab urbe condita,quũ Spu/
Vicus iugari/ rij Melij ex equeſtri ordine ad concupitum regnũ factã cædem ſcripſiſſet addidit: Nec ſa/
us ubi fuit tis eſſe eius ſanguinẽ expetitũ, niſi tecta parieteſq; intra quæ tantũ amentiæ cõceptũ eſſet
lxviij diſſiparentur, bonaq; contacta pretijs regni mercandi publicarẽtur.Iubẽtur itaq; quæſto/
Equimelium res uendere ea bona,atq; in publicũ redigere.Domum deinde ut memoriæ area eſſet op/
quid & ubi preſſę nefarię ſpei,dirui extemplo iuſſit.id equimelium appellatum eſt.Liuius item in bel
fuerit lo Macedonico. Cenſores ſuper equimelium in Capitolio, & uiam ſternendam à porta

Capena.Et Marcus Varro in quarto de lingua latina. Equimeliũ ꝙ æquata Melij domus
publice, ꝙ regnum occupare uoluit.Is locus ad buſta gallica ꝙ Roma recuperata Gallo-
rum oſſa qui poſſederant urbem,ibi coaceruata & conſecta. Salinas in locum quo ſal po- lxix
pulo uendendum conſeruaretur fuiſſe ea in Tyberis ripa, quæ à ponte nunc ſanctæ Ma- *Salinæ ubi fu*
riæ in Auentinum pertinet,Liuius libro quarto,de ſecũdo bello punico oſtendit. Marcus *erunt*
Varro carceris uerbi uim declarans ſic ſcribit. Carcer à coercendo ꝙ exire prohibentur: lxx
in hoc pars quæ ſub terra Tullianũ, ideo ꝙ addita eſt à Tullo rege: quæ Syracuſis ubi ſa- *De Carceris*
xa exciſa conſeruantur,uocantur latomiæ:& de latomia translatum,ꝙ hic quoqꝫ in eo lo- *ui uerbi*
co lapidicinæ fuerunt.Liuius autem in bello Macedonico ſcribit M. ſuperiorem Catonẽ *Tullianum*
qui dictus eſt Cenſorinus in cenſura feciſſe atria duo Martium & Titium in latumijs. Li- *Latomiæ*
uius item in ſexto belli punici incendium deſcribens ſic habet. Comprehenſa poſtea pri-
uata ædificia (neqꝫ enim tunc baſilicæ erant)comprænhenſæ latumiæ, forumqꝫ piſcarium, lxxi
& atrium regium:ædes uix Veſtæ defenſa. Ex quibus Varronis Liuijqꝫ uerbis dicere uo- *Latumia ubi*
luimus latumias fuiſſe,ubi nunc eſt eccleſia ſancti Nicolai in carcere Tulliano. Et atrium lxxij
regium ibi propinquum,ubi ſcilicet ædes ſunt, quas Sabellorum gens uetuſta & clariſſi- *Atriũ regiũ*
ma nunc habitant. Sicqꝫ ſuperiore loco proprie uidemur forum piſcarium & ædem Ve- lxxiij
ſtæ deſcripſiſſe. Vrgebat nos per hos dies interrogatione Iuſtinus Planta iureconſultus *Vbi fuit ſum-*
& cõſiſtorialis aduocatus,ubi fuerit ſumma uelia,in qua quum habitaret Valerius Publi- *ma uelia*
cola primus conſul ædes demolitus ad humiliora fori loca inhabitanda ſe cõtulit. Cui re-
ſpondemus M. Varronem quũ palatium deſcribens dixiſſet, ꝙ à balatu ouium fuerit ap-
pellatum: addere:Huic Germalium & uelias coniunxerũt.& infra. Veliæ unde eſſent plu
res accepi cauſas:in quibus ꝙ ibi paſtores palatini ex ouibus ante tonſuram inuentã uel-
lere lanam ſint ſoliti. Hinc ergo diximus ueliam fuiſſe ea in palatij parte in forum Roma-
num uerſa, quæ iuxta palladium contra eccleſiam ſanctæ Mariæ nouæ celſior inſurgit.
Alia item multorum interrogatione ſæpenumero agitati fuimus quid mons ille fuerit, cui lxxiiij
portam inter Tergeminam nunc ſancti Pauli, & tyberim teſtarum laterumqꝫ fragmentis *Teſtaceus*
aggerato nunc monti teſtatio eſt appellatio. Fama enim multis ante ſæculis continuata *mons*
habet, eam montis molem quæ proculdubio magna eſt in id celſitudinis creuiſſe ex urnis
alijſqꝫ teſtaceis, in quibus imperio ſubditi Romano populi tributa Romam pertuliſſent.
Et quidem nos eam famam eſſe falſiſſimam certius probare poſſumus, quàm quo aucto-
re,qua inſtitutione id factum ſit edocere. Quantum uero attinet ad famæ falſitatem norũt
mecum qui Romanorum geſtas res legerunt, conſueuiſſe quæſtores in prouincias mitti,
quibus curæ eſſet tributa exigere,& ſiue legionibus in ſtipendia diſtribuere, ſiue in ærari-
um Romam deferre. M. Cato Vticenſis quæſtor in Aſiam,in Cyprumqꝫ miſſus,habita à
prouincialibus tributa,non fictilibus urnis geſſit, quas homo legum obſeruantiſſimus in
teſtacei montis exaggeratione confringeret: ſed tenaciſſimo conſutos corio ſacculos in
ſumma nauis puppi geſtauit;ſubere ea ratione longiſſimis alligatos reſtibus; ut ſi naufra-
gio ipſe cum nautis periſſet, ſupernatans ſuber oſtenderet in fundo depoſitum, & amiſſo
præſtanti ciue, populo nihilominus Romano tributorum pecunia eſſet ſalua. Nec ſolum
in externis prouincijs,ſed in Italia etiam tributa per quæſtores exigebantur. Idqꝫ Macro-
bius in ſaturnalibus de fide ſeruorũ erga dominos tractans indicat. Aſinio Pollione Pata-
uinos cogente, ut tributa conferrent, & propterea dominis latitantibus ſeruorum nullus
inuentus eſt,qui libertate propoſita dominum proderet.Sed omiſſa inani, & noſtro iudi-
cio ſuperflua uanæ opinionis confutatione, quas ad rei ueritatem habemus coniecturas,
in medium proferamus.Plinius in libro trigeſimo quinto multa dicit de figulis & plaſticis lxxv
quorum opificum uis uerbo à græco ſignificat interpretata,eos uel ex terra, uel ex gypſo, *De figulis &*
uel argilla aliqua ſimilitudines,uel formas effigiare.Sed quod ad noſtram facit intentionẽ *plaſticis*
maximum dicit uſum fictilium maioribus,qui Romanorum fundauerũt imperium: adeo
ut deorum ſimulacra templorumqꝫ ornamenta, & ipſa parietum cruſtamenta ex fictili-
bus conficerentur.Suntqꝫ hæc pauca Plinij de ea re uerba:Turianum accitum à Fregellis
cui locarat Tarquinus Priſcus Iouis effigiem in Capitolio dedicandã: fictilem fuiſſe eam.
& ideo non mirari ſolere fictiles in faſtigio templi eius quadrigas: de quibus ſæpe dixi-
mus:ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieqꝫ materiæ nomen in urbe retinet. Hæc
enim tum deorũ erãt effigies laudatiſſimæ;nec pœnitet nos eorum qui deos tales coluere.

Aurum enim & argentum ne in dijs quidem conficiebatur: durant etiam nunc pluribus in locis talia ſimulacra. Faſtigia quidem templorum etiam in urbe crebra & munita mira cælatura, & arte firmitateq́ꝫ ſanctiore auro certe innocentiore. Et infra: Quæq́ꝫ adhuc diximus, uel aſſiduitate ſatiant figulinarum opera & fictilibus dolijs ad uina excogitatis ad aquas tyberis ad balneas, ad tecta coctilibus laterculis. Atqui Numma rex ſeptem collegia figulorum inſtituit, quin & defuncti ſeſe multi fictilibus ſolijs condi maluere. maior pars hominum terrenis utitur uaſis. Marcus etiam Varro figulos uno in loco fuiſſe indicat, quum dicit Venerem Myrteam fuiſſe inter figulos. & Myrteam ideo appellari, quia locus ille primus myrtis eſſet feraciſſimus. Et Sexti Ruffi urbis Romæ deſcriptio habet in

Vicus uitrariorum

regione prima porta Capena fuiſſe uicum uitrariorum. quum itaq́ꝫ figulorū eam eſſe officij conditionem uideamus, ut longe ab aquis haberi non poſſit: quum item eius artis purgamenta, ſi nimis multa in aruis diſpergantur, ea reddant cæteris uſibus inutilia. Si uero in flumen abijciantur, aut illud in breui compleant, aut difficillime eruantur, prudenti conſilio factum tenemus, ut tam multa figulorum collegia à Numma rege inſtituta myrteis & ſecus fluuium apud uitrariorum uicum, ibi fuerint locata, ubi nunc teſtaceum inter montem & tyberim uineas uidemus. q̄ ſi Nummæ regis temporibus, quando urbis Romanæ imperium intra uigeſimum lapidem coarctabatur, figulorū collegia fuerunt ſeptem: quanto plura credimus eſſe addita Romani populi multitudine non minus aucta quàm fuit imperium dilatatum. Hæc omnia attente conſiderantes mirari ſolemus, cur teſtaceus mons

lxxvi · *De ludis Taurijs*

ſupra fidem eorum qui non uiderunt arduus, non in alpem potius inſurrexerit. Quæſiuit uero nuper Lælius noſter Vallenſis iureconſultus: nunquid ludi Taurij, quos poſtremo carnis priuij dominico die ad eum montem fieri ſpectabamus, illi eſſent quorum meminit Marcus Varro: cui nūc ſicut polliciti fuimus reſpondemus. Ludos quidem taurios ad poſtrema februarij menſis tempora Romanos edere conſueuiſſe: ſed quod ex parte ſuperiore loco in Equuria & Circi flaminij deſcriptione diximus, licet ludi appellarentur taurij:

lxxvij · *De locis quorum certa nō habentur teſtimonia*

non tauri ſed equi curribus iuncti à campo Martio per equuriam currentes, quum ad ſeptem metas circumacti eſſent in circum flaminium ferebantur. Amplum & uaſtum nūc ingreſſi ſumus campum, diſperſa per urbem loca deſcribendi, cui parti tantū abeſt, ut plene ſatis poſſe facere cōfidamus: q̄ licet ea quæ hactenus ſunt ſcripta, multo maiora ijs quæ forent reliqua exiſtimamus futura, tamen pauciſſima in poſterum certa oſtendere ſperamus. Si quis enim urbis Romæ ætatis noſtræ partes ſingulas uel mente, uel oculis luſtrando peruagabitur, ea quæ populo nunc & domibus frequentata ſunt, à nobis penè intacta intelliget: quod quidem nulla à nobis negligentia aut inaduertentia magis factū eſt, quàm ne ignota imprudēter aſſerere, aut impoſſibilia uane & leuiter conari compelleremur. Li-

lxxviij · *De eccleſia ſancti Marci. Pallaturæ*

bet tamen aliqua ex parte ipſam ſcribendi ſine antiquis & dignis fide teſtibus audaciam, qualis futura fuerit oſtendere. Ea in regione omnium præſentis urbis populo frequentiſſima, quam capitolio exquilijs campo martio & pantheone uidemus clauſam, Eccleſia eſt ſancti Marci, quam tuus Eugeni nepos Petrus gente Barba patritius Venetus, & ſanctæ Mariæ nouæ cardinalis inhabitat: eam ſcribit Petrus bibliothecarius à Marco pontifice Romano eius nominis primo iuxta pallaturas fuiſſe ædificatam. Et licet multorum ut apparet ingentium olim ædificiorum ruinæ multa nunc cernantur fundamenta, quid tamen

lxxix · *De baſilica XII. apoſtolorum*

illę fuerint pallaturæ ignoramus. Proximam illi eccleſiam baſilicæ XII apoſtolorum nūc inhabitat & cardinalatus titulo tenet Biſarion ex Conſtantinopoli urbe græcus, cui Niceno uulgaris eſt appellatio. Quis uero ipſam ædificauerit eccleſiam: aut quæ fuerint ædificia, quorū ingentia apud eam cernūtur ueſtigia, mihi penitus ignotū eſt: & tamē extantia ipſius eccleſiæ monumēta ante annū tricenteſimū ſcripta, fuiſſe dicūt intra ipſius eccleſiæ parrochiā, & prope capitoliū Veneris ortū cognomine mirabilē, & multa haud quaq́ꝫ ig-

lxxx · *De Eccleſia ſancti Marcelli*

nobilia, quorū loci & ſitus nullā ſcire poſſumus certitudinē. Eccleſiam uero ſancti Marcelli, quam Nicolaus patria Surrentinus, & eiuſdem eccleſiæ tituli cardinalis appellatione Capuanus inhabitat: ſcribit bibliothecarius à Lucina nobili muliere uia ſalaria fuiſſe ædificatam in catulabio, quod lanij ſeu carnifices pro animaliū ſtabulo habere cōſueuiſſent, quo in ſordidiſſimo loco tentus & paſſus fuerit beatus pontifex Marcellus. Sed eius palatij quod idem cardinalis elegantiſſimum apud ſanctæ Mariæ in uia lata eccleſiā ædificat: ruinæ inter cæteras urbis conſpicuæ quid olim fuerint nullo in loco inuenimus ſcriptum.

& tamen

& tamen quantũ ex Sexti Ruffi deſcriptione urbis poſſumus aſſequi cõiectura Iſidis tem- *Iſidis tem-*
plum ibi fuiſſe tenemus, apud quod in portæ triumphalis deſcriptione Veſpaſianũ & Ti- *plum*
tum triumphatores nocte illa quæ triumphũ præceſſit, quieuiſſe oſtẽdimus. Scribit enim
Ruffus Iſidem prope Mineruam Chalcidicam fuiſſe, ſeruatq; ipſa nunc nomen ſuum Mi lxxxi
nerua à fratribus ſancti Dominici prædicatoribus ſub glorioſæ uirginis dei genitricis titu *Tit. Cn. Pom-*
lo habitata, de quibus ingentibus quæ nunc cernũtur ruinis, quod dicamus nihil aliud eſt *pei in delubro*
quàm in eius delubro titulos fuiſſe geſtorum Pompei, quos Plinius ſic ponit. Pompeius *Mineruæ*
magnus imperator bello triginta annorum confecto fuſis fugatis occiſis in deditionem ac lxxxij
ceptis hominum cẽties uicies ſemel octuaginta milibus, depreſſis aut captis nauibus octin *Præfatio triũ*
gentis quadraginta ſex, oppidis caſtellis mille quingẽtis uigintiocto in fidem receptis ter- *phi Cn. Pom.*
ris à meotide ad rubrũ ſubactis uotum merito mineruæ. Triumphi autem præfatio hæc lxxxiij
fuit, Cum oram maritimã prædonibus liberaſſet, & imperium maris populo Romano re *Querela ig-*
ſtituiſſet, ex Aſia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Capadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iu- *noratiõis mul*
dæis, Albanis, Iberia, Inſula Creta, Baſtarnis, & ſuper hoc de regibus Mithridate atq; Ti- *torum locorũ*
grane triũphat. Sunt etiam alia per urbem tunc ſpecioſa, ſed ſimili uetuſtatis ſuæ igno- *ſacrorum*
ratione obſcura, quæ illis relinquimus deſcribenda, quibus fortaſſis curæ erit hanc deſcri- lxxxiiij
bere, quam noſtrum habet ſeculum Romã, & ſi primæ illi potẽtiſſimæ multo diſſimilem, *Comparatio*
non parum tamen Europæ & aliquot Aſiæ partibus uenerandã. Et quidem licet Roma- *qualis uetuſtæ*
no nomini ita affecti ſumus, ut nihil poſt religionem maiori colamus ueneratione: non ta *& præſentis*
men paſſione ita abduci à uero iudicio nos patimur, quin diſcernamus quantũ longe ab- *Romæ*
ſit urbis Romæ noſtri tẽporis rerũ ſtatuſq; conditio ab illa, quæ olim illi affuit potentatus lxxxv
& imperij maieſtate. Sed contrà nõ ſumus ex illis quos uidemus præſentẽ Romanæ rei *Habet præ-*
ſtatũ haud ſecus ſpernere & pro nihilo ducere, ac ſi omnis eius memoria ſimul cũ legioni- *ſens Roma ali*
bus cõſulibus ſenatu capitolij palatijq; ornamẽtis penitus interijſſet. Viget certe uiget ad- *quod in gẽtes*
huc, & quanq; minori diffuſa orbis terrarũ ſpacio ſolidiori certe innixa fundamento urbis *imperium*
Romæ gloria maieſtatis. Habetq; Roma aliquod in regna & gentes imperiũ, cui tutan lxxxvi
do augendoq; non legionibus cohortibus turmis & manipulis, non equitatu peditatuq; *Non armis et*
opus, nullo nunc delectu militũ, qui aut ſponte dent nomina, aut militare cogãtur eductæ *ſanguine, ſed*
Roma & Italia copiæ in hoſtem ducuntur, aut imperij limites cuſtodiũtur. Nõ ſanguis ad *religiõe ſubij*
præſentem ſeruandam patriam effunditur, non mortaliũ cædes cõmittuntur. Sed per dei *ciũtur populi*
noſtri & domini noſtri Ieſu Chriſti imperatoris uere ſummi, uere æterni religionis ſedem, lxxxvij
arcem, atq; domiciliũ in Roma conſtitutum, ductoſq; in illa ab annis mille & quadringen *Dictator ppe*
tis martyrũ triumphos, per diſperſas in omnibus æternę & glorioſiſſimæ Romæ templis, *tuus eſt pont.*
ædibus, ſacelliſq; ſanctorũ reliquias magna nunc orbis terrarũ pars Romanũ nomen dul- lxxxviij
ci magis ſubiectione colit, quàm olim fuit ſolita cõtremiſcere. Dictatorem nunc perpe- *Senato. ſunt*
tuum nõ Cæſaris, ſed piſcatoris Petri ſucceſſorẽ, & imperatoris prædicti uicarium pontifi *card.* lxxxix
cem ſummũ principes orbis adorãt & colunt. Senatũ præſentis Romæ Cardinales eccle *Totũ orbem*
ſiæ poſt pontificẽ orbis ueneratur. Nec quiſquam memor tanta à deo noſtro ſanctorum *Ro. cu. habe*
meritis eſſe tributa, addubitabit, ſi ab huiuſmodi noſtræ reipublicę curam gerẽtibus & ad *bit ſubiectũ ſi*
Petri piſcatoris nauiculæ clauum ſedẽtibus in ſolam religionem & ſanctimoniam curſus *ſancte uiuet*
dirigetur, futurum ut non aliter Aſiam Aphricamq; Romano Chriſtianorũ imperio ſubi xc
gant, quàm Europæ regna populoſq; ſubiectos habet. Quid quod maiora uel certe pa- *Tributa pen-*
ria priſcorum temporum uectigalibus Europa penè omnis tributa Romam mittit, dum *det pene oĩs*
ſingulæ ciuitates à Romano pontifice beneficia accipiunt. Verum hanc ſummo ponti- *Europa.* xci
fici & cardinalibus exhibitam ab orbe reuerentiam eas à populis miſſas ingentes pecu- *Quæ ſunt ſoli*
nias poſſe etiam alteri ciuitati, quàm Romæ dignitatem emolumentum'que afferre quiſ- *da præſentis*
piam contendet, & Auinionem, Bononiam, Florentiam, Ferrariam ea aliquando fuiſſe *ſtatus funda-*
gloria decoratas allegabit. Et nos quin id quoque fateamur recuſare non poſſumus. *mẽta.* xcij
Sed propria quædam habet urbs Romana adeo præclara, excelſa, admiranda, ut ne dum *Qui Ro. non*
alibi in orbe inueniantur, ſed nec etiam ea transferri liceat optari. imprimis qui Romam *uiderit nihil*
ipſam rerum caput & dominam nõ uiderit, temere quicquam alicubi admirabitur. Ha- *uidit.* xciij
bet enim urbs ipſa apoſtolorum limina, & terram ſacro martyrum cruore purpuream. *Limina apoſt.*

Habet ſeruatam linteo Veronicę mulieris, in cũctarum orbis eccleſiarũ primariæ atq; xciiij
matris beati Petri baſilica extantem, proprijſq; apparentem liniamentis dominici uultus *De Veronica*

xcv effigię. Extat inſuper notus celebratusq́ locus in uia Appia, Domine quo uadis appella
Domine quo tus,ubi perfugo Petro Chriſtus occurrit, & ſuper durā ſilicē ueſtigia reliquit populo cele
uadis. xcvi branda. Quumq́ paulo fueris eadem uia progreſſus inuenis ſpecum cimiteriumq́ Ca-
Cimite. Cali. lixti beatis ſanctorum oſſibus refertiſſimum,cui additam eccleſiam ſancti Sebaſtiani mar
xcvij tyris, quum præteritorum præſentisq́ ſeculorum incuria prælatorum ruere permiſiſſet,
Sācta ſancto. tu Eugeni pontifex magna cum laude nuper inſtauraſti. Viſitur apud Lateranēſem ec
xcviij cleſiam Sancta ſanctorum locellus cœleſti gratia plenus. Et in eadem uiſuntur eccleſia
Capita apoſt. apoſtolorū Petri & Pauli capita, Venerando ſimul timore applauſuq́ inſpicienda. ſub
xcix quorum ſublimi & ſicut par fuit ornato loco incunabula & circūciſio Saluatoris & ipſius
Incūabula & genitricis uirginei lactis uaſculum miro candore cernatur, Eo in altari quod primum re
circunſaluat. ligio Chriſtiana legitur habuiſſe. Sunt in Carinis cathenæ quibus beatum Petrū in car-
c cere ligatum Herodes tenuit in eccleſia, quæ ex inde beati Petri ad uincula appellatur.
Lac uir. ci Eſtq́ apud ſacras uirgines ſancti Silueſtri monaſterium incolentes attente uenerāterq́
Primū altare contemplandum beati Ioannis baptiſtæ caput. Agnetis uero uirgunculæ annulus dei
cij ſponſi ſui dono de cœlo miſſus apud celebrem pulcherrimam'que illius in uia Numenta-
Cat.b.P. ciij na eccleſiā ſeruatur. Habet quoque inſignis & ſpecioſſima in uia Tiburtina Lauren-
Io.b.ca. ciiij tij martyris beati eccleſia craticulam, ſuper qua fortiſſimus athleta exuſtus de gentilium
An.b.ag. cv rabie triumphauit. Seruatq́ eadem baſilica eundem Laurentium & alium ſibi ſimilem
Craticula aliunde aduectum Stephanum protomartyrem ut uirtute meritisq́ pares unico hoſpitio
cvi clauderentur. Viſuntur item ab urbe ſecundo miliario,& hoſtienſem inter ardeatināq́
Steph.et Lau. uiam dulcis aquæ fontes,qui fuſo Pauli apoſtoli ſanguine eruperunt. Et magno exqui-
ſepul. cvij liarum monte ſpecioſiſſima eſt ſanctæ Mariæ maioris baſilica,cuius fundamenta æſtiuæ
Fontes ſ.Pau. niuis indicio fuerunt iacta. Qua in eccleſia glorioſiſſimi Hieronymi corpus ad præſe-
cviij pe in quo primum uagijt Chriſtus Ieſus conſeruatur. Non minorisq́ miraculi eccleſia
S.Mariæ ma- eſt in Tranſtyberina Ianiculi regione uirginis Mariæ ubi nato domino fons olei deſcēdit
io.ecclīa cix in Tyberim. Sūt uero multa ac prope innumerabilia,quorum & ſuperiori loco dictorum
S.Hieron.cor inſpiciendi,tangendi,uenerandiq́ deuotione adducti, Pānones,Mœſi,Macedones,Acar
pus. cx nanæ,Epyrotæ,Dalmatæ,Hiſtri, Liburni,& ipſi imprimis plurimas in regiones prouin-
S. Maria trāſ ciasq́ diuiſi Germani, & Galli, Hiſpani quoq́ ac toto diuiſi orbe Britanni, nunc Anglici
tyberina ſingulos fermè per annos Romam adeunt, Romam uenerantur, Romam ducunt eorum
dominam & magiſtram. Nec Europæ ſolum populi Romam & eius ſanctimoniā uene
rantur: ſed tua etiam pater Eugeni opera factum eſt, tum cura,tum etiam impenſa, ut ex
Aſia quoq́ & finitimis illi Europę & Aſiæ partibus poſt iunctos occidētali eccleſiæ Græ
cos,Armeniosq́,Boſnenſes ex Europa,Neſtorianos quoq́ & Georgianos ex Aſia mino
cxi ri,Ponto, Paphlagonia, Cilicia & Aſſyria,Scythis, Albanis & Iberia,& demum Aethio-
Cōciliati Aſia pes ex Aphrica catholicæ fidei, & Romanæ eccleſiæ conciliatos uiderimus. Quo fit ut à
ni Ro. pluribus orbis terrarum populis,nationibusq́ aduenis Roma,quàm alia orbis ciuitas fre-
cxij quentetur. Nec paruus eſt cōtemnendus'ue is Romam confluentium numerus morta-
Ro. frequētia lium,quādoquidem Quadrageſimalis ieiunij temporibus quadraginta & quinquaginta,
cxiij & quandoq́ plura millia ex multis earū quas ſupra enumerauimus prouinciarū Romam
Quot mil. ſin adeunt,Romæ,baſilicas,templa,ſacella,& ſingulas ædes circuunt,quorum nullus tam he
gulis an. Ro- beti ſtupido'ue ingenio,qui ſuperba Romanorum olim principum palatia, ſuperbiſſimas
mam adeunt ſpectaculis ædendis inſtitutas extructiones, Thermarum celſos fornices & inſana aquæ-
cxiiij ductorum opera perluſtrans,quid fuerint,quid'ue ſibi uoluerint ſingulos ſciſcitās obuios,
Viget adhuc uidiſſe,ſciuiſſeq́ non lætetur.Itaq́ uiget adhuc ſolido innixa fundamento Romanæ glo-
Ro.maieſtatis ria maieſtatis.Et non parua terrarum pars ſponte & abſque armorum ſtrepitu dulci reue-
gloria rētia Romano nomini colla ſubmittit.Sed quando à propoſito digreſſi ſumus,qui ab ædi
ficiorum locorumq́ urbis innouanda memoria diſſerendis cultus & uigentis
adhuc reuerentiæ rationibus diu immorati ſumus,ad ipſas urbis
ædificiorum redeundum eſſet,ſi pluriū quàm hucuſq́
deſcripſimus,indicauimusq́ per omnia urbis lo
ca à nobis dimiſſorum certiorem dare
noticiam poſſemus.

FINIS

Blondi

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE ORIGINE ET GEſtis Venetorū ad Franciſcum Foſcari ducem, inclytumq; ſenatum,cæterosq; reipublicæ Venetæ Patricios.

MAGNVM Franciſce Foſcari princeps ſereniſſime, uosq; ampliſſimi Senatores, ac uiri Patricij negocium ac omnium maius quæ excogitari poſſint, Venetæ reipub. nunc incumbit: utrum ne geſtum diu in Turcos bellū continuare, an potius præſidij ab uniuerſo orbe Chriſtiano afferendi deſperatione pacē cum illis conſtituere debeat cōſultatio anxiū animisq; ſuſpenſum tenet. Quid uero ſupremi orbis Chriſtiani principes ad cōmunem ſibi uobisq; hanc cauſam cōſilij quid opis afferāt, nec ſatis ſcio, qui os in cœlum nō ponere,nec ſi cōiectura aſſequar dicere auſim. Sed eſt alia ratio ut ex pluribus iſta ſit non improbabilis, quæ me impulit ad ſcribendū. Ego enim nomine & profeſſione, & utinā ne ſola Chriſtianus,ego Italicus orbi Chriſtiano & ipſi Italiæ ſi quid ſum,& imprimis ſi quid eſt in me ingenij debeo: ut nō improbe uidear facere,ſi ea quæ mihi ſunt calami & rerū geſtarū peritiæ,arma ad rei Chriſtianæ & Italiæ defenſionē cōfero. Ego ueſter ciuis Venetus eam ab optimo quocunq; ueſtrū in me beneuolentiā recognoſco,ut ſi rebus nequeo,cogitatione tantū & ſcripto difficillimis horū temporū rebus poſſibilem reipub. opem & operam tenear impartiri. Geſta itaq; à Venetis,tum aliter à ueſtra urbe condita,tum maxime in barbaros adeo breuibus cōmentarijs coarctabo,ut memineritis ac attente cōſideretis uos maiorum ueſtrorū propoſita oſtenſaq; incedentes uia, nuſq; dei & hominū fauoribus, nuſq; ſecuritate,nuſq; parti imperij conſeruatione ac amplitudine carituros. Nullā mihi quiſpiā hiſtoriæ ac rerū geſtarū peritia celeberrimus urbē dabit,quæ admirabilem obſtupendāq; ſicut urbs Veneta habuit originē. Qui enim urbē Romā condidit Romulus,paſtores con *Venetiæ* uenas ex uicina regione perfugas nactus eſt,quibus in tutum cōfugientibus Aſylum cœ *Roma* ptum nō uoluntarie magis,q; auide urbs & pro uiribus aucta,& ab impetētibus eſt uirili *Thebæ* ter defenſa. Thebas Cadmus dum cōderet bonitate loci,& ſua illectos ſuaui eloquētia po *Mediolanum* pulos faciliter cōgregauit. Brenus Indutiomarꝰ Galliq; Mediolanū, Veronā, Vincentiā, *Verona* Tridentumq; cōdentes populis repleuerūt, quos uini auidos ſitientes, cupiētiſſimosq; ea *Vincentia* ratione ſola traxerūt in Italiā. Venetā uero urbem nō uoluntas,ſed timor:nō propoſitum, *Tridentum* ſed occaſio:nō conſiliū,ſed neceſſitas his cōdidit in locis, quæ nulla mētis ſanè hominum prudētia elegiſſet. Fuit tamē cauſa loco tātæ urbis cōditæ ineptiſſimo lōge horridior condendæ admirabiliorq;. Athila nanq; Hunnorū rege potentiſſimo,quē ſexcentorū armato *Athila* rum millia ſequebanť Aquilegiā urbē premente, Altinū, Cōcordia, Patauiū, Montiſſilicis *Aquilegia* urbes ſolo æquatæ ſunt,pariterq; capta & funditus diruta, Aquilegia, Vincentinis, Veronenſibus, Mantuanis, Brixianis, Mediolanēſibusq; & Papienſibus contigiſſe cōſtat. quarum tot urbiū populi ne ordinē nunc ſequamur in hiſtoria diffuſe ſeruatum, in hæc paluſtria harena & calamis cœnoq; contecta cōfugerunt loca, in quibus conditā nunc urbem Venetam orbis aſpiciens obſtupeſcit. Nec factus eſt à tantis populis ad has paludes urbis ædificandæ animo & intentione concurſus. ſed barbaros efferatiſſimos homines uiri nobiles & uiribus potentatuq; in ſingulis locis præſtantiores,natos ſecum & uxores miſerabili colluuione trahētes,id quærebant,id ſolum in uotis habebāt,ut ſaluis in cœno paludibus & arena corporibus quæq; ſubirent ſubſtinerentq; incōmoda, dummodo eam barbarorū ſæuitiē,& à filijs uxoribusq; peiorē morte abigerēt ſeruitutē. Fato aūt & dei nutu ac *Barbari* prouidētia conditio illa urbi Venetæ debebať,ut ea loca à barbaris cōplerentur diuerſarū Italiæ urbiū uiris,quibus perpetua foret cura barbaras gentes populosq; feroces & immanes à Chriſtianorū ceruicibus repellendi. Si quis enim inuidia & odio carens ea uiderit & attētē legerit, quæ in Romani imperij inclinationis hiſtorijs triginta iam & duobus libris ſcripta ſunt à nobis,faciliter intelliget Venetis ſolis æque ac cęteris omnibꝰ Chriſtianis ſimul acceptū deberi,Sarracenos hactenus Italia & ægei Ionij ſuperiq; mariū inſulis pulſos eſſe,quanq; ſcriptæ à nobis hiſtoriæ leuē & mutilatā habeāt geſtorū à Venetis mentionē, cum in tanta quā cōplexi ſumus hiſtoriā Romani olim totius imperij non licuerit ſerioſe ac diffuſe à Venetis geſta attingere,quibus ordine & copioſe explicandis ſeparatā & quidem amplam cōficere poſſemus hiſtoriam. quod quidē facile indicabunt ea quæ ad huius temporis

temporis propoſitum, & mutilata ut diximus in noſtris hiſtorijs mentione, in hoc breue opuſculum identidem reſtringemus. At iam ſenſim manum apponere incipiamus.

Venetiarũ initium VENETAM urbem ad annum ſalutis ſextũ quinquageſimũ & quadringẽteſimum condi cœpiſſe, ita certe docuimus in hiſtorijs, ut labi à uero ac errare cõſtet eos qui cunq; aliter auſi fuerint affirmare: nemo enim eorũ qui Venetæ urbis cõditæ materiã attigerunt, negat cõtinuatæ urbis Aquilegiæ *Obſidio Aquileiæ* obſidione, quam tribus annis duraſſe cõſtat, primum cœpiſſe in paludes & ſtagna confluere populos: à quibus diruta Aquileia, & breui poſt mortuo Athila, *Athilæ mors* huius nouę urbis fundamẽta fuerũt inchoata. & Athilam docet Euſebij Cæſarienſis temporũ ſupputatio ad anni finẽ excidij Aquilegiæ, poſt urbes de quibus eſt dictũ uſq; ad Papiam exciſas cũ Italia excederet, fluxu ſanguinis interijſſe. erantq; tunc Martianus Conſtantinopoli imperator, Genſericus Vandalorum in Aphrica, Meroueus Francorũ in Gallijs reges. Leo primus Romæ pontifex, & Valentinianus iunior, undetrigeſimũ in Romano occidentali imperio agebat annũ, quẽ qui perquiret, ſextũ ut diximus quinquageſimũ, & quadringenteſimũ ſalutis eſſe cõperiet. Vnde ſi me ueſtra exaudierit ſapiẽtia, quos milleſimo cõditę urbis Romę anno, Philippus Romanorũ principũ primus Chriſtiano inſignitus charactere aliarũ pridem conditarũ urbiũ exemplo fecerit ludos ſeculares, uos quoq; III ab hinc anno facere diſponetis ſolenni pompa, quã proceſſionẽ appellamus primo, poſt alijs lætitiæ & iubilationis apparatibus ita oſtenſis, ut actis deo noſtro gratijs tantã urbem ad milleſimũ annum tanta cum rerũ geſtarũ gloria, tãta cum opulentia perductã eſſe lætari, & ut decet exultari ſignificetis. Sed ad rem: Venetæ urbis cõditæ *Narſes* primũ omnis Italia maximũ cepit fructũ in fauoribus Narſeti Cartulario Iuſtiniani imperatoris cubiculario & copiarũ ductori præſtitis, quãdo aduerſus Totilã *Totila* oſtrogothorum regẽ urbis Romæ euerſorem cum exercitu ueniebat. erat is annus cõditæ urbis Venetæ LX ad quẽ iam mirabile acceperat incrementũ, utpote quam uiri nobiles atq; ditiſſimi nõ paſtores & latrunculi inchoaſſent. *Narſes in Italiam* Cum itaq; Narſes permenſo mari Rauennã à Cõſtantinopoli peditatu, ipſe cũ equitatu Italiã ingreſſus eſſet, Totila hoſtis eius apud Taruiſiũ patriã urbemq; ſuam, apudq; alia Italiæ trãſpadanæ loca ſibi ſubdita ne ulterius progrederetur armis reſiſtere cõtendebat: feciſſetq; niſi imperatorium Veneti equitatũ, & eius ducem Narſetẽ nauibus tranſportatos in Rauennatẽ agrum, ubi nunc eſt Ferraria expoſuiſſent. cuius beneficij memor Narſes quamprimũ Rauennæ fuit opifices Venetias miſit, à quibus ſancti Theodori ſacellum ubi eccleſia nunc eſt ſancti Marci, & ſanctorum Menæ & Geminiani eccleſia in capite Brolij ædificata eſt. Sicq; Venetorum auxilio non quidem leui oſtrogothi Italia deturbati ſunt. *Cleſis rex* Ad annum inde circiter quadrageſimum Cleſis ſecundus Longobardorum rex omnium crudeliſſimus, quos ad eam diem pertuliſſet Italia, *Lõbardia* populos eius regionis, quam nũc dicimus Lombardiam inauditis cædiũ rapinarumq; cladibus afflixit: multiq; tunc ac penè omnes qui prolabi potuerunt, Venetias confugerunt, ut à multis eam tunc alteram Venetæ urbis ædificationem fuiſſe tradatur. Quinimmo ex eo tunc facto inoleuit prouerbium: alias urbes pueros lactantesq; alere, Venetam uero adoleſcentes ac planè uiros ſibi in populum procreare. Per hæc ipſa autem Longobardorum tempora Italiæ infeliciſſima Romanum orientale imperiũ aliam habuit infelicitatem, quæ pariter in Italiam redundauit. Ad quadrageſimũ enim annum Longobardorum in Italiam ingreſſus, Sarraceni Aſiam penè omnẽ ac breui poſt Aphricã occuparunt, quam hiſtoriam noſtro propoſito minime neceſſariã hic omittimus. Sed quod ad rem noſtram facit: *Sarraceni* cum Sarraceni multa ac maxima alibi facinora perpetraſſent, quinquageſimo tandem regni eorum anno, qui fuit conditæ urbis Venetæ ſextus & ducẽteſimus, ab Alexandria ſoluentes Rhodum inſulam Romani imperij peruenerunt: eaq; capta Coloſſum *Coloſſus Rhodi* fama celeberrimum, à quo ciuitas inſulæ primaria nomen habuit, demoliti ſunt: ex cuius Coloſſi ære noningentos camelos fuiſſe oneratos inuenimus. Rhodo uaſtata Sarraceni in ægeum delati pelagus multas ex cycladibus afflixerunt. *Cyclades Sicilia* Inde in Siciliam nauigarunt, quam maritimis in locis ſpoliatam incendijs, etiam per mediterranea editis uaſtauerunt. Anno item conditæ urbis Venetæ quinto uigeſimo & trecenteſimo Iuſtiniani ſecundi imperatoris Conſtantinopolitani temporibus Gregorio tertio pontifice Romano, *Turci* & Pipino primo Francorum rege: Turci primum Aſiam inuaſerunt, alanoſque primo, poſt colchos & armenios: inde minoris Aſiæ populos, & ad extremum Perſas Sarraceni agrorum

agrorum direptionibus & mortalium in agris repertorum ac congredi auſorum cædibus infeſtarunt. Fueruntq́ ipſi Turci ſcythæ ex his quos Alexandrum Macedonem inter hyperboreos montes ferreis clauſiſſe repagulis cum alij tradunt ſcriptores, tum beatus Hieronymus affirmat. has uero Sarracenorum Turcorumq́ originis digreſſiones hoc loco facere placuit, quia cum his maxime barbaris Veneto populo & magna ſæpe fuit, & maior glorioſiorq́ uidetur futura cõtentio. Quandiu autem apud Cõſtantinopolim Romanum imperium fuit integrum, Veneti illud integre conſtanterq́ reueriti exercẽdę mari terraq́ mercaturæ, & recipiẽdis in urbem ſuam uiris quibuſq́ non magis Italiæ quàm aliarũ prouinciarum profugis, paciq́ ubi poſſent inter diſcordias miſſis propria impenſa oratoribus conſtituendæ intentiſſimi fuerunt. Qui quidem ſtatus nulla uſq́ labefactatus iniuria per annos quinquaginta trecentosq́ Venetijs ab externis motibus quietiſſimus fuit: cum tamen ipſi inter ſe Veneti diſſidia interim nõ parua habuerint, propriam ad declarationem hiſtoriam expoſcentia, & tamen per id temporis maiora ſunt opinione omnium iacta rei publicæ Venetæ fundamenta. Cum enim ad annum ſalutis ſextum octingenteſimum facta imperij Romani diuiſione, Carolus magnus occidentale accepiſſet imperium, Veneti ex uetuſta conſuetudine Conſtantinopolitano magis parẽtes in difficultates maximas inciderunt, quarum finem bonũ eorũ innocentia bonitasq́ tunc eſt nacta. Cõcedente enim Carolo principe iuſto & magnanimo permiſſi ſunt Veneti legibus proprijs ita uiuere, ut pariter utriq́ imperio obedirent. Cui fœderum conditioni Leo III pont. Ro. adſtipulatus eſt. Sed tertio abinde anno Fortunatus patriarcha Gradenſis, quem coniuratio attigerat in Ioannem & Mauritium duces Venetos intentata, ſibi timens in Frãciam ſe recepit, & Carolo imperatori Venetos detulit, quod illi à fœderibus ictis diſcedentes, Conſtantinopolitano magis quàm Romano imperio adhæſiſſent: adeo quod tantum apud imperatorem eius patriarchæ uerba ualuerunt, ut Pipino filio Italiæ regi ſcribens Venetos bello agitari opprimiq́ iuſſerit. Ducens itaq́ in Venetos Pipinus Eracliam terreſtrem unicã illorum ciuitatem, cuius locum nunc ciuitatem nouam appellatis, & Equilium eius ciuitatis oppidum inuaſit. Sed ciues qui ea loca frequentiſſime inhabitabant campeſtribus locis ſuis munitioribus diffiſi patriam deſerentes cum liberis & uxoribus Venetias commigrarunt: nec alia fuerunt loca unde maior numerus familiarum Venetorum, qui nũc extent originem traxerit: quandoquidem ad cẽtum familias, eorum præſertim qui nunc patricij ſunt, Eracliam Equiliũq́ deſeruiſſe Aquilegienſis eccleſiæ aſſerunt monumẽta. Breui tamen poſt Vbolerius & Beatus Venetorum duces, Ioanni & Mauritio ſuffecti Teodouium delati, Carolumq́ imperatorem allocuti cum eo fœdera amicitiamq́ iunxerunt. Sed Niceta patricius à Niceforo imperatore Conſtantinopolitano cum ingenti claſſe in Adriaticũ miſſus, Dalmatas primo poſt Venetos abiectis cum Carolo imperatore fœderibus recedere cõpulit: qui Venetias ueniens, paucos ibi menſes moratus inducias cum Pipino in paucos menſes conſtituit. quibus uix dum finitis Pipinus maiore q̃ antea apparatu terra mariq́ mouit: geſtumq́ eſt bellum illud memorabile, in quo illata regi clades Canali Orfano nomen dedit: ſed maiori indigeret hæc hiſtoria uolumine. Capita itaq́ illius ſatis fuerit cõmemorare. Paulus gente Ciuranus obſeſſæ urbi cũ claſſe ſubuenit, paxq́ inter Niceforũ imperatorẽ & Pipinum regem cõſtituta eſt: in cuius fœdere Venetis cõceſſit rex Italicus, ut immunitatẽ qua à Carolo genitore donati fuerant retinentes, Nicefori partium bello paceq́ cenſeretur. Eaq́ cõſtituta pace Veneti publico omniũ inſularũ conſilio ſedem à methamauco tranſlatã in riuoalto manere, & ꝙ Riuuſaltus eſſet ciuitatis nomen conſtituerunt, palatiumq́ quod noſtra ætate ſuperbis eſt ædificijs auctũ, apud Theodori ſacellum tunc primũ fundare cœperũt. pariterq́ eodẽ anno quia in Oliuolenſi inſula littori proxima caſtellũ fuerat, epiſcopi ſedẽ ibi conſtitutã appellãt cũ tota dioceſi Caſtellanã. Tria paulopoſt in orbe terrarũ maxima ſunt audita. Primũ dictu leue malos poſtea ſucceſſus habuit. Sarraceni enim primã omniũ Italiæ urbiũ centũcellas urbi Romæ proximas ſpoliarũt. Carolus deinde imperator uir excellentiſſimus obijt. Tertio loco Sarraceni quatuor tunc primũ tyrãnos admiratos nomine habere cœperũt, quorũ unus Ægyptum & Aphricam occupauit, Duo Hiſpanias inter ſe partiti ſunt, & quartus Paleſtinam ac Syriæ loca cepit. Iſq́ per Gregorij IIII pontificis Romani edictum, qui fuerat tituli ſancti Marci Cardinalis, ſacroſancta paleſtinæ loca obſcœne fœdata à nemine Chriſtiano adiri

Turcorum origo — *Alexander Macedo* — *Conſtantinopolis* — *Carolus magnus* — *Veneti ſuis legibus uiuũt* — *Mauritius dux* — *Pipinus rex Italiæ* — *Eraclia* — *Equilium* — *Niceta patricius* — *Dalmatæ* — *Canalis Orfanus* — *Riuuſaltus* — *Palatium Venetorum* — *Oliuolenſis inſula* — *Grego. IIII pontifex*

Mauri permiſit. Mauriq́ in Siciliam claſſe delati late incendia commiſerunt. Nec ſciuit potuitq́
Michael imperator Conſtantinopolitanus tantis malis aliter prouidere, q̃ quod Venetis
ne mercimonia occidentis in Aſiam perferrent inhibuit. & aliquot onerariarum nauiũ tri
remiũq́ prẹſidia Siculis à Venetis afferri curauit: eratq́ per id temporis Venetiarum dux
Iuſtinianus Iuſtinianus Particius, anno cuius ſecundo ducatus beati Marci euangeliſtæ corpus Vene
Particius tias eſt trãslatum. & eo qui ſecutus eſt anno conditæ urbis Venetæ primo ſeptuageſimo
dux & quadringenteſimo, eccleſia quæ nunc extat ſancti Marci Venetijs ædificari cœpta. Iu/
ſtinianus enim dux ea auctus gloria ſancti euangeliſtæ ducatus ſui temporibus in urbem
adducti à populo Veneto impetrauit, Ioannem fratrem ſuum qui apud Cõſtantinopolim
Ioannes dux exulabat in patriam reuocari, & ſibi in conſortem ducatus dari. Michaelq́ imperator au/
creatur diens Sarracenos Siciliam inuaſiſſe per Ioannem in patriam reducem, & ducem creatum
à Venetis petijt ut claſſe ſiculis opem ferrent. Dumq́ claſſis à Venetis conceſſa armatur,
dum nauigat, dum ſiculis laborantibus ſe oſtentat, ſancti Marci eccleſia à Ioanne duce po
puli gratiam eo in negocio aucupante perfecta eſt. anno qui ſecutus eſt Sarracenis Sici/
liam iterum Tarentumq́ duce Sabba regis Maurorum præfecto obſidione prementibus
Theodoſius Theodoſius imperatoris Conſtantinopolitani claſſis præfectus copijs quas e Græcia ad/
imperator duxerat, diffiſus ad Venetos ſe contulit. & Petro Touerdenico ac Ioanne eius filio Vene
tiarum ducibus Spatarij dignitate, quæ tunc erat omnium illius imperij maxima ornatis
ab ea repub. impetrauit ſexaginta triremiũ claſſem à Venetis armari: auctusq́ tanta claſſe
Theodoſius nõ prius inchoata in portu Venetiarum uelificatione deſtitit, quàm ſinum
Sabbas ſar attigit Tarentinum. Sabbas uero Sarracenus quamprimum eam omnem Chriſtianorum
racenus claſſem adriatico emenſo in ſinum Tarentinum flectere intellexit, ſiue quia timuerit, ſiue
quia timoris ſimulationem rebus ſuis conducere ſit arbitratus obſidionẽ ſoluit, & ad cri/
thonitarum littora repente nauigans, Chriſtianis quid facturus eſſet dubium fecit. Sed ea
in magnarum claſſium propinquitate cum leuia per occaſiones committerentur certami
na, ad prælium uel inuitis utriuſq́ exercitus præfectis eſt uentum, quod quæ partium in/
choaſſet, utriuſq́ claſſis duces ignorare uiſi ſunt: fractis eo in prælio & fugatis Chriſtiano
Calamitas rum copijs, in Venetos pugnæ intẽtiores magna eius cladis calamitas ceſſit. Nam omnes
Venetorũ eorum naues uel merſæ uel captæ ſunt: militum uero paucis in barbarorum poteſtatẽ fa/
ctis, reliqui aut enecti, aut ad internicionem fuerunt occiſi. Theodoſius autem præfectus
parte nauium, quas è Conſtantinopoli duxerat amiſſa, ſaluti ſuæ fuga cõſuluit. Ea elati ui
ctoria Sarraceni in Dalmatiam ducentes Auſtrenſe oppidum ui captum ſpoliarũt. Forte
tunc Venetorum naues mercemonijs onuſtæ à Syria reduces uiſa Sarracenorum claſſe
Sinus ter/ in ſinum ſeceſſerant tergeſtinum: quas caſu inuentas & fugam molientes barbari interce
geſtinus perunt, odioq́ uſi quo Venetũ perſequebãtur nomen mortales in illis repertos ad unum
trucidarunt. Exinde ad oram Italiæ flectentes Anconam ui captam ſpoliatamq́ incende/
Creta in/ runt. Ad annos inde plus minus uiginti Sarraceni Alexandriam incolentes, Cretam inſu/
ſula lam aggreſſi, ea omni ditione potiti ſunt, quorum pars maxima in Italiam nauigãs, omnes
urbes in ſinum adriaticum ad Ancone hydruntum uergentes, uel occupatas tenuerunt,
uel fugientibus habitatoribus deſertas incenderunt. Nec fuit qui tantæ Italorum calami/
tati aliquã tulerit opem præter Venetos, qui duce Vrſo particiaco illos expoſita ſinui Ta
rentino uaſtantes claſſe adorſi fuderunt, & Italia expulerunt. Eo deniq́ anno alij Creten/
ſes Sarraceni in Dalmatiam ſunt delati, & non ſolum expoſita mari loca, ſed facta pleriſq́
Gradus in locis excenſione mediterranea uexauerũt. Qui Gradũ uſq́ delati oppugnauerunt diu,
Sarraceni fu/ urbe ideo non ſunt potiti, quia Veneti uicinæ urbis periculo exterriti laborantibus præſi
gati dium attulerunt, & fugatos inde Sarracenos mari quoq́ ſupero expulerũt: in cuius fortiſ/
Baſilius impe ſimi facinoris gratificationẽ Baſilius imperator Cõſtantinopolitanus apochryſarius Dal
rator Cõſtan matiam adminiſtrans Vrſum particiacum ducem Venetum protoſpatarium declarauit.
tinopolitanus Isq́ dux accepti muneris gratias relaturus cãpanas duodecim magni ponderis Baſilio im
Protoſpata/ peratori dono miſit, easq́ campanas conſtat primas fuiſſe, quas Græcia alicubi habuerit.
rius Sed & alia barbaries per tertij Sergij pont. Ro. tempora Italiam eſt aggreſſa. Nanq́ unga
Primæ cãpa/ ri per uiam Foriulij, quam malo noſtro ab initio mundi deus patefactam barbaris reliquit,
næ quas habu Italiam ingreſſi ſunt. Oppoſuit uero ſeſe illis Berengarius Imperator Romanus ad ipſum
it Græciã Foriulij limitem cum quindecim milibus armatorum, & manu cõſerta fractũ fugatumq́
amiſit

amiſit exercitum:tum furentes Vngari cæde incendijs & rapinis cuncta uaſtantes Taruiſium peruenere, eaq; expugnata urbe ultra progreſſi omniaq; uaſtantes per quæ facerent iter, Mediolanum inuadere conſtituerant. tum exciti opulentiæ urbis Venetiarum fama iam tunc ingenti ſigna conuertentes in eam duxerunt: & lembis tumultuarie fabricatis, quorum aſſeres pellibus conglutinarentur, ciuitas noua capta ad primũ impetum eſt incenſa. Exinde Vngari per littorales inſulas debacchati Equilium & ad alteram partem caput aggeris Clugiamq; populati ſunt. Fuit uero animus Riuumaltũ & Methamaucũ primarias eius urbis inſulas inuadere. Sed alia erat tunc eius urbis forma, alia munitio: nanq; Petrus cognomento tribunus dux quamprimum eam gentem pannonia mouiſſe audiuerat, urbem Venetiarum à riuo caſtelli ad ædem ſanctę Mariæ in iubanico appellatam muro cinxerat: Canalem uero quem magnum dicunt ferrea clauſerat cathena, cuius capita unum in ſancti Georgij, alterum in ſanctę Mariæ prædictę ædibus firmabantur. Cum itaque Vngari à Clugia mouentes littus quod contra methamaucum eſt cepiſſent, ut inde Methamauco riuoq; alto per Albiolam potirentur, Veneti Petro tribuno duce per arma illis reſiſtere perrexerunt. pugnatumq; eſt uarijs in locis per quæ barbari multitudine freti irrumpere conabantur: & cum eo in certamine uano aliquot diebus laboratũ eſſet, tandem ipſo natalis Petri & Pauli apoſtolorum die, Vngari uictoriam deſperantes re infecta profecti ſunt. Senſit per id temporis clades Italia inauditas. Dum.n. Vngari Venetos infeſtant, ſarraceni montem occupauere Garganum, quem multis annis undiq; tenuerunt: & Vngari à Venetis in hetruſcos delati, eam commiſſis regionem ſumma & alias inaudita impietate cedibus, incendijs, & rapinis prope deſtitutam deſertamq; reddidere. Omnes.n. mortales fœminas æque ac mares qui cædibus ſuperfuerant, aut fuga prolabi nequiuerant, in Vngariam adduxere. quin etiam anno qui ſecutus eſt conditæ urbis Venetæ LXXV, & quadringenteſimo ſarraceni Aphricam Genuamq; urbem ceperunt, in quã maxima uſi ſunt ſæuitia. urbe. n. ſpoliata, & his qui arma ad defenſionem induerant primo impetu cæſis, omnes pariter puberes latebris eductos trucidarunt: redituriq; in Aphricam mulieres omnis ætatis & impuberes maſculos cum facta præda nauibus impoſitos aſportarunt. Sed iam ſenſim ad aliena prolapſus ſum, ad res Venetas redeamus. Per Agapiti pon. Rom. tempora Albertus Berengarij imperatoris filius apud Rauennam conſtitutus Venetos mercatores multis affecit incõmodis. Comaclenſium.n. nauigio, quod illi haud quaq; tenue habebant, fretus mare ueſtrũ latrocinijs tenebat infeſtũ. Id cũ Veneti diutius pati nec poſſent nec uellent, in Comaclũ delati oppidũ primo impetu captum, & naues ſimul Comaclenſium incenderunt. Forte paulo poſt Petrus cognomento Candianus Venetiarum dux Petro filio ut ſui ducatus cõſors omnia ſecum adminiſtraret impetrauit. Iſq; Petrus genitori ingratus cum in eum conſpiraſſet in exiliũ eſt actus. qui adoleſcens acris ingenij ad Berengarium Albertumq; acceſſit: & cum forte XII onerariæ naues ui tempeſtatis in primarium padi oſtium actæ eſſent, eas Petrus Alberti conſilio præſidioq; fretus intercepit. Et patre paulo poſt uita functo in patriã à Venetis reductus dux eſt factus. Omitto nunc multas Italiæ calamitates ut ea quæ ueſtra ſunt propria enumerare poſſim potius quàm deſcribere. Ad annum ueſtræ urbis conditæ ſecundum quinquageſimum & quingenteſimum ſarraceni bipartito exercitu Italiam ingreſſi, hinc Capuam ceperunt, inde Barrum terra mariq; obſederunt: cui Petrus Vrſeolus ueſter dux annona importata ſubuenit, nec tamen ſoluerunt obſidionem ſarraceni. Quare cum eſſent Conſtantinopoli nunciata ea quæ dux Venetiarum fecerat, Gregorius imperialis catipanus, id magiſtratus eſt nomen, cum claſſe in Adriaticum uenit: qua Venetæ cõiuncta itum eſt in ſarracenos, de quib9 ſuperatis cæſis & expulſis dux ueſter triumphauit. Eo qui ſecutus eſt anno, Adriæ ciuitatis à cuius uicinitate ſuperũ mare nomen accepit, incolæ maior tũc populus quàm urbis uetuſtas tunc toleraſſe uideatur, Venetorũ fines uaſtarunt: quibus Otto Vrſeolus Venetiarum dux Petri defuncti filius apud Lauretum pado & atheſi uicinum occurrens conflixit, & ſuperati adrienſes breui peruenerunt ad eam opum tenuitatem, in qua eos obſorduiſſe uidemus. Nono poſtea & XX ac ſexcenteſimo ueſtræ urbis anno Robertus uiſcardus uir celeberrimus, ductu cuius regnum primo eſt cõſtitutũ, quod appellamus Siciliæ citra Farum, Dyrachium urbem terra mariq; premebat. Nicephoruſq; imperator Græcus, q. per ſe ipſum nequiſſet, Venetos ut preſſæ urbi præſidiũ

Ciuitas noua ab Vngaris capta

Clugia depopulata

Petrus tribunus dux

Cathena

Mons garganus à ſarracenis occupatus

Genua capta à ſarracenis

Agapitus pontifex

Albertus im.

Comaclum

Petrus candianus dux

Sarraceni Italiam ingreßi

Adria ciui.

Otto Vrſeolus dux

Robertus uiſcardus

Nicephorus imperator

afferrent orauit: qui Dominico Syluio duci ſuo ut triremium onerariarumq; nauium claſſe educta imperatori ſatisfaceret publico conſilio permiſerunt: Duxit'que in Guiſcardum Syluius claſſem quam finis oſtendit ingentem paratiſſimamq; fuiſſe. nanq; normanæ cõgreſſa claſſi uictoriam ſed cruentiſſimam obtinit, & mare Dyrachinis redditum eſt apertum. Poſt aliquot inde annos Robertus Guiſcardus imperium ambiens Conſtantinopolitanum, quod Alexius imperator peſſimus inuaſerat, claſſem ſuperiore maiorem eduxit. *Alexius imp.* Veneti non magis ut roganti Alexio ſatisfacerent, quàm quod Roberti potentiam, ſi augeretur, libertati ſuæ ducerent formidabilẽ, claſſem pararunt ſpe Alexij ampliorem, quæ item Syluio duce alto mari Guiſcardo congreſſa eſt: & fractis fugatis'que Venetis Alexianis'que qui aduenerant, Guiſcardus Dyrachium, Dominicus dux Venetias de fuga ſe *Vitalis falero* contulit, quem inde patres in carcerem coniecerunt: Vitaliſq; falero illi ſuffectus reparatam illico claſſem ad Alexium duxit. qui imperator Guiſcardo ad Saſium congreſſus fractusq; & fugatus imperium amiſiſſet niſi Robertus breui poſt febre & caumate per men*Caſiopa inſul.* ſem Iulium correptus apud Caſiopam inſulam interiſſet. Inchoata eſt paulo poſt glorioſiſſima omnium expeditio, quam beatus pontifex Romanus Vrbanus ſecundus in Claromontenſi concilio decreuit, ad quam Veneti claſſem ducentarum omnis generis nauium præfecto Michaële Vitalis Michaëlis ueſtri ducis filio tranſmiſerunt: eáque claſſis *Cruce ſignati* non magis ueſtra militia quàm cruce ſignatorum ex omni orbe chriſtiano ad uos confluentium plena fuit. *Dalmatæ* Dalmatas'que conſtat eam nauibus militibusq; adauxiſſe. *Piſanorum perfidia* Piſani tunc Venetis infenſi cum triremibus quinquaginta mediterraneum infeſtabant, id in primis quærentes ut naues Venetas caſu obuias interciperent. Siue igitur claſſem Venetorum dalmatarumq; ſua maiorem eſſe ignorarũt, ſiue ea fuerunt audacia, ad portum Rhodienſem tanto nauigio concurrerunt, ſuperati'que triremes duo de uiginti, & in his milites *Magnificentia Venetorũ* quatuor milia amiſerunt. Sed Veneti ob crucis quod deferebant ſigni reuerentiam triginta Piſanis primoribus in obſides retentis cæteros incolumes cũ redditis triremibus li*Smirna ciuitas Aſiæ* berarunt. Subinde Laſſimiram uel ut credo Smirnam Aſiæ urbem, quæ ſex à mari milibus diſtans tunc recẽs à Turcis diruta fuerat, ea claſſis cepit: & magni Nicolai corpus ibi *Gothifredus Boglioni* repertũ Venetias miſit: Ea claſſis ueſtra cũ Boglioni Gothifredi temporibus cæterę chriſtianorum expeditioni auxilio acceſſiſſet, illo ad primi anni captæ Hieroſolymæ finem *Hieruſalem* mortuo eius fratri Balduino qui primus rex fuit primum uſui eſſe cœpit. Cum.n. Ptolo*Genuenſes* maidam quæ & Accon & corrupte Accia à noſtris eſt dicta obſideret, uocata claſsis Genuenſis primo poſt Veneta acceſserunt, quas ſimul fuiſse tunc roſtratas naues & triremes LXXX refertur: & preſsa mari ac terra Accon uigeſimo obſidionis die facta eſt in regis Hieroſolymæ poteſtatẽ, liberis'que duobus his de Italia populis priuilegia rex in ea urbe cõceſsit ampliſsima. De quibus quod ad Venetos ſpectat infra diffuſe dicemus. Ad annum nanque Venetæ urbis conditæ ſexageſimum quartum ſexcenteſimum'que Bal*Balduinus ſecundus rex* duinus eius nominis ſecundus Hieroſolymæ rex, primo ſuffectus Balduino de quo proxime ſupra eſt dictum, ſarracenis & turcis reſiſtendi ſpe deſtitutus Venetorũ auxilia popoſcit, ſocietatem eis in capiendis de terra barbara prouincijs urbibus'que pollicitus: exta re'que uidimus, & uos ſcire non dubito fœderum huiuſmodi formulam cum Dominico Michaële ueſtro duce ſolenniter conceptam. Sed priuſquam claſsem Veneti parare potuerint Balduinus iſte Balach parthorum regi Hieroſolymam impetenti temere congreſſus cum magna procerum militumq; chriſtianorum parte captus Chairum in carcerem *Concilium lateranenſe* eſt perductus. Id cum ſecundus Calixtus pontifex Romanus intellexiſset, & forte tunc lateranenſe conſilium celebrabat, Venetos orauit & ſua impulit autoritate ut difficillimis chriſtianæ expeditionis rebus in Aſia ſubuenirent. Erat per id temporis Hieroſolymis patriarcha Varinundus uir nõn magis doctrina & religione quàm animis & prudentia conſpicuus, cui Balduino capto Hieroſolymæ & regni adminiſtratio à chriſtianis fuerat demandata. qui & ipſe ſicut pontifex Romanus ad Venetos mittens fœdera cum Balduino icta illis confirmauit. Dominicus itaque Michaël claſsem adducens potentiſsimam ad annum ſalutis ſecundum & uigeſimum ſupra centeſimum & milleſimum in Aſiam nauigauit. Iacobus'que theologus Genuenſis qui paulo poſt Hieroſolymis diu uixit, & à quo hæc ſumpſimus, LXX onerarias naues eam claſſem habuiſse ſcribit. in qua ſimilius eſt uero triremes inter & ceteas ac alias minores quàm ueſtra habent monumenta naues

fuiſse

fuiſſe c c. Interea Varinundus patriarcha quo die certior eſt factus Dominicum Ve-
netijs ſoluiſſe omnes copias quotquot Hieroſolymis educere potuit ad Iopen duxerat: *Iope ciuitas*
quam Hieroſolymæ proximiorem cæteris maritimam urbem Babylonica ſeptingenta
rum nauium claſſis arcta & periculoſiſſima obſidione premebat. impetum quem Vene-
tus dux in barbaram claſſem fecit improuiſum fuiſſe crediderim, quod genuenſis ſcriptor
ęque ac uenet⁹ autores ſunt, barbaros illico profligatos fugatosq́ magna ex parte captos
fuiſſe. Iope liberata iuſſit patriarcha omnibus chriſtianorū copijs terra mariq́ in tyrū iri, *Tyrus*
quam urbem omnium præter Hieroſolymam & Antiochiam Aſiæ potentiſſimam chri-
ſtiani ad id temporis expugnare nequiuerant. Ea tamen ſummis barbarorum conatibus
aliquandiu defenſata, tandem multo, ut genuenſis uerba imitemur, Venetorum ſangui-
ne capta & Hieroſolymæ regno addita eſt. Conceſſum uero Venetis à Varinundo pa-
triarcha, & poſtea à Balduino rege pecunia redempto confirmatum, quod uidimus ipſi
priuilegium, minora habuit quàm quæ concedentibus in tanti beneficij pręmium fuerint
oneroſa. Nanque Balduinus hic ſecundus ea primo confirmat quæ primus alter Baldui-
nus rex Venetis in acceptorum principio expeditionis beneficiorum præmium in hanc
maxime formam in eccleſia ſanctæ crucis apud achonem altero conceſſerat priuilegio:
haberent Veneti omnibus in urbibus Hieroſolymæ & primatus Antiochiæ propriam *Priuilegium*
fori iuriſdictionem: uicum & plateam particularem ubi furnum, ſtateram, cauponas, *Venetorum*
menſuras'que proprias & cætera mercimonia nullis grauati uectigalibus exercerent. Si
quis Venetus naufragium feciſſet, ſi deceſſiſſet inteſtatus, bona cederent Veneto magi-
ſtratui, tum in beatorum apoſtolorum Petri & Pauli feſto celebri regius miniſter ex Hie
roſolymæ ærario trecentos Bizantios ſarracenos perſolueret: his'que à primo ſecundus
addidit Balduinus, ut Tyri Aſcalonis'que urbium quandocunque in chriſtianorum fie-
rent poteſtatem, Venetus tertiam partem dominio poſſideret. Tyro capta & Balduino
Hieroſolymam reuerſo periculum palam eſt factum, quod chriſtianæ expeditioni maxi-
mum imminebat ſi ea à Venetis auxilia nō ueniſſent. Nanq́ ſuffectus Caloiohanni Ema
nuel tunc Conſtantinopolis imperator qui tantam chriſtianis latinis uictoriam ſicut &
ſui prædeceſſores inuideret, Iope obſeſſa aperta in Venetos cœperat machinari, quos à
ferenda chriſtianis ope cupiebat auertere. Eius itaque imperatoris per eam ætatem po-
tentiſſimi motibus qui continuabant territi Venetæ reipublicę magiſtratus Dominicum
Michaëlem ducem ſuum reuocare coacti ſunt. Is'que probus uir Rhodum primo poſt *Rhodus*
Chium Græci imperatoris inſulas ſpoliauit, glorioſum nactus in Chio Theodori marty- *Chium*
ris corpus quod in ſancti Marci baſilicam delatum in capella inſigni ſeruatur, quam Nar- *Corpus ſancti*
ſetem cartularium ædificaſſe docuimus. Ductis inde apud Chium hibernis Dominicus *Theodori*
dux, Samum, Mytilenas, Andrum & alias de emanuelis imperio inſulas ſpoliauit: oc- *Samus. Mity*
cupato'que Mothonico & præda ibi facta inter ſuos diuiſa urbem communiuit: eadem- *lenæ. Andrus*
que claſſis in patriam reditura, Spalatum & Tragurium regis Vngarorum urbes, quod *Spalatum*
& ipſe Veneto inimicaretur nomini, ui cepit, quas urbes Veneti hucuſque poſſident. *Tragurium*
Dominicus uero dux celeberrimus tantis rebus intra trigeſimum quàm profectus erat
menſem fœliciſſime geſtis in patriam eſt reuerſus. Immorati diu ſumus in recenſendis or-
dine geſtis à Dominico Michaële rebus quidem maximis: ſed eo plurimi à uobis & ue-
ſtra re publica faciendis, quod iacta ſunt tunc ueſtræ amplitudini fundamenta. Nam tunc
primum extra portum & littora ueſtro ducatu comprehenſa aliquid dominij urbs Vene-
ta habere cœpit. Id'que ut docuimus maximo grauiſſimoq́ pontificis Romanorū & Hie
roſolymæ regis conſenſu ac totius orbis chriſtiani applauſu factum eſſe glorioſiſſimum
uobis, ac fœliciſſimum ducere ac extimare debetis. Nec paruo poſtmodū reipublicæ de-
cori fuit tertij Alexandri pontificis Romanorum ad ueſtram ciuitatem acceſſus. Eum. n. *Alexander*
primo uigeſimo & ſeptingenteſimo Venetæ urbis conditæ anno ueniſse conſtat, ut pro *pontifex*
miſſam ex fœdere pacem cum Federico primo barbaroſſa imperatore Romano ueſtris *Federicus*
auſpicijs, ueſtro concluderet interuentu. Sebaſtianus'que zianus dux ueſter cum binos *barbaroſſa*
orbis chriſtiani principes ea pace ſolenniter conſtituta, Federicum primo Rauennam uſ- *Sebaſtianus*
que, & poſt Alexandrum pontificem longiore aliquantiſper nauigatione proſecutus *zianus dux*
fuiſset, eodem anno tanta auctus gloria eſt defunctus. Cum'que paucos poſt annos terti- *Clæmēs pon.*
us Clæmens Papa Federicum antedictum imperatorem, Philippum regem Francorum, *Philippus rex*

 Ricardū *Franciæ*

Ricardus rex Angliæ Ricardum regem Angliæ, Oddonem Burgundiæ ducem, ut laborantibus in Aſia chriſtianorum rebus ſubuenirent impulit: admoniti ab eodẽ pontifice Veneti per Henrici Danduli ducatus tempora claſſem, cui Rauennas archiepiſcop⁹ pontificis legatus præfuit: parauere. primos uero & omnium pro tempore utiliſſimos ea expeditio ex Italia Venetos habuit, & qui ſe eis addiderant piſanos. Nã Clæmentis Papę edicto palam facto, Bela Vngariæ rex Venetiq́ꝫ ut terræ ſanctæ opitulari poſſent, pacem utrinq́ꝫ diu denegatã pari facilitate inuicem conceſſerunt, & coniunctas in Adriatico Venetã piſanãq́ꝫ claſſes magna uis Italię nobilium militumq́ꝫ eſt ingreſſa, quibus Tyrũ delatis & in urbem expoſitis perterriti prius ac pene deſperantes in illa chriſtiani reſpirare cœperunt. perſeuerarũt hæ claſſes triennio rebus Aſiaticis intentiſſimæ. Cumq́ꝫ nauiũ reparatione & militum regumq́ꝫ ſupplementis per maxime indigerent, ſicut ſimul iuerãt eodem tempore, ſed nequaquam ſimul aut eadem cum qua iuerant amicitia littoribus Aſiæ ſunt profectæ: quin bellum utrinq́ꝫ mutuum in patriam eſt relatũ, quod malo piſanorum ſucceſſu prius terminatum penè quàm geſtũ eſt. Piſana. n. claſſis Polam delata Leſinam urbem Venetis tributa pendentẽ cepit, apudq́ꝫ eam hiberna egit. & Henricus dux Venetus hanc claſſem in patriã reducem exarmauit: inde nouam triremium decem, nauium ſex cetearum raptim armatam emiſit. Qua Polam ducta & urbs ui capta, & piſanorum pars claſſis reliqua incenſa eſt: partem. n. claſſis maximã piſani reuocarunt præſidio occurſuram ſex eorum nauibus onerarijs, quæ mercimonia à Tanai fluuio & mari pontico aduehebant. Venetiq́ꝫ Polæ muro ita aperto dirutoq́ꝫ ut in eam ultra piſanis receptus eſſe nequiuerit, Mothonum urbem ſuam in Peloponneſo ſe contulerant, apud quam piſanis aperto uenientibus pelago congreſſa claſſis Veneta, & præſidium reppulit male habitum, & duas ex ipſis ſex mercimonijs plenas intercepit: pax'que breui maximo cum piſanorum damno compoſita eſt. Sequitur in primis glorioſa Venetis expeditio. Anno conditæ urbis quarto quadrageſimo ſeptingenteſimo Bonifacius marchio montiferati, Balduinus comes Flandriæ, Henricus comes ſancti Pauli, Ludouicus comes Sabaudiæ Venetias aduenerunt nulla alia ratione quàm ut uia ad Conſtantinopolim per uarios pridem in Germania & nuper in Conſtantinopoli exortos motus intercluſa à Venetis opem peterent tranſmittendis in Aſiam copijs, quas chriſtianorum ſubſidio ducturi erant: pactiq́ꝫ erant cum Henrico Dandulo duce quales quotq́ꝫ naues habere, quantum pro naulo diſſoluere deberent, quingentos & quatuor milia equites & octo milia pedites & cõmeatus neceſſarios traducturi. militibus uero ſuis ad edictum tardiuſcule conuenientibus protracta eſt diutius opinione ſua Venetijs mora, ut æſtate iam in autumnum uergente pecunias hi proceres expectando conſumptas à Venetis mutuas capere ſint compulſi. forte per id tempus Iadera quintum à Venetis ad Vngaros defecit, cuius recipiendæ cura ducem Henricum & Venetos adeo urebat, ut nauigium importuno tempore pœnituerit proceribus promiſiſſe, quam ut reuocarẽt promiſſionem nullo abduci incommodo patiebantur: cum melior in re ardua ac difficili conſultantibus occurrit ſententia, dandas ſ. eſſe dono petitas maioresq́ꝫ proceribus pecunias, ſi inita ſocietate illis in recipiendis Dalmatiæ urbibus oppidiſq́ꝫ rebellibus reipub. opem afferre animum induxiſsent. Ictaq́ꝫ ſunt in annum fœdera educendas eſse à Venetis in expeditionem triremes LX: & præter Dalmatiam quicquid urbium, oppidorum, inſularumq́ꝫ, & omnifariam prædæ caperetur æquis inter utroſq́ꝫ portionibus diuidendum. Henricus itaq́ꝫ Dandalus Venetorum dux cum expedita triremium claſse primus omnium idibus octobris ſoluit, cæteri poſtridie ſunt ſecuti. Quam claſsem præter armatas iam ducibus dandas urſerioſq́ꝫ quibus equi deferuntur uiginti centũ, ac onerarias naues LXX habuiſse cõſtat: primumq́ꝫ tergeſtini & mulgenſes mare latrocinijs infeſtantes domiti, & Venetis tributarij ſunt effecti. Iaderam uero delati diutius ad eam ſua opinione ſederunt, quam ſæpe oppugnatam multis laboribus & multo ſanguine fuſo receperunt. Et qa eius q̃ ter iam quaterq́ꝫ rebellauerat reſpectu liberari uoluerunt, Veneti muros urbis in mare uerſos aperuerũt. Actumq́ꝫ eſt inter ſocios ut hyemem plane inchoatam & crebris iam ſæuientem tempeſtatibus ibi agerent: quare Iaderenſes quique ditiores & urbis primores Venetorum clæmentiã deſperantes ſponte migrarunt. Interim Alexius puer Iſaac Conſtantinopolitani imperatoris filius Alexij patrui ſui fratricidæ manibus elapſus Iaderam ſe contulit conſilio fretus nonnullorũ procerum paternæ amicitiæ, à quibus Veneti

Marginal notes: *Ricardus rex Angliæ* · *Henricus Dandulo* · *Oddo Burgũdiæ dux* · *Claßis Veneta & piſana* · *Iadra defecit à Venetis* · *Dalmatiæ urbes* · *Triremes ſexaginta* · *Iadera capitur* · *Alexius filius imperatoris*

Venetias ducebatur: petentem uero afflictis rebus opem & multa pollicentem Alexium ſocij bello exaudiendum duxerunt: ſunt'que in hac maxime forma fœdera conſtituta. Reſtitutus in patriam Alexius imperator'que aut ſolus aut cum patre ſi ſuperſtes in carcere inueniretur conſtitutus Græcanicam eccleſiam & religionem Romanæ eccleſiæ ac ritui catholico ſubijceret: pro damnis inſuper quæ tam Venetis quàm francis ubiq; conſtitutis Emanuel imperator pridem intulerat, triginta milia auri marchas diſſolueret: principibus uero expeditionis nauli impenſæ ſatisfaceret qua erant Venetis obligati. Soluerunt'que à Iadera ad ueris initia bello ſocij perpetuo curſu Conſtantinopolim petituri. Et Iadrenſes patria profugi piraticam ubique in liburnis patria ſua hiſtris'que finitimis infeſtiſſimam exercuerunt, in quos noua à Venetis educta claſſis, & præſidium Iaderæ imminenti inſulæ impoſitum eſt: Cui Malconſeglio indicta eſt appellatio: quod quidem præſidium Iaderenſes patria extorres opibus Vngariæ regis freti triremibus decem apud Caietam armatis diruerunt. Quamobrem nouam atque ingentem Veneti claſſem parare cœperunt. Id cum Iaderenſes reſciſſent pacem à Venetis ſuppliciter petitam impetrarunt, ut datis obſidibus primatum filijs in patriam reuerterentur. Claſſem interim bello ſociam Boſphorum ingreſſam ad margaria locum galathis è regione oppoſitum haud longe à Conſtantinopoli diſtantem remorata eſt cathena quam Alexius fratricida denſiſſimam præſidijs ad utrunq; latus tetenderat cõmunitam: ad quam dum tentus eſſet exercitus, Cretenſes duabus uecti triremibus publico conſilio inſulam Alexio puero dediderunt, qua ille Bonifacium montisferati marchionem paterna ſibi auitaque affinitate coniunctum donauit: cathenaq; interim non prius perrumpi potuit quàm aquilone nauis cetea uento impulſa ualidiſſimo eſt immiſſa: forfex'que ſimul immenſus illam eodem iuuante impetu ſuccidit. Ea ſuperata peregrini: nam eo ſe nomine totus exercitus appellabat, urbi appropinquant, proceres'que terreſtres copias ducentes primi excenſione facta ad urbis mœnia portas'que ferri cœperant, cum Theodorus laſcara adulterini imperatoris gener, & copiarum ductor eruptione facta impetum fecit: & prælium utrobique cruentum & atrox commiſſum eſt, tandem'que Grecus intra menia eſt repulſus. Eodémque tempore claſſis Veneta ad portum urbis circumacta eſt, quam & cathena item altera retardauit. Eam. n. incluſæ triremes uiginti pro uiribus defenſabant. Continuato tamen perpetuo duorum dierum prælio, & ſciſſa eſt forfice cathena, & in portu triremes uacuæ: nam Græci in terram profugerant: ſunt inuentæ. portu capto peregrini partitis muneribus illi terra portas hi de nauibus mœnia perpetuis agitare oppugnationibus conſtituerunt. Veneti'que uineas ad promurale in portum uergens quàm proximas adegerunt: binis inſuper nauium malis ſuperne ad caueas colligatis pontes impoſiti ſunt, de quibus muros altitudine ſuperantibus oppidani ſagittis catapultis'que & fuſtibalis feriebantur: quin etiam ignis de pontibus caueis'que nauium in proxima continuantiaq; mœnibus urbis ædificia ſæpenumero iactus eſt: qui tandem ampliſſima corripiens ædificia latiſſimum commiſit incendium, ut eo territi metu, crebris inſuper icti uulneribus murorum defenſores eos linquere ſint coacti, quos ſcalis innixa iuuentus Veneta occupauit. Ad eum'que tumultum in urbe concitum Alexius fratricida territus nocte concubia fugiens ingentem theſaurũ qui poſtea reſcitus eſt apud hirenam filiam uirginem in monaſterio defoſſum liquit. Ea perditi uiri fuga per urbem uulgata Iſaac cęcus carcere eductus & puer Alexius maximo populi fauore patentibus portis in urbem eſt reductus. Exinde factis utrique imperatori de more acclamationibus Iſaac pacta à filio cum peregrinis fœdera ſponſiones'que & pecuniarum obligationem præſente & conſentiente populo approbauit: quorum executioni cum probus imperator Iſaac gratiſſime intenderet, morbo ab aëris, ut creditum eſt, inſolentia contracto interijt. Nec ſegnior illo erat in oſtendenda gratitudine puer Alexius, quem & ſatis debito facturum & ingentia etiam peregrinis in Aſiam traiecturis allaturum apparebat, niſi ingrata & ſeditionibus per eam tempeſtatem nutrita ciuitas omnia eius conſilia ſubuertiſſet: tumultus. n. in populo incertis auctoribus eſt exortus, & incurſu ad imperiale facto cõuitia in imperatorem iactata ſunt, quod puer ignarus rerum pecunijs auaræ & ſemper antea inimicæ genti latinæ dandis urbem expilare, ac omnino intenderet exhaurire. Et puer Alexius ſibi timens prudenti ſupra ætatem conſilio alta inclamauit uoce, ſeſe in eorum poteſtate dirigendis huiuſmodi alijs'que

Emanuel imperator

Iaderenſes piratiam exercent

Malconſeglio inſula

Iadrenſes à Venetis pacẽ impetrant

Cretenſes

Veneti occupant urbem

rebus de cætero permanſurum: hæc noctu de prima uigilia fiebant. Mane imperator conſilio paucis communicato ad Bonifacium miſit monteferatenſem: admonuit'que atque orauit, ut de tertia uigilia cum armatis cohortibus ad portam quæ clanculum pateret delatus in palatium aduolaret. Fuit eius conſilij conſtituti'que facinoris conſcius quidam & ipſe Alexius cognomine murtilus, quem Iſaac imperator ex infima plebe in patriciũ protonotarium'que primariam aulicorum dignitatem extulerat: is malo uir ingenio ad tyrannidem anhelabat. Quare primarios factionum & in plebe audentiores allocutus, tumultum ad primam uigiliam priori ſimilem concitare curauit: quo tumultu uix tunc exorto Alexium puerum titubantem ut in penitiora ſordidioraq; palatij deliteſceret admonuit, curauit'que perductum ad locum à ſuis ſatellitibus cuſtodiri: exinde in publicam delatus eſt aream: & multa cõcionabundus dixit oſtendens præſentem urbis conditionem, imminens ab externa, auara, ambitioſa, & ſemper hactenus inimica gente periculum, uiro non puero indigere: effecitq; quod in primis anhelans ſatagebat, ut inconditis uocibus eum populi pars gubernatorem, pars ducem, pars imperatorem acclamauerit. ſecundum quas acclamationes magna ſtipatus caterua in palatium ſe proripuit, & puerũ Alexium quem datum bis uenenum non occiderat, eliſo guture manu propria necauit. Tumultu exinde ſedato copias contraxit quantaſcunque urbs tunc populo frequentiſſima dare potuit: & ſuis iam urgentibus fatis hinc defuncti imperatoris pueri amicos tollere, inde peregrinos pellere animum adiecit: primum tamen in peregrinos ducendæ acies ſunt inſtructæ: & accerſiti ſacerdotes pompam producentes, Iconam'que portantes glorioſæ uirginis dei genetricis quæ in ſacrario ſeruabatur, diuina ituris in prælium armatis peregerunt. Secundum quæ rite facta eadem icona in uexillum & pugnæ ſignum præmiſſa eſt. Forte impetus primus factus eſt in Balduini Flandrenſis comitis ſtationes, quæ ad ſuæ legionis tabernacula ſeruabantur. Is'que dux non magis corpore quàm animo præſens cum paucis occurrens furentis Græci impetum tam diu moratus eſt, quoad omnis legio arma rapuit. quæ in prælium tota cum irruiſſet, pſeudo imperator in portam uſque repulſus eſt, Iconáque caſu à peregrinis capta parum abfuit quin tyrannus cum multitudine ſuorum promurali excluſa fuerit interceptus. Iconem peregrini apud ſe manſiſſe in eam acceperunt partem, ut uictoriam ſibi de perfido hoſte maligno homine à deo ſponderi in ſpem maximam ſint adducti. Quare in conſultationem eſt poſitum quid plurimi quique maiores natu, meliores'que cenſerent à peregrinorum exercitu faciendum: uicit'que ſententia tollendum eſſe & deijciendum tyrannide perditiſſimum hominem, qui tam multa in ſe tam horrenda in puerum Alexium commiſiſſet. Fœderáq; primum omnium inter eos hac formula renouata ſunt, ut urbis captæ atq; imperij Romaniæ urbiũ ac locorum quæ in poteſtate fierẽt dimidia proceribus peregrinis, altera pars Venetis poſſidenda daretur: urbsq; ab his mari, ab illis terra uariatis per duos de ſeptuaginta dies oppugnata eſt. & licet magna Græci à peregrinis terra pugnantibus incommoda acceperint, muro tamen Veneti in portum uerſo ſuperne de nauium malis caueiſq; ſicut alias expugnato priores urbe potiti ſunt. Tyrannus'que noctis umbra tectus cum pellicibus uxore & theſauro fugiens euaſit. Ciues uero hinc ad capti ab hoſte muri uoces inde ad tyranni fugam uno atque eodem tempore ſunt exterriti. Sed dante ingenium neceſſitate conuocatos in ſolennem pompam ſacerdotes ſecuti ſunt inermes & crucibus Iconis'que ad fidem comparandam præmiſſis, tenentes murum armatos ueniam ſupplices orauerunt, qua facillime impetrata, portis undiq; patentibus latini nominis multitudo undiq; eſt ingreſſa. Quiete urbi data proceres in conſilio decreuerunt quindecim uiros ex omni exercitu deligendos, quibus creandi imperatoris deligendiq; patriarchæ poteſtas eſſet irrefragabilis attributa. Quod cum placuiſſet id Veneti petitũ impetrarunt, niſi imperator eſſet Venetus patriarcham ipſi poſſent ex arbitrio declarare à Romano pontifice confirmandum. partitio electorum in hunc maxime modum æquata eſt, ut quinque uiros externi principes Flandrenſis & ſancti Pauli comites, totidem Montisferatenſis Sabaudienſis'q; reliquos Veneti deputarent. Balduinusq; flandrenſis ſumma concordia ſublimatus, & Thomas maurocenus in ſacris agens in patriarcham Conſtantinopolitanum à Venetis declaratus eſt: qui nouo imperatori ex more inuncto diadema impoſuit: & breui poſt pro confirmatione obtinenda Romam ad tertium Innocentium pontificem ſe contulit.

Alexij mors

Virginis dei genetricis Icona

Balduinus

De eligendo imperatore et patriarcha

Bald. imp.

Vſi uero ſunt expeditionis huiuſce principes magna in nouum imperatorem liberali‑tate. Nam ut onera imperij commodius tolerare poſſet, dimidia illum partis eos ex fœdere tangentis tam urbis quam prouinciarum uectigaliumq́ & portoriorum imperij donauerunt. Inde ad nonam captæ urbis diem Veneti claſſe, cæteri omnes terra recipiendis Balduini imperatoris nomine, prouincijs, urbibus, & inſulis eduxerunt. primusq́ omnium Bonifacius Montisferatenſis & Henricus imperatoris germanus frater, omni thracia quæ Adrianopolim & Cōſtantinopolim dierum trium itinere, quaqua uerſum interiacet mirabili uictoriæ curſu potiti ſunt, & omnia ut imperatoris poteſtate firmarentur, caſtra duces ad Adrianopolim ſunt metati. quam in urbem Græci nobiles & primores quiq́ Latinorum exoſi imperium copias contrahebant. Manſerat apud imperatorem Conſtantinopoli Henricus Dandulus ueſter dux, quo partem quartam imperij ſe tangentem certioribus diſcretam terminis, ac locorum nominationibus innoteſceret. Et quia Aegei pelagi (archipelagum nunc appellant) inſularum pars maxima & adiacentes Creta & Aulis Eubœa nunc Nigropontus in ea adnumerabātur quarta parte, claſſem ſuam illis primum recipiendis intendere curauit. Sed cum ad Cretam eſt peruentum, omnis ea inſula in Bonifacij Montisferatenſis poteſtate pacifica eſt reperta. Quamobrem imperator Balduinus concordiam in expeditione & fœderum publice ictorum iuſtitiam conſeruandi cupidus, Bonifacium in Theſſaliæ regem declaratum ut Cretam Venetis dimitteret eſt hortatus: miſſiq́ ſunt ad caſtra in Adrianopolim firmata cū imperatoris decreto Marcus Sanutus Patricius Venetus, & Rabanus de carceribus Veronenſis Veneti ducis oratores qui Bonifacium imperialis decreti quod exhibuerunt autoritate regem Theſſaliæ appellatum, ut accepta à Venetis pecunia quamquam modica ius illis ex Alexij pueri extorſiſq́ donatione quæſitum cederet, facile in ſententiā adduxerunt. Thomas interim maurocenus Romæ fuerat, quem tertius Innocentius pontifex libentiore quàm petitum fuerat animo in patriarcham Conſtantinopolitanū confirmauerat, quod ea eccleſia tunc uero Romano pontifici ſubiecta erat. Iſq́ patriarcha cum Venetijs paruo fuiſſet tempore Conſtantinopolim ad ſuam reuerti uoluit eccleſiam. Cui nauigaturo Senatus Venetus triremes quatuor duci Dandulo & eius claſſi addendas tradidit. qua fretus armatarū triremium occaſione patriarcha, Raguſiū urbem quæ à Venetæ rei publicæ fœderibus deſciuerat, recipit. & Dyrachio quam Græci imperatores deſertam liquerant inſtaurato præſidia impoſuit. Exceptus uero eſt Cōſtantinopoli patriarcha ſummo applauſu, quod pōtifex Innocentius Balduinum imperatorē à patriarcha cōfirmato iuſſerat autoritate apoſtolica coronari. eaq́ dies celeberrimo totius penè Græciæ non magis latinorū quàm Græcorum conuentu lætiſſima fuit. per annum qui ab urbe Conſtantinopoli capta tunc finitus erat, quicquid Iſaac & Alexius fratricida poſſederant terra & mari, unica Adrianopoli excepta, in latini imperatoris latinorūq́ procerū poteſtatē factum erat. Sed perturbauit tantos latinorū ſucceſſus hinc Balduini impatoris inde Henrici Danduli ducis ueſtri mors breui ſubſecuta, & tamen res proſpere ſucceſſerūt. Sed iam hoc loco fidem promiſſi ueſtræ magnitudini ſupergreſſus ſum, qui penè hiſtoriam non breuiarium hac una in parte deſcripſi quod ab ea expeditione magna amplitudinis ueſtræ quam nunc etiam obtinetis, pars originem habuit. nec erant tunc ueſtrorum imo publicorum chriſtiani nominis hoſtium ſarracenorum uires imminutæ, quin potius ſolito potentiores toto orbe effecti erant, excepta Italia, cui unicæ à ueſtro potentatu, & regum Siciliæ tunc etiam potentiū & bene chriſtianorum metu manū inijcere formidabant. Ad annum enim tertij Innocentij pontificis prædicti tertium Ilmamolinus ſarracenorum Aphricam incolentiū imperator, quem tunici regem ſoldanumq́ appellarunt, ingentes in Europam traiecit copias. primaq́ ad Toletum fixit caſtra. & inaudito uictoriæ curſu utranq́ Hiſpaniam peruagatus latiſſimis omnia incendijs populationibusq́ fœdauit, adeo ut hinc arelatum, inde Auinionum gallicas urbes illud idem afflauerit incendium. Henrico interim imperatore defuncto fratri Balduino apud Conſtantinopolim, & Petro ziano Veneto in ducem ſuffecto, creſcebat in latinorum manibus imperium Romaniæ. Imperator enim Adrianopolim agitabat, cuius & Græciæ imperij nomen Vatari occupauerat: & dux Venetus liberum ſuis fecerat, ut præter maiora rei publicæ reſeruata ea quæ ciues Veneti caperent, ſibi ipſis propria retinerent. primiq́ omniū Marcus Dandulus & Iacobus Viaderus Gallipolim ceperunt. Mar

Bonifacius montisferati & Henricus imp. frater

Adrianopolis ciuitas

Henricus Dādulus dux

Archipelagus

Creta. Aulis

Eubœa

M. Sanutus

Rabanus Veronenſis

Raguſium

Dyrachium

Balduinus coronatur

Toletum

Hiſpania

Auinionum

Petrus Zianus dux

cuſq; Sanutus & confœderati ſecum aliquot ciues, Naxo, paro, mela, herinea: eodemq;
tempore Marcus dandulus andro & aliquot ægæi pelagi inſulis ſunt potiti. Rabanus
uero de carceribus ueronenſis & nepotes Euripium: Andreas & Henricus gliſij Tinas,
micholas, Schyron, ſcopulum & Schyatā: Philocalus nauigoſus Stalimenū ſibi dominio
ſubegerunt: per quod item tempus claſſis Venetorū unius & triginta triremiū perſequen
dis piraticis miſſa Corcirā nunc Corphu dictum, & eodē uictoriæ curſu Mothonū & Co-
ronum rei publicæ rebelles ſubegit. Dominicuſq; de la roſa cāpanus ex gallia reliquijs a-
thenarū & omni Achaia potitus eſt, nec tamen deerant Græci in latrocinia coeuntes. Hen
ricus namq; cognomento piſcator maleæ comes genuenſiū claſſe fretus Cretā inſulam, ut
caperet eſt adnixꝰ. Veneti aūt claſſe uiginti quatuor triremiū immiſſa & ſuā tutati ſunt in-
ſulā, & quatuor genuenſiū triremes interceperunt. Eaq; latinorū apud Conſtantinopolim
uictoria, animos chriſtianorū in Aſia degentiū erexit. Annus aduenerat conditæ urbis ue-
ſtræ ſeptimus quinquageſimus ſeptingenteſimuſq; cum gubernandæ Cretæ rebelles ani-
mos oſtendenti, & Mothono ac Corono gubernatores dediſtis, qui magiſtratus freti ſex
nauibus ceteis & totidem triremibus patria eductis & Cretā ſeruarunt, & genuenſium re-
bellibus fauentiū tres naues interceperunt. Quin etiam Rabanus de carceribus nepoteſq;
Michael cominos cum Nigropontis inſula ſeſe uobis feudatarios ſubegerunt. pariter Gofredus de uilla gal-
licus qui in Achaiæ principatu Dominico de la roſa ſucceſſerat. & Michael cominos Græ
Peloponneſus nunc morea cus nobilis cum Peloponneſo nunc morea dicta par feudū Venetæ reip. obedientiāq; ſpo
ponderunt. Anno autem qui ſecutus eſt Veneti motus Cretenſium rebellionis cōpeſcere
Creta colonia Venetorum cupientes equites ex ſuis & plebeios pedites eo in coloniam deduxerunt, prædiaq; inſulæ
maiora melioraq; tum equeſtri ordini, tum plebeis diuiſa, primuſq; pro re publica Veneta
Iacobus Teupulus dux Cādiæ primus dux Candiæ fuit Iacobus Teupulus, qui paulo ante cum prætura in Conſtantinopoli gere
ret inducias cū uatari comino Græcorū imperatore Adrinopolim obtinente in quinquen
nium conſtituerat. Quæ quidē induciæ ab Henrico imperatore pariter fuerant conſtitutæ
Suffectus Henrico mortuo Petrus Altiſiodorenſis ad urbem Romā ueniens ab Honorio
III pontifice Romano in ſancti Laurentij eccleſia quæ eſt extra urbis muros cū Iole uxo-
re coronatus eſt. Iſq; pontifex rebus Romaniæ & ſubſequenter Hieroſolymæ opē laturus
multos exciuit cruce ſignatos, qui cum eo impatore Cōſtantinopolim ſe conferrent. Ioan
nes quoq; columna portuenſis epiſcopus cardinalis in eius expeditionis legatū ſedis apo
ſtolicæ declaratus eſt, qui ad nonū coronati imperatoris diem urbe profectus Brūduſium
ſe contulit, quo imperator imperatrixq; acceſſerūt, omneſq; ſimul Venetorū naugio ſunt
excepti. Ioannes nunc imperator Venetis promiſerat, ſi ab eis qui à Conſtātinopoli detu-
lerunt cum habito à pōtifice exercitu Conſtantinopolim reportaretur, Dyrachiū eis recu
perare. quam urbē Theodorus epirotes furto doliſq; ſurripuerat. Debellaturus aūt Dyra-
chium imperator hinc Iolem uxorē inde cardinalē columnā Conſtantinopolim iuſſit acce
Epirus dere, inchoataq; eſt obſidio & oppugnationes per dies pene ſingulos intentatæ. Sed ur-
bem ueteri muro quē Venetus inſtauraſſet munitā Theodorus milite abundās ex Epiro
Macedonia fideli facile defenſabat, adeo ut imperator potiri deſperans ſibi conſtituerit abeundum. &
quia mediterraneas macedoniæ urbes inuiſendi deſiderio teneretur, petitam inter ſoluen
dum obſidionem à Theodoro fidei publicæ ſecuritatem accepit. ſecundum quam ſcripto
ſibi datam ad arctæ amnis portum excenſionem in macedoniæ littora primam fecit. Inde
ad nemoroſa tempe delatus cum ad montium ſaltus perueniſſet ſiluis tectorum ſtructas à
Theodoro duce inſidias incidit, & abductus in teterrimū carcerem eſt coniectus. Andre-
Andreas Vngariæ rex as per id temporis Vngariæ rex ab Honorio pontifice in prædictā expeditionem accerſi-
Dalmatia tus, ius omne quod in dalmatia ſuum ad id temporis regnum habuerat Venetis ideo con
ceſſit, quia eum uſq; ad damiatam cum exercitu amplo nauibus detulerunt. Eſſet hoc in lo
co dicendum quo pacto Conſtantinopolitanū ad ruinam tendere cœpit imperium, quia
imperator conciliatam ſibi cum rege exagonarum à Venetis amicitiam noluerit accepta
Federicus II imperator in uxorem eius filia conſeruare. Sed maior eſt res quam quæ breuiario cōprehendi poſſit.
In Italia uero per id temporis Federicus ſecundus imperator germanus non minus quàm
Petrus teupu. ſi turcus fuiſſet aut ſarracenus Romanæ eccleſiæ & Italiæ ac Romano pontifici infeſtus
erat. is repugnare & prælio reſiſtere auſos mediolanenſes aggreſſus, Petrum teupulū Ve
netiarum ducis filium cepit, & in Apuliam miſſum in carcere occidi iuſſit. Quamobrem
Gregorium

Gregorium nonum pontificē Romanum quem ipſe perſequeret̄ imperator Iacobus teupulus ſolito attentius exaudiuit. pacemq́ eo rogante cum genuenſibus cōſtituit annis nouem his cōdicionibus duraturā ut bella uterq́ populus ſuſciperet, gereretq́ comunia. nec poſſet alter ſine altero cū Vatari Grȩco imꝑatore aliquid attentare, ut utriuſq́ populi nauigia amborū ſimul deferrent inſignia. obteſtatusq́ eſt pōtifex quod decreto ſancitū promulgari fecit, partem q̄ huiuſmodi cōſtitutȩ paci contraria primū faceret, excōmunicationem cuius ſententia tunc eſt lata, interdictūq́ à ſacrificijs incurſurā. Ea pax alioquin laudabilis uel ea maxime ratione fuit neceſſaria, ut hi præpotentes Italiȩ populi, hinc Federico, inde Græcorū imperatori latinos apud Conſtātinopolim opprimenti reſiſtere poſſent. Ioannes enim Brēnius imperator ad eos obierat dies, & Balduinus ex decreto acceperat imperium. Ioannes item uatari apud Adrianopolim orientalis appellatus, & alter apud mare ponticum exagonarum Græcorum occidentalium imperatores, partim diuiſis copijs partim coniunctis latinos è Græcia eijcere adnitebantur: & uatari continuatū ab Adrianopoli uſq́ ad Sataliam obtinebat imperiū. Cui ſuberant aderantq́ in bellis aſſidui Marcus Sanutus ægei pelagi, & Leo ganala Rhodum inſulas tyrannide obtinentes. fregerunt tamen Veneti aliquot ante conſtitutā pacem annis utriuſq́ Græci imperatoris audaciam. cretenſes in rebellione pendentes comprimere cupiens dux eam inſulam pro Venetis gubernans Marcum Sanutum mercede conductum auxilio aduocauerat. Cum acerſitus à rebellibus uatari tres & triginta in expeditionē adduxit triremes, & quem ſolum reperit cum triremibus octo reſiſtentem Sanutum in patriam prodito Veneto redire curauit. obtinuitq́ tunc de inſula creta Vatari Rhetinium, Mylopotamum, & Caſtrum nouum. Sed cum ulterius progredi Grȩcus imperator obſiſtente Veneto nequiret, relicta oppida cum impoſito præſidio amiſit, treſq́ de ſua claſſe triremes apud Cythereā inſulam periere naufragio. Tunc educta Venetijs ingens claſſis Raguſinos qui ſuaſione pollicitationibuſq́ Vatari seducti deſciuerant, data uenia in ſolitā fœderationē amicitiamq́ recepit. neq́ uero potuerunt latinorum debilitatem Veneti adiuuare, quin Conſtantinopolis tanta belli acerbitate ſit preſſa, ut Balduinus imperator Philippum filium infantē accepti æris alieni pignus tradiderit mercatoribus. detractū quoq́ ædium publicarum & baſilicarum culminibus plumbum uenijt: nec erat alicunde auxilium præter opem quæ multa à Venetis ſuo ipſorum impendio adueniebat. Tandem Græci imperatores rebus elati proſpere in latinos patratis Conſtantinopolim terra mariq́ cinxerunt arctiſſima obſidione, unde inſalutis deſperationē imperator adductus Balduinus Venetos ſuis grauatos periculis magna euicit precum inſtantia claſſem ab illis triremium uigintiquinq́ armandam, cui pro dimidia comunis utriuſq́ fieret impenſa. & ne fraudē in ſolutione periculumue amiſſi forte imperij Venetus timens impendiū recuſaret, imperator dedit pignera omnium præcioſiſſima lanceā ſpongiamq́ quibus Dominus & ſaluator noſter hinc potatus, inde uulneratus, & crucis ligni in quo eam pertulit partem maximam. Immiſſȩq́ illico Venetorum de cretæ XXV. triremes expectantem in portu & ipſa urbis mœnia infeſtantē inſolentiſſimum hoſtem Græcū prælio ſuperarūt, & quatuor & uiginti de inimica claſſe interceptis triremibus Conſtantinopolis obſidione liberata eſt. quando etiā Leo ganala dux qui Grȩcorum dictæ obſidionis claſſi præfuerat, eodem die Rhodum inſulam & ſeipſum per fœdera ſubiecit. Et hæc quidem Conſtantinopolitanæ urbis liberatio eodem facta erat anno in quo pacem Genuenſi cum Venetis pontifex IX. Gregorius eſſe uoluit. Quare pontifex ipſe maiora indies aduerſus ſecundum Federicum hoſtem ſuum tentare diſpoſitus anno ueſtræ urbis conditæ ſeptingenteſimo octuageſimotertio fœdera cum Venetis inijt, per quæ claſſis triremiū item XXV. comuni ac pari impendio eſt armata, quam adhiberi uoluit pontifex Federico Sicilia expellendo: ob quam iniuriam Federicus ridiculum Venetis bellum intulit. Namq́ cum exercitu paratiſſimo ſancti Hilarij terram quæ unica populo Veneto Italiæ ſolo erat aggreſſus eſt, terra quæ Veneto ſubdita Paduano agro contigua uix ſubſtinuit operientem ſe ſe Romani imperatoris exercitum, in Bebaſq́ turrim exiguam cum non eſſet terra acceſſus conuicia ſunt iactata. Superueniens interim à Venetis cimbarū ſagittarijs plenarū multitudo quæ aquas æque ac illi terram cōpleret, Federicum pariter conuitijs lacerauit. Incubuerunt tunc totis uiribus pontifex Romanus & Veneti deturbando Padua. Ferraria'que Eccelino de Romano tyranno omnium immaniſſimo

Gregorius nonus pon.
Iacobus teupulus
Pax genuenſium
M. Sanutus
Leo ganala
Rhetinium
Mylopotamū
Caſtrū nouū
Cytherea
Philippus
Lancea ſpongia Chriſti
Conſtantinopolis liberata per Venetos
Leo ganala
Fœdus pontificis cū Venetis
Ciuitas S. Hilarij
Bebæ turris

Eccelinus tyrannus maniſſimo ſubditas,qui omnem quoq; tranſpadanã occupauit Italiam. Iacobusq; Teupulus dux ad Gregorium montelongum ſedis Apoſtolicę legatum Ferrariã cum claſſe delatus,eam urbẽ deturbato per arma Salinguerra Eccellini Romanæ eccleſiæ acquiſiuit, quã *Azo eſtenſis* idem legatus Azoni eſtenſi attribuit gubernandã. *Piſani fauentes Federico* Fauebant eo tempore Piſani Federico, claſſemq; ſupra centũ,ut fertur,triremium in genuenſes armauerant ducendam. Quare petitus ex fœdere Venetus ſuppetias genuenſi afferre curauit,claſſisq; triremium ſexaginta præfecto Andrea Teupulo ducis filio ſubito eſt educta : quæ prima uelificatione Polam *Pola uaſtata* delata,eam ciuitatem quæ in ſuam triremem iuſſa non dederat imperatã pecuniam,& muro alicubi aperto puniuit. Continuata exinde nauigatione Teupulus Diraciũ eſt delatus: ubi à nuncio in id miſſo certior eſt factus Federici & piſanorum claſſem à genuenſi apud Corſicam fuiſſe fugatam. Quare Andreas præfectus claſſe in Polam conuerſa quam intellexerat iterum defeciſſe eam ui receptam ſpoliatamq; igne ferroq; uaſtauit. Per quod tempus Lodouicus Francorum rex curante Balduino imperatore pignera redemit precioſiſſima Venetis ſicut oſtendimus conceſſa,lanceam ſpongiamq; & partem ligni crucis dominicę paſſionis. Eſſet hoc in loco dicendũ quid claſſis Veneta expeditioni profuit in damiatam ducta. *Damiata* Sed nec mutilari poteſt tot regum,totq; principũ,& uarij ſucceſſus hiſtoria, & propoſitum promiſſumq; breuiarij modũ excedere diu incepimus: ad ea itaq; reuertemur quæ ſunt de Eccelino ſuperius inchoata. Ad annum Venetæ urbis conditæ quartũ octingenteſimum, *Alexãd. pon.* quartus Alexander pontifex Romanus conſtituit laborantibus in Lombardia trãſpadanis à tyrannide Eccelini eccleſiæ partium ſtudioſis opem ferre, pręſertim cum Venetos haberet ad id cupientiſſimos, qui recipienda urbe Padua celeberrima nauigium ſibi & copias pollicebant: creatusq; Philippus ex nobili fontanenſium familia archiepiſcopus Rauẽnas ſedis Apoſtolicæ legatus ſe cõtulit Venetias:qua in urbe armis primũ uſus eccleſiaſticis uitæ æternę pręmia repromiſit cruceſignandis, qui in bello aduerſus Eccelinum barbaris truculentiorẽ ſigna pontificis & eccleſiæ ſequerentur. Et ne ſingula proſequantur hic, nimia Venetorũ ope & opera Eccelinus Paduam primo poſt cætera facilius amiſit, quæ plura tenuit cæteris omnibus tyrannis & principibus qui ad hæc tempora in tranſpadanis fuerũt dominati. Nec uero minores fuerunt motus qui pontificis quoq; Alexandri IIII. temporibus hinc Conſtantinopolim,inde chriſtianas Aſiæ urbes & inſulas agitauere. Cupiuerat Alexander ipſe ad prima aſſumptionis ſuę tempora chriſtianis Aſię rebus ſubuenire, quod ut intentaret nedũ perficere poſſet à Manfredi regẽ ſe appellantis agitationibus eſt prohibitus. Erãt enim Ptolomaida Acon Tyrusq; urbes opum amplitudine populorumq; frequẽtia adauctæ, utpote apud quas Veneti,Genuẽſes, & Piſani per annos iam quatuor & lx. quibus à chriſtianis fuerant poſſeſſę omnẽ orientis occidentiſq; contractauerant mercaturam : qui tres de Italia populi ſeparatas quiſq; areas & uicos domibus cõtinuatos,ſeparata habebant prætoria, in quibus iudicia in ſuos tam ciuilia q̃ criminalia exercebant:nihilq; erat duobus eorũ populis in eadem urbe præter eccleſiã cõmune. *Ptolomaida* De qua tantum apud Ptolomaidã Veneti Genuẽſeſq; & altercationibus ſæpenumero contenderũt, q; Veneti tertia eius urbis parte in uim fœderũ pridẽ cũ Balduino rege Hieroſolymæ ictorũ donati, monaſteriũ ſancti Sabbæ eius urbis primariũ ſibi propriũ tenere quęſiuerunt. Hisq; auditis cõtentionibus quartus Alexander pon.Ro.cenſuit,iuſſitq; monaſterij illius collatiõis ius & omnẽ diſpoſitionẽ utriq; populo fore cõmune: cuius cõceſſionis apoſtolicas literas Philippo monteforti gallico Ptolemaidæ urbi tunc de more ex- *Philippus mõtefortis gallicus* peditionis chriſtianæ præfecto oſtendit, & eius amicitia fretus monaſteriũ in arcẽ caſtellum'ue cõmunitũ ſibi excluſo Veneto retinere conſtituit. Suborta exinde cõtentio tumentes prius non inuidia magis q̃ illatis hinc inde iniurijs & dãnis duorũ præpotentũ populorum exacerbauit animos,quos tanto ab æſtu demulcere ac mitigare quęſiuerit Philippus qui Venetos populariter abire iuſſit. Eam iniuriã id dedecus id damnũ indigne tulit Venetus,& tyri quo' ſe receperat,Piſanos allocutus facile in ſententiam duxit,ut ſpreto fœdere quod cum genuenſi paulo ante icerant, ſocietatẽ ipſi nouam in communẽ utriq; hoſtem inirent. *Placentia regina Cypri* dum eis Veneti fauoribus cõparandis intenti ſunt, Placentia Cypri regina duxq; Antiochenus,& templi Hieroſolymi magiſter, ac Ioannes ibedim comes,quibus eſſet aſſidua Ptolomaidæ Tyriq; conuerſatio,montẽ fortem inſolentiæ temeritatiſq; & iniuſticiæ increpauerunt, fore dicentes ut niſi re in integrũ reſtituta Venetos concilier, rem in Aſia

chriſtianam

chriſtianam,id erratum,id ſcelus ſuum euerteret. Cumꝗ elatum,& quod conſtat, ſemia/
mentē hominē in peruicacia perſtare Veneti reſciſſent, triremes treſdecim quæ ſibi tunc
Tyri erant raptim educunt,Ptolomaidā aduolant, cathenā qua portus claudebatur refrin
gunt,illicoꝗ naues genuenſium tres & uiginti triremesꝗ binæ ibi exarmatę incendio ab/ *Naues genu/*
ſumptæ & ſancti Sabbæ caſtellum monaſterio impoſitū eſt deſtructum. Genuenſes uero *enſium incen/*
interea apud Tyrum & ipſi duas & uiginti triremes armauerant, quæ adauctæ indies Ve *dio abſumptæ*
netorum claſſi ſæpenumero concurrerunt. Seceſſit enim paulíſper Veneta claſſis in mare
ponticum,delataꝗ Meſembriā urbem de Sarraceno expugnatam diripuit. His quæ apud
Ptolomaidam geſta erant genuæ nunciatis, claſſem ea res publica ingentem armauit,tri/
remes quadraginta, naues ceteas decem, quæ Tyrum ſunt miſſæ: & pariter Rainerius *Rainerius*
zenus dux triremes Venetijs quindecim taradas decem, & qui ex Venetis Ptolomaidæ *Zenus dux*
agebant, unde quadraginta uachetas, naues ceteas decem parauere: pareſꝗ potentatu
& armis in Aſia Venetis genuenſes hoc uno erāt inferiores quod Tyrum uterꝗ populus
communem habebat urbem: in qua quantū claudebat portus hoſtilia à latini nominis ma
giſtratu inuicem facere prohibebantur. Ptolomaida uero genuenſis cum ſuo monteforti
erat excluſus,unde Veneto cōmoda pręſidiaꝗ accedebāt. Alexander interim pōtifex Ro
manus his quæ apud Ptolomaidā male inchoata peiores apud genuam Venetiaſꝗ pro/
greſſus habebant auditis, oratores ab utraꝗ re publica & pariter à Piſana ad ſe mitti cura/
uerat,pacemꝗ inter eos cōponere erat connixus,quæ iam pro concluſa habebatur. Cum
ad annum conditæ urbis Venetæ quartum octingenteſimū ex Aſia eſt allatū ingentes &
niſi Piſano Venetus acceſſiſſet pares eas claſſes Ptolomaidā inter & Tyrum acre prēlium
depugnaſſe,cuius uictoria duobus cōiunctis populis contigiſſet. & hinc genuenſis quinꝗ
& uiginti de ſuo amiſſis nauigio in Tyri portum confugit: inde uictrix Veneta Piſanaꝗ
claſſis Ptolomaidam eſt reducta. abuſuſꝗ eſt uictoria Venetus qui publica tunc primum
& priuata genuenſis populi in Ptolomaide ædificia demolitus eſt: turrim ingentem cum *Turris ma/*
prætorio cui erat appoſita, & horrea mercatorumꝗ apothecas. quin etiam uiatores & ap *gna in Ptolo/*
paritores qui de genuenſi ad eam diem manſerunt Ptolomaida ſunt expulſi. Cum itaꝗ ge *maida*
nuenſis res publica ſuos à Romana curia reuocaſſet ad pacem tractandā miſſos oratores
id à Venetis pontifex impetrauit, ut captos in prælio dimitterent genuenſes. Erāt item ea
tempeſtate res apud Conſtantinopolim in peſſimū adductæ locum, adeo ut Balduinū im
peratorē cęteroſꝗ Latini nominis in Romania agentes retinendi ea quę erant reliqua de/
ſperatio inuaſiſſet. quibus & uires & animos reſtituit ducta in ægæū primo,poſt in ponti/
cum mare Veneta claſſis quam ex uictoria in Ptolomaidæ portū reductam docuimus. Et
forte tunc accidit Theodorum Vatari Græcorū ut appellabant imperatorē mori duobus
filijs,quibus pueris Michaelē paleologum ſibi affinitate coniunctū teſtamento tutorē de/ *Michael pale/*
derat. qua ut apparuit ſecuritate per imperatoris Græci mortē latinorū rebus addita claſ/ *ologus*
ſem Veneti à pontico reuocarunt. Sed Michael paleologus uir ingentis ſpiritus multa in
latinos eſt aggreſſus, quæ Vatari penè decrepitus dimiſerat intentata. primum'ꝗ omniū
Guilielmo francigenæ achaiam & proximas Gręciæ regiones obtinenti prælio cōgreſſus *Guilielmus*
eum ſuperauit, captiuūꝗ Adrianopolim perduxit. Inde uerſam in mare ponticū regionē *francigena*
ut reciperet miſſo exercitu curare cœperat. Cum Balduinus impator copias quæ ſibi erāt
oēs nauibus impoſuiſſet, quas pręfecto claſſi Cōſtantinopolitano gente Veneta ad ipſius
ponticæ oræ defenſionē uoluit circūduci, interea qui erāt Cōſtantinopoli uetuſta origine
Gręci odioſum pridē,ut eſt gentis natura,latinū nomen inde conſtituerunt eijcere. Initaꝗ
coniuratione Paleologus de urbe recipienda per idoneos eſt admonitus. Claſſe igitur im/ *Coniuratio*
peratoria quæ omnes aſportauerat latinorū neruos in pontico iam agente adueniens cum
exercitu Paleologus refracta à cōiuratis porta nocte concubia eſt admiſſus. Balduinus ue
ro imperator & Pantaleo Iuſtinianus patriarcha nauigio de repente cum ſuis omnibus &
rapta ſupellectile ad Euripū ſeſe profugi receperūt. potitus urbe paleologus ea iecit rebus
ſuis impietatis ſceleriſꝗ fundamēta,quibus poſtea reſpōdit omnis ſua ſucceſſorū'ꝗ ex ea
cognatiōe imperatorū uita: qui tantū imperiū,qui tantā Romani olim poſt Græci latiniꝗ
nominis dignitatē, ſuis leuiſſimis perditiſſimis'ꝗ morib⁹ in turcorū manus dedere potius
ꝗ peruenire aut prolabi permiſerunt. Is em̄ tutor crudeliſſimus pueros fidei ſuæ ab affini
homine, ab eo qui eū extulerat,cōmendatos cū interfeciſſet imperiū aſſumpſit: finiſꝗ fuit
Latinorum

Finis latino- Latinorum in Conſtantinopolim imperio per annos duo de ſexaginta continuato. Erat is
rum in Con- annus quarti Vrbani pon. Ro. primus, conditæ urbis Venetæ quintus octingenteſi-
ſtantinopolim mus. In quo Veneti Paleologum bello agitare perſeuerabant, quem ui & armis tyran-
imperij per nide deturbaſſent niſi illum genuenſes ſummis conatibus protexiſſent. Namq; belli ſo-
annos lviii cietate ſecum inita claſſem eo perduxerunt omnem, quam poſt acceptam prælio cladem
apud Tyrum, maiorem prima inſtructioremq; habebant. Guilelmus ille gallicus Achaiæ
& Bithiniæ princeps quem à Paleologo ſe tutorem gerente ſuperatum captumq; fuiſſe
Caſtrũ mal- oſtendemus, caſtrum Maluaſiæ munitiſſimum obtinebat, quod cum Paleologo permi-
uaſiæ ſiſſet carcere liberatus eſt. Iſque Venetis fœderatus bellum acre in Conſtantinopolim
Creta ſubditasque Paleologo prouincias gerebat, ut Creta, Nigroponto, Motonio, Coronoq;
& Nauplio, ſiue ut dicitur Neapoli Romaniæ Venetorũ locis, Guilelmi principatus re-
gioni bello cõiunctis, tanto Paleologus indignatus præſidio quantũ inuexerat ianuenſis.
Mare Ionium Venetæ enim claſſi quæ in ponto fuerat ad primos nunciatæ paleologi tyrannidis motus
Sinus Theſſa- ſeptem & triginta triremes Rainerius zenus dux ex Venetijs addiderat, quæ dum Ionio
lonicenſis mari nauigat LX genuenſiũ Græcorumq; triremibus ad Theſſalonicenſem ſinum obuia
uit. Illiſq; nihil mouentibus Veneta claſſis minor maiorẽ impetere non eſt auſa. Sed hac
noua claſſe Nigropontũ appulſa, tres aliæ Venetorum triremes Conſtantinopolim præ-
datum iuerunt. Dumq; factam ingentem aſportant prædam nauigio quod apud Theſſalo
Boſphorus nicam genuenſem Græcumq; habuiſſe diximus in Boſphoro obuiæ fuerunt captę, & par
tem uirorum qui inerant genuenſis interfecit: partem aliam omnẽ Conſtantinopolim du
Mons patras ctam paleologus excæcauit. Eadeq; genuenſis & Græca claſſis paulopoſt egreſſa Boſpho
ro ad Veneti damna circumacta eſt. Cui duæ & triginta Venetorum triremes forte apud
montem patras inſulã ſunt congreſſæ, prœliumq; potentiſſimæ claſſes magnis utrinq; ani
Magiſter ho- mis decertarunt. & Venetus ſuperior quatuor ex hoſtili claſſe captas abduxit. cæteræ
ſpitalis rhodi connixæ remis uelíſq; in portum Maluaſię confugiũ habuere. In Aſia uero interim Ptolo
maidã urbem incolentes hoſpitalis Rhodi magiſter, cæteriq; nominis Latini proceres ita
Venetis fauebant: ut ipſorũ ea urbs iuris potius quàm omniũ Latini nominis populorum
eſſe uideret. Contra Tyrum incolentes genuenſi fauores pro uiribus ſupraq; præſtabant.
Anno inde urbis ueſtrę ſeptimo octingenteſimo Rainerius zenus dux quinq; & quinqua
ginta triremes ad Siciliæ orã miſit, quæ claſſis genuenſi ut ſperabat non inuenta in Aſiam
nauigauit, caſuq; apud Tyrum obuia genuenſiũ nauis cetea eſt expugnata. portũ deinde
Venetus eadem qua nauim ceperat lætitia ingreſſus Tyro ut potiretur adnixus eſt, auxi
lijs ad expugnationẽ terreſtribus Ptolomaida Accone acceſſitis. ceſſit tamen conatus ina
nis. Tertio ab inde anno claſſis Veneta quatuor & uiginti triremium tribus genuenſium
Lilibæum triremibus apud Lilibæum fortuitu obuia eas cepit. quod cum Genuã perlatum eſt, edu-
Drepanus cta aduolauit duodetriginta triremium claſſis, quæ perquiſitam accuratiſſime Venetam
portus ad Drepani portum reperit. conflictuſq; habitus eſt acerrimus: in quo maximũ genuen-
ſis res publica accepit incommodum. Nam tribus ex ſuis triremibus in prælio crematis
Induciæ quin- cæteræ omnes in prælio ſuperatæ utrinq; crudeliſſimo fuerunt captæ. Quæ clades à genu
quennales enſi accepta effecit, ut Michael paleologus illius ſocietate ſpreta inducias cũ Venetis con
ſtituerit quinquennales. Eodemq; anno triremes genuenſium XXV. Venetis XXX.
apud Mothonum concurſurę cum uiderentur retroceſſit genuenſis: & naui oneraria mer
cibus Venetorum magni ualoris plena apud Euripum expugnata genuenſes potiti ſunt.
Eademq; genuenſium claſſis oram Cretæ circũuecta caueam illius inſulæ oppidum cepit
ſpoliatumq; penitus diruit. Vrebat Venetos acceptæ in naui oneraria & caueæ ruina cla-
dis aliqua ulciſcendæ cura. Miſerũt itaq; Ptolomaidã tres & uiginti triremes occaſionem
ibi aliquã gerendæ rei expectaturas. quæ caſu Ptolomaidã inter & Tyrum duo de trigin-
ta genuenſium triremibus obuiæ conflixerunt. Fecitq; locorũ cuiq; ſuorum propinquitas
animos, & in rerum diſcrimine utrinq; audentius depugnatũ eſt. Inferior tamen genuen-
Clemens iiij. ſis quinq; triremes amiſit. Clemens quartus Pontifex Romanus utrunq; populũ per nun
cios & epiſtolas monuit: ut belli inducijs conſtitutis oratores ad ſe acturos de pace Viter-
Viterbium C. bium mitterent. Idipſum etiam dictos orarunt populos reges Frãciæ & Siciliæ, ſuã uterq;
operam opemq; in pacis quæ fieret conſeruationẽ ſtabilimentumq; polliciti. ueneruntq;
Viterbiũ oratores, & re aliquot mẽſibus tractata nihil eſt concluſum. Fames ea tempeſta-

te ualida

te ualida Venetias affligebat. frumentumꝗ Apulia & Sicilia ut conſueuerat abſꝗ claſſis præſidio importandi facultas genuenſi bello adimebatur. Orator tunc magna precum inſtantia taruiſinos, patauinos, & ferrarienſes ut annona iuuarẽt Laurentius Teupulus dux Rainerio zeno defuncto ſuffectus pecunia etiã exceſſiue promiſſa emollire nequiuit. Noua itaꝗ mari adriatico nauigantibus tunc primum uectigalia, & ut certiore dicam uocabulo frena impoſuit. Lex enim tunc ſuper inde lata in hanc diẽ ſeruata eſt, ut intra oſtium fanaticũ ad Polam promontorium & rauennatium plagam nauigantes ad uectigal ſoluendum merceſꝗ & onera ſi magiſtratibus collibuiſſet deponendum Venetias ſe cõferrent. Creatusꝗ magiſtratus cum barchis attributis ne legi fiat fraus die noctuꝗ utriusꝗ littoris plagas portusꝗ perluſtrat. Quæ ratio præter genuenſe bellum Venetos impulit, ut cum piſanis Carolo regi ex andegauis primo apertis hoſtibus fœdera in quinquẽnium renouarent. Eodemꝗ anno ueſtræ urbis conditæ quintodecimo octingenteſimo Bononiẽſes magnam Romandiolæ partẽ dominio præmentes clauſam à Veneto Romandiolis per Adriaticum mare nauigationem ui adaperire conati ſunt. parato enim uarijs modis ſimulationibusꝗ exercitũ cum Veneto per oratores egerunt ut abrogata lege cuſtodibusꝗ ammotis priſtinam ſibi Romandiolisꝗ nauigandi Adriatico redderent libertatẽ. mouitꝗ pariter cum oratore exercitus. Diuerſi uero hic Rauennam: ille Venetias petiere. Senſerat dolum Teupulus dux, pariꝗ fuerat uerſutia uſus. Nouem enim eius triremes proximum rauennæ primarium Padi oſtium ingreſſæ Bononienſem exercitum mare inter & Padum locum occupare accelerare uiderunt. & ſubito præſidia duo unum Bononienſis ad primarium, Venetus alterum ad ſanctum Albertum ſummis conatibus excitauere. In Bononienſium exercitu XL. milium copiæ militabant. tandem ſuperati prelio Bononienſes pacem ea acceperunt conditione, ut ſuo exciſo ad primarij oſtium caſtello libera ſibi quarundam rerum eductio, cuſtodia Padi oſtiorum Veneto linqueretur. Anconitani autem cum Bononienſiũ exemplo Venetis bellum inferre nõ poſſent, ad Gregorium decimum pontificem mittentes querelas detulerunt: quibus põtifex motus mare à Venetis liberum linqui iuſſit. Venetiꝗ tunc minime paruerunt, ea nuntijs prætenſa ad contumaciam excuſatione, quod anconitani maledictis mendacijsꝗ & falſa ſuggeſtione uſi pontificem ſeduxiſſent. Acta uero eſt paulopoſt in Lugdunenſi concilio cui idem præfuit Gregorius anconitanorum cum Venetis cauſa, Abbasꝗ neruoſiæ cui pontifex eam commiſit, anconitanos nil ſatis ſolide probantes reiecit, permiſſa pontificis autoritate Venetis cura eam de qua diximus maris Adriatici oram à ſarracenis piratisꝗ ſimul cum uectigalium portorio rumꝗ ſuorum iure uiribus defenſandi. Quo item tempore pontificis Gregorij cura induciæ Venetos inter & Genuenſes Cremonæ paulo prius conſtitutæ in biennium prorogatæ ſunt. Anno poſtea urbis conditæ undeuigeſimooctingenteſimo Venetos inter & genuenſes bellum propè innouatum eſt. Iacobo enim contareno in ducem creato duæ genuenſium triremes tandari unam mercimonijs plenam de Venetis apud meſſanam ceperũt, cuius rupti fœderis fama Michael paleologus imperator Græcus ſuum & ipſe fœdus ut apparuit uiolaturus, ad artam uſꝗ Acarnaniam cum claſſe peruenit. Veneti uero XXV triremium claſſe intra dies XV armata oratorem genuã ad res repetendas miſerunt. quæ ſi non eſſent redditæ, bellum indici iuſſum: ſatisꝗ fecit genuenſis, & orator in reditu fœdus cum piſano in quinquennium renouauit. Adriano paulopoſt quinto in Romanũ pontificem aſſumpto Veneti anconitanos bello mari acerrimoꝗ perſecuti, quod ad orã Iſtriæ & Romandiolæ nauibus clandeſtine cum mercimonijs penetrantes latæ Venetijs legi & uectigalibus portorijsꝗ fraudem facere præſumpſiſſent. delectoꝗ ad id bellum præfecto ſex & uiginti triremes dux contarenus attribuit. & machinæ ad urbis oppugnationẽ onerarijs nauibus comportatæ. Dum autem portus magno oppugnatur conatu, tempeſtas de repente coorta nauigium in altum pelagus tranſuerſum egit, ſexꝗ triremes impactæ littoribus ſenegaliæ perierunt. Immiſerunt paulopoſt Veneti ſupplemento naues tardas & triremes, quibus aperte nauigãtibus mare anconitanus perbelle ſtruxit inſidias. Omnibus enim quæ ſibi eſſent nauibus & triremibus Venetorũ & præfecti claſſis inſignia ſunt aptata, ad quas applauſu nautico occurrentes cum duæ declinaſſent Venetorum naues captæ & Anconam magno gaudio ſunt perductę. Cuius cladis acceptæ bifariam indignatio ſenatum perpulit Venetum, ut reuocatus cum claſſe prima præfectus in carcerem ſit

bb coniectus

Fames ualida in ciuitate uen.

Laurẽtius teupulus dux

Lex facta.

Fanaticum oſtium

Carolus rex

Bononienſes Romandiolæ

S. Albertus

Bononienſes ſuperati à Venetis

Anconitani

Mare Venetis

Abbas neruoſiæ

Datur Venetis imperium Adriatici

Acarnania colfo.

XXV. triremes armatæ

XV. diebus

Senegalia

Fraus anconitanorum

conіectus, & noua inſtructior expeditio in Anconam ducenda paulopoſt Venetijs eſt e‑ ducta. Eodem quoq; tempore templarij Tyrum urbem pro expeditione chriſtiana admi‑ niſtrantes ſolitam ante bellum Genuenſe iuriſdictionem & portoriorũ exemptionem Venetis in ea urbe reintegrarunt. Tertius interea Nicolaus gente oriundus Vrſina in Romanum pontificem & quidem præſtantiſſimum eſt creatus. Venerunt ad eius creationis nouitatem in more Veneti oratores, qui diu ſpreti cum ad ſalutationem reuerentiamq; ſicut & alij non admitterentur, à Contareno duce ſuo reuocati urbe Roma profecti ſunt. Sed eos de itinere accerſitos pontifex admiſit, multiſq; & duriſſimis uerbis de Anconitanæ urbis Ro. eccleſiæ iuris oppreſſiõe redargutos, & reſpondere prohibitos reiecit. Siue autem interea parauerant eduxerantq; Veneti, ſiue poſtquam ea intellexerũt quæ ſuis apud pontificem oratoribus, certum eſt octo eorum triremes quo die oratores Venetias attigerunt ad cæteram claſſem anconam obſidentem perueniſſe. miſerunt per id tempus anconitani Venetias legatos de pace acturos, quæ prope modũ conſtituta erat, cum eſt allatum duas anconitanorum triremes tardam de Venetijs ſecus Siciliæ litora prędatam eſſe. Quamobrem & dimiſſi ſunt re infecta oratores, & triremes quatuordecim Venetijs eductæ in anconitana caſtra expeditioneq; aduolarunt, quarũ duas paulopoſt incaute ab alijs ſeparatas anconitanus ſilentio inter cuſtodias delapſas cepit, in portũq; perduxit. & pax paulopoſt æquis conditionibus eſt conſtituta. Ad annum poſtea ſecundum trigeſimum octingenteſimum urbis conditæ quarti Nicolai pontificis anno ſecundo Tripolis urbs inſignis obſidione ac uiribus facta eſt in ſoldani Babyloniæ poteſtatem. quam quidem urbem ditiſſimam poſt commiſſam in mortalibus cædem maximam, poſtq; abactam aſportatamq; omnifariam rerum prædam igne primũ poſtea ferro abſumi diruiq; curauit. progreſſusq; eodem furoris impetu barbarus Tyrum quoq; Sidonem & Barutum, ac earum urbium oppida inter tertiũ Nicolai pontificis annum cepit, ac ſicut Tripolim incenſam diruit. Iſq; princeps aſtu & prudentia æque ac uiribus & potentatu pollens, ne ea clades accepta nominis chriſtiani principes occidentis in Aſiam cõciret, induciarum fœdera in duos annos Ptolomaidæ habitatoribus chriſtianis conceſſit. Nicolaus tamen pontifex de more aſſumenda cruce edicto propoſita, ſtatuit afflictis chriſtianorũ Aſię rebus ſubueniendum. Iuſſaq; eius exinde maioris fuerunt efficaciæ quod mille quingentos ipſe equites ex publico eccleſiæ fiſco curauit primo omnium Ptolomaidam comportari, quem & multi in magnũ exercitũ ſine certo præſtantiq; ut oportuit aliquo duce ſecuti ſunt, qui quo plures eo fuerũt pernicioſiores. Ptolomaida urbs populis tunc frequẽtata innumeris quantos nunc non temere alat alaqua urbs Italiæ, à ſeptem diuerſis ſibiq; inuicem contrarijs premebatur potiusq; lacerabatur quàm gubernabatur magiſtratuum gentiumq; generibus. patriarcha enim titulo Hieroſolymitanus ſibi temporalem ęque ac ſpiritualem uendicare quęrebat gubernationem: eandem hinc templarij, inde hoſpitalarij & pariter theotonici ab armorum tractatione & ſanguinis ut dicebatur effuſione repetebant: ſuam & ad ſe ſolum ſpectantem rex Cypri uel ea ratione uolebat quod tertio ante anno regni Hieroſolymæ titulos in comitis attrebatenſis contentionem ſponte ſua & paucis adſtipulantibus aſſumpſerat. Rex quoq; Carolus ſecundus Neapolim ex carcere reuerſus nihil duxit antiquius quam Ptolomaidam mittere, qui de Hieroſolymæ regni titulis cum Cyprio rege contendentes paterna auitaq; & proauita in illa urbe iura uel armis & uiribus conſeruarent. Qua in re uſq; adeo exarſit animis ut templariorũ hoſpitalariorumq; quos Cyprio regi magis cupere audiuiſſet prædia in regno ſita Neapolitano direpta uaſtauerit. Conſulem quoq; ibi habuere Piſani qui maiore uſus eſt ambitione, qua ibi quoque Genuenſis & Venetus utebatur. Milites itaq; nouos quarti Nicolai pontificis iuſtum in exercitum ſine duce & rectore eius quæ requirebatur autoritatis miſſos nullus qui continere poſſet & ſciret, nullus erat qui à flagitijs & ſceleribus prohiberet. Eaq; militũ multitudo in chriſtianorum cædibus & rapinis, adulterijs, uiolationibus, & incendijs aliquãdiu debachata in agrum ſoldani noctu aliquando, poſt parum interdiu per furta & latrocinia penetrauit, atq; eo uſq; progreſſa eſt ut prædas iumentorum mortaliumq; & rerum omnium tanquam iuſto bello propalam abigeret. tulit tamen patienter iniuriam, diſſimulauitq; diutius omnium ſpe ſoldanus, reſq; per nuncios & abactam prædam ter quaterq; repetijt. Et quando tandem non ſunt redditæ, annum præfixit intra quem niſi fieret ſatis, ſeſe cõminatus eſt Ptolomaidæ

Nicolaus urſinus pontifex

Veneti oratores

Oratores reuocantur à duce

Pax conſtituitur

Crux datur

Hoſpitalarij Theutonici

Carolus rex ſecundus

lomaidæ excidio poſtergatis quas ipſi uiolaſſent inducijs acceſſurum. Annoq́ exacto cen tum quinquaginta milia armatorum in Ptolomaidam duce filio ſuo immiſit. Dum'que is adoleſcens duobus iam menſibus urbem premit, defuncto genitore Soldanus ab exercitu eſt ſuffectus, quo elatus ſucceſſu urbis Ptolomaidæ prædam per edicta præconumq́ uoci ferationes, quæ à chriſtianis intra munitiones exauditæ ſunt, exercitui donauit. Tunc diſcordes in ciuitate noſtros deſperatio cepit. multiq́ nulla uſi timoris ſimulatione partim captatis abeundi cauſis, partim clandeſtina per noctem fuga deſertores effecti ſunt: ad eam que paulopoſt animorum conſternationem eſt uentum, ut publico omnes conſilio mulieres primum paruulos & debiles cum ſuppellectile emiſerint. Deinde conſtituerunt duodecim milia armatos in urbe retinendos, qui defenſioni ſufficere uiderentur, cæteris emigrandum. Manſeruntq́ ex primoribus, rex Cypri, patriarcha, & hoſpitalis templariorumq́ magiſtri, rexq́ Cypri ignauia, quę certiori uocabulo appellari poſſet, uſus illico perfugam multitudinem eſt ſecutus. Fuitq́ exemplo eius ut omnes quibus nauigio facultas non defuit Ptolomaida emigrarent. poſtremi omnium Hieroſolymi patriarcha magiſtriq́ non prius urbem deſeruere q́ ſoldanum uiderunt ſiue à caſu ſiue quod fugæ à chriſtianis commiſſæ certior eſſet factus oppugnationem ſolito maiore impetu oſtentare. hiq́ Dromone in id ſeruato porta delapſi ſecunda primū nauigatione ſunt uſi. Sed uento poſt parum in ualidam tempeſtatem mutato ſub ipſam Cypri plagam periere naufragio. Soldanusq́ eadem die & hora Ptolomaidam à paucis quos nauigij carentia detinuerat chriſtianis male defenſatā cepit: & mortalibus in ea repertis ad unum trucidatis prædam quidem militi ſuo promiſſam iterato conceſſit edicto. Sed tanto tenebatur illius excidendæ urbis deſiderio ut parumper ſuppoſitus ubiq́ eo præſente atq́ incitante ignis maximam prædæ ipſius partem abſumpſerit. mœnibus inde & urbis parietibus paſſim ſolo æquatis duriore ſarracenus miles ſoldani imperio eſt oneratus, quod fundamēta ubiq́ ita confodi diſſipariq́ iuſſit, ut nullum urbis nullum poſt hæc ædificij ueſtigiū appareret. Annus erat is ueſtræ urbis conditæ quartus trigeſimus octingenteſimus, in quo tandem reliquias amiſimus uictoriæ illius celeberrimæ, quam anno ante quarto de ducenteſimo Vrbani ſecundi pontificis Romani auſpicijs, & uirtute chriſtianorum expeditio inchoauerat. Fui de induſtria prolixior recenſendis rebus maximis quas apud Ptolomaidam geri contigit, ut quod feci oſtendere poſſem propè ducentos annos pugnatū eſſe in ſarracenos, per quod tempus ferè omnia cepit ueſtra reſpublica, quæ aut mari contigua, aut inſulis poſſidetis. Expectabunt credo à me qui hucuſq́ legerint quid poſt amiſſas à chriſtianis Conſtantinopolim & Aſiæ ciuitates à ueſtris progenitoribus fuit geſtum. Sed multa maximaq́ fuerūt & maiori digna cognitione quàm hoc epitomate poſſimus uelimusq́ deſcribere. Paleologus enim & Genuenſes cum poſſe uobis reſiſtere diffiderent, turcos tunc primum in Europam traduxere. à quibus tandē præſenti anno quinto ferè ſexageſimo & centeſimo meritas tanti ſceleris & admiſſi flagitij pœnas punitionemq́ acceperunt. Geſſerunt inde paulopoſt res maximas Veneti, tum in bello quod cum ipſis genuenſibus diuturnum, uarium, periculoſum, & tandem per uictoriam glorioſiſſimum fuit. tum in tuenda urbe Taruiſina, quam per ea tempora primam omnium in ſolo Italię cōtinente poſſidere cœpiſtis: Maſtinusq́ Scaliger tyrannus omnium eius ætatis potentiſſimus à Veneta re publica ſocijsq́ bello Florentinis & Bononiam pro Romana eccleſia gubernantibus, Italiæ Tranſpadanæ & Lucæ & Parmæ urbium dominio deturbatus eſt: & Turci interea à uobis cladibus & quidem ingentibus proſtrati cæſi afflictiq́ fuerunt. bella exinde ſequerentur, in quibus capienda Padua excellentiſſima urbe, poſt Verona, deinde ſubigenda Forumiulij patria, & demum Brixia ac Bergomo, nuperq́ Crema rei publicæ imperio adiungendis maximis laboribus ac impenſis, ſed pari gloria depugnatum eſt. Notoria ſunt hoc tempore ſupradicta, ſed certe promerentia eleganti ornataq́ hiſtoria poſteris ita tradi, ut aliquot qui te prœceſſerunt ducum & tuum in primis Sereniſſime Dux nomen, & ueſtræ reipublicæ gloria, & multorum ac propè infinitorū ex uobis patria, ordinis decus gerendis tot bellis, tot obeundis laboribus quæſitum ad poſteros tranſeat illuſtratum. Idq́ ego minimus ſicut nunc epitomate & breuiario aſſumendū non cenſui: ſic ample fuſa & copioſiſſima tractare ac abſoluere hiſtoria, cum uos cupere intellexero paratiſſimus eſſem: profectoq́ efficerem ne aliquid memoratu dignum ex his quæ à condita urbe Veneta in hanc diem,

Deſperatio Ptolomaidāorum

Ruina Ptolomaidæ à ſoldano

Genuēſes turcos in europā traduxere

Taruiſina ciuitas

Maſtinus Scaliger

Florentini

Turci

Padua

Verona

Brixia

Bergomum

Crema

uel mari,uel terra,uel bello,uel pace fieri contigit, aut nunc, aut futuris temporibus deſideretur. Sed ad propoſitæ à principio intentiōis noſtræ finem cōcluſionemq́ ueniendum eſt. Satis multis pro tempore ſed paucioribus fortaſſe quàm multi fieri oportuiſſe ſunt opinati,oſtenſum eſt urbem Venetam diuina potius quàm humana ope ideo condi cœpiſſe,ut barbaris chriſtianæ fidei & religionis hoſtibus aduerſaretur, ut profugis ab Hunnorum,Oſtrogothorū, Longobardorū, ungarorum,Sarracenorū, & demum Turcorum ac etiam à chriſtiano abutentium nomine tyrannorū facie ac perſecutionibus confugium apud uos portus aſilū & quietis refrigeriiq́ & ſalutis arx & domiciliū ſine muro ſine portis die noctuq́ pateret:ut irrumpentes diſcurrentes & impetere parantes barbaros efferatos populos Chriſti dei & ſuorum populorum hoſtes res publica repararet abigeret ac conficeret: ut hortantibus iubentibus Romanis pontificibus dei ipſius noſtri uicariis, ut implorantibus ubiq́ chriſtianis opem protectionemq́ afferret. Quæ quidem opera meriti apud optimum maximum deum noſtrum & laudis ac gloriæ apud ſeculi tam præſentis q́ futurorum omnes plurimum promerentia dum ueſtri præſtiterunt maiores intra ducentos de quibus diximus annos mari & poſt breuiore temporis ſpacio terra amplam hanc præpotentem glorioſamq́ peperere rempublicam, tam diu duraturam, & ipſo deo autore noſtro maximam & ingentem accepturam amplitudinem,quamdiu ea uitæ & gubernatiōis forma qua eſt parta illam regere & adminiſtrare pergetis

Venetiarum maxima laus

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE GESTIS VENETORVM FINIS

BLONDI FORLIVIENSIS IN ITALIAM ILLVSTRATAM PRAEFATIO

QVOM multi hiſtoriam uarijs extollant,celebrentq́ ſententijs, tum maxime Alexander Antonius Mãmea genitus chriſtiana imperator Romanus omnium iudicio optimus unica ratione eam ampliſſime uidetur laudaſſe,qui hiſtoricos & ſuos appellauit,& habere uoluit conſiliarios,quorum prudentia & exemplorum copia gerendis imperij rebus quã maxime uteretur. Clariſſimi etiã plerıq́ ſenatores cõſulares quoq́ uiri & nõnulli glorioſiſſimi principes qui bellicis actibus res geſſerunt æterna dignas memoria, delectati ſunt hiſtoria: uſq́adeo ut non ſolum hiſtorias libenter, ſed eas quoq́ ſcribendo tam præclari muneris gloriã cum rerum ſcriptoribus comunem habere uoluerint. Nam ut cæteros taceam: Fabius patritiæ gentis decus cognomento Pictor: Lucius Lucullus, Aulus Albinus, Aſinius Pollio, Cornelius Nepos, & Caius Cęſar, eiuſq́ nepos Octauius Auguſtus, ac Hadrianus ſcripſere hiſtorias. Sed maximam tantum munus præteritorum longe ſæculorum malitia & infelicitate incurrit iniuriam, quod urbe Roma à uarijs gentibus ſicut in hiſtorijs accuratius à nobis eſt ſcriptũ oppreſſa,& ſi bonarum artium ſtudia intermiſſa fuerunt, ſola imprimis omnino ceſſauit extinctaq́ eſt hiſtoria, factumq́ eſt ut barbaris omnia euertentibus,& nullo interim ea quę gerebantur litterarum monumentis ad poſteros tranſmittente, nedum mille qui effluxerunt annorũ geſta ſciamus: ſed Italiæ regiones, urbes, oppida, lacus, flumina monteſq́, quorũ nomina à uetuſtis frequentãtur ſcriptoribus, ubi ſint, magna ex parte ignoremus: & quod maiorem nobis affert admirationem, multorum oppidorum & potentiſſimarũ ciuitatum, quas interea in magnam amplitudinẽ creuiſſe cernimus: conditarum tempora nos lateant, & ipſi etiam conditores. Itaq́ poſtquam propitiore nobis deo noſtro meliora habet ætas noſtra, & cum cæterarum artium tum maxime eloquentiæ ſtudia reuixerunt, ac per ea hiſtoriarum diligentius noſcendarũ amor noſtros cepit homines: tentare uolui, ſi per eam quam ſum nactus Italiæ rerum peritiam uetuſtioribus locis eius & populis nominũ nouitatem, nouis autoritatem, deletis uitam memoriæ dare, denique rerum Italiæ obſcuritatem illuſtrare potero. Nec tamen ipſam omnem nominum mutationem temeraria & inani arrogantia ſpoponderim indicare. ſed gratias mihi potius de perductis ad littus è tanto naufragio ſupernatantibus aut parum apparentibus tabulis haberi, quam de tota naui deſiderata rationem expoſci debere contenderim.

Alexander Mammea — *Fabius Pictor* — *L. Lucullus* — *C. Cæſar* — *Octauius Aug.* — *Hadrianus*

Italiæ Regiones ſeu prouinciæ. XVIII

Liguria ſiue Genuenſis	Aquilegienſis ſiue Foroiuliana
Etruria	Hiſtria
Latina ſiue Campania & maritima	Samnium
Vmbria ſiue ducatus ſpoletanus	Terrra laboris ſiue Campania uetus
Picenum ſiue Marchia Anconitana	Lucania
Romandiola ſiue Flaminia & Aemilia	Apulia
Gallia ciſalpina ſiue Lombardia	Salentini ſiue terra Hydrunti
Venetiæ	Calabria
Italia tranſpadana ſiue Marchia taruiſina	Brutij

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRATAE LIBER PRIMVS

Italia unde ITALIAM deſcribere exorſi, Prouinciarum orbis primariam à laudibus ſuis incipere debemus, quod quidem pro ampla parataꝗ materia tam faciliter quàm libenter feciſſemus, niſi ab eximio poëta Virgilio & poſt à Plinio Veronenſe, demum à Franciſco petrarcha inſigni poëta ornatiſſimæ illius laudationes extarent. Itaꝗ à ſuo nomine & ſitu duximus inchoandum. Nomen pro temporum diuerſitate nacta eſt uarium: quam Plinius & Solinus ab Italo rege quoſdã, & nonnullos à bobus quos gigneret multos priſca lingua Italiam dici uoluiſſe ſcripſerunt: quom tamen eam Græci magnam interea heſperiam appellarint, quod ſecutus eſt in ſeptimo Virgilius: Heſperia in magna. Et Seruius exponit. heſperia in magna *Heſperia* dixiſſe Virgilium ad Hiſpaniæ diſcretionem. Iuſtinus autem in Trogi epitomate ſcribit Italiæ cultores primos fuiſſe Aborigenes, quorum rex Saturnus tantæ fuerit iuſticiæ, ut *Aborigines* neꝗ ſeruiret quiſquam ſub illo, neꝗ quicquam priuatæ rei haberet, ſed cõmunia & indiuiſa fuerint omnia. Vnde Italia regis nomine Saturnia fuerit appellata. Ea uero ſicut Plinius ex Octauio Auguſto tradit, querno folio adſimilis mari gemino maxima parte cin- *Saturnia* gitur: quod ab oriente Adriatico ſiue ſupero, & à meridie occaſuꝗ tyrrheno ſiue infero abluitur, qua uero in ſeptentrionem uergit, montes altiſſimi alpes lingua Gallica à celſitudine dicti, illam à barbarorum ut inquit Cicero incurſu naturæ benignitate communiunt. *Longitudo Italiæ* Longitudo eius ab alpino ſinu prætoriæ Auguſtæ ad Hydruntum decies centena uiginti milia extenditur: Latitudo ubi eſt amplior à Varo ad Arſiam quingenta, & quadraginta: *Latitudo* & circa urbẽ Romã ab oſtijs Aterni nunc piſcariæ in hadriaticum defluentis, ad tyberina oſtia centũ & uigintiſex milia. totuſꝗ ambitus à Varo ad Arſiã tricies centena & inſuper *Ambitus* trigintaocto milia cõplectitur. Habet Italia dorſum & ceu in piſcibus eſſe uidemus à capi- *Apenninus* te in infimã partem ſpinę formã, Apenninũ, qui mons ex alpibus qua ab infero mari recedunt oriundus, cum recto propemodũ curſu Anconæ urbi, ut uult Plinius, appropinquauit, in mare ſuperũ ferri & ibi finiri uidetur. & tamen inde rurſus ab eo mari recedens per mediam Italiã in brutios ac ſiculum fretũ fertur. Situ menſuraꝗ oſtenſis ad regionũ diuiſionem locorumꝗ deſcriptionẽ ueniamus. Eſt uero perdifficile in tanta mutatione rerũ regionumꝗ quantã uident factam qui Romanas hiſtorias attente legunt modũ adinuenire diuidendis regionibus, recenſendiſꝗ ordine ciuitatum, oppidorũ, montium, fluminumꝗ uocabulis. Et quidẽ quantũ attinet ad ipſa uocabula eximius ſcriptor Liuius Patauinus, Romanę pater hiſtoriæ, qua in parte nobis ſupereſt populorum nominibus utitur, qui nedum ad noſtram ſed parua ex parte ad ſuam peruenerunt ætatẽ. Quod enim ex Strabonis cretenſis geographia ac ex Plinij Veronenſis naturali hiſtoria facile eſt cõijcere, in Octauij Auguſti, cuius temporibus & adiumento ſcripſit Liuius, deſcriptione Italiæ quã fecit accuratiſſimã, interierunt multa oppida plurimiꝗ populi, quorũ nomina apud Liuium celebrãtur. In ea uero deſcriptione quam Plinius ipſe anno uix octogeſimo poſt functũ uita Octauium diligenter fecit, maior, quàm pro temporũ breuitate & florentiũ tunc Italiæ rerum conditione par fuerit, mutatio eſt facta. Quę autẽ ex Strabonis primũ, poſt ex Plinij enumeratione & Pomponij Melę ac Ptolemæi deſcriptionibus, haud quaquã multum diſtantibus inter ſe ætatibus factis, deſint nobis, horrendũ infinitũꝗ fuerit referre. quamꝗ licet multos interijſſe populos, multa exciſa oppida, multas delatas urbes non negauerim, plurimas tamen ex ipſis ſimul cum regionibus montibus & fluminibus mutaſſe nomina conſtat: quo fit ut nec priſca legentes intelligãt, neꝗ poſſit nouus ſcriptor illis uti uocabulis, magnam uel eo ipſo ꝙ apud illuſtres uetuſtos ſcriptores frequentia habent dignitatem hiſtoriæ allaturis. factam uero eſſe locorum nominumꝗ mutationẽ & ſimul exinanitam eſſe populis & urbibꝰ ac oppidis, quorũ nomina nobis deſunt Italiã hinc tenemus, ꝙ poſt habita urbis Romę populi magnitudinis, cui nihil in orbe unquam fuit eſtꝗ nunc par, iactura, nulla eſt huius ſæculi & feliciũ quæ ſtante rep. fuerunt ſæculorũ comparatio multi- *Piceni laus* tudinis populorũ. Picenum enim infra ex Plinio oſtendemus trecenta ſexaginta milia in reipu. deditionẽ dediſſe, quod nunc uix decimam partem habet. Plinius etiã laudes Italiæ ſuorum priorũꝗ temporũ narrans eam dicit dijs ſacrã L. Aemilio Paulo C. Attilio Coſſ.

nunciato

nunciato gallico tumultu ſolam ſine auxilijs extenorũ atq; etiam tunc ſine ullis tranſpadanis, equitum triginta, peditũ octingenta milia armaſſe. Noſtra uero huius temporis Italia quantum ſine tranſpadanis externorumq; auxilijs equitatum peditatumq; armaret, nõ ſatis facile eſt nobis iudicare. Sed nõ dubitamus quin difficile ſit futurũ ſi tertiam quis partẽ conatus fuerit ita armare, ut extra fines quiſq; ſuos in bellũ expeditionemq; ducat. Quanta autem ſit facta locorum mutatio hinc etiam apparet, quod Iginius qui de urbibus Italię ſcripſit, & eum ſecutus Guido præsbyter Rauennas, prodidere, Septingentas fuiſſe Italię ciuitates. Nos uero nunc Romanæ eccleſiæ ſtilum ſecuti facta per ſingulas regiones diligenti enumeratione ſexaginta quatuor ſupra ducentas tantummodo inuenimus: ſed appellant Romanæ eccleſiæ inſtituta ciuitates, loca quæ epiſcopos habent. & Iginium uidemus ac Guidonẽ etiam multa ex oppidis quæ noſtra ætate proprio carentia epiſcopo alterius dioceſeos cẽſentur, pro ciuitatibus poſuiſſe: & tamẽ omniũ ab ipſis poſitorũ pro ciuitatibus quæ nunc extent numerus uix quadraginta complectitur loca, ut aut exciſas eſſe ciuitates aut mutationem omnino incognitam in eis factam eſſe neceſſariũ uideamus. Quam alijs fortaſſe impoſſibilem uiſam tot locorum acceptam in Italia per ſexcentos annos qui poſt Guidonis tempora fluxerunt cladem, nos ideo minus mirabilem ducimus, quia ſcimus uidemusq; per ſeculum noſtrum quod dei noſtri munere eorum quę ante patrum noſtrorum ętatem fuerunt ſeculorum reſpectu fœlix appellari poteſt, ſupra triginta ciuitates & oppida ſolo æquata, ut cum eorũ pars paucis nũc habitetur colonis, tum pars omnino manſerit derelicta. Cuniũ nanq; oppidum romandiolæ, à quo clariſſima fluxit comitum Cunij & Lugi familia, omnino derelictũ ut nunc aretur, uidemus: pariter propinquo in loco contigit barbiano: pariter in latio uetuſtiſſimæ urbi Præneſtæ, zagarolo, & gallicano oppidis. Pariter ad aliam urbis Romæ partem centumcellenſi ciuitati, morlupo caſtello nos accidiſſe cõſpeximus. Par etiam affert hac in deſcriptione incõmodum diuiſionis nominationisq; regionũ mutatio, ter quaterq; in aliquibus & in quibuſdam pluries facta, adeo ut ſolæ etruriæ uetuſta cum finibus ſuis & integra manſerit appellatio. Quamobrem octo & decem regionibus, in quot Italiam ſine inſulis cõmode diuiſam eſſe iudicauimus, deſcribendis, illa ex multis ſequemur uocabula, quę cum in ætate noſtra ſint notiora, tum noſtræ intentioni accõmodatiora uidebuntur. Suntq; nomina: Liguria ſiue Genuenſis, Etruria, Latina ſiue campania & maritima, Vmbria ſiue ducatus ſpoletan⁹, Picenũ ſiue marchia anchonitana, Romandiola ſiue Flaminia & Aemilia, Gallia ciſalpina ſiue Lombardia, Venetiæ, Italia tranſpadana ſiue Marchia taruiſina, Aquilegienſis ſiue Foroiuliana, Hiſtria, Samniũ ſiue aprutiũ, Terra laboris ſiue campania uet⁹, Lucania, Apulia, ſalentini ſiue terra Hydrunti, Calabria, Brutij. Poſtq; uero omnẽ Italiã peragraturus ero, uiros præſtantiores qui ſingulis in urbibus & locis pridẽ geniti fuerunt, eoſq; qui ſunt ſuperſtites, præſertim literarũ aut cuiuſpiã uirtutis gloria claros, enumerabo: atq; res in ſingulis locis ſcribi dignas breuiter narrabo: ut nõ magis hæc Italiæ ſit deſcriptio q̃ uirorum eius illuſtriũ præſtantiũq; catalogus, ac nõ paruæ partis hiſtoriarũ Italiæ breuiarium.

CCLXIIII urbes Italiæ

Cunium

Barbianum

Diuiſio Italiæ

AB Liguria autem Plinium ſecuti duximus inchoandum. Ea regio latiſſimos aliquando habuit terminos, quippe quum Piſas in Liguribus conditas Trogus ſcripſerit, & Apuanos ligures q̃s agri Piſani populos eſse conſtat à maioribus traditum uiderimus. Quin maſsiliam Trogus Pompeius inter ligures & feras Gallorum gentes poſitam dicit: cui opinioni concordat Liuius libro XLI Fuluius Flaccus primus tranſalpinos ligures domuit bello, miſſus in auxilium maſsilienſium aduerſus ſaluios Gallos qui fines maſsilienſium populabantur. Et plærıq; Lucam Liguriæ ultimam poſuere. Sed hæc remotiora omittentes, ſatis fore tenemus, ſi diuiſionem Italiæ quæ Romana repub. florente fuit noſtris temporibus accommodare poterimus. Igitur Liguria à Varo flumine ad Macræ amnis oſtia longitudinẽ habet: & hinc Appenino inde mari infero clauditur: qua ratione pars inferi maris adiacens à Varo ad macram dicitur liguſticum pelagus. Populi eius prouintiæ Ligures quo tempore quibuſue ducibus Romano populo ſubiecti fuerint, Iordanus Cõſtãtinopolitanus monachus, q̃ Iuſtiniani imperatoris temporibus rerũ à populo Romano geſtarum epitoma cõfecit, & L. Florus T. Liuij abbreuiator, hiſdem ferme uerbis ſic habent: Peracto punico bello pri-

mo nec quantulum reſpirato ſequitur liguſticum. Ligures imis alpium iugis adhærentes inter uarum macram'que amnes impliciti dumis ſilueſtribus uictitabant, quos penè maius fuit inuenire quàm uincere. Tuti ſiquidem locis & fuga durum atq; uelox genus ex occaſione locorum latrocinia magis quàm bella factitabant. Itaque quum diu multum'q; eluderent,ſalturi, Deciates, exubij, euburiates, ingauni, tandem Fuluius latebras eorum igni ſepſit. Bebius uero in plana deduxit, Poſthumiꝰ ita exarmauit,ut uix linqueret ferrũ quo terra coleretur. Quod uero Iordanus ſummatim attigit ligures obſtinatius iugũ Romanorum recuſaſſe,& illis animoſe aduerſatos fuiſſe, Liuius ipſe in libris qui extant multis oſtendit in locis. Nam libro nono,dum hæc geruntur coſs. ambo in liguribus gerebãt bellum. Is hoſtis uelut natus ad continendam per interualla bellorum Romanis diſciplinam militarem erat: nec ulla prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. In liguribus n.erant quæ militem exercerent loca montana & aſpera,quæ & ipſis capere labor erat,& præoccupatis hoſtem deijcere:hoſtis leuis & uelox & repentinus,qui nullũ unquam tempus nullum locum quietum aut ſecurum Romanis ſineret. Oppugnatio autem munitorum caſtellorum laborioſa ſimul periculoſa'que inſidijs, regio quæ ſi penuria aſtringeret militi haud multum prædæ præberet.Itaque non lixa ſequebatur, non iumentorum longus ordo agmen implebat, nihil præter arma omnem ſpem in armis habentibus erat. nec deerat unquam cum his uel materia belli uel cauſa,quia propter domeſticam inopiam uicinos agros incurſabant.Nunquam tamen in diſcrimen ſummæ rerum pugnabant.Hannibal poſt inflictam Romanis Trebienſem cladem traiecto Appenino primũ conceſſit in ligures, & illi oppoſitus Sempronius cos. Romanus ſe cõtulit Lucam. & uidemus apud Liuiũ XXVIII Magonẽ Hamilcaris filiũ capta genua diu in liguribus reſtitiſſe Romanis,ex qua regione Romanos in gallia Ciſalpina plurimum agitauit, ad quem inter alpinos ligures genuam'que agentem naues carthagine uenerunt. Seruius Virgilium in undecimo exponens Appeninicolæ bellator filius,dicit quia liguria maiori ſui parte in Ap-

Ligures penino ſita eſt.Ligures autem omnes fallaces ſunt ſicut Cato in originibus tradit. Virgilius,Aſſuetumq; malo ligurem.Et Lucanus in primo: Et nunc tonſe ligur, quondam per

Varus fl. colla decora Crinibus effuſis toti prælate comatæ. Varus priſci præſentis'que nominis fluuius capite Alpium & Saluij montis effuſus haud procul à nicea mari ſe infundens nulla re notior eſt quàm quod braccatam galliam ab Italia diſterminat.Adiacent illi ad dexte-

Rochetta ram oppida primum Rocheta poſt gilecta: & ad ortum fontem'que buſonium.Nicea in-

Nicea op. de oppidum à maſſilienſibus in littore conditum alpes dorſo contingit: dehinc portus eſt herculis monœci quondam nunc uilla francha: de quo Virgilius in ſexto Aggeribus ſa-

Portus cer alpinis atque arce monœci, & Seruius grammaticus exponit de liguria ubi eſt por-

Herculis tus monœci herculis. Dictus autem monœcus uel quod pulſis omnibus illic ſolus Hercules habitauit,aut quod in eius templo nunquam aliquis deorum ſimul colitur. Cęſar ex gallijs ueniens illac deſcendit in Italiam. Et Lucanus libro primo: Quáque ſub herculeo ſacratus nomine portus, Vrget rupe caua pelagus, non corus in illum Ius habet, aut zephyrus,ſolus ſua littora turbat Circius,& tuta prohibet ſtatione monœci.Poſt hęc Monicus portus ut Ptolemæo placet nunc monachus genuenſium imperij terminus. Eum ſiue ſcopulum ſiue collem Federicus cui barbaroſſo fuit cognomen Cæſar germanicus genuenſi populo mœnibus communiendum anno nunc plus minus ſexageſimo ſupra ducenteſimum cõceſſit.Imminet Monacho caſtellum nunc ignobile ſola uiarum aſperitate no-

Torbia uicus tiſſimum paſſus prope duo milia à mari recedens Torbia appellatum, quod Iacobus meus Bracellus uir eloquens & doctiſſimus trophæa Auguſti à priſcis appellatum fuiſſe affirmat.quem quidem tenemus fuiſſe locum patriæ Helij pertinacis Romani imperatoris, de quo Iulius capitolinus ſic ſcribit: Natus eſt in Appenino in uilla materna. Nam pater eius tabernam cratillariã exercuerat,ſed poſtea quàm in liguriam uenit.Sequitur mentonũ ipſo in littore,& rocha bruna ſuperiꝰ, ſterilis ſoli caſtella. & proxime albintimiliũ ciui-

Vintimilium tas,nũc uintimiliũ: cuius latus qua in oriente uergit ſolẽ rutuba abluit fluuius nunc rodoria appellatꝰ,ꝓximo deinceps ad mille paſ. loco collis attollit cui appio eſt nomẽ, & inde arx eſt ex qua primũ naſcentis appenini iugũ haud procul remotũ cernit. abeſt à Rutuba fluuio paſſus decẽ milia ſancti Romuli caſtellũ, cuius ager citri eſt palmæq; arborũ in Italia rariſſimarũ ferax,unde Ro.põt.uidimus palmarũ ramos in dominica quadrageſimalis

ieiunij

ieiunij poſtrema inde appellata benedicendos & populo dandos habere. Emenſus inde paſſus quinque milia caſtellum attingit exiguum duos mille paſſus mari propinquum, quod Tabia nomen habet à uinorum fama celeberrimum, quippe cum ea muſcatum appellata nec Cyprijs nec creticis nec falernis cedere à bonis potoribus exiſtimētur. Decem ab eo paſſuū milia ad mauritium numerantur portum nomine uerius, quàm re: ſed indicta ibi iuriſdictio celebrem locū reddit. Sequitur Vnelia uallis aliquot habitata uicis: mox oppidum Dianæ, nunc dianum duo prope milia à mari recedens olea uiti〈q〉 undi〈q〉 conſitum. Poſt hæc ipſo in littore ceruū & ipſo in edito colle andoria uitiferis collibus circundatum. andorianos fines parui admodum uici excipiunt: hos album ingaunum urbs opibus ac uetuſtate nobilis nunc albinga Proculo imperatore Romano alumno & ciue ornata, de quo Flauius Eutropius ſic ſcribit. Proculo patria albingaunū in alpibus maritimis, domi fuit nobilis, ſed maioribus latrocinantibus: albingæ abluit latus merula fluuius Centa appellatus quod centenis torrentibus augeatur. Hanc ciuitatē campeſtri loco uix paſſus quingentos à mari recedentem cùm ualidiſſimi exercitus Philippi mediolanenſium tertij ducis præfecto copijs omnibus Berardino Vbaldino uiro fortiſſimo arcta obſidione cinxiſſent, quatuor oppugnatam menſibus omnia quę bello inferuntur mala perpeti coē gerunt, & tandem conſtantia & fortitudine populi fatigatus hoſtis re infecta obſidionem ſoluit. Proximum in littore eſt petra caſtellum, deinde ad duos mille paſſus aberat finariū oppidum ab aëris ut uulgare ſonat uerbum ſalubritate appellatum, quod uallis in cuius faucibus erat ſitum anguſtias claudebat. Sed fregoſi & populus genuenſis ut charrectenſes inimicos inde nobiles eijcerent, oppidū quo〈q〉 proximo anno ſuſtulerūt. eſt proximo in littore naulium ciuitas portu ac turribus inclyta, eſt & uadorum ſabbatiorum portus à quo ſeptemmilibus diſtat Sauona urbs multorum populorum commertio nobilis, quam Titus Liuius Magonis aduentum referens Sauonam nominauit ſicut noſtra facit ætas, & tamen Plinius Sabbatiū, Pompeius mella Sabatiam appellauit. eam nunc poſſidet qui & genuenſium ducatui ſumma cū laude bis præfuit uir ingenti uirtute, & quod ætas noſtra rarum in principibus habuit litteris ornatus Thomas fregoſus, multa cuius belli & pacis temporibus præclare geſta in hiſtorijs ſcripſimus. Albiſſolam Cellas〈q〉 uicos ignobiles in littore cernimus. Deinde Viraginem oppidum quod quidam uicum uirginis dixere. Succedit uulturū uicus quem Cheruſa torrens interfluit. Portifera dehinc ut maior ita uiolentior amnis, qui ualli nomen dedit ædificiorum pulchritudine ſuperbia〈q〉 potius ſolo alioquin ſterili amœniſſimæ: portus〈q〉 ſuccedit Genuæ inſignis, qui mole ingenti obiecta fluctibus oſtia in aphricū uerſa pandit. Vrbs Genua quos & quo tempore habuerit cōditores incertum nobis eſt. Non. n. ſatis probamus quā de Phaethonte & eius ſocio Genuo Bracellius noſter nō improbat fabulam, nullius certioris ſcriptoris autoritati nixam: & inſulſe fictas de Iano ineptias improbamus. uidemus uero ante belli punici tempora nullam alicubi eius urbis haberi mentionem: & Iordanū Florum〈q〉 dum ſuperius ſubactos liguriæ populos ſalturios, deciates, euburiates, ingaunos enumerant, genuam ſi condita tunc aut nota fuiſſet, nō omiſſuros fuiſſe crediderim. Primam uero eius mentionem facit Liuius lib. uigeſimoprimo, ubi P. Scipionem dicit cum admodū exiguis copijs genuam repetijſse eo qui circa padum exercitu Italiam defenſurū. primū autē incrementū habuiſſe uidetur, de quo Liuius libro XXIX ſic dicit, Lucretio prorogatū imperium ut genuam oppidum à Magone pœno deſtructum exædificaret. Poſt quę tempora Romani liguribus genuenſibus〈q〉 amicioribus uſi fuerunt. & tamen multitudinē conſiderans coloniarum quas Romani per omnia penè Italiæ loca deduxerunt, mirari ſoleo nec genuam nec alium quempiam in liguſtinis locum pro Colonia captum fuiſse: quod à ſitus ſterilitate quā milites horruerint crediderim proceſſiſse. Poſt belli uero punici ſecundi finē Romanus populus gallis inſubribus & alpinis cæteris〈q〉 galliæ ciſalpinæ populis & inde illyrijs ſubigendis arma conuertit: ad quæ bella quum magnæ copiæ uariaque bello uſui futura mitterentur, maxime opportuna fuiſse uidetur genua loci natura tūc etiam portuoſa, ex qua commodus in mediolanenſes papienſesque, ſicut nunc eſt, tranſitus etiam tunc erat. Nihil autem æque augendis opibus cōducere ac frequentiam commeantium: & quibus in locis opū quærendarū facultas adſit maxime populos coaleſcere conſtat. Nec tamē in mille annis qui bellū id ſecundū punicum ſunt ſecuti caput multū attolere potuit genua, quam

Tabia

Vnelia uallis

Album ingaunum

Albinga

Merula

Centa flu.

Petra op.

Finarium op.

Albiſſola

Cellæ

Virago op.

Cheruſa flu.

Portifera flu.

Genua

quã anno à lucretij inſtauratione plus minus ſeptingenteſimo ad annum uidelicet ſalutis chriſtianæ ſexcenteſimum atq; ſexageſimũ Rotharis longobardorum rex Romanis quorum imperio ſemper antea fuerat ſubiecta, abſtulerit. Eam tamen à fera longobardorum gente parũ humane gubernatam Carolus magnus imperator Pipinusq; filius rex Italiæ & ſucceſſores franci reges per annos circiter centum ſumma cum iuſticia & humanitate ſicut & cæteras Italię urbes gubernarunt, ducibus illi adminiſtrandæ qui comites appellarentur præfectis, quorũ Ademarchus Corſicam à mauris oppreſſam liberauit: quo ab eiſdem mauris poſtea interfecto Corſica nihilominus per genuenſes recepta & naues maurorum XIIII captæ ac demerſæ ſunt. Berengario autẽ tertio in Italiam unde pulſus fuerat reuerſo imperij nomen ſuis titulis fœdante, & Vgone arelatenſe Italiæ regni nomine abutente, quum peſſime apud omnes noſtros ageretur, ſarraceni pœnis ſibi ſubiectis immixti anno chriſti nongenteſimo & trigeſimoquinto Stephani ſeptimi pontificis Romani temporibus Genuam ceperũt ſpoliaruntq;: & quod raro alibi eſt auditũ omnibus mortalibus q cædi ſuperfuerant populariter aſportatis muros urbis omni humano habitatore uacuos reliquerunt. Scribit tamẽ Andreas Dandulus Venetiarũ dux Franciſci petrarchę amicitia clarus, impuberes omnes breui genuam fuiſſe reductos. Eſtq; eius teſtimoniũ eo locupletius quod Veneti genuenſesq; magna ſemper æmulatione contendere ſoliti per Danduli ducatus tempora graui ac periculoſiſſimo utriſq; bello cõflictati ſunt. A quadringentis uero annis maximum genua habuit incrementum, quæ uires nacta ingentes terra ſed mari longe maiores Liguriæ cui imperat nomen obſcurauit: ut quæ pars in Varũ amnem expoſita occidentem ſpectat ſolem Riperia occidentalis, quæ ad Macram pertinens in orientem eſt uerſa dicatur Riperia genuæ orientalis. Et inſuper Corſicam, Cyprum, Aſiam, Thraciam, Scythiam deductis colonijs ac ſuis uictorijs illuſtrauit: & negocio quàm ocio fœlicior nunc illis terrori eſt, quorũ inſidijs prius & crudelitate bis concidit. Ornata fuit Genua duob⁹ ex gente nobili fiſcha pontificib. Romanis, quarto Innocentio, & quinto Hadriano: habuitq; eadem familia ad triginta Romanæ eccleſiæ cardinales, quorũ unicus ſupereſt Georgius preneſtinus epiſcopus. Dux genuæ nunc eſt Ludouicus fregoſius ingenti præditus humanitate, dignuſque genetrice clariſſima muliere Catherina, quæ ex forliuienſi Ordelaffa gente præclara alterum quoque genuit celebris famæ Ianum fregoſium, cuius ingens ſpes morte nuper nobis abrepta eſt. Ornatur uero nunc ciuibus nauigatione ac mercatura toto orbe notiſſimis: ſed paucos habet egregie litteratos, quorũ notiores nobis ſunt Nicolaus Ceba, & noſter item Iacobus Bracellus ac Gottardus principis ſcriba. Genuæ latus orientale feritor amnis præterfluit, quem nunc Biſamnem appellant. Neq; tamen uetuſti nominis uſquequaq; facta uidetur obliuio: nanq; illum paulo ſupra influens minor fluuius Feriſanus dicitur. profectus à Biſamne Neruium, Buliaſcum, Saulium tenues uicos: & paulopoſt illis maiorem Rechũ inde Camuliũ inuenit. Sunt uero quatuor & uiginti milia ab amne Cheruſa ſuperius dicto ad Camulium, quę tota regio non modo mari in planicie expoſita, ſed quantum pertinentes ad eam ualles ac colles longius extenduntur, magnifici & ſumptuoſi operis ædibus decoratur: ut qui alto nauigantes pelago eam petunt terram, unam ſe urbem proſpicere opinentur, à Camilio Simiarũ promontorium incipit, quod ſancto Fructuoſo ſacrum eſt: cuius templũ in intimo receſſu poſitum magna ueneratione à uicinis populis frequentatur. Id illi promontorium caput montis appellant, quod arduum & ſaxoſum in mare procurrens ſiniſtroque latere irrumpentes aquas anguſtis faucibus admittens Delphini portum efficit: quem incolę dempta prima ſyllaba quaſi potius à bonitate quàm à delphine nominandus ſit, portũ Finum appellant. Sequitur alius ab oriente ſinus quem Rapalli nominant: id conualli nomen eſt quæ ut inter montoſas haud ſterilis citri que & oleæ plurimum ferax uicum eiuſdem nominis haud quaquam obſcurum in littore habet: quinq; milibus abeſt Clauarum noui nominis oppidum. Quippe quod ante centum & quinquaginta annos nondum mœnibus cinctum erat: in eo que nunc maritimis & montanis populis fori & iuriſdictionis conuentus habentur. Proxime Entella fluuius mare illabitur, quem aliquando Laboniam dictum, nunc Lauaniam appellant: habetq; ad dexteram oppida, Riparoſam, Mulinum, & ad fontem rochataiam. is Graueia, Olo, Sturla torrentibus auctus ad dexteram oræ maritimæ ripam Lauanium uicum habet, à quo originem traxit Fiſcorum proſapia lauaniæ

Genua ſpoliatur

Biſamnis flu.

Delphini portus

Clauarum

Lauania

comitũ

comitum dicta in Italis nobiliſſima,quæ pontificibus illis Romanis & cardinalibus orna/
ta fuit: & ſturlæ proſonaſium graueiæ uero ad ſiniſtram adiacent Vignolum, garibaldũ, *Sturlà*
frelium,& ad fontem rupſa. Ab oſtio entellæ quatuor milibus abeſt Sigeſtrũ uicus in lit/ *Vignolum*
tore,apud quem Sigeſtam Tiguliorum à Ptolemæo & Plinio appellatam fuiſſe credide/
rim:cui obijcit ſe inſula tenui admodum riuulo à continente diuiſa. Ea præruptis monti/
bus quaſi muro cincta incolas ab omni maritima terreſtriq; incurſione tutos reddit,gemi
no portu dextra leuaq; acceſſibilis: quanquã qui ad orientem uergit ſolem tutior ueriorq;
portus eſt.Huic contermina ſunt monilia,quos colles duos uitiferos moneliam nunc ap/
pellant.Superius oppida ſunt Banchaleſium,matuſcum,matalana:monilianos fines con/
tingit framula: quam ob ſaxoſos aſperosq; colles ferramulam accolæ hinc putant dictam
eſſe, quaſi diligenter eo loci ſoleandas eſſe mulas uiatores admoneantur. Paululum inde
abeſt leuantum nobile municipium magis quàm uetuſtum amœnis uallibus collibusq;
conſpicuum: ad cuius oram quinq; ſunt caſtella paribus prope interuallis inter ſe diſtan/
tia.Mons ruber,uulnetia uulgo uernatia appellata: manarola: riuus maior quæ loca non
in Italia magis quàm in gallijs Britanniaq; ſiue Anglia à uini odoratiſſimi ſuauiſſimi que
excellentia ſunt celebria:res profecto memoratu & ſpectaculo digna:uidere montes adeo
ſublimes præcipites que uti aues uolando fatigent: quibus omnino ſaxoſis & nihil humo
ris retinentibus, uitium palmites tam precioſæ feraces uindemiæ haud ſecus quàm hede/
ra muris paſſim hæreant. Eas autem uineas & alias per liguriam ætate Plinij non fuiſſe
hinc uidemus quod quum ille edocendis uinis optimis quæ ubique habeat Italia diligens
ſit ac prope nimius,nullum in liguria ponit:niſi forte hæc ſint uina lunenſia,quæ ipſe Pli/
nius plurimum laudat. Riuum quem maiorem appellant inde tranſgreſſos uetuſtæ olim
& nobiliſſimæ urbis Lunę portus excipit,à ſcriptoribus quidem,ſed minus quàm deceat *Portus lunæ*
celebratus.Quantum autem ex paucis quæ extant de eo ſcriptis conijcere potuimus,ma/
ximi quæſtus commertium in ipſo portu fuit. Vnde Perſius ſatyricus auaritiam & nimi/
am ad rem pecuniariam populi Romani attentionem redarguere intendens, ſic ironice
ſcribit. Lunai portum, operæ eſt,cognoſcite ciues.Inſulam, quæ illum ab auſtro aphri/
co que tutum reddat,natura obiecit: ſecus quam uaſtæ ſe pandunt fauces, multis reflexi/
bus tortuoſæ, in longum amplum que ſinum, qui paſſus quinque milia longitudine ac la
titudine protenditur, nauigia admittentes. Portus que ipſe omnium capaciſſimus naui/
giorum Macra augetur: quod Lucanus in ſecundo ſic indicat, Nullosq; uado qui macra *Macra fl.*
moratur Aluos uicinæ prorumpit in æquora Lunæ. Supremo in eius inſulæ faſtigio Ve
neris olim templum,chriſtianis poſtea temporibus ſancto Venerio conſecratum,portui *Portus ue.*
ueneris nomen dedit.Qua uero promontorium ſiue inſula occidentem ſpectat ſolem, op
pidum eſt portus ueneris pariter appellatum genuenſis populi Colonia,& finium quon/
dam terminus: & è regione Ilex eſt caſtellum uel ex hoc celebrius quod ſicut illud genu/ *Ilex op.*
enſium,ita hoc piſanorum agri fines terminare conſueuit.In ſinuq; Lunenſis ſiue ueneris
portus intimo Spedia eſt nouũ oppidũ circa annos L X muro circundatũ,ſecus quam in/ *Spedia op.*
ſpecta Italiæ deſcriptione ac pictura à maioribus facta tiguliam fuiſſe coniector. Idq; op/
pidum Bartholomeo Facio uiro doctiſſimo eſt ornatum.Lunenſis que portus ab ea orien
tali parte promontorio clauditur nunc lunenſi appellato, quod præterlabitur macra flu/
uius amœnus piſcoſus que, & quia Liguriam ab Etruria diuidat notiſsimus. Adiacent
macræ amni ad ſiniſtram Vetianum, Arbianum, Podentianum, Richum, Luciolum: & *Arbianum*
Mulatiũ. Ex quo marchionũ eius cognominis familia nobilis fluxit. Eius Liguſticæ oræ *Richum*
quã deſcripſimus à Varo ad Macræ oſtia longitudinẽ olim undecim ſupra ducenta milia *Mulatium*
fuiſſe ueteres prodidere, quã noſtri uix centũ octoginta milibus cõputant:pelagusq; adia
cens qđ liguſticũ appellari diximus tres habet inſulas,ſcopulis tamẽ quàm inſulis ſimilio/
res:unã Albingauno oppoſitã,quæ trepidis nauibus ſæpenumero tutelæ fuit: aliam Nau
lo,tertiã lunenſis portus promontorio occidentali propinquã ut continens uideatur.

ETruria ad Macrã ſequit regio Italiæ ſecunda uel inde notiſſima qđ priſcũ ſem/ *Etruria*
per ſeruauit nomẽ.Ei⁹ ſunt notiſſimi etiã nũc fines Macra & tyberis amnes cẽ/
tũ & ſeptuagintaquatuor milibus inter ſe diſtantes.Appeninus mons & inferũ
mare,eius maris pars quæ à dictorũ amniũ oſtijs lõgitudine & ad Sardiniã uſq;
latitudi/

latitudine terminata fuit,quandoq; thuſcum quandoq; tyrrhenum pelagus dicta eſt. Etenim thuſcorum gens, ſicut Iuſtinus à Trogo tradit,ex lydia Aſiæ prouincia ueniens pulſis umbris incoluit hanc Italiæ partem,quæ primo tyrrhenia ab eorũ rege Tyrrheno mox etruria à multo ac frequentato deorum per thura cultu eſt appellata.Leonardus autẽ Aretinus primo hiſtoriarum dicit etruſcos ueniſſe ex mœonia, unde lydi gens maxima nauibus in Italiam aduecti ſunt. Huius prouinciæ uetuſtatem dignitatemq; Liuius patauinus libro ſexto ſic oſtendit:Thuſcorum ante Romanorum imperiũ late terra mariq; opes patuere:mari infero ſuperoq; quibus Italia modo inſulæ cingitur quantum potuerint,nomina ſunt argumento,quod alterum thuſcum communi uocabulo gentis,alterum hadriaticum mare ab hadria thuſcorum Colonia uocare Italicæ gentes,Græci eadem tyrrhenum atq; hadriaticum uocant: & in utrunq; mare uergentes incoluere urbibus duodenis terras,prius cis appenninum ad inferum mare,poſtea trans appeninum:totidem quot capita originis erant miſſis colonijs, & trans padum omnia excepto Venetorũ angulo qui ſinũ circum colunt maris uſq; ad alpes tenuere. Duodecim autem urbes quibus etruſci incoluerint etruriam ſingulis magiſtratibus annuis quos uocabãt lucumones creatis,qui omnem prouinciam gubernabant,has fuiſſe inuenimus.Lunam, Piſas, Populoniam, Volaterram, Agillinam, Feſulas, Ruſellanam, Arretium, Peruſiam, Cluſium, Faleriam, & Vulſiniam, quarum quatuor tantummodo integræ extant.Etruſcorum uero dignitatem fuiſſe maximam hinc conſtat,quod Liuius tradit Romanos ab his accepiſſe prætextam, trabeas,faleras,annulos,togas pictas,& palmatas,currus triumphales,faſces,lictores, tubas,ſellam currulem: additq; Liuius Romanos conſueuiſſe pueros mittere ad diſciplinã, ſicut poſtea in Græciam fuerunt miſſi.Potentiæ etiam etruſcorum maximũ eſt argumentum, quod ſæpius ob etruſcum q̃ aliud bellum Romæ trepidatum eſt,ſæpius dictator eſt dictus.Subacti uero ſunt Romanis etruſci ad annum urbis conditæ ſeptuageſimũ & quadringenteſimum cum apud Vadimonis lacum ingenti prælio ſuperati eſſent. Bis tamen Romano populo rebellare conati ſunt. Primum Hannibalis tempore ducibus aretinis,de quibus ſcribit Liuius XXVIII:Cornelius cos.in etruria iudicijs agitauit eos qui ad Magonem reſpiciebant & animos rebelles præ ſe ferebant. Secunda rebellio intentata fuit bello Marſico ſiue ſociali:quæ quidem rebellio aretinorum, feſulanorum, & cluſinorum multo ſanguine atque urbium arretij & Cluſij uaſtatione ſopita eſt. Paruit'que poſtmodum etruria Romanis quietiſſime per annos circiter ſeptingẽtos uſq; ad Archadij & Honorij tempora, quando Romani imperij inclinatio inchoauit: multas poſtmodum paſſa calamitates,quarum minores fuerunt quas Gotthi intulerunt. A longobardis uero crudeliter oppreſſa fuit,quam ſicut libro hiſtoriarum octauo oſtendimus principio aduentus in Italiam ſui ſupra cæteros omnes afflixerunt,adeo ut unicus eorum magiſtratus Caſtaldio Etruriæ appellatus, gubernationi illius ſatisfacere potuerit. Longobardis uero eiectis cũ Caroli magni & filiorũ temporibꝰ etruria ſicut & aliæ Italiæ regiones reſpirare cœpiſſet, eam Lodouicus Caroli filius cũ Paſcali Romano pontifice partitus eſt,ut Arretiũ. Volaterræ. Cluſium. Florentia. Piſtorium. Luca Piſæ & Luna imperio, cæteræ omnes pontifici Romano parerent. Poſtquam uero Caroli magni ſtirpis reges ab Italia ſunt eiecti, Berengariusq; Italicenſis imperator & Lotharìꝰ eius filius rex Italiã adminiſtrare cœperũt: maximas Italia atq; horrendas incurrit calamitates.in quarum una ad annum ſalutis quadrageſimum ſupra nongenteſimum Ioanne decimo pontifice Romano ungari etruriam omnem ſpoliarunt: & mortales qui cædibus ſuperfuerant utrunque ſexum in ungariam aſportarunt.Helius ſpartianus de eadem etruria honoratius ſcribit,qui Adrianũ dicit imperatorem in etruria præturam geſſiſſe.Sed iam ad noſtrum reuertamur ordinem. Secus

Luna c. Macram amnẽ uetuſta interijt Luna inter capita etruriæ numerata quæ Eutichianũ pontificem Romanum patre Maximo genuit:eius uero urbis deſolationẽ quam nunc habet diutiſſime antea inchoaſſe indicat Lucanus in primo his uerſibꝰ.Hoc propter placuit thuſcos de more uetuſto Acciri uates,quorũ q maximus æuo Aruns incoluit deſertæ mœnia Lunæ.Indicatq; Martialis poëta eius urbis regionem caſeo abundaſſe his uerſibus,Caſeus etruſcæ ſignatus imagine lunæ, Præſtabit pueris prandia mille tuis. Eius tamen urbis retinet denominationem regio lunenſis appellata,Genuenſibus maiori ex parte ſubiecta.

Sarzana Eſt ad Macræ dexteram ſupra lunam Sarzana,cuius arcem ſarzanellũ appellatam Thomas

mas fregoſus genuenſis uir ſicut oſtendimus illuſtris & egregie communiuit,& intus lautiſſime ac ſplendidiſſime exædificauit. Sunt etiam ad eãdem dexteram Caſtrum nouum, Foſſa noua, Ortus nouus, Villafrancha. Torrens Bagnonus cum oppido eius nominis, ſilatera, malgratum. Et in appenini radicibus, Pontremulum nobile regionis oppidũ. Sunt quoq; interius hinc Fiuizanũ, uerucula & gragnola. Inde Mõtionum, Chararia maſſa. & aliquot minora caſtella in montibus olim uiolatũ Tiguliorũ & Segaunorũ ac Appuanorum populorum olim liguſtinorũ appellatis: qui montes ab appenino in littus inferi maris tranſuerſo ab oriente ad meridiem tractu producti montana nũc lunenſis charrariæ dicuntur. De hiſq; ſic habet in decimo Liuius: Sẽpronius à piſis in appuanos ligures uaſtando q; uicos & caſtella eorũ aperuit ſaltum uſq; ad meram fluuiũ & Lunæ portum: hoſtes autẽ antiquam ſedem maiorũ ſuorum ceperunt. & inde ſuperata locorum iniquitate prælio deiecti ſunt. Ex ipſis montibus fodinas habentibus celeberrimas magna uis marmorũ Romam olim importata eſt, adeo ut uſq; in præſens tempus columnæ ibi & alia marmorum ingentia cernãtur fruſta, quæ poſt fractas Romani imperij uires derelicta nullus qui quæſiuerit, aut potuerit, aut deterrente impendio aſportare uoluerit eſt inuentus. Quũ tamen minoris impendij & laboris marmora, Piſas olim & nuper Florentiam & quandoq; Romam Genuamq; importata ſint. Vnde Iuuenalis de marmoribus liguſtinis, quæ Romam portabãtur ſic habet, Nam ſi procubuit qui ſaxa liguſtica portat axis: dicitq; Plinius albos liguriæ lapides ſerra faciliter ſecari. Secũdus in Hetruria fluuius auxeris à quibuſdã uetuſtis, ſed à Liuio Mera ut ſupra apparet appellatus, quẽ nũc Serclum dicunt, cui eſt remotius ad ſiniſtram in maris littore mutronum arx uetuſtiſſimo in monumẽto ædificata, quam à Florentinis ad annũ ſalutis ſexageſimumquintum ſupra ducenteſimum & milleſimum captam Carolus Siciliæ rex Lucẽſibus reddidit: & tamẽ eam ætate noſtra receptam nũc populus obtinet Florẽtinus. Intus Petra ſancta, & ad auxeris ipſius oſtiũ eſt Virego: Libet uero prius q̃ mediterranea, & ad dexterã auxeris ripam ſita attingam: ad certiorem locorum indaginẽ oram Hetruriæ maritimam uſq; ad Tyberim deſcribere. Quæ quidem ſicut ſemper hactenus fuit, nunc maiori ex parte eſt ſyluoſa. Nam Flauius Eutropius Aureliani imperatoris uita ſic habet. Statuerat uinũ gratuitum populo Ro. dare, ut quemadmodũ & panis & porcina gratuita præbentur, ſic etiã uinũ daretur. quod perpetuũ hac ratione conſtituerat facere. Hetruriæ per aureliã uſq; ad alpes maritimas ingentes agri ſunt: hiq; fertiles & ſyluoſi ſunt. Statuerat itaq; à dominis locorũ incultorum, qui tamẽ uellent gratis dare emere, atq; ex eo uinũ dare gratuitũ. prima poſt auxerim ſunt arni oſtia, à quibus paulum recedit liburniũ piſani portus munitiſſima arx: apud quam in ſcopulo paſſus mille à cõtinenti recedente fundata eſt turris pharea, nocturnũ tyrrheno mari nauigãtibus lumen quam remotiſſime præbens, & piſanum à longe oſtẽdens portũ: arnumq; recedentes tertio à mari miliario piſæ pontibus iungunt: ſuperbiſq; ædificijs ornant. eam urbẽ uetuſtam & geſtarũ rerum gloria claram ab alpheis originem habuiſſe dicit Virgilius. Et Plinius, Piſas inter Auxerim & arnũ amnes à pelope & atintanis Græca gente ortas aſſerit. Iuſtinus uero dicit piſas in liguribus Græcos auctores habere. Et Lucanus in primo, Hinc tyrrhena uado frangẽtes æquora piſæ. Liuius XXI: ea cauſa conſuli fuit, cum piſas nauibus ueniſſet ad padum feſtinandi. Piſæ tertio Eugenio pont. Ro. ornatæ fuerunt. eam urbem florentibus Romanorũ rebus nullum habuiſſe potẽtatum uidemus. Poſtquam uero maritimæ urbes Hetruſcæ, hinc luna inde populonia deletæ fuerunt, quieſcẽtibus per Caroli magni & filiorũ tempora Italiæ rebus piſæ multos habuerunt præſtantiſſimos maritimo bello uiros, quorũ geſta in noſtris hiſtorijs celebrãtur. Sed ab annis quadraginta poſtquam ea ciuitas Florẽtinis ſubiecta fuit, infreques populo opibuſq; exinanita penitus eſt reddita. Liburno intus contigua ſunt ſtagna eius oppidi nomine apppellata, deinceps eſt mons niger. Succedit eo in littore fluuius Cecinna ſicut nũc fit à Plinio appellatus, cui ad ſiniſtrã in oſtio hærent uada Volaterrana à priſcis appellata. q̃aũt hic portus fuerit Volaterranorum & Volaterrani cognomine Volieſes appellati ſint, auctor eſt Plinius. Magna dehincad umbronẽ fluuiũ quem Plinius nauigiorũ capacẽ fuiſſe ſcribit intercapedo habetur. In qua primũ eſt in littore oppidũ ſanctus Vincẽtius. Interius eſt uibona uetuſti nominis oppidũ. Superius eſt Subretũ. Sinum deinceps efficit mare ad quem oppidum eſt portus barattus. Supra eſt Cãpilia. maior deinde habetur ſinus, ad quem eſt plumbinum noui

Ortus no. *Villaſrancha* *Filatera* *Pontremulũ* *Fiuizanum* *Auxeris* *Serclus* *Petra ſancta* *Liburnum* *Turris Pharea* *Piſæ* *Mons niger* *Vada uolaterana* *S. Vincentius* *Vibona*

nominis oppidum,quem locũ Romanæ eccleſiæ rerũ ſcriptores anno nunc trecenteſimo
Plumbinũ plumbinariã dixerũt. Ad partem plumbini ſinus aduerſam eſt portus forcſius, in mediter
raneis ſcarlinum oppidum, deinceps in littore caſtrum troue Caſtilionũ piſcariæ. dehinc
habetur littoreũ pene caſtellum ad paludis olim cœnoſæ emiſſoriũ. Inde progreſſi lacum
inueniunt orbitelli olim aprilem dictũ:poſtea umbronis ſunt fluuij oſtia mediocres admit
Populonia tentia naues.apud quæ Populonia fuit uetuſtiſſima,de qua Liuius libro x x x ,Claudiũ
Cos.profectum ab urbe inter portus Cõſanum laurentinumq́ atrox uis tempeſtatis ador
ta populoniam impulit.inde quũ ſtetiſſet ibi dum reliquũ æſtatis exiret,Iluam inſulam &
ab Ilua Corſicã, à Corſica Sardiniam traiecit: & Virgilius miſit populonia mater. Nicea
patricius Conſtantinopolitanus dux naualis exercitus regnante in Italia Bernardo Caro-
li magni nepote ui captã diripuit,& igni ferroq́ funditus euertit,ut parua ipſius urbis ue
Groſſetũ ciui. ſtigia nunc appareat. Vmbroni ad ſiniſtram adiacet groſſetum ciuitas, ad dexteram uero
Iſchia iſchia,poſt inſula,ſuperius boncõuentus.& paulo infra eius fluuij fontem aſſianum,dein-
Telamonis portus ceps maritimo in ſinu Telamonis eſt portus Telamotoſa à Plinio appellata,Seneſi merca
turæ ſatisfaciens:inde argẽtarius mons in pene inſulam mari immiſſus, in quo eſt uetuſti
Portus Herculis nominis portus Herculis:quæ loca nullæ nunc inhabitant gentes,quum tamen eò in mon
te & circa portum multa ædificiorũ fundamenta cernantur. poſt montem argentarium à
Caput aluei mari paululum recedit caput aluei caſtellum, ad cuius fines Piſſia labitur torrẽs mutilatæ
in patrimoniũ ſancti Petri Etruriæ finium limes. Terra nanq́ quam de Etruria Matildis
certe glorioſa, ut ſcriptores appellant, comitiſſa anno nunc triceſimo ſupra trecẽteſimum
ſeptimo Grego.pont.Ro.in beati Petri patrimonium dono dedit,ad illum Piſſiæ torren-
tem hac in parte terminata fuit. Sequitur fluuius Martha appellatus lacu uulſinenſiũ nũc
Mons altus Bolſenæ effuſus,ſuper cuius oſtia paulum à mari recedit Mons altus caſtellum,uetuſto in
loco Grauiſcarum,ut appellat Virg.intempeſtarum,quod amnis propinquitas indicat, ſi
tum.Scribit uero Plinius apud grauiſcas corallum gigni ſolitũ,prout nunc & gigni & ex-
piſcari conſtat.Minio inde habetur,cuius meminit Virg.eo item nũc nomine appellatus,
iuxta quem tertio à mari miliario Cornetũ eſt ciuitas, quã turriũ frequẽtia,mœniumq́ ſu
perbia uetuſtiſſimã eſſe oſtendũt.Id uero eſſe crediderim, quod Ptolemæi Plinij Pompo.
mellæ deſcriptiones caſtrum nouum appellant. Auctum uero traditur eſſe Tarquiniæ ibi
proximæ olim urbis uetuſtæ ruinis, qua ex Tarquinia poſtremi Romæ reges Tarquinij
priſcus & ſuperbus originem duxere. Magnum ætate noſtra ornamentum habuit ea ciui
tas malo terminatũ fine,Ioannẽ uſtellenſem Ro.eccleſiæ cardinalem, qui in Hadriani mo
le caſtello ſancti Angeli captus interijt. Eius ſupereſt nepos literis & prudentia ornatus
Bartholomeus Cornetanus & monteſtaſconenſis epiſcopus.Abeſt à Corneto paſſus mil-
Ciuitas uetus lia decem,portus celebris arcem habens munitiſſimam,cui ciuitati ueteri nunc eſt appella
Centumcellæ tio.Nec dubito quin is fuerit centumcellenſis portus,mentio cuius apud ueteres ſæpe ha
betur.Paruo enim ſpacio inde abeſt centumcellenſis olim ciuitatis locus,quam Sarraceni
per tempora Italiæ regis Bernardi Caroli Magni nepotis deſtruxerunt.& poſtea ædifica-
tam nos ultimo habitatoribus anno nunc undeuigeſimo deſtitui uidimus. Fuitq́ is locus
in quo Plinius poſterior in epiſtolis narrat Hadrianũ imperatorẽ cẽtum ædificaſſe cellas,
centum iudicibus audiẽdis ſe præſente cauſis publice inſtitutis deputatas: &in quo beatũ
Aureliũ Auguſtinũ lib.de trinit.cõſtat ſcripſiſſe.Ciuitatis uero ueteris portũ prętergreſſi
Pyrgi magna inueniunt uetuſti ædificij fundamenta,in quibus Pyrgo appellatis paruũ eſt ſacel-
lum,eoq́ in loco pyrgos fuiſſe ueteres à Virg.appellatos cõſtat.Et proximo in littore mo
naſterium eſt Seueræ uirgini dicatũ,quod in arcem portumq́ proximis tẽporibus cõmu-
nitum eſt.Proximusq́ mari influit cæretanus amnis, ſecus quẽ intus eſt Ceruertere nũc,
Cære quod fuiſſe ſcimus cære ſeruatorum,quo tempore Galli ſenones urbem ceperunt, ſacro-
rum memoria celebre oppidũ: cuius facti exẽplar cerimonijs uocabulum dediſſe grãma-
tici affirmant, de quo Liuius in primo, Inde turnus Rutuliq́ diffiſi rebus ad florẽtes opes
Etruſcorum Mezentiumq́ eorum regem cõfugiunt, qui cære opulento tunc oppido im-
perabat. Et Marcialis poeta ſcribit pernam fieri optimam apud Ceretanos, ſic: Cereta-
na mihi fiet uel maſſa licebit.Et interius mille quadringẽtis paſſibus,ſicut uult Plin.ab op
Agilina pido cære diſtat locus agillinæ urbis uetuſtiſſimæ, quam inter capita Etruriæ diximus nu
meratã fuiſſe. Eſtq́ nũc ſaxoſo in tumulo paruis ædificiorũ reliquijs notus.Sequitur per

tenuis

tenuis locus in paludibus, cui pergæ olim appellato nunc palus dicitur, ab urſinis poſſeſſus. Nec eſt quicꝙ ædificiorũ aut ruinarum ultra quouſꝙ Romani portus à Claudio primum poſt à Traiano ædificati reliquiæ inueniũtur, certe maiores ꝙ credere poſſit, qui illas nõ inſpexerit, quorũ partem in Roma inſtaurata diximus: & tamen quod inaduertẽtia ibi eſt omiſſum addere hic uolumus: portuẽſem urbem genuiſſe Formoſum pont. Ro. & omni ea in paluſtri littoreaꝙ inſula, quã ſciſſus ſupra Oſtiam urbẽ ſecũdo miliario Tyberis efficit, marmorũ fruſta herbis rubisꝙ & uirgultis obſita, ac alluuionibus ſemiſepulta paſſim pene cõtigua uideri, quæ ſcabra & impolita à mercatoribus per felicia reip. & imperatorũ tẽpora mari auecta quoſcunꝙ in ædificij uſus poterant dedolari, & quũ multitudo ſit maxima urbẽ, ut uidetur ædificatura, cernere eſt eorũ partẽ tantæ molis, ut qui obeliſcos ignoret Ægypto aduectos, illa nõ credat potuiſſe nauibus cõportari. literas unumquodꝙ fruſtũ numerales duobus in lateribus eſt inſcriptum. quarum unis docẽte Plinio pondus lapidis, alteris miſſorũ à mercatore fruſtorũ ordinem ſignificari nouimus. Vt autem unde ſupra digreſſi ſumus reuertamur, auxeris fluuius quẽ nunc Serclum uocant, primum habet ad dexterã oppidum Librafactam: ad ortum ſuum in appenino habet Grignanum ignobile caſtellum: & ad perpetuũ fluuij alueum, quouſꝙ ad mediterranea ſit deſcenſum, uallis eſt Carfagnana, caſtellis uillisꝙ plurimis habitata, maiorẽ cuius partẽ nũc obtinet marchio ferrarienſis. Eorũ uero oppidorũ quæ auxeri deſcendendo ad dexteram adiacent notiora ſunt Caſtrũ nouum & Barcha: Serclusꝙ in mediterraneis lucæ urbis Romanæ Coloniæ latera abluit, de qua Liuius XXI: Hannibal in ligures, Sẽpronius lucã conceſſit. Oſtendimus uero in hiſtorijs Narſetem eunuchũ lucam a Gothis poſſeſſam ſeptem menſibus oppugnaſſe priuſꝙ ea potiri potuerit. Ea urbs tertiũ Luciũ pont. Ro. atꝙ etiam Alexandrũ ſecundũ aduerſus quẽ Lombardi Cardolum Parmenſem erexerãt in idolũ, genuit: quã ad annũ quinquageſimũ malo ſuo ſibi ſubegit Paulus gente Lucẽſi Guiniſia nobili genitus. Cumulauerat is triginta in annis ingẽtem uim pecuniarũ & filios procreauerat. Sed quum magno in faſtu ipſe & filij adoleſcẽtes degunt, beatiꝙ ſibi & ſuis eſſe uidentur, fortuna derepente mutata exemplar facti ſunt multis, quia nihil in rebus humanis ſolidum, nihil eſt firmũ. Capti enim & patria uiolẽter abacti diuitias diu accumulatas, poſtea uitam in carceribus amiſere. Luca aũt poſt Guiniſiorũ eiectionem uarijs & multiplicibus agitata bellorũ motibus intra XX annos magnas eſt paſſa calamitates: quæ tamẽ Florentinum populum eius ambientẽ dominiũ pariter afflixerũt. Nam præter alias ibi acceptas clades eorum exercitus cui Guidantonius præerat Vrbini comes: ſicut in hiſtorijs diffuſe oſtendimus, à Nicolao Piccinino ſuperatus fuſusꝙ eſt, quo in prælio quatuor equitũ, tria peditũ millia, & ingentẽ machinarũ bellicarũ uim Florentinus amiſit. Lucaꝙ dudum honeſtis mercatoribus frequẽtata Ianipetro ornata eſt Græce & Latine eruditiſſimo, & Victorini Feltrenſis ſui præceptoris mores redolente. habet item ad dexterã Luca colles, in quibus eſt caſtellum uerucula, inde altus paſſus, ſupra lumenicus, & ad fluuiũ Colodum eiuſdem nominis oppidum. cui fluuio item adiacet Piſa oppidum, quod ad annũ ſalutis LXX ſupra ducenteſimũ & milleſimũ Florentini Lucenſesꝙ ſicut Leonardus ſcribit Aretinus deſtruxerũt. Et paulo inde abeſt Bugianũ, ſuperiusꝙ eſt Vgianum. Qua uero Lucenſis ager uergit in Florentinũ palus eſt Bentina in lacũ à Florentinis cõcluſa, cui ſupereminet mons Carolus oppidũ: & ubi is lacus in arnũ exoneratur, Bientina eſt caſtellum. Supremo autẽ in ſinu amplæ quã habet primũ Etruria planiciei, Piſtoria eſt ciuitas: in cuius agro Catilinę exercitũ fuiſſe ſuperatũ multi ex uetuſtis ſcripſere. Ea ſicut Arretino placet prima fuit Etruriæ urbium, quas populus Florentinus tunc primũ liber ad annum ſalutis duodecies centenũ & quinquageſimũ in poteſtatem redegit. Circunſtantꝙ Piſtoriã, Summanum, Serualle, Victolinũ, & ſuperius mons Catinus. Circundant Piſtoriã paruo diſtãtes ſpacio amnes duo, Stella & Vmbro, qui ſecus Carmagnanum delapſi apud montem Lupum oppidum in arnũ exonerantur. Viſentiusꝙ amnis deinceps ex appenino defluens Prati oppidi omniũ Etrurię opulentiſſimi mœnia præterfluit. Supra pratũ eſt Murlus oppidum, & Marina torrens Calencranum oppidum præterlabitur. Vltimusꝙ ad Florentiæ mœnia Munio habetur amnis. Florentiæ urbis inclytæ originẽ geſtasꝙ res abunde cõplexus eſt in hiſtoria clariſſimus Leonardus Aretinus. Quod autem ad nos attinet eius urbis origo refertur in Syllanorum militum, quibus is ager à Sylla aſſignatus fuit, ad-

Romanus portus
Portuenſis urbs
Marmora
Serclus
Librafacta
Grignanum
Carfagnana uallis
Caſtrũ nouũ
Luca
Verucula op.
Colodus flu.
Piſa op.
Bugianum
Vgianum
Bentina palus
Piſtoria ciuit.
Summanum
Mõs Catinus
Vmbro fiu.
Mons Lupus
Pratum
Florentia

uentum:& quia primas illi ſedes ad arni fluenta cœperint,Fluentiā inde primo dictam uo-
lunt.Et quidẽ Pli.apud quẽ primũ eius loci mẽtio facta eſt, fluentinos dicit profluẽti arno
appoſitos. Venerunt uero hi milites ad annũ conditæ urbis Romæ ſexcenteſimũ & ſepti-
mum ſupra ſexageſimũ,unde initiũ Florentia habuiſſe uidet̃ ante Chriſti dei noſtri aduen-
tum annos circiter octogintatres.Multis ea ciuitas per Gothorũ tempora incōmodis agi-
tata eſt.Nec tamen à Totila aut alio quopiā tunc aut alias unquā deſtructa fuit.Idq; quod
de reædificatione à Carolo Magno facta aliqui ſentiunt non probamus, quũ geſta Caroli
ab Alcuino eius prȩceptore ſcripta,tantũmodo dicant illum Romā euntem,bis in Floren-
tia dominicũ paſcha celebraſſe. Seruata uero eſt ab ingenti deſolationis, quod incurrerat
Farinata periculo unius ciuis Farinatæ ubertini uirtute : cum Piſanis Senẽſibusq; & alijs Etruſcis
ubertinus in conuentu apud emporiũ habito Florentiam eſſe deſtruendā cenſentibus,Farinata licet
longo poſtliminio in ipſam patriā reuerſus,eam ſe dixit,quam non ædificaſſet, ſe uiuo ab
illis deſtrui nō paſſurum . Itaq; Florētia acceptis ui & in ſe populariter traductis feſulanis
ad annum ſalutis quartum & uigeſimum ſupra milleſimũ plurimum opibus & gloria eſt
aucta . Quo item anno Henricus primus imperator eccleſiam ſancti Miniatis ad muros
Florentiæ ædificauit. Arſit uero Florentia duobus incendijs paruo in temporis ſpatio ad
annum ſalutis ſextum,& ſeptuageſimum ſupra undecies centenũ.Ex eo ferè tempore pri-
mum per priores artium & uexilliferum iuſtitiæ,ſicut nunc fit gubernari cœpit:fuitq; in-
ter primos uexilliferos ex nobili gente Stroza unus baſilica inſignis,quæ per noſtrā æta-
tem curante Philippo Brunalicio nobiliſſimi ingenij Florētino ſtupēdi operis fornice eſt
ornata,glorioſæq; uirgini dicata,anno ſalutis duodecies cēteno,& nonageſimoquarto in-
choata eſt:& quarto abinde anno palatium item ſuperbiſſimum,quod inhabitant priores
ædificari cœpit . Quintoq; poſtmodũ anno productum eſt pomerium, & mœnibus quæ
Cāpanarium nunc extant urbs eſt ampliata. Turris uero marmorea inter cæteras orbis cāpanarias ſpe-
cioſa ad annum inde primum & triceſimum excitata,per quæ tempora ciuitas Florentina
duobus ornata eſt poetis,Dante aldegherio, & Franciſco petrarcha.quorũ hic patre Flo-
rentino,ſed exule apud Arretium natus,& arquadæ inter colles euganeos mortuus ac ſe-
pultus eſt.ille Florentinis parētibus Florentiæ natus obijt Rauēnæ patria exul.paulo poſt
Florentia Iotum habuit pictorem celeberrimum Apelli æquiparandum . Habuit quoque
Accurſium iureconſultorum principem,qui ius ciuile nunc extans egregie interpretatus
eſt.famaq; eſt nullo nobis confirmata auctore Claudianum poetam fuiſſe Florētia oriun-
dum. Colutius uero ſalutatus & ſi prius didicerit, quàm Ciceronianæ imitatio eloquen-
tiæ ſui ſeculi adoleſcentibus nota eſſe cœpiſſet , & eloquens eſt habitus , & multa ſcripſit
prudentiam magis & doctrinam,quàm eloquentiam redolentia. Nicolaus nicoli per æta-
tem noſtram,& ſi nihil ſcripſerit & doctus fuit & multis adoleſcētibus, ut literis operam
darent opem attulit . Ab his uero plus minus centum annis qui Franciſci petrarchæ mor-
tem,& hæc tēpora intercedunt mirabili felicitate Florētia opes auxit. Cuius imperio per
Caſtrum ætatem noſtram caſtrum carum,Mutiliana, Donadula,caſſianũ, porticus, & alia caſtella
carum in Romandiola & Piſæ ac Cortona urbes uetuſtæ ac Burgum ad ſepulchrũ, & regio Ca-
ſentina in Etruria ſunt ſubactæ.Ab ipſis uero centum annis ſuperauit omnia Florētiæ or-
namenta concilium in ea celebratum,in quo quartus Eugenius pont.glorioſiſſimus orien-
talis eccleſiæ cum occidentali unionem maximo diu quæſitam impendio celebrauit,Ioan-
ne Paleologo impe. Cōſtantinopolitano & patriarchis,archiepiſcopis, epiſcopiſq;,ac in-
genti doctiſſimorũ nobiliumq; totius Græciæ uirorum qui interfuerant multitudine Ro.
eccleſiæ ſumptibus in patriam reportatis:Armenij etiam,Æthiopes,Georgiani & Iacobi-
tæ,Libyam,Aſiamq; incolentes catholicæ fidei documenta in eodem cōcilio à prædicto
ponti.Eugenio acceperunt. Viris etiā nunc Florentia ſicut antea cōſueuit omni uirtutum
laude præſtātiſſimis ornatur,Coſmo imprimis mediceo, quẽ omnes totius europæ ciues
opum affluentia ſuperantẽ prudentia,humanitas,liberalitas:& quod nos maxime ad eius
laudes incitat,bonarũ artium præſertim hiſtoriarũ peritia celebrem reddũt . Cumulantq;
eius felicitatem Petrus,Ioannes & Carolus nati paternæ uirtutis imitatores. Nec ſuppri-
menda ſunt maxima,quæ Coſmus Florentiæ urbi addidit ornamenta.Monaſterium cele-
bre ſancti Marci:in quo quum ſuperbæ ſunt,& ut aiunt inſanæ extructiones cæteræ:tum
maxime Bibliotheca alias ſuperat omnes quas nunc habet Italia.Et ad ſancti Laurētij for-

nices

nices marmoreæ columnæ & opus totum ſummi uiri magnificentiam oſtendunt. Quid quod priuatæ ædes ſuæ recens in uia lata extructæ Romanorum olim principum & quidem primariorum operibus comparandæ ſunt: quin egoipſe qui Romam meis inſtauraui ſcriptis, affirmare nō dubito nullius extare priuati ædificij principum in urbe Romana reliquias, quæ maiorem illis ædibus præ ſe ferāt operis magnificentiam. Palla ſtrozza clariſſimus equeſtris ordinis Florētinus opera ſtudijs philoſophiæ aſſidue patauij impēſa exilij incōmoda prudentiſſime cōſolatur. Angelus acciaiolus equeſtris ordinis nō minus claræ gentis ſuæ nobilitatem prudētia ingenuis moribus & literarum ſtudijs ornat, quàm ab illa decoratur. Andreas Floccus apoſtolicus ſecretarius canonicusq; Florētinus, uir optimus eloquentia & edito de magiſtratibus opere, ac Ianectus manectus literarum Græcarum Latinarūq; peritia atq; eloquentia, & Baptiſta Albertus nobili & ad multas artes bonas uerſatili ingenio patriam exornāt. Decorat etiam urbem Florētiam ingenio ueterum laudibus reſpondente Donatellus Heracleotæ zeuſi æquiparādus ut uiuos, iuxta Virgilij uerba, ducat de marmore uultus. Secus Florētiam Feſulana urbs uetuſta, & multorū ſcriptis præſertim Saluſtij in bello Catilinario, & Liuij illud idem ſcribētis bellum libro centeſimoſecundo celebrata interijt, uel quod ſupra diximus in Florētiam populum opesq; mutauit. *Feſulæ* Oritur ex montibus feſulanis qui ad orietem uergunt ſolem, Munio torrens Florentina abluens mœnia: ſecundum cuius alueum ſexto ab urbe miliario ſacellum eſt, cui ea ratione inditum ad cruces nomen fuiſſe opinor, quod eo in loco ſepulta fuerit moles illa cadauerum, quæ facta fuit in ſtupenda ſtrage illa magnæ partis ducentorum penè milliū ex Radagaſij Gothorum regis exercitu apud feſulas, ſicut in hiſtorijs oſtendimus interfectorum. *Munio flu.* Interq; eos montes & Appeninum uallis eſt amœniſſima, & uicis uilliſq; præſertim mediceorum ſpecioſiſſimis frequentata, Mugellum ſicut conſueuerat appellata, quæ Dinum habuit mugellanum iureconſultorum ſuperioris ſeculi celeberrimum. *Mugellum* Eam illabitur diuiditq; mediā Seua fluuius ex Appenino oriundus. Primumq; regionis mugellanæ oppidum eſt uia Bononienſi, Scarparia Iacobo ornata Angeli filio, cuius Græce Latineq; doctiſſimi extat M. Tullij Ciceronis uita ex Plutarcho in Latinitatē luculēter traducta. *Scarparia* Deinceps habet Nicolaiū dura Piccinini obſidione cui fortiter reſtitit noſtris in hiſtorijs clarum. In ſeuam defluit Ronta torrēs, ad quē uia fauentina eiuſdē nominis eſt uicus, & ſub eo ſancti Laurentij burgus. *Ronta flu.* Quinto ab inde miliario ſeuā pariter illabitur Ducaria, à cuius torrente apud Gaudentiū Appenini uicū oriūdo quicquid magno ſinu cōplectitur arnus amnis uſque ad agri arretini fines dicitur Caſentinum, quam regionem montuoſam populo Florentino proximis tēporibus quæſitam fuiſſe oſtendimus. *Caſentinum* Vbi uero Seua fluuius arnum illabitur, eſt caſtellum mœnibus munitum pons ad ſeuam dictus. Florentinam urbem diuidit Arnus amnis pontibus in ea quatuor magni operis iūctus. *Arnus flu.* ſed quantū ad inchoatam attinet Florentini agri deſcriptionem ſecundum arni fluenta ſub Florentia ſunt caſtella mons Lupus & Signia quouſque nauigia admittit Arnus. *Florentia* *Mons Lupus* Supra Florentiam ad quintumdecimum lapidem primum eſt ad Arni fluenta oppidum Inciſa, cuius oppidi nomen originem habuiſſe cōiector ab ſucciſo obijce ſaxeo curſum Arni ſolito remorari. Indicant nanque quernarum trabium ſtipites maximi, quos defodientes inueniunt agricolæ, uallem Arni ſuperiorem qua nullam habet nunc ager Florentinus uini optimi feraciorem, quantū profluenti Arno appoſita planicies ambit fuiſſe paluſtrem. *Vallis Arni* & qui XXII hiſtoriarū Liuij Patauini in principio attente leget, paludem illam in qua Hannibal æger oculis & uerna primum intemperie uariante calores frigoraq; Elephanto, qui unicus ſuperfuerat quo altius ab aqua extaret: uectus uigilijs, tum & nocturno humore paluſtriq; ceno grauante caput altero captus eſt oculo, hanc fuiſſe uallem Arni peruidebit. Nam quum fama eſſet Flaminium Conſulem Arretium cum exercitu præueniſſe, Hannibal ex hibernis mouens, quæ in liguribus habuerat Arretium cōtendebat. Sunt autem Liuij hac in parte uerba, Quum aliud longius cæterum commodius oſtenderetur iter, propiorem uiam per paludē petijt, qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat. Et paulo infra, exercitus incommoda & iumentorum hominumq; ſtragem, quæ fiebat deſcribens, per præaltas dicit fluuij & profundas uoragines hauſtos pene duces. Et maxime omnium confeciſſe uigilias per quatriduū iam & tres noctes toleratas, cum omnia obtinentibus aquis nil ubi in ſicco feſſa ſternerēt corpora, inueniri poſſet. Iter igitur quod longius

arretium ab liguribus ducturo offendebatur per Lucenſem,Piſanum,Volateranū,& eius
quæ nunc eſt Sena agros eſſe oportuiſſet,quod certe nullus regionis peritus dubitat fuiſ/
ſe cōmodius,quàm quum propiorem ingreſſus ad Arni fluenta ubi nunc eſt Florentia ue
nit:& inde amnis Arni alueum apud nūc Inciſam,uel paulo ſupra eſt ingreſſus, tamdiuꝗ
per paludem qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat eſt profectus,quo/
uſꝗ ſiccum ubi conſiſteret primum in arretino inueniret. Eam uero inundationem easꝗ
paludes nō fuiſſe,ſicut aliqui uolunt in ea planitie, quam Pratū Signiamꝗ & Florentiam
intercedere uidemus:ea conſtat ratione quod regionem illam dicit Liuius,in qua Hanni/
bal primum in ſicco conſtiterit,imprimis Italiæ fertilem tunc fuiſſe Etruſci campi, qui fe/
ſulas inter arretiumꝗ iaceret.Subiūgitꝗ Liuius: quoꝗ pronior eſſet in uitia ſua cōſul irri
tare eum atque agitare pœnus cœpit, & leua relicto hoſte feſulas petens, Etruriæ agros
prædatum profectus, quantum maximam uaſtationem poteſt cædibus incendijsꝗ con/
ſuli procul oſtendit. Qui itaꝗ relicto hoſte apud Arretium agente ad læuam feſulas pe/
tijt uallem Arni ſuperiorem profecto attigerat:atꝗ ut in ſicco conſiſteret, ea poſt tergum
relicta ulterius proceſſerat.Sed palus illa quo obduruerit modo ut aratrū pateretur,quum
aliquando ſcire cupiuerimus,confragoſas ſaxis apud Inciſam oppidum Arni ripas & ſa/
xorum fragmenta medio adhuc alueo hærentia cernentes, adapertum fuiſſe tenemus hu/
mano ingenio tumentem ſaxo,& repagulum aquæ facientem fluminis fundum, labenti/
busꝗ poſtea pro iuſto amnis curſu aquis quæ reſidere & ſuperiori in parte quaqua uer/
ſum ſtagnare fuerant conſuetæ, exſiccatum limi humorem,quod alibi ſæpe cōtingit cam
Fichinum pos feraciſſimos reliquiſſe. habet ea uallis ad dexteram Arni poſt inciſam Fichinū, quod
oppidum Arretinus ſcribit à comite Guidone nouello exulibusꝗ Florētinis occupatum
pace,per quam exules in Florentiam reducti ſunt, facta fuiſſe à populo Florentino deſtru
ctum. habet quoꝗ ea uallis ſanctum Ioannem monte uargum & quaratam.ad ſiniſtram
Caſtrum fran uero Caſtrum franchum,terram nouam,laterinam,pontenanam:quorum ſanctum Ioan/
chum nem & Caſtrum franchum populus Florentinus ducenteſimo & nonageſimoſexto ſupra
milleſimum ſalutis anno ædificauit,& terrā nouam Poggij uiri eloquentiſſimi & aliquot
editis operibus clari patriam Guido petramalēſis Arretinus epiſcopus muro quem nunc
habet cinxit. In montibusꝗ altiſſimis qui ad ſiniſtram Arnum intercedunt, eſt uallis um/
broſæ monaſterium.Sunt etiam aliquot regionis de qua diximus Caſentinę oppida,quo/
rum primaria habētur Romena Burgus & Puppiū à comitibus dudum habitata cogno/
mine guidis, quos proximis temporibus pepulit populus Florentinus. Ad alteram uero
Pratum uetus Arni ripam & ſub ipſius fonte eſt Porclanū, inferius Stia:poſt Pratum uetus, infra quod
Bibiena oppidum Arnus Corſolana augetur torrente ſecus Bibienam oppidum, ut in montibus,
nobile delabente. Augetur etiam Carchiano torrente,qui ad dexteram habet Gellum &
Caſtrū nouū Choretium parua oppida. qua etiam Arnus ſe arretium uerſus incuruat eſt Caſtrum no/
uum. Si agrum Florentinum Arretino Senenſi, ac Piſano & Volaterano conterminum
deſcribere uolumus ad proximam uallem uerſus meridionalem plagam tranſeundum eſt
à Peſa fluuio appellatam:cui fluuio ad ſiniſtram proxima ſunt ad oſtiū quo exoneratur in
Colina arnum Mons lupus,ſupra Colina. Supra ipſo ſub fonte Sambuca,ad dexteram mons iu/
Elſa flu. ſtus,Linarium, ſanctus Donatus. aliusꝗ ſequitur fluuius Elſa appellatus, cui ſunt ad ſi/
Mons ra/ polus niſtram Emporium,mons Rapolus, mons Partolus, Barberinum, Caſtellina:& ad dexte
ram Saminiatum, Gambaſſium, Florentinum, Certaldum Ioannis Boccatij uulgaris po/
Barberinū tius,quàm Latinæ eloquētiæ fama clari patria,& ad fontem Caſulum. Augetur uero El/
Caſtellina ſa amnis torrente uno qui apud Staggiam oppidum delapſus, fertur ad Bonicium nobi/
Certaldū le oppidum. & in ea inſula quam Elſa fluuius torrensꝗ prædictus efficiunt, Collis & Ge
Collis minianum ſunt oppida paucis Etruriæ oppidis ſecunda. Eſt etiam Elſam inter & pro/
Geminia/ num ximum qui Arnum illabitur torrentem mons Topulus oppidum. Sequitur que Era flu/
uius, cui hinc eſt pons ad Eram oppidum prælio clarum, in quo quum Piſani Lucen/
ſes Florentinorum ſocios fudiſſent ſuperueniens Florentinorum exercitus fortuna præ/
lij conuerſa Piſanos fudit, ex quibus ad tria millia ſunt cæſi: & ſuperius eſt Petiolum. In/
de Calcinaria. proximoꝗ torrenti in Arnum defluenti,hinc pons Sachi oppidulum:inde
eſt balneum aquarū in quibus ſolis calentibus a ſulphure aquis ranas gigni Plinius dicit.
ea in regione Piſani agri caſtella ſunt alia Volaterranis contermina. Superiusꝗ arduis in
montibus

montibus Volaterra. de qua Liuius in decimo. Scipioni hoſtes Etruſci ad Volaterras ſtructo agmine occurrunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinque cæde, nox incertis qua data uictoria eſſet, interuenit. fuitq́ Volaterra Perſio ſatyrico ciue ornata: nunc Caſparis noſtri patria, qui græcas latinasq́ literas edoctus, celeberrimi Græcorum cardinalis Niceni Biſſarionis epiſtolarum eſt ſcriba. uetuſta eſt hæc ciuitas, quam ſimul cum Arretio & Cluſio à Tyrrhenis ante bellum Troianum fuiſſe conditam, Leonardus Arretinus in Polybio edoctus affirmat. Nosq́ ſupra docuimus inter capita Etruriæ numeratam fuiſſe. Liuius bellum ciuile Marij & Syllæ deſcribens libro LXXXVIII dicit Volaterras quod oppidum adhuc in armis erat, in deditionem accepit. auctorq́ eſt Plinius in calidis Volaterranorum aquis haud procul à mari ſitis piſces gigni. ea urbe in hunc maxime modum potiti ſunt Florentini, ad annum ſalutis quinquageſimum & ducenteſimũ ſupra milleſimum. Quum Volaterrani à Florentinis prælio, quod ad montis, in quo ſita eſt urbs, radices committebatur, ſuperati in urbem confugere eniterentur: inſecutus eos miles Florentinus uictor pari impetu cum uicto ingreſſus urbem cepit. Ab agri Volaterrani finibus regio incipit maritimæ oræ Etruſci pelagi, quam deſcripſimus, adiacens: quæ uaſtiſſima & populis pro ambitu infrequens Senenſi populo ſubdita eſt. in qua ſunt præter ſuperius enumerata, Maſſa ciuitas, mallianum, paganicum. Poſt ad ſiniſtram Campagnaticum arduo in colle ſitum, uinis cæterisq́ frugibus feraciſſimum. Petrioli & alia balnea. Nam multa quæ nunc etiam frequentantur agri Senenſis balnea olim fuiſſe grata uidemus. Martialis coquus poëta ad Oppianum. Etruſcis niſi tremulus laueris, illotus morieris Oppiane. & ad dexteram in montibus mons Altinus. ea regio maritima ſuperiori in parte ueſtigia habet urbis Ruſellanæ, quam diximus inter capita Etruriæ numeratam eſſe: de qua Liuius in decimo. M. Valerius maximus dictator caſtra in agrum Ruſellanum promouit. eò & Etruſci hoſtes ſecuti: ubi quum forte quodam loco male denſatus agger, pondere ſuperſtantium in foſſam procubuiſſet, atque eo cum deos pandere uiam fugæ conclamaſſent: plures inermes quàm armati euaſere. hoc prælio fractæ iterum Etruſcorum uires. & pacto annuo ſtipendio, & duûm menſium frumento induciæ biennij datæ. & infra: in Ruſellanum agrum exercitus ductus. ibi non agri tantum uaſtati, ſed oppidum etiam oppugnatum, capta amplius duo milia hominum, minus duum milium circa muros cæſa. & inferius: tres ualidiſſimæ urbes Etruriæ, Ruſellæ, Peruſia, Arretium pacem petiere. Adiacetq́ Ruſellarum loco balneum cognomine Ruſellarum. Sena eſt interius urbium Etruriæ uiribus opibusq́ nunc ſecunda, quæ & ipſa inter nouas numerari poteſt, quum nullis in ueterum monumentis reperiatur. Suntq́ qui affirmant Carolum, cui malleo fuit cognomentum eam cõdidiſſe. & Caroli ætatem plus minus ſexcenteſimo & ſeptuageſimo ab hinc anno abfuiſſe conſtat. Sed nuper Venetijs in ſancti Georgij de Alga celebri monaſterio, quod glorioſus pontifex Eugenius, relicto primum ſeculo propria ædificauit paternæ hæreditatis pecunia, inuenimus in libro literis ſcripto peruetuſtis Ioannem Romanum pontificem nominis ordine duodeuiceſimum, acceptis de Peruſina, Cluſienſi, Arretina, Feſulana, Florentina & Volaterrana dioceſibus ſex plebatibus ciuitatem hanc ædificaſſe, quæ ab ipſo ſex plebatuum numero Sena fuerit appellata. Habuit ea ciuitas tertium Alexandrum pontificem Romanum, qui à Federico Barbaroſſo agitatus quatuor aduerſum ſe erectos in idola adulterinos pontifices ſuperauit. Magno autem decori Senarum urbi fuit celebratum in ea concilium, in quo Gerardus Florentinus epiſcopus in ſecundum Nicolaum pontificem Romanum creatus conſtitutionem fecit, quæ in decretis patrum extat, diſtinctione tertia & uigeſima, pontifices Romanos eligendi cardinalium collegio, & nemini ulterius ius eſſe: cui concilio centum & triginta epiſcopi interfuere. Prælio etiam fœliciſſime geſto, ornati fuerunt Senenſes. Nam quum Florentini altinatibus fœderatis opem laturi ad Arbiam fluuium quarto à Senis miliario uia Arretina diſtantem conſediſſent, Senenſes auxiliaribus copijs Manfredi regis exulibus'que Florentinis immixti facta eruptione Florentinum exercitum fuderunt: occiſi'que ſunt Florentini tres mille, capti milia quatuor: & curru qui ex more uexilla deferebat cum ipſis uexillis Senas relato, tantus Florentinos pauor inceſſit, ut urbe propemodum deſerta meliores quiq́ pars Bononiam, pars Lucam cõmigrarint, exulesq́ in patriam ſunt reuerſi. Obijt proximo tempore Vgo Senenſis, medicus & philoſophus,

Volaterra · *Maſſa* · *Petrioli balnea* · *Mons altinus* · *Sena*

cæteris ſui ſeculi poſt functum uita Iacobum Forliuienſem doctior clariorq; habitus. Ha-
buit etiam nuperrime Sena illuſtrans ſidus ſanctum Bernardinum: cuius reliquiæ apud
Aquilam urbem miraculis per ſingulas dies multiplicatis coruſcant. Quanquam neſcio
quæ maiora uiri unius dici aut ſcribi poſſint miracula operibus, quæ per triginta annos in
religione fecit: qui eloquentiſſimus tam uehemens, tamq; efficax diuinorum eloquiorum
ſuaſor fuit, ut omni in Italia mirabilem fecerit animorum à uitijs ad uirtutes commutatio-
nem: primusq; omnium ordinem beati Franciſci ad eam quæ nunc tantopere uiget obſer-
uantiam regulæ perduxerit. Quo in diuino opere eum ſummis adiuuit conatibus, quar-
tus Eugenius pontifex omni in gerendo pontificatus munere, ſed imprimis augenda con-
ſeruandaq; religione præſtantiſſimus. Nuncq; Sena Siluio Aenea poëſis primum laurea
poſt epiſcopali mitra redimito, Franciſcoq; Patritio ſtudijs & eloquentiæ deditiſſimo, ui-
Vmbro ris quoq; plurimis iurium & philoſophiæ doctrina excultis ornatur. Vmbronem ſenenſis
agri fluuium inter & paludem Danam, ſiue fluuiū Paliam, quē ea palus efficit, multa ſunt
montana ac campeſtria oppida, quæ nullo, ut in ſuperioribus factum eſt, ordine deſcribi
Cluſium poſſunt. Ineſtq; Cluſium uetuſtiſſima urbs, quam Plinius Carmon olim nominatam fuiſſe
dicit. Fuit uero inter capita Etruriæ primaria olim nominata, quam Gallorum Senonum
bella, & Porſennæ regis ſui hiſtoria imprimis claram reddunt. Ea penè derelicta nunc urbi
Senæ ſubiecta eſt. nec aliqualiter dubitamus, quin populorū cęterarumq; rerum reliquijs
interituræ olim Cluſium & Ruſellæ urbem Senam à principio dum conderetur, auxerint.
Refert ex M. Varrone Plinius Porſennā regem extruxiſſe ſibi apud Cluſium monumen-
tam. in quo mirabili opere labyrinthus fuit, cuius nullæ Plinij temporibus extabant reli-
Dana quiæ. Adiacent uero ciuitatis ipſius ruinæ epiſcopo etiam nūc ornatæ paluſtri fluuio Da-
Politianum næ à Plinio, ſicut etiā nunc fit, dicto. ad ſuperioremq; eius partem Senas uerſus Politianū
Turrita eſt nobile oppidum Florentinis ſubditum, amœnis in collibus ſitum. poſt Turrita. dehinc
Corſignanum Lucinianum. Interius ſunt ſanctus Quiricus, Corſignanum, Chiancanū. & arduo in mon-
te radicofanū: eſtq; ultimū ea in parte patrimonij beato Petro & Romanæ eccleſiæ à Ma-
thildi comitiſſa dati caſtellum. Deinceps ultra Cluſium Sarthianū eſt oppidū Alberto Mi
Cetona noriſta diuinorum dogmatum prædicatore inſigni ornatiſſimū: & poſt Cetona. fecit agro
Arretium rum Florentini & Senenſis deſcribendorum neceſſitas, ut illis conterminam urbem Arre-
tium diſtulerimus. Ea ciuitas uetuſtiſſima inter primaria Etruriæ capita annumerata eſt:
Nam Liuius libro X dicit legatos ad conſulē ueniſſe ex Arretio, Cortona & Peruſio, quæ
tunc principes ciuitatū Etrurię erant. Innuit uero Plinius Arretium in duas urbes fuiſſe di
uiſam. Nam ſcribit Arretini ueteres. Arretini noui. cauſam huius eam uidemus fuiſſe, de
qua principio Etruriæ diximus: cum Hannibale Italiā præmente Etruſci ducibus arretinis
in rebellionē procliues uiderentur, ſicut in Liuio habetur XVII. C. Terentius Varro ob-
ſides ab Arretinis ſenatorum filios accepit CXX. Romani enim tumultum in Etruria ab
ipſis oriri uerebantur. & quum claues ac ſeras nouas portis impoſuiſſet in Appuliam re-
dijt. poſtmodum bello marſico ſiue ſociali, quum Etruſci ſeſe Marſis & Picentibus furo-
ris ſocios adiunxiſſent, L. Sylla qui ei bello finē impoſuit, in Feſulanos Arretinosq; deſæ-
uit, adeo ut Arretio ciuibus proſcriptis exinanito, nouam poſtea coloniā ſuperinduxerit,
unde noui & ueteres fuerunt Arretini. Dicere enim ſolitus fuit Leonardus Arretinus ſe
uidiſſe arretij in eccleſia ſanctæ Mariæ ad gradum lapidem literas inciſum uetuſtiſſimas,
inſcriptumq; decretum Arretinorum ueterum. Aucti tamen poſtea ſunt opibus Arretini,
quos Liuius in bello ſecundo punico dicit iuuiſſe claſſem mirabili illa celeritate ab Aphri-
cano paratam, multis uarijsq; rebus conſtruendis nauibus, & alendo milite oportunis. ui-
ros Arretium habuit præſtantiſſimos. Extat namq; in Macrobij ſaturnalibus diui Augu-
ſti epiſtola, per quam affirmat Mecœnatem ſuum fuiſſe arretij oriundum. & Horatiū uide
mus dicere mecœnatem ipſum genus ab Etruſcis regibus duxiſſe. Cornelius uero Nepos
in Attici Pomponij uita, quod ad arretij dignitatem facit, Atticum ipſum dicit prædium
in arretino poſſediſſe, quod Cæcilianum ſit appellatum. remotioribus poſtea temporibus
arretium ad annos ſalutis milleſimum & decimumoctauum Guidone ornatū fuit celebri
muſico. & anno inde ducenteſimo alterum Guidonem epiſcopū ex petramalenſi familia
habuit ciuem & dominū, qui urbē ipſam muro cinxit, quem nunc habet: Burgū quoq; ſan
cti ſepulchri, ciuitatem caſtelli, Caſtilionem, arretium, terrā nouam uallis arni, & ciuitellā
nunc

nunc ea de cauſa epiſcopi appellatam mœnibus cingi communirię curauit. Inſuper uias quæ ad omnes portarum arretij exitus nunc cernuntur dirigi,dilatari, & ubi oportere uiſum eſt ſterni,aut pontibus iungi fecit. Quin etiam eius fuit opus recta & ſpacioſa uia,in qua ab Angulario ad burgum ad ſepulchrum ducente Nicolaum Piccininum ab eccleſiæ copijs ſuperatum uidemus.Per ætatem quoq; noſtram eloquentiſſimo ac clariſſimo Leonardo Arretino Caroloq; græcis & latinis literis eruditiſſimo nunc populi Florentini cancellario,& Benedicto ac Franciſco fratribus iureconſultiſſimis cognomine accoltis: quorum Franciſcus non minus bonas artes, & oratoriam ac omnem hiſtoriā quàm leges excellenter edoctus eſt: & Ioanne Tortellio Romani pontificis ſubdiacono & cubiculario gręcis ac latinis literis,ac ſingulari humanitate prędito:cuius præclarum de orthographia opus uerba edocet ſelecta,quibus è græcia ſumptis latine utimur: Arretina urbs decorata eſt. Nec indignum ducent quod referemus tam multi præſtantes Arretini,Plinium ſcripſiſſe arretinos in Italia fictilium uaſorum nobilitatem obtinuiſſe,quod quidem Martialis affirmat libro primo.Sic Arretinæ uiolant criſtallina teſtæ. Cortona ſequitur urbiū Etruriæ uetuſtiſſima,quam Pelaſgi cōdidere.hiſq; pulſis poſſedere tyrrheni. Expugnauerunt uero eam ac mœnibus priuauerunt Arretini, à quibus diu poſſeſſa fuit. Per ætatem uero noſtram Ladiſlaus rex Neapolitanus ipſam uendidit florentinis, in quorum ſubiectione perſeuerat: Quam Iacobus Peruſinus epiſcopus ciuis ſuus nunc plurimum exornat.Ad eius urbis agri proximos fines lacus eſt Traſumenus, qui dicitur Peruſinus acceptæ per Flaminium coſ.ab Hannibale cladis memoria notiſſimus.Iſq; lacus in circuitu oppidis ornatur,& caſtellis Malborghetto ad eam partem,quæ in Cortonam uergit,caſtilione, cluſino.& panicali clauas uerſus.deinceps monte pontighino:& qua peruſium à Florentina petitur paſſignano. Traſumenumq; & clauas inter oppidū eſt caſtellum plæbis. Sunt etiam in lacu tres inſulæ habitatæ.Succedit ordine peruſia urbs uetuſtiſſima capitum & ipſa Etruriæ,ſicut ſæpe ſupra diximus,olim primaria:quam Iuſtinus ab acheis conditam fuiſſe dicit.Eſtq; hæc ſola inter omnes Italiæ urbes felicitatem nacta penitus inauditam, ꝙ eandem pene ſtatus,& rerum conditionem,quam ante conditam urbem Romam, & poſtmodum Roma ſub regibus,conſulibus,& imperatoribus,& tyrannis agente habuit,nunc retinet.paſſa eſt tamen uarias,ſed tolerandas agitationes.Nam Liuius in nono:eodem anno cum reliquijs Etruſcorum ad peruſiam,quæ & ipſa induriarum fidem ruperat Fabius coſ. nec dubia,nec difficili uictoria dimicans ipſum oppidum,quū ad mœnia acceſſit, cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent.Et libro decimo.Nec in Etruria pax erat. nam & peruſinis auctoribus poſt deductum à conſule exercitum rebellatum fuerat. Fabius quatuor milia quingentos peruſinorum occidit. Cepit ad mille ſeptingentos quadraginta,qui redempti ſunt ſinguli æris CCCX: præda alia omnis militi conceſſa. Et inferius:tres ualidiſſimæ Etruriæ urbes Ruſellana,Peruſia,& Aretium pacem petiere.Et ſi uero per infauſtiſſimi triumuiratus tempora L. Antonium M. Antonij fratrē Octauius Cæſar in Peruſia obſedit, famemq; raro alias ſimilem auditam Antonij exercitus in ea clauſus, & Peruſinus populus ſuſtinuere, & capta urbs diruptaq; eſt: eam tamen breui inſtauratam mœnibus,portiſq; nūc extantibus communiuit,idem Octauianus Auguſtus, quam à ſuo cognomine Peruſiam auguſtam,ſicut literæ cubitales portis inciſæ oſtendunt uoluit appellari.De cauſis autem diruptionis ſic habet Liuius libro CXXV.L.Antonius coſ.M.Antonij frater Fuluia conſulente ,bellum Cæſari Octauio intulit.& receptis in partes ſuas populis, quorum agri ueteranis Cæſarianarum olim partium aſſignati erant, inter quos Peruſinus erat:& M. Lepido qui cuſtodiæ urbis Romæ cum exercitu præerat, fuſo hoſtiliter in urbem irruit.Libro autem CXXVI Liuius ſic ſequitur: Cæſar annorum XXIIII obſeſſum in oppido Peruſia L. Antonium conatum aliquando erumpere, & repulſum fame coegit in deditionē uenire. ipſiq; & omnibus militibus ignouit. peruſiam diruit. Baldus patrū noſtrorū memoria in ea claruit,prout magis magiſq; eius nomen indies claret, qui cū Bartolo Saxoferratenſi iuriū ciuilis,& pontificij obtinuit principatū. Viris uero pacis & belli artibus,ſed imprimis docendo & dicendi iure præſtantiſſimis ea nūc abundat. inter quos Iuonem, Saluſtiū, Ioannē Petruciū, & Benedictū Bargiū primarios nouimus. Ex his uero qui rei bellicæ operam dedere, Biordus & Ceccolinus michelocti primum, poſt eos Nicolaus, Franciſcus, & Iacobus Piccinini, de quibus in Montono oppido ſimul

Cortona

Traſumenus lacus

Malborghettus

Peruſia

mul cum Braccio dicemus, fuere clariſſimi. nuncq; Braccius Balionus incipit eſſe clarus.
Supra peruſiam à tyberis ripa pauliſper recedunt, ciſterna primū, poſt Anglarium quod
è regione burgi ad ſepulchrum regionis Vmbriæ ſitum uiam habet ad illud rectiſſimam,
in qua Nicolai Piccinini copias à quarti Eugenij glorioſiſſimi copijs fuſas fuiſſe in hiſto/
rijs oſtendimus. Diſtatq; ab Anglario tyberis ea uia paſſuū tria milia: & ſuperius ad tybe/
ris fontem eſt Cotulum arx aerea. Reſtat in Etruriæ partibus regio quam beati Petri pa/
trimonium diximus appellari. Supra piſſiam torrentē, ad quem eam in maritimis incho/
Soana oppi. are diximus, eſt Soana oppidum ſeptimo Gregorio pontifice Romano certe præſtantiſſi/
S. Flora mo ciue ornatum. Superiusq; eſt oppidum ſancta Flora: interiusq; medium id quod hinc
Soanam inde montem Alcinum & Radicofanum interiacet ſpatium, montes cōplent al/
tiſſimi Appenino penè, à quo plurimum diſtant celſitudine cōparandi, monſamita appel/
lati. in quibus diuerſa regione aliquot ſunt caſtella, ſed præſtantius eſt ſancti Philippi bal/
Porcenum neum: & proxime illis montibus uulſinenſium inter lacum & paliam amnem ſunt porce/
Aquapendēs num, aquapendens, griptæ, ſanctus Laurentius, Romanæ eccleſiæ oppida. Vulſinenſium
Bolſena uero lacui adiacet oppidum Bolſena dictum, in ruinis ædificatum urbis Vulſinenſium in/
ter capita Etruriæ olim numeratæ: de qua Liuius in decimo. Conſul alter Poſthumius in
Etruriam traducto exercitu primum peruaſtauerat Vulſinenſium agros. deinde cū egreſ/
ſis ad tuendos fines, haud procul mœnibus eorum depugnat: duo milia trecenti Etruſco/
rum cæſi. Et infra idem Liuius undecimo libro eam dicit totius Etruriæ potentiſſimam à
ſeruis occupatam, qui dominos ceperant, Romanis permittentibus populo in libertatem
reſtituto ſubactam fuiſſe. Scribitq; Plinius nullū eſſe in Italia agrū feraciorem olea quàm
Vulſinenſem: in quo ſata primo anno fructificet. Ad dexteram haud lōge abſunt caſtella:
caput montis lacui imminens, cui propinqua eſt inſula nūc à fratribus ſancti Franciſci ha/
Amalaſuntha bitata, & in qua rex ſecundus Oſtrogothorum almaricus Amalaſiunthā genitricē ſuam
Martha præſtantiſſimam mulierem occidi eſt paſſus. & poſt martha ad lacus emiſſorium, ubi flu/
Caſtrum uius eiuſdem nominis incipit, Deinceps in mediterraneis caſtrenſis ciuitas, cauis rupibus
adeo circumdata, ut ſpeluncam potius ingredientes, quàm ciuitatem adire ſuſpicentur.
Obijtq; nuper clarus ciuitatis ipſius ciuis Paulus iurecōſultorū ſui ſæculi facile princeps.
Tuſcanella & proxime eſt tuſcanella oppidum eccleſiæ opulentiſſimū. Demum arduo in colle mons
Mōs faliſcorū faliſcorū corrupte dictus mons flaſconus. Interiusq; arduis item in collibus paliæ amni ui/
cinis ciuitates ſunt: hinc balneum regium, inde urbs uetus, nomina quarū ante milleſimū
annum nullus ponit ſcriptor. Sed in hiſtorijs aſſerit Arretinus Vrbeuetanos à Florentinis
Vrbs uetus originē habuiſſe. Fuit uero urbs uetus per hanc ætatē infelicitate par Bononiæ & Nar/
niæ ciuitatibus, ꝙ in hac ſicut & in illis inter ciues merculinæ & muffatæ, ut appellant, fa/
ctionum maxima ac crudeliſſima ſanguinis effuſio eſt commiſſa. eaq; ciuitas ornata eſt ec/
cleſia & palatio magnifici operis, quod Vrbanus v pontifex Ro. ad annū ſalutis ſexageſi/
Pallia mumſeptimum ſupra milleſimum extrui curauit. eam urbem præterlabitur pallia fluuius,
Orta qui à clauis paludibus, ut diximus, ortū ducens inter ameriam & ortam cadit in tyberim.
eſtq; Orta ad tyberis fluenta ciuitas uetuſta, cuius nomē prior habet inter ueteres ſcripto/
res Plinius: niſi forte eam eſſe uelimus, de qua Virgilius, Ortanæ claſſes. poſt eā ſecundū
tyberis ripam in uia flaminia pons inuenitur, olim tyberi ad uiam flaminiā à Cæſare Au/
guſto impoſitus, nuncq; caſtello ſuperimpoſito dirutus. Continebāt uero ſtante Romana
re ad eū pontē hincinde maxima ædificia, quæ ab ocriculo ad ipſam urbē Romā ita conti/
nuabātur, ut nō uicus unus neq; plures uillę uiderent eſſe, ſed ipſam urbē uſq; ad ocriculū
protendi appareret. Siquidē Amianus Marcellinus Conſtantij Cæſaris Conſtantino pri/
mo nati aduentū à Conſtantinopoli Romā libro ſextodecimo deſcribens, dicit ipſum du/
xiſſe in comitatu Ormiſdam perſarū gentis architecturæ peritiſſimū, iuſſiſſeq; illi ut pri/
maria quæq; dignioraq; urbis Romæ ædificia diligenter inſpecta ordine ſibi oſtenderet.
& quū ocriculū de itinere eſſet uentū, Perſam, imperatore iubente, omniū colloquio deſti
tutū ab Ocriculo Romā prius ingreſſum fuiſſe ꝙ quo in loco urbs inchoaſſet diſcernere
ac intelligere nouerit. poſt tyberis pontē, ut diximus, dirutū prius in uia flaminia burghet/
tus eſt uicus ſancti Leonardi appellatus. octauoq; inde miliario eadē uia eſt ciuitas caſtel/
Caſtellana lana altiſſimis inſuperabilibusq; rupibus adeo circumdata, ut ad inexpugnabilem mu/
nitionem nullo indigeat muro. Eam uero nonnulli ex doctioribus ætatis noſtræ opinātur
prædicant

prædicantq́ fuiſſe locum Veientanæ urbis decennio à Romanis obſeſſæ, & poſtea à Ca/
millo felici in relegatione ſua habitatæ. ſed tyberis remotior primum, poſt Plinius eos re/
darguunt erroris. Dicit namq́ tyberim intra ſextundecimũ lapidem diuidere Veientem
agrum à cruſtumeno, & poſt à fidenate, deinceps latium à uaticano. & Cruſtumiũ fuiſſe
ubi nunc mons rotundus, fidenasq́ propè Romam ſecus anienem in umbriæ deſcriptio/
ne oſtendimus. quod quidem Franciſci fiani poetæ Romanarum hiſtoriarum peritiſſimi
autoritas confirmat. Is enim fiano oriundus propinquo tyberi caſtello, certiſſimis docuit
coniecturis Veios fuiſſe apud Pontianum caſtellum tyberi item & fiano propinquũ. Ve/ *Veij*
iorum urbis loco ſituq́ oſtenſo rerum quas cum populo Romano geſſerunt breuiarium *Pontianum*
conficere libet. Fidena ueientiũ etruſcorum Colonia tranſtiberim fuit inter cruſtuminum *Fidena*
Romanumq́ agrum. Fidenates itaq́ præda onuſtos in Romano agro facta Romulus tan
to impetu eſt inſecutus ut fugientes inſecutiq́ fidenas ſimul ſint ingreſſi. ueij ut fidenates
ulciſcerentur agrum populati ſunt Romanum, in quos Romulus legiones eduxit: paxq́
inter utroſq́ compoſita. Poſtmodum rege Tullo Hoſtilio regnante fidenates Romanis
per Romuli pacem ſubditi rebellarunt, ueientesq́ opem tulerunt, Metio ſuffetio rege Al/
bano in id bellum aduocato: qui quom neutris fidem ſeruaſſet, à Tullo in quatuor fruſta
corporis laceratus eſt: Tulluſq́ uictor fidenas recepit, Albam euertit. Tertiũ regibus ex/
actis cum Po. Ro. ueientibus bellum fuit, in quo prima pugna Romani fuerunt inferio/
res. Secunda uero omnium atrociſſima ſuperati milites iurare coegerunt, ſe niſi uictores
nunquam redituros. qua religione obſtrictis animis obſtinatius quàm ante pugnatum
eſt non ſine utrorumq́ maxima occiſione. Cecideruntq́ Cn. Manlius Coſ. & Q. Fabius
alterius coſ. frater: capta Romana caſtra, ſed mox fortuna mutata, ſunt recuperata, uictiq́
tunc Romani uicerunt. Quartum exinde fuit bellum, in quo trecetos Fabios cum quinq́
milibus ſeruorum clientumq́ Veientes ad Cremeram interfecerunt. Quinto bello Veien
tes L. Memium coſ. non procul item à Cremera caſtra habentem, magno aggreſſi impetu
repulſum fugatumq́ caſtris exuerunt. Moxq́ fugientes Romanos inſecuti Ianiculum ce/
perunt, urbemq́ Romanam aliquot menſibus obſeſſam tenuerunt. Sexto demum bello
urbs Veientana decem annis à Romanis obſeſſa: à Camilloq́ capta eſt. Vbi tantũ prædæ
fuit, quantum Romani ante per annos quinquaginta & trecentos ex omnibus alijs uicto/
rijs habuerant. Vniuerſusq́ populus Romanus tunc ad prædam in caſtra uocatus eſt. fu/
itq́ tam gratus Romanis ſitus, ut de Roma relinquenda Veioſq́ transfereda aliquãdo ſit
cogitatũ, & inter patres actũ. hinc eſt uerſus: Roma domus fiet Veios migrate quirites.
Sequitur ad tyberim mons Soracte à priſcis dictus: de quo Virgil. Hi ſoractis arces habet. *Mons ſoracte*
Et Plinius: ad ſoractem Varro aſſerit fontem eſſe, cuius ſit latitudo quatuor pedum, ſoleq́
oriente eum exundare feruenti ſimilẽ. aueſq́ quæ guſtauerint iuxta mortuas iacere. quod
quidem nos certius ea ratione credimus, quia quum uir ſummus Proſper cardinalis colu/
mna Ro. noſq́ ſimul antiatis urbis ruinas perluſtraremus, ſiluas ibi uicinas, in quibus ma/
xime ſunt ruinæ ingreſſi fonticulum offendimus, in cuius labris auiculæ duæ poſt guſta/
tam, ut apparebat, aquam occubuerant. Soracti autem monti nomen mutatum eſt nouum
ſancti Silueſtri, ab eius ſancti pontificis Romani ſacello, quod ſummo in cacumine ædifi/
catum habet. Idemq́ obtinet Silueſtri uocabulum ad radices eius montis Tyberi immi/
nens oppidulum. Soracte autem per hyemem eſſe niuoſum ſic oſtendit Horatius carmi/
num primo. Vides ut alta ſtet niue candidum Soracte, nec iam ſuſtineãt onus Siluæ labo/
rantes, geluq́ Flumina cõſtiterint acuto. ulterius uia flaminia eſt Arianum oppidũ, quod *Arianũ oppi.*
ab ara Iani olim dictum in Theodoræ nobilis Romanæ mulieris prædio per tempora be/
ati Gregorij ædificatũ fuiſſe legimus. ultra Arianum eadem flaminia eſt Caſtrum nouũ, *Caſtrũ nouũ*
& nil ultra uſq́ ad portam olim fluentanam poſt flaminiã nunc populi dictam, habet uia
flaminia communitum. at poſt Ortam ciuitatem intus ſunt hinc Gallienſiũ oppidũ Ro/
mano urbis Romanæ pont. ornatum. Inde Nepeſum ciuitas in Romanorum hiſtorijs cre *Nepeſum*
bro inuẽta, quam Liuius XXVII dicit fuiſſe unã ex duodecim colonijs, quę difficillimis
rei pub. tẽporibus Hannibale in Italia agẽte militiã detractauere: & lib. XXVIII ſcribit
eam cũ alijs poſt ſextũ annũ dediſſe duplũ. Lacũ Vulſinenſiũ prætergreſſos cãpi excipiũt
ampliſſimi, in quibus eſt Viterbiũ ciuitas parũ uetuſta, cuius primũ nomẽ paruo in caſtel/
lo ad annũ nũc ſexcenteſimũ erat uituruiũ. & è regione illius ad ſextũ lapidẽ ruinæ extant *Viterbium*
ingentes

Faleria ingentes Faleriæ urbis,quam diximus inter capita Hetruriæ numeratam fuiſſe. Eius à Ca
millo captæ celebris eſt memoria, ꝙ perfidum ille grammaticum uinctum uerberatumq;
in urbem reduci curauit à pueris,quos hoſti prodere quæſiuiſſet. Scribitq; Plinius in fali/
ſco agro amnis aquam potatam candidas boues facere. Et alibi, haud procul urbe Roma
Hirpiæ fami/ in faliſcorum agro familiæ ſunt paucæ quæ uocitantur hirpiæ,quę ſacrificio annuo quod
liæ fit ad montem Soracte Apollini ſuper ambuſtam ligni ſtruem ambulantes non amburun/
tur.& ob id perpetuo Senatuſconſulto militię omniumq; aliorum munerum uacationem
Ciminus mõs habent.Adiacet Viterbium monti quem Ciminum fuiſſe appellatum conſtat:quod etiam
nomen olim fuit ſubiecto ad alteram montis partem lacui nunc uici dicto. quorũ utriuſq;
Virgilius ſic meminit:& Cimini cũ monte lacus:de quo monte & rebus apud eũ, apudq;
Sutrium geſtis ſic habet Liuius in nono.Sutrium ab Hetruſcis obſidebatur: flectit conſul
Fabius in cliuos agmen. aſpreta erant ſtrata ſaxis: non tulerunt impetũ Hetruſci,uerſiſq;
ſignis fuga effuſi caſtra repetunt.Sed equites Romani prouecti per obliqua campi, quum
ſe fugientibus obtuliſſent in ſyluam Ciminam penetratum eſt. Romanus multis milibus
Hetruſcorum cæſis duo de quadraginta ſignis militaribus captis caſtris etiam hoſtiũ cum
præda ingenti potitur. Silua erat Cimina magis tum inuia atq; horrenda quàm nuper fu/
ere germanici ſaltus:nullus ad eam diem nec mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre
quicquam præter ducem ipſum audebat:tum ex ducibus qui aderãt,M. Fabius uel Cæſo.
cæſa,aut capta eo die hoſtium milia ad quadraginta.eodemq; in monte, qua uia olim fuit
Caſſia Caſſia caſtellum eſt Surianum arcem habens omnium Italiæ munitiſſimã, quæ diu à bri/
Surianum tonibus etiam poſtea quàm eos Albricus Cunij comes Italia expulerat poſſeſſa fuit, nul/
laq; itinera Romam perducentia per ætatem noſtram aliquandiu tuta eſſe permiſerunt,
quouſq; Martini v pontificis Romani opera operibusq; in poteſtatem eccleſiæ arx ipſa
Vetralla peruenit:euntibusq; ea uia Romam obuium eſt oppidum nunc Vetralla olim forũ Caſſi
dictum,quod indicat ſanctæ Mariæ eccleſia uetrallæ contigua,quæ in foro Caſſij appella/
tur. Adiacent ad ſiniſtram Sutrium uerſus colles caſtigatioresq; monticuli,quibus dicitur
Montaniola,quæ eſt aliquot oppidulis habitata:in quis duo ſunt, quæ Romanæ eccleſiæ
Bleda integerrimam fidem Longobardorum temporibus ſeruauerunt, Polimartium & Bleda
duobus Romanis pontificibus ſuis ciuibus Sabiniano,cuius temporibus fames horrenda
Sutrium Italiam & urbem Romam uexauit:& Paſcali primo ornata.Deinde Sutrium ciuitas uetu
ſtiſſima,apud quam prælium illud ingens ſuperius ſumptum ex Liuio commiſſum fuit,
Roncilionum cui urbi in montibus adiacet hinc Roncilionum,inde Crapalica.& in uia Caſſia duodeci/
mo à Sutrio abſunt Bachanæ uetuſti nominis locus,qui ſicut nunc eſt ſemper antea taber/
nis hoſpitatorijs deputatus fuit.ex paruoq; lacu bachanas attingente, paruus oritur fluui/
us apud Valcham in tyberim cadens, qui licet aquis ſit tenuis ac exilis celebratũ in hiſto/
Cremera flu/ rijs habet nomen. Eſt namq; Cremera apud quem trecenti Fabij cum quinq; milibus ſer/
uius uis à Veientibus,ſicut ſupra diximus,ad internitionem cæſi fuerunt.Bachaniſq; ſecundo
miliario adiacet Campagnanum Vrſinorum oppidum.Supra Sutrium ad dexteram quin
Lacus Anguil todecimo miliario eſt lacus Tarquiniæ nunc Anguillariæ ab oppido, quod illi imminet
lariæ dictus:ex quo familia fluxit, ut in Romanis noſtræ ætatis uetuſta comitum anguillariæ
appellata, quorum Vrſus urbis ſenator Franciſcum Petrarcham laurea inſigniuit. Adia/
Vicarelum cetq; lacui huic Barbatanum populi præſentis Romani peculiare oppidum.inde Vicarel/
Galeria lum & Romam uerſus galeria Vrſinorum. Sunt quoq; plurima ſutrium ameriam nepe/
ſumq; inter & Romam caſtella in uillis olim ciuium Romanorum ædificata, quæ & alia
loca nihil uetuſtatis, aut alicuius memorandæ dignitatis habentia duximus omittenda,
Præter unum fama celeberrimum, & aſpectu penitus negligendum. Nam ad montẽ Ro/
ſulum,qui quatuor paſſus milia à Sutrio nepeſoq; penè pariter abeſt,lacus eſt altam quidẽ
aquarũ profunditatem habens, circuitu uero breuis, quem inſpecta Liuij deſcriptione la/
cum eſſe conijcimus uadimonis, apud quem ſuperati Romanis Hetruſci ad annum urbis
conditæ ſeptuageſimum ſupra quadringenteſimũ manũ dedere: & ſeſe Romano populo
publice permiſerunt:ſicut in Liuij nono his uerbis habetur. Interea res in Hetruria geſtæ
Vadimonis ad Vadimonis lacum:Hetruſci lege ſacrata coacto exercitu,quum uir uirum legiſſet, tan/
lacus dem ſuperati ſunt. Illeq; primum dies fortuna uetere abundantes Hetruſcorum opes fre/
git:cæſum in acie quod roboris fuit:caſtra eodem impetu captu direptaq;.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRATAE REGIO TERTIA LATINA.

FINIS Etruriæ ad Tyberim nos perducens Romam ordine deſcribendam offerebat. Sed quum id anno ante quarto tribus libris IIII Eugenio Romano pontifici celeberrimo inſcriptis ſub Romæ inſtauratæ titulo effecerimus, urbē ipſam relinquentes, regionem in qua eſt Latinam nouo uolumine deſcribemus: huius regionis uocabuli cauſam Virgilius in VIII ponit his uerſibus: Primus ab æthereo uenit Saturnus olympo, Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis. Is genus indocile ac diſperſum montibus altis, Cōpoſuit legesꝗ dedit, Latiūꝗ uocari Maluit, is quoniā latuiſſet tutus in oris. Seruius autē grāmaticus Virgiliū in VII exponens populos proprie latinos appellatos, dicit eos qui intererāt Albani montis uiſcerationi: quos quidem Latinos tanto amore Romanā gentem proſecutos fuiſſe uidemus ut Liuius libro LXXII enumeratis Italiæ populis, qui bello ſociali defecerūt à Romanis dicat auxilia latini nominis, & exterarū gentiū miſſa populo Romano. hanc autē regionē ætatis noſtræ ac ſuperiorū aliquot ſæculorū morem licet abſurdū ſecuti campaniā & maritimam appellabimus: & quidem Campaniā ſcimus dictam fuiſſe à priſcis regionē, quæ *Campania* eſt circa Capuam. ſcimusꝗ latij appellationē à principio anguſtiora complexam fuiſſe ꝗ quæ nunc Campaniæ & maritimę uocabulo cōprehenduntur. Sed cōtra uidemus Strabonem Cretēſem, qui per tempora Tyberij Auguſti floruit, ponere in geographia fines latinorum maritima regione ab hoſtijs tyberinis ad ſitanū ſinū, in quo fuit Sinueſſa urbs maritima: & in mediterraneis Aborigines, Rutulos, Volſcos, Hernicos, Equicolos, Marſos & eos qui proximū marſis incolunt Appeninū uſꝗ ad ueteris Campaniæ terminos. unde peritiſſimū hunc uetuſtatis ſcriptorē, & ſimul Plinium, qui ab eo ſumpſit, ſecuturi eam Latinorum regionem noſtræ nunc campaniæ & maritimæ cogimur applicare. nec ſatis ſcio ſi in ipſa præſentis temporis latina regione ſatis potero facere: ſicut Liuius Patauinus, Diuus Auguſtus, Virgilius, Strabo & Plinius, ut uetuſtiſſimis ſatisfaciam adiuuabūt: quanꝗ nō eſt eo in flore nūc quē priſcis habuit tēporibus: adeo ut per eius oppida Hadrianū imperatorem glorioſiſſimū dictatorē, ædilem & duumuirū fuiſſe ſcribat Helius Spartianus.

Vt ergo à maritimis incipiamus, Oſtiam urbē cōdidit mare inter & tyberim Ancus Mar- *Oſtia* cius: quanꝗ Seruius grammaticus in Virgilij VII dicit exitū tyberis naturalem non eſſe, niſi circa Oſtiā, ubi primū Aeneas caſtra conſtituit, quū poſtea in agro Lauino caſtra fecerit ingentia, quorū ueſtigia ſuis temporibus uidebantur: deſcribit uero eam Strabo importuoſam propter alluuiones tyberis, oportuiſſeꝗ dicit tunc adhiberi ſcapharum copiā quæ miniſterijs ſeruirent, & onera exciperent, ac rurſus onerarent, ut leuatæ naues facilius flumen attingerent. Per ea enim tempora portus non erat Romanus, quē poſtea Claudius fecit. & Tyberius Strabonis temporibus Antij portū inchoabat: unde hæc legēs ſcribensꝗ in eam uenio conſiderationē quæ prudentes quoſꝗ debet attentos uigilesꝗ, ut rebus humanis parū confidāt reddere: nō potuiſſe imperatorū Romanorū, & quidē potentiſſimorum profuſionē opum, & adhibitā diligentiam efficere, quin Oſtiæ ciuitatis antiatisꝗ & urbis & portus, ac Romani item portus opera paucioribus annis mille integra permanſerint, & eadem quę prius fuerat Oſtiæ annis iam quingentis māſerit importuoſitas. Primā calamitatē paſſa eſt oſtia Cinnæ & Marij tēporibus: quū ſcribat Liuius lib. LXXIX Cinnam & Mariū quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio & duo Carboni dati ſunt, urbē circūſediſſe. oſtiam coloniā expugnaſſe, ac crudeliter diripuiſſe. habuitꝗ aliquando oſtia ingentia ædificia, quorū nullū nunc extat ueſtigiū. Flauius Eutropius ſcribit Aurelianum Auguſtū cœpiſſe fundare oſtiæ forum nominis ſui ad mare, in quo poſtea prætoriū publicū fuit cōſtitutū. Nec omittendū duximus eam optimos habuiſſe melones, quorū decem Clodiū Albinū imperatorem unica cibatione inter multa alia comediſſe ſcribit Iulius Capitolinus. Et quia aerem ſemper habuit, ut in maritimis habitatoribus grauē, ſacroſancta lege populi Ro. uacationē militiæ & publicorū munerū habuit, quā uacationē Liuius XXVII ſcribit ſub aduentū Haſdrubalis in Italiā fuiſſe ad dies XXX ſuſpenſam, ut plures milites res pub. haberet. Vrbē Oſtiā, quū à Sarracenis fuiſſet deſtructa, Leo IIII pon-

tifex Romanus inſtauratam corſis repleuit.& tam diu deſtructa ac derelicta manſit, ut nihil ſit reliquiarum,præter turrim quã celebris famæ pont.Ro.Martinus V in urbis Romæ potius ꝗ in oſtiorum tyberis & portus cuſtodiam ædificari curauit. Deinceps antium eſt Romana Colonia.de qua Liuius in VIII. Antium noua Colonia miſſa.naues inde longę abductæ,interdictumq; mare.& infra:naues antiatum partim in naualia Romę ſubductę, partim incenſæ,roſtriſq; earum ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit,roſtraq; id templum appellatum.Eam urbem Strabo dicit ab Oſtia diſtantẽ ſtadijs ducentis ſexaginta fuiſſe temporibus ſuis ædificatam ſuper ſaxo ab imperatoribus Tyberio Druſo,& Germanico ad otium relaxationemq; laborum ciuilium,& additas fuiſſe ædes multas magnificentiſſimi operis,quum antea antiates prædæ ſtudium cum tyrrhenis commune haberent,quãuis Romanis ſubiecti eſſent: unde Alexander epirota, & poſtea Demetrius ſucceſſor captiuos prædones remittentes Romanis dixerunt dono eis dare corpora propter illam quam cum græcis haberent cognationem.Indignum tamen ducere:uiros ipſos,& ſimul Italiæ imperare,& myoparones ad piraticam emittere. Fuit autem in antiatum foro Caſtoris & Pollucis templum,quos ſeruatores ſuos nominabãt: hæc à Strabone. Sed Horatius uoluiſſe uidetur fortunam ab antiatibus imprimis fuiſſe cultam,his uerſibus ad fortunam ſcriptis. O diua gratum quæ regis antiũ, Potens uel imo tollere de gradu Mortale corpus,uel ſuperbos Vertere funeribus triumphos.Liuius autẽ lib. LXXX ſcribit Cinnam,& Marium expugnaſſe Antium.Et uidemus Suetonium ac alios ſcribere Neronem poſtea tam inſanis molibus extruxiſſe & portum & urbem Antiatum, ut non modo ærarium,ſed Romanum quoq; imperium pecunijs exhauſerit,effodiendiſq; poſtea theſauris ita applicuiſſe animum,ut mentitos per ſingula mathematicos arioloſq; nihilominus ſectaretur.habuitq; Antium,ſicut ſupra de Oſtia diximus,ſacroſanctam à publicis muneribus uacationem,quæ pariter eodem tempore eſt ſuſpenſa. Vrbem uero antiatum nũc eſſe nullam,ſed in mari,in littore,in nemoribus mirandas extare ruinas uidimus. Neptunium autem oppidum in antij ueſtigiorum angulo ædificatum nouam & iocundam in re parua conſiderationem effecit:mirariq; ſoleo nullam eius rei quam cum orbe condito originem habuiſſe oportuit, fieri à Plinio mentionem. Alitur eius oppidi populus non exiguus piſcatione aucupio & uenatu,ꝗ antiatum olim ager,ut Strabo innuit,tunc ſegetis uiniq; feraciſſimus nunc à Lauinio oppido in maris littora duo de uiginti milia paſſus latitudine ſiluis obtegitur.Eſtq; hæc non Lauinia, ſicut multi opinantur, prima Aeneæ urbs, cuius incolis poſtea ob Aeneæ memoriam bello latino Romani pepercerũt: ſicut Liuius VIII lib. ſic ſcribit:Lauinijs ciuitas data ſacraq; ſua reddita,cũ eo ut ædes lucuſq; ſoſpitæ Iunonis communis Lauinijs cum populo Romano eſſet.quin potius Lanuuium cardinalis columnæ Proſperi oppidum,à quo Murenarum gens Romæ præclara fuit, quodq; omnibus penè in uetuſtis Romanorum monumentis celebre habetur. Sed ad Neptuniũ.piſces quidem ſaxoſum,uel potius glareoſum mare multos ac optimos habet.uenationem, ſicut alibi ampliſſimæ ſiluæ apris capreiſq; abundantem præbent. aucupium uero eſt duplex, cuius tempora ſunt diuerſa.Nam quum ad prima ueris ſigna hirundines & ſimul cũ ipſis coturnices nunc dictæ à ſono uocis Qualeæ tranſmiſſo mari infero in Italiã redeũt, omnia antiatum quondam littorũ ſupercilia paſſus quinq; milia neptunienſes contiguis retibus complent,ſedenſq; unuſquiſq; in fundi proprij,& magno pretio comparati loco ad particulam retium propriam uenientes noctu coturnices phiſtula illectat. & quum turmatim illæ retibus intricẽtur, ſi aliqua de longiſſimo uolatu feſſa extra rete in ſabulum ceciderit, eam auceps manu percipit.fuiſſeq; audiuimus intra menſem unum,quo id cõtinuatur aucupium dies aliquot, in quorum ſingulo centies huiuſmodi auicularum mille ſit captum. De ipſis uero coturnicibus ſic habet Plinius.Coturnices ante ſemper adueniunt ꝗ grues: parua auis & quum ad nos peruenit,terreſtris potius ꝗ ſublimis:aduolat non ſine periculo nauigantium quum appropinquauere terris,quippe uelis ſæpe incidunt:& hoc ſemper noctu,merguntq; nauigia.auſtro non uolant,humido ſcilicet & grauiore uento, aura tamen uehi uolũt propter pondus corporum uireſq; paruas.Et infra: in campania primum ueris principio multiplicare conſpiciuntur, priuſq; ueniſſe ſciantur.Aliud item in antiate agro eſt aucupium per autumnum.Palumbæ cum mari tranſuolato Italiam relicturæ ſunt aliquamdiu in nemoribus antiatum commorantur. Quare peritiſſimi neptunienſes retia

ꝗ maxi-

Antium *Neptunium* *Lauinium* *Qualeæ* *Coturnices* *Palumbæ*

quàm maxima in id aucupij magno parata impendio ſuſpendunt. Exinde palumbes quaſ/ cunq; longo tractu uiderint congregatas in arboribus conſidere, iactu lapidis & clamore territas in aera uolare compellunt: dumq; aues in magnum coactas numerum aduolando, tenſis retium inſidijs uiderint ſupereminere, cõtorta funda paruum lapidem uel naturali/ ter album, uel gypſo delinitum maximo emittunt crepitu. quo territæ bombo palumbes, ut accipitres Chiluones à Plinio appellatos, quibus nunc falchonibus eſt nomen, quas in lapide bomboq; fundæ timent, declinando ſeruentur, terræ quàm poſſunt uolatu rapidius appropinquant, ſicq; amentes in retia ſe præcipitant. De palumbis Plinius dicit eas quot annis aduolare mari in ueliternum agrum, qui quidem ager antiati cõtinet. & alibi ſcribit, poſt hirundines, ſturnos, turdos abeunt palumbes, ſed quonam incertum: hirundines ue/ ro in propinqua aphricos montes petunt. ex aucupio palumbarum Romanus noſtri tem/ poris populus nuptias & conuiuia maiori ex parte parat. Melioris namq; ſaporis & nutri/ menti hæ paruæ q̃ aliæ ſunt palumbes. In medio duarum quas deſcripſimus maritimarũ urbium Ardeam ponit Strabo Rutulorum olim habitationẽ, ſtadijs circiter ſeptem à ma/ ri recedentẽ, & dicit prope eam fuiſſe aphrodiſium, ubi panagyrim latini agerẽt. Idq; Pli/ nius appellat lucum Iouis indigetis: cui propinquus eſt amnis Numicus. Virgilius autem libro ſeptimo ſic habet. Audacis Turni ad muros: quã dicitur urbem Acriſioneis Danae fundaſſe colonis: Præcipiti delata noto, locus ardea quõdam dictus auis, & nunc magnum manet ardea nomen: & infra. Quinq; adeo magnis poſitis incudibus urbes Tela nouant. Atina potens, tyburq; ſuperbum, ardea cruſtumeri & turrigeræ amiternæ. & Seruius Vir gilij ſeptimo dicit. Iginius ab augurio auium ardeam: & Ouidius improprie ac fabuloſe incenſam ab Hannibale ardeam: & in hanc auem eſſe conuerſam. Item Seruius eodem li/ bro uerbum exponens Sacranæ acies: dicunt quendam coribantem ueniſſe ad Italiam, & tenuiſſe loca, quæ nũc urbi uicina ſunt: & ideo populos Sacranos appellatos: nam ſacrati ſunt matri deorum coribanti. Alij ſacranas acies ardeatum uolunt, qui aliquando cum pe/ ſtilentia laborarent, uer ſacrum uouerunt: unde ſacrani ſunt dicti: dicit Plinius ardeam fu/ iſſe conditã à Danae Perſei matre. Fuitq; ardea una ex duodecim colonijs, quæ dum Han/ nibal magis urgeret Romanos, militiam & collationem tributorum detractauerunt. Id ue ro oppidum raro habitatum colono, nũc Iacobus Columna poſſidet: quod Leone Roma no pontifice, ſicut conijcio, nominis ordine ſecundo ornatum fuit. Numicus uero fluuius, quem Strabo dicit propinquum eſſe ardeæ à Virgilio ſic celebratur in ſeptimo: & fontis uada ſacra numici. Et infra: ac fontis ſtagna numici. Super quo Seruius. Iſta iam ab incolis diſcuntur, quod ait ſtagna uerum eſt. Nam numicus ante ingens fluuius fuit, in quo reper/ tum eſt cadauer Aeneę & conſecratum. Poſt paulatim decreſcens, in fontem redactus eſt, qui & ipſe ſacratus eſt, Veſtæ enim libari non niſi de hoc fluuio licebat. Poſt Antium eſt quinto miliario Aſturæ Antonij Columnæ arx mari circumdata: prope quam Aſtures fu ere uetuſtiſſimi: de quibus Virgilius. Aſtur equo fidens. ad quam parum feliciter diuertit M. Cicero Antonij gladios fugiens, euaſurus tamen, ſi cœptam ibi nauigationem conti/ nuaſſet. Pari item infelicitate ad eandem Aſturam ſe de fuga contulit Conradinus Henri/ ci filius, quem genitor Federicus ſecundus imperator Siciliæ rex in carcere mori coegit. Namq; rex Petrus Arrago inſulam trinacriam Conſtantiæ uxori ſuæ hæreditario iure aui ſui Federici ſuperius dicti debitam armis ceperat. Conradinusq; Carolum primum ande/ gauenſem ſic poſſe Neapolitano regno pellere confiſus, ſicut illum arrago trinacria expu lerat apud Beneuentum infauſte conflixerat. Qui unico ſociatus comite fugiens aſturæ interceptus ad Carolumq; perductus tam deteſtando quàm ſemper alias regibus & præ/ ſtantibus inſueto principibus more exemploq; ſecuri publice eſt percuſſus. Deinceps Cir ceius mons magna parte mari circumdatus: in quo Circen fabulæ perhibent habitaſſe. ha/ buit uero is mons Strabonis ætate urbem, ut dicit, paruam, & Circes templum ac Miner/ uæ antra: dicitq; monſtrari conſueuiſſe quandam Vlixis fialam. Seruius in Virgilij ſep/ timo: ſuper circeæ raduntur littora terrę, Mons eſt, ante inſula fuit. Paludibus enim à con/ tinenti ſeparabatur, quas excluſit fluuius de albanis montibus fluens: & dicebatur circeis ab errore tranſeuntium, quia homines mutabat in feras. de qua re beatus Aurelius Augu ſtinus, dum dei ciuitatem ædificat: ſic habet. Varro aſtruit Circen ſocios Vlyxis mutaſſe in beſtias. Et infra. nam de mulieribus malis artibus imbutis, & nos dum eſſemus in Italia

Chiluones *Ardea* *Sacrani* *Numicus* *Aſtura* *Circeius mõs*

audiebamus talia, de quadam regione illarum partium, mulieres imbutas his malis artibus in caſeo dare ſolere, quibus poſſent ſiue uellent uiatoribus, unde in iumenta uerterentur, neceſſariaq; comportarent: poſt quæ perfuncta opera iterum ad ſe redirent. nec tamen in eis mentem fieri beſtialem, ſed rationalem humanamq; ſeruari. in hoc monte oppidum fuit, quod & Circeum dictum eſt. Liuiusq; utrumque Circeos appellat. Sed nos in Romanæ eccleſiæ geſtis rebus, præſertim Gelaſij ſecundi temporibus, ad annum ſalutis centeſimum uigeſimum & milleſimum ſæpe legimus: in Circeo monte fuiſſe arcem Circeam, omnium quas Romana eccleſia ubique haberet munitiſſimam. quæ afflictis Romanæ eccleſiæ rebus, auxilio ſæpe fuit. Nunc ad eius montis radices oppidum eſt ſanctæ Felicitatis. fluuium qui proxime illabitur Storacem Strabo, Plinius Nympheum uocat, ſuper quo hi Formium fuiſſe dicunt oppidum: Deinceps perpetuum mare. Et in mediterranea regione porrigitur campus Pontinus, quam regionem totam uetuſtiſſimis & multis ante conditam urbem temporibus Auſones habitarunt, qui etiam campanum habebant agrum: unde Italiam Auſoniam, & Auſonium pelagus uocitatum fuiſſe Strabo aſſerit. Poſt Auſones fuerunt Oſci, quibus etiam Campania erat communis: & poſtmodum omnia fuerunt latinorum uſque ad Sinueſſam. Sed quicquid Strabo hic habeat, Plinius ſic dicit. mirum eſt quod de hac re tradere hominum notitiæ poſſumus. Theophraſtus qui primus externorum aliqua de Romanis diligentius ſcripſit. Nam Theopompus ante quem nemo mentionem habuit urbem tantummodo à Gallis captam dixit: Dithargus ab eo proximus legationem tantum ad Alexandrum miſſam. hic iam & pluſquam fama Circeiorum inſulæ menſuram poſuit ſtadia octuaginta milia eo uolumine quod ſcribit Nicodoro Athenienſium magiſtratui, qui fuit urbis noſtræ quadringenteſimo quadrageſimo anno. Quicquid uero terrarum eſt, præter decem milia paſſuum ambitus, annexum inſulæ poſt eum annum acceſſit Italiæ. aliud miraculum à Circeis palus pontina eſt, quem locum XXIIII urbium fuiſſe Mutianus ter coſ. prodidit. Deinde flumen Aufentum ſupra quod Terracina oppidum, Volſcorum lingua Anxur dictum, ubi fuerunt amyclæ à ſerpentibus deletæ. Repetij à Strabone Plinioq; uetuſtiſſima, quæ & ipſi à uetuſtiſſimis acceperunt. Liuius uero XLVI ſcribit pontinas paludes à Cornelio Cethego coſ. cui ea prouincia obuenerat ſiccatas. agrumq; ex his factum. à campis Pontinis ad Terracinenſem agrum ſtadia fuiſſe tradit Strabo, quum noſtri octo milia nunc computent. Terracinæ etiam nunc adiacet paludis Pontinæ pars, quam paludem faciunt amnes duo, eorumq; maior Aufens appellatus, apudq; Terracinam uia appia primum mare inferum attingebat. Terracinam dicit Liuius, quum fuiſſet à Romanis direpta, cauſam dediſſe ſolutioni ſtipendij militaris. Fabius quod maxime petebatur ad Anxur oppugnandum ſine ulla populatione acceſſit. Anxur fuit quæ Terracinæ nunc ſunt, urbs prona in paludes, & ab ea parte oppugnationem oſtendit. Circummiſſæ quatuor cohortes cum C. Seruilio Hala quum imminentem urbi collem cepiſſent, loco altiore, qua nullum erat præſidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuaſere. pronuntiatum, ne quis præter armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exuit armis, quorum ad duo milia quingenti uiui capiuntur, à cætera præda Fabius militem abſtinuit. poſtea ubi uenerunt tribuni, oppidum uetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere, cuius prædæ gratia factum eſt, ut ſtipendium miles tunc primum acciperet. quum ante id tempus de ſuo quiſque munere eo functus eſſet. Octauo autem libro Liuius habet. Cohors una quum haud procul Anxur eſſet ad lautulas ſaltu anguſto inter mare & montes conſedit. Et Seruius ſeptimo Virgilij ſuper uerbo Circeiumq; iugum dicit. Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Iuppiter, qui Anxurus dicebatur à uerbo græco, quod ſine nouacula interpretatur, quia non barbam raſiſſet. Eſt autem fons circa Terracinam, qui aliquando dictus eſt Anxur. Et infra Seruius: haud longe à Terracina oppidum eſt Satura, & eius cognomine fluuius Vfens, quem Virgilius ſignificat anguſtum eſſe, qui inter ualles ſerpens mare petat. Suetonius Tranquillus in uita Tyberij imperatoris ſcribit iuxta Terracinam in loco, cui prætorio nomen eſt, cœnante eo complura & ingentia ſaxa fortuitu ſuperne delapſa ſunt, multiſq; amicorum & miniſtrorum eliſis præter ſpem euaſit. Elius Spartianus in uita Hadriani dicit Palmam conſularem uirum Hadriani inſidiatorem Terracinæ interfectū fuiſſe. Idemq; Elius Spartianus ſcribit Antoninum Pium inſtauraſſe

Circeum · *Storax* · *Auſones* · *Oſci* · *Pōtina palus* · *Aufentum* · *Terracina* · *Anxur* · *Anxurius Iuppiter* · *Satura* · *Vfens*

inſtauraſſe Terracinenſem portũ. Et Liuius libro X X V I dicit Anſurinã coloniã habuiſſe ſacroſanctam uacationẽ, quæ aduentu Haſdrubalis ſit ſuſpenſa. lib. autẽ X X I dicit Minutium à Fabio maximo dictatore miſſum ad firmandũ ſaltum, qui ſub Terracina imminet mari, ne Hannibal per uiam appiam in agrum Romanũ iret prædatũ. Lucanus autem acceſſum Cæſaris primũ poſt leges ad rubiconẽ transgreſſas deſcribens ſic dicit. Iamq́ præcipites ſuperauerat anſuris arces. Et qua pontinas uia diuidit uda paludes. De anſure ſic habet Martialis Cocus poëta ad Fauſtinum. O nemus ó fortes ſolidumq́ madentis harenæ Littus, & æquoreis ſplendidus anſur aquis. Et ad Frontinũ. Anſuris æquorei placidos frontine receſſus. Seruius grammaticus Virgilij uerſum libri I X Aeneidos Tacitis regnauit amyclis exponens ſic habet. Inter Caietã & Terracinã oppidũ eſt conſtitutũ à Laconibus, qui comites Caſtoris & Pollucis fuerũt: ab Amyclis prouinciæ Laconiæ ciuitate. hi ſecundũ ſectam Pythagoreã à cæde omniũ animaliũ abſtinuerũt, adeo ut natos in uicinis paludibus ſerpentes occidere nollent, à quibus interempti ſunt. aliter: quũ frequenter nuntiaretur hoſtes affuturos, & inani terrore ciuitas quaſſaretũ, lege cauerũt, ne quis hoſtes nuntiaret affuturos. Poſtea quũ uere uenirent hoſtes nullo nuntiante deleti ſunt: & ſic amyclæ ſilentio periere, unde Lucilius ſatyricus: Mihi neceſſe eſt loqui: nam ſcio amyclas tacendo perijſſe. Solũ Terracinũ dicit Strabo intus attingere formias, minturnã & ſinueſſam: additq́ uenientes à Brũduſio Romã prope Terracinã attingere foſſam plenã in multis locis paluſtribus & fluuialibus aquis, propinquam uię appię: & nauigari nocte maxime, quandoq́ interdiu. eosq́ qui ad ueſperam intrant, mane egredi. Deinceps haberi phormias Laconicum ædificium, quod antea hormie dicebatur, à bono portu, quem Lacones euormon dicunt. Eam urbem amœniſſimi ſitus, in qua Cicero phormianam habuit uillam, Sarraceni ad annum ſalutis octingẽteſimum quinquageſimum ſextum deſtruxerunt: & tunc Eraſmi martyris reliquijs Caietam translatis, datus eſt Caietanæ eccleſię à Gregorio I I I I Romano pontifice primus epiſcopus. & tamen Strabo conſentit Caietam ſcribere quoſdam à nutrice Aeneæ fuiſſe dictam, ſicut Virgilius ſexti principio. Tu quoque littoribus noſtris Aeneia nutrix Aeternam moriens famam Caieta dediſti. Sed licet Caietæ ſinus arxq́ celebris & peruetuſtæ fuerint famæ: ea tamen non fuit ciuitas priuſquam phormias, ut ſupra oſtendimus, deſtruxerint Sarraceni. Diſtat uero à Terracina arx, ut Strabo, & ut nunc eſt ciuitas Caieta ſtadijs centum, quæ nunc uiginti milia computantur. Portum Caieta eo in ſinu habuit ſemper optimum: quem tamen Elius Spartianus ab Antonino Pio magnis extructionibus inſtauratum ſcribit. Et Fauſtinam eius uxorem ſcribit idem Elius conditiones ſibi & nauticas & gladiatorias Caietæ elegiſſe. Primaq́ eſt ea in uia ciuitas Fundana decimo à Terracina miliario: de qua Liuius libro V I I I. Fundanis ꝙ per fines eorum tuta parataq́ ſemper fuiſſet uia, ciuitas ſine ſuffragio data. & infra Fundanus Vitrubius Bacchus priuernis ſe ducem rebellionis exhibens Romanos compulit, ut Lu. Papirium coſ. in eos mitterent. fuſi priuernates. Plautius alter coſ. in Fundanos ducebat: ingredienti fines ſenatus fundanus occurrit, negare ſe pro uitrubio ſectamq́ eius ſecutis precatũ ueniſſe, ſed pro fundano populo: quẽ extra culpam belli eſſe, ipſe Vitrubius indicaſſet, quum receptaculũ fugæ priuernũ habuit non patriã fundos. coſ. collaudatis fundanis eis pepercit. Fundanorũ uina Martialis Cocus innuit non eſſe talia, quæ inueteranda ſint. Hæc fundana tulit fœlix autumnus opima. Expreſſit muſtũ cõſul, & ipſe bibet. Euntibusq́ à fundis formias ſiniſtrorſum eſt uilla oppidũ, à quo Galba imperator originẽ duxit. Dextrorſumq́ eſt lacus fundanus. Inde Itrum quinto, quæ ciuitas Lemurnarũ fuit: de qua Horatius: tandẽ defeſſi Lemurnarũ uenimus urbẽ. & altero item quinto, ſed extra uiam appiã eſt Caieta: ea autẽ decẽ milia paſſus uiã habent ſilicibus Romano ueteri modo ſtratam inter arduos celſosq́ montes, ſed uiti olea arborũq́ conſitionibus amœniſſimos. & ſecundũ littus marisq́ undas à Terracina petitur turris ſancti Anaſtaſij, deinde oppidũ ſpelunca appellatũ: ubi dicit Strabo ſpeluncas patere ingentes, quæ habitationes magnas ſpecioſasq́ exciperẽt. Poſt ſpelũcas in littore eſt Caieta, à qua nunc urbe ad Traiectũ ſiue Lirim fluuiũ nunc Gaurianũ appellatũ, milibus decem terra eſt omniũ, nedum Italiæ, ſed orbis totius amœniſſima, ꝙ fontibus ibi ſcatentibus, aquæ paſſim lucidiſſimæ citrangulis arantijsq́ conſita interfluũt, irrigantq́ loca: præcipuusq́ fons decimo poſt primã ſcaturiginem paſſu molas uerſat plurimas uico celebri pulcherrimoq́ circundatas, per quæ loca

Amyclæ *Foſſa* *Phormiæ* *Caieta* *Portus Caie.* *Fundi* *Lemurnæ* *Liris*

Scipionem Læliumq; conchas & umblicos legiſſe Cicero indicat in ſecundo de oratore:
Lælius & Scipio ſemper adinuicem ruſticari: tuncq; mirabiliter repueraſcere erant ſoliti:
quũ rus ex urbe tanq̃ è uinculis euolaſſent: & ad Caietã Laurentũq; conchas & umblicos
legere cõſueuiſſent: & ad omnẽ animi remiſſionẽ ludumq; deſcendebãt. quo quidẽ in de-
cem milium ſpatio herculanea fuit uia, omniũ quas Romanũ ubiq; habuit imperiũ amœ-
niſſima: de qua Cicero oratione in legem agrariã Rulli ſecunda ſic habet: Accedent ſileta
ad minturnas, adiungitur & illa uia uendibilis herculanea multarũ delitiarũ & magnę pe-
cuniæ. Suntq; deinceps Caſtellonũ oppidũ & honoratũ uilla, quã Honoratus fundorũ co-
mes ſpecioſiſſimam ædificauit. In conſpectu autẽ ſpeluncarũ, quas ad Caietæ ſinũ eſſe di-
Pandana ximus, ſunt propoſitæ in pelago inſulæ duæ, Pandana & Pontia colonia: ſicut Liuius IX
Pontia libro dicit à Romanis deducta: easq; dicit Strabo paruas, ſed pulchre habitatas inter ſe pa-
rum, ſed à continenti ducentis quinquaginta ſtadijs diſtare. Fuerunt uero hæ inſulæ poſt
Strabonis tempora multorũ martyrũ & Chriſti confeſſorũ exilio decoratæ. ſinum Caieta
Vinum num Cecubus mons uini præſtantia celeber tangit, & Cecubũ ciuitas fundorũ in uia ap-
Cecubum pia. hæcq; omnia loca boni uini copiã habere dicit Strabo. utraq; autẽ ciuitas uetuſta ſin-
gulo ornata fuit Ro. pont. Caieta ſecũdo Gelaſio: Funda Sotere, patre Cõcordio. Sed iam
limites attingimus noſtræ huius latinæ regionis ſinueſſam, & liris, ſiue gauriani hoſtia, &
maritimã abſoluimus oram: & tamẽ priusq; ad mediterraneam redeamus, ea docebimus,
Traiectum quæ liris ad ſiniſtrã in regione latina habet. Supra Traiectũ oppidũ tria milia paſſus à ma-
Speninum ri diſtans, eſt liri contiguũ Speninũ caſtellũ, à quo diſtant octo milia paſſus Fractæ oppidũ
Pons coruus totidẽ à Ponte coruo ſemotũ: quod oppidũ fregellas fuiſſe oſtẽdimus. Superius alijs item
octo milibus abeſt Ceparanũ nobile oppidũ: reliqua ad fontẽ liris proximius accedẽtia in
ueſtinorũ ſamnitiumq; partibus dicentur. in mediterraneo autẽ latinorũ ſolo frequẽtes fu
ere urbes, infinitaq; penè oppida & caſtella: ex quibus auctor eſt Plinius quinquaginta
tres populos ſine ueſtigijs interijſſe. hac autẽ deſcribenda mediterranea regione modũ ha-
ctenus in alijs ſeruatũ à fluuiorũ oſtijs fontibusq; & diſcurſu ſeruare nequibimus. ſed aliũ
certius facturũ ſatis, qui in nulla reperiatur alia Italiæ regione, tenebimus: uijs incedendo
Appia tribus Appia, Latina, & Tiburtina, quæ inter ſe diuerſæ ad lirim amnem & ſinueſſam Ca-
Latina ietamq; perducũt. Nec tamẽ certiore gradu ita per ſingulas pedẽ figere poterimus, quin de
Tiburtina labi & aberrare uideamur: quod quidẽ neceſſitas faciet, quũ uiæ alicubi dirutis pontibus
auerſæ, alicubi ut penitus ignorentur, omnino ſint perditæ. Igitur Roma nũc petentibus,
Marinum terracinã iter eſt primũ duodecimo miliario Marinũ, quod nõ abſurde Marianã uillã fuiſ-
ſe, ut credã facit proxima L. Murenæ uilla ſemi etiã integra, & prædiũ portiũ uulgo no-
tum. Eademq; Lucij Murenæ uilla priſcũ etiã retinens nomen, nos hactenus fecit credere,
aut marinũ, ſi nõ fuit ut diximus, mariana uilla, aut Zagarolũ noui nominis oppidũ, ſed ut
indicãt ruinæ, uetuſtũ, fuiſſe Lanuuiũ, ex quo uetuſtiſſimo & celebratiſſimi nominis mu-
nicipio urbi propinquo, Murenas patritios & conſulares uiros originẽ duxiſſe Cicero in
oratione pro L. Murena affirmat. nuper autem in oppido, quod corrupte ciuita indiuina
appellant à Proſpero cardinale columna poſſeſſo, lapis repertus eſt literas inſcriptus ma-
Velitræ iuſculas, quæ Lanuuium illud oppidũ eſſe oſtendunt. A marino autẽ octauo diſtant Ve-
litræ ciuitas uetuſta: de qua Liuius in octauo. In Veliternos ueteres ciues ꝙ toties rebel-
laſſent grauiter ſæuitum, & muri deiecti, & ſenatus inde abductus, iuſſiq; transtyberim ha
bitare. in agrum ſenatorũ coloni miſſi, quibus aſſcriptis ſpeciem antiquæ frequentiæ Ve-
litræ receperũt. Eſtq; ea ciuitas tum aliter uetuſtate ſua, tum ea ratione notiſſima, ꝙ Octa-
uij Cæſaris Auguſti progenitores inde originem habuere. Quintoq; ab ea miliario ad ſi-
Cora niſtram diſtat uetuſtiſſimi nominis oppidũ Cora, ab uno trium fratrum cõdita, quorũ ali-
us tibur ædificauit, alius monti proximo Catillo cognomẽ dedit: de quo Virgilius in VII
Tũ gemini fratres tyburtia mœnia linquũt, Fratris tyburti dictã cognomine gentẽ, Catil-
lusq; acerq; Corax, argiua iuuẽtus. Deinceps à Velitris recto itinere inſtituto diſtat XIIII
Sarmineta oppidũ Sarmineta: & tertio abſunt aquæ fœtidæ, ad quas palus incipit Terracinam uſq;
non minus nunc quàm Strabonis ætate conſueuerit nauigabilis, quam locorum uicini-
tatem Martialis Cocus poeta indicat his uerſibus. O nemus, ó fontes, ſolidumq; maden-
tis harenæ Littus, & æquoreis ſplẽdidus Anxur aquis, Et nõ unius ſpectator lectulus un-
Setia dę, Qui uidet hinc puppes fluminis inde maris. Ab hisq; aquis quinto diſtat Setia uetuſti

nominis

nominis oppidum arduo in colle ſitum, uini ut refert Plinius optimi ferax. Et Martialis poeta, Pendula pontinos quæ ſpectat Setia cãpos, Exigua uetulos miſit ab urbe cados. & alibi. Setinũ dominæq́ꝫ niues denſiq́ꝫ trientes, Quando ego te medico non prohibente bibam. Priuernumq́ꝫ item uetuſtũ quinto à ſetia diſtans, nõ ut olim cãpeſtre eſt, ſed arduum in collem mutatũ, poſtquam theotonica ſimul & britonum rabie fuit deſtructũ: cuius alumna fuit Camilla, quam uirginẽ Virgilius miris effert laudibus Volſca de gẽte Camilla. Super quo uerbo Seruius exponit eam fuiſſe priuernatem: ſolidior uero & certior priuernatium laus fuit illa argutiſſima oratoris eorũ ad ſenatum Romanũ reſpõſio, quum interrogatus qualis eſſet pax, quã priuernates tantopere peterẽt, reſpondit perpetuam ſi bona daretur futuram. Fluuiusq́ꝫ ipſum præterfluens oppidũ dictus eſt olim Amaſenus, de quo Virg. in VII. Amaſene pater. circũſtantq́ꝫ priuernũ oppidula, maientia arx gorga, & arx ſicca. ſomninum hinc quinto abeſt oppidũ, quod ſit arduo in colle ſitum pro ſummino dictum, à quo abeſt item quinto terracina. hãc inter ubiq́ꝫ mõtuoſam, & eam uiam quæ primo ſecundũ littus eſt deſcripta, habetur appia, eiusq́ꝫ uiæ prima urbs alba XVI ab urbe diſtat. qua quidem in uia multo maiora ſunt ædificiorũ monumentorũq́ꝫ & iactarũ molium ueſtigia, q̃ quiſq́ꝫ poſſit credere, qui omnia attente nõ uiderit. Eſtq́ꝫ hæc alba cuius meminit Virg. in primo, Albaniq́ꝫ patres. Nam treſdecim fuerunt albani reges de Æneæ & Lauiniæ gente. Et Liuius ſcribit, Albam à Romanis deſtructã albanos in urbem receptos cælium montem incoluiſſe: de cuius origine Virg. in VIII, Aſcanius clari condet cognominis Albam. eam urbem trecentis ante Romã annis cõditam ultimo imminutam reddidit Henricus III rex Germanicus: in paruo cuius angulo oppidulum nunc extat à Sabellis ciuibus Romanis poſſeſſum, ſicut & poſſidẽt Sabellum uetuſtiſſimi nominis nunc oppidũ, à quo familiæ hinc Romanę nobili nomen fluxit. Lodouicusq́ꝫ cardinalis Aquileiẽſis Romani pont. camerarius monaſterium, quod Honorius III de gente Sabella ibi ædificauit penè funditus dirutũ magna inſtaurauit impenſa: adeo ut ſiue monaſterij, ſiue uillæ inter cæteras Italiæ amœniſſimæ ruſticanas inibi habitationes habeat, ductus aquarũ inſtaurauerit, & demortuæ urbi aliquã oppidi faciem reddiderit. eademq́ꝫ in uia appia eſt proxima albæ ſexto miliario Aritia olim ciuitas uetuſta: de qua Liuius in VIII. Aritini eodem iure quo lauinij in ciuitatẽ accepti. nunc uero penitus eſt derelicta, cuius marmora & cætera ornamẽta marini oppidi eccleſias decorarũt: eſtq́ꝫ Aritia una ex urbibus quinq́ꝫ quas facit Virgilius in VII miniſtraſſe tela Aenææ. quo in loco appellat eam potentem, quia fuit præſtans in regione ciuitas: eam dicit Seruius nactã eſſe nomen à morbis quos gigneret, quia uicina eſſet pontinæ paludi. & alio loco dicit Aritiã à Vergilio appellari matrem ut plauderet adulareturq́ꝫ Auguſto, cuius mater fuerit Aricina. Nam Iulia Cæſaris ſoror genuit Actiam ex Balbo in Aritia, & Actia ex Octauio genuit Octauianũ: ſic enim habet Virgilius, Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello, Virbius inſignem quem mater Aritia miſit. eſt uero hæc Hippolyti fabula ab Ouidio ſcripta. nam Diana Hippolytum ab inferis reuocatũ miſit Aritiam, quem nutriri curauit ab Egeria nympha Nummæ Pompilij amica, cuius monitis & conſilio rempub. adminiſtrare ſimulabat. appellat itaq́ꝫ Virgilius Hippolytum uirbium, id eſt, bis uirum. Nota eſt uetus hiſtoria: Etruſcos, qui cum Arunte regis Porſennæ filio ad oppugnandum Aritiam iuerant, amiſſo duce redeuntes Romam amice & hoſpitaliter fuiſſe acceptos: quibus fuit datus ad inhabitandum in urbe celeberrimo loco uicus ſemper poſtea thuſcus appellatus: quamobrem Porſenna obſides in fœdere habitos benigne remiſit. Liuius libro LXXX ſcribit Cinnam & C. Mariũ expugnaſſe Aritiam coloniam. Plinius uero dicit braſſicam aricinam altitudine non excelſam reputari utiliſſimam, quia ſub omnibus penè folijs fructificat cauliculis peculiaribus, quum Sabellanæ braſſicæ folia dicat fuiſſe in admiratione criſpa. eorumq́ꝫ craſſitudinem extenuare caulem, ſed dulciſſimum ex omnibus perhiberi: & Martialis poeta Aritinos porros ſic laudat, Mittit præcipuos nemoralis Aritia porros. Deinceps eadem uia ſecus ſtoracẽ, ſiue nympheũ amnem, ubi olim fuit forũ appij uetus oppidũ, nunc eſt monaſteriũ foſſa noua appellatũ, quod centũ olim pluribusq́ꝫ monachis habitari ſolitũ, poſtq́ꝫ multis annis mãſerat derelictũ, quarti Eugenij pont. religioſiſſimi opera adiumentoq́ꝫ Ciſtertienſium abbas ãnno ante quinto decem duodecim ue monachis habitari curauit. fundiq́ꝫ ciuitas poſtmodum habetur, quæ ſuperius deſcripta ab Honorato Caietano principe humaniſſimo poſſidetur

Priuernum

Terracina

Via Appia

Alba ciuit.

Sabellum op.

Ductus aquarum

Aritia

Storax flu.

Forum appij

Foſſa noua

Fundi

ſidetur. Alia quæ nos ad Latinorum limites ducit, uia eſt Latina: in qua primum decimo
ab urbe miliario cernuntur ueſtigia columnæ oppidi, à quo clara Columnenſium fami/
Algidū ſylua lia multis ante ſeculis originem habuit & cognomen: ibique Algidum incipit uetuſti, &
in hiſtorijs celebrati nominis ſylua, in cuius medio bifurcatum eſt iter hoc noſtrū: & hinc
ad dexteram XIIII à columna diſtat Valmontonum, ubi Lauicos fuiſſe ad finem huius
Gabij regionis oſtendemus: inde ad ſiniſtram minore ſpatio abeſt gallicanum, quem locum Ga
Regillus lacus bios fuiſſe, conijcimus. Eo autem itinere in ipſo algidi ſyluæ ingreſſu regillus eſt lacus
apud quem Aulus Poſthumius dictator proſpere aduerſus Tarquiniū Superbum patria
eiectum, & Latinorum exercitum Romanis bellum inferentes pugnauit. à gallicano au/
tem ſiue gabijs tertio diſtat præneſte ciuitas, de qua inferius copioſe dicemus. Et inde ſe/
Zinzanum cundo abſunt cauæ adoardi columnæ oppidum, & pariter ſecūdo item miliario abeſt zin
zanum. quod oppidū ciuitatulæ cuipiam ædium ornatu, populi frequētia, & opū affluen
tia comparandum, à Martino quinto pontifice glorioſiſſimo, multiſq; Romanæ eccleſiæ
cardinalibus, & ſimul à præſtantibus Romanæ curiæ uiris per æſtatis caumata ſæpenu/
Anagnia mero inhabitatum eſt. abeſt à zinzano decem millibus anagnina ciuitas in hernicis uetu/
ſtiſſima: de qua Virg. Hernica ſaxa colūt, quos diues anagnia paſcit. Seruius uero exponit
Virgilium alluſiſſe ad hiſtoriā. Nam Antonius Fuluia Auguſti ſorore cōtempta, poſtquā
duxit Cleopatram Aegypti reginā eius monetam in anagnia cudi iuſſit, unde diues eſt à
Virgilio appellata. hernicos autem Seruius ſabina lingua à ſaxoſa patria dictos uult, quia
herne ſabini ſaxum diceret. Liuius in IX: P. Cornelius Aruina, M. Tremulus Coſs. cōci
lium populorū omniū habentibus anagninis in circo, quem maritimū uocant, præter ala/
trinatem & uerulanū omnes hernici bellum Romanis indixerunt: & infra: Martius cōſul
omnem gentem hernicam in deditionē accepit. Et inferius: Anagninis, quia arma Roma
nis intulerant, ciuitas ſine ſuffragij latione data, concilia cōnubiaq; adempta, & magiſtrati
bus præterq; ſacrorū curatione interdictum fuit. Anagnia ciuitas duobus Romanis ponti
ficibus tertio Innocentio, & octauo Bonifacio ciuibus decorata: Bonifaciuſq; uel ea ratio/
ne glorioſus pontifex fuit, quod annū iubileum primus Romanorū pontificū Romę inſti
tuit. Iſq; qui quartū pręſenti anno celebratur iubileus maiorem multo cæteris hucuſq; ha
buit populorū multitudinem, melius in dies ut uidebatur proceſſurus, niſi exardeſcere in/
cipiens præſenti iunio peſtilentia & multos abſumpſiſſet, & curiā abire ſuaſiſſet, & popu/
los ab aduentu deterruiſſet. Inde uero fuit Bonifacius infelix quod Sarram Columnēſem
capitali proſecutus odio præneſte uetuſtiſſimā urbē, quā is Sarra paterna poſſederat ſuc/
ceſſione ſolo æquauit, & duos ex ea familia cardinales dignitate priuauit, quos Clemens
V illico reſtituit. & poſtmodum regem Frāciæ Bonifacius adeo irritauit, ut immiſſus ad/
iutuſq; ab eo Sarra eundem pontificem in patria & domo paterna ceperit, Romamq; ca/
ptiuum abduxerit: ubi nulla magis ratione alia diem male obijſſe creditus eſt, quàm quia
ſimplicem corde & ſanctum uirum Cæleſtinum quintum, qui pontificatu quo ſe per re/
nuntiationē exuit illum ornauerat, in Fumonis carcere mori coegerat. Scribit Plinius fu/
cinum lacum, qui marſorum appellatur, ſubterraneos habere cuniculos, quibus aqua cer
to effluens tempore amnem faciat. & ſiue Plinij textus ut ſæpe alibi eo in loco corruptus,
ſiue aliter uitiatus & mutilatus eſt, non ſatis potuimus intelligere, quo in loco fluuiū ille
Tophanus fons oriri affirmet. Sed fontem eſſe ſcimus anagniæ tophanum nomine, qui hyeme quando
fucinus glacie aſtringitur, ſiccus, uere poſtmodum æſtate ac autumno ingentem euomit
uim aquarum, quæ lirim amnem à ſancto Vito oriundum adaugent. diſtat quinto ab ana
gnia Ferentinū Romana colonia olim & ipſa hernicorum, de qua Liuius libro tertio: pro/
Ferentinum greſſus Tullius ad caput ferentinum. & libro VII: ferentinum urbem hernicorū ui cepit.
Et libro nono: hernicorum tribus populis alatrinati, uerulano, ferentinati, ſuæ leges quia
maluerunt quàm ciuitatē Romanā, redditæ. Item inferius: ferentinum inde quanq; nihil
quietis dabatur: tamē ſumma alacritate ductū. cæterum ibi plus laboris & periculi fuit, &
defenſa ſumma ui mœnia, & locus erat munimento naturaq; tutus: ſed euicit omnia aſſue
tus prædæ miles. ad tria millia hominum cæſa, præda militum fuit. Suetonius autē Tran/
quillus ſcribit Otonis imperatoris, qui Galbæ ſucceſſit, maiores ortos fuiſſe oppido feren
Fruſinona tino familia uetere honorata, atque ex principibus Etruriæ. & ab eo totidem fruſinona de
qua Liuius fruſinates tertia parte agri damnat, quod hernicos ab eis ſollicitatos comper/
tum

tum. fuitq; duobus olim ornata Romanis pontificibus, Hormiſda patre iuſto per Symma chi & Boetij tẽpora conſulatus, & Siluerio eodem genito Hormiſda, quem Iuſtiniano pri mo imperatore Theodatus rex Gothorum tertius per pecuniam ordinauit. à Fruſino nacq; diſtat duodecimo Ceperanũ, noſtræ huius regionis alter limes. Sed propinquo huic *Ceperanum* itinere ſunt ad zinazani dexteram pallianum, ſerronum, pillium, acutum, triuilianum, col lis padi, Anticulum, Verulæ uetus oppidum, de quo Liuius in IX. Verulanis ſuæ leges: *Anticulum* quia maluerunt ꝙ ciuitatem Romanam, redditæ: connubiumq; inter ſuos quod aliquan *Verulæ* diu ſoli hernicorum habuerant permiſſum. fumone Cæleſtini pontificis Romani carcere & morte clarum. Deinceps alatrum uetuſti nominis ciuitas, cui ſimul cum uerulanis ſuæ *Alatrum* leges redditæ à Romanis & connubium permiſſum, & Babucum olim ciuitas apud Li uium bouillarum nomine nota. Turritium, Poſe, uicus, ripæ, porcilianum, treuum, felecti *Bouillæ* num. Altera autem uia quam medio in algido liquimus, primum eſt oppidum olim Laui *Lauicanum* canum, de quo Liuius libro IIII: & renunciatũ eſt nouos hoſtes Lauicanos conſilia cum ueteribus iungere. lauicos legati miſſi, quum reſponſa inde retuliſſent dubia, quibus nec tum bellum quidem parari, nec diuturnam pacem fore appareret, Tuſculanis negotium datum aduerterent animos nequid noui tumultus lauici oriretur. nunciarunt legati Laui canos arma cepiſſe: & cum equorum exercitu depopulatos agrum tuſculanum caſtra in algido poſuiſſe. Q. Sulpitius priſcus dictator captis, direptisq; illorũ caſtris oppidum La uicos corona circundatum ſcalis diripuit, cenſuitq; ſenatus frequentem coloniam Laui cos deducendam. Coloni ab urbe mille quingenti miſſi bina iugera acceperunt. Id oppi dum nunc dicitur Valmontone, quod à nobili comitum familia cuius eſt poſſeſſum, nu *Valmontone* per magno priuatũ eſt decore Lucido diacono cardinale ſtudiorum humanitatis flagran tiſſimo. Sed eius frater Altus, uir doctus ſimul & prudens, Ioanne ornatus filio rei bel licæ gloria apud Venetos florente, oppidi illius aliorumq; quibus præſunt decus conſer uat. fuitq; Lauicanum olim uuis copioſum optimis, ex quibus Clodium albinum pondo uiginti unica cibatione comediſſe ſcribit Iulius Capitolinus. proximumq; eſt Valmon toni Monsfortinus oppidũ Stephani noſtri familię nobilis, quæ oppidi cognomen habet, *Monsfortinus* oriundi patria atque uilla. deinceps ſunt Zanchatum gauignanum, & ſignia oppidum ue *Zanchatum* tus: uinum, ut inquit Plinius, faciens ſigninum, quod aluum maxime reſtringit: & Mar *Signia.* tialis poeta, Potabis liquidum Signina morantia uentrem. Ne nimium ſitias, ſit tibi par ca ſitis. Quæ ſignia Vitaliano pontifice Romano patre Anaſtaſio ornata fuit. Vlteriusq; ſunt ſcucula, merulum, ſupinum, patrica, cecanum & caſtrum: ubi alius eſt noſtræ Latinæ regionis nunc campaniæ limes. Tertia reſtat nobis per quam ad alios noſtræ Latinæ re gionis limites itur tyburtina uia. Eam ciuitatem ſextodecimo ab urbe diſtãtem, multo an te Romam originem à Græcis habuiſſe uult Strabo, & Virgilius eam à Tyburtio con ditam facit, cuius frater Catilus nomen monti dederit propinquo. Fuitq; tybur ex quin que ciuitatibus, quas facit Virgilius Æneæ arma fabricaſſe, ubi tybur appellat ſuperbum: *Tybur* & Seruius exponit, aut nobile aut quia aliquando Tyburtini à ſenatu reſponſum accepe runt, quod eſſent ſuperbi. ubi etiam Virgilius in ſeptimo dicit ſub albunea, Seruius ex *Albunea* ponit Albuneam altum eſſe fontem in tyburtinis montibus ob aquæ qualitatem, quæ in ipſo fonte eſt, ſic dictum. & Plinius tyburtinum lapidem non magis ab ipſo uocabulo Ro mæ trito conſtruenda, ornanda, conſeruandaque Roma iuuiſſe dicit conſtare, quàm eum ad omnia fortem idoneumq; fuiſſe. ſunt tyburi propinquæ ingentes admirandæq; ruinæ, cum aliorum penè infinitorum magnificentiſſimi operis ædificiorum, tum uillæ quam Hadrianus imperator extruxit: de qua ſic ſcribit Elius Spartianus. tyburtinam uillam mi re ædificauit, ita ut in ea & prouinciarum & locorum celeberrima nomina poneret. cæte ra Strabonis uerbis paulopoſt dicemus. ea ciuitas Simpliciũ pontificẽ Romanũ genuit, quam Federicus primus imperator Roma. theotonicus ab alijs theotonicis aliquot annis prius ſpoliatam dirutamq; reædificauit. ſupra eam ciuitatẽ montes ſunt ardui & late diffu ſi, in quibus fortiſſimi olim habitauerunt equicoli, de quibus Virgilius in ſeptimo Ænei *Equicoli* dos, Horrida pręcipue cui gens aſſuetaq; multo Venatu nemorum duris equicola glebis, Armati terram exercent, ſemperq; recentes Cõuectare iuuat prædas & uiuere rapto. Fue runt uero ex primis Latinorum populis qui Romana republica creſcẽte deleti ſunt. Nam Liuius libro nono: populus Romanus bellum fieri equis iuſſit: ad XL. oppida intra LX. dies

dies omnia oppugnando ceperunt,quorum pleraque diruta atque incenſa ſunt,nomen'q́;
equorum propè ad internitionem deletum. Primū ipſis in montibus ad anienis ſiniſtram
eſt oppidum, amœnis urſinorum talliacoccij comitum domibus ornatū, Vicus uarronis
Vicus Varronis appellatum,ſuperius porcella & cãtalupum oppidula.Deinde arduo in monte riuus frigi
dus,quo ſuperato alij item celſiores ſuperandi ſunt montes Appenini iugis quantūlibet al
tiſſimis comparãdi,in quorum ſummitate putei ut fertur plures, ſed quos uiderimus duo
extant tam alte exciſi defoſſiq́;,ut deiectum bilibre ſaxum non prius referat caſus ſui ſoni
tum ,quam duo Virgiliani uerſus debita ſint pauſa pronunciati:quæ quidē perforatis ſuc
ciſisq́; & excauatis in imo montibus,ſiue à Martio ædile, ſiue à Claudio imperatore per/
ducendis Romam à lacu fucino aquis,ne concluſus aer curſum aquæ moraretur,ſpiracu/
la fuerunt adhibita.Suetonius nanq; Tranquillus Claudium principem dicit triginta mil
lia ſeruos undecim annis emittendo lacu fucino,& aqua Romam perducenda tenuiſſe.ſu
pra riuum frigidum recta eſt arceolum:ſecus quod planicies incipit, ut in ea montiū ſum/
Carſeoli mitate gratiſſima:in qua uetuſtiſſimi fuerunt carſeoli, de qua Liuius libro decimo ſcribit,
eodem anno carſeolos colonia in agrum equicolorū deducta. & libro XXVII dicit eam
fuiſſe unam duodeuiginti coloniarum , quæ Hannibale in Italia agente milites, & pecu/
Celæ niam ſenatui dare recuſauerunt. Deinceps ſunt Celæ, ſculcula,& peretum:unde in talia/
cotium eſt deſcenſus: quod noui nominis oppidum,ſed populo diuitijs'que refertum nu/
per maximum ammiſit ornamentum,Ioannem cardinalem Tarentinum philoſophiæ lite
Marſi rarumq́; ſacrarum dogmatibus clariſſimū.Iamq; ad Marſorum regionem eſt peruentum,
quã Hannibal ſicut Liuius uigeſimo ſecundo ſcribit deuaſtauit,& iterū reuertens ab urbe
Roma,ſicut Liuij uigeſimoſexto habetur,per eius agrum iter fecit:eaq́; in regione interijt
Valeria ciuitas Bonifacij quarti pont. Ro. quo hortante Focas imperator Pantheon Ro/
mæ in omnium Chriſti martyrum baſilicam permiſit conſecrari, patria:à qua ciuitate per
Valeria Longobardorum tempora marſorum nomen in Valeriam eſt cõuerſum.Fuiſſe uero mar
Fucinus lacus ſos urbem à qua nomen regio accepit, Plinius ſic aſſerit: Gellianus auctor eſt lacu fucino
hauſtum marſorū oppidum conditum à Marſia duce Lidorū. Virgilius libro VII, Quin
& Marubia uenit de gente ſacerdos:& Seruius exponit Medeam quando relictis colchis
Iaſonem ſecuta eſt ad Italiam perueniſſe,& populos quoſdam circa fucinum ingentem la
cum habitantes propter paludis magnitudinem docuiſſe remedia contra ſerpentes:quan/
quam alij marubios à rege dictos uolunt:hiq́; populi Medeam angitiam nominauerūt,eo
quod ſerpentes ſuis carminibus angeret.& Plinius:ſimile & in Italia marſorum genus du
rat,quos à Circæ filio ortos tradūt: & inde ineſſe eis uim naturalem eam:& tamen omni/
bus hominibus cõtra ſerpentes ineſt uenenū,Ferunt ictas ſaliua ut feruentis aquæ conta/
ctu fugere: quod ſi in fauces penetrauerit, etiam mori, idq́; maxime humani ieiuni oris:
quam ſerpentū in ea regione frequētium, & peritiæ incantationis marſorum opinionem
confirmat Iulius Capitolinus,ubi uitam ſcribens Heliogabali Imperatoris, dicit ſerpentes
eum per marſicæ gentis incantationem collegiſſe,eosq́; ſubito ante lucem, ut ſolet popu/
lus ad ludos celebres conuenire effudiſſe,multosq́; afflictos morſu aut fuga alliſos.nec fal
Dauid propheta ſa aut fabuloſa tenenda ſunt ea,quæ hic de ſerpentum incantatione ſunt ſcripta.Propheta
nanq; Dauid in Pſalmo LVII ſic habet,Furor illis ſecundum ſimilitudinem ſerpentis,ſi/
cut aſpidis ſurdæ & obturantis aures ſuas,quæ non exaudiet uocem incantantium & ue/
S. Auguſt. nefici incantantis ſapiēter. & beatus Aurelius Auguſtinus in dicti pſalmi expoſitione ſic
ſcribit: attende quid ibi dicatur ad ſimilitudinem , quid moneatur ad prohibitionem. Ita
ergo & hic data eſt quædam ſimilitudo de marſo:qui incantat ut educat aſpidem de tene/
broſa cauerna utique in lucem uult educere. illa autem amando tenebras ſuas, quibus ſe
inuolutam occultat , dicitur quod cum exire noluerit, recuſans tamen audire illas uoces
quibus ſe cogi ſentit,allidit unam aurem terræ & de cauda obturat alteram: atque ita uo/
ces illas quantum poteſt euitans non exit ad incantantem. Liuius bellum ſcribēs Italicum
libro LXXII.quod quia à marſis inchoauit dictum eſt marſicum,inter populos qui Ro/
manis rebellarunt enumerat marrucinos & marſos. & lib. LXXVI dicit marſos à Pin/
na,& Cæcilio Pinna legatis ſuperatos pacē petijſſe à Sylla;bellumq́; hoc id felicitatis Ro/
mæ urbi attulit,quod M.Cicero in eo militans abominatus eſt Romanorum ciuium cru/
delitates, & ad literarum ſtudia ſe contulit: unde factum eſt,ut Roma ingenium haberet
quod

quod ſua magnitudine illi par eſſet. abeſt à taliacoccio fucinus marſorum lacus decimo *Fucinus*
miliario, & edito in colle Appeninum uerſus eſt Alba marſorum Romana colonia: ſicut *Alba*
Liuium diximus libro X ſcripſiſſe: qui & libro XXVII eam fuiſſe dicit unam ex duode
uiginti colonijs, quæ Hannibalis temporum difficultate militiam detractarũt: eamq; Stra-
bo urbem, ut appellat, ſolam in Latina regione pro mediterranea ſcripſit, quam dicit excel
ſo in monte ſitam lacui fucino imminere pelagi ſimilitudinem magnitudine habenti, ex
eoq; lacu ductos fuiſſe fontes aquæ martiæ, qua potaretur Roma. Noſq; in Roma inſtau- *Aqua martia*
rata oſtẽdimus martiũ in ſua ædilitate introduxiſſe aquam eius nomine appellatam, quæ
quidem aqua ſupra omnes alias introductas probabatur. & Plinius dicit iuuencũ amnem *Iuuencus flu.*
ſupernatare fucinum, qui iuuẽcus Romam à martio ſit perductus. additq; alibi Plinius in
lacu fucino piſcem eſſe qui octenis natet pennis, quum cæteri omnes ubiq; quaternis tan-
tummodo natẽt. Alba uero dicit Strabo, quia eſſet natura loci & munimento arcis ualida
ſępe Romanos præſidij loco ſeruandis in cuſtodia noxijs uſos fuiſſe. & nos in Liuio inue-
nimus libro XXII Q. Fabium maximum conſulem Pauli nepotem aduerſus Alobro-
gas & Bituitum Aruenorum regem feliciter pugnaſſe, ex Bituitiq; exercitu occiſa CXX
millia, ipſumq; quum ad ſatisfaciendum ſenatui Romam profectus eſſet albam cuſtodien
dum fuiſſe miſſum. circũſtant lacum ſancti Apetitus ſancti Ionæ caſtella, paternũq;, tranſa *S. Apetitus*
cum, gaianum, auecianum, mallianum oppida. & comitatus titulo, ac opibus præcipuum
eſt celanum noſtræ hac parte Latinorũ regionis limes. Omiſſa uero ſunt à nobis ſuperius
nulli prædictarũ trium uiarum propinqua aliquot caſtella & oppida, una tamen eademq;
in montium regione præneſte tyburq; inter & uicum uarronis ac zinatianum ſita, rocha *Præneſte*
cauarum, capranica, quæ præſtantiſſimã Romæ dedit familiam capranicẽſem, in qua Pau *tybur*
lus Archiepiſcopus grauiſſimo Martini quinti pontificis Ro. teſtimonio maximæ in ſuo
ſeculo prudentiæ uir fuit. & Dominicus Cardinalis ſanctæ Crucis frater ſuus multa ciui-
lis pontificijq; iuris & ſtudiorum humanitatis doctrina multa'que prudentia nunc claret:
quum tamẽ Angelus Aſculanus epiſcopus & Nicolaus protonotarius nepos eiſdem do-
ctrinis uirtutibusq; ornentur. Deinceps ſunt oppida, guadagnolum, polium, caſa corbo- *Guadagnolũ*
la, ſanctus Gregorius, rocha liricis dicta. ſunt etiam his proxima oppida Cæcilianum, ſam *Polium*
buca, Sarracineſcum, rocha mutiorum, giranum, ceretum, anticulum, riuate, afile, ciuitel-
la & olibanum, clariſſimæ ac prudẽtiſſimæ mulieris fueuæ Albæ marſorũ comitiſſæ pro-
ſperi cardinalis columnæ, & fratrum genitricis delitiæ. poſt olibanum ſunt piſcianum &
ſanctus Vitus oppidum, fonte uno liris ſiue gauriani quem propinquum habet clarum.
Eſtq; ſuperius celſis in montibus ſublacum, uel uti Plinius appellat ſublaqueũ nobile op-
pidum, lacui eiuſdem & tamen priſci nominis imminens: redditq; utrumq; fama celebra-
tum beati Benedicti non magis diutina conuerſatio ibi habita, quam eius toto orbe notiſſi *S. Benedictus*
mum ibi ædificatũ magnifici operis monaſteriũ. cernitur uero in dextra Anienis ripa ab *Aquæductus*
ipſo ſublaci lacu ad uicũ uſq; uarronis inciſus ſaxeo in monte ductus aquarũ, quæ formis
partim eo inciſis modo, partim altũ defoſſis, partim ſublimi fornice muroq; excitatis Ro-
mam quadrageſimo miliario uenibant. ſed in hac eadẽ Latinorũ regione ad prædictorũ de
clarationem Romanis in conſpectu eſſe dicit Strabo tybur & præneſte, & tuſculum. & ty
bur quidem qua eſt heraclium habere cataractem, quẽ facit Anio decidens ex loco altiſſi-
mo in profundam uallem, & per lucos iuxta ipſam urbẽ ubi incipiat eſſe nauigabilis: inde
digredi ad metalla lapidis tyburtini, & eius qui eſt in gabijs, qui etiam dicitur rubeus: un-
de plurima Romę opera fabricata ſunt. De præneſte dicit Virgilius in ſeptimo, Nec præ-
neſtinæ fundator defuit urbis Cæculus. & Plinius dicit præneſte dici, quia arbor prinus
multa ſit eo in monte: eam uero ciuitatem dicit Strabo habuiſſe inſigne templum Fortu-
næ à Sylla ædificatum, à quo petebatur oraculum. addit'que Plinius ſimulacrum id For-
tunæ adeo fideliter fuiſſe inauratum, ut craſſiſſimæ inaurationes dicerentur præneſti-
næ. & alio loco de pauimentis tractans, dicit lithoſtrata cœptauere iam ſub Sylla paruu-
lis certe cruſtis, quod in Fortunæ delubro præneſte cœpit. Et ambas urbes tybur & præ- *Fortunæ tem-*
neſte Strabo dicit in eadem montana regione conſtitutas eſſe, ſed diſtare inuicem ſta- *plum*
dia centum. & præneſte diſtare ab urbe Roma etiam duplo, ſed tybur minus: dici'que à
quibuſdam Græcas eſſe ambas, atque præneſtinam poliſtephanum uocari prius. qua in
parte Strabonem crediderim diuinaſſe, cum poſſit præneſte nunc poliſtephanum dici,

qua

qua ciuitas eſt Stephani columnæ. Additq́ Strabo, quanquam utraq́ munito ſit loco poſitam tamen munitiore præneſtũ, quod urbis ſummitas montem habet excelſum & retro quidem à continenti montana regione dorſum elatum, quem nõ dubito eſſe montem in quo eſt munitiſſima arx rocha cauarum dicta: dicit quoq́ idem præter ſitus præneſti munitionem occultas foſſas undiq́ foratas uſq́ in cãpos eſſe, alias aquationis gratia, alias ob latentes inuaſiones, in quarũ una obſeſſus Marius interijt. Liuius libro L X X X V I I ſcribit, Sylla C. Marium exercitu eius fuſo deletoq́ ad ſacriportam in oppido præneſte obſedit: & libro L X X X V I I I præneſtinos inermes occidi iuſſit. Quam crudelitatis maxime hiſtoriam Lucanus in I I perſtringit his uerbis, Iam quot apud ſacri cecidere cadauera portum. & infra, uidit fortuna colonos præneſtina ſuos cunctos ſimul enſe receptos unius populum pereuntis tempore mortis: & item Liuius infra, C. Marius præneſte obſeſſus à lucretio aſella ſillanarum partium, quum per cuniculum caperet fugam, & ſentiret ſe euadere non poſſe, cũ Theleſio fugæ ſuæ comite utrinq́ gladio concurrerunt & occiſi ſunt. Vſi autem ſunt libẽter Romani principes eo ſeceſſu ad animi curarumq́ relaxationẽ: ſed Aurelius Antonius imperator optimus ibi parum fortunatus fuit. Nam ſcribit Iulius Capitolinus eum in ſeceſſu præneſtino agẽtem filium nomine uerum Cæſarem ſeptennem amiſiſſe, quem non plus diebus quinq́ luxerit. Et Plinius de metallis tractãs ſic habet, anno urbis C C C C C C L X X I. quod ex capitolinæ ædis incẽdio, cæteriſq́ omnibus delubris Caius Marij filius præneſte detulerat, treſdecim millia pondo auri ſub eo titulo in triumpho tranſtulit & argenti ſex. Item ex reliqua omni uictoria pridie tranſtulerat auri pondo quindecim millia argẽti pondo centũ quindecim millia, Proſequitur uero Liuius lib. X X I I I præneſtinos milites miris laudibus, quod quũ apud cannas infeliciſſime pugnatũ eſſe audiſſent, apud caſilinũ diuertentes duriſſimam in eo oppido obſidionem omniũ memorabilem fortiſſime pertulerũt: unde ſenatus conſulto duplex ſtipendium & quinquennij uacationem militiæ habuerunt. addit uero unum Strabo uſu per ætatem noſtram, & ſæpius ante actis temporibus compertum: munitionem ſcilicet quæ alijs ciuitatibus conducere conſueuerit præneſtinis ſæpe calamitati fuiſſe ob Romanorum ſeditiones. defugere enim illuc eos qui tumultu ſint uſi, his'ue expugnatis fieri ut etiam præneſtini urbem deſerãt cauſa in eos translata. Quod enim ſupra eſt dictum: hac de qua Strabo dicit, ratione factum uidetur, ut Sarræ Columnenſis temporibus præneſte fuerit deſolatũ. & Poncelletti ac Nicolai Fortebratij, aliorumq́ urbi infeſtorũ receptione factum uidimus, ut urbs obſeſſa captaq́ ſolo æquaretur. Fluuiũ eius regionis uerreſtim Strabo appellat: & addit in ea montana regione ipſarũ urbium aliud dorſum eſſe, quod inter tibias linquit algidum. & illud quidem dorſum eſſe excelſum uſq́ ad montem albanum. In quo dorſo ſit Tuſculum ſita urbs non inepte fabricata. Romanę uero naſcenti reipub. hæc urbs hinc infeſta fuit, quod Manlius Tuſculanus gener Tarquinio exuli ſocero auxiliũ attulit, unde pugna ad regillum originẽ habuit. cui Romanus populus poſt rebelliones cum Latinis factas pepercit, ſicut Liuius in V I I I ſcribit, Tuſculanis ſeruata ciuitas quam habebant, crimenq́ rebellionis à publica fraude in paucos auctores uerſum. & Plinius inter inſignia fortunæ uariantis exempla ponit Lucium Furium Tuſculanum. Is Tuſculanorũ Romanis rebellantium conſul eodem quoq́ honore transfuga exornatus eſt à populo Romano, qui ſolus eodem anno quo fuerat hoſtis Romæ triumphauit ex his, quorũ cõſul fuerat. Liuius lib. X X V I acceſſum Hannibalis ad urbem Romam deſcribens dicit, per anagninum agrum uenit in lauicanum, inde algido tuſculanum petit. nec receptus mœnibus infra tuſculum dextrorſum gabios deſcendit. continuat uero ſupradictis Strabo tuſculum ornari inſitionibus circum atq́ ædificijs, & ad eam maxime partem, quæ eſt uerſus Romam. tuſculi nanq́ collem dicit eſſe fecundum aquiſq́ abundantem, & paulatim multis in locis in altum attolli, habereq́ regiam magnificentiſſimi apparatus, & continua eſſe loca, quæ ad albanum uergunt montẽ, eandem tum uirtutẽ, tum apparatũ habentia. Deinceps cãpos eſſe, quorũ alij ad Romam attingũt eiuſq́ ſuburbia, alij ad mare: hæc ſumpſimus pene ad litterã ex Strabone, de hac regione Columnenſi familiæ ante quadringentos annos, ſicut nunc eſt maiori ex parte ſubiecta. & quidem apud præneſte montes peritiſſime ſunt deſcripti: ſed minora nõ ponit Strabo loca, qui illis in mõtibus ſitam Horatij Flacci poetæ uillam omiſit, ubi ſancti Ioannis in campo Horatij nunc appellant. alia etiam à Strabone omittuntur, quæ ſi tunc

Rocha cauarum · *Aurum* · *Verreſtis fluuius* · *Tuſculum* · *Horatij uilla*

tunc temporis non erant, ſcimus ante quingentos annos fuiſſe. Cauas enim à ſitu dictas *Cauæ op/*
quem in caua foſſa habent, nunc Odoardi columnæ oppidū, Petrus columna per ſecundi *pidum*
paſchalis Romani potificis tempora poſſedit paterna ſicut Pandulfus hoſtiarius ſcriptor
tradit hæreditate: ſicut etiam tunc præneſte pullum & pullanum, nunc dicta pilium & pa *Pillum*
lianum poſſidebant. quæ autem de tuſculanæ olim urbis collibus dicit, uera eſſe oſtēdūt *Tuſculanā*
etiam nunc monaſterium ſanctæ Mariȩ de gripta ferrata in uilla Ciceronis tuſculana ædi *urbs*
ficatum, & marinū, ac ſuperiori edito in colle roccha Papæ Proſperi cardinalis columnæ
oppida: circa quæ duobus aut tribus à tuſculo milibus diſtantia agri fertilitatē & aquarū
abundantiam uidemus eſſe maximam. regiæ autem magnificentiſſimi ut Strabo dicit ap
paratus fundamenta eſſe nō dubitamus, quæ proximis pariter griptæ & marino locis for
nices è manu factos, cauernasꝗ habere uidemus oppidi unius populum in habitationē &
quidē cōmodam admiſſuras. Eſt etiam tuſculo propinquū olim lucullanū Lucij luculli uil *Lucullanum*
la, cui nunc dicitur fraſcatum: ubi aquam uirginem quæ nunc unica Romam perducitur, *Aqua uirgo*
inuentam eſſe conſtat: tuſculaniꝗ duce Rainone eorū tyranno Federici imperatoris Bar/ *Tuſculum*
baroſſæ appellati copijs coniuncti populum Romanū clade maxima affecerunt, quæ can
nenſi cladi prope ſimilis numero cæſorum fuiſſe dicitur, adeo ut Roma poſtmodū caput
nunquam attollere potuerit. unde factum eſt ut anno inde ſeptimo Romanus populus ip
ſam urbem tanta animorum ferocia demolitus ſit, ut uix fundamentorum ueſtigia nunc
appareant: ea uero uetus & præclara olim urbs nunc ſolo titulo ciuitas gentem portiam
inde oriundam, & quod eſt conſequens illuſtriſſimos Catones habuit ciues, quæ diu poſt
pontificibus Romanis tribus, ſexto Benedicto qui primum Henricū regem theotonicum
coronauit, decimonoꝗ Ioanne illius germano, & ſeptimo Benedicto utriuſq; nepote or/
nata fuit. nec aliam habet aliquam priſtinæ fœlicitatis & gloriæ partē, præterquam quod
eam titulo epiſcopatus gubernat uir ſummus Grȩce latineꝗ eruditiſſimus, & ſumma prȩ
ditus cum bonitate, tum etiam humanitate Biſſarion Græcorum cardinalis Nicenus, Bo/
noniæ nunc & exarchatus Rauennatis apoſtolicæ ſedis legatus. De campis quos Strabo
dicit aut ad urbem, aut ad mare pertinere, nimis uerum eſſe uidemus quod ſuburbijs tunc
& uillis habitatos nunc ſolis tectos ruinis & ſyluis proprie magis campos appellari poſſe
conſtat. quum autem Albam Strabo à principio nominauerit, proximam illi aritiam omi *Áritia*
ſit, quā nunc ſolo æquatam tunc urbem in uia appia fuiſſe ſupra oſtendemus. eſt albæ ma *Albanꝰ lacus*
rinoꝗ proximus albanus lacus: emiſſorio cuius mirabili opere facto licet tenues effluant *Aquæ ſaluiæ*
aquæ: origo nunc habetur amnis, qui apud locum cædis apoſtoli Pauli labens paludem
ad aquas ſaluias appellatam efficit: eſtꝗ is lacus de quo uates etruſcus ſicut Liuius refert
prædixit, futurū ut ſi emitteretur inde aqua Romani ueijs potirentur. diſtat ab albano ari
tiaque pariter paſſus circiter quatuor mille lacus, quem Suetonius Tranquillus nemoren
ſem appellat, ad quem dicit C. Cæſarem uillam inchoaſſe quā reliquerit imperfectam: cu/ *Cæſaris uilla*
ius quidem lacus aqua mirabilis operis emiſſorio educta numicum amnem efficit, quem *Numicus flu.*
apud ardeam in mare labi diximus. Ad eumꝗ lacum eſt ſitum oppidū Nemus appellatū. *Nemus op.*
Seruius grammaticus in ſeptimo Virgilij uerſus hos exponens: Audijt & triuiæ longe la/ *Speculum*
cus, dicit nemus appellari lucum haud longe ab aritia, in quo lacus eſt ubi ſpeculū dianæ *dianæ*
dicitur. & nemorenſi item oppidum proxime adiacet cinthianum quod à cinthia quæ & *Cinthianum*
triuia nomen licet nunc corruptum habuit: hunc uero lacum dianæ ſpeculū à maioribus *op.*
appellatum Romana re florente eo fuiſſe dignum nomine nullus mirabitur, qui præſen/
tis temporis amœnitatē eius inſpexerit: uallem enim concauam duo in circuitu mille paſ/
ſus complexam hic lacus dimidiam optinet: pars reliqua ubi Caium Cæſarem ædes dixi/
mus inchoaſſe, tunc ut uidetur nemoroſa fuit, à qua oppidum extans nemus appellatum
eſt. Eaꝗ nunc arboribus frugiferis adeo pulchre eſt conſita, ut nulli in Italia quantumuis *Conſitiones*
cultiſſimo conſitionibus loco cedat. Quantum autem lacus ipſe maioribus fuerit gratus
magnum hoc tempore apparuit argumentū. Proſper columna cardinalis patriciusꝗ Ro/
manus cum nemorenſe illud cynthianumꝗ caſtellū paterna poſſideat hæreditate aliquan
do audiuit nemorēſes dicere, naues ſuo in lacu binas eſſe ſubmerſas, quæ nec adeo putres *Naues duæ*
ſint ut laceratæ funiculos de induſtria alligatos, nec retia caſu caſu implicita tractæ ſequā
tur: nec integræ ſuis ipſorum omniū incolarum uiribus queant extrahi: quare uir ipſe bo/
narum artium ſtudijs & imprimis hiſtoriæ deditiſſimus nec minus uetuſtatis indagator

ee curio/

curioſiſſimus ꝗd magnę naues paruo & altiſsimis undiqꝫ circundato montibus in lacu ſi-
bi uoluerint noſse animum adiecit, noſterqꝫ Leo Baptiſta Albertus geometra noſtri tem-
poris egregius qui de re ædificatoria elegantiſsimos compoſuit libros, ad id operis eſt uo
catus. Qui uaſa uinaria multos colligata in ordines ea ratione in lacu diſpoſuit, ut de ipſis
tanquam pontibus hincinde penderent machinæ, quibus harpagone ferreo denſioribus
appenſo rudentibus captam mordicus nauem fabri peritiores lignarij attraherēt. Et à Ge-
nua urbe maritima mercede conducti aderant piſcibus quàm hominibus ſimiliores non-
nulli, quorum partes fuerunt in lacus profundiora natando deſcendere, & quanta eſſet na
uis quamqꝫ integra ſentire, & demiſsos funibus harpagones in morſum capturamqꝫ appli
care: tandem capta ligataqꝫ ad proram nauis quū integra non ſequeretur fracta eſt, & eius
particula trahentes harpagones eſt ſecuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ curiæ nobi
lioris ingenij uiris, particula nauis quam hac ratione fabricatam fuiſse apparet. Nauis to-
ta larice ligno aſseribus trium digitorum craſsitudine compacta, bitumine extrinſecus de
libuta fuit: qđ bitumen ut etiam nunc apparet croceū purpureum'ue cōtexuit continuitqꝫ
uelamen, & plumbeis deſuper chartis ſuperficies tota ab aqs imbribusqꝫ nauē bitumenqꝫ
defenſura obtecta eſt: quas quidem chartas clauiculi nō ut nunc aſſolet ferrei: ſed ænei fre
quentes infixi, ita compreſſerunt ut omnis humor perpetuo arceretur. Interior nauis pars
non ab imbribus magis & humore quàm ab igne & ferro fortiſſimam habuit defenſionē.
nam cū argilla & creta quicquid ligneæ ſoliditatis nauē intus compegerat, ad digiti unius
craſſitudinem tectū delibutumqꝫ eſſet, ferrum uehementi igne concoctum liquefactumqꝫ
ſuper infuderunt: quo ad digiti unius & alicubi duorū craſſitudinem ſenſim dilatato, tan-
tundem magnitudinis ferrea ut ita dixerim habuit nauis quantum laricea prius habue-
rat, & ferro inſuper alia argillæ ac cretæ bitumatio, uel ut olim in ædificijs appellabatur
complaſtratio ſuper infuſa eſt: obſeruatumqꝫ fuiſſe uidemus, ut concocto liquefactoqꝫ fer
ro priuſquam refrixiſſet argilla cretaqꝫ & ipſa eodem decoquenda calore ſuperinduceren
tur, quo & ſubſtrata & ſuperius deducta argilla unum ſicut etiam nunc ſunt commixtum
ex lateritio & ferro bitumen efficerentur. dum'qꝫ huic expiſcandæ naui omnis undiqꝫ in-
ſudat multitudo, fiſtulæ in fundo lacus inuentæ ſunt plumbeæ, bicubitales longitudine,
firmiſſima craſſitudine, quas mutuo morſu ac compagine combaſiantes in quantumuis
maximam longitudinem producere licuit: earum uero ſingulis elegantes inſculptæ ſunt
litteræ, auctorem ut conijcimus nauis ſuum Tyberium Cæſarem Auguſtum indicantes:
Magnus fons cenſuitqꝫ Leo Baptiſta fontis copioſiſſimi lucidiſſimi'qꝫ ad nemorenſe oppidum ſcaten-
tis aquas nunc molas conuoluentes multo ipſarum fiſtularū ordine ad medium uſqꝫ lacū
fuiſſe perductas, quæ ædibus inſeruirent ampliſsimis latiſſimisqꝫ, quas nauibus prædictis
ſuperimpoſitas fuiſse tenemus. Pulchrū autem & penè mirum eſt uidere clauos maiores
æneos, quibus cubitalibus nauis conſtructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri
ferrarij incudibus exiſſe uideantur. Lucanus in tertio uiam ſicut ſupra diximus deſcribēs,
qua C. Cæſar primū poſt belli ciuilis initia Romam uenit, infraſcriptos ponit uerſus, qui
ad albani quoqꝫ montis deſcriptionem ſatisfacere poterunt: conſtabit'qꝫ Cæſarem à terra
cina ſupra arritiam ad cinthianum, inde ad montem albanum ubi nunc caſtrum eſt Gan-
dulfum perueniſse, quo de excelſo monte Romam primū inſpexit. Iamqꝫ præcipites ſupe
rauerat anxuris arces: Et qua pontinam uia diuidit uda paludem: Qua ſublime nemus ſcy
thicæ qua regna dianæ: Quaqꝫ iter eſt latijs ad ſummam faſcibus albam. Excelſa de rupe
procul iam proſpicit urbem. & dixit. Te ne deum ſedes non ullo marte coacti Deſeruere
uiri, pro qua pugnabitur urbe? Vltima nūc reliqua eſt nobis in hac latinorū regione pars
urbi Romæ tibur anienemqꝫ uerſus propinqua, oſtijs tiberinis unde incepimus è regione
aduerſa: & ut eo unde nuper digreſsi fuimꝰ reuertamur, Præneſtini montis radicibus algi
Gallicanum do proximum eſt Laurentij columnæ oppidum nunc Gallicanum, qui ut diximus olim
Gabij Gabij fuerunt uetuſtiſsimi: ꝗs Liuius in primo dicit fraude Sexti Tarquinij captos à Tar-
quinio patre: & Virgilius in VII. Quiqꝫ arua gabinæ Iunonis, ubi Seruius exponit Ga-
bios diu in agris moratos tandem gabios condidiſse: quamobrem Virgilius dixit arua
non mœnia. Alibi tamen Seruius ſuper uerbo nomentum, & gabios dicit ab albanis regi-
Anio flu. bus eas conditas fuiſse: & paucis milibus inde abeſt anio fluuius, quem Virgilius dicit fri
gidum'qꝫ anienem: habet'que originem à Sublaco: de quo ſcribit Plinius, Anio in monte
trebanorum

trebanorum ortus lacus tris amœnitate nobiles, qui nomen dedere ſublaqueo deſert in tyberim. Liuius ſcribit Camillũ apud anienem Gallos Roma redempta exeuntes trucidaſſe, ubi Manlius torque detracto gallo Torquatus eſt appellatus. Is in uia tiburtina ponte iungitur marmoreo maximis tamen quæ habere ſolitus fuit ornamentis penè ſpoliato, quem nunc Mamolum appellant. Hunc uero pontem Mammeam Alexandri Syri imperatoris Romani certe optimi genetricẽ chriſtianam mulierem ædificaſſe in Gelaſij ſecundi pontificis Romani rebus geſtis inuenimus. Sed quis proxime illi ſubiectum numentanæ uiæ pontem conſtruxerit nobis incertum eſt, qui certiores ſumus omnes tres anieni ſuperimpoſitos pontes à Romanis fuiſſe deſtructos quando urbe à Beliſario inſtaurata Totilæ aduentum pauidi expectabant. Secundus'que eſt uiæ numentanæ pons & ipſe licet integer ornamentis quæ maxima habuit ſpoliatus: demum tertius in uia ſalaria extat à Narſete eunucho duce præſtantiſſimo oſtrogothorum oppreſſore ſicut inciſus illi marmore titulus indicat ædificatus. Ad proxima'que anienis oſtia quibus in tyberim fertur: ſed ultra ipſum anienem in Vmbria regione fuiſſe conijcimus Fidenas urbem uetuſtiſſimam, de qua Suetonius Tranquillus in uita Tyberij Cæſaris: Fidenis caſu uiginti hominum milia interierunt. Cui cladi ſimilem Nero ſæuiſſimus imperator ſui imperij tempori bus optauit. Plinius etiam dicit in fidenati agro iuxta urbem ciconiæ nec pullos nec nidum faciunt: & alibi Romanos accepiſſe lapides ad ſtructuram ex fidenati agro circa urbem optimos. Et ſupra diximus tyberim diuidere agrũ ueientem à fidenate, mox latium à uaticano. de hac Virgilius in VI: urbẽ fidenam. Et Liuius libro IIII ſcribit. Legatis Romanorum à fidenatibus occiſis, quia ob rempub. occiſi erant, ſtatuæ in roſtris poſitæ: & poſt fidenas in poteſtatem redactas, eo'que colonos miſſos: quibus occiſis fidenates cum defeciſſent à M. Aemilio dictatore uicti & fidenæ captæ ac deſolatæ ſunt. Facta eſt alicubi ſuperioribus in locis mentio acceſſus Hannibalis à Capua tunc à Romanis obſeſſa & triplici uallo circundata ad urbis Romæ mœnia. Quare libet ordine uiam repetere qua is uenit. Liuius libro XXVI primum dicit Q. Fuluium flaccum cos. iterum Romam Hannibalem ſecutum uia appia: & Setiam Lanuuiumq́ præmiſiſſe, qui commeatus in uia pararent exercitui ſuo. Setiaq́ & lanuuiũ notiſſimæ ſunt & ſupra à nobis deſcriptæ. Hannibalem uero dicit præter Cales in agrum Sidicinũ per Sueſſulam aliphanumq́ & caſinatem Interamniã ac Fregellas ad Lirim ueniſſe: q̃ loca partim in ueteri campania nũc terra laboris dicta, partim in ſamnitibus à nobis infra ſunt indicata. Hannibal poſtea Liri trãſmiſſo agrum præſentis latinæ regionis attigit. Primo fregellanum, qui locus licet fuerit in ſamnitibus, tamen habuit agrum ſuum in regione latina: & nunc dicitur pons Coruus: de quo Liuius in VI Hannibal infeſtius perpopulato fregellano agro propter inciſos pontes: & in octauo P. Plautio Proculo P. Cornelio Scapula coſſ. fregellas Colonia deducta. Et in infra: G. Petilius dictator quum audiſſet arcem fregellanam ab ſamnitibus captam omiſſo Bouiano ad fregellas pergit. Vnde nocturna ſamnitum fuga ſine certamine receptis fregellis, præſidio'que ualido impoſito in campaniam redijt. Ornata'que fuit fregellana colonia M. Sextilio, quẽ Liuius dicit reſpondiſſe pro duo de uiginti colonijs, quæ milites prius denegatos & tributa dare promiſerunt: ſequitur'que Liuius in Hannibalis itinere. Poſt fruſinatem ferentinatem & anagninum, quæ loca nunc parua nominis mutatione facta ſunt notiſſima: ex anagnino autem in lauicanum uenit: quem locum maxima nominis mutatione facta diximus Valmontonem nunc appellari. Dicit. n. Liuius peritiſſime, Hannibalem qui eſſet in lauicano agro mouiſſe algido, quia oppidum illud ſicut nunc eſt tunc etiam algido proximum ac prope contiguum erat: & perueniſſe tuſculum ea ſcilicet uia qua nunc à ualmontono marinũ ſyluis petitur: & quia ſequitur Liuius Hannibalem quum non eſſet tuſculi mœnibus receptus, dextrorſum deſcendiſſe gabios, certiſsimum nobis facit quod ſuperiore diximus loco, Gabios fuiſse, quod nũc eſt oppidum gallicanum. Quę autem fuerit Pupina quam poſt gabios acceſserit ignoramus: quod plurimas ea regio habet oppidorum uillarum'que ruinas à nemine habitatas, priſca quarum nomina nullus nouit. Sed iam magno circuitu ab oſtijs tyberinis ſecundum maris inferi littus ad lirim ſiue gaurianum: & inde per marſos & mediterranea ad anienem facto ad tyberim eſt reditum. Quo in circuitu omnis regio olim latina, ſiue ut nunc dicitur latium campania & maritima eſt concluſa.

Pons mamoli — *Mammea* — *Pons numentanus* — *Fidenæ* — *Via Hannibalis* — *Pons coruus* — *Gallicanum*

REGIO QVARTA VMBRIA SIVE DVCATVS SPOLETANVS.

PROLIXIORES fuiſſe uidemur tertia deſcribenda latina regione
quàm aliarum habenda ratio poſtulabat: & tamen multo pauciora
quàm oportuit, certe quàm uoluiſsemus, in illa diximus, quæ plura
habeat loca à Liuio Virgilio & à uetuſtiſsimis ſcriptoribus frequen
tata cæteris Italię regionibus. Sed cum plus iacturæ in ea quàm in cę
terarum aliqua ſit factū, adeo ut nulla incultior populiſq́ infrequen-
tior manſerit, breuitatem noſtram ab inueniendi ea quæ non extent
impoſsibilitate conſolemur. Ad quartamq́ regionem tranſeamus,
Vmbria eam priſci dixere Vmbriam, noſtri ducatum appellant Spoletanum. Idq́ ducatus nomen
primo ab exarchis Italiæ ſedem Rauennæ tenentibus ſicut in hiſtorijs oſtendimus inditū,
eam habuit uim ut à militari conſuetudine tractum dignitatem nunc referat quæ poſt re-
giam eſt ſuprema. Quantis uero olim polluerint uiribus Vmbri, hinc maxime apparet,
quod Liuius in IX ſcribit: Vmbri ſe urbem Romam oppugnaturos minati fuerūt: quàm
latos autem fines hæc regio olim habuit hinc maxime conſtat, quod Plinius dicit ſextam
regionem umbriam complexam agrumq́ gallicum circa ariminū. Et eam galliæ umbro-
rum gentem Italiæ antiquiſſimam exiſtimari, trecentaq́ eorum oppida à thuſcis quando
etruriam ceperunt debellata fuiſſe. Sabinos etiam uidemus fuiſſe in umbris comprehen-
ſos, & umbriam ad ſuperum uſq́ nunc hadriaticum mare pertinuiſſe hinc conſtat, quod
Trogus & magis aperte Plinius dicunt interijſſe in umbris Spinam urbem delphicis the-
ſauris claram, à Diomede ædificatam, quæ oſtio padi ſibi proximo dedit Spineticum no-
Spina C. men: & Rauennam cui proxima fuerit Spina, cuiuſq́ ruinis ea ſit ædificata, Sabinorū op-
Rauenna pidum fuiſſe Valerius Martialis poëta ſic docet, Mollis in æquorea quæ creuit ſpina Ra-
Fines umbriæ uenna. Nos itaq́ quum umbrię fines latio finitimi fuerint, huius noſtræ regionis quā cō-
ſuetudinis inueteratæ neceſſitas ducatum ſpoletanū appellare coëgit fines conſtituemus:
Appenninū à tyberis fonte ſuperius in etruria indicato uſq́ ad anienis fluuij etiam apud
urbem notiſſimi ſiniſtrā ripam, & tyberim quouſq́ eum anio illabitur. Prima ex appeni-
Pratolinum no ad ſiniſtram tyberis partem deſcendentibus obuia ſunt oppida pratolinū & mons Do-
lius: exinde unico à tyberi miliario abeſt oppidum, ſancti ſepulchri burgus appellatū, mœ
nibus arcibuſq́ quatuor munitiſſimum, quas Guido de petramala epiſcopus & dominus
Arretinus ſuperiori ſeculo extruxit. Nullum uetuſtatis ſignū eo in loco eſſe inſpeximus:
& tamen C. Plinij nepotis epiſtolam legentes in qua uillam ſuam ad radices appenini &
prope tyberim amnem deſcribit, theatralem ſicut ipſe dicit montium in circuitu poſitorū
aſpectum hoc in loco eſſe deprehendimus, ut in eius uillæ ruinis prima dicti oppidi funda
menta fuiſſe iacta credamus. Ornatur autē nunc id oppidum Malateſta cataneo iurecon-
ſultiſſimo, quem non magis camertinorum cui præeſt eccleſia, quàm uitæ integritas ſan-
Tifernum ctimoniaq́ conſpicuum reddunt. Infra ad tyberim eſt Tifernum, ciuitas caſtelli dicta, quę
nunc ciue ornatur præſtantiſsimo Nicolao uitellio equeſtris ordinis, quem ſtudia huma-
nitatis & mores ingenui apud quartum Eugenium pontificem præſtantiſsimum imbibi-
ti clarum reddunt. Ab eaq́ urbe Plinius maior in naturali hiſtoria dicit: Tyberim ratibus
Romam uſq́ nauigabilem fuiſse. Incipit eo in loco Tyberis quàm longe ab Appenino re
cedere, ut quanto magis urbi Romæ appropinquamus, eo magis noſtræ regionis diſtan-
Eugubium tia amnem ipſum montemq́ intercedat. diſtatq́ à Tiferno uiginti milia paſsus Eugubiū
ciuitas ad appenini radices ſita, quæ uetuſta Romanæ eccleſiæ iuris à Federico guberna-
tur comite montis Feretri, quem rei militari cum gloria deditum litteræ & prudentia plu-
Bracha rimum ornant. Supra Eugubium caſtella ſunt Brancha, deinde Schigia, quo tramite facil
Schigia limus eſt per uiam olim flaminiam appenini in Romandiolam tranſitus. Et à Schigia ſe-
cundum appenini latera hanc ingredienti prouinciam obuium fit Coſtaciarium Eugubi-
ni agri oppidum: deinceps eſt ſigillum peruſinorum: inter quæ duo oppida fluuius ori-
Chieſius flu. tur Chieſius, q inter Eugubinos aſsiſinateſq́ montes delapſus fertur ſub Cannaria oppi-
Foſſatū oppi. do in proximum amnem tinium, ſiue ut nunc dicitur Topinium. Poſt ſignum eſt Foſsa-
tum arduo in appenini colle caſtellum. Et quarto inde miliario abeſt Vallidum, cui Gual-

dum

dum dicunt: quod oppidum in ciuitatis à longobardis ſubiecto in campo exciſæ locum
fuit ædificatum: paruus'que torrens à Vallido breui curſu labitur in Chieſium: per cuius *Vallidum*
amnis alueum uenientibus Ancona Piceni'que regione per foſſatum Vallidum'que qui
ex fabriano traiecerunt appeninum iter eſt Peruſiam. Et medio itinere Caſa caſtalda oppi
dum arduo in colle chiaſio imminet: deinceps in Planellũ uicum campis adiacentem uia
continuatur quouſq; ad Patullorum ſiue uallis Cippi ſiue ſancti Ioannis uicum pontibus
Tyberis tranſmittitur. Poſt uallidum recedere ab Appenino oppida incipiũt, primaq; eſt
Nuceria ciuitas cognomine alphatenia uetuſti nominis: de qua Liuius: cos. profectus ad *Nuceria*
Nuceriam alphateniam oppugnando ad deditionem ſubegit: eſtq; ad teniũ amnem nunc
Topinum poſita, ſecundũ cuius alueum ingentes cernuntur moles ſternenda uia olim fla
minia iactæ. Iturq; illac duodecimo miliario Fulgineum, per quam is amnis defluit ciuita *Fulgineum*
tem, quæ ſuffecta fuit foro flaminij uetuſtę urbi à longobardis propinquo in loco ad annũ
nunc ſeptingenteſimum funditus exciſę. Fuiſſe tamen legimus uetuſtis temporibus alios
in umbris fulginates ab hoc loco remotiſſimos, qui apud Tudertinos habitaſſe uidentur,
eosq; crediderim ad hanc inhabitandam urbem nouam populariter commigraſſe. Orna/
ta uero fuit Fulginei ciuitas patrum noſtrorũ memoria Gentili medico ſui ſeculi celeber/
rimo. Eſt apud fulgineum planicies totius umbriæ ampliſſima pariter & amœniſſima, in
qua ſunt quinto ad fulginei dexteram miliario Pellium ut appellat Plinius: & ut nunc di/
citur Spelium uetuſti nominis oppidum. Deinde pari penè ſpatio Aſſiſia arduo in colle ſi *Pellium*
ta, ciuitas uetuſtiſſima paſſus tria milia à Chieſio recedens, ſeraphico'que Franciſco cuius *Aßiſia*
ſeruat reliquias ciue & eius templo omnium Italiæ ædificij magnificentia celeberrimo or
natiſſima, quam Propertius poëta Axim appellat, innuit'que conſtruendo eius urbis mu/
ro conſilium attuliſſe his uerſibus. Scandentis'que axis conſurgit uertice muros, Murus
ab ingenio notior ille tuo. Tennius ſiue Topinus amnis quum ad Cannariam oppidum *Topinus flu.*
Chieſio iunctus eſt, ſuum amittit nomen: & deinceps Chieſius appellatus Bettonio oppi *Bettonium*
do à libertate diu ſeruata inſigni ad ſiniſtram relicto apud Torſanum oppidum labitur in *Torſanum*
tiberim, nec ullo tiberis præter narem anienem'que maiore augetur fluuio. Ad alteram ue *Fracta*
ro Chiaſij partem multa ſunt Peruſini agri oppida, quorum Fracta tiberi eſt contigua: & *Montonum*
interius eſt montonium Braccio rei bellicæ præſtantiſſimo duce illuſtratum, à quo brac/ *Braccius*
cianorum ſectam factionem'que habuimus, in qua magnæ per ætatem noſtram celebrita/
tis fuerunt Nicolaus piccininus, & poſtea Franciſcus filius, fuitq; pariter Nicolaus Brac/
cio ex Stella ſorore nepos. Superſunt etiam Carolus Braccij & Iacobus Nicolai Piccinini
filij, quorum ille aliquas, hic magnas in Venetorum exercitu copias ducunt, maximo ex/
inde preſſi onere quod paternæ uirtutis & potentiæ eorum uterque exemplar ad imita/
tionem propoſitum habeat. Supra Fulgineum ad ſiniſtram arduo in colle, qui tamen lon/
ge Appenino abeſt, Triuium eſt: cuius oppidi & ſitus & nomen faciunt ut credam hunc *Triuium*
eſſe locũ de quo ſcribit Seruius in expoſitione Virgilij ſuper uerbo, oliuiferæq; mituſtæ.
Dicit. n. hæc Treuia poſtea dicta eſt, quam modo Trebulam dicunt. de qua Martialis, Hu
mida qua gelidas ſubmittit trebula ualles: Et uiridis cancri menſibus alget ager. Et qui/ *Trebula*
dem hoc Triuium eſt nunc ualde oliuiferum, & in ſabinorum uetuſtis finibus ſitum, ſi/
cut mituſtas fuiſſe ſcribit Virgilius. è regione autem triuij amœno in colle falcum eſt op/ *Falcum*
pidum, haud quaquam uetuſti nominis, ſed populo frequentatum. Ad collis'que illius *Meuania*
radices in uia olim flaminia eſt Meuania, de qua Liuius in IX: Decius cos. magnis itine/
ribus ad Meuaniam ubi tum copiæ umbrorum erant perrexit: fuit'que id oppidum ciue
ornatum Propertio Aurelio, qui de ſe ipſo ſcribit ad Tullum libro monobiblo, uel ut No
nio marcello placet libro elegiarum. Proxima ſuppoſitos, cõtingens umbria campos Me
genuit terris fertilis uberibus. Idem'que in elegiarum quarto, Vmbria te notis antiqua pe
natibus edit, Mentior, an patriæ tangitur ora tuæ: Qua nebuloſa cauo irrorat meuania
campo, Et lacus æſtiuis intepet umber aquis. Scandentis'que axis: & cętera. poſtquam ue
ro Propertij teſtimonium de ſeipſo attulimus, alium umbriæ poëtam dare uolumus igno
tæ nobis ſicut & ipſi Propertio fuit patriæ. nam in eodem elegiarum IIII ſic dicit. Vt no
ſtris tumefacta ſuperbiat umbria libris, Vmbria Romani patria Callimachi: & Lucanus
in primo: Eſt qui tauriferis qua ſe meuania campis Explicat, audaces ruere in certamina
turmas. planiciei item quam hoc in loco ampliſſimam eſſe diximus poſt Triuium immi/

Spoletum net Spoletum, quam ciuitatem Liuius libro uigeſimo Coloniam à Romanis deductam
fuiſſe ſcribit,& libro XXII Hannibalem dicit poſt traſumeni pugnam recto itinere per
umbriam uſque ad Spoletum perueniſſe,inde cum depopulato agro urbem adorſus eſſet
expugnare cum magna cæde ſuorum repulſum, coniectantem ex unius coloniæ haud
proſpere tentatæ uiribus quanta moles Romanæ urbis eſſet, in agrum picenũ conuertiſ-
ſe exercitum.& libro XXIIII idem Liuius prodigia unius tempeſtatis enumerans,nar-
rat Spoleti tunc ex muliere uirum factum. Euſebius autem dicit Meliſſum ſpoletanum
grammaticum inſignem Spoleti natum fuiſſe. Martialiſque poëta uinum laudans ſpole-
tinum ſic dicit: De ſpoletinis quæ ſunt carioſa lacunis Malueris quàm ſi muſta falerna bi-
bas. Et nos hiſtoriarum XII oſtendimus Theodericum regem primum Gotthorum ſpo
leti ampliſſimas ædificaſſe ædes: & alios qui ſucceſſerunt Gotthos deſtruxiſſe Spoletum
mœnibus euerſis,quam Narſes eunuchus refici curauit. Ea ciuitas, ubi ſtante Romanæ
reipublicæ felicitate theatrum fuit, arcem habet omnium Italiæ munitiſſimam, & quæ
ædificiorũ pulchritudine nuperrime ornatiſſima eſt reddita. Nuceriæ ciuitati, & præter-
labenti tennio ſiue topino amni, ac Fulgineo treuio & ſpoleto adiacent atque imminent
colles monteſque altiſſimi, pluribus tamen uallibus torrentibuſque inter ſe diuiſi, ut ab
ampliſſima quam deſcripſimus planicie ſpoletana ualle appellata ad appeninum magna
ſit diſtantia, caſtellis, oppidis, ciuitatibus uicis & uillis etiam uetuſti nominis habitata,
quæ altera pene regio, ſed montoſiſſima poſſit appellari. Primum his in montibus ſupra
Caput aquæ fulgineum eſt caput aquæ caſtellum à ſcaturiente ibi celeberrimo fonte dictum, qui fons
Collis florid⁹ amnem efficit breui curſu Tenium adaugentem.Supra eſt collis Floridus,item caſtellum
lacui adiacens parum amplo, & caſtelli ipſius nomine appellato, quem paruulus riuulus
prope fulgineum exonerat in Topinum. imminentque undiq; lacui montes altiſſimi in
quibus ſanctæ notoriæ notius eſt oppidum camertinis ſubiectum.Et per collem floridum
Serauallis itur ad arctiſſima appenini clauſtra:per quæ Serauallis appellata Camerinum petitur ciui
Camerinum tas uetuſtiſſima in piceno à nobis poſt hac deſcribenda. quanquam Serauallis prima do-
mus tectum habet, cuius anterior pars in umbros, in picentes poſterior aquam pluuiam
dimittit. Subeſt colli, in quo Triuium eſſe diximus perlucidus fons, tantam ſubito euo-
mens aquam ut intra ſtadij unius curſum efficiat fluuium, qui infra fulgineum labitur in
Clitumnus topinum.Eſt uero is amnis clitumnus:de quo Virgilius in Georgicis:Hinc albi clitumne
greges & maxima tauri Victima ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro Romanos ad templa
deum duxere triumphos. Quod uero Virgilius ſupradictis in uerſibus innuit, Plinius dif-
fuſe ſcribit,eam oram tauros gignere omnium Italiæ maximos, in quis plurimi ſint albi:
unde Lucanus ſupra oſtendit Meuaniam ſecus quam clitumnus labitur in topinum eſſe
in campis tauriferis: & Propertius item poſt ſuperius ab eo ſcripta de Meuania addit, Et
pec⁹ & niueos abluit unda boues. Triuiũ inter & Spoletũ multa ſunt ſpoletinorũ caſtella
Ceretum quouſque montes arduos penetrantes Ceretum & ſubiectum illi Pontem oppida inue-
Pons op. niunt: quorum primum infamis quæſtus populo frequentatur, quod omnem pene euro
pam illi peragrantes diuerſis ad fallendos homines ſuę miſeriæ famique religioſi alicuius
inſtituti prætenſis coloribus ſtipem mendicando petunt,& diuitias inde multas accumu-
lant: & eo uſque gentis illius ceſſit infamia, ut quemadmodum à gnatone adulatore gna
tonici, ſic ab hac gente importuni inuerecundique petitores ceretani ubique per Italiam
uocitentur. quæ ignominia per Italos penè omnes ne europam & alios ducatus Spoleta-
ni incolas per Italiam inquinet,publico Romani pontificis edicto inhibitum eſt ceretanis
Pontani ne ultra menſem iniuſſu pretorum domo abſint. Pontani uero licet à cereto originem du
cant, aliquot uiros per ætatẽ noſtram doctiſſimos habuerunt,inter quos Ludouicus iure-
conſultorum conſultiſſimus fuit: & ex eadem cognatione ac profeſſione Paulus Romæ
conſiſtorialis aduocatus celeber habetur. Magnæ etiam indolis prædictæ ſuccreſcit pon-
tanæ genti adoleſcẽs Iouianus, qui iambico uerſu & ſcribendis elegijs aſſiduo deditus ſtu
dio Propertij & Callimachi contribulium,aut uicini Ouidij,aut quem magis imitatur Ca
Pons op. tulli Veronenſis laudibus reſponſur⁹ uidetur. Pontem oppidũ à ponte dictum narem ibi
prope fluuium iungente prætergreſſi ad ſextũ miliariũ inueniunt Caſſiam noui nominis
oppidum,ſed populo frequens ac libertate conſpicuũ:quod fluuius attingit Coruus,apud

altiſſimum

altiſſimum regionis montẽ, qui & ipſe coruus appellatur oriundus, & in narem fluuium apud Tripontium caſtellum defluens: cuius caſtelli iuriſdictionis poſſeſſionisq́ cauſa nurſini ſpoletiniq́ crudeliſſima inter ſe proximis temporibus prælia cõmiſerunt, in quibus capti ſuperatiq́ concertatoris ſanguini & uitæ nullus pepercit. Septimo à Caſſia miliario ar duos inter mõtes, uallibus tamen cum amplis tum etiã amœnis diſtinctos, eſt Nurſia urbs uetuſta, quam Liuius lib. x x x dicit dediſſe milites publio Scipioni armãda claſſe quam in Aphricam duxit: paruusq́ illius mœnia attingens torrentulus medio inter caſſiam & narem tractu illabitur coruum amnem. Vetuſtum uero à ſcriptoribus celebratũ eſt nurſiæ nomen, quod quidem oppidum libertate, ſed imprimis beato Benedicto monachorum patre alumno clariſſimum, priorem tempore Benedicto ſummũ genuit uirum Quintum Sertorium nulli Romanorum ducum uirtute ſecundum. Seruius grãmaticus in Virgilij expoſitione ubi uerba ſunt quos frigida miſit Nurſia: ſic dicit. Ciuitas frigida re uera, aut certe uenenoſa nocens, nam ubiq́ in concionibus ſuis Gracchi Nurſinos ſceleratos appellauerunt. Seruius uero uidetur ſitũ eius oppidi ignoraſſe: namq́ poëta excellentiſſimus qui omnia & imprimis hiſtoriam ac Italiæ regiones peritius noſſet quàm Seruius, frigidam dixit nurſiam, non quia ſceleratos ſcelerati Gracchi nurſinos iudicauerint eſſe, ſed quia altiſſimis frigidiſſimisq́ nurſia montibus cingeretur. quod enim ipſe docet effectus, nurſia gignit uiros quorum qui inferioris uidentur eſſe cõditionis non magis perite & induſtrie aratrum & ligones ſiue fibulã & forfices q̃ reip. ad quem ſedent clauũ tractare nouerunt. & digniori in ciuium cœtu multos uidimus, plures audiuimus litteris ornatiſſimos, qualem habet ætas noſtra Benedictũ reguardatũ, qui originẽ ſicut & nomen referens in beati Benedicti progeniẽ, uir eſt non magis philoſophiæ & phyſicę quibus claret artibus q̃ prudentia & cõſilio excellens. nurſinũ multas gignere rapas Martialis ſic indicat: nurſinas poteris parcius eſſe rapas. Eſt ſupra Caſſiã decimo miliario Coniſſa noui nominis oppidum ſed populo ut in montoſiſſimis frequentiſſimũ. Et hæc quidẽ in ea montiũ parte quæ ſpoletum è regione reſpicit. citra narem Viſſium eſt uetuſti nominis oppidũ uiginti paſſuum milibus à Cereto, & ſub ipſis penè Apennini iugis remotũ. uiſſij mœnia abluit nar fluuius de quo Virg. Sulphurea nar albus aqua, ortum ſuũ ſuperiori in apẽnini iugo habens. Eſt amnis ipſius origo ea ratiõe memorabilis, quã ſicut à maioribus tradi uidemus & uis ipſa uerbi ſignificat: fons geminus fluuiũ inchoans ex duobus manat orificijs, nariũ animalis cuiuſpiã ſpeciem in ſaxoſi montis capite imitantibus. Ad hanc naris ripam deſcendentes quomCeretũ Pontumq́ oppida prætergreſſi ſunt Schizinũ inueniũt oppidũ ſex à Spoleto milibus ſemotũ, ubi ſubliceus pons Narem iungens iter ſpoleto ad montẽ Leonem oppidum Caſſiamq́ & Leoneſſam ac ad caſtella circiter octo monaſterij ferentili præbet. Et inferius narem pariter iungit pons lapideus ad oppidũ haronem: infra quod oppidum fluuius Nar Velini amnis lacusq́ caſu mirabili adaugetur. Is amnis Velinus in Apennino binos habet fontes. primũ remotioremq́ apud oppidum ciuitatem regalem appellatum, & alterum apud interdochum oppidum: delapſusq́ ad ciuitatẽ reatinam Velinus interſecat penè mediam. de qua Liuius lib. x x v i. aduentũ Annibalis ad urbem Romam deſcribens, Celium dicit ſcriptorem iter ab reate & cutilijs ordiri. Ea ciuitas ſicut recte opinari uideor Veſpaſianum genuit & Titum ac Domitianum filios imperatores Ro. quandoquidem uicus Phenne à quo ipſi duxere originem, non ſolum in reatino agro ſed reati propinquum eſt. Dicit tamen Suetonius à quo hæc ſumpſimus Phenne uicum modicũ in ſamnio eſſe, ſicut iure optimo reatina ciuitas eſt ponenda: quæ Thomã nunc habet morronum eloquentia & ſingulari memoria præditum. Progreſſus paruo ab reate ſpacio Velinus amnis è multis riuulis & fontibus, quorum unum neptunini appellatum dicit Plinius, alio atq́ alio exoriri Velinũ facit lacum, nunc à pede luci propinquo oppido uocitatum. Prius uero q̃ in lacum tot colligantr̃ aquę paludes efficiunt, in quibus tantũmodo ſcripſit in admirandis Cicero ungulas iumentorũ indurari. In eo aũt lacu Italiæ umbilicum eſſe, M. Varronẽ ſcripſiſſe refert Plinius. Decidit aũt eo ex lacu in narem idem fluuius alta rupe: in quo exitu ſaxum creſcere dicit Pli. Sonitũq́ facit is fluuij in narem amnẽ caſus, qui decimo exaudit̃ miliario: quom tamẽ eundẽ ob caſum fumus aſcendat perpetuus, aerem in ſublime obnubilãs: & ſpumans quom in fundum cadit aqua ſcintillas exilire facit, quæ apud interamniã ſexto diſtantem miliario conſpiciuntur. Virgilius in ſeptimo: Eſt locus

Tripõtium *Nurſia* *S. Benedictus* *Coniſſa* *Viſſium* *Nar flu.* *Schizinum* *Ciuitas regalis* *Reate* *Phenne* *Velinus amnis* *Vmbilicus Italiæ*

heſperiæ medio ſub montibus altis Nobilis, & fama multis memoratus in oris, Anſancti ualles,denſis hunc frōdibus atrum Vrget utrunq; latus nemoris, medioq; fragoſis Dat ſonitum ſaxis & toto uertice torrens:Hic ſpecus horrendū,& ſæui ſpiracula ditis Monſtrantur,ruptoq; ingens acheronte uorago Peſtiferas aperit fauces.& cætera. Seruius ſic exponit:Hunc mediū Italię coſmographi dicunt. Eſt autē in latere campaniæ & appuliæ iuxta Venuſiū ubi hirpini ſunt,& habet aquas ſuphureas.ideo grauiores quia ambit̄ ſyluis.ideo ibi dicitur aditus inferorum, q grauis odor iuxta accedentes necat,adeo ut uictimæ circa hunc locum non immolarent̄,ſed odore perirent ad aquam applicatę: hoc erat genus litationis.Sciendū eſt tamen Varronē enumerare quot loca in Italia ſunt eiuſmodi: unde Donatus dicit, Lucaniæ eſſe qui deſcribitur locus à poëta, fluuiū qui calor uocat̄. quod adeo non procedit,quia cum Italiæ medio ſub montibus altis, hoc niſi ad totam Italiam referas non procedit, & ſi non eſt in ualle Italiæ montoſa. Nam in hoc loco montes penitus non ſunt. Seruius aūt cuius ſunt prædicta uerba,non minus à me quàm Donatus ab eo reprehendi poteſt,quia iuxta Venuſiū non eſt Italiæ mediū,ſed in hoc lacu Velino,ſicut à Marco Varrone habetur.Et licet Venuſij locus nobilis ſit & habeat circa ualles ſanctas.ſ.fertiles,tamen non habet mirabilē fertilitatē, quam hic habuit uelinus quando à principio fuit exſiccatus.Nam ipſe idem Seruius uerba Virgilij alio in loco exponens Roſea rura Velini dicit lacus iuxta agrum qui Roſulanus uocatur.Varro tamen dicit lacum hunc à quodam conſule in nare fluuio deriuatū,poſt quod tanta eſt cōſecuta fertilitas,ut perticæ longitudinem altitudo ſuperaret herbarū. quin etiā per diem quantum demptū eſſet tantum per noctē creſcebat.unde Plinius lib.VIII Cæſar Vopiſcus quom cauſam apud cenſores ageret,campos Roſiæ dixit Italiæ ſumen eſſe, in quibus perticas pridie defectum gramen operiret. Dicitur ergo notanter Virgiliū ſignificaſſe hanc ſoli fertilitatē per uerbum Anſancti,quod ipſe Seruius exponit omni ex parte ſancti.& quom cętera cōgruant,medium Italiæ, altitudo montium,caſus fluuij & lacus qui ſpeciem præ ſe ferat ſpiraculorū ſæui ditis,eſſe hunc Velini caſum in narem locum Italiæ medio à Virgilio deſcriptū oſtendunt.

Interamnia Interamnia eſt prima in ordine ſuperiore poſt Spoletū, ciuitas uetuſta,quam Liuius libro uigeſimoſeptimo dicit unam fuiſſe ex colonijs Romanis duo de uiginti, quæ difficillimis per Annibalis præſentiam Romani populi rebus militiam & collationem tributorum detractauerunt: Cuius prata dicit Plinius quater in anno irrigua ſecari & non irrigua ter. quod naris illam circumeuntis uicinitas efficere uidetur. Ornatur ea ciuitas Ioanne Macincollo cameræ Apoſtolicæ auditore,legum ac bonarum artium ſtudijs decorato. Prius uero quàm ad naris fluenta ulterius proſequamur: omiſſa ſecundum tyberim repetamus. poſtquam amnis chieſius in tyberim eſt delapſus primum adiacet haud procul tyberi oppidum diruta populo frequentatum.

Diruta Deinceps Ameria ciuitas uetuſtiſſima. nam Marcus

Ameria Cicero ſicut refert Plinius eam ante Perſei bellum annis nongentis LXXIIII. cōditam prodidit. Virgilius in bucolicis:Amerina retinacula. & Seruius exponit, Virgas quibus uites ligantur,quę uirgæ abundant circa Ameriam:fuitq; Roſcio olim ornata ciue,quem Marcus Cicero parricidij accuſatum contra Syllæ dominantis potentiam defendit. patrem enim Roſcij hominem locupletem & bonum, ſed magis quàm par eſſet erga filium inclæmentem clam occiderunt quidam. filiusq; per occaſionem diſcordiarum quaſi paternæ cædis autor ab hiſdem interfectoribus accuſabatur. præda ad Chryſogonum quendam Lucij Syllæ ſatellitem redibat.nemine itaque ob Syllæ metum audente defenſionem ſuſcipere, innocentem bonumq; adoleſcentem defendit Cicero, qui in Syllano exercitu militauerat. Fuitq; poſtea Roſcius tantæ in hiſtrionia excellentiæ, ut Cicero & cæteri florentiſſimę illius ætatis uiri recitantem ſedulo audirent: qui adeo doctus fuit, ut librum

Tudertum ſcripſerit in quo hiſtrioniam eloquentiæ comparauit. Interius eſt Tudertum ciuitas uetuſta, ſiue ut Plinus appellat Tuder tertio Martino pont. Ro. ciue ornata, cui multa ſubſunt oppida & caſtella tyberis ripas & colles montes'que adiacentes complentia, ſed minime digna quæ deſcribendo ſingulariter proſequamur. Proxime uero illis atq; etiam Interamniæ niſi medius intereſſet nar eſt ſanctus Geminus præſtans in regione oppidum

Narnia Abeſt Interamnia ſexto miliario à Narnia arduo in colle ſita à profluenti nare dicta,quam Liuius & Plinius Nequinū fuiſſe dictam affirmant: una coloniarū quæ Annibale Italiam premente militiam & collationem tributorum detractauerunt: in cuius agro dicit Plinius

ſcripſiſſe

ſcripſiſſe in admirandis Ciceronē terram eſſe, ex qua ſiccitate lutum fiat, imbre puluis. de qua Martialis ſic dicit, Narnia ſulphureo quam gurgite candidus amnis Circuit, ancipiti uix adeunda iugo. Quæ pontē habuit ſuperbiſſimi operis nunc dirutū, de quo Martialis: Sed iam parce mihi nec abutere Narnia Quinto: Perpetuo liceat ſic tibi ponte frui. Ea ciuitas uetuſtiſſima ciuili diuiſione alias per ętatem noſtram ſed magis magisq́ꝫ proximo tempore lacerata, horrendas ſuorum mortes uidit, quæ Gattamelatā genuit clariſſimū belli ductorem. & nunc Berrardum habet Spoletinum epiſcopum ciuilis & pontificij iuris excellentia celeberrimum. Septimo inde abeſt miliario in uia item flaminia Ocriculum uetuſti nominis oppidum, ultra quod ſabinę fines tyberim attingunt. Liuius in nono: Ocriculani ſponſione in amicitiam accepti. & in XXII dicit Fabium dictatorem uia flaminia profectum obuiam conſuli exercituiq́ꝫ, quom ad tyberim circa Ocriculum conſpexiſſet agmen uiatorem miſiſſe, qui nunciaret ut ſine lictoribus ad dictatorem ueniret. Igitur à uelino lacu repetentes omnem ex ueteri umbria nobis reliquam regionem, ea quæ ipſum uelinum & reatinam urbem, tyberim anienem flumina ad lacum marſorū interiacent explicemus. Maximus autē is eſt montium & camporum globus, & quem nec incolæ ſatis norunt, in quo multa fuerunt priſci uocabuli loca quę præſentibus conferri nequeunt: tum quia interierunt quædam: tum quia incōprehenſibilis mutatio in alijs eſt facta. Erant autem olim hæc omnia Sabinæ loca regionis omnium Italiæ uetuſtiſſimæ. Nam uidemus Virgilium dicere ante inditū nomen Italiæ Oenotros illam coluiſſe. & Oenotriam fuiſſe conſtat ſabinorum tractum: quod docet Seruius in VII ſuper uerbo Oenotria tellus. Romanos etiam originem habuiſſe à ſabinis per raptum mulierū conſtat. Vnde eſt quod dicit Virgilius. in parte eſt data Roma ſabinis. & factum inter Romulū & Titum Tatium fœdus per quod recepti ſunt in urbem ſabini ea lege ut in omnibus eſſent ciues Romani niſi in ferendis ſuffragijs. Nam magiſtratus non creabant. Dicimus ergo fuiſſe in ſabinorum montibus qui nunc reate & inter ſabinā præſentis temporis regionem altiſſimi cernuntur, Tetricæ horrentis rupes montemq́ꝫ ſeuerū & Caſperiā ac Forulos ciuitates. Fuerunt etiā arcades genus à Palante profectum, qui regem Euandrum comites ſunt ſecuti: & Imela fluuius. His generatim dictis notiora particulariter explicemus. Primū eſt à Velini in narem caſu Sabinos noſtri temporis petentibus colles Scipionis oppidū populo frequentatū. Poſt mons Bonus & teranū caſtella fluuiolo propinqua, qui nunc nomine carens Imela fuit ex montibus oriundus, quos Vergilius ſupra docuit caſui Velini in narem imminere, & inter Ocriculum ac malianū cadens in tyberim. Ab ipſo autem Imelæ ortu apud pedelucū montes incipiunt, qui ſiniſtra ciuitate reatina perpetuo in meridiē curſu continuati ſemperq́ꝫ creſcentes, & q̄ꝫ longe ab apennino recedentes æquicolorū olim nunc Taliacotij montibus proxime adhærent, tyburq́ꝫ feruntur. quos quidē montes ſi uetuſtiora quærimus arcades incoluerunt, & tetricæ horrentis rupes monsq́ꝫ olim ſeuerus, mons ſancti Ioannis nunc & mons niger dicuntur. Supraq́ꝫ eos dextrorſum eſt oppidulū caput farfari dictum, quod eo in loco farfarus amnis habet originem, qui fama notiſſimus Sabinam regionem præſentis temporis mediam diuidit. Imelæ autem ſiniſtrorſum eſt propinquū Villæ nunc oppidum Vacunna appellatum, cuius meminit Horatius ad Ariſtium: Hæc tibi dictabam poſt fanum putre uacunnæ. Acronq́ꝫ exponit uacunnam apud Sabinos plurimum cultam. quidam Mineruā: alij Dianam putauerunt. nonnulli uenerem. Sed Varrro rerum diuinarum primo uictoriam eſſe ait, quod ea maxime hi gaudent qui ſapientiæ uacant. Imelæ uero dextrorſum imminet Mallianū ciuili cultu habitatum & primariū hoc tempore regionis Sabinæ oppidum. Poſt arduū montem in quo mallianū eſt deſcendentes in Sabinę mediterranea uallem inueniunt ut in montoſa regione amplam: in qua Imelæ fluuio proxima eſt ſanctę Marię ſanctiq́ꝫ Eutimi eccleſia Sabinę regionis epiſcopi: cui dextrorſum adiacet oppidum turres pro Curibus uetuſtiſſimis Nummæ Pompilij patria appellatum. Beatus enim Gregorius in regiſtro ſcribit Gratioſo epiſcopo Nomētano: curam gubernationēq́ꝫ ſancti Eutimi eccleſiæ Curium in Sabinorum territorio conſtitutę tibi prouidimus cōmittendam. Nomentū namq́ꝫ regioni Sabinæ ad hanc urbi Romæ conterminā partem continet. quam urbē Seneca epiſtola quinta ſupra centeſimā dicit aerem habere inſalubrē unde nunc penitus derelicta eſt. Martialis autem cocus poëta quom uillam ibi poſſederit eam ſæpenumero laudat. Nomentana meum tibi dat uindemia bacchum. Si te quintus emat

Ocriculum *Velini colles* *Tetricæ rupes* *Caput farfari* *Vacunna* *Mallianum Sabinæ* *Turres op.* *Nomentum*

commodiora

commodiora bibas. Et de roſa tractans ſic habet: Seu tu peſtanis genita es, ſeu tyburis ar-
uis: Seu rubuit tellus thuſcula flore tuo: Seu præneſtino te uillica legit in horto: Seu mo-
do campani gloria ruris eris. Pulchrior ut noſtro uideare corona ſabino: De nomẽtano te
putet eſſe meo. nomentũꝗ ciue ornatũ fuit præſtanti Creſcentio, qui dignitatẽ conſula-
rem Eugenij III & quintidecimi Ioannis pontificũ Romanorũ temporibus omnium ulti
mus reſumere, ac aliquãdiu retinere eſt auſus. habuitꝗ pro arce Hadriani molẽ ab ipſo po
ſtea caſtrũ Creſcentij appellatã. Supra cures ſiniſtrorſum in montibus ſunt caſtella Stron-
conum, mons Caluus & ſanctus Petrus. inferius ad dexterã Cotanellũ, Rocha antiqua &
aſpera ſecus quã torrens labitur calentinus breui curſu in tybrim cadens. Cotanellũ etiam
& Rocham antiquã ſupereminent colles ardui, ultra quos buccinianũ eſt oppidum ſancti
Petri. Inter Calentinũ etiam & mallianũ oppidũ ſunt caſtella, collis uetus, Stemiliana, Fu-
ranum, Cabinianũ. tranſmiſſoꝗ calentino caſtellũ eſt in colle poggiũ mirretũ: cui torren-
tulus adiacet riuus ſolis dictus. uideturꝗ is eſſe quem Horatius in primo epiſtolarũ ſic de-
ſcribit: Me quotiens reficit gelidus Digẽtia riuus: Quẽ Mandela bibit, rugoſus frigore pa
Mandela gus, Quid ſentire putas, quid credis amice precari? & Acron exponit: Mandela pagus in
Digentia Sabinis ubi riuus digentia. ſupraꝗ eius riui fontẽ dextrorſum eſt Montopolis oppidũ, pu
Montopolis blicam cuius aream innatũ ferrei coloris obdurũ ſternit ſaxũ. dedit uero Montopolis ma-
gnum huius ſæculi ſabinis ornamentũ Petrum odum, qui grãmaticus Romę celeber naſo
nianã flaccianãꝗ ſimul in omni carminũ genere facultatẽ facilitatemꝗ eſt nactus. Sequi-
Farfarus flu. tur ad Tyberim farfari amnis oſtium, fuitꝗ is fluuius priſcis temporibus farfar & fabaris
appellatus. Nam Seruius dicit fabarim eſſe fluuiũ qui per Sabinos tranſiens & farfarus di
citur: unde Plautus diſſipabo te tanquã folia farfari. Ouidius uero: Et amœnæ farfaris un-
dę: prout certe nunc etiã ſunt amœniſſimæ. longiſſimo eñ tractu poſtꝗ Farfarus montes
reliquit per plana labitur culta opacis undiꝗ tectus arboribus, qua quidem in ameniſſima
planicie monaſteriũ ipſi fluuio dextrorſum imminet ampliſſimũ farfenſe appellatũ caſtel-
la ad decẽ poſſidens, quorum primũ fara dictum colli impoſitũ eſt monaſterio imminenti.
Poggium op. Et illi dextrorſum adiacet oppidũ Poggium curteſij à curteſio amne ſubtus delabente uo-
catum. quem quidẽ fluuiũ alliam priſco nomine dictũ fuiſſe conſtat. Farfenſi etiã monaſte
Nerula rio dextrorſum imminet Nerula oppidũ nobile. Superius ſunt Scandrilia, Tophia, mons
Scandrilia ſanctæ Mariæ, fraxum, Poggiũ, Donadeum, Salixanũ, Poggium maiani. hæc uero uallis
quam farfarus efficit tam multis habitatã caſtellis illa eſſe uidetur in qua Horatius uillã ha
buit. Montes enim quos à pedeluco tybur uſꝗ cõtinuari oſtendimus: hac ſola ualle inter-
rumpuntur: Horatius ad Quintũ: Scribetur tibi forma loquaciter & ſitus agri: Continui
montes ni diſſotient opaca Valle, ſed ut ueniẽs dextrũ latus aſpiciat ſol, Læuũ diſcedens
curru fugiẽte uaporet. Temperiẽ laudes: quid ſi rubicũda benigni Corna uepres, & pru-
na ferant: & quercus & ilex Multa fruge pecus, multa dominũ iuuet umbra. Scribit etiam
Horatius in primo carminũ de eodem ſic. Velox amœnũ ſæpe lucretilẽ Mutat lycæo fau
nus: & igneam Defendit ęſtatẽ capellis Vſꝗ meis pluuioſꝗ uentos: Et Acron exponit lu
cretilem eſſe montẽ in ſabinis: ex eaꝗ uilla uinum fuit uile, ſicut in frigidis locis naſci ui-
demus. quod Horatius mœcenati miſit cum his uerſibus: Vile potabis modicis ſabinum
Cantaris græca quod ego ipſe teſta Conditũ leui, datus in theatro Cum tibi plauſus. Erat
etiam in huius uillæ agro ſylua, de qua Horatius carminum item primo ſic ſcribit: Namꝗ
me ſylua lupus in ſabina, Dum meam canto lalagen, & ultra Terminũ curis uagor expe-
ditus Fugit inermem. fuitꝗ Horatio tam grata hæc uilla ut carminum tertio ſcribat: cur
ualle permutem ſabina diuitias operoſiores. & infra eiuſdem uillæ fontem ſic laudat. O
fons blanduſiæ ſplendidior uitro, Dulci digne mero non ſine floribus Cras donaberis hæ-
do. & infra: Te flagrãs atrox hora caniculę Neſcit tangere. tu frigus amabile Feſſis uome-
re tauris Præbes & pecori uago. Fies nobilium tu quoꝗ fontium, Me dicente cauis impo
ſitam ilicem Saxis unde loquaces Lymphæ deſiliunt tuæ: Vt non ſit mirandũ ſi Horatius
ad hanc ueniens uillam fidem amico feſellit ſicut his uerſibus. Quinꝗ dies tibi pollicitus
me rure futurum, Sextilem totum mendax deſideror. Sequuntur ad tyberim fluuij cur-
teſij ſiue aliæ oſtia: ubi ſabinæ regionis olim finis erat & cruſtumij incipiebant: quorum
Veientes populorum locorumꝗ appellationem Plinius ſcribit XVI. ab urbe Roma miliario poſt
Sabinos inchoaſſe. & ueientes ab ipſis cruſtuminis è regione poſitis ibi fuiſſe diuiſos. un-

de mons

de mons rotundus urſinæ, palumbaria ſabellæ familiarum urbis Romæ patritiarum oppida ut in regione opulentiſſima in cruſtumerijs annumeranda erunt. Allia uero fluuius eſt: de quo Virgilius. Quosq́ ſecans infauſtum interfluit allia nomen. & Seruius exponit. Allia fluuius haud longe ab urbe eſt, iuxta quem Galli Breno duce x v calen. *Allia fluuius* Auguſti deleto Romanorum exercitu, poſtridie deleuerunt urbem. Quam hiſtoriam Liuius in ſexto diffuſe narrat. unde dies illa allienſis dicta præ cæteris omnibus nefaſta ſemper eſt habita. Fidenæ dehinc deſcribendæ inter montē rotundum anienemq́ & tyberim *Fidenæ* fuerunt. De quibus in Latina regione, & in Etruria Veios deſcribentes, quorum Colonia erant abunde diximus. Ornata fuit Sabina regio Landone Romano pontifice. cuius patriam ignoramus. Poſtquam ager Sabinus cruſtumenusq́ cum fluuio allia monteq́ rotundo poſt tergum eſt relictus, annio fluuius tertio à Roma miliario fertur in tyberim.

REGIO QVINTA PICENVM SIVE MARCHIA ANCONITANA.

SED IAM peruentum eſt ad fines omnes ducatus Spoletini, Annioq́ fluuius nos traxerat ad loca in Latinorū partibus à Strabone Plinioq́ enumerata. Quare pedem referentes ad propinquam conterminamq́ regionem tranſeamus: quæ olim Picenum dicta, nunc eſt Marchia An *Picenum* conitana, quum tamen aliquādo prius fuerit appellata Marchia firmana. Nam in geſtis rebus ſeptimi Gregorij pontificis Romani in concilio Lateranenſi legimus Robertū Guiſcardum quia Marchiam occupaſſet firmanam fuiſſe excomunicatū. Piceni fines ſunt à ſeptentrione Apenninus, eum à ducatu Spoletano ut oſtendimus diuidēs, & ab oriente præſertim hyemali fluuius olim Iſaurus nunc folia dictus. A meridie ſuperū mare, poſt fluuius Troentus Aſculū præterlabens. Liuius lib. x x i i Annibalis progreſſus deſcribens poſt inflictam ad lacum Traſumenum populo Romano cladem dicit eum ueniſſe in agrum Picenum non copia ſolum omnis generis frugū abundantē ſed refertum pręda. Et Pli. ſcribit picentes quondā uberrimæ multitudinis trecenta ſexaginta milia in rei publicę deditionē uenere à Sabinis orti. Quom uero ſocialis belli incentores aut primi marſis incentoribus ſocij fuiſſent, in eos à Romanis crudeliter eſt ſæuitum. Liuius lib. x x i i i: C. Terentio procos. negotiū datum ut in piceno agro conquiſitionē militum haberet. Et lib. x x v i i Claudij Neronis Coſ. ad Liuium Salinatorē Coſ. aduerſus Haſdrubalem ituri deſcribens iter eum dicit flexiſſe in picenum. Martialis attribuit rerum trium proprietatē piceno his uerſibus: Hæc quæ picenis uenit ſubducta trapetis, Inchoat atq́ eadem finit oliua dapes. Et alibi. Picentina ceres niueo ſic nectare creſcit: Vt leuis arrepta ſpongia turget aqua. Item alibi. Filia picenæ uenio lucanica porcæ, Pultibus hinc niueis grata corona datur. Libet uero ab orientali *Iſaurus* parte piceni, ſiue Marchię anconitanę deſciptionem incipere. Iſaurus amnis folia nunc di *Folia flu.* ctus ex Apennino ad cotulum arcem ortum habens Piſauri ciuitatis uetuſtę mœnia attingit, ubi portum ſed tenuem raro maioribus nauigijs apertum facit: eam ciuitatem ꝙ penes Iſaurum ſit nomen nactam à Romanis conditā fuiſſe conſtat. Liuius etiā lib. x x x i x. eam à Romanis ſimul cum mutina & parma coloniā deductā ſcribit. Scribit Euſebius de temporibus Accium tragœdiarū ſcriptorem natum parentibus libertinis Piſaurū inter co *Piſaurum* lonos fuiſſe deductum, & fundum accianū fuiſſe iuxa Piſaurū, credimusq́ fuiſſe ubi nunc corruptæ dicitur Farnazanū. Piſaurum urbem nos à Totila deſtructā à Beliſarioq́ inſtauratam in hiſtorijs oſtendimus. Quæ ſuperiori ſæculo principem nacta eſt præſtantē Mala *Mons abbatis* teſtam Pandulphi filium litteris moribusq́ ornatiſſimū, qui natos tres & unicam inter ra *Idaſpis flu.* riſſimas clariſſimasq́ numerandā mulierem genuit Paulam mantuanorū pręſentis temporis principū genitricē. Primum ſupra Piſaurū ad Iſauri ſiue foliæ ſiniſtrā ripam oppidum eſt Mons abbatis, è regione cuius oppidi Idaſpis torrens Iſauro iungit, quod poeta Lucanus nouit ubi dicit: Et iunctus idaſpis Iſauro. Suntq́ multa inter Idaſpim & Iſaurum Piſaurenſis & Vrbinatis agrorū oppida, quorum Mons fabrorū notius habetur. editiſſimo autem inter flumina ipſa monte Vrbinum eſt uetuſti nominis ciuitas, cuius inter ueteres *Vrbinum* primū meminit Cornelius Tacitus uitelliēſi bello: & Pli. dicit Vrbinates cognomine methaurenſes. Noſq́ in quinto hiſtoriarum oſtendimus Beliſarium quia fons in ciuitate per

æſtatis

æſtatis caumata aruerat, ciuitate ipſa per incolarum deditionem fuiſſe potitū. fuit ea urbs
diu à montis feretri comitibus pro Romana eccleſia gubernata, prout etiam nunc guber/
nat idem Federicus, cui ſupra diximus Eugubium eſſe ſubditum. Habet uero nunc ipſa
ciuitas Seraphinum iuris & bonarum artium doctrina ornatiſſimum conſiſtorialem in Ro
mana curia aduocatum. ſupra Piſaurum ad ſiniſtrum oppida ſunt quam plura, ſed notiora
Argilla mons Barocius, & Nuuolaria: inter quæ torrens labitur Argilla nomen à limo quem al/
Fanum tum & tenacem habet nacta, Fani fortunæ mœnia attingens. quæ maritima ciuitas & ipſa
Romanos habuit conditores: à Totilaꝗ ſicut Piſaurū deſtructa fuit, & à Beliſario inſtau/
Methaurus rata. Abſunt tertio à Fano fortunæ miliario Methauri fluuij oſtia. Ad dexteram cuius
Forum ſempronij partem intus eſt forum Sempronij ciuitas uetuſta, uiæ imminens flamminæ, quam Fede
ricus idem feretranus pro Romana eccleſia nunc gubernat. Eſt uero is Methaurus amnis
uelox à Lucano appellat⁹, clade Haſdrubalis per Liuij Salinatoris Claudijꝗ Nerōis Coſs.
Romanorum uictoriam libro Liuij XXVII copioſe narratam clarus. quem ad ſiniſtram
Cādianus flu. tertio ſupta forū Sempronij miliario fluuius illabitur Candianus: ſiniſtra in cuius ripa uiæ
flamineę, quam Auguſtus Octauianus ab urbe Roma Ariminum uſꝗ ſtrauit, pars uiſitur
mirabili & ſumptuoſiſſimo opere facta: quod duriſſimi ſaxi mons quingentis exciſus in
longitudinem paſſibus iter præbuit curribus. & ne ſubiectus amnis rapidum currens uiæ
corroderet fundamenta, murus ab aquis in ſummam uiam quadrato lapide pluribus locis
in ſublime excitatus illam ſuſtentat. Sed maiori opera impenſaꝗ ſaxum ſiliceam habens
duriciem, ducentis ut teneo paſſibus longitudine, & octo altitudine perforatum, curribus
Forulum item factum eſt peruium, cui à forma actuꝗ forulo eſt appellatio: docetꝗ titulus literis cu
bitalibus in frōte exciſus T. Veſpaſianum & non Octauianum Auguſtum, qui uiam ſtra
uerat flamineam, id foruli opus fieri curaſſe. Is Candianus torrente auctus uno ad dexte/
ram habet Aqualaneam uicum tabernis hoſpitatorijs frequentatum. Et paulo ſupra habet
Mons falco montem falconem: ſupra uero ad ſiniſtrā Callij ciuitatis mœnia abluit Candianus, & ſupe
Callium rius eſt Candianum oppidum ab eo fluuio appellatū. quod tamen ex Luceolis oppidi ue/
Eugubium tuſti propinquo loco, quà ex uia flaminia Eugubiū eſt iter à longobardis exciſi, ruinis ædi
Luceolis ficatū fuiſſe, non dubito. Eſtꝗ Luceolis locus ad quē libro hiſtoriarū ſeptimo oſtendimus
Narſetem eunuchum caſtra habuiſſe quando mors Totilæ ſibi fuit nuntiata. Et libro IX
diximus Eleuterium Italiæ exarchum ab Eraclio imperatore conſtitutum, quia uſus perfi
dia ad imperium aſpiraret ab exercitu Rauennate apud Luceolim interfectum. Supra fo/
rum Sempronij plus minus octauo paſſuum miliario Methaurus amnis firmiani mœnia
abluit oppidi Vrbinatiū, iuxta quod mons eſt Haſdrubalis nomen habens. & eum ducem
ibi ſuperatum fuiſſe, & conſtans in regione fama eſt, & nos Liuij Patauini libris attente le
ctis certiſſima deprehendimus coniectura. Interius uero ad Methauri ſuperiora progredi
entes planiciem inueniūt ſpecioſiſſimam: in qua primum eſt oppidum à Methauro penè
in inſulam circundatū, quod Guilielmus Durandi carnotenſis decanus pōtificij iuris con
ſultiſſimus ſpeculi eius doctrinæ libri autor, cum Martini IIII Pon. Ro. nuntius & Ro/
Caſtrum durantis mandiolæ theſaurarius eſſet à fundamentis ædificauit, & à ſuo nomine caſtrum Durantis
appellauit. Quinto inde miliario abeſt ſancti Angeli in uado oppidum mercatoribus fre/
S. Angeli op. quentatum. Et proxime Appennino mercatellum, ſuperiusꝗ Amola caſtellum ad Appe/
Amola nini tramitē poſitum, quà in etruriam à Romandiola difficili aſcenſu itur. Eam uero regio
nem à Federico feretrano poſſeſſam, que maſſa trabaria appellatur, Romanam eccleſiam
cuius iurium eſt ſic uocaſſe conſtat, quia ex ipſis appenini iugis immenſæ magnitudinis
abiegnæ trabes Romam in ædium Baſilicarumꝗ ſtructuram portari conſueuerint, prout
etiam nunc portantur. unde uidetur hac ratione Plinium non abſurde ſcripſiſſe quod ſu/
pra retulimus: Tyberim amnē à Tiferno hinc appenino appropinquantem fuiſſe Romam
ratibus nauigabilem, prout certe nunc eſt quando imbribus adeo intumuit, ut clauſuræ
eius cogendis ad molendina aquis ubiꝗ in alueo iactę, omnino prohibere nequeant. Sunt
etiam in montibus qui Methaurum inter & Iſaurum ac Apenninū maſſæ imminent Tra/
bariæ Carola oppidum, & minora aliquot caſtella: raſpagata, miraldella, ſorbedullum, ſan
ctus Martinus, Braſticaria, Belforte Campus, turris foſſati, paganicum, Perlum potentis
Vbaldini olim ubaldinorum dominij reliquiæ, quas Octauianus poſſidet Vbaldinus patre genitus
Bernardino, cuius adoleſcentis egregie docti humanitas ac modeſtia grauitate cōdiuntur

prudentiaꝗ

prudentiaq; ſenili, ut alterum in ipſo expectemus Ioannem accionis proauũ, qui patrum
noſtrorum memoria uirorum ſui ſeculi arma tractantiũ facile princeps, & tamen pruden-
tiſſimus grauiſſimusq; eſt habitus. Poſt Methaurum fluuium in hadriatici littore ſequitur
Ceſanus torrens: ad cuius ſiniſtram intus eſt Mondofum, & inde Mondauium, & ſupra
ſanctus Laurentius oppidum Vgone ornatum domino familiæ Montis ueteli, qui uita &
moribus dignitatem magis decorat abbatialem quàm ab ea decus accipiant. Et interius ad
Ceſani fontem pergula oppidum, quod nuper habuit Angelum rei bellicæ gloria clarum.
Miſa fluuius poſt torrentem ceſanũ primus mare illabitur ad Senæ nunc Senogalliæ mœ *Miſa flu.*
nia urbis uetuſtiſſimæ à gallis quondã ſenonibus habitatæ. qui urbe capta, direpta, incen- *Pergula*
ſa, ac auro redempta, poſtmodum à Romanis duce Camillo ad internitionem fuerunt cæ *Senogallia*
ſi. & nunc ſolo æquata, in cuius ſuperborum olim mœnium partis ambitu arces ſunt per-
tenues duæ, quæ à Sigiſmundo malateſta cum fano fortunæ ac Arimino pro Romana ec
cleſia gubernãtur. Sunt uero multa interius circa Miſam amnem oppida & caſtella, quo-
rum notiora mons Boddij, corinaltum & Rocha, cuius nomen ſæpe in ætatis noſtræ hi-
ſtorijs inuenitur. Et paulo ſuperius augetur Miſa ſentino amne ad ſaxiferrati mœnia dela
bente, cuius oppidi nomen ſæpe per ora uirum uolitare facit Bartolus iureconſultorum
ſuperioris ſæculi excellentiſſimus. Habet uero nunc id oppidum Alexandrum theologia
ac philoſophia, & Nicolaum perottũ eloquentia ornatiſſimos. Sentinus amnis uetuſtum *Saxumferra-*
retinet nomen, ſecus quem ſecundo ſupra ſaxumferratũ ſtadio Sentina urbs fuit uetuſta: *tum*
in cuius agro Liuius lib. x. prælium ſcribit præclarum fuiſſe geſtum, in quo Fabio Maxi *Sentinus flu.*
mo Decio Coſſ. ab Vmbris, Etruſcis, Gallis, & ſamnitibus cum Ro. pugnatum eſt. & De
cius filius genitoris Decij exemplo deuotus hoſtium telis obrutus interijt, Romaníque *Sentina*
uictoria potiti peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex milia de hoſti-
bus interfecerunt: Samnitiúmque agmen cum fuga prolapſi per agrum pelignum fuge-
rent circunuentum à pelignis eſt. ex milibus quinq; ad mille cæſi. eſtq; id prælium in quo
quom ſtructæ acies undiq; ſtarent, cerua fugiens lupum è montibus exacta per campum
inter duas acies diſcurrit. inde diuiſæ feræ cerua ad gallos lupus ad Romanos curſum de-
flexit. lupo data eſt inter ordines uia. ceruã galli cõfixere. Tum ex anteſignanis Romanus
miles: Illac fuga inquit: hinc uictor Martius lupus integer & intactus gentis nos Martiæ
& conditoris noſtri admonuit. ex Sentinæ urbis à Longobardis deſtructæ ruinis ſaxũfer-
ratum, & pariter ſexto ab inde miliario Fabrianum oppida fuerunt à principio inchoata.
Ortum uero habet Sentinus in Apennino ad tramitem, unde Foſſatum umbriæ oppidum
eſt acceſſus. poſt ſenogalliã prima inueniuntur in littore flu. Eſini oſtia, ad quæ arx eſt mu *Eſinus flu.*
nitiſſima anconitanorum præſidio cuſtodita. Intus ad eundem fluuium ſui nominis eſt ci-
uitas Eſis & ipſa uetus: & interius ac ſub primis apennini collibus frequens opificibus Fa *Eſis c.*
brianum, quod nobiliſſimũ totius Piceni ſiue Marchiæ oppidum, Sentinæ urbis uetuſtæ *Fabrianum*
ibi ad ſex mille paſſus uicinæ excidio ædificatũ per ætatem noſtram Gentilem habuit pi-
ctorum ſui ſæculi celeberrimum: In eoq; familia nobilis clauelenſium uiri ſimul pueri &
infantes, in quibus Baptiſta litteris ornabatur, ciuium conſpiratione dum ſacris in Baſilica
intereſſent, ad internitionem ſunt cæſi. fortunatũ uero eſt præſenti anno ſicut & proximo
fuit Fabrianum Romanę curiæ eo ductæ præſentia, unde multas diuitias maxima cum di
gnitate accumulat: tulitq; ipſius oppidi ſors ut adulterini pontificis reliquiæ peſtiferi do-
gmatis in eo fuerint punitæ, quod quidem memorabile facinus non ab re cenſuimus refe-
rendum. Quom Ioãnes XXII. pont. Ro. Ludouici bauari adulterini imperatoris impor
tunitati ac inſolentiæ conſtanter reſiſteret, ueniens Romã ipſe bauarus quendam Petrum
colutij de corbario reatinæ dioceſis minorũ ordinis in Antipapam profanari curauit: qui *Antipapa*
miſer factę de ſe electioni quom eſſet aſſenſus anticardinales creauit, & complicibus in ue
ſania impietateq; ſua coactis pro uiribus eſt conatus ſcindere dei eccleſiæ unitatem. & ta-
men interim Ioanna Mathei filia de corbario repetijt in iudicio eundem maritũ ſuum, qui
ſecum annis quinq; priuſquam ad fratres minores inhabilis confugiſſet, matrimonialiter
fuerat copulatus. fuitq; per epiſcopũ ſeruato iuris ordine in petrũ ſententia redintegrandi
matrimonij promulgata. Sed quom petrus ipſe in idolum prophanatus à Bonifacio comi
te Piſano captus & ad Romanum pont. Auinionem perductus eſſet, ibidem in carceris
pedore obijt. Nec tamen ſemper poſtea defuerunt illius ueſaniæ ſectatores Fraticelli de *Fraticelli*

ff opinione

opinione uulgariter appellati,aſſerentes nec Ioannem XXII nec quempiā illius ſucceſſo
rem iure & ordine creatum eſſe pontificem: quod malū adeo diffuſum eſt ut in multis ma
gniſqꝫ Italiæ ciuitatibus atque per oram Græciæ præſertim in athenarum urbis reliquijs
multi hactenus ſint inuenti Romanis pontificibus eam ob fatuitatē animis & conuenticu
lis clam initis aduerſantes. Quamquam magis luxus & libidinis ſequi oblectamenta ui/
dentur ꝙ iuris pontificij quærere fundamenta. Nam præter ſtupra & adulteria quæ paſ/
ſim unuſquiſqꝫ abditis in locis & ad hoc occulte paratis cōmittunt, aliud publicis eorum
cerimonijs tale fit ſcelus. uocatæ & de induſtria ſeductæ ſpecioſiores quæqꝫ uel uiduæ uel
uirgines uel matronæ quom in antra noctu cōuenerint, ſacerdotes & clerici eius ſectæ eo/
dem in antro clauſi diuinas quidem laudes ad fidem à ſimplicibus comparandam ex ritu
chriſtiano legunt cantitant immurmurant, quibus nocte ut aiunt media finitis, ſacerdos
eorum maior alta admonet uoce binos debere maſculum & fœminam ſancto ſpiritu in/
uocato in complexum carnalemqꝫ copulam commiſceri. inde luminibus illico extinctis,
quemqꝫ uirum proximā aut manu captam aut etiam de induſtria obſeruatam mulierem
ſibi proſternere. ſi uero ex huiuſmodi coitu cōceperit mulier, infans genitus ad conuenti/
culum illud in ſpeluncam delatus per ſingulorū manus traditur tamdiu totienſqꝫ baiulan
dus quouſqꝫ animam exhalauerit. Iſqꝫ in cuius manibus infans expirauit maximus ponti/
fex diuino ut aiunt ſpiritu creatus habet. & quom alter item ex tam multis uitiatis mulie/
ribus offertur fœtus, eum ſacerdotes collegialiter cōgregati prunis aſſant, collectūqꝫ inde
puluerem in uaſculum mittentes uinum ſuperfundunt, quo nouitios & execrabilibus hu
iuſmodi initiandos ſacris potant: à quo cōbibendi modo crudelis hæc ſuperſtitio uaſculi
Barilotum quo fit uocabulo Barrilottū appellata eſt. Retulitqꝫ nobis religioſiſſimus & certe ſanctus
uir Ioannes Capiſtraneus: huic perſequendæ hominum ſectæ præfectus, ſceleſtiſſimam
mulierculā ſponte ſibi faſſam fuiſſe, cum eo ex diabolico coitu peperiſſet infantē, genitum
læto animo lætioreqꝫ fronte in ciſtella de induſtria ornatiſſima ad ſpeluncam detuliſſe, prę
fatam ſe munus afferre precioſiſſimū: eandemqꝫ parentem non modo ſiccis oculis ſed hi/
lari animo eiulantem, miſerandumqꝫ uociferantem aſſari filium inſpexiſſe. Eam itaqꝫ cru/
deliſſimam hæreſim quom fabriani degentes accuratius proſequuntur, conuicti ad duo/
decim & reſipiſcere pertinaciter recuſantes igni ut erant meriti ſunt cōſumpti. eſt uero ad
Eſis fluuij dexteram ſub ipſis Apennini iugis qua Validum umbrię oppidū petitur, locus
Locus here. fratrum ſeraphici Franciſci heremita dictus, quo uiſo ut inquit poëta Ouidius potes dice/
re numen ineſt: ædificijs certe quantum religioſis uiris ſat ſit ea in locorum aſperitate tam
cōmode inſtructus, ut alia eiuſdē ordinis Italię urbium loca amœnitate ſuperet. ſeruaturqꝫ
picta in eo tabula Gentilis fabrianenſis, opus cæteris quas uiderimus præferenda. habet
Eſis fluuius ad dexteram intus Serram oppidum ſancti Quirici appellatū quingentis paſſi
Mathelica bus ab ipſo amne & arduo in colle ſemotum. ei auerſa à Fabriano regione Mathelica op/
pidum non ignobile, cuius nomen in picentibus ponit Plinius, ſexto abeſt miliario, iuxta
quod labitur torrens breui curſu in Eſim & ipſe cadens. ſecundū littus, poſt eſis oſtia pro/
Cimera mons montoriū Cimera incipit Mons anconæ dictus. ꝗd quidē promontoriū tam propinquum
Mons eſt Apennino, ut aliqui montem ipſum ibi opinati ſint ſcripſerintqꝫ finiri. unde oſtendit
Anconæ Plinius eo in loco Italiam ſe flectere, & aduerſam huius cubiti partem concauum eſſe luna
Ancona tum ac maximum, quod à piſtoria incipiens per caſentinum burgumqꝫ ad ſepulcrum tan/
quam primo cornu procedens, centralem ſinum apud foſſatum ualidumqꝫ, & poſtea alte
rum cornu ad Nurſiā caſſiamqꝫ habeat. ſub promontorio qua uergit in mare eſt Ancona
ab ipſa littoris & Italiæ ſe flectentis curuitate dicta, cuius uetuſtæ urbis & à doricis Gręcis
ut Iuuenalis & ut Plinius à ſiculis ædificatę portum Traianus imperator quod extantes ti
tuli etiam nunc oſtendunt, inſigni opere & tutiſſimum nauibus & ornatiſſimū extruxit.
Oſtendimus hiſtoriarū quarto anconam urbem dum Conon Iuſtiniani imperatoris parti/
um dux male defenſat, gotthos ſuburbium quod tunc mare inter & montem urbe inclu/
ſum eſt igni ferroqꝫ uaſtaſſe: & libro VII diximus narſetis Eunuchi duces cum triginta
nauibus quadragintaſeptem gotthorum naues profligaſſe, & anconam obſidione duriſſi/
ma tunc leuatam fuiſſe: undecimoqꝫ docuimus libro ſarracenos per tempora Lotarij im/
peratoris & Sergij papæ, qui dictus fuerat os porci anſerenſi urbe in dalmatis euerſa, naui
buſqꝫ Venetorū ceteis tribus in Tergeſtino ſinu captis incenſiſqꝫ anconā quoqꝫ captā ac

ſpoliatam

ſpoliatam incendiſſe:qua expeditiōe ſarraceni diſſenſionibus freti, quibus cum fratribus agitabatur Lotharius imp. poſt incenſam deſolatamq̄ anconam quicquid urbium & locorum uſq̄ idruntum ea habet ora maritima ſpoliarunt. ciuibus ea ciuitas moratis & imprimis mercaturæ deditis ſed maxime omniū ſeruatæ dudum libertatis gloria decoratur: habetq̄ nunc Franciſcum Stalamontē & Nicolaum iureconſultos bonarum litterarū ſtudijs ornatos: quom nuper amiſerit Ciriacum qui monumenta inueſtigando uetuſtiſſima mortuos ut dicebat uiuorum memoriæ reſtituebat. Primus poſt cimericū promontorium eſt amnis Muſio quem ad hoſtia aſpidum uocant. Tertioq̄ ab eo amne miliario & paulo ſupra mare uetuſtiſſima interijt urbs Humana: & paruo ab inde ſpacio adhæret mari ipſo in promontorio ſiriolum oppidū. Ad alteram uero promontorij partem in mediterranea uerſam primum eſt caſtrum ficarellū. interius decimo ab ancona miliario eſt Auximum ciuitas uetuſtiſſima, cuius ardui mōtis in quo eſt ſita radices muſio attingit. ea urbs in multis locis præſertim in belli ciuilis C. Cæſaris cōmentarijs & noſtris oſtrogothorum hiſtorijs inuenit̄ celebris. quam oſtendimus duram pertuliſſe & longam obſidionē priuſquam in Belliſarij poteſtatem deueniret, ea maxime cauſa q̄ gotthi illam ualido defenſabant. ſuperius item XII miliario ſub Apennini collibus eſt cimbulum oppidum à labieno ædificatum, cuius item cælſum ſicut Auſimi montem Muſio circuit, & paulo ſuperius ortum habet: ſed medio inter Auximum cingulumq̄ ſpacio eſt ſtaphilū haud ignobile piceni oppidum, ſuperiuſq̄ ad dexterā inter colles Apennino proximos eſt Lapirus uetuſti nominis caſtellum. Attingit uero in mediterraneis mari propinquioribus Muſio Recanetū ciuitatem quæ ricinetum principio appellata eſt. quom enim Gotthi Eliam ricinam ciuitatem campeſtrem ab Elio pertinace Romano imp. ædificatam, cuius maceratæ propinquiora cernuntur fundamenta, demoliti eſſent: eius incolæ in oblongum iſtud dorſum demigrantes Recanetū ciuitatem ſumpto nomine à prima parum mutato ædificarunt: idq̄ decreta ricinatum marmoribus inciſa quæ apud maceratam ſunt ex parte oſtendunt. ea ciuitas magnum ex patria & affinitate noſtra forliuio habet ornamentum Nicolaum Aſteum recanatēſem & maceratēſem epiſcopū ſacris & philoſophiæ ac medicinæ litteris quibus adoleſceſcens operam dedit egregie eruditum. Recanetum inter & Adriaticum mare paululum à Muſione recedit celeberrimū totius Italiæ ut in aperto immunitoq̄ uico ſacellum glorioſæ uirginis Mariæ in laureto appellatū, quo in loco preces ſupplicantiū à deo genitricis ſuæ interceſſione exaudiri illud maximum certiſſimumq̄ eſt argumentū, quod eorum qui uotis emiſſis exauditi fuerunt ex auro argento cæra pannis ueſte linea laneaq̄ appenſa donaria, magno luenda precio, baſilicamq̄ omnē penè cōplentia, epiſcopus in dei uirginiſq̄ gloriam intacta conſeruat. Potentia amnis ſequitur, ad cuius oſtium uetuſta interijt eiuſdem nominis urbs inter primas picentum aliquādo numerata. is amnis in Apennino ſupra matelicam & quaſi è regione nuceriæ alphateniæ oriundus habet intus ad dexteram & ſub primis Apennini collibus ad duos mille paſſus diſtans Monticulum oppidum. Ad ſiniſtram uero inferius Montem ſanctum egregium in picentibus oppidum. Superius uero & ad primos Apennini colles potentia præterlabitur ſanctum Seuerinum nobile ſed nouum oppidum, ad ruinas ædificatum Septempedę oppidi uetuſtiſſimi à longobardis ſolo æquati. Aſinus inde torrēs perexiguus mare illabitur, cui ſuperius adiacet ſancta Maria in caſſiano oppidum ad dexteram, & intus ad ſiniſtram paulum à mari recedit Ciuitas noua nobile oppidū. Et ſexto ab aſino torrente miliario adſunt chienti amnis hoſtia cui intus ad dexteram adiacet mons caſuarius oppidum, pauloq̄ remotius morrum, & tertio ab inde miliario ſuperius Macerata ciuitas noui nominis & ipſa eliæ ricinæ ſicut Recanetū excidio inchoauit. quintoq̄ inde miliario ſuperius eſt mons ulini oppidū non ignobile: quod Franciſcus Sfortia quo tempore primum Eugenio IIII. pon. Ro. hoſtis eſſe cœpit diripiendum militi conceſſit. Inde eſt arantia uaranenſium uilla. Superius item ad chientum amnem eſt tollentinū uetus oppidū, quod populo frequens beato confeſſore Nicolao ornatur: cuius relationis in numerum ſanctorū apoſtolicas litteras Ego IIII Eugenij pon. Ro. ſecretarius confeci. habuit uero tollentinū per ætatem noſtram Nicolaum matrucium tollentinatē inter primarios rei militaris duces annumeratū. habetq̄ nūc Franciſcum philelphum litterarum Græcarum latinarumq̄ excellentia ac æditorum operum fama notiſſimū. ſupraq̄ tollentinū tertio miliario eſt belforte oppidū. Vbi uero chientus fontes

Muſio flu.
Ficarellum
Auximum
Cimbulum
Staphilum
Recanetum
S. Maria in laureto.
Potentia flu.
S. Seuerinum
Macerata
Mons ulini
Tolentinum
S. Nicolaus
Belforte op.

fontes in Apennino habet Serauallis eſt & caſtellum & uicus,quo tramite camerinum ex umbria adiri oſtendimus.eſt ad ſiniſtram ſuperius camerinũ ciuitas uetuſtiſſima,ad quam Liuius libro IX. Fabij maximi fratrẽ quando motus etruſcorum iuerat exploratũ perueniſſe & multa exceptum comitate ſcribit.& lib. X. dicit camertes dediſſe P. Scipioni armanda claſſe quã duxit in aphricam cohortem unam ſexcentorũ militum armatorum.Ea dudũ fuit in picentibus ſicut & nunc eſt populi frequentia opibusq́ primaria:quæ proximis annis ſimilẽ uidit Fabrianenſi nobiliũ Varanenſiũ cędẽ.ſed nunc à duobus ex eadem uaranenſiũ gente adoleſcẽtibus Rodulpho & Iulio litteris uirtutibusq́ ornatis gubernata quieſcit.Influit chientũ amnem ſupra tollentinũ torrens fiaſtra in Apẽnino proxime fontibus naris umbrorũ amnis oriundus,cui in ipſis Apennini iugis adiacet fiaſtrum inde appellatum caſtellum:& qua torrens ipſe in chientum labitur eſt chaldarola oppidũ non exile. Ad chienti ſiniſtram intus eſt ſancti Elpidij oppidũ. Superius ſancti Iuſti caſtellũ quod torrens lætus cognomine uiuus attingit,& in chientum breui curſu labitur. Itemq́ ſuperius ad primos Apennini colles ſancti Geneſij eſt oppidum haud ignobile,cui interius ſeruana adhæret. Interq́ ea duo oppida planicies plicæ eſt apud quam letuſuiuus torrens originem habet. Ad eumq́ torrentem quinto infra ſeruanam miliario urbs eſt Saluia, uetus nomen & pariter multæ uetuſtatis ingentes ædificiorũ ruinas habens, inter quas certum eſt tria fuiſſe theatra. nec ſatis inuenimus quo tempore aut à quo ea urbs fuerit condita. paucis etiam in locis præter quàm in Plinio & noſtra gotthorũ hiſtoria illius nomen apud uetuſtos inuenitur:nunc quidem reliquiarum & quidẽ ingentium loco derelicto extat in earum angulo oppidum urbis aliæ corruptũ à uetuſto tenens nomen.ſunt etiã tertio infra ſaluię ueſtigia miliario ad letiuiui torrentis undas ingentis monaſterij clarauallenſis ruinę At in littore prima ſequuntur amnis nunc tennæ olim Tigniæ hoſtia: cui amni haud longe ad dexteram adiacet oppidum nunc ſancta Maria in Georgio appellatum inter primaria marchiæ annumeratũ.Quæ urbs olim fuit Tignium:de qua in cõmentarijs C.Cæſaris ſic habetur:Interea certior factus Tignium Thermũ prętorẽ cohortibus quinq́ tenere,oppidum munire,omniumq́ eſſe Tigniorum optimã erga ſe uoluntatẽ, Curionem cum tribus cohortibus, quas piſauri & arimini habebat mittit. cuius aduentu cognito diffiſus ciuium uoluntate Thermus cohortes ex urbe educit & profugit: milites in itinere ab eo diſcedunt ac domum reuertuntur.Curio ſumma omnium uoluntate Tignium recepit.Et citra ultraq́ tennam multa ſunt ibi propinqua agri firmani oppida & caſtella. ſed primum ſuperius ad tennã eſt mons ſancti Martini,& tertio ſupra abeſt miliario penna.Poſt quarto miliario ad primos Apennini colles eſt amondula,& ipſum inter primaria piceni oppida numeratum:ad ſiniſtramq́ temnę in Apennino eſt Mons fortinus nobile oppidum:ſupra quod in Apẽnini iugo tenna is fluuius fontem habet:inferiusq́ ad hoſtia eadẽ ſiniſtra caſtellum eſt portus firmanus appellatũ, quom tamen mare & fluuius nedum faciant ibi portum,ſed uix tolerabilem nauibus præbeant manſionem. intusq́ tertio miliario eſt ciuitas Firmana Romanorum colonia ex duo de uiginti quæ difficillimis ſecundi belli punici temporibus primo detractarũt militiã & tributorum collationẽ, poſt in ſenatus & populi Romani poteſtatem ſe permiſerunt.Et tamen haud quaq́ in hoc murorum ambitu quem habet uetuſta,quo illam circundedit ſuperiore ſæculo Ioannes auolius uicecomes rei bellicæ ductorum ſui temporis præſtantiſſimus, quom tamen ſaxeo in tumulo qui mœnibus includitur oppidum fuerit peruetuſtum cui caſtello firmano erat appellatio. cernunturq́ in ſaxo cubitales litteræ diui neſcio cuius Auguſti titulo inciſæ. fuit pridem eo in tumulo arx munitione & ornatu inter primas Italię numerata:quam deturbato ac per arma pulſo pontificis Eugenij uiribus Franciſco Sfortia populus firmanus muro & omni munitione ſimulq́ ornatu ſpoliauit.Abſunt à firmano portu quinto miliario torrẽtis letimortui oſtia ad quæ magni ædificij ueſtigia cernũtur.eſtq́ fama nullius quod ſciam uetuſti litteris confirmata picenum ibi fuiſſe urbem,à qua prouinciã nomen autumant nactam eſſe. iſq́ torrens paulo ſupra petriclum inter & belmontẽ oppida ortum habet: eundemq́ torrentem inter & proximũ aſonem fluuium eſt mons rubianus oppidũ, & ſuperius ad aſonis dexteram intus ſunt Seruilianũ,poſt ſancta uictoria, & ſuperi⁹ Mons falco oppida: & ſuperius item ſummo in Apẽnino mons monachus non ignobile oppidum ſub aſonis fluuij fonte ſitum.ad aſonis ſiniſtram littori fluuioq́ adhæret pedaſum caſtellum:ſupraq́ eſt Mons floræ,ſuperius

Camerinum — *Fiaſtra flu. & op* — *S. Elpidij op.* — *Tignia flu.* — *Mons fortinus* — *Letus mortuus flu.* — *Mons falco*

ræ, ſuperius oppidum Monſnouem dictum, quod à nouem nobilibus fuit ædificatū: inde *Monſnouem*
habetur Mons altus & forte & ſuperius oppidum cōmunalia aſculana appellatum: illabi- *Mons altus*
tur poſt hęc mare torrens perexiguus, ad cuius oſtia eſt morcinum caſtellum interius ripa *forte op.*
traſonum, quod oppidum loci natura muroq; munitiſſimum nulli picentum populo diui-
tijs concedit: & tamen dum pellendo prouincia Franciſco Sfortia bellum geritur, id oppi
dum Sfortiani diripuere. ſupra eſt coſſignanum nobile oppidum: ſuperius caſtignanum. *Coſſignanum*
Superi⁹ his in mediterraneis abeſt tertio miliario à coſſignano aufida nobile munitiſſimū *Aufida op.*
natura loci oppidum. Altiſſimis uero in montibus qui prædictis oppidis è regione reſpon
dent: ſummo in Apennino eſt Mons ſanctæ Mariæ in gallo oppidum: cui ipſo in Apen-
nino propinqua eſt cauerna ingens ſibyllæ uulgo appellata: & paulo ſuperius eſt lacus ille *Cauerna*
in nurſinorum agri Apennino: quem uano ferunt mendacio piſciū loco dæmonibus ſca- *ſibyllæ*
tere. ea tamen duorum locorum fama multos diebus noſtris & plures ſuperioribus ut au-
diuimus ſæculis pellexit necromantia delectatos aut noſcendarum rerum mirandarum a-
uidos, ut arduos hos montes magno uanoq; labore cōſcenderent. Diſtant in littore ab aſo
nis fluuij oſtio Griptæ oppidū octo, à Griptiſq; ſanctus Benedictus item oppidū duo mil- *S. Benedictus*
lia paſſuum: quæ maritima regio omnium Italiæ præter ſurrentinam caietanamq; amœ-
niſſima mali quod arantium uocant feraciſſima, uitibus item arboribuſq; & oleis eſt con-
ſita, & tribus à ſancto Benedicto milibus diſtat arx Aſculanus portus appellata: quæ o-
ſtijs troenti fluminis ad cuſtodiam eſt appoſita: ubi fines ſunt littorei noſtræ regionis pice
ni ſiue Marchiæ anconitanæ. Eſt primum intus ad troenti dexterā oppidum Mons Bran- *Mons bran*
donus, ciue nunc uno feliciſſimum Fratre Iacobo ordinis ſancti Franciſci de Marchia ap- *donus*
pellato, quem ardentiſſimum pariter & eloquentiſſimū uerbi diuini præconem uitam du-
cere in terris angelicam conſtans fama conſentit, adeo ut nullus dubitet quod multi ui-
diſſe affirmant eum ut eſt uiuum miraculis coruſcare. tribus ab hoc oppido & totidem
milibus à ripa traſonum abeſt Aquauiua oppidum: ex quo duces adriæ prouinciæ apru- *Duces*
tinæ originem duxere. ſecundum hanc troenti dexteram ipſo in Apennino eſt arquata op *Adriæ*
pidum nobile, quod Nurſini pontificum Romanorum conceſſione in aliena obtinent re- *Arquata*
gione. Superius quinto miliario pariter ad troenti dexteram eſt Accumulum nobile oppi
dum: & item ſuperius ſub troenti fonte eſt amatrix oppidum ut in montanis egregium,
quod fortaſſis propinqua in regione quom ultra fontem & ad troenti ſiniſtram ſit annu-
merari debuit. Difficilis uero eſt montium huiuſmodi & ſitorum in ipſis locorum deſcri-
ptio: quod ſaltuoſiſſima ſunt & riuis altiſq; rupibus quandoq; ita diuiduntur ut nec pictu
ra ſit nec elocutio quæ plenam illorum notitiam dare poſſit. hinc unum dictis addere libet
quod ſuo loco commode nequiuimus explicare: ea in Apennini parte in qua ſuperius op
pidum arquatam eſſe diximus, ipſe Apenninus ſe ipſum ſuperans arduum facit grumum,
qui nurſinos à picentibus dirimit: appellaturq; mons uictor quod cæteros regionis mon-
tes altitudine uincat: ad cuius orientale lacus ille dæmonibus infamis, ad aliud que latus *Lacus dæ-*
in meridiem uerſum duo ipſius colles altiſſimi & pauliſper in profundo inter ſe diuiſi fur- *monum*
culas faciunt preſtæ appellatas, inter quas troentus labitur, & mox ab ipſis furculis per ar *Furculæ*
ctam & tanquam manufactā decurrens foſſam arquatæ mœnia attingit. Vltra atq; etiam *preſtæ*
infra amatricem medio in Apennino fluuius oritur nomine caſtellanus: qui paruo curſu
ad mœnia aſculi defertur: & paruo inde ſpacio cadit in troentum, ut hinc caſtellanus iſtē
troentus inde aſculi mœnia circumluant. Ea ciuitas uetuſtiſſima aliquando picentum pri
maria fuit. & Liuius quom lib. LXXII. dixiſſet Italicos populos bello ſociali defeciſſe
primos ponit picentes. Poſtea lib. LXXVI. dicit aſculum à Pompeio Strabone captum
quo in prælio quom terra tremuiſſet, Strabo tellurē æde promiſſa placauit. & tamen poſt
cædem incendiaq; cōmiſſa urbem euertit: quia Aſculani initio belli miſſos ad ſe legatos in
terfecerunt. Aſculum uiros ſæpe habuit præſtantiſſimos, Titum betutium barrum orato- *Aſculum*
rem, quem Cicero in bruto cæteris ſuæ ætatis oratoribus externis præfert: Ventidium
baſſum ducem Romanum qui primus parthos attigit: in quem militare illud
lædorium fuit dictum, qui mulos fricabat factus eſt conſul. Ha-
buit etiam Nicolaum tertium pont. Ro. Cicumq;
excellentiorem mathematicum quàm
uulgarem poëtam.

Romandiola ſiue Flaminia.

SED iam finis adeſt Piceni ſeu Marchiæ anconitanæ deinceps Flamini
am ſiue Romandiolam adeamus. Flaminiæ quantum ad hanc ſpectat
Flaminia regionem uocabulũ ante finitum ſecundũ bellum punicum nuſquam
reperitur. Nam Flaminium uetus oppidum iuxta tyberim & ſoracte
montem fuit: de quo Virg. in VII Hi ſoractis habent arces Flaminiaq́
Flaminia uia arua: & Flaminia dicta eſt uia: quam Octauius Auguſtus ab urbe Ro-
ma uel potius à circo Flaminio ſicut in Roma inſtaurata docuimus
Ariminum Ariminum uſq́ ſtrauit. Per totum uero ſecundum bellum punicũ, ſicut & belli primi pu-
nici temporibus factum erat, hanc regionem Liuius Patauinus quantũ ad Romanos ſpe-
ctabat ſolo Arimini uerbo appellat. Nam lib. XXIIII ſic dicit Prætori Sempronio pro-
Boi uincia Ariminum obuenit, quom reliqua omnia padum uerſus Apenninum & alpes par-
Aemylia tim boios partim Galliam diceret Ciſalpinam. pariter dicimus de Aemilia quæ & ipſa in
Romandiola eſt cõprehenſa. Liuius autem lib. XXXVIII ſcribit M. Aemilium Cos.
Via Aemylia Liguribus ſubactis uiam à placentia productam Flaminiæ cõiunxiſſe, ut certum ſit uiam
à foro Cornelij uſq́ placentiam inde Aemyliam appellatam. & infra innuit Liuius, Quin
tum Flaminium fratrem: qui ut meretrici Placentinæ placeret, gallum ſecuri percuſſit:
quando baccanalia Romæ ſublata ſunt, uiam ſtrauiſſe quam Flamineã appellarit: habue-
rintq́ fines Flaminia ab Iſauro ad uaternũ fori Cornelij nunc imolæ amnem, & Aemylia
inde ad Trebiam Placentiæ urbis fluuium, quam longitudinẽ & nunc habet Rauennatis
eccleſiæ exarchatus, prouincia cuius tota id Romandiolę nomen olim obtinuit: quod qui
dem nomen oſtendimus in hiſtorijs Carolum magnum & primum Adrianum pont. Ro.
poſt oppreſſos dominioq́ priuatos longobardos ea maxime ex cauſa indidiſſe: quod toto
Longobardorum tempore Rauenna cum propinquis aliquot ciuitatibus & oppidis Ro-
mano populo fidem conſtantiſſime ſeruauit. Sed nos conſuetudini adhærentes iam inue-
teratæ fines Romandiolæ intra Iſaurum ſiue foliam & ſcultennam ſiue panatium amnes
Apenninumq́ montem, ac mare Adriaticum paduſamq́ paludem citra padum, & ultra
illum quicquid ager Ferrarienſis ad Veronenſium Patauinorumq́ paludes & ultima uſq́
padi oſtia fornaces appellata mare inter Adriaticum & padum habet, conſtituemus. Ad
Poccium dexteram Iſauri amnis ripam primum habet Romandiola oppidum poccium, poſt mon-
Mons lurus tem lurum. inter Iſaurum & proximum torrentem cruſtumium, de quo Lucanus: Cruſtu
Cruſtumiũ fl. miumq́ rapax. ſiue ut nunc appellant concham: focaria eſt promontorium quatuor habi-
tatum oppidis: granariolo, caſtro medio, gabitijs, florentiola, & uinetis & oliuetis egregie
conſitum. ſuperiuſq́ ſunt oppida: tumba, planum montis, mons caluus, pes campi, ſaxum
Focaria corbarium, & macerata montis feretri. Sub focaria Ariminum uerſus catholica uicus ad
Catholica quem abſorptum mari oppidum Concham eminentes aquis muri turreſq́ per æquoris
Gradaria tranquillitatem oſtendunt. Interius eſt gradaria Sigiſmundi Pandulphi uilla, ſuperbis ædi
ficijs, amœniſq́ conſitionibus & ampliſſimis uinetis ornata, ad ſiniſtram ſita conchæ am-
nis, à quo ſummerſum oppidum nomen habuit. Suntq́ ſuperius Sanctus Ioannes in mace
gnano, mondainum, ſaluditium, mons gridolfus, metellum, mons Florum, gemanum,
Certaldum tauletum, planum caſtelli, caſtrum nouum, mons tauelij. certaldum Petri turchi uiri do-
Planum ctiſſimi patria, planum Ioannis: Franciſci nobilis & ſtrenui à litteris'q́ non abhorrentis ui-
Meleti ri patria planum meleti, petra rubia, carpegnum, à quo nomen accepit mons arduus am-
pliſſimus'q́ paſcua pręb ens per æſtatem animalibus uberrima. Qui quidem mons Arimi
no ſiue ut nunc dicitur marida fluuio ab Apennino diuiſus omnium Italię Apenninũ non
contingentium montium eſt maximus. ſubeſt item illi caſtellatia, poſt ſequitur mons cero
gnonus, monaſterium ſextini apud quod multa extant uetuſtatis monumenta. Ad con-
Mons ſcutulus chæ uero dexteram Sanctus Clemens, agellum, corianum, mons ſcutulus, ubi hæc ſcribi-
mus, albaretum, gypſum, tumba gaiaeni, mons zardinus, ſaxum, mons grimannus, mons
taxorum, mons copiolus. Et mari in uia flaminia & prope mare imminet ſanctæ Trinita
tis eccleſia. Sunt'q́ ad eius torrentis dexteram oppida & caſtella, in Arimini ſiue maridæ
S. Marinus amnis ſiniſtram uergentia, Seraualle, ueruculum, ſanctus Marinus, ſub arduo cuius
monte torrens ipſe ortum habet. Superius'q́ in montis feretri regione Mons maius, pe-

tra

tra acutula, toranum, ſanctus Leo epiſcopi ſedes, ſcaulinum antiquum, ſoane, penna, bi/
lium, maiolum, ciconiaria, montironum, mercatum ranchi. Succedit ordine Ariminũ ue/ *Ariminum*
tuſti clariꝗ; nominis colonia Romanorum ſimul cum beneuento ſicut Liuius XIIII lib.
ſcribit deducta, anno quod ex Euſebio computauimus ante Ieſu Chriſti domini natiuita/
tem ſecũdo octuageſimo & ducenteſimo. ea ciuitas duram à Vitigite Gotthorũ rege per/
tulit obſidionem, Ioanne uitaliani partium Iuſtiniani imp. ſicut in hiſtorijs oſtendimus ui/
riliter defenſante, & nunc Sigiſmundo Pandulpho malateſtæ clariſſimo rei militaris duci
uicariatus eccleſiæ titulo eſt ſubiecta: Cuius latera irrigat eiuſdem nominis fluuius mari/ *Marida*
da nunc dictus. Scribit Liuius lib. XXI L. Sempronium cos. compoſitis Siciliæ rebus de/
cem nauibus oram Italiæ legentem Ariminum perueniſſe, inde cum exercitu ſuo profe/
ctum ad trebiam amnem. Et lib. CIX dicit belli ciuilis Cæſaris & Pompei initio Curio/
nem tribunum plæbis perueniſſe Ariminum, quam hiſtoriam Hirtius in cõmentarijs &
Lucanus poëta diffuſe narrant, ut eam prolixius à nobis ſcribi oportere nõ iudicemus. &
beatus Hieronymus eccleſiæ doctor ſcribit concilium ætate ſua & cui ipſe interfuerit Ari
mini celebratũ fuiſſe, quod poſtea patres reprobauerint, & geſta in eo cenſuerint eſſe nul
la. Eam ciuitatem ſuburbiumꝗ; coniungit pons, nunc ſolus integer ex ueteribus quatuor,
quos Octauius Auguſtus flaminia uia ab urbe Roma ariminum ſilicibus ſtrata pręter mi
norum pontiũ turbam maximo extruxit opere atꝗ; impendio. Qui.n. eſt ad tyberim mil/
uius nomine à Marco ſcauro ſicut Amianus Marcellinus refert conſtructus, multa quæ
ab Octauio accepit ornamẽta omnino amiſit. & qui tyberim item ſub ocriculo iungebat
parte una ſucciſus in arcis fundamenta conceſſit: Is uero qui ſub Narnia Narem amplecte
batur fluuiũ, multis ut uidetur ſeculis uel ſucciſum uel collapſum uetuſtate fornicem me/
dium amiſit. Ornata fuit Ariminenſis ciuitas ſuperioribus ſeculis Maſtino Pandulpho
& Galeoto ex Malateſta gente principibus omni uirtute ornatis. Ortiꝗ; eodem Galeoto,
Carolus Malateſta princeps fortiſſimus atque doctiſſimus, quem in hiſtorijs Marco
Catoni ſuperiori ſimilem fuiſſe diximus, & Pandulphus qui Brixię & Bergomi dominiũ
multis optinuit annis, inter ætatis noſtræ Principes primarij ſunt habiti: cum tamen nul/
la ratione eis fuerit uirtute inferior Malateſta tertius frater. Claram uero dulcemꝗ; ſui me
moriam ſeculo noſtro reliquit Galeotus Robertus, qui licet paternæ hæreditatis urbes op
pida'que amplum in Italia principatum iuſtiſſime ſimul & prudentiſſime adminiſtrauit,
res tamen mundanas tanta eleuati in æternę ſalutis deſideria ſpiritus mundicia & purita/
te contempſit, ut poſtquam adoleſcens in cœlum unde uenerat reſtitutus carnis ſarcina
eſt exutus, beatitudinis famam ſigna'que in terris reliquerit. Ariminum'que nunc habet
Petrum ac Iacobum perleones fratres latinis & Græcis litteris apprime eruditos. Ad ſini/
ſtram maridæ intus eſt ut diximus uerruculum prima Malateſtarum patria, Maiolum, Bi *Maiolum*
lium, & ad fontem in appenino caſtrum ilicis. Eſt etiam ut diximus in exeſi montis cacu/ *Bilium*
mine Samarinum oppidum, olim acer mons dictum, perpetuæ libertatis gloria clarum.
ulterius uia flaminia eſt ſancta Iuſtina uicus, & ſupra primis in collibus Sanctus archan/
gelus nobile oppidum. & in uia item flaminia Sauignanum oppidum interſecat pluſa ue/ *Pluſa flu.*
tuſti nominis fluuius, qui ſub belaëre caſtello mare influit adriaticum. Inde habetur par/
uus torrens Butrius, cui ſupra uiam flaminiam adiacet longianũ uiti olea'que in circuitu
perpulchre conſitum. ſequitur magni quondam nominis torrens perexiguus rubicon, ci/ *Rubicon*
ſalpinæ galliæ & Italiæ arua diſterminare ſolitus: piſſatellum nunc qui ſub flaminia uia,
ruconem qui ſupra accolũt, uocant. fuit'que olim ſtante & integra re publica Romana le
ge prohibitum, ne quiſpiam armatus illum iniuſſu magiſtratuum tranſgrederetur. Ea'que
lex loco mota in quo ab initio fuit poſita, marmore litteris inciſa elegantiſſimis etiam nũc
uiſitur, quam libuit hic ponere: Iuſſum mandatum'ue P. R. Conſ. Imperator miles tyro *Epigramma*
commilito quiſquis es manipularie'ue centurio turmæ'ue legionariæ hic ſiſtito uexillum
ſinito, nec citra hunc amnem rubiconem ſigna ductum commeatum'ue traducito. Si quis
huius iuſſionis ergò aduerſus ierit fecerit'ue adiudicatus eſto hoſtis P. R. ac ſi contra pa/
triam arma tulerit, penates'que è ſacris penetralibus aſportauerit S. P. Q. R. SANC/
TIO PLEBISCITI S. VE. C. Notiora ſunt quæ de huius amnis & legis tranſgreſ/
ſione C. Iulij Cæſaris ſcripta ſunt à multis quàm ut ea à nobis hic ſcribi oportere iudice/
mus, ſatis'que fuerit & locum & legem indicaſſe. Incipit uero hic ſecundum uetuſtos

gallia ciſalpina de qua M. Cicero in Philippicis. Nec uero de uirtute conſtantia grauitate
galliæ taceri poteſt, eſt enim ille flos Italiæ, illud firmamentũ imperij Ro. illud ornamentũ
Portus dignitatis: & Plin. in hoc tractu interiere boi, quorum tribus C X I I fuiſſe auctor eſt Cato.
Ceſenſis Item ſenones qui ceperant Romam: qua rubicon torrens influit adriaticũ portus eſt Ceſe
nas parua admittẽs nauigia, intus ſupra flamminiã ſunt amœni & feraces agri Ariminen/
Ceruia ſis caſtella, quorũ primarium eſt Runchfridũ: ultra Ceſenatem littori propinqua eſt Cer/
uia ciuitas rariſſimo habitata colono ſalinas faciente, quam Malateſta nouellius Ceſenæ
princeps præſtantiſſimus in arctiorem reſtrictam orbem muro nuper ualido cõmuniuit,
& quinto ab inde miliario abſunt ſapis fluuij oſtia, adiacet'que ei fluuio intus in uia flami/
Ceſena nia ciuitas Ceſena uetus habens nomen, quæ malateſtæ nouelli litteris præſertim hiſtoria
ornatiſſimi adminiſtratione nunc gaudet, à quo ornatur Bibliotheca melioribus Italiæ æ/
quiparanda, quum tamen hoſpitale idem in urbe ſumptuoſiſſimum ędificet, ac mœnibus
illam nouis alicubi cõmuniat, ponte lapideo & quidẽ inſigni ſapim fluuiũ ad uiam flami
niam iunxerit: eſt'que nunc pluris facienda quàm innuerit M. Cicero, quum in ultima ad
Lentulum epiſtola ſignificare uolens quempiam Romanũ ciuem paruifaciundũ eſſe, di/
cit non ſatis dignum eſſe cui Ceſena aut tabernolæ fuerint committendæ. Plinius autem
Cicerone poſterior uina docens Italiæ optima connumerat Ceſenaticum. Ea ciuitas cum
ciuilibus diſſidijs tumultuaretur, ad annum ſalutis triceſimumoctauum ſupra tricenteſi/
mum & mileſimum à Britonibus Romanæ eccleſiæ fidem ſeruare ſimulantibus direpta
Sapis flu. fuit. Superius ad ſapis fluenta intus eſt emporium ſarracenũ uicus, & paulo ſupra ad ap/
Saßina penini radices Saſſina uetuſtiſſima ciuitas, quæ in bois nobiliſſima Plautum comicum ci/
uem habuit, quem Euſebius tradit propter annonæ difficultatem ad molas manuarias pi/
ſtori ſe locaſſe, ibi'que quotiens opere uacaret fabulas ſcribere & uendere ſolitum fuiſſe.
in eius'ꝗ urbis ruinis epiſcopium eſt, cuius diœceſeos & dominij ſunt caſtella & oppida
ad uiginti boibo pro boio uetuſto nomine appellata. ad ſapis uero fluuij fontem uel pau/
S. Mariæ in lo infra oppidum eſt ſanctæ Mariæ à balneis quæ intus habet lateritio opere concluſis di
balneis ctum, & ſecundum amnis eiuſdem decurſum uallis eſt balinea caſtellis uicis'que plurimis
Boi frequentata. obtinuerũt uero boi à principio omnem eam nunc Romandiolæ regionem,
Bononia quæ à Saſſina Bononienſem includit agrum, perhibet'que Plinius Bononiam pro boio/
nia dictam eſſe, quanquam non modo Bononienſem agrũ boi, ſed eos qui nunc mutinen/
ſis regienſis'que dicuntur complexi fuiſſe uidentur, quod indicat Liuius libro X X I I his
uerbis, Q. Minutius inde in agrum boiorum legiones duxit, boiorum exercitus haud ita
multo ante traiecerant padum, iunxerant'ꝗ ſe inſubribus & cenomannis, quod ita acce/
perant coniunctis legionibus conſules rem geſturos, ut & ipſi collatas in unum uires fir/
marent. Poſtquam fama accidit alterum conſulem boiorum urere agros ſeditio extemplo
orta eſt: poſtulare boi ut laborantibus uniuerſi opem ferrent, inſubres negare ſe ſua deſer/
Tannetum turos, ita diuiſæ copiæ, bois in agrum ſuum tannetum profectis. ſi itaque tannetum fuit
boiorum, Mutina pariter & nunc regium, ultra quam ciuitatem tannetum eſſe oſtende/
mus, in bois fuere. Fuerunt tum potentiſſimi bellaciſſimi'que populi, quod innuit Liuius
libro X X I: Boi ſollicitati ab Inſubribus defecerunt, nec tam ob ueteres in Romani po/
puli iras, quàm quod nuper circa padum Placentiam Cremonam'que Colonias in agrum
gallicum deductas ægre patiebantur, triumuiri ad deducendas Colonias miſſi Placentiæ
mœnibus diffiſi mutinam confugerunt. Legati ad boios miſſi uiolati ſunt Mutina obſeſ/
ſa, & ſimulatum de pace agi, miſſi'ꝗ ad eam tractandam à Gallis comprehenſi L. Manlius
imp. effuſum agmen ad mutinam ducit, cæſi ſunt Romanorum octingenti, ſex ſigna mi/
litaria adempta, itẽ Liuius X X X V I, P. Cornelius Scipio naſica coſ. uir optimus à ſena/
tu iudicatus boios gallos uictos in deditionẽ accepit de quibus triumphauit. Prima poſt
Candianum ſapis oſtia in adriatici littore loca deſcribi digna ſunt parua candiani ſiue uallis ſiue ſtagni
oſtia, documento prudentibus rerum'ꝗ peritis futura qua in rebus humanis omnia fluxa
Sapis flu. omnia ſunt caduca. Sapis fluuius quem octauo miliario deſcriptũ poſt terga linquimus,
ad annum nunc plus minus ſexcenteſimũ ipſam illabebatur candiani uallem, efficiebat'ꝗ
Portus portum in primis Italię celeberrimum, in quo ſicut Sueto. tranquil. Vegetius'ꝗ & pleri'ꝗ
uetuſtiores ſcripſerunt, Octauius Augu. primus Ro. imp. claſſem inſtituit, quæ ſinũ adria
ticum Illyricũ Dalmatiam Græciã Pontũ Armeniã Aſiã Aegyptũ & omnẽ mediterranei

maris

maris oram tueretur. Scribitq́ Pli. in eius portus oſtijs turrim fuiſſe pharẽam omniũ ma/ximam quas Romanũ ubiq́ habuit imperium: & breui ab inſtituto eo portu factũ eſt ut à naualibus turmis conuenientibus undiq́ mercatoribus ciuitas ibi ſit ędificata & quidem opulentiſſima, de qua Helius Spartianus in Didij Iuliani uita ſcribit: Sed dum hæc agit Iulianus, Seuerus claſſem Rauennatẽ occupat. Ea uero ciuitas cũ antea tum maxime beati Gregorij temporibus epiſcopũ habuit: capta uero fuit à rege longobardorũ Luthprando atq́ direpta, unde & urbe ſublata & qđ magis crediderim fluuio ſapi in remotũ auerſo curſum, uidemus factum ut nec urbis mœnium nec turris phareæ neq́ portus niſi minima ex parte aliquod appareat ueſtigiũ, præter ſancti Apollinaris in ipſa claſſe ciuitate Baſilicam uarijs ornatam marmoribus, cæteris æquiparandam quas Italia ubiq́ habeat uetuſtæ magnificentię ſpecioſiores, quę Theoderici oſtrogothorum primi regis opus fuit. Influunt uero ipſam candiani uallem, qui & tanti olim portus tenues conſeruant reliquias parui torrentes auela & beuanus appellati: quorũ primus latera abluit Fori pompilij ciuitatis olim nunc oppidi nominis uetuſti. Ea ciuitas in uia flaminia unũ fuit ex quatuor foris, quæ Plinius illa in regione ſimul enumerat: quã ciuitatem ad annum ſalutis ſeptingenteſimum Vitaliani pont. Rom. natione ſignienſis temporibus Grimoaldus longobardorum tyrannus dum ſabbato ſancto conficeretur criſma furto occupatam diripuit, ſolo æquauit. & eandem poſtmodum à Foroliuienſibus inſtauratam iterum deſtruxit, arari'que fecit ad annum ſalutis tredecies centenum atq́ ſexageſimum Egidius ſabinenſis Romanæ cardinalis eccleſiæ celeberrimus. ſupra eminenti in colle eſt bretenorium ciuitas, in quam deſtructi fori Pompilij epiſcopalis dignitas eſt tranſlata: fuitq́ id oppidũ quod Plinius uetuſtiora repetens brintum appellat, umbriæ apud Rauennam ultimum: & poſtea inter quatuor fora enumeratum dicit eſſe forum brintanorum. ſub bretenorij colle imminet torrenti auexæ polenta oppidum paucis habitatum colonis, ad quem locum oſtendimus in hiſtorijs prælium illud Romæ & Italiæ infœliciſſimum fuiſſe commiſſum, in quo laceſſiti magis quàm clade aliqua confecti Viſigotthi omiſſa ad gallias quã intendebant profectione arma in urbem Rom. uictricia conuerterunt: & ea capta direptaq́ ac alicubi incẽſa Ro. imperij inclinatio noſtræ hiſtoriæ titulus initiumq́ inchoauit. Poſt claſsenſem candiani portum prima ſunt hedeſi amnis oſtia, Rauennæ portũ efficientia. Diſtatq́ inde ſecundo miliario Rauenna urbs uetuſta, quã diximus fuiſſe oppidum ſabinorũ: unde Liu. lib. XXI: Cornelius cos. quũ audiſſet à bois ante ſuũ aduentũ incurſiones in agrum ſociorum factas, duab⁹ legionibus ſubitarijs tumultus eius cauſa ſcriptis additiſq́ ad eas quatuor cohortibus de exercitu ſuo C. Appiũ præfectũ ſuum hac tumultuaria manu per umbriam quã tribum ſabinianam uocant, agrum boiorum inuadere iuſſit. fuit itaq́ ager Rauennas hæc tribus ſabiniana. & infra addit Liuius: deinde ad caſtrũ mutillũ, ubi nunc dicitur mutilina. cinxit Rauennam muris nunc extantibus Tiberius imperator, quod litteræ docẽt cubitales ad portam eius clauſam, quæ aurea dicitur, quadrato lapide ſpecioſam: auxit uero ipſam oſtrogotha gens, cuius rex Theodoricus Italiæ omnis Dalmatiæ Vngariæ Germaniæ & partis non paruæ Galliarum dominus annis duo de quadraginta eandem incoluit ciuitatem, & quod conſtat ſuperbas in ea ædes baſilicaſq́ conſtruxit. uiſitur eius regis monumentum ab Amalaſuntha filia poſitũ extra Rauennæ mœnia, in quo ſanctæ Mariæ monaſterium eſt ædificatum in rotundo ea ratione appellatũ, quod altare maius eccleſiæ chorusq́ XX capax monachorum, ordine ut eſt moris in ſtallo pſallentium, unico atq́ integro rotundo lapide conteguntur: præeſt'que illi monaſterio abbas Matthęus Blondus nobis frater germanus. populo nunc Rauenna eſt infrequẽs, quæ uiros olim habuit cum ſanctos tum etiam doctos, Apollinarẽ, Vitalem & eius filios Geruaſium & Prothaſium, Vrcinum'que medicum, omnes martyrio coronatos: Ioannem nominis ordine decimumſeptimum ponti. Romanũ: Petrum Rauennatẽ Foricornelij epiſcopum, qui multas ſacri eloquij ſcripturas eloquẽtiſsime dilucidauit: & Caſſiodorũ urbis Romę ſenatorem regumq́ oſtrogothorum epiſtolarum ſcriptorem, & poſt monachũ: qui præter ſcripta ſecularib⁹ litteris haud quaq́ cõtemnẽda libros de anima grauiſsime ac eruditiſsime ſcriptos reliquit. Videtur etiam genuiſse Fauſtinũ ad quẽ Martialis poẽta multa ſcripſit. Quos fauſtine dies qualem tibi Roma Rauennam abſtulit. Genuitq́ ſuperiori ſeculo Rauenna Guilielmum phyſicum, quem Petruſpaulus uergerius notiſsimũ amiciſsimũq́ ſibi

hominem

Forum Pompilij

Bretenorum

Polenta op.

Rauenna

Mutilina

Porta aurea

S. Maria rotunda

hominem magnis effert laudibus. Genuit etiam eodem tempore Ioannē grammaticum rhetoremꝗ doctiſſimum, quem ſolitus dicere fuit Leonardus aretinus omni in re ſed po/tiſſime in hac una grauiſſimus locupletiſſimusꝗ teſtis, fuiſſe primũ à quo eloquentiæ ſtu dia tantopere nũc florentia longo poſtliminio in Italiã fuerint reducta, digna certe cogni/tio quæ à nobis nunc illuſtranda Italia in medium adducatur. Vident intelliguntꝗ qui la/tinas litteras uero & ſuo cum ſapore deguſtant, paucos ac prope nullos poſt doctorum ec cleſiæ Ambroſij Hieronymi & Auguſtini, quæ & eadem inclinantis Romanorum impe rij tempora fuerunt, aliquali cum elegantia ſcripſiſſe, niſi illis propinqui temporibus, Bea/tus Gregorius ac uenerabilis Beda, & qui longo poſt tempore fuit beatus Bernardus, in prædictorum numero ſint ponendi. primus uero omnium Franciſcus petrarcha magno uir ingenio maioreꝗ diligentia & poëſim & eloquentiam excitare cœpit, nec tamē eum attigit Ciceronianæ eloquentiæ florē, quo multos in hoc ſeculo uidemus ornatos, in quo quidem nos librorũ magiſquam ingenij carentiam defectumꝗ culpamus: ipſe.n. & ſi epi/ſtolas Ciceronis lentulo inſcriptas uercellis reperiſſe gloriatus eſt, tres Ciceronis de ora/tore & inſtitutionum oratoriarum Quintiliani libros nō niſi laceros mutilatosꝗ uidit, ad cuius notitiam Oratoris maioris & Bruti de oratoribus claris, itē Ciceronis libri nulla te/nus peruenerunt. Ioannes autem Rauennas Petrarcham ſenem puer nouit, nec dictos ali/ter quàm Petrarcha uidit libros, neꝗ aliquid quod ſciamus à ſe ſcriptum reliquit, & tamē ſuopte ingenio & quodam dei munere, ſicut fuit ſolitus dicere Leonardus, eum Petrum Paulumꝗ uergerium, Omnebonũ ſchola patauinum, Robertum roſſum & Iacobum an/geli filium florentinos, Poggiumꝗ, Guarinum ueronenſem, uictorinũ feltrenſem, ac alios qui minus profecerũt auditores ſuos, ſi nō ſatis quod plene neſciebat docere potuit, in bo narum ut dicebat literarum amorem Ciceroniſꝗ imitationē inflammabat. Interea ema/nuel chryſolora Conſtantinopolitanus uir doctrina & omni uirtute excellentiſſimus quũ ſe in Italiam contuliſset partim Venetijs partim florentiæ partim in curia quã ſecutus eſt Romana prædictos penè omnes Ioannis Rauennatis auditores litteras docuit Græcas: ef fecitꝗ eius doctrina paucis tamen cōtinuata annis, ut qui Græcas neſcirent litteras latinis uiderentur indoctiores. & quum magnus bene diſcendi ardor multos in Italia apprehen/diſset, cōciliumꝗ apud Cōſtantiam germaniæ ab uniuerſo populo chriſtiano haberetur, *Concilium Conſtanti.* quærere ibi & inueſtigare cœperunt ex noſtratibus multi ſi quos germaniæ loca conſtan tiæ proxima ex deperditis Romanorum & Italiæ olim libris in monaſteriorũ latebris oc/cultarent. Quintilianusꝗ integer repertus à Poggio primum tranſcriptus in Italiam ue/nit, ſecutæꝗ ſunt incerto nobis datæ libertatis patronæ Ciceronis ad Atticum epiſtolæ: *Quintilianus* cumꝗ hic in Quintiliani inſtitutionibus & ad atticum epiſtolis noſtrorũ Italiæ adoleſcen tium ingenia deſudarent, Gaſparinus bergomenſis grammaticus rhetorꝗ celeberrimus Venetijs meliori ſolito doctrina nonnullos erudiuit, plurimos ad ea imitanda ſtudia inci/tauit: florebantꝗ iam & fama celebrabantur Petruſpaulus uergerius Omnebonũ ſchola natu maiores, Leonardus aretinus, Robertus roſsus, Iacobus angeli, & Poggius, ac Nico la mediceus quem præceptor domi aſsiduus erudierat Aretinus, Guarinusꝗ Venetijs & Victorinus mantuæ multos cœperant erudire, cum Philippus mediolanenſis dux tertius Gaſparinum à bergomo ſubditũ hominem inuitum mediolanenſibus edocendis Padua & Venetia euocauit. Vbi id maxime adiumenti ſtudijs eloquentię attulit, quod repertus Laudæ à ſummo uiro Gerardo landriano tunc ibi epiſcopo multis maximiſque in rude/ribus codex Ciceronis peruetuſtus & cuius litteras uetuſtiores paucíſsimi ſcirent legere ad eius perueniens manus interitum euaſit. Continebat is codex præter rhetoricorum no uos & ueteres qui habebantur tres quoꝗ de oratore integerrimos, Brutum de oratoribus claris & Oratorem ad Brutum M. Tullij Ciceronis: unde liberatus eſt bonus ipſe uir Ga/ſparinus ingenti quem aſsumpſerat labore ſupplendi quoad poterat librorum de oratore defectus: ſicut diu antea in Quintiliani inſtitutionibus multo labore ſuppleuerat. Et quũ nullus mediolani eſset repertus qui eius uetuſti codicis litteram ſciret legere, Coſmus quidam egregij ingenij cremonenſis tres de oratore libros primus tranſcripſit, multi/plicata'que inde exempla omnem Italiam deſideratiſsimo codice repleuerunt. Nos ue/ro cum publicis patriæ tractandis negocijs adoleſcentes Mediolanum adiſsemus, *Brutus* Brutum de claris oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate tranſcri/pſimus,

pſimus, ex quo primum Veronam Guarino poſt Leonardo Iuſtiniano Venetias miſso omnis Italia exemplis pariter eſt repleta. Quo ex tot librorum ipſius eloquentiæ fomitum allato noſtris hominibus adiumento factum uidemus, ut maior melior'que ea quam Petrarcha habuit dicendi copia in noſtram peruenerit ætatem. nec paruū fuit cum adiumentum ad diſcendum eloquentiam tum etiam incitamentum Græcarum acceſsio litterarum, quod qui eas didicere præter doctrinam & ingentem hiſtoriarum exemplorumq́ copiam inde comparatam conati ſunt multa ex Græcis in latinitatem uertere, in quo uſu aut aſsiduitate ſcribendi reddiderunt quam habebant eloquentiam meliorem, aut qui nullam prius habebant inde aliquam effecerunt. Hinc ferbuerunt diu magisq́ nunc ac magis feruent per Italiam gymnaſia, plærique ſunt ciuitatibus ludi in quibus pulcherrimū iucundumq́ eſt uidere diſcipulos ne dum poſtquam ſunt dimiſsi ſed quouſq́ etiam ſub ipſa ferula declamant & ſcribūt, pręceptores dicendi ſcribendi'ue elegantia ſuperare. Ex his autem quos Ioanni noſtro Rauennati diximus fuiſse diſcipulos duo ætate priores, Guarinꝰ & Victorinus hic Mantuæ ille Venetijs Veronæ Florentiæ & demum Ferrariæ infinitam penè turbam & in his ferrarienſes Mantuanosq́ principes erudierunt. Georgius trapezuntius publico Romę gymnaſio Hiſpanos gallos, germanosq́ multos, ut qui nonnulli aliquando ſunt magni præſtantes'q́ uiri, ſimul cum Italicis oratoriæ ac poëticæ auditores habet. Franciſcus uero Philelphus ab ipſa gente chryſolora Conſtantinopoli eruditus *F. Philelphus* Venetijs Florentiæ, Senis, Bononiæ & demum Mediolani Græcas plurimos litteras docuit & latinas. quid quod ualla Laurentius nō modo ſuis elegantijs quoſdam Neapoli impleuit, ſed eas quoq́ per omnē Italiam diſseminari optinuit, Petrus'q́ perleo Ariminenſis Mediolani primū poſt genuæ, Iacobus frater ſuus Bononię, Procellius Romæ & Neapoli & Thomas pontanus Peruſiæ, uarijs'q́ ciuitatibus Seneca Camertinus, Italia bonis litteris implenda pro uiribus enituntur: auctor eſt Plinius olim nebulas nutrire uuas, diſputat Rauennæ uina pręſertim uermicula haberi optima. Sed Martialis contra ſentit his uerſibus: Sit Ciſterna mihi quam uinea malo Rauennæ. Nam poſſum multo uendere pluris aquam: & alibi dicit nullo in ſolo gratiorē gigni aſparagum ijs quos uidit in hortis Ra- *Aſparagus* uennatium, quod Martialis confirmat his uerſibus, Mollis & æquorea quæ creuit ſpina rauenna: Non erit incultis gratior aſparagis. Et alio item loco ſcribit Plinius in rauennatium mari rombum eſſe optimum. Martialis uero indicat rauennæ ſemper alias ſicut nūc eſt ranas fuiſſe multas. Cum comparata rictibus tuis ora, Niliacus habeat crocodillus anguſta, melius'que ranæ garriant rauennates. Cingunt rauennam amnes duo bediſum facientes, quorum qui ad dexteram montonus, qui ad ſiniſtram olim uitis nunc aquæductus dicitur, ortum in appenini iugis propinquo tyberis fonti loco habēs: adiacet'que illi intus meldula oppidū, & ſuperius galeata, poſt ſancta Sophia. Ad montoni fluminis ſiniſtram *Meldula op.* in uia flaminia eſt forum Liuij ciuitas uetuſti nominis, tertiū optinens locū inter quatuor *Montonus* fora quæ innominata Pliniū ea in regione diximus poſuiſſe. Videmus autē Euſebium de temporibus dicere Gallum poëtā cuius ſæpe Virgilius & Horatius meminerunt fuiſſe fo- *Forumliuij* roliuienſem, & Pliniꝰ in uinis Italiæ optimis liuienſe enumerat: fuit uero ea ciuitas, quod *Gallus poeta* procul à uanitate mendacij de patria noſtra ſit dictum, uiris præſtantiſſimis præſertim litteratis fœcunda: quę præter Gallum poëtam Guidonem bonactum aſtrologorum principem habuit, quæ Rainerium arſendum iureconſultum celebrem Bartoli ſaxoferratenſis præceptorē, & per eadem ferme tempora Checho rubeo & Nereo morando uiris doctiſſimis & Franciſco petrarchæ ſicut ipſe in epiſtolis ſæpe memorat amicis ornata fuit. excelluit uero per ætatem noſtrā Iacobus de turre forliuienſis cunctos philoſophiam medicinamq́ profeſſos: & Iacobi alegreti forliuienſis bucolicum carmen extare uidemus cæteris poſt uirgilianum eo in genere ſcriptis carminibus facile ut periti iudicant præponendum. quid qđ Vgolinus cognomine urbeuetanus forliuij genitus & nutritus omnes ætatis noſtræ muſicos ſine contradictione ſuperat, æditusq́ ab eo de muſica liber haud ſecus omnium qui ante ſe ſcripſerūt labores obſcurabit q̄ Bonati opera uetuſtiſſimorū ſcripta aſtrologorū ſeponi faciūt: obijtq́ nuper Ludouicus Forliuienſis & epiſcopus & ciuis philoſophorū ætatis noſtræ theologorūq́ facile princeps. Rei aūt bellicæ gnaros & in eo munere claros habuit patria noſtra Ioannē ordelaffum, Brandolinū & Tybertum brandulos ac Moſtardam: quæ etiam nunc ornata eſt Nicolao haſteo recanetenſi ac maceratenſi

epiſcopo

epiſcopo litteris moribus & bonitate conſpicuo, paritercꝫ eius pronepote Stephano nar/
dino cameræ apoſtolicæ clerico doctrina uirtutibuscꝫ decorato. Magnam item ſpem dei
Blondi quinq; munere conſtitutam uidemus in quincꝫ blondis natis noſtris, qui litteris omnes pro ætate
ſunt pleni. feraciſſimi etiam & in multis naturæ benignitate præcipui eſt patria noſtra ſo/
li, quæ præter cõmunes cæteris Italiæ urbibus fruges uini olei frumenti, ſeminibus quocꝫ
abundat aromaticis, nulli in Italia alteri ſolo quàm Apulo cõceſſis, anniſſio, cardamomo,
fenogræco, cimino, coriandro: eam ciuitatem quartus Martinus pont. Rom. murorũ mu/
nitione ſpoliatam in uici ruris'ue formam redegit, quam ignominiam honeſtiſſima popu/
lo & male à pontifice exiſtimata præceſſit cauſa. Quũ. n. galli eccleſiæ ſoliti militare Gui/
done appienſi ductore urbem duriſſima ac diutina preſſiſſent obſidione, cuius meminit
uulgaris poëta dantes, populus Forliuienſis hortante Bonato Guidone armis correptis fa
cta eruptione magnam in illis edidit occidionem. ſed qui armis reſiſtendo fortes fuerant
ciues ſuaſionibus poſtea molliſſimis ſe decipi permiſerũt, in quos pontifex immerito ira/
Caſtrum carũ tus in mœnium urbis excidio deſæuijt. ad montoni dexteram caſtrum carũ eſt oppidum
Caßianum prius ſalſubium à ſcatente ibi ſalſo fonte dictum: inde donadula, poſt caſſianum: deinceps
Porticus arduo in colle eſt Porticus, eloquẽtiſſimo & Græce latinecꝫ doctiſſimo Ambroſio camal/
dulenſi principe monacho quem genuit clarum: ut non immerito nos aliquando gloriari
ſoleamus, quod uetuſti patriæ noſtræ agri, ius à Forliuienſi prætore patrum noſtrorũ me
moria petere ſoliti, oppida, Plautum Saſſina, Ambroſium Porticus genuerunt. Rauennæ
mœnia ſecus montonum amnem foſſa attingit, à uetuſtiſſimis ut inquit Plinius meſſaniũ
Paduſa appellata, duodecim milibus nauigia in padum perferens: Paduſa ad eam foſsam incipit
palus uetuſti nominis, & quam geographi unicam in Italia paludem eſse uolunt, de qua
in georgicis Virgilius, piſcoſo'ue amne paduſa. Cõplectitur uero quicquid lacunæ aut ſta
gnorum aut paluſtris ſoli ab ea rauennate foſsa quinquageſimo ferme miliario padũ in/
Annomo flu. ter & flaminiæ aut ęmiliæ agros intercedere uidemus, Annomocꝫ fluuius nec adriaticum
mare nec padum attingens in eam primus delabitur paludem: cui fluuio primus in ſicco
Bagnacaual/ adiacet trauerſaria rauennatum uicus, & pari ſpatio ad dexteram bagnacauallũ noui no/
lum minis oppidum prius tyberiacum & aliquando ad caballos appellatum. Diuidit autẽ in/
Fauentia terius Anomo Fauentiam uetuſti nominis ciuitatem, cuius tamen factam primo mentio/
nem inuenimus apud Liuium libro LXXXIX Sylla carbonem cum exercitu ad Clu/
ſium, ad Fauentiam. Fidenciolamcꝫ cæſo Italia expulit. Et Helius ſpartianus in uita Ha/
driani: interfecti inſidiatores Hadriani conſulares, Palma terracinæ, Nigrinus fauentiæ.
Idemcꝫ ſpartianus: Ceionius Commodus qui & Helius uerus natus eſt maioribus fauen/
tinis. & Iulius Capitolinus Lucij ueri Helij imperatoris uitam ſcribens ſic habet, Origo
eius paterna ex etruria fuit, materna ex fauentia. eamcꝫ urbem Gotthi ſuſtulerunt, & po/
ſtea reædificatam Federicus cognomine Barbaroſſus male habitam reddidit immunitã.
Et anno abinde uix dum ducenteſimo brittones in Italia tunc militantes diripuerunt. Nu/
per uero Guidatius Manfredus primo, poſt Aſtorgius frater, præſtantes rei militaris du/
ces eandem uicariatus eccleſiæ titulo gubernantes muro cingere præualido inceperunt.
Ornata fuit fauentia nuper Martino præſtanti rei militaris ductore. Tradi uidemus à mul
tis Octauium Auguſtum M. Lepidũ, & M. Antonium de ſceleſtiſsimo triumuiratu ſuo
apud confluentia prope Bononiam conueniſse. Abeſse autem non poteſt quin aut fauen
tia aut proxime apud Bagnacauallũ Cutignolam & Lugum ubi flumina anomo ſennius
Confluentia & uatrenus ac padus in mare unis oſtijs confluunt ea fuerint Confluentia: de quo nefario
ſcelere in hanc ſententiam ſcribit Liuius libro CXIX. In triumuiratu proſcriptio facta
eſt in qua plurimi equites ſenatores CXXX uiciſsim conceſſi. Lepidus. n. L. Paulum fra
trem, Antonius L. Cæſarem auunculum, & Octauius M. Ciceronem, qui à Popilio legio
nario milite quũ haberet annos LXIIII occiſus eſt, caputcꝫ cum dextra manu in roſtris
poſita ubi multos defenderat. Plinius de lino Italiæ tractans fauentinum in æmylia uia mi
ris effert laudibus. & alio loco eos numerans quos Veſpaſianus imperator facta Italię de/
ſcriptione excellenter inueteratos repperit, unam dicit mulierem fauentię inuentam fuiſ/
ſe quæ annos XXV ſupra centeſimum nata erat. Interius quarto ſupra fauentiam milia/
Aureolum rio Aureolum eſt oppidum eccleſiæ rauennatis amœniſsimo in colle ſitũ, ſub quo in ano
monem defluit Martianus torrens, qui latera abluit mutilanæ uetuſtiſsimi oppidi, cuius

Mutili

Mutili tunc appellati Liuius in principio belli Macedonici, ſicut in Rauenna oſtēdimus meminit, fuitq́ ante quingentos annos nobilis familiæ comitum, qui Guido cognomine per Flaminiam & Etruriam floruerunt. Supra Fauentiam ad Anomonis fluenta conual- lis eſt fluuij nomen retinens populis frequentata, in qua Braſgella, rontana, grattaria, caſti lionum, caſtella: marrate & bifurcus uici, & ſub appenino Criſpinus. poſt anomonem pa- duſam paludem influit Sennius amnis, cui ipſa in palude & in ſylua quam lugi dicūt adia cet Fuſignanum oppidum. Et ad dexteram Sēnij ripam Cutignola eſt oppidum: unde At tendula gens Sfortiorum familia fluxit in Italis nunc clariſſima. Adiacet Lugo zagona- ria caſtellum acceptæ à Florētino populo cladis in Philippenſi bello, & capti in eo prælio Caroli Malateſtæ, quod in hiſtorijs diffuſe oſtendimus memoria celebratū. Et intra ſecun dum inde miliarium ad Sennij ripam exciſum eſt oppidum Cunium, ex quo operis huius principio diximus familiam nobilem Cunij comitum originem duxiſſe, quæ multos ha- buit belli duces. non itaq́ duximus omittendum, quod maxime ad præſentem facit inten- tionem, Albricum cunij comitem, qui primus hoc nomine in ea familia fuit, fato quodam illum fuiſſe, qui maximam in re militari Italica fecit mutationē. Vt enim remotiora omit- tamus tempora, reipub. & imperatorū, qui ad inclinationem uſq́ imperiū Romæ & in Ita lia integrū tenuerunt. ut etiam illa prætereamus, quæ per annos fermè quadringentos ma lo ſuo Italia per uiſigothorū, erulorum, oſtrogothorum & longobardorum tempora uidit accurate noſtris in hiſtorijs narrata, magnam quietem Italia ſub Carolo Magno & ſuis fi- lijs ac nepotibus Romæ imperantibus per annos circiter centum habuit. Sed mox ad pri- ſtinos penè labores ſub Italicis tribus tyrannis Berengarijs redacta, breui poſt Germano- rum regū imperij titulo ornatorū tēporibus uaria uti fortuna cœpit. quæ aliquot ex ipſis tyrannos, aliquot inertes & malignos paſſa nil minus mali uidit, q̄ quum inter ſeipſam di uiſa eſt. & parte oppreſſa pars aſtu dolis aut fortitudine uſa calamitatē ad tempus potuit declinare: unicū uero tantis malis remediū aliquando excogitatū eſt, quum implorata Ro manorū pontificū auxilia aliquos à mali regis, ſiue imperatoris Germani ſæuitia tutaban- tur. Quanquā tempora ſæpe fuerunt in quibus magis ipſa pontificū diſſidia cū malis prin cipibus nocuere. Quū itaq́ id Romanorū pontificum aliquando inefficax remediū eſſet uiſum, cœpere urbes in Italia potentiores præſertim Lombardiæ & Marchiæ Taruiſinæ ſeſe in libertatē erigere, & ſocietatibus initis inuicem ſe tueri. Irruerunt uero aliquotiens Germani reges, Otto tertius, tres Hērici, tertius & quartus & poſtea ſeptimus. deinde pri mus Federicus & ſecundus, & demum Ludouicus Bauarus. & hinc pontificibus ſocijsq́ bello populis inde regibus, uel impugnātibus, uel iniuriā propulſantibus ſtrages ubiq́ cæ des direptiones incendia in Italis ſunt cōmiſſa: ut auſim affirmare plus aliquando calami- tatis ab hac gente acceptū, q̄ raro alias à barbaris omnino Chriſtianæ fidei hoſtibus per- peſſum erat. In tātis malis ultimo penè Bauari tēpore cœperūt Ro. pont. atq́ etiā aliquæ bellorū ſociæ ciuitates aduerſus Germanicā tyrannorū rabiem externos milites, Francos, Hiſpanos, Anglicos, Brittonesq́ mercede conductos in Italiā uocare: quinetiam quotiens orta inter electores imperij quod ſæpe cōtingit, aut aliter inter Romanos principes diſcor dia uiſum eſt tutū eſſe Germanorū electo imperatori inimicorum præſidia precio ſunt ac cepta. Vnde factū eſt ut per annos circiter centū à Martini quarti pontificatu uſq́ ad Gre gorij undecimi tempora diuerſis in regionibus Italia, aut Theotonicos, aut Brittones, aut Anglicos habuerit mercede cōductos. Nulla enim erat Italiæ ciuitas, quæ Italico homini ſtipendia penderet. ſed ſinguli populi inter ſe centuriati ſuæ reip. munera gratis obibāt. & uexilla curru uecta, quod appellarūt Charrotiū in expeditiones ac prælia ducebantur. ac- ciditq́ dimiſſos aliquādo aut alias cum prædandi libido inceſſit huiuſmodi cōductos mer cenarios milites plura maioraq́ damna noſtratibus, q̄ eos à quibus timebatur intuliſſe. di cunt hoc maximo experti damno peruſini clade ingenti XII milliū, uel ferro cæſorū, uel tyberi enectorū à Brittonibus Anglicisq́ afflicti. teſtantur Cæſena Fauentiaq́ crudeliter direptæ, & omnis regio affirmat urbi Romæ adiacens, in qua ferunt, qui interfuerunt ſu- pra LX oppida, & caſtella partim funditus, ut nunc manent exciſa, partim habitatoribus pulſis ſpoliata fuiſſe, ut felices habiti ſint ex ipſis, qui nihil rerū amiſſione durius ab Angli cis Brittonibusq́ fuerūt paſſi. Creſcebat interim uicecomitū in Lombardis potētia, Bene dicti undecimi pontificis Romani auctoritate in Bauari damnū dedecusq́ Luchino uice

Vallis Anomonis
Braſgella
Marrate
Cutignola
Cunium
Albricus comes Cunij
Charrotium
Vicecomites

comiti & Ioanni eius fratri Mediolanẽſi archiepiſcopo attributa. & uarie per aliquot tem
pora inter Lombardos quod diffuſe in hiſtorijs diximus eſt certatũ. quibus in bellis quum
Brittones, Anglicicꝗ cõtraria Bernaboui uicecomiti ſentirẽt, armauit ille cum alios in Ita/
lia tum imprimis Albricũ, de quo dicere cœpimus Cunij comitẽ, qui externo militi ſæpe
cõgreſſus ſuperior uictorcꝗ euaſit. Et tamen uariãte ut fit fortuna exercitu Bernabouis fra
cto fugatocꝗ Albricus eſt captus, quẽ ut militari ætatis noſtræ more dimitterẽt, quũ illi pre
cibus rationibuscꝗ alijs adduci nõ poſſent, Barnabos argento ad trutinã quãti ponderaret
impenſo redemit. Iscꝗ præſtantiſſimus ductor eam gentem externam breui expulit Lom/
bardia quæ uicecomiti erat ſubdita. Barnaboue poſtmodum à nepote in carcerem conie/
cto Albricus ſtipendio dimiſſis Italis omnibus, qui arma ferre cœperant ſeſe ducem ea ra
tione exhibuit, ut coacti eam in militiã præſtantiores quicꝗ inito fœdere, quod ſacramẽto
firmatum eſt, una eſſent ſocietas ſancti Georgij appellata. qua cum ſocietate adeo ardenti
celſocꝗ animo externos Albricus eſt inſectatus, ut nullus qui paterna auitacꝗ origine in Ita
lia genitus nõ eſſet arma per eum circũferre ſit auſus. Fuiſſe autẽ ad quadraginta equitum
millia externos Italia tunc pulſos audiuimus: quũ Albricus ſua ſocietate repentino tumul
tu cõgregatos uix duodecim millia habuerit. Fomes'cꝗ id & origo quædã fuit omniũ rei
militaris ducum quos audiuimus & ipſi uidimus adminiſtrandorũ bellorum gloria excel
Braccius luiſſe. Nam Braccius montonenſis domeſticus Albrico familiariscꝗ fuit. Sfortia cum Lau
Sfortia rentio Attendulo conſanguineo prima ductu Brandolini Foroliuienſis in Albrici exerci/
Moſtar/ tu tyrocinia fecit, pariter Paulus Vrſinus Moſtarda Foroliuiẽſis, Tartaliacꝗ Lauellẽſis, &
da Thomaſinus Cribellus Mediolanenſis, Albrici ductu auſpicijs & diſciplina militiam ſunt
Tartalia ſecuti. Inſtitutæ autem in Italia militiæ Albricus nouum addidit ornamentum, ꝙ ubi tho/
races, ocreas, brachialiacꝗ ex corio quod nos uidimus, uel externi uel ciues in tumultibus
patriæ militantes induebantur, ferro ipſe & chalibe totum armari hominem primus edo/
cuit, & in ſua ſocietate curauit. Externis Italia pulſis Albricus in Neapolitanum ſe confe/
rens regnum Ladislao regi à quo magni cõmeſtabilis dignitate ornatus fuit, talem præſti
tit operam, ut nedum regno à multis potentiſſimiscꝗ inuaſoribus occupato ſit potitus, ſed
talia per Italiã iecerit fundamẽta, ex quibus apparuit eum niſi morte poſt Albricum præ/
uentus fuiſſet regni Italici atcꝗ imperij dignitates in Italiam reducturũ fuiſſe. Sentiãt uero
quicquid alij uolũt, noſtra fert opinio, tãti fuiſſe externos milites, Anglos, Brittones, Ger/
manos, Italia pulſos eſſe, ut & opibus magis abundauerit, & maiorem certe tutiorẽ quie/
tem poſtea ſemper habuerit. Nam etſi in bellis quę poſt eam externorum eiectionem ſunt
geſta urbium oppidorumcꝗ direptiones cõmittuntur: ab excidio tamen incendio & ſan/
guine noſtri ſæpius temperãt, & quod uni in expilatione damno eſt, opes alteri Italico ac
cumulat, quas externus barbaruscꝗ aſportaſſet. Quinetiã ecõtra factũ uidemus ut quum
multi ex Italicis magna cõducti mercede Francis & Anglicis cœperint militare, ſpolia in/
de & pecuniæ in Italiam deferantur. Nulluscꝗ mihi oſtenderet ædificãdi, ueſtiendi, ornan
di, & cæteram omnem uitæ noſtræ, quam hoc ſeculo uiuimus luxuriem, lauticiam, cæte/
ros'cꝗ magnificos apparatus certe ſuperioribus ſeculis fieri ſolitis maiores aliunde, quàm
ab hac ſecuritate & tutela originem habuiſſe. Quæ omnia Albrico noſtro Cunij alumno,
quod exciſum nunc aratur, nõ immerito laudem gloriam'cꝗ perpetuam accumulant. Nec
tamen negamus Ro. curiæ in Italiam ab Auinione reuerſionẽ opulentiã Italiæ plurimum
adauxiſſe. Nam cum per annos LXX Auinione Ro. pont. curiam tenuiſſent, Gregorius
XI. natione Lemouicenſis eandem ad annum ſalutis LXXX ſupra milleſimũ & trecen
teſimũ in Italiã traduxit. At poſtquam dei munere eloquentia per uiri Romãdioli Rauen
næ geniti uirtutẽ reuiuiſcere cœpit, & noua tutior'cꝗ rei militaris forma in Italia externis
eiectis per Albricũ item Romandiolum eſt reddita, eandem quocꝗ Romandiolam per no
ſtras manus tertiã in rebus maximis gloriã Italiæ ſperamus dediſſe, qui latentẽ ſupra mille
annos hiſtoriam tanta attingimus diligẽtia, ut omnem nedum Italiæ, ſed totius olim Ro.
imperij prouinciarum, regionum'cꝗ ſtatum, ad quorum uel regum uel principum uel na/
Roma in/ tionum manus peruenerit, clare magis & quàm fieri poſſe uideretur diffuſe oſtẽderimus,
ſtaurata quum Roma interim inſtaurata, Italiam quocꝗ abſterſa errorũ obſcuritatum'cꝗ multa ru/
Italia illu/ bigine nouerimus illuſtrare. Interius uia flaminia Sennium iungit pons proculeius, & ad
ſtrata dexteram in eadem uia Bologneſium eſt noui nominis oppidum, quod patrũ noſtrorum
memoria

memoria Bononienſis populus à fundamētis ædificauit. Supra ſunr Soſenana & in appe-
nino palatiolum caſtella olim rei militaris gloria clariſſimæ genti Vbaldinæ ſubdita, quæ
ſuperiori ſeculo ſimul cū longiſſimi tractus appenini uicis, caſtellis, & oppidis ab eadem
gente poſſeſſis populus Florentinus per arma cepit. In paduſa itē Vatrenus ſequit amnis, *Vatrenus flu.*
quē Plinius ſcribit ſolitum fuiſſe oſtia padi, nunc primaria ubi ſpineticū appellabatur ad-
augere. Sed nūc auerſo penè uiginti millibus curſu noui nominis oſtia in paduſam & pa-
dum habet zaniolum appellata, ubi claræ memoriæ Nicolaus Eſtenſis Marchio magnifi
ci operis arcē, & poſtea Leonellus ſucceſſor ac filius uiam quæ duodecimo miliario per-
ducit Lugum fecerūt. Intus ad Vatreni dexteram in uia Flaminia eſt Imola Forumcorne- *Zaniolum*
lij priſcis appellata, ad quod erat Æmyliæ regionis initium. Martialiſq; poeta hāc urbem
inhabitaſſe uidetur, ſicut his in uerſibus innuit, Si quibus in terris qua ſimus in urbe roga-
bit, Cornelij referas me licet eſſe foro. Ea ciuitas à Narſetis militibus ſicut in hiſtorijs dixi
mus diruta, & breui poſt à Clephi immaniſſimo Longobardorū rege ſub nouo hoc Imo- *Imola*
læ nomine, ut Rauennatibus fidē po. Ro. ſeruantibus opponeretur ædificata eſt. habuitq;
paulo ſupra ætatem noſtram Beneuenutum, qui grammaticus & ludi magiſter tūc in Ita-
lia primarius, quū hiſtorias noſſet aliqua ſcripſit. Claruitq; diebus noſtris Ioannes Imolen
ſis pōtificij & ciuilis iuriū peritiſſimus. Eſt interius ad Vatreni ſiniſtram ſeptimo ab Imo
la miliario Taxignanum oppidum, quod decimum Ioannem Romanum pontifcem ge- *Taxignanū*
nuit ingentis certe uirtutis & famæ uirum, à quo Sarraceni mediam fermè Italiam opti-
nentes in fugam primo conuerſi, poſt ad Lirim fluuiū magna occiſione profligati Italiam
reliquerūt. Fuit quoq; Taxignanum ſuperiori ſeculo ornatum Petro excellenti medico:
& nuper ex uico codregnano qui tanxignano mille quingentis paſſibus abeſt, originem
habuit Ioannes Ferrarienſis epiſcopus uir cum doctus, tum omnimoda uitæ ſanctimo-
nia redundās. Supra ad Vaterni dexteram Coderonchum, & ſuperius ſub ipſis appenini
radicibus eſt Florentiola nouum oppidum à populo Florentino cui ſubeſt ædificatū. Pro *Florentiola*
ximo item in paduſæ loco oppidū eſt caput ſilicis appellatum, per quod tranſmiſſa lintri-
bus ſeptimo miliario paduſa per zaniolum nauigatur in padū. uia quæ ab eo oppido Imo
lam XII ducit miliario ſilicis nomen retinet, inde olim inditum quod ſilicibus Roma aue
ctis ſtrata fuit. Quum enim Ro. Impe. florente, aliqua belli aut pacis uſibus neceſſaria in
Aemyliam deferri eſſet opus, ea mari aduecta per padi oſtia & inde per paduſam huc loci
comportabātur: unde uiam natura ſoli & paludis propinquitate cœnoſam, & raro tunc ſi
cut & nunc etiam æſtate plauſtra perferentem ſterni neceſſitas adegit. Silices autem Ro-
mā auectos, ut dicamus facit Plinius, qui genus id lapidis nullo alio quàm circa urbem &
mare Etruſcum loco reperiri dicit. Diſperſos uero per Ferrariam Imolam ac circūſtantia
loca ſilices ab hac nunc ſpoliata uia acceptos uidemus eſſe ex his, qui nunc in ſtratis circa
urbem Romā uijs paſſim conſpiciūtur. Sequitur torrens in paduſam labens Siler, cui in- *Siler flu.*
tus appoſita ſunt agri Bononiēſis oppida ſancti Petri ad dexteram, & Ducia ad ſiniſtram. *Ducia*
Superius uero in montibus eſt flagnanum oppidum ſecundo Honorio pont. Ro. ibi geni
to decoratum. Torrens inde habetur Claterna paduſam iuxta uicum ad caballos petens, *Claterna*
ad cuius nominis pontem uiam Flaminiam iungentem oppidum fuit Claterna, cuius mo
dica apparent fundamēta, de quo Cicero ad Lentulum, Erat claternæ noſter hircius, ad fo
rum Cornelij Cæſar. paruo inde ſpatio à paduſa abſunt oppida: hinc medicina inde Bu- *Butrium*
trium populo & quidem diuite frequentiſſimum. Supra eſt in collibus Varagnana. Idex *Varagnana*
inde habetur fluuius apud mulinellam uicum paduſam attingēs, unde uigeſimo ſtadio ad
padi ripas lintribus nauigatur. Ad ſiniſtramq; idicis primo in colle caſtellū eſt Brittonum
ſub appenino, ad ſiniſtram uiſanum, ad dexteram caburatium. amni ſauenæ paduſam illa-
benti Bononia adiacet. Suntq; intus ad eius amnis ſiniſtram uia Florētina uici planorium *Bononia*
primo, poſt in montibus Loianū, inde ſcarcalaſinum, & in appenino caprennū. deinceps *Loianum*
eſt rheni Bononienſis pars foſſa manufacta per urbem ducta, quæ aueſam torrentulum ur
bem diuidentem ad pomerium augens, lintres per paduſam dimittit in padum. Secūdum
huius nauigationis ſiniſtram paduſæ adiacet Ocelinum turris in Ferrariēſi uia ad limitis *Ocelinum*
agri Bononienſis cuſtodiam communita. Apud ocelini turrem paduſæ finem olim fuiſſe,
& rhenum Bononienſem eo in loco aut propinquo padum influxiſſe, indicant peruetuſti
utriuſq; amnis aluei: indicātq; pariter Ptolemæi ac aliorum geographorum deſcriptio ac

pictura:quum uero padus quatuor ferè millia paſſus retroceſſerit,quicquid præſentem pa di ripam & ocelinum intercedit paduſæ acceſſit:nec ut ante conſueuerant padum illabun tur rhenus & Scultenna,ſed lauinio & ſamogia auctus rhenus & Scultennæ & formigini torrentulo iungitur,coactaq; huiuſmodi aquarum moles per ultima paduſæ oſtia ad Bon denum illabitur padum.Id uero Bononienſis agri,quod rhenum paduſam & ipſam inter-
Podium cedit urbem,plurimis uicis oppidis & caſtellis frequẽtatur.Podio lambertinorum,proſpe
Galeria rio plateſiorũ,uenantio,galleria, peretulo, centhio & plebeio. Bononiã urbem uetuſtam
Bononia ſcribit Plinius, urbium quas Etruſci ultra appeninum habuere primariam boiorũ poſtea caput fuiſſe,ut pro felſina credatur primum boionia poſt Bononia eſſe dicta.Eam Liuius XXXVII dicit,coloniam à Romanis deductã,agrumq; eum fuiſſe captum de bois Gal lis,qui ager prius fuerat Etruſcorum. quam per Auguſti & aliquot imperatorum tempo-ra trium opulentiſſimarum Italiæ ciuitatum ſupero mari adiacentium unam fuiſſe, quum alij dicunt ſcriptores tum affirmat Plinius.Suetonius autem dicit Octauianum Bononien ſibus,quod in Antoniorum clientela antiquitus fuerant, gratiam feciſſe coniurandi cum tota Italia pro partibus ſuis.Idemq; Suetonius ſcribit,Neronem imperatorem oraſſe Lati ne pro Bononienſibus ad conſulem & ad ſenatum.Iulius Capitolinus in XXX tyranno rum geſtis rebus de Ceſorino dicit,Erat eius ſepulchrũ grandibus literis circa Bononiam, inciſi ſunt eius honores:ultimo tamẽ aſcriptum eſt Felix per omnia infeliciſſimus. Ad an-num ſalutis XXXX ſupra DCCC. Sergij pont. Ro. os porci prius appellati tempori-bus,quum Lotharius tunc imperator Ludouicũ filium Romam cum copijs mitteret, Bo-nonienſes illum multis incommodis damniſq; affecerunt. Quamobrem ille conuerſo qui iam præterierat exercitu ultionis modum exceſſit, quod poſt agri uaſtationẽ factamq; in inſontibus per uicos uillaſq; repertis cædem obſeſſam urbem captamq; reddidit immuni tam.& tamen illam ad annum ſalutis LXXI ſupra ducenteſimum & milleſimũ tam ſci-mus fuiſſe potẽtem,ut aduerſus Venetos liberam mari Adriatico nauigationẽ prohiben-tes tribus annis bello contenderit, in quo Bononiæ prætor caſtra habens apud padi oſtia ubi caſtellum Bononienſes ædificauerant,quadraginta millia equites pediteſq; in exerci-tu tenuerit.repulſiq; Veneti amiſſis aliquot copijs,cum ducis Venetiarum Laurentij teu-poli ductu paratiores rediſſent,inter Bononiẽſes Venetoſq; pax firmata eſt:in qua actum eſt,ut padi oſtiorum cuſtodia Venetis relicta,poſſent Bononienſes per ea ſal & frumenta abſq; uectigali ad libitum deportare. Sequẽti anno orta ciuili diſſenſione Bononienſes fa ctionem ciuium,ut dicebant imperialem patria eiecerunt,lambertatios,& eorũ partes ſe-cutos aſinellos,de andalo,comites panici,carboneſios, ſtorletos,albaros,de uilla noua, de principibus,de abbate,comites butrij,fuſcardos,de albeſio,de fratta,de la mola,de ruſtica nis. exinde quum pars quæ in ciuitate uictrix manſerat, extorres animoſius inſecuta Fo-rumliuium in quam illi ſe receperant ciuitatẽ obſediſſet,bononienſis exercitus fractus eſt & fugatus,quo in prælio legi in Venetorum monumentis octo millia Bononienſiũ ceci-diſſe.Quoquo autem modo res poſtea ſe habuerint, Bononiã anno XC uix dum elapſo fuiſſe à Ro.eccleſiæ magiſtratibus hoc nouo,quem nunc habet, circundatã muro ſcimus: conſtatq; eam non muro magis per id temporis ac diu poſtea quàm opibus amplificatam fuiſſe.habuit Bononia ſicut tradit Euſebius, L Pomponium Bononienſem atellanarũ ſcri ptorem. & paulo poſt per M.Tullij Cice.tẽpora ſicut ipſe in Bruto dicit, C.Ruſticellum oratorem haudquaquam cõtemnendum.& ſecundo Lucio pont.Ro.Alberti filio ciue or nata fuit.Martialis uero eam urbem Ruſo ornatam fuiſſe dicit his uerſibus,Funde tuo la-chrymas orbata Bononia ruſo,Et reſonet tota planctus in Aemylia.Pliniuſq; refert cũ Ve-ſpaſiani impera.edicto Italiæ cenſus haberetur,L.Termicium Marci filium Bononiẽſem XXV & cẽtum annos fuiſſe natum.Idemq; Plinius dicit nullos calamos aptiores eſſe ſa-gittis,quàm Bononienſes:& ſpeculares lapides breues maculoſoſq; cõplexu ſilicis in Bo-nonienſi agro reperiri.Habuit autem paulo ſupra ætatem noſtram Bononia Ioãnem An-dreæ Calderinũ iureconſultorum ætatis ſuæ celeberrimũ. Gaudemuſq; ætatem noſtram tuliſſe Nicolaum Albergatũ, qui primo cartuſiæ monachus poſt Bononiæ epiſcopus, de-mum Ro.eccleſiæ cardinalis,uir fuit cum celebris ſanctimoniæ,tum etiam ſapientiæ ſin-gularis.nuper quoq; Antonius claruit Bentiuolius, uir nobiliũ ætatis ſuæ in Bononia po tentiſſimus;& potentium ſui ſeculi,bonarum artium cæterarumq; uirtutũ præſertim libe

ralitatis

ralitatis gloria celeberrimus. Obijtq́ proximis temporibus philoſophorū ſui ſeculi præ/
ſtantiſſimus Nicolaus Faba Bononienſis. Superſunt autem Gaſpar nunc epiſcopus Imo/
lenſis & philoſophus inſignis, & multi iurium ciuilis & pontificij & philoſophiæ ac medi
cinę ſtudijs ornatiſſimi, Ludouicus de gente Ludouiſia ſacri palatij apoſtolici auditor, Ba
ptiſta Floriani iurecōſultiſſimi filius, Gaſpar Arrengherius & noſter Bornius Salēſis. Ma
trem uero ſtudiorum Bononiam tam paucis nunc ornari elegāter doctis nullus mirabitur,
qui meminerit (quod cum horrore dicimus) ciuiles diſcordias plures ferro per ætatē no/
ſtram Bononiæ abſtuliſſe præſtantis ciues, his quos nunc ipſa & duæ ſimiles in Italia ha/
beant ciuitates. Ad rheni ſiniſtram interius oliuetum ubi conuallis rheni incipit uicus. Ad
dexterā ſub appenino Caſium, in appenino Granariolum arx altiſſima. Inter Samogiam *Caſium*
torrētem & Scultennam amnem ſunt oppida & caſtella Creualcorium, Perſicetum, Fran *Granariolū*
cum, ubi olim fuit forum Gallorum, apud quod oppidum M. Antonium Hircius & Pan/
ſa Coſs. prælio ſuperarūt, de quo prælio ſic habet Liuius libro CXIX Cum Panſa Coſ.
male aduerſus Antonium pugnaſſet, M. Hircius conſul cum exercitu ſuperueniens fuſis
Marci Antonij copijs fortunam utriuſq́ partis æquauit. Victus deinde ab Hircio & Cæ/
ſare Antonius in Galliam confugit. At Hircius qui poſt uictoriam in ipſis hoſtium caſtris
ex uulnere ceciderat, & L. Panſa ex uulnere defunctus in campo martio ſepulti ſunt. Dein
ceps intus ſunt Pluinatium, Bazanum, mons uelius, agri Bononienſis caſtella. Eſt etiam
in Bononienſi agro in paludem Paduſam uergenti Nouantula oppidum monaſterio in/
ſigni ornatum quod glorioſæ Matildis comitiſſæ opera impenſaq́ ædificatū eſt. Sed iam
ſcultennæ ripa ad quam peruenimus, ciſpadanæ romādiolæ regionis finis, ad Tranſpada *Tranſpadana*
nam eiuſdem partem tranſeundū eſſe admonet. Ad prima padi oſtia Spinam urbem Dio/
medicis opibus fuiſſe conditam ſcribit Plinius, ſed eius nūc parua extant ueſtigia partim
uallis, partim dorſum ſpinæ appellata, unde propinquū padum ueteres ſpineticum appel/
lant, quo in ſpinetico tradit Suetonius Claudium imper. de Britannis triumphaturum na
uem ædificaſſe omniū maximam, quæ potius magna domus potuerit appellari. Primum
ea dextera padi ripa uicum habet ſanctalbertū ubi anno nunc LXXIX atq́ centeſimo
Veneti caſtellum ædificarunt Marcomama appellatum ut Bononienſibus reſiſteret hoſti
bus, qui aliud caſtellū in aduerſa padi ripa, ſed inferius iuxta mare magnis ſumptibus com
muniuerant. Eſtq́ is ſancti Alberti locus unde per foſſam paduſæ meſſanicum XII mi/ *S. Albertus*
liario Rauennam itur. Ea in padi ripa frequentes & prope cōtigui intra uiginti millia ſunt
uici, humana, foſſa, putula, longaſtrinus, filus à padi rectitudine millia paſſus ſex continua
ta dictus, rupta, blaſianus in quo uillam habemus locupletē è regione zanioli ſitā, in qua
horum partem ſcripſimus. & poſt Argenta oppidum ſimul cum ferraria à ſmaragdo exar *Argenta*
cho ſicut in hiſtorijs diximus primo mœnibus cōmunitum, duo de uiginti millia paſſus di
ſtans à ferraria ciuitate: quo in ſpatio ſecundum padi ripam diſtat ab argenta tribus paſ/
ſuum milibus Coſandala uilla Marchionum Eſtenſium magnifici operis ædibus orna/
tiſſima. Ad eamq́ uillam rectus & primarius padi curſus qui præterlabitur anno nunc
centeſimo tortuoſiore ueniebat alueo: quem nunc à uico coderea corrupte pro capite eri/
dani dicto ſecus uillam Belreguardam deſiccatum uidemus. Nam pictura Italiæ quam
imprimis ſequimur, Roberti regis Siciliæ & Franciſci petrarchæ eius amici opus, uicuen
tiam uicueriamq́ & conā uicos profluenti pado appoſitos habet. Quare partes ipſas pa/
di à Ferraria Coſandalum & à Coderea in mare nunc defluentes à cēteſimo anno initium
habuiſſe nō dubito. Supra Coſandalum alia eſt uilla, Monaſteriolum appellata. At ſecun/
dum maris littus diſtant à primarijs padi oſtijs paſſus quindecim mille ſtagni, quod priſci
Capreſiam dixere, oſtia nūc Magna uaca uulgo appellata, ad quod ſtagnum paſſus ſupra *Capreſia*
duodecim millia in circuitu patens Comaclenſis ſita eſt uetuſta ciuitas, quam per Gotho/ *Magna uaca*
rum Longobardorumq́ tempora claſſem armare ſolitam Veneti ab Alberto Berengarij *Comaclenſis*
regis filio Comaclenſium auxilio iniuria laceſſiti, ad annum ſalutis nongenteſimum tri/ *ciuitas*
ceſimumſecundum deſtruxerunt, ut ſemper poſtea ſicut & nunc à paucis fuerit incolis ha
bitata. Mirum uero eſt cernere quantam id ſtagnum præſtet piſciū copiam. quod anguil/
larum cephalorumq́ ſale conditorum uis maxima inde habita, magnum Eſtenſibus Mar
chionibus uectigal omni propemodū Italiæ ſatisfaciat. Scimus uero uidimusq́ hac in pi/
ſcatione contingere, quod Plinius de bænaco mintioq́ ſcribit his uerbis, In bænaco Octo

bri menſe glomeratæ anguillæ uoluuntur mirabili multitudine, ut in excipulis eius flumi-
nis mintij, ob hoc ipſum fabricatis ſingulorum milium globi capiantur. Volana ſequūtur
uetuſti præſentisq́ nominis hoſtia, quæ ramus auget à pado ueteri apud Codeream, ſiue
caput eridani ſciſſus. Suntq́ ea in inſula quam bifurcatus hac ſciſſura padus mare Adria-
ticum, ac palus Capreſia efficiunt uici populis frequentiſſimi, & uillis ciuium, ac omnimo
Maſſa do agreſti cultu amœniſſimi: in quis eminent inferius maſſa & foſſadalbarum, miliare mi-
Belreguardū liarinumq́ & medelana, & ſupra portus ac Belreguardum, ingentia cuius uillæ magnifi-
centiſſimi operis palatia à præclaro præſtantiſſimoq́ principe Nicolao marchione eſtenſi
in ueteri uico uicœria ædificata, cæteris æquiparari poſſunt omnibus, quæ in ciuitatibus
alios Italiæ principes ædificaſſe uiderimus: hicq́ Volanæ ramus uigeſimo ſupra mare mi
Ghorum liario dextrorſum ſe in alterum ſcindit ramum, cuius oſtia appellāt Ghorum. Sunt quoq́
Maſſentia in inſula inde facta Codeghorium, & Maſſentia uici populis refertiſſimi. Ineſt quoq́ cla-
riſſimum, ædificijsq́ ſuperbiſſimum pompoſiæ monaſterium. Quartus dehinc habetur ra
mus padi, quem contra Ficarolum diximus primum ab eo ſcindi: diciturq́ in oſtio ad for-
naces ſic à uico, uel potius ab hoſpitatoria taberna denominatus. Idq́ ultimū padi oſtium
limitem efficit, quo Romandiola ſecundum mare diuiditur à Venetijs. In ea uero inſula
quam duo hi rami à ueteri pado quintodecimo ſecundum ripam ſuperiorem diſtantes mi-
Ferraria liario efficiunt, Ferraria eſt ad ſecundum ueteri pado appoſita: quam ciuitatem in hiſtorijs
primum fuiſſe mœnibus circundatā à Smaragdo patritio, & Italiæ exarcho oſtendimus.
Nominis cauſam hanc afferunt uetuſta Rauennatium eccleſiæ monumēta, q̄ urbis illius
archiepiſcopi tria iurium eccleſiæ ſuæ loca à tribus metallorum nominibus appellauerint.
Aureolum Aureolum Forliuienſis agri in amœno colle ſitum ab auro, & argentā pado primario ap-
Argenta poſitam ab Argento: ferrariamq́ à ferro. Ob eam autem quæ in padi ramorum ſciſſura &
alueorum mutatione facta eſt locorum confuſionē non ſatis indicare poſſumus, utrum ne
in hoc Ferrariæ loco, an ſupra ubi ramus eſt Ficaroli, incoluerunt aſſarigi, quos populos
Etruria oriundos uult Plinius aſſagiam foſſam in adrianorum paludes deriuaſſe: & inde
urbis adriæ ſummerſionem inchoaſſe. Sed uetera hæc ut ſunt dubia relinquentes ad no-
ſtrum redeamus inſtitutum. Quum ferraria urbs ab ipſo conditionis initio in partibus Ra
uennatiū Romanorumq́ ſimul aduerſus Longobardos duraſſet, illis à Carolo uictis poſt
donationem de exarchatu Rauennate factam Romanæ eccleſiæ in eius obedientia per-
ſeuerauit. Tandem quo tempore germani imperatores eccleſiæ aduerſari cœperunt: ipſa
Matildis quoq́ ciuitas ſub alterutris uacillauit. Sed ad annum ſalutis undecies centenum Matildis
comitiſſa Venetorū Rauennatiumq́ auxilio eandem urbem ab Henrico III eccleſiæ ho-
ſte occupatam ſibi ſubegit. Et anno ab inde centeſimo, & XXI quum Marchiones eſten-
ſes amicitijs diuitijsq́ potentiſſimi in Ferraria eſſent: Salinguerra quidam Ferrarienſis per
eorum, & Ecelini de Romano amicitiæ occaſionē præſidio uſus, Federici Barbaroſſi in-
ſtigationibus, auxilioq́ Ferrariæ dominium occupauit: quem Innocentius IIII pontifex
Romanus Venetorum auxilio ad annum ſalutis duodecies centenum atq́ quadrageſi-
mum expulit. Et marchiones eſtenſes ferrariam ſibi paulopoſt ſubigere inceperunt. Sed
anno abinde LXVIII. Veneti ipſis marchionibus per arma pulſis ferraria ſunt potiti:
eamq́ ut dimitterent adduci non potuerunt: licet Clemens quintus pontifex Romanus ci
uitatem Venetiarum eccleſiaſtico ſuppoſuerit interdicto: unde omnia eorum bona per
Gallias Britanniamq́ direpta fuerunt, nec paruiſſent iuſſionibus Papæ Veneti, niſi lega-
tus eccleſiæ in Italiam auinione ueniens, Marchionum eſtenſium & ferrarienſium extor-
rum auxilio fretus Venetos ui & armis Ferraria primum: poſt caſtello thealdo, quod ad
pontem retinebant, magnis utrinq́ commiſſis cædibus deturbaſſet. Fuitq́ poſtea ſemper
Ferraria ſub eſtenſis familiæ gubernatione pontificibus obedientiſſima: & adeo tali domi
no fœlix, ut cum opibus & potentia creuerit per ſingulos annos: tum maxime proximis
Concilium XX annis mirabile habuerit incrementum, quod tum multiplicare fecit concilium à quar
to Eugenio pontifice Romano ibi celebratum. Cui interfuerunt Ioannes Paleologus im-
perator Conſtantinopolitanus: & quicquid præſentis temporis græcia chriſtianis ſubdi-
ta uirorum habuit excellentiſſimū. Inchoata namq́ eſt Ferrariæ quam Florentiæ conclu-
ſam fuiſſe diximus orientalis unio cū eccleſia occidentali. Habuit etiam Ferraria per æta-
tem noſtram præſtantiſſimum principem Nicolaum eſtenſem, cui ad ſummam gloriā ni-
hil præ-

hil pręter literarum ornamenta defuit:quam fœlicitatis partem additam uidimus principi
Leonello,quem nuper amiſimus.Et nouus Marchio Borſius,& ſi literarum ornamēto ca-
ret:humanitate tamen,liberalitate & prudentia genitorem Nicolaū nobis redolet. Quod
uero præteritis temporibus nouæ,ſed ſplendidiſſimæ ciuitati defuit,præſens ſuppleuit ſe-
culum,in quo uiros habemus nobiles,literis humanitatis ornatos, Nicolaum, Laurentiū,
Robertum & Titum fratres ſtrozzas:Lippum plateſiū, & qui peritiſſimus etiam eſt me- *Robertus*
dicus & philoſophus Hieronymum caſtellum.Difficilis nunc nobis reſtat limitum huius *ſtrozza*
regionis deſignatio,præſertim Adriam exarchatui Rauennæ ſubiectam ſimul cum ferra-
ria in romandiola claudere cupientibus.Pado quem ficaroli diximus appellari, decimo ſu
pra mare miliario ad dexteram,ubi primum tellus habetur ſolida,& aratri patiens, adiacēt
corbulæ uici duo,aliquot paſſuum milibus inter ſe diſtantes.dehinc criſpinū.poſt eſt foſſa *Corbulæ*
peloſella:cui intus adiacet Orchanum ſpecioſa uilla prædictorum,Nicolai,Laurentij,Ro- *Foſſa pelo-*
berti & Titi ſtrozzarum doctrina æque ac nobilitate gentis ornatorum. multas ab oſtio *ſella*
foſſæ peloſellę padus alienas accipit aquas.Nam paruo ducta tractu ipſa foſſa paludes ex- *Valles frattæ*
onerat ampliſſimas:utpote quas magna pars atheſis fluuij Veronenſium,& totus tartarus
totuſq; menacus torrentes adeo late longeq; augent,ut maris ſinum amplitudine, ac ſub-
latis quandoq; fluctibus oſtentent.Inſuntq; quàm plura caſtella & uici,quorum ad dexte-
ram primum eſt Fratta oppidum:in quo ad annum ſalutis duodecieſcentenum atq; uige- *Fratta*
ſimum quartum magna ac prope uniuerſalis populi utriuſq; ſexus cædes facta eſt ab Az-
zone nouello marchione eſtenſe partes Salinguerræ ferrarienſis tyranni acrius inſequen-
te.Ad ſiniſtramq; paludum peloſella ingredientibus eſt ſilueſtris domus: unde Patauina
uia in arquatam uicum peninſulæ rodigienſis eſt paſſuum duorum milium traiectus: me-
diaq; in ualle ſunt treſienta,& oppidulum guilielmum,ac ipſius uetuſtæ adriæ fundamen- *Adria*
ta:inter quæ uicus eſt eccleſia una, & aliquot domibus, ſed caſis ut plurimum piſcatorijs
frequentatus. Ea urbs olim præclariſſima, quā mari Adriatico nomē dediſſe oſtendimus,
à græcis,lydis,ſicut uult Iuſtinus,& ab Etruſcis,ſicut Liuius Pliniuſq; ſcribunt, originem
habuit:quæ etiam nunc ciuitatis titulum ac dioceſim retinet. Oritur menacus torrens ad *Menacus*
magnanum agri Veronenſis uicum ceretamq; & prætellas uicos præterlabitur. Tartarus *Tartarus*
item in agro Veronenſi ad græcianum oriundus,micarolum inſulā porcariam ad ſiniſtrā,
& gagium ad dexteram uicos habet.Atheſis autem pars,quæ dictas illabitur paludes, ſub *Atheſis*
liniaco & uilla bartholomaca primam ad caſtagnarium ſciſſuram facit. Trium uero hu- *Caſtagnariū*
iuſmodi fluuiorum per contiguam regionem marchiam taruiſinam delabentium: ideo in
hac curſum deſcripſimus,ut peninſulam rodigienſem hatrienſium dioceſeos ac regionis,
quam claudunt,ſicut par eſt in partibus romandiolæ colligamus.Eſtq; ea in peninſula Ro *Rodigium*
digium nobile oppidum Bartholomæo ornatū Rouerella archiepiſcopo Rauennate ſtu-
dijs eloquentiæ ac humanitate plurimum decorato. Eſt & Venetium caſtellum antiquæ *Venetium*
Venetiæ nomen ſeruans.Sunt quoq; oppida Lendenaria & Abbatia populis frequenta- *Lendenaria*
ta.Supra foſſæ peloſellę oſtium ſunt ad ſiniſtram Francolinus,ad quem uia paduana pro- *Abbatia*
fecti ferraria padum tranſmittunt.& ad dexteram pontis lacus obſcuri uicus.Supraq; per- *Francolinus*
uenitur ad padi integri ripam,unde ramus ſcinditur ficaroli:deincepſq; integer eſt padus.
Hunc uero ficaroli ramum intra centum proximos annos inchoaſſe,ideo non dubitamus:
quia Roberti regis Neapolitani, & Franciſci Petrarchæ pictura Italiæ,quam nos ſequi ſu-
pra diximus,ipſum non habet ramum.Præterea monaſteriū ſancti Saluatoris, in quo arx
ficaroli ædificata fuit:& eius uices obtinens ſancti Laurentij de caſellis eccleſia, monaſte-
rio ſancti Marci ferrarienſis annexa,uetuſta habet annorum quadringentorum iurium ſu
orum monumenta,in quibus facile intelligitur,ubi padus ipſe nunc eſt ficaroli dictus fu-
iſſe agros. confirmantq; nos in hac nouitatis huius rami opinione appoſiti ſingulis præ-
dijs ſingulisq; iuribus monaſterij ultra citraq; padum hunc exiſtentibus fines, quibus de-
ſignandis nulla unquam ipſius rami mentio facta eſt.Sunt ea in padi integri ripa Seraual-
læ,& Caſtrum nouum arces.maſſa, brigantinus & melaria uici tum opulen-
tiſſimi, tum etiam populis frequentiſſimi. Deinceps terra,& per
padi ripam Lombardiæ,& ad contiguas melariæ
ac brigantini agro paludes Taruiſinæ
marchiæ limites habentur.

PERDVCTA eſt ſuperiori libro Romandiola hinc ad ſiniſtram ſcul/
tennæ amnis ripam: inde ad melariam agri ferrarienſis uicum, certos
ultra citraq; padum limites ſuos: Lombardiæ nunc opera eſt impen/
denda. id nomen à Lombardis tractum eſſe conſtat. Quando enim
Carolus magnus, & Hadrianus primus pontifex Romanus nomen,
Longobardi ut diximus, Romandiolæ indiderunt, hanc quoq; partem Italiæ ali/
Gallia ciſal/ quando dictam prius galliam ciſalpinam, uoluerunt cenſeri nomine
pina Lombardiæ, ꝙ à Longobardis ad X & VIII ſupra ducentos annos
fuerat occupata, ſicq; eam Romana eccleſia ab ipſo tempore citra ſuis in monumentis per
annos ſexcẽtos quinquaginta fecit appellari. & quanq; Verona, Vincẽtia, Padua & Tar/
uiſium ciuitas, ac omnis regio aquileienſis eccleſiæ ab eiſdem quoq; Longobardis ſem/
per fuerint poſſeſſæ: certa tamen nobis ratione quam ipſas deſcripturi regiones afferemus
quatuor illæ ciuitates cum aliquot alijs marchia Taruiſina, & reliqua pars Italiæ illi adia/
cens: tum aquileienſis, tum foroiulij regio ab eo tempore fuerũt nominatæ. Sunt Lombar/
diæ fines ſcultenna & padus amnes, apeninus & alpes citra padum, & ultra eum quicquid
intra alpes bænacumq; lacum & amnem ipſo clauditur pado. Igitur ad ſcultennæ dexterã
quã influit Formigo torrens foſſæ immixtus à mutina defluenti bomportus eſt uicus. in/
Finale fra eſt Finale oppidũ, ad quod ea quã diximus aquarũ moles rheno, ſcultenna, formigine,
& plęriſq; torrentibus coeuntibus foſſam efficit fiſtorenã, ultima paduſæ oſtia facientem:
Bondenum apud Bondenũ oppidũ, ubi opinor fuiſſe bondomacũ, quod Plinius lingua gallica ideo ſic
Scultenna appellatũ affirmat, ꝙ immenſum ibi padus profundũ habeat. Scultenna fluuius uetuſtũ id
nomen ſupra uiã æmiliã nunc retinet, infra panarius appellatur. Eſt is fluuius, apud quem
ad annũ ſalutis ſexcẽteſimũ & ſeptuageſimũ pręlio inter rauennates & longobardos com
miſſo cecidiſſe in rauennatiũ partibus octo milia oſtendimus in hiſtorijs. cui interius ad ſi/
niſtram adiacent ſpilinbercum, uignola, maranũ: & in apenino fananũ, per quod oppidũ
Mutina arduus eſt in Etruriã ad piſtoriam trames. Formigo torrens apud ſpezanũ oriundus muti/
nam attingit uetuſti, & in hiſtorijs frequẽtati nominis ciuitatẽ: quã Liuius lib. XXXIX
dicit fuiſſe cũ piſauro & parma deductã à Romanis coloniã. & lib. CXVIII. idem Liuius
ſcribit M. Antoniũ obſediſſe mutinæ D. Brutum: & quom miſſi ad eum de pace legati pa/
rum ualuiſſent populũ Ro. ſaga ſumpſiſſe. Infra autẽ lib. CXIX. idẽ Liuius. Cauſa malo/
rum fuit, quom C. Octauius D. Brutum ab obſidione Antonij liberaſſet, ſenatus ipſi Bru/
to triumphũ decreuit leui mentione habita militũ Octauiani. Quare iratus, & Antonio ac
Lepido recõciliatus Romã cũ exercitu uenit. & annos agens decẽ & nouẽ, cõſul eſt crea/
tus. Tradit aũt Plinius exire mutinen. agro, ſtatis diebus Vulcanũ. eam mutinã, quæ nunc
extat nouã eſſe, & uetuſtæ fundamẽta pauxillũ diſtare cõſtat. Quis aũt uel hanc ædificaue
rit nouã, uel fuerit ueterẽ demolitus, nõ inuenimus: certũ tamẽ habemus ipſam, quæ nunc
eſt tricẽteſimo quinquageſimo abhinc anno nõ fuiſſe, & utriuſq; ſolũ annis ante reędifica
tionẽ quadringẽtis munitionibus in urbẽ coactis caruiſſe. In hiſtorijs enim Gothorũ Lon/
gobardorumq; nuſq; eius nomen inuenitur: quom bononiæ, tanneti, brixilli & parmę no/
mina ibidẽ ſint frequẽtia. Qua ratione in ea diuiſione terrarũ Italiæ, quã Carolus magnus
& Ludouicus, ac alij filij & nepotes Romana cũ eccleſia fecerũt in neutrius partiũ ſortem
hæc ipſa ciuitas uenit. unde nec pon. Ro. cenſum pendet: nec ab imperatore aliquã depen/
dentiã habet. Fecit hactenus paduſa palus, ut ſiniſtrã padi ripã à primarijs oſtijs ad bõdenũ
Stellata deſcribere nequiuerimus. Poſt bõdenũ quinto miliario in padi ripa eſt Stellata uicus, arcẽ
habẽs, unde cathena in alterã trahit̃ è regione pado appoſitã arcẽ: quibus pręſidijs marchi/
Sermedum ones eſtenſes padi integri, & utriuſq; eius ripæ clauſtra cõmuniũt & defenſant. Sermedũ
in hac padi ripa ſequitur uetuſti nominis oppidũ, per quod Antonini Pij itinerarius liber
oſtendit iter fuiſſe à Patauio Ateſtoq; Cõcordiã oppidũ, & inde Bononiã acceſſuris: quæ
ratio facit, ut nõ dubitẽ ramũ, qui ſub ficarolo cæteris maior à pado ſcindit̃, ne dũ per An/
tonini tẽpora, ſed neq; diu poſtea, ſicut in romandiola diximus, fuiſſe. Poſt Sermedũ in pa
Reuerum di ripa eſt Reuerum nouũ oppidũ è regione Oſtilię ſitũ. quod Ludouicus Gonzaga mar/
Oſtilia chio Mantuanus ualidiſſimis cõmunitũ mœnibus pulcherrima domo ornare perſeuerat.

Intus

Intus eſt mirandula,& interius Corrigia oppidum nobilis corrigiorũ familiæ patria. Poſt eſt Carpum opulentiſſimum oppidum,nobilis Piorum familiæ domicilium.Primus deinceps fluuios inter ſolus padum illabitur Sicla:cui ad ſiniſtram imminet Nuuolaria uicus, turris, aqua longa, ſaxolum: & ubi torrente Dollo augetur Salcinium. & ad Dollum ſub apenino Fraxanorium.& in apenino Peregrinum,quà arduus item eſt in Etruriam & Lunenſem agrum ſaltus.apud Salcinium etiam altero Sicla dextrorſum augetur torrente,cui adiacent oppida Carponetum, Volognum, & in apenino Piolum. ad Siclæ dexteram eſt ſancti Benedicti celebre monaſterium,à glorioſa Matildi comitiſſa ædificatum. Intus ſancti Martini oppidum, & ubi foſſam Taram cruſtulus illabitur torrens regiolum. interius ad dexteram roberia.ad ſiniſtram,lora,bræſium.& ſub apenino caſtrum nouum. ad Cruſtuli ſiniſtram in uia æmylia eſt Regium lepidum ciuitas: quã cum mutina obtinet eſtenſis marchio ferrarienſis. Et ſi uero hæc ciuitas ſatis eſt uetuſta, quam Lepidum per ſceleſtiſſimi triumuiratus tempora ædificaſſe conſtat: tamen ſicut de mutina diximus, nomen eius in nullis Gothorum aut Longobardorum hiſtorijs reperitur. cum parmæ,tanneti,Bononiæ,& brixilli nomina eiſdem in hiſtorijs frequentia inueniantur, ut non abſurde uideamur ſuſpicari,ne aliquot ſeculis deſtructa manſerit,aut immunita. Frontinus enim ſtrategematibus ſcribit:In legionem quæ regium lepidum oppidũ iniuſſu ducis diruerat,animaduerſum eſt: ita ut quatuor milia cuſtodiæ tradita necarentur. præterea S.C.cautũ eſt, ne quem ex eis ſepeliri,uel lugere fas eſſet.Superius ſunt palus & Sarcha. & ad dexteram gypſum & Canoſſa. in quo oppido glorioſam Matildim comitiſſam in hiſtoria oſtendimus VII Gregorium pontificẽ Ro.ab inſidijs & uiolentia Henrici tertij imperatoris tutatam fuiſſe,& Henricum poſtea decalciatis pedibus,& nudo capite per mediã hyemem de niuibus & glacie ueniam à pontifice impetraſſe. Sequitur in ripa padi guardaſtallũ olim, nũc guaſtalla, quo in oppido miratus ſum pontifices Ro. Vrbanũ & Paſchalem utrunq; nominis ordine ſecundum ante annos trecentos duo concilia celebraſſe, unde crediderim illo quod tunc fuerit oppido deſtructo,nouũ hoc poſtea ædificatũ fuiſſe.deinceps eſt Brixillum,uetuſti & in hiſtorijs celebrati nominis oppidũ,nunc inciuile:cuius arcem corrigienſes nobilis lombardiæ familia magnifici apparatus ornatã ædificijs inhabitant. primus uero omniũ Rotharis longobardorũ rex brixillũ,quod Rauennatibus ſuberat, quũ ui cepiſſet demolitus.Eodemq; bello à longobardis materia planciſq; cõmunitũ Rauennates, iniecto igni penitus deſertarunt. Tannetũ fuit oppidũ æmiliam inter uiam & brixillũ regio urbi propinquum.de quo Liuius libro XXI infraſcripta habet,quæ potuerunt mutinæ eſſe cõmunia.Triumuiri ad deducendas colonias miſſi placentiæ mœnibus diffiſi mutinam cõfugerunt.legati ad boios miſſi uiolati ſunt:mutina obſeſſa. & ſimulatum de pace agi,miſſiq; ad eam tractandã à gallis cõprehenſi. L. Manlius imperator effuſum agmẽ ad mutinam ducit.& in ſyluis,quæ tunc circa mutinam erant, cæſi ſunt Romanorum octingenti.cæteri Tannetum petierunt.Et libro XXI.ſicut in regione Romandiola Saſſinam deſcribentes boiorum caput diximus:oſtendit Liuius Tannetum fuiſſe boiorum oppidũ his uerbis.Ita diuiſæ copiæ,boiſq; in agrum ſuum Tannetum profectis. Apudq; id oppidum longobardi equites decem milia,quos Narſes patritius copiarum Iuſtiniani imperator dux mercede conductos primum in Italiam duxit:Totilam Gothorum regem,ſicut in hiſtorijs diximus,ſuperatum interfecerũt.Eo deniq; paulo poſt in loco idem Narſes Buccellinum ducem gallicũ magnas regis Metenſiũ copias aduerſum imperatorias legiones ducentẽ,magna in illius exercitu facta occidione ſuperauit.Scribitq; Liuius in cenſu Italię qui Veſpaſiani imperatoris edicto habitus eſt: uirũ unũ Brixilli repertũ fuiſſe:qui cẽtũ XX annos natus eſſet. Poſt Brixillũ Lentia fluuius padũ illabitur: ad cuius ſiniſtram intus eſt guardaſionũ.ſuperius Roſſana.defluit poſtea in padũ Parma fluuius. ad cuius dexterã eſt Colornium tolleratæ bis in ætate noſtra duriſſimæ obſidionis fama notũ.Intus uia æmilia Parmam ciuitatẽ uetuſtam Romanorũ coloniam, quam Liuius libro XL ſimul cũ piſauro & mutina deductã fuiſſe oſtendit,idem fluuius parma diuidit. Viros habuit ea urbs præclara præſtãtes:ſed maxime duobus Caſſio poeta,& altero centurione Caſſio ornata fuit: Macrobiumq;, cuius extant doctrina pleni de ſaturnalibus libri, parmenſem fuiſſe legimus:in cuius ſepulchro parmæ celebri noſtra ętate cõditus eſt Blaſius parmenſis philoſophus non incelebris. Quatuor ipſa urbs ornata eſt magnatum familijs ampliſſimis,eius agri

Mirandula
Corrigia
Carpum
Sicla
Salcinium
Sancti Benedicti monaſterium
Regium Lepidum
Guardaſtallũ
Guaſtalla
Brixillum
Tannetum
Narſes
Lentia
Roſſana
Parma

agri oppida fermè omnia ditione tenentibus,magnumq́ alentibus equitatum,roſſis, cor/ rigienſibus,palauicinis,ac uitalenſibus.qui cum uni domino parent,& lombardię aditum & ipſam cuſtodiunt ciuitatem,Quum uero quicq́ in prouincia,aut inter ſeipſos acciderit diſturbij:diuiſos ſecum quadrifariam ciues,& omnem prouinciã motibus inuoluũt. Au/ ctor uero eſt Plinius,quum imperator Veſpaſianus Italiæ populos deſcribi faceret inuen/ tos fuiſſe duos parmæ: quorũ uterq́ uigintiquinq́ ſupra centum annos uixiſſet. & Mar/ tialis poeta oſtendit agrum parmenſem ſemper antea,ſicut nunc eſt,bene paſcuum fuiſſe: Tondet & innumeros gallica parma greges.Interius ad parmę amnis ſiniſtram Sapellum
Brotium chæſta & Brotium oppida.& ſub apenino Belforte.ad dexterã bagantiano torrenti, Par/
Tarus mam augẽti Caleſtanum adiacet. Tarus exinde fluuius padum illabitur. Intus ad ſiniſtrã
Conius ubi Conio torrente augetur Fornouum:ſuperius complanum,ſancta Maria, & ad ortum
Fornouum fluuij citium caſtella.ad dexteram ſolegnanum & bargum,ubi alpem bardonis olim fuiſſe dictum inuenio,in quo Lutprandus longobardorũ rex monaſterium quod barcetum dici tur,ædificauit.Ad conij ſiniſtrã,& ubi ocha torrens illum influit,eſt Stoparinum.poſt Ta mugola & Cornus, & ad conij ortum eſt ruinũ: ſub quo eſt Cariſiũ. medio quod Tarum amnem & proximũ torrentẽ ardam interiacet ſpatio, in uia æmylia burgus eſt dononius
Buſchetum nobile oppidũ:infra eſt Buſchetum nouũ oppidũ, ad lardæ ſiniſtrã Scargia.intus colum/
Fidentiola banium.& in uia æmylia eſt fidentiola oppidum nobile uetuſti nominis.de quo Liuius li/ bro LXXXVIII.Sylla Carbonem exercitu ad cluſium,ad fauentiã, fidentiolamq́ cæſo
Arquata Italia expulit.ad dexteram eſt nobile oppidum arquata, uinum habens omnium regionis
Nura ſuauiſſimum. Sequitur Nura fluuius: ad cuius dexteram intus carminiũ Ripa & Rauen/ gonum.ad ſiniſtram roncouerum. & ſub appenino Nucetum. Poſt amnem Nuram pri/
Placentia mus padum illabitur fluuius Trebia.ad cuius oſtium eſt Placentia:quam Q. Aſconius Pe dianus tradit ordine quinquageſimam & tertiam coloniam Romanorũ deductam fuiſſe à P. Maſone aſina:à Cn. Pompeio Strabone:& P. Cornelio Scipione triumuiris. Suntq́ eo miſſa ſex milia hominum noui coloni:in quibus equites deducendi fuit cauſa,ut oppo/ nerentur gallis,qui eam partem galliæ tenebant.Liuius autem libro XXI. Agro gallorũ capto coloniæ deductæ ſunt Placentia & Cremona. & libro XXVII. Haſdrubal quod celeritate itineris profectum erat,id mora ad placentiam,dum obſidet magis quàm oppu/ gnat, corrupit. Crediderat campeſtris oppidi facilem oppugnationẽ eſſe:& nobilitas co/ loniæ induxerat eum.Et libro XXVIII, Placentini & Cremonenſes queſti ad ſenatum de agri populationibus,quas fecerant galli accolæ:iuſſit ſenatus Manlio prætori ut cura/ ret.& decreuit ſenatus,ut qui ciues placentini & cremonenſes erant,in colonias mitteren tur.Trebellius Pollio in Aureliani geſtis rebus. Quũ autẽ Aurelianus uellet omnibus ſi/ mul marcomannis facta exercitus ſui conſtipatione occurrere,tanta apud Placentiam cla/ des accepta eſt,ut Romanũ penè ſolueretur imperiũ.Scribit etiã Liuius XXI fuiſſe apud placentiam emporiũ ope magna munitũ,& ualde firmatũ præſidio,quod Hannibal expu/ gnare nequiuit.Id emporiũ fuerat à Romanis bello gallico munitum: inde locũ frequenta uerant accolæ, mixti undiq́ ex finitimis populis:quos prælio ſuperatos Hannibal crude/ liſſime diripuit.Ornata fuit Placentia T.Tinca oratore placentino, ſicut Cicero in Bruto dicit,dicaciſſimo.Idemq́ Cicero pro Murena dicit patrem L.Piſonis eius qui fuit C. Iulij Cæſaris ſocer, fuiſſe placentinũ,& bello marſico faciendis armis præfuiſſe.& diu poſt ha/ buit Gregoriũ X pontificẽ Ro.qui lugdunenſe conciliũ celebrauit.Isq́ pontifex celeber/ rimus poſt multa glorioſe in eccleſia dei geſta,arretij obijt & ſepultus eſt,ubi ſæpe miracu lis coruſcauit.Scribitq́ Plinius, quũ Veſpaſiani imperatoris edicto cenſus Italiæ habere/ tur,uirũ unũ placentiæ repertũ fuiſſe,qui XXX centũq́ uixiſſet annos.Eaq́ ciuitas ad an
Palauicini num XLIX ſupra ducẽteſimũ & milleſimũ palauicinis nobilibus ſubiecta fuit, cũ nunq́ prius cuiq́ alteri ſubdita fuiſſet,qui nõ Italiæ omnis,aut ſaltẽ longobardiæ totius dominiũ obtineret.Caſus uero quos poſtea per ætatẽ noſtrã ꝑtulit horrẽdos referre infinitũ fuerit. ſed ſatis ſuperq́ ſit nũc clariores breuiter explicare. Poſt mortẽ Ioãnis Galeatij uicecomi/ tis,qui fuit primus Mediolani dux intra duos annos Placentia octies prędę expoſita fuit, ad eãq́ tũc deuenit calamitatẽ, ut nos ipſam pluſtrauerimus totã omni mortaliũ præterq́ unius publici hoſpitatoris habitatiõe deſtitutã.& ad annũ poſtea plus minus XL.Philip/ po duce mediolanenſiũ tertio uita functo,quũ populus mediolan.ſe liberũ eſſe parũ fortu/

nato

nato conſilio quæſiuiſſet, placentiaq; Venetis ſe dediſſet,in eam mediolanenſes arma uer/
terunt. Franciſcusq; Sfortia mediolanenſis populi ductor exercitus,illam duriſſima preſſit
obſidione. Defenſabatur autem urbs à Thadeo eſtenſe:quem Veneti cum duobus equitū
totidẽq; peditū milibus præſidio immiſerant: quū tamẽ populus ineſſet magnus milia ui/
rorum octo. Mediolanenſiū uero exercitui prẹter Sfortianos milites decem milia inerant.
Franciſcus Piccininus, Guidacius Manfredus,Ludouicus uermes, Carolus gonzaga,&
alij minores copiarum ductores,quos omnes conſtat ſupra XV milia equitum peditumq;
habuiſſe.Oppugnata uero eſt Placẽtia aliquot diebus copijs bipartitis,ꝙ unis caſtris ſfor/
tiani,alijs cæteri omnes tenderent, & muri utrobiq; bombardis aperti ſunt. Forte autem
fortuna accidit padum continuis aliquot dierum imbribus auctum adeo intumeſcere, ut
naues ad mœnia appellerentur.Quam ob occaſionem tertio nauali prælio urbs oppugna
ri cœpta:& Guidatio gonzagæq; id muneris eſt iniunctū.captaq; eſt magno impetu urbs
præclara.Tanta autem in diripiendo fuit rabies,tam effrenis libido,ut nihil humani aut di
uini iuris aliter ſit ſeruatum,quàm ſi in barbariem quandã publico dei principumq; orbis
chriſtiani edicto fuiſſet ſæuiendum. Et ne ſingulas percurram ſcelerum formas, ea quæ
alias in urbium direptione miſerrima ſunt uiſa, matronas uiolari, uirgines parentum ſinu
euelli,inter minima Placentiæ tunc ſunt uiſa.Secus Trebiam paulo ſupra Placentiam lo/
cus eſt inſigni clade Romana Sempronio coſ.ab Hannibale inflicta notiſſimus: & Trebia
intus ad ſiniſtram habet Runchuuerū:& ſuperius Bobium monaſterio beati abbatis Gal/ *Bobium*
li, quod ipſe anno aduentus Longobardorum in Italiam LXXXVII. Addoaldi Theu/
delindæ reginæ filij & ipſius reginæ impenſa ædificauit clarum:ubi uero torrente auanto
Trebia augetur,eſt Argonaſtū:ſuperius ad dexterã Octunū,iouenū, & ad fontẽ Monbru *Argonaſtū*
num,qua in ligures ſupra Genuam eſt trames.Ad torrentis auanti ſiniſtrã,ubi torrente al/ *Octunum*
gretia augetur ſancti Ioannis oppidum,& in appenino Talliolum eſt caſtellū. in padi ripa *Taliolum*
ſunt tuni torrentis oſtia,qui torrens in uia æmylia ſancti Ioannis agri Placentini oppidum *Tunus*
attingit.Infra eſt ad dexteram Boſenaſcum.ulterius ad padum Stella.& ad torrentis copæ *Stella*
oſtia Bricolanum:ad huiusq; torrentis ſiniſtrã intus eſt Claſtidium illud pœnorum ſecun/ *Claſtidium*
do bello punico horreum nunc mediocre oppidum:de quo Liuius XXI Hannibal inopia
quæ per hoſtium agros euntes nuſq; præparatis cõmeatibus maior in dies excipiebat, ad
Claſtidium uicum,quo magnū frumenti numerū congeſſerant Romani,mittit. Ibi quum
uim pararent ſpes facta proditionis,nec ſanè magno prætio nummis aureis quadringẽtis
datis P.Brunduſino præfecto præſidij corrupto traditur Hannibali Claſtidium. Id horreū
fuit pœnis ſedentibus ad Trebiã.Illud autẽ oppidū, & adiacentes ciuitates per id ſecundi
belli punici tempus fuiſſe ligurum ditionis oſtendit Liuius XXII.Q.Minutius in leuam
Italiæ ad inferum mare flexit iter,geminoq; exercitu educto à liguribus orſum eſt bellum,
oppida Claſtidium & licubium utraq; ligurum,& duæ gentis eiuſdem ciuitates celelates,
cordiciatesq; ſeſe dediderunt:& tum omnia ciſpadū, præter gallos boios ligurum ſub diti
one erant.Superius ſunt trochoneum & turris.Influit inde padum Staffola torrens: ad cu/
ius oſtia eſt Albianū.Supra ad ſiniſtrã nazzanum & uorcum ad dexterã:intus Vogheria *Albianum*
oppidum nūc opulentiſſimū.torrens inde habetur coronus, ad cuius ſiniſtram intus Caſ/ *Vogheria*
ſium:ad dexterã ſuperius muleta & caſtellatium. Fluuius ſequitur Schirmia, ſupra cuius
oſtia ad ſiniſtrã Caſtrum nouum oppidum,& ipſum opulentiſſimū, quo inſignem Borſiū *Caſtrum*
eſtenſem Philippus Anglus Mediolanenſium dux donauit.Supra eſt Terdona ciuitas ue *nouum*
tus, quã ad annum nunc LX ſupra duceteſimū Federicus imperator Barbaroſſus uaſta *Terdona*
uit.Superius ad Schirmiæ ſiniſtram Serauallis,quod oppidum Philippi Mediolanenſium *Serauallis*
tertij ducis dono poſſidet Blaſius agereus Genuenſis,quem res maritimis expeditionibus
bene geſtæ clarum fecerunt.Et ſupra eam ſunt inſula Biſſuda,& in apennino Torilia. Se/
quitur amnis Tanarus duodecim auctus torrentibus,quorum quatuor ad ſiniſtrã,ad dex/ *Tanarus*
teram octo accipit. Ad Tanarum amnem ora incipit celebris nunc Monsferatus appella/ *Monsferatus*
ta,cuius fines ſunt hinc padus, inde appeninus: & Tanarus ipſe à fonte ſuo ad oſtia,qui/
bus fertur in padum, & ſuperiori in parte mõtes Moncalerio proximi, ubi pedemontiū
incipit: ferratenſisq; ora penè omnis marchionibus eſt ſubdita in Italia nobiliſſimis.Qui
ex paleologis conſtantinopolitanis imperatoribus oriūdi quinquaginta iam & centū an/
nis eã orã poſſederūt.Superſuntq; fratres quatuor Ioãnes Guillielmus,Bonifacius & The
odorus

odorus ſedis apoſtolicæ notarius. Et ſi uero omnes literis ſunt ornati, treſq; natu maiores
arma cum laude tractarunt: Guillielmus tamen pluribus per Italiam bellis interfuit. Loco-
rum eius oræ ordinem ſequi, & ſimul digniora copioſius deſcribere operoſum fuerit atq;
impeditum nimis opus. Quare ſummatim quæcunq; uidebuntur digniora explicabimus.
Baſſignana Ad padi ripam ſunt Baſſignana, ubi ponte iunctus eſt padus. & Valentia uel potius Va-
Valentia lentium ſicut Plinius, ubi primo forum Fuluij dicebatur: deinde pomatum, fraſſinetum,
Caſale caſale ſancti Euaſij, quod per ætatem noſtram ornatum fuit Facino cane præſtantiſſimo
Moncaleriũ rei bellicæ ductore. deinceps habentur pons Sturiæ, camianum, gabianum, uerrucula, ſan
Salutia ctus Raphael, graſſinum, & moncalerium oppida, ac ſalutia marchionum eius cognomi-
nis illuſtrium patria, in qua principem nunc habemus literis, & omnimoda uirtute conſpi
cuum Ludouicum. & ſecundum amnis tanari ripam poſt Baſſignanam ſunt mons caſtel-
Bergolium lus & panonum oppida. Deinceps Bergolium: & altera potior eiuſdem ciuitatis pars Ale-
Alexandria xandria. quam Mediolanenſes, Placentini, & Cremonenſes, ut Papienſibus inimicis com-
modius obeſſe poſſent ad annum ſalutis LXV ſupra centeſimum & milleſimum ædifica-
runt: & ut nouę urbi ac facto ſuo maior accederet auctoritas, eam à tertio Alexandro tunc
Romano pontifice Alexandriã uocauerunt. Supra quam ſunt oppida fœlicianum & mo-
Aſta rum. Deinceps Aſta ciuitas malo uſuræ quæſtu opulenta, quam nunc obtinet dux Aure-
lianenſis francorum ſtirpe regia oriundus. & inde habentur oppida guarene, monticellũ,
Pollentum ſancta uictoria, & pollentum: ubi Cn. Plancus coſ. à M. Antonio ſuperatus, interfectuſq;
Ceua fuit. Superius ſunt Ceua oppidũ nobile, & ſui marchionatus oppida, & caſtella, inter quæ
Alba tanarus fluuius ortum habet. Deinceps per tanari ſiniſtram deſcendendo obuia eſt Alba
ciuitas pompeiana à Plinio appellata. inde Rocha tanari oppidum: & ſupra ubi Burmida
fluuius tanarum amnem illabitur, ſunt ad ſiniſtram oppida, caſtellatium, caſtine, deinceps
Aquæ Aquæ ciuitas. Supraq; eam ſunt baſtanium, curtiſmilium, & carium oppida nobiliũ ſca-
ramporum: quibus locis oppida continentur, & caſtella marchionum charrectenſium in
appenino ſita, & ad genuenſium occidentalem riperiam continentia. Infra uero torrens
borbus, ad dexteram damianium, ad fontem habet canachium, cui proximum eſt oppidũ
Carmagnola carmagnola, quod ætate noſtra ornatum fuit Franciſco cognomine Carmagnola, quo ex-
cellentiſſimo rei bellicæ ductore Philippus mediolanenſis, dux tertius, ſi diutius bene uti
ſciuiſſet rem Venetam Florentinamq; in maximum diſcrimen perduxiſſet. poſt ſupra di-
Padus cta padus in ſiniſtro duorum cornuum, quæ ſub ortu ſuo efficit, habet uncinum, in dextro
Cricium. inter quæ duo oppida eſt ipſe padi ortus: quem Plinius fontem uiſundum ap-
pellat, dicitq; eum medijs diebus æſtiuis uelut interquieſcentem ſemper areſcere. & ardu-
us à quo fons ipſe ſcatet mons ueſulus à priſcis eſt appellatus. Ex quo primum naſci, & ab
Eridanus alpibus diſcedere incipit appeninus. padum amnem à Virgilio libro VI. Eridanum appel
latum Seruius grammaticus ſcribit, ideo à poetis dici apud inferos naſci, quia naſcatur in
appenino in mare inferum uerſo. ſed contrarium eſſe uidemus, quum ea pars appenini ex
qua ortum habet, ſit in mare ſuperum uerſa. Quod autem poſtea Seruius ſubiungit uerũ
eſt, Eridanum fuiſſe dictum à Solis filio in curru fulminato, quem male regebat, poſtea ſo
rores flentes uerſas in populos. Sed iam tranſeundum eſt ad aliam Lombardiæ partẽ, quæ
olim dicta eſt Italia tranſpadana: de qua Plinius. Tranſpadana Italia addita faba, ſine qua
nihil conficiunt. & ubi de rapis libro XVII tractat dicit. Tertius hic tranſpadanis fructus.
Mintius primuſq; illi eſt in padi ripa Mintius noti uetuſtiq;, & à Virgilio celebratiſſimi nominis
Gouernum fluuius lacu Bænaco effuſus. Mintio ad ſiniſtram prope padum Gouernum oppidũ, apud
quem locum primus Leo papa Athilam Hunnorum regem, qui flagellum dei dictus eſt,
ne ulterius Italiam ingrederetur ſuæ ſanctitatis grauitate deterruit. & ubi Mintius palude
emittitur, Mantuam urbem circumdante, formigoſa eſt caſtellum. Mantuam urbem uetu
ſtiſſimam ab Etruſcis conditam, & unam fuiſſe XII coloniarum: quas ſuperius ex Liuio
Patauino docuimus trans appeninum ab ea gente miſſas magis conſtat, quàm ut alia indi
geat probatione: præſertim quum poeta inſignis Virgilius ciuis ſuus, id orbi faciat notiſſi-
Mantua mum: diffuſiuſq; eius urbis narrat originem: Mantua diues auis, ſed non genus omnibus
unum. Liuius libro XXII. Ita diuiſæ copiæ, boiſq; in agrum ſuum tannetum profectis
inſubres cenomanniq; ſuper amnis Mintij ripam cõſederunt: intra mille paſſuum & Cor
nelius coſ. eidem flumini caſtra applicuit. & libro XXIII prodigia enumerans, quæ
anno

anno V ſecundi belli punici fuerũt dicit. Mantuæ ſtagnũ effuſum mintio amni cruentum
uiſum. Paſſa eſt pridem Mantua calamitates maximas, præter illas quæ Virgiliano uerſu
ſunt notiſſimæ: Mantua uæ miſeræ nimiũ uicina Cremonę. Nam ab Athila Gothis, Lon-
gobardis, & Chachanno bauarorum rege eam quandoꝗ dirutam, quandoꝗ ſpoliatam,
quandoꝗ mœnibus apertis immunitam fuiſſe relictam in hiſtorijs oſtendimus. Mantuæ
per Caroli magni tempora ſanguis Chriſti miraculoſus apparuit: ad quem uiſendum II *Sanguis Chri*
Leo papa ſe contulit: & inde in Germaniam ad Carolum acceſſit. Carolusꝗ Caluus ma- *ſti*
gni filius Mantuæ ueneno interijt: quod Hebræus medicus pecunia corruptus dedit. Ea- *Carolus*
dem quoꝗ in urbe II Nicolaus pontifex Romanus concilium celebrauit, in quo confir-
mata eſt conſtitutio de pontificis Ro. electione à cardinalibus facienda. Interfuitꝗ con-
cilio Mathildis glorioſa, in cuius poteſtate ea urbs tunc erat. Obijt in ea nuper præſtantiſſi
mus princeps Ioannes Franciſcus gonzaga bello & pace clariſſimus, uirtute cuius & pro-
ximarum Lombardiæ ciuitatũ infortunijs per ætatẽ noſtram opibus Mantua populoꝗ
quàm multis ante fuerit ſeculis plenior eſt facta. Supereſtꝗ Paula uxor, mulierum ætatis
noſtræ à religionis ſapientiæ & humanitatis partibus celeberrima. Et huiuſmodi parentũ
laudibus reſpondentes Ludouicus marchio, Carolusꝗ frater, & ſi arma cũ laude tractant *Ludouicus*
literis exornantur. Quibus eos & fratres & ſorores imbuit uir doctiſſimus, ac omnimoda *marchio*
uirtute conſpicuus Feltrenſis Victorinus. Epiſcopũ item & ciuem nũc habet Mantua præ
ſtantiſſimum Galeaciũ Caprianum, literis honeſtate & prudentia ornatiſſimũ. Mintium
amnem ponte iungit Valegiũ oppidũ. Supra ad lacus emiſſoriũ eſt piſcaria magni porto- *Valegium*
rij oppidũ: arce & ponte magnifici operis à Scaligeris olim Veronen. conditum. Isꝗ pro *Piſcaria*
Benaco Gardæ lacus nunc appellatus eſt. Virgilius. Quos patre Benaco uelatus arundine *Gardæ lacus*
glauca Mintius infeſta ducebat in æquora puppi. Benacusꝗ oppida & uicos habet ad de
xteram Lagiſium Gardamꝗ, à quo nomen accipit: Turrim Malſeſinũ & Turbolum, ſub *Lagiſium*
quo illũ intrat Sarcha fluuius in tridentinis montibus oriundus. Eſtꝗ is turboli uicus turri *Garda*
munitus debiliſſima, ad quẽ primaria hiſtoriarũ noſtræ ætatis pars pro miraculo narrat tri
remes Venetorũ Philippenſi bello altiſſimis traductas mõtibus in Benacũ fuiſſe dimiſſas.
Sarchiæ item ad dexterã ſunt caſtella & uici, archus drenna Madruſium. & ad parui lacus
quẽ in montibus facit dexterã Vocianũ. ſuperius in ualle pontionum: & ad fluuij Sarchæ
fontem ſancta Maria. Ad Mintij ſiniſtrã goidum Volta & Capriana. ad lacus uero ſiniſtrã *Goidum*
Riuoltella, Deſentianum, mineruium, & in ſinus quẽ facit lacus angulo ſalodium. poſt in *Salodium*
circuitu madernum gargnanum lucionium, & riua nobiliſſimũ regionis oppidũ, quod in *Riua*
hiſtorijs Longobardorũ legimus ſic appellatum fuiſſe à riuo ſanguinis, qui factus eſt, cum
rex Longobardorũ Grimoaldus francos Italiã per tridentũ ingreſſos magna occidione in
prælio ſuperaſſet. Superius ad Sarchæ ſiniſtrã trienniũ & cadarcionũ. Eſtꝗ in lacus inſula
Sermionũ. Vltra mintiũ per padi ripã eſt burgus fortis, ubi Mantuanus marchio illũ mu- *Sermionum*
nitiſſimis hincinde cuſtoditum arcibus cathena claudit: paulo ſupra ſunt amnis ollij oſtia. *Burgus fortis*
Is fluuius lacu Sebuino, quẽ nunc Iſei uocant, effuſus breui ſupra padum tractu ad dexte-
ram Cleſio augetur fluuio, prope cuius oſtia eſt oppidũ Marcharia. & ad ipſa oſtia Calua- *Cleſius*
tum caſtellũ. Ad Cleſij uero dexterã ſunt aſola, morum, mons clarus, cui ampliſſima adia- *Aſola*
cet planicies, & lunatum oppidũ. Ad eiusꝗ ſiniſtrã gauardum, buarnum, angoſeniũ: ſupe *Lunatũ*
riusꝗ Cleſium tres augent torrentes, touerus, degnus, biocolus. Ederum inde habetur ca- *Ederum*
ſtellum, apud ſui nominis lacum, quẽ ſub Ludronio caſtello altiſſimis in montibus influit
Chaffar torrens. ad Cleſij uero fontẽ bargatium eſt oppidulũ. At ad ollij fluminis ſiniſtrã
ſunt, pons uicus, urcei noui, urcei ueteres oppida. & ſupra ad ſebuinũ eſt Iſei oppidum, à *Pons uicus*
quo lacus nouũ accepit nomẽ. Supra ubi Ollius ipſe lacũ influit, eſt piſognum caſtellũ. & *Vrcei*
ubi torrente augetur grinia, buenũ. Superius ciuitale & brenum. ubi fontẽ habeat ollius, *Iſeum*
difficile eſt diffinire. Nã quom à frigidolfo lacu, qui eſt in alpibus torrentes decidant duo, *Ollius*
qui ad ſiniſtrã eſt frigidolfum nomen retinens olliũ influit: qui uero eſt ad dexterã, in aliũ *Frigidolſum*
cadit torrentẽ, à quo ollium habere initiũ incolæ affirmant. Quum item alter torrens apud
poggium caſtellũ oriundus duorũ quos habet ramorũ, altero ad ſiniſtrã per Dialengũ ſan
ctum Bartholomeũ, armicũꝗ & cuſiam uallis ſolis loca abduam, altero ad dexterã ollium
illabitur: cõmunẽ cum abdua ortũ ollius habere uidetur. Sed ad inferiora amnis ollius pau
lo ſupra cleſij oſtia ad ſiniſtrã habet platinã, poſt rebechũ, inde Soncinũ oppidũ, ſuperius

palatiolum & calebium. Ad lacusꝗ ſiniſtram Sarnagũ, pranoriũ, loarium, monticulum,
Brixia Cemmium & edolium. medio quod cleſium & ollium amnes interiacet ſpatio Brixia eſt præpotens ciuitas, quã Iuſtinus ex Trogo dicit conditã fuiſſe, ſimul cũ Mediolano, & pluribus alijs ciuitatibus à gallis, qui urbem Romã ceperunt. Sed Liuius uelle uidetur eam fuiſſe cenomannorũ olim, à quibus cõdita ſit caput. Eſt autẽ uetuſto nomine, & rebus apud eam geſtis clara, quã Liuius libro XXI fuiſſe Romanis auxilio his uerbis ſcribit. L. Aemilius imperator effuſum agmen ad mutinam ducit. & in ſyluis quæ tunc circa mutinã erãt cæſi ſunt Romanorũ LXXX. Cæteri tannetũ petierunt. ſex ſigna miliaria adempta. Fuere tunc auxilio Romanis brixiani galli, aduerſus alios gallos & boios. Et libro XXII. Ita diuiſæ copiæ, boisꝗ in agrũ ſuum tannetũ profectis, inſubres cũ cenomannis ſuper amnis mintij ripam cõſederũt: intra mille paſſuum & Cornelius coſ. eidem flumini caſtra applicuit, inde mittendo in uicos cenomannorũ brixiamꝗ, quæ caput gentis erat, ut ſatis comperit, & cætera. Nec tamen minus clara eſt reddita, per ætatẽ noſtrã obſidione, quã omnium duriſſimã philippenſi bello, & Franciſco barbaro inſigni Veneto præfecto defenden-
Mella te pertulit. Brixiã præterlabitur fluuius mella, ſcatentibus ubiꝗ per regionẽ fontibus & riuis potius ꝙ torrentibus quatuor influentibus nõ multis auctus aquis, quas ad nullũ proximorum amniũ integer perducit. Habet mella ad dexterã mompianũ cõciſum & ſeretiũ caſtella, ad ſiniſtrã ubi creſcere incipit choriũ, ſubinde uillã & uncinũ, & ubi influit Broccus torrens broccium, & ad brocci ortũ lodrium. ad fontemꝗ mormæ torrentis peſaciũ,
Boratum ſecusꝗ mellæ ipſius alueum boratũ & coium. Ad padi alueũ ſequitur Doſiolum, & poſt
Doſiolum uitelliana oppidũ, opibus populoꝗ refertiſſimum, quod Vitellius imperator direpta Cre-
Viteliana mona, dum Ottonis Romæ imperantis mortẽ cũ proditoribus conſtitutam expectat, pro caſtris primo habuit, poſtea ut pro oppido habitaret, reliquit cõmunitũ. Superius eſt Sabloneta oppidũ, quo familia in Cremonenſibus nobilis comitũ perſiceti, quæ nunc habet
Caſale maius Brocardũ literis ornatiſſimũ duxit originẽ. Inde quinto miliario in padi ripa abeſt Caſale, quod cognomine dicũt maius, oppidũ populo frequentiſſimũ. Inde milibus paſſuũ trigin-
Cremona ta abeſt Cremona uetus Romanorũ Colonia ſimul cũ Placentia, ſicut Liuius XXI ſcribit deducta: quæ ſicut Virgilius non de præterito magis uere dixit, q̃ de futuro uaticinatus fuit, multas ſæpenumero calamitates incurrit, ꝙ poſt tẽpora Virgilij à uitelliano exercitu primũ, ut diximus, direpta: & poſt annos circiter quadringentos à gothis, inde à Giſulpho longobardorũ rege, & ſclauis illi militantibus per diem XII. Septembris ad annũ ſalutis circiter ſexcenteſimũ & trigeſimũ euerſa. & annis poſtea plus minus ſexcẽtis inde elapſis à Federico imperatore Barbaroſſa ſpoliata ac immunita fuit derelicta. Nũc aũt Franciſco Sfortiæ per Blanchæ Marię uxoris dotẽ ſubiecta eſt. habuit ex uetuſtiſſimis M. Furiũ po-
Quintilius etam cognomine bibaculũ, & poſtea Quintiliũ poetã Virgilio & Horatio familiariſſimũ. Euſebiũ quoꝗ Cremonenſem eccleſiaſticorũ dogmatũ peritiſſimũ. Habuit quoꝗ Gerardum ſablonetiũ excellentẽ phyſicum, & aſtronomũ, qui chaldæas græcasꝗ, ſicut & latinas edoctus literas Auicennæ & Raſis, ſiue Almanſoris libros, qui nũc latine legũtur, tranſtulit ex arabico: & nuper habuit Ioannẽ Baliſtariũ præceptorẽ meũ grammaticæ, rhetoricæ, & poeſeos, quibus adoleſcens ab eo imbutus fui peritiſſimũ. Habuit quoꝗ tum multos iuri & medicinæ deditos: tum maxime Nicolaũ Placentinũ epiſcopũ Vincentiũ fratrẽ Amidanos ciues eloquẽtia exornatos. Supra ad dexterã eſt Machaſtorma caſtellum cæde caualcaboum, quos Cabrinus Fundulus crudeliſſime ibi occidit, notiſſimũ: deinde proximo loco ſunt oſtia fluminis abduæ. Intus ad dexterã paucis ſupra padũ milibus abduã influit Serius amnis: ad cuius oſtia imminet abduæ Picigitonum oppidũ populo frequentatum arcem habens inter primas munitioresꝗ Lombardię numerandã. Et ad Serij dexterã ſunt ſanctus Sebaſtianus Caſtilionũ Ruminengũ, Martinengũ, & in montibus Ghiſalbagum Seriacumꝗ: & inde uallis Seriana uicis plurimis frequentata. Ad Serij fluminis ſini-
Crema ſtram primũ eſt Crema oppidũ nobile à Federico Barbaroſſa poſt afflictam Cremonã in eius ciuitatis damnũ opprobriumꝗ ædificatum, quo Veneti per fœdera ſunt potiti, quæ
Nemberium cum Franciſco Sfortia aduerſus Mediolanenſes inierunt. Supra ſunt Nemberiũ & Verto-
Vertorium rium, & ad fluuij fontẽ Bardionũ. Imminet oſtijs abduæ ad ſiniſtrã caſtrum nouũ cogno-
Bardionum mine bucca abduæ. interius quinquageſimo ſecundũ amnis decurſum miliario eſt Lauda
Lauda ciuitas, quã Federicus Barbaroſſus Mediolano deſtructo ædificauit, ornaturꝗ ea ciuitas

Ambroſio

Ambroſio Vignatenſi iureconſulto in lombardis prǽſtantiſſimo, bonarumq; artiũ ſtudijs deditiſſimo: & pariter Mapheo Veggio doctiſſimo atq; optimo uiro: aliquot editis operibus partim metro, partim oratione ſoluta claro. Diſtat à præſenti Lauda ciuitate tertio miliario, altera Lauda uetus dicta, quam uulgo ferunt Cn. Pompeium ædificaſſe, datis ibi colonis primarijs piratarum, quos duxerat in triumphum: quod quidem nullo inuenimus in loco. Quin potius Seruius in Virgilij expoſitione eſt auctor, piratas partim in græcia, partim in Calabria à Pompeio agros habuiſſe: niſi forte aliter uoluiſſe uideatur innuere Lucanus in primo, ubi facit Cæſarem Arimini concionantem ſic dicere: Quæ ſedes erit emeritis, quæ rura dabuntur Quæ noſter ueteranus aret, quæ mœnia feſſis: An melius fient piratæ magne coloni. Plinius uero uelle uidetur eam urbẽ fuiſſe conditã à populis nomine Liuijs & Maricis, qui fuerunt tranſalpini: & tamẽ eam appellat laudem Pompeianã: raram autẽ in ueteribus ſcriptis eius urbis aut loci uidimus fieri mentionẽ. Primusq; præter Pliniũ locus, in quo Laudæ ciuitatis nomẽ legatur eſt, ubi nos Odoacris Erulorũ regis aduentũ in Italiã deſcribentes diximus: quod & aliunde accepimus Oreſtem patritiũ Auguſtuli imperatoris genitorem apud Laudam odoacri congreſſum, ab eoq; ſuperatũ papiã cõfugiſſe. Supra Laudã abduæ imminet Caſſianũ oppidũ. poſt regio eſt mons brigantius appellata, multis habitata uiculis, & uini optimi caſtanearumq; feraciſſima. ubi uero abduæ mons ipſe imminet Brippiũ eſt oppidũ quod Veneti obtinent. Et ſupra uarios inter colles abduã dextrorſum illabitur Brembus amnis, cuius conualli inter montes inſunt caſtella & uici, ſanctus Petrus, meniũ, augum, ſanctus Peregrinus, ſanctus Ioannes, & platia. Contra brembi amnis oſtia eſt uauariũ caſtellũ, & intus gorgontiola. attrahit ex lacu lario nunc Comi dicto abdua ſinũ, quẽ leuci lacũ dicunt. Eſtq; ad lacus ipſius emiſſoriũ, qua fluuius abdua in mediterranea exit, Leucũ oppidũ: ubi pons eum iungit amnem. Et ſecundũ lacus dexterã ſuperius ſunt Abbatia, Mandellũ. deinceps lerniũ, uarena, Bollanũ, corcenũ, prona: & ubi abdua ipſe ex alpibus cadens larium influit, eſt colungũ. ſupra ſunt morbengum, Stationa, Tiranum, machũ. & ubi cõmunẽ abduę cum Ollio fontẽ eſſe diximus, ſub frigidolfo burinũ. Sunt etiã ad abduæ lacũ influentis ſiniſtrã poſtaleſium, xundrum. & ſupra lacunã, quæ abduæ fons à multis eſſe creditur poſclauinum. Medio quod abduã influentes ſerium, & brembũ fluuios intereſt ſpatio editiſſimis in montibus eſt Bergomũ ciuitas uetuſta, à gallis ſimul cum Mediolano, & Brixia, & Verona, eodemq; tempore ſicut Pompeius Trogus dicit ædificata: quæ Gaſparino Bergomenſi rhetore & grãmatico exornata eſt. Eo item ſpatio quod brembum, ſeriũ, abduamq; amnes, & bergomenſes intercedit montes, regio eſt glarea abduæ appellata. Inſunt & caſtella triuilium, mozanica: & quæ ſupra ſunt dicta, Ruminengũ, Martinengũ, & Carauagium prælio inſigne omnium ætatis noſtrę memorabili: in quo Mediolan. tunc rei pub. exercitus copias Venetorũ equites XII pedites IIII milia fregit, fuditq;: uel potius maiori ex parte cepit. Sequitur ad padi dexteram Belgioſium uilla opulentiſſima: quã Philippi angli mediolanenſis tertij ducis dono obtinet Ludouicus cunij comes, Albricum tertium & Malateſtam comitum cunij, ſicut oſtendimus clariſſimorũ reliquias in ea fouens. poſtea habentur umbronis fluminis, quod eupilum lacus larij ſiue comenſis partẽ exonerat oſtia. primũ habet umbro ad dexteram caſtellum uillalantem: poſt ſanctum Angelum. Et longe ſupra intus Canturium oppidum, ſuperiusq; Comũ ciuitas uetuſta lacui lario, cui dat comenſem appellationem contigua: quæ à gallis cum Mediolano, Brixia & Verona, ſicut Trogus ſcribit, condita fuit. Ciuem ea ciuitas habuit paterna origine Pliniũ: quem mutatus incolatus uocari fecit Veronenſem, qui ſcribit Comum & Bergomũ oromoniorũ ſtirpis fuiſſe, Catonẽ tradidiſſe: qui faſſus fuerit ſe gentis originem ignoraſſe. Quam poſtea docuit Cornelius Alexander affirmans ortam fuiſſe eam gentem à græcis, interpretatione nominis indicante, ꝙ uitam in montibus degant. Catullusq; poeta innuere uidetur Cecilium poetã fuiſſe comenſem hoc epigrammate: Poetæ tenero meo ſodali Velim Cecilio papire dicas: Veronã ueniat, noui relinquens Comi mœnia lariumq; littus. Nam quaſdã uolo cogitationes Amici accipiat ſui meiq;. Quare ſi ſapiet uiam uorabit. Isq; Plinius Comi conuerſatus fontẽ eſſe dicit in Comenſi, qui ſingulis horis ſemper intumeſcit ac reſidet. & idem affirmat abduam amnem lacum Larium ſupernatare. quodq; nunc quoq; uſu cognoſcitur, lapidem eſſe dicit in Comenſi, qui cauatur tornaturq; coquendis cibis. Longobardorũ quoq; habẽt hiſtoriæ in

Lauda uetus · *Odoacer* · *Caſſianum* · *Brembus* · *Leucum* · *Mandellum* · *Bergomum* · *Carauagium* · *Canturium* · *Comum* · *Plinij patria*

lacu lario inſulam eſſe,quæ Comantina appellaretur:in qua legimus Francilionem primo
ducem Romanum : poſtea aliquos Gothorum & Longobardorum reges multas conſer-
uaſſe diuitias.& forte maiores omnibus,quæ ab illo tempore alicubi in Italia fuerint con-
gregatæ,eaq́ꝫ inſula nūc nobis ignota non longe à domo aberat,uel oppido,uel uico.Scri-
bit etiam Plinius tranſpadanā Italiā iuxta alpes larium lacū habere amœnū arbuſto agro,
ad quē ciconiæ nō tranſuolant.Sunt ad eam lacus partē, quæ à maioribus appellatur Eu-
pilus:dextera in parte fenium,palantium, ripa,neſium,leſeniū : & qua ſe lacus in abduam
flectit belaſium.Ab umbronis fluuij oſtijs paruo ſupra padū tractu ſunt ſanctus Columba-
Sanctus Co-lumbanus nus:poſt uia laudenſi à Mediolano melegnanū oppida : inde uicus mercatus populo fre-
quentiſſimus:& ſuperius modoetia nobiliſſimū totius Lombardiæ oppidū . in quo ſeruat
Modoetia abſurda cōſuetudo ab trecentis annis introducta,Cæſares Germanos corona ferrea in Ro
manos reges,imperatoresq́ꝫ inſigniri.id oppidū reddidit prius ex paruo ampliſſimū The-
odoricus rex Oſtrogothorū primus,palatio ibi magnificētiſſimi operis ędificato:& The-
odelinda Longobardorum regina inſignis:ad quam beatus Gregorius dialogorum libros
ſcripſit:baſilicam beati Ioannis Baptiſtæ,ac palatium ſuperbiſſimū ſumptuoſiſſimo opere
in eodem extruxit.Supraq́ꝫ modoetiā umbroni fluuio adiacet charrarum . Secus Comum
ad umbronis ex lacu Eupilo ortum Brixia influit torrens:ad cuius ortū caſtella ſunt mur-
gum,canoſſium & uatallum.Ad ſecundum latus larij uel Comi ſiniſtram ſunt.Sennobiū,
arcinium,campus:& ubi torrens aqua ſeria influit,monaſium:dehinc raſonegum,gundū,
grauidona,damaſſium,iera,ſoregium : & ubi fluuius lacum influit eſt Senolegum.Supra
Clauenna torrentē ſunt,larium,uictoria:& dehinc caſtellum Clauenna:apud quā Plinius dicit curiā
rhetiarum fuiſſe.Ea uero montana regio cur olim rhetia fuerit appellata:Iuſtinus in trogo
ſic docet.Tuſci à gallis pulſi ſedibus alpes occupauere , & rhetorū gentē ſic ab eorū duce
appellatā cōdidere.Fuerūtq́ꝫ hi populi bifariā in primā & ſecundā rhetiā diuiſi . Ad alterū
Caſatium uero latus caſatium,& in extremo lacus angulo megiulla caſtellum . Ad dexterā padi ri-
Ticinus pam poſt umbronem prima habentur ticini oſtia . Is fluuius Verbanum lacum,quē nunc
Verbanus maiorem dicunt exonerat . Adiacet huic amni ad dexteram quarto ſupra oſtium miliario
Papia ciuitas nunc Papia Ticini nomine uetuſtior:quam Plinius uelle uidetur fuiſſe conditam à
populis Leuijs & Maricis,qui fuerunt tranſalpini . Sed quantū licet ex Liuij ſcriptis con-
ijcere Ticinum urbs,quo tempore Hannibal in Italiā uenit,nondū erat . Nam libro XXI
ſic habet:Iam tamen Scipio padum traiecerat ad Ticinum amnem motis caſtris.& infra:
quum utrinq́ꝫ ad certamen accenſi militum animi eſſent Romani ponte ticinum iungunt,
tutandiq́ꝫ pontis cauſa caſtellum ſuperimponunt:& inferius:auxit pauorem conſulis uul-
nus,periculumq́ꝫ intercurſu tum pubeſcentis filij propulſatū : hic erat iuuenis Africanus.
Dicimus itaq́ꝫ nō potuiſſe abeſſe,quin ſi Papia tunc fuiſſet,aut Ticinum urbs,eius nomen
aliqualiter Liuius poſuiſſet:nec pontem Romani feciſſent , factoq́ꝫ caſtellū impoſuiſſent.
Eam ciuitatem Athila rex Hunnorum direptam uaſtauit . & quum paulopoſt inſtaurata
Odoacer eſſet Odoacer Erulorum rex Oreſtem patritiū, Auguſtuli imperatoris genitorē in eo ob-
ſeſſum uiq́ꝫ captum interfecit:Ticinumq́ꝫ urbs crudeliter direpta atq́ꝫ uaſtata eſt:ubi tunc
cædes maxima fuit ciuium Romanorum,quanta nunquam alibi poſt Romani imperij in-
clinationem commiſſa fuerat : Pariterq́ꝫ ad annum inde circa centeſimum & uigeſimum
uouerat ſe facturum Alboinus rex primus Longobardorū , nimia Papienſium reſiſtentia
faſtiditus.Sed cum ipſo ingreſſu equus ſub eo collapſus,ſurgere nequiret,admonitus à bo
no uiro comite ſuo mutauit propoſitum,equusq́ꝫ illico ſurgens,illum in urbem detulit in-
columem.Rodulfo autem burgundo Italiæ regnum occupante, per VII Stephani pontifi-
cis Romani tempora ungari Salodo duce Italiam ingreſſi,Papiā obſeſſam captamq́ꝫ, ferro
igniq́ꝫ uaſtarunt . Alunda fuit adoleſcentula nobilis, & pulcherrima papiæ incerto nobis
iure dominio potita:quā Vgo arelatenſis Italiæ rex Lothario filio dedit uxorē. Eoq́ꝫ mor-
tuo,tertius Berengarius Vgoni in Italiæ regno ſucceſſor Papia potitus,mulierem carcere
tenuit . Interea Agapitus pontifex Ro. Italiæq́ꝫ proceres & populi, Berengarij & Alberti
filij tyrannidem exoſi,Otonem primū ex germania in Italiā uocauerunt.Iſq́ꝫ cum armato-
rum milibus L.ueniens Berengario & Alberto deiectis , Alundam carcere eductā matri-
monio ſibi copulauit.tumq́ꝫ Italia à malis,quę diu fuerat perpeſſa reſpirare cœpit.Pertha-
rit Longobardorū rex monaſteriū ſanctæ Agathæ,& Theudelinda regina eccleſiā ſanctę

Mariæ

Mariæ ad perticas in ea ciuitate conſtruxerunt. Et Luithprandus longobardorũ rex oſſa
beati Auguſtini ex Sardinia papiam,ubi ueneratiſſime ſeruantur, deferri curauit. Idemq; *S. Auguſtinus*
rex monaſterium beati Petri cellula aurea appellatum,& apud Holonam, ubi curiam ſæ-
pe reges tenuerunt monaſterium ſancti Anaſtaſij martyris ædificauit. Gondiberta regina
eccleſiam ſancti Ioannis baptiſtæ: & Petrus epiſcopus Luthprandi regis conſanguineus
eccleſiam ſancti Sauini papiæ conſtruxerunt. Eam urbẽ ſitu & aeris ſalubritate amœniſſi-
mam reges Oſtrogothorũ, & poſtea longobardorũ libenter incoluerũt:unde apud ipſam
multa fuerunt præclare geſta à nobis in hiſtorijs præter prædicta accuratiſſime ſcripta. or-
nauit eandẽ maximisq; proſecutus eſt ſpiritualibus adiumẽtis Epifanius epiſcopus Aqui- *Epifanius*
leia oriundus: qui ſex milia captiuos mediolanen. à francorum rege liberari impetrauit. Et
duodeuigeſimus nominis ordine Ioannes pontifex Ro. qui à Bonifacio ferrutij filio ponti
fice adulterino captus,in arcemq; ſancti Angeli coniectus diem ui adhibita obijt,ciuis fuit
papienſis. Habet nunc papia in gymnaſijs multos iuriũ ciuilis & pontificij ac philoſophiæ
& medicinæ ſcientia claros. Sed ex ciuilibus Catonẽ Saccum,& Silanum Nigrũ ciuili de-
ditos iuri & bonarũ artiũ ſtudijs exornatos, Adiacet ticino amni intus ad dexterã & foſſæ
manufactæ ab eodem fluuio ductæ hæret Abbiagraſſum. Superius eſt Vigiuenum Petri *Abbiagraſſũ*
candidi literis græcis, ac latinis, ac editis operibus clari patria. Inde Cuccionũ & poſt Se- *Vigiuenum*
xtium lacui propinquũ: qua in parte Verbanũ lacum duo minores augent lacus, quorum
qui eſt ad dexterã lugani: qui ad ſiniſtrã ſancti Iulij appellatur. Ad uerbani ſiue maioris la-
cus dexteram Angleria primum eſt oppidũ, à quo uicecomitũ familia originem traxit. Re *Angleria*
cedit uero intus ad dexteram eius lacus partẽ Vareſium oppidũ populo frequentiſſimũ. *Vareſium*
Supra curuatus eſt bifariã uerbanus,ſiue maior lacus lugani ea in parte appellatus. cui ad-
iacent, broſiuũ, portus, caput laci, campronũ, oſtenum & porlectia: & ubi Lauenus influit
amnis ſunt ad lacus undas ſeſſa morchum & luganũ, à quo lacus nomen accepit. Ticinũ
ad ſiniſtram paruo ſupra padũ tractu torrens influit graualonus,ad cuius ſiniſtrã eſt Gro- *Mortaria*
petum. intus ſunt mortaria oppidũ nobile,& laumelum nũc exile, ſed opulentiſſimũ olim *Laumelum*
oppidũ, multis celebratũ,preſertim lõgobardorũ hiſtorijs. Nã Theudelinda Antaris lon-
gobardorum regis relicta Agillulfum taurinenſem ducẽ apud Laumeliũ ſibi in maritũ, &
longobardis ut permiſerunt,in regem aſciuit. A Laumeloq; nomen habet omnis peninſu-
la regio aliquot oppidulis uicisq; frequentata,in qua linũ gigni & multũ & optimũ, Plini-
us eſt auctor. Interius eſt Nouaria ciuitas,quæ Albutio Silo claro oratore, ſicut tradit Eu- *Nouaria*
ſebius per Octauiani imperatoris ætatẽ ornata fuit. & ad annũ ſalutis VIII, & terdecies
centenũ habuit Dulcinũ hæreſiarchã,in quẽ cũ Clemens V põtifex Ro. animaduertendũ
cenſuiſſet: ipſe in montes qui nouariæ altiſſimi imminẽt cũ ſectatoribus quingentis ſe con
tulit: quos ſaltuoſus natura,& penè inacceſſibilis locus fuiſſet tutatus, ni ſuperueniens ſoli
to maior nix plurimã eorũ partẽ fame ac frigore mortem feciſſet oppetere. Dulcinusq; &
Margarita uxor cum reliquis eo confecti incõmodo in poteſtatẽ uenerunt, nec tamen er-
rori ut abrenunciarent, adduci potuerũt: quin Margarita in conſpectu mariti mutilata: &
ipſe item pari laceratus ſupplicio,in propoſito pertinaces,tot penè mortes, quot habebãt
membra perpeſſi ſunt. Mons namq; boſus nomine,cottiarũ alpium promontoriũ,cęteros
ſuperans Italiæ montes,ad ipſum uerticẽ, quẽ ſemper cõtinuatis etiã æſtate niuibus tectũ
habet omnino inacceſſibilis eſt: cui hæret cõtiguus paulo celſitudine demiſſior mons,nũc
ab hoc dulcini facto gazaronũ appellatus,in ſummo cuius uertice,& ad eum locũ, in quo
ſe cõtinuerant hæretici,ſacellũ nunc eſt ſancti Bernardi uocabulo appellatũ. Adiacentq; *S. Bernardus*
eius montis radicibus ad auerſam partẽ,triuerium,cozola,& crepacorũ agri uercellenſis *Triuerium*
oppida & caſtella. Ad ticini item undas eſt caſtaletũ: & paulo ſupra ad lacus uerbani, ſiue *Cozola*
maioris emiſſoriũ, à quo graualonus amnis ortũ habet,ſinũ efficit ipſe lacus,quẽ mergotij
lacũ dicunt. Illabunturq; torrentes duo grais alpibus defluentes: quorũ unus tonſa dicitur,
alter ꝙ ſancti Iulij lacũ tranſeat: eius lacus retinet nomen. Nam in eo lacu inſula eſt à ſancti
Iulij eccleſia,ſicut & lacus appellata. Viſunturq; ibi confeſſoris Iulij reliquiæ miraculis co
ruſcantes. Suntq; ad lacus mergotij ſiniſtrã omagnum,acabrium,aimum, boguinũ, & ad
dexterã upaiũ atq; apeliũ. Ad tonſæ ſiniſtrã uergonta,& ſupra in alpibus domuſſula, quã *Vpaium*
nunc domoduſulam appellãt,eſtq; unus ex quatuor tramitibus,unde à mediolano in gal- *Domiſſula*
lias ſiue germaniã traijcitur. Ad tonſę uero dexteram mergotiũ,à quo ſinus nomẽ accipit:

& ad eandem ſinus dexteram palantia. Sequunturq́ ſecundum uerbanum lacum oppida & caſtella, canobium, briſagum, aſcona, carnium, gardola. & ubi Ticinus ex alpibus grais cadens lacum ſebuinum influit, caſtellum eſt nomine magainum. Deſcripſimus ſupra duos amnes padum illabentes, hinc umbronem, inde ticinum: & ſimul docuimus quibus in locis uterq́ amnis, ex Verbano hic, ex eupilo ille, ortum ducat. Dumq́ loca explicuimus ipſis uel fluminibus, uel lacubus adiacentia, mediam liquimus intactam planiciem omniũ

Mediolanum Italiæ populis frequentiſſimam. In qua Mediolanum eſt ciuitas potentiſſima: quã noſtro iudicio inſulſe opinati ſunt quidã inde dictam, ꝙ in medio padi ticini, abduæ & umbronis amnium ſita eſt. Sed alia eſt eiuſdem nominis ciuitas in gallia, cuius fines nullis amnibus ſimiliter ſunt coerciti. Originem uero habuit mediolanum lombardiæ, quã Liuius patauinus & Trogus Pompeius narrant, à gallis, qui duce Brenno in Italiã deſcenderunt: populiq́ loca incolentes, in quibus eſt ædificata, inſubres appellabãtur. de quibus L. Florus ex Liuio dicit: galli inſubres ferini & immenſi corporis alpium accolæ ſæpe alias, ſed Viridomaro duce iurauerunt ſe non ſoluturos balthea, niſi in capitolio. Aemylius uictor eos domuit. nec uidemus alia fuiſſe Italiæ loca, in quibus facilius coaluerit mortalium multitudo tanta, quantã inſubres primũ poſt mediolanenſes per omne ſeculũ habuerũt: Roma enim non modo non genuit, quẽ habuit multo maiorẽ mediolanenſi populũ: ſed faciente aeris ſemper ab ipſa condita inſalubris diſpoſitione, confluentẽ ex tota Italia cõportatamq́, & ui ductam ex toto orbe mortaliũ exuberantiã male conſeruauit. Quæ apud inſubres mediolanenſesq́ poſt eam conditã urbem hiſtorici geſta ſcribunt, hic referre operoſiſſimum eſſet: ſed noſtro inſiſtentes inſtituto indices earum rerũ ponemus. Scribit Euſebius in temporum ſupputationibus Statium Cæcilium comœdiarũ ſcriptorẽ clarum fuiſſe inſubrem gallum, & Ennij contubernalẽ: & quoſdã exiſtimaſſe ipſum fuiſſe Mediolanenſem. Scribit Liuius libro ab urbe condita X X exercitũ Romanorũ, tunc primũ ultra padũ fuiſſe ductum, & Gallos inſubres aliquot prælijs ſuperatos in deditionẽ tunc primũ ueniſſe: quod quidẽ ad annos Romanæ urbis condi. C C C C L X fuiſſe uidetur. X X X inde Liuij liber habet Magonẽ Hannibalis fratrẽ in agro inſubriũ uulneratũ, dum in aphricã per legatos

Corſica reuocatus nauigaret: apud Corſicã obijſſe. & lib. X X X I habet, L. Furiũ prætorẽ Romanum gallos inſubres rebellantes, & Hamilcarẽ pœnum in ea parte molientẽ acie uiciſſe: Halmicareq́ occiſo milia hominũ X X X V I cæſa fuiſſe. & lib. X X X I habet Cornelium Cethegũ coſ. Gallos inſubres prælio fudiſſe: paulo poſt L. Furiũ purpureonẽ, & Claudiũ Marcellũ boios & inſubres gallos ſubegiſſe, Marcellũq́ triumphaſſe. Poſt eũ uero triumphum urbs Mediolanenſis per annos fermè quingentos pacatiſſima, atq́ adeo florẽs fuit:

Traianus ut illam principes Ro. quoad per occupationes licuit, inhabitauerint. Nerua Traianus, Hadrianus, Maximianus, Philippus, Conſtantinus I I I. Conſtans & Conſtantinus I I I I, qui dictus eſt gallus. Iouianus, Theodoſius, Valens & Valentianus. Iulianumq́ Galli fratrem mediolani Cæſarẽ appellatũ fuiſſe tradit Euſebius. poſt eam uero tam diuturnã fœlicitatẽ primas paſſum eſt moleſtias Mediolanũ beato Ambroſio adhuc ſuperſtite: Arrianis ſicut ipſe in omelijs ſcribit infeſtãtibus, quorũ perſecutiones ut declinaret in illyricũ exul ſe contulit. Poſt ſerã uero, ſicut Euſebius tradit, Auxentij mortẽ Ambroſio mediolani epiſcopo in ſuã ſedẽ reſtituto: omnis Italia ad rectã Chriſti fidẽ eſt cõuerſa: paulo tamen poſt Athila Italiã ingreſſus, quom omnem afflixiſſet Venetiã Mediolanũq́ diruit. Inſtaurataq́ tunc parũ quieuit bellis agitata: quæ oſtrogothi cum Iuſtiniani imperatoris ducibus geſſerunt. Quibus in bellis, ut gothis reſiſteret, & in partibus Iuſtiniani imperatoris duraret Mediolanum eas pertulit difficultates & anguſtias, quæ hominibus uix tolerabiles eſſe uidentur. & tamẽ ſuperante famis acerbitate deditionẽ tunc etiã, ſicut & nũc inuitã fecit. A Longobardis autẽ eadẽ urbs non quidẽ deſtructa unq́, ſed maximis moleſtijs agitata eſt. Illiſq́ à Carolo magno domitis regnoq́ priuatis Mediolanũ per annos L X & C C C ſub Italiæ & Romæ regibus imperatoribusq́ quaſi liberũ floruit, nullas interim magnas paſſum agitationes quouſq́ Federicus imperator Barbaroſſys ad annũ ſalutis L X V, & undecies centenum eam diruit & ſolo æquauit. populũ autẽ in ſex tribus portarũ nomine diuiſum ſex loca decimo ad minus diſtantia paſſuũ miliario habitare coegit. Sexto autẽ ab inde anno, quum Federicus bello à franciẹ regibus pro tertij Alexandri pontificis Ro. ſalute agitaretur Mediolanen. à Parmenſibus Placentiniſq́ adiuti repetitã patriam tanto reædificarunt

animorũ

animorum ardore:ut intra triennium ditior, populo frequentior potentiorq́ſolito facta uideretur. Habuit uero per annos C L mirabile incrementū,adeo ut niſi ciuilia obſtitiſſent diſſidia turrianorū uicecomitumq́ omni lombardia faciliter fuerit potitura. Anno autē ſalutis L X X V I. ſupra duodecies centenū uicecomites,pulſis turrianis,mediolani tyrannide ſunt potiti.& anno abinde L X X I I I I. ſextus Clemens pontifex Ro. quom à Ludouico bauario imperatore adulterino multis agitaret moleſtijs,in illius damnum dedecusq́ Luchinū uicecomitē Ro.eccleſiæ in mediolano uicariū, & eius germanū Ioannē Mediolanenſem archiepiſcopū creauit:annoq́ ab inde plus minus quinquageſimo Ioannes Galeacius uicecomes primus ab imperatore dux Mediolanēſis in ea familia eſt cōſtitutus,princeps certe regno & imperio potiusq́ eo ducatu ſolo dignus,cū propter inſignes alias uirtutes, tum maxime q́ doctrina & uirtutibus excultos uiros apud ſe habere, atq́ extollere curauit.omniū aūt externorū quos dilexerit,primus fuit Petrus Cretēſis patria Cādianus, qui Nouariēſis epiſcopus,poſt Mediolan.epiſcopus,deinde Ro.eccleſię cardinalis:& demum ſummus pontifex Alexander V nomine eſt appellatus. Isq́ omniū ſui ſeculi uir doctiſſimus,quo tēpore Ioānes ipſe Galeacius ducatu mediolani à Venceslao Lucinburgēſi Romanorū rege ornatus eſt, orationē habuit doctrina, & rerū uariarū copia redundantē: quæ inter multa ornamentū urbis mediolani cōtinentia hęc habet. Mediolanū phyſico naturali ſitu ſuo ab incēdijs caumatū,& frigorū rigoribus ęqualiter abeſſe,ac propterea locū totius orbis tēperatiſſimū,aerēq́ sereniſſimū,& aquarū in puteis & fontibus ſalubritatem obtinere. Quom tamē lacus pulcherrimi decem & ſeptem,& L X I I I I flumina terræ ſuperficiē irrigantia in illius agro reperiātur:dicitq́ idē pontifex Barnabā Pauli cōdiſcipulū & comitē primū fuiſſe mediolanenſis eccleſiæ epiſcopū, cui paulo poſt ſucceſſerit beatus Ambroſius doctor eccleſiæ celeberrimus:à quo ſanctus Aurelius Auguſtinus doctor & ipſe excellentiſſimus in ipſo mediolano ad fidē Chriſti cōuerſus fuit. Ioanne Galeacio,& poſt eū duobus filijs Ioanne maria primū,& poſtea Philippomaria,qui tertius dux fuit uita functis:populus mediolanen. in libertatē ſe erigēs,poſt aſperā inſignēq́ famē bello perpeſſam urbē dedidit Franciſco Sforti æ Attendulo cutignola romādiolæ Sfortia primo patre oriundo:cuius decorat robur atq́ principatū Maria Blanca uxor Philippo tertio duce nata,regio titulo faſtuq́ digniſſima. Genuit mediolanēſis urbs Alexandrū ſecundū, tertiumq́ Vrbanū ex nobili gente cribella:ac Cęleſtinū I I I I pont.Ro.Datiūq́ epiſcopū ſuū, qui uir,ſi beato Gregorio credimus,ſanctus & doctus patriæ,cuius fuit amantiſſimus,plurimū profuit. Imperite uero ſcripſit Alexander V pont.Ro. Valerianū & Galienū imperatores mediolani genitos fuiſſe. Sed Helius Spartianus ſcribit auū paternū Didij Iuliani imperatoris fuiſſe mediolanen.& Iulius Capitolinus dicit Valerianū iuniorē nō natū,ſed ſepultū fuiſſe mediolani. Et Flauius Eutropius in alterius Valeriani geſtis rebus tradit acceptam fuiſſe cladē ſub Aureliano,à Marcomannis per errorē. Nam dū is à fronte nō curat, occurrerunt ſubito erumpentibus.dumq́ illos à dorſo perſequi parat, omnia circa Mediolanum uaſtata ſunt. Fuerunt etiam patrum noſtrorū memoria mediolanenſes iureconſulti excellentes Obertus de orto, qui eam compoſuit iuris ciuilis partem,quæ uſus feudorum appellatur.& Criſtoforus Caſtilioneus iureconſultorum ſuæ ætatis facile princeps. At Ioannes itidem Caſtilioneus epiſcopus Vincētinus,ac paulopoſt ad noſtrā peruenerūt ætatem uiri duo eleganter docti,ordinis ſancti Auguſtini unus,ſancti Franciſci alter:quorum ille Andreas Bilius,hic Antonius Raudenſis appellati aliquot ediderūt opera,quid ipſi dicendo & ſcribendo ualeāt abſq́ noſtro teſtimonio oſtēdentia. Ornat quoq́ patriā Ioſeph Biprius ſacris ſecularibusq́ literis apprime eruditus. Sed ad propoſitū iter noſtrū,poſt Ticini oſtia Padus longo tractu,nullo flumine ad dexteram augetur. Eſt uero inter proximū Sicidam,& ſancti Iulij lacum torrens gogna apud cochium oriundus.& ad ſanctam Martham nebloſamq́ curſum perdens. Ad padi ripā, ubi Sicida fluuius oſtia habet Bremide oppidū,& ad eius fluuij dexterā paleſtrū: ſuperiusq́ Romagnū oppida inueniunt. Ad Sicidæ autē ſiniſtrā priusq́ Saruus influat torrens ſunt Vercellæ ciuitas uetus Apollineæ à Martiali poeta appellatæ, & quas Plinius à Saluijs, Libicis ortas tradit. Tenuerūt autē ſaluij populi montes Nicęę ſupereminentes. de hac urbe Plinius:Extat lex cenſoria Vintimiliarū aurifodinæ,quæ in uercellenſi agro cauabat, ne plus quinq́ M hominū in opere aurum faciendi publicani haberent. Et Euſebius Cæſarienſis in temporū ſupputationibus

Io. Galeacius

S. Ambroſius

S. Auguſtinus

Padus

Sicida

Romagnum

Vercellæ

tradit Euſebium Vercellen.epiſcopum ſacrorum dogmatum peritia claruiſſe. Noſq; hiſtoriarum ſecundo oſtendimus Valentinianũ tertiũ Conſtantij comitis ex Galla Placidia filium miſiſſe ardaburum orientis præfectũ aduerſus Caſtinum comitẽ Ioannis adulterini imperatoris ducem.& prælio apud uercellas cõmiſſo Caſtinum ſuperatũ captumq; fuiſſe. *Burgus* Superius ad eandẽ ſiniſtram Sicidæ adhæret burgus: ſaruoq; ad dexterã andurnum. ad ſiniſtram eſt bedulũ.dehinc ad padũ eſt Triduũ oppidũ,Brolia patrum noſtrorũ ętate celeberrimo militũ ductore ornatũ.& monaſterio locedi duria baltea proxime habetur amnis apud haſtubiã in alpibus oriundus:cui amni inferius cõtinet Creſcentinũ nobile oppidũ, *Salugiæ* ſuperius ſalugiæ,& paulo ſupra eſt eporedia à bonis equorũ domitoribus lingua gallica, ſicut Plinio placet appellata. Quam idem affirmat populũ Ro. ſibyllinis libris admonitũ, ac iuſſum condidiſſe.Dehinc aſcendendo per uallem auguſtæ prætoriæ itinere unius diei eſt mons iouettus. & ſupra eſt Auguſta prætoria iuxta geminas alpium fores ſita graias atq; peninas,quibus Herculẽ & pœnos trãſiſſe Plinius aſſerit graios opinari, apudq; eam inciſus fuit marmore titulus ille pergrandis populos enumerans, quos Cæſar Auguſtus in alpibus ſubegit.dicitq; Plinius coccianas ciuitates XII non fuiſſe additas titulis Auguſti,quia nil hoſtile commiſerant.geminas autẽ fores graias atq; peninas nunc appellant *S.Bernardus* alteram montem Iouis,ubi monaſterium eſt nobiliſſimũ,ſancto Bernardo dicatum. alteram *Iſera* columnam Iouis,qua uia iter eſt ad uallem tarantaſiæ allobrogũ, quã quidem uallem Iſera *Mazadium* amnis excipit.ad ſiniſtramq; duriæ oppidũ eſt mazadium. Orcus dehinc fluuius padum *Orcus* illabitur,cui ad oſtium eſt Danaſium nobile oppidum,& ſuperius ſancti Martini ad dexteram.ad ſiniſtramq; ſancti Benedicti de fructeria habentur oppida.duriæ ripariæ amnis padum *Taurinum* deinceps illabentis proxima hæret oſtio Taurinũ ciuitas uetuſtiſſima,per quam primum hannibalem Italiã ingreſſum ueniſſe,Liuius XXI oſtendit. Taurini galli proxima gens erat in Italiã digreſſo.& infra,popportune Taurinis proximæ gẽti aduerſus Inſubres motum bellum erat.Inde ex ſtatiuis mouerat Hannibal,taurinorumq; unam urbem caput eius gentis,quia uolentis in amicitiam nõ uenerat,ui expugnauit.duriæ ripariæ fluuio ad *Lancium* dexteram oppida Lancium & Bellegerium,ad ſiniſtrã Cariacum & Druentum ſunt pro*Bellegerium*xima.Eoq; in terrarum ſpatio quod padum binasque durias & alpes interiacet, eſt regio Canapicium appellata,in qua tres nobilium familię oppida poſſident & caſtella, Valpergani,ſancti Martini,& ſancti Georgij comites.Nec lõge abſunt à taurino Sangoni amnis in padum labentis oſtia,cui ad dexteram hærent oppida Ripolum Auiliana: inter quæ eſt celebre monaſterium ſancti Antonij de renuerſo.ſanctus Ambroſius oppidum. & paulo ſupra ciuitas eſt Secuſa.ſuperiusque ad Sangoni amnis ortum eſt Seſanna. Cluſiola poſt *Pinnarolum* hac amnis padum illabitur,cui proximum ad ſex milia paſſus eſt pinnarolum nobile oppidum,nobili item monaſterio exornatum. Superius Petroſa oppidum, & ad fontem ſiniſtrorſum eſt oppidum pragellatum, cum amni Bricariaſium primo poſt mons Bobius *Pelix* dextrorſum hæret.poſt Cluſiolam Pelix fluuius cluſono auctus,padum illabitur pancale*Panchaleriũ*rium inter,& uillanfrancham oppida populis frequentata.fuitque panchalerium Auguſta taurinorum antiquæ ligurum ſtirpis,apud quam Plinius dicit padum primo nauigabilem eſſe. & uillafrancha primum ponte padum ſubliceo eſt complexa. Pado autem fonti ſuo iam propinquanti oppida ſunt proxima,Reuellum & Paiſana.& ad ſupremi ultimiq; torrentis illum illabentis fontem,ut diximus, oppidum eſt Circium. Deinceps ſunt alpiũ iuga:& ea quidem quæ Hannibal Italiam ingreſſurus aceto rupit.

REGIO OCTAVA VENETIAE.

LOMBARDIA ad finem perducta, ſi hactenus ſeruatum morem ſequi uolumus, ad proximorum pado amnium oſtia reuertendũ eſſet. Sed quum ab ultimis padi oſtijs ad fornaces appellatis Venetiarum urbis ducatus fines ad aquas gradatas ſtagnãtes mari Adriatico aquę ſalſæ obtineant, in quas Atheſis fluuius,poſt Meduacus, deinde Timauus defluunt amnes, ipſam Venetiarum ciuitatem eiſdem ſalſis circundatam aquis, prius quàm Marchiam Taruiſinam, ſiue Forojulienſem regiones deſcribi neceſſe eſt. Poſtmodum namq; oſtia curſusq; fluuiorum in ſicco melius proſequemur,ſecundum ripas,quorum ex noſtro inſtituto eaſdem

to eaſdem regiones,& earum particulas certius inuenimus. Venetias ciuitatem in intimo Adriatici maris ſinu ſitam,ad annum ſalutis quinquageſimumſextum ſupra quadringentenum fuiſſe conditam,quo anno Athila rex Hunnorum Aquileiam diruit, docuimus in hiſtorijs. Habet autem eius ducatus regio terminos longitudine miliũ octoginta ab aquis olim gradatis,ad Lauretum oppidum à Vitali Faledro ædificatum:nunc autem pado proximum,ubi ad fornaces diximus padi oſtia appellari. Latitudo autem uaria nullos habet alios terminos quàm quouſq; cedentes recedenteſq; maris aquæ ad ſiccũ ſtagnando perueniunt. Eius regionis diuerſo modo nonnulli meminerũt uetuſti ſcriptores. Antoninus enim Pius in Romani imperij prouinciarũ regionumq; itinerario, quũ à Rauenna Aquileiam per Altinum iter deſcriberet:hæc nunc Venetiarum ſtagna appellat ſeptem maria, ꝙ à Rauenna Altinũ uſq; ſeptem uada eſſent naui tranſmittenda.Et Virgilius quod diffuſe in Patauij deſcriptione infra oſtendemus:ubi Patauij ædificationem ab Antenore factã narrat,ſic habet. Et fontem ſuperare timaui. Vnde per ora nouem uaſto cum murmure montis It mare præruptum, & pelago premit arua ſonanti. Mare enim quod per ora nouem it præruptum,& premit arua pelago ſonanti:eſt hoc totũ quod à pado ad aquas gradatas littus rumpens,colles eius poetice à Virgilio montes appellatos inter ipſa uada linquit:quæ nunc littora appellamus.Inſulæ eo concluſæ ſpatio, quæ habitantur uarios habuerunt conditores,qui in unicam hanc Venetiarum ciuitatem opes & conſilia contulerunt. Vnde hanc Venetiarum ciuitatem pro una regione non immerito à nobis poſitam eſſe intelliget,qui conſiderabit nõ modo opes eius cuiuſcunq; alterius regionis Italiæ opibus æquiparandas eſſe:ſed multas fuiſſe urbes,multa oppida, quorum excidio hæc unica ſit condita: Aquileiam, Altinum, Concordiam, Patauium, Montemſilicis, Opitergum, Eracliam,Equilium,Gradum,Caprulas & Lauretum: quanquam & ex Vicentia, Verona, Mantua, Brixia, Mediolano & Papia ab Athila afflictis, & ab alijs Italiæ ciuitatibus, præſertim urbe Roma diuerſis in perſecutionibus nobiles & potentiores quoſq; Venetias à principio confugiſſe,in hiſtorijs abunde docuimus. Igitur Aquileienſes primi gradum, Concordienſes condidere caprulas. Altinates ſicut urbem ſuam in ſex portas diuiſam habebant: ſex quoq; in ſtagnorum inſulis oppida condiderunt, Torcellum, Maiorbum,Burianum,Amoriacum,Conſtantiacum,& Aimanum:Patauinorum pars, Riuum altum,& poſtea dorſum durum.Monteſilicenſes,Ateſtiniq; methamauchum, Albiolam, Paleſtrinam:ſiue,ut Plinius appellat,Philiſtinam, & foſſam Clodiam, quæ nunc eſt ciuitas Clugia. Creuit autem ilico ab ipſo conditionis initio Veneta ciuitas,quia non à paſtoribus,ſicut Roma,ſed à potentioribus, ditioribuſq; regionis olim Venetiæ fuit à principio, ſicut diximus, habitata. primus externorum Venetijs ornandis attulit adiumentum Narſes eunuchus patritius primi Iuſtiniani imperatoris copiarum in Italia aduerſus Gothos miſſarum dux: qui ꝙ Veneti eum traducendis à Taruiſio Rauennam copijs nauigio iuuiſſent,poſtquam ſubegerat Gothos,eccleſias ſancti Theodori & Geminiani de capite Brolij in Venetijs ædificauit.Quinetiã anno ipſius conditæ centeſimo & trigeſimo ſecundo Arnulfus rex Longobardorũ Patauium ciuitatẽ poſt tothilenſe excidium à prædicto Narſete eunucho,Rauennatibuſq; inſtauratã,igni ferroq; abſumpſit: & quotquot primæ cladi ſuperfuerant,ac in patria coaluerãt,Patauini ſecunda tranſmigratione in ſtagna Venetiarum cõfugientes,riuũ altum implerũt:& oliuolenſe caſtrũ, ubi nunc caſtellanum eſt epiſcopiũ, cõdidere:atq; eo tempore ſancti Martini,& ſancti Ioannis in bragula eccleſias cõſtruxerunt.Mirum uero eſt,& ſummo extollendũ laudis præconio potuiſſe à tot tamq; diuerſis urbium & oppidorũ populis conditam ciuitatẽ per annos propemodũ mille hanc quam retinent rem pub.conſeruare.Nec tamen rerũ humanarũ conditionis adeo fuit expers hæc ciuitas, quin per ſingulas quaſq; ætates ſuos, ut inquit poeta, manes fuerit perpeſſa.Quamobrẽ eius incremẽta ſummatim,ſicut in cæteris facimus Italię ciuitatibus explicando:labores quoq; & difficultates pariter oſtendemus.& ne in aliarũ urbiũ, quas in hac cõdenda deſtrui contigit, negocio ulterius laborandũ ſit, omnia ſimul cõtexemus,ut facta inter condendũ deſtruendumq; uariatio certius habeatur. Nec incongruũ uidetur à ſciſſa patriarchali dignitate inchoare,ꝙ eam ſcimus in rebus Italiæ ſemper momenti plurimum habuiſſe. Ad annum ſalutis ſexcenteſimũ decimũ Giſulfus dux foroiulianus conſenſu Agilulfi Longobardorũ regis elegit Ioannem abbatẽ in patriarchã ueteris Aquileiæ

Venetiæ

Athila

Lauretum

Septẽ maria

Inſulæ Venetiarum

Opes Venetiarum

Metamauchum

Clugia

Narſes eunuchus

Candiano ſuperſtite patriarcha nouæ Aquileiæ, quæ apud Gradũ fuerat à Romanis pontificibus conſtituta. Et anno inde quinto partium conſenſu conſtitutum eſt, ut qui eſſet Aquileiæ patriarcha omnem cõtinentis regionem moderaretur: qui eſſet apud Gradum, omni huic quæ nunc eſt Venetiarũ ducatus regioni præeſſet. Quartodecimo abinde anno quum Rotharis Longobardorum rex Opitergium ciuitatẽ diruiſſet, eius ciuitatis epiſcopus nomine Magnus ad ſtagna cõfugiens conſenſu & autoritate Seuerini pont. Ro. ac Eraclij imperatoris ciuitatem condidit, quæ ab ipſo imperatore Eraclea eſt appellata. Eodemq́ anno Paulus Altini epiſcopus cũ populo ſuo qui cladibus ſuperfuerat, Torcellum ſe conferens, ſedem ibi Seuerini pont. Ro. auctoritate firmauit quæ nũc extat. Cuius pontificis conſenſu pariter Patauinus epiſcopus Arrianã hæreſim, quæ tunc in multis Italiæ locis feruebat, declinans ſedem epiſcopalem in Methamaucũ tranſtulit. Quo anno fœdere inter Longobardos regem & duces ac Venetiarũ ciuitatem icto declaratũ eſt, ut tota terreſtris Venetia ab abdua ad aquas ſalſas Lombardia, & quicquid in ipſis eſſet ſalſis aquis Venetiæ appellarentur. Ad annum uero ſalutis ſexcenteſimũ & quinquageſimum Conſtantius imperator Eraclij filius Torcellum ueniens ut Romam accederet, uicum qui

Eraclea eſt in Torcello primarius Conſtantiacum de ſuo nomine uoluit appellari. Eraclea ciuita-
Equilium te interim aucta eius populi pars in uicinam commigrans inſulam Equilium condidit ciui-
Paulinus tatem. quumq́ annis triginta duobus ſupra ducentos Venetiæ uariã ſub tribunis habuiſ-
Dux Venetiarum ſent gubernationis formam: primus earũ dux in Eraclea & ciuis Eraclianus Paulinus anno ſalutis ſexcenteſimo nonageſimoſeptimo à patriarcha epiſcopis clero tribunis proceri-
Vrſus dux bus & plebeis creatus eſt, qui dux fœdere cum Longobardis inito Eracleæ fines à plane maiore ad minorẽ produxit. Et anno inde undeuigeſimo Vrſus item Eraclianus dux mortuo Paulino ſuffectus eſt, qui anno ſeptimo ducatus ciuili in tumultu occiſus eſt, ſicq́ laborum ſuorum Veneti initia habere cœpere. Nam eo ducatus nomine antiquato Dominicus Leo magiſter militum attributa ducatus poteſtate creatus eſt, cui poſt annum primum defuncto ſuffectus Felix Cornicula magiſter militum pariter eſt dictus. Et tertius item Iulianus Ceparius ac quartus Ioannes Fabriciacus magiſtri militum ſunt dicti. Sed hic ciuili item tumultu magiſtratu depoſitus oculisq́ priuatus eſt. Ad annũq́ ſalutis poſtea ſeptingenteſimum quadrageſimumq́ ſecũdum, Deuſdedit Vrſi quondam ducis in-
Eraclea terfecti filius mutata ab Eraclea in methamaucum ſede & magiſterij militum nomine exploſo dux eſt dictus, qui anno ducatus tertiodecimo quum ad Brintæ amnis oſtia caſtellum ædificare cœpiſſet in tyrannidis ſuſpitionem uenit, & tumultu exorto depoſitus fuit excæcatus, eiq́ in ducatu ſuffectus Galla, anno quartodecimo tumultu captus, oculosq́ eſt effoſſus, nouaq́ ſubinde regiminis forma eſt facta. Nam creato duce Dominico Monegario Methamaucenſi duo annales tribuni ad annũ pari poteſtate conſeſſuri fuere creati. & tamen hic etiam dux poſt annũ in tumultu oculos ſimul cum ducatu amiſit. Ad Era-
Mauritius dux cleanosq́ item res Veneta redijt & Mauritius dux eſt factus, qui poſt annum malo exemplo filium ducatus conſortem aſſumpſit. Quo anno primus Adrianus papa Obeliabatum oliuolenſi eccleſiæ primum dedit epiſcopum, à quo ſancti Moyſi eccleſia ædificata eſt. Iniecit uero Mauritius dux in Ioannem patriarcham Gradenſem manus adeo uiolentas, ut breui ille obierit, ſuffectusq́ patriarcha Fortunatus conſpiratione contra ducem in præ-deceſſoris ſui ultionem inita exorto tumultu pulſus in Franciam ſe contulit, deiecti tamen
Pipinus ducatu ſunt Mauritius dux & filius: & illis unicus obelerius tunc tribunus Methamau-
Carolus cenſis in Venetiarum ducatu eſt ſuffectus. eodem anno qui erat ſalutis octingenteſimus
Magnus quartus Obelerius dux ciuili tumultu patria pulſus Taruiſium ſe contulit, ubi ab exulibus Venetis iterum dux creatus fuit, qui Beatum fratrem ducatus conſortem accepit. Interea Pipinus Caroli Magni filius rex Italiæ à primo Adriano pontifice Romano conſtitutus anno ſalutis L X X X in Italiam ueniens hinc patriarcha Fortunato inde Obelerio & Beato inſtigantibus bello Venetos agitare cœpit: qui prælio apud Taruiſium commiſſo ſuperati cum Carolo Magno & Pipinio filio Italiæ rege per fœdera conuenerunt: quibus in fœderibus eſt, ut Obelerius Beatusq́ue duces apud Methamaucum exularent: nec tamen inuenio aliquem à Carolo & Pipino magiſtratum adminiſtrandis Venetiarum rebus fuiſſe impoſitum. Eodem autẽ anno Eracleam Veneti deſtruxerũt: unde maxima nobiliũ pars qui poſtea Venetias uſq́ in hæc tempora gubernarũt, in urbem cõfluens

illam

illam auxere, pariterq́ eodem anno Aquileienſes in Venetiarũ urbem populariter cõmigrarunt, ut tunc ſecũda Venetiarũ urbis cõditio fuiſſe uideatur. Eoq́ anno Agnellus particiacus heracleanus primus dux fuit, qui in riuoalto inſula electus palatium ducale nunc extans ædificauit: pariterq́ eodẽ anno apud oliuolenſe caſtrũ exiſtẽs cathedralis eccleſia ab eo caſtello appellata eſt caſtellana, & pro Veneta riuuſaltus ciuitas dici cœpta. Agnellus exinde dux tertio qui ſecutus eſt anno heracleam reædificans ambitu ſtrictiorẽ appellauit ciuitatẽ nouam, quod & nũc ratione epiſcopatus magis, quàm habitationum retinet nomen. Idemq́ Agnellus filijs ſuis duobus aſſumptis in ducatus cõſortes monaſteriũ ſancti Zachariæ ædificauit, inibiq́ eiuſdem ſancti corpus reliquiasq́ locauit. Vrſus aũt epiſcopus eccleſiã ſuam caſtellanã ſancti Petri uocabulo decorauit, quo tẽpore eius cõſanguinei ſancti Seueri & S. Laurentij eccleſias in geminis inſulis cõſtruxere. conſpirarunt uero aduerſum hos tres duces patrem & filios, Ioannes Tornaricus, & Bonus Bragadinus, qui capti cõuictiq́ & appenſi patibulo interierũt: & tamen eorũ de quibus ſumptum erat ſupplicium agnati per id temporis ſancti Danielis eccleſiam conſtruxerunt. ad octingenteſimum autem uigeſimumſeptimum ſalutis annum defuncto Agnello Iuſtinianus particiacus in ducatu ſolus eſt ſuffectus. Anno cuius ſecundo beati Marci corpus ex Aſia eſt delatum, eoq́ qui ſecutus eſt anno quũ Iuſtinianus obijſſet dux, Ioannes frater eſt ſuffectus, quo anno beati Marci eccleſia eſt ædificata. Et per id temporis ducto in methamaucũ exercitu Obelerius ibi exul occiſus & ciuitas eſt deſtructa, cuius demolitionis cædisq́ Obelerij cauſa factum eſt, ut uocatus in Franciam Ioannes dux acceſſerit, eo'que abſente Caſtellanus epiſcopus duo'q́ ciues riuialti ciuitatis curam adminiſtrationis ducali attributa poteſtate geſſerunt: Ioannes autẽ dux Francia reuerſus ciuili'q́ tumultu ducatu deiectus, & tonſoratus mœſtitia diem obijt. anno poſtmodũ qui ſecutus eſt trigeſimoſexto & octingenteſimo Petrus Trundonicus Pola oriundus dux eſt creatus, qui Ioannem filium ducatus cõſortem habuit, eccleſiamq́ ſancti Pauli ædificauit: quarto'q́ abinde anno Sclaui Caprulas Venetorum urbem ui captam deſtruxerũt Sergio, qui dictus eſt os porci, tunc pontifice Ro. In quo anno epiſcopus Maurus eccleſiã ſanctæ Margaritæ extruit. Petro Trundonico uita functo Ioãnes filius ducatum ſolus obtinuit, quem à ſancti Zachariæ eccleſia redeuntem populus tumultu concitato occidit, & in eadem eccleſia ſepeliuit anno ſalutis octingẽteſimoquarto: eratq́ Vrſus particiacus ſolenni tũc more electus, quũ defuncti ducis famuli palatium populo non prius reddidere, quàm pupuliam ſibi inſulam certa cum immunitate habitandam impetrauerunt. Vrſus'q́ dux anno ducatus ſui tertiodecimo Ioannem filium ducatus cõſortem accepit. qui campanas duodecim anno ſalutis octingenteſimo ſeptuageſimo imperatori Græcorum miſit: fuerũtq́ hæ cãpanæ quas primũ Græcia uidit. Geſſit uero Vrſus iſte dux maximas res non minus Italiæ, quàm Venetis glorioſas. Nam Sarraceni ſpoliata inflammataq́ Ancona omnẽ Italiæ oram, quæ inde ad Idruntum intercedit pariter afflixerunt, in quos ſinus Tarentini oram uaſtare parantes quũ Vrſus duxiſſet ſuperarunt Chriſtiani, fugataq́ inde claſſis Sarracena gradum urbem inuaſit. Tunc'q́ Vrſus qui illorum terga fuerat inſecutus, repulſos à Grado non prius perſequi deſtitit, quàm omnis Italiæ ora in ſuperum mare uerſa reddita eſt pacatiſſima. Vrſo duce mortuo, Ioannes filius dux ſolus comaclum ciuitatem de Rauennatibus cepit: & anno inde tertio Petrum fratrem ſuum ducatus conſortem habere obtinuit, qui nouus dux eccleſias ſanctorum Cornelij & Cypriani in Methamaucenſi littore ædificauit. Sed ambo duces intra tertiũ qui ſecutus eſt annum ducatu ſe abdicarunt. Creatus eſt autem ad annum ſalutis octingenteſimum octuageſimumſeptimum Petrus Candianus uir præſtantiſſimus, quem Sclaui uno ſuperati altero redintegrato prælio interfecerunt, Ioannesq́ Particiacus quem ducatu ſe abdicaſſe oſtendimus, ut ſeditioni occurreret in urbe fatiſcenti ducatum reſumpſit, quumque eum ſexto depoſuiſſet menſe ſuffectus eſt dux ad annum octingenteſimum octuageſimumoctauum Petrus cognomine Tribunus, quo anno reges duos Italia poſthabitis Francis ex Italicis habere cœpit, Berẽgarium Foroiulienſem, & Guidonem Spoletanum ducem. Anno autem qui inde tertius eſt ſecutus, hic dux Petrus tribunus urbis Venetiarum partem muro cinxit à riuo caſtelli uſq́ ad ſanctã Mariam in Iubanico, ibique cannale maius ferrea clauſit cathena, cuius capita hinc in prædicta eccleſia inde in ſancto Gregorio obſerabantur, qui annus Italiæ infeliciſſimus fuit, quod

Aquileienſes
Riuuſaltus
Ciuitas noua
S. Laurentij eccleſia
S. Daniel
Iuſtinianus dux
S. Marci trãſlatio
Caprulæ
Petrus Candianus
Sclaui

quod Vngari à Taruiſio Mediolanũ uſq; omnia cædibus incendijſq; fœdarũt, & ſtagna
Venetorum pelliciatis nauibus tumultuarie fabricatis ingreſſi ciuitatem nouã clugiamq;
& caput aggeris populati ſunt: eos tamen Berengarius rex cum quindecim armatorũ mil
libus aliquantulũ repreſſit. Et tandem omni penè amiſſo exercitu ingenti data pecunia, ut
in Vngariam redirent deliniuit. Petro tribuno ducatus ſui anno uigeſimo tertio uita fun-
cto ſucceſſit Vrſus particiacus ſecũdus, per cuius tẽpora Conradus Alemãnus ex ea gen-
te primus licet papali confirmatione caruerit, imperium inuaſit, & rebus per Italiam flu-
ctuantibus Sarraceni maiorem eius partem occupauerunt. Succeſſitq; huic poſt uigeſi-
Petrus Candianus mum annum in ducatu alter Petrus Candianus, qui nactus per debilitatem imperij, & Ita
liæ occaſionem primus Venetorum potentiã in lyburnis dalmatiſq; auxit, & genua tunc
a Sarracenis ſpoliata Veneti in Italis mari potentiores eſſe cœperũt, quam quidem poten
tiam uſq; in hæc tempora per Imperij Romani, tam Græci quàm Latini inclinationem au
xerunt. Nam Germani imperatores & ſi terra quãdoq; aliqualem, nullam tamen aliquan
do mari potentiam habuerunt. Itaq; deinceps in hac Venetiarum regione breuitati conſu
lentes nihil aliud, quàm motus inteſtinos aut fabricas locorum, quod noſtri eſt propoſiti
attingemus. per Ottonis ſecũdi imperatoris tempora ad annum ſalutis nongẽteſimum ſe
ptuageſimum quartũ Veneti Petrum Candianũ ducem deijcere cupiẽtes, quum ille ſe in
Incendium palatio tueret̃ iniecto igni pice & ſulphure mixto, & palatiũ & eccleſias S. Marci S. Theo
dori ſanctæ Mariæ in Iubanico, & pluſquam trecentas ciuium domus funditus combuſſe
runt, duxq; cum filio & cõplicibus eſt interfectus: hæcq; omnia ædificia ſuffectus illi dux
Petrus Vrſeolus uir optimus inſtaurauit, qui & Gradũ ciuitatem inſtauratam muro cin-
xit: quo item tempore monaſterium ſancti Georgij à Ioãne Mauroceno monacho eſt am
plificatum. Ad annum uero ſalutis milleſimum & nonum adriẽſes magnæ olim adriæ ur
bis reliquias apud Lauretũ ſuperatos Veneti tanta confecerunt occidione, ut dies ille ulti
Mare Adriaticum mus fuerit ciuitati à qua mare Adriaticum eſt appellatum. Quo item anno Pepus patriar
cha Aquileienſis Gradum ciuitatem dolo captam deſtruxit, quam Veneti iterum illico re
ſtaurarunt. Anno inde XX Dominicus Vrſeolus pulſo Petro Barbolano per arma dux
fit, & tertio die Rauennã metu cõfugit. Dominicuſq; Flabonicus tũc exul in patriamq; re
uocatus dux eſt factus: & ad annũ XXXXIII ſupra milleſimũ Pepus patriarcha Aqui-
leienſis noni Benedicti pont. auctoritate atq; cõſenſu gradum ſibi ſubijcit, eccleſias diruit,
urbem ſpoliat, & Veneti eiuſdem pontificis autoritate eandeminſtaurarũt. Annoq; inde
Monaſterium S. Nicolai XXXX Dominicus Contarenus dux, monaſteriũ S. Nicolai in littore & propinquo lo
co monaſterium ſancti Angeli ædificauit. Ad centeſimũ uero atq; milleſimum ſalutis an-
num incendia bina Venetijs fuerunt, quibus parrochiales eccleſiæ ad uiginti ſimul cũ par
rochianorum domibus arſerunt, quo tempore methamaucenſis ciuitas inundatione ma-
ris atq; incendio uaſtata & penè ſummerſa eſt, terræmotuſq; ſuperueniẽs Venetias ubiq;
afflixit. Tertiodecimo autẽ abinde anno, Quintus Henricus impe. Verona Venetias ue-
niens, ſitumq; & regionem ciuitatis admiratus, Venetias regnum appellari decreuit, eoq;
qui ſecutus eſt anno Marcus Iulianus monaſterium uirginis de caritate extruxit. Duode-
cimo deinceps anno Veneti Motonio peloponeſi ſunt potiti, Petruſque Gatiloſus eccle
ſiam ſancti Clemẽtis, & hoſpitale in cannalis orphani ripa ædificauit: undeuiceſimo inde
anno turris campanaria ſancti Marci excitata eſt. Sed nec adeo cõtinuare potuit quies in-
choata, quin ad annum ſalutis LXXI ſupra undecies cẽtenum Vitalis Michael dux fue-
rit interfectus. Augebantur tamen indies Venetorum opes mirabili incremento. Nam ad
annum quartũ de duodecies centeno Veneti Francis bello ſociati urbis Conſtantinopoli
Sancti Frãciſ. tanæ dominio ſunt potiti. Et anno inde XXXX eccleſia ſancti Frãciſci Venetijs, & mo
Pons riuialti naſterium ſancti Cypriani in Torcello ædificatum, undetrigeſimoq; inde anno pons riui-
alti ſubliceus eſt conſtructus, quo tempore quum duplicatum eſſet Venetijs molituræ ue
ctigal populus in tumultum concitus arma cepit. Sed his qui ſe duces incẽtoreſq; ingere
bant captis eculeoq; appenſis, quies illico ciuitati reddita eſt. Maiorem uero plurimiq; fa-
Baiamons ciendum anno inde undequinquageſimo tumultũ urbs Veneta ſenſit, quum Baiamons
Teupolus Teupolus rerum nouarũ cupidus unà cum Quirinis, Barocijs, doris, badoarijs & baſilijs
regnum affectauit, in quos pro demeritis publico conſilio animaduerſum eſt, quieſq; ciui
lis & concordia in hæc uſq; tempora annis duodequadraginta atq; centum Venetijs fuit.

ſed

ſed iam ſatis multa de Venetiarum origine,ac inter ipſam conſtituendam rempu. uel ædi ficatis uel dirutis ciuitatibus & oppidis ſunt dicta. Ad uiros itaq; eiuſdem ex noſtro more inſtitutoq; ueniamus. habuit ſemper hactenus urbs Veneta uiros maritimorũ bellorum & mercaturæ gloria claros. Sed ante patrum ætatem nullo decorata eſt uiro litteris ornato, præter quàm Andrea dandulo duce, quem Fran. petrarchæ teſtimonio doctum fuiſſe ſcimus. Patrum uero memoria Carolus zenus uir inter Venetos nõ ſolum ætatis ſuæ ſed priorum ſeculorum litteris ornatiſſimus, & rebus bello geſtis ita clarus fuit, ut alter Camillus merito à Venetis appelletur, quandoquidẽ clugienſi bello quod cum Venetis genuenſes difficillimum ac periculoſiſſimum geſſere, unico nauali prælio fœliciſſime geſto genuenſes à Venetis etiam eo bello uinci poſſe primus docuit, & omni eo bello hoſtium ferociam ſua fortitudine conſtantiaq; compeſcuit, demumq; Bucicardum regis Francorum naualis exercitus ſupremum ducem, dum opem Patauinis afferre cuperet, prælio ingenti glorioſiſſimoq; ſuperauit, quæ omnia Leonardus Iuſtinianus funebri luculentiſſima oratione & Petruſpaulus uergerius elegantiſſimis duabus epiſtolis copioſiſſime proſecuti ſunt. fuit & paulopoſt Zacharias Taruiſanus uir doctrina conſilioq; celeberrimus, oratio cuius extans coram Gregorio pont. Rom. habita pro eccleſiæ unione ſuadenda illum eloquentiſſimum fuiſſe oſtendit. hoc autẽ ſeculo multos præſtantiſſimosq; uidimus, Petrum emilianum epiſcopum uicentinũ litteris multum, plurimum prudentia decoratum, Leonardum Iuſtinianum magni nobilisq; ingenij uirum qui inter alia humanitatis Latina & Græca ſtudia muſicæ adoleſcens iuuenisq; deditus dulciſſimis carminibus & peritiſſime uulgariter compoſitis omnem repleuit Italiam, & poſt natu grandior ſcripto & pronuntiatione tam latina quàm uulgari eloquentiſſimus & ſenator grauiſſimus in adminiſtratione reipub. potentiſſimus fuit. Marcus quoq; lippomannus iureconſultus Græcas Chaldæas Hebræas litteras æque ac latinas egregie doctus erat. Pauluſq; Venetus religioſus dialecticos noſtri ſeculi ſuperauit, qui & paucis in philoſophia cedens theologus quoq; inſignis eſt habitus. Franciſcus Barbadicus grauis optimus ac propemodum ſanctus, & Daniel uictorius ciues ſplendidiſſimi fuerunt humanitatis litteris haud quaquam mediocriter eruditi. Petrum lauredanum rebus bello geſtis clariſſimum, quem Veneti alterum Claudium Marcellum in ſua patria appellare poſſunt, hoc in loco à nobis poni mirabuntur qui meminerint eum latinas litteras grammaticales penitus ignoraſſe. Sed eius ingenium non duximus merita fraudandũ laude, quod omnia quæ per ætatem ſuam mari geſta ſunt, quorum ipſe magna pars fuit, & maris portuoſitatis nauigandiq; rationem uulgari ſcripto copioſiſſime proſecutus eſt. ſed dum eos ex mortuis qui in patria claruerunt doctos perquirimus, dignitatem maximam Venetorum narrando poſtpoſuimus. Fuerunt ex gente corraria XII Grego. pont. Rom. & Antonius nepos ſuus Romanæ eccleſiæ cardinalis ea uterq; morum & uitæ ſanctimonia quæ priuatos quoq; celebres reddere potuiſſet. Fuerunt ex maurocena & landa gente cardinales duo uirtutibus litteriſq; ornatiſſimi: Alterum uero pontificem paulopoſt habuere Veneti ex condulmaria gente Eugenium quartum, cuius geſta per hiſtorias noſtras orbi notiſſima, pont. Rom. qui ante ſe fuerunt præſtantiſſimis parem & aliorũ turbæ multo digniorem eum reddiderunt. Quantum autem ad doctrinam litteraſq; attinet, quibus hoc in catalogo primas partes tribuimus, & ſi Eugenius pont. nec iuri nec alicui ſcientiæ particulariter perdiſcendæ animum adiecit, doctorum eccleſiæ oratorum hiſtoricorumq; latinorum libros omnes & legit aſſidue, & quo erat mirabili ingenio ſubtiliſſime intellexit. ornauit autem cardinalatus dignitate Petrum barbum ex ſorore nepotem, qui adoleſcens optimus tanta duodecim hactenus annis humanitate atq; etiam integritate & ſimul liberalitate eſt uſus, ut & alter Titus Veſpaſianus, & quod illi tribuebat delitiæ humani generis ſit appellatus, uir autem factus titulo ſancti Marci eſt ornatus, & patrio cognomine cardinalis Venetiarũ dictus. Superq; ſunt Venetis dux Franciſcus Foſcharus omni uirtutum prǽterquam litterarum gloria ornatiſſimus, & ciues Franciſcus barbarus excellentiſſimi uir ingenij, cuius litterarum Græcarum & latinarum doctrinæ an eloquentiǽ editis operibus celebratǽ, aut in adminiſtranda repub. ſapientiæ & pietatis aut geſtarum præſertim apud Brixiam rerum gloriam anteponas haud facile poſſis diſcernere. Andreaſq; maurocenus bonarum artium ſtudijs ornatus, ſapientiǽ & gubernanda repub. peritiæ gloriam habet, & Hermo

Andreas dandulus · *Carolus zenꝰ* · *Leonardus Iuſtinianus* · *Zacharias taruiſanus* · *Marcꝰ lippo.* · *Franciſcus barba.* · *Petrus laure.* · *Grego. XII pont.* · *Eugenius papa.* · *Petrus barbus* · *F. Foſcarus dux* · *F. Barbarus*

laus donatus & ſi gerenda repu. fuit occupatiſſimus in litteris adeò eſt imbutus, ut cũ hiſtoriam teneat, tum heroicos uerſus ſæpe compoſuerit elegantes. Pariter Zacharias triuiſanus ſuperioris Zachariæ filius ac uirtutis hęres, Barbonus Maurocenus, Ludouicus foſcharenus, Vitalis landus, Candianus bolanus iureconſultiſſimi, Nicolausq; canalis & ſi iuri ciuili & ſimul reipu. ſunt dediti, tamẽ oratores poëmataq; & hiſtorias egregie callẽt. Laurus Quirinus magnæ Græcarum latinarumq; literarum peritiæ iuris cognitionẽ addidit. *Io. cornarius* Ioannem uero Corneliũ ſiue ut nunc corrupte eam appellant uetuſtam gentem cornarium doctum elegantemq; moribus Venetiæ habent. *Paulus barbus* Et Paulus barbus equeſtris ordinis germani fratris ſui Petri barbi Romanæ eccleſiæ cardinalis integerrimi humaniſſimique ac ductæ ab Eugenio pontifice originis maternę gloriam bonarum artium in quibus excellit ſtudijs accumulat. Andreas Iulianus bono uir ingenio, Bernardus Iuſtinian⁹ Leonardo genitus, Hieronymus barbadicus Franciſci prædicti filius, Nicolausq; barbus litterarij ornamenti gloriam laudem habent. Quid quod alterũ in narrationis ordine errorem incurrimus, qui prælatos eccleſiæ Venetos ſecularibus poſtpoſuimus. Sunt ex Venetis Laurentius caſtellanus, Fantinus paduanus epiſcopi uiri doctrina & grauitate ac ſapientia uenerandi, Gregorius patrui pontificis nomen referens ſedis apoſtolicæ prothonotarius, *Hermolaus barbarus* Hermolaus barbarus Franciſci nepos taruiſinus, Petrus mõteus brixianus, Iacobus zenus feltrenſis & belunenſis, Dominicus torcellanus epiſcopi non modo iurium ciuilis & pontificij ac theologiæ doctrina ſicut eorum decet profeſſionem abunde pleni, ſed eloquentia quoq; ornatiſſimi ſunt, ut ei mancipatorum ſtudio peritiorum multos ætatis noſtræ ſcribendo dicendoq; æquent. Petrus thomaſius medicorum non magis Venetorum quàm cæterorum ætatis noſtræ eloquentiſſimus habetur. Sed iam nos inuidiæ nimis expoſuit breuitatis reſpectus, qui multos præteriri facit, quos tanta ciuitas habet litterarum ſtudijs uel imbutos uel operam impendentes.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE illuſtratę Marchia Taruiſina.

TRIBVS earum quæ ſupra à nobis deſcriptæ ſunt octo regionũ continentem eſſe oſtendimus Marchiam taruiſinam, Romandiolę ſcilicet ad melariæ brigantiniq; paludes, Venetæ urbi ad aquas ſalſas, & Lombardiæ ad mintium & Bænacum: fecit tamen bęnaci certius & copioſius deſcribendi neceſſitas, ut ad eius dexteram littoralem ſita oppida & caſtella Lombardiæ regioni cuius eſſe non debent adiunxerimus. Prædictis itaq; trium regionũ & alpium & padi atq; limini amnis contra caprulas inſulam in mare adriaticũ defluentis finibus concluſa erit Marchia Taruiſina. eam regionẽ quãdoq; alias galliç ciſalpinç quãdoq; tranſpadanæ Italiæ partem quãdoq; Venetiam appellatã Romanæ eccleſiæ monumenta eſſe uolunt partem dalmatiæ ſupra mare: ut nihil abſurdius potuerit excogitari, cum nulla ex parte dalmatia ad huius regionis fines unquàm pertinuerit: quamquam par eſſe uidetur abſurditas barbaro marchiæ uocabulo maximas atq; ampliſſimas urbes ueronam patauiumq; titulo ſubijci Taruiſio: quam ciuitatem illæ opulentia potentatu & dignitate ſemper antea ſicut & nũc longiſſime anteierũt. Poſterior tamen fuit indita ab eccleſia appellatio. Nam longobardi omnium qui Italiam inuaſerint externorum ſuperbiſſimi, *Longobardi* Romani imperij & Italiæ dignitatem euertere, ac omnino delere conati, leges nouas quæ alicubi in Italia extant condidere: mores ritus gentium & rerum uocabula immutauere: ut affirmare audeamus locutionis Romanæ latinis uerbis qua nedum Italia ſed Ro. quoq; imperio ſubiecti pleriq; populi utebantur, mutationẽ factam in uulgarem Italicam nunc appellatam, per longobardorũ tempora inchoaſſe. Idq; incognitum nobis quando opus de locutione Romana ad Leonardum aretinũ dedimus: poſtea didicimus uiſis longobardorum legibus, in quibus de mutatione facta multarum rerum uocabuli tituli tractatuſq; ſunt poſiti. Quinetiam publicæ adminiſtrationis & priuatim uiuendi inſtituta accuratiſſime ab eiſdem ſunt mutata, & eo uſq; ipſius gentis proceſſit inſania ut Romanorũ charactere litterarum penitus poſtpoſito, nouas ipſi & ſua ineptia gentis barbariem indicantes cifras pro litteris adinuenerint. Econtra uero oſtrogothi æque ac ciues Romani latinis delectati

lectati

lectati litteris, nullam in illis barbariem offuderunt. Nam Theodoricus rex primus latine & Græce doctus, Amalaſciuntha eius filia doctior, Theodatus rex tertius & primi nepos doctiſſimus fuere: quod longobardorũ regum uel principũ uirorum nemini contigit. Nullam uero aliam ab oſtrogothis factam fuiſſe mutationẽ hinc maxime credimus conſtare: quod Theodoricus & eum imitati reges cæteri oſtrogothorum cuſi ſua imagine nummi ambitione abſtinentes, aurum, æs, argentum, priſco cudi Romanorum ſigno uoluerunt. ſed ad rem: longobardi in ea Italiæ parte maxima quam obtinebant regiones habuerunt quatuor à ducibus adminiſtratas, in quibus nullũ ſucceſsionis ius filijs & nepotibus competebat: beneuentanam, ſpoletanam, taurinenſem, & foroiulienſem: duasq́ opulentia & amplitudine ſuperioribus pares anconitanam, atq́ Taruiſinam eſſe uoluerunt ea affectas legis conditione: ut qui regum aut gentis longobardorum concilij permiſſione & decreto impetraſſet, eas filijs & agnatis ſucceſſione poſſidendas relinquendi ius facultatemq́ haberet. Nomenq́ hunc ſignificans perpetuum magiſtratũ in longobarda barbarie marchio natus eſt appellatum. Quo autem tempore Carolus magnus ſicut ſupra diximus nomine indito Romandiolæ lombardiam uoluit appellari regionem, in qua regni ſedem gens illa diutius habuerat: Romana eccleſia hanc de qua nunc agimus regionem de longobardis ſumptam appellauit ut diximus dalmatiam ſupra mare. Sed credo factum eſſe à minori nominis abſurditate, ut hæc ipſa manſerit appellatio Marchiæ Taruiſinæ. Mintio eiuſq́ ut inquit Virgilius patre benaco ad ſiniſtrã relictis, noſtræ deſcriptionis padotenus initium faciemus. Cui primum ad mintij oſtia imminet Sachetta uicus familiæ nobilis caprianenſium uilla, quam ſucceſſione annis ducentis in cognatione continuata poſſederunt. Inferiuſq́ eſt ſerauallis arx principũ mantuanorũ munitiſſima. unde paſſus mille abeſt oſtilia oppidũ in regione primariũ, ſuperbi operis arce mœnibus & ductis in circuitu foſſis concluſiſq́ paludibus munitiſſimum, quod à ueronenſi populo cuius agri iurium fuit ad annum ſalutis quinquageſimum decies'q́ centenum ædificatum Marchiones poſtea mantuani diutiſſime poſſederunt. Ampla'q́ & recta eſt uigeſimo inde miliario ueronam uſq́ uia aliquot apud oſtiliam locis ſucciſa: impoſitis pontibus arcibuſq́ & caſtellis munitioni oſtilienſibus præſidioq́ futuris, pertinentq́ ad hos pontes paludis initia, quã in Romãdiolæ finibus deſcriptam melariæ brigantiniq́ agro diximus continere. Augentq́ ſicut oſtendimus eam paludem tartarus & menacus amnes: quorum tartarus in ueronenſi agro ad Græcianum oriundus habet ad ſiniſtram Nugarolum, quod nobili familiæ ueronenſi nugarolæ uilla & primæ originis patria fuit. Inſulaq́ porcaritia & Gagium uicus eidem fluuio dextrorſum adiacent. At menacus amnis ortum ad magnanum habens Ceretam uicum prætellas'q́ præterfluit. Inferius uero eadem palus, ſicut in adriæ urbis uetuſtiſſimæ deſcriptione oſtendimus, augetur ab atheſis fluuij ſciſſura ad caſtagnariũ appellata eam'q́ nos ſciſſuram pro noſtro hactenus omni in Italia ſeruato more pro oſtio atheſis ſiniſtrorſum cogimur accipere. Is autem atheſis famæ celebris fluuius de quo Virgilius in bucolicis, Atheſin uel propter amœnum: primum habet ad ſiniſtram uicum uillam Bartholomeam appellatum. Pauloq́ ſuperius atheſi ſiniſtrorſum hęret liniacum oppidum populo opibus'que plenum. Inde atheſi Zeuedum adiacet oppidum braſicæ & multæ & dulciſſimæ feraciſſimum: adeo ut Plinium credamus ſi ſuam nunc incoleret ueronam nec ſabellam in admiratione ut ſcribit Criſpam nec pullulantem cauliculis aricinam niſi à ſuis ueronenſibus uellet diſſentire præpoſiturum. Eos uero uicenos mille paſſus quos ueronam oſtiliam'que diximus intercedere, campi quaqua uerſum excipiunt ampliſſimi æquiſſimiq́ in quibus rectæ imminet uiæ uicus inſula ſcaligerum appellatus, communito præſidio eccleſijs'q́ & ueronenſium uillis adeo ornatus, ut accedente populi quem habet multitudine urbis potius quàm oppidi ſpeciem præ ſe ferat. Campos'q́ hos ut diximus patentiſſimos manufacta ab agricolatore raro impedit foſſa, adeo ut eos natura committendis maximos inter exercitus prælijs de induſtria feciſſe ac complanaſſe ſit uiſa. Eſt'q́ hic locus de quo Liuius undeſeptuageſimo ea habet quæ L. Flori breuiatoris uerbis libuit apponere. C. Marius cimbros per hiemem alpibus deuolutos in campis Venetis uſu iam uini & coctarum carnium mitigatos aggreſſus eſt. Et illis petentibus proximum diem pugnæ ſtatuit: inde LX milia ceciderunt, hinc tertio minus. rex eorum Volerius pugnans interijt, non inultus: uxores eorum acerrimo bello captæ libertatem non impetrantes ſuffocatis

ii 2 eliſiſq́

Theodoricus *Amalaſciuntha* *Theodatus* *Marchio unde* *Sachetta* *Serauallis* *Oſtilia* *Nugarolum* *Inſula porcaritia* *Villa bartholo.* *Liniacum* *Zeuedum*

eliſiſq; infantibus mutuis uulneribus & capiſtris capilleis ſe necarunt. Quæ uictoria eodem die Romæ per laureatos caſtorẽ & pollucem ſcita & celebrata fuit. Tigurini qui noricos alpium tumulos inſederant fuga diſperſi in latrocinia euanuerunt. Theodoricus quoq; oſtrogothorum rex primus Odoacrem erulorum regem qui Romam & Italiam annis iam octo occupauerunt, apud Soncium amnem ubi primum occurrit recedere compulit. Deinde in campis ueronenſibus ingenti prælio, quod tres continuatum eſt dies, ſuperauit: factaq; eſt maxima in utroq; exercitu, ſed in odoacris partibus maior cædes. Arnulfus etiam bauoriorum dux ductis aduerſus ugonem Burgundum Italię regem copijs à ueronenſibus in urbem receptus atq; rex appellatus eſt: quomq; ugo ad ueronæ recuperationem maximas duxiſſet copias, prælium his in ueronæ campis eſt commiſſum: in quo ſuperauit ugo, & Arnulfus fugiens ueronæ portis à ciuibus eſt excluſus. Veronenſes uero rebellionis culpa in Racherium epiſcopum ſuum reiecta ueniam deprecati impetrauerunt, & epiſcopus Papiam relegatus eſt. *Verona* Sed ut iam atheſim redeamus, is fluuius qua campi ad primos colles deſinere incipiunt, ueronam diuidit penè mediam: quam urbem autor eſt ex trogo Pompeio Iuſtinus gallos qui urbem Romam ceperunt & pariter Mediolanum Brixiam & Bergomum ædificaſſe. Nec tamen minus cingit quàm diuidit Veronam atheſis, ut cuſtodiæ ſimul ornamento'que & ſubuehẽdiſq; mercibus & frugibus magno ſit uſui ueronenſibus: quandoquidem ſupra infraq; & circum ager eſt præcipuæ bonitatis multa gignens in urbem conuehenda, olei uim maximã, frumenta incolis in mercaturam ſuperabundantia, uinorum uarietatem atq; pręſtantiam, pomorũ omnis generis copiam, & lanam cæteras Italiæ ſubtilitate ſuperantem: ut nulla ſit Italiæ regio quæ partem inde non accipiat indumentorum. oleumq; quom cæteræ agri partes tum maxime benaci lacus dextera præſtat ora, olearum conſitis in ſiluæ ſpeciem ampliſſimæ contecta: frumentaq; ſeminarius ager ampliſſimus undique patens mittit. uinorum præſtantia cum multis *Theodatus rex* poſſit alijs oſtendi rationibus tum maxime uno extollitur argumento. Theodatus oſtrogothorum rex tertius quom ſciret in ueronenſi agro eſſe uinum ſicut *Caſsiodorus* Caſſiodorus appellat accinaticum odoris ſaporiſq; ſuauiſſimi, illud Romam nauibus atheſi in ſuperum mare delapſis cõportari curauit. Libetq; Caſſiodori uerba apponere: uinum etenim illud colore purpureo regium, ſapore pręcipuũ: dulcedo cuius ineffabili ſuauitate ſentitur, quom tamen tactus eius denſitate pingueſcat, ut carneus liquor aut potio edibilis uideatur. pomorum copiam & ſi nonnullæ habent aliæ ciuitates Italiæ ueronenſi parem, nullo tamen in loco tam odorantia tam'q; uaria ſpecie inueniuntur, quę perpetuitatem habent plurimi faciendam, quom ſeneſcentia tam ſeruentur ſolida & illæſa, ut florentibus & nouellis immixta manducentur. lanæ præſtantiã greges à paſtionis proprietate accipiunt: quam prata campiq; proſpectu quoq; amœniſſimi naturaliter præſtant: quom tamen mons altiſſimus urbi ſupereminens balbus nomine & eandem herbis ſuis ingenitam & multo maiorem uirtutem præſtet, quod herbilegi undiq; confluentes multa herbarum radicumq; genera animantium ſaluti opitulantia inde legant. diuerſæ etiam per agrum ueronenſem per quæ oppida ſcaturiunt aquæ, non minus ornamento à natura quàm uſui attributæ, ſeu irrigationis ſeu innumerabilia artificiorum genera ſeu hauſtum ipſe conſideres: è quibus ce*Policella uallis* lebrem unius uim non reticendam eſſe cenſuimus. In ualle quam à telluris uirtute & frugum præſtantia policellæ appellant, ubi negarinę loco eſt nomen, mãmæ ad iuſtam mulie brium formam de ſaxo fabre ſunt ductæ. ſub quarum papillis perpetuæ ſtillant aquæ. Et ſi lactans mulier papillas aſperſerit atq; lauerit, exſiccatus aliquo ut fit uel morbo uel caſu alio illi humor lacteus reuocat. Sed iam ſolidiora ueronæ ſicut & cæteris urbibus orna*S.Zeno* menta uiros omnis ætatis præſtantes attingamus. Zenoq; ſicut religionem chriſtianam & ſuam ipſius decet ſanctitatẽ primus erit, qui ueronæ præſul celebris ſanctimoniæ multa ſcripſit extantia ſacras utriuſq; teſtamenti litteras declarantia: & ambroſianam quam *Macer* imitatus eſt eloquentiam redolentia. Aemiliũ Macrum ueronenſem poëtam Euſebius in *Plinij* Aſia obijſſe aſſerit. Paulopoſt Catullus poëta, ſubinde uterq; Plinius ſæpe à nobis hac in Italia celebrati ueronenſes fuere: & longe poſteriores ætate genuit Verona Rainaldum inſignem ſicut F. petrarchæ placet grãmaticum. deinde Ioannem madium iureconſultum non incelebrem. iſq; madium genuit nobis adoleſcentibus familiaritate coniunctum iuri ediſſerendo defendendoq; addictum: qui legum peritiæ eloquentiam coniunxerat: adeo

ut ſcriberet

ut ſcriberet ornate,pronunciaret ſuauiter: & in cunctis ſeſe quantum noſtra ætatis noſtræ
patitur exigitq́ conſuetudo bonum oſtenderet oratorem.medicosq́ genuit uerona ſui ſæ
culi præſtantiſſimos Auantium & Iacobum lauagnolum , cuius nomen refert & cogno-
men Iacobus equeſtris ordinis Lauagnolus humanitatis ſtudijs & eloquentia exornatus.
Bernardus quoq́ honeſto genitus campaniæ loco non parũ ueronæ attulit ornamentum:
qui medicus & philoſophus inſignis tanta uiguit memoria , ut themiſtoclis inſtar nihil illi
exciderit:quod aut diſcere aut eum attentius legere contigiſſet.Ioannes etiam ſalernus ad *Ioan.ſalernus*
equeſtris dignitatis inſignia doctrinam & facundiã ſocias addidit. At res militaris præcla-
ros nobis oſtentat uiros qui ueronæ laudes accumulant, quorum memoriæ altior repeti-
tio efficiet ut uarios eius urbis caſus referre cogamur. Floruerunt in ea præclaræ familiæ *Monticuli*
monticulenſes & ſancti Bonifacij comites. hiq́ illos quom eieciſſent Azzonem marchio *S. Bonifacius*
nem eſtenſem urbis dominio præfecerunt. Iſq́ ad annum duodecies centenum & duode
cimum ab Ecelino de Romano per arma eiectus,armis mantuanorum reſtitutus eſt. Qua
in reſtitutione duriſſimum in braida ueronæ uico prælium eſt commiſſum. Azzone mor
tuo Ecelinus ad annum duodecies centenũ & uigeſimum quintũ ueronam optinuit: qui
immaniſſimus omnium tyrannus ducentos ueronenſes ſimul cum eo carcere in quo tene
bantur uno combuſſit incendio. Cumq́ ſibi ueronæ agenti, quod in patauio referemus,
eſſet allatum patauium ſibi rebellaſſe, duodecim milia Patauinos quos militiæ prætextu
obſides ſecum duxerat diuerſis affectos cruciatibus in uerona occidit. Eo autem apud
Soncinum cremonenſis agri oppidum interfecto Veronenſes reductis ſancti Bonifacij co *Soncinum*
mitibus in libertatem erecti quietem nacti ſunt, quæ paucis cõtinuata eſt annis quod ſca-
ligeri ciues & ipſi ueronenſes ſed noui per capitaneatus populi occaſionem tyranni ſunt
effecti. primuſq́ omnium Canis grandis ſcaliger Dantis Franciſciq́ petrarchæ amicitia *Caniſgrandis*
magiſquam ſua potentia notus cum anno uno & quinquageſimo ueronæ dominium te- *Dantes*
nuerit: ciuitates interea Cremonam Parmam Regium Vicentiam Patauium Feltrum Ci *F.Petrarcha*
uitatum Taruiſium in poteſtatẽ redegit: Gonzagamq́ familiam ditioni Mantuæ eiectis
paſſarinis impoſuit.Sed & ſcaligeri cum annis LXX ueronæ ſummo cum ſplendore do-
minati fuiſſent ob uarias in familia diuiſiones ter quaterq́ ſubortas quandoq́ à uicecomi-
tibus mediolanenſibus quandoq́ à charrarienſibus Patauinis patria pulſi ſunt, per quas
contentionũ occaſiones Veneti ea urbe quam annos iam XLV.optinent ſunt potiti.Lu- *Luchinus uer.*
chinus uermes ueronenſis uir bello inſignis Cretam inſulam Venetis rebellem ſua uirtu-
te recepit. deinde in turchos Chriſti dei noſtri hoſtes pugnans cecidit. Eiuſq́ filius Iaco-
bus uermes patri haud quaquam diſſimilis rem primi ducis mediolani Ioãnis Galeacij ab
imminentibus periculis fortitudine & conſilio ſæpe tutatus eſt. Qui armeniaci comitem
& Ioannem haucut anglicum aduerſus mediolanum maximo cum exercitu ruentes præ-
lio apud Alexandriam commiſſo profligauit, & maxima cæde commiſſa armeniacum ce
pit.Ea quoq́ expeditione in qua Luchinus uermes cretam Veneto reparauit imperio Ge *Georgius*
orgius Caballus Veronenſis eques præſtantiſſimus militares ducens ordines nauatę for- *Caballus*
titer operæ id retulit decus ut ſenator à Venetis fuerit conſtitutus.Sed iam claudat Vero- *Veronenſis*
nenſium gloria digniorum aciem Guarinus quem ſupra in eorum catalogo quos eloquen *Guarinus*
tiam in noſtrum ſæculum longo poſtliminio reduxiſſe oſtendimus merito laudum præco
nio decorauimus.Pictoriæ artis peritum Verona ſuperiori ſæculo habuit Alticheriũ. Sed
unus ſupereſt qui fama cæteros noſtri ſæculi faciliter anteceſſit, Piſanus nomine, de quo
Guarini carmen extat qui Guarini piſanus inſcribitur.Geſta uero ſunt uario euentu uero-
næ multa à nobis in hiſtorijs celebrata. Alboinum namq́ primum longobardorũ regem
libro quarto oſtendimus uxoris roſmondæ inſidijs ab helmechilde in uerona occiſum fu-
iſſe,& utroſq́ adulteros rauennæ quo confugerant ueneno mutue dato interijſſe.Et in o-
ctauo diximus Theudelindam grimoaldi bauarorum regis filiam,ad quam quom in præ- *Theudelinda*
claram reginam deuotiſſimamq́ Chriſtianam euaſiſſet beatus Gregorius dialogorum li-
bros inſcripſit,Veronæ in ſardicenſi campo deſponſatam fuiſſe. Eſtq́ in XI Veronenſes
Aldegiſio deſiderij longobardorũ ultimi regis filio ciuitate quam firmo tenebat præſidio
ui eiecto Carolo magno deditionem feciſſe: quorum exemplo omnis regio Carolo & ſuis
illico manũ dedit.ædificijs Verona mediocribus publice priuatimq́ ornata theatrum ha-
bet cæteris quæ ubiq́ extent præter Romanum amphitheatrũ nunc coloſſeum operis ma

gnificentia conſpiciendū: habet & pōtes quatuor ſuperbi operis atheſi impoſitos & cathedralem eccleſiam non minus uetere decoram ædificio quàm nouo inſignem. Supra Veronam atheſis ſiniſtrorſum Pontonem oppidum habet appoſitum, ſuperius caſtrum barchum nobile item oppidum. inde cadeniū, & qua torrens uallem ſolis interſecans in atheſim labitur Mecium eſt oppidum. Supraq́ illud ignatum, ſuperius formigarium. Ad fontem uero atheſis in alpibus paruo ſub lacu quem fons ipſe efficit, eſt oppidū lamium. Diximus ſupra ſiniſtrā atheſis ripam deſcribentes, eius oſtium ad caſtagnarij ſciſſuram qua in Adrianorū paludes labitur neceſſario accipi deſignariq́ oportere: nec aliter dicere aut ſcribere debuimus, quia quicquid ab ea ſciſsura ad mare pertinet in Romādiolæ partibus eſt cōprenſum. Dexteram uero eiuſdem amnis ripam ab ipſo mari Adriatico ad fontem uſq́ totam Marchiæ Taruiſinæ cuius eſt poſſumus applicare. Igitur qua atheſis in mare labitur oſtium efficit portuoſum, ubi appellant foſſiones. Idq́ primum eſt eorum quæ priſcos ſeptem maria diximus uocitaſſe. adiacent intus huic amni paludibus ſtagniſq́ immixto, hinc turris noua præſidio & uectigalium cuſtodię appoſita, inde caput aggeris quod item præſidium ducatus Venetiarum finibus ea in parte inſtitutæ reipu. initio fuit impoſitum. Interius atheſis bifurcatus peninſulam rodigij efficit: quæ ſiniſtrorſum in Romandiola ſuperius eſt deſcripta. Atheſiq́ dextrorſum qua fluuius illabitur nouus adiacet caſtrum baldū. ſupra eſt portus oppidū, quod atheſi à liniaco diuiſum ponte illi coniūgitur, ut unum idemq́ oppidū cenſeantur. Influit paulo ſupra atheſim amnis nomine Albus: cui dextrorſum Cereda hęret uicus in regiōe primarius. Siniſtrorſum uero ſunt arcella, ſupra Sanctus Bonifacius oppidum à quo nobili Veronenſium familiæ fluxit cognomen. Et ſuperius Villanoua. Deinceps ſupra fluminis ąlbi oſtium adhęret atheſi porcilę oppidum, à quo parum diſtat amnis quem montis aurei nomine appellant oſtiū: iſq́ amnis fonte oritur uberrimo cui in montis aurei uico omnium regionis amœniſſimo uilla eſt ea ratione ſuperædificata, ut fons ipſe media in aula ſcatens eam euomat uim aquarum, quæ ſubito intra lapidis iactum molis ſufficit conuoluendis. Suntq́ atterendo in farinam frumento & bombicinis in ſcriptum coagulandis tam frequentia amni ſuperimpoſita ædificia, ut uix ſtadio colligendis aquis inuicem ſeparentur. Sextoq́ inde abeſt Verona: ſupra quam dextrorſum item hæret atheſi peluſium oppidum à quo uallem uulgus dici exiſtimat peloſellam: licet eam à telluris uirtute & frugum præſtantia pollizellam Guarinus exiſtimet appellari. Licena deinceps eſt oppidum, & ſuperius Roueredum apud quod oppidum uia ſcalpris monte exciſa arctum uiatoribus præbet iter, ualidumq́ Veronenſi agro ea in parte à germanorum inſultibus eſt munimē. Beſenum deinde habetur oppidum, & ſuperius qua fluuius à perginæ oppido defluens in atheſim cadit eſt tridentum, quam urbem Iuſtinus ſcribit à gallis qui urbem Romam ceperunt ſicut & Veronam Vicentiāq́ fuiſſe ædificatam: apudq́ eam urbem auget atheſim amnis iuxta pineam oppidum in alpibus oriundus: Cui dextrorſum hæret Secconzanum, ſupra parclaſium & uiſum ac chanazium. Atheſim item ſupra influit amnis apud perſonorium oppidū nobile oriundus: Cui amni ualeſium fœſpergum & ceuedonū oppida dextrorſum: ſiniſtrorſum uero cluſa corrupte ſed latino uerbo clauſura, ubi arctiſſimo aditu trames alpium eſt concluſus. Bolgianumq́ oppidum nobile parum ab atheſi recedens torrenti eſt appoſitum, qui à ſirentino oppido breuem curſum habet. domus inde noua oppidum, & ſuperius eſt maranum populo frequens oppidum, quod & ſi in Italia ſitum eſt, gentis locutione & moribus totum eſt theotonicum potiuſquam Italicum. Deinceps ſunt alpium iuga, quorum aditibus & quidem arduus in germaniam eſt acceſſus. Atheſis curſu ab hoſtio in fontem undiq́ deſcripto, amnem quo eum ſuperius auctum eſſe diximus, & cui nouo flumini eſt appellatio, deſcribi neceſſe eſt priuſquam meduacum, ſiue ut nunc appellant bachilionem aſſumamus ordine oſtendendum. is fluuius nomine nouus quem apud caſtrum baldum atheſim illabi diximus, ſiniſtrorſum attingit intus coloniam oppidum populo opibuſq́ pleniſſimum, ſuperiuſq́ eidem hæret fluuio mons bellus nobile item oppidum: & ad fontem ſunt brendulæ oppidum populo opibuſq́ refertum: brenduliſq́ paulo infra ad amnis dexteram propinquum eſt leonicum populi opumq́ exuberantia ciuitatulæ æquiparandū. Quod Omnebono ciue ornatur litteris Græcis latiniſq́ apprime erudito, & præſe mores ferente quos à feltrenſi Victorino nutritus imbibit. Ab coloniaq́ in ſubiectas paludes Ateſto oppido uicinas

Mecium
Turris noua
Caſtrum baldum
S. Bonifacius
Verona
Peloſella
Roueredum
Tridentum
Bolgianum
Maranum
Alpes Atheſis
Leonicum

uicinas foſſa eſt in currentem fluuium manufacta, apud quam Roueredum & Montagna na oppidum regionis primarium ſunt ſita. Ad eiuſq́ foſſæ oſtia quibus in paludes labitur, & paulo infra locium caſtellum, Meduacus ſiue bachilio amnis proxime à nobis deſcribendus alterum habet oſtium. attingitq́ primo bachilionem ſiniſtrorſum cuſtodia oppidum populo frequentatū, medio in cuius ſuburbio fodinas eſſe inſpeximus per quas longo tractu in ſubterranea penetratur. eſtq́ lapidis eius montis minera tiburtino lapidi adſimilima: ut quod nullo in loco ſcriptum inuenimus, nequaquam dubitemus ſaxa conſtruendæ conſeruandæq́ urbi Patauinæ uetuſtiſſimis olim temporibus inde excauata ſumptaq́ fuiſſe: & cum ea in cauerna noxij olim ſeruari conſueuerunt cuſtodia inde uicus eſt appellatus. Eſtq́ locus apud quem Bononienſes milites, quorum opera Guilelmus Rauennas archiepiſcopus ſedis Apoſtolicæ legatus Ecelinum de Romano eiecerat patauio, eundem deſeruerunt legatum, unde factum eſt ut paulopoſt Ecelinus reaſſumptis uiribus uires eccleſiæ retuderit, legatumq́ apud gambaram Brixiani agri oppidum prælio ſuperatum in carcerem coniecerit. Superiusq́ meduacus ſiue bachilio Vincentiam diuidit penè mediam, quæ urbs à gallis Romæ incenſoribus ſicut ſæpe ſupra diximus cum Mediolano Brixia Bergomo & Verona fuit principio ædificata. Et altero item fluuio urbem Vincentiam illabente, teſina appellato, apudq́ landrigum oppidum oriundo meduacus augetur amnis. Qui teſina apud luxianum oppidum ſciſſus, alterum ramum cui barcanum hæret oppidum facit. isq́ meduacum priuſquam brentellas attingat ingreditur. Genuit ex uetuſtis Vincentia Palæmonem, ſicut Euſebio placet inſignem grāmaticum, qui interrogatus quid inter ſtillam & guttam intereſſet. Gutta inquit ſtat: ſtilla cadit. Noſtra autē ætate illuſtrata eſt Vincentia Antonio luſco: qui uir doctiſſimus eloquentiſſimusq́ & primus & ſolus in orationibus M. T. Ci. duodecim ars rhetoricæ practicæ qua ratione à Tullio fuerit applicata tam clare tamq́ diffuſe cōmentus eſt: ut nihil magis noſtros homines perdiſcenda eloquentia iuuiſſe uideatur. extant etiam uiri eiuſdem heroica quædam carmina Virgilianam maieſtatem carminum redolentia. Mathacuſq́ biſſarius iureconſultus eloquentia & bonis artibus apprime eruditus patriam exornat. multa ſuppeterent in Vincētinorum laudem dicenda à ducentis annis geſta dum Patauinorū Veronenſiumq́ pariter penè uicinorum uiolentiæ iniurijsq́ reſiſtunt. Sed unicū eos facinus abunde reddit ornatiſſimos: Quandoquidem primi fuere qui Venetorum imperio ſeſe ſponte ſua ſubijcientes præclaras urbes Patauiū Veronam Brixiam Bergomumq́ & quicquid aliud illi nunc optinent de Italia in poteſtatem uenire plurimū adiuuerunt. Supra Vincentiam meduaco adhæret caldogium oppidū, & ſuperius fonti eius imminet oppidum Porcelletū. Meduacusq́ priuſquam cuſtogiam attingat oppidū ſupra deſcriptū altero ſciſſus ramo foſſas attingit quibus brentellis eſt appellatio, munimento Patauij circūductas. Inde apud ingentionū delapſus fertur ad oppidū pubolentam: defluens poſtea ad pontem longum continuato curſu ſtagnis ſe immiſcet. à quibus alterno fluxu refluxuq́ retractus uel repulſus in foſſam clodiam ſe exonerat: quæ urbis Clugiæ ab ea foſſa appellatæ portum efficit omniū regionis profundiſſimū. Plinius namq́ Meduacum amnē in foſſam clodiā labi docet. Fuiſſe etiam bachilionē amnem Meduacum Liuij Patauini uerbis ex decimo libet oſtendere. Eodem anno claſſis Græcorū Cleonymo duce lacedæmonio ad Italiæ littora appulſa thuriorum urbem in ſalentinis cepit: aduerſus hunc hoſtem Cos. Aemilius miſſus prælio uno fugatum cōpulit in naues. Thuriæ redditæ ueteri cultori, ſalentinóq́ agro pax parta. Iunium bubulcum dictatorē miſſum in ſalentinos in quibuſdā annalibus inuenio, & Cleonymum priuſquam confligendū esset cum Romanis Italia deceſsiſſe. Circūuectus inde brunduſij promontorium medio ſinu adriatico uentis latus cum leua importuoſa Italię littora dextera illirici liburniq́ & hiſtri gētes feræ & magna ex parte latrocinijs maritimis infames terrerent, penitus ad littora Venetorum peruenit. Ibi expoſitis paucis qui loca explorarent, quom audiſset tenue pr̨etereundū littus eſse, quod prætergreſsis ſtagna ab tergo ſint irrigua hoſtijs: maritimos agros haud procul proximos campeſtreis cerni, ulteriora colleis uideri: eſſe hoſtium fluminis præalti, quo circumagi naues in ſtationē tutam uidiſſent: (Meduacus amnis erat) eò inuectam claſſem ſubire flumine aduerſo iuſsit. grauiſsimas nauium non pertulit alueus fluminis, in minora nauigia tranſgreſſa multitudo armatorum ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram peruenit.

Meduacus
Bachilio
Vincentia
Porcelletum
Brentellæ

ibi egreſſi præſidio leui nauibus relicto uicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius uſque à nauibus procedunt. hęc ubi Patauium ſunt nunciata (ſemper aũt eos in armis accolæ galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt: altera in regionẽ qua effuſa populatio uidebatur: altera ne cui prædonum obuia fieret altero itinere ad ſtationem nauium, milia autem quatuordecim ab oppido aberant, ducta: in naues paruas cuſtodibus interemptis impetus factus, territique nautæ coguntur naues in alteram ripam amnis traijcere. & in terra proſperũ æque in palatos prædatores prælium fuerat, refugientibus ad ſtationẽ Grecis Veneti obſiſtunt. Dicimus itaque præteritum à Cleonymo tenue littus, tranſgreſſa ſtagna, oſtium amnis prælti in quem circũacta ſit aduerſo flumine claſſis & ad quatuordecim milia oppido patauio propinqua, ſatis oſtendere meduacũ fuiſſe amnem deſcriptum: cui bachilioni fuit poſtea eſtque nunc indita appellatio. Neque enim alium habet regio fluuiũ ex agro Patauino in ſtagna mariſue oſtia delabentem: niſi forte eum quis proximũ illi amnem nunc brintam eſſe opinabitur, qui ſuam & ipſe pauciſſimis cognitã fecit nominis mutationem. Eſt enim timauus priſcorum ſcriptis præſertim Virgilij celebratus: quem ſæpe miratus ſum uiros noſtri ſæculi doctrinæ fama celebres in hiſtris & liburnis quæſiuiſſe errore adductos atque ignoratione ſenſus Virgilij: quem uolunt nouem timauo fontes in ſuo carmine attribuiſſe: quom potius Antenorem ille faciat à troia Italiam petentem regna liburnorũ & timauum ſuperaſſe amnem, in ipſo fontis nomine poetico more indicatũ. Seruius enim id uerbum exponens ſic habet: fontem timaui: amant poetæ rem unius ſermonis circũlocutionibus ducere: ut pro Troiam dicant urbem troianã: ſic modo pro timauo fontem timaui, & paulo poſt urbem patauí pro patauio, & ora nouem multi ſeptem eſſe dicunt. Supereſſe aũt ea parte unde, pro qua per ora nouem mare it præruptum: & premit ſtagnorum arua pro campis & planitie poſita ſonanti pelago, ſicut ſemper ſonare uidemus quom littoris aut portus cuiuſpiam fauces paulo uiolentior commotiorque ingreditur: eaque nouem ora etiam nunc notiſſima ſunt, littoris Veneti aperturæ, quarum partem maximã à Rauennati agro in Altinum priſci & imprimis Antoninus pius imp. in itinerario ſeptem maria appellauere. uerſus Virgilij licet notiſſimi ſint ſubijciemus: cum prius Lucani de timauo teſtimonium attulerimus. Euganeo ſi uera fides memorantibus augur Colle ſedens, aponus terris ubi fumifer exit, Atque antenorei diſpergitur unda timaui. Si ergo unda timaui antenorei diſpergitur prope aponum nunc etiam notiſſimum & patauio propinquũ, non oportuit in hiſtrijs illum aut foroiulienſibus à noſtris hominibus requiri. Virgilius. antenor potuit medijs elapſus achiuis Illyricos penetrare ſinus, atque intima tutus Regna liburnorum & fontem ſuperare timaui: Vnde per ora nouem uaſto cum murmure montis It mare præruptum, & pelago præmit arua ſonanti: Extant quoque carmina muſati Patauini poetæ tragici ſepulchro inſcripta, timauum affirmantia Patauij propinquum eſſe: Condita à troiugenis poſt diruta pergama tellus: In mare fert pataua unde timauus aquas: Hunc genuit uatem. Et Martialis Laneus euganei lupus excipit ora timaui. Si ergo timauus fuit euganeus neceſſario erit brinta nunc Patauij fluuius: nam idem Martialis appellatione telluris aponæ Patauium ſignificat hoc uerſu: cenſetur apona Liuio ſuo tellus. Et L. Florus infraſcripta habet uerba: ex quibus licet conijcere timauum ab arſia & finibus Italiæ in quibus nuper requirebatur plurimum diſtare: illirici ab alpium radicibus inter arſiam & timauum per Adriaticum littus effuſi regnante Teutana muliere. Timauusque ubi ſalſas attingit aquas bifurcatus parte dextera pupiliam methamaucumque petit: ubi portum efficit cum amplitudine tum etiam profunditate optimum. Rectiore autem ad ſiniſtram curſu Venetam urbem mediam ſcindere ſolitus portum efficit Venetum: cui munitiſſimę arces duæ hinc & inde præſidio ſunt appoſitæ. Sed hęc pars occluſis pridem ad luciafuſinam meatibus in ſtagna paludeſque diffunditur. non fuiſſe autem meduacũ quem timauum eſſe dicimus aut econtra præter rationes ſupradictas hinc maxime uidetur cõſtare: quod plinius ſcribit contra timauum amnẽ inſulam fuiſſe paruam in mari cum fontibus calidis: qui pariter cum æſtu maris creſcerent minuerenturque. & recto brintæ amnis curſui quẽ naturaliter per mediam urbem Venetã habebat oppoſitã fuiſſe conſtat inſulã cui caſtellũ Oliuolenſe appellatum fuit impoſitũ. Vnde cathedralis eccleſia dicit̃ caſtellana. Si uero calidi non apparent nunc fontes minime mirandũ: quod nedũ littoreis & maritimis locis in quibus maris ſępe deſæuit uiolentia: ſed

Timauus

Seruius

Septem maria

Muſatus

Portus Venetus

tia: ſed

tia . ſed in mediterraneis montaniſꝗ firmioribus multos aruiſſe fontes inuenimus. Tima/
uusꝗ ſupra luciafuſinam integer primũ habet ad dexteram uicum Auriganũ tabernis ho *Luciafuſina*
ſpitatorijs frequentatum:ibiꝗ timauum illabitur tegola torrens cui adiacet rus peragum.
Deinceps timauo ſiniſtrorſum adiacet ſtrata oppidulum:à quo ſexto miliario foſſa manu/
facta paduam compendio nauigatur.Eam urbem Italiæ uetuſtiſſimam clariſſimamꝗ ma/
gis certum eſt antenorem Troia profugum condidiſſe: quàm ut indigeat teſtimonijs: uer
ſibus enim quos ſupra poſuimus ſic addit Virgilius; Hic tamen ille urbem pataui ſedesꝗ
locauit. & Liuius Patauinorũ decus in primo idem ſerioſe narrat.Cicero autem in philip/ *Patauium*
picis Patauinos dicit Romanis amiciſſimos fuiſſe: qui R.P.difficillimis temporibus pecu
nia & armis iuuerunt. Et Macrobius in ſaturnalibus ubi de fide ſeruorum tractat: innuit
Patauinos fuiſſe per humanos qui cum ſeruis clementiſſime atꝗ indulgentiſſime ſe habu/ *Serui*
erunt:quandoquidem aſſerit Aſinio Pollione Patauinos cogente ut tributa conferrent,&
propterea dominis latitantibus,neminem ſeruorum fuiſſe inuentum qui libertate propoſi
ta dominum proderet.Fuit autem poſtmodum Padua per feliciſſima ſtantis R.P.tempo/ *Padua*
ra Romanorum colonia non eo modo deducta quo cæteræ deducebãtur ductis nouis po/
pulis in coloniam.ſed datum eſt paduanis ius latij ut in deſignandis Romæ magiſtratibus *Aedificia*
ferendi ſuffragij ius haberent:.quod à Q. Aſconio Pediano in expoſitionibus orationum *Paduæ*
Ciceronis habetur:ea uero deſcribenda urbe ſi prolixiores erimus ſua nos dignitas excuſa
bit. Nullam enim ædificiorum pulchritudine præſertim publicorum in Italia ſibi ſimilem
eſſe tenemus. Sunt tamen noua quæcunꝗ in ea nunc extant uel publica uel priuata,quan
doquidem ad trigeſimũ & quadringenteſimum ſalutis annum Athila rex hunnorum fer/ *Athila*
ro igniꝗ uaſtatam reliquit immunitam: & à Narſete Eunucho Rauennatibuſꝗ inſtaura/ *Narſes*
tam anno à prima dirutione uix dum centeſimo longobardi incenſam penitus deſertarũt.
aucta uero eſt mirabili incremento per Caroli magni & filiorum nepotumꝗ imperij tem/
pora:nec aliquod poſtea incommodum ſub germanis imperatoribus accepit: quouſꝗ Fe
derici primi Barbaroſſi temporibus Ecelinus de Romano, tyrannorũ omniũ qui unquam *Ecelinus*
fuerunt crudeliſſimus,ad annum ſalutis trigeſimum ſeptimũ & duodecies centenum eam
ſibi ſubegit, qui præter commiſſas cædes alias proſcriptionesꝗ prope innumeras ciuium
ea uſus eſt,de qua in Verona diximus, crudelitate raro alias audita cædis per uaria crucia/
tuum genera perpetratæ duodecim milium Patauinorũ,quos Mantuanorũ ingreſſurus fi
nes ſub militię prætextu obſides ſecum duxerat. paulo tamen poſtquam is tyrannus apud
ſoncinum interijt charrarienſes ſub capitaneatus titulo rerum in patauio potiti ſunt, qui *Charrarieſes*
eam urbem annis paulo plus minus centum per uarias ſucceſſiones poſſeſſam opulentio/
rem ornatioremꝗ reddiderunt.Nam gentis charrarię opera maiori ex parte excitata orna
taꝗ fuerunt mœnia,quibus triplici circuitu patauium cõmunitur. Et licet eam per urbem
timauus ſemper fuerit delapſus:quod Liuius in x li. oſtendit, multis tamen uarijſꝗ foſſis
magno & ingenti opere manufactis aquę circum urbem & per diuerſa agri loca ornamen
to urbi cõmodoꝗ futuræ ab eiſdem charrarienſibus ſunt perductæ,quom arx in urbe mu
nitiſſima & coniunctũ illi perductis brachijs palatium facile in Italis primarium ſuperbiꝗ
operis nonnulli in urbe pontes gentis eiuſdem fuerint opera. Henricus autẽ quartus imp. *Henricus*
germanicus cathedralem patauij eccleſiã quæ extat ædificauit: prætoriumꝗ quo nullum *IIII*
in orbe pulchrius eſſe tenemus, quom eſſet caſu crematum ſpecioſius Veneti conſtruxe/
runt,oſſaꝗ T. Liuij conſpicuo in eius faſtigio collocarunt. Inſignis uero & cui rariſſimæ
ſunt in Italia ſimiles beati Antonij baſilica à Patauinis ſub Ro. imperio ſemiliberis ædifi/
cata eſt. Parrochiales eccleſias quadraginta & mendicantium quatuor loca magnifici cer
te operis ciues Patauinos diuerſis ædificaſſe temporibus conſtat. Eſt ea in urbe Iuſtinæ
uirginis templum, ampliſſimæ cuius ædes mille in circuitu paſſus amplexæ aquis circum
luuntur, quod in uetuſtæ ædis ueſtigio ædificatum fuiſſe hinc conſtat, quod effodientes
ubiꝗ pulcherrima inueniunt lithoſtrata: eodemꝗ in loco T. Liuij ſepulchrũ ætate noſtra
repertum fuiſſe conſpeximus,ut credere liceat uetuſtum Iouis templum ibi fuiſſe, in quo
ipſe Liuius in x narrat ſpolia de Cleonymi Lacedæmonij piratæ uictoria patauium repor
tata fuiſſe. Seruat uero nunc idem templum Iuſtinæ ipſius uirginis, Lucæ Euangeliſtæ,
Maximi & Felicitatis:Mathiæ Apoſtoli ſuper quem ſors cecidit, Proſdocimi que tutela/
ris Patauinorum ſancti corpora & reliquias. Areas Patauium publicas quinꝗ habet,no/
bilium

Gymnaſium pataüinum bilium ſcilicet & herbaticam frumentariam lignariam palearem. In eius quoq; gymnaſio omnium Italiæ celeberrimo ædes ſunt ampliſſimæ, ſtudentium quibus opes ſint tenuiores auxilio deputatæ. Viros Patauium doctrina clariſſimos genuit, T. Liuium: cuius ſepulchri priuſquam Romam accederet ſibi & filijs duobus uxoriq; poſiti ſaxum nuper uidimus litteras haud quaquam elegantes inſcriptum. T. Liuius Cai filius ſibi & ſuis Tito Liuio Titi filio priſco F. T. Liuio. T. F. longo F. Caſſiæ Sextiæ primæ uxori. Aliudq; elegantiores maiuſculas marmore inciſas, ſepulchrum etiam patauij in Iuſtinæ uirginis ueſtibulo extat titulis ornatum: & militiæ cui ad decus utilitatem'que fuit aſcriptus: & uirtutis ſuæ qui diſſidentes Patauinos ciues in patriam reuerſus ad cōcordiam reuocauit. Viuens

T. Liuij epitaphium fecit T. Liuius Liuiæ T. F. Quartæ legionis alis cōcordialis Patauij ſibi & ſuis omnibus. Ratio autem quæ nos adduxit, ut futuram in minore uiro uanam huiuſmodi diuerſitatis ſepulchrorum curioſitatem adhibuerimus, illa fuit quod in primo ſepulchro omnes quos habuit patauij degens uxorem & filios in ſucceſſionem annotauit. In altero autem omnibus dixit, qui filia Romæ eſſet auctus, quæ Lucio magio nupſit oratori Romano: de quo Seneca declamationum octauo ſic habet: Non puto quomodo Lucius magius gener Titi Liuij declamauerit, quamuis aliquo tempore ſuum populum habuit: quom illum homines non in ipſius honorem laudarent, ſed in ſoceri efferrent. fuitq; is magnus uir Liuius ad quem nobiles ex ultimis Hiſpaniarum partibus ueniſſe, & quos Romani nominis fama non mouerat, eius hominis famam perduxiſſe beatus Hieronymus ex Plinio ſumptū ſcribit. Paulusq; iuriſconſultus apud uetuſtiſſimos celebratus fuit Patauinus. Et Martialis poëta duos dilexit Patauinos poëtas Stellam & Flaccum his uerſibus. Verona licet audiente dicam, Vicit maxime paſſerem Catulli. Tanto Stella meus tuo Catullo Quanto paſſere maior eſt columba. Et infra: O mihi curarum precium non uile mearum Flacce antenorei ſpes & alumne laris. Catullus uero Voluſium poëtam Patauinum: qui ad Ennij exemplar rerum geſtarum populi Romani annales carmine ſcripſit, damnare & uituperare conatus eſt his epigrammatibus. At Voluſi annales paduam morientur ad ipſam, Et laxas ſcombris ſæpe dabunt tunicas. Item alio loco: Annales Voluſi cacata charta: Votū ſoluite pro mea puella. Nā ſanctæ Veneri cupidiniq;, Vouit ſi ſibi reſtitutus eſſem, Deſiſſemq; truces uibrare iābos, Electiſſima peſſimi poëtę Scripta tardipedi deo daturam Infelicibus uſtilanda lignis. Et hæc peſſima ſe puella uidit Iocoſe lepide uouere diuis. Nunc ô ceruleo creata ponto, Quæ ſanctum idalium uiroſq; apertos, Quæq; ancona gnidumq; arundinoſam Colis, quęq; amathunta quęq; aleos, Quæ'q; dirachiū adrię tabernā, Acceptum face redditum'que uotum, Si non illepidum neque inuenuſtum eſt. At uos interea uenite in ignem Pleni turis & inficetiarum Annales uoluſi cacata charta. Petrum etiam de Apono conciliatorem appellatum philoſophiæ & aſtronomiæ uſque ad magiæ ſuſpitionem peritiſſimum: Muſattum'q; & Lonattum iureconſultos poëſi ornatos Patauium ciues habuit. Franci. zabarella iureconſultiſſimus & Pileus de prata Romanæ eccleſiæ cardinales dignitatem litteris & prudentia ornauerunt. Marſilius quoq; & paulopoſt Io. galeatius'q; & Guilelmus ſophilici. Ioan. quoq; horologius: & paulopoſt Antonius cermiſonus excellentes medici patauium patriam exornarunt. Agrum etiam habet patauium non minus quàm urbis ędificia conſpiciendum. quandoquidem montes in illo ſunt excelſi nec alpes & appenninū quod nullo in Italiæ loco alibi cernitur contingentes: & uſq; ſumma cacumina uinetis oliuetis'q; & conſitis tecti: in quibus uina gignūtur: quæ Plinius in intimo adriatico ſinu optima deſcribit. Gemulam unum in cuius ſummitate mulieres deo dicatæ monaſterium habent à Beatrice eſtenſi uirgine nobili ædificatum: & Vendam alterum appellant monaſterio ornatum quod montis oliueti fratres inhabitant: hiſq; adiacent montibus colles euganei fama apud latinos uates notiſſimi. Eam enim uatibus ſedem fuiſſe innuit Martialis poëta his uerſibus: Si prius euganeas clemens eliconis in aras Picta'q; pampineis uideris arua iugis. & Lucanus in primo: Euganeo ſi uera fides memorantibus augur colle ſedens. & quom uici uillæ'q; multæ hos contegant colles, tum maxime Arquatum populo frequentem uicum decorat Fran. petrarchæ prædiolū: apud quod diutiſſime uixit: multa'q; ſcripſit. eſtq; eius ſepulchrū marmoreo in ſarcophago columnis quatuor ſuſtentatū. Balneaq; apud rus euganeum etiam nunc appellatū plurima uiſunt: quæ Theodericū regem oſtrogothorū muris cōcluſiſſe ac ornaſſe Caſſiodorus eſt

autor

autor,in eiſq; herbas gigni ſcribit Pli.de quibus poeta Martialis. Nullæ ſic tibi blandien/
tur undæ Ac fontes aponi rudes puellis. Quibus uero ea opitulent̄ morbis Michael ſauo
narola opere in id ædito diſſeruit. Sed iam ad Timauum eſt redeundum. Is fluuius ſupra
limiuum uicum,ubi incipit eſſe integer,primum habet ad dexteram oppidum Citatellam: *Citatlle*
quod patauini ad annum ſalutis quartum de duodecies centeno ædificarunt. deinceps eſt *Maroſtica*
maroſtica.ſuperius Baſſianū quæ duo oppida populis ſunt frequentia.ſupraq; Baſſianum *Baßianum*
timauus,ubi ciſinum eſt oppidum,ciſino flumine augetur, in quod arciuagus nauoriuſq;
torrentes exigui ex alpibus delabūtur, ciſinuſq; apud pemechum oppidulū habet ortum.
Timauo ſupra ciſinum ad dexteram Grignum adiacet oppidum à torrente ibi augente di
ctum. Vlterius oppidū habetur Iuanum ſupraq; illud oritur Grignus, & ſuperius emiſſo/
rium lacus incubat Tuſopum. Caldonacium deinceps oppidum & uni imminet lacui, &
alijs ſubiectum eſt binis lacubus,à quibus tribus originem timauus habet.Primus poſt Ti
mauum Muſio fluuius ſtagna Venetorū apud Meſtre oppidum illabitur,cui ad ſiniſtram *Meſtre*
Villa noua primum eſt proxima. Supraq; paulo remotius Campus ſancti Petri oppidum *Campus S.*
adiacet opulentum: eiuſq; fonti in montibus oppidulum imminet collis muſonis ab ipſo *Petri*
fluuio appellatus.ad dexteram uero Muſoni intus continent Caſtrum franchū nobile op/ *Caſtrum*
pidum,ſuperiuſq; Aſola longe nobilius.deinceps amnis eſt Silus, quē Plinius aſſerit oriri *francum*
in montibus taruiſinis,apud Torcellum in ſtagna cadens: Torcellumq; ciuitatē,nunc epi *Aſola*
ſcopo ornatā doctiſſimo Dominico de Dominicis, ſupra Venetā deſcribentes regionem *Silus flu.*
diximus ædificatā fuiſſe ex ruinis excidioq; Altini. Cuius uetuſtæ urbis parua admodum *Torcellum*
ueſtigia ad eam cōtinentis partem,quę ſiniſtrorſum Sili amnis oſtio eſt appoſita,nunc cer
nuntur. Altiniq; nomē primus apud ueteres ponit Plinius.Et poſt Martialis poëta tanti fe
ciſſe uidetur Altini oppidi ſitum: ut dicat Aemula baianis Altini littora uillis.Antoninus
uero pius in itinerario uias deſcribens à rauenna aquileiā,dicit aut ſeptem maria recta à ra
uenna ſecundū adriatici littus ad Altinū tranſmitti: aut eos qui per Bononiam fermedum
Ateſtum Patauiumq; terreſtri petant itinere, altinum primo & poſt aquileiam accedere.
In eo autem quod Muſionem & ſilum amnes interiacet ſpatio nouale eſt oppidum nobile *Nouale*
Siluſq; ſupra in mediterraneis Taruiſium urbem diuidit, cuius nomen prior inter uetu/
ſtos habet Plinius. per tempora uero oſtrogothorum dignitatem inchoaſſe uidetur quam
nunc habet. Nam cum Totilæ pater Veronam æque ac Taruiſium dominio poſſideret, *Taruiſium*
Taruiſij tamen cōtinuo eſt moratus. Vnde Totila qui poſtea quintus fuit oſtrogothorum *Totilas*
rex & quidem præſtantiſſimus Taruiſij natus educatuſq; eſt. poſtea longobardorū initio
regni quom Alboinus rex eius gentis primus Italiā eſſet ingreſſus: aquileiamq; qualiſqua
lis tunc erat,& cæteras regionis urbes per deditionē cepiſſet: Taruiſium quia eius incolæ
deditionem tardiuſcule obtuliſſent ſpoliare ac diruere conſtituerat: niſi Felix illius epiſco/
pus uir timoratus rauenna oriundus regis barbariē ſua prudentia & precum inſtantia de/
liniſſet.Ornataq; nunc eſt ea ciuitas altero præſtāte epiſcopo Hermolao barbaro,qui ſicut
decet epiſcopū populo magis prodeſſe adnititur quàm pręeſſe.Regionē uero quam nunc
deſcribimus ſub nomine abſurdo Marchię Taruiſinę & pariter proximā forumiuliū olim
galliæ ciſalpinæ partem Pli.in regione Italię decima poſuit:quam carnorū fuiſſe affirmat.
Nam quom multa dixiſſet de fluuio Silo,oppido altino,flumine liquentia,colonia concor
dia,taliauento,anaxo,alſa,natiſone:deq; aquileia colonia,ſubiungit:carnorum hæc regio
fuit:quod uocabulum regiones ipſæ alicubi etiam noſtra ætate retinent.Ad Sili fontē op/
pidulum eſt Caſacorba.deinceps anaxū eſt flumen cui nunc plaui uulgatiſſima eſt appel/
latio.ad eiuſq; oſtia equilium eſt inſula ſtagnis paludibuſq; à cōtinenti diuiſa,fuitq; ea in/
ſula ciuitas eiuſdē nominis ab eracliēſibus uicinis ędificata.namq; eracleā in hiſtorijs & in
Veneta huius Italiæ regione oſtendimus fuiſſe poſt aquileiæ concordiæ & altini demo/
litionem à dictarum urbium populis ædificatam:qui ab Eracleo illius tempeſtatis imp. id
nomen indiderunt ciuitati. Sed eraclienſes inde Venetias cōmigrarunt ut nunc urbis ue/
ſtigia requirantur: equileiq; pariter,ubi mutato nomine ciuitas dicitur noua epiſcopio &
quidem tenui nota,paruæ & tenues reliquiæ uix ſciuntur. Anaxo ſeu plaui fluuio ad ſini/
ſtram adiacent oppida Venetium limina & aquorium.& ſuperius arduo in monte eſt Fel *Feltrum*
trum ciuitas epiſcopo nunc Iacobo ornata zeno non minus doctrina quàm gentis nobili/
tate conſpicuo. Ad dexteram plaui primum hæret oppidulum madirium, inde mediter/

raneis

Victorium raneis Vetorium. Superius ubi Varianus olim nunc calorius auget fluuius eſt oppidum
Belunum Teſega, eidem'q amni uariano ſiue calorio appoſita eſt Belunū ciuitas uetuſtiſſima, quam
Plinius cæteriq́ ſcriptores uelunum appellant: eidemq́ nunc cum feltro in eundem con/
Varianus flu. iunctæ epiſcopatum idem Zenus pręeſt epiſcopus. Varianum uero ſiue Caloriū amnem
in alpibus oriundum quas germanicæ incolunt gentes quinq́ augent torrentes: quorum
conuallibus marginibusq́ caſtella uiciq́ plures inſunt barbaris nominibus appellati. Sed
& ubi plauum diximus Variano ſiue calorio incipere augeri alter influit Cordoualus am/
nis & ipſe ex ſummis defluens alpibus: cui Falchachiū Tabuliumq́ oppida, & quamplu/
res uici germanica potius quàm Italica nomina habentes adiacent. Liquentia ad mare ſe/
quitur amnis uetuſti nominis, quē ex montibus opiterginis naſci Pli. eſt autor. eum nunc
Liuentia flu. Liuentiam appellant. habetq́ oſtij bifariam diuiſi partem ad eaſdem paludes quibus equi/
lium inſulam à continenti diximus ſeparari: alteraq́ parte ad proxima caprularum inſulæ
ſtagna paludeſq́ delabitur. ubi uero in dictas ſcinditur partes ad dexteram Turricium eſt
Opitergium caſtellum. Interiusq́ ubi liquentiam ſiniſtrorſum torrens auget muttegus opitergium eſt
nunc oppidulum: quam uetuſti nominis ciuitatem ſimul cum aquileia altino & cōcordia
ab Athila deſtructam, & poſtea quom eſſet reædificata à longobardis eodem anno quo &
Conilianū op forum Popilij deletam fuiſſe in hiſtorijs oſtendimus. Ad mutegiq́ amnis fontem Coni/
lianum eſt nobile ditiſſimumq́ oppidum. Liquentiam item dextrorſum Meduna auget
fluuius ſupremis in alpibus Iulijs oriundus. Cui dextrorſum Corua & ſupra ad imeuli tor
rentis fontem portoneum, ſuperiusq́ prata, & in mediterraneis portilium, oppida ſunt ap
Portilium poſita: prataq́ & portilium duabus ut in regione pręſtantibus nobilium familijs patrij co
Sacilum gnominis exornantur. Vbi uero liquentiam ipſe auget meduna amnis Sacilum nobile di/
tiſſimumq́ eſt oppidum. Ad liquentiæ ſiniſtram ſupra mutegi torrentis influxum eſt op/
pidum Buſſolettum. & ſupra ubi meſulus auget torrens ciuiolonum eſt oppidum: ſupe/
Serualle rius Serualle. Sequitur Alſa uetuſto nomine fluuius, nunc Liminius appellatus. quod no
men eum inde crediderim nactum eſſe, quod ſicut huius regionis principio diximus, &
eius & foroiulij limes à barbaris fuit dictus. habetq́ ad oſtium quo in paludes ſtagnaq́ ex/
Caprulæ oneratur Caprulas inſulam, in quam opiterginos Athilæ ſæuitiam declinantes ſæpe aliâs
oſtendimus confugiſſe. habetq́ Alſa ſiue Liminus ad ſiniſtram oppidū nomine Sextum.

REGIO DECIMA FORVMIVLIVM

Forumiulium SEQVITVR regio Foroiulienſium, quos Plinius dicit dictos eſſe
cognomine tranſpadanos. Id foroiulij nomen notiſſimū & quod an/
te C. Iulij Cæſaris tempora in ipſa regione in'que ſupereminentibus
eidem alpibus iulijs inchoaſſe conſtat, unde poſt factam Iapidum aut
ciſalpinæ galliæ mutationem habuerit originem ignoramus. unde/
cunq́ autem ſit natum noſtræ inhærentes diuiſioni regionis ipſius
Portus gru/arius quam tamen nonnulli aquilegenſem appellari uolunt initium ad alſę
ſeu Limini fluuij dexteram inchoabimus. Cui portus gruarius oppi/
dum, poſt cordeualum, & ſuperius porclanū oppida ſunt appoſita. deinceps eſt Taliauen/
tum priſci pręſentisq́ nominis flumen, quod Plinius dicit maius minuſq́ fuiſſe cum nunc
unico in Adriaticum oſtio feratur. Sunt ei ad ſiniſtram primum à ripa remotius oppidum
S. Vitus ſanctus Vitus, poſt ualua caſtellum, & ſuperius in montibus Spilimbergum natura loci
munitionibusq́ ualidiſſimum & populo frequentatum. Dextrorſum uero hæret taliauen
to tiſana nobile munitiſſimumq́ item oppidum, & ſupra ab amnis margine ſemotum cu/
S. Daniel chagna, ſuperius in monte arduo ſanctus Daniel præſtans in regione oppidum, & ad fon/
tem in alpibus Dugonia eſt caſtellum. In ea littoris ubiq́ inæqualis & maiori ex parte ſta/
Palazolum gnoſi ora torrens eſt in mare cadens, cui Palazolum in mediterraneis caſtellum hæret, &
ſtagno magnum in ſinum receſſumq́ curuato piſcoſiſſimoq́ imminet Maranū oppidum
populo frequentiſſimū. Torrenti autem id illabenti ſtagnum continet caſtellettum. Inte/
rius in mediterraneis oppidum nobile eſt Belgradum, ſuperiuſq́ Coldroitum. At in mari/
timis eſt ſtagnis circūfuſa Gradus inſula alter Venetiarū regionis & urbis limes, in quam
& in hiſtorijs & ipſa in Venetiarum deſcriptione ſæpenumero diximus aquileienſes pa/
tria profugos ſeſe cum opibus & ſacra ſupellectile recepiſſe, & urbem ædificaſſe graden/
ſem

ſem, quam pluries dirutam reædificatamq́ꝫ tandem pauci nunc inhabitãt. Aquileia etiam urbium quondã Italiæ tranſpadanæ primaria potentiſſimaq́ꝫ atqꝫ etiam pulcherrima quin todecimo ut inquit Plinius à mari ſemota nunc penè derelicta eſt. Nam præter ſacerdotes canonicos numero haud quaquam multos: ornatiſſima ſpecioſiſſimaq́ꝫ in baſilica diuinæ faciendę rei addictos, præter paſtores piſcatoresq́ꝫ rariſsimos, nulli nunc incolũt populi: ut uix caſtellulum tanta olim urbs nunc poſſit appellari. Suntqꝫ & eccleſia ſuperius dicta & patriarchale atrium & muri oppidulo circũducti & monaſterium uirginibus deputatum Peponis patriarchæ operum reliquiæ. Eam urbem qui prius condiderint non eſt memoriæ proditum. Liuius autem in bello macedonico ſic habet. Romæ litteræ Fabij magnam trepidationem fecerunt: eo maiorẽ quod paucos poſt dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam quom ueniſſet, exercitum in ligures traduci poſſe negauit, quia bellum cum hiſtris eſset prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. Et paulo infra. Aquileia colonia latina eodem anno in agro gallorum eſt deducta. Florere aũt cœpit quo tempore primum Romani ſubigendis barbaris ad Danubium incolentibus manũ apponere cœperunt. Vnde Octauius Cęſar Auguſtus etſi maiorem bellorum partem per legatos adminiſtrauit ut illis propinquior eſſet in his Italię partibus frequenter obuerſatus eſt. Nam Suetonius: Reliqua bella per legatos adminiſtrauit, ut tamen quibuſdam pãnonicis atqꝫ germanicis aut interueniret aut non lõge abeſſet, Rauennã uel Mediolanũ uel Aquileiã uſqꝫ ab urbe progreſſus eſt. & Iulia eũ comitata aquileię abortu facto puerũ amiſit.Glorioſiſsime de Aquileia ſcribit Iulius Capitolinus in uita duorũ maximinorũ his uerbis: Prætereundũ ne illud quidem eſt quod tanta fide Aquileienſes contra maximinos pro ſenatu fuerunt ut funes de capillis mulierum facerent quom deficerẽt nerui ad ſagittas emittendas. & inferius aſſerit Capitolinus nuntium qui ex aquileia ad ſignificandam maximini mortem Romam fuerat miſſus, tanto impetu mutatis apud Rauennam animalibus cucurriſſe, ut quarta die Romam uenerit. Eius uero urbis amplitudo maxima unde proceſſit non iniucundum aut inutile fuerit explicare. Primum legiones Romanas ibi obuerſatas ut clauſtra Italiæ tuerentur, eam non peperiſſe opum affluentiam quæ fuit Aquileiæ: hinc conſtare uidetur ꝙ nec Rauenna neqꝫ Mediolanũ neqꝫ in Gallis Marſilia aut in Hiſpanis Taraco, apud quas urbes Romanę legiones diutiſſime fuerunt moratæ, ad id opulentiæ aut diuitiarũ potuerunt peruenire. Auxit igitur mirabili incremento & immenſe ditauit Aquileiam orientalium occidentaliumq́ꝫ mercimoniorum mutua cõportatio ibidem inſtituta: quod nullus ſtante Aquileia locus alter circa adriaticũ mare fuit in cuius portu & diuerſorio occidentales orientalesq́ꝫ pro cõmutandis mercandis coëmendisq́ꝫ & uendendis inuicẽ rebus conuenirẽt. Eademq́ꝫ ratio Spinam olim urbem ut inquit Plinius iuxta padum & Rauennam à Diomede conditã, & ea omnino deſtructa Adriam quæ mari adriatico nomen dedit, & poſtremo diruta Aquileia Venetias creſcere augeri & mirum in modum ditari fecit. Longum nimis atque ſuperfluum fuerit res apud Aquileiam geſtas ex noſtro inſtituto recenſere: quia id à nobis multis in locis diligenter eſt factum. Sed uirorum eius urbis ornamenta non duximus omittenda. Euangeliſta Marcus dum à beato Petro & Apoſtolorũ Chriſti principe in Alexandriam mitteretur, nauigaturus'que naues illic ex more ut diximus operiretur: Aquileienſes ad Chriſti fidem conuertit, ſanctum'qꝫ Euangelium ſuum cuius codex manu exaratus ſua Venetijs nunc ueneratiſſime ſeruatur ſcripſit. Hermacorasqꝫ & ipſe ſanctus ad Marci prædicationem conuerſus à beato Petro Aquileiæ & omnis Venetiæ protopræſul inſtitutus omnem eam regionem deo noſtro lucratus eſt: quem Nero imperator & ſimul Fortunatum ſubdiaconem ſecuri percuſſit. Syrus exinde uir Aquileienſis doctiſsimus Papiam ab Hermacora miſſus mira ſanctitatis opera ibi edidit. Fuit & Aquileienſis Chromatius ad quem glorioſus Hieronymus multa inſcripſit opera, multasq́ꝫ extantes dedit epiſtolas, nihil'qꝫ feciſſe uidetur glorioſius Chromatius quàm quod beati Hieronymi notarios atqꝫ librarios ſuſtentauit. Præſtantem ultimo loco Aquileienſem uirum ponimus Ruffinum præſbyterũ latinis Græcis'qꝫ litteris adeo eruditum: ut eius quæ extant cum opera tum tranſlationes nullis cuiuſpiam eccleſiæ doctoris operibus ſecunda eloquentia ornatu'qꝫ ducamus. Viſitur Aquileiæ marmoreus lapis grandes elegantes'qꝫ litteras huiuſmodi inciſus. Imp. Caeſ. Augu. Aquileienſium reſtitutor & conditor, uiam quoque geminam à porta uſque ad pontem, per tyrones iuuentutis nouæ Italiæ ſui dele-

Aquileia *S. Mar. Euangelium* *S. Syrus* *Ruffinus*

ctus poſterioris, longi temporis labe corruptam muniuit ac reſtituit. Adiacet ſiniſtror/
Liſontius flu. ſum Aquileia natiſoni fluuio cui nunc Liſontio eſt appellatio. Et eo quod ad talliauentũ
amnem proximum intercedit campeſtri in ſpatio ſupereminet Aquileiæ ad triginta milia
Vtinum paſſus Vtinum præſtans ditiſſimumq́ꝫ regionis oppidũ noui nominis, quod nec in gotho
rum neq́ꝫ in longobardorũ aut proximioribus ætati noſtræ rebus geſtis id inuenitur: hinc
quod uulgo fertur, auſtrinos id ad trecenteſimum ab hinc annum condidiſſe credo. eam
enim regionem duces Auſtrię tunc temporis obtinebant. Habet uero nunc Vtinum Iaco
bum ciuem & Aquileiæ canonicum eloquentia ornatiſſimum. ſuntq́ꝫ ſuperius ad primos
colles Faſagna, ſuperiori loco in montibus glemona uetuſti quod gothorum longobardo/
rumq́ꝫ hiſtoriæ habent nominis oppidum. & ad natiſonem eſt in montibus Ventionum.
Mons falco Natiſoni ſiniſtrorſum eſt propinquum Mons falco oppidum regionis egregium arduo in
monte ſitum: quod Theodoricus rex oſtrogothorum primus ædificauit. Superius cælſos
Ciuidale inter montes eſt ciuitas Auſtrię nunc Ciuidale appellata, quam urbem & aſpectu ueterri/
mam & ut montuoſa in regione ſpeicoſam, ciuiliq́ꝫ cultu habitatam fuiſſe crediderim op/
pidum illud à gallis prope Aquileiam ædificatũ, de quo Liuius lib. XXVIII ſic habet.
Eodem anno galli tranſalpini tranſgreſſi in Venetiam ſine populatione & bello haud pro
cul inde ubi nunc Aquileia eſt locum oppido condendo ceperunt: legatis Romanis tran/
ſalpis miſſis reſponſum eſt: neq́ꝫ profectos ex autoritate gentis eos: nec quid in Italia fa/
cerent ſe ſcire. Dirimitq́ꝫ urbs ipſa germanos ab Italis certiore atq́ꝫ etiam celebratiore mo/
do cæteris omnibus limitaneis uel urbibus uel oppidis: quæ aut Gallis aut Germanis aut
ſclauonibus ubiq́ꝫ in alpibus ſunt conterminæ, quod mores in illa & omnis uitæ appara/
tus à Germanis omnino eſt diſſonus. Supra ciuitatem Auſtriæ natiſoni cõtinet Soſimber/
Tarrus flu. gum. tarro amni ſub ciuitate Auſtriæ natiſonem illabenti, & quem Plinius cum natiſone
Aquileiam profluere dicit, ad fontem in alpibus adiacet Vapochum. & infra ad medium
Dogrium ſui curſum cælſo in monte appoſitum eſt Dogrium. & ſupra montem falconem cælſiore
item ſub alpibus loco Cromona eſt oppidum in noſtris longobardorum hiſtorijs celebra/
tum. Sed ad ea quæ maris littoribus ſunt propinqua poſt montem falconem cęlſo item in
Duinum op. colle eſt Duinum nobile munitiſſimumq́ꝫ oppidum, & minore in colle mocolanum. dein/
ceps urbs tergeſtum Romana colonia, cum uetuſta, tum etiam apud uetuſtos ſcriptores
C. Cæſarem in cõmentarijs Plinium & alios cum hiſtoricos tum coſmographos celebra/
Tergeſtum ta, tertioq́ꝫ & triceſimo miliario ut inquit Plinius diſtans ab Aquileia: ultraq́ꝫ Tergeſtum
Ciſanus flu. ſex milia paſſus eſſe dicit Plinius phormionem amnem cui nunc Ciſano eſt appellatio, &
uno de ducenteſimo paſſuũ miliario à Rauenna diſtantem, qui quidem amnis fuerit anti/
quus Italiæ terminus. Labitur aũt is amnis phormio ſiue ciſanus inter muglã proximum
Tergeſto oppidũ & Iuſtinopolim urbẽ caput hiſtriæ haud quaq́ꝫ improprie appellatum,
quando ad prædictũ phormionem hiſtria inchoëtur. Sed priuſquã nouę huic nobis regio/
ni manũ apponamus, paucula explicemus quæ retro in montibus de foroiulienſibus ſunt
Goricia omiſſa. In ea montium parte quæ in adriaticũ è regione duini oppidi eſt uerſa, Goricia eſt
Caſtrum ſub alpibus: quod oppidum familiæ nobili patriũ comitatus titulum referenti ſubditũ po
nouum pulo & opibus eſt refertum. ſupraq́ꝫ Tergeſtum pariter ſub alpibus eſt caſtrum nouum.

VNDECIMA REGIO HISTRIA

Hiſtria HISTRIAM nunc non quidem nouam quæ ante Cæ. Aug. tempora
Italiæ cenſebatur, ſed inter cæteras oras ultimo additam inchoemus.
Eam Pli. ut in peninſulam excurrere dicit latitudine quadraginta mi/
lium circuitu uigintiquinq́ꝫ & centum. & quidem à phormionis ſiue
ciſani oſtio ubi ultima eſt Tergeſtini ſinus pars, ad phanatici ſinus:
quem nunc carnariũ appellant, intimã concauitatem, ubi eſt caſtrum
nouũ ſiue arſię fluminis oſtiũ, uia difficilior quidẽ per arduos montes
ſed breuior uix quadraginta milia paſſus implet: quum circuitus mari
ſecundum littora factus ſupradicta XXV & centum ampliſſime complectatur: hinc pul/
chrum eſt cognoſcere: oram adriatici maritimã ſupra à uenetijs iuſtinopolim uſq́ꝫ à no/
bis deſcriptam, ubiq́ꝫ ſinuoſiſſimam & adeo tortuoſam eſſe, ut dimidio breuius ſit mari q́ꝫ
terra directum è regione centum milia paſſus iter. A phormione autem fluuio ad fanatici

ſiue

ſiue carnarij promontorium ea ſicut dicit Pli. peninſula hiſtriæ ſe in mare Italiam uerſus
dextrorſum flectit. Sed ad rem. Hiſtriam regionē Iapidiam prius ſimul cum foroiulio ap/ *Iapidia*
pellatam uult ex Trogo Pompeio Iuſtinus ſic fuiſſe appellatam ab hiſtri amnis qui & da/
nubius accolis, qui cum argo nauim ab argonautis à danubio in Adriaticum mare hume/
ris deferri adiuuiſſent, in ea Iapidum regione conſedentes hiſtriam de patriæ regionis no/
mine appellarunt. Pli. uero quom aliquorum confutaſſet errorem dicentium & quidem
abſurdiſſime hiſtriam dici à parte hiſtri fluminis in Adriaticū delabente: ſubinfert argò na
uim flumine in mare Adriaticū deſcendiſſe non procul Tergeſto: nec iam cōſtare quo flu
mine: alpinosꝗ diligentiores affirmare humeris fuiſſe trauectam: ſubiſſe aūt hiſtro, dein ſa
uo, dein nauporto cui nomen ex ea ſit cauſa inter emoniā alpesꝗ exorienti. Prima hiſtriæ
urbs eſt ut diximus Iuſtinopolis, quā Iuſtinus Iuſtiniani primi imp. filius atꝗ imperij ſuc/ *Iuſtinopolis*
ceſſor in inſula tunc capraria ſed prius pullaria appellata ædificauit. Cauſam aūt eius con *Capraria*
dendæ urbis in hiſtorijs fuiſſe oſtendimus ut in eo natura loci munitiſſimo loco tuti eſſent *Pullaria*
hiſtriæ populi: uarijs diutinisꝗ barbarorum incurſionibus agitati. Iungitur tamen conti/
nenti ea inſula brachio mille paſſus longitudine & ad decem latitudine ducto, in cuius me
dio arx ualida Leoninum appellata caſtellum oppidanis à terreſtri oppugnatione præſi/
dio eſt impoſita. Magno fuit per ætatē noſtram Iuſtinopoli ornamento Petruſpaulus uer/
gerius iureconſultiſſimus & philoſophus, quodꝗ ſupra ſæpenumero diximus inter pri/
mos huius ſæculi eloquentiſſimus. primum à Iuſtinopoli v. milia paſſus ſemotum eſt In/ *Inſula op.*
ſula oppidum. & poſt tantundem inde diſtans Piranum ciuitas. & tertio loco ſalodi pro/ *Piranum*
montorium totidem abeſt paſſus, quartumꝗ paris à ſuperiori diſtantiæ Humagum nobi/
le oppidum curſu prope recto & ad Italiam tranſuerſo per medium pelagus incuruari fer
ricꝗ uidetur. Deinceps æqualiore ad fanaticum ſiue carnarium promontorium & tamen
ſinuoſiſſimo inter ſe proſpectu, cætera hiſtriæ maritima oppida habentur, ab humagoꝗ *Humagum*
quinꝗ pariter milia paſſus abeſt Emonia ciuitas, cui nunc ciuitati nouæ eſt nomen: pro/ *Emonia*
pe quam nauporti ſunt oſtia fluminis, quieti nunc appellati: in quem alpibus exorientem *Parentium*
argò nauim Pli. aſſerit fuiſſe dimiſſam. poſt nauportū prima eſt Parentium ciuitas uetu/
ſta: cui orſarium continet & mons & oppidum prominens illi impoſitum: poſt hæc Ru/ *Ruuignum*
uignum oppidulū, deinde ſinu ſupereminet amplo colli impoſita arduo naturaꝗ loci mu/ *Pola*
nitiſſimo urbs Pola Romana colonia, & hiſtriæ ac Italiæ urbium poſtrema. Ab ea uero ur
be incipiens fanaticum promontorium poſtquam longo tractu contra Ariminum, uel ſi/
cut Plinio placet contra anconē in mare ſe proripuit, ſinum eiuſdē nominis efficit quem
nunc Carnarium diximus appellari. eſtꝗ eiuſdem ſinus nouum priſco correſpondens uo/
cabulum, quod fanaticus à priſcis à tempeſtatum frequentia, atꝗ ut ita dixerim inſania,
nunc uero carnarius à multitudine cadauerum, quæ frequentibus ibi tempeſtatibus fiunt, *Carnarius*
eſt appellatus: prius uero quàm ea deſcribimus quæ fanatico ſinu appoſita ad arſiam am/
nem certiſſimum atꝗ notiſſimum Italiæ ad liburnos terminū pertinent mediterranea quę
altiſſimis in montibus à Iuſtinopoli ad Nauportum ſiue quietum amnem interiacēt expli
cabimus. Suntꝗ in montibus Iuſtinopoli ſupereminentibus iuriſdictionis ſuæ caſtella ra/
ſponum & rogium. Sunt item in montibus à mari longius quàm prędicta recedentibus in
ea quam diximus flectentis ſe ad Italiā peninſulæ curuitate, bulea, mimianū, ſanctus Lau
rentius, portulæ, griſana. & ſuperiori loco, pimontium, pigmentium & petra piloſa: quæ
omnia Iuſtinopolitanorum ſunt oppida & caſtella. medioꝗ fermè eorum omnium ſpatio
petram piloſam inter & portulam ac primontem eſt oppidulum nunc nomine Sdrigna, *Sdrigna*
quod fuiſſe conſtat olim Stridonis oppidum. Vnde glorioſiſſimus eccleſiæ dei doctor illu *Stridon*
ſtratorꝗ Hieronymus originem duxit. & trans nauportum ſiue quietum amnem ad arſi/
am uſꝗ amnem caſtella nunc in montibus oppidaꝗ extant uallis duocaſtra Iuſtinopolita
nis ſuppoſita: ſuperiusꝗ montona & piſſium. Ne etiam ſuperius promiſſum ulterius dif/
feramus à fanatico promontorio ad arſiæ amnis noſtri limitis Italiæ oſtium, quo ſe in car/
narium ſiue fanaticum ſinum exonerat, oppida ipſi ſupereminent ſinui Albona & terra/
noua: quæ duo & ſuperius dictum piſinum quod arſiæ & ſinui fanatico propinquent hi/
ſtriæ atꝗ Italiæ ultima ſunt cenſenda. Adhibita eſt nobis ſuperiori loco deſcribēdis hiſtrię
montium oppidis & caſtellis ſolito maior diligentia: quod quidem nulla alia fecimus ra/
tione, quam ut rem minime nobis peritisꝗ regionum dubiā, ſed de qua multos ambigere

uidimus præſtantiſſimos Italiæ atq; orbis chriſtiani aliarum prouinciarum uiros, docere-
Diui Hieron. patria mus: Stridonem oppidum glorioſi Hieronymi patriam in Italia & quæ nunc & quæ Octa-
uij Aug. imperatoris & multomagis Plinij atque etiam natalium ipſius Hieronymi tem-
poribus erat, ſitum eſſe: ut tantum uirum plane Italicum & non alienigenam fuiſſe con-
ſtet. Idq; uerba ſua de ſeipſo ſcripta in libro de uiris illuſtribus certiſſimum efficiunt. Hie-
ronymus pręſbyter patre natus Euſebio ex oppido Stridonis: quod à gothis euerſum Dal
matiæ quondam pannoniæq; confinium fuit, uſq; in præſentem annum id eſt Theodoſij
principis quartumdecimum hæc ſcripſit: uitam Pauli monachi, epiſtolarum ad diuerſos li
brum unum. &c. Viſitur uero apud Sdrignam ſiue ſtridonem prædicti Euſebij genitoris
ſancti Hieronymi ſepulchrum, & fama per ætatis ſucceſſiones tradita & litteris laminę in
Sclaui ſcriptis plumbeæ in eo ut ferunt repertæ notiſſimū. Videmus uero multos in eam de qua
diximus opinionē ductos fuiſſe, ut crederent beatum Hieronymum Dalmatā fuiſſe, quia
Boemi litteras illis adinuenerit compoſueritq; à latinis Græciſq; diuerſas: quæ ſint poſtea appel-
latæ ſclauonicæ à ſclauonibus germaniæ olim populis quos nunc appellāt Boëmos, à qui
Sclauonia bus ſicut in hiſtorijs oſtendimus regio Dalmatiæ Hiſtris contermina pauloposſt functum
uita ipſum beatum Hieronymū fuit occupata, & ſemper poſtea ſicut nunc quoq; ſit Scla-
uonia eſt dicta. & quidem non ſolum eas prędictis compoſuit, deditq; ſclauonicas litteras:
ſed officium quoq; diuinū quo catholici utuntur chriſtiani ex Græco in id nouum idioma
traduxit: quod glorioſus pon. Eugenius quartus per noſtras manus illis cõfirmauit. Quo
tempore apud Florentiam & Græcorum unio cum eccleſia occidentali eſt facta, & arme-
nij Iacobitæ Neſtorini ac æthiopes acceperunt ab eodem Eugenio catholicæ eccleſię do-
cumenta. Illis uero qui pertinaces contenderent beatum Hieronymum ſi in patria ſua idio
mate ab Italico penitus alieno uſus fuit & ſuos contribules hiſtros uti docuit atq; uoluit,
uideri fuiſſe alienigenam: reſpondemus maiorem melioremq; quam ſit hiſtria partem eſſe
Italiæ calabriam atq; brutios: quibus in regionibus ſine controuerſia Italicis & ſemper an
tea uiguit & nunc quoq; uiget græcanicæ linguæ uſus. Quinetiā circa Haſtam Taurinos
Eporedienſes & omnem eam alpibus ſubiectam Italiæ regionem cui gentes diu præfue-
runt gallicæ alieno magis populi illi quàm proprio idiomate Italico abutuntur: pariter a-
pud Vincentiā Veronamq; pręclaras elegantiſſimaſq; moribus Italię urbes, licet à germa
nia ſint remotiſſimæ, multi ſunt uici multa oppida ipſis ſubdita ciuitatibus: quorum popu
li theothonica frequentius quàm Italica locutione utuntur. Sed iam ad noſtrum ordinem
reuertamur. Geſta in hiſtris particulatim referre non expedit: ſed ſatis fuerit ea quæ ſupra
diuerſis in locis ſunt dicta in ſuum hunc locum colligere. primam ſcilicet inuaſionem fa-
Teutana ctam in regionem ab hiſtris qui lapidas uel expulerunt uel dominio oppreſſerunt. Teuta
naq; muliere pręſtantiſſima in hiſtris regnante barbaros ſuperueniſſe: qui omnia in hiſtris
ferro igniq; uaſtarunt: tertiamq; his populis fuiſſe maximam & horribilem cladem illam
à uiſigothis illatam: de qua nos in Romanorū imperij inclinatione initio ſcripſimus: quæ
quidem clades illa fuit de qua glorioſiſſimus ipſe Hieronymus apud Bethleē degens uo-
luit intelligi, & ſupradicto in libro de uiris illuſtribus & in expoſitionibus minorum duo-
decim prophetarum: ubi textum declarans prophetę Abacuch multas in urbes prouinci-
aſq; deſolationes ſpiritu prophetico prædicentis in hanc maxime ſententiam commenta-
tus eſt. Nonne hoc impletum eſſe audiuimus in noſtræ originis regione finium Panno-
niæ atq; illyrici: ubi poſt uarias barbarorum incurſiones ad tantam deſolationem eſt per-
uentum: ut nec humana ibi manſerit creatura, nec animal ſupereſſe cõuerſariq; dicatur ex
his quæ hominibus amicari & conuiuere conſueuerunt: quæ quidem deſolatio quom ad
annos centum continuaſſet: Iuſtinum impulit ut ſicut ſupra diximus Iuſtinopolim muni-
tiſſimo & tuto à barbarorum incurſionibus loco ædificari curauerit. Proximæ uero ætati
noſtræ in bello quod Venetos inter & genuenſes acerrimū fuit, & Iuſtinopolis de Vene-
tis in poteſtatē genuenſiū eſt facta, & ea adiacenteſq; urbes maxima calamitate aliquam-
diu preſſæ & conculcatæ fuerunt. Finita iam ad hanc alpium per milia paſſus quadringen
ta & quinquaginta ab uaro ad arſiam amnem externis nationibus munimento Italiæ op-
poſitarum partem ſit Italiæ noſtræ latitudo in recentem glorioſiſſimi Hieronymi docto-
ris commemorationem, qui ſic eam & me ſibi deuotum ab omnibus tueatur aduerſanti-
bus, ſicut ad hos limites originem illum in ea habuiſſe oſtendimus.

REGIO

ABSOLVTA Hiſtria regionum Italiæ ad alpes liburnicas ultima, bre
uis à phanatico eius ſinu promontorioq́ nunc Carnario per liburni/
cum mare in troenti amnis oſtia eſt traiectus: ut alias à nobis deſcri/ *Aprutium*
bendas ſeptem regiones aggrediamur: Samnium, Campaniam Apu
liam, Lucaniam, Salentinos, Calabros, & Brutios. Licet uero mihi
in hac parte quod Liuius Patauinus ſeptimo libro habet uſurpare:
maius ſolito negotiũ meis impendere humeris, cui maiora deinceps
ſint perueſtiganda, quod his in regionibus celebriora bella quàm ali/
bi in Italia fuere geſta & uiribus hoſtium & longinquitate temporũ quibus bellatum eſt.
Facile tamen erit Alexander epirota Pyrrhus Annibal Alaricus Totila uetuſtiores earũ
regionum hoſtes quas res & quibus in locis geſſerint à maiorum aut noſtris hiſtorijs ſu/
mere, & per ſingulas ciuitatũ locorumq́ deſcriptiones ſicut ſupra fecimus edocere. Quæ
uero à quadringentis annis poſtquã ſeptem hæ regiones in unicam regni appellationem
ſunt confuſæ in eo acciderint: & qua ratione facta ſit ipſa regni conſtitutio, uidetur unico
contextu diligentius enarrandũ, ne ſingulis poſtea in locis cogamur ſæpe dicta identidem
replicare. Per Ludouici francorum regis tempora Tancredus miles normanus generoſi *Tancredus*
uir animi quod liberorum duodecim ex duabus procreatorum uxoribus pondere preme/
retur: nouas quærere ſedes conſtituit, fortunam meliorem & opes ſub alio cælo uiribus
ſibi & ingenio facere confiſus. Qui quom in Italiam perueniſſet, primum in Romandiola
ſubſtitit. Pandulfus per id temporis capuanus princeps bello aduerſus Guaimarum Saler
nitanum principem multum implicitus: qui quom auxilia undiq́ conquireret, hanc gen/
tem armis deditam promiſſo ſtipendio accerſiuit: tantaq́ ilico & talia Normanni geſſere
facinora, ut uiros fortes præſtantiſſimosq́ eos ſuo malo ſenſerint hoſtes. Pandulfus uero
hebetioris ingenij ingratusq́ ipſos ſpernebat. Vnde factũ eſt ut tempore ſtipendij de quo
in Romandiola conuenerat finito tranſiuerint ad Guaimarum: cuius principatum multis
præclare geſtis breui auxerunt: premebat uero Normanos duces ut aſſolet aulicorũ Guai
mari inuidia, quom peropportune accidit imperatoris Conſtantinopolitani in Calabris,
Brutijs, Lucanis, & Neapolitana urbe magiſtratus petere Salernitanum illi ſubditum im
perio auxilia aduerſus ſaracenos Siciliam opprimentes: cuius inſulæ pars maxima Græ/
cis per id temporis erat ſubdita. Græciq́ forti ac fideli Normanorum opera uſi ſaracenos
omni penè Sicilia deturbarunt. Sed & ipſi Græci Normannorum uirtute per ſingulos di/
es cum admiratione conſiderata in eorum inuidiam ſuſpitionemq́ quàm in accepti bene/
ficij munerationem procliuiores eſſe cœperunt. Id quom normani qua erant prudentia
peruidiſſent cupientibus Græcis faciliter perſuaſerunt dimittendum eſſe in pinguis uber/
rimæq́ rerum omnium Apuliæ hiberna uictorem exercitum, qui exhauſtam belli diutur/
nitate & barbarorum crudelitate Siciliam inſtanti hyeme conſumpturus uidebatur. Tra/
ductis in Italiam copijs Normanni in Apuliam delati magnam illius partem ſibi ſubege/ *Apulia capta*
runt. Qui ut ſedem haberent in qua mulieres pueros impedimentaq́ tuta conſeruarent:
Melphim urbem arduo & natura communito loco ædificauerunt. Erat tunc temporis
Conſtantinopoli imperator Michaël ethiriachis, qui magnis per legatos ex Græcia Sici/
liaq́ & Italiæ ſibi ſubditæ regionibus cõparatis exercitibus in Normannos duci curauit,
commiſſumq́ eſt ſecus Aufidum cannarium Apuliæ amnem & oliuentem oppidum in/
gens prælium, in quo Normanni ſuperiores uictoresq́ euaſerunt. Multa hic de Norman
norum ſucceſſibus & geſtis rebus dicenda omittimus, quæ tertiodecimo hiſtoriarum no/
ſtrarum libro continentur. Tancredo patre & poſt parum Drogone filio comite ut tunc
dicebant Apuliæ mortuis Hunfredus fratrum unus in eo comitatu ſucceſſit. Hicq́ quom
annis ſeptem comitatum tenuiſſet moriens Gotfredum fratrem habuit ſucceſſorem, per
quod tempus Leone quinto Pon. Ro. Guaimarus Salerni princeps à ſuis interfectus eſt.
Giſulphusq́ Normannus Salernitanum optinuit principatum: qui paulopoſt Beneuen/
tum Ro. eccleſiæ urbem ut caperet eſt adnixus: quod cum reſciſſet Henricus II. impera/
tor è germania Romanus Leoni ponti. per litteras & nuntios ſuaſit ut theotonicorum co
pijs quas ipſe Vercellis Italię pręſidio reliquerat acceptis duceret in Normãnos. Id quom

feciſſet Leo Pontifex,ſuperatus prælio & cum aliquot Cardinalibus captus fuit. Normanni tamen ſicut decuit principes Chriſtianos maxima uſi erga pontificem reuerentia eum comitesq́ honore proſecuti ad urbem Romam qua uenerat deduci curauerunt: feliciorq́ fuit Normannis & melius in Romano pontifice quam in cæteris quibus ad eam ſeruiuerant diem collocata liberalitas, quod Romanę eccleſiæ & pontificis autoritate ea permiſſi ſunt gubernanda tenere quæcunq́ de Italia tunc temporis obtinebant. Exinde Gotfredus fato functus Bagelardum filium reliquit hæredem, quod quom ægre tuliſſet Robertus cognomine Guiſcardus filiorũ Tancredi ordine ſextus uir ingentis animi nepote deiecto gentis Normannæ principatum aſſumpſit. Erat tunc ſecundus Nicolaus pontifex Romanus. Is à capitaneis Romæ quos nunc barones appellant agitatus, Guiſcardum ad Aquilam urbem parum ante conditam in colloquiũ accerſiuit: & quom Guiſcardus Beneuentum & cætera quæ iurium eccleſiæ tenebat reſtituiſſet, papa illum terræ Apuliæ & omnium quæ in Italia optinebat ſub ducatus Apuliæ titulo legittimũ inſtituit poſſeſſorem. Robertusq́ ligium ſe, quod arctiſſimum ſeruitutis uocabulum eſt, pontifici & eccleſię iureiurando addixit: pauloq́ poſt in capitaneos ducens Romanos proceres eos omnes edomitos pontifici parere fecit. Nec multo poſt auctus animis Guiſcardus Guilelmum fratrem Apuliæ præfecit, & in Calabriam ducens ſancti Marci urbem communire aggreſſus eſt. Inde progreſſus & caſtra ſecus amnem mocatũ ad aquas calidas metatus cõſentinos martiranenſesq́ ſubegit. ſecundum quam uictoriam Sillaceum ſiue ut appellant Squilaceum accedens per Ionij maris littora peruenit Rhegiũ: quam dum obſidet ciuitatẽ leucaſtrum maiam & cannalem pactione recepit. Rogerius interim fratrũ Guiſcardi natu minimus caſtris aliquãdiu in uibonenſi monte habitis uallem ſalinarũ & multa in circuitu Normannorum ditioni adiecit. Nicefolã uero oppidum cõmuniens proprio curauit præſidio conſeruari. Quo item tempore Guiſcardus Ganfredo etiam fratri Guilliniacũ & totam teatinam in nunc Aprutij regione occupata attribuit gubernandã. Inde reuerſus ad regij obſidionem Guiſcardus Calabris Brutijsq́ omnibus & ipſo regno in ſuam & fratrum poteſtatem redactis tunc primum dux Calabriæ & Apuliæ fratrum conſenſu appellari cœpit. Forte per id temporis Bettieminus Beſcauetti maurorũ principis Siciliam pro ſaracenorum ſoldano adminiſtrantis admiratus, Rogerium Guiſcardi fratrem in Brutijs agentem ocultus adijt: & præmio proditionis impetrato eum impulit ut in Siciliam rebellare paratiſſimam duceret: quẽ Guiſcardus nauigio eſt ſubſecutus: & prima de ſiculis in Normannorum poteſtatẽ uenit urbs Meſſana. & ne plura hic quàm tempus locusq́ poſtulet dicamus, omnis Sicilia in Guiſcardi fratrisq́ Rogerij poteſtatẽ breui eſt facta. Tuncq́ Rogerius Alexandro ſecundo ponti. Ro. qui defuncto Nicolao ſuffectus erat camelos quatuor prædæ de ſaracenis Sicilia pulſis factæ partem dono miſit. Fuit uero mirabilis dicti Roberti & fratrum curſus uictoriarum: quandoquidem intra decem & octo annos quorum ultimus fuit ſeptuageſimus poſt milleſimum ſalutis annum prædictis Italiæ regionibus & Sicilia ſunt potiti. Paulopoſt quom Henricus tertius imperator germanus Gregorium ſeptimum pon. Ro. acerrimo perſequeretur bello contulit ſe Aquinũ dictus pontifex. & eandem conceſſionem quam ſecundus Nicolaus fecerat Roberto confirmauit: ea tamen adiecta conditione ut marchiã anconitanam paulo ante picenum appellari ſolitam à ſuis Normannis occupatã dimitteret. unde factũ eſt ut quom Greg. pontifex in mole Hadriani caſtello ſancti Angeli ab Henrico obſideretur, accedens cum copijs Guiſcardus & Romam per portã flumentanã ſiue flaminiam ceperit, & Henrico ui expulſo pontificẽ obſidione liberatũ deduxerit ſalernũ, ubi diẽ poſt parũ obijt. Tantis tam multisq́ in Italia & Sicilia geſtis rebus pellendo Conſtantinopoli Alexio imperatore Græco & quidẽ ſceleſtiſſimo, qui chriſtianis inimicaret, Guiſcardus animũ adiecit: ſed dum Dyrrachio plurimisq́ Epiri & Acarnanię ac Grecię oppidis caſtellis & inſulis ui captis maiora in dies molit, apud Caſſiopã inſulã febri per Iuliũ menſem ex caumate correptus interijt: cuius filio natu minore Rogerio Vrbanus ſecũdus põtifex Ro. in Melphienſi cõcilio paternũ in Italia Apuliæ & Calabrię ducatũ cõceſſit. Alter uero Roberti filius natu maior Boemũdus patris quẽ ſemper ſecutus fuerat dominij in trãſmarinis hęres & exercitus ductor relictus eſt. Qui quom in Rogeriũ fratrẽ dominio Italico eũ excludere cupientẽ traduxiſſet exercitũ, meliorem ſibi à caſu oblatã ſecutus eſt fortunã. Gallicos eñ germanos hiſpanos & anglicos ꝓceres

Robertus Guiſcardus

Henricus III. imperator

in chriſtia-

in christianam expeditionem,ab Vrbano secundo pontifice Ro. apud clarum montē Aluerniæ institutā,secutus, Antiochiam durissima obsidione cepit:cuius ducatu & amplissimo principatu ab expeditionis magistratibus donatus fuit. Rogerio normanno post quintum & uigesimū annū defuncto,Guilielmus filius successit. Qui Alexij imperatoris Constantinopolitani filiam in matrimoniū promissam habere sperans, in græciā profecturus suos Apuliæ & Calabriæ ducatus Calixto secundo pontifici Romano cōmendauit. Sed Rogerius altero genitus Rogerio normanno Guiscardi germano fratre,comes Siciliæ,nihil pontificem ueritus Calabriam inuasit:& prius dimidiam cepit ꝙ pontifex de ferenda ope potuerit cogitare:misit tamen Vgonem cardinalem Calixtus, per quem sedis apostolicæ legatum Nicephorim arcem,quam obsideret in Calabris Rogerius conseruare, & ipsum uerbis comminationibusq; ab incepto deterrere sperauit. Ipseq; pōtifex cardinalium collegio, & Romanorum copijs tumultuarie contractis sociatus Beneuentum usq; se contulit:qua infausta in expeditione multos sibi carissimos febribus correptos amisit:& ipse mala pariter usus ualitudine lectica in urbem æger mœstusq; relatus est. Qua fretus bene gerendæ rei occasione Rogerius Calabriā omnem apuliamq; subegit. Guilielmus uero uxoris spe fraudatus, quum ad affines salernitanos in Italiā reuersus confugisset: diem ibi nullis relictis filijs obijt. Ex eoq; tempore Rogerius tantarū rerum successu elatus,non se ultra apuliæ & calabriæ ducem, siciliæq; comitem, sed Italiæ regē appellare cœpit. Secundus uero Honorius pontifex, Calixto defuncto suffectus,eam dissimulauit indignitatē, quam secundus Innocentius Honorij successor ferre non potuit:adeo ut iracundia magis ductus ꝙ uiribus ad tantā rem aggrediendā necessarijs fretus tumultuario contractū impetu exercitum in illū duxerit. tanta uero profectus est celeritate,ut Rogerium,qui nullos audisset à pontifice factos apparatus,apud sancti Germani oppidum ex improuiso adortus repulerit. & eo oppido ui capto,tyrannum in castro gallutio,in quod se de fuga receperat, obsederit. Sed Calabriæ dux Rogerij filius cum exercitu ueniens, & patrem obsidione liberauit:& pontificem cum cardinalibus,fusis eorum copijs,cepit. Vsus tamē modestia Rogerius,pontifice cū suis omnibus liberato,quicquid uoluit ab eo,præter ꝙ regni titulū, impetrauit. Reuersus Romā Innocentius,adulterinū pontificem nouum sibi suffectum reperit Petrū Petrileonis filium,qui se Anacletū Pontificem appellaret. Quare pisanorū triremibus cōscensis in franciam nauigauit. Rogerius nouo & adulterino Anacleto in pontificē adorato,regni titulum & coronā ab eo obtinuit,primusq; omnium normannorū absurdū utriusq; Siciliæ regni titulū habuit. Ad tertium inde annum Innocentius pontifex pisanorum auxilio Romā reuersus,Lotharium theotonicū imperatorem Romanū declarauit,& in lateranensi ecclesia coronauit:amboq; primarij christianorū principes aduersus Rogerium cum exercitu profecti, omnibus eum spoliarunt, quæ citra fretum siculum occuparat. Nec multi intercesserunt anni,quum Rogerius Innocentij pontificis occasione mortis fretus secundo Celestino primum,post secundo Lucio,pontificibus Romanis rem suā frigide administrātibus,& demū Eugenio tertio præstanti Romano pontifice multis agitato difficultatibus,omnia de Italia receperit,quæ Innocentius sibi Lothariusq; abstulerāt. Is ad annū regni Siciliæ assumpti quartū & uicesimū panormi moriens, Guilielmū filium habuit successorē, cui ab Hadriano quarto primū,post à tertio Alexandro,Romanis pontificibus regni Siciliæ,& ducatus Calabriæ,ac Apuliæ titulis ornato,ad annū sui principatus quintumdecimū panormi defuncto, alter Guilielmus filius hæres successorq; fuit. hic uero pacis quietisq; amator, quum in multitudinem pontificum Romanorū intra annos XXV inciderit, tertium Lucium,tertiū Vrbanum, tertium Clementem,nulla ab eorum quoq; molestia agitatus,Boni cognomine est ornatus. Tandem & ipse panormi sine liberis est defunctus. Erat tunc panormi Tancredus,quem Rogerio supradicto ex concubina genitum omnes ad eam diem spreuerant:sed regni Siciliæ proceres,ne in Romani pontificis suum id regnum recipere adnitentis potestatem fierent,uel potius, ut hoc in regnum sublato & prætenso signum suam conseruarent tyrannidem, huic regni titulum demandarunt. Iamq; Tancredus pro rege habitus,Siciliam retinebat, & Calabriæ Apuliæq; manum inijcere conabatur,quum Celestinus III pontifex Ro. illi obsistere constituit. Sextū is Henricū Sueuū tunc in imperatorē electum,ea confirmauit conditione,ut regno Siciliæ proprijs recuperato sumptibus,& censum solueret annuū, & terras iuris ecclesiastici sibi

Alexius imperator

Rogerius

Honorius pontifex

Anacletus pontifex

Lotharius imperator

Guilielmus rex

redderet. idq́ quo facilius aſſequeretur, Conſtantiã Rogerij regis ſupradicti filiam uirginem in monaſterio panormi agentem, natu grandiorẽ q̃ quæ uix filios procreatura uideretur, diſpenſatione apoſtolica ab eo uxorẽ traduci permiſit. Ingreſſi cũ exercitu rex & regina primo imperij ſui anno Neapolim obſederũt. ſed quũ peſtilentia exercitũ inuaſiſſet, re infecta abeuntes, in Alemanniã ſe contulerunt: qui anno inde quarto cũ paratiore exercitu reuerſi, uniuerſo regno potiti ſunt: Tancredo & Margarito Epirotarũ rege, qui præſidio illi aduenerat interceptis. Henrico ad octauũ imperij annum mortuo electores imperij diſſidentes, pars Philippũ Henrici defuncti germanũ fratrẽ: pars Otonem Saxoniæ ducem delegerunt: quẽ Honorius III pontifex Ro. coronauit. Et quia paulopoſt contra eius uoluntatem regnũ Siciliæ hoſtiliter aggreſſus eſt, excõmunicauit. Id enim regnũ Federicus Henrico ſexto, & Conſtantia monacha genitus obtinebat: qui adoleſcens bonæ, ut uidebatur indolis ſaracenos omni Sicilia deturbauerat. Sed hic ſecundus Federicus ab Honorio prædicto pontifice, poſt Otonis excommunicationem in imperatorem declaratus Federico primo Barbaroſſa immanior tam multa in pontificem Honorium machinatus eſt: ut qui coronauerat eum bonus pontifex, imperio ac regno priuare atq; excommunicare fuerit compulſus: quem Gregorius IX pontifex Honorio ſuffectus, pariter priuatũ excommunicauit. Isq́ ſceleſtiſſimus Federicus pontifici Gregorio per annos XIIII, quibus uixit, adeo infeſtus moleſtusq́ fuit: ut diem ille mœſticia confectus obijſſe ſit creditus: ferunt Senebaldum de fiſco cardinalem Genuenſem, per tempora Honorij & Gregorij pontificũ ſupradictorum non uulgari cum Federico amicitia uſum eſſe, & quum is in Romanũ pontificem Innocentium quartum Gregorio ſucceſſiſſet: dixiſſe Federicum malo euentu bonum ſe amicum cardinalem in uehementem hoſtem Romanũ pontificem permutatũ habere: quod quidẽ ipſe rerũ ſucceſſus uerũ fuiſſe oſtendit. namq; Innocentius cõcilio apud Lugdunũ cõgregato his quæ prædeceſſores ſui in Federicũ geſſerant approbatis lantgrauium Haſiæ illi in imperatorem primo, & paulopoſt eo defuncto, Guilielmum Hollandiæ comitem ſubrogauit: ſolenniq́; ſanciuit decreto, quod diſtinctione quarta & ſexageſima extat: nullum de cætero qui imperator ſit Romanus regno Siciliæ, quod peculiare eſt eccleſiæ Romanæ membrum, præfici poſſe. Superuixit poſtea Federicus annis quinq;, quo tempore multis agitatus eſt calamitatibus. primo namq; Henricũ filiũ, quẽ ſibi Cõſtantia regis Aragonũ filia uxor pepererat, ob ancillę zelotypiã in carcere necauit. Inde apud Parmam urbem prælio ſuperatus, ditiſſima impedimenta, & decẽ milia milites ferro occiſos amiſit: alterq́ filius legitimo matrimonio ex eadẽ uxore genitus nomine Eniſius, à Bonenſibus, quorũ infeſtaret agrũ, occiſus eſt. tandem à Manfredo filio ex ancilla ſuſcepto, quẽ Tarenti præfecerat, quũ leuiter ægrotaret, ſuffocatus interijt: poſt cuius mortẽ electores illico Conradũ dicti filiũ, quẽ ex filia Ioannis hieroſolymitani regis uxore ſuſceperat, imperatorẽ declarauerũt, qui nullo deterritus paternæ priuationis exemplo regnũ Siciliæ uiolenter ingreſſus eſt. & Neapolim accedens, cũ ciues excõmunicato deditionem facere obſtinatius recuſaſſent, urbe per obſidionẽ famẽq́ potitus, mœnia multis in locis aperuit: ciuesq́ præſertim primarios male habuit. ſubtractus tamẽ eſt paulopoſt morte, quã Manfredus frater dato ueneno acceleraſſe dictus eſt. At pontifex Innocentius quartus, qui ſub ipſum necis Federici tempus exercitũ parare cœpiſſet: peropportune Conradi morte intellecta, Neapolim ſe cõtulit, quẽ apparuit etiã aduerſante magnis conatibus Manfredo potiturum regno, niſi eũ mors breui apud Neapolim ſubtraxiſſet: per cuius mortis occaſionẽ Manfredus prætenſo Conradini ex Henrico, quẽ patrẽ Federicũ mori coegiſſe diximus, & Conſtantia Aragonenſi nepotis tutelæ titulo regnum omne mirabili celeritate ſubegit: adeo ut prius rem confecerit q̃ Conradini pueri in Alemannia agentis tutores ueri tantæ uictoriæ certiores facti, aut uenire potuerũt, aut oratores mittere principibus regni, ac populis factæ celeriter deditionis gratiã à rege puero, ſicut decuit relaturos: quod quidem ne poſſet accidere, Manfredus dolo ex ſua ingenij malignitate uſus nuntios de repente ſimulantes adueniſſe ſubornauit: à quibus in regno palàm eſt factũ pueri regis Conradini interitũ, luctu omnia lachrymisq́ in Alemãnia, ipſis pręſentibus, repleuiſſe. Moxq́ ſub ipſum rumorẽ accurate diſſeminatũ, Manfredus regio procedens apparatu, ſeſe regem appellari ſalutariq́ curauit. Id quũ reſciſſet quartus Alexander pontifex Ro. qui Innocentio ſucceſſerat: & Manfredũ de more excõmunicauit: & paratiſſimũ aduerſus eum duxit exercitũ.

Federicus imperator · *Eniſius* · *Conradus imperator* · *Manfredus rex*

Manfredus

Manfredus uero pecunia abundans,quã in ſuorum cædibus,& regni direptione cumula-
uerat:& multos ex Aphrica ſaracenos & Florentiæ,aliarumq; lombardiæ urbiũ extorres:
qui tunc multi erant,mercede cõduxit:quo fretus exercitu Alexandrũ papã cum ignomi- *Alexander*
nia repulit.Creatus poſt Alexandi mortẽ,quæ tunc forte accidit pontifex IIII.Vrbanus *IIII papa*
ex trecis gallicus ſaracenos à Manfredo in Italiã Siciliamq; perductos per cruceſignatos
undiq; ex chriſtiano orbe coactos primũ repulit.poſt Carolũ Ludouici regis francorũ ſan
cti fratrem germanũ,prouinciæ & andegauorum comitẽ,regni Siciliæ citra ultraq; fretum
regem declarauit.Carolus uero Romã ueniens,ſenatoriam dignitatẽ tamdiu adminiſtra-
uit,quouſq; ſuus ex gallijs ueniſſet exercitus.coronamq; Carolus & Beatrix uxor regno- *Coronati Ca-*
rum Siciliæ & Hieruſalẽ accepturi,per ſolennẽ ſtipulationem annuos duo de quinquagin *rolus & Bea-*
ta mille aureos pontifici,& eius ſucceſſoribus ſpoponderunt. Delatus ad Caſinenſem ſal- *trix*
tum cũ copijs rex Carolus eo ui ſuperato,Mamfredũ quoq; reſiſtentẽ repulit: quẽ retroce
dentem paribus caſtris uſq; Beneuentum inſecutus eſt:pareſq; animis & uiribus præſtan-
tiſſimi duces ad diem quartũ calendas maij,anni ſexti & ſexageſimi ſupra duodecies cen-
tenum ſalutis cõflixerunt.Manfredus uero quẽ aliquando uariante prælio uiciſſe apparu-
it,ſuperatus occiſuſq; eſt:in cuius exercitu duo mille hominũ ceciderũt.Quarto Clemen-
te paulopoſt in defuncti Vrbani locũ ſubrogato,quum Carolus adeptus,nullo poſt Man-
fredi mortẽ reſiſtente,regnũ quietiſſime poſſideret,Conradinus adoleſcens ſuis alemanno *Conradinus*
rum uiribus, & quidẽ maximis fiſus,ut auitum reciperet regnũ adnixus eſt: ferũtq; ponti-
ficem,qui habitus ſit ſanctus,cũ alemanno adoleſcenti ipſe in gallijs oriũdus,manifeſti pe-
riculi audaciã diſſuadere ſit ueritus,multis dixiſſe contraria in Romana curia & urbe ſen-
tientibus, puerũ pro uictima ductũ ingredi regnũ. Sed erat tunc Romæ ſenator Henricus
caſtellæ regis frater,ex cuius ſorore Conſtantia Conradini genitorem natũ fuiſſe oſtendi-
mus:quo ſuadente,atq; ex urbe Roma tunc ſub banderefijs ſemilibera auxilium ſubmini-
ſtrante alemanni furentes ingreſſi ſunt regnum,cõmiſſoq; in campis palentinis prælio:cui
Henricus ipſe ſenator interfuit,Carolus ſuperior euaſit,quũ cædes in alemannis maxima *Carolus*
cõmitteretur ſenator Romanis deducẽtibus in tuta euaſit.Conradinus & dux auſtriæ ſer-
uorum habitu fugientes ad Aſturã peruenerũt:ubi ad diem cõmiſſi prælij octauã recogni
ti ſunt,ad Carolumq; perducti:in quos Carolus publice animaduerti iuſſit. Ad annũ po-
ſtea regnorũ Caroli circiter octauũ gallis ſuis in Sicilia pudicitiã mulierũ laſciue nimis &
petulanter pertentãtibus,ſiculi omniũ penè urbiũ,ac oppidorũ populi cõiurarũt,ꝙ primũ *Galli in Sici-*
die cõſtituta aduespera ſcere cãpanis ſignificari cœpiſſet cõfodiẽdos eſſe à ſingulis gallos *lia cæſi*
intra mœnia repertos.quod quũ eſſet nõ minus crudeliter ꝙ cõſtanter factũ dominio gal-
lis publice abrogato,Petrus Aragonũ rex accerſitus eſt,qui demandatũ ſibi Trinacriæ re-
gnũ ſecundo octogeſimo & duodecies centeno ſalutis anno ea prætenſa ratione audẽtius
accepit,ꝙ illud Conſtantiæ uxori hæreditario patris Manfredi iure diceret deberi.Carolo
ad duo de uicenũ ꝗ regnare inceperat annũ defuncto & Neapoli ſepulto ſucceſſit alter Ca
rolus qui regni Italiæ partẽ Siciliæ regnũ nihilominus appellatũ quatuor & uiginti annis
obtinuit.Is nulla re alia notior ꝙ quia proletarius in regno quieuiſſe uidetur,anno ætatis
quadrageſimo moriens quatuordecim filios ex Maria uxore regis Vngariæ filia : nouem
mares,fœmellas quinq; reliquit.quorũ notiores fuere Carolus cognomẽto martellus Vn
gariæ regni titulo inſignitus:Ludouicus qui ordinis minorũ in ſanctorũ numerũ transla-
tus fuit.Et tertius Robertus,qui illi & patri in regno ſucceſſor Franciſci Petrarchæ amici-
tia nobis eſt notus,huicq; ad annũ Chriſti tertiũ & quadrageſimũ ſupra tredecies centenũ
diem obeunti Ioanna,quæ prima eſt dicta in regno ſucceſſit.Ladiſlaus exinde diebus no- *Ioanna prima*
ſtris,poſt ſecunda Ioanna,dehinc Ludouicus,demũ Renatus extremi galliarũ ex andega- *Ladiſlaus*
uis regũ noſtri huius regni gubernacula diuerſis rationibus ſucceſſibuſq; uſi , quod in no- *Ludouicus*
ſtris hiſtorijs diffuſe apparet obtinuerũt.Et duodecimo iam anno quieta eius regni & nea- *Renatus*
politanæ urbis poſſeſſione gaudet Alphonſus Aragonũ rex inclytus : cui inter prædictos *Alphonſus*
omnes ſoli cõtigit,ut de capto maximis XX annorũ laboribus & periculis tãto regno cur
ru aureo Neapolim inuectus triumphauerit.Si uero quod factitãt mercatores calculum in
ſummas redigere uolumus,normãni quinq; & centũ triginta,germani ſex & ſeptuaginta,
galli octo & cẽtũ ſeptuaginta,Alphõſus aragonũ XII annis quadringẽtos, & unũ cõfici-
entes has,de ꝗbus dicturi ſumus, ſeptẽ Italiæ regiões ſub unico regni quãdoq; neapolitani
quãdoq;

quandoqꝫ Siciliæ citra fretum dicti titulo tenuerunt. Sed iam noſtrũ continuaturi ordinẽ
Troentum ad troentum amnem redeamus. Continet eius fluminis ſiniſtræ ſamnitum regio cum am/
pliſſima, tum etiam uarijs populis oriſqꝫ diſtincta. Siquidem precutini pinnenſes Ferenta/
ni peligni marrucini ſurconenſes amiternini ueſtini plurima poſſidentes loca populi in
Samnites Samnitibus annumerati ſunt. pertinuitqꝫ omnis ea regio (ut tandem noſtræ ætatis nomini
bus utamur) ab hoc troento amne ab aquilaqꝫ amiternenſium, à fregellis, ubi nunc dicitur
Sueſſa pons coruus, ab reate ab ſueſſaqꝫ pometia ueſtinorum nunc ſeſſa, hinc ad Beneuentũ, quã
incluſit ciuitatem, inde ad larinates apulorũ fines. Mutatumqꝫ ex Samnio præſentis apru/
tij nomen magnam illius partem cõplectitur. Abſurda uero eſt hæc facta mutatio, & pro/
Aprutium pter quã multi ex doctioribus uiris, ſed regionũ imperitis credant Aprutiũ eſſe quod olim
Brutij brutij fuere, cum trecentis, & alicubi pluribus paſſuũ milibus aprutiũ diſtet à brutijs. To/
lceranda uero uel ea ratione uidetur ipſa mutatio, qꝑ ex particula licet tenui, tam amplæ ſa/
Precutium mnitium regionis, id aprutij corpus ſumpſit nominationem. Siquidem ubi precutinus di/
ci fuit ſolitus ager, facta ab imperitiſſimis mutatione dici incepit aprutinus. & quod prima
inchoauit ſamnij ad picentum fines particula, cæteræ ſamnitium particulæ atqꝫ oræ ſunt
complexæ: ut omnis regio nõ precutium, ſed corrupte aprutium uocaretur. Nam Plinius
ubi hanc deſcribit regionem, à ſuperioribus inchoans, ut ad picenum ueniat, ſic habet. Ab
aterno amne, ubi nunc ager præcutinus pennenſiſqꝫ idem, caſtrũ nouũ, flumen iuuatinũ,
truentum, cum amne quod ſolum liburnorũ in Italia reliquũ eſt, flumen albula teſſuinum,
quo finitur præcutiana regio, & picentum incipit. Eſt uero hæc uia, per quã duo omnium,
Hannibal qui arma tractarunt, exercituſqꝫ duxerunt præſtantiſſimi duces Hannibal primũ, & poſt
Cæſar C. Cæſar gerendis rebus maximis, in huius regni loca regioneſqꝫ uenerunt. namqꝫ Liuius
libro XXII ſcribit Hannibalem poſt cladem ad traſumenũ Romanis inflictam Spoleto
nequicqꝫ oppugnato duxiſſe in agrũ picenum, & præda omnifariam rerũ per aliquot dies
facta profectum per precutinũ & adrianum agrum marſos inde marrucinoſqꝫ & pelignos
deuaſtaſſe. Caius autem Cæſar ſicut elegantiſſimis cõmentarijs ſuis habetur maximo pro
greſſu omnem agrum picenum percurrit, cunctæ earum regionum præfecturæ libentiſſi/
mis animis eum receperunt, exercitumqꝫ eius omnibus rebus iuuerunt. inde Cæſar ſeptẽ
omnino dies ad corfinium commoratus per fines marrucinorũ, ferentanorũ & larinatum,
in Apuliã peruenit. Sed iam urbes, oppida & flumina, quæ Plinius hic in precutianis nunc
aprutij initio fuiſſe dicit noſtris nominibus declarare pergamus. Illudqꝫ imprimis nõ omit
Truentum tamus Truentũ oppidum, quod Plinius à liburnis Dalmatiæ populis ſecus truenti amnis
oſtia ædificatũ fuiſſe indicat nõ extare, nec aliquod in eius ueſtigio parum apparente ſub/
rogatum eſſe uel oppidum, uel caſtellum. Eſt uero primũ ad dictã Troenti amnis ſiniſtrã
Columella oppidum Columella, deinde ſequuntur contraguerra, ancaranum, morrum & minotraſſi/
Ancaranum nium, quod uetus oppidũ Plinius teſſuinũ appellat: cui proximũ eſt caſtellani amnis aſcu/
Aſculum lum ambiẽtis oſtiũ, quo ſe in troentũ exonerat. Et ad ipſius caſtellani ſiniſtrã caſtella ſunt
monſſanctus macula buſſarium ſanctus Vitus: cui oppido hæret uallis caſtellana ab eius
fluuij fonte, quẽ ibi habet, appellata, & aliquot uiculis habitata. Ab eaqꝫ ualle ad amatricẽ
nobile precutinorũ oppidũ troento amni montes imminẽt altiſſimi, nullis caſtellis, aut op/
pidis habitati. Secundus ſequitur in precutinis fluuius librata, quẽ ab aquarũ colore albu/
lam maiores appellauere. Eſtqꝫ paſſus quinqꝫ milia ſecundum littus à troento ſemotus. cui
dextrorſum ignobilia hærent oppida & caſtella Carapolis, Neretium, & ad ſiniſtram tor/
turetum, Sanctomerus, & ſanctus Egidius, ad quod caſtellũ libratæ ſiue albulæ amnis fon
Salinus tes origoqꝫ habentur. Salinus deinceps eſt amnis ab appenino defluens, à quo amne uix
duo milia paſſus à librata recedente, remotiora ſunt ad dexteram in mediterraneis monti/
Rochetta bus Rochetta caſtellum, & ciuitella oppidum, arcem habens omniũ eius oræ, natura loci,
mœnibuſqꝫ munitam. Siniſtrorſum uero caſtella illi adiacent montoriũ, & ſuperiore loco
Tordinus poggium morelli, ſuperius Troia. Quinqꝫ dehinc milia paſſus abeſt Tordinus amnis, quẽ
Plinius Viuantiũ appellat, habetqꝫ in appenino ad radices corni montis originem. Hæret
uero ei dextrorſum in maris littore oppidum Flauianeum olim nobile, nunc paucis habi/
tatum colonis: quod Ptolemæus Pliniuſqꝫ caſtrum nouum appellant. Supraqꝫ Flauianeũ
in mediterraneis Tordino dextrorſum proxima ſunt oppida, moſanũ, ripatoni & Villan/
tum. Siniſtrorſum uero eidem amni, & pariter littori proximũ eſt caſtellũ mons paganus.
ſupraqꝫ

ſupraꝗ x i i à mari miliario uiciola fluuius in appenino ad cornum oriundus tordinũ au/
get. Ibiꝗ Teramũ eſt nobiliſſimum regionis oppidũ, quã Ptolemæus Pliniusꝗ interamni *Teramum*
am appellant. Paulo enim ſupra teramum torrens nomine flumicellus influit Tordinũ, ut
tot circundatum amnibus oppidũ interamnia debuerit appellari. Genuit is locus magnũ
regioni ornamentũ Simonẽ patrem & Theodorũ filium iureconſultiſſimos gente proge/
nitos Lælia: quorũ ille in piſana Conſtantienſi & Baſilienſi ſynodis, pontificumꝗ Roma/
norum curia cauſas egregie perorauit. hic ſacri palatij cauſarum auditor eſt: genitorꝗ Ve/
netias natus Romã nunc incolunt. Ad proximumꝗ flumicelli ortum, tria ſunt proxima,
& prope contigua, ut unicum oppidum ſolo campli uocabulo nominentur. Supraꝗ uici/
olæ ortum caſtella ſunt Biſignum & Rugnanum. Tordinum autẽ ſiue iuuantinum inter
& proximum uetuſti pręſentisꝗ nominis Vomanũ amnẽ ſex in littore milia paſſus inter/
cedunt, oppidaꝗ & caſtella inter utrunꝗ ſunt plurima partim pariter ab utroꝗ diſtantia,
partim alterutris pro montiũ, in quibus ſunt inæqualitate & alueorum utriuſꝗ amnis in/
flexu proximiora, quæ ab infimo ad ſupremum, quo ſita ſint ordine ſatis fuerit explicare,
morrum, lochariſtum, cuſtodia uomani, caſtrum uetus, tranſmundũ, cautianum, forcella,
mianum, rapinum, collis uetus, fornariolũ, montorium, ripa montorij, poggiũ umbrechi,
& roſſenum. Ad uomaniꝗ fontẽ uici ſunt in appenino populis frequẽtes, campus toſtus,
poggium caſtellum & maſſionum: habetꝗ uomanus ſiniſtrorſum in mediterraneis caſtel *Maßionum*
la motullã, montem uiridem, & montẽ gualchum. Hucuſꝗ fuerunt præcutini: quãdoqui/
dem Plinius ad agrum hadriæ coloniæ, & ad aterni amnis fines agrum præcutinũ finiri di
cit. deinceps uerſabimur in marrucinis: quos Liuius libro x x v i i i dicit dediſſe uolunta/ *Marrucini*
ria nomina in claſſem, quã Scipio in Aphricã duxit. & lib. l x x i i bellũ deſcribens Itali/
cum dicit marrucinos marſis rebellibus cõſenſiſſe. & lib. l x x v i ſcribit Sulpitiũ legatũ
marrucinos cecidiſſe. Poſt Vomanũ amnẽ fluuius plumba ſequitur: cui caſtellũ hæret ha/ *Plumba*
driæ portus appellatũ. ſuperius eſt Silua oppidũ, & Troia, ſicut Plinius: ut nũc aũt quinꝗ *Silua*
milia paſſus à mari, & ab utroꝗ fluuio pariter diſtat Hadria uetus Romanorũ colonia ar/ *Troia*
duo in colle ſita: quæ ciue ornatiſſima fuit Hadriano imperatore Romano: de quo Helius *Hadria*
Spartianus. Hadrianus Hadria ortus maiores ſuos in Hiſpania ortos, per tempora Scipio/ *Hadrianus*
nis in Italia reſediſſe in libro uitæ ſuæ ſcribit. & infra: Hadrianus apud Neapolim demar/ *imperator*
chus in patria ſua Hadria quinquẽnalis fuit. Liuius libro x x i i i i. Annò quinto belli pu/
nici ſecundi hadriæ aram in cœlo, ſpecieſ que hominũ circa eam candida ueſte uiſas eſſe.
ſupra hadriam plumbæ fluuio ad dexteram caſtellum hæret celinum: Superiusꝗ ad ipſius
fluuij fontẽ oppidũ eſt Schiranũ. eidem autẽ plumbæ fluuio ſecundo ſupra mare miliario
ſiniſtrorſum imminet oppidũ nobile, ciuitas ſancti Angeli appellata: idꝗ Plinius & Pto/
lemæus angolum dixere: quod enim in multis cõtigiſſe uidemus tam facilis quàm pia fuit
Angoli ad angelum chriſtianis temporibus facta mutatio: & ſupra illud plumbę amni ilex
oppidũ pariter eſt propinquum. Diſtat à plumba fluuio ſecundum mare tria milia paſſus
amnis Salinus. Eiꝗ ad dexteram in littore hæret caſtellum, portus ſancti Angeli dictum:
ſupraꝗ in mediterraneis Salinus fluuio augetur nomine fino in appenino ad corni radi/ *Salinus*
ces oriundo: cui dextrorſum octo imminent oppida & caſtella, quæ ſatis fuerit ordine re/
cenſere: caſſilentum, mons ſiccus, pignanum, biſentum, coruignanum, ſerra, & ualuianũ:
paulo etiam ſupra fini amnis oſtium altero Salinus augetur flumine tauo: quod pariter in
appenino ad cornum exoritur. Interꝗ hæc flumina pari penè diſtantia, & quarto à mari
miliario oppidum eſt in regione primarium ciuitas penne appellata, pennenſium nomine *Penne*
apud uetuſtiſſimos notiſſima. Sunt enim hi quos ſuperius Plinium poſt præcutinos pen/
nenſes diximus poſuiſſe. Eaꝗ in fluuiorũ peninſula tauo dextrorſum imminet collis cor/
uinus & lauretum nobile oppidũ. Sequitur in littore aterni amnis in regione primarij oſti
um, quem amnem nunc piſcariam uocant. Is fluuius Nuria apud monaſteriũ caſæ nouæ *Nuria*
ſecus appeninum oriundo dextrorſum augetur. Suntꝗ ad nuriæ dexterã mons ſiluanus
caſtellum, ſpoltorium oppidum, & moſcufum, planellumꝗ & capagattum caſtella. & ſub
ipſo fonte abbatia caſanouæ ædificijs & cætero ornatu, ut in ea montium aſperitate, con/
ſpicua. Supra Nuriam fluuium aterno ſiue piſcariæ amni dextrorſum adiacent, Roſanum *Roſanum*
Alandum, Petranicum, turris Antonelli, & ſuperius eſt Caſtilionum. deinceps aſcenden/
ti obuius eſt fluuius caput aquæductus uberrimo manans fonte, cui fluuio ad ſiniſtram
caſtella

Capiſtranum caſtella Buxum primo,& ſuperius ad fontem offenum adiacet: interq; ea, Capiſtranũ duo milia paſſus ab eodẽ fluuio eſt ſemotũ: quod oppidũ uiro nũc ornatur celeberrimo Ioanne Capiſtraneo ſeraphici Franciſci ordinis, quem decorat, alumno, miraculis & quidem frequentibus, quod poſt apoſtolorum tempora rarum ac prope inauditum fuit, in uita coruſcante. Supraq; Capiſtranum in mediterraneis eſt oppidum carapellũ. dehinc arduo aſcen*Aquila* ſu aterno amni adiacent uetoritum & raianum: & ſuperius eſt Aquila urbs præclara. eius originem relaturi quædam noſtri huius operis intentioni accõmodata altiuſcule repetemus, ut minori ſit miraculo noſtris hominibus tantam ciuitatem potuiſſe in ea montium aſperitate tam breui tempore coaleſcere. Roma ſub conſulibus, atq; etiam poſtea ſub principibus florente, hi montes, in quibus Aquilã nunc eſſe uidemus, duas habuere urbes, qua*Amiternum* rum unam nomine Amiternum populo, quàm nunc ſit Aquila frequentiorem fuiſſe conſtat. Liuius enim libro x ſcribit Spurium Caruilium alterum conſulem amiternũ oppugnatum de ſamnitibus cepiſſe: cæſaq; oppidanorum duo milia octingentos, captos quater mille ducentos octuaginta. & tamẽ poſtea idem Liuius populos Italiæ enumerans, qui Lucio Scipioni in Aphricam traducturo ſpõte auxilio fuere, dicit amiterninos ſimul cũ umbris nurſinis & reatinis milites illi dediſſe. Virgilius uero amiternas appellat turrigeras: fuitq; ſitum amiternum in continuato ac plano montis dorſo quinq; milia paſſus ab Aquila diſtans, cuius theatri templorumq; & turrium ingentis, ut apparet, urbis reliquiæ funda*Saluſtius* menta cernuntur. Habuit uero ea urbs magni ornamenti ciuem Saluſtium Criſpum nobi*Furconium* lem hiſtoricum. Altera urbs in montibus Aquilæ adiacentibus fuit Furconium appellata, quæ & ſi amiterno nominis uetuſtate populi frequẽtia, & opum magnitudine fuit impar: ſuam tamen temporibus chriſtianis habuit dignitatem: q; omnibus concilijs quæ ante annos ſexcentos Romæ, aut alibi per Italiam celebrata fuere epiſcopũ Furconenſem aſcriptum legimus. Eratq; Furconium diuerſa ab amiterno regione octo milia paſſus ab Aquila diſtans in aterni amnis fluenta procliuior: ubi etiam nunc extantia quadrati lapidis fundamenta furconium appellatur, uideturq; eius urbis agrum fuiſſe illum maiori ex parte, quem nunc poſſident Aquilani. Itaq; amiternis ab ignoto nobis hoſte, & furconio quod ſcimus à longobardis ſolo æquatis, ipſarum urbium & ſuorum agrorum populi, quos ſoli montuoſiſſimi aeriſq; ſalubritas multos gigneret cõſeruaretq;, in grumoſis arduiſq; aſcenſu montibus, cõmunitis oppidis, & caſtellis ſeſe cõtinuerunt. & quum diſperſi ea in locorum aſperitate ipſi populi nullam regiminis formam cõmunem poſſent continere: in tyrannorum ſubiectionẽ poteſtatemq; uenerunt, à quibus diu multumq; lacerati oppreſſiq; ſunt: crediderimq; q; tradita per quatuor, aut ad ſummum quinq; ætatum ſucceſſionẽ publica nunc fama Aquilani affirmant factum eſſe, ut quum diu inuiſum tyrannidis iugum excutere ſtatuiſſent: ſinguli caſtellorum populi, quod prius coniuratione unita ſe facturos ſpoponderant ſuos quiq; tyrannos eadem trucidauerint hora. Quod autem magis cõſtat liberati tot populi nihil duxere antiquius, quàm hoc murorũ orbe, quẽ nunc habet Aquila inchoato ſingulis caſtellorum populis, quos futura in urbe tenerent inhabitarentq; uicos, qui hodie quoq; internoſcuntur diſtribuere, ut eo quiſq; ardentius operi intenderet, quo ſeſe domui & rei ſuæ familiari ſtudium impendere intelligeret, operamq; nauare. Nomen uero Aquilam non ab augurio, ſicut gentiles olim, ſed à ſimilitudine indiderunt: quia ſperauerint eam urbem omnibus circa populis haud ſecus quàm aquila cæteris auibus potentiorem digrioremq; futuram. Quo autem anno Aquila urbs condi cœperit, incertũ omnibus eſſe uidemus. ſed eam ſcimus minus nouam eſſe quàm incolæ opinentur & prædicent. Namq; in ſecũdi Nicolai põtificis Romani geſtis rebus habetur, quod ſupra oſtendimus, Robertum Guiſcardum ad annum ſalutis decies centenum & ſexageſimum acce piſſe ab eo pontifice in Aquila ciuitate ducatus Apuliæ cõceſſionem. Cœperat uero eius urbis fortuna rei publicæ proximis temporibus à ciuium diſcordia labare, adeo ut ad pri*S. Bernardinus* ſtinam calamitatem reditura uideretur, niſi maximo dei munere ſanctum Bernardinũ Senenſem apud eos diem obire contigiſſet: tantus namq; ex omni orbe chriſtiano populorũ concurſus ad ſancti eius ſepulchrum, miraculaq; uiſenda eſt factus: ut quum urbs Aquila opibus ſit aucta, tum maxime ciues concordes unanimeſque ſint facti. Supra Aquilam amnis aterni ſiue piſcarię fonti ſubiacet in apenino oppidum mons regalis, cui oppido incolæ affirmant, nobiſque oſtenderũt pirum eſſe proximam, colli innatam taliter faſtigato

ut aqua

ut aqua in eam pluens arborem, triplici facta diuiſione in tres magnos amnes, diuerſas petentes regiones, uelinum, troentum aternumq́, ſiue piſcariam delabatur. Habet ſiniſtrorſum aternus oſtio in maris littore proximum Piſcariam oppidum, cuius nomē ſicut fluuij eſt mutatum. Siquidem aternum eam uetuſtiſſimā urbem Plinius Ptolemæusq́ appellāt. Superiusq́ urbs theatina marrucinorū à Plinio dicta ſeptimo miliario à mari recedit, epiſcopo nunc & ciue ſuo ex nobili Volognanorū familia oriundo ornata: quā Pipinus Caroli magni filius ꝙ longobardis obſtinatiore fauiſſet animo demolitus eſt: & tamen anno abinde paulo plus minus ducenteſimo normanni eam duxerunt dignam, apud quā Aprutinorum gubernationis ſedem teneret. Nam quod ſupra oſtendimus Gaufredus Roberti Guiſcardi frater, per ſecundi Nicolai pontificis Romani tempora occupatæ regionis caput hanc urbem guillianicumq́ oppidū faciebat. Auget ſuperiore loco Aternū Alba fluuius binis auctus torrentulis ex maiella oriundis, inter quos oppidū eſt manuplellū, urſo ornatum comite, ex patritia urſinorum gente Romana oriundo, & literis decorato. & paulo ſuperius maiellæ adiacet rocha moriſij: inferius cuſanum, & ad aterni ripam eſt oppidulū turris dictū. Lucus deinde oppidū aterno eſt proximū ad fluuij unius oſtium: quē hinc ruſeus inde orta torrentes ex maiella cadentes efficiunt: interq́ eos torrentes Caramanicum eſt oppidum non exile. Cantalupum deinde oppidulum ab aterno recedens, monti hæret, ſub quo fons olei Petronici perennis ſcatet: quod quidē oleum Theotonici Vngariq́ diligentius ꝗ̄ Italici & colligunt & aſportant. proxime ad aterni ripam Tochū eſt oppidum, & quatuor inde abeſt milia paſſus populiū natura loci munitionibusq́, & populi frequentia nobiliſſimū. Nam cum eo cōfluant aternū cōficientes fluuij hinc ab aquila, ſiue à monte regali, inde à ſulmone labentes, pons aterno primū integro, & nuſquā inferius uadoſo apud populium eſt impoſitus: & arces ductaq́ utrinq́ ad amnē murorū brachia clauſtrū efficiunt, ut in regione montuoſiſſima munitiſſimum: hicq́ peligni marrucinis continere incipiunt, ad eam aterni partem hinc inde appoſiti, quam labi diximus à ſulmone. primum uero ad hunc amnem oppidum fuit Corfinium, cuius diruti ruinis tertio miliario à populio diſtantibus ſcimpelini in campis, & pentinia eſt appellatio. fuitq́ id Corfinium, in quo Domitius Enobarbus ſeſe C. Cæſari, ne Pompeiū perſequeretur, oppoſuit. Oſtendit uero Lucanus pontem, qui eum iungeret fluuium fuiſſe prope Corfiniū: ut non liceat ſuſpicari eum fuiſſe, qui nunc eſt ſubliceus ad populium. Ite ſimul pedites ruiturum aſcendite pontem. Pelignosq́ quod diximus continuiſſe marrucinis, & his ferentanos, poſtea larinates, Hircius in ciuilis belli cōmentarijs ſic oſtendit. Cæſar ſeptem omnino dies ad Corfinium cōmoratus per fines marrucinorum & ferentanorū & larinatum in Apuliā peruenit. Sed aterni amnis quod eſt reliquū, & illi adiacentes pelignos, priuſq́ ferentanos deſcribamus. Ea aterni pars, quam diximus, ad ſulmonem labi, geminum habet fontem, unū apud pacentrum, alterum apud uallem obſcuram: delabentesq́ inde fluuij apud Sulmonē coeunt, & aternus à populio ſulmonem uſq́ integer planiciem XII milia paſſus longitudine & uix dimidio latitudine patentem interſecat, nec ipſi integro amni præter Corfinij, ut diximus, diruti ruinas, aliud quàm Pratula caſtellum adiacet. Sulmoq́ proximum fluuio ad uallem obſcuram oriundo oppidū eſt celebre: quod ciuibus opificibusq́ præſtantibus, & populi multitudine frequētatur, eoq́ nos uiſo Naſoni Ouidio poetæ excellentiſſimo congratulati ſumus, qui patriam ſe dignam tantopere exornauerit. Isq́ eam ſcribit ædificatā fuiſſe à quodā Solymo Aeneæ comite his uerſibus. Huius erat Solymus phrygia comes unus ab ida: A quo ſulmonis mœnia nomē habēt. Erat uero Ouidius exul in ſcythia, quando dictos & alios qui ſequuntur uerſus in faſtis ſcripſit. Sulmonis gelidi patrię Germanice noſtræ: Me miſerum ſcythico quàm procul illo ſolo eſt. Ergo ego tam longe, ſed ſupprime muſa querelas. Supra Sulmonem pectoranū oppidum: ſuperius eſt uallis obſcura, uicus planiciei quinummilium, & in ea montium celſitudine tam mirabili, quàm amplæ adiacens. Fuit uero ea planicies aliquot habitata uicis, quod extantes ruinæ oſtendunt. & Plinius eos populos ſuperequanos pelignorum appellat. Fluuius autem apud pacentrū oriundus, quum maiellam montem, à quo cadit linquere, & in campos Sulmonenſes labi incipit, monaſterium attingit ædificijs ornatiſſimum: quod frater Petrus de morrono, quando in papam Celeſtinum electus fuit, inhabitabat. Hanc oram, & eam quæ à populio Sulmonem uſq́ campeſtris eſt, & ipſam unde geminos diximus fluuios aternū efficere, mon-

Piſcaria
Theate
Pipinus
Alba
Oleum petronicum
Corfinium
Pratula
Sulmo
Ouidius

tes undiq; altiſſimi ſiniſtrorſum maiella appeninus dextrorſum claudant: adeo ut paucis, & quidem arduis præſidioq; communitis aditibus in eam ſit acceſſus: unde factum eſt, ut *Valuenſis* ab octingentis annis citra antiquato pelignorum nomine dicta ſit ualuenſis, qua ratione præpoſitum ſulmonenſi eccleſiæ, & omni olim pelignorum oræ epiſcopum Romana ecclesia ualuenſem dicit. *Peligni* Sed hæc iam de aterno fluuio ſatis. alia quæ de pelignis ſuperequanis reliqua nobis ſunt ultra maiellam ad dexterā ſari nūc Sangri amnis melius deſcribentur. *Lentus* Aterno ſiue piſcariæ amni proximus eſt ad mare Lentus fluuius ex maiella oriundus ferentanorum oræ primus: cui dextrorſum & ſub ipſo monte maiella adiacet monaſteriū ſancti Liberatoris, templo, ædificijs, & quod nos illuc traxit, multis & elegantibus libris uetuſtiſſimis longobarda ſcriptis litera ornatiſſimum. eiusq; fluuij ſiniſtræ in maris littore hæret nunc Franchauilla: quam priſci frentanam appellauere urbem frentanorum primariam: de qua Liuius in I X. Aulus conſul frentanos uno ſecūdo prælio debellauit, urbemq; ipſam quo ſe fuſa contulerat acies obſidibus imperatis in deditionem accepit. & infra de equis triumphatum, exemploq; eorum fuit, ut marſi, marrucini, frentani mitterent Romā oratores: his petentibus fœdus datum eſt. Frentanos uero omnium populorum ſolos fuiſſe fortiſſimos nonnulli opinantur in eam adducti ſententiam male conſideratis uerbis Plinij, hanc regionem quæ ſibi fuit quarta deſcribentis. ipſe enim ordine procedens noſtro huic contrario, & à ſuperioribus inchoans dicit à tiferno amne ſequi regionem quartam gentium uel fortiſſimarum Italiæ in ora frentanorum: ut intelligi uelit & ipſos frentanos, & qui ſequerentur adiacerentq; marrucinos, pelignos, & precutinos eſſe fortiſſimos: notiſſimum uero eſt hiſtorias callentibus Romanas, cohortes pelignas cæteris latini nominis fuiſſe prælatas. *Buchianicum* Lento amni in mediterraneis hæret Buchianicum nobile ditiſſimumq; olea oppidum. Superius item ſub maiella eſt rocha montiſplani, & ſupra fontem Lenti eſt caſtrum menale. Ad Lentum in littore ſequitur forus amnis maiella pariter oriundus. Cui quinto à mari miliario proximum eſt dextrorſum uilla maina oppidum: & ſuperius ſub maiella Prætorium item oppidum, foroq; ſiniſtrorſum eſt proximum milianicum, & ſupra ad ipſum torrentem aliud oppidum fara: ſuperius rapinum caſtellum, & ad maiellam *Morus* penna. Recedit in littore à foro Morus alter fluuius octo milia paſſus: & quum eo in ſpatio littori immineat, & foro proximum ſit caſtellum Tullum, moro proxima eſt ad duos *Ortona* mille paſſus, mariq; contigua uetuſtiſſima urbs Ortona: quam Ptolemæus ſimul cum aterni amnis oſtio in pelignis enumerat: ſed Plinius, cui in rebus Italiæ magis credimus, quicquid eſt ab aterni amnis oſtio in larinates frentanorum oræ attribuit: quin ipſe etiam Ptolemæus ſicut & Plinius Frentanam urbem aterno ſiniſtram, ubi nunc eſt Villafrancha, ponit: ut aut Ptolemæi picturam eſſe deprauatam, quæ contraria habeat, aut eos qui retulerunt ſibi erraſſe non dubitemus. Inter urbem Ortonam & Forum amnem ad uſq; maiellā montem multa ſunt oppida & caſtella, quæ ab infimis ad ſuprema, quo ſint ordine ſita, docebimus. Tullo iuianum ſupereminet, & ortonæ ad dexteram arum, arouacrum: ſupraq; ea oppida eſt caſa candidella caſtellum. ſuperius ſanctus Martinus, & illi ſiniſtrorſum eſt Flettum. Ortonam uero inter & Morum fluuium in mediterraneis eſt crechiū. ſuperius ſunt Ariellum atq; Orſogna, Moroq; fluuio ad ſiniſtram hæret ſanctus Apollinaris: ſupra *Caſtrū nouū* eſt Friſium, & ſuperius Caſtrum nouum lanciani. At ſupra eius fluuij fontem ad duos *Guardia galli* mille paſſus oppidum eſt guardia galli dictum. paruus deinceps fluuius ad Morum ſequi- *Lancianum* tur Feltrinus: cui unicum hæret in littore caſtellum, ſanctus Vitus Lanciani dictum, & in eo quod quatuor milia paſſus ad Sarum amnem intercedit ſpatio Lancianum oppidum præſtantiſſimum quatuor item milibus à mari recedit: quod Anaxanum à maioribus appellatum magna populorum ad nundinas quotannis conuenientium frequentia celebratur. Lancianoq; dextrorſum ad maiellæ radices palumbarium procul abeſt, cui oppido *Sarus* penna caſtellum in montibus ſupereminet. Saro amni quem nunc corrupte ſangrum dicunt, dextrorſum in maritimis proximum eſt monaſterium ſancti Ioannis, ubi celeberrimum fuit Veneris templum. Supra ſunt caſtella, foſſa cæca, & rocha ſancti Ioannis uenere: ſuperius'que Saro ſunt proximæ ingentes reliquiæ urbis dirutæ, quam Ptolemæus & Plinius bicam nunc ſecam incolæ appellant. Auget dextrorſum amnem Sarum, ſiue San- *Auentinus* grum Auentinus fluuius, in ſuperequanis pelignorum apud furcham palenæ oriundus: in ipſum'que Auentinum item dextrorſum ſe exonerat Viridis torrens inter monaſteriū

ſancti

ſancti Martini, & Faram oppidum ex maiella monte oriundus, & ſupra ſanctum Martinum Viridiſq; torrentis ortum maiellæ radicibus proxima ſunt oppida, Ciuitella & Lama. Auentino autem amni poſtquam uiridi auctus eſt dextrorſum proxima ſunt oppida, Tarantum lectumq; Paleni, & palenum pro pelignum corrupte appellatum. Nam ea eſt pelignorũ altera pars quos diximus ſuperequanos à maioribus uocari: ſicq; paulo ſuperius Furca oppidum, ubi Auentinus oritur, palenæ pro peligna nunc dicitur: cui cernuntur *Furca* proxima oppidi, ut apparet, uetuſtiſſimi fundamenta. Ornatum uero fuit Furca oppidum ſancto & celebris famæ Anachorita Nicolao Furcenſi: qui proximo anno apud urbem Romam centenarius eſt defunctus, miraculiſq; plurimis coruſcauit. Apudq; hæc loca, ut in ampliſſimis montibus ampla & plana finit mons Maiella: quem ut diximus ſeparatum *Mons maiella* ab appenino Samnitium olim nunc Aprutij regio habet altiſſimum. Ad Furcam uero palenæ ſiue pelignam planicies ſiniſtrorſum continet furcæ appellata, in qua ſunt peſchum, Conſtantium & Riuus ſonulus oppida populis frequentata: quæ quidem loca breuibus, ſed arctiſſimis inter ſcabros montes ſemitis aditum habent ad planiciem quinummilium: quam ſupra in ſuperequanis pelignorum primariam eſſe diximus. Auentino amni ſiniſtrorſum, qua eum influit torrens Viridis proximum eſt caſale oppidum, ſuperius collis macinarum & falaſcuſium. Inde altiſſimi montes piciorum Auentinum amnem uſq; ad fontem magnis & inacceſſibilibus rupibus ſuperincubant. Sed amni Saro ſiue Sangro ſupra Auentini amnis influxum item dextrorſum plurima adiacent oppida & caſtella, quæ aſcendendi ordo faciet notiſſima, Altinum, Rocha ſcalogna, Gipſum, Turricella, Penna hominis, mons Niger, Bonanox uilla ubi ponte amnis eſt iunctus Mons lapianus Fallũ. & paulo ſuperius arduo inter montes altiſſimos aditu petitur Ciuitas luparella oppidum, natura loci additis operibus, & populi frequentia munitiſſimum. Supra ſunt Quatrum, *Quatrum* Miſſeratum, Ganbatarum, Petra anſuria: & ſecus ſarri ſiue ſangri fluenta eſt oppidum ſancta Maria de quinq; milibus, ſuperius Rocha quinquemilium. deinde influit Sarum raſinus torrens ad planiciem Furcæ pelignorum oriundus: cui caſtellum hæret rocha raſini dictum. ſuperius ad Sarum ſunt item dextrorſum Scontronum, poſt uilla uallis regiæ ſari ipſius, ſiue ſangri amnis fonti proxima. at iuxta mare ſaro amni ſiniſtrorſum eiuſdem nominis ciuitas uetuſta erat appoſita: cuius pridem deſtructæ ueſtigia dinoſcuntur: ſuperiuſq; caſtrum Palietti proximis temporibus nouum eſt ſuffectum à palearum copia dictum, q; in eum campeſtrem locum montanæ adiacentis oræ ſegetes demeſſæ ad trituram à uillicis congregantur. prius uero quàm adeatur proximus mons arduus Palani dictus, oppidum cui archæ appellatio eſt ſaro proximum inuenitur. In monte autem Palani oppida ſunt & caſtella, Bomia, collis medius: & trans riuum Mons ferrandus, inde petra ferracina. pertinent uero ſuperius ad ſarum plurima item oppida & caſtella, quæ aſcendendo in fontem ordine deſcribemus. petræ ferracinæ ſupereminet caſtrum pili, & poſt eſt ciuitas bucelli: deinde ſunt peſulum pineatarij ſanctus Angelus peſculi Caſtrum iudicis clarum in regione memoria Iacobi caudolæ magni per ætatem noſtram exercituum ducto- *Iacobus* ris: qui ex eo oppido duxit originem. ſupraq; eſt ſiniſtrorſum arduo in colle oppidum ca- *caudola* pracotta: & interius in depræſſa ualle adiacet maiellæ Anglona, quod oppidum nunc in *Anglona* regione primarium priſci aquiloniam appellauere. inde ſanctus Petrus de auelana, & poſtea ad ſari amnis fluenta oppidum eſt præſtantiſſimum Caſtrum ſangri appellatum, opificibus uarijs, ſed imprimis fabris ferrarijs frequentatum: hi enim minima quæq; & maiuſcula cuiuſque uſus inſtrumenta ex ferro tam fabre ducunt, ut paris ponderis ac menſuræ argentea pulchritudine, ac precio uel ſuperent, uel æquent. Supra Caſtrum ſangri eidem fluuio hæret oppidum Aufidena: de qua Liuius in decimo. C. Fuluij conſulis clara pugna ad Bouianum fuit. Bouianum inde aggreſſus, nec multo poſt Aufidenam ui cepit: deinceps ſunt caſtella, uallis regia, ciuitella, rocha: inter montes opum & peſculum, aſſerulum in appenini iugo amnis ſarni fontibus ſubiectum. At in littore maris ſequitur Sentus fluuius in monte palario oriundus: cui in mediterraneis dextrorſum Atiſſa & Tornaticum oppida adiacent, & Sentum inter ac proximum aſinellam fluuium ſancti Stephani monaſterium eſt in littore. Intus uero caſtella ſunt & oppida, turinum, caſale, burdinum, polutrum, ſernium, caſalangra, pilicornum. Ad aſinellæq; ſiniſtram in littore eſt penna caſtellum: ſuperiuſq; uaſtum aimonis nobile & uetus oppidum, quod priſci dixere hiſtonium.

idq; theatri uetuſtiſſimi ueſtigijs & palatio eſt ornatū: quod Iacobus caudola, ut in ea ora
ſuperbiſſimum ædificauit. Aſinellæq; fluuio in mediterraneis dextrorſum adiacet mons
doriſius oppidulum, comitatus ampli titulo inſignitum: ſuperiusq; ad aſinellæ fontem ten
denti, caſtella ſunt obuia, gipſum, carpinionum, baſilica, gelinum & tripalum. Deinceps
Trinius aſinellæ proximus eſt in littore Trinius amnis portuoſus à Plinio appellatus. ſiniſtrorſum
uero trinius habet montem nigrum oppidum quatuor milia paſſus à mari, & totidem ab
Triuentum ipſo fluuio ſemotum. ſuperiusq; ſunt, caſtellutium, rochauiuara, Triuentum nobile oppi-
dum, comitatus ampli titulum ditionemq; habens: quod nunc Antonius Iacobus caudo-
la, & ipſe fortiſſimus ductor poſſidet. Inde ſunt Salcitum, Foſſa cæca, Bagnodum & Ciui-
tas noua. deinceps in ipſius triuij amnis ortum, montes altiſſimi appenino continuantur:
quibus in montibus caſtella ſunt rara, & ipſa populis infrequentia. poſt triuium amnem
tifernus Samnitium in mare adriaticum ultimus illabitur: qui fluuius apud Bouianum ur-
bem uetuſtiſſimam in monte item tiferno habet originem: de quo monte Liuius in deci-
mo. Volumnius in ſamnio interim res gerit. Samnitiumq; exercitum in tifernum mon-
tem compulſum, non deterritus iniquitate loci fundit fugatq;. Eſt in tiferno amni ad dex-
teram oppidum termole mari proximum, quam Guido rauennas interamniam uult fuiſſe
dictam, ut locus uideatur fuiſſe, in quo magnus philoſophus Plato libros de ideis ſcripſit:
quos in locis Italiæ eius oræ, & in urbe interamnia illum ſcripſiſſe conſtat. Intus octauo à
mari miliario amni tiferno ad mille paſſus hæret Guillimacum oppidum nobile: & ſupe-
rius VIII. item miliario eſt guardia alferi dicta. Inde luparia, carchabotatium, lucitum, lu-
meſanum, caſtrum pignani, ochetta, caſale riparandi, liſpinetum, tornaquiſium. Et ſupre-
Bouianum mo, ut diximus, loco Bouianum, quæ urbs ditiſſima, & penè omnium totius ſamnij prima
ria aliquando fuit habita. Liuius enim libro IX. Conſules egregia uictoria parta protinus
inde ad bouianum oppugnandum legiones ducunt, ibiq; hiberna egerunt. & infra. Inde
uictor exercitus bouianum ductus. captū hoc erat pentheorum ſamnitum longe ditiſſimū
atque opulentiſſimum armis uiriſq;. ſpe prædæ milites accenſi, oppido potiuntur, prædæ
plus ibi quàm ex omni ſamnio unquam eſt egeſtum: benigneq; omnis militi conceſſa. &
infra quum bouianum rebellaſſet, C. Fuluij conſulis clara pugna ad bouianum fuit. Bouia
num inde aggreſſus, nec ita multo poſt Aufidenam ui cepit. Sed iam finis adeſt Samniti-
um regionis, quæ à troento ad tifernum amnem apulis continentem, appenino & mari ſu
pero, ſiue adriatico concluditur: quamq; nunc aprutium, ut diximus, corrupto à precuti-
nis uerbo appellant: ad aliam tranſeundum eſt partem ſamnitum, qui tranſappeninum in-
coluere. Difficiliorem uero habet hæc regio cæteris omnibus deſcriptionem, non ſolum
q; multis abundat rebus in ea geſtis: uerum quia hæc ſola appeninum hincinde complexa
eſt, ut flumina, quibus diuiditur deſignaturq; proxima regio campania prius dimidiata in
montibus huic ipſi ſamnio, poſt in campos deducta campanię ſint attribuenda. habebit ta
men id commodi ipſa deſcriptio, q; faciliorem reddit campaniæ deſcriptionem: quia quæ
ſamnium ad hanc partem in montibus terminant flumina, eadem quoque campaniam in
Liris mediterraneis, & ad mare complectuntur. Liris itaq; nunc Gaurianus duos in Samnio ha-
bet fontes, unum ad capiſtrellum, in appenino caſtellum, & octauo ſupra ſoram miliario:
alterum ad poſtam caſtellum, quatuor à ſora milibus diſtans: fonsq; hic aquis copioſiſſi-
mus eſſe uidetur ille, quem Plinius aſſerit uideri à lacu fucino originem trahere. duo hi ra-
Inſula mi quum infra Soram coeant inſulam efficiunt. In qua ſunt caſtella Peſchum, poſta & lo-
Peſchum brottulum. Soram autem uetuſti præſentiſq; nominis urbem Samnium primam hac in
Poſta parte habet: de qua Liuius in ſeptimo: L. Genutio Sergio Cornelio conſulibus Soram atq;
Sora Albam coloniæ deductæ. ſora agri ueſtini fuerat, ſed poſſederant ſamnites. eò quatuor mi-
lia hominum miſſa. q; autem ſoram dicit Liuius fuiſſe agri ueſtini hac ratione certum eſt:
quia quum Veſtina urbs fuerit ad Lirim in campis, qui nunc ſeſſæ dicuntur: ſicut in cam-
paniæ deſcriptione dicemus: quicquid ab oſtio Liris, quo in mare defluit, ad Soram uſque
ipſi adiacebat fluuio, ueſtinorum uocabulo eſt comprenſum. unde Lucanus Lirim deſcri-
bens dicit ueſtinis impulſus aquis. & ſueſſa pometia, quæ nunc eſt ſeſſa, ueſtinorum ap-
pellata eſt. Cum uero Sorani ad ſuos ſamnites defeciſſent: ſic de eis dicit Liuius. Mutata
tamen belli ſedes eſt ad ſoram, & ex ſamnio apuliaq; traductæ legiones. ſora ad ſamnites
defecerat, interfectis colonis Romanorum: quo quum prior Romanus exercitus ad ulci-

ſcendum

ſcendum ciuium necem,recuperandamq́ coloniam magnis itineribus perueniſſet: ſparſi
per uias ſpeculatores ſequi legiones Samnitium,nec iam procul abeſſe alij ſuper alios nun-
tiant.obuiam itum hoſti,atque ad lauſulas ancipiti prælio dimicatum eſt. Soram inde re-
ditum:nouiq́ conſules M. Petilius, C.Sulpitius, quia per difficilem urbis ſitum Soranus
transfuga decem Romanos in arcem duxit:& ciuibus per noctem refractis ui portis fugi-
entibus ingreſſus eſt Romanus exercitus:trecenti XXV.qui omnium conſenſu deſigna-
bantur nefandæ colonorum cædis & defectionis auctores uincti,Romam ducti, & uirgis
in foro cæſi,& ſecuri percuſſi ſummo gaudio plæbis, cuius maxime intererat tutam ubi-
cunque in colonijs multitudinem eſſe. Soram uero quum poſt prædictam cladem dedu-
cta à Romanis fuiſſet noua colonia, & diu ſatis floruiſſet: Federicus ſecundus imperator
germanicus per tempora Gregorij noni pontificis Romani eam deſtruxit. Nihilominus
ipſa nunc ducatus titulo & duce optimo literisq́ decorato ornata mediocris oppidi po-
pulum diuitiasq́ habet. Inſulæ quam bifurcatus in ſamnio liris, ſicut oſtendimus,efficit:
montes ſupereminent altiſſimi ad appenini iuga pertinentes, in quibus nulla eſt hominũ
habitatio. Eisq́ dextrorſum adiacet plaga, ut in ea montium aſperitate amœniſſima, cui
nunc Cominum eſt appellatio. montibus enim circumſepta altiſſimis, caſtella habet ad
octo populis frequentia Vicalium,Aluetum,ſanctum Donatum, Septem fratres, Picine-
ſtum,Galinarium & Caſaliuerum. Eam uero plagam uetuſtiſſimi Comminium appella- *Cõminium*
uere ab urbe eius nominis, cuius locum incolæ nunc ignorant: de qua Liuius in decimo.
Inde Caruilius ad Comminium captum:cæſa quatuor milia octuaginta. accepta in fidem
XV milia CCCC. Sed hac eadem in ora montibus dextrorſum ſubiecta eſt Atina urbs ue- *Atina*
tuſtiſſima:ſecus quam Melſa fluuius labitur,ex appenino oriundus, & apud Fregellas in *Melſa*
Lirim defluens.Eſtq́ Atina,quam Virgilius facit arma Aeneæ fabricaſſe. Quinque adeo
magnæ poſitis incudibus urbes Tela nouant,Atina potens.& Liuius in nono.C. Petilius
dictator,quum audiſſet arcem fregellanam ab Samnitibus captam,omiſſo Bouiano,ad fre
gellam pergit. unde nocturna Samnitium fuga ſine certamine receptis fregellis, præſi-
dioq́ ualido impoſito,in campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam,quę
capta eſt à C.Caſſio conſule:à quo etiam Atina & Calatia captæ.Deſcendendo ad infima
prædictæ regionis montanæ,fluuio Melſæ ſub caſaliueri caſtello ſiniſtrorſum hæret Schi-
aui oppidulum. Inferius celſo item in loco eſt Arpinum, fama celeberrimum M. Tullij *Arpinum*
Ciceronis,& C.Marij,quos habuit glorioſiſſimos ciues: de qua Liuius in nono. Eo anno
Sora & Arpinum recepta à Samnitibus.& libro decimo. Arpinatibus & trebulanis ciui-
tas data.& ſub Arpino Melſæ fluuio ſiniſtrorſum proxima ſunt caſtella, Fontana & Ar-
ce.At ſub ſora,ubi bina liris capita coeunt,eſt Inſula oppidum,ab ipſis duobus fluuijs cir-
cumdatum: quod maiores interamniam appellauere. & ſecundum eius fluuij decurſum
caſtella,Turris,Campus latus,& Inſuletta inueniuntur.eſt etiam nunc paulo ſuperior par *Inſuletta*
ua nunc,ſicut ſemper fuit inſula magno eloquentibus gaudio inuiſenda: apud quam na-
tus eſt & non arpini M. Cicero. ſic enim ipſe in ſuis legibus ſcriptum reliquit. Sed uen-
tum in inſulam eſt.hac uero nihil eſt amœnius. Vt enim hoc quaſi roſtro finditur Fibre-
nus,& diuiſus æqualiter in duas partis latera hæc adluit: rapideq́ dilapſus, cito in unum
confluit:& tantum complectitur quod ſatis ſit modicæ paleſtræ loci,quo effecto tanquam
id habuerit operis ac muneris,ut hanc nobis effecerit ſedem ad diſputandum ſtatim præ-
cipitat in lirim. & quaſi in patritiam familiam uenerit amittit nomen obſcurius: liremq́
multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumẽ attigi,quum ad multa acceſ-
ſerim, ut uix pede tentare id poſſim, quod in Phædro Platonis facit Socrates. & infra ſe-
cundo libro,Quia ſi uerum dicimus,hæc eſt mea,& huius fratris mei germana patria, hic
enim orti ſtirpe antiquiſſima ſumus:hic ſacra,hic genus,hic maiorum multa ueſtigia:quid
plura: hanc uides uillam, ut nunc quidem eſt lautius ædificatam patris noſtri ſtudio: qui
quum eſſet infirma ualitudine hic ferè ætatem egit in litteris. Sed hoc ipſo in loco, quum
auus uiueret,& antiquo more parua eſſet uilla, ut illa curiana in Sabinis, me ſcito eſſe na-
tum.Quare id eſt neſcio quid quod latet in animo ac ſenſu meo,quo me plus hic locus for
taſſe delectet. Succedit ordine deſcribendus à nobis fluuius apud pontem coruum, ubi
olim fregellas fuiſſe diximus,cadens in Lirim,& apud montis Caſini radices labens. Cui
fluuio haud longe remotum,& Caſino ad quinque milia proximum eſt campeſtre oppi-

Aquinum dum gloria Arpino nullatenus cedens, Aquinum Thoma primum ſanctiſſimo atque do-
ctiſſimo eccleſiæ doctore, & Peſcenino Nigro imperatore Romano, certe pręſtantiſſimo,
ac Iuuenale poeta ſatyrico ciuibus decoratum. Gregorius quoque ſeptimus pontifex Ro-
manus, anno ſalutis tertio ſeptuageſimo, ſupra milleſimum, Roberto Guiſcardo Apuliæ
& Calabriæ ducatum in Aquino oppido ſolenniter conceſſit. at ultra Aquinum hinc eſt
ſiniſtrorſum rocha ſicca oppidum, inde celſo in monte, ubi urbs olim fuit Caſinenſis, eſt
monaſterium caſinenſe à ſancto celebriq; monachorum patre Benedicto ædificatũ, quan-
quam ea quæ nunc extant ipſius monaſterij ædificia non ſunt illa, quæ bonus ipſe pater
Benedictus extruxit, quod paulo poſt illius obitum Longobardi omnia funditus demoliti
ſunt. contulit ſe ad id monaſterium Totila rex Oſtrogothorum fama ductus ſanctimoniæ
tanti uiri: & tentare uolens, ſi quod ſibi dictum erat, Benedictus ſpiritu prophetico occul-
ta cognoſceret: ſeſe famulum indumento mentitus alium præmiſit, qui regio ornatu &
apparatu regem Totilam ſimularet: quem recognitum ſanctus abbas, cum placido uultu
ad cæterum famulatum reieciſſet, regem digito ſignificatum, ut erat ſordide indutus, ad ſe
in monaſterij ueſtibulum uocauit. nec tamen hæc & alia ſanctitatis ſigna, quæ Longo-
bardi à Benedicto uiderunt, adeo eos continere potuerunt, quin præſcito, & per ſanctum
ipſum monachis prædicto dei iudicio, crudelis & effera gens prædicta celebre id cœnobi-
S. Germanus um diruerit. Ad Caſini quoque montis radices nouum eſt oppidum ſanctus Germanus,
à ſancti abbatis conditoris ſui nomine appellatum: intra cuius mœnia, & per circuitum
ſcatentes uberrimi fontes, amnem augent quarto ſupra miliario apud oppidum ſanctum
Eliam oriundum: qui tertius Lirim amnem in ſamnitibus efficit. isq; amnis duodecim ex-
pletis paſſuum milibus, in maiorem Liris curſum apud caſtellum pontem coruum, ſicut
oſtendimus, cadit. Vrbs uero quam fuiſſe diximus in Caſino monte, re publica florente,
fuit Romana colonia: de qua Liuius in nono: Volſci pontiam inſulam ſitam in conſpectu
littoris ſui incoluerant: & uicerunt, ut caſinum deduceretur colonia, ſicut factum eſt. tra-
ditq; Plinius, Lucio Craſſo, Caio Caſſio longino conſulibus caſini puerum factum ex uir-
gine ſub parentibus: iuſſuq; aruſpicum deportatum in inſulam deſertam. & Liuius libro
XXII: imperat duci, ut ſe in agrum caſinatẽ ducat, edoctus à peritis regionis, ſi eum ſal-
tum occupaſſet exitum Romano ad opem ferendam ſocijs intercluſurum. Liuius quoque
uiam deſcribens, qua Hannibal ex campania Romam petijt, ſic habet in XXVI: per ſueſ-
ſulam alifanumq; & caſinatem agrum in uiam latinã ducit: ſub caſinum biduo ſtatiua ha-
bita, & paſſim populationes actæ: inde præter interamniã aquinumq; in fregellanũ agrũ
Interamnia ad lirim fluuium. Interamniam uero fuiſſe credimus, ubi ſub ſancto Germano ad duo mi-
Fregellæ lia paſſus eidem fluuio magnæ ingentesq; uetuſtorum operum ruinæ continent: & fregel
las fuiſſe, quem nunc pontem coruum dicimus ſatis conſtat. ultimo ſupra dicti liris fonti
S. Elias apud ſanctum Eliam oriundo, haud longe Vulturni amnis origo diſtat. Nam quum intra
Vulturnus duodecim milia paſſus uallem rotundam, & aquam fundatam oppidula ad appeninũ per-
gens, poſt tergum reliquerit, ſancti Vincentij oppidum reperit: quod monaſterio eiuſdem
nominis, à quo id accepit nomen, ad mille paſſus eſt proximum: idq; monaſterium olim
frequentia monachorum opumq; affluentia & magnificentia ædificij celeberrimũ omni-
bus penè nunc temporum malitia ſpoliatum eſt. Circumdatũ uero eſt naſcentis loco uul-
turni fluuiolo, qui breui curſu maximum à ſcatentibus circumquaq; fontibus accipit in-
crementum. Isq; amnis ſuperiore parte, ſicut diximus, per ſamnites delapſus campaniam
poſtea in mediterraneis & maritimis penè dimidiã diuidit. qua ratione cum ab oſtijs, qui-
bus in mare defluit, nunc ex more noſtro non liceat deſcriptionem, è contra à fonte inci-
pimus. Primum deſcendentes ad dexteram oppidum Vulturno adiacens montaquilum
inueniunt: poſt Rocham rauimolam, deinde ſanctam Mariam de olíueto. deinceps obui-
Venafrum um eſt Venafrum in campaniæ partibus deſcribendum. In montibus autẽ appenino con-
tiguis, qui Vulturni amnis fonti dextrorſum ſupereminent ſunt caſtella, mons niger &
riuus frigidus. & inferius eſt forulum uetuſti nominis caſtellum: Poſtea ſecundum uultur
ni decurſum deſcendentes fornellum ipſi amni ad tria milia paſſus proximum inueniunt:
quod oppidũ noui nominis populo opibusq; plenũ uini præſtantiã in regione habet. uul-
turnoq; è regione fornelli cõtinet uallis, quã porcinã appellant: in qua uetuſti, & ut appa-
ret, magni olim oppidi ruinæ conſpiciuntur: pauloq; inferius uulturnum influit amnis ab
eſernia

Eſernia delapſus uetuſta olim Romana colonia, de qua Liuius in belli Italici ſiue ſocialis LXXII. Eſernia & Alba coloniæ ab Italis obſeſſæ. Ad eum uero Eſerniæ fluuium paulo prius quam in uulturnum labatur ueſtigia cernuntur ingentia urbis uſq; ad fundamenta dirutæ. quam fuiſſe conſtat Teleſiam urbem ſamnitium potentiſſimam: de qua Liuius in XXII Annibal ex hirpinis in ſamnium tranſit: beneuentanum depopulatur agrum: Teleſiam urbem capit. Et in XXIIII. Fabius in ſamnio oppida ui recepit Compulteriam Teleſiamq;. & compulteria quidem Teleſiæ dextrorſum uicina fuit: in ea tamen procliuior loca quæ nunc trapiatam & pratum appellant ac maſtratum. deinceps beneuentana ſequitur ora totius ſamnij primaria, & cęteris de Italia rerum geſtarum multitudine ac magnitudine copioſior: quæ montes habet Apenninum ſua cælſitudine ſuperantes, riuis alicubi rupibusq; omnino inſuperabilibus ſeparatos. Eſt tamen fluuijs torrentibus lacu fontibus quàm irrigua: protenditur uero hæc ipſa ſamnij pars ſi Apennini iugum ſequimur milibus paſſuum octuaginta ab ipſis uulturni fontibus ad ſilaris Lucaniæ fluuij ac limitis ortum. & qui ipſi inſunt oræ fluuij præter admodum paucos unico amne ſabbato excepti defluunt in uulturnum, ut ſabbatum parte infima ſtipes cæteri amnes arboris rami eſſe uideantur: unde cogimur ab ipſo incipientes ſtipite ramos qui ad dexteram aſcendendo inueniuntur primum, poſtea eos qui ſiniſtrorſum Apennino dilabuntur ex ſuperiore inſtituto noſtro deſcribere: intraq; eam arboris amnium deſcriptionem quicquid regionis ſamnitium nobis eſt reliquum comprehendemus. Attingamq; prius eos amnes qui dextera ſabbati confluentia quam longe ab Apennino in mediterraneis oriuntur: primusq; poſt Eſernienſem pratellus fluuius à proximo eius nominis oppido appellatus ex infimis matheſij montis radicibus ortum habet. Nam Matheſium Apennini promontorium & in ſublime ſurgens & longe in mediterranea lateq; diffuſum ſterile ut plurimum atq; petroſum unico ad hanc partem caſtello habitatum eſt gallo pratelli amnis fonti proximo: fuit'que mons in quo primarij ſamnitium habitauere uiri fortes utpote montani. unde monteſij prius appellabantur à quibus facta uerbi corruptela Matheſium dicitur promontorium. Hi autem montes ſunt de quibus habet Liuius IX. Samnites ea tempeſtate in montibus uicatim habitantes campeſtria & maritima loca contempto cultu molliore atque ut euenit loci diſſimilitudine ipſi montani atq; agreſtes depopulabantur. Quæ regio ſi fida ſamnitibus fuiſſet, haud peruenire Arpos Romanus quiuiſſet exercitus. ſub Matheſio lacus eſt decem milia paſſus circuitu complexus: ad cuius inferiora parum à uulturno diſtantia Aylonum eſt oppidum, inde ſancti Angeli caſtellum de rupe canina appellatum: à quo haud longe recedit pes montis oppidum colli ſuperimpoſitum arduo, ex quo fluuius oritur breui quatuor milium curſu ſecus aliphas urbem decidens in uulturnum: ut eum collem eſſe oporteat illum in quo Fabius Maximus Annibalem inſecutus arduo conſedit loco: ſicut Liuius in XXIII. per hæc uerba habet. Annibal tranſducto per ſaltum & quibuſdam in ipſo ſaltu hoſtibus oppreſſis in agro aliphano poſuit caſtra. Fabius quoq; mouit caſtra: tranſgreſſusq; ſaltum ſuper aliphas loco alto ac cõmunito conſedit: & de aliphis in IX. Dum hæc in etruria geruntur, conſul alter C. Martius Rutilius aliphas de ſamnitibus ui cepit. & infra: Fabius conſul ad urbem aliphas cum ſamnitium exercitu ſignis collatis conflixit. minime ambigua res fuit: fuſi hoſtes atq; in caſtra compulſi. poſtera die deditio fieri cœpta: & pacti qui ſamnitium forent cum ſingulis ueſtimentis emitterentur: hi omnes ſub iugum miſſi. ſocijs ſamnitium nihil cautum, ad ſeptem milia ſub corona uenierunt: qui ſe ciuem hernicum diceret in cuſtodia habitus. Fluuius inde ſequitur ſupra petram roiam oppidum ex Matheſio oriundus cuſanum correctum habens oppoſitum, qui prope puianellum oppidum labitur in uulturnum: habetq; ſiniſtrorſum is fluuius oppidum fauiculum, & loium in mediterraneis propinquum: ſed iam ad ſabbati ſtipitem eſt peruentum. Is amnis primo dextrorſum Seritella augetur ex caudinis montibus oriundo: & in ualle quam Seritella toto efficit curſu hæc ſunt oppida: Caſtrum potonis, Peſolia, Mons ſaticulus, de quo Virg. in VII. ſaticulus aſper. & Li. XXIII. Marcellus à caſilino calatiam petit. Inde uulturno amne traiecto per agrum ſaticulanum trebulanumq; ſuper ſueſſulam peruenit Nolam. Et ſuperius uallis eſt caudina in qua apparent uetuſtæ urbis caudij fundamenta. Nec longe abeſt harpadiũ nunc quod prius hirpinum dicebatur. Id oppidum furculis proximum eſt caudinis clade Romano-

Matheſium promontoriũ

Aliphæ

Loium

Seritella

rum inſignibus. De hiſq; duobus locis ſic habet Liuius in IX. ſamnites eo anno conſulem C. Pontium herennij filium habuerunt. exercitu educto circa caudium quàm poteſt occultiſſime ducit: Inde ad Callatiam ubi iam conſules Romanos caſtraq; eſſe audiebat milites decem paſtorum habitu mittit: pecoraq; diuerſos alium alibi haud procul Romanis paſcere iubet, præcipiens ut ubi inciderint in prædatores idem omnibus ſermo conſtet: legiones ſamnitium in Apulia eſſe: Luceriam omnibus copijs circumſedere, nec procul abeſſe quin ui capiant. Saltus duo alti anguſti ſiluoſiq; montibus circa perpetuis inter ſe iuncti: latet inter eos ſatis patens clauſus in medio cãpus herbidus aquoſusq;: per quem medium iter eſt. ſed antea quam uenias ad eum intrandæ primo anguſtiæ ſunt: & aut eadem qua te inſinuaueris retro uia repetenda: aut ſi ire porro pergas per alium ſaltum altiorem impeditioremq; euadendũ. T. Veturius caluinus Spurius Poſtumius conſules erant. Item Liuius de hirpino lib. XXIII. Annibal poſt cannenſem pugnam ex Apulia in ſamnium mouerat accitus in hirpinos à Statio pollicente ſe compſam traditurum. Item infra. Eadem æſtate Marcellus à nola quam præſidio optinebat crebras excurſiones in agrum hirpinum & ſamnites caudinos fecit. & infra Annibal profectus harpis ad tiphata. Et Liuius item in bello ſotiali lib. XXV. Lucius Sylla hirpinos domuit: Samnites fudit. Abſunt hæc loca à Beneuento fluuijs ubi expedit tranſmiſſis decimo uallis caudina miliario & furculæ quatuordecimo. Ad alteramq; uallis caudij partem oppida ſunt ſanctus Martinus: penna, ſcurmina & Sanctangelus ad ſcalas. fluuius deinde ſequitur dexterum illabens Sabbatum ex monte uirginis arduo quidem & late diffuſo naſcens. Ad cuius uallem alta uilla primum eſt oppidum: poſt mons freddunus caſtellum. & in proxima ualle Auelinum ciuitas uetuſta, quam Ptolemæus Abellam: Plinius Abelinum uocat. & tamen ab auelana nuce appellatum dicit, quæ ibi plurima habebatur. Superius eſt Mercuriale caſtellum, & longe ſupra uirginis monaſterium: quod ex magnæ matris deûm fano in glorioſæ uirginis Mariæ dei genitricis eccleſiam chriſtianis temporibus eſt mutatum. Nam Antoninus pius in itinerario uiam deſcribens à Beneuento ad columnas, ad Mercurialem primum poſt ad magnam matrem poſuit. Altera iterum uallis ſuperior torrenti appoſita in Sabbatum defluenti, hinc Atram paludem inde Serenum oppida habet. deinceps ſunt Apennini iuga montes tremuli appellata à quibus Sabbatum habet ortum. Inſertus ad Sabbati ſiniſtram urbs eſt Beneuentum: quam urbem Seruius in Virgilij octauum ſuper uerbo Diomedis ad urbem, dicit à Diomede conditam fuiſſe, de qua Liuius IX. Ad Beneuentum quod tunc maleuentum triginta milia ſamnitum cæſa aut capta Sulpitio & Petilio conſulibus. & libro decimoquarto ſcribit coloniam à Romanis cum arimino fuiſſe deductam. Et libro XXII. Annibal ex hirpinis in ſamnium tranſit, Beneuentanum depopulatur agrum. Et libro XXIIII. ubi & amnis proximi mentio eſt. & ad Beneuentum inquit parte altera hanno ex brutijs cum magna peditum manu, altera Gracchus à Luceria acceſſit: qui prius oppidum intrauit. Inde ut Hannonem ad amnem Calorẽ tria milia paſſus ipſe egreſſus mille fermè paſſus ab hoſte caſtra locat. Nec hoſtes moram dimicandi fecerunt, decem & ſeptem milia peditum erant maxima ex parte Brutij & Lucani, equites tria milia ducenti: pugnatum eſt quatuor horis. Volones facti ſunt liberi, minus duo milia hominum ex tanto exercitu euaſere. ex uictoribus Romanis fermè duo milia ceciderunt, quam pugnam Gracchus Romæ pingi fecit in atrio Libertatis in auentino. Et Liuius uigeſmoquinto. Hanno ex Brutijs cum Beneuento appropinquaſſet ad tria miliaria caſtra communiuit: quo campani duo milia plauſtrorum duxerunt ut frumentum Capuam deferrent. Fuluius conſul ex Bouiano Beneuentũ quom ueniſſet caſtra ui cepit. cæſa ſex milia. capti ſeptem milia. Et libro XXVII. Beneuentanos Liuius ponit inter colonias ex rebellibus decem & octo quæ in poteſtatem ſenatus ſunt factæ. Beneuentanam urbem nos hiſtoriarum ſexto oſtendimus à Totila oſtrogothorum rege deſtructam fuiſſe. Et libro XII. ſcripſimus ſarracenos montem garganum tenentes Beneuentum, quæ pridem fuerat inſtaurata, & à longobardis ducibus per annos ſupra ducentos poſſeſſa, iterum ſpoliatam dirutamq; ſolo æquaſſe. Et infra diximus Guilielmum Normannum Siciliæ regem ab Adriano tertio pontifice Romano in eccleſia ſancti Martini apud Beneuentum ſeſe ligium hominem feciſſe Romanæ eccleſiæ, & dimiſſa urbe ipſa pro peculari & propria Rom. eccleſiæ in regno fuiſſe quod occupauerat confirmatum

Liuius *Auelinum* *Mercuriale* *Virginis monaſterium* *Beneuentum*

firmatum. Eſt autem Beneuentum in campeſtri ſolo cui colles ſunt proximi fertiles uil/lis longe ac late frequentati: his'que in collibus ſexto à Beneuento diſtat miliario mons fuſculus oppidum: ſupra quod eſt turris & oppidum mons nitidum appellatum. Sabbati amnis uallis quam ſiniſtrorſum efficit caſtella hoc ordine continet. Mons falconus eſt primitus, Candida deinde & ſerpitum. Superioribus'que in montibus arduis tremulis appellatis uulturaria habetur oppidum. calor fluuius tertio fermè ſupra Beneuentum ſtadio Sabbatum influit: ad cuius dexteram in colles montes'que uergentem quos Beneuento diximus ſupereminere caſtella & oppida inueniuntur: Iapygium, cuſanũ, caſtrum uetus, & ſuperius montella oppidum nobile. Calori'que amni ſecundo ſupra Sabbatum miliario Valentinus pons fuit in uia appia poſitus à Valente inperatore appellatus, nunc dirutus. & ipſi fluuio ſiniſtrorſum adiacent oppida primo apicium ubi alter dictæ uiæ pons fuit eximius, poſt mirabella taurasum cuſanum balneolum Caſſianum nuſcus, & ſuperiori loco inſurgit Apenninus ubi dictus oritur calor amnis. Quo item in loco alter fluuius habet originem Aufidus: quem per Apuliam labi in mare Adriaticum oſtendemus. Tropoaltus inde fluuius calorem dextrum influit: Cui tropoalto dextrorſum ſilua eiuſdem nominis latiſſima continet: Supra quam caſtella eidem fluuio hærent: Bonetum, Grypta mamardi, flomarlum & uicus ciuitas. ſiniſtrorſum uero caſtella habet is fluuius appoſita Miletum Amandũ Iunculũ. & ſuperius in Apennino grumus eſt mons Crepacorius appellatus: ex quo is fluuius ortum ducit. Muſcanus inde fluuius à crepacorio naſcens Calorem eodem loco quo & ſuperior tropoaldus influit. Cui dextrorſum adiacent curſanum & mons caluus. Eo'que quod prædictos muſcanum & tropoaltum interiacet ſpatio, in colle eſt Arianum ciuitas, Ara Iani priſcis temporibus appellata. & muſcani dexteræ ualli inſunt oppida & caſtella mons malus: bonus albergus, Caſale albulum Caſtrum franchum. ſed & calorem paulo priuſquam ipſe Sabbatum ingrediatur ad Valentini pontem Tamarus influit amnis, nulli prædictorum quos auget aquarum copia inferior. Ab ipſis'que duobus fluuijs pari penè ſpatio abeſt Padule oppidum in regione primarium. Superius'que dextero hærent Tamaro oppida & caſtella: Sanctus Georgius, Molinaria, Caſale Ioannis, Reganum, ſancta Maria, Collis apud quem Iacobus caudola apoplexi interijt: cercellum, coffianum, Sancta crux: quo in loco ſilua incipit ampliſſima Apenninum hincinde complexa, ut pars in fortorium apuliæ amnem, pars in hunc Tamarum ſe extendat: quæ cum latitudine quatuor miliaria tum longitudine x x. implet. ſunt'que illius quernæ arbores ſublimitate inſignes ramis omnino in uertice carentes. Tamaro ſiniſtro hæc adiacent loca: petra pulcina, pauum, peſtulum, farnetrum, campus lotarius, monaſterium Guiletti, marconum, ſaxum honorij, & in Apennino Sepinum uetuſti nominis oppidum: de quo Liuius x x I. Papyrio ad ſepinum maior uis hoſtium obſtitit: obſidendo'que ui ac operibus urbem expugnat. uno de quadringentis captis minus tria milia cæſi. & poſt ſequitur alta uilla: & ſupra eſt caſtrum uetus in grumo ad quem Tamarus fontem habet. Sed iam ad ſiniſtram ſtipitis Sabbati amnis eſt redeundum. Teleſia urbs uetuſta colli in planicie ſubiacet miliario uno à Sabati ſtipite remota. Ea'que in urbe fluuius oritur cadens in Sabbatum tantæ frigiditatis ut nullos gignat piſces: de qua Liuius x x I. Annibal ex arpinis in ſamnium tranſit: Beneuentanum depopulatur agrum: Teleſiam urbem capit. Limata'que oppidum proxime Sabbato hæret: quatuor dehinc torrentes ad caſtrum pontis oppidum unicis oſtijs in Sabbatum cadunt: quorum torrentum fontibus ab Apennino remotiſſimis quatuor hærent caſtella: Sanctus Laurentius, Sanctus Lupus, pons landulphi & caſaltonum. Sabbato amne cum ſuis fluuiorũ torrentum'que ramis deſcipto ad finem Samnitium regionis eſt peruentum: ut campaniã ab ipſo Sabbato in capuanam urbem uerſo hac in parte inchoantem deſcribendam aggredi poſſimus.

Iapygium *Cuſanum* *Valentinus pons.* *Miletum* *Amandum* *Crepacorius* *S. Geor.* *Molinaria* *S. Laur.* *S. Lupus*

Illuſtratæ Regio Tertiadecima Campania

SAMNII regione ad utramꝙ apennini partem abſoluta ad proximam
continentemꝙ atꝙ connexam illi in ciſapenninis campaniam eſt tran/
ſeundum,uel ea maxime ratione ut inchoatos in ſamnitium montibus
fluuiorum curſus qui campaniam quoque interſecant, expediamus.
Felix cãpania Cur autem eam felicem campaniam poſtea alij terram laboris appel/
lauerint, ſuo tempore & loco dicemus. licet uero tota hæc regio uetu/
ſtiſſimis celebrata ſit omnium dignitatum monumẽtis, nullum tamen
locũ nec ipſa nec alia pars Italiæ habet,in quo maior quàm in hoc campaniæ initio digna/
rum relatu rerum mutatio ſit facta. Inchoat campania ad dexteram liris fluuij quem nunc
gaurianum diximus appellari: quem quidem lirim Strabo dicit ferri deſuper ex apennino
& à ueſtinis: labiꝙ in mare ad fretealas uicum,q̃ fuerit urbs præclara. Cui concordat Lu/
Marica canus & umbroſę liris per regna maricę Veſtinis impulſus aquis.Et cur maricę regna Lu
Veſtini canus dicat Seruius in Virgilij ſeptimo ſic oſtendit. Marica fuit uxor Fauni: quæ eſt dea
Minturnæ littoris minturnenſium iuxta lirim fluuium.De ueſtinis & minturnenſibus qui fuerint di/
cturi prius auſones docebimus, à quibus Italia olim auſonia fuit appellata, & proximum
Auſones mare auſonium pelagus eſt dictum. de his tribus populis Liuius ſic habet in nono: conſu
Liuius les Sora profecti auſonibus bellum intulerunt. & infra: Auſonũ gens proditione ciuium
ſicut ſora in poteſtatẽ uenit.Auſonia & ueſtina & minturnæ urbes erant, ex quibus prin/
cipes iuuentutis duodecim numero in proditionem urbium coniurati ad conſules uene/
runt. Quibus autoribus mota propius caſtra, miſſiꝙ milites partim armati partim iner/
mes.ita portæ occupatæ triaꝙ oppida eadem hora eodemꝙ conſilio capta,ſed quia abſen
tibus ducibus impetus factus eſt nullus modus cædibus fuit: deleta Auſonũ gens uix cer/
to defectionis crimine. Auſonibus & eodem impetu ueſtina urbe deletis ueſtinum nihilo
minus nomen ab ipſo liris oſtio uſꝙ ſoram manſit regioni, & Auſonum omnino interijt.
minturnaꝙ quam liris diuideret fuit Romana colonia: de qua Liuius in decimo.Ita placu
it ut duæ coloniæ circa ueſtinũ falernumꝙ agrum deducerentur.una ad hoſtium liris flu/
Marcellinus uij, quæ tunc minturnæ appellata.Fuit Marcellini papæ temporibus generali concilio ec
Concilium cleſiæ decorata,cuius ingentia nunc ueſtigia cernuntur, ubi ad turrim ſcaphaniꝙ gauria/
ni prope traiectum oppidum extat theatrum penè integrum & aquæductus forma. incho
auit uero pridem minturnarũ urbis deſolatio. Nam in beati Gregorij regiſtro epiſtola eſt
quã ſcribit Bacardę epiſcopo Formiẽſi in hęc uerba:Et ideo quoniã minturnenſiũ eccleſi/
am funditus tam clericis q̃ plebeijs deſtitutã deſolatione cognouimus, tuã pro eo petitio/
nẽ quatenus formianæ eccleſiæ in qua corpus beati Eraſmi martyris quieſcit,cuiꝙ frater/
nitas tua pręſidet,adiungi debeat exaudiri neceſſariũ duximus.Fuit minturna una ex urbi
bus quę propter aëris grauitatẽ ſacroſanctã uacationẽ à Romanis habuit,eſtꝙ locus apud
Valerius quẽ C.Marius ſicut Valerius Maximus ſcribit urbe profugus quom in paluſtri canna de/
Maximus liteſceret,uiſo aſino aquas hilarius petente,bonũ concepit omen. & inde tranſuectus ma/
re copijs reparatis uictor in patriã eſt reductus,de quo Liuius ſeptuageſimoſeptimo ſic di/
C.Marius cit.C.Marius pater quom in palude minturnenſium lateret,extractus eſt ab oppidanis:&
quom miſſus ad occidendũ ſeruus natione gallus maieſtate tanti uiri perterritus receſſiſ/
ſet,impoſitus publicæ naui delatus eſt in Aphricam. hunc eundem locum duodecimo hi/
ſtoriarum docuimus illuſtratum fuiſſe inſigni prælio,quod decimi Ioannis Romani pon/
tificis temporibus geſtum fuit in ſaracenos maxima occidione ibi ſuperatos:& tunc Italia
penitus exactos.Sicꝙ uidemus duas urbes olim pręclaras primo fretealas poſt minturnas
ad liris oſtia interijſſe,& pariter omnino deletam eſſe omnem memoriã Auſonum & ma/
ricæ.Mons uero prędicto liris oſtio in campanię initio proximior uarias & fama celebres
Maſſicus habet nominationes.qui alicubi gaurus alicubi maſſicus alicubi gallicanus eſt dictus. pri/
Gallicanus maꝙ pars & eidem oſtio proximior gaurus dicta gaurelianum ut diximus illum appellari
Plinius facit:quem quidem gaurum montem Plinius dicit ſicut & ueſeuum campaniæ item mon
tem ſulphura ſudare, quod aquæ oſtendunt calidæ paulo ſuperius etiam nunc ſcatentes:
ubi turrim balneorum & balnea nunc uidemus. cæteræ montis nominationes cum adia/
centibus locis & urbibus oſtendentur. Secundum adiacens minturnis oppidum in gauro
&

& campaniæ initio fuit Trifanum: quem locum Liuius in octauo dicit medium fuiſſe in/ *Trifanum*
ter minturnas & Sinueſſam.tertio loco fuit Sinueſſa ſtadijs quadraginta ſicut Strabo: ſed *Sinueſſa*
ſicut nunc octuaginta à minturnis ſemota, de qua habet Liuius in octauo quod ſupra de
minturnis diximus.ita placuit ut duæ coloniæ circa ueſtinum falernumꝗ agrum deduce/
rentur:una ad oſtium liris quæ nunc minturnæ:altera in ſaltu ueſtino falernū agrum con/
tingente,ubi Sinope Græca urbs dicitur fuiſſe,Sinueſſa deinde à colonis Romanis appel/
lata.Huius uero ciuitatis ad caput nunc montis draconis deletæ ingentes & late diffuſæ in
continenti ſed maiores in mari quæ portus moles fuerunt apparent nunc ruinæ. Liuius
etiam XXII. ſcribit Fabium Maximum per iuga maſſici montis ducentem prohibuiſſe
Annibalem ad Romanæ coloniæ mœnia tendentem,quom ſupra dixerit Annibalis mili/ *Annibal*
tes prædatū iuiſſe uſꝗ ad aquas ſinueſſanas: unde patet aliam montis partem quæ à ſueſ/
ſa pometia uel aurunca nunc ſeſſa ad calenū oppidum nunc carinulam protenditur, fuiſ/
ſe maſſicum per cuius iuga Fabius tunc ducebat. Supplet autem uices ſinueſſæ oppidum
arx mons draconis dictum uel potius eius ſuburbium mille paſſus à mari ſemotū. & pau/
lo inde abſunt ſupradicta gauri balnea quæ Strabo dicit morbis quibuſdam prodeſſe plu/
rimū,Poſt montis draconis arcē in maſſico monte uicis uillisꝗ plurimis frequētato ad par
tem in mare uerſam nullum eſt oppidū uel caſtellū. Ad eam uero partem qua aduerſo liri
& dextro maſſico itur, ſolū eſt octo milia paſſus quaqua uerſum inter mare uiam appiam
lirim & maſſicū patens,nuncꝗ cultiſſimū & uicis uillisꝗ frequentiſſimū: quæ ſueſſæ caſa
lia appellant,quod quidē ſolum ſtante Romana republica ſilis ſiue trifolijs herbis prata cō
ficientibus optima abūdauit:unde Valerius Martialis poeta.Ceruleus nos liris amat, quē
ſilua maricæ Protegit:hinc ſilæ maxima turba ſumus.& quidē etiam nunc ea regio maxi/
mum habet in fœno quæſtum. M. Cicero in oratione contra legem agrariā rulli ſecunda,
quom uellet diſſuadere uenditionē agri campani montis gauri prædictiꝗ cāpeſtris ſoli in
pratis tūc culti,& uię herculaneæ à gaieta ad ipſa prata productę,ſic habet: Hac lege tribu
nitia decemuiri uendent agrū campanū. accedit & mōs gaurus:accedent ſilleta ad mintur
nas.adiungit & illa uia uendibilis herculanea multarū diuitiarū & magnæ pecuniæ.In uia
aūt appia ubi ea primū attingit maſſicum montem urbs eſt uetus Sueſſa olim pometia &
quandoꝗ auruncorū dicta,quæ uarias fecit regionum mutationes: quod auruncorū olim
qui & Auſones ſidicinorūꝗ & poſt Volſcorū,demum fuit ueſtinorū, prout ex ſequenti/
bus faciliter apparebit.Liuius in primo: Anci liberi ſueſſam pometiā exulatū ierant:& in/ *Liuius*
fra de Tarquinio ſuperbo:is primū uolſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem
annos mouit:ſueſſamꝗ pometiā ex his ui cœpit.Et infra idem Liuius eandem ſueſſam re/
bellem prędæ militi Romano datam oſtendit.Et in octauo arunci metu oppidum deſerue
runt: profugiꝗ cum coniugibus ac liberis ſueſſam commigrarunt: quæ nunc aurunca ap
pellata: mœnia eorumꝗ urbs ab ſidicinis deleta.Item in nono: ſueſſam eodem anno colo
nia deducta:fuerat aruncorum.progreſſi ſueſſa pometia ſiue aurunca per appiam ſilicibus
ſtratam & per cauas uias dextro maſſico Calenum octauo miliario inueniunt uetuſtā ur/ *Calenum*
bem: quæ nunc carinula dicitur. Eſtꝗ hinc falerno agro inde maſſico monti contigua.
quamquam uetuſta caleni oppidi ueſtigia aliquantulum à nunc carinula ſunt remota: de
qua urbe Horatius: molle calenum.continet ſiniſtrorſum appiæ uiæ qua calenum urbem
à ſueſſa peti diximus & ipſi pariter ciuitati mons item maſſicus ſupra teanum ciuitatem
ut diximus caleſꝗ uſꝗ ad calatiam continuatus. & licet mons ipſe dorſo uno à calibus ſi/
niſtrorſum ad uenafrum & inde ad uulturnum recto curſu protendatur, altera pars fracta
alicubi uijs cauis & ſiluoſa ad caliculam ſiue nunc caianellum ſe dextrorſum flectit:& uul
turnum ſed inferiori loco petit: adeo ut inter prædictos montes & uulturnum ſed ſuperio
rem ſamnitibus continentem campi relinquantur uenafrani ſemper antea ſicut & nunc à *Campi uena/*
ciuitate illis contigua appellati.Namꝗ Plinius de oliuis tractans uenafranos campos dicit *frani*
glareoſos ſed pingues feraciſſimosꝗ oleæ eſſe: his'ꝗ campis adiacent hinc mignanum pe
ſantianum uarianum'ꝗ,inde ſextum & ſuperius ſicut diximus ultra uulturnū ſunt Aliſe.
ſed alia parte uulturnum inter interiorem contra caianellum labentem quouſꝗ per capu/
am & olim caſilinū fertur in mare, & omnem ſuperius dictum montis tractum & alteram
eiuſdem maſſici partem quæ à carinula ad maris littora & ſinueſſanum olim agrum nunc
montis draconis ſuburbiū pertinet: campeſtre eſt ſolum totius Italiæ amœniſſimū quem
olim

De campo olim campũ ſtellatẽ appellauere : eidemq́ campo partim imminẽt partim inſunt calenum
ſtellate primo ſiue carinulla turris frãcoliſij,teanũ ſidicinũ, cales ſiue calui & calicula ſiue caianel
lum.ſed quod maſſico monti contigiſſe diximus,ut ad liris oſtia pars eius appellaret̃ gau-
rus, pariter ad aliam contigit partem, ut inter carinullã turrimq́ francoliſij galicanus olim
Caſcanum ſit dictus:ubi caſcanũ incolæ nunc appellant. de campo aũt ſtellate ſic habet Liuius in no
Liuius no:in campum ſtellatem agri campani ſamnitium incurſiones factæ.idem in decimo:Sam
nitium legiones quom partem Appius Claudius prætor partem L. Volũnius proconſul
perſequeretur in agrum ſtellatem conuenerunt.pugnatũ infeſtis animis . cæſa ſamnitum
ſexdecim milia trecenti.Item X X I I . Annibalem teleſia potitũ auditis capuanis duobus
alternis fidentem ac diffidentem ut campaniam ex ſamnio peteret monuerunt.ipſe impe-
rat duci ut ſe in agrum caſinatem ducat, edoctus à peritis regionũ ſi eum ſaltum occupaſ-
ſet,exitum populo Romano ad opem ferendam ſocijs interclуſurum. ſed pœnum abhor-
rens ab latinorum prolatione nomen caſilinum pro caſino ducem accipere fecit.auerſuſq́
ab itinere per aliſanum calatinumq́ & calenum agrum in campum ſtellatem uſq́ ad caſi-
linum deſcendit:ubi cum montibus fluminibuſq́ clauſam regionem circunſpexiſſet : uo-
catum ducem uirgis cæſum in crucem ſuſtulit.caſtris ad uulturnum amnem communitis
Maharbalem cum equitibus in agrum falernum prædatum dimiſit: uſq́ ad aquas ſinueſ-
ſanas ea populatio peruenit : ut uero ad uulturnum amnem caſtra ſunt poſita exurebatur
amœniſſimus Italiæ ager:uillæq́ paſſim incendijs fumabãt per iuga maſſici montis Fabio
ducente: ut uero in extrema iuga maſſici montis uentum eſt hoſtes ſub oculis erant faler-
ni agri colonorumq́ ſinueſſæ tecta urentes. qui ergo à Teleſia nunc etiam id retinente no
men & à nobis in ſamnio ſupra uulturnũ dextro eſernienſi amne deſcripta mouebat An-
nibal ut ad caſinum iret: per aliſanum quidem primo,ſed inde dextrorſum ad uenafrũ, ab
eoq́ oppido caſinum fuit ducendus.ſed dux errore nominis,auerſo ſicut proprie dicit Li-
Caiatia uius itinere ſiniſtrorſum flexit in calatinum , cuius urbem nunc Caiaciam pro calatia di-
cunt:& tranſmiſſis quod euitari non potuit anguſtijs cannarum ſiluoſarumq́ uiarum quę
ad caliculam nunc cauanellum ducunt, peruenit ad calenum agrum eius ſcilicet ciuitatis
quæ pro cales ſidicino dicta eſt calui . & per ipſum ſtellatem procedens campũ non prius
uiæ intellexit errorem , quàm ad propinquum caſilini quod nunc caſtellutium appellant
uulturnum perductus clauſam montibus & fluminibus uulturno ac ſaono regionem mœ
ſtus circumſpexit caſtris . Itaq́ ad caſtellucium uel ibi prope poſitis facile fuit maharbali
uſq́ ad aquas ſinueſſanas,ubi ſcilicet ſaonus in ſtagnum effuſus labi incipit in uulturnum,
prædatum ire. Vt uero ad prædictum uulturnum caſtra ſunt poſita exurebatur amœniſſi
mus Italiæ ager, is ſcilicet qui falernus tunc appellatus pertinebat à carinula ad caſtellutiũ
Liuius ſiue tunc caſilinum: quod Liuius agrum falernũ à campano diuiſiſſe aſſerit:per iuga maſ-
ſici montis ea uidelicet quæ à carinula ad maritimam oram protenduntur Fabio ducente.
Vt uero ad extrema ipſius maſſici montis peruenit Fabius hoſtes ſub oculis erant : quod
ab ipſo monte maſſico uix quatuor milia paſſus caſtellucium & uulturni fluenta diſtant.
Prius uero quàm Annibalis reditum in ſamnites deſcribam,aliqua referre libet ex quibus
campus ſtellas qualis quãtuſq́ fuerit patebit. Marcus Cicero legem diſſuaſurus agrariam
qua Rullus Cornelius decemuir & collegæ agrum campanum ſtellatemq́ campum & ſu
pradicta ad gaurum lirimq́ & ſileta quoq́ cum uia herculanea uendere intendebat, ſic ha
bet . At enim ager campanus hac lege amittitur orbis terræ pulcherrimus . & infra : ad-
iungit ſtellatem campum agro campano & in eo duodena diſtribuit in ſingulos homines
iugera , quaſi uero paulum non differat ager campanus à ſtellati.Nam dixi antea lege per
mitti ut quę uelint municipia quas uelint ueteres colonias colonis ſuis occupẽt : calenum
municipium complebunt:tranũ opprimẽt & atellam.Oſtendit uero prędictis in orationi
bus Cicero non ſolum uiam herculaneam gaurumq́ & ſileta ad minturnas : ſed campum
quoq́ ſtellatem peculiares fuiſſe Populi Romani fundos, ex quibus alerentur exercitus.
Suetonius Quod quidem Suetonius Tranquillus innuere uidetur quom dicit C. Cæſarem in conſu-
latu ſuo ad gratiam Romani populi comparandam diuiſiſſe campum ſtellatem uiginti mi
libus ciuibus Romanis quibus tres ſiue plures filij eſſent . ut autem ad Annibalem redea-
mus : dicit Liuius Fabium tamdiu extraxiſſe reliquum æſtatis , ut Annibal deſtitutus ab
ſpe ſumma appetiti certaminis iam hibernis locũ circunſpectaret: quia ea regio præſentis

erat

erat copiæ non perpetuæ,arbuſta uineæq́ & conſita omnia magis amœnis quàm neceſſa-
rijs fructibus. Itaq́ quom ſciret Annibali per eaſdem anguſtias quibus intrauerat redeun-
dum eſſe, gallicanum montem & caſilinum occupat modicis præſidijs. & infra: incluſus
deinde uideri Annibal & ad caſilinum obſeſſus,cum capua & ſamnium & tantum à tergo
diuitum ſotiorum Romanis commeatum ſubueherent, pœnus tunc intra fortunæ minas
ſaxa ac linterni arenas ſtagna per horrida ſitu hibernaturus eſſet. Itaq́ quom per caſilinū
euadere non poſſet,& iugum caliculæ ſuperandum eſſet,ludibrium oculorum in ſpetiem
terribile ad fruſtrandum hoſtem commentus,duo milia boum cornua faſcibus ſarmento-
rum igni accenſorum in montem gallicanum,nunc caſcanum turri ſicut diximus francoli
ſij imminentē, à Fabio præoccupatum egit.& interea Romani qui ad tranſitum ſaltus in-
ſidendum locati erant,ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt,
præſidio exceſſere. Interea toto agmine Annibal tranſducto in agro aliſano poſuit caſtra.
Fabius quoq́ mouit caſtra: tranſgreſſuſq́ ſaltum ſuper aliſas loco alto conſedit. Tum An
nibal ſimulans ſe per Samnium petere Romam uſq́ in pelignos peruenit: fuitq́ uia nunc
etiam trita, & qua nuper Neapolim iuimus ipſi: ab aliſis traiecto amne uulturno ſub for- *Formelum*
melo monaſterij ſancti Vincentij ſicut in ſamnio oſtendimus caſtello ad caſtrum ſarni ſi-
ue ut dicunt ſangri: eo exinde ſuperato qui adiacet colle profectus Annibal amnem raſi- *Raſinus*
num ſiniſtrorſum relinquens ad furculas pelignorū nunc palenæ dictas peruenit, unde fle
xo itinere per frentanos ortonenſes aprutinos retro Apuliā repetijt. Sed iam ad noſtrum
ordinem redeamus. Vulturni amnis oſtio dextrorſum urbs olim adiacebat ipſius nomine
uulturnum appellata. Liuius uigeſimoſexto. Capua interim ſumma ui à conſulibus obſi-
deri cœpta eſt: quæq́ in eam rem opus erant comportabantur parabanturq́: Caſilinum
frumentum cōuectum:ad uulturni oſtium ubi nunc urbs eſt caſtellum communitum, an-
te Fabius Maximus communierat: præſidium impoſitum ut mare proximum & flumen
in poteſtate eſſet. Item Liuius libro trigeſimoſecundo oſtendit coloniā Romanam fuiſſe
deductam uulturnum urbem ad oſtia uulturni amnis ſitam, ubi nunc oppidū Caſtellum
ad mare dictum, uidemus: ſupraq́ caſtellum ad mare uulturno dextrorſum adiacet uicu-
lus caſtellutium appellatus,ubi caſilinū fuiſſe non coniecturis modo ſed multis quoq́ du- *Caſtellutium*
cimur argumentis: primumq́ nominis ſimilitudo in cæterarū concurſu rationum non pa
rum ualet:ſed & cętera habet caſtellutium quę de caſilino apud Liuium ſcripta uidemus:
propinquitatem caſtello quod Fabius ad uulturni oſtium cōmuniuerat ut in his duobus
maritimis oppidis uix tertio inuicem diſtantibus miliario frumentum deponi potuerit ſar
dinia auectum, quod poſtea Capuam importaretur. Caſtellutium quoq́ diuidit ſupra de-
ſcriptum falernum agrum à campano,& propinquū eſt Sinueſſano olim nunc montis dra
conis agro.Nec moueat quēquam ruinarum ueteris ædificij paucitas:quæ nunc in Caſtel
lutio apparet.caſilinum enim parua urbs nequaquā mœnium ſtructurarumq́ munimen-
to ſed præneſtinorum peruſinorumq́ qui forte præſidio inerant uirtute eam pertulit du-
riſſimam obſidionē. Si uero fuerint qui apud uicos ſuperiore loco appoſitos uulturno can
cellum & arnonum fuiſſe caſilinum ideo opinentur, quod in prædictorū aliquo maiuſcu-
læ cernantur uetuſtates, conſiderare debebunt,ſolam eorum à mari & à uulturno caſtello
diſtantiam ne maritima appellari potuerint aduerſari: & præter id eſſe apud Caſtellutium
non apud cancellum aut arnonum eam amnis uulturni tortuoſitatem, quam Liuius apud
caſilinum fuiſſe dicit. Arnonum etiam paululum à priſco mutatū eſt uetus Romanum no
men quo & non caſilino Liuius ſi uoluiſſet uti potuiſſet. Nam Petrus noſter candidus in
parallelarum Plutarchi tranſlatione uitam Fabij Maximi & geſta Annibalis ad caſilinum
deſcribens ſic habet:In ultimas campaniæ oras caſilinū uſq́ delatus eſt, quà uulturnus flu
uius quem natoronum Romani appellant defluit. Ea regio montibus undiq́ obſeſſa uer-
ſus mare duntaxat importuoſum ac fluminis oſtia aperitur. Cætera de caſilini obſidione
notiora ſunt quàm ut ea hic poni oportere iudicemus. Sed id unum in caſilini præconium
libet dicere: caſilini obſidione factum eſſe ut ſalua fuerit ab Annibale res Romana: quan-
doquidem eius loci obſidionis cauſa Annibalis animi ex recenti uictoria cannenſi arden-
tes refrixerunt: & incluſus Capuæ exercitus ille ferociſſimus campanis delitijs eneruatus
eſt. Ne etiam Arnonum poſt amiſſam caſilini nominis uetuſti gloriam, qua à nonnullis
ornari conſueuit, ſuo etiam careat præconio, rem nouam ipſius uici occaſione dicemus,

Falconis auis aëreę & rapaciſſimæ aucupium, quo inclytus Rex Alphõſus arago apud ar nonum plurimo utitur, ante ducentos annos omnino incognitũ fuiſſe. Nam & ſi Seruius grammaticus Capuam dicit ab augurio Falconis eo nomine appellatã: quod etruſci eius urbis conditores capim inaugurantes uiderint quo nomine Falconem appellabãt: tamen quis fuerit hominibus dictæ auis uſus non ſcribit, pariter Plinius quom multa ponat rapacium auiũ nomina, accipitres ſcilicet maiores & minores ac chiluones quos aliqui Falcones fuiſſe uolunt: tamen nullam aucupij uſus earundem auium facit mentionem: ut etiam non ſit dubitandũ quin ſi temporibus Virgilij eius aucupij uſus fuiſſet Aeneam facturus fuerit & Didonem eas quoq; aues in uenationem tuliſſe ubi dixit Maſſiliq; ruunt equites & odora canum uis. Audemusq; confidenti aſſertione dicere ante ducenteſimum ut diximus annum nullã gentem aut natione cõſueuiſſe rapaci aliqua aue manſueta alias aues terreſtres aut aquatiles aut aerias capere. Supra Caſtellutium ſiue caſilinum & duodecimo à mari miliario amni uulturno adiacet urbs Capua nouo quidem loco: qui duo milia

Capua passus à priori Capua eſt ſemotus. Nec id multis diſſeri oportet: quando uetuſtę urbis fundamẽta portæ theatra templa & cætera ædificia moles magnæ apud ſanctæ Mariæ baſilicam cui de gratia eſt cognomen internoſcuntur. De Capuæ autem origine & nomine ſic habet Liuius in quarto: Peregrina res ſed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum etruſcorum urbem quæ nunc Capua eſt ab ſamnitibus captam: Capuamq; ab duce eorum Capuo uel quod propius eſt uero à campeſtri agro appellatã. cepere autem prius bello fatigatis etruſcis in ſocietatẽ urbis accepti. deinde feſto die graueis ſomno epulisq; incolas ueteres noui coloni nocturna cęde adorti. Notiſſima uero ſunt & relatu lõgiuſcula quæ Liuius de Capua tradit: ſed digniora ſummatim accipiemus. libro XXIII. dicit Annibalẽ quom deſcendiſſet ad mare inferũ oppugnaturus Neapolim flexiſſe iter in Capuam luxuriantem longa felicitate ac indulgentia fortunæ, eamq; recepiſſe. & infra eundem Annibalem caſtris apud Caſilinum cõmunitis præſidioq; modico impoſito in hiberna Capuam conceſſiſſe, ubi exercitus ille campanis emarcuit delitijs. quem uero finem habuerit Capuanorum cum Annibale amicitia & ſi uulgo notiſſimũ eſt paucis dicemus. Capua à Romanis capta dicit Liuius quoſdam ex Romanis cenſuiſſe delendum eſſe urbem præualidam propinquam inimicam: cæterum præſens uicit utilitas: nam propter agrum quem omnium fertilitate terræ ſatis conſtabat in Italia primũ eſſe urbs ſeruata eſt: ut eſſet aliqua aratorum ſedes. urbis frequentandæ multitudo incolarum libertinorumq; & inſtitorum opificumq; retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. cæterum habitari tantũ urbem Capuam frequentariq; placuit, corpus nullum ciuitatis nec plebis conſilium nec ſenatus eſſe, ſine conſilio publico ſine imperio. nec ſæuitum incendijs ruinisq; in tecta innoxia muroſq;. Marcus autem Cicero quom legem agrariam ſupradictã diſſuaderet, qua Capuam deduci coloniam uolebant, oratione prima habet aliqua, quæ non dubitamus Titum Liuium quando ſupradicta ſcribebat perlegiſſe. Capuã deduci coloniam uolunt, illam urbem huic urbi rurſus opponere. Qui locus propter ubertatem agrorum abundantiamq; rerum omnium ſuperbiam & crudelitatem genuiſſe uidetur. maiores noſtri Capua magiſtratus ſenatum conſilium cõmune omnia deniq; inſignia rei pu. ſuſtulerunt: neq; aliud quicquam niſi inane nomen Capuæ reliquerunt: quod uidebant ſi quod rei pub. ueſtigium illis mœnibus cõtineretur, urbem ipſam imperio domicilium præbere poſſe. & in oratione item in Rullum ſecunda. At enim ager cãpanus diuiditur orbis terræ pulcherrimus: & Capua colonia deducitur urbem ampliſſimã atq; ornatiſſimam. & infra. unum ne fundum pulcherrimum populi Romani, caput ueſtræ pecuniæ, pacis ornamentum, ſubſidium belli, fundamentum uectigalium, horreum legionum, ſolatium annonę diſperire patiemini? At uero hoc agri campani uectigal quom eiuſmodi ſit ut domi ſit, & omnibus præſidijs oppidorum tegatur, neque bellis ſit infeſtum, nec fructibus uarium, nec cælo & loco calamitoſum. Et infra. campani ſemper ſuperbi bonitate agrorũ & fructuum magnitudine, urbis ſalubritate ac pulchritudine: ex hac copia & omnium rerum affluẽtia primum illa nata eſt arrogantia quæ à maioribus noſtris alterum conſulem poſtulauit, deinde ea luxuries quæ ipſum Annibalem armis etiam tunc inuictum uoluptate uicit. hanc ipſam urbem contra ac Cicero ſuaſerat Iulius Cæſar coloniam deduci uoluit: de quo Suetonius: quom in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruẽdas uillas uetuſtiſſima

ſepulchra

ſepulchra diſijcerent, idq́ eo ſtudioſius facerent, quod aliquantum operis antiqui ſcrutantes reperiebant, tabula ęnea in monumento in quo dicebatur Capis conditor capuę ſepultus inuenta eſt. eandem uero Capuam urbem quam Romanus populus in tam iuſto odio ſeruauit, & quam Cicero tantis extulit laudibus, rex Vandalorum genſericus ad annum ſexcenteſimũ poſtquam Romanis fuerat ſubdita ferro igniq́ deſtructam reliquit habitatoribus deſtitutam: & cum oſtrogothis à Narſete omni potentatu deiectis eodẽ loco eoſdemq́ inter parietes & muros Capua rehabitata eſſet: ad annum inde circiter centeſimũ à longobardis ſub triginta ducibus tunc agentibus iterum deſtructa fuit. Quis autẽ & quo tempore poſtea eam ad hunc in quo nunc eſt duos mille paſſus remotũ tranſtulerit locum nec alicubi legimus, nec ab his qui inhabitant ciuibus ſcire potuimus. Plinius in Italiæ deſcriptione quom ad Capuam peruenit campum illi adiacere dixit leborinum totius Italiæ amœniſſimum. & libro ſeptimodecimo de terrarum diuerſitate tractans, leborinum Capuæ campum nobilem appellat: eiuſq́ ſolum dicit arduum opera & difficile cultu bonis quàm uitijs uberius paſcere. eſt uero hoc totum campeſtre ſolum quod à tiphatis monte urbi imminente ad Neapolitanos puteolanosq́ colles pertinens uulturno ab ipſa urbe Capua ad eius oſtia quibus ſe in mare exonerat eſt clauſum. & periti regionis Capuani ciues affirmant, campos qui Aduerſam urbem nouam ad Atellæ urbis uetuſtæ ruinas ædificatam circunſtant in trecentorum annorum publicis priuatisq́ monumentis dici leborios: eam uero uim habuit leborinæ terræ appellatio ut campaniæ nomen in ſuum mutari optinuerit. Idq́ nos meliuſcule quàm à prauis chronicorum ſcriptoribus eſt traditum referre confidimus. Capua urbe uetuſti in eam Romanorum odij & binæ deſolationis execrabili infamia laborante uicini urbium oppidanorumq́ populi campanos ſe appellari ignominioſum periculoſumq́ ducentes id declinarunt patrium nomen, & ſeſe leborinos pro campanis dixere, effecitq́ obſtinata eorum perſeuerantia, ut quicquid urbium & locorum in campania cenſeri ſolebat de terra leboris diceretur. Sed corruptum nunc laboris uerbum in eam partem ab ignorantibus accipitur: ut laboris terram cui labor utiliter impendatur dictam exiſtiment: quamquam non deſunt qui magis abſurde dicant terram hanc à labore quem illi capiendæ & dominio ſubigendæ impendi oporteat ſic à maioribus appellatam. Atella uero urbs cuius ſæpe meminit Liuius: & quam Cicero ſupra de lege agraria cum teano opprimi ægre ferendũ oſtendit, fuiſſe ubi nunc eſt noua urbs Aduerſa præter alias rationes hoc uno conſtat argumento, quod ſanctæ Mariæ eccleſia haud longe ac Aduerſa cognomen in Atella uetuſtum retinet. Libetq́ utriuſq́ urbis & ueteris & nouæ dignitates referre: primũ Atella haud quaq́ minora in re parua quàm Capua in magnis præbuit campanæ luxuriæ documenta. ſi quidem pro ſuperbiæ & crudelitatis origine, quam Cicero tribuit Capuæ hæc Atellanarum carminum laſciuiam modulationemq́: quod nomen indicat, & Macrobius affirmat inuenit: quid uero hæ fuerint Atellanæ M. Varro Aulus Gelius Macrobiusq́ & Iuuenalis ſatyricus ſæpe indicant, earumq́ artis cum non expediat nec ſit huius temporis & loci inquirere documentũ, ſatis ſupraq́ fuerit obſcœnam notare laſciuiam. Pueri & puellæ luxuriemq́ ſpumantes natu maiores compoſitum metro ac muſica modulatione laſciuis & omnia dictu factuq́ pudenda exprimentibus uerbis carmen motu quoq́ corporis & geſtu quaqua uerſum etiam reſupinato ita in choreis & ad impudicorũ menſas pronuntiabant geſticulabanturq́, ut nihil præter ipſum coeundi exquiſitiſſimũ deeſſet effectum. meliora autem originis & diſciplinæ rudimenta habuit urbs Aduerſa. Robertus Guiſcardus uir gloria & laude digniſſimus magnam & præſtantem eam Italiæ partem quæ regnum Siciliæ aut Neapolitanum eſt appellata, à ſarracenis græcisq́ laceratam ad regni ipſius formam primus redegit: qui Neapolim Capuamq́ una eademq́ premens obſidione caſtra apud Atellam habuit cõmunita: in quibus quom aliquot perſeueraſſet annis ciuitatem condidit, ab ipſoq́ aduerſandi præclaris & potentibus urbibus affectu Aduerſæ illi nomen in rei geſtæ memoriã dedit. Sed iam ad maris littus eſt redeundum. Poſt uulturnum ſequitur clanius apud Sueſſulam oppidum medio pene inter Capuam & Nolam urbes tractu in montibus oriundus. eſtq́ is fluuius de quo Virgilius Clanius non æquus acerris: quia acerrarum urbis agrum ſicut & Capuanum olim Atellanum nunc aduerſanum multis inundat in locis: adeo ut longiuſculis pontibus eum Capuam inter & Aduerſam urbem oporteat iungi: ad quos pontes molas eſſe multas uide-

Campus leborinus

Terra leboris

Atella

Laſciuia Atellanarum

Atella

Aduerſa

Clanius flu.

mus, eidem clanio haud longe à mari infero turris appoſita eſt parum uetuſta nunc patriæ appellata, & in ruinis Linterni Scipionis Aphricani uillæ ædificata. Namq; Ptolemæus Pomponiusq; Mela Plinius & Guido Rauennas Iginij imitator Linternum inter uulturnum & cumas ponunt. Liuius autem uno in loco cum ſupradictis ſentire, in alio diſcrepare uidetur. Nam libro uigeſimoſecundo quom difficultates afferret quibus Annibal coactus uideretur ex falerno agro qua uenerat anguſta uia in Samnium rediturus quod ſupra diximus ſic habet, pœnus tunc intra fortunę minas ac Linterni harenas per horrida ſitu hibernaturus eſſet. Quom ergo ad ſiniſtram uulturni tunc ageret Annibal nec ipſum amnem ibi præaltū uado neq; ponte ad caſilinum cōmunito ac præſidijs firmato tranſmiſſurus uideretur, oportuit ad falerni agri partem eſſe Linternum: ubi eum Liuius niſi anguſtias ſuperaſſet hyematurum fuiſſe dicit. & libro uigeſimotertio idem Liuius cum fraudem ſcribit qua Capuani cumas ſuis partibus adijcere ſint conati ſic habet: Interim Titus Sempronius conſul Sinueſſæ quo ad conueniendū diem edixerat exercitu luſtrato tranſgreſſus uulturnum flumen circa Linternum poſuit caſtra. Ex quibus nulli dubium fuerit conſtare Linternum fuiſſe ſicut dicti afferunt coſmographi ad eam uulturni partem quæ ſpectat in cumas: neceſſariumq; erit & dicere & tenere Liuium, qui loca perambulauerit & Linterni ſicut infra oſtendimus Scipionis ſtatuam tempeſtate diſiectam uiderit ſciuiſſe uillam quidem ultra uulturnum ſed eius agrum harenoſum ſtagnoſumq; citra extitiſſe. *Linternum* Eſt uero Linternum locus in quo P. Scipio Aphricanus uoluntarium egit exilium: quem fama eſt morientē ſepulchro inſcribi iuſſiſſe: Ingrata patria ne oſſa quidem mea habes. Quæ facta in monumento ingratitudinis patriæ inſcriptio effecit ut locum nuper certius exploratiusq; inuenerimus. Namq; ad dictum amnem clanium paulo ſupra oſtium quod habet in mare turris eſt ruinis ædificiorū ueterum ſuperædificata: quam ut diximus turrim patriæ uocant, ubi id monumentum fuiſſe tenemus. Et præter id patriæ uocabulum, præterq; ſupradicta Ptolemæi Plinij Liuij & aliorum teſtimonia, certitudinem quoq; attulit nobis euidentiorem fons aquæ acidulæ: quem Plinius Linterni fuiſſe dicit: cuius aqua uini modo faciat temulentos. Scatet enim nunc etiam inter prædictas ædificiorum ruinas aqua quam paſtores affirmant epotam omnes capitis langores curare. Nos eaq; accurate guſtata ſaporem quidem ut cæterarum quæ bibuntur bonum eſſe cognouimus: ſed quamuis fumos ab ea in nares ſicut à uino conſueuit non ingratos olfauerimus, quos *Seneca* potatio habeat effectus forte ob hauſtus moderationem intelligere nequiuimus. Seneca epiſtola. LI. Linterni honeſtius Scipio quàm baijs exulabat. Sepulchri autem eiusque inſcriptionis & monumenti ac ſtatuæ ſi nullum nunc extat certum indicium minus mi- *Liuius* ror quod Liuius Patauinus qui minus centum annis ab illius ætate abfuit quid ipſe uiderit lib. XXVIIII. ſcribit. Scipionem alij Romæ alij Linterni mortuum & ſepultum ferunt. utrobiq; monumenta oſtenduntur & ſtatuæ. Nam & Linterni monumentum, monumentoq; ſtatua ſuperimpoſita fuit: quam tempeſtate diſiectā nuper uidimus ipſi. & Romæ extra portam capenam in Scipionum monumento tres ſtatuæ ſunt, duæ Publij & Lucij Scipionum dicuntur eſſe, tertia poetæ Q. Ennij. & Seneca epiſtolæ LXXVII initio uidetur id ignoraſſe ſepulchrum. Nam dicit in ipſa Scipionis uilla iacens hæc tibi ſcribo *Cumæ* adoratis manibus eius & ara quam ſepulchrū eſſe tanti uiri ſuſpicor. Linterno Cumę ad *Vaciæ uilla* quintū adiacent miliare, interq; utrunq; locum qua in parte littus inter ſtagnum & mare incuruatur uilla fuit Seruilij Vaciæ: quā Seneca epiſtola LV deſcribit. dicitq; prætorium hominem illum diuitem nulla alia re notum fuiſſe quàm eius uillæ otio in quo conſenuerit: ut occupati aliquando clamauerint O Vacia ſolus ſcis uiuere, quom tamen ille iudicio Senecæ ſciret latere non uiuere: Vnde dicit de ſe ipſo Seneca ſolitum quotiens illac tranſiret iocando dicere non de uiuo ſed tanquam de mortuo: hic ſitus eſt uacia. Cumanæ urbis originem hanc tradit Liuius in VIII. Cumani à Chalcide euboica originem trahunt: claſſe qua aduecti domo fuerant multum in ora maris eius quod incolunt potuere. primo in inſulam Aenariam & pytacuſas egreſſi, deinde in cōtinentem auſi ſedes transferre. Virgilius: Et tandem euboicis cumarum illabitur oris. &, Hic ubi delatus cumæā acceſſeris urbem: ſuper quo Seruius euboea inſula eſt: de cuius ciuitate chalcide profecti ſunt ad nouas ſedes quærēdas: & haud longe à Baijs qui loco à Baio Vlyxis filio hic ſepulto nomen accepit, inuenerunt uacuum littus, ubi uiſa muliere grauida ciuitatem cōdiderunt. Liuius in ſecundo

in ſecũdo. Accerſita deinde auxilia & à latinis populis & à cumis. Cumanę cohortes arte aduerſus uim uſæ declinauere paululum: effuſeq́ palantes hoſtes conuerſis ſignis à tergo adortæ ſunt. & infra: Inſignis hic annus nuntio Tarquinij mortis: mortuus eſt Cumis quo ſe poſt fractas opes latinorum ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. & libro quarto: eodem anno à campanis Cumæ quam Græci tunc urbem tenebant capiuntur. & octauo Cumanos Sueſſulanosq́ eiuſdem iuris conditionisq́ cuius Capua eſſe placuit. Eſt uero cælſus in urbe Cumana collis in cuius cacumine fuit templũ Apollinis: de quo Virgilius Arces quibus altus Apollo præſidet. Et quidẽ nunc ea in urbe quam uidimus omni deſtitutã habitatore præter rupes ſaxo ſtupendas uiuo pinnæ cernuntur murorum excelſæ. & ubi Apollinis arx fuit ſacellum eſt chriſtianum & ipſum uetuſtate conſumptum: nihilq́ extat integrũ niſi cauerna frontiſpitio decorata manufacto: quam Sibyllæ antrum fuiſſe ſocius itineris noſtri Proſper camuleius uir doctus eam ingreſſus quibuſdam coniecturis affirmauit. Fuit quoq́ cumis propinquus ad tria milia paſſus Hamarum locus ſacer de quo Liuius uigeſimotertio: Campani adorti ſunt rem cumanam ſuæ iuriſdictionis facere primo ſollicitantes ut ab Romanis deficerent: ubi id parum proceſſit dolum ad capiendum eos comparant. Sacrificium ad Hamas nocturnum erat: huius uero olim celebris loci mons arduus qui à balneis nunc tripergulanis uix mille quingentos abeſt paſſus ruinis ad uerticem tegitur conſpiciendis: & quibus nulla eſt propior tripergulis hominum habitatio aut cultura. ad partem uero, qua cumæ ſpectant in auernum & baias, diſtat pariter ab utriſq́ urbibus fornix lateritio opere ſublimibus columnis ſuſtentatus cuicunque Romano operi comparandus. Abeſt deinde quinto à cumis Miſenus mons Virgilij carmine celebratus: Et nunc Miſenus ab illo dicitur. Eidemq́ qua ſpectat in cumas lacunæ adiacent nunc mare mortuum appellatæ: circa quas in continentis ſupercilio ruinæ & fundamenta cernuntur eximia. Fuit namq́ locus in quo Suetonius Tranquillus ſcribit Octauianum Auguſtum claſſem apud Miſenum inſtituiſſe ingentem: quæ uerſas in tyrrhenum mare imperij Romani prouincias hinc Galliam & utrãq́ Hiſpaniam inde Mauritaniam Aphricamq́ & interiectas inſulas tutaret. Eratq́ eius claſſis præfectus Plinius Veronenſis: quando apud ueſeuum montem incendio eſt abſumptus. Diſtant à miſeni promontorio hinc cumæ ſicut diximus quinto inde Lucrinus auernusq́ totidẽ mille paſſus. & cum à cumis uix quatuor milibus terreſtri uia abſit auernus, illa quinum undiq́ milium maritima longitudo terram ambit omniũ olim Italiæ pulcherrimam in qua Baiæ fuerunt ciuitas opulenta. Idq́ omne ſolum & ſi quinis ut diximus productum eſt milibus, latitudine tamen parum uariata duo alicubi & minus alibi milia explet, ut digiti unius ſpeciem præ ſe ferat: quo in terrarum ut ita dixerim digito tam multa cernuntur, partim integra in ſubterraneis, partim ſuperius ſemiruta, partim in ruinas collapſa ueterum operum monumenta, ut extra urbis Romæ mœnia nihil illi toto in orbe terrarũ ædificiorũ magnitudine ac pulchritudine par credã: exiſtimemq́ fuiſſe ut nõ iniuria dicat Horatius, Nullus in orbe locus Bais prælucet amœnis. Quomq́ Miſenus è regiõe Puteolos ſpectet, mare quo inuicem dirimunt ex Suetonij Tranquilli in uita Caij Caligulæ ſententia uix tria milia paſſus & ſexcentos implet, unde ſinus utrobiq́ dictus olim Baianus à Miſeno in intimum auerni ſinum quinis & totidem ab auerno in Puteolos milibus eſt productus. Fuerit uero operoſum ſingula deſcribere quæ aut digitus ille terreſtris, aut ſinus Baianus habet, ſed digniora quantum fieri poterit breuiter attingemus. Primum Miſenus ipſe mons qua in promontorium coarctatur & ſi natura cauernoſus fuerit: tamen tantis excauatus eſt operum laboribus, tantis uel marmoreis uel lateritio & lapide quadrato compactis in ſublime ductis ſuſtentatur columnis, ut ubiq́ penſilis uideatur, erantq́ ut apparet intus balnea, erant natatoria, erant ad cœnas luxumq́ triclinia. ſuperius uero in continenti, & quà uergit in prædictum Miſenatium claſſis locum, fundamenta uiſuntur his qui non uiderint incredibilia: ubi Piſcinam uulgo mirabilem dicunt. nam cum ea pulcherrime ut conſtat ædis deſuper deſtructæ fundamenta fuerint, pars hæc extans ſubterranea ſublimibus ſuſtentata lateritijs columnis, ducentos quinquaginta longitudine centum'que & ſexaginta latitudine paſſus patet. & ita eſt integra ut noua uideatur: quam Lucij luculli domum quæ illi erat in Baiano fuiſſe tenemus. & quia in loco omnium Italiæ calido eſt ſita, uidetur eſſe illa de qua Plutarchus ſcribit Lucullum perbelle cum Cn. Pompeio ac Marco Cicerone

Templum Apollinis

Sibyllæ antrum

Hamæ

Miſenus mons

Baiæ

Suetonius

Sinus baianus

Piſcina mira

L. Luculli domus

& pleriſque illius ſæculi principibus uiris iocatum fuiſſe: cum ipſis omnibus Romanis in Lucullano nunc fraſcato apud Lucullum æſtate cœnantibus, Pompeio imperitiam ædificandi in Lucullo damnanti, quod domum pulcherrimam ſumptuoſiſſimam'que nimis multis porticibus feneſtriſq; apertam, æſtati quidem idoneam ſed hyemi omnino inhabilem feciſſet: ille reſpondit, uirtuti ſuæ Pompeium detrahere qui grues ſe prudentiores exiſtimet, æſtiua loca hyemaliaq; alternis inhabitantes. Seſe enim dicit qui hanc in Lucullano æſtati idoneam fabrefecerit, alteram in ſemper uernanti Baiano hyemalem pulcherrimamq; exædificaſſe. ſepulchra uero & uillarum aliorumq; monumentorum ueſtigia partim omnino proſtrata: partim ſemiintegra tam multa eo in quinum milium peninſulæ & digiti territorio cernuntur: ut continuatam ibi urbem potiuſquam diſperſas per agrum uillas fuiſſe appareat. Sed iam ſinum deſcribamus Baianum: de quo nihil eſt quod admirabilius dicere poſſimus quàm quod omnia eius littora decem milia paſſus à Miſeno ad Puteolos in circuitu protenſa ædificijs & quidem omnium quæ raro alibi uiderimus maximis contecta ac continuata fuerunt: quom eorum pars collibus impoſita celſiſſimis & in apertum prominentibus pelagum brachijs ſuſtentata fuerit inſanarum molium opere in profundiſſimum mare iactis. extant tamen aliqua penè integra, thermæ ſcilicet ad ipſum Baianum ſinum intimum: qui unicus nunc locus priſcam Baiani appellationem memoriamq; conſeruat. ſunt & aliæ penè ſimiles thermæ illis propinquæ: quarum conditoris & nominis notitiam habere nequiuimus. Sed balneum longe infra auernum petentibus & Lucrinum eſt obuium, nedum ædificij ſtructuram ſed & picturam quoq; aliqua ex parte integram conſeruans: in quo uerſuum pars pictorum extat, ex quorum uerbis carptim lectis conijcere licet, id fuiſſe Ciceronis balneum: cui id carmen libertum eius adſcripſiſſe Plinius aſſerit. ſupraq; illud idem Ciceronianum aliud eſt balneum in longam tortuoſamq; foſſam ſaxo excauatum: quod ſine aliquo aquæ calentis uſu ſolo uapore ſudores prouocat copioſiſſimos: & ſicut ferunt medici ſaluberrimos. Fuit uero maioribus thermarum huiuſmodi uſus quas ab actu fricandi tergendi'que neceſſario frictolas appellarunt: eas'que æque ac balneas uiduis & uirginibus chriſtianis euitandas eſſe glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus admonuit. Tritolam nunc corrupte appellant. Incipitq; ad eam ſinus Baiani partem Lucrinus eſſe: De quo in Virgiliani uerſus expoſitione. An memorem portus lucrino'que addita clauſtra: Seruius ſic habet. in Baiano ſinu campaniæ contra Puteolam ciuitatem lacus ſunt duo Auernus & Lucrinus: qui olim propter copiam piſcium uectigalia magna præſtabant. Sed quom maris impetus plerunque perrumpens exinde piſces excluderet, & redemptores grauia damna paterentur, ſupplicauerunt ſenatui. & profectus Cæſar ductis brachijs excluſit partem maris quæ ante infeſta eſſe conſueuerat: reliquitq; breue ſpatium per auernum quo & copia piſcium poſſet intrare & fluctus non eſſent moleſti: quod opus Iulium dictum eſt. de eodem Suetonius. portum Iulium apud Baias immiſſo in lucrinum & Auernum mari lacum effecit. Et Seruius in uirgiliani uerſus expoſitione Diuinoſq; lacus, ſic dicit Auernus & Lucrinus lacus antea ſiluarum denſitate ſic ambiebantur, ut exhalans inde per anguſtias aquæ ſulphureæ odor ſuauiſſimus ſuperuolantes aues necaret: unde & Auernus dictus. Quam rem Cæſar audiens deiectis ſiluis amœna reddidit loca. & infra in Virgilianum uerſum Acheronte refuſo, Acheron fluuius dicitur infernorum. Sed conſtat locum eſſe haud procul à Baijs undique montibus ſeptum: adeo ut nec orientem ſolem poſſit aſpicere nec occidentem ſed tantum meridionalem. Baiani ſinus latitudinem de qua diximus, Suetonius in Caligulæ uita ſic oſtendit: Baianum medium interuallum & Puteolanas moles trium milium & ſexcentorum fere paſſuum ponte iunxit, contractis undique onerarijs nauibus & ordine duplici ad ancoras collatis, ſuperiecto aggere terreno ac directo in Appiæ uiæ formam. per hunc pontem ultro citro'que commeauit biduo continenti. primo die falerato equo, inſignis quoque ciuica corona, & ſcutum tenens, & gladio aurea'que clamyde. poſtridie quadrigario habitu, curriculo'que bijugi famoſorum equorum. ſed & Nero illius ſucceſſor maiores circa Baianum excogitauit inſanias: de quo Suetonius. inchoabat piſcinam à Miſeno ad Auernum lacum contectam porticibus quaſi concluſam: quo quicquid totis Baijs calidarum aquarum eſſet conuerteretur. foſſam ab Auerno oſtiam qua nauibus necnon uia iretur, longitudine

Baianus ſi.

Frictolæ

Lucrinus
Auernus

Pons trium milium

dine centum ſexaginta milium, latitudine qua contiguæ quinqueremes commearent. De eodemq́ ſceleſtiſſimo imperatore Suetonius: agrippinam matrem litteris Baias euocauit ad ſolēnia quinquatriū ſimul celebranda: datoq́ negocio trierarchis qui liburnicam qua aduecta erat uelut fortuito concurſu confringerēt, protraxit conuiuiū, ſed quom nando euaſiſſet iugulari fecit. Seruius Virgilianum exponens uerſum, Infernicq́ lacus: dicit Lucrinum & Auernum ſignificari: inter quos eſt ſpelunca per quam ad inferos deſcendebatur. Sed iam ſatis de uetuſtioribus, ad recentiora ueniamus: Helius Spartianus de Alexandro imperatore optimo Mammeæ chriſtianæ filio ſic habet: In Baiano palatium fecit cum ſtagno Mammeæ matri: quæ Mammea tunc dictum hodieq́ uocatur. fecit & alia opera in Baiano magnifica in honorem affinium ſuorum & ſtagna ſtupenda admiſſo mari. fuit Baiano ſinui propinquus Bauli locus Herculis. quem Seruius dictum putat quaſi bouali quod illic habuerit animalia. hæc ſunt quæ de Baiano ſinu ſiue uetuſta ſiue recentiora duximus dicenda: reſtat ut ea pręſentibus applicemus. ad Frictolas nunc Tritollam Lucrinus incipiebat: cernuntur enim regione illius in littore brachia murorum, quæ Cæſar ut uiolentum excluderet mare iecit. Auernus uero à Lucrino nunc ſeparatus eſt quod breue ſpatium à Cæſare relictum quo piſcium copia poſſet intrare mare ſuperinducta harena concluſit: quæ quidem clauſura diligentiſſime de induſtria conſeruatur ne creſcentes accedente mari aquæ balneis officiant: quæ uicus nunc tripergula appellatus plurima & ut medici perhibent omnium Italiæ ſaluberrima habet. Adiacent uero ea omnia Auerno lacui ſalſum in aquis retinenti ſaporem: quas quidem aquas ita habet altas ut nullis etiam longiſſimis funibus ſaxo aut plumbo magni ponderis ad perpendiculum colligato eius profunditas tangi poſſit. mirum'que eſt cernere ſtupendi & inſani operis ædificia quæ aut in circuitu Auerni aut in eius aquis ripæ proximioribus fuerunt iacta: quom tamen uiæ ſilicibus in circuitum ſtratæ & aquarum formæ dulcium ſuperioribus in collibus penè ſint integræ. Egreſſi depreſſa hæc Lucrini & Auerni loca & Puteolos petituri, uia incedunt ſilicata, ad quam undique maiorum ſupradictis ædificiorum in Baianum ſuperne deſpectantium ruinæ cernuntur, quouſque ad uiam eſt uentum atellanam: quæ ab urbe Roma atellas per Appiam & poſt ab atellis ducebat ad Baias: qua quidem in uia haud longe à Puteolis & Baiano medio'que ad nunc Aduerſam ſpatio tam integra adhuc ſunt ueterum operum monumenta, ut ſi oſtia addantur & feneſtræ, uideantur habitationem non incommodam præſtatura: eadem'que uia ad Baiani ſupercilium ubi ſanctæ Mariæ ſacellum eſt poſt tergum relicta, maiorum etiam omnium quæ hactenus circa Baianum deſcripſimus ædificiorum ruinæ in ſublimi erectæ cernuntur: quas incolæ belgermanum appellant. fuerunt'que opera ſicut litteræ pila inciſæ marmorea oſtendunt, quæ Tiberius Cæſar bello Germanico feliciter perfecto, unde Germanicus eſt appellatus ad facti eius famam memoriam'que extruxit. Ei'que pulcherrimo etiam nunc operi proximum eſt penè integrum extans theatrum, cuius occaſione factum eſſe dicit Suetonius, ut cum celeberrimis ludis quibus Cæſar intererat Auguſtus ſenatorium uirum frequenti conſeſſu nemo recepiſſet, idem princeps ſpectandi modum correxerit. Dehinc ſunt Puteoli, de qua ciuitate uetuſta ſic habet Liuius in quarto. exitu eius anni Q. Fabius ex autoritate ſenatus Puteolos per bellum captum frequentari fecit: emporium'que communiuit, atque præſidium impoſuit. & infra de Annibale: ad lacum Auerni per ſpeciem ſacrificandi re ipſa ut tentaret Puteolos deſcendit. ſacro deinde perpetrato ad quod uenerat, & dum ibi moratur peruaſtato agro cumano uſq́ ad Miſenum promontorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum pręſidium Romanum. & infra: P. Cornelius Scipio Aphricanus & C. Aelius pętus magna inter ſe concordia ſenatum ſine ullius nota regebant: & portoria naualium capuæ Puteolis'que inſtituerunt. & infra: conſul Atinius tulit ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: quarum una fuit deducta Puteolos. Helius Spartianus dicit Adrianum imperatorem quom mortuus eſſet apud Baias ſepultum fuiſſe Puteolis in uilla Ciceroniana: ubi Antoninus ſucceſſor templum pro ſepulchro illi conſecrauit. Puteolis noſtro ordine tranſmiſſis locus occurrit medio inter ipſam & urbem Neapolitanam ſpatio fama apud ueteres celebratus. namque uilla quam Plutarchus tradit Lucium Lucullum habuiſſe prope Neapolim, & apud eam montem excidiſſe, atque ita excauaſſe ut mare introduceret, unde

Bauli · *Tritolla* · *Puteoli* · *Villa Luculli*

Xerxes Cn. Pompeius & M. Cicero illum appellare ſoliti fuerunt Xerxem togatum, ea eſt cu-
togatus ius ruinæ ingentes balneo ſupereminent agnani dicto. quamquam non balnea loco ſed
alteræ ſunt Frictolæ ſuperioribus meliores: & qui rerum huiuſmodi magnarum ingenio
uiribus'que factarum peritiam habent, facillime ſciſſuram præuident, intelligunt'que ma
nufactam unde defoſſus reiectus'que mons uiam præbuit, nunc etiam leui opera repara-
bilem qua mare nunc agnani lacum ita impleret: ut ad uillæ muros porticus'que nauigari
poſſet. procedenteſq; eo itinere ad cauernam perueniunt griptam nunc appellatam: ubi
pauſilypus pulcherrimis olim ſicut Plinius tradit uillis habitatus ad ſexcentos paſſus ex-
cauatus planum uia Puteolana curribus iter præbet. quis autem id memorabile opus fe-
cit ignotum eſt nobis, qui tamen legimus factam apud Senecam cordubenſem ipſius lo-
Cripta ci mentionem epiſtola quinquageſimaſeptima, ubi dicit: excepit me Cripta Neapolita-
Neapo. na: nihil illo carcere longius, nihil illius faucibus obſcurius, quæ nobis præſtant non ut
per tenebras uideamus, ſed ut ipſas cernamus: ſi locus haberet lucem, puluis auferret,
in aperto quoq; res grauis & moleſta: quid illic ubi in ſe uolutatur, & quom ſine ullo in-
ſpiramento ſit incluſus in ipſos à quibus excitatus eſt recidit? & Donatus in Virgilij ex-
poſitione tradit ipſum poëtam ſepultum fuiſſe Neapoli uia Puteolana ad ſecundum lapi-
dem, quod ſepulchrum circa prædictam Criptam ſæpe quæſitum nequiuimus inuenire.
Neapolis Sequitur Neapolis urbs uetuſta atq; præclara, cuius originem Liuius in octauo refert in
Cumanos his uerbis: Palæpolis fuit haud procul ubi nunc Neapolis eſt: duabus urbibus
idem populus habitabat, Cumis erant oriundi: Palæpolim'que quam tenerent Græci di-
cit infra Liuius à Publio Plautio conſule captam fuiſſe. & infra iam publius inter Palæ-
polim Neapolim'que loco opportune capto diremerat hoſtibus ſocietatem auxilij mutui.
& infra item dicit Neapolim auxilio nolanorum Romanis deditam fuiſſe. uſi uero ſunt
ſemper poſtea Neapolitani erga Romanos & alios dominos conſtantiſſima fide, pri-
mum Romana republica Cannenſi clade conſternata cum ad Gerionem iam hyeme im-
pendente conſiſteret bellum Neapolitani legati Romam uenerunt, ab his quadraginta pa
teræ aureæ magni ponderis in curiam delatæ, quas quidem ſenatus contra morem ſuum
accepit, & Neapolitanis gratias egit. Quomq; Annibal Neapoli ſummopere potiri quæ-
ſiuerit, Neapolitani in Romanorum partibus perſtiterunt. Liuius in XXIII. de An-
nibale. ipſe per agrum campanum mare inferum petit oppugnaturus Neapolim, ut ur-
bem maritimam haberet. & infra. Annibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum
animos partim ſpe partim metu nequicquam tentaſſet, in agrum nolanum exercitum du-
xit. & infra quarto: Inde ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quàm ſpe po
tiundæ urbis duxit. Floruit autem ſemper poſtmodum Neapolitana urbs Romana re
ſub conſulibus & pariter ſub principibus integra: adeo ut apud eam graues uiri animo-
rum à curis laxamentum quærerent, & diſcoli laſciuiæ diuerſorium. Suetonius de Ne-
rone: Reuerſus è Græcia Neapolim quod in ea primum artem Muſicam protulerat al-
bis equis introijt diſiecta parte muri. & infra: Nero de motu galliarum Neapoli cogno-
uit die ipſo quo matrem occiderat. Sed & uiros uidemus litteris celebratos Virgilium diu
Titum Liuium aliquando, & Horatium Neapoli moratos fuiſſe. & Seruius aſſerit Vir-
gilium ſcripſiſſe Georgica Neapoli: quam Parthenopem appellauit: ac otij ignobilis no-
tauit. Franciſcus quoq; petrarcha præſtanti uir ingenio à Roberto rege Neapolitano gal
licana oriundo progenie rogatus Neapolim bis ſe contulit, nulla quidem maioris lucri ſpe
ſuaſus: quàm ut optimo atque humaniſſimo regi doctos & uirtuoſos uiros unice amanti
gratificaretur: eamq; uim habuit inita inter diuitem regem & doctum integrumq; ſed re-
rum inopem uirum, & tamen animo & uirtute diuitem poëtam, ut per unicam eiuſmodi
amicitiam conſeruatus nunc uiuat rex Robertus. Nam quod omnibus in quorum ma-
nus hæc uenient faciliter oſtendere, ac quoad uixerimus probare poterimus, extra ur-
Robertus rex bem Neapolitanam pauciſſimi ac pene nulli ſunt uiri quantumuis docti, qui Robertus
rex quis & unde aut quo tempore fuerit alia nouerint ratione uel cauſa: quàm quod eum
in àmiciſſimi Franciſci petrarchæ operibus ſiue latinis ſiue uulgaribus legendo recogno-
uerunt. Seruius in Virgiliani uerſus expoſitione: Nec tu carminibus noſtris indictus abi-
bis Oebale: dicit Oebalus filius eſt Thelonis & nymphæ Sebetridis. Hic autem eſt iuxta
Neapolim, ſed thelo regnauit capreis: filiuſq; eius tranſijt ad campaniam, & multis ſubiu-
gatis

gatis populis,ſuum dilatauit imperium. At poſtꝗ Romani imperij inclinatio cœpit, cre/brescentibus barbarorum inſultibus Neapolitani partes Romanorum pro poſſe, ſupraꝗ ſecuti ſunt. & quod in hiſtorijs copioſe oſtendimus, rex Vandalorum Genſericus claſſe ingenti ab Aphrica ducta,Romanam urbem captam ſpoliatamꝗ, & omni humano habi/tatore deſtitutam reliquit:qui & Capuam quoꝗ euertit: ad Neapolim uero quū ueniſſet, eam diu obſidione preſſam capere nequiuit.Paucis ab inde annis Beliſario Iuſtiniani im/peratoris duci adeo conſtanti animo reſtiterunt Neapolitani:ut quum poſtea per lapideū aquæductus foramen ſcalpris dilatatum urbs in eius poteſtatē facta eſſet;Neapolitani ſola principis humanitate ab excidio ſint ſeruati. Multis poſtea interiectis annis, quum ſarra/ceni omnem oram maritimam,quæ à Caieta Rhegium uſꝗ protenditur per bellū obtinu/iſſent,Neapoli quoꝗ ſunt potiti,quā ad annos triginta poſſederunt: quouſꝗ Ioannes de/cimus pontifex Romanus uir excellentiſſimus, pellendis Italia ſarracenis animū adiecit: quo hortante,& auxilia ſubminiſtrante, Neapolitani omniū primi id diu inuiſum abiece/runt iugum,ſecutiꝗ eius urbis exemplum,cæteri campaniæ,lucaniæ,& brutiorum popu li eam ſcilicet incolentes oram,quæ à Neapoli continet freto ſiculo,dominio ſarracenorū abiecto,ſeſe in chriſtianā uindicarunt libertatem.Qua afflicti clade ſarraceni auxiliaribus copijs ex Aphrica Mauritaniaꝗ accerſitis,oppida & urbes,quæ ſibi erant in Italia reliquę præſidijs confirmatas maioribus retinere conati ſunt, phormias, minturnas, ſinueſſam, uulturnum,linternum,cumas,atꝗ baianum:nam puteolani neapolitanis ab initio in rebel lione conſenſerant. Perſtitit uero perſeuerauitꝗ ſanctiſſimus pontifex in ſua expellendæ barbariei æternis digna laudibus uoluntate:& Italos omnes quantumuis inter ſe alijs rati/onibus laceros atꝗ diſcordes in fidei chriſtianæ tutelam orando ſuadendoꝗ magis quàm ꝗ nequiſſet iubendo,armari obtinuit.Quibus in magnum coactis exercitum, pontifice Io anne duce,uentum eſt ad minturnas.& quod in eius urbis deſcriptione diximus,prælium apud eam geſtum eſt:in quo ſarraceni maxima clade ſuperati ſunt. unde factum eſt, ut ea gens impia,& non magis chriſtiano quàm Italico nomini inimica regionem prædictam à phormijs ad baianum:& quicquid urbium,oppidorum munitorum locorum in ea præſi/dijs obtinebant,incendijs & toto conatu reliquerint dirutum, adeo ut ea quā hucuſꝗ uix conando potuimus ſingulis in locis ad nominis antiqui noticiam perducere manſerit ſoli/tudo.Aucta uero eſt ſemper poſtea opibus urbs Neapolitana:& fœliciter ſub Ioanne de/cimo inchoatas in barbaros inimicitias fœliciſſime retinuit. Namꝗ quum Leonis quarti papæ temporibus ſarraceni ſanctorum Petri & Pauli apoſtolorum utraſꝗ urbis Romæ baſilicas ui captas incendio abſumpſiſſent, urbemꝗ Romam diu obſeſſam capturi uide/rentur,nullis maioribus ex omni Italia quàm Neapolitanorum uiribus, & ſeruata eſt Ro/ma,& barbari ſunt expulſi.Nimis multa huic operi & loco eſſent illa, quæ de Neapolita/norum uarijs caſibus ſcribi poſſent, dum Guiſcardis Germanisꝗ & Gallicis regibus, qui Neapolim à trecentis annis regia ornarunt dignitate obedientiſſime parent. ſed omnes eo rum laudes accumulat glorioſa calamitas in magnam conuerſa fœlicitatem, dum pro ſer/uata gallico Andegauenſi principi Renato fide duriſſimā ab Alphonſo aragonū rege ob/ſidionem pertulerunt: quouſꝗ pari cum Beliſarij temporum euentu per aquæductus cu/niculum ab ipſo rege capti,atꝗ ad hanc,in qua nunc beati florent fœlicitatem eiuſdem re/gis præſentia clementiaꝗ ſeruati ſunt:ut non immerito is rex triumphi conſuetudinē diu/tiſſime intermiſſam,longo tandem poſtliminio in Italiam reuocauerit.Habet urbs neapo/litana baſilicas,mœnia,& arces,& publicas priuataſꝗ ædes ſuperbas,& cęteris Italiæ ma ioribus comparandas: in quis præclarum eſt uirginis Claræ monaſterium:quod à Sancta Aragone regina Roberti regis inclyti uxore ædificatum facile omnia Italiæ monaſteria antecellit,eiꝗ proximum eſſe uidetur ſancti Martini extra urbis mœnia cartuſienſe cœ/nobium ædificij magnificentia pulcherrimum.Conſtat tamen arcem unam caſtellum no/uum appellatum,mari imminentem Alponſi regis laude & memoria dignum opus,cæte/ris quæ in Italia nunc extent ueteribus ſiue nouis operibus monumētis & ſtructuris præ/ferendū eſſe, ſiue turrium eius murorumꝗ altitudinē & craſſitudinem & pulchritudinē, ſiue aularum cubiliumꝗ & ſingularum eius partium amplitudinem, & ornamenta peri/tus eiuſmodi rerum exiſtimet. Ornata fuit neapolis patrum noſtrorum ætate Bonifacio nono pontifice Romano ex Tomacella gente oriundo;qui primus non modo urbem Ro/

mam,ſed & ipſum quoque pontificatum in dominij poteſtate continuit. Pauloq́ poſt alterum Neapolis pontificem Romanum habuit Ioannem XXIII ex gente Coſſea: quem alioquin prudentem Sigiſmundus imperator in Germaniam ſeductum à concilio Conſtantienſi, pro eccleſiæ facienda unione priuari curauit. magno item per id temporis ornamento Neapolitanæ urbi fuit Ladislaus rex Galliæ regum proſapia, Neapoli genitus &
Ladislaus rex nutritus: qui militiæ omnino deditus, præter id Neapolitanum omne regnũ armis quæſitum, urbem quoque Romam Peruſiamq́ & Aſſiſiam de iuribus eccleſiæ & Cortonam de Etruria cepit: quam uendidit Florentinis: conſtansq́ fuit omnium eius ætatis prudentium opinio, ipſum Italico regno, & quod poſtea facillimum erat imperio Romano, niſi florentem eum mors intercepiſſet breui potiturum fuiſſe. Neapolitanæ urbi ſecundum littus Pompeij à uetuſtis ſcriptoribus proximi deſcribuntur: qui uicus olim fuit amœniſſimus, Romanisq́ gratiſſimus: adeo ut M. Cicero legem, de qua ſæpe diximus, diſſuadens Rulli agrariã ægre ferendum oſtendat Pompeios à decemuiris uenundari. & quia doctos qui hoc tempore Neapoli apud regem in pretio habentur errare uidemus, Pompeios & Herculaneum ubi nunc turris eſt octaui fuiſſe affirmantes, uetus teſtimonium oſtendendo certius Pompeiorum loco afferemus. primumq́ dicimus, ubi nunc annuntiata & caſtellum eſt ad mare Pompeios uicum oblongum uillisq́ ſpecioſiſſimis frequentiſſimum fuiſſe. Liuius in nono. Per idem tempus claſſis Romana à P. Cornelio, quem ſenatus maritimæ oræ præfecerat, in campaniam acta: quum appulſa Pompeios eſſet ſocij nauales ad populandum nucerinum agrum profecti, facta præda exuti ſunt. qui ergo nucerinum prædaturi fuerunt agrum, nauales milites Sarni oſtia potius ingredi oportuit, quàm ad diſtantem ſexto miliario turrim octaui facere excenſionem. Herculaneum uero ulterius & multis diſtans milibus fuiſſe infra oſtendemus. & quidem turris octaui nominis noui uicus, cui diſtantia ab urbe Neapolitana dederit appellationem, nullas habet uetuſtatis reliquias, præter ſuperioris Plinij mortis locum, quem ibi fuiſſe neceſſarium tenemus. Nulla enim in parte alia ueſeui montis incendia, quibus imprudẽter inſpiciendis Plinius eſt necatus, naui potuerunt adiri: & quidem ea omnis ora ubicunq́ ſaxa etiam in littoris ſupercilio terræ ſupereminent, incendij ueſtigia oſtendit adeo certa, ut nihil præter flammã fumumq́ deſit, quo illa paſſim nunc etiam ardere aduena ſuſpicetur: fuitq́ id incendium, de quo Suetonius Tranquillus in Titi Veſpaſiani uita ſic dicit: Quædam ſuo tempore triſtia acciderũt, ut conflagratio Veſeui in campania: curatores reſtituendæ campaniæ conſularium numero ſorte duxit: bona oppreſſorum in ueſeuo, quorum hæredes non extabant,
Veſeuus mõs reſtitutioni afflictarum ciuitatũm attribuit. Veſeuum uero montem uitium agrorumq́ cultura ditiſſimum nunc appellant ſummum, ꝙ in conſpectu Neapolitanæ urbi poſitus, & hinc campis, inde mari maiore parte circumdatus uidetur eſſe ſummus. In mediterraneis campeſtribus, quæ Aduerſam urbem ueſeuumq́ montem interiacent: duo extant lo-
Marlianum ca, ueterum memoria celebrata. Merelanium olim nunc Marlianum oppidum, & urbs
Acerræ Acerræ. de qua Liuius XXIII. Hannibal Acerras cepit uacuas, & incendit. & libro XXVII: Acerranis permiſſum eſt, ut ædificarent, quæ incenſa erant: ad quam hiſtoriam alluſit Virgilius in georgicis, ubi terras laudans culturæ excellentioris dicit: Talem diues arat Capua, & uicina ueſeuo Ora iugo, & uacuis clanius non æquus acerris. Quo in loco Virgilius id quod ſupradiximus de terra leboris innuit, omnem eam regionem quæ undique clanio amni adiacet, leborinam olim appellatam, feraciſſimi eſſe ſoli: ſicut de ea Plinium ſcripſiſſe oſtendimus: qui tamen de terris tractans ad ſationem uitium optimis, dicit campaniam ubiq́ optimam uitibus eſſe, quę tenues exhalat nebulas: & cretam in pompeianorum agro, ac argillam cũctis ad uineas generibus anteponi, quoniã excipitur cum illis inuicem ſabulum album. Sed iam uentum eſt ad ſuperiorẽ clanij amnis partem: quum
Sueſſula ab acerris diſtet quatuor milia paſſus Sueſſula oppidum nunc uacuum, iuxta quod ſicut à principio diximus, fontem is fluuius habet. Sarnusq́ poſt hac nobis deſcribendus ordine uidetur occurrere, quum cætera explicuerimus de Sueſſula: de qua Liuius in ſeptimo. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt: qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus. & in octauo. Cumanos Sueſſulanosq́ eiuſdem iuris conditionisq́, cuius Capuam eſſe placuit. & infra: Inter Capuam & Sueſſulam caſtra caſtris cõferamus. & libro XXIII Hannibal ſuper Sueſſulam per montes Nolam peruenit. & infra. M. Claudius proconſul ad eum

ad eum exercitum qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret miſſus. Et inferius Claudiana caſtra erant ſupra Sueſſulam. Sed iam aliqua de campanis propter dimidiatum in Samnio ſicut oſtendimus, uulturnum ſuperius omiſſa repetēda ſunt. Ea in parte ad quam Sabbati amnis ſtipite utrinque deſcripto, Samnium omne finitum eſſe oſtendimus, Iſclerus ſequi- *Iſclerus*
tur omnium campaniæ hac in parte fluuiorum primus in uulturnum ſupra Capuam quinto fermè miliario cadens: qui iſclerus ex montibus Caudinam uallem claudentibus ortum habet. & inter Soritellam fluuium ſuperius in Samnio deſcriptum: & ipſum iſclerum ſunt montes altiſſimi: in quibus primum eſt gripta oppidum, cui ſupereminet mons nunc Ta- *Tabor*
bor, olim taburnus: quem Seruius Virgilium in georgicis exponens, campaniæ montem eſſe dicit: qui uites ab induſtria cōtra naturā alat. Et idem ſuper uerſu item Virgilij Aeneidos XII. Ac uelut ingenti ſila ſummoue taburno. dicit taburnus mons eſt campaniæ. ual- *Taburnus*
li autem ex monte taburno in iſclerum uergenti imminet collis pacis: & uallis quam iſclerus efficit, dextrorſum habet lunatulam & ducentium. Superiusq; in monte eſt Airola no- *Airola*
bile oppidū, comitatus titulo inſigne, duobus miliaribus à furculis caudinis diſtans. pertinent in hæc uſq; loca montes ardui, Capuæ ad aduerſam regionem imminentes: qui & longiuſculo tractu ad Nolam urbem ferūtur, tiphata olim appellati: in quibus oppida ſunt *Tiphata montes*
Meronida, caſerta comitatu inſigne, magdalonum, & ſuperius duraganum: in proximaq; ualle furculis caudinis ſuperiore argentum eſt: & infra marilianum uetuſti, ut diximus, nominis oppidum. Proxime ad medium montem eſt cancellum oppidum, ſuperius forinū. Sunt uero hi montes tiphata: de quibus ſic habet Liuius in ſeptimo. Nam Samnites omiſſis ſidicinis, ipſam arcem finitimorum campanos adorti, unde ęque facilis uictoria prædæ atq; gloriæ plus eſſet, Tiphata imminentes Capuæ colles cum præſidio firmo occupaſſent: deſcendunt inde quadrato agmine in planiciem, quæ inter Capuam tiphataq; interiacet. Et idem infra: prælium ad tiphata atrox, in quo oculos Romanis ardere dixerunt. Fuſi cæſiq; Samnites. Et libro XXIII. Hannibal ad tiphata caſtra habebat, qui raptim currens gracchum non inuenit. & infra: Inter Capuam caſtraq; Hannibalis, quæ in tiphatis erant. & inferius Hannibal præſidio medio relicto in tiphatis, profectus cum exercitu toto. & libro XXIIII. Hannibal profectus arpis, ad tiphata in ueteribus caſtris ſuper Capuam reſedit. Liuius item lib. XXXII. Cornelius Scipio Aphricanus, C. Aelius Pætus ſub tiphatis capuæ agrum uendiderunt. Ad eiuſdem montis decliuia, quæ auerſa à Capua regione in caudinæ uallis ſuprema deſinere incipiūt, Sarnum eſt oppidum, à ſarno fluuio *Sarnum*
ibi fontes copioſiſſimos habente dictum: in quibus fontibus ſcribit Plinius ligna & folia *Plinius*
quum ceciderint, in lapides dureſcere. Sed inter eos fontes & ueſeuum montem longe ſupra à nobis deſcriptum, Nola eſt urbs uetuſtiſſima, & in hiſtorijs celebrata: quam iuſtinus *Nola*
à Iapygis conditam fuiſſe aſſerit: cuius agrum eſſe fertiliſſimum Virgilius in bucolicis ſic ſcribit: Talē diues arat Capua, & uicina Veſeuo Nola iugo: licet ora poſuerit pro nola: nolanis, ſicut ſeruius ſcribit, iratus: quia eum aut hoſpitio non acceperant, aut aqulam noluerant ei concedere in ſuum agellum ueſeui radicibus ſubiectum deriuandam. Liuius in nono. In campaniam reditum maxime ad nolam armis repetendā: quæ capta eſt à C. Liuio conſule. & libro XXIII. Hannibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum animos partim ſpe, partim metu nequicquam tentaſſet: in agrum nolanum exercitum duxit, Item infra. M. Claudius proconſul ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulā nolæ præſideret miſſus. Item inferius: & nolæ ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plæbs Hannibalis erat. Item inferius: eadem æſtate Marcellus ab nola, quam præſidio obtinebat. & inferius Hannibal præſidio modico relicto in tiphatis profectus cum cætero exercitu ire nolam pergit. Et libro XXIIII. Aduentu Hannibalis nolana mota eſt plæbs. Liuius item libro IIII de nonageſimo. Sylla nolam in Samnio recepit, & agros eius legionibus diuiſit. Si autem Liuius hoc in loco nolam in Samnitibus annumerat, minime mirandum, quod eo in ſociali bello, quod tunc is ſcribebat, Nola uicinis Samnitibus ita obſtinate cōſenſerat: ut ex ea regione haberi potuerit. Suetonius Tranquillus mortem Octauij Cæſaris Auguſti deſcribens eum dicit à Capreis Nolam delatū in eodem cubiculo, in quo pater Octauius obijſſe: & cēturiones eū à Nola Bouillas humeris detuliſſe. Plinio uero Sarnus, deſcriptio cuius bis ſupra à nobis eſt inchoata, in mare inferum cadit ad loca Annuntiatæ nunc proxima: ubi olim Pompeios fuiſſe oſtendimus. Iſq; fluuius, de quo Virgilius in ſeptimo, &

qua

Sarnus qua rigat oppida Sarnus,& nocturnæ auræ editor à Lucano appellatus,nunc dicitur Scafati à ſcafis:quæ ibi tenentur uiatoribus in agrum nucerinum traijciendis. Nam proxima ad quatuor mille paſſus eſt urbs Nuceria: quam M. Cicero legem diſſuadens agrariam, Rullo Cornelio propoſitam, queritur in decem uirorum libidinem peruenturam,his uerbis,Neapolim Pompeios Nuceriam ſuis præſidijs deuincient.Liuius autem libro XXII ſic habet Nucerini Atellam quia id maluerant,Atellani Calatiam migrare iuſſi. Nuceriæ dextrorſum montes imminent, in quorum medio oppidum eſt à ſitu nomen nactum. Inter montes enim appellatur,uallisq́ his montibus ſiniſtrorſum proxima ſanctum Seuerinum habet nobile oppidum, à quo clara eius cognominis familia originem habet, eaq́ue uallis omnigenum fertilis frugum, uinis præſertim uermiculis abundat. Ad infimam uero eius uallis partem apud oppidum, quod Aqua malorum appellatur,fluuius eſt qui paucis delapſus paſſuum milibus hiatu terræ abſorbetur: & poſt centeſimi fermè paſſus ſpatium integer,& quantus fuerat in amplam ſcaturiginem euomitur.Cauaq́ urbs à ſitu appellata ualli & fluuio dextrorſum in monte imminet.ſed à Nuceria urbe ad prædictas cauas progreſſi,montes dextrorſum linquimus celſos ampliſſimosq́ in mare inferum excurrentes,& promontorium facientes,quod Mineruæ cognomen priſcis temporibus habuit:nunc ab amalphi oppido appellatum, cuius oppidi nomen nullo in ueteri loco inuenimus,primaq́ eius loci mentio nobis occurrit,ubi in hiſtorijs oſtendimus, ad annum ſalutis quintum uigeſimum undeciesq́ centenum Othonem imperatorem theotonicum ab Innocentio ſecundo pontifice Romano, contra Rogerium Siciliæ comitem fuiſſe uocatum: Rogerioq́ Italiæ continenti pulſo Amalphim ciuitatem, & Riuellum cum caſtellis circũuicinis ſpoliatũ fuiſſe. Sed fama eſt qua Amalphitanos audiuimus gloriari, magnetis uſum, cuius adminiculo nauigantes ad arcton diriguntur, Amalphi fuiſſe inuentum, quicquid uero habeat in ea re ueritas,certũ eſt id noctu nauigandi auxilium priſcis omnino fuiſſe incognitum. Nam licet legamus Hiſpanos ad heſperi ſideris directionem nauigaſſe in Italiam,unde ſicut operis principio diximus,Italia heſperiæ appellationem habuit:nullum tamen ad eam rem cœlo nubibus obſcurato à magnete, aut ab alio inſtrumento petebatur auxilium. ipſis uero in montibus amalphitanis uini oleiq́ feraciſſimis, qua in mare inferum deſinunt,& meridianum excipiunt ſolem,regio eſt omnium Italiæ amœniſſima cedri maliq́, quod arantium uocitamus,& punicorum cæterorumq́ malorum ferax,quibus Neapolitana urbs imprimis gaudet:ſuntq́ hoc in promontorio præter Amalphim oppida in mare pariter uerſa, maius & minus nomine appellata: inde caput urſi,& ulterius ueterum uicus uillis amœniſſimis habitatus. Poſt promontorium eſt Salernum urbs ad Silerim fluuium, oriturq́ is fluuius in appenino, qua in parte drumentum in mare ſuperum currens, ſuos habet fontes. uallem nunc deſcribi oportuit: quam Siler amnis ſiniſtrorſum à mari ad appeninum oppidis alicubi caſtellis & uicis habitatam habet. Sed eam dexteramq́ue ſimul Lucaniæ regionis contiguæ deſcriptionem aggreſſuri deſcribemus,ut montes Lucaniæ excelſos,& pleraq́ inſuperabiles melius oſtendamus. Sunt enim illi, de quibus dicit Liuius in nono quum difficultates enumerans,quas inuenturus fuit Alexander magnus, ſi in Italiam traieciſſet, interrogat,quis illi habitus fuiſſet Lucanos mõtes & ſaltus Apuliȩ cernenti. Sed iam Apuliæ manũ apponamus.

Scafati

Nuceria

S. Seuerinus

Otho imperator

Salernum

BLONDI

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRA/
tæ, Apulia Regio quartadecima

OPORTVIT ſupra ſamnitium regione ad Tiferni amnis dexteram à
nobis expedita ad eiuſdem fluuij ſiniſtrã tranſire: & ibi inchoantem
Apuliã exordiri: ſed cõnexam, ſicut oſtenſum eſt ſamnio campaniã
prius deſcribere coacti fuimus. Itaq; ad Apuliã finita campania rede/ *Apulia*
undum eſt. eam regionẽ à duce eiuſdem nominis ſic appellatã Ptole/
mæus bifariã diuidit, ut Apulos, daunos & tifernos ad barium urbẽ,
peucetios inde uſq; ad ſalentinos eſſe uelit. Seruius uero in octauo
Virgilij uerba exponens, Diomedis ad urbẽ, ſic habet. Diomedes te/
nuit partes Apuliæ: & edomita omni Gargani montis multitudine in eodẽ tractu, multas
condidit ciuitates, Beneuentũ, equitucium, & arpos quæ & argirippa eſt dicta: pars uero
ad quã Virgilius facit, miſſum fuiſſe meſappũ, meſappia, & peucetia à fratre. Item daunia
à dauno rege. Geſta in Apulis referre operoſum eſſet: ſed aliqua ex more noſtro ſumma/
tim attingemus. Apuli prius bello q̃ amicitia Romanis noti fuerũt. Nam Liuius lib. VIII *Apuli*
dicit. C. Sulpitio, Q. Aemilio cõſulibus, ad defectionẽ ſamnitiũ acceſſiſſe nouum Apuliæ
bellũ: cuius tũc ager ſit uaſtatus: & lib. IX. Publiũ conſulẽ in Apuliã profectũ, aliquot ex/
peditionibus populos aut ui ſubegiſſe, aut cõditionibus in ſocietatẽ accepiſſe. & infra: In/
clinatis ſemel in Apulia rebus, teatini quoq; apuli ad nouos cõſules, Q. Iuniũ Bubulcũ, Q.
Aemilium Barbulã fœdus petitũ uenerũt, pacis per omnẽ Apuliã præſtandæ populo Ro.
auctores. Id audacter ſpondẽdo impetrauere ut fœdus daretur, neq; ut æquo tum fœdere,
ſed ut in ditione populi Ro. eſſent. ſicq; apulia eſt perdomita. lib. autẽ X. Magnus motus
ſeruilis eo anno in apulia fuit: tarentũ prouinciã L. Poſthumius prætor habebat: is de pa/
ſtorũ cõiuratione, qui uias latrocinijs paſcuaq; publica infeſta habuerãt, quæſtionẽ ſeuere
exercuit: ad ſeptẽ milia hominũ cõdemnauit, multi inde fugerũt, de multis ſumptũ eſt ſup
plicium. ſunt prima apulorũ ad tiferni ſiniſtrã oppida Campus marinus in littore: & intus *Campus ma/*
decimo miliario Larinũ nouũ oppidũ alteri ſuffectũ, uetuſtiſſimo eiuſdẽ nominis proxime *rinus*
ad duos mille paſſus demolito. de quo Liuius lib. XXII. poſt deſcriptã Hannibalis fugã *Larinum*
ab agro falerno ſic habet. Hannibal ex pelignis flexit iter retroq; Apuliã repetẽs, galeranũ
peruenit: ad urbẽ dictator in larinate agro caſtra cõmuniuit. C. Cæſar in cõmentarijs. Inde
Cæſar ſeptẽ omnino dies ad corfiniũ cõmoratus, per fines marrucinorũ, frentanorũ, & la/
rinatum in apuliã peruenit. Quarto ſupra larini ueteris ruinas miliario eſt caſacalenda op
pidum, cui ad duos mille paſſus proximẽ ſunt ruinæ Gerionis oppidi uetuſtiſſimi: de quo
Liuius lib. XXII. quum ad gerionẽ iam hyeme impendente cõſiſteret bellũ, Neapolitani
oratores uenerũt Romã. & infra: q; diu pro gerionis apuliæ caſtelli inopis, tanq; pro car/
thaginis mœnibus pugnauit. Superius ſunt: loueniſcũ, morronũ, caſtellũ lineum, petrella,
mons ſaganus Iacobi copiarũ ductoris egregij patria, à qua cognomen habet. inde coacta
rochetta, ratinum, buſſum, baranellũ, uinculatoriũ: quod à bouiano & tiferni amnis origi/
ne quinq; milia paſſus abeſt. Medioq; in montiũ à mari ad bouianũ tractu monti ſagano
ad ſiniſtrã quarto proximũ eſt miliario campus baſſus, à quo oppido patriã quoq; & cog/ *Campus*
nomen habẽt comites campi baſſi: quorũ Carolus copias cũ prudentiæ & fortitudinis lau *baſſus*
de ducit. A tiferno autẽ fluuius nũc fortorius uiginti milia paſſus in littore diſtat. Qui qui/
dem fluuius in mare ſe exonerat prope lacũ Leſinæ appellatũ, paſſus quadraginta milia in
circuitu cõplexũ. Leſinaq; oppidũ quatuor à mari milibus diſtãs lacui cui dat nomẽ mille *Leſina*
paſſibus eſt propinquũ. Intus autẽ quarto ſupra leſinã miliario proximũ eſt ad mille paſſus
amni fortorio, & arduo in colle oppidũ, in regione egregiũ, Serra capriolla appellatũ. ſupe
rius ſunt oppida & caſtella: ſanctus Iulianus, collis tortus, machia, petra cratelli, campus pe
træ, geldonũ, & in ſummo circus maior, cui proximũ fortorius amnis habet ortũ. Ad ſini/
ſtram uero fortorij ſanctus Nicander oppidũ quinq; milia paſſus à mari diſtans lacui leſi/
næ imminet ad eã partẽ, quæ monti gargano eſt proxima. Interiusq; porcina oppidũ quin
decim à fortorio duo à gargani montis radicibus milia paſſus abeſt: ſextoq; ſupra forcinã
miliario oppidum ſanctus Seuerus, ſexdecim à fortorio, & ſex à gargano milibus recedit.
Priuſq; ultra procedamus Garganũ priſci præſentiſq; nominis montẽ fama notiſſimũ de/ *Garganus*
ſcribamus: is ad infimas radices in planiciem deſinentes, ducentorũ milium circuitu patet. *mons*

Qua

Qua uero in parte ad occidentẽ ſolem uerſa fortoriũ amnẽ,& maris Adriatici ſinum ſpectat,lacũ habet uarrani appellatũ, triginta milia paſſus in circuitu cõplexũ:cui quidẽ lacui caſtella circũimminent,caprinum,cognatũ & ſitella : & qua mons ipſe in mare prominet Rodium,ut nunc appellãt,oppidũ inferiora obtinet :quod quidẽ promontoriũ & oppidũ Ptolemæus Pliniusq́;,& cæteri omnes priſci Tirium appellarũt:ſupra eſt oppidũ uicus dictum:& ſuperius montis ſummitatẽ obtinet,præclarũ ſancti angeli oppidum:à quo mons ipſe præſentis temporis,ut plurimũ nominationẽ habet.ornaturq́; templo cũ ędificijs,cæteroq́; apparatu,tum maxime ipſa religioſitate cõſpicuo:quod archãgeli Michaelis patrocinium apud deũ noſtrum imploraturi totius chriſtiani orbis populi,maximo per uniuerſa anni tempora cõcurſu frequentant.Qua uero Garganus ſpectat in orientẽ ſolem oppidum eſt portuoſum,nũc beſtia olim ueſtice appellatũ. Vnde oſtendimus in hiſtorijs, Ale-

Alexãder III *papa* xandrum tertiũ pontificem Ro.à Guilielmo ſecundo normannorũ gentis rege adiutũ ſoluiſſe cũ tredecim triremibus:ut pacẽ cũ Federico primo imperatore peſſimo cõpoſiturus, Venetias nauigaret.Eoq́; in loco,quũ ſit ſecundũ Gargani promontoriũ Ptolemæus adriatici maris ſinum finire:ac ionium mare aſſerit inchoare.Qui etiã dicit Diomedis inſulam Gargano ad triginta milia paſſus è regione proximã eſſe. Eſtq́; hæc inſula : de qua beatus

S. Auguſtinus Aurelius Auguſtinus de ciuitate dei ſcribẽs,aliqua dicit,quibus ab ipſo tranſſcriptis unuſ-

Diomedis aues quiſq; pro auctoris grauitate fidem quã uolet,poterit adhibere.Diomedẽ ferunt deificatũ: & ſocios ſuos in aues eſſe cõuerſos,nõ fabuloſo poeticoq́; mendacio,ſed hiſtorica atteſtatione:quin etiã templum eius eſſe aiunt in inſula Diomedica,non longe à mõte Gargano: & hoc templum circumuolare atque incolere has alites tam mirabili obſequio, ut aquam impleãt & aſpergant.& eo ſi græci uenerint,aut græcorũ ſtirpe progeniti, nõ ſolũ quietas eſſe,uerũ & inſuper aduolare.Si aũt alienigenas uiderint,ſubuolare ad capita cũ grauibus ictibus,ut etiã perhibeãt uulnerare.Nam duris & grandibus roſtris ſatis ad hæc prælia perhibentur armatæ.Eam uero inſulã tremiti appellatã:& Diomedis,ut uidetur, templũ illud nunc inhabitant religioſi canonici regulares appellati:quos non minus hoc in loco q̃ Venetijs,ſicut oſtendimus,& fouit & auxit glorioſus pontifex IIII Eugenius: quorum uitæ auſteritas,& ſanctimonia adeo cunctis eſt admirabilis:ut cũ aduenis omnibus ſint hoſpitales ac munifici, à nullis uel perditiſſimis quarũcunq; gentiũ & nationũ piratis ullam hactenus acceperint læſionẽ:eorũ nos quoſdam narrare audiuimus,has aues Diomedis nomen retinentes,magnitudine anſeris inſulã habere multas:ſed omnino omnibus innocuas, nec aliquod eis aut templo præſtantes obſequiũ.De gargano monte habent aliqua Virgilius

Iapygia & Seruius:quæ ad uniuerſæ Apuliæ notionẽ plurimũ faciũt.Nam quũ Virgilius in nono dicat,Gargani cõdebat Iapygis arces:exponit Seruius:Iapygia eſt pars Apuliæ, in qua eſt mons Garganus:qui uſq; in Adriaticum protenditur pelagus.Lucanus etiã dicit: Apulus adriacas garganus exit in undas.Garganũ montẽ adiacentiaq́; oppida ſarraceni per Grimoaldi Longobardorũ regis tempora, ad annũ ſalutis paulo plus ſeptingenteſimũ ceperunt:quos idem rex expulit populis chriſtianis ubiq; cõſeruatis,ut nullã gens Longobarda in ducentis regnorũ ſuorũ annis talem præſtiterint Italię operã.Ad annũ exinde paulo plus minus centeſimũ Carolus magnus imperator,& francorũ rex ſarracenos Garganum opprimentes,quũ expuliſſet:omnia pacifice poſſedit,quę ab ipſo Gargano ad Cordubam hiſpaniæ urbem intercedunt.Prius autẽ q̃ expoſita mari poſt Garganum montem proſequar,alia deſcribam,quę ad amnem fortorium inchoaui.Supra ſancti Seueri oppidũ quarto miliario eſt Turris maior caſtellũ duodecim milibus à Fortorio recedens:& ſupra totidem milibus à turri maiore abeſt caſtellutium oppidum, unde paruo diſtat ſpatio mons rotanus:& ſupra eſt Cellentia,poſt oppidum ſanctus Marcus: inde Vulturaria:& proxime ſancti oppidum quod dicitur Gaudij: ſupraq; id eſt Roſſenum,ſuperius fortorij amnis fonti mons falco caſtellum eſt proximum.

Italiæ illuſtratæ Blondi Forliuienſis Finis

BASILEAE PER HIERONYMVM FROBENIVM, IOANNEM HERVAGIVM, ET NICOLAVM EPISCOPIVM

FRO BEN

SPECIAL 84-B
Folio 1850f

WILLIAM SALLOCH
Pines Bridge Road
Ossining, N.Y. 10562